MILOŠ PAJEVIĆ – **ARTILJERIJA U NOR**

RATNA PROŠLOST NAŠIH NARODA

KNJIGA STO DEVETA

MONOGRAFIJE
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE

KNJIGA JEDANAESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

general-pukovnik BOSKO ĐURICKOVIC, general-potpukovnik BRANKO BOROJEVIC, general-major ALEKSANDAR VOJINOVIC, general-potpukovnik BRANKO PEROVIC, general-major FABIJAN TRGO, general-major u penziji MESUD HOTIC, general-major u penziji MILUTIN PEJANOVIC, pukovnik AHMET ĐONLAGIC, pukovnik VIKTOR KUCAN, potpukovnik u penz. LAZA BOGESKI, potpukovnik RADOMIR PETKOVIC — glavni urednik

Urednik — redaktor
pukovnik VOJIN B. POPOVIC
magistar istorijskih nauka

VOJNOIZDAVACKI ZAVOD

MILOŠ PAJEVIĆ

ARTILJERIJA U NOR

BEOGRAD 1970.

PREDGOVOR

Razvoj, upotreba i dejstvo artiljerije u NOR-u rezultat su mog višegodišnjeg rada. Kao osnova za pisanje ovog dela poslužio je arhivski fond Vojnoistorijskog instituta JNA, i, delimično, fondovi u drugim sličnim institucijama u zemlji; zatim zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, ratni dnevnici nekih rxikovodilaca i druga istoriografska literatura, kao i sećanja učesnika narodnooslobodilačke borbe, publikovana u raznim listovima, časopisima i edicijama (Neretva, Sutjeska i si.). Međutim treba imati u vidu da u inače veoma bogatom fondu Vojnoistorijskog instituta i drugim srodnim ustanovama nije sačuvano sve ono što je u toku rata zabeleženo, jer su mnoga dokumenta propala. Isto tako, ne raspolaže se ni kompletnom dokumentacijom o okupatorsko-kvislinškim formacijama, koje su angažovane protiv NOVJ u toku rata. Pored ovih teškoća, pri radu na ovoj knjizi pojavile su se i druge: u dokumentima opšteg karaktera kod onih jedinica koje su i u prvim periodima rata imale artiljeriju, nema podataka o formiranju i dejstvu artiljerijskih jedinica, ili ih ima vrlo malo, zbog toga što su štabovi partizanskih, pa i združenih jedinica, artiljeriji često postavljali zadatke usmeno, a u operativnim izveštajima učešće artiljerije često nije ni doticano, ili ne onoliko koliko je to bilo potrebno, s obzirom. na njenu ulogu koju je u borbama imala i zadatke koje je postizala i u materijalnom i u moralnom pogledu. Zapovesti unutar artiljerije takode su često samo usmeno izdavane, a zadaci jedinicama postavljani na zemljištu. Iz istih razloga zapaža se i nedostatak organizacijsko-formacijskih

dokumenata. Sasvim je razumljivo da mi je sve to, gledano u celini, pri radu na ovoj knjizi stvaralo posebne teškoće, jer mi je nepotpuna, mestimično veoma oskudna arhivska grada i te kako otežavala da dam jednu zaobljenu celinu. Istoriografska i druga literatura pomogla mi je da mnoge borbe dam potpunije, da popunim izvesne praznine, ali će, verujem, i pored svih napora da dam što potpuniju celinu, ostati još puno divnih primera o heroizmu, požrtvovanju, snalažljivosti i nesebičnom zalaganju boraca i starešina artiljerijskih jedinica u izvršavanju borbenih zadataka. Iz ovih razloga, kod znatnog broja artiljerijskih jedinica i štabova, formiranih u prvim ratnim godinama, nisam mogao navesti imena artiljerijskih starešina. Na slične teškoće naišao sam i kod onih jedinica čiji se sastav, iz objektivnih razloga, često menjao.

Zato i ne smatram da je u ovom delu o artiljeriji NOVJ sve rečeno. A ovo što sam napisao o njenoj herojskoj borbi, to su samo ocrtane trase njenog razvojnog i borbenog puta, to su opisane borbe, ali ne i oni prizori koje je artiljerija preživljavala u pojedinim dramatičnim borbama i bitkama, kao npr. u bitkama na Neretvi i Sutjesci, kad su se artiljerci sa suzama u očima rastajali sa svojim topovima. Zbog ograničenog prostora, ni sva dejstva pojedinih jedinica, čija su dokumenta sačuvana, ovde se nisu mogla detaljnije obraditi, a neka ni pomenuti. To, svakako, treba da učine pisci monografija ovih artiljerijskih jedinica.

Delo „Artiljerija u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945" ima za cilj da čitaocima, a prvenstveno artiljerijskim starešinama i svim pripadnicima Jugoslovenske narodne armije prikaže razvojni put artiljerije NOVJ kao celine, njenu upotrebu i njena dejstva u specifičnim uslovima NOR-a. Ali ovo delo može da posluži i kao polazno.i osnova za teoretsko uopštavanje ratnih iskustava, tako neophodnih za vođenje svenarodnog odbrambenog rata. Iako sam se, zbog obimnosti materije, ograničio na davanje kratkih i skromnih zaključaka o radu artiljerije u okviru taktičkih i operativnih jedinica, u knjizi su navedeni brojni primeri dejstva artiljerije na svakom zemljištu, po svakom vremenu i u svim taktičkim radnjama,

što je neophodno za razmatranje raznih pitanja iz ove oblasti.

Da bi se borbena dejstva artiljerije mogla lakše pratiti, uz tekst je dat i izvestan broj skica. Pri izradi dela isključivo sam se koristio kartama 1 : 100.000 jugoslovenskog izdanja, pa to preporučujem i čitaocu.

Značajnu pomoć u konačnoj redakciji dela pružili su mi recenzenti: Žarko Vid.ović, Vukašin Brajović, Košta Zrilić, Toma Ristovski i Karei Levičnik (za jedinice kojima je rukovodio), čije su mi primedbe i sugestije bile od velike koristi. Na pruženoj pomoći i ovim putem izražavam im veliku zahvalnost. Takode, puno zahvaljujem Zdravku Klajnščeku i Joži Vodniku koji su mi pomogli u konačnoj izradi teksta o dejstvu artiljerije u Sloveniji, a Dragoslavu Mitroviću kao konsultantu od početka rada na knjizi.

MILOŠ PAJEVIĆ

NAREDBA
VRHOVNOG KOMANDANTA ORUŽANIH SNAGA
I MINISTRA NARODNE ODBRANE FEDERATIVNE
NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

Početkom mjeseca oktobra 1941. godine, a posle pobjedonosnih borbi za oslobođenje Uzica i Čačka, otpočela je dejstvovati u sastavu partizanskih jedinica prva artiljerijska baterija u Narodno-oslobodilačkom ratu. Ona je 7 oktobra uspješno tukla neprijateljski fašistički aerodrom u Kraljevu i aktivno sudjelovala u daljnjim borbama.

Taj d,an označava početak slavnog borbenog puta koji su prešle naše artiljerijske jedinice u Narodno-oslobodilačkom ratu.

Da bi uspomene na mnogobrojne i junačke borbe naših artiljeraca u toku Narodno-oslobodilačkog rata za uvijek živjele u svijesti rukovodećeg i boračkog sastava Jugoslovenske armije i naših naroda,

NAREĐUJEM:

da se 7 oktobar, dan kada je stupila u borbu prva naša artiljerijska baterija, slavi u cijeloj Armiji kao „dan artiljerije" Jugoslovenske armije.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

6. XI. 1947. godine

Vrhovni komandant oružanih snaga
i ministar narodne odbrane FNRJ
Maršal Jugoslavije
JOSIP BROZ TITO s. r.

U V O D

Stvaranje i razvoj artiljerije NOVJ nema nikakve veze sa artiljerijom bivše jugoslovenske vojske, koja je u aprilski rat 1941. stupila sa približno oko 7.500 artiljerijskih oruđa raznih kalibara i modela. Savremenih artiljerijskih oruđa bilo je svega: 800 pt topova 37 i 47 mm, 256 brdskih topova, 300 poljskih topova, 732 haubice 100 mm, 252 protivavionska topa (76,5 mm M. 36 i M. 37 i 80 mm M. 28), 72 topa i haubice od 105 i 150 mm, 44 teška topa (22 od 150 mm, 10 od 220 mm i 12 od 305 mm). Sva ostala oruđa bila su delimično ili sasvim zastarela, uglavnom sporometna, među kojima i oko 500 zastarelih obalskih oruđa raznog tipa. Municije za sva artiljerijska oruđa bilo je za oko 100 borbenih dana, dok su protivavionske baterije imale municije za 2—7 borbenih dana, a pt-jedinice samo po 200 metaka na oruđe.*

Artiljerija se kao rod vojske u toku narodnooslobodilačkog rata stvarala, razvijala i dejstvovala u punoj zavisnosti od opštih i posebnih uslova u kojima se stvarala, razvijala i dejstvovala NOV i POJ, pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, na čelu sa drugom Titom.

Prema specifičnostima razvoja NOVJ i načinu dejstava partizanskih odreda u početnom periodu rata, zatim brigada, divizija, korpusa i armija do završnih operacija Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, kao i izvorima i uslovima za naoružanje NOVJ, stvaranje, ra-

* "Drugi svetski rat" (pregled ratnih operacija), knjiga I, izdanje Vojnoistorijskog instituta, Beograd 1957, str. 430, 431.

zvoj, upotreba i dejstva artiljerije u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. mogu se, uglavnom, podeliti u četiri karakteristična perioda:

prvi — obuhvatio bi razvoj, upotrebu i dejstva artiljerije u sastavu partizanskih odreda i brigada do formiranja prvih divizija i korpusa:

drugi — od formiranja prvih divizija i korpusa do kapitulacije Italije;

treći — od kapitulacije Italije do završetka beogradske operacije i oslobođenja Beograda, i

četvrti period — od oslobođenja Beograda do završetka rata.

Dok se u prva dva perioda artiljerija NOVJ popunjavala isključivo oruđima i drugim materijalom otimanjem od neprijatelja, ona je u trećem periodu popunjena i znatnom količinom artiljerijskih oruđa i drugog materijala, prilikom razoružanja jednog broja italijanskih divizija koje su se u vreme kapitulacije Italije, septembra 1943. našle na teritoriji Jugoslavije, a od 1944. i artiljerijskim oruđima i drugim materijalom, primljenim od zapadnih saveznika, što je znatno doprinelo masovnijem razvoju baterija i diviziona. Prijemom naoružanja, u početku četvrtog perioda, od Crvene armije, za preoružanje jednog broja divizija NOVJ, omogućeno je formiranje brigadne i divizijske artiljerije u tim divizijama — formiranje kompletnih artiljerijskih brigada i samostalnih teških diviziona i malokalibarskih protivavionskih diviziona u divizijama 1. i 3. armije i triju samostalnih artiljerijskih brigada (u Negotinu), koje su kasnije ušle u sastav 2. armije. Neposredno pod komandom Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, od sovjetskog naoružanja formiran je i srednjekalibarski protivavionski puk za odbranu Beograda, od koga su, koncem marta 1945, formirane 1, 2. i 3. protivavionska brigada u rejonu Beograda, Zemuna i Pančeva.

Artiljerija NOVJ stvorena je pod vrlo specifičnim uslovima i razvijala se postepeno od pojedinih topovskih odeljenja, vodova i baterija u organskom sastavu manjih taktičkih jedinica, do artiljerijskih diviziona i brigada u organskom sastavu viših taktičkih i operativnih jedinica. Prema stepenu razvoja artiljerijskih jedinica, razvijali su

se i artiljerijski štabovi, kao organi koji su se starali o razvoju, popuni, stručnoj obuci i usavršavanju artiljerijskih jedinica i upotrebi artiljerije u borbi, u kojoj je ona našla svoje pravo mesto među ostalim rodovima NOVJ, koje je neustrašivo pratila vatrom i pokretom, skoro u svim uslovima borbenih dejstava.

Kadrovi artiljerije NOVJ, kao i njen borački sastav, razvijali su se i usavršavali kroz najsuroviju školu — kroz borbu sa tehnički bolje opremljenim neprijateljem, koristeći svako zatišje za obuku boraca u rukovanju artiljerijskim oruđima i usavršavanju artiljerijskih starešina za upravljanje artiljerijskom vatrom. Na artiljerijskim kursevima i u školama, za relativno vrlo kratko vreme i pod teškim uslovima, postizan je primeran uspeh.

Uviđajući veliku potrebu vojničkog vaspitanja starešina i boraca, KPJ, na ćelu sa drugom Titom, je u svim periodima NOR-a preduzimala potrebne mere za postizanje višeg vojničkog znanja, nastojeći da se borci upoznaju sa dejstvom teških oruđa — minobacača i topova — od kojih su trpeli dosta gubitaka, kao i da se brzo nauče rukovanju oruđima zaplenjenim od neprijatelja, da bi ih protiv njega mogli brzo upotrebiti.

S obzirom na geografske osobine pojedinih pokrajina Jugoslavije, kao i taktiku dejstva jedinica NOVJ, koja se karakterišu brzim pokretima, manevrima širokih razmera, iznenadnim i smelim udarima u bokove i pozadinu neprijatelja, a imajući u vidu vrlo oskudna sredstva za transportovanje oruđa, kao i za vezu i upravljanje vatrom, artiljerija je postavljene zadatke često izvršavala pod vrlo teškim okolnostima, ulažući natčovečanske napore u savlađivanju besputnog i teško prolaznog zemljišta, da bi stigla na mesto sa koga će najbolje pomoći svoju pešadiju. uništavajući neprijatelja i sa najbližih odstojanja, žrtvujući često i svoja oruđa, svesna da će ih, na drugoj strani, opet oteti od neprijatelja i tući ga njegovim oruđima. Kako kod manjih, tako i kod većih jedinica, teže naoružanje nije trebalo da ograničava njihovu slobodu manevra, tu osnovnu karakteristiku partizanskih snaga, zato]e ono na teško prolaznom zemljištu, posle upotrebe sakrivano, zakopavano i maskirano pa i uništavano.

Borbenu moć i snagu artiljerije ne treba ceniti samo prema broju i kvalitetu raspoloživih oruđa i municije, već, pre svega, prema kvalitetu njenog boračkog i starešinskog sastava, koji se odlikovao hrabrošću, stvaralaštvom i velikom snalažljivošću da često i nekompletna oruđa i sa vrlo ograničenom količinom municije najcelishodnije upotrebi i postigne vidne rezultate, a takođe da znanstveno i stvaralački upotrebi u borbi i veću masu artiljerijskih oruđa čak i u najsloženijim borbenim dejstvima, u tesnom sadejstvu sa pešadijom i tenkovima.

U razvijanju borbenog duha i izvršavanju borbenih zadataka mnogo su doprinosile partijske organizacije jedinica neprekidnim radom na podizanju političke svesti boraca i starešina, da bi oni, uprkos svim teškoćama, izdržali u borbi.

Opštevojni komandni kadar NOVJ, i u složenim uslovima dejstava dosta brzo se snalazio i artiljeriji postavljao zadatke prema njenim stvarnim mogućnostima. On je vršio pravilan izbor ciljeva za artiljeriju, koji su bili od opšteg značaja i težio da se dejstvom artiljerije postigne najveći mogući uspeh. Nedostatak artiljerijskih oruđa i municije nadoknađivan je bombašima koji su se, obično noću, privlačili čvornim tačkama neprijateljske odbrane i zasipali neprijatelja bombama, nakon čega je pešadija vršila juriš. Za borbu protiv neprijateljske artiljerije upotrebljavane su specijalne jurišne grupe boraca koje su hrabro napadale neposredno na vatrene položaje neprijateljskih baterija i zaplenjena oruđa odmah okretale protiv neprijatelja.

Pored materijalnog, u dejstvima artiljerije treba posebno istaći i njen veliki moralni efekat. Ona je pešadiji ulivala još više snage i poleta u borbi i podržavala je u neustrašivim jurišima, stvarajući kod neprijatelja paniku i nesigurnost čak i kad se nalazio u jačim uporištima.

Iskustva NOR-a su potvrdila da se svako oružje u rukama smelog, odvažnog i svesnog borca, koji se bori za čast, ponos, slobodu i nezavisnost svoje zemlje, može efikasno upotrebiti i protiv daleko brojnijeg neprijatelja, koji je savremenije naoružan.

Deo I

RAZVOJ, UPOTREBA I DEJSTVO ARTILJERIJE OD POČETKA USTANKA DO FORMIRANJA PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA

(jul 1941 — novembar 1942)

Ustanak naroda Jugoslavije 1941. godine karakterisao se stvaranjem i dejstvima partizanskih grupa, četa i odreda, naoružanim puškama, ručnim bombama i, ponegde, i po kojim puškomitraljezom, izvodeći akcije manjih i većih razmera na okupiranoj teritoriji, pod raznim uslovima u pojedinim pokrajinama naše zemlje. I u istoj pokrajini partizanske grupe, čete i odredi bili su nejednako naoružani. Za vreme kratkotrajnog aprilskog rata i po kapitulaciji b. j. vojske, u aprilu 1941. sve njeno naoružanje od 28 pešadijskih divizija, 3 konjičke divizije i više samostalnih odreda i samostalnih armijskih i drugih jedinica palo je u ruke okupatora, među kojim i oko 7.500 topova i haubica raznih kalibara i modela. Ponegde je malo lakog naoružanja i municije, pod rukovodstvom članova KPJ, rodoljuba i omladinaca sklonjeno i sakriveno. Od teškog naoružanja, a naročito artiljerijskih oruđa i municije, nije se moglo ništa prikupiti i sakriti, jer su uslovi za to bili krajnje teški. U toku priprema za oružani ustanak otpočelo se sa prikupljanjem prikrivenog oružja [1] municije prema uslovima u pojedinim pokrajinama i teritorijalna naše zemlje.

Pri organizaciji partizanskih odreda imalo se u vidu da njihov sastav odgovara usvojenoj taktici stalnih ofanzivnih dejstava i manevara na širokoj prostoriji, po svakom zemljištu i vremenu, kao i u svako doba. To je zahtevalo da jedinice budu lako pokretljive i sposobne za brza i iznenadna dejstva, tamo gde se neprijatelj najmanje nada i gde je najosetljiviji. Da bi bili sposobni za borbu pod svim okolnostima i borbenim situacijama, NOP odredi su bili naoružani lakim oružjem. U početnom periodu rata, koji je imao karakter partizanskih dejstava, teža oruđa — topovi i minobacači — zaplenjena od neprijatelja u pojedinim akcijama, u većini slučajeva, bila su nekompletna i raznih sistema, što je otežavalo njihovu momentalnu upotrebu. Zaplenjena teža oruđa su korištena samo izvesno vreme, dokle je to u konkretnoj situaciji bilo korisno ili dok je trajala zaplenjena municija. Ne držeći se uporne odbrane oslobođene teritorije na svakom pravcu, i čim bi razvojem situacije jedinica bila opterećena teškim naoružanjem, ono je, pre napuštanja te teritorije, sakrivano ili, ako zato nije bilo uslova, uništavano. Zatvarače, nišanske sprave i instrumente sakrivenih oruđa jedinica je obično nosila sa sobom ili ih odvojeno sakrivala, da bi kasnije s njima kompletirala novozaplenjena oruđa, koja su često bez ovih delova otimana od neprijatelja. Brzim manevrom i smelijim udarcem na drugom pravcu, NOP odredi i njihovi delovi su ponovo popunjavani teškim naoružanjem, takođe otimanjem od neprijatelja. Pri ponovnom oslobođenju ranije napuštene teritorije, sakrivana oruđa su izvlačena iz skloništa, artiljerijska jedinica aktivirana i oruđa upotrebljavana u borbi. Teškoće su bile i u tome što jedinice nisu imale ili su imale vrlo malo ljudstva koje je ranije bilo obučeno da rukuje artiljerijskim oruđima. Međutim, naše starešine i borci su se vrlo brzo snalazili i zaplenjena oruđa brzo upotrebljavali protiv neprijatelja.

Može se reći da u prvim periodima stvaranja naše artiljerije, ponegde u nižim štabovima, nije bilo u odgovarajućoj meri ni potrebnih shvatanja o efikasnosti artiljerijske vatre i trebalo je prilično vremena da se uoči veliki značaj pravilne upotrebe artiljerijskih oruđa. Pitanje popune zaplenjenih oruđa artiljerijskom municijom

često je bilo skoro nerešivo. Zbog toga se ni efikasnost artiljerijske vatre nije mogla uvek ispoljiti, što se negativno odražavalo na pešadiju podržavane jedinice. Takođe je trebalo prilično vremena da se i u kasnijim periodima rata svaki borac uveri u snagu artiljerije, naročito u dejstvima oko utvrđenih uporišta i u napadima na neprijatelja u gradovima.

A. ARTILJERIJA NOP ODREDA I BRIGADA

Posle odluke CK KPJ za opštenarodni ustanak, prva ustanička puška planula je u Srbiji 7. jula 1941. u s. Bela Crkva, 10 km od Krupnja, kada je Rađevačka partizanska četa Valjevskog NOP odreda, pod rukovodstvom komandira Zikice Jovanovića Španca, likvidirala kvislinšku žandarmerijsku patrolu koja je pokušala da rasturi narodni zbor. Narodni ustanak u Srbiji brzo se razvijao, tako da je u toku jula i avgusta formirano 22 NOP odreda (Va-Ijevski, Kosmajski, 1. i 2. šumadijski i Posavsko-kosmajski do 7. jula) od ukupno 24 NOP odreda, koliko ih je 1941. dejstvovalo na teritoriji Srbije[1]. U prvim danima ustanka, nije bilo uslova da se partizanski odredi popune i artiljerijskim oruđima.

Prvo artiljerijsko oruđe koje su NOP odredi u Srbiji upotrebili u borbi bio je jedan top 37 mm, koji je prilikom kapitulacije b. j. vojske zakopan na sektoru Valjeva. U borbama kod Krupnja, 13. avgusta 1941. Valjevski NOP odred je ovaj top vrlo efikasno upotrebio za likvidaciju nemačke posade u dobro utvrđenoj zgradi bolnice i zgradi topionice antimona. Ove zgrade su se nalazile u ravnici, istočno od grada, pa im je prilaz bio brisan jakom vatrom automatskog oružja. Posle žestoke borbe, 27. novembra 1941, kod s. Bačevaca (južno od Valjeva) sa delovima ne-

k^. [1] Dragi Milenković: „Borbe za oslobođenje Srbije 1941. godine", Vojnoistorijski glasnik br. 4/51. str. 3; Jevrem Popović, general-major: „Iz ustaničkih dana 1941. u Srbiji" Vojno delo br. 8/59, str. 417.

mačke 342. pešadijske divizije, koji su, uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije, prodirali preko Bukova, Valjevski NOP odred je ovaj top uništio u rejonu Divčibara.[2]

Formiranje prve baterije NOV i POJ

Jedinice Čačanskog NOP odreda, u sadejstvu s Kragujevačkim NOP odredom, oslobodile su 29. septembra G. Milanovac, a 1. oktobra i Čačak. U Čačku su pronađena 4 poljska topa 75 mm M-12, koji su od b. j. vojske ostali u Vojnotehničkom zavodu na remontu. Oruđa su bila bez zatvarača i nišanskih sprava, jer ih je jedan artiljerijski majstor, pre ulaska Nemaca u Čačak, bio spakovao u sanduk i zakopao. Po oslobođenju Čačka, on ih je predao čačanskom NOP odredu, te su topovi kompletirani. U jednom magacinu u okolini Čačka pronađeno je i nešto malo šrapnela za ova oruđa.

Po kompletiranju topova, u Čačku je još istog dana, 1. oktobra, formirana baterija od 4 topa, sa komandirom Đorđem Milovanovićem iz čačka. To je prva organizovana artiljerijska jedinica u NOR-u. Međutim, po sporazumu sa četnicima, u čačku je početkom oktobra formiran zajednički partizansko-četnički operativni štab za rukovođenje napadom na Kraljevo. Tada je ova baterija podeljena u dve baterije od po 2 topa, i jedna, na konjsku vuču, data četnicima, a druga, sa volovskom zapregom, ostala u Čačanskom NOP odredu.[3]

Posle likvidiranja neprijateljskih uporišta u dolini Ibra, jedinice Kraljevačkog NOP odreda prenele su dejstva u dolinu zapadne Morave i uspele da koncem septembra blokiraju Kraljevo.

Iz Čačka su oko 800 četnika, sa baterijom od 2 topa 75 mm i Čačanski NOP odred (Trnavski, Ljubićki i Dra-

[2] U Krupnju se branilo 500 Nemaca, žandarma i nedićevaca, P. V. „Tri dana borbi za Krupanj", Vojni glasnik br. 12/56, str. 125; „Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945", Beograd, 1964, str. 63, 64, 68 (u daljem tekstu „Hronologija" str.).

[3] M. M. „Rad artiljerije u blokadi Kraljeva za vreme ustanka 1941. godine", Artiljerijski glasnik br. 10/48, str. 34; Milivoje Stanković, pukovnik: „Razvojni put artiljerije u NOB", Vojno delo br. 9/61, Hronologija, str. 117, 134, 136.

gačevski bataljon, svaki jačine po 400—500 boraca), sa baterijom od 2 topa 75 mm, upućeni prema Kraljevu. U toku blokade, kao i za vreme napada na Kraljevo, obe baterije bile su, pod neposrednom komandom zajedničkog partizansko-četničkog operativnog štaba. Baterije su postavljene na VP, partizanska u rejonu s. Sirča, oko 3 km severno, a četnička u rejonu Ružinskog brda, oko 4,5 km zapadno od Kraljeva (skica 1).

Kako je neprijatelj koristio kraljevački aerodrom, artiljeriji je postavljen zadatak da sprečava uzletanje neprijateljskih aviona koji su vršili izviđanje i tukli položaje jedinica NOP odreda oko Kraljeva.

Baterije su na vatrenim položajima bile spremne za dejstvo 7. oktobra u 16.00 časova i svaka je imala samo po 30 šrapnela na oruđe. Druge municije nije bilo. U toku ovog dana dva neprijateljska aviona su izviđala položaje partizanskih jedinica. Partizanska baterija je izvršila korekturu na most na Moravi, šrapnelima na perkusiju, a kad je prešla na tempirano gađanje, tempiranje je vršeno običnim ekserom, pošto nije imala tempirnik.

S obzirom na ograničenu količinu municije, odlučeno je da se jedan top partizanske baterije privuče što bliže aerodromu, postavi na vatreni položaj na poslednjoj kosi Kotlenika, koja nadvišava aerodrom u Kraljevu. Kako je prikriven izlaz na VP bio nemoguć, partizani su top pokrili šašom, upregli par volova, uz koje su išla samo dva poslužioca, obučena u seljačka odela i top neometano izvukli na otkriveni VP u s. Sirča, za neposredno gađanje na aerodrom, jer su nišanske sprave bile neispravne. Vatra je otvorena kad je jedan neprijateljski avion aterirao. Posle nekoliko ispaljenih granata, avionu je, dok je rulao prema hangaru, odbijeno jedno krilo, a pilot je pobegao u hangar. Posle deset minuta, na aerodrom se spustio i drugi neprijateljski avion, na koji je iz ovog topa ispaljeno samo nekoliko šrapnela, ali nije uništen. Zbog nedostatka municije gađanje je prekinuto. Nemačka baterija iz Kraljeva otvorila je vatru na ovaj top, ali bez uspeha, jer je koncentričnom vatrom obe baterije brzo neutralisana. U toku noći 6/7. oktobra VP oruđa su ukopani, izrađeni solidni zakloni za poslužioce i baterije popunjene odgovarajućom municijom iz zauzetih magacina

u s. Lopatnici. Neprijatelj više nije koristio kraljevački aerodrom, sve dok su se baterije nalazile na ovom sektoru.

Sedmi oktobar je dan kada je u sastavu partizanskih jedinica organizovano i planski dejstvovala prva artiljerijska baterija u narodnooslobodilačkom ratu i uspešno tukla neprijateljski aerodrom u Kraljevu, a potom aktivno sudelovala u borbama. Taj dan je Naredbom Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ, od 6. novembra 1947, određen kao Dan artiljerije JNA.

U blokiranom Kraljevu našle su se jedinice 734. i 735. puka nemačke 714. i 749. puk 717. divizije.

Napad na Kraljevo, noću 10/11. oktobra 1941, otpočeli su: Dragačevski bataljon Cačanskog NOP odreda (oko 500 boraca), Cubukovačka četa Kraljevačkog NOP odreda (120 boraca) i Jelički četnički odred (oko 300 ljudi) — svega oko 1.000 ljudi — na frontu između Ibra i Z. Morave, nanoseći glavni udar pravcem s. Drakčići — Kraljevo. Napad ovih snaga podržavale su partizanska baterija sa VP u s. Sirči i četnička baterija sa VP na Ružinskom brdu. Komandovanje baterijama bilo je i dalje objedinjeno pod neposrednom komandom zajedničkog partizansko-četničkog štaba u s. Drakčići. Iako su se u nekoliko ponovljenih napada partizanski delovi, podržani sa 2 tenka,[4] probijali u grad, Kraljevo nije zauzeto, jer su Nemci pružali žilav otpor i vršili jake protivnapade. U toku blokade Kraljeva Nemci su često vrlo jakom artiljerijskom vatrom obasipali VP ovih baterija, zbog čega su topovi morali često da menjaju vatrene položaje.[5]

Pored ostalih slabosti koje su se ispoljile u borbama za Kraljevo treba napomenuti da je sadejstvo artiljerije i tenkova sa pešadijom bilo slabo. Dok su se tenkovi suviše odvajali od pešadije i prodirali u grad, gde se sami nisu mogli održati, artiljerija je ostala isuviše pozadi pe-

[4] Tenkovi su zaplenjeni u borbi sa Nemcima, 19. oktobra kod s. Nevade, s-i od od G. Milanovca, opravljeni u Vojnotehničkom zavodu u Čačku i upućeni za napad na Kraljevo.

[5] Prema nemačkim dokumentima, Udarna grupa 717. divizije izvršila je 22. oktobra ispad ka s. Adrani i zaplenila 1 top, (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda", tom I, dokumenat broj 230, str. 558 (u daljem tekstu „Zbornik", tom... knj.... dok....); Hronologija, str. 138.

šadije, dejstvujući kao artiljerija za opštu podršku. Mada je sada imala dovoljno municije, ovaj način podrške pešadije i tenkova, u konkretnoj situaciji, nije obezbeđivao efikasnu vatru na odgovarajuće ciljeve u gradu, kako zbog malo artiljerijskih oruđa tako i zbog nedostatka sredstava za rukovanje artiljerijskom vatrom, kao i zbog toga što nije bilo sredstava za održavanje veze sa pešadijom i tenkovima. Uz to, partizanske jedinice nisu imale dovoljno iskustva za napad na gradove i u korišćenju raspoloživog naoružanja u uličnim borbama. Tako, ovih nekoliko topova, iako je bilo lako pokretljivo nije iskorišćeno kao prateća artiljerija da neposrednim gađanjem iz streljačkog stroja brzo uništava tačke otpora i tako olakša prodor pešadije i tenkova u grad. No, i pored toga, obe baterije su u borbama oko Kraljeva postigle dobre rezultate, kako u neutralisanju kraljevačkog aerodroma tako i gađanjem pojedinih otpornih tačaka u gradu, a znatno su pomogle pešadiji u odbijanju neprijateljskih ispada.

Kad su početkom novembra 1941. četnici otvoreno počeli napadati partizane kod Užica (sada Titovog Užica) i Jelički četnički odred je 5. novembra napustio front kod Kraljeva i sa baterijom 75 mm krenuo da napadne Čačak, koji su držali delovi Čačanskog NOP odreda. Poveo je, na prevaru, i partizanske topove. Četnike je 7. novembra kod Ljubića razbio Ljubićki bataljon Čačanskog odreda, preuzeo sva tri topa i iste večeri ih upotrebio za odbranu Čačka od četnika. Tada je kod artiljerijskih kasarni razbijena jedna četnička grupa, a njeni tenkovi zaplenjeni. Pošto su četnici kod Čačka razbijeni, sva tri topa su 8. novembra, po naređenju Vrhovnog štaba, vozom iz Čačka prevezena u Užice. Jedan od ovih topova je do zore 29. novembra prebačen na Kadinjaču za podršku Radničkog bataljona Užičkog NOP odreda, dve čete Užičkog i dve čete Posavskog NOP odreda (ukupne jačine 400—450 boraca) radi sprečavanja prodora neprijatelja u Užice. Top je postavljen na VP na drumu, na samom prevoju Kadinjače, gde se sada nalazi spomenik, tako da je mogao neposredno gađati veći deo puta koji se od s. Zaglavka penje prema Kadinjači. Posle žestoke borbe, od 8 časova ujutru 29. novembra, desna kolona nemačke 342. pešadijske divizije uspela je da oko podne zauzme Kadinjaču. U odbrani Ka-

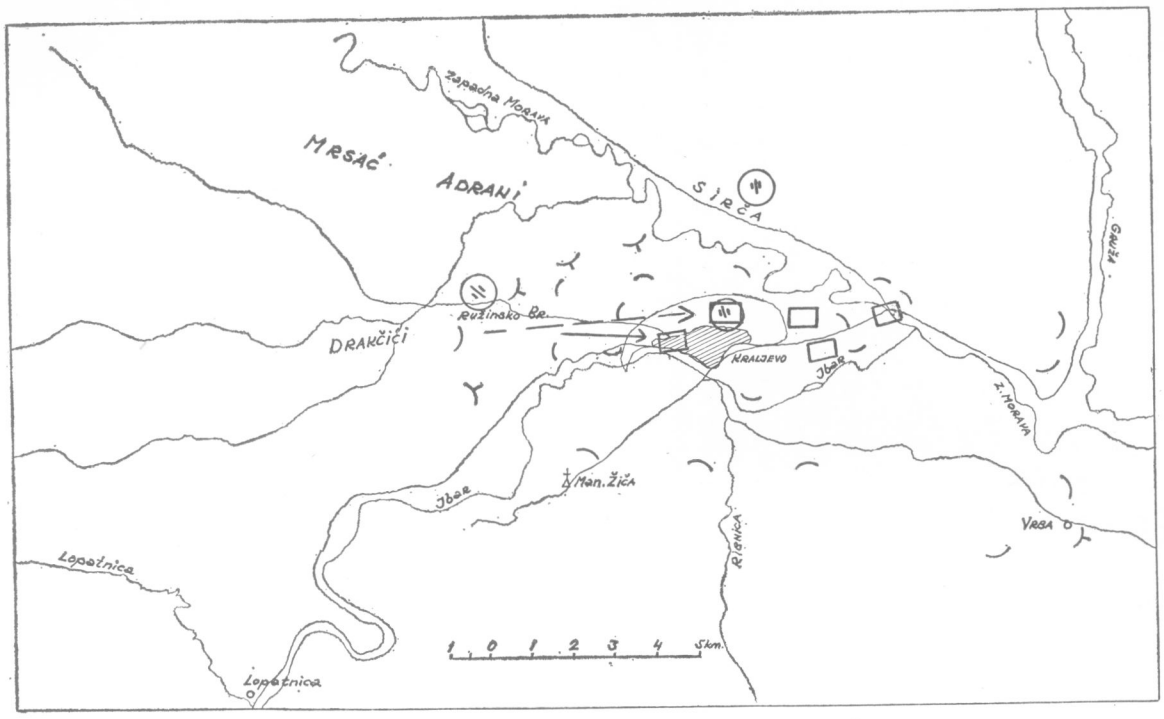

Skica 1 — Blokada Kraljeva oktobra 1941. god.

dinjače gotovo svi njeni branioci su herojski izginuli. Koncentričnom vatrom neprijateljskih minobacača uništen je i partizanski top, a poginuo jedan od trojice poslužilaca, artiljerac Radovan Andrić, bravar iz Dobruna. Herojskom borbom partizana na Kadinjači omogućena je evakuacija i izvlačenje glavnine partizanskih jedinica i Vrhovnog štaba iz Užica, u koje su tek uveče ušli delovi nemačke 342. divizije. Usporavajući prodiranje neprijatelja, delovi Užičkog i Posavskog NOP odreda, uz podršku 2 topa 75 mm, vodili su jače borbe kod Čajetine. Tu su, posle ispaljenih poslednjih granata, topovi uništeni, jer se nisu mogli transportovati preko Zlatibora u Sandžak.[6]

U Crnoj Gori su oružane akcije otpočele u zoru 13. jula 1941. Do kraja jula oslobođena je gotovo cela teritorija, osim nekoliko većih gradova, koji se nisu mogli zauzeti bez artiljerije.

Već u prvim akcijama u ruke ustanika palo je i nešto artiljerijskih oruđa. Tako su u rejonu s. Košćele, zapadno od Rijeke Crnojevića, 15. jula gerilski odredi iz G. Ceklina i Ljubotinja razbili italijanski motorizovani bataljon divizije „Mesina" i zaplenila 4 brdska topa 75 mm, 6 minobacača i dr. Kad se 16. jula italijanski garnizon u Andrijevici, jačine oko dve čete, ojačane brdskom baterijom, predao ustanicima, zaplenjena su, pored ostalog, 4 brdska topa 75 mm i 4 minobacača. Ovi topovi su upotrebljeni u borbama kod Plava, Berana (sada Ivangrada) i Kolašina, gde su Italijani davali žilav otpor. U Beranima je, pored ostlog, 20. jula zaplenjeno i 23 minobacača. U Kolašinu su Italijani odbili predaju, otvarajući vatru iz zgrade gimnazije. Kad je stigao 1 brdski top od onih zaplenjenih u Andrijevici, Italijani su se, posle prve ispaljene granate, predali 20 jula. Pod pritiskom ustanika Italijani su se 19. jula povukli iz Danilovgrada na Brailovicu, u zgrade ograđene debelim zidovima. Brailovica je, posle žestoke borbe, 20. jula oko 10 časova na juriš zauzeta i italijanski

[6] „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945", prva knjiga, str. 116; Pavle Jakšić, general-lajtnant: „Razvoj ustanka i borbe oko Kraljeva 1941. godine", Vojnoistorijski glasnik, br. 2/50, str. 3 i „O prvoj neprijateljskoj ofanzivi", Vojnoistorijski glasnik, br. 1/52, str. 3; Hronologija, str. 145, 158, 160, 163; „Politika" od 5. jula 1966, str. 10 i od 29. jula 1966, str. 7.

bataljon prinuđen na predaju. Zaplenjeno je 12 italijanskih topova 65 mm, 2 brdska topa 75 mm, 18 minobacača 81 mm i oko 2 vagona razne municije. Zaplenjeni topovi su, uz velike napore, noću 20/21. jula izvučeni na Velje brdo, radi sprečavanja prodora Italijana iz Podgorice, ali nisu mogli dejstvovati, jer je jedan izdajnik ove noći izvukao sve udarne igle iz topovskih zatvarača i prebegao neprijatelju. Na Sozini, zapadno od Sutormana, Gluhodolsko-spičanski gerilski odred i grupa gerilaca iz s. Limijana dočekali su 20. jula i razbili jedan italijanski bataljon iz 208. puka divizije „Tare", koji je nastupao iz Bara i zaplenili 2 brdska topa i 1 minobacač.

Snažnim jurišem ustanici su 22 jula zauzeli Grahovo, ali se iz utvrđene škole Italijani nisu mogli isterati. U zoru 24. jula iz Krivošija je prebačen top 37 mm, koji je privučen na oko 200 m od škole. Za top je seo lično komandant Sava Kovačević, nanišanio kroz cev i prvom ispaljenom granatom pogodio prozor škole, zatim je ispalio još nekoliko granata i Italijane prinudio na predaju.

Tako je u borbama od 13. do 22. jula u Crnoj Gori zaplenjeno 25 topova, ali su samo kratko vreme korišteni, jer su Italijani već sledećih dana otpočeli ofanzivu jakim snagama, pa je većina zaplenjenih topova uništena, pošto se nije mogla transportovati.[7]

Od avgusta do oktobra 1941, u Crnoj Gori je izvršena reorganizacija NOP odreda. Početkom oktobra iste godine štab NOP odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak izdao je uputstvo za „organizaciju i strukturu partizanske narodne vojske", u kojoj je formacijom predviđena i artiljerija:

— u bataljonu, četa pratećih oruđa u kojoj 1 vod od 2—3 topa 37 mm;

— u brigadi, jačine 2—4 bataljona, 1 divizion artiljerije prema mogućnostima i konkretnim prilikama. U štabu brigade 1 artiljerijski oficir, kao referent o svim

[7] Boško Đuričković, general-major: „Organizacija i razvoj ustanka u srezu Danilovgradskom od kapitulacije Jugoslavije do oktobra 1941. godine", Vojnoistorijski glasnik br. 1/50, str. 95; Milinko Durović, general-potpukovnik: „Oružani ustanak u Crnoj Gori 1941. godine", Vojnoistorijski glasnik, br. 4/61. str. 70; Hronologija, str. 56, 58.

artiljerijskim pitanjima i za organizaciju protivtenkovske odbrane;

u odredu, jačine 2—3 brigade, odredska artiljerija, koja bi se formirala prema potrebama i konkretnim prilikama.[8] Međutim, nije bilo uslova da se ovo uputstvo sprovede u život, već se prešlo na učvršćivanje partizanskih odreda, u kojima je, prema prilikama, moglo biti i artiljerije.[9]

U novembru 1941. Lovćenski NOP odred je imao 3 brdska topa 65 mm i 75 mm, a Durmitorski odred 1 brdski top 65 mm, ali bez municije, pa su ova oruđa bila sakrivena i nisu bila organizacijski obuhvaćena ni u jednoj jedinici. U Crnogorskom NOP odredu od 9 bataljona sa ukupno oko 3.690 boraca, koji je 30. novembra 1941. god. stigao na položaje oko Pljevalja, bilo je 6 lakih minobacača 45 mm, sa po 30 mina na oruđe, i samo 1 top 37 mm sa 20 granata.

Napad na dobro utvrđena Pljevlja, gde se branilo oko 2.000 vojnika iz italijanske divizije „Pusterija", uz podršku 12 minobacača i dve baterije 11. alpijskog artiljerijskog puka, Crnogorski odred je otpočeo pre svanuća 1. decembra 1941. Laki minobacači 45 mm i top 37 mm nisu u borbi uopšte upotrebljeni, iako je zato bilo uslova. Zahvaljujući heroizmu naših boraca, neke jedinice odreda su zauzele znatan deo grada. Ali neprijatelj se, uz jaku podršku artiljerije i minobacača, održao u svim glavnim tačkama otpora, te je odred bio prinuđen da se povuče uz velike gubitke, od 203 mrtva i 269 ranjenih boraca, dok je neprijatelj imao 74 mrtva i oko 170 ranjenih.[10]

Kad se već pošlo u napad na utvrđeni grad Pljevlja, za čiji uspeh je bilo vrlo malo verovatnoće, nema opravdanja zbog čega minobacači 45 mm i top 37 mm nisu upotrebljeni, kad su borbe u gradu, oko utvrđenih zgrada, nastavljene i u toku dana, jer bi dejstvo topom i minobacačima imalo veliki moralni efekat.

® Zbornik, tom III, knj. 1, dok. 19.

Isto, dok. 51; Hronologija, str. 128.

Isto, dok. 60, 83, 84, 85, 155; knj. 3, dok 52; „Oslobodilački rat , prva knj., str. 130; Boško Đuričković, general-major: „Pljevaijska bitka", Vojnoistorijski glasnik, br. 6/52, str. 3; Boško DuncKovic, general-potpukovnik: „Jedna analiza napada na Pljevlja"; vojno delo, br. 1/63, str. 61; Hronologija, str. 153, 172.

Oružani ustanak u Bosni i Hercegovini otpočeo je u zoru, 27. jula 1941. Već prvih dana su čitava područja očišćena od neprijatelja. Osim lakog naoružanja, otimana su od neprijatelja i artiljerijska oruđa, ali zbog nedostatka artiljeraca, ona u početku nisu objedinjavana u baterije, niti su u akcijama nalazila širu primenu, već su korištena pojedinačno, najčešće za neposredno gađanje, pošto obično nisu imala ni nišanske sprave, ni dovoljnu količinu municije.

Umešno postavljena zaseda krajiških partizana kod s. Vrtoče, početkom avgusta, dočekala je i potpuno razbila jednu ustaško-domobransku kolonu, koja je pokušala da se iz Bos. Petrovca probije u Bihać. Tom prilikom je zaplenila 1 brdski top i 1 haubicu 100 mm, sa 10 sanduka municije.[11] Partizanske čete Janja i Pljeve su 27. avgusta potpuno razbile domobranski 28. bataljon u s. Šipovu (kod Jajca) i zaplenile 1 haubicu 100 mm i 1 top, a sutradan u s. Jezeru još 1 top 37 mm sa dosta municije. Ova oruđa su prebačena na VP u s. Gorica, južno od Jezera, i 30. avgusta tukla neprijatelja koji je nastupao od Jajca. Haubica je zakačena za seoska dvoosovna kola i sa 5 pari volova prevučena u s. Goricu. Ove čete su 5. septembra kod s. Kozila, 7 km j-z od Šipova, razbile ojačani bataljon domobranskog 9. pešadijskog puka i zaplenile 2 brdska topa.[12]

Od zaplenjene haubice 100 mm formirano je odeljenje (19 ljudi, 7 konja i 1 haubica)[13], pod neposrednom komandom štaba bataljona „Sloboda", koji je zatvarao pravac Bos. Petrovac — Oštrelj — Drvar. U borbi od 20. do 26. avgusta haubica je dejstvovala sa VP na Oštrelju i vrlo uspešno podržavala odbranu bataljona „Sloboda" na položaju s. Drinić — Kobobino Brdo — Oštrelj (tt 1389) — Osječenica (tt 1795). Iako je gađala sa daljine od oko 8 km, haubica je 23. avgusta sa 11 ispaljenih granata prinudila neprijateljsku bateriju na promenu vatrenih polo-

[11] Zbornik, tom IV, knj. 1, dok. 5.

[12] „Oslobodilački rat" prva knjiga, str. 80; „Artiljerija u NOR-u" (zbirka članaka), izdanje 1962. str. 14; Hronologija, str. 77, 98.

[13] Štab bataljona „Sloboda" ovo odeljenje je nazivao „baterija".

žaja južno od Bos. Petrovca. Pošto se bataljon „Sloboda", pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja, povukao na padine planine Klekovače i Osječenice, haubica je 26. septembra sakrivena u šumi, istočno od Oštrelja, u rejonu Brizgaća, gde je prevučena trasom šumske pruge.[14]

U jesen 1941. u istočnoj Bosni je dejstvovalo 6 NOP odreda. U napadu na Rogaticu, 13. oktobra, koju su branile jake ustaško-domobranske snage, Romanijski partizanski odred podržavao je 1 brdski top, za koji je municija dobijena iz fabrike oružja i municije u oslobođenom Užicu, u kojem je remontovano oko 5.000 artiljerijskih granata. Topovsko odeljenje je bilo pod neposrednom komandom štaba odreda. Boreći se za svaku zgradu, partizani su posle desetodnevnih borbi očistili grad od neprijatelja. Vatrom brdskog topa, sa bliskog odstojanja, pripreman je juriš partizana od zgrade do zgrade. U napadu na Rogaticu, ovaj top je odigrao veliku ulogu, kako u materijalnom tako i u moralnom dejstvu na neprijatelja.[15]

Partizanske čete u Hercegovini su 28. avgusta 1941., posle oštrih borbi, uništile ustaško-domobransku posadu u s. Plani, 9 km severno od Bileća, i zaplenile 300 pušaka i 4 puškomitraljeza, dok su Dubočanska i Ljubomirska četa kod s. Mosko, 12 km južno od Bileća, razbile jedan domobranski bataljon i zaplenile 300 pušaka, 21 puškomitraljez, 5 teških mitraljeza, 2 minobacača sa 20 mina i 1 haubicu 100 mm sa 60 granata i 6 konja.[10] Haubica i minobacači su upotrebljeni u napadu na utvrđeni logor u Bileći, gde su ustaše davale ogorčen otpor. Ali u momentu kad je vatrom haubice i minobacača bio pripremljen juriš na logor, u Bileće se probila jača italijanska motorizovana kolona, zbog čega su se partizanske jedinice morale povući. Zbog izuzetno teških uslova kretanja na ovom terenu, haubica je brzo uništena. U borbama tokom oktobra 1941. sa neprijateljskim kolonama na komunika-

[14] Zbornik, tom IV, knj. 1, dok. 38, 49, 55, 209, 221. Arhiv VII, k. 1700, br. reg. 16/1, 43/1, 27/5.

[15] „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945", prva knjiga, str. 145.

[16] Zbornik, tom IV, knj. 1, dok. 98; tom II, knj. 1, str. 80.

ciji Sarajevo — Mostar, Konjički partizanski bataljon je 25. oktobra zaplenio 1 brdski top.[17]

U julu 1941. meštani s. Stepena i s. Cernice izradili su lafet od jasenovog drveta, na koji su namestili cev brdskog topa 75 mm M. 28, koju su zakopali sa obmotačem, zatvaračem i malo granata, u aprilu, u rejonu Kobilje glave (tt 1115), oko 12 km južno od Gacka.[18] Elevacija i pravac cevi davani su nabijanjem drvenih klinova između cevi i postolja. Prilikom napada na Gacko, 29. septembra, top je uspešno dejstvovao na bunkere oko Gacka, ispalivši oko 20 granata. Dok je dejstvo ovog topa ustaše iznenadilo i demoralisalo, ono je izazvalo opšte oduševljenje i veliko veselje naroda ovog kraja. U rejonu Vračevice i Klenaka, hercegovački partizani su 6. januara 1942. razbili jednu italijansku kolonu, koja se iz Bileća kretala prema Trebinju, i zaplenili 2 brdska topa 65 mm sa 50 granata. Kod s. Medeno Polje, zapadno od Bos. Petrovca, dva voda 3. bataljona 1. krajiškog NOP odreda razbili su 24. januara 1942. jednu ojačanu četu italijanske divizije „Sasari" i zaplenili 2 topa 65 mm.[19]

Posle prekida komunikacija u dolini Une i Sane, stvoreni su uslovi za napad na delove 2, 10. i 11 ustaško-domobranskog puka i Sanski posadni bataljon u Prijedoru, koji su bili ojačani sa 2 oklopna voza, više minobacača i 1 haubičkom baterijom 100 mm. Prema planu Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, koncentričan napad 1. i 2. krajiškog NOP odreda i Banijske proleterske čete, noću 15/16. maja 1942, podržavala su 2 brdska topa iz 1. i 2. odreda sa VP na Simatovića brdu, koji su dejstvovali kao baterija. Zapovešću Operativnog štaba za Bosansku krajinu, koji je rukovodio napadom, artiljeriji nisu postavljeni konkretni zadaci, već su joj, verovatno, dati usmeno. Predviđeno je da artiljerija održava čvrstu vezu i sa štabom prve kolone, koja je napadala na Prije-

[17] „Oslobodilački rat", prva knjiga, str. 143, 146.

[18] Top je u aprilu 1941. bacio bataljon b.j.v. koji je bio u pratnji Jugoslovenske vlade do Nikšića, pošto se dalje od Kobilje glave nije mogao transportovati (M. O. Art. glasnik br. 10/48, str. 52).

[19] Zbornik, tom III, knj. 2, dok. 43, 49; tom II, knj. 1, str. 159; Hronologija, str. 194.

dor sa istoka, između druma i žel. pruge. Verovatno je ovaj štab pre početka napada artiljeriji postavio neke zahteve za podršku njegovih jedinica.

Kad je otpočela borba, neprijateljska haubička baterija je bila vrlo aktivna i dejstvovala jakom vatrom, naročito po prvoj napadnoj koloni, nanoseći joj i gubitke. Delovi koji su prodrli u grad zbunili su neprijatelja, što je olakšalo slamanje otpora na spoljnim utvrđenjima, tako da su gotovo sva utvrđenja u toku noći zauzeta. Posle žestoke tročasovne borbe, u grad se vešto probila čelna 1. četa 2. bataljona 2. krajiškog NOP odreda, tako da su ujutru 16. maja u centru grada vođene žestoke borbe. Do vatrenog položaja neprijateljske haubičke baterije, probila se udarna grupa jačine jedne desetine iz 1. čete, na čelu sa komandirom ove čete Draganom Stanićem (sada general JNA u penziji). Snažnim naletom ručnim bombama, udarna grupa je rasterala posadu baterije i otela neoštećene haubice. Kod oruđa je zaplenjena i municija, te je komandir čete, sedajući i sam za jedno oruđe, haubicama odmah tukao neprijatelja. Neposrednim gađanjem haubicama sa 100—200 m na utvrđenu gimnaziju i osnovnu školu, slomljen je poslednji otpor i do 15 časova istoga dana grad potpuno očišćen od neprijatelja. Zarobljeno je oko 1100 domobrana i 200 ustaša, zaplenjeno mnogo ratnog materijala i 2 haubice 100 mm M. 16/19. Od zaplenjenih haubica formirana je haubička baterija (komandir Dušan Surlan). Pošto je popunjena ljudstvom i konjskim zapregama, baterija je upućena u Podgrmeč i stavljena pod komandu Operativnog štaba za Bosansku krajinu. U s. Koluniću, južno od Bos. Petrovca, četiri čete 5. krajiškog NOP odreda razbile su 17. maja dve čete italijanskog berseljerskog puka i zaplenile 2 topa, koja su uspešno upotrebljavali za dejstvo po neprijatelju u ponovo blokiranom Bos. Petrovcu.

Operativni štab NOV i DV za Bosansku krajinu je svoju područnu bateriju pridavao potčinjenim jedinicama, prema njihovim zadacima, ili je, kad se radilo o krupnijim i važnijim zadacima, njom neposredno komandovao, određivao joj ciljeve, vreme izvršenja zadatka i utrošak municije. Detaljne pripreme za gađanje vršio je komandir baterije, tako da je baterija vrlo uspešno podržavala de-

love 1. i 2. krajiškog NOP odreda u demonstrativnom napadu na Bosanski Novi, 9. juna, dok su delovi 1. krajiške NOU brigade oslobađali s. Bronzani Majdan.[20]

Nemačka borbena grupa „Istočna Bosna", sastava: dvanaest nemačkih pešadijskih, jedan tenkovski i jedan poinirski bataljon i dva diviziona artiljerije; pet mađarskih rečnih monitora i oko dvadeset pet ustaških i domobranskih bataljona, sa izvesnim brojem četnika i milicionera — ukupno oko 35.000—45.000 vojnika, uz podršku avijacije, otpočela je 10. juna 1942. ofanzivna dejstva na Kozaru, na kojoj je, posle nekoliko dana, okružila 2. krajiški odred (5 bataljona sa 3.500 boraca, 1 avion, 2 tenka, 2 oklopna automobila i 4—6 topova) sa masom izbeglog naroda od oko 70.000 ljudi, žena i dece i izolovalo ga od slobodne teritorije Podgrmeča. Jedan top 2. krajiškog NOP odreda nalazio se na VP oko 500 m južno od druma u s. D. Garevici, nedovoljno obezbeđen, pa je 13. juna prebačen u s. Miljakovce, 6 km južno od Prijedora, i tamo sakriven.

Pred nadmoćnijom 1. brdskom domobranskom divizijom, koja je nastupala iz doline Une, na frontu od Kostajnice do Bos. Novog, delovi 2. krajiškog odreda, zajedno sa narodom, vodeći žestoke borbe, povlačili su se ka Kozari. Energičnim protivnapadom 1. bataljon 2. krajiškog NOP odreda je 15. juna kod s. Podbrđana razbio jedan domobranski bataljon i zaplenio brdsku bateriju topova 75 mm, ali se oruđa nisu mogla koristiti, jer je neprijatelj odneo nišanske sprave i zatvarače. Pošto je neprijatelj 18. juna ovladao komunikacijom Prijedor — Bos. Dubica, ovog dana i sutradan su delovi 2. krajiškog NOP odreda vodili žestoke borbe u rejonu s. Pogleđevo — Vis (k. 401) — Vilić brdo — Poharino brdo (k. 506). Jedna udarna grupa je u noćnom jurišu ručnim bombama prinudila na predaju poslugu jedne brdske baterije 75 mm na VP u dolini reke Mlječanice i zaplenila 4 brdska topa 75 mm sa 500 granata. Zaplenjena oruđa sa municijom omladina

[20] Isto, tom IV, knj. 5, dok. 13, 19, 37, 145; Rade Bašić, pukovnik i Idriz Ćejvan, pukovnik: „Ustanak na Kozari i borbe Drugog krajiškog odreda do juna 1942. godine", Vojnoistorijski glasnik br. 1/51, str. 3; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) izdanje 1962, str. 17—19, 323, 353; Hronologija, str. 263, 282.

ie izvukla na Vitlovsku kosu, odakle je neposrednim nišanjenjem, na 5 km daljine, podržan napad na s, Pogleđevo, gde je zaplenjen 1 pt-top 37 mm sa 160 granata i odmah upotrebljen protiv neprijatelja. Istovremeno, snažnim protivnapadom delova 2. krajiškog NOP odreda, ovog dana su razbijeni 2. bataljon 2. brdskog puka i 3. lovački bataljon 2. domobranske brigade i zaplenjena 2 brdska topa. Pošto u ovim delovima 2. krajiškog odreda nije bilo artiljeraca, zaplenjena oruđa su upotrebljavana za neposredno gađanje. Starešine i borci su se vrlo brzo snalazili i oruđa su uspešno dejstvovala. Pošto je utrošena sva municija, brdski topovi su, pre proboja iz obruča, rasklopljeni i po delovima zakopani u šumama na Kozari, osim pt-topova i Udarnog bataljona, koje su borci rastavili i po delovima izneli pri proboju iz okruženja, noću 3/4. jula u rejonu Planinice. Kad je kasnije formirana 2. krajiška brigada, od ovih topova je formiran brigadni protivtenkovski vod.[21]

Da bi primorali neprijatelja da odvoji deo snaga sa Kozare i time smanjili pritisak na jedinice 2. krajiškog NOP odreda, 1. krajiška brigada i delovi 1. krajiškog NOP odreda usmerili su svoja dejstva u dolinu Sane i Une. Delovi 1. krajiškog NOP odreda su 20. juna, posle artiljerijske pripreme haubičke baterije i minobacača i posle žestokih borbi, oslobodile Bos. Krupu. Za vreme uličnih borbi, jedna haubica je dovučena na nekoliko stotina metara od grada i neposrednim gađanjem, preciznom vatrom, pomagala pešadiju u zauzimanju otpornih tačaka sve do zauzimanja grada. U paničnom bèkstvu ustaše su skakale u Unu, koju većina nije uspela preplivati. Pored ostalog, u Bos. Krupi je zaplenjen i 1 top 37 mm sa većom količinom granata. Dva bataljona 1. krajiške NOU brigade, zajedno sa delovima 1. bataljona 2. krajiškog NOP odreda, u snažnom naletu, 3. jula, zauzeli su s. Dobrljin (kod Bos. Kostajnice) i zarobili celu posadu 3. bataljona domobran-

[21] Arhiv VII, k. 161, br. reg. 5/3, 22/3, 23/3, 51/3; k. 1705, br. reg. 42/3; Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. 59; tom II, knj. 1, str. 181; **Oslobodilački** rat, prva knj. str. 181, 182; Artiljerija u NOR-u 2qq. rl^a članak a) izd. 1962. str. 17—25; Hronologija, str. 282, 284,

Žarko Zgonjanin: „Deset na jednog", „Ilustrovana politika", br- 340/1965, str. 16—19.

skog 3. pešadijskog puka, od oko 300 domobrana, a zaplenili 2 pt-topa 37 mm, sa 144 granata.[22]

Kod s. Draganić Podova, j-z od Jajca, dve čete Udarnog bataljona 5. krajiškog NOP odreda i Udarna četa 3. krajiškog NOP odreda su 28. juna razbile delove četničkog puka „Manjača", četničkog odreda „Kočić" i jednu četu domobrana (ukupno 600 vojnika) i zaplenile 2 topa i 1 minobacač 81 mm.

Po naređenju Vrhovnog komandanta druga Tita 22. decembra 1941. godine formirana je 1. proleterska brigada. To je bila prva združena jedinica NOVJ, sposobna za manevre širih razmera i složenije borbene zadatke. Statutom proleterskih brigada, predviđeno je da svaka brigada može imati artiljerijske jedinice od pojedinih oruđa i baterija do diviziona artiljerije.[23] Međutim, prva teža oruđa koja su ušla u sastav ove brigade bili su minobacači 81 mm, od kojih je formiran minobacački vod u sastavu čete pratećih oruđa. U borbi 20. marta 1942. kod Bratunca, 1. i 2. proleterske brigade su zaplenile 1 pt-top 37 mm „pito", od koga je formiran topovski vod. Top nije imao nišanske sprave pa je nišanjeno kroz cev. U 2. proleterskoj brigadi je od zaplenjenih minobacača 81 mm i topa 37 mm formirana četa pratećih oruđa. I kasnije formirane brigade su zaplenjeno teško naoružanje objedinjavale u čete pratećih oruđa. Tamo gde su zaplenjeni brdski topovi, formirana su samostalna topovska odeljenja ili vodovi, pod neposrednom komandom štaba brigade. Tako je u junu 1942. u 1. proleterskoj brigadi formiran topovski vod od jednog brdskog topa 65 mm iz Romanijskog NOP odreda, sa 10 tovarnih konja i mazgi. Vod je imao 20 boraca, većinom iz Romanijskog NOP odreda. Na čelu voda su bila dva brata Odavića, koja su topom rukovala dok je pripadao Romanijskom NOP odredu.

Posle prikupljanja u širem rejonu Zelengore, grupa proleterskih brigada (1, 2. i 4. proleterska i 3. proleterska sandžačka) otpočela je 24. juna 1942. godine, preko be-

[22] Isto

[23] Bilten Vrhovnog štaba, br. 14—15, Zbornik, tom II, knj. 1, str. 134—137; Arhiv VII, k. 2, reg. 13—1: „10... g. Artiljeriske jedinice mogu se sastojati od pojedinih oruđa i baterija (4 oruđa) pa sve do jednog diviziona (3 baterije — 12 oruđa)".

sputne Treskavice, nastupanje ka zapadnoj Bosni, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita. U grupi je samo u 1. proleterskoj brigadi bio 1 brdski top 65 mm sa 20 granata i 1 top 57 mm sa 47 granata. Peta proleterska brigada, posle žestoke borbe 15. i 16. juna sa četnicima, na položajima V. Jezero — Katin Kuk (tt. 1552) — s. Miloševići, južno od Volujaka i Bioč--planine, zakopala je svoj brdski top u šumi na Zabrđanskim katunima pošto su na neprijatelja ispaljene i poslednje granate i naneti mu osetni gubici. Zatvarač i nišanske sprave brigada je ponela sa sobom.[24]

Pri odbijanju četnika koji su kod Kalinovika napali zaštitnicu 1. proleterske brigade, upotrebljen je i top 65 mm koji je sa svega 4 ispaljene granate kod četnika stvorio veliku zabunu i demoralisao ih.

U napadu na komunikaciju Sarajevo — Konjic, noću 3/4. jula, brdski top 65 mm (sa svega 16 granata) pridat je 6. bataljonu 1. proleterske brigade, koji je napadao železničku stanicu u Raštelici, koju je čuvalo 10 ustaša železničkog bataljona i 9 žandarma sa 3 milicionera. Top je postavljen na VP kod k. 816, oko 500—600 m od bunkera, iznad stanične zgrade. Napad je počeo u 22 časa, a oko 22,18 časova u železničku stanicu Raštelica, sa pravca Tarčina, ušao je nemački oklopni voz sa posadom od oko 30 nemačkih vojnika. U oklopni voz se ukrcao i deo posade žel. stanice Raštelica i zajedno sa Nemcima nastavio borbu sve do 0,30 časova 4. jula. Posle ispaljene 3 granate, iz topa 65 mm, oklopni voz je krenuo natrag u pravcu Tarčina. Ispaljene su još 3—4 granate, ali voz nije pogođen zbog gustog mraka, jer posluga još nije imala iskustva za noćno gađanje pokretnih ciljeva. Borba je nastavljena do 3 časa ujutru 4. jula, kada je železnička stanica Raštelica zauzeta i zapaljena.

[24] Zbornik, tom II, knj. 4, dok 189; knj. 5, dok. 2, 3, 72; tom III, knj. 3, dok. 164, 193; knj. 4, dok. 137; tom IV, knj. 5, dok. 96; Oslobod. rat, prva knj., str. 264, 265. Hronologija, str. 280, 301, 336, 337; Mišo Leković „Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942", Beograd, 1965, str. 40, 87, 88, 201, 202; Labud Tatar i Milutin Matić, „Topovski vod i protivkolska četa", „Prva proleterska", knj. druga. Beograd, 1963, str. 596—607; Ljubivoje Pajović: „Prvi top naše brigade", „Prva proleterska", knj. druga, str. 322.

Pod pritiskom grupe proleterskih brigada, italijanske jedinice su 19. jula napustile Konjic i povukle se u Mostar.

U borbama oko Prozora i s. Sćita brdski top 65 mm je upotrebijen za podršku delova 1. proleterske brigade, koji su 13. jula napali ustašku posadu u s. Sćitu. Naročito jak otpor pružali su 14 ustaša i 8 žandarma i milicionera iz čvrste trospratne manastirske zgrade sa kamenim debelim zidovima, kao i sa crkvenog tornja, na kome je bio postavljen puškomitraljez. Topovskom i minobacačkom vatrom zapaljeni su objekti iz kojih su ustaše pružale otpor, ali su ga oni lokalizovali, a vatrom iz ovih oruđa debeli zidovi se nisu mogli porušiti tako da se posada, po mraku i kiši, oko 3 časa 14. jula, izvukla ka s. Jaklići. U borbama u s. Sćitu 1. proleterska brigada je imala 6 poginulih, među kojima i 2 artiljerca.

U napadu 1. proleterske brigade na Prozor, 13. jula, neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja jednim topom 37 mm, sa svega 3 granate, uništeno je mitraljesko gnezdo na minaretu džamije u gradu. Zatim je top prebačen na brdo Kumbat (k. 856) i neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja, sa 3 granate, neutralisao 2 mitraljeza i 1 minobacač kod stare tvrđave (k. 769), na južnoj ivici Prozora, gde su ustaše davale žilav otpor.

Pošto su noću 25/26. jula delovi 1. proleterske brigade zauzeli Duvno, za brdski top 65 mm nije više bilo municije pa je smešten u s. Blažuj, oko 1,5 km severno od Duvna. Potiskujući delovi 1. proleterske i 4. crnogorske brigade, jači delovi ustaške crne legije iz Kupresa su 10. septembra prodrli sa tenkovima u Duvno, iznenadili posadu topa i oruđe zaplenili.

U leto i jesen 1942. grupa proleterskih brigada i krajiški NOP odredi otpočeli su napade na gradove u kojima se neprijatelj bio utvrdio i osećao se dosta sigurnim. Tada se znatno osetio nedostatak artiljerijskih oruđa u ovim jedinicama, što se naročito odražavalo u slučajevima kad se nije moglo postići iznenađenje. Skoro u svim bosanskim gradovima neprijatelj je izradio armirano-betonske ili kamene bunkere, a znatan broj zgrada uredio za upornu odbranu, postavljajući ispred njih žičane prepreke i minska polja.

U napadu na Glamoč, 13. i 14. jula, 5. krajiški NOP odred dovukao je u grad brdski top 75 mm M. 15 kojim -je, sa 100 m odstojanja, rušio utvrđene kuće, iz kojih su ustaše pružale žilav otpor. I 3. krajiški odred upotrebljavao je svoj top 75 mm, za neposredno gađanje važnih ciljeva. Posle jedanaestodnevne blokade, delovi 5. i 3. krajiškog NOP odreda, podržani topovima neposrednim gađanjem, 20. jula zauzeli su Glamoč, iz koga se 18. četa domobranskog 13. pešadijskog puka probila u Livno,[25] gde su se nalazili 2. bataljon domobranskog 14. pešadijskog puka, četa ustaša iz 20. ustaškog bataljona, 35 Nemaca, milicioneri i žandarmi (oko 950 ljudi) sa 3 brdska topa. Grad je bio dobro utvrđen i ograđen bodljikavom žicom. Livno su napadale 4. avgusta u 22 časa:

— jugoistočna kolona: 1. proleterska brigada (četiri bataljona i 1 top 37 mm) pravcem s. Dobro — Velika Orlovača — s. Brina — Livno;

— severna kolona: 3. proleterska (sandžačka) brigada (tri bataljona), ojačana sa 2 brdska topa 75 mm iz 3. i 5. krajiškog odreda i sa 2 minobacača, pravcem Debelo brdo — Bašajkovač — Livno. Za brdske topove je bilo samo 10 granata koje su utrošene neposrednim gađanjem, sa bliskog odstojanja, na jako utvrđene zgrade u gradu iz kojih je neprijatelj pružao otpor.

Posle žestoke borbe, do 6 časova ujutru 5. avgusta zauzet je ceo grad, osim utvrđene kamene kuće dr Mitrovića, iz koje su Nemci i ustaše davali žilav otpor. Prilaz bombaša preko brisanog prilaza bio je nemoguć, a topom 37 mm nisu se mogli probiti debeli kameni zidovi zgrade. Zato je noću 6/7. avgusta i brdski top dovučen na oko 100 m od kuće i postavljen iza jednog zida u kome je probijen otvor za cev. U zoru, posle pet direktnih pogodaka, samo jedna granata je probila kameni zid i u sobi ubila 20 ustaša i 1 Nemca, nakon čega se ostala posada predala. U Livnu je u sastav 1. proleterske brigade ušao 1 pt-top 47 mm.[26]

[25] Isto, tom IV, knj. 6, dok. 33.

[26] Isto, tom II, knj. 5, dok. 67, 81, 87, 90; Osi. rat, prva knj. str. 270; Art. gl. br. 10/48, str. 43; Art. u NOR-u (zbirka članaka), str. 352 i „Ofanziva proleterskih brigada", str. 367, 368, 375, 381, 384, 385, 386.

Po oslobođenju Livna, jedinice su otpočele prikupljanje za napad na Kupres, u kome su se nalazile dve čete ustaškog železničkog bataljona, četiri čete crne legije, četa domobrana iz 2. bataljona 15. domobranskog puka i milicija, ojačani baterijom od 2 brdska topa 9. artiljerijskog diviziona, baterijom teških minobacača (2 minobacača) i 1 oklopnim automobilom — svega oko 1.800 vojnika. Kupres je bio posebno jako utvrđen. Sve zidane zgrade bile su pretvorene u jake otporne tačke ispred kojih je bila organizovana zaprečna vatra brojnog automatskog oružja, artiljerije i minobacača.

Pošto prvi napad 11/12. avgusta nije uspeo, ponovni napad na Kupres u 21 čas 13/14. avgusta, pod rukovodstvom Operativnog štaba kupreških snaga, otpočele su:

— 4. proleterska brigada, ojačana sa dve čete bataljona „Zirojević" i odeljenje brdskih topova 75 mm, sa istoka, preko s. Alajbegov Odžak i Begovog Sela, postavljajući odeljenje brdskog topa u s. Goravci, na oko 3 km od j-i ivice grada, sa zadatkom da tuče neprijateljsku artiljeriju i određene ciljeve u Kupresu;

— 2. proleterska brigada, ojačana sa tri čete 3. krajiškog odreda, sa severa, pravcem Maglaj (tt. 1704) — M. Plazenica — Kupres;

— 1. krajiška brigada i četa pratećih oruđa (1 pt-top 37 mm i 4 teška minobacača 81 mm), sa zapada, preko Cardačice;

— 10. hercegovačka brigada, ojačana 2. bataljonom i 1 pt-topom 37 mm 3. proleterske sandžačke brigade, sa jugozapada, da preko Pogane glavice (k. 1212), napadajući jednim bataljonom i pt-topom ustašku posadu u Zloselu.[27]

Posle žestoke borbe, u grad su se probili delovi 4. proleterske i 1. krajiške brigade. Međutim, jakom automatskom vatrom iz zgrade silosa, ukočen je pokret 3. bataljona 4. proleterske brigade, kome je bio pridat 1 brdski top i 1 minobacač. Umesto da je odmah privučen iza

[27] Isto, tom II, knj. 5, dok. 96, 98, 100, 101, 78, 79, 85; Oslobodilački rat, prva knj., str. 271; Mesud Hotić, pukovnik: „Borbe za Kupres", Vojnoistorijski glasnik, br. 5/53, str. 70; „Ofanziva proleterskih brigada", str. 438, 442, 443, 459, 460, 461, 463, 470; Hronologija, str. 319.

streljačkog stroja da neposrednim gađanjem u puškarnice neutralise neprijatelja u silosu, brdski top je ostavljen na VP mnogo pozadi, tako da njegovo dejstvo nije bilo ni tačno, ni efikasno. Pošto silos nije zauzet, neprijatelj je ujutru, 14. avgusta, izvršio protivnapad i naše snage primorao da se, uz velike gubitke od 97 poginulih i 141 ranjenog, povuku iz Kupresa. Nedostatak artiljerije u napadu na jako utvrđeni Kupres nije se mogao ničim nadoknaditi, te su zbog toga naše jedinice morale da se povuku, iako su se bataljoni koji su prodrli u grad herojski borili.[28]

Pre napada na Jajce, 1. krajiška i 2. proleterska brigada, noću 23/24. avgusta napale su i oslobodile Mrkonjić-Grad, u kome je zarobljena glavnina 1. bataljona domobranskog 9. pešadijskog puka, a zaplenjeni 1 pt-top i 3 minobacača. Sledećeg dana 2. krajiška NOU brigada je razbila četnike i oslobodila Sitnicu i Čađavicu. Po izbijanju u rejon s. Bunareva, 2. krajiška NOU brigada se 25. avgusta sukobila sa motorizovanom borbenom grupom „Putlic" nemačke 714. peš. divizije koja je od Banje Luke nastupala ka Sitnici. Brigadni pt-vod od 2 pt topa 37 mm je sa druma otvorio vatru i uništio 1 oklopni automobil, a oštetio 2 kamiona. Zatim je sa 16 pogodaka uništio jedna, a oštetio dvoja borna kola, i zaustavio neprijateljski napad.

U Jajcu i okolnim uporištima nalazili su se: ojačani ustaški 17. bataljon. 2. bataljon i 19. četa domobranskog 9. pešadijskog puka i četa tenkova sa 1. brdskom baterijom, 1 pt-topom i 2 oklopna automobila u gradu i 2 haubice 100 mm M. 14/19 na VP u rejonu zaseoka Katina. Oko grada neprijatelj je bio izradio oko 100 bunkera raznog tipa. Na brdu Ćusinama, zapadno od grada, bile su 2 čete domobrana u armiranobetonskim bunkerima, ograđenim bodljikavom žicom, tako da je u svemu bilo oko 1.300 vojnika.

Prema planu Operativnog štaba za Bosansku krajinu, napad na Jajce u 23 časa 24. septembra otpočele su:

Prva udarna grupa — 1. i 2. krajiška brigada, jedan bataljon 3. krajiškog odreda i dve čete udarnog bataljona

[28] Isto, tom II, knj. 5, dok. 104; tom IV, knj. 6, dok. 161, Hronologija, str. 319.

ovog odreda, uz podršku 1 pt top 37 mm i 1 haubica 100 mm, na neprijateljska uporišta između r. Vrbasa i Plive, napadajući na grad sa severa, preko Carevog polja;

Druga udarna grupa — 2. proleterska brigada, ojačana bataljonom „Pelagić" 3. krajiškog odreda — na utvrđenu Cusinu, prodirući u grad sa zapada;

Treća udarna grupa — 4. proleterska brigada ojačana 2. omladinskom četom 1. bataljona 3. krajiškog odreda sa položaja kod s. Sipić, južno od Jajca, zatvarala je pravce od Travnika i D. Vakufa.

Po zauzimanju Cusine i bunkera na ivici grada, jedinice su do svanuća prodrle u grad. Ulične borbe vođene su sve do 17 časova 25. septembra, kada je slomljen otpor neprijatelja i u tvrđavi i grad potpuno oslobođen. Juriš naše pešadije na tvrđavu i centar grada podržan je vatrom haubice i minobacača. Upad u tvrđavu naročito uspešno je pomagao top 37 mm neposrednim gađanjem u puškarnice sa daljine oko 500 m. U Jajcu su zaplenjene 2 haubice 100 mm M. 14/19, 1 brdski top 75 mm, 1 pt i 1 pešadijski top sa 40 granata.[29]

U Bosanskom Grahovu su se nalazili delovi italijanske divizije „Sasari" i četnici Dinarske divizije — ukupno oko 1.200 vojnika sa 4 topa (2 kod crkve, 2 kod bolnice), 6 teških minobacača, od kojih 3 na Gradini, i oko 17 teških mitraljeza, od kojih 3—4 na Gradini. Oko grada i na Gradini bili su izgrađeni armiranobetonski bunkeri sa drvorednom žičanom preprekom (skica 2).

Napad na Bos. Grahovo, noću 26/27. oktobra, izvršila su, uz podršku haubičke baterije, 1. proleterska brigada, sa zapada i severa i 2. proleterska brigada, sa juga i istoka, dok je 4. krajiška brigada, uz podršku brdske baterije 75 mm, obezbeđivala napad sa istoka, na liniji s. Kesići — s. Luka. Haubička baterija Operativnog štaba za Bosansku krajinu izvučena je na osnovu VP noću. Dve haubice postavljene su u rejonu Borovača (k. 911), a 1 haubica kod s. Isjek (skica 2). Brdska baterija postavila je za ne-

[29] Isto, tom IV, knj. 7, dok. 54, 69, 72; tom II, knj. 1, str. 215; Oslobodilački rat, prva knj., str. 275 Hronologija, str. 320, 338; „Ofanziva proleterskih brigada", str. 526, 553, 604—608, 613—623.

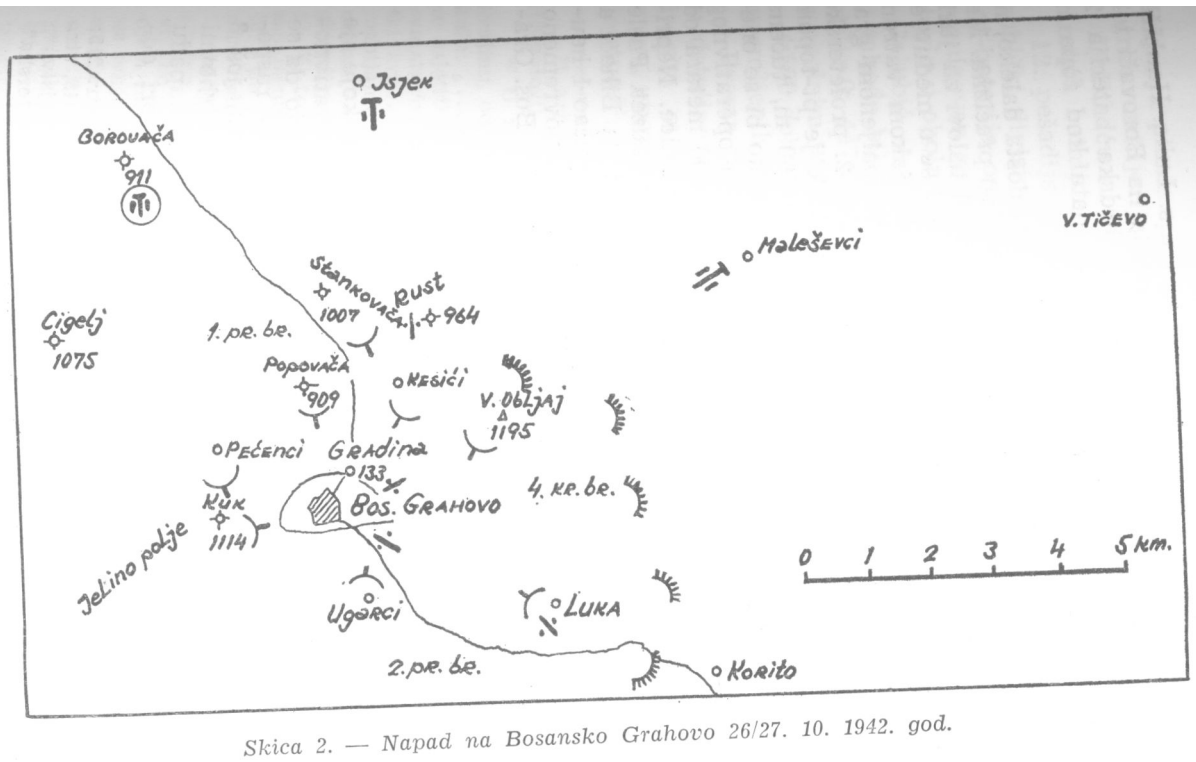

Skica 2. — Napad na Bosansko Grahovo 26/27. 10. 1942. god.

posredno gađanje 1 top na Rust, a 1 u s. Luka. Haubička baterija je imala 73 granate kod oruđa na Borovači i 30 granata kod haubice u s. Isjeku, a brdska baterija 25 granata kod topa u s. Luki i 14 granata kod topa na Rustu.

Iako su vatreni položaji haubice bili dosta daleko, na oko 5,5 km od grada, vatra je bila dovoljno precizna. Međutim, kada su vatrom artiljerije stvoreni uslovi za juriš pešadije, ona to nije iskoristila. Neprijatelj se u međuvremenu pribrao u bunkerima i rovovima i jakom vatrom odbio juriš proleterskih jedinica. Prvom ispaljenom granatom pt-topa 37 mm, čete pratećih oruđa 2. proleterske brigade, pogođen je italijanski bunker, dok je pt-topom 1. proleterske brigade, sa odstojanja oko 200 m, tučena neprijateljska baterija na VP kod crkve, kako bi se onemogućilo njeno dejstvo na haubičku bateriju operativnog štaba. I brdski topovi su privučeni na oko 200 metara od bunkera da bi se neposredno gađale puškarnice. Neprijatelju su naneti osetni gubici, ali grad nije zauzet. Posle toga veći deo snaga orijentisan je za napad na Bihać, a deo snaga koje je Vrhovni štab 6. novembra ojačao 1 haubicom sa 30 granata, da sa VP u s. Maleševci, povremeno uznemirava neprijatelja u gradu i dalje je držao Bos. Grahovo u blokadi.[30] (Skica 2).

Artiljerija u bihaćkoj operaciji

Zbog važnosti komunikacija u dolini Une koje je neprijatelj koristio i imajući u vidu politički i operativno-strategijski značaj Bihaća, Vrhovni štab je odlučio da se ovo neprijateljsko uporište likvidira, stavljajući na raspolaganje, Operativnom štabu za Bosansku krajinu, još 3 hrvatske brigade. U direktivi od 18. oktobra Vrhovni komandant je Operativnom štabu naglasio da u napadu na Bihać upotrebi svu raspoloživu artiljeriju, a pri do-

[30] Isto, tom II, knj. 6, dok. 106, 113, 118, 119; knj. 1, str. 215; Arhiv VII, k. 2, br. reg. 35—1; Artiljerijski glasnik, br. 10/48, str. 43; Hronologija, str. 355; Mileta Lukić: „Protivkolac u dejstvu", „Druga proleterska", knjiga druga, str. 162; „Prva proleterska" knj. druga, str. 322—334.

stavljanju plana operacije, da dostavi na uvid i plan za upotrebu artiljerije.[31]

U Bihaću su se u to vreme nalazili 9 ustaško-domobranskih bataljona iz ustaške 4. brigade i domobranskog 2 i 12. pešadijskog puka, žandarmi i naoružana milicija, haubički divizion od 8 oruđa, brdska baterija od 4 topa i pt-baterija od 6 topova. Grad je bio dobro utvrđen i organizovan za kružnu odbranu. Deo snaga neprijatelj je isturio u okolna sela, do linije: s. Pokoj — s. Čekrlije — s. Golubić — s. Skočaj — s. Zavalje — s. Hatinac, koja su takođe bila dobro utvrđena, a naročito s. Zegar i Somišlje (k. 447), južno od grada. Tako je za odbranu Bihaća, sa okolnim uporištima, neprijatelj angažovao oko 4.000 — — 4.500 dobro naoružanih ustaško-domobranskih vojnika, opremljenih za vođenje duge borbe.

Prema planu operacije, napadu na Bihać prethodile su detaljne pripreme jedinica, demonstrativni napadi na drugim pravcima, izviđanje neprijatelja, koncentracija snaga, upoznavanje jedinica sa zadacima i organizacija sadejstva.[32]

[31] Arhiv VII, k. 161/A, br. reg. 6—6, 52—5, 47/5, 50/5, 12/7, Hronologija, str. 352.

[32] U zapovesti Operativnog štaba NOPO i DV za Bosansku krajinu, od 31. oktobra 1942. za napad na Bihać, pored ostalog, se kaže: „...vi, junački borci krajiških i hrvatskih brigada, morate se osjetiti ponosnim i srećnim kada je došao čas da se osvetite za sva strašna zlodjela, za sva ubijstva i paljevine, koje izvršiše ustaški krvoloci nad našim narodom. Uništenjem ustaških zvjerova i razbijanjem Bihaćkog garnizona nestalo bi još jednog zločinačkog centra — ustaške Bihaćke županije, koja je bila, a i danas je, glavni postrekač i organizator svih nasilja u čitavom ovom području. Vi treba da snagom svojih pušaka, mitraljeza i topova izrečete zasluženu kaznu dželat.ima, koji još i danas pale, pljačkaju i ubijaju po Lici, Bosni i Baniji... Neka nas napad na Bihać-kosturnicu nebrojenih žrtava — napoji narodnim gnjevom prema tuđinu i njegovim ustaškim i četničkim slugama. Neka to bude još jedan snažan i gromoglasan odgovor, vas, hrabrih junaka Krajine i Hrvatske, lažljivcima u Londonu koji pokušavaju da vaša junačka djela na Prijedoru, Krupi, Glamoču, Mrkonjić Gradu, Jajcu vežu uz svoje izdajničko četničko ime i prisvoje sebi. Budite ponosni, da stojite u pravim redovima borbe za slobodu... Sav naš narod obgrlit će vas svojom velikom ljubavlju, istorija će zabilježiti vaša junačka djela, a naši mladi učiće se na svemu ovome kako se je branila i kako se oslobađala svaka stopa naše zemlje." (Ovo je Pročitano svim borcima pred strojem.)

Za napad na Bihać i okolna uporišta angažovano je 8 brigada (1, 2, 3, 5 i 6. krajiška, 2. lička, 4. i 8. hrvatska brigada), dva odreda 1. operativne zone Hrvatske, 1 pt-baterija od 4 topa 37 mm i 1 mešoviti artiljerijski divizion (haubička baterija od 3 haubice 100 mm i brdska baterija od 4 topa 75 mm). Artiljerija je bila neposredno pod komandom Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, koji je planirao njenu upotrebu, odredio joj rejon "VP i postavio joj zadatke. Haubička i brdska baterija su privremeno objedinjene u divizion, samo do izvršenja zadatka u napadu na Bihać i zadržane kao područna artiljerija Operativnog štaba, dok je pt-baterija 37 mm pridata brigadama na glavnom pravcu udara (skica 3). Pripreme u artiljerijskom smislu brižljivo su izvedene, a organizovane su i zasebne artiljerijske veze.

Prema zapovesti Operativnog štaba za Bosansku krajinu, napad na Bihać, u 21,30 časova, 2. novembra otpočele su:

8. hrvatska brigada sa severa, pravcem Kućišta (k. 455) — s. Založje — s. Bakšaiš — Bihać;

_ 2. krajiška brigada, sa pridatim pt-vodom, pravcem s. Čekrlije — Bihać, ubacujući jedan bataljon u grad da ovlada mostom na Uni;

1. krajiška brigada, sa pridatim vodom pt-topova, pravcem Debeljača (tt. 573) — Somišlje (k. 447) — Bihać;

3. krajiška brigada na zapadni deo grada. 4. hrvatska brigada iz rejona s. Vrkašić, s. Vrsta, Izočić-kula sprečavala je izvlačenje neprijatelja iz Bihaća; 2. lička brigada, ojačana brdskom baterijom od 2 topa 75 mm, napadala je Ličko Petrovo Selo, a 5. krajiška brigada napadala je s. Spahiće, s. Jezero, Kurtovo Selo i ž. st. Srbljane, dok je 6. krajiška brigada, sa leve obale Une, sadejstvovala 5. krajiškoj brigadi i obezbeđivala napad sa pravca Bosanski Novi.

Artiljerija — mešoviti divizion — na VP u rejonu Grabež, oko 5,5 km s-i od Bihaća, imala je zadatak da 2. novembra u 21,30 časova, iz 2 haubice, po jednom granatom tuče bunkere na Somišlju, a u artpripremi napada iz svih oruđa sa po 10 granata tuče određene ciljeve u gradu, dok je u toku juriša i borbe po dubini trebalo da otvara vatru samo po traženju štabova brigada.

Tačno u određeno vreme ispaljena je po jedna granata iz 2 haubice na otpornu tačku Somišlje i iz svih oruđa po 10 granata na određene ciljeve. Tada su jednovremeno sve jedinice prešle u napad. Neopaženo ubacivanje u grad jednog bataljona 2. krajiške brigade, koji je zauzeo most na Uni, zbunilo je neprijatelja i dezorganizovalo njegovu vezu i komandovanje. To je olakšalo ostalim jedinicama razbijanje neprijatelja na liniji spoljne odbrane i zauzimanje dela grada na desnoj obali Une. Neprijatelj se našao još u težoj situaciji kada su brigade 3/4. novembra zauzele i deo grada na levoj obali Une i sabile ga na uži prostor, jer je sada i vatra artiljerije bila puno efikasnija. Vod pt-topova, pridat 2. krajiškoj brigadi, privučen je na rukama do mosta na Uni, odakle je neposrednim gađanjem uništio mitraljeska gnezda na zgradi kaznione i na tornju crkve, a zatim otvorio vatru na neprijateljsku bateriju koja se nalazila na VP u parku. Na ovu bateriju je, istovremeno, otvorio vatru i pt-vod pridat 1. krajiškoj brigadi, koja je već prodrla u južni deo grada na levoj obali Une. Posle prvih ispaljenih granata, posluga neprijateljske baterije napustila je oruđa i pobegla. Poslednji otpor neprijatelja u gradu slomljen je 4. novembra oko 16 časova, a Bihać sa okolinom, posle žestoke 42-časovne borbe, očišćen od neprijatelja. U Bihaću su uništena dva bataljona ustaške 4. brigade i delovi domobranskog 2. i 12. pešadijskog puka, dok su 860 zarobljenih domobrana pušteni svojim kućama. Zaplenjene su 4 haubice 100 mm, o pt-topa, 1 brdski top i nekoliko hiljada granata i mina. Od zaplenjenih haubica, koje su prebačene u Slunj, formirana je haubička baterija 1. hrvatskog korpusa.[33]

Dok su glavne snage vodile borbe za Bihać, 2. lička brigada istovremeno je napadala Ličko Petrovo Selo i okolna uporišta, gde se branio 31. bataljon ustaške 4. brigade. Pridata brdska baterija je uoči napada stigla na VP

[33] Arhiv VII, k. 161, br. reg. 41/1, 31/7; k. 1624, br. reg. 6/7, 16/9, 16/10; k. 830, br. reg. 1/1; k. 274, br. reg. 6—17/5; Zbornik, tom IV, knjiga 8, dok. 14, 27; tom II, knj. 1, str. 216; Oslobodilački rat, prva knj., str. 282; Stevo Rauš, pukovnik: „Bihaćka operacija novembra 1942. godine", Vojno delo, br. 2/50, str. 79; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 28, 323, 324, 354, 355; Hronologija, str. 370, 371, 353, 367.

na okuci puta, oko 1.000 m južno od crkve. Oruđima je pravac dat neposrednim nišanjenjem na određene ciljeve u selu. Baterija je dejstvovala samo danju. Neprijateljski pt-top kod crkve je u toku noći nekoliko puta prelazio iz ruku u ruke, a u toku dana, 3. novembra, ostao u međuprostoru, tako da ga nije mogao ni neprijatelj koristiti. Oko 13 časova ovog dana naša baterija je, neposrednim gađanjem na utvrđene zgrade, prinudila neprijatelja da ih napusti i omogućila pešadiji da slomi njegov poslednji otpor i da zauzme Ličko Petrovo Selo, s. Zeljava i s. Baljevac. Zaplenjen je pt-top 37 mm, sa 108 granata.[34]

U napadu na Bihać prvi put je u višem štabu detaljnije planirana upotreba artiljerije. Komandovanje artiljerijom bilo je podeljeno. Operativni štab je pt-bateriju po vodovima pridao 2. i 1. krajiškoj brigadi, na glavnom pravcu udara, a haubičku i brdsku bateriju, privremeno objedinio u divizion i zadržao pod svojom komandom. On im je odredio rejon VP, način dejstva i dao zadatke u artpripremi, koja se sastojala iz perioda rušenja neposrednim gađanjem i perioda neutralisanja, sa utroškom po 10 granata na oruđe, koncentracijom vatre na važnije ciljeve u gradu. Vatrom je upravljao komandir haubičke baterije. Međutim, u artpodršci napada artiljeriji nisu postavljeni konkretni zadaci, jer se oskudevalo u sredstvima za održavanje veze sa pešadijom. Zato je odlučeno da u toku napada artiljerija otvara vatru po traženju pešadije. To je bilo najcelishodnije, jer se komandant pešadijske jedinice brže mogao sporazumeti sa komandirom baterija o mestu, cilju i vremenu kad vatru treba otvoriti i preneti u dubinu neprijateljske odbrane. Ovo utoliko više što u to vreme naši komandiri baterija još nisu imali potrebnu izvežbanost ni dovoljno iskustva za rukovanje vatrom u podršci, naročito pri napadu noću, jer za noćna gađanja naša oruđa nisu raspolagala ni potrebnim priborima. No, iako sa ograničenom količinom municije i sa malim brojem oruđa, naša artiljerija je u bihaćkoj operaciji odi-

[34] Zbornik, tom V, knj. 9, dok. 9, 10; Đorđe Orlović, ppukovnik: „Napad na Ličko Petrovo Selo", Vojni glasnik, br. 2/57, str. 79; Dragan Rakić, pukovnik: „Oslobođenje Ličkog Petrovog Sela", Vojni glasnik, br. 12/58, str. 79; Arhiv VII, 571, br. reg. 4—38; Hronologija, str. 371, 370, 373

graia značajnu ulogu. Rušenje velikog bunkera na Soinišlju doprinelo je da 1. krajiška brigada brzo ovlada jednim od najjačih i najvažnijih uporišta u sklopu odbrane Bihaća. Iznenadnim vatrenim naletom u artpripremi, po važnijim objektima u gradu, neprijatelj je iznenađen i demoralisan. Otpor neprijatelja u utvrđenim zgradama i bunkerima savladan je odlučnošću bombaša, dejstvom minobacača i pt-topova, pridatih pešadijskim brigadama, kao i dejstvom topova u njihovom organskom sastavu. Topovi u orgnskom sastavu brigade, na obezbeđenju su ostali za njihovu podršku — u 4. krajiškoj brigadi 1 brdski, a u 6. krajiškoj brigadi 1 brdski i 2 topa 37 mm.[35]

Oružani ustanak u južnoj Lici otpočeo je 27. jula 1941. Gerilski odredi su naoružavani streljačkim naoružanjem otimanjem od neprijatelja. Artiljerijskih oruđa u početku ustanka oni nisu imali, ali je kasnije i ono zaplenjivano. Tako su delovi NOP odreda u Lici razbili, 6. oktobra, jednu ustašku kolonu, na komunikaciji Kulen Vakuf — s. Borićevac — D. Lapac — s. Nebljusi i zaplenili jednu haubicu 100 mm M. 17, sa 117 granata. Haubica je ostala kod Lapačkog bataljona do januara 1942, kad je prebačena za podršku jedinica u napadu na Korenicu.[36]

Januara 1942. Korenicu je branilo oko 650 italijanskih vojnika, dobro naoružanih automatskim oružjem. Delove grupe NOP odreda Like, u napadu na Korenicu, 20. januara, podržavala je 1 haubica 100 mm sa VP u rejonu tt 658, kod s. Gradine. Pošto nije imala nišanske sprave, nišanjeno je kroz cev haubice i neposrednim gađanjem, sa 1500 m postizan vrlo dobar uspeh. Neprijatelj je pružao žilav otpor iz betonskih bunkera i kuća od kamena, pa su se partizani povukli na položaje neposredno oko Korenice, držeći je i dalje u blokadi. Haubica je više puta menjala VP, na udaljenju 1,5—2,5 km, uređujući ih za zaštitu od mitraljeske vatre kojom je često obasipana.

Da bi deblokirali Korenicu, Italijani su uputili jednu kolonu pravcem s. Crna Vlast — Klanac — s. Vrelo — Korenica, a drugu iz Široke Kule, preko s. Ljubova na Ko-

[35] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 3.

[36] Isto, tom V, knj. 2, dok. 21; knj. 3 dok. 8; tom II, knj. 1, str. 122; Arhiv VII, k. 274, br. reg. 6—17/5; k. 1618, br. reg. 6—2; k. 571-A, br. reg. 4—38; Hronologija, str. 60, 130.

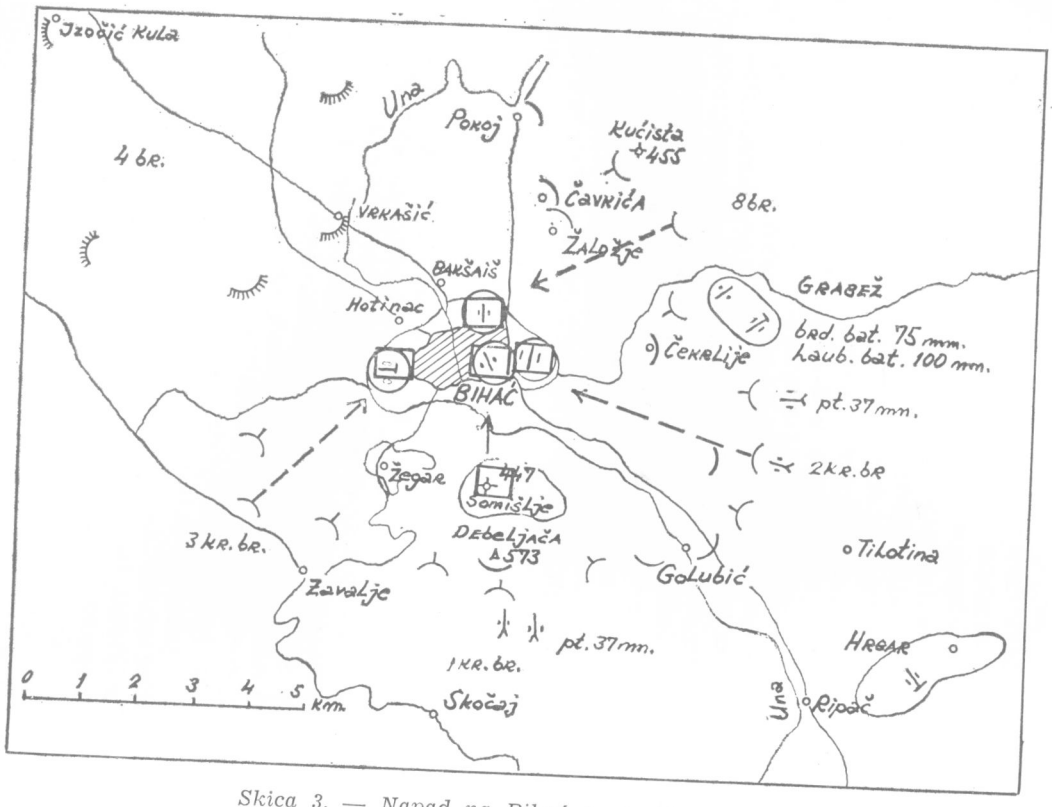

Skica 3. — Napad na Bihać 2—4. 11. 1942. god.

renici. Bataljon „Marko Orešković" napao je prvu kolonu iz zasede kod s. Klanac i prinudio je da se povuče.

U koloni koja je nastupala preko Ljubova, bile su četa tenkova i jedna brdska baterija od 4 topa 75 mm. Oko 12 časova kolona je upala u duboku dvostruku zasedu koju su na liniji Tepšanovac (k. 852) — Čardak (tt. 942), na Ljubovu, organizovale dve čete 2. bataljona 1. ličkog NOP odreda „Velebit" (oko 160 boraca) i jedna četa bataljona „Ognjen Priča". Posle žestoke borbe, kolona je odbačena. Sutradan 24. januara kolona je od s. Rakića ponovo pokušala da se uz podršku 5 tenkova i brdske baterije probije preko Ljubova, ali je zaustavljena. Kad je neprijateljska baterija bila u pokretu ka svojoj pešadiji, na nju su partizani iz zasede izvršili juriš i poslugu rasterali, a delom zarobili, a sva zaplenjena oruđa natovarili na saonice i odvukli. Sa oruđima ove baterije zaplenjeno je i oko 450 granata. Zaplenjena su i 4 minobacača sa 300 mina. Od zaplenjenih topova formirana je brska baterija od 2 topa 75 mm (italijanska), pod neposrednom komandom štaba Ličke grupe NOP odreda i prebačena na sektor Korenice, gde joj je pripojena i haubica 100 mm. Sa sektora Korenice baterija je koncem marta vraćena na Ljubovo. Zbog nedostatka zaprega, haubica se nije mogla izvući na Ljubovo, pa je uništena. U maju je baterija popunjena još 1 topom 75 mm, brdskim konjima i zaplenjenim mazgama sa topovskim samarima, tako da je postala mnogo pokretljivija.[37]

Ceta 1. proleterskog bataljona Hrvatske, u zasedi kod Veljuva, (k. 462) izvršila je 18. maja 1942. juriš na italijansku bateriju u pokretu, razbila poslugu baterije i zaplenila 4 haubice, koje su odmah angažovane protiv neprijatelja prema Kninu. Iz zaplenjenih haubica ispaljeno je 15 granata, nakon čega se partizanska četa, pod pritiskom Italijana sa fronta i četnika sa boka, morala povući, uništivši nišanske sprave i zatvarače.[38] Ovo je jedan od

[37] Isto, tom V knj. 3, dok. 38. 83, 82, 113, 132, 78, 91; knj. 4, dok. 86; knj. 5, dok. 40, 80, 114, Arhiv VII, k. 571 A, br. reg. 4—38; k. 274, br. reg. 6—17/5; k. 1706, br. reg. 6/4; Osi. rat, prva knj. str. 237, 238; Franjo Biljan, ppuk: „Tromesečna blokada Korenice", Vojnoistorijski glasnik, br. 6/54, str. 89: Hronologija, str. 200, 216.

[38] Isto, tom V knj. 4, dok. 70, 78; Osi. rat, prva knj., str. 249. Hronologija, str. 270.

divnih primera snalažljivosti, požrtvovanja i hrabrosti naših boraca da oteta oruđa momentalno upotrebe protiv naprijatelja.

Posada od oko 500 ustaško-domobranskih vojnika, sa brdskim i pt-topom u Udbini, vezivala je znatne naše snage. Samo mesto neprijatelj je dobro utvrdio, sa betonskim bunkerima međusobno povezanim rovovima i ograđenim dvorednom žičanom preprekom.

Koncentričan napad na Udbinu, 22. avgusta 1942, izvršila je 2. lička brigada, uz sadejstvo 1. bataljona 3. odreda i 2. bataljona 1. odreda grupe Ličkih NOP odreda, ali bez uspeha. Bataljonu „Ognjen Priča", na pravcu s. Visuć — Korija (k. 867) — Udbina, pridat je 1 brdski top 65 mm, s tim da se po ovlađivanju Karaulom prebaci na nju za neposredno gađanje ciljeva u gradu. Brdska baterija od 2 topa 75 mm i haubica 100 mm bila je na VP kod k. 709, zapadno od s. Rebić, sa zadatkom da u trenutku kad neprijatelj otkrije napad i kad otpočne borba, sa tri plotuna tuče centar Udbine. Međutim, u 0,30 časova napad su otpočeli samo 1. bataljon 3. ličkog odreda pravcem s. Ondić — Brda (k. 750) — Udbina i bataljon „Ognjen Priča", a bataljon „Mićo Radaković", koji je zajedno sa vodom tenkova napao pravcem s. Rebić — Udbina, zakasnio je 15 minuta, dok je bataljon „Stojan Matić" na pravcu s. Bukovac — Gradina — Udbina zakasnio čitavih 60 minuta. Zbog zakašnjenja ovih jedinica, iznenađenje nije postignuto, pa su jurišna i bombaška odelenja zadržana pred žičanim preprekama jakom vatrom. Snažnim jurišem bataljon „Stojan Matić" je oko 4 časa ovladao Gradinom, gde se bez ikakve potrebe zadržao oko 25 minuta. Za to vreme se neprijatelj sredio i snažnim protivnapadom zbacio ga sa Gradine, nanevši mu osetne gubitke. Nakon toga, štab brigade je sve bataljone povukao na polazne položaje.

Organizacija napada, sadejstvo i veza u toku napada bili su slabi; jedan tenk se brzo pokvario, a drugi je ispred samih rovova oštećen, tako da se jedva izvukao. Artiljerija je raspolagala sa 97 granata 65 i 75 mm i 27 granata 100 mm. Topovska municija nije bila sa originalnim punjenjem, zbog čega je bilo veliko rasturanje pogodaka, tako da su neke granate pale u redove partizana na Gra-

dini. Ni ponovni napad noću 22/23. avgusta, izvršen posle izvesnog pregrupisavanja snaga i pridavanja baterije (na odeljenjima) bataljonima, nije uspeo, jer su jedinice bile zamorene i oslabljene, a neprijatelj se vrlo uporno branio i vršio ispade, tako da je zaplenio 1 top 65 mm, koji je bio privučen na oko 300 m od njegovih rovova. Posluga topa jedva je uspela da skine zatvarač i nišanske sprave, te neprijatelj nije mogao koristiti zaplenjeno oruđe.[39]

Iz Karlovca, Topuskog, Vrginmosta, Slunja i V. Kladuše neprijatelj je u septembru i oktobru 1942. povremeno vršio ispade u obližnja sela koja je pljačkao i palio. U zasedi kod s. Poloja (s-z od Slunja), 2. lička brigada i 1. bataljon 4. brigade su 17. oktobra u 15,45 časova razbile jedan italijanski konjički puk „Alesandrija" i 81. bataljon crnih košulja, sa 4 topa i 8 tenkova i oko 40 kamiona, koji su se od s. Perjasice kretali prema Slunju. Zaplenjeni su 1 tenk i 2 brdska topa 75 mm, sa 110 granata. Ove topove 2. lička brigada je uspešno upotrebila u napadu na s. Tušilović (južno od Karlovca), noću 23/24. oktobra, u kome se nalazilo oko 500 ustaško-domobranskih vojnika. Poslednji otpor neprijatelja u bunkerima i kod crkve u Tušiloviću slomljen je neposrednim gađanjem topova sa bliskog odstojanja i oko 18 časova 24. oktobra neprijatelj prinuđen na predaju. Zaplenjena su 2 brdska topa 75 mm M. 15, sa 67 granata. Od zaplenjenih topova formirana je još jedna brdska baterija 1. hrvatskog korpusa i pridata 2. ličkoj brigadi.[40]

U Slunju se nalazilo oko 1.500 ustaško-domobranskih vojnika sa 2 pt-topa i 4 minobacača. Oko grada neprijatelj je bio izradio bunkere i rovove sa preprekama od bodljikave žice, a u gradu kuće od tvrdog materijala uredio za odbranu. Napad 1. i 2. hrvatske brigade, uz podršku jedne baterije od 2 brdska topa, noću 6/7. novembra nije uspeo,

[39] Arhiv VII, k. 801, br. reg. 1/2, 3/2; k. 102A, br. reg. 24/1; k- 102B, br. reg. 52/1, 7/2; Osi. rat, prva knj. str. 288; Todor Radošević, p-puk. „Napad 2. udarne brigade Hrvatske na Udbinu", VI glasnik br. 6/59, str. 26.

[40] Isto, k. 800, br. reg. 5/1, 17/2; k. 801, br. reg. 15—2; k. 102A, br. reg. 31/1, 7/2; k. 102 B, br. reg. 7—1, 38/2, 39/2; Zbornik, tom II, knj- 1, str. 206, 207; Oslobodilački rat, prva knj., str. 289; Hronologija, str. 359, 360.

pa su se jedinice povukle na položaje oko grada. Po planu Operativnog štaba grupe brigada (1, 2, 4. i 8. hrvatska brigada), ponovni napad na Slunj izvršen je 14. novembra u tri napadne kolone:

— desna kolona — 2. lička brigada, sa pridatim brdskim topom 75 mm i 2 minobacača, sa istočne strane, između r. Korane i r. Služnice, pravcem k. 402 — k. 294 — k. 301 — k. 272;

— srednja kolona — 1. hrvatska brigada, sa pridatim brdskim topom 75 mm i 1 minobacačem, sa južne strane, između r. Služnice i druma Mrzlo polje — Slunj, pravcem Melnice (tt. 518) — Slunj;

— leva kolona — 6. hrvatska brigada, sa 1 pt-topom i 1 minobacačem, sa zapada, između druma Mrzlo polje — Slunj i r. Korane, pravcem Plieš — k. 292 — Slunj.

Brdski topovi pridati kolonama kretali su se neposredno iza streljačkog stroja i sa bliskih odstojanja, neposrednim gađanjem, brzo likvidirali neprijateljske tačke otpora, koje su kočile prodor pešadije. Napad srednje i leve kolone podržavala je haubička baterija od dve haubice 100 mm, Operativnog štaba za Bosansku krajinu sa \[7]P u rejonu Novo selo, koja je na sektor Slunja upućena po naređenju Vrhovnog štaba. Posle artpripreme, u 15,30 časova, 14. novembra, brigade su nezadrživim jurišem razbile neprijatelja i do 19,30 časova ovog dana očistile grad od neprijatelja. Zaplenjen je 1 pt-top 37 mm, koga je 5. operativna zona pridala 6. brigadi, u kojoj je formiran pt-vod. Prilikom napada 6. i 14. brigade, 9. decembra 1942. na s. Gomirje, kod Ogulina, neposrednim gađanjem topom 37 mm u puškarnice italijanskih bunkera, potpomognut je prodor pešadije u centar uporišta, gde se branilo oko 500 Italijana i četnika. Pri napadu ovih brigada na Ravnu Goru 17. decembra, neprijatelj je takođe pružao jak otpor iz utvrđene škole, ali je neposrednim gađanjem topom 37 mm u prozore škole, posle 3 ispaljene granate, bilo prinuđeno na predaju 150 ustaško-domobranskih vojnika. I u svim drugim akcijama 6. i 14. brigade, top 37 mm je uspešno pomagao njihova dejstva.

Jedno od prvih artiljerijskih oruđa u Slavoniji zaplenili su delovi 1. slavonskog NOP odreda i Proleterskog

bataljona Bosanske krajine u borbi 10. i 11. oktobra 1942., sa delovima domobranske 4. brdske brigade, u rejonu s. Bijela — s. Borki, kod Daruvara.[41]

B. POPUNA ARTILJERIJE NOP ODREDA I BRIGADA.

Još od formiranja prvih samostalnih topovskih odeljenja, vodova i baterija, popuna jedinica stručnim artiljerijskim kadrom bila je poseban problem. Međutim, u početku je bilo malo artiljerijskih jedinica, a u NOP odredima i brigadama nalazilo se nešto oficira, podoficira i boraca, koji su ranije služili u artiljeriji, tako da su oni određivani za komandire topovskih odeljenja, vodova i baterija. Ukoliko u NOP odredu ili brigadi u kojima se formirala artiljerijska jedinica, nije bilo stručnjaka artiljeraca, ili ih je bilo malo, oni su dobijani iz drugih jedinica. U tome je između štabova NOP odreda, štabova brigada i viših štabova, vladalo potpuno razumevanje. Nijedan od artiljerijskih štabova, u ovom periodu, nije formiran. Tamo gde je dejstvo dve ili više baterije objedinjavano za izvršenje određenog zadatka, baterijama je komandovao komandir baterije, koja je bila bolje popunjena artiljerijskim kadrom. Borcima su artiljerijske jedinice popunjavane iz jedinica NOP odreda i brigada, prvenstveno onim ljudstvom koje je ranije služilo u artiljeriji, kao i onim koje je imalo smisla i uslova da se može brzo obučiti rukovanju artiljerijskim oruđima. Kad god je borbena situacija dozvoljavala, u baterijama je izvođena obuka iz nastave gađanja i borbene obuke, a redovno je izvođena i politička nastava. U stručnoj nastavi teškoće su bile i u tome što su zaplenjena artiljerijska oruđa bila raznih sistema i modela, ali su se artiljerci nesebično zalagali, vrlo brzo snalazili i postizali dobar uspeh, iako je nastava često izvođenja pod vrlo teškim uslovima i ma-

[41] Isto, k. 800, br. reg. 6—1, 32—2, 5—1; k. 801, br. reg. 20—2, 23—2; k. 815, br. reg. 1—l/I; k. 102, br. reg. 28/3; k. 102A; br. reg. 36—l; k. 102B, br. reg. 41/1, 35/2, 19—1; k. 571 A, br. reg. 2—38; Zbornik, tom II, knj. 6, dok. 160, 167; tom V, knj. 9, dok. 105; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 147; Hronologija, str. 375, 391, 392, 357.

terijalno nedovoljno obezbeđena. Razvijanju borbenog duha i učvršćivanju formiranih artiljerijskih jedinica mnogo su doprinele organizacije KPJ u jedinicama, čiji se rad u prvom redu ogledao u podizanju političke svesti boraca i starešina, da bi oni uprkos svim teškoćama, istrajali u borbi.

Popuna artiljerijskim oruđima i municijom u ovom periodu NOR-a vršena je isključivo otimanjem od neprijatelja, neustrašivim jurišima pešadije. Zaplenjena oruđa su često bila nekompletna, bez zatvarača, nišanskih sprava i instrumenata, a municija bez punjenja, upaljača, kapsli i drugih delova, koje je neprijatelj sobom odnosio, ili ih uništavao pre napuštanja oruđa. Zato je trebalo truda i vremena da se takva oruđa i municija kompletiraju, da bi se mogli upotrebiti u borbi.

Stvaralačkom snalažljivošću, inicijativom i zalaganjem naših ljudi, već u 1941. godini, na oslobođenim teritorijama pojedinih pokrajina organizovane su radionice za opravku oružja, a u nekim su izrađivane ručne bombe, pt-mine i diverzantski materijal.

Osećajući potrebu za oruđima većeg kalibra i dometa i veće probojne moći, radi rušenja bunkera i utvrđenih zgrada sa nešto veće daljine, zalaganjem naših radnika i inženjera, još u početku partizanskog rata, postignut je dobar uspeh u konstrukciji i izradi nekih vrsta težeg naoružanja, kojim se vrlo uspešno dejstvovalo i na neprijatelja u utvrđenim rejonima. Ova ideja se pojavila skoro jednovremeno u svim pokrajinama gde su se vodile borbe, ali je rešavana različito, prema uslovima i raspoloživim sredstvima. Tako je, u partizanskoj radionici u Majkića Japri, u Podgrmeču, 1941. god. od crkvene prangije, ugrađene u drvene krstače, izrađen ,,top-mužar" kalibra 38 mm, dometa 1000 m. U kovačnici kod Bosanske Krupe je za ovaj top izrađeno oko 320 granata, sličnih ručnoj bombi. U s. Međugorju, kod Bosanskog Petrovca, u avgustu 1942. formirana je Centralna vojnotehnička radionica Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu, u kojoj je vršen remont i artiljerijskih oruđa i municije. U partizanskoj radionici u s. Mali Gradac, na Baniji, januara 1942. izrađen je banijski top „Jarac", kalibra 45 mm, dometa oko 2.000 m. Kad je izrađeno 10 ovih topova, štab

Banijskog NOP odreda je organizovao artiljerijski kurs na kome je bilo 32 slušaoca. U Vojniću je izrađen „Kordunaški top" kalibra 62 mm, dometa 4,5 km, sa granatom od 2,3 kg. U proleće 1942. Glavni štab Hrvatske je u Bijelim potocima, 14 km j-i od Korenice, formirao Tehničku radionicu broj 1, u kojoj je vršeno kompletiranje i opravka artiljerijskih oruđa. U partizanskoj radionici u s. Turjaku, u junu 1942. od minobacačke cevi 81 mm, po zamisli mehaničara Fridrika Petriča Petruške, izrađen je „Slovenački top" kalibra 81 mm, dometa 3 km, koji se i danas čuva u Muzeju narodne revolucije u Ljubljani. Pravljenje naoružanja u partizanskim radionicama i njegova upotreba protiv neprijatelja, imali su veliki moralni efekat. Formirane radionice naoružanja odigrale su vrlo značajnu ulogu u kompletiranju i opravci artiljerijskih oruđa i municije, naročito, u kasnijim periodima razvoja naše artiljerije, kada je u ruke NOV padao sve veći broj artiljerijskih oruđa raznog kalibra.

Tehničkih sredstava za vezu skoro nije ni bilo. Retko je koja baterija imala poneki telefonski aparat, da bi se priključila za vezu sa jedinicom koju je podržavala. Zbog nedostatka ovih sredstava, komandovanje artiljerijom bilo je otežano, pa se odražavalo i na način njene upotrebe, dok je nedostatak artiljerijskih instrumenata i pribora — baterijskih durbina, dvogleda, busola, tablica gađanja, topografskih karata i dr. — otežavao upravljanje i rukovanje artiljerijskom vatrom. Ovi nedostaci su nadoknađivani privlačenjem artiljerijskih oruđa bliže cilju i neposrednim gađanjem sa bliskih odstojanja. Na ovaj način artiljerija je određene zadatke rešavala za kraće vreme i sa manjim utroškom municije.[42]

Transportovanje zaplenjenih artiljerijskih oruđa predstavljalo je poseban problem u toku čitavog rata. On je rešavan prema uslovima u pojedinim pokrajinama,

[42] Isto, k. 171, br. reg. 5—3; k. 13, br. reg. 2—3; Zbornik, tom II, knj. 6, dok. 108; tom III, knj. 1, dok. 132; M. T. „Izrada naoružanja za vreme narodnooslobodilačke borbe", Artiljerijski glasnik, br. 10/48, str. 44—48; Dušan Plenča, peš. puk.: „Partizanska tehnika naoružanja u NOR-u", Vojnoistor. glasnik, br. 4/59, str. 260; Ljubomir Petrović, major: „Partizanske radionice u NOR-u", Vojni glasnik, br. 4/64, str. 71; Hronologija, str. 321.

često i vrlo originalno. Problem se još više zaoštravao kad su borbe vođene na planinskom i teško prolaznom zemljištu, u krajevima koji su bili oskudni u konjima i stočnoj hrani, u prevoznim i prenosnim sredstvima. Sve je to imalo uticaja i na uvođenje artiljerije u organski sastav NOP odreda i brigada i na učešće artiljerije u pojedinim akcijama.

Konj je uopšte, a posebno tovarni, predstavljao osnovno sredstvo za transportovanje artiljerijskih oruđa i municije, kao i drugih potreba za borbu i život jedinica. Ali, uprkos tome, jedinice su vrlo teško popunjavane konjima, sposobnim za transportovanje artiljerijskih oruđa, jer je neprijatelj, pri napuštanju oruđa konje odvodio, a one na terenu uništavao ili plenio i izvozio. Ni stočne hrane nije bilo dovoljno, pošto je zrnastu stočnu hranu okupator odnosio, a sena je bilo malo, pa su konji često održavani samo na ispaši, što nije bilo dovoljno. I zbog nehigijenskih uslova, razne zaraze su, takođe, satirale konje. Slaba i nepodesna konjska oprema — sedla, samari i zaprežni pribor — i dugi i naporni marševi, po nevremenu i slabim putevima kao i teški uslovi za negu i održavanje konja, izazivali su često teške povrede konjskog tela, naročito grebena, prsa i leđa, zbog čega su oni postajali za duže vreme neupotrebljivi. Utoliko više, što nije bilo ni potrebnih lekova, ili ih je bilo nedovoljno, a i veterinarska služba planski je puno kasnije organizovana. Originalnim samarima za tovaranje artiljerijskih oruđa jedinice su teško popunjavane, a drvene samare je bilo teško adaptirati za tovarenje teških delova rasklopljenih brdskih topova. Zaprežnog artiljerijskog pribora takođe nije bilo, već su korišteni obični kolski hamovi i konji uprezani u seljačka kola. Top se često kačio samo za prednji trap kola, što se pokazalo dosta praktično.

»

Kroz surovu borbu sa nadmoćnijim neprijateljem, pod rukovodstvom KPJ, na čelu sa drugom Titom, stvarane su sve veće oslobođene teritorije u pojedinim pokrajinama Jugoslavije, a time i povoljniji uslovi za formi-

ranje novih i sve jačih NOP odreda, koji se i organizacijsko-formacijski usavršavaju, bolje naoružavaju i vojnički potpuno učvršćuju. Formiranje prvih proleterskih i udarnih brigada, kao združenih jedinica sposobnih za manevre širih razmera, značilo je veliki korak napred u daljem stvaranju i razvoju NOVJ, koja je postepeno izrastala u savremenu armiju.

Uslovi za stvaranje i razvoj artiljerije u NOP odredima i brigadama bili su izvanredno teški, pa je i broj artiljerijskih jedinica u njima bio mali. Artiljerijska oruđa su se, uglavnom, nalazila u sastavu većih neprijateljskih jedinica, tako da su do njih mogle doći samo krupnije jedinice NOV, koje su bile u stanju da razbiju brojnijeg protivnika. Na formiranje artiljerijskih jedinica imali su uticaja konfiguracija zemljišta i komunikativnost. Tako, napr. u Sloveniji prema zemljištu i rasporedu neprijatelja trebalo je da su prvi NOP odredi i brigade vanredno pokretljivi, jer su pokreti jedinica vršeni većinom rokadno na puteve i artiljerija se ne bi mogla kretati sa pešadijom. Baš zbog vanredne potrebe za manevrom, sve do narastanja većih jedinica NOV i povećanja njihovog broja, nije bilo uslova za formiranje artiljerijskih jedinica. U Makedoniji, pak, prvi NOP odredi bili su mali, obično jačine 20—50 ljudi, naoružani lakim naoružanjem, da bi bilo lako pokretljivi. Osim toga, na ovoj teritoriji u prvom periodu rata nije bilo uslova za stvaranje artiljerijskih jedinica, jer su artiljerijske jedinice neprijatelja bile dislocirane zajedno sa jakim pešadijskim snagama svega nekoliko većih gradova.

Od zaplenjenih oruđa malog kalibra obično su u sastavu pratećih četa formirana topovska odeljenja ili su formirana samostalna topovska odeljenja ili vodovi, neposredno pod komandom štaba NOP odreda, odnosno štaba brigade. Od njih su kasnije formirane baterije od 2—4 oruđa, osim odeljenja pt-topova 37 mm i 47 mm koja su i dalje ostala u sastavu pratećih četa, ili bila samostalna. Prve artiljerijske jedinice štabovi su nazivali artiljerijom, bez obzira na jačinu, i u borbi su je zadržavali pod neposrednom komandom, određujući joj rejone VP i zadatke, ili su pridavali potčinjenoj jedinici, koja je imala najvažniji zadatak. Pojedina oruđa su normalno

dejstvovala neposredno sa otkrivenih VP u borbenom rasporedu pešadije, nišanjenjem direktno na cilj, određivanjem daljine odoka, dok su baterije upotrebljavane i u neposrednim gađanjima sa otkrivenih VP, i u posrednim gađanjima sa zaklonjenih VP, određivanjem daljine odoka, a ponekad i po karti, ako se njom raspolagalo. No, s obzirom na mali broj oruđa i njihovu nekompletnost, ograničenu količinu municije i teške uslove za osmatranje i rukovanje vatrom, i baterije su više upotrebljavane za neposredna gađanja, jer su ona bila daleko efikasnija.

Na VP artiljerija je obično izvođena neposredno pred sam početak borbe. Korektura, ukoliko je vršena, obavljena je približavanjem, retko kad urakljivanjem cilja, i najčešće se spajala sa grupnim gađanjem. Osmatranje je najčešće vršeno bez instrumenata, golim okom. Početak dejstva artiljerije normalno se poklapao sa početkom napada pešadije, jer nije bilo ni municije za izvođenje solidnije artiljerijske pripreme.

Komandovanje artiljerijom, bez obzira na njenu jačinu, najčešće je bilo centralizovano. Obično se kod artiljerije, ili u blizini njenih VP, nalazio komandant pešadijske jedinice koju je artiljerija podržavala, tako da je dejstvom artiljerije mogao efikasno uticati na tok borbe. Vatrom je rukovao komandir baterije, komandujući neposredno — glasom, zbog čega se nalazio blizu baterije, jer sredstava za uspostavljanje veze između osmatračnice i VP baterije skoro nije bilo. A kad je osmatračnica bila dalje od VP, veza je održavana relejima, ugovorenim znacima, a retko kad i telefonom, pošto ga nije bilo.

Neophodna potreba za artiljerijom naročito se pojavila pri napadima na gradove, za rušenje bunkera i utvrđenih zgrada i uništavanje mitraljeskih gnezda, iz kojih je neprijatelj tukao jakom vatrom sve prilaze i onemogućavao prodor u grad. Zbog ograničene količine municije, štabovi su planirali utrošak skoro svake granate, birajući one ciljeve čijim se uništavanjem postizao najveći uspeh. Tako su artiljerijskim oruđima, ponekad, sa svega nekoliko granata rešavani zadaci od kojih je zavisio uspeh borbe u celini.

U ovom periodu rata jedinice NOV nisu imale odgovarajuća artiljerijska oruđa i municiju za borbu sa ne-

prijateljskim tenkovima. Gađanjem tenkova pt-topom 47 mm postizao se priličan uspeh, naročito pri pogađanju osetljivih delova, dok topovi 37 mm i brdski topovi 65 mm i 75 mm nisu bili dovoljno efikasni. Ali bočnim dejstvom u osetljive delove tenkova i ova oruđa su imala uspeha. Upotreba benzinskih flaša, a u zasedama i pt-mina, pokazala se dosta efikasna. Za odbranu od neprijateljskog dejstva iz vazduha, čija je avijacija bila često vrlo agresivna, nije se raspolagalo odgovarajućim aktivnim sredstvima.

Za borbu sa neprijateljskom artiljerijom, koju je on i u napadu, i u odbrani vrlo intenzivno koristio, nije bilo uslova, kako prema broju baterija, tako ni prema kalibru oruđa, a nije se raspolagalo ni dovoljnom količinom municije. Ali, otvaranje vatre na neprijateljske baterije, čak i pojedinim oruđima, često je davalo dobre rezultate. Za uništavanje ili zarobljavanje posade neprijateljskih baterija i za otimanje neoštećenih artiljerijskih oruđa, u Bosanskoj krajini se praktikovalo ubacivanje specijalnih jurišnih grupa u vatrene položaje neprijateljskih baterija. Ove jurišne grupe otimale su oruđa i odmah ih, vrlo spretno, upotrebljavale protiv neprijatelja (Prijedor, Kozara). Mada ni materijalni efekat nije bio mali, moralni efekat dejstva naše artiljerije bio je veliki, naročito u napadima na naseljena mesta, jer je kod neprijatelja stvarala paniku i rušila moral, a našim borcima i narodnim masama ulivala poverenje, snagu i odlučnost za borbu. Zato je ponekad, baš radi postizanja moralnog efekta, ispaljivano po nekoliko granata u neprijateljsku pozadinu, iako se njihovo dejstvo nije moglo osmatrati. Međutim, nije redak slučaj da su neprijatelju i takvim gađanjem nanošeni gubici i unošeni nemir i nesigurnost, tako da je morao stalno biti na oprezi:

Deo II

RAZVOJ I UPOTREBA ARTILJERIJE OD FORMIRANJA PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA DO KAPITULACIJE ITALIJE

A. ARTILJERIJA PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA

Formiranjem prvih osam divizija i dva štaba korpusa u novembru 1942. otpočeo je razvoj NOVJ na višem stepenu, kako po broju jedinica tako i po njihovoj organizacijsko-formacijskoj strukturi, opremljenosti, rukovođenju i komandovanju, kao i izvođenju operacija. Međutim, zbog nedostatka artiljerijskih oruđa, u divizijama se nisu mogle odmah formirati artiljerijske baterije i divizioni kao divizijska artiljerija, jer je popuna naoružanjem još uvek vršena samo otimanjem od neprijatelja. Do tada zaplenjena oruđa, kako po količini i po kalibru, tako i po dometu i nameni, nisu mogla poslužiti za formiranje divizijske artiljerije. Zato su 7 topova 37 mm i 47 mm u 1. proleterskoj diviziji (1. proleterska, 3. proleterska sandžačka i 3. krajiška brigada) i 2 topa 37 mm u 2. proleterskoj diviziji, (2. i 4. proleterska i 2. dalmatinska brigada), formiranim 1. novembra, i dalje ostali u brigadama koje su ušle u sastav ovih divizija. U 3. udarnoj diviziji (5. crnogorska, 10. hercegovačka i 1. dalmatinska brigada), formiranoj 9. novembra, nije bilo topova. U 4. i 5. krajiškoj, diviziji, koje su takođe formirane 9. novembra i ušle u sastav 1. bosanskog korpusa, takođe se nije mogla formirati divizijska artiljerija, pošto je u brigadama 4. divi-

zije (2, 5. i 6. krajiška brigada) bilo svega 5 topova 37 mm i 47 mm i 1 brdski top 75 mm, a u 5. krajiškoj diviziji (1, 4- i 7- krajiška brigada) samo 3 topa 37 mm. Haubička baterija od 2 haubice 100 mm M. 16/19, Operativnog štaba za Bosansku krajinu, potčinjena je neposredno štabu 1. bosanskog korpusa, kao njegova korpusna artiljerija. Od ove baterije i 4 haubice 100 mm, zaplenjene 27. novembra u rejonu Bosanskog Novog, formiran je 5. decembra 1942. 1. haubički divizion 1. bosanskog korpusa, sastava tri baterije po 2 haubice 100 mm.

Ni u divizijama koje su formirane 22. novembra i ušle u sastav 1. hrvatskog korpusa, nije se mogla odmah formirati divizijska artiljerija, jer su 6. lička (1, 2. i 9. brigada) i 7. banijska divizija (7, 8. i 13. brigada) imale samo po 1 pt-top 37 mm, a brdska baterija od 4 topa 75 mm 8. kordunaške divizije (4, 5. i 6. brigada) koja je ranije bila kod 2. ličke brigade, ušla je u sastav korpusne artiljerije, tako da su neposredno pod komandom štaba 1. hrvatskog korpusa bile kao samostalne jedinice: haubička baterija od 3 haubice 100 mm (zaplenjene 4. novembra u Bihaću) i 1 poljskog topa 75 mm; i 1. brdska baterija od 3 topa 75 mm i 1 topa 65 mm. Haubička baterija je pridata 6. ličkoj, a brdska baterija 8. kordunaškoj diviziji.[1]

B. DEJSTVA OD 1. NOVEMBRA 1942. DO 20. JANUARA 1943.

DEJSTVA U BOSNI

Posle formiranja divizija i korpusa, Vrhovni štab je usmerio dejstva 2. proleterske divizije prema Kninu i Vrliki, 1. proleterske i 3. udarne divizije preko r. Vrbasa na istok, ka dolini r. Bosne, a 1. bosanski i 1. hrvatski korpus ka dolinama r. Une i r. Sane.

[1] Arhiv VII, k. 407A, br. reg. 1—4, 1—6; k. 703, br. reg. 1/4, 6/4; k. 800, br. reg. 29—2; k. 826, br. reg. 1/5; k. 811, br. reg. 17—2; k. 795, br. reg. 5—2; k. 102B, br. reg. 23—3; k. 102B, br. reg. 29—4, 37—4; k. 7A, br. reg. 18—2; k. 420/1, br. reg. 1—55; k. 274, br. reg. 6—17/5; Oslobodilački rat, prva knj., str. 325—327.

Vrhovni štab je 2. proleterskoj diviziji pridao 2 haubice 100 mm da povremenim dejstvom artiljerije uznemirava neprijatelja u Bos. Grahovu. Ove haubice su povremeno otvarale vatru na grad, jedna iz s. Maleševci (7 km s-i od Bos. Grahova), a druga, iz reiona s. Isjek.[2] Ali sve je to bilo skromno, jer se toliko oskudevalo u municiji da je i Vrhovni štab morao da ukazuje jedinicama na neophodnu štednju i zahtevao da se ciljevi tuku iz neposredne blizine od 200 do 500 metara. I Vrhovni komandant u pismu od 10. novembra 1942. ukazuje štabu 2. proleterske divizije, na neophodnost štednje municije, i, pored ostalog, naglašava:

„1...
Nastojaćemo da vam pošaljemo jedan brdski top 75 mm. Taj top vozi na kolicima. Vi sada raspolažete sa dve haubice sa 120 metaka. Napominjemo vam da će sva ta oruđa imati efikasnosti ako tuku iz neposredne blizine: 200—500 metara. Morate paziti na svaki utrošeni metak. Ova oruđa potrebna su za akciju oko utvrđenih mesta, ali treba brižljivo pripremati i plan dejstva ostalih oruđa. Nastojaćemo da vam pošaljemo i nešto bombi za bacač."
2...
3. Održavajte vatrene prepade artiljerijskim oruđima na Grahovo. Municija da se ekonomično troši..."[3]

Divizije su, međutim, ubrzo počele da se popunjavaju artiljerijom. Već noću 19/20. novembra 1. proleterska brigada 1. proleterske divizije, posle žestoke borbe, zauzela je Sitnicu (pod Manjačom) i zaplenila haubičku bateriju od 4 haubice 100 mm M. 14/19 sa 300 granata i naoružanje dva domobranska bataljona. Od zaplenjenih haubica, 1. proleterska divizija formirala je haubičku bateriju od 2 kompletirane haubice 100 mm, popunivši je ljudstvom iz brigada, među kojima je bilo i boraca koji su ranije služili u artiljeriji. Baterija je, kao samostalna jedinica, bila pod neposrednom komandom štaba divizije, a komandir baterije bio je stvarno i komandant divizijske artiljerije. Baterija je odmah osposobljena za dejstvo i upotrebljena u napadu na Jajce.[4]

[2] Zbornik, tom II, knj. 6, dok. 158, 142, 155. Oslobodilački rat, prva knj., str. 341, 342.
[3] Isto, dok. 158.
[4] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 63; tom II, knj. 1, str. 216; Oslobodilački rat, prva knj. 344; Hronologija, str. 372.

Pošto su istovremeno 3. sandžačka i 3. krajiška brigada 1. divizije oslobodile Mrkonjić-Grad, stvoreni su uslovi za napad na Jajce u kome se nalazilo oko 800 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, sa jednom haubičkom baterijom. Važno uporište u sistemu odbrane Jajca bile su dobro utvrđene Cusine, zapadno od grada, gde su bili izgrađeni brojni bunkeri, ograđeni bodljikavom žicom. U okolnim selima i duž komunikacije Jajce — D. Vakuf i Jajce — Turbe neprijatelj je imao posade jačine od voda do bataljona domobrana ili četnika.

Prema zajedničkom planu štaba 1. proleterske i 3. udarne divizije, napad na Jajce noću 24/25. novembra izvršile su:

1. proleterska brigada sa severa, 3. Krajiška brigada sa zapada, a 3. sandžačka brigada obezbeđivala je pravac Sitnica — Mrkonjić Grad, dok su 1. dalmatinska brigada 3. udarne divizije i 1. bataljon 3. krajiškog NOP odreda napadali sa zapada, 1. bataljon 5. proleterske brigade sa juga, a 1. bataljon 10. hercegovačke brigade sa istoka.

Haubička baterija 1. proleterske divizije od 2 haubice 100 mm M. 14/19 je do 15,00 časova 24. novembra postavljena na VP u s. Jezeru, odakle je u artpripremi napada od 20,00 do 20,30 časova ovog dana jakom vatrom tukla uporište Ćusinu i tvrđavu u gradu, a zatim je gađala ciljeve koje je, prema situaciji, u toku napada određivao štab divizije (skica 4).

Posle žestoke borbe u toku noći, 1. dalmatinska brigada je do 5,15 časova 25. novembra zauzela Cusinu, odakle su neprijateljski preostali delovi odbačeni u centar grada. Goneći neprijatelja, ova brigada je zauzela i deo grada na desnoj obali Plive. Međutim, 1. proleterska brigada koja je napadala sa severa, preko Gole Planine, i 3. krajiška brigada sa zapada preko D. Mile, iako je 3. krajiškoj brigadi bio pridat pt-top, zadržane su jakom vatrom na Carevom polju i ispred s. Prudi, zbog čega je napad obustavljen do uveče 25. novembra. Po padu mraka, ovog dana, 1. dalmatinska brigada, uz podršku haubičke baterije, prešla je Plivu i napala tvrđavu u Jajcu. U toku dana haubička baterija je povremenim dejstvom uznemiravala neprijatelja u gradu, a predveče iakom vatrom tukla neprijateljsku bateriju u s. Prudi

i tvrđavu u Jajcu. Oko 19,00 časova delovi 1. dalmatinske brigade su prodrli u centar grada, dok su jedinice 1. proleterske divizije, preko Careva polja, takođe upale u grad, u kome je, posle žestokih borbi, slomljen i poslednji otpor neprijatelja i oko 2 časa 26. novembra Jajce oslobođeno. Zaplenjena su 2 pt-topa i 2 haubice bez zatvarača i nišanskih sprava.

Nemačka motorizovana borbena grupa „Anaker" oko (jedan i po bataljon) 718. nemačke divizije, sa 6 tenkova i oklopnim vozom, pokušala je da povrati Jajce. Posle žestokih borbi, do 5 časova 26. novembra ona se probila do južne ivice grada. Tu je dočekana jakom unakrsnom vatrom sa južnih padina Čusine (tt 640) i k. 568, iznad s. Skele, i prinuđena da se oko 11 časova povuče. U odbijanju neprijateljskih tenkova uspešno su učestvovali i pt-topovi 1. proleterske i 3. proleterske sandžačke brigade, kao i 2 pt-topa zaplenjena u Jajcu, koja su tukla neprijatelja neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja.[5]

Posle oslobođenja Jajca, 1. proleterska divizija produžila je dejstva ka srednjoj Bosni, a na sektoru Jajca je ostala 3. udarna divizija, sa haubičkom baterijom i 3. proleterskom sandžačkom brigadom 1. proleterske divizije i 3. krajiškim odredom.

Imajući sada haubičku bateriju kao divizijsku artiljeriju, štab 3. udarne divizije, samoinicijativno je oformio i štab artiljerije divizije, odredivši komandanta artiljerije divizije i njegovog zamenika.

Organizujući odbranu Jajca, štab 3. udarne divizije odredio je haubičkoj bateriji VP u rejonu Careva polja, sa zadatkom da vatrom sprečava prodiranje neprijatelja sa pravca D. Vakufa i Travnika ka Jajcu, a naročito da pripremi KV na raskrsnici puteva kod s. Skele. Međutim, posle izvršenog izviđanja ustanovljeno je da put koji južno od s. Vrbice vodi u Carevo polje nije prohodan za vozeću artiljeriju, pa je haubička baterija sa VP kod k. 423 prebačena na VP pored puta u visini k. 515, dok je brigadni top 3. sandžačke brigade postavljen na padinama Cusine, radi zaštite Jajca s juga. Sa štabom 3. kra-

[5] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 42, 64, 71, 82, 92, 98; tom II, knj. 1 str. 217; Hronologija, str. 372; „Prva proleterska", knj. druga, str. 322.

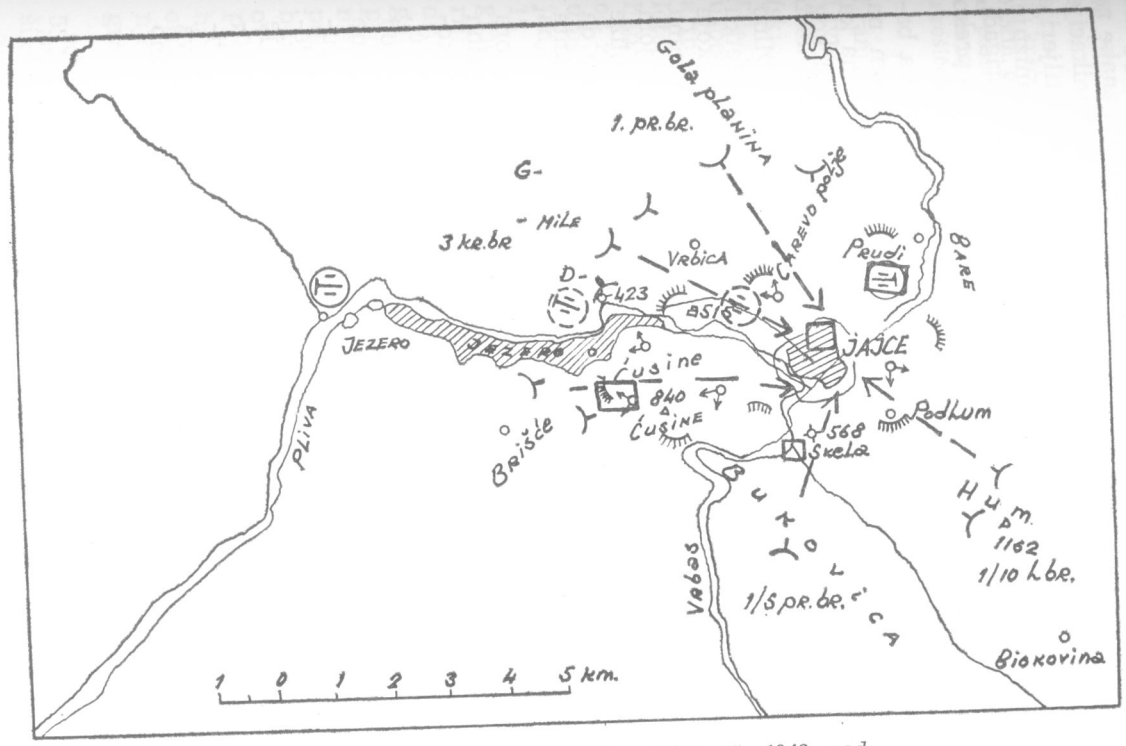

Skica 4. — Napad na Jajce 24/25. 11. 1942. god.

jiškog odreda, koji je smenio 3. proletersku sandžačku brigadu, komandir haubičke baterije je ugovorio znake za otvaranje vatre. Kako je osmatranje duž komunikacije Jajce — D. Vakuf bilo otežano, a komandant artiljerije 3. udarne divizije nije imao sredstva da to organizuje, predložio je da štab divizije naredi 5. proleterskoj brigadi, koja je branila ovaj pravac, da vatru artiljerije traži preko 3. krajiškog odreda.

Pošto se na teško prolaznom zemljištu haubička baterija nije mogla prebaciti za 3. udarnom divizijom na desnu obalu r. Ugar, ona je, preko Mliništa, upućena ka Glamoču, gde je ušla u sastav novoformiranog haubičkog diviziona Vrhovnog štaba.[6]

U borbama oko Jajca haubička baterija je pravilno upotrebljena i efikasno dejstvovala, mada je VP u početku napada na grad bio udaljen oko 6—8 km od ciljeva koje je tukla. Zbog nedostatka sredstava za vezu sa jedinicama koje je podržavala, sadejstvo ove baterije sa pešadijom bilo bi više zagarantovano da je njen VP određen bliže ciljevima na koje je ona dejstvovala, to bi omogućilo da se komandir baterije nalazi na osmatračnici komandanta pešadijske jedinice koju je baterija podržavala.

Prema naređenju Vrhovnog štaba od 26. novembra 1942, formiran je u rejonu Glamoča haubički divizion Vrhovnog štaba. Prvo su formirani: štab diviziona (komandant Branko Obradović, politkom Vojo Derković), 1. baterija od 2 haubice 100 mm M. 14/19, koje su bile kod krajiških odreda u rejonu Oštrelja, odakle su prebačene u Glamoč (komandir Mirko Trikić, politkom Janko Lukač), popunjujući deo diviziona, odeljenje izviđača i odeljenje za vezu. Posle 5. decembra u sastav diviziona je ušla i haubička baterija od 2 haubice 100 m. 14/19 1. proleterske divizije (komandir Dušan Surlan). Tako je divizion 29. novembra pridat 2. proleterskoj diviziji za dejstva oko Livna, Duvna i Kupresa,[7] ali je, stvarno, imao samo 1. haubičku bateriju, popunjenu sa 350 granata.

[6] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 99, 106, 110, 125, 133, 138, 154, 209, 211, 228; tom II, knj. 9, dok. 166; Oslobodilački rat, knj. prva, str. 344, 345.

[7] Isto, tom II, knj. 6, dok. 190; knj. 7, dok. 107; knj. 9, dok. 166; tom IV, knj. 8, dok. 154, 209; Hronologija, str. 369.

Prilikom dodeljivanja ovih haubica Vrhovni štab je 29. novembra pisao štabu 2. proleterske divizije:

„...Haubicu imate jednu; preduzeli smo sve mere da vam u što kraćem roku uputimo još jednu do dve haubice i 100—200 haubičkih granata. Iz iskustva znamo da naši artiljerci nisu sposobni za posredno gađanje. Zato svu artiljeriju privucite što bliže gradu, a najmanje 2—2,5 km od grada, i tucite neposredno. U protivnom, utrošićete veliku količinu municije a rezultati će biti ništavni" .. .[5]

Livno je branilo oko 1.500 ustaša 5. brigade i domobrani sa baterijom od 2 brdska topa 75 mm. U napadu na Livno, haubička baterija je postavljena na VP pored druma, južno od s. Veliki Kablići, na oko 4 km s-z Livna (skica 5). U 17,00 časova 14. decembra otpočela je artiljerijsku pripremu napada KV na Livno i postigla dobar uspeh. Vatrom je upravljao štab diviziona. Posle završene artpripreme, u grad se brzo probio jedan bataljon 4. proleterske brigade. Za likvidiranje otpornih tačaka u gradu, haubička baterija je prebačena na novi VP oko 1.200 m od zapadne ivice Livna, odakle je neposrednim gađanjem uništavala utvrđene vatrene tačke koje su kočile probijanje pešadije u grad. Posle žestokih borbi, oko 15 časova 15 decembra slomljen je poslednji otpor neprijatelja u gradu i Livno je oslobođeno. U ovoj borbi haubička baterija je utrošila 114 granata, i vrlo uspešno pomagala pešadiju u zauzimanju Livna, nanoseći neprijatelju osetne gubitke. U borbi je vrlo uspešno upotrebljen i pt-top 2. proleterske brigade. Iz neposredne blizine sa oko 50 m, nišandžija Božo Radinović, drugom granatom pogodio je puškarnicu ustaškog bunkera, a zatim likvidirao i drugi bunker na Bašajkovcu, što je omogućilo brzo zauzimanje ove vrlo važne otporne tačke u sistemu odbrane Livna. Pri odstupanju neprijatelja drumom Livno — Duvno, haubička baterija ga je gonila vatrom do granice dometa oruđa. Pored ostalog ratnog materijala, u Livnu su zaplenjena i 2 potpuno ispravna brdska topa 75 mm, sa 300 granata.

Napad na Duvno, u koji su se povukli delovi ustaške 5. brigade i domobranskog 1. dobrovoljačkog puka, izvršila je 2. proleterska divizija noću 18/19. decembra —

skica 5. Za podršku napada na Duvno, štab 2. proleterske divizije usvojio je predlog štaba haubičkog diviziona Vrhovnog štaba, da se jedna baterija od 2 haubice 100 mm, 18. decembra iz Livna, prebaci na VP u rejonu Jelovca, oko 8 km s-z od Duvna. Baterija je na VP postavljena za vreme dana. Po karti su određeni elementi za gađanje Duvna. Pošto ni štab diviziona, ni baterija, nisu imali vezu sa jedinicama koje su napadale Duvno, baterija je, prema ranijem dogovoru, u 20,00 časova tukla Duvno samo sa 6 granata, ali je i to pojačalo već stvorenu paniku kod neprijatelja. Posle kraće borbe, iz Duvna se oko 1.100 ustaško-domobranskih vojnika u neredu povuklo ka Imotskom.[9]

U neprijateljskim izveštajima, pisanim od 15. do 21. decembra 1942, pored ostalog stoji:

„I — Naše snage upućene iz Kupresa i Bugojna (bojnik Boban) i iz Imotskog (uputio ih pukovnik Šimić) nisu stigle pravovremeno ka Livnu. Livno su napadale jake snage (navodno 4.000)..."

„II. Povlačenje naših uslijedilo je u velikom neredu ... Pošto je povlačenje vršeno u toku dana, gubitci su bili veliki..."

„III. Poginulo je oko 50—100 domobrana i ustaša, a ranjeno 160 domobrana i ustaša, te oko 200 nestalih"... Od naoružanja izgubljeno 2 topa (neispravni) ... (Zbornik, tom IV, knj. 8, dok. 247; tom V, knj. 10 do 145).

„ ... 14. 12. 1942. u 17 sati neprijatelj je počeo da bombardira Livno sa dvije haubice izbacivši u roku od 3 sata oko 187 granata. ... Topnička i bacačka vatra trajala je istog dana do 20 sati... Pobunjenici su ušli u grad i zauzeli ga potpuno 15. prosinca 1942. u 15 sati... Padom Livna ugroženo je i Duvno . . Livno je branilo oko 1 400 ustaša i 70 domobrana..." (Zbornik, tom V, knj. 10, dok. 147).

„Napuštanje Livna pretvorilo se u bezglavi bijeg ka Tomislav Gradu... Partizanima pala u ruke 2 gorska topa sa oko 300 naboja .. . (Zbornik, tom V, knj. 10, dok. 136)... u odbrani Livna, naša posada je imala ove gubitke: 100 ustaša mrtvih, 60 ranjenih

[9] Arhiv VII, k. 2, br. reg. 20—5; k. 16, br. reg. 19/1—14; k. 16A, br. reg. 16/1—37, 28/1—5: Zbornik, tom II, knj. 6, dok. 190, 192; knj. 7, dok. 42; knj. 9, dok. 166; Branko Obradović, general-major: „Haubički divizion Vrhovnog štaba", Art. glasnik, br. 1/47; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 304, 325, 357; Hronologija, str. 387, 388; Jerko Pranić: „Napad na Livno", „Druga proleterska", knj. druga, str. 208; Lazar Sevkušić: „Uništen je bunker", „Druga proleterska", knj. druga, str. 210.

• 200 nestalih. Izgubljeno: 2 gorska topa, 6 bacača, sve strojnice, 1 oklopljena kola (izgorela) i 36 konja ..." (Zbornik, tora IV, knj. 8, dok. 245).

Od zaplenjenih brdskih topova u Livnu formirana je brdska baterija 2. proleterske divizije od 2 brdska topa 75 mm M. 15., koja je popunjena ljudstvom iz brigada 2. proleterske divizije, a tovarnim konjima iz pratećih četa brigada i sa teritorije Livna. Formiranje baterije završeno je 25. decembra u s. Zastinju kod Livna, a dva dana kasnije baterija je prebačena u s. Brda, južno od Kupresa, i stavljena pod komandu štaba haubičkog diviziona Vrhovnog štaba.[10]

U napadu na Livno baterija haubičkog diviziona Vrhovnog štaba pravilno je upotrebljena. Osnovni i naredni VP pravilno su određeni, a veza sa jedinicama koje je baterija podržavala, posle prebacivanja bateriji na naredne VP, bila je dobro organizovana i neprekidno funkcionisala. Dejstvo baterije u artpripremi napada, kao i kasnije u toku borbe u gradu, bilo je vrlo efikasno. Privlačenjem baterije na oko 1.200 m od grada i neposrednim dejstvom na utvrđene tačke, postignut je veliki uspeh, što je takođe doprinelo konačnom slamanju neprijateljskog otpora u gradu.

Međutim, osnovni VP baterije bili su daleko oko 8 km od Duvna, što je isuviše udaljeno od pešadije koju je podržavala, a naročito kad se ima u vidu nedostatak sredstava za održavanje veze sa podržavanom jedinicom, kao i nepovoljni uslovi za osmatranje pogodaka. Prebacivanje baterije na naredne VP zahtevalo je velike napore i mnogo vremena.

Posle oslobođenja Livna i Duvna, 2. proleterska divizija orijentisana je prema jako utvrđenom ustaškom uporištu Kupres (skica 6). Za ishod ovog napada zainteresovao se i Vrhovni štab, pa je naredio Glavnom štabu Hrvatske da 2. proleterskoj diviziji stavi na raspolaganje dve tankete i oklopni automobil, 25. decembra upozorio štab 2. proleterske divizije:

[10] Zbornik, tom II, knj. 9, dok. 166; tom IV, knj. 9, dok. 18; Vukašin Brajović: „Formiranje i neka dejstva brdske baterije Druge proleterske divizije" — Vojni glasnik br. I'60, str. 71.

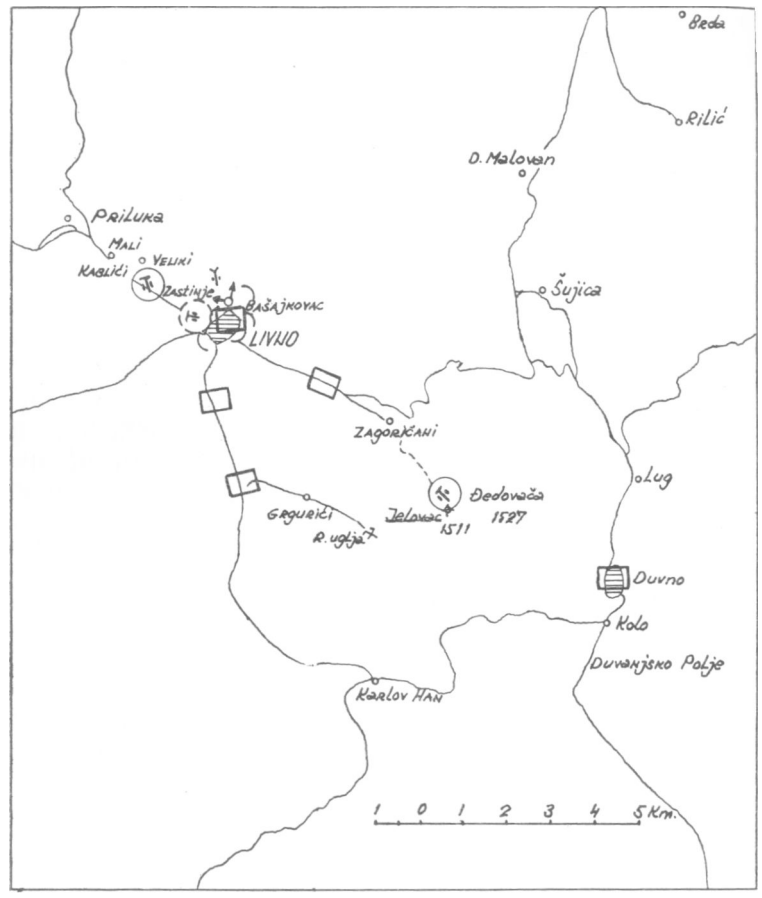

Skica 5. — Napad na Livno i Duvno 14—19. 12. 1942. god.

„Sto se tiče likvidacije Kupreškog garnizona, drug Stari se složio s time da se za njegovu likvidaciju treba da izvrše što detaljnije pripreme i da se on likvidira tehničkim sredstvima, a ne grudima naših boraca. Obezbeđenju ove operacije treba pokloniti punu pažnju... Težište napada živom snagom treba aa bude preko Cardačice, dok težište tehničkim sredstvima treba da bude preko Pogane Glavice. Artiljerijska priprema može početi u 15 časova,

tako da se za vreme dana osmotre oslonci neprijateljske odbrane j ovi razbiju posrednim i neposrednim dejstvom artiljerijskih oruđa."[11]

Prema planu štaba 2. proleterske divizije, 2. proleterska brigada, ojačana sa 2 minobacača i 1 pt-topom 37 mm iz 4. proleterske brigade, napadala je preko Cardačice i s. Olova; 2. dalmatinska brigada pravcem M. Stožer — Kupres, a oklopni automobil pravcem s. Cemalić — Kupres. Napad su podržavali haubički divizion Vrhovnog štaba sa obe baterije po 2 haubice 100 mm M. 14/19, koji je do 16.00 časova 27. decembra prebačen na VP u rejonu s. Brda i brdska baterija divizije od 2 brdska topa 75 mm M. 15, koja je takođe, u toku dana stigla u s. Brda i potčinjena štabu diviziona. Artiljerija je raspolagala sa oko 40 granata na cev 100 mm i po 130 granata na cev 75 mm. (skica 6). Komandovanje artiljerijom je objedinjeno pod komandom komandanta haubičkog diviziona koji je upravljao vatrom. Pre napada izvršeno je izviđanje i određeni su ciljevi za svaku bateriju, dok je daljina do određenih ciljeva izračunata po karti.

Artpriprema napada otpočela je u 16.00 časova 28. decembra. Zbog vrlo loših atmosferskih prilika osmatranje pogodaka sa artiljerijskih osmatračnica bilo je nemoguće, ali je dejstvom artiljerija, s obzirom na malu količinu utrošene municije, ipak postignut veliki i moralni i materijalni efekat. Pod zaštitom artiljerijske vatre, bataljoni 2. proleterske i 2. dalmatinske brigade prišli su bunkerima i rovovima na 50—100 m, gde su zadržani jakom i dobro organizovanom vatrom. Zbog nemogućnosti osmatranja, gađanja haubicama i topovima 75 mm su praktično u podršci napada prekinuta, jer su VP haubica i brdskih topova bili daleko oko 4,5 km, a pt-topovima 37 mm nisu se mogla neutralisati vatrena sredstva neprijatelja u bunkerima, tako da su ona i dalje vrlo efikasno dejstvovala. Tako je u napadu na Kupres utrošeno svega 38 granata 100 mm i 30 granata 75 mm. Kad se podigla magla, vidljivost na snegu se znatno pojačala, tako da su bataljoni, pod uraganskom vatrom automatskog oružja neprijatelja,

[11] Isto, tom II, knj. 7, dok 54, str. 168; Oslobodilački rat, prva knj., str. 343.

bili prinuđeni da se povuku. U toku 28/29. decembra bataljoni 2. proleterske brigade, uz podršku minobacača i pt--topova, još dva puta su ponovili juriš, ali su odbijeni. Posle ovih neuspelih napada, štab divizije je naredio da se jedinice povuku ka Sujici i Livnu. Haubički divizion Vrhovnog štaba, sa brdskom baterijom 2. proleterske divizije, prebačen je u rejon Livna. To što su baterije popunjene ljudstvom, nastavljena je obuka poslužilaca i vozara, odnosno konjovodaca.[12]

Pridavanjem brdske baterije haubičkom divizionu Vrhovnog štaba, štab 2. proleterske divizije koncentrisao je svu raspoloživu artiljeriju pod jednim artiljerijskim štabom. Međutim, i u napadu na Kupres ponovljena je ranija greška i oruđa su postavljena isuviše daleko, utoliko više što su uslovi za osmatranje bili vrlo nepovoljni.

Bilo bi celishodnije da je brdska baterija pridata 2. proleterskoj brigadi, na pravcu glavnog udara divizije, jer bi njeno dejstvo bilo efikasnije. A, kad je to propušteno, bateriju je po završenoj artripremi trebalo prepotčiniti štabu 2. proleterske brigade i angažovati u prvi borbeni red, da bi neposrednim gađanjem krčila put pešadiji. Da je tako učinjeno, bataljoni ne bi bili lišeni artiljerijske podrške ni pri ponavljanju juriša, ni pri povlačenju iz Kupresa.

Osim toga, dejstvo artiljerije ometali su veliki sneg i hladnoća, koji su bili tako jaki da su se prsti poslužilaca lepili za ledena oruđa, a odeća i obuća boraca bila je vrlo slaba. Ali naoružani visokim borbenim moralom, borci i starešine hrabro su podnosili sve ove teškoće i svojim oruđima besprekorno rukovali (skica 6).

Posle borbi 1. proleterske divizije za Jajce, 1. proleterska brigada pripremila je napad na Kotor-Varoš. Da bi obezbedila napad sa pravca Banje Luke, brigada je 1. i 4. bataljon, sa topovskim odeljenjem, 2. decembra oko 16 časova, postavila u zasedu u visini s. Lipovac — k. 438, oko 8 km s-z od Kotor-Varoši. Bataljoni su prekinuli telefonsku vezu, uništili deo železničke pruge, prekopali drum i postavili prepreke.

[12] Isto, tom IV, knj. 9, dok. 6, 18; knj. 8, dok. 220, 225, 251; tom II, knj. 9, dok. 166; Hronologija, str. 388.

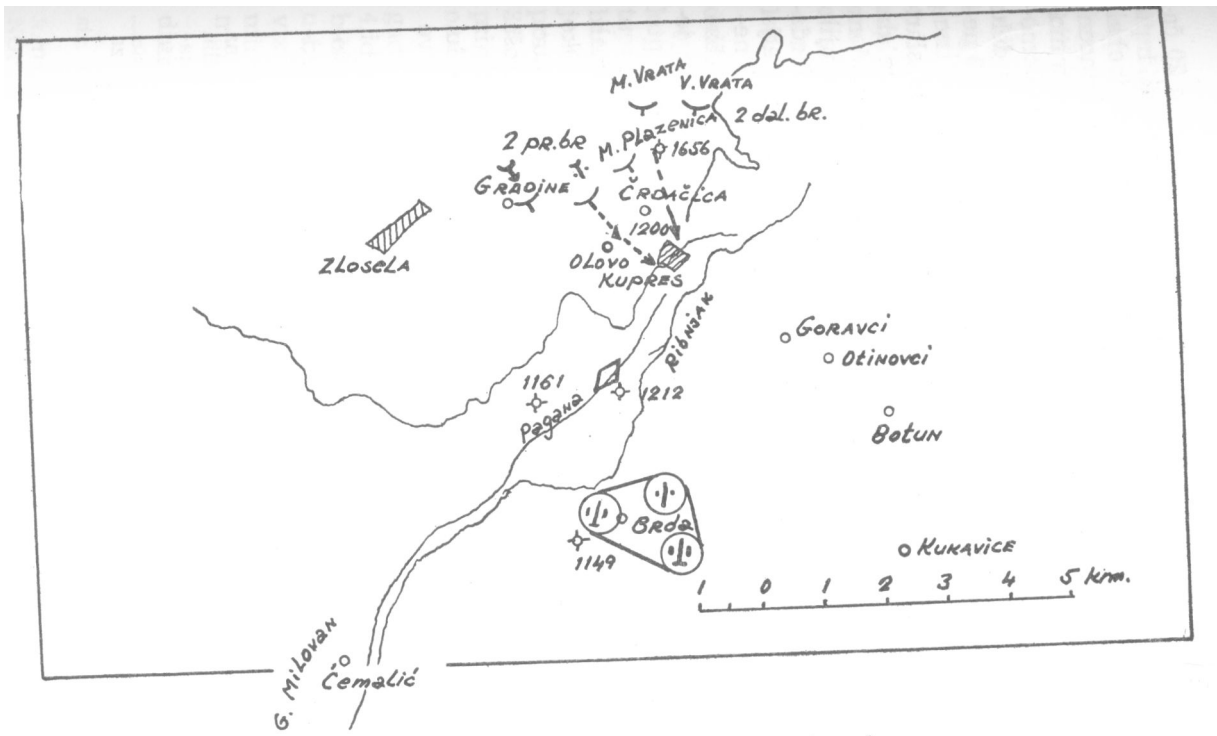

Skica 6. — Napad na Kupres 28. 12. 1942. god.

Napad na Kotor-Varoš otpočeli su ovog dana u 20 časova 2. i 3. bataljon 1. proleterske brigade, ojačani 1 pt-topom. Bataljoni su zauzeli deo grada na levoj obali Vrbanje, a do 10 časova 3. decembra, uz jaku koncentričnu vatru mitraljeza i puškomitraljeza, 3 teška minobacača i pt topa — 37 mm, slomili otpor oko 400 domobrana mesnog domobranskog dopunskog bataljona u delu grada na desnoj obali reke. Samo nešto domobrana i 3 nemačka tenka izvukli su se u s. Podbrđe. U borbi sa nemačkim tenkovima poginuo je vođa pt-topa Mile Maslar.

Napadnutoj posadi u Kotor-Varošu pokušalo je da pruži pomoć 5 nemačkih tenkova, praćenih jednim vodom motorizovane pešadije. Oko 0,30 časova 3. decembra njih je dočekalo pt-odeljenje 37 mm u zasedi kod s. Podbrđa i brzom paljbom oštetilo 1 tenk, prinudivši neprijatelja da se povuče. Oko 8 časova odbijen je ponovni napad 3 neprijateljska tenka. Oko 11 časova na položaje 1. i 4. bataljona ponovo je napadalo 7 nemačkih tenkova. Iako je poslužilac Mihajlo Perović poginuo, a drugi ranjen, pt-odeljenje je nastavilo borbu i direktnim pogotkom u osetljivi deo upalilo jedan tenk, nakon čega su se ostali tenkovi definitivno povukli prema Banjoj Luci. Oko 14 časova istog dana pokušala su da se ka Banjoj Luci probiju i ona 3 nemačka tenka koja su se iz Kotor-Varoša izvukla u s. Podbrđe, ali su odlučnim dejstvom pt-topa iz zasede, kod k. 438, prinuđena da se povuku ka s. Podbrđu, gde ih je zapalio 6. bataljon koji je iz brigadne rezerve uveden u borbu.

Vešto postavljeno na VP u zasedi i uporno u borbi, pt-odeljenje je odigralo značajnu ulogu u borbi oko Kotor-Varoša. Zato ga je štab brigade, 23. decembra, predložio štabu 1. proleterske divizije za pohvalu:

„... Međutim, najveći deo tereta u ovoj akciji poneo je na svojim leđima topovski vod. Topovsko odeljenje je najvećim delom uslovilo uspešnu likvidaciju Kotor Varoši i ostalih sela, nanevši neprijatelju velike materijalne gubitke. To je bila prva teža akcija našeg topovskog odeljenja u kojoj se ono pokazalo na dostojnoj visini. Koristimo ovu priliku da umolimo štab divizije za specijalnu pohvalu naših tobdžija."[13]

[13] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 215, str. 458, 459; Hronologija, str. 386. „Prva proleterska", knj. druga, str. 596—607, 322—334.

Posle zauzimanja Kotor Varoša, dva bataljona 1. proleterske brigade (4. i 6. bataljon) i 3. bataljon 3. krajiške brigade, izvršila su napad na 4. domobranski puk u Tesliću. koji je bio ojačan haubičkom baterijom, vodom brdskih topova, sa 4 pt-topa i 2 topa „pito".[14]

Napad je počeo u 21 čas 1. januara 1943, bez podrške artiljerije. U grad se brzo probio 4. bataljon 1. proleterske brigade i na juriš zauzeo haubičku bateriju, koju je jakim protivnapadom neprijatelj povratio. Ponovnim jurišem 4. bataljona rasterana je posluga ove baterije, a oruđa su zaplenjena. Borbe su nastavljene i 2. januara, kada je grad oslobođen. Zarobljeno je 1.200 domobrana sa 38 oficira, a pored ostalog, zaplenjeno 4 haubice 100 mm, 4 pt--topa 37 mm, 1 brdski top 65 mm, 2 topa „pito" i preko 1.000 granata.

Od zaplenjenih topova štab 1. proleterske divizije dodelio je 2 pt-topa 37 mm 1. proleterskoj brigadi, po 1 pt--top i po 1 top „pito" 3. krajiškoj i 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi, sa odgovarajućom municijom. Od 1 brdskog topa 65 mm formirao je brdsku, a od 4 haubice haubičku bateriju. Čim je haubička baterija formirana, štab divizije je sa 2 haubice ojačao 3. krajišku brigadu za zatvaranje pravaca od Tešnja i Doboja. Od dodeljena 2 pt-topa 37 mm 1. proleterska brigada je 1. februara formirala protivkolsku četu. To je bila jedinstvena formacija u okviru brigada NOVJ.

Stab 1. proleterske divizije naredio je štabovima brigada da se artiljerci koji se nalaze kao borci u jedinicama, 4. januara upute preko štaba artiljerije divizije u haubičku bateriju, i gde će sa njima odmah otpočeti obuku u rukovanju haubicama u borbi. Tako je 1. proleterska divizija u kratkom vremenskom razmaku po drugi put formirala haubičku bateriju i štab artiljerije divizije (komandant artiljerije Milan Antončić Velebit).[15]

Istovremeno sa prodorom 1. proleterske i 3. udarne divizije u srednju Bosnu, 1. bosanski korpus, u sadejstvu

[14] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 226; knj. 9, dok. 42; tom II, knj. 1, str. 231; Hronologija, str. 405.

[15] Isto, tom IV, knj. 9, dok. 17, 35; knj. 10, dok. 7; Arhiv VII, k. 710, br. reg. 3—2; Oslob. rat, prva knj. str. 345; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 351, 356.

sa delovima 1. hrvatskog korpusa, napadao je neprijateljska uporišta u dolinama reka Une i Sane. Štabovi 1. bosanskog i 1. hrvatskog korpusa zajednički su izradili plan za napad na Bos. Novi i Dvor na Uni, angažujući dve brigade (1. i 2. krajišku) i haubičku bateriju od 3 oruđa 100 mm 1. bosanskog korpusa za napad na Bos. Novi i delove 7. banijske i 8. kordunaške divizije i haubičku bateriju od 3 oruđa 100 mm 1. hrvatskog korpusa za napad na Dvor na Uni. Planom je predviđeno da artiljerijska priprema napada otpočne u 23.00 časa 26. novembra, u trajanju 30 minuta, po određenim ciljevima u rejonu Bos. Novog i Dvora na Uni. Organizovano je sadejstvo i predviđeno da posle završene, artripreme, haubička baterija 1. hrvatskog korpusa, prva dva sata borbe, može tući Bos. Novi, južno od r. Sane i istočno od r. Une, bez opasnosti po naše jedinice, a haubička baterija 1. bosanskog korpusa da za to vreme može tući Dvor na Uni i Matijeviće.

Bos. Novi i položaje južno i j-i od grada držali su dve čete 714. nemačke divizije, delovi 12. domobranskog pešadijskog puka i dva bataljona 3. brdske brigade, ojačani sa 3 baterije, dok su Dvor na Uni branili delovi 2. brdske domobranske brigade, ojačani 1 baterijom.

Napad na Bos. Novi i položaje oko njega izvršile su 1. i 2. krajiška brigada, u 23.00 časa 26. novembra, dok su ostale snage 4. i 5. krajiške divizije obezbeđivale pravce prema Prijedoru, Ljubiji i Sanskom Mostu. Već oko 1 čas 27. novembra razbijen je i zarobljen 1. bataljon 12. domobranskog puka sa mitraljeskom četom, a zatim kompletna haubička baterija (4 haubice), 100 mm sa 700 granata, na VP na Vješalima i 2 brdska topa. Ljudstvo haubičke baterije, sa komandirom na čelu, predalo se bez otpora.

Dok su delovi 1. bosanskog korpusa napadali Bos. Novi, delovi 1. hrvatskog korpusa napadali su neprijateljske snage u Dvoru na Uni i uporišta na levoj obali Une. Na s. Matijeviće napadala je 8. brigada 7. banijske divizije sa 1 pt-topom, sadejstvujući delovima 1. bosanskog korpusa u napadu na Bos. Novi. Haubička baterija 1. hrvatskog korpusa pridata je 7. banijskoj diviziji na VP u rejonu s. Hrtić i podržavala 7. brigadu ove divizije, koja

ie napadala Dvor na Uni, preko Sakić brda-dolinom potoka Zirovac i pravcem s. Zamlača — Dvor.

Iako su jedinice dva puta upadale u Bos. Novi i u Dvor na Uni, mesta ipak nisu zauzele, jer se neprijatelj dobro utvrdio i uporno branio, jakom vatrom iz bunkera, ograđen bodljikavom žicom, za čiju likvidaciju se nije raspolagalo dovoljnim brojem pt-topova, a haubičke baterije bile su daleko oko 4 km, tako da nisu mogle uspešno podržavati juriš pešadije, ni porušiti jake bunkere. Pošto su se borbe produžile neprijatelju je stvoreno vreme da svežim delovima domobranske 2. i 3. brdske brigade, ojačanim četom nemačkih tenkova iz Kostajnice i četom nemačkih tenkova iz Prijedora, prodre 28. novembra u Dvor na Uni i Bos. Novi i pruži pomoć okruženoj posadi, nakon čega je napad naših jedinica 29. novembra ujutru obustavljen, i jedinice se, po naređenju štaba korpusa, povukle.

Haubička baterija, zaplenjena na VP u rejonu Vješala, kod Bos. Novog, čiji je komandir (Aleksej Gavriljčenko) prešao na stranu partizana, odmah je upotrebljena za dejstvo protiv neprijatelja. Ona je u toku 28. novembra, sa oko 200 granata, tukla neprijatelja u Bos. Novom i nanela mu gubitke. Od ove i haubičke baterije (2 haubice) formiran je 5. decembra 1. haubički divizion 1. bosanskog korpusa, sastava: štab diviziona (komandant Ante Kraljević, politkomesar Stanko Vasiljević) i tri baterije po 2 haubice 100 mm M. 14/19, i to je prvi divizion korpusne artiljerije u NOV. Odgovarajućim ljudstvom i teškim teglećim konjima za haubičku artiljeriju divizion je popunjen iz 4. i 5. krajiške divizije. Zbog nedovoljnog broja teglećih konja, sposobnih za vuču haubica, jedna baterija je privremeno bila na volovsku vuču. Međutim, u divizijama 1. bosanskog korpusa još nije bilo divizijske artiljerije, dok su brigade imale po 1 pt-top, ali su oskudevale u municiji za ova oruđa.[16]

[10] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 91, 97, 128; knj. 30, dok. 178; tom V, knj. 9, d. 99, 98, 102. knj. 10, dok 4,6; tom II, knj. 6, dok. 194; knj. 1, str. 217; Arhiv VII, k. 406, br. reg. 2/1—3, 2/1—2, 24—2/1, 22—2/1; k. 407A, br. reg. 1—6; Osi. rat, prva knj. str. 347; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 29—33, 356; Hronologija, str. 372. 377, 386.

Za odbranu Sanskog Mosta neprijatelj je angažovao 10. domobranski puk, jednu nemačku četu, ustaše i četu tenkova, koje su podržavale dve baterije haubica 105 mm, od kojih jedna na VP u s. Dževar a druga u gradu sa jednim vodom kod ciglane, 1,5 km j-i od grada, i pt-bateriju na VP po vodovima — 2 topa kod ž. stanice, 2 u turskom groblju i 2 pt-topa u turskoj čaršiji.

Napad na Sanski Most, u 23.00 časa, 10. decembra 1942., otpočele su jednovremeno:

1. brigada 5. krajiške divizije, ojačana jednim bataljonom 4. brigade, sa istoka, pravcem s. Kruhari -— Sanski Most; i

6. brigada 4. krajiške divizije sa zapada, na deo grada na levoj obali Sane.

Napad je podržavao 1. haubički divizion 1. bosanskog korpusa sa VP u rejonu s. Dabar, oko 5 km j-z od Sanskog Mosta, koncentracijama vatre na ciljeve u gradu i na uporišta na spoljnoj liniji odbrane: Djedovaču, Brajićtavan, Demiševce i Čaplju. Artpriprema je trajala 60 minuta (od 23 do 24 časa). Elemente za gađanje izračunao je komandant diviziona, a njegove komande prenošene su neposredno na VP baterija. Osmatranje je bilo dobro organizovano i vatra artiljerije bila je vrlo precizna (skica 7).

Posle pet sati žestoke borbe savladan je otpor neprijatelja na liniji spoljne odrbane i delovi 1. i 6. brigade probili su se do ivice grada. Tu su borbe nastavljene uz česte protivnapade neprijatelja, na koga je haubički divizion sasređivao vatru i vrlo uspešno odbijao njegove protivnapade. Oko 13 časova 11. decembra, 1. i 6. brigada su se povukle na visove oko Sanskog Mosta i blokirale grad sa svih strana. Povremenim dejstvom naše artiljerije, ovog i narednog dana uznemiravan je neprijatelj u samom gradu i nanošeni su mu gubici.

Noću 12/13. decembra ponovljen je napad na Sanski Most, sa artpripremom koja je počela u 22,00 časa. Delovi obeju brigada do pola noći prodrli su u deo grada na levoj obali Sane i nastavili ulične borbe sve do 17 časova, ali su se morali povući, zbog napada znatnih snaga ustaša i četnika iz pozadine sa pravca s. Sasine.

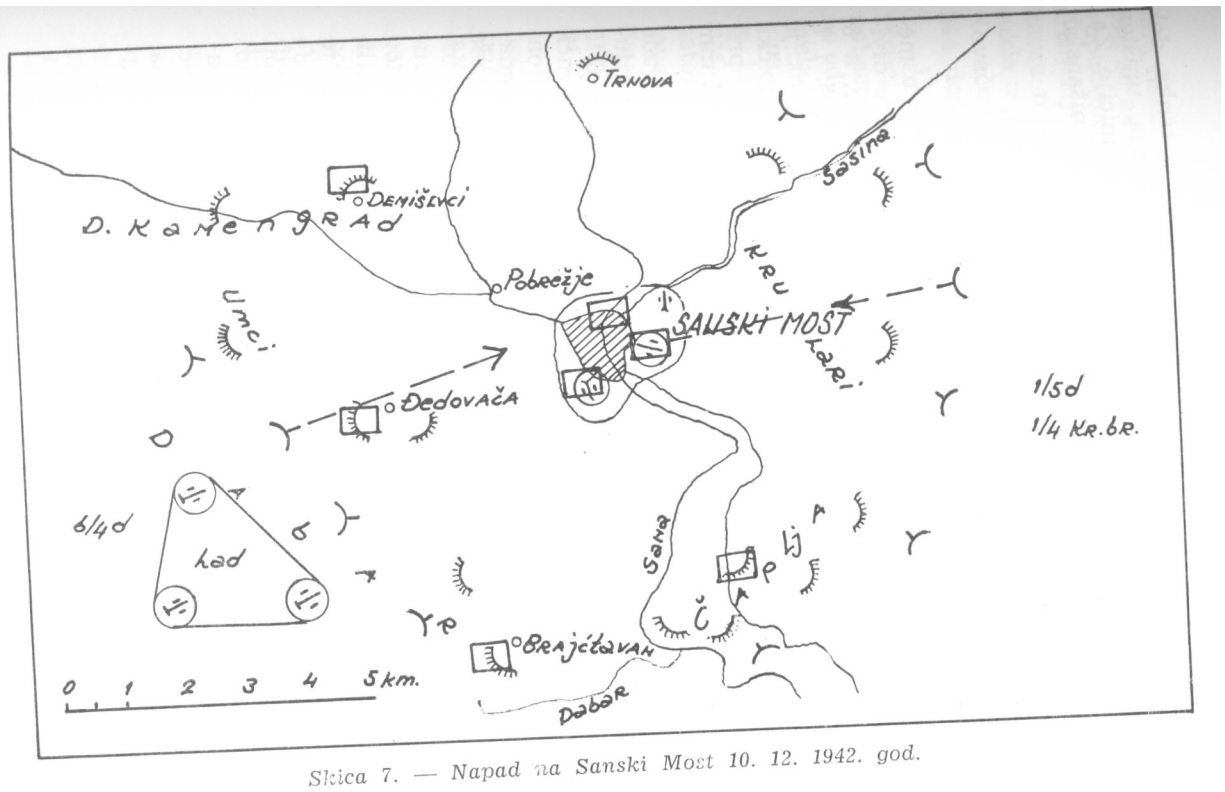

Skica 7. — Napad na Sanski Most 10. 12. 1942. god.

U borbama za Sanski Most uništena su 2 tenka, dok je koncentričnom vatrom haubičkog diviziona uništen 1 avion na aerodromu i zapaljena 4 vagona municije. Zaplenjeni su 1 brdski i 4 pt-topa bez zatvarača i nišanskih sprava.[17]

DEJSTVA U HRVATSKOJ

Novembra 1942. štab 1. hrvatskog korpusa je usmerio dejstva 6. ličke divizije ka Gračacu, 7. banijske divizije na komunikacije između Petrinje i Kostajnice, a 8. kordunaške divizije prema Karlovcu i Topuskom. 6.. i 7. divizija imale su samo po jedan pt-top 37 mm, dok je pod neposrednom komandom štaba korpusa bila haubička baterija od 3 haubice 100 mm i 1 poljski top 75 mm, pridata 6. ličkoj diviziji i 1 brdska baterija od 3 topa 75 mm i 1 topa 65 mm, pridata 8. diviziji.

Divizije su, skoro redovno, ojačavale pojedine brigade artiljerijom. Tako su dva bataljona 4. brigade 8. kordunaške divizije, uz podršku 1 brdskog topa 75 mm, u 6,15 časova 23. novembra, izvršili napad na ustaše u Čemernici. Jakom vatrom iz bunkera i utvrđenih zgrada bataljoni su zadržani pred žičanim preprekama. Neposrednim gađanjem topom 75 mm sa 7 granata, tučena je utvrđena škola u Čemernici, ali 3 granate nisu eksplodirale, tako da topovska vatra nije bila dovoljno efikasna, pa je top povučen u s. Prnjavor. Napad je ponovljen u 18 časova istog dana, ali i ovaj put bez uspeha, te su se bataljoni povukli.

Prema planu štaba 8. kordunaške divizije, trebalo je da u 4,00 časa, 9. decembra, 4. brigada, sa pridatom brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa, od 3 topa 75 mm, izvrši napad na oko 150 ustaša i domobrana u Banskom Kovačevcu, a 5. brigada, uz podršku 2 tenka i 2 minobacača, na oko 220 neprijateljskih vojnika u s. Skakavac. Međutim, usled nevremena, 4. brigada je zakasnila pola, a 5. brigada čitav 1 sat. Uz to, nakon prvih ispaljenih gra-

[17] Isto, tom IV, knj. 8, dok. 178. 179; 253, 162, 172, 218, 241; tom II, knj. 1, str. 230; Arhiv VII, k. 406, br. reg. 8/2, 10/2, k. 781, br. reg. 2/1, 18'2; Oslobodilački rat, prva knj., str. 348; Hronologija, str. 387.

nata nastali su neki kvarovi kod topova brdske baterije, koji se na VP nisu mogli otkloniti, pa su oruđa povučena i upućena na opravku u radionicu. Dejstvo neprijateljske artiljerije od Turnja na delove 5. brigade oko s. Skakavca nije bilo efikasno, jer je neprijateljska artiljerija tukla u prazno, što je olakšalo napad pešadije. U Banskom Kovačevcu i s. Skakavcu jedinice 8. divizije su zarobile 244 domobrana i zaplenile puno streljačkog naoružanja.

U noći 10/11. decembra 4. brigada 8. kordunaške divizije, ojačana 1 tenkom, 1 brdskim topom 75 mm i 2 minobacača, proterala je ustašku posadu iz s. Lasinje (istočno od Karlovca), preko Kupe. U pomoć Lasinju je iz Gline, preko s. Bučice, krenuo jedan ustaški bataljon sa 2 brdska topa. Na Babinoj Sičani, u rejonu k. 216, sa ovom kolonom se 11. decembra sukobila 5. brigada 8. kordunaške divizije, razbila je i zaplenila 1 brdski top 75 mm, sa 51 granatom i odmah ga uništila (pošto se nije mogao transportovati). U s. Majuru jedinice 7. divizije su 28/29. decembra napale domobransku posadu, ali su se morale povući zbog intervencije nemačkih tenkova iz Kostajnice. Zaplenjena su 2 pt-topa.[18]

Početkom januara 1943. 8. kordunaška divizija prenela je dejstva na komunikaciju Ogulin — Plaški — Gospič, i 5. januara izvršila napad na s. Saborski, gde se nalazilo oko 200 domobrana.

Napad 5. brigade na s. Saborski podržavala je brdska baterija od 2 topa (1 top 65 mm 1 top 75 mm), pridata 8. kordunaškoj diviziji. Bateriju je štab divizije zadržao pod neposrednom komandom, odredio joj VP kod zaseoka Biljevina, na udaljenju oko 1,5 km od Saborskog, i odredio ciljeve za gađanje. Vod od 2 tenka napadao je drumom.

U 14,45 časova, 5. januara, na Saborski su ispaljene 3 granate, u 16,20 časova baterija je otpočela dejstvo na školu u centru sela, gde se neprijatelj bio utvrdio. Osmatranje komandira baterije bilo je otežano, pa je gađanje osmatrano iz streljačkog stoja pešadije, a rezultati dejstva telefonom prenošeni štabu divizije, a odatle na VP ba-

[18] Arhiv VII, k. 826, br. reg. 1/1, 1/2, 2/2, 2/1, 8—2; k. 102B, br. reg. 16—3; k. 274, br. reg. 6—17/5; Hronologija, str. 376, 391, 393.

terije. Posle jake vatre brdske baterije, 5. brigada je energičnim jurišem u 16.45 časova zbacila neprijatelja sa k. 644, dok su delovi 15. brigade razbili neprijateljske delove u zaseoku istočno od Borova Vrha. Jedinice su u 19 časova upale u s. Saborski, ali je neprijatelj produžio sa otporom iz utvrđene škole, crkve i utvrđenih kuća, ali je do 21.15 časova savladan.[19]

Pošto je brdska baterija podržavala samo 5. brigadu, bilo bi celishodnije da je pridata štabu ove brigade, utoliko pre što su uslovi osmatranja bili nepovoljni i trebalo je vremena da se rezultati osmatranja dostave bateriji. U takvim uslovima trebalo je da se komandir baterije nalazi kod štaba brigade, a oruđa da se uvuku u streljački stroj pešadije, jer bi neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja, sa manjim utroškom municije i za kraće vreme bolje izvršila postavljene zadatke.

U decembru 1942. 6. lička divizija (1, 2. i 9. brigada) napadala je neprijateljska uporišta duž komunikacije Gračac — Gospić, koja su držale dosta jake snage. U pojedinim uporištima neprijatelj je kuće od tvrdog materijala uredio za upornu odbranu, izradivši i brojne komeno-betonske bunkere, ograđene bodljikavom žicom.

Jedinice 6. ličke divizije su 25. decembra u 17, 00 časova izvršile napad na ž. st. Raduč, s. Lovinac, Cvetušu i s. Smokrić. Uz efikasnu podršku haubičke baterije 2. brigada je zauzela Lovinac, a zatim Cvetušu i Sv. Anton (k. 665), koje su branili oko 700 domobrana i žandarma i jedna četa Italijana. Haubička baterija je tukla ciljeve neposredno, sa daljine oko 3 km, i utrošila 73 granate. Zatim je prebačena na novi VP za dejstvo na ž. st. Raduč, gde se branilo oko 120 Italijana i 30 četnika. Pošto nije imala granata, ispalila je 30 granat-šrapnela, ali uspeh nije postignut, pošto ni puni pogoci ovim zrnima na debele kamene zidove ne bi imali potrebnog efekta. Isto tako ni punim pogocima brdskog i pt-topa nije se mogao postići efekat, pa je napad 3. ličkog odreda i 1. brigade na Raduč obustavljen. Posle žestokih borbi neprijatelj se 30. decembra iz Medaka i Gračaca probio u Lovinac. Jedinice 6. ličke divizije povukle su se na liniju s. Vranik — Ploče

[19] Isto, k. 419, br. reg. 3/1, 18/3.

s. Mogorić — s. Vrebac. Haubička baterija se prebacila u rejon Udbine.[20]

Dolaskom 13. proleterske brigade „Rade Končar" 7. banijske divizije i 4. brigade 8. kordunaške divizije u Zumberak, neprijatelj je pojačao posade za zaštitu komunikacije Zagreb — Karlovac.

Pošto je krajem decembra 13. proleterskoj brigadi dodeljen 1 top 65 mm (italijanski), u njenom sastavu je formirana baterija od jednog topovskog odeljenja 65 mm i jednog minobacačkog odeljenja 81 mm.

Krašić su koncem decembra 1942. držali dva ustaško-domobranska bataljona sa četom inžinjerije i nešto zandarma. Koncentričan napad na ovo uporište 1. januara 1943. izvršili su 1. i 2. bataljon 13. proleterske brigade „Rade Končar", sa severa i zapada i 2. bataljon 4. brigade 8. kordunaške divizije, sa juga, dok je jedan bataljon ove brigade blokirao Krašić sa istoka. Brdski top 65 mm postavljen je na VP u s. Hrženik, oko 2 km zapadno od Krašića, sa zadatkom da uznemirava neprijatelja, na Krašić ispali jednu granatu u 20.00 časova i 1 granatu u 24.00 časa 1. januara, a od 5.00 časova sutradan da podržava napad na ovo uporište. Međutim, 1. i 2. bataljon 13. proleterske brigade otpočeli su napad u 19 časova 1. januara, a ne u 5.00 časova 2. januara, kako je bilo predviđeno. Oni su samo delimično uspeli, pa se vratili na polazne položaje. Topom su ispaljene granate kako je planom bilo predviđeno.

Ujutru 2. januara topovsko odeljenje je otvorilo vatru na određene ciljeve, ali je gađanje zbog magle prekinuto. Napad 1. bataljona 13. proleterske brigade bio je ukočen mitraljeskom vatrom sa zvonika crkve Sv. Jan. Za uništenje ovog mitraljeza, top 65 mm je pod zaštitom magle privučen na oko 300 m od crkve, odakle je, čim se oko 10 časova magla digla, otvorio vatru i drugom granatom uništio mitraljez. Posle 7 ispaljenih granata na ciljeve kod crkve, neprijatelj se povukao u centar sela, gde je iz utvrđenih zgrada, produžio otpor. Brdski top je zatim privučen ispred utvrđene školske zgrade, gde se nalazilo

[20] Isto, k. 795, br. reg. 5—1; k. 419, br. reg. 28/7; k. 571 A, br. reg. 4—38.

najviše ustaša. Prva ispaljena granata uletela je kroz prozor i eksplodirala u jednoj prostoriji, nakon čega se neprijatelj predao.[21]

Pored postignutog materijalnog dejstva sa svega 15 ispaljenih granata, postignuto je i veliko moralno dejstvo na neprijatelja. On se nije mogao održati ni u utvrđenim objektima, u kojima je do tada bio dosta siguran. Prisustvo artiljerije u našim jedinicama demorališući je delovalo na inače već pokoleban moral neprijatelja.

Cim je od topa 65 mm i minobacača 81 mm formirana baterija 13. proleterske brigade „Rade Končar", organizovano je izvođenje nastave za obuku nišandžija i poslužilaca na brdskom topu 65 mm i minobacaču 81 mm i ljudstvo vrlo brzo obučeno. Tokom obuke poslužilaca na minobacaču 81 mm vršeno je i gađanje, ali je na minu, mesto pravog, stavljen drveni upaljač, mina izbacivana u polje, pa očišćena i podmazana ponovo upotrebljavana za obuku u gađanju.

POPUNA ARTILJERIJE OD FORMIRANJA PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA DO BITKE NA NERETVI

Popuna artiljerijskih, kao i ostalih jedinica naoružanjem i ostalom opremom po artiljerijsko-tehničkoj grani je i u ovom periodu rata vršena isključivo otimanjem od neprijatelja, jer pomoć od saveznika još nije počela stizati.

U borbama u drugoj polovini 1942. zaplenjen je znatan broj artiljerijskih oruđa. Od zaplenjenih pt-topova 37 mm i 47 mm formirana su topovska odeljenja i vodovi u sastavu četa pratećih oruđa brigada, ili samostalna odeljenja i vodovi neposredno pod komandom štabova proleterskih, odnosno udarnih brigada. Od zaplenjenih brdskih i poljskih topova i haubica formirane su samostalne baterije, kao divizijska, odnosno korpusna artiljerija. U 1. bo-

[21] Isto, k. 721, br. reg. 1/1, 3/3; Oslobodilački rat, prva knj., str. 352; Milanović Rade, potpukovnik: „Borba 13. proleterske i 4. udarne brigade za oslobođenje sela Krašića", Vojni glasnik, br. C/50; Spasoje Vojinović, potpukovnik: „Dejstva artiljerije 13. proleterske brigade 1943. godine", Vojni glasnik, br. 12/56; Hronologija, str. 410.

sanskom korpusu formiran je haubički divizion od tri baterije po 2 haubice 100 mm, a pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba haubički divizion od dve baterije po 2 haubice 100 mm.

Formiranjem prvih osam divizija i dva štaba korpusa, u novembru 1942, kada je otpočeo razvoj NOV na višem stepenu, i artiljerija se organizacijsko-formacijski znatno učvrstila. U organskom sastavu proleterskih i udarnih brigada i dalje su ostala pt-oruđa 37 mm i 47 mm, a od oruđa većeg kalibra, koja su oduzeta iz brigada, formirane su baterije divizijske artiljerije. Štabovi svih stepena sada računaju na artiljeriju kao nosioca vatrene moći i važnog činioca za uništavanje neprijatelja u većim utvrđenim uporištima, koja su se, bez artiljerije, teško mogla likvidirati. Imajući artiljeriju, štabovi korpusa i divizija planski su se upotrebljavali, zadržavajući je celu ili delom pod neposrednom komandom, kao područnu artiljeriju, ili su je, prema situaciji i zadacima, pridavali potčinjenim jedinicama, vodeći računa o načinu njene upotrebe.

Komandovanje artiljerijom u borbi često je bilo centralizovano. Uništavanje ciljeva topovskim odeljenjima i vodovima normalno je vršeno neposrednim gađanjem, a baterijama neposredno i posredno, dok su divizionima vršene i koncentracije vatre, čime je postizan veliki moralni i materijalni efekat.

Na upotrebu artiljerije utiče i Vrhovni štab. Imajući u vidu ograničenu količinu municije i teškoće oko snabdevanja municijom, s jedne, i tada još nedovoljnu stručnu sposobnost artiljeraca za posredna gađanja, s druge strane, Vrhovni štab je u novembru 1942. preporučio da se pri napadima na gradove sva artiljerija privlači što bliže ciljevima i da ih tuče neposredno, vodeći računa o svakom utrošenom metku, pripremajući brižljivo plan dejstva, tako da se neprijatelj u utvrđenjima likvidira tehničkim sredstvima, a ne samo grudima naših boraca. Nekada nepristupačna utvrđenja, sada je bila u stanju da parališe naša artiljerija svojom vatrom, da prokrči Dut pešadiji i da joj mnogo pomogne u lomljenju neprijateljskog otpora sa manje ljudskih žrtava.

Mada nedovoljno popunjene transportnim sredstvima za vuču i tovarenje artiljerijskih oruđa, baterije i divizioni

su napornim marševima stizale na vreme u određene rejone vatrenih položaja, i uspešno pomagale dejstva brigada i bataljona, otvarajući vatru za najkraće vreme i pod vrlo teškim atmosferskim prilikama. Prekaljena u teškim borbama oko Bihaća, Jajca, Bosanskog Novog i Sanskog Mosta, Livna, Duvna i Kupresa, tokom novembra i decembra 1942, artiljerija NOV je bez odmora i priprema prihvatila teške i krvave borbe sa daleko brojnijim i tehnički jačim neprijateljem koji je, posle solidnih priprema, 20. januara 1943. otpočeo zamašne operacije protiv snaga NOVJ na slobodnoj teritoriji.

Popuna artiljerijskih jedinica i štabova stručnim artiljerijskim kadrom predstavljala je poseban problem. Relativno mali broj oficira i podoficira-artiljeraca, koji se našao u proleterskim i udarnim brigadama, sada više nije mogao zadovoljiti potrebe artiljerije, jer je broj artiljerijskih jedinica stalno rastao. Zato se stvaranju i stručnom osposobljavanju artiljerijskog kadra moralo pristupiti planski, kroz formiranje stručnih artiljerijskih kurseva na kojima je izvođena nastava u trajanju 30—60 dana, kad god je borbena situacija dozvoljavala. Tako je polovinom januara 1943, po odobrenju Vrhovnog komandanta, u Bosanskom Petrovcu obrazovan artiljerijski kurs za spremanje vodnika i komandira baterija. Planom je bilo predviđeno da kurs traje do 40 radnih dana. Za nastavnike na kursu određena su 3 artiljerijska oficira b. j. vojske, koja su se nalazila u jedinicama NOV. Na kurs je stiglo 60 slušalaca, koje je Vrhovni štab pozvao iz svih jedinica. Nastava je otpočela 25. januara 1943. Međutim, nepunih desetak dana posle početka neprijateljske ofanzive, kurs je krajem januara rasformiran, ier su neprijateljske snage ugrožavale i Bosanski Petrovac. Slušaoci i nastavnici kursa, sa 3 haubice na kojima je izvođena nastava, upućeni su u sastav haubičkog diviziona Vrhovnog štaba. Od njih je u s. Prilici kod Livna formiran 3. baterija ovog diviziona.[22]

Formirane baterije popunjavane su ljudstvom iz proleterskih i udarnih brigada, prvenstveno onim borcima koji su ranije služili u artiljeriji, a u nedostatku i onima

[22] Isto, k. 7A, br. reg. 31—2; k. 10, br. reg. 14—1.

koji su imali uslova da se brzo obuče rukovanju artiljerijskim oruđima. Mada je obuka artiljeraca prilično složena i zahteva dosta vremena kao i potrebno materijalno obezbeđenje, kojeg na kursevima nije bilo, ipak su velikim zalaganjem naši artiljerci brzo obučavani pravilnom rukovanju artiljerijskim oruđima raznog sistema i modela, kojima su bile popunjene artiljerijske jedinice.

C. ARTILJERIJA U OPERACIJAMA OD 20. JANUARA DO SEPTEMBRA 1943.

ARTILJERIJA U BICI NA NERETVI
(20. januar — 31. mart)

Radi uništenja snaga NOV na oslobođenoj teritoriji Like, Korduna, Banije i Zapadne Bosne, neprijatelj je, snagama od 5 nemačkih i 3 talijanske divizije, sa ustaško-domobranskim jedinicama i četnicima, uz podršku oko 12 eskadrila aviona, 20. januara 1943. otpočeo koncentrično nastupanje na oslobođenu teritoriju, ka Bihaću, Bosanskom Petrovcu, G. Lapcu i Udbini, i to:

7. SS-divizija „Princ Eugen" pravcem Karlovac — Slunj — Bihać — Bosanski Petrovac;

717. nemačka divizija, ojačana domobranskom 2. brdskom brigadom i 202. tenkovskim bataljonom, pravcem Sanski Most — Bosanski Petrovac i pravcem Ključ — s. Velagići — Bosanski Petrovac — s. Vrtoče;

369. legionarska divizija, ojačana jednim pukom 187. nemačke divizije i domobranskom 3. brdskom brigadom, sa linije Glina — Kostajnica, širokim frontom je nastupala ka komunikaciji Slunj — Bihać;

714. nemačka divizija na liniji Bosanski Novi — Sanski Most, potpomagala je nastupanje 369. legionarske divizije i sprečavala proboj okruženih snaga NOV i POJ ka istoku, dok se 718. nemačka divizija nalazila na prostoriji Jajce, D. Vakuf, r. Janja;

italijanska divizija „Lombardija" nastupala je od Ogulina ka Slunju i preko Plaškog ka Bihaću;

italijanska ojačana divizija „Re" od Vrhovine ka Ličkom Petrovom Selu, od V. Jadovnika ka Plaškom pre-

ko Ličkog Osika ka Korenici (sada Titova Korenica) i od Lovinca ka Udbini;

italijanska divizija „Sasari" od Bruvna ka Bihaću, a delom snaga, u visini s. Srb, zatvarala prolaz na jug ka Gračacu i Kninu; dok su četnici nastupali od Prozora ka Glamoču i od Knina dolinom Une ka Kulen-Vakufu.

Uoči ove neprijateljske ofanzive, glavne snage NOV su se našle:

1. hrvatski korpus: 6. lička divizija prema Gračacu, Gospiću i Vrhovinama; Primorsko-goranska grupa (6. i 14. brigada) u rejonu Ličke Jesenice — Plaški; 7. banijska divizija u Baniji prema Glini, Petrinji, Sunji i Kostajnici; 8. kordunaška divizija (bez 4. brigade) na pravcu Karlovac — Slunj, a njena 4. brigada sa 13. proleterskom brigadom „Rade Končar" na Zumberku. U 6. ličkoj i 7. banijskoj diviziji bio je samo 1 pt-top 37 mm, a pod neposrednom komandom štaba korpusa haubička baterija od 3 haubice 100 mm i 1 poljskog topa 75 mm, u rejonu Udbine pridata 6. ličkoj diviziji i brdska baterija od 3 topa 75 mm i 1 topa 65 mm, pridata 8. kordunaškoj diviziji. U jedinicama od kojih se počela formirati 9. dalmatinska divizija nije bilo artiljerijskih oruđa, osim u 4. brigadi i 1 pt-top 37 mm;

1. bosanski korpus: 4. krajiška divizija (6. i 8. brigada) prema Bosanskom Novom i Sanskom Mostu, a njene 2. i 5. brigada na Kozari. Divizija je imala 1 brdski top 75 mm i 5 pt-topova 37 mm i 47 mm. 5. krajiška divizija je bila prema Sanskom Mostu i Prijedoru, a delom snaga prema Banjoj Luci i Jajcu. Divizija je imala 2 brdska topa 75 mm i 4 pt-topa 37 i 47 mm. Pod neposrednom komandom štaba korpusa bio je 1. haubički divizion od tri baterije po 2 haubice 100 mm.

Pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba bile su: 1. proleterska divizija prema Teslić u i Banjoj Luci; 2. proleterska divizija prema Kninu i 3. udarna divizija prema Travniku i D. Vakufu. U brigadama 1. proleterske divizije bilo je 3 topa „pito" i 4 pt-topa 37 i 47 mm, a kao divizijska artiljerija tek formirana brdska baterija od 1 topa 65 mm i haubička baterija od 4 haubice 100 mm M. 14/19; u brigadama 2. proleterske divizije 2 pt topa 37 mm a kao divizijska artiljerija brdska baterija od 2 topa

75 mm M. 15, dok u 3. udarnoj diviziji nije bilo artiljerijskih oruđa. Pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba bio je i haubički divizion Vrhovnog štaba od dve baterije po 2 haubice 100 mm M. 14/19 privremeno pridat 2. proleterskoj diviziji u rejonu Bos. Grahova.[23]

Artiljerijske jedinice nisu bile dovoljno popunjene konjima, kao ni zaprežnim i tovarnim priborom i drugom opremom. Posebno su bile slabo popunjene sredstvima za održavanje veze, kako unutar artiljerije, tako i za vezu sa jedinicama koje su podržavale, i priborom za upravljanje vatrom artiljerije. Ishrana konja bila je slaba, uglavnom se zasnivala na kabastoj hrani, koje takođe nije bilo dovoljno. Artiljerijske municije takođe je bilo malo — prosečno oko 100 granata na cev. Transportovanje artiljerijskih oruđa, naročito haubica, i municije bio je poseban problem.

Neprijatelj je istovremeno prešao u napad na svim pravcima. Potiskujući delove 1. hrvatskog korpusa, 7. SS-divizija „Princ Eugen" je 29. januara zauzela Bihać, dok je 369. divizija, izbila na Unu, između Bos. Krupe i Otoke, a divizija „Sasari", zauzela s. Mazin.

Pošto su se dovoljno ispoljile namere neprijatelja, Vrhovni komandant je 27. januara odlučio da 1. bosanski i 1. hrvatski korpus i Primorsko-goranska grupa brigada usporavaju nadiranje neprijatelja i time stvore potrebno vreme i prostor 1. i 2. proleterskoj, 3. udarnoj i 7. banijskoj diviziji, za protivofanzivu opštim pravcem Livno — Prozor — dolina Rame — gornji tok Neretve — Kalinovik — Foča — dolina Tare kako bi ova grupa divizija širokim frontom izbila na reku Lim, u tri etape: u prvoj do Neretve, u drugoj do Drine i u trećoj etapi do reke Lima.[24]

[23] Oslobodilački rat, prva knj., str. 356—360; Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. 78; tom V, knj. 11. dok. 72; knj. 12, dok. 41, 89, 90; tom II, knj. 1 str. 241; Arhiv VII, k. 420/1, br. reg. 55—1; k. 105, br. reg. 4—1; Hronologija, str. 402, 403.

[24] Zbornik, tom V, knj. 12, dok. 43, 90, 89; Hronologija, str. 404; Oslobodilački rat, prva knj., str. 363—374. Borbe na Uni, Neretvi i Drini od januara do maja 1943. u literaturi i kod naroda poznate su kao „Četvrta neprijateljska ofanziva".

Da bi se smanjio pritisak neprijatelja na slobodnu teritoriju, 1. proleterska divizija je, prema naređenju Vrhovnog štaba, od 23. do 28. januara vršila demonstrativne napade prema Banjoj Luci i napadala uporišta Trapiste, s. Vrbanju i s. Klašnice.

Posle oslobođenja Teslica i formiranja haubičke i brdske baterije, 1. proleterska divizija je brdsku bateriju od 1 topa 65 mm i 2 haubice 100 mm M. 14/19 postavila na Karač, 14 km severno od s. Maslovara. Oruđa su 24. januara postavljena na VP u rejonu s. Railići, k. 449, oko 14 km s-i od Kotor-Varoši. Štab artiljerije divizije stupio je u vezu sa štabom 1. proleterske brigade, koja se nalazila na ovom sektoru, i upoznao ga do koje linije artiljerija može dejstvovati. Noću 26/27. januara 1. proleterska brigada je vršila demonstrativne napade na neprijateljska uporišta duž komunikacije Banja Luka — Bosanska Gradiška, a 3. proleterska sandžačka brigada je napadala na s. Celinac. Nju je podržavala haubička baterija (2 oruđa) koja je 28. januara tukla Čelinac sa 97 granata i neprijatelju nanela gubitke, postigavši veliki moralni efekat. Jedna haubica ove baterije bila je pridata 3. krajiškoj brigadi za dejstvo na Teslić, a druga nije bila u dejstvu zbog nekih neispravnosti na oruđu.[25]

Pošto je 30. januara 1. proleterska divizija krenula ka Prozoru, zbog teškog terena, haubice se nisu mogle transportovati pa su, po naređenju štaba divizije, posle ispaljenih poslednjih granata, sva četiri oruđa uništena. Brdska baterija je za top 65 mm u s. Maslovarima popunjena tovarnim konjima i prepravljenim samarima za tovarenje topovskih delova i municije, pa je topovsko odeljenje, noseći oko 200 granata 65 mm, krenulo za 1. proleterskom brigadom i 1. februara, preko s. Imljana i s. Dobretića, stiglo u s. Vukoviće, 16 km istočno od Jajca. I pt-topovi u sastavu brigada osposobljeni su za prenos tovarenjem na brdskim konjima. Nešto granata za haubice 100 mm 1. proleterska divizija je nosila do s. Umijana, gde ih je u šumi zakopala.[26]

[25] Isto, tom IV, knj. 9, dok. 120, 124, 129, 135; tom II, knj. 7, dok. 175; Hronologija, str. 407.

[26] Isto, tom IV, knj. 9, dok. 135, 142, 145, 149, 150, 162; knj. 10, dok. 7, 173.

Komunikaciju Travnik — D. Vakuf 1. proleterska divizija je prešla noću 3./4. februara i, po izbijanju, 7. februara, u dolinu Vrbasa, zatvorila pravce Bugojno — G. Vakuf i Travnik — G. Vakuf. Brdska baterija je bila pridata 1. proleterskoj brigadi, ali je odmah po naređenju Vrhovnog štaba upućena sa 5. proleterskom brigadom 3. udarne divizije za napad na Prozor. Dejstvom pt-topova 1. proleterske i 3. krajiške brigade odbijena su 3 neprijateljska tenka, koja su 13. februara iz Bugojna prodrla do Gračanice.[27]

Pre prikupljanja na prostoriji Livno — Duvno za prodor u dolinu Neretve, 2. proleterska divizija, u sadejstvu sa 3. dalmatinskom brigadom, Kombinovanom brigadom, Kninskim odredom i dva bataljona 3. ličkog odreda, razbila je četnike u rejonu Plavna i Strmice, severno od Knina. Napad 4. proleterske brigade na Strmicu podržavali su jedna baterija od 2 haubice 100 mm haubičkog diviziona Vrhovnog štaba sa VP u rejonu s. Pećenci i brdska baterija 2. proleterske divizije od 2 brdska topa 75 mm, a VP u rejonu Stožište, Deralo (skica 8).

U Plavnu se branilo oko 700, a u Strmici oko 600 četnika, dok su se u utvrđenom Golubiću nalazili Italijani i četnici.

Ojačana 4. proleterska brigada napala je Strmicu jednim bataljonom sa s-i strane, preko zaseoka Ševe, a sa dva bataljona preko s. Podtočila u pravcu s. Komaljića, dok je jednim bataljonom uz podršku artiljerije, napadala sa severa preko s. Krneta, a grupa od 4 bataljona na Golubić sa istoka.

Uslovi za pripremu i dejstvo artiljerije bili su vrlo teški, zbog velikog snega i mraza i zbog guste magle u dolini reke Butušnice, tako da se ciljevi u Strmici nisu mogli osmatrati iz rejona VP baterije koji su bili od brdske baterije udaljeni oko 4 a od haubičke baterije oko 7 km, a baterije se zbog teško prolaznog zemljišta nisu mogle bliže postaviti. Početni elementi za gađanje određeni su po karti.

[27] Isto, knj. 10, dok. 17, 31, 34, 36, 37, 69, 72, 173; tom II, knj. 7, dok. 175. Prema naređenju Vrhovnog štaba 3. proleterska sandžačka brigada je 1. februara od Kotor-Varoša upućena ka Mrkonjić Gradu.

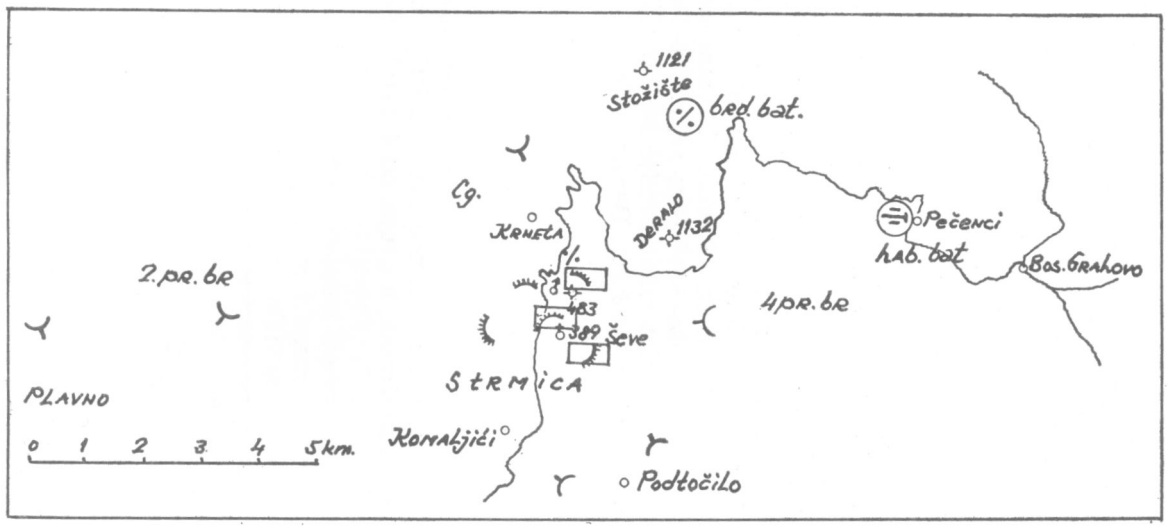

Skica 8. — Napad na Strmicu 25. 1. 1943. god.

Komandovanje artiljerijom u početku borbe bilo je objedinjeno neposredno pod komandom štaba divizije, preko komandira haubičke baterije, koji je vezu sa štabom divizije održavao telefonom, preko osmatračnice na Deralu. Za održavanje veze između artiljerije i pešadije predviđeni su ugovoreni znaci. Oko ponoći 25. januara artiljerija je otpočela artpripremu sa utroškom po 25 granata na bateriju. Artiljerijska vatra je iznenadila četnike i kod njih stvorila paniku, jer nisu pretpostavili da jedinice 2. divizije raspolažu i topovima. U svanuće neprijatelj je produžio otpor iz bunkera na k. 483 i iz zaklona iza kamenih ograda oko crkve (k. 389). Po naređenju štaba divizije, prebačeno je jedno odeljenje brdske baterije na VP severno od k. 483 i sa odstojanja oko 600 m, neposrednim gađanjem, brzo porušilo bunker i uništilo posadu u njemu. Ovako brzo dejstvo topovskog odeljenja još je više demoralisalo četnike, te su napustili položaje i u neredu se povukli prema Kninu, praćeni vatrom topovskog odeljenja.

U ovoj borbi naročito se istaklo topovsko odeljenje brdske baterije na čelu sa komandirom odeljenja Markom Dakovićem. Odeljenje je uz velike napore uspelo da po dubokom snegu top brzo prebaci na novi VP i odmah otvori vatru na neprijatelja. Posluga je na mestima gde su konji pod teretom tovara propadali i zaglavljivali se u duboki sneg, top po delovima na rukama prenosila.[23]

Posle razbijanja četnika u Plavnu i Strmici, 2. proleterska divizija se prikupila na prostoriji Livno — Duvno, gde je od Vrhovnog komandanta dobila zadatak da dejstvuje pravcem Duvno — Posušje — Drežnica. U isto vreme je 3. udarnoj diviziji naređeno da preduzme napad pravcem G. Vakuf — Prozor — Rama — Ostrožac — Konjic, a 1. proleterskoj diviziji pravac G. Vakuf — Solakova Kula — Ivan-Sedlo. Haubički divizion Vrhovnog štaba, pridat 2. proleterskoj diviziji, prebačen je od Bos. Grahova u s. Priliku, 9 km zapadno od Livna. U ovo selo su stigli i slušaoci rasformiranog artiljerijskog kursa u Bos. Petrovcu sa 3 haubice 100 mm M. 14/19. Od njih je formirana 3. baterija u haubičkom divizionu Vrhovnog

štaba, koja je privremeno bila na volovsku vuču. Tako je sada haubički divizion Vrhovnog štaba imao dve baterije po 2 haubice i jednu bateriju od 3 haubice 100 mm M. 14/19, sa oko 500 granata. U rejonu Livna haubički divizion je popunjen teglećim konjima iz brigade i iz sela u okolini Livna, Glamoča i Duvna.[29]

U međuvremenu je formirana i 9. dalmatinska divizija, pa je njena 4. brigada sadejstvovala 2. proleterskoj diviziji, 9. i 10. februara u razbijanju oko 2.200 ustaško-domobranskih vojnika u Posušju i Imotskom.

Napad na Imotski izvršile su 4. proleterska brigada, uz podršku 4 teška minobacača i 1 pt-topa 37 mm i 4. dalmatinska brigada sa 1 pt-topom 37 mm; a napad na Posušje (zapadna grupa) 2. proleterska brigada, uz podršku 4 minobacača, i 2. dalmatinska brigada sa 1 pt-topom 37 mm (istočna grupa).

Brdska baterija 2. proleterske divizije od 2 topa 75 mm na VP u rejonu s. Milardovići, s. Živanovići i jedno odeljenje haubica 100 mm iz haubičkog diviziona Vrhovnog štaba na VP kod džamije u s. Postrenje, obrazovali su artiljerijsku grupu za opštu podršku 4. proleterske i 4. dalmatinske brigade, u napadu na Imotski, a jedna baterija haubičkog diviziona Vrhovnog štaba od 2 haubice 100 mm sa VP u rejonu s. Mrvolji, s. Biške, Čitluk, vršila je opštu podršku 2. proleterske i 2. dalmatinske brigade u napadu na Posušje (skica 9).

Napadu je prethodila artpriprema u trajanju 30 minuta (od 17.30 do 18.00 časova). Veza sa artiljerijom, pored telefonske, bila je i ugovorenim signalima — ispaljivanjem određenog broja crvenih i zelenih raketa. Za zaštitu artiljerije starali su se štabovi brigada zapadne i istočne grupe, a premeštanje artiljerija na nove vatrene položaje mogli su da zahtevaju komandanti brigada.[30]

U napadu na Imotski i Posušje artiljerija je planski upotrebljena. Njoj je štab divizije odredio rejone VP i postavio zadatke u artiljerijskoj pripremi i podršci napada. Vatreni položaji artiljerije su pravilno određeni — haubičkoj bateriji na oko 4 km od Posušja, a brdskoj bate-

[29] Isto, tom II, knj. 8, dok. 23; knj. 9, dok. 166; knj. 7, dok. 54, 120, Arhiv VII, k. 7A, br. reg. 31—2.

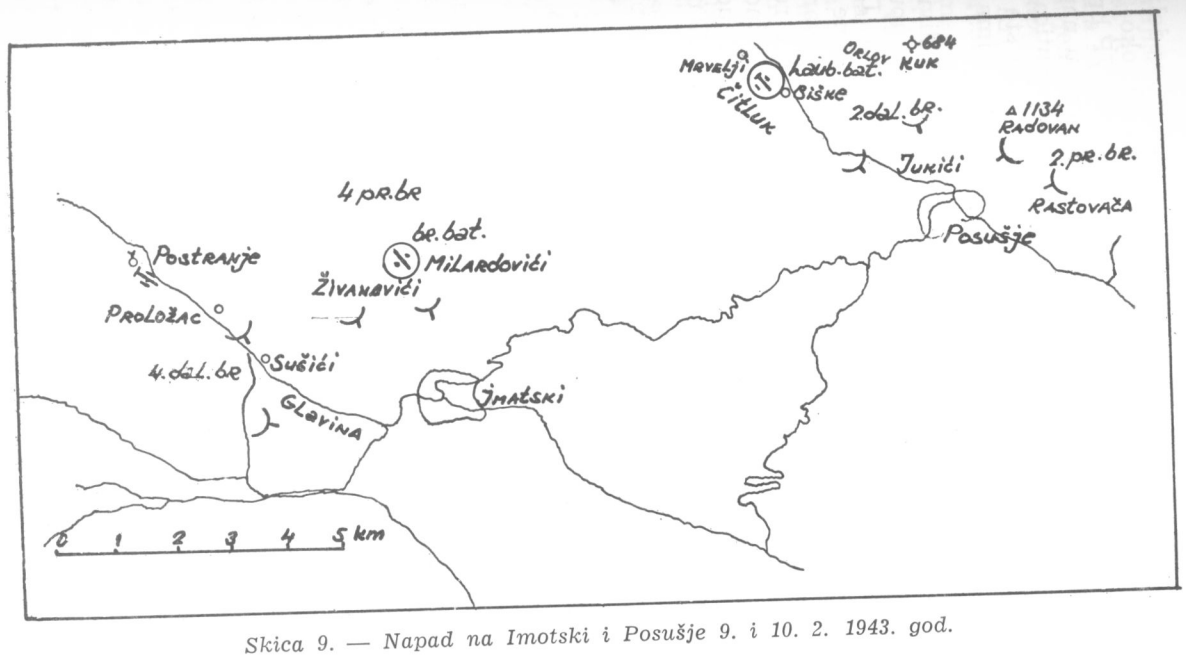

Skica 9. — Napad na Imotski i Posušje 9. i 10. 2. 1943. god.

riji na oko 2 km od Imotskog. Međutim, haubičko udeljenje u sastavu zapadne grupe postavljeno ie na VP oko 6 km od Imotskog, mada bi bilo bolje da je bilo bliže VP brdske baterije. Dobro organizovano dejstvo artiljerije u napadu na Imotski i Posušje imalo je veliki moralni uticaj na inače pokoleban moral neprijatelja, utoliko više što nije očekivao dejstvo naše artiljerije, i što u ovim mestima nije imao artiljerijskih oruđa.

Po oslobođenju Imotskog i Posušja, haubički divizion je, prema naređenju Vrhovnog komandanta, hitno upućen za podršku 3. udarne divizije u napadu na Prozor. Divizion je 13. februara krenuo iz Duvna preko planine Pakline, po dubokom snegu, i uz velike napore u svanuće 14. februara stigao u s. Ravno. Odatle je prebačen u rejon s. Rumboci — s. Jaklići — s. Sćit — s. Ripci, zapadno od Prozora, gde se već nalazila 5. proleterska brigada 3. udarne divizije, sa pridatom brdskom baterijom (1 top 65 mm) 1. proleterske divizije.[31]

U Prozoru se nalazio 3. bataljon 259. pešadijskog puka italijanske divizije „Murđe" sa četom od 5 tenkova, više minobacača, nekoliko pt-topova 47 mm i haubičkom baterijom 100 mm. Neprijatelj je bio dobro organizovao vatreni sistem iz utvrđenih zgrada i brojnih betonskih bunkera, ograđenih trorednom bodljikavom žicom.

Napad 3. udarne divizije na Prozor 15/16. februara 1943. podržavao je haubički divizion Vrhovnog štaba (skica 10). Stabu diviziona je postavio zadatke predstavnik Vrhovnog štaba, u saglasnosti sa štabom 3. divizije. U toku dana 15. februara štab diviziona je izvršio izviđanje zemljišta, odredio vatrene položaje za sve tri baterije i pripremio elemente za gađanje. Pred mrak ovog dana divizion je, neprimećeno od neprijatelja, po baterijama, izašao na VP: 1. baterija u rejon Kiselice, severno od Gradine, 2. i 3. baterija u rejon k. 673, k. 728, oko 4,5 km zapadno od Prozora. Da bi se postiglo iznenađenje, baterije nisu vršile korekturu, a daljina je određena po karti.

Brdska baterija 1. proleterske divizije (1 top 65 mm) pridata je 3. diviziji za neposrednu podršku a u drugom napadu i pt-top 3. proleterske sandžačke brigade i pt-top

3. krajiške brigade 1. proleterske divizije. Top 65 mm pridat je 5. proleterskoj brigadi. Oruđa 37 mm i 65 mm kretala su se u streljačkom stroju pešadije i neposrednim gađanjem brzo uništavala vatrene tačke koje su kočile nastupanje pešadije.

Artiljerija je u 21.00 čas 15. februara otpočela artpripremu napada u trajanju od 30 minuta, koncentracijama vatre na određene ciljeve. Neprijateljska haubička baterija iz rejona Musale (deo predgrađa) odmah je otvorila vatru u pravcu vatrenih položaja haubičkog diviziona, ali je tukla u prazno, van njegovih vatrenih položaja. Koncentracijama vatre haubički divizion je prvih 15 minuta neutralisao neprijateljsku bateriju, a daljih 15 minuta je tukao određene ciljeve u gradu.

Pod zaštitom artiljerijske vatre, brigade 3. divizije su krenule u napad: 1. dalmatinska brigada sa zapada, pravcem Gradina — Mlake — Prozor, 5. proleterska brigada sa severa, pravcem Makljen — Prozor i 10. hercegovačka brigada sa severoistoka, pravcem s. Naukovići — Prozor. Posle žestoke borbe, 1. dalmatinska brigada je uspela da do 23.00 časa zauzme 8 bunkera oko s. Paljike, a oko 24.00 časa njeni delovi su izbili na ivicu grada. Prilazi gradu na pravcima napada 5. proleterske i 10. hercegovačke brigade tučeni su jakom vatrom automatskih oruđa, artiljerijom i minobacačima. Zbog tako snažne vatre, obe brigade bile su prinuđene da se u zoru 16. februara povuku na polazne položaje. Da u toku dana ne bi trpela vatru neprijateljske artiljerije i minobacača, i 1. dalmatinska brigada, pošto je uništila zauzete bunkere, povukla se na polazne položaje. U toku 16. februara haubički divizion je vršio uznemiravajuća gađanja, a jednu bateriju prebacio je na novi VP bliže gradu.

Pošto napad na Prozor 15/16. februara nije uspeo, za ponovni napad Vrhovni štab je 3. udarnu diviziju ojačao sa dva bataljona 3. krajiške brigade 1. proleterske divizije i dva pt-topa (po 1 top iz 3. proleterske sandžačke i 3. krajiške brigade).

Drugi napad na Prozor izvršen je noću 16/17. februara bez promene u borbenom poretku. Posle završene artpripreme u trajanju 30 minuta, napad je počeo u 23.00 časa. Do 1.00 čas 17. februara veći delovi pojedinih bri-

gada probili su se u grad. U energičnom jurišu na bunkere i pri prodoru u grad naročito su se istakli 3. i 4. bataljon 5. proleterske brigade. Za njima je u grad ubačen i jedan bataljon 3. krajiške brigade. Za neposrednu podršku bataljona pri prodiranju u grad, brdski top 65 mm i pt-topovi 37 mm uvučeni su u streljački stroj pešadije. Oni su neposrednim gađanjem na bunkere i utvrđene zgrade krčili put pešadiji. Stab 5. proleterske brigade posebno je istakao rad i uspešno dejstvo brdske baterije (topa 65 mm), hrabrost i umešnost njene posluge i njeno veliko zalaganje u podršci brigade u toku oba napada na Prozor. U izveštaju štaba 1. proleterske divizije od 28. februara 1943. Vrhovnom štabu, za ovu bateriju se kaže:

„U ovoj i prethodnoj akciji na Prozor učestvovala je naša brdska baterija (jedan top). U poslednjoj akciji ranjena su tri borca ove baterije, među kojima je i sam komandir drug Jovan Vukanovič.[32] Rad baterije bio je u oba napada vrlo dobar i uspešan. Baterija je hrabrošću i umešnošću posluge postigla odlične rezultate i u mnogom doprinjela likvidaciji Prozora. Štab V crnogorske brigade, na čijem je sektoru bila postavljena baterija, istakao je rad i ulogu baterije. Za ovakvo držanje i uspješan rad, predlažemo da se pohvali komandir drug Jovan Vukanović koji je i ranjen ispred samih neprijateljskih utvrđenja, a istakne rad cijele baterije koja je uspešno dejstvovala sa topom pozadi samog streljačkog stroja".[33]

Za likvidiranje neprijateljskih bunkera na zapadnim prilazima grada određena je jedna baterija (2 haubice) haubičkog diviziona Vrhovnog štaba da se kreće u streljačkom stroju pešadije. Međutim, baterija se mogla kretati samo drumom, na kome je ostala usamljena, kad je pešadija zaobišla bunkere i izbila na ivicu grada. Tamna noć i kiša otežavali su nišanjenje na bunkere, zbog čega je postojala opasnost da se prebačenim granatama nanesu gubici sopstvenoj pešadiji koja je prodrla na ivicu grada. Zbog toga je baterija obustavila dejstvo sve do zore. Pred zoru jedna haubica je dovučena na oko 50 m ispred bunkera i neposrednim gađanjem vrlo brzo ih uništila. Time je otvoren put pešadiji za prodor u grad i sa ove strane. Za izvršenje ovog zadatka poslužioci su uložili mnogo

[32] Poginuo u bici na Sutjesci.
[33] Zbornik, tom IV, knj. l0, dok. 173.

truda i uz velike napore, ovako teško oruđe, na rukama dogurali na tako blisko odstojanje, izloživši se vrlo jakoj vatri neprijateljskih mitraljeza, ali su zadatak uspešno izvršili. U izveštaju štaba 3. udarne divizije od 18. februara, Vrhovnom štabu, o dejstvu ove baterije stoji:

„Haubička baterija, predviđena kao prateća i koja je trebala da dejstvuje iz streljačkog stroja na putu Prozor — Šćit nije iskorišćena onako kako se predviđalo. Ovo iz razloga što se uslijed svoje vrlo slabe pokretljivosti mogla upotrebiti jedino na putu, dok su, međutim, bataljoni kojima je ona trebala sadejstvovati i uništavati bunkere na pravcu njihovog dejstva, uspjeli da izmanevrišu neprijateljske bunkere i da se dubokim zaobilaženjem prebace na ivicu varoši, čime su se potpuno odvojili od artiljerije koja je ostala sama pred vratima Prozora, nemajući nikakve veze sa svojom pešadijom, a izložena najjačem dejstvu neprijateljskih minobacača i mitraljeza koji su dejstvovali iz bunkera sa obje strane puta i koji su ostali nezauzeti. Uslijed kiše i pomrčine bilo je skoro onemogućeno dejstvo na neprijateljske bunkere jer je nišanjenje bilo jako otežano, pa je zbog toga postojala mogućnost da uslijed prebacivanja može dejstvovati i na svoje dijelove. Od bunkera koji su se vidjeli, tj. čije su se siluete jedva nazirale bila su svega dva, dok se svi ostali kojih je bilo mnogo, nijesu mogli uopšte vidjeti. Mogućnost probijanja kroz neprijateljsku vatru i prepreku na putu, koja je bila tučena od strane neprijateljskih mitraljeza, bila je vrlo mala te tako je haubica ostala pred vratima Prozora neiskorišćena. U zoru preduzeto je dejstvo na zaostale bunkere na ulazu u varoš koji su se poslije kratkog vremena predali."[34]

Poslednji otpor neprijatelja u Prozoru slomljen je 17. februara oko 8.00 časova, i grad je potpuno očišćen od neprijatelja.

Pored svih teškoća, za dejstvo artiljerije noću i po nevremenu, bez prethodne korekture u prvom napadu, i napora haubičkog diviziona da održava neprekidnu vezu sa pešadijom, artiljerija je u napadu na Prozor postigla vrlo dobar uspeh, a naročito ona oruđa koja su se kretala u streljačkom stroju i neposrednim gađanjem krčila put pešadiji. Haubički divizion je sa oko 260 granata neprijatelju naneo znatne gubitke, pokolebao njegov moral čak i u utvrđenim objektima.

U Prozoru su zaplenjene 4 haubice 100 mm sa konjskim zapregama, 2 pt-topa 47 mm, 4 bacača 81 mm, 12 mi-

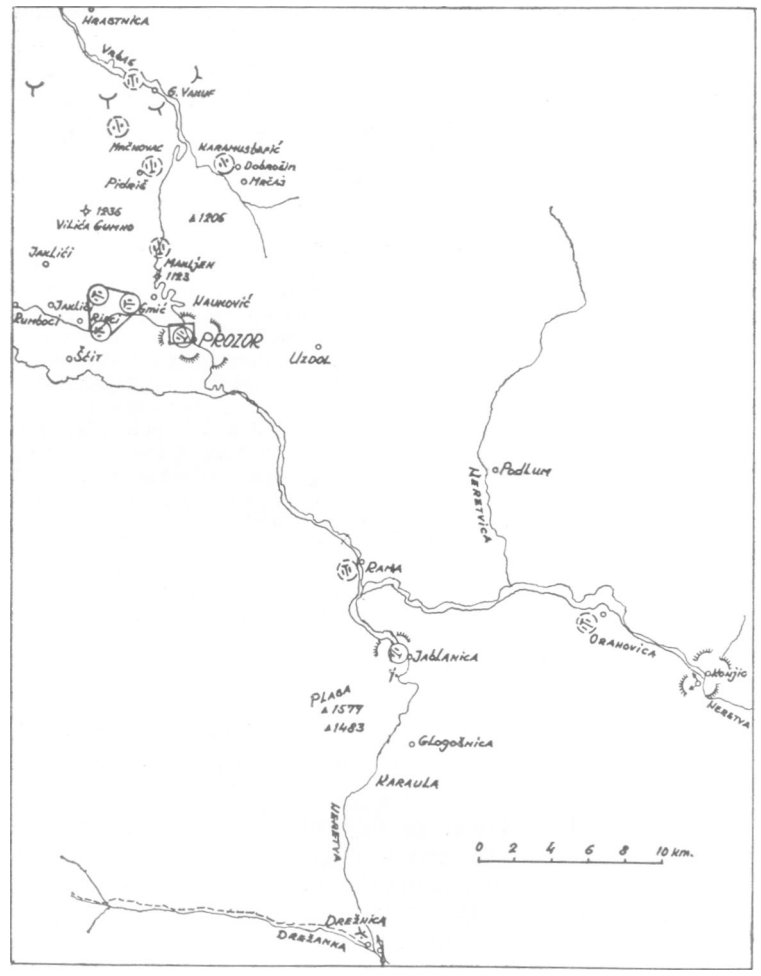

Skica 10 — Napad na Prozor i dejstva u dolini Rame i Neretve 15. 2. do 9. 3. 1943. god.

traljeza, 25 puškomitraljeza, 500 pušaka, 5 lakih tenkova, 1 traktor, 2 autokarete, 10 kamiona, 2 motocikla, 2 radio--stanice, 3 vagona granata za haubice 100 mm, 1.000 granata za pt-top 47 mm, 250 sanduka mina za minobacače,

300 sanduka puščane municije, 50 sanduka ručnih bombi 1 mnogo druge ratne opreme. Da bi se sačuvao od eventualnog dejstva neprijateljske avijacije, zaplenjeni materijal je odmah evakuisan u okolinu Prozora, a artiljerijska municija je uskladištena u zgradama na oko 3 km od Prozora u pravcu Sćita.

Od zaplenjenih haubica formirana je 4. baterija u sastavu haubičkog diviziona Vrhovnog štaba. Tako je divizion sada imao 3 baterije po 3 haubice i 1 bateriju od 2 haubice 100 mm. Od zaplenjene municije haubički divizion je popunjen sa oko 5.000 granata 100 mm. Pešadijske jedinice 3. udarne divizije povele su zaplenjene konjske zaprege, ali su po naređenju Vrhovnog štaba od 20. februara zaprege vraćene u haubički divizion kod Prozora, tako da je novoformirana haubička baterija odmah pokrenuta.

Za evakuaciju municije zaplenjene u Prozoru i njeno transportovanje ka Neretvi, u okolini Prozora i G. Vakufa mobilisani su konjovoci sa tovarnim konjima i teraoci sa teglećim konjima i kolima sa zaprežnim priborom.[35]

Pošto je 9. i 10. februara razbila neprijatelja kod Imotskog i Posušja, 2. proleterska divizija je nadirala dolinom Drežanke i 15/16. februara izbila na Neretvu. Druga proleterska brigada napala je Drežnicu i sutradan je zauzela, razbivši 1. bataljon 260. puka italijanske divizije „Murđe". Kad je odeljenje pt-topova 37 mm iz 2. proleterske brigade (vođa pt-odeljenja i nišandžija Božo Radinović, pomoćnik Dušan Karić), sa VP na desnoj obali Neretve kod Drežnice, noću primetilo kolonu italijanskog bataljona koja je čelom stigla u visinu Drežnice, otvorilo je vatru. Istovremeno, kolona je obasuta mitraljeskom i minobacačkom vatrom. Pošto je jednom raketom osvetlilo italijansku kolonu, topovsko odeljenje je prvom ispaljenom granatom pogodilo čelno vozilo i upalilo ga. Na uskom putu u kanjonu Neretve vozila se nisu mogla okrenuti i bataljon nije mogao odstupiti ka Mostaru. Top je i dalje dejstvovao duž kolone, tako da je neprijatelj pretrpeo velike gubitke. Samo deo ljudstva se spasao bek-

[35] Isto, tom II, knj. 7, dok. 54; knj. 8, dok. 52, 56, 57, 63; tom IV, knj. 10, dok. 13, 15, 36, 37, 47, 88, 91, 92, 100, 173; Hronologija, str. 421.

stvom niz Neretvu, dok je glavnina bataljona sa svim vozilima zarobljena.

Vrlo žilav otpor pružila je italijanska posada iz armirano-betonskih bunkera na uzvišenju kod železničke stanice Drežnica. Pt-top 37 mm posluga je po delovima na leđima prenela preko r. Drežnice i uz velike napore, iznela na jednu strmu kotu, i neposrednim gađanjem u bunkere prisilila posadu da ih napusti. Zaplenjena su 4 minobacača i 1 brdski top 75 mm. Kao što se vidi, pt-odeljenje je pružilo veliku pomoć pešadiji u uništenju ove neprijateljske kolone. To je rezultat velike snalažljivosti i hrabrosti posluge i vođe pt-odeljenja.[36]

Brdska baterija 2. proleterske divizije krenula je u zoru 15. februara iz s. Rakitno za glavninom 2. proleterske divizije savlađujući duboki sneg i velike snežne namete. Na delu puta od Grla do vodenice u gornjem toku Drežnice, kretanje konja pod tovarom bilo je nemoguće, pa je posluga pojedine delove oruđa prenela na rukama ili ih je prevlačila pomoću konopaca na improvizovanim saonicama. Pa i pored svih napora posluge, baterija je samo sa 1 topom i 40 granata 16. februara stigla u Drežnicu, jer je deo od drugog oruđa pao u nabujalu Drežnicu iz koje se nije mogao izvući. Tako je drugo topovsko odeljenje privremeno onemogućeno za borbu, a baterija iz Drežnice produžila marš uz desnu obalu Neretve prema Jablanici, samo sa jednim ispravnim oruđem.[37]

U utvrđenoj Jablanici su se nalazili delovi 1. bataljona 259. puka italijanske divizije „Murđe" i manji delovi domobrana i žandarma, sa vodom haubica 100 mm i brdskom baterijom 75 mm, ukupno oko 500 vojnika. Vrhovni komandant je 20. februara 1943. naredio 2. proleterskoj diviziji da na Jablanicu dejstvuje brzo i odlučno.[38]

[36] Dragojlo Stojić, potpukovnik: „Neka zapažanja iz pt odbrane na temelju iskustva iz NOR-a", Artiljerijski glasnik, 6/51; Dušan Karić: „Naš protivkolac", „Druga proleterska", knj. druga, str. 307—310; Dragojlo Stojić: „Siguran pogodak", „Druga proleterska", knj. druga, str. 321.

[37] Vukašin Brajović, pukovnik: „Formiranje i neka dejstva brdske baterije Druge proleterske divizije", Vojni Glasnik, br. 1/60.

[38] Zbornik, tom II, knj. 8, dok. 62; Hronologija, str. 423.

Napad na Jablanicu otpočela je 4. proleterska brigada 2. proleterske divizije noću 20/21. februara, uz podršku brdske baterije (samo 1 top sa 40 granata). Po podne 20. februara baterija je postavljena na VP u rejonu k. 236, oko 1.500 m južno od Jablanice. Dok je u sumrak ovog dana 4. proleterska brigada pripremala napad na spoljnu odbranu Jablanice, baterija je, padom mraka, tukla sa nekoliko granata neprijateljsku bateriju koja je bila na VP ispred kasarne u Jablanici. Neprijateljska baterija je odgovorila vatrom ali njeno dejstvo nije imalo nikakvog uspeha. U toku noći baterija je povremeno, sa 1—2 granate uznemiravala neprijateljsku bateriju, privlačeći na sebe njenu vatru, i tako omogućila prodiranje jedinica 4. brigade u Jablanicu, koje su u toku noći uspele da je zauzmu, osim hotela i kasarne iz kojih je neprijatelj pružao žilav otpor (skica 10). Brdski top je oko 19 časova doguran na rukama posluge na oko 30 m od hotela, provlačenjem kroz napravljene prolaze u žičanim preprekama. Pri tome su jakom mitraljeskom vatrom iz hotela oštećeni štitovi na topu, tako da se oruđe kasnije nije moglo rasklopiti. Pored brdskog topa, na VP ispred hotela je dovučen i pt-top 4. proleterske brigade, a nešto pozadi topova postavljen je i jedan minobacač. Iz brdskog topa je na prozore i vrata hotela ispaljeno 7 granata, a sa 3 preostale granate kasnije je tučena kasarna. Dejstvo ovih oruđa izazvalo je kod neprijatelja u hotelu pravu paniku, tako da se nešto pre ponoći, 21. februara, predalo oko 200 neprijateljskih vojnika. U blokiranoj kasarni u koju se pod vatrom jedinica 4. proleterske povukla i posluga neprijateljske baterije, produžilo je otpor oko 400 neprijateljskih vojnika.

Da bi se slomio i poslednji otpor neprijatelja u kasarni i tvrđavi u Jablanici, brdski i pt-top su dovučeni na VP neposredno ispred kasarne, a minobacač kod tvrđave, pa je oko 10 časova otvorena vatra. Minobacač je tukao krov tvrđave, a topovi prozore i puškarnice kasarne. Kada je brdski top ispalio poslednje 3 granate, neprijatelj je pod pritiskom jedinica 4. proleterske brigade, 22. februara prinuđen na predaju. Iako sa malo municije, brdski i pt-top su puno doprineli konačnom slamanju otpora neprijatelja u utvrđenoj Jablanici. Zaplenjena su 4 brdska topa

75 mm, sa 613 granata, 2 haubice 100 mm, sa 500 granata, 2 haubice 100 mm, sa 500 granata, 2 pt-topa, sa 163 granate, 40 mazgi i 100 gvozdenih topovskih i municijskih samara. Od zaplenjenih topova 2 su kompletirana i njima popunjena brdska baterija 2. proleterske divizije, tako da je sada imala 3 brdska topa 75 mm, sa 350 granata. Baterija je, takođe, popunjena tovarnim mazgama i samarima za prenos oruđa i municije.[39]

Ostavljajući 1. dalmatinsku brigadu kod Prozora za obezbeđenje od G. Vakufa, 3. udarna divizija je produžila ka Neretvi: 10. hercegovačka brigada ka Rami, koju je, posle kraće borbe, zauzela 20. februara, a 5. proleterska brigada ka Ostrošcu u koji je ušla bez borbe noću 18/19. februara. U Rami je zarobljeno oko 180 vojnika 1. bataljona 259. puka italijanske divizije „Murđe" i nešto domobrana, a zaplenjena su 4 tenka, koje su naše jedinice upotrebile u napadu na Konjic. Napad na Ramu izvršen je bez podrške artiljerije. Jedino je dan ranije jedna baterija haubičkog diviziona neutralisala neprijateljsku bateriju u Jablanici, koja je tukla položaje 10. brigade.

A kad je zapretila opasnost da nemačke snage prodru preko G. Vakufa u dolinu Neretve i ugroze operativnu grupu iz pozadine, haubički divizion Vrhovnog štaba, od četiri baterije, našao se na pogodnim položajima, sa kojih je istovremeno uspešno dejstvovao na tri pravca: jednom baterijom na pravcu G. Vakufa, na koji će se kasnije prebaciti još jedna baterija, a sa ostalim baterijama u dolinu Rame i Neretve za podršku napada prema Konjicu i Jablanici. Baterija koja je dejstvovala prema G. Vakufu, prebačena je iz s. Gmića na VP kod s. Pidriš, oko 5 km južno od G. Vakufa, jer je neprijatelj sa tog pravca jakom artiljerijskom vatrom tukao položaje naših brigada, koje su vodile žestoke borbe sa nemačkom borbenom grupom „Fogl" (738. puk nemačke 718. divizije, ustaška 5. brdska brigada, delovi 668. diviziona, dve domobranske baterije, dve pionirske čete i delovi 202. tenkovskog bataljona) i sprečavale joj prodor prema Prozoru. Vrhovni komandant je 21. februara naredio pomoćniku načelnika Vrhov-

[39] Isto, tom IV, knj. 10, dok. 89, 90, 99, 130; Arhiv VII, k. 13, br. reg. 7—3; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 71—76.

nog štaba da uveče hitno krenu 4 haubice preko Makljena i dejstvom spreče neprijateljsku artiljeriju da neometano tuče naše položaje. Upućena je 3. baterija haubičkog diviziona Vrhovnog štaba u s. Pidriš i stavljena pod komandu štaba 7. banijske divizije.

Neprijatelj je posle žestokih borbi ušao u G. Vakuf i do 13.30 časova, 24. februara, izbio na liniju s. Stražica s. Paloč — s. Mračaj i drumom do Karamustafića. U tom kritičnom trenutku, komandir 3. haubičke baterije bez ičije saglasnosti i naređenja, povukao je svoju bateriju sa VP kod s. Pidriša na Makljen, u momentu kada je njena pomoć pešadiji bila dragocena. Povlačenje ove baterije od Pidriša utoliko više nema opravdanja što su 7. i 8. brigada 7. banijske divizije i 1. dalmatinska brigada 3. udarne divizije čvrsto držale položaje na Oglavku, zapadno od G. Vakufa i južno na liniji Kobila (k. 1083) — Šestari (k. 970) — s. Mačkovac — k. 803 (serpentine), a 3. krajiška brigada 1. proleterske divizije u visini Vrteljka (k. 1052) — Laništa (k. 1072), na obe obale Vrbasa. Komandir 3. baterije nije se snašao ni onda kada je intervenisao komandant 7. banijske divizije i naredio mu da bateriju u toku noći izvuče kod Trlice i da dejstvuje po neprijatelju kod G. Vakufa. I u ovako teškoj situaciji komandir baterije je smatrao da je dejstvo artiljerije moguće i efikasno iako su ovi ciljevi bili udaljeni oko 8 km, tvrdeći da se efikasnost može postići samo kada su zagarantovani svi potrebni uslovi za određivanje tačnih elemenata za gađanje i kad su povoljni uslovi za osmatranje. Ali zahvaljujući odlučnosti komandanta 7. banijske divizije koji je artiljeriju uzeo u svoje ruke, haubička baterija je prebačena na Trlicu, 5 km južno od G. Vakufa i uspešno tukla neprijatelja.[40]

Nastupajući pravcem G. Vakuf — Ivan-Sedlo, delovi 1. proleterske brigade 1. proleterske divizije su noću 17/18. februara, uz podršku pridate brdske baterije divizije (1 top 65 mm) izvršili napad na utvrđenu Bradinu. Neprijatelj je pružao žilav otpor, ali je dejstvom topa sa 30—50 m i bacanjem zapaljenih benzinskih flaša prinuđen

[40] Isto, tom II, knj. 7, dok. 54; knj. 8, dok. 57, 72, 74, 76; tom IV, knj. 10, dok. 105, 115, 132, 145, 146, 153; Hronologija, str. 422.

na predaju. U 23.00 časa 19. februara, 1. proleterska brigada je samoinicijativno (sa dva bataljona) napala Konjic. Bataljonu koji je napadao od s. Ovčari na Konjic, pridat je pt-top, koji je dejstvovao iz streljačkog stroja i pomogao da bataljoni zauzmu deo grada, koji su morali napustiti usled žestokog otpora okupatorsko-kvislinških snaga (oko 1.500 vojnika).

Prodiranje nemačke borbene grupe „Anaker" (750. puk 718. nemačke divizije, dva bataljona domobranskog 7. lovačkog puka, jedan ustaški bataljon i dve brdske baterije) preko Ivan-Sedla ka Konjicu uspešno su od 21. februara, zadržavale 1. proleterska brigada, uz podršku brdske baterije divizije sa VP u s. Bulatovići sa položaja s Pobratine — s. Dragočaj — s. Bele i 3. proleterska sandžačka brigada, uz podršku 2 svoja pt-topa, na liniji s. Vrbijani — s. Podorašac — s. Homolje.

I prodor 1. proleterske brigade ka s. Tarčinu, noću 22/23. februara, uspešno su podržavale pridata brdska baterija divizije i protivtenkovska četa ove brigade, sastava: 2 pt-topa 47 mm i 1 pt-top 37 mm, dok su 3. proletersku sandžačku brigadu u borbama kod Ivan-Sedla i Bradine podržavala njena 2 pt-topa. Bočnim dejstvom protivtenkovskih topova više puta su odbijani neprijateljski tenkovi u pokušajima da se preko Ivan-Sedla probiju prema Konjicu.

Posle neuspelog noćnog napada 22/23. februara, jedinice 3. divizije ponovile su napad na Konjic noću 24/25. februara, uz podršku jedne baterije haubičkog diviziona Vrhovnog štaba sa VP u s. Orahovica, odakle je i 23. februara efikasno tukla neprijatelja na Repovici severno od Konjica. Napad je počeo u 22.00 24. februara, sa artpripremom koncentracijama vatre na određene ciljeve u gradu i na prilazima, za koje su elementi određeni tokom dana. Posle završene artiljerijske pripreme, 4. i 5. proleterska brigada su ovladale jakom otpornom tačkom na severnom prilazu Repovicom, a delimično i otpornom tačkom Pomol, na zapadnom prilazu gradu, ali nisu uspele da prodru u Konjic zbog jake mitraljeske vatre iz bunkera sa padina Pomola. Zbog pogoršane situacije kod Prozora,

Vrhovni komandant je 26. februara naredio da se obustavi napad na Konjic.[41]

Zbog velikih strmina, ljutog krasa i uskih dolina, izbor vatrenih položaja artiljerije u kanjonu Rame i Neretve bio je vrlo težak. To je bio glavni razlog što su haubičke baterije ostajale prilično pozadi pešadije koju su podržavale, a zbog udaljenosti VP bilo je otežano upravljanje i rukovanje vatrom i sadejstvo artiljerije sa pešadijom i tenkovima koji su angažovani u napadu na Konjic. Uslovi za osmatranje pogodaka artiljerijskih oruđa takođe su bili vrlo teški. Međutim, štab haubičkog diviziona i komandiri baterija, primenom osmatranja pogodaka iz streljačkog stroja pešadije i sa visova ispred i pozadi vatrenih položaja baterija, održavajući vezu kuririma i signalima, uspevali su da upravljaju vatrom svojih baterija, koje su, izuzev u napadu na Konjic, postizale dobar uspeh, mada su često gađale i krajnjim dometom oruđa. Međutim, za vreme artiljerijske podrške napada na Konjic haubice su tukle i vatrene tačke sa daljine oko 4,5 km, što je, s obzirom na teško osmatranje, vezu i rukovanje vatrom kao i na osobine ciljeva, bilo dosta daleko. Ovako utvrđeno uporište zahtevalo je brojnije angažovanje artiljerije i bezuslovno privlačenje artiljerijskih oruđa većeg kalibra i dovoljne moći za rušenje neprijateljskih utvrđenja neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja. Za rušenje neprijateljskih utvrđenja u Konjicu, haubice 100 mm kojima je raspolagao Haubički divizion, bile su dosta pogodne, a raspolagalo se iskustvom u rušenju sličnih utvrđenja u Prozoru, kada su haubice privlačene na nekoliko desetina metara od utvrđenja i brzo ih rušile. I, na kraju, za zauzimanje Konjica, s obzirom na njegovu važnost za operativnu grupu divizija, bio bi opravdan svaki rizik u odnosu na način upotrebe artiljerije.

Pošto je nemačka borbena grupa „Anaker" 27. februara ušla u Konjic, prebacivanje oko 2.000 četnika, preko severozapadnih ogranaka Prenja ka liniji s. Čelebić s. Idbar (u dolini Neretve) ometale su vatrom dve baterije haubičkog diviziona Vrhovnog štaba sa VP u dolini Rame

[41] Isto, tom IV, knj. 10, dok. 93, 102, 105, 106, 120, 128, 138, 139, 150, 161, 164, 166, 173, 278; Hronologija, str. 422, 423, 424, 429.

i Neretve. Haubički divizion bio je sada dobro popunjen municijom i imao je ranije reperisano zemljište, što mu je omogućavalo iznenadnu vatru kojom su četnicima nanošeni osetni gubici.

Kad su 717. nemačka divizija i grupa „Fogl", uz podršku tenkova i avijacije, ugrozile ranjenike kod Prozora i Sćita i pretile da prodru i dolinom Neretve, Vrhovni komandant je 28. februara naredio da 1. i 2. proleterska divizija (bez jedne brigade), 7. divizija i 1. dalmatinska brigada 3. ud. divizije, izvrše protivudar ka G. Vakufu i razbiju ovu najopasniju neprijateljsku grupaciju.

Stabu haubičkog diviziona Vrhovnog štaba je 28. februara naređeno da dve baterije (7 haubica) rokira u s. Repci, s. Rumboci, zapadno od Prozora, i da tu prebaci i artiljerijsku municiju. Jedna baterija od 2 haubice ostala je u dolini Neretve, pridata 3. udarnoj diviziji, dok je jedna baterija (3. baterija od 2 haubice) već bila pridata 7. banijskoj diviziji i dejstvovala prema G. Vakufu. Ova baterija je 1. marta vrlo uspešno pomagala protivnapad 7. brigade 7. banijske divizije pravcem s. Mačkovac — s. Mračaj i 3. krajišku brigadu koja je ovog dana vodila žestoke borbe severno od Vilića gumna, gde su stigla i dva bataljona 4. proleterske brigade koja su tamo kamionima prebačena iz doline Neretve. Uveče 1. marta na Makljen je prebačena i 4. baterija sa 600 granata na 2 kamiona. Tako su 2. marta dve haubičke baterije sa Makljena vrlo uspešnom vatrom podržavale 4. proletersku brigadu koja je, energičnim napadom iz pokreta, uz sadejstvo 3. krajiške brigade, razbila jedinice 737. puka nemačke 717. pešadijske divizije, ojačane tenkovima i odbacila ih sa Vilića gumna, Karaulice i Kobile. Time je neprijatelj onemogućen da upadne u rejon centralne bolnice: s. Jaklići, s. Rumboci, s. Repci, s. Sćit.

U toku prikupljanja za protivudar ka G. Vakufu, brdska baterija 1. proleterske divizije bila je pridata 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi, koja se kretala pravcem s. Grabovi (8 km s-z od Konjica) — s. Borova Ravan.

Posle žestokih borbi neprijatelj je, uz jaku podršku artiljerije, a naročito jednog haubičkog diviziona (6 haubica) do mraka 2. marta ovladao (k. 900) — s. Pidriš — Vilića gumno.

Prema zapovesti Vrhovnog komandanta koju je izdao u 4.00 časa 3. marta, jedinice operativne grupe divizija su istog dana u 15.00 časova izvršile protivudar ka G. Vakufu, protiv jedinica nemačke 717. pešadijske divizije i borbene grupe „Fogl".

Glavnina artiljerije — dve haubičke baterije (svega 4 haubice) sa VP u rejonu Makljen potpomagale su prodiranja svih kolona određenim pravcem napada, a naročito srednje kolone (2. proleterska divizija, bez 2. dalmatinske brigade, 7. brigada 7. banijske divizije i dva bataljona 3. krajiške brigade) na pravcu Vilića gumno — Podovi — G. Vakuf, i desne kolone (1. proleterska divizija, bez 3. krajiške brigade i 1. dalmatinska brigada) na pravcu s. Seferovići — s. Vrsi — s. Sarajvilić. Radi toga zapovešću je predviđeno da srednja kolona uspostavi telefonsku vezu sa glavninom artiljerije, svojim sredstvima i pomoću voda za vezu 7. banijske divizije, naslanjajući se na stalnu telefonsku liniju Prozor — G. Vakuf.

Napad 3. proleterske sandžačke brigade podržavala je pridata joj brdska baterija 1. proleterske divizije (1 top 65 mm). Neposrednim gađanjem sa oko 800 mm sa VP kod s. Dobrašina ova baterija je sa 7 granata neutralisala vrlo jaku otpornu tačku Orlišće (k. 915), koju je na juriš zauzeo jedan bataljon 3. proleterske sandžačke brigade. Zatim je severno od Orlišća odbila 2 neprijateljska tenka 1 povratila ih u G. Vakuf. U 14.00 časova ona je otvorila vatru i na neprijateljske delove kod k. 865 (s. Hrastnica) koji su se pripremali za juriš na položaje 1. proleterske brigade. Noću 3/4. marta 1. dalmatinska brigada u napadu između Vrbasa i druma Prozor — G. Vakuf zaplenila je 2 brdska topa 75 mm (1 top bez zatvarača), koji su nešto kasnije stigli u haubički divizion Vrhovnog štaba. Od ovih oruđa u sastavu Haubičkog diviziona je 8/9. marta u Jablanici formirana brdska baterija od 2 brdska topa 75 mm i popunjena sa 65 granata i u njegovom sastavu ostala sve do oslobođenja Kalinovika, kada je upućena u sastav 3. udarne divizije, kao njena divizijska artiljerija.

Glavnina artiljerije (3. i 4. baterija od po 2 haubice) sa VP na Makljenu, uspešno je podržavala srednju kolonu koja je odbacivala neprijatelja ka G. Vakufu. Iako se na

pojedine ciljeve dejstvovalo krajnjim dometom, ipak su postignuti dobri rezultati.

Po završenom preformiranju u Jablanici, brdska baterija 2. proleterske divizije (3 brdska topa 75 mm) krenula je tek 3. marta uveče za podršku svoje divizije u protivnapadu ka G. Vakufu, a 5. marta oko 13 časova stigla u s. Pidriš. Tu je pridata 2. proleterskoj brigadi i sa VP u rejonu s. Mačkovac odmah otvorila vatru na neprijateljsku motorizovanu kolonu, koja se iz G. Vakufa povlačila drumom ka Bugojnu. Po izbijanju delova leve napadne kolone (8. banijska i 3. krajiška brigada bez dva bataljona i 1. bataljon 16. brigade) na komunikaciju u s. Tihomišlju i otpočinjanju borbi neposredno za G. Vakuf, brdska baterija i jedna haubička baterija su 4. marta pomerene unapred i posele naredne VP za neposrednu podršku delova 2. proleterske divizije koji su posle žestokih borbi 5. marta prodrli u G. Vakuf i zajedno sa ostalim snagama odbacili neprijatelja ka Bugojnu. Za vreme protivudara ostale baterije haubičkog diviziona Vrhovnog štaba su iz doline Rame i Neretve podržavale dve brigade 3. udarne divizije i 2. dalmatinsku brigadu 2. proleterske divizije, koje su krajnjim zalaganjem zadržavale jake neprijateljske snage koje su, obema obalama Neretve, napadale od Konjica prema Ostrošcu i od Mostara prema Jablanici. Jedna haubica stalno je držala pod vatrom porušeni most na Neretvi kod Jablanice i onemogućavala četnicima da osposobe most i pređu na desnu obalu reke. Uloga ove haubice bila je velika i od opšteg interesa, tako da je Vrhovni komandant preko delegata Vrhovnog štaba, naredio štabu 2. dalmatinske brigade da jednim vodom pešadije obezbeđuje nesmetano dejstvo ove haubice.

Kada je 1. proleterska divizija preuzela ulogu zaštitnice evakuacije ranjenika, zatvarajući pravce koji od G. Vakufa izvode ka Prozoru i dalje ka dolini Neretve, njena brdska baterija (1 top 65 mm) pridata je 1. proleterskoj brigadi na pravcu s. Mejnik — s. Duge. Pod komandu štaba 1. proleterske divizije stavljene su, 6. marta, 3. i 4. baterija haubičkog diviziona Vrhovnog štaba na VP u rejonu Makljena. Ujutro 8. marta 4. baterija je stigla

u sastav diviziona kod Jablanice dok je 3. baterija i dalje angažovana za podršku zaštitnice.[42]

Napadajući od Konjica niz Neretvu, 718. nemačka divizija je do 2. marta potisnula 5. proletersku i 10. hercegovačku brigadu 3. udarne divizije i izbila na reku Neretnicu od s. Podhuma do Ostrošca. Četnici Draže Mihailovića su zauzeli Jablanicu i poseli položaje na obe obale Neretve. Jedinice 1. bataljona 2. dalmatinske brigade, posle dvočasovne borbe, 4. marta su odbacile četnike na levu obalu Neretve i ponovo zauzele Jablanicu. Dejstvom minobacača i haubica nanošeni su osetni gubici četnicima koji su držali položaje neposredno na levoj obali Neretve.

Posle uspešno završenog protivudara i odbacivanja neprijatelja od G. Vakufa ka Bugojnu, operativna grupa Vrhovnog štaba je 5. marta orijentisana za forsiranje Neretve na odseku s. Jablanica — s. Ostrožac.

Forsiranje Neretve otpočele su jedinice 2. proleterske divizije kod porušenog železničkog mosta kod Jablanice i u toku noći 6/7. marta, na levu obalu su prešla tri bataljona 2. dalmatinske i tri bataljona 2. proleterske brigade. Dejstvom dveju baterija haubičkog diviziona Vrhovnog štaba ometano je prebacivanje četničkih kolona preko severozapadnih ogranaka Prenja, koji su pokušavali da sa tog pravca ugroze mostobran na Neretvi. Tačnost vatre haubičkih baterija bila je obezbeđena ranije reperisanim zemljištem na pravcima četničkog nadiranja. Haubički divizion je bio dobro popunjen municijom i sada je više nije štedeo. Popuna diviziona municijom od Prozora do VP vršena je volovskim zapregama i tovarnim konjima. U 21 kola i na 25 natovarenih konja sa adaptiranim samarima, koji su sa teračima i konjovocima mobilisani u okolini G. Vakufa, danonoćno je prebacivana municija u dolini Neretve i Rame.

Neustrašivim jurišima razbijeni su četnici na mostobranu i naše jedinice do mraka 7. marta izbile na liniju s. Breza — s. Javorik. To je omogućilo da inžinjerijska četa Vrhovnog štaba i inžinjerijski vod 7. divizije ovog dana neometano podignu pešački improvizovani most

[42] Isto, tom IV, knj. 11, dok. 1, 2, 10, 11, 13, 14, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 35, 41, 316; tom II, knj. 8, dok. 96, 103, 106, 114, 117, 121, 126, 156; Hronologija, str. 435, 437, 419.

pored porušenog železničkog mosta na r. Neretvi (u s. Jablanici), preko koga su prebačene ostale snage operativne grupe i ranjenici. Pošto su 8. marta na suprotnu obalu prebačene i ostale snage 2. proleterske divizije, one su potpuno razbile četnike u okuci Neretve i 9. marta izbile pred neprijateljske položaje: Lisina (k. 1340) — Tamara (k. 925) — Bodilj (k. 818) — s. Celebić. Od 11.30 časova 9. marta ove položaje je tukla brdska baterija 1. proleterske divizije sa VP u rejonu Bunari, oko 4 km j-z od s. Čelebića koja je, po prelazu Neretve stavljena pod komandu štaba 2. proleterske divizije.

Forsiranje Neretve i borbe na mostobranu vrlo uspešno je podržavao haubički divizion Vrhovnog štaba sa 1. baterijom sa VP kod mosta na Rami i 2. baterijom iz Jablanice, gde je 8. marta ujutro stigla i 4. baterija sa Makljena. Baterije iz rejona Jablanice podržavale su i 7. banijsku diviziju od početka prebacivanja preko Neretve do ovlađivanja s. Globošnicom. U toku borbi na mostobranu, štab haubičkog diviziona bio je u neprekidnoj vezi sa štabom 2. proleterske divizije, od koga je dobijao zadatke, sve dok se štab divizije prostorno nije udaljio. Brdska baterija 2. proleterske divizije prebacila se preko mosta noću 8/9. marta i nastavila pokret za divizijom severozapadnim padinama pl. Prenja. Preko ovog mosta prebačena je i brdska baterija 1. proleterske divizije, a 9. marta i novoformirana brdska baterija haubičkog diviziona Vrhovnog štaba. Nekompletan top kompletiran je nišanskim spravama i zatvaračem koje je 8. marta doneo u Jablanicu vod vojnika 1. proleterske divizije, a baterija popunjena sa 42 tovarna konja i samarima za tovarenje oruđa i municije. Preko mosta je prevođeno grlo po grlo sa zavezanim očima, a topovski delovi prenošeni na rukama poslužilaca, što je oduzimalo mnogo vremena, ali se drukčije nije moglo, jer su se konji i mazge plašili od huka brze Neretve. Zalaganjem starešina i boraca, brdske baterije su prebačene preko reke bez gubitaka u ljudstvu i materijalu.

Po prelasku operativne grupe preko Neretve, haubice 100 mm nisu se mogle transportovati po besputnom i teško prolaznom zemljištu pa su, po naređenju Vrhovnog štaba, posle ispaljenih poslednjih granata, noću 8/9. marta

uništene i otisnute u kanjon Neretve. Zatvarače i nišanske sprave sa baterijskim instrumentima divizion je poneo sobom.

Po uništenju haubica, štab diviziona sa novoformiranom brdskom baterijom, ljudstvom i konjima haubičkih baterija, oformljeni su u dve čete artiljeraca. Oni su prešli preko Neretve 9. marta i stavljeni pod komandu štaba 2. proleterske divizije, krećući se za njenim jedinicama ka s. Borci. Tu je štab diviziona dobio naređenje da njegova brdska baterija pripada 3. udarnoj diviziji i da se štab preimenuje u štab brdskog diviziona 3. N. O. U. divizije. Pošto je baterija pri formiranju popunjena samo sa 65 granata, ona u toku prodiranja jedinica ka Kalinoviku nije u borbama učestvovala, niti joj je štab divizije postavljao zadatke. Po oslobođenju Kalinovika, u divizionu je formirana i haubička baterija od 2 zaplenjene haubice 100 mm. Tada je samo brdska baterija upućena u sastav 3. udarne divizije ka Nevesinju, a divizion je ponovo preimenovan u „Haubički divizion Vrhovnog štaba".[43]

Ojačana 2. proleterska divizija, energičnim dejstvima i vanrednim zalaganjem, razbila je četnike na položajima Lisina — Tamara — Bodilj i 11. marta izbila u rejon s. Borci, Boračka jezera. U razbijanju četnika, diviziju su podržavale njena brdska baterija od 3 brdska topa 75 mm i brdska baterija 1. proleterske divizije (1 top 65 mm). Obe baterije su uspešno dejstvovale i pri napadu na položaje Hum (tt 1204) — s. Cičevo — Ruda glava (tt 1596), sa kojih su četnici i dva italijanska bataljona pokušavali da spreče prodiranje jedinica operativne grupe ka komunikaciji Nevesinje — Ulog — Kalinovnik. Međutim, oni u tome nisu uspeli, jer je 2. proleterska divizija, ojačana 1. proleterskom brigadom, noću 14/15. marta prešla u napad.

Prva proleterska brigada, iz sastava srednje kolone, uz podršku brdske baterije, (4 topa), pt-baterije (3 topa) i 10 minobacača, još u toku iste noći razbila je četnike

[43] Isto, tom II, knj. 8, dok. 156, 157, 158, 153; knj. 7, dok. 54; knj. 9, dok. 166; tom IV, knj. 11, dok. 31, 43, 46, 28, 44, 47; Branko Obradović, general-major „Haubički divizion Vrhovnog štaba", Art. glasnik, br. 7/48; Hronologija, str. 437, 438.

na Čičevu. Posle žestokih borbi, sutradan su naše jedinice zauzele i Glavatičevo. Zatim je uvedena u borbu i 2. dalmatinska brigada, kojoj je prepotčinjena brdska baterija, dok je 4. proleterska brigada koju je, kao desnu kolonu, podržavala minobacačka baterija od 6 oruđa na pravcu Čičevo — Ulog, iz rejona Glavatičeva upućena u sastav 3. udarne divizije prema Nevesinju. Po slamanju neprijateljskog otpora, 2. proleterska divizija je 19. marta, produžila nadiranje prema Ulogu i Kalinovniku. Njena desna kolona (2. proleterska brigada) je razbila četnike i 20. marta ušla u Obalj, dok je leva kolona koju su obrazovale 1. proleterska brigada (bez 4. i 6. bataljona) i 2. dalmatinska brigada, uz podršku brdske baterije, razbila četnike na pravcu Kalinovika, a 4. i 6. bataljon 1. proleterske brigade noću 20/21. marta zauzeli Ulog.

Druga proleterska brigada je samoinicijativno 21. marta produžila nadiranje od Obija prema Kalinoviku, razbila četnike kod s. Jelašca i zaplenila 2 haubice 100 mm (bez zatvarača) sa 130 granata. U daljem napadu brigada je 23. marta ušla u Kalinovik, koji su četnici u toku noći napustili. Dan ranije jedinice 3. udarne divizije zauzele su Nevesinje.

Izbijanjem operativne grupe divizija na liniju Nevesinje — Ulog — Kalinovik završena je bitka na Neretvi njenom punom pobedom.[44]

S obzirom na teškoće za popunu jedinica municijom posle prelaza Neretve, Vrhovni komandant je 21. marta izdao naređenje za štednju municije, u kome se, pored ostalog, kaže:

... "U sadašnjim i sledećim operacijama protiv četnika nećemo uskoro doći do nekih većih količina municije i oružja zato što su četnici u tome vrlo siromašni.

Zato za izvestan duži vremenski period sledećih ratnih operacija treba računati samo sa onom količinom municije koju sada imamo u našim jedinicama.

[44] Isto, tom IV knj. 11, dok. 70, 72, 80, 89, 90, 97, 100, 109, 115 116, 118, 119.

Iz navedenih razloga treba sprovesti najveću štednju municije u svim jedinicama.

Da bi se ova štednja sprovela

N A R E Đ U J E M :

1

2

Zato vatru ne otvarati preko granica sledećih otstojanja i to:

— protivtenkovskim topom 37 mm do 300 met;
— pešadijskim topom 37 mm do 500 met;
— protivkolskim 47 mm do 500 met;
— brdskim topovima 65 mm i 75 mm do 3.000 met.

Ovo samo onda kad se cilj dobro vidi, osmatranje gađanja dobro i pogađanje sigurno.

Pored ostalog, prema težini i vrsti zadatka treba približno proračunati (naročito kod topova) koliko zrna treba utrošiti u projektovanoj akciji."[45]

U bici na Neretvi artiljerija 1. i 2. proleterske divizije i haubički divizion Vrhovnog štaba odigrali su značajnu ulogu. U svim odlukama i dejstvima na artiljeriju se puno računalo. Ona je efikasno dejstvovala kako na neprijateljsku živu silu i vatrena sredstva na otvorenom položaju, tako i u borbi sa neprijateljskog otpora u utvrđenjima koja se bez artiljerije nije mogla likvidirati. Komandovanje artiljerijom, kako u okviru divizije tako i u Haubičkom divizionu, pretežno je bilo centralizovano. To je omogućavalo da se u diviziji često planira upotreba divizijske i brigadne artiljerije i artiljerije ojačanja, za rešenje zadataka od interesa za diviziju kao celinu, kao i od opšteg interesa.

Centralno pitanje upotrebe artiljerije od početka bitke bilo je upotreba haubičkog diviziona Vrhovnog štaba, koji se, posle oslobođenja Prozora, i brojno pojačao. Nalazeći se u centralnom položaju zone dejstva divizija operativne grupe i pod neposrednom komandom Vrhov-

[45] Isto, tom IV, knj. 11, dok. 120, str. 217, 218; Hronologija, str. 438, 439, 440.

nog štaba, on je jednovremeno dejstvovao i prema G. Vakufu, i prema Konjicu, i prema Jablanici. Međutim, zbog nedostatka odgovarajućih prevoznih sredstava, manevar divizionom je bio ograničen, da bi kao celina, prema njegovoj vatrenoj moći, posle popune municijom u Prozoru, bio još racionalnije iskorišten. Pa, i pored teškoća u transportu manevar pojedinim baterijama i pt-odelenjima sa jednog pravca, na drugi, po velikoj dubini, široko je i vrlo uspešno primenjivan. To je zahtevalo ogromne napore, kada se imaju u vidu nedovoljna materijalno-tehnička sredstva, kako za transportovanje oruđa, tako i za vezu i upravljanje vatrom, kao i teško prohodno i visokim snegom pokriveno zemljište na kome su dejstva izvođena. Ali, ulažući ogromne napore artiljerija je, uprkos svim teškoćama, na vreme stizala i ukazivala dragocenu pomoć pešadiji i tenkovima, sa kojima je u napadu na Konjic po prvi put sadejstvovala.

Kroz tešku borbu do izbijanja na Neretvu artiljerija se i brojno pojačala, tako da je u vreme forsiranja Neretve imala više 7 haubica i 3 topa 45 mm nego u početku bitke. Tako je haubički divizion sa 11 haubica 100 mm predstavljao najveću do tada formiranu artiljerijsku jedinicu u NOVJ sa velikom vatrenom moći. Ali su preko Neretve prebačena samo brdska i pt-oruđa, dok su haubice 100 mm morale završiti u Neretvi, jer se nisu mogle transportovati po besputnom i teško prolaznom planinskom zemljištu.

Pojava i dejstvo artiljerije, iako sa vrlo skromnim utroškom municije, imali su veliki materijalni, a naročito moralni efekat na neprijatelja, demorališući ga utoliko više što je on, po pravilu imao utisak da operativna grupa divizija raspolaže jačom artiljerijom nego što je stvarno imala. Uvlačenje artiljerije u streljački stroj naše pešadije i njeno dejstvo sa najbližih odstojanja, posebno je zbunjivalo i potpuno demoralisalo neprijatelja čak i onda kad je bio u vrlo jakim fortifikacijskim objektima. Zato je često samo sa po nekoliko ispaljenih granata prinuđavan da napusti betonske bunkere i čitav sistem svoje odbrane.

Štabovi svih stepena posebnu pažnju su poklanjali problemu zaštite artiljerije, u borbenom rasporedu jedi-

nica, od eventualnog iznenađenja. Radi toga su, kad god je to bilo potrebno, za obezbeđenje artiljerije određivane i ovoj pridavane pešadijske jedinice, jačine do jedne čete, koje su, osim zaštite, pomagale artiljeriju u pokretu na teško prolaznom zemljištu, kao i pri izvlačenju artiljerijskih oruđa na vatrene položaje. U tom smislu dragocenu pomoć su artiljeriji ukazivale i inžinjerijske jedinice.

FORSIRANJE DRINE I PRODOR U SANDŽAK I CRNU GORU

(april 1943)

Dve haubice 100 mm zaplenjene 21. marta kod s. Jelašca, istočno od Kalinovika, kompletirane su zatvaračima 1 nišanskim spravama koje je sa sobom ponelo ljudstvo haubičkog diviziona Vrhovnog štaba i od njih odmah formirana haubička baterija u divizionu Vrhovnog štaba. Divizion je bio privremeno stavljen pod komandu štaba 2. proleterske divizije, a brdska baterija od 2 topa 75 mm izašla je iz njegova sastava i 28. marta upućena u sastav 3. udarne divizije kod Nevesinja, kao njena divizijska artiljerija. Pomeranjem štaba 2. proleterske divizije, 27. marta iz s. Gešića prema Foči, haubički divizion je ostao neposredno pod komandom Vrhovnog štaba.

Kad su 1. i 2. proleterska divizija izbile na Drinu, a 3. udarna divizija u rejon Nevesinja, njihova divizijska artiljerija je bila prilično mala. U 1. proleterskoj diviziji nalazila se brdska baterija od svega 1 topa 65 mm, u 2. proleterskoj diviziji brdska baterija od 3 topa 75 mm, a u 3. udarnoj diviziji brdska baterija od 2 topa 75 mm. Haubički divizion bio je posle naredbe, znatno oslabljen, tako da je imao: štab diviziona, haubičku bateriju od 2 haubice 100 mm, odeljenje za vezu i popunjujući deo diviziona (oko 30 ljudi i 30 konja). Svaka brdska baterija je imala 60—150 granata, a haubička baterija 130 granata. U brigadama 1. proleterske divizije bilo je 3 topa „pito" i 4 pt-topa, a u 2. proleterskoj diviziji 2 pt-topa, sa po 75—100 granata na oruđe.

Za forsiranje Drine i prodor u Sandžak i Crnu Goru Vrhovni štab je 30. marta izvršio malu pregrupaciju sna-

ga, da bi 1. proleterska divizija kao severna grupa forsirala Drinu severno od Foče u rejonu Ustikoline, a 2. proleterska divizija i haubički divizion Vrhovnog štaba kao južna grupa, da forsira Drinu kod s. Broda, južno od Foče, dok je 3. udarna divizija dobila zadatak da iz Nevesinjskog i Gatačkog polja prodire u Crnu Goru, 7. divizija da zatvori pravce Konjic — s. Glavatičevo i s. Trnovo — Kalinovik, a 9. divizija da nastupa pravcima: Mostar — Nevesinje — s. Plužine, Prijevorac — Nevesinjsko polje, Rujište — Čehoje i Lokve — s. Kula.

Prva proleterska brigada je 28. marta zauzela Ustikolinu i pokušala da noću 28/29. marta forsira Drinu, ali zbog visokog vodostaja i nedostatka plovnih sredstava nije uspela. Ni 2. proleterskoj i 2. dalmatinskoj brigadi nije uspelo da forsiraju Drinu iz pokreta, noću 29/30. marta, kod Broda. Neprijatelj je spalio most kod Broda, a pet četničkih brigada, uz podršku jedne italijanske baterije iz Foče, branilo je desnu obalu Drine na odseku Brod — Bastasi.[46]

Po izvršenom izviđanju, štab 2. proleterske divizije odlučio je da divizija forsira Drinu u 20.00 časova 4. aprila kod Broda. Međutim, izrađeni provizorni most od nekoliko splavova voda je porušila i odnela deo građe, zbog čega se odustalo od prelaza reke na ovom mestu. U isto vreme delovi 1. proleterske divizije, podržani haubičkom baterijom haubičkog diviziona Vrhovnog štaba, vršili su demonstrativan prelaz Drine kod s. Modrana i s. Mrđelića istočno, i od s. Paunci prema s. Jošanici i s. Ribari, južno od Ustikoline. Duž druma Kalinovik — Foča napadala su dva bataljona 7. krajiške brigade. Dejstvom haubičke baterije sa VP u s. Susješnu, 4 km zapadno od Foče, sa 32 granate na kasarnu i tvrđavu u Foči, iznenađena italijanska posluga napustila je bateriju i pobegla u kasarnu, iz koje nije izlazila ni kad je haubička baterija prekidala gađanje.[47]

Posle izvršenih priprema za forsiranje Drine na odseku s. Brod — s. Bastasi (uzvodno od Foče), 2. proleterska

[40] Isto, tom IV, knj. 11, dok. 127, 130, 146, 148, 151, 164. 168; Hronologija, str. 436, 440, 441.

[47] Isto, tom IV, knj. 12, dok. 14, 22, 24, 30; tom II, knj. 9, dok. 166.

divizija je otpočela prelaz 6. aprila ujutru. Preko reke se prvo prebacila 2. dalmatinska brigada kod s. Mješaja prema s. Kopilovu i do predveče izbila na liniju s. Guskovina s. Begovina — s. Zorina — s. Podgrađe, stvorivši mostobran dubine oko 2 km. Drinu su zatim prešle 3. proleterska sandžačka, pa 2. proleterska brigada, tako da su do uveče 7. aprila prešle na suprotnu obalu sve jedinice 2. divizije, sem komore. Vatrena sredstva za potpomaganje prelaza postavljena su u tri linije:

— prva linija teškog pešadijskog oružja, na levoj obali Drine u visini s. Rijeka — s. Bjelići — s. Trošnjići — s. Stupovi — s. Gurići — groblje istočno od s. Belini — grupa kuća istočno od s. Marinkovići;

— druga linija, 2 laka i 13 teških minobacača u visini s. Trbušće — s. Prijedražje — s. Trošanj — s. Belini;

— treća linija — topovska odeljenja — 1 brdski top 75 mm iz brdske baterije 2. proleterske divizije i 1 pt-top 37 mm iz 3. proleterske sandžačke brigade na VP u rejonu s. Pušine, dok je brdska baterija (2 topa 75 mm) bila na VP 1 km ist. od k. 962 kod s. Javorci.

Jakom vatrom ovih oruđa stvorena je vatrena nadmoćnost na mestu forsiranja i brzo su ućutkana neprijateljska vatrena sredstva i njegovi osiguravajući delovi na onostranoj obali Drine i prinuđeni na povlačenje. Za vreme prebacivanja jedinica preko reke. dejstvom naših oruđa stalno je održavana vatrena nadmoćnost nad neprijateljem, kako dejstvom oruđa sa vatrenih linija neposredno na obali, tako i vatrom brdske baterije 2. proleterske divizije sa VP u rejonu k. 962, s. Javorci. Na ovaj položaj je baterija bila postavljena još ranije da bi pomagala prelaz kod Broda. Brdska baterija je uspešno podržavala jedinice i u odbijanju protivnapada neprijatelja na stvoreni mostobran. Pošto je VP brdske baterije bio oko 4 km ulevo od mesta prelaza, održavanje veze bilo je dosta teško. Međutim, uslovi za osmatranje sa tačaka u neposrednoj blizini VP baterije bili su dobri, a baterija je neprijatelja tukla bočnom vatrom, tako da je njeno dejstvo bilo efikasno. S obzirom na mali broj prevoznih sredstava, prebacivanje jedinica preko reke išlo je relativno vrlo brzo, uprkos uznemiravanju od strane neprijateljske artiljerije i minobacača. Sadejstvo topovskih

odeljenja i brdske baterije sa dejstvom teškog pešadijskog naoružanja i prebačenim delovima na onu stranu obale bilo je na visini. Naročito su uspešno izvršila postavljene zadatke topovska odeljenja sa vatrene linije kod s. Pušine, o kojima štab 2. proleterske divizije u svom izveštaju Vrhovnom štabu, pored ostalog kaže:

Isto tako u toku ove operacije pokazali su se na visini vođa brdskog odeljenja topova drug Sekulić (Dušan Sekulić, poginuo 1945. u saobraćajnoj nesreći kod Avale u činu potpukovnika JNA, kao komandant artiljerije armije — prim. M. Pajević) i vođa protivkolskog odeljenja topova III sandžačke brigade (Krajimir Grbović, sada pukovnik JNA — prim. M. Pajević)..." (Zbornik, tom IV, knj. 13, dok. 45).

Pošto su izrađeni spiavovi veće nosivosti, artiljerijska oruđa su prebačena preko Drine 8. aprila ujutru. Brdska baterija je povremeno otvarala vatru na neprijatelja u Foči, koju su blokirali delovi 2. proleterske i 2. dalmatinske brigade. Dejstvo artiljerije imalo je znatan materijalni i moralni efekat na neprijatelja, što se vidi iz izveštaja italijanskog VI armijskog korpusa od 14. aprila 1943., u kome, pored ostalog, stoji:

..... Ustanici su papali sa sjevera i sa istoka garnizon Foču .

U 16,45 časova ustanici su gađali žestokom vatrom minobacača 81 mm i topova malog kalibra otporne tačke garnizona..." (Zbornik, tom IV, knj. 12, dok. 229, str. 478, 479).

Dok u izveštaju od 15. aprila stoji:

„ ... Danas u 15 časova partizani su otvorili na naše položaje snažnu vatru iz artiljerije malog kalibra, minobacača i mitraljeza . .." (Zbornik, tom IV, knj. 12, dok. 235, str. 491).

Uz jaku podršku mitraljeske, minobacačke i artiljerijske vatre u 19.00 časova 8. aprila prebačeni su kod s. Ustikoline na desnu obalu Drine delovi 1. proleterske brigade koji su, energičnim jurišem, razbili oko 400 četnika u s. Cvilinu i italijanski bataljon na Krčinom brdu (tt. 844). Do 12 časova 9. aprila prebačene su preko Drine skoro sve jedinice 1. proleterske divizije. Brdska baterija 1. proleterske divizije pridata je 7. krajiškoj brigadi, koja je zatvarala pravce ka Ustikolini i komunikaciji Miljevina

Foča. I ova baterija je povremeno tukla neprijatelja u blokiranoj Foči, a zatim se prebacila preko Drine.[48]

Posle žestokih borbi, jedinice 1. proleterske divizije razbile su oko 2.000 Italijana sa nekoliko četničkih grupa na položajima Kapak (tt. 1203) — Goli vrh (tt. 1309) — Raskršće — Hunka (k. 1229), koje je podržavao jedan brdski divizion iz rejona s. Ifsar. Tu je 11. aprila zaplenjeno 6 brdskih topova 75 mm, sa oko 700 granata i 9 minobacača, sa 220 mina. Pošto su oruđa bila nekompletna, jer su Italijani neke delove razbacali po okolnim šumama, štab divizije je brdskoj bateriji postavio zadatak da se pretraži okolina, pronađu razbacani delovi i što pre osposobi za dejstvo bar jedan od zaplenjenih topova, jer je kod jednog topa 65 mm već skoro nestalo municije. Bateriji je naređeno da se kreće za 3. krajiškom brigadom pravcem Ifsar — Karaula — Cajniče. Pošto su u zoru 12. aprila Italijani napustili Cajniče i odstupili u Pljevlja, u grad je po podne ušla 3. krajiška brigada sa brdskom baterijom.[49]

Od zaplenjenih brdskih topova, 3 oruđa su kompletirana. Njima je popunjena brdska baterija 1. proleterske divizije koja je do 16. aprila preformirana u Cajniču, tako da je sada imala 3 brdska topa 75 mm i 1 top 65 mm. Baterija je popunjena sa 65 boraca i mazgama iz brigada, kao i samarima koji su prepravljeni u maloj poljskoj radionici u Čačku.[50]

Zbog oskudice artiljerijske municije, podrška jedinicama 2. proleterske divizije ka Čelebiću i 1. proleterske divizije ka Ifsaru bila je vrlo skromna, sve dok 1. proleterska divizija nije kod Ifsara sa topovima zaplenila i znatnu količinu municije za ova oruđa.

Dok su se glavne snage 2. proleterske divizije pripremale da potpuno likvidiraju italijanski garnizon u Foči, prema Čelebiću je ostala samo 3. proleterska sandžačka brigada. Nju su 15. aprila napale brojnije četničke snage,

[48] Isto, tom IV, knj. 13, dok. 45; knj. 12, dok. 33, 35, 36, 48, 57, 197, 224, 229, 235. Artiljerija u NOR-u (Zbirka članaka), str. 89—93; Hronologija, str. 453.

[49] Isto, knj. 12, dok. 36, 54, 50, 58, 67, 65, 69, 72, 73, 90, 95, 224; Hronologija, 454.

[50] Isto, knj. 12, dok. 92, 93, 96, 104.

podržane italijanskom artiljerijom, i odbacije je od Celebića, ugrozivši fočanski mostobran. Zbog toga je brdska baterija 2. proleterske divizije, 16. aprila, vraćena na levu obalu Drine u rejon Broda. Pošto je napad na Foču obustavljen, 2. proleterska divizija, ojačana 3. i 7. krajiškom brigadom, pregrupisala je snage i u ponoć 17/18. aprila, bez podrške brdske baterije, prešla u protivnapad s fočanskog mostobrana i potpuno razbila četnike čiji su ostaci 19. aprila prebegli čak preko Tare.[51]

Brdska baterija 2. proleterske divizije ponovo je prebačena preko Drine i nastavila put za 7. krajiškom brigadom, koja je privremeno bila pod komandom štaba 2. proleterske divizije. Noću 21/22. aprila, prebačena je preko visećeg mosta kod s. Tepca na levu obalu Tare i 23. aprila stigla u Zabljak. Ljudstvo baterije uložilo je velike napore pri spuštanju i iznošenju pojedinih topovskih delova strmim kanjonom Tare.

Ostavljajući 1. proletersku brigadu, sa pridatim 1 brdskim topom, u rejonu Cajniče — Metaljka za obezbedenje od Goražda, 1. proleterska divizija je nastavila prodiranje u Sandžak. Brdska baterija 1. proleterske divizije pridata je 3. krajiškoj brigadi na pravcu Celebić — Meijak — Hoćevina, gde je stigla 23. aprila, dok je 3. proleterska sandžačka brigada, do 30. aprila izbila na Kovren, gde je, bez podrške artiljerije, razbila četnike Limsko-sandžačkih odreda i ušla u Sahoviće. Brdska baterija prikupila je ljudstvo iz brigada koje je ranije služilo u artiljeriji, kao i kompletirane brdske topove 75 mm, zaplenjene kod Ifsara, tako da je od 27. aprila do 3. maja, u s. Hočevini, kod Pljevalja, od brdske baterije i ovih oruđa formiran brdski divizion 1. proleterske divizije, sastava: štab diviziona (komandant Aleksej Gavriljčenko, politkomesar Strada Bojović), dve baterije po 2 topa 75 mm, „manevarsko odeljenje topa 65 mm" (verovatno tako nazvano zbog lakše pokretljivosti u odnosu na topove 75 mm) i popunjujući deo diviziona. Za tovarenje oruđa i municije na obične samare raznih vrsta i modela, iskovani su potrebni delovi i montirani na samare u poljskoj radionici koja je

[51] Isto, tom II, knj. 9, dok. 64, 70, 112; tom IV, knj. 12, dok. 96, 101.

imala najnužniji alat. Divizion je popunjen sa 479 granata 75 mm i 58 granata 65 mm. Za prenos oruđa i municije divizion je bio popunjen sa 107 konja iz pešadijskih brigada. Za vreme prodora 4. maja u dolinu Lima radi zauzimanja mosta u Ribarevini (ušće Ravne reke) i presecanja komunikacije Bijelo Polje — Berane (sada Ivangrad), 1. proleterska brigada ojačana je 1. brdskom baterijom 75 mm brdskog diviziona 1. proleterske divizije.[52]

Vrhovni štab je naredio 2. proleterskoj diviziji, stavljajući joj pod komandu 4. i 5. proletersku brigadu u rejonu Šavnika, da energičnim dejstvom razbije italijansko-četničku grupu na Javorku (nikšićkom) u čijem rejonu se nalazilo oko 2.000 Italijana divizije „Ferara" sa 500 četnika Nikšićke četničke brigade i jedna brdska baterija od 4 topa 75 mm na položaju u Papratnom Dolu.

Prema zapovesti štaba 2. proleterske divizije od 28. aprila 1943., napad na Javorak u 22.000 časa ovog dana trebalo je da izvrše:

2. proleterska brigada, sa 4 minobacača i 1 pt-topom 37 mm, pravcem s. Brezna — Toplo Prisoje (k. 1286) — Javorak; 5. proleterska brigada, sa 4 minobacača, pravcem Bundos — Runjava Glavica — Dubrave; i 4. proleterska brigada, sa 4 minobacača i 1 pt-topom 47 mm, pravcem s. Mokro — Stimi Do — Jasenovo Polje, s tim da sa jednom četom upadne u Papratni Do i zauzme neprijateljsku italijansku bateriju sa neoštećenim oruđima.

Međutim, pošto 2. proleterska brigada nije mogla stići na vreme, napad je odložen za 1. maj u 22.00 časa, kada je napad otpočela 2. proleterska brigada. Posle žestokih borbi i kad se ispoljilo dejstvo 4. i 5. proleterske brigade u neprijateljskoj pozadini, neprijatelj se oko 13.00 časova 2. maja u neredu i uz velike gubitke povukao ka Nikšiću. Na Javorku je zaplenjeno 7 tenkova, 4 brdska topa 75 mm, bez nišanskih sprava i nekih delova, 15 minobacača sa puno mina, 17 kamiona, oko 150 mazgi i oko 1100 granata za topove. Topove sa municijom i tovarne

[52] Isto, tom II, knj. 9, dok. 111, 137; tom IV, knj. 12, dok. 51, 111 118, 129, 130, 133, 135, 139, 144, 148, 153, 157, 158; knj. 13, dok 4, 8, 16, 2, 14, 15, 20, 37; Ljubivoje Pajović, „Artiljeriia" (divizion 1. proleterske divizije) „Sutjeska", knj. druga, Beograd, 166, str. 538, 539, 543; Hronologija, str. 454, 457.

mazge preuzela je brdska baterija 2. proleterske divizije. Od 4 zaplenjena topa kompletirana su 2, te je od njih i 3 topa 75 mm brdske baterije do 15. maja, u s. Slatini, kod Savnika, završeno formiranje brdskog diviziona 2. proleterske divizije, sastava: štab diviziona, dve baterije — jedna od 3 i jedna od 2 brdska topa 75 mm, izviđački vod i popunjujući deo diviziona. Divizion je popunjen sa oko 450 granata i upućen za podršku 4. proleterske brigade prema Kolašinu.[53]

Posle dejstva haubičke baterije na Foču, 4. aprila sa VP u s. Susješnu, štab haubičkog diviziona Vrhovnog štaba, sa popunjujućim delom i baterijom od 2 haubice 100 mm, vraćen je u s. Nevadić, zapadno od Obija. Tu je ostao sve do 26. aprila kada je primio naređenje Vrhovnog štaba da se prebaci preko Drine kod Broda. Od Miljevine do s. Borda na Drini divizion je 1. maja prebačen šumskom prugom, vagonima koje su vukli konji. Divizion je preko Drine prevezen istog dana splavom kod s. Broda. Splav je pod teretom haubica tonuo u vodu posluzi do pojasa tako da je prebacivanje bilo vrlo rizično. Uz pomoć odreda za opravke puteva, jačine oko 20 boraca, divizion je iz doline Drine prebačen do s. Bastasi, gde je zadržan do 4. maja. Tu je primio naređenje Vrhovnog štaba, da se pripremi za brdski transport i 5. maja krene pravcem s, Hum — s. Uzlup — s. Vjernovići — s. Uništa.

Haubice su rasklopljene tako da je svaka prevožena na tri voza: cev sa kolevkom, lafet sa štitovima i prednjak. Prednjak i lafet su prevoženi na njihovim osovinama, a cev sa kolevkom natovarena je na jača kola, dok je municija sa nišanskim spravama i zatvaračima prevožen posebnim kolima. Tako je divizion prevezen na svega 7 vozova sa 7 pari volova iz s. Pajkovići i s. Mazoče.

Posle završenih priprema, divizion je iz s. Bastasi krenuo u 13.00 časova 5. maja pravcem s. Bastasi — s. Uzlup, konjskom stazom, savlađujući prirodne prepreke na putu. Uz ogromne napore, on je ovog dana prešao svega oko 8 km i stigao u Jelovčev potok, 3 km zapadno od Uzlupa, gde je zanoćio. Pred divizionom je predstojao još

[53] Isto, tom III, knj. 5, dok. 13, 14; tom IV, knj. 13, dok. 10; Hronologija, str. 473, 489.

neprohodniji i teže savladljiv teren, tako da je sutradan prešao samo 3 km i prenoćio u s. Uzlup. Za prebacivanje do u visinu s. Vjernovići, 7. maja, divizionu su veliku pomoć ukazali meštani okolnih sela, mobilisani preko NOO, sa 15 pari volova i potrebnim alatom za rušenje prepreka i opravku puta. Osmog maja divizion je prebačen do zaseoka Podgradina, u visini Uništa, gde je izašao na bolji seoski put. Zatim je preko s. G. i D. Meštrovac — s. Slatina — s. Bobovi stigao u s. Glibiće, a odatle natrag u s. Ograđenicu, gde je 28. maja rasformiran, a haubice zakopane.[54]

Za prebacivanje haubičke baterije od 2 oruđa 100 mm od Broda na Drini do Glibića i Ograđenice, na besputnom zemljištu, slabom konjskom stazom, sa brojnim prirodnim preprekama, uloženi su ogromni napori. Mobilisanje meštana sa volovskim zapregama za pomoć divizionu izvršena je velikim zalaganjem NOO ovog kraja, koji su ukazali veliku pomoć u prebacivanju oruđa, jer su imali potrebno iskustvo u savlađivanju terenskih prepreka volovskim zapregama.

Velikim zalaganjem starešina i boraca i meštana koji su im ukazali nesebičnu pomoć, divizion je savladao sve prepreke, bez gubitaka u ljudstvu i materijalu bez ozleda ljudstva i stoke i bez kvara na materijalu.

*

U forsiranju Drine, artiljerija NOV je prvi put do tada planski i organizovano upotrebljena za obezbeđenje prelaza preko ovako velike vodene prepreke. Doprinos artiljerije, a naročito na odseku forsiranja 2. proleterske divizije, bio je vrlo značajan. Prelaz artiljerije preko Drine za vrerne visokog vodostaja i velike hladnoće, splavovima izrađenim na brzinu, a zatim marš u Sandžak i Crnu Goru po besputnom i teško prohodnom zemljištu, sa oskudnim tehničkim sredstvima kao i velikim teškoćama oko ishrane ljudstva i stoke, redak su primer snalažljivosti, zalaganja i izdržljivosti artiljerijskih jedinica.

[54] Isto, tom II, knj. 9, dok. 166, 168; knj. 7, dok. 54; Branko Obradović, general-major „Haubički divizion Vrhovnog štaba", Artiljerijski glasnik br. 1/47 i 7/48.

Po izbijanju na Taru i Lim, početkom maja 1943. operativna grupa divizija Vrhovnog štaba, zbog iscrpenosti jedinica, prisustva velikog broja ranjenika i bolesnika, teškog snabdevanja i drugih teškoća, nije mogla odmah produžiti dejstva za prodor u Metohiju, Kosovo i Toplicu. Njene snage su se polovinom maja našle: 3. divizija prema Gacku i Nikšiću, 2. proleterska divizija prema Podgorici (sada Titograd) i Kolašinu, a 1. proleterska divizija prema Mojkovcu, Bijelom Polju i Pljevljima, vodeći teške borbe sa nemačkim i italijanskim snagama, imajući i dalje inicijativu na mnogim delovima fronta, dok se 7. banijska divizija nalazila u širem rejonu Foče, a 9. divizija oko Nevesinja. Formiranjem brdskih diviziona, artiljerija 1. i 2. proleterske divizije, i pored svakodnevnih borbi, znatno se organizacijsko-formacijski učvrstila.

Međutim, posle završenih priprema, neprijatelj je 15. maja 1943. otpočeo koncentrično nastupanje jakim snagama. Četiri nemačke divizije (1. brdska, 7, SS „Princ Eugen", 118. lovačka i 369. legionarska divizija) i tri italijanske divizije („Taurinenze", „Ferara" i „Venecija"), jedna nemačko-bugarska borbena grupa jačine divizije (724. puk 104. nemačke divizije, 61. i 63. bugarski puk), nemački puk za specijalnu upotrebu „Brandenburg", jedan nemački motorizovani pionirski bataljon i domobranski bataljon i domobranska 4. lovačka divizija, imali su nameru da okruže snage operativne grupe Vrhovnog štaba u Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini i da ih postepenim stezanjem nabace na planinski plato između Tare i Pive i tu konačno unište. Odnos snaga bio je nesrazmeran u korist neprijatelja — oko 117.000 dobro naoružanih vojnika prema oko 19.000 boraca operativne grupe zamorenih i iscrpenih u dotadanjim danonoćnim borbama, pretežno naoružanih pešadijskim naoružanjem, sa ograničenim količinama municije. Za artiljerijsko naoružanje jedinice su raspolagale prosečno sa po 50 do 10 granata na cev kalibra 37 mm do 100 mm.[53]

[55] Oslobodilački rat, prva knj., str. 419—431; Hronologija, str. 468, 474. U našoj literaturi i kod naroda, borbe na Sutjesci poznate su kao peta neprijateljska ofanziva.

Zorom 15. maja delovi nemačke 1. brdske divizije 1 italijanske divizije „Venecija", uz podršku tenkova i oko diviziona artiljerije, prešli su u napad na liniji Bijelo Polje-Ribarevina (s. Kisilići), i posle žestoke borbe do 11 časova ovog dana izbili na liniju s. Lješnica — s. Oklade k. 1096 — k. 1123 — s. Cerovo, kada su se 1. bataljon 3. krajiške i 6. bataljon 1. proleterske brigade 1. proleterske divizije povukli na liniju Gradina (tt. 1208) — Modri Do (k. 1021), istočno od Šahovića. Prva brdska baterija od 2 topa 75 mm i „manevarsko" odeljenje 65 mm brdskog divizona 1. proleterske divizije pridati su 1. proleterskoj brigadi, sa VP Gornja Sela podržavali su 1. bataljon 3. krajiške i 6. bataljona 1. proleterske brigade u sprečavanju neprijateljskog prodora ka Sahovićima. Zatim su se povukli u rejon s. Lijeska, 3 km s-z od Sahovića i oko 17.45 časova ovog dana poseli novi VP severno od ovog sela, u rejonu s. Sokolac. Druga brdska baterija od 2 topa 75 mm istog diviziona, pridata 3. krajiškoj brigadi, sa VP u rejonu k. 948 s. Tustovo, povukla se na VP u rejonu Zari (k. 1159) istočno od Cera. Ona je bočnim dejstvom po neprijatelju, koji je oko 13.30 časova iznenadno izbio na Sokoloviću (k. 1073), zaustavila njegovo dalje prodiranje, a zatim se brzo prebacila u rejon Šorića krš — s. Brezna, 5 km zapadno od Šahovića, gde se nalazio i štab diviziona sa popunjavajućim delom.

Posle žestokih borbi, Nemci su do mraka 15. maja ovladali položajima istočno od Šahovića i linijom Rudine (k. 1163) — Sokolovića (k. 1073), a tri italijanska bataljona izbila su do s. Sljepašnjice, severno od Bijelog Polja. U toku ovog dana divizion je utrošio 93 granate 75 mm i 15 granata 65 mm.

Da bi povratila izgubljene položaje, 1. proleterska divizija je planirala da u 3.00 časa 17. maja pređe u protivnapad na pravcima Burenj — Slepač most — s. Crnjonica i Šorića krš (k. 1290) — s. Cerovo, uz podršku svog brdskog diviziona (dve baterije po 2 topa 75 mm i „manevarsko" odeljenje 65 mm koji je dobio zadatak da sa VP u rejonu s. Brezna, Šorića krš, Međugvožđe, od 3.00 do 3.15 časova 17. maja, brzom paljbom na ciljeve u rejonu Rudine, Skolovica, s. Zaljevo pripremi juriš pešadije, a zatim da vatru prenese u dubinu i dalje dejstvuje po

zahtevu pešadije. Međutim, neprijatelj je oko 15 časova 16. maja produžio napad na ćelom frontu, odbacio 1. proletersku brigadu, zauzeo Sahoviće i prinudio 1. proletersku diviziju da se povuče na položaje s. Sokolac — Burenj — Cer — Kom (k. 1247) — r. Tara. Prva brdska baterija i topovsko odeljenje 65 mm, pridati 1. proleterskoj brigadi sa VP u rejonu s. M. Sljeme, a zatim sa VP u s. Pisana Jela, 9 km s-z od Šahovića, podržavali su izvlačenje pešadije, dok se 2. baterija brdskog diviziona prebacila na VP u rejonu s. M. Sljeme i pridata je 3. krajiškoj brigadi na odseku Burenj — s. Prošćenje — Tara.

Jedno odeljenje 2. baterije ovog i sledećeg dana je sa Cera (k. 1578) uspešno tuklo neprijateljske minobacače i teške mitraljeze u rejonu k. 1159 (Zari). Radi efikasnijeg neposrednog dejstva po neprijatelju koji je prodirao od Slepač Mosta ka Mojkovcu, ovo odeljenje je top izvuklo na ivicu litice u rejonu k. 1678 (Cer). Da bi gađalo neprijateljsku kolonu u dolini, konopcima je top vezalo za jednu bukvu, da se top pri opaljivanju ne bi otisnuo u provaliju. Odeljenje je sa ovog položaja dejstvovalo sve do 17 časova 17. maja, kada se povuklo u sastav svoje baterije u rejon Radujeva voda, severno od s. Prošćenja. U toku 16. maja brdski divizion je utrošio 34 granate 75 mm i 10 granata 65 mm.

Dok je 1. proleterska divizija dejstvovala prema Mojkovcu i Bijelom Polju, a 2. proleterska divizija sa pl. Sinjajevine prema Kolašinu, 3. udarna divizija je bila orijentisana prema Nikšiću i prema Kolašinu, Podgorici (sada Titograd). U blizini s. Bioča, Udarna grupa bataljona sastava: 3. bataljon 4. proleterske i 2. i 4. bataljon 5. proleterske crnogorske brigade, posle žestoke borbe 17. maja, razbila je 383. puk italijanske divizije „Venecija" i, pored ostalog, zaplenila 9 brdskih topova. Verovatno su oruđa zaplenjena bez municije, jer nisu u borbi korištena.[56]

Po izbijanju na Sinjajevinu, 2. proleterska divizija se od 12. do 15. maja prikupljala za napad na Kolašin, ali je to omela neprijateljska ofanziva. Divizion se iz s. Slatine 18. maja prebacio u s. Sirovac, j-i od Savnika, odakle je

[56] Zbornik, tom IV, knj. 13, dok. 4, 16, 72, 73, 75, 81, 82, 91, 93, 94; Oslobodilački rat, prva knj. str. 427.

noću 22/23. maja vraćen u s. G. Bukovicu, severno od Savnika, gde je ostao do 25. maja. Oko podne ovog dana borbeni deo diviziona je krenuo na Sinjajevinu i ujutru 26. maja poseo VP u rejonu Priboj (k. 1837), Katun Potrk (k. 1706), odakle je uspešno podržavao 4. proletersku brigadu, neutrališući neprijatelja u rejonu Gradište (k. 2121 tt 2214), Crne grede (tt. 1797), Jablanov vrh (tt. 2203) i s. G. Lipovo. Sa ovih položaja divizion je 28. maja krenuo ka s. G. Bukovici gde je stigao 29. maja ujutru, ali je već oko podne nastavio marš južnim padinama Durmitora i prebačen u s. Pišće, na desnoj obali Pive. Sa VP u rejonu s. Pišće divizion je, po zahtevu štaba 3. udarne divizije, 31. maja pre podne otvorio vatru po neprijatelju na levoj obali Pive u rejonu s. Plužine. Zatim se prebacio do Barnog Dola (k. 1273) i preko mosta kod k. 531 prešao Pivu, a 1. juna stigao u s. Mratinje. Na maršu preko Durmitora posebne teškoće su bile snabdevanje diviziona vodom, naročito tovarnih konja, za koje se iz cisterni nije mogla nabaviti potrebna količina.[57]

Pošto su noću 18/19. maja pregrupisane snage 1. proleterske divizije, 1. baterija brdskog diviziona je pridata 1. proleterskoj brigadi, koja je noću 19/20. maja krenula iz rejona s. Maoče ka s. Čelebiću i s. Zavajitu, da pojača odbranu Drinske operativne grupe (2. proleterska, 6. istočnobosanska i 15. majevička brigada sve pod komandom štaba 2. proleterske brigade). Time je otpočelo pregrupisavanje snaga za proboj prema Foči. Brdski divizion 1. proleterske divizije, bez 1. baterije, ostao je sa topovskim odeljenjem 65 mm na VP u rejonu s. Maoče, ali je ovo odeljenje pridato 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi i sa pt-topom ove brigade sa položaja u rejonu Katabun uspešno dejstvovaio po neprijateljskim kolonama i s. Mataruge. Druga baterija bila je na VP u rejonu s. Premćani. Po stizanju pred Čelebić, 1. brdska baterija pridata 1. proleterskoj brigadi uspešno je 21. maja podržavala napad brigade na pravcima s. Suho Polje — Ilijina glava (tt. 1124) — s. Pjelovci i Čelebić — s. Ječmište — s. Vakuf. Sutradan je prebačena na VP u rejonu s. Pjelovci i 22.

[57] Oslobodilački rat, prva knjiga str. 422; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 105—106; „Sutjeska", knj. druga, str. 541—546; Hronologija, str. 474.

i 23. maja podržavala 1. proletersku brigadu u napadu na Zlatni bor.

Ostavljajući 3. proletersku sandžačku brigadu na desnoj obali Tare, prema Ćeotini, pod komandom štaba 7. banijske divizije, 1. proleterska divizija je 22. maja sa prostorije s. Kosanica, Lever Tara, s. Glibaći, usiljenim maršem, krenula prema Čelebiću. Pošto je 2. bateriju i topovsko odeljenje 65 mm prikupio u s. Glibaći, brdski divizion krenuo je 22. maja predveče i preko šume Čavčanice, Lisac pl, s. Bobova, s. Kolijevke i Konjskog polja stigao u s. Selište, gde je prenoćio. Prevalivši oko 40 km puta preko teško prohodnog zemljišta, uz vrlo oskudnu ishranu divizion je u rejon Čelebića stigao sa vrlo iscrpljenim tovarnim konjima. U toku borbi 24. maja, 1. baterija i topovsko odeljenje 65 mm sa VP u rejonu s. Pjelovci, podržavali su 3. krajišku brigadu u napadu na pravcu Lanište — Zečje brdo (tt. 1689) a 2. baterija, sa VP u s. Dubrava, podržavala je delove 1. proleterske, 15. majevičke i 6. istočnobosanske brigade u napadu na Korču (tt. 1255), Trovrh (k. 1386) i Bakić (tt. 1444). Divizion je uspešno dejstvovao, uprkos čestim napadima neprijateljske avijacije.

Pošto je izbijanjem nemačke 369. divizije preko Gradca u rejon s. Popov Do, ugrožen desni bok i pozadina 1. proleterske divizije, štab divizije je, po podne 25. maja, obustavio napad prema Foči i divizija je otpočela povlačenje na severne ogranke planine Ljubišnje. Brdski divizion je u toku noći prebačen na VP u s. Hoćevo, zapadno od Čelebića, a ujutru 26. maja u s. Ravni, južno od Čelebića, odakle je, posle kraćeg odmora, bez 2. baterije, nastavio pokret preko s. Vjernovići, prešao Taru preko visećeg mosta kod Uzlupa i po podne stigao u s. Rudine. Za to vreme 2. baterija je sa VP u rejonu k. 1-307, severno od s. Ravni, podržavala 1. proletersku brigadu na pravcu Trovrh — Dubrava — Čelebić i Zečje Brdo — Uzlup, a potom, još u toku dana prebačena preko Tare, kod Uzlupa, i ušla u sastav diviziona. Tako prikupljen, brdski divizion 1. proleterske divizije poseo je VP: 1 baterija i topovsko odeljenje 65 mm u rejonu Lisa stijena (k. 1377), a 2. baterija u rejonu Kljunac. Prevale, sa zadatkom da podržavaju 1. proletersku brigadu u odbrani položaja

Zlatni Bor — Čelebić i 15. majevičku brigadu na levoj obali Tare.[58]

Pošto je Vrhovni štab 26. maja odlučio da se proboj na Sutjesci izvrši preko Vučeva, na kome su još od 22. maja bila dva bataljona 2. proleterske brigade, 1. proleterska divizija se povukla sa ogranaka planine Ljubišnje i noću 28/29. maja, preko visećeg mosta kod Uzlupa, prebacila se preko Tare, uz podršku svog brdskog diviziona sa navedenih vatrenih položaja. Koncentracijama vatre po neprijatelju u rejonu s. Grab, Ilijina glava (tt. 1124), s. Papkov Dol, Zlatni Bor i s. Hum, divizion je uspešno podržavao snage 1. proleterske divizije preko Tare. Prva baterija ovog diviziona, sa VP Lisa stijena uspela je da 29. maja neutralise neprijateljsku bateriju u rejonu s. Bastasi, dok je 2. baterija sa VP Kljunac neutralisala neprijateljsku bateriju u s. Borju, kod Čelebića. Iako su tukle neprijatelja krajnjim dometom oruđa (oko 7 km), baterije su postigle dobar uspeh.

Po podne, 30. maja, 1. baterija je, po naređenju štaba diviziona, krenula preko Pive ka s. D. Kruševo, i dalje, ka Vučevu, radi dejstva po neprijateljskim pešadijskim delovima i artiljeriji na desnoj obali Drine i levoj obali Sutjeske. Međutim, pošto je most na Pivi kod s. D. Kruševa bio oštećen dejstvom neprijateljske avijacije i artiljerije, 1. baterija se vratila na raniji položaj. Tokom 31. maja divizion je dejstvovao sa istih položaja, pa je 1. juna prebačen preko Pive u s. Mratinje.[59]

U periodu od 22. do 31. maja brdski divizion 1. proleterske divizije izvršavao je razne zadatke, prateći pešadiju pod vrlo teškim uslovima, na teško prolaznom zemljištu, po svakom vremenu, danju i noću, ulažući ogromne napore za uspešno izvršavanje postavljenih zadataka.

Pre nego su se jedinice 7. banijske divizije povukle sa linije s. Popov Do — s. Zahum — s. Višnjica — s. Dragoši — Đurđevića Tara, haubički divizion Vrhovnog štaba

[58] Zbornik, tom IV, knj. 13, dok. 95, 96, 101, 102, 109, 111; Oslobodilački rat, prva knj. str. 423—439; „Sutjeska", knj. druga, str. 547—551.

[59] Isto, tom IV, knj. 13, dok. 123, 127, 253, 262; Oslobodilački rat, prva knj. str. 441; Sutjeska, knj. druga, str. 552, 553; Hronologija, str. 469, 470.

— štab diviziona i baterija od 2 haubice 100 mm — koji se nalazio u s. Bobovu, prebačen je u s. Ograđenicu. Zbog nedostatka municije, haubička baterija nije upotrebljavana za podršku 7. banijske divizije. Pošto se haubice na besputnom zemljištu dalje nisu mogle transportovati na pravcu proboja operativne grupe divizija, Vrhovni komandant je 27. maja, preko štaba 7. banijske divizije, naredio da štab haubičkog diviziona zakopa haubice, a da ljudstvo diviziona ponese zatvarače i nišanske sprave. Haubice su 28. maja zakopane u rejonu s. Ograđenice i divizion rasformiran, dok je ljudstvo ušlo u sastav pratećih delova Vrhovnog štaba. Kad je neprijatelj kasnije pronašao haubice, nije ih mogao koristiti, već ih je uništio eksplozivom.[60]

U noći između 31. maja i 1. juna, brdski divizion 2. proleterske divizije prešao je Pivu preko mosta kod k. 531 (Zlostup) i prebačen u s. Mratinje. Prelazak artiljerije kroz teški kanjon Pive takođe spada u retke primiere odvažnosti i velikih napora starešina i boraca artiljerije NOV u izvršavanju postavljenih zadataka. Između Barnog Dola i s. Mratinja kanjon Pive je dubok preko 700 m. Jedina staza kojom se iz Barnog Dola spušta ka mostu na Pivi, kod k. 531. vodi preko k. 1273, od koje se skoro vertikalno spušta u korito reke. Uz to, trasa staze je tako izlomljena da se na njoj i pešaku teško okrenuti, a pri najmanjoj neopreznosti lako se može sunovratiti u duboki kanjon Pive. Pored svih drugih teškoća, kanjon se morao savlađivati noću, jer je po danu neprijateljska avijacija bila vrlo aktivna i artiljerija bi za nju predstavljala vrlo privlačan cilj. Uz veliko zalaganje, snalažljivost i ogromne napore, divizion je uspeo da se sa obe baterije (ukupno 5 topova) i municijom prebaci preko Pive, bez gubitaka u ljudstvu i materijalu. Sa VP Kljunac, Lisa stijena, G. Polje brdski divizion 1. proleterske divizije krenuo je oko 9 časova 1. juna, pravcem, G. Polje — Barni Do — Duba (k. 1273) — k. 531, gde je uz velike napore, i bez gubitaka u materijalu, prebačen preko r. Pive u s. Mratinje, sa ukupno 5 topova i municijom, iako je bio iz-

[60] Isto, tom II, knz. 9, dok. 223; tom IV, knj. 13, dok. 129; Branko Obradović, general-major „Haubički divizion Vrhovnog štaba", Art. gl. br. 748.

ložen udarima nemačke avijacije, od koje je poginulo a ranjeno 8 boraca i 7 konja.

Iz s. Mratinja 2. juna upućena je 1. baterija brdskog diviziona 2. proleterske divizije za podršku 4. proleterske i 10. hercegovačke brigade, koje su zajedno sa 7. krajiškom brigadom, napadale nemačke delove u pravcu s. Brljeva, ali su ove, pre stizanja baterije, energičnim napadom razbile neprijatelja i delom snaga izbile na r. Vrbnicu. Baterija je iz s. Mratinja krenula ka pivskom Javorku preko Previje (k. 1341), jedinom uzanom stazom koja iz Mratinja izvodi na Javorak. Neposredno ispred k. 1341 zastalo je čelno odeljenje baterije, jer se uskom i strmom stazom nije moglo dalje kretati. Natovareno grlo nije moglo ni da se vrati nazad, a prostora nije bilo da bi se rastovarilo. Uznemireno grlo, pri pokušaju da se okrene, pod tovarom je palo niz litice Pivske planine, gde je uginulo. Ni lafet se nije mogao izvući, pa je ceo top izbačen iz upotrebe. Ostavši sa svega 2 topa, 1. baterija se predveče ovog dana, po naređenju štaba 2. proleterske divizije, vratila u s. Mratinje. Posle odmora u s. Mratinju brdski divizion 2. proleterske divizije prebačen je noću 3/4. juna na Vučevo, a 5. juna u rejon Mrkalj klade.

Brdski divizion 1. proleterske divizije, u svitanje 2. juna, krenuo je iz Mratinja stazom preko Razvršja i Šiljevice u Katunsko polje gde se, bez 1. baterije, zadržao do 4. juna. Toga dana je preko Mrkalj-Klada prebačen u rejon VP na Dragoš sedlu, dok je 1. baterija još 2. juna u 15 časova, preko Vučeva, prebačena na VP u rejonu katuna Koritnik, odakle je dejstvovala po neprijateljskoj artiljeriji u dolini Drine i po rejonu k. 860, s-z od Đurđevice (k. 1062), na levoj obali Sutjeske, gde je 3. juna neutralisala neprijateljsku brdsku bateriju.

Pošto su 3. juna obrazovane grupe za proboj iz okruženja, 1. proleterska divizija je u zoru 5. juna prešla u napad pravcem Košur — s. Vrbnica i posle vrlo žestokih borbi zauzela Borovno (k. 819) i s. Mrkalje i širokim frontom izbila na Sutjesku, ali nije uspela da zauzme dobro utvrđeni Košur. Napad je podržavao brdski divizion ove divizije: 2. baterija i odeljenje 65 mm sa VP u rejonu Dragoš-Sedlo, koncentracijama vatre na Borovno i Košur, u trajanju 15 minuta (od 3,45 do 4 časa), a 1. baterija sa

VP u rejonu katuna Koritnik, dejstvom po neprijatelju na levoj obali Sutjeske i u rejonu Popov Most. Sa VP 2. baterije na Dragoš-Sedlu dejstvovao je i 1 pridati top iz brdskog diviziona 2. proleterske divizije.[61] Po završenoj artpripremi, topovsko odeljenje 65 mm prebačeno je na Borovno i pridato 1. proleterskoj brigadi. Ovog dana divizion je utrošio 200 granata.

Pošto se 1. proleterska divizija nije mogla probiti preko Popovog Mosta i utvrđenog Košura, Vrhovni štab je 6. juna naredio da preko Borovnog i Dragoš-Sedla krene ka Tjentištu i dalje na Zelengoru, ka Vrbničkim kolibama, dok je 2. proleterska divizija delom snaga produžila prodiranje u pravcu s. Suha — G. Bare — Zelengora. Međutim, kako 2. proleterska divizija nije uspela da odbaci nemačke delove koji su 8. juna zauzeli G. Bare i Boščiju glavu (k. 1710) i presekli stazu za Zelengoru, niti je izvršila proboj pravcem s. Suha — Zelengora, Vrhovni štab je i nju uputio na pravac proboja 1. proleterske divizije.

Pošto se artiljerija nije mogla kretati stazama koje iz doline Sutjeske izvode na Zelengoru, Vrhovni komandant je još 5. juna naredio komandantima 1. i 2. proleterske divizije, koji su se toga dana nalazili na Mrkalj-kladama, da se topovi zakopaju i jedinice pre proboja rasterete teškog naoružanja, i da zadrže samo najneophodnije, što se može nositi. Kako druge hrane nije bilo, tovarni konji imali su da posluže za ishranu ljudi, jer je bilo očigledno da su jedinicama predstojale teške borbe sa daleko jačim i moderno naoružanim neprijateljem, naporni marševi i teško snabdevanje hranom kroz opustošene krajeve.[62]

Brdski divizion 1. proleterske divizije je 5/6. juna zakopao topove 1. baterije na Vučevu, u rejonu katuna Koritnik, a topovsko odeljenje brdski top 65 mm u šumi Ravno — Borje, s-z od Dragoš-sedla, dok je brdski divi-

[61] Oslobodilački rat, prva knj., str. 447, 448; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 107, 108; „Sutjeska", knj. druga str. 554—557; Hronologija str. 487, 489.

[62] Isto, str. 449. Savo Orović, general-pukovnik u penziji „Bitka na Sutjesci", Vojno delo br. 6/58. str. 397; Zbornik, tom IV, knj. 14, dok. 9.

zion 2. proleterske divizije iste noći zakopao 1 top u šumi kod Dragoš-sedla, 1 top kod Mrkalj-klade. Međutim, oba diviziona su sa po 2 topa prešla Sutješku, pa su i njih, 8. juna, po naređenju Vrhovnog komandanta, posle ispaljenih poslednjih granata, zakopali na Ozrenu (2 topa brdskog diviziona 1. proleterske divizije) i u šumi istočnije od njega (2 topa brdskog diviziona 2. proleterske divizije). Oko 500 artiljeraca brdskih diviziona sa konjima je upućeno u sastav pešadijskih jedinica 1. i 2. proleterske divizije i nastavilo borbu kao pešaci. Rastanak sa topovima je 13. juna doživela i brdska baterija 3. udarne divizije (2 brdska topa 75 mm), čija oruđa su, posle krvavih okršaja i nekoliko juriša na nemačke bunkere od Košura do Ozrena, ostala na bojištu. Ulažući natčovečanske napore da spase ranjenike, 3. udarna divizija izgubila je oko 50% svog sastava, na čelu se herojem i legendarnim komandantom Savom Kovačevićem, koji je pao u prvim redovima svoje divizije. Kad je 2. proleterska brigada na Košuti dobila naređenje da zakopa sva teška oruđa, štab brigade je, na predlog posade pt-topa i komande prateće čete brigade, odlučio da se ponesu: pt-top 37 mm, 2 teška mitraljeza i bacača.[63]

Posle izbijanja nemačkih jačih snaga na Zelengoru, koje su 9. juna uveče zauzele liniju Videž — s. Vrbnica, položaj 1. i 2. proleterske divizije se naglo pogoršao. Energičnim napadom 1. proleterske brigade na Balinovac, noću 9/10. juna, neprijatelj je iznenađen i sutradan odbačen sa Balinovca i Videža ka s. Jeleču i ka Konjskim Vodama. Prodirući ka drumu Foča — Kalinovnik, 1. proleterska divizija je uzela inicijativu, preokrenula situaciju u korist operativne grupe i do mraka 10. juna izbila na liniju s. Trebičina — s. Zagorice — Vis (k. 1371) — Repište — Pliješ (tt. 1605), težeći da u toku noći pređe komunikaciju Foča — Kalinovik.[64]

[63] Zbornik, tom IV, knj. 14, dok. 12, 13; tom II, knj. 10, dok. 113; Oslobodilački rat, prva knj., str. 459; „Prva proleterska", knj. druga, str. 322—334; „Druga proleterska", knj. druga, str. 545; „Sutjeska", knj. druga, str. 558—560; Artiljerija u NOR-u (Zbirka članaka"), str. 108, 109; Hronologija, str. 489, 491.

[64] Isto, tom IV, knj. 14, dok. 13, 26; Oslobodilački rat, prva knj., str. 449, 454, 456; Hronologija, str. 490.

Posle žestokih borbi, 1. proleterska divizija je 12. juna ujutru zauzela s. Ocrkavlje i s. Jeleč i izbila na komunikaciju Foča — Kalinovik. Prelaz ove komunikacije sprečavali su neprijateljski tenkovi, a protivtenkovskih sredstava u jedinicama nije bilo, osim pt-topa 37 mm 2. proleterske brigade, kojeg su, rasklopljenog po delovima, poslužioci, na čelu sa vođom odeljenja i nišandžijom Božom Radinovićem, i njegovi pomoćnici Dušan Karić i Adam Živković, preneli preko Zelengore.

Kad je u svanuće 10. juna pt-odeljenje bilo na maršu prema s. Vrbnici, Nemci su ga zasuli mitraljeskom vatrom i ubili konja na kome je bio natovaren lafet. Pogođen konj se sa lafetom stropoštao niz strminu, u ponor dubine oko 150 m, u pravcu neprijateljskog položaja. Gubitak lafeta značio bi izbacivanje celog pt-topa iz upotrebe, pa je posluga preduzela sve da lafet izvuče iz ponora. Dok su nišandžije i vođa odeljenja Božo Radinović i poslužilac Adam Živković silazili do lafeta u ponoru, da bi ga izvukli, štitio ih je mitraljeskom vatrom Mileta Lukić. Lafet su vezali većim konopcem i puzeći ga izvukli iz ponora 1 time kompletirali top za upotrebu.[65]

Po traženju štaba 1. divizije, štab 2. proleterske brigade odmah je uputio topovsko pt-odeljenje 1. proleterskoj brigadi, koje je preko s. Zagorice ujutru 12. juna stiglo i neprimetno od neprijatelja postavljeno na VP oko 200 m od druma, kod mosta u s. Ocrkavlju. Odeljenje je imalo samo 5 granata. Još dok je top na VP pripreman za dejstvo, od Foče je naišlo nekoliko tenkova iz sastava nemačkog motorizovanog odreda. Kad je čelni tenk stigao svega na oko 20 m od mosta, topovsko odeljenje je iznenada otvorilo vatru. Prvom granatom pogođen je i oštećen prvi tenk u koloni, a sa naredne 2 granate oštećena su još 2 tenka, nakon čega su se neprijateljski tenkovi povukli. Odlučnost i požrtvovanje vođe i poslužilaca pt-odeljenja, da se ni po koju cenu nisu mogli rastati sa svojim omiljenim topom, spada u jedinstvene primere hrabrosti i lične odgovornosti naših artiljeraca u surovim danima rata.

[65] Dragojlo Stojić, potpukovnik: „Neka zapažania iz pt odbrane na temelju iskustava iz NOR-a", Aritljerijski glasnik, br 6/51, str. 85, Adam Živković: „Protivkolac nije zakopan", „Druga proleterska", knj. druga, str. 697; Hronologija, str. 491.

Zahvaljujući odlučnosti i hrabrosti pt-odeljenja, odbijeni su nemački tenkovi i postignut takav uspeh koji je omogućio našim jedinicama prebacivanje preko komunikacije Foča — Kalinovnik, koju su, uz veoma teške borbe, do 14. juna ujutru prešle sve jedinice operativne grupe i produžile ka Jahorini. Izbijanjem na pl. Jahorinu, 15. juna, operativna grupa divizija Vrhovnog štaba konačno se probila iz okruženja i bitku na Sutješci završila u svoju korist.[66]

*

O naporima, dejstvima i uspesima naše artiljerije u bici na Sutjesci, koju karakterišu vrlo složena borbena dejstva u okruženju, sa probijanjem više neprijateljskih obruča, svakako nije sve rečeno. Ne samo zato što neke odluke, borbena naređenja i izveštaji o upotrebi i dejstvu artiljerije nisu i pismeno oformljeni, ili pak, nisu sačuvani, već i zato što je veliko zalaganje, snalažljivost, hrabrost i odlučnost, kao i ogromne napore naših artiljeraca za izvršenje postavljenih zadataka u ovoj dramatičnoj bici teško opisati. Dejstva artiljerije Operativne grupe Vrhovnog štaba u bici na Sutjesci se karakterišu:

reorganizovanjem artiljerije 1. i 2. proleterske divizije, koje je vršeno pod neprekidnom borbom, sve do početka ove velike bitke, tako da nije bilo skoro ni dana predaha i vremena za organizacijsko sređivanje i stručno osposobljavanje artiljerijskih jedinica;

na planinskom, besputnom i isprecesanom zemljištu, na kome se bitka vodila, sva raspoloživa artiljerija se namenski nije uvek mogla upotrebiti. Tako protivtenkovska oruđa u sastavu proleterskih i udarnih brigada, na pojedinim pravcima nisu mogla doći do punog izražaja u borbi sa neprijateljskim tenkovima, ne samo zbog nedostatka municije već i zbog nemogućnosti neposrednog praćenja pešadije na ovom kamenitom, besputnom i vrletnom zemljištu. Pomoć dveju haubica 100 mm haubičkog diviziona Vrhovnog štaba, u borbama na prostoriji između reka

[66] Isto, tom IV, knj. 14, dok. 24, 30, 35; Oslobodilački rat, prva knj. str. 457, 460; Hronologija, str. 488.

Tare i Ceotine, bila bi jedinicama Operativne grupe dragocena, ali su zbog nemogućnosti transportovanja preko besputnog Durmitora i što nije bilo municije još na Tari zakopane;

do izražaja su došli brdska artiljerija i minobacači, mada je i manevar ovim jedinicama bio skopčan sa ogromnim naporima u savlađivanju besputnog planinskog i krševitog zemljišta i kanjona reke Tare, Pive i Sutjeske. Uz to, ishrana ljudstva i stoke, od početka do kraja, predstavljala je veliki i nerešiv problem, jer su naporni marševi i danonoćne borbe zahtevali veliku izdržljivost. Neprijateljska avijacija, za koju je naša artiljerija na maršu bila vrlo privlačan i dragocen cilj, gospodarila je nebom i onemogućavala manevar artiljerije danju, zbog čega je morala zaostajati za borbenim poretkom pešadije;

brdski divizion 1. proleterske divizije, od dana formiranja pa sve do prelaska reke Tare, 26. maja kod Uzlupa, dejstvovao je decentralizovano, po baterijama, zbog dejstva njegove divizije na širokom frontu i po pravcima, dok je brdski divizion 2. proleterske divizije dejstvovao centralizovano, podržavajući brigade na težištu dejstva divizije, celim divizionom ili pojedinim baterijama pod komandom štaba diviziona;

sadejstvo artiljerije sa pešadijom koju je podržavala bilo je dovoljno zastupljeno, pogotovo kad se imaju u vidu nedostatak sredstava za održavanje veze i instrumenata za upravljanje vatrom artiljerije i teškoće transportovanja oruđa po ispresecanom, besputnom planinskom zemljištu;

na samoj Sutjesci, gde se boj razvijao pod neverovatno teškim uslovima, artiljerija je časno izvršila postavljeni zadatak, i po ispaljenim poslednjim granatama, zakopala svoja oruđa, po naređenju Vrhovnog komandanta, u kanjonu reke, svesna da će ih opet naše hrabre proleterske i udarne brigade i divizije, u narednim borbama ponovo oteti od neprijatelja i stvoriti još jaču i moćniju artiljeriju;

efikasno dejstvo jedinog pt-topa na komunikaciji Foča — Kalinovik ukazuje da laka pt-oruđa i u borbama na brdsko-planinskom zemljištu, mogu da se efikasno

upotrebe i da pešadiji pruže dragocenu pomoć u borbi protiv neprijateljskih tenkova, čija se dejstva ograničavaju isključivo na komunikacije i uzan pojas oko njih.

PRODOR U ISTOČNU BOSNU

Po izbijanju na planinu Jahorinu 15. juna 1943, Operativna grupa Vrhovnog štaba (1. i 2. proleterska i 7. divizija) preduzela je protivofanzivu u istočnu Bosnu. Ona je 17/18. juna prešla u napad na oko 10 bataljona iz 369. legionarske i 118. nemačke lovačke divizije, koji su zatvarali komunikaciju Sarajevo — Višegrad na odseku s. Stambolčić — s. Ustiprača. Posle žestoke dvodnevne borbe, divizije operativne grupe su razbile neprijatelja, prešle r. Praču i do 7. jula izbile na Drinu kod Zvornika i na r. Bosnu kod Doboja.

U jedinicama Operativne grupe nije bilo artiljerije, sem onog pt-topa u 2. proleterskoj brigadi. Kad je 1. vojvođanska brigada u rejonu Sekovića, stavljena pod komandu 1. proleterske divizije, imala je 1 brdski top 65 mm. Zato su u sastav čete pratećih oruđa 1. proleterske brigade privremeno ušla 2 pt-topa Majevičkog odreda, koja su mu kasnije vraćena, pri odlasku ove divizije u Dalmaciju. Kad je. 1. proleterska brigada 16. septembra stigla na sektor Sinja, u sastav njene čete pratećih oruđa ušla su 2 zaplenjena italijanska pt-topa 47 mm.

U borbama koje su jedinice 2. proleterske divizije vodile na prostoriji Olovo, Zivinica i Ozren planine, ponovo se istaklo pt-odeljenje 2. brigade, tako da mu je štab divizije za postignuti uspeh odao puno priznanje. U izveštaju štaba 2. divizije Vrhovnom štabu, od 15. jula 1943, pored ostaloga, stoji:

„Vođa protivkolskog odeljenja drug Boža Radinović iz II proleterske brigade, rodom iz sela Žebe kod Grahova, uništio (je) 10 ov. mj. kod Poljica svojim protivkolcem tri dvanaestotna neprijateljska tenka tipa „Reno". Drug Radinović je dosad uništio na: Sitnici, Javorku, Fočanskom drumu i Poljici 8 neprijateljskih tenkova. Smatramo da druga Radinovića treba pohvaliti preko „Slobodne Jugoslavije", istaći njegov primjer, jer nije rijedak primjer da on sačekuje neprijateljske tenkove na otstojanju manje

od 100 metara. Jedan od tri tenka uništio je sačekavši ga na odstojanju manje od deset metara."[67]

Sprovodeći direktivu Vrhovnog štaba za obuku ljudstva u rukovanju ratnom tehnikom, s obzirom na perspektivu razvoja NOV, štabovi divizija su se neprekidno starali o stvaranju i usavršavanju vodnika i komandira baterija da bi, kad se dođe do oruđa, mogli formirati divizijsku artiljeriju i odmah je u borbama upotrebljavati. Tako je, na primer, pored svakodnevnih borbi, pri štabu 2. proleterske divizije, u julu 1943. održan 25-dnevni artiljerijski kurs. Ovaj kratak kurs je uspešno završilo 10 slušalaca, koji su ranije bili u artiljeriji i imali uslova za uspešno praćenje artiljerijske nastave. Kurs je bio materijalno slabo obezbeđen, jer nije imao artiljerijsko oruđe.[68]

DEJSTVA ARTILJERIJE 1. BOSANSKOG KORPUSA

(januar — jul 1943)

Kad je neprijatelj 20. januara 1943. otpočeo veliku ofanzivu protiv 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa, u jedinicama 1. bosanskog korpusa bilo je malo artiljerije, a oskudevalo se i u municiji. U sastav 4. krajiške divizije bilo je samo 5 pt-topova 37 mm i 47 mm, sa po oko 80 metaka na oruđe i 1 brdski top 75 mm sa 50 granata, dok je u 5. krajiškoj diviziji bilo 4 pt-topa 37 mm i 47 mm, sa po 60 granata na oruđe i 2 brdska topa 75 mm, sa po 15 granata na oruđe. Prvi haubički divizion 1. bosanskog korpusa imao je 3 baterije po 2 haubice 100 mm, sa svega 90 granata. Ovako mala količina municije nalagala je najracionalniju upotrebu artiljerijskih oruđa, za zadatke koji se nisu mogli rešavati ni na koji drugi način bez pomoći artiljerije. Zato je planiran utrošak svakog metka za izvršenje najvažnijih zadataka.

Haubički divizion je ceo ili po baterijama pridavan divizijama koje su zatvarale pravce od Bihaća, Bosanske

[67] Isto, tom IV, knj. 15, dok. 78.
[68] Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 338, 360; „Prva proleterska", knj. druga, str. 596—607; „Druga proleterska", knj. druga, str. 752; Isto, Milorad Dostanić, „Uspeh tobdžija", str. 802.

Krupe i Sanskog Mosta ka Bosanskom Petrovcu i Ključu, ali zbog oskudice municije njegova dejstva nisu bila efikasna.

Posle žestoke borbe u rejonu s. Djedovača, s. Brajića Tavan, s. Umci i s. Eminovci, jedinice 6. krajiške brigade 5. divizije odbile su 25. januara napad delova domobranske 2. brdske brigade i 737. puka nemačke 717. divizije iz Sanskog Mosta i, pored ostalog, zaplenile 4 brdska i 1 pt-top.

Napad 2. i 6. brigade 4. krajiške divizije na 737. puk 717. nemačke divizije kod s. Benakovca i Majkića Japre, 30. januara, podržavala je 3. baterija 1. haubičkog diviziona 1. bosanskog korpusa, od 2 haubice 100 mm i 1 brdski top pridat haubičkoj bateriji na VP u rejonu s. Gorija. Potrebne elemente za otvaranje vatre pripremio je komandir baterije u toku dana uoči napada. Za gađanje utvrđenih zgrada baterija je organizovala dobru vezu sa bataljonima 2. brigade koji su na s. Benakovac napadali sa južne strane. Pošto je utrošena sva municija, oruđa su sledeće noći zakopana u rejonu Baraka na Grmeču. Krajem februara oruđa su otkopana i baterija aktivirana u sastavu diviziona.

U borbama koje je od 11. do 16. februara u rejonu Ključa vodila 5. krajiška divizija, učestvovao je i korpusni haubički divizion (bez jedne baterije), pridat diviziji. Na komunikaciji Lušci Palanka — Sanski Most, 6. brigada 4. krajiške divizije vodila je žestoke borbe i u vremenu od 19. do 26. februara razbila više neprijateljskih kolona, nanela im gubitke i zaplenila 1 pt i 4 brdska topa. Zaplenjena ispravna oruđa su odmah upotrebljena u borbi protiv neprijatelja. U tome su jedinice NOV imale veliko iskustvo. Tako je, na primer, u žestokoj tročasovnoj borbi 1. juna, kod s. Vijenčani, 10 km j-z od Prnjavora, 5. kozaračka brigada razbila jedan neprijateljski bataljon i zaplenila 3 haubice 100 mm, sa 600 granata, i odmah ih upotrebila za dejstvo protiv neprijatelja. Na položaj jednog bataljona 1. brigade 5. krajiške divizije u rejonu Han Ploča, 9 km južno od Kiseljaka, 19. jula su izvršile napad dve nemačke čete, ojačane sa 2 pt-topa. Položaje bataljona su nadletali i nemački izviđački avioni, ali je on, energič-

nim protivnapadom na bokove i pozadinu potpuno razbio neprijatelja i zaplenio 2 pt-topa 47 mm. Za vreme borbe puškomitralješkom vatrom oboren je 1 neprijateljski avion.[69]

DEJSTVA U HRVATSKOJ

a) Borbe u Lici, Kordunu i Baniji

Dok su snage operativne grupe divizija vodile žestoke borbe na Neretvi, Drini i Sutjesci, jedinice 1. hrvatskog korpusa — 6. lička i 8. kordunaška divizija, sa Primorsko--goranskom grupom brigada (6. i 14. brigada) — zatvarale su pravce koji iz Korduna, Like i severne Dalmacije izvode ka Bihaću i Bosanskom Petrovcu, preduzimajući aktivna dejstva protiv neprijatelja na komunikacijama i u garnizonima. Početkom 1943. neposredno pod komandom štaba 1. hrvatskog korpusa, kao korpusna artiljerija, nalazile su se jedna haubička baterija od 3 haubice 100 mm i 1 poljskog topa 75 mm i jedna brdska baterija od 3 topa 75 mm i 1 topa 65 mm. Baterije su bile pridate 7. banijskoj i 8. kordunaškoj diviziji. Od haubičke baterije 1. hrvatskog korpusa i brdske baterije štaba grupe NOP odreda za Liku formiran je, polovinom januara 1943. kod Udbine, artiljerijski divizion i pridat 6. ličkoj diviziji, ali je, zbog nedostatka municije i dalje dejstvovao po baterijama koje su pridavane brigadama.[70]

Po izbijanju delova italijanske divizije „Sasari" 29. januara 1943. u s. Mazin, 1. brigada 6. ličke divizije povukla se na prve visove severno od sela. Brigadi je pridat pt-top 37 mm iz prateće čete divizije i postavljen na VP pored druma, na ivici šume, južno od prevoja Suleševice. Sutradan oko 14 časova, pt-top je otvorio vatru na kolonu

[68] Zbornik, tom IV, knj. 9, dok. 2, 159; knj. 10, dok. 78; knj. 13, dok 138; knj. 14, dok. 38, 43, 59, 83, 93, 95, 108; knj. 15, dok. 60, 112, 113, 119, 136, 166; knj. 16, dok. 67, 78; tom II, knj. 8, dok. 51; Arhiv VII, k. 766, br. reg. 10—1; Oslobodilački rat, prva knj. str. 463—471; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 35, 36; Hronologija, str. 408.

[70] Arhiv VII, k. 571 A, br. reg. 4—38; k. 274, br. reg. 6—17/5; Hronologija, 412.

od 7 italijanskih tenkova tek kad su prišli na oko 200 m, i sa 7 ispaljenih granata oštetio 2 tenka, dok su se ostali povukli ka Mazinu.[71]

Po izbijanju u s. Vrtoče, na komunikaciji Bihać — Bosanski Petrovac, delovi 7. SS-divizije „Princ Eugen", ojačani jednom baterijom, 5. februara izbili su na r. Unu kod s. Luke, prema s. Nebljusima, težeći da ugroze pozadinu 8. kordunaške divizije (5. i 15. brigade) koja je zatvarala pravac od Bihaća preko Drenovače. Na ovu neprijateljsku kolonu otvorio je vatru 1. bataljon 15. brigade, podržan brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa sa VP u rejonu Nebljusa. Tačnom vatrom ove baterije, koja je bila pridata 15. brigadi, prinuđena je neprijateljska baterija da se sa VP kod s. Luke povuče nazad. Jedan brdski top je prebačen na VP bliže obali Une, odakle je neprijatelju nanosio gubitke i prinudio njegove delove da se povuku u kamene kuće, iz kojih se nisu pomaljali sve do pada mraka, kada su se povukli u s. Klišević i s. Ćukovi.

Jedan puk 7. SS-divizije „Princ Eugen", ojačan nekim ustaškim delovima, prešao je 6. februara u napad na položaje 5. brigade 8. kordunaške divizije u rejonu Drenovače. Njegov napad podržavale su jedna baterija iz rejona Tavana i druga iz rejona s. Lohovska Brda. Dejstvo ovih baterija ometala je jedna haubica iz haubičke baterije 1. hrvatskog korpusa sa VP na Drenovači. Ona je tukla neprijateljske baterije sa 43 granate i nanele im gubitke. Uz podršku tenkova i bočne vatre od M. Ljutoša, neprijatelj je uspeo da zauzme Gradinu i Drenovaču, ali je protivnapadom delova 5. brigade odbijen sa Drenovače. Tu su zaplenjeni 1 tenk i 1 pt-top 37 mm, sa 50 granata. Druge dve haubice ove baterije bile su pridate 6. ličkoj diviziji. One su sa Logorišta, 2 km zapadno od s. G. Lapac, podržavale 1. i 9. brigadu 6. ličke divizije, koje su zadržale napad neprijatelja na Skorića brdu i sprečile mu prodor u G. Lapac. Utrošeno je 50 granata 100 mm. Kako sa Drenovače, tako i sa Logorišta, haubice su gađale neposredno, sa oko 2,5 odnosno 4,5 km, sa VP koji su nadvišavali po-

[71] „Iz dnevnika učesnika NOB", Artiljerijski glasnik, br. 10/47, str. 57.

ložaje neprijateljskih baterija. Uslovi osmatranja bili su vrlo dobri. To je baterijama omogućavalo precizno dejstvo po neprijateljskoj artiljeriji, sa relativno malim utroškom municije.[72]

Izbijanjem na Unu kod Kulen-Vakufa, italijanska divizija „Sasari" razvučena je duž komunikacije do Bruvna, na koju su često napadali delovi 6. ličke i 8. kordunaške divizije, ojačani baterijama 1. hrvatskog korpusa. U rejonu s. Borićevca, 1. bataljon 5. i 1. bataljon 15. brigade 8. kordunaške divizije razbili su 16. februara jedan ojačan italijanski bataljon i zaplenili 2 brdska topa 65 mm, sa 72 granate i 8 tovarnih mazgi.

U G. Lapcu i uz drum prema Mazinu, jedinice 6. i 8. divizije 1. hrvatskog korpusa su 18. februara okružile kolonu italijanske divizije „Sasari", jačine oko četiri bataljona, sa jednom baterijom brdskih topova i 10 tenkova. U prvi sumrak 18. februara napad su otpočele: 1. brigada istočno od druma Mazin — G. Lapac; 15. brigada preko k. 759 na s. G. Lapac; 9. brigada da preko Crnog Jezera i k. 671, izvrši napad iz pozadine na neprijateljsku bateriju na VP u rejonu k. 671, a jedan bataljon da uputi preko Suleševica (k. 1106) i s. Vagan, da prekine komunikaciju Lapac — Mazin. Napad na G. Lapac su podržavale: baterija minobacača sa VP između Bijelog Brijega i Drenove glavice (2 oruđa) i kod k. 602, zapadno od s. Borićevca (2 oruđa); brdska baterija 1. hrvatskog korpusa sa VP u rejonu s. Borićevca; i haubička baterija 1. hrvatskog korpusa sa VP kod groblja istočno od G. Lapca, koja je imala zadatak da neutrališe neprijateljsku bateriju u rejonu k. 671.

Posle kratke artiljerijske pripreme, koncentracijama vatre na određene ciljeve, brigade su prešle u napad, ali su zbog velikog snega i hladnoće vrlo sporo napredovale, tako da su na prilazima selu zadržane dobro organizovanom vatrom. Zbog toga je, po naređenju štaba korpusa, napad prekinut i jedinice povučene na polazne položaje, ali je povremenim dejstvom baterija, neprijatelj u G. Lapcu i dalje uznemiravan. Ujutru 21. februara, okruženoj ko-

[72] Zbornik, tom V, knj. 12, dok. 16, 20, 32, 43, 90; tom V, knj. 13, dok. 50.

Ioni pritekli su u pomoć dva ojačana bataljona italijanske divizije ,,Re" i delovi Dinarske četničke divizije iz Mazina. Oni su uspeli da se probiju u G. Lapac i da pomognu izvlačenju okruženih snaga prema Mazinu. Artiljerija je tukla neprijateljske kolone u odstupanju i nanela im znatne gubitke. U G. Lapcu su zaplenjena 2 tenka i 3 brdska topa sa 223 granate 75 mm i 571 granata 65 mm. Jedinice 6. ličke divizije produžile su napad i neprijatelja odbacile na liniju Gračac — s. G. Ploče — s. Vrebec — s. Ostrovica. Posle ovih borbi, brdska baterija 1. hrvatskog korpusa je sa 15. brigadom i pratećom četom 8. kordunaške divizije prebačena u rejon s. Krbavica i s. Trnovac na sređivanje i odmor, dok se ne popuni municijom, a haubička baterija 1. hrvatskog korpusa, popunjena je municijom i noću 21/22. februara prebačena na Kuk, zapadno od G. Lapca, i pridata 6. ličkoj diviziji.[73]

Pošto je 22. februara, u s. Turjanskom primio pod komandu i 6. brigadu 5. operativne zone, štab 8. kordunaške divizije odlučio je da likvidira neprijateljska uporišta Babin Potok i Crnu Vlast koja su branili po 200 ustaško-domobranskih vojnika i četnika, podržavani italijanskom haubičkom i brdskom baterijom iz rejona Vrhovina, gde se nalazilo oko 1.000 italijanskih vojnika. Planom je predviđeno da napad otpočne u 3.00 časa 7. marta.

Šestu brigadu 5. operativne zone i 1. bataljon 2. brigade, koji su napadali uporište Crnu Vlast sa j-zapada i j-istoka, podržavali su prateća četa (3 bacača) i 1 brdski top 65 mm, sa VP u s. Pupavac, oko 2 km od južne ivice s. Crna Vlast, a 2 pt-topa iz Prateće čete privučena su bliže streljačkom stroju pešadije za neposredno gađanje.

Ojačanu 15. brigadu 8. kordunaške divizije koja je napadala na Babin Potok sa juga i j-istoka, podržavali su pridata brdska baterija 1. hrvatskog korpusa (2 topa), sa VP u rejonu k. 760, oko 1,5 km istočno od sela, i vod tenkova koji je napadao drumom Čudin Klanac — Babin Potok. Za osiguranje baterije pridata joj je jedna četa pešadije. Sadejstvo između pešadije, artiljerije i tenkova organizovali su štabovi brigada.

[73] Isto, tom V, knj. 12, dok. 65, 166, 56, 89, 90; Hronologija, str. 426.

Zbog jake bure, sa snegom, hladnoće i mraka, štab 8. kordunaške divizije odložio je početak napada za 6.00 časova ujutro. Međutim, štab 15. brigade naređenje nije primio na vreme, pa je ova brigada napad otpočela u 3.00 časa, kako je planom napada prvobitno predviđeno. Brdska baterija je upočetku artiljerijske pripreme napada mnogo prebacivala, pa je morala vršiti korekturu, što je po mraku bilo vrlo teško, bez potrebnih sredstava za noćno gađanje. Velika hladnoća i sneg vidno su se odražavali na tok napada. Prvi tenk je stigao na polazni položaj tek oko 7.10 časova ujutru 7. marta, a ostala dva još kasnije. Dejstvo brdske baterije bilo je slabo sve do 10 časova ovog dana, jer je gađala neorganizovano i vršila slab izbor ciljeva, koji su bili od značaja za brigadu kao celinu. Tek kad je štab divizije naredio štabu 15. brigade da bateriji postavi konkretan zadatak, baterija je u 11.45 časova premeštena na pogodnije VP za neposredno gađanje. Pošto je popunjena municijom sa novih VP, otpočela je puno efikasnije dejstvovati. Međutim, i pored učešća tenkova i sada dosta efikasne artiljerijske vatre, pešadija nije uspela da u toku dana zauzme ni jednu od utvrđenih zgrada, jer je neprijatelj iz njih jakom vatrom bio ukočio svaki pokret. Po padu mraka neprijatelj se do 23.00 časa neopaženo izvukao, osim 44 četnika koji su zarobljeni.

Napad na uporište Crna Vlast, 6. brigada je otpočela u 6.00 časova 7. marta sa artpripremom, u kojoj je brdski top dobro dejstvovao, dok su pt-topovi bili malo efikasni. Za vreme artpripreme, neprijateljska artiljerija iz rejona Vrhovina koncentrisala je vatru na k. 835 (M. Oblaj), ali bez naročitog uspeha, pošto je gađala van posednutih položaja. Oko podne su neprijateljski delovi iz Vrhovina, podržani artiljerijom, prešli u napad i potisnuli delove 6. brigade, probili se u Crnu Vlast i spojili sa posadom uporišta, tako da se 6. brigada sa ojačanjima morala povući na polazne položaje.

Za ponovni napad na Crnu Vlast 6. brigada je ojačana brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa. Napad je počeo u 22.00 časa 9. marta, uz podršku brdske baterije (3 topa), 2 pt-topa i 2 teška minobacača. Iako je artiljerija u toku dana izvršila potrebne pripreme i izvršila korekturu elemenata za gađanje, artiljerijska vatra ni ovoga puta nije

bila dovoljno tačna. Italijanska artiljerija iz Vrhovina bila je vrlo aktivna, a vatra ispred žičanih prepreka dobro organizovana. Pa i pored toga, jedinice 6. brigade, podržane vatrom artiljerije, prišle su žičanim preprekama i na nekim mestima počele praviti prolaze, ali se neprijatelj vrlo uporno branio. Borba se produžila sve do 4.30 časova sutradan, kada su okruženoj posadi pristigla italijanska pojačanja.[74] U borbi je utrošeno 93 granate 65 mm i 75 mm, 34 granate za pt-top i 30 mina.

U trećem napadu na Crnu Vlast, pored 6. brigade, angažovana je i 15. brigada 8. divizije. Artpriprema napada otpočela je u 20.45 časova 20. marta, u trajanju 15 minuta, koncentracijama vatre na određene ciljeve u rejonu škole i crkve, gde je bilo težište neprijateljske odbrane. Artiljerija je bila pod neposrednom komandom štaba divizije, pa je u toku pripreme napada dosta tačno gađala, tako da je bilo i direktnih pogodaka u crkvu i utvrđenu školu. Borba je nastavljena celu noć i u toku dana do 16.00 časova. Tek tada je, energičnim jurišem, uz podršku artiljerije, koja je neposrednim gađanjem tukla utvrđene tačke, slomljen otpor neprijatelja kod crkve i utvrđene škole, i uporište Crna Vlast konačno likvidirano. Utrošeno je 60 granata i 26 mina.[75]

Upotreba brdske baterije u napadu na Babin Potok i Crnu Vlast bila je pravilna, ali su se tokom dejstva pojavili neki nedostaci koji su se odrazili na njeno racionalno korišćenje. Zbog slabog izbora osnovnog VP u napadu na Babin Potok, dejstvo baterije u početku napada bilo je prilično slabo. Njena vatra je, zbog nedovoljne umešnosti u postavljanju zadataka, uglavnom rasipana umesto da je sasređena tamo gde bi se postigao najveći efekat. Tek po intervenciji štaba divizije, koji je pratio razvoj borbe i uočio slabosti, štab 15. brigade je uzeo čvršće u ruke pridatu bateriju i postavio joj konkretan zadatak koji je ona, promenom VP i neposrednim gađanjem, uspešno izvršila. Iznenađenje koje je postignuto u artpripremi i iznenadna pojava pešadije stvorili su pometnju i komešanje kod neprijatelja, ali to nije iskorišteno da se

[74] Isto, tom V, knj. 13, dok. 3, 10, 19, 20, 21, 42; Hronologija, str. 442.

[75] Isto, tom V, knj. 13, dok. 79; Hronologija, str. 443.

energičnim jurišem neprijatelj likvidira dok se još nije snašao, već mu je postavljenim ultimatumom za predaju u roku od 45 minuta, omogućeno da se snađe, sredi i koristeći se utvrđenjima, koja se raspoloživim topovima nisu mogla porušiti, odgovori dobro organizovanom vatrom i da produži dugu i upornu odbranu.

Od zaplenjenih brdskih topova u borbama od 16. do 21. februara kod Boričevca i G. Lapca, reorganizovane su brdske baterije 1. hrvatskog korpusa i popunjene kompletiranim oruđima, tako da su sada imale: 1. baterija 3 brdska topa 65 mm, 2. brdska baterija 3 brdska topa 75 mm, a haubička baterija 3 haubice 100 mm.[78]

Dok je 8. divizija napadala neprijateljska uporišta u s. Babin Potok i s. Crna Vlast, 6. divizija je napadala uporišta Sv. Rok, ž. st. Raduč i s. Lovinac (skica 11), angažujući 1. brigadu za likvidaciju jedne čete ustaša u s. Sv. Rok, a 9. brigadu za likvidaciju ustaške čete u ž. st. Raduč. Napad nije otpočeo u 5.30 časova 16. marta, kako je bilo predviđeno, jer je brdska baterija kojom je ojačana 9. brigada, zakasnila sa izlaskom na VP i uređenjem položaja, a po mraku nije mogla izvršiti ni korekturu. Zbog toga je napad na ž. st. Raduč otpočeo u 6.20 časova. Zbunjena jakom vatrom topova i minobacača, iznenađena neprijateljska posada je počela da beži. Međutim, to pešadija nije iskoristila da energičnim jurišem iza artiljerijske vatre upadne u neprijateljsko uporište, pa je borba nastavljena sve do uveče. U prvi sumrak, nakon kratke ali jake artiljerijske vatre, naša pešadija je savladala žičanu prepreku i energičnim jurišem ovladala neprijateljskim bunkerima, ali je neprijateljska posada, koristeći se mrakom, uspela da se izvuče i da pobegne u s. Lovinac.

Za likvidiranje neprijateljskog uporišta Lovinac, štab 6. ličke divizije odredio je svoju 9. brigadu, koju je ojačao haubičkom baterijom 1. hrvatskog korpusa, brdskom baterijom divizije i vodom teških bacača. Haubičkoj bateriji je odobreno da prema potrebi, može utrošiti svu raspoloživu municiju, dok je brdskoj bateriji odobren utrošak samo 20 granata, a vodu minobacača 30 mina. Napad je trebalo da počne u 18.00 časova 18. marta, ali su jedinice

sa zakašnjenjem posele polazne položaje, a izlazak baterija na VP otpočeo je tek u 19.30 časova, tako da su posele VP u rejonu s. Parčić, oko 3,5 km s-z od Lovinca, sa prilično zakašnjenja. Pošto nisu stigle da pre mraka izvrše korekturu, artpripremu napada otpočele su u 19.30 časova bez korekture, ali su neposrednim gađanjem postigle dobar uspeh. Haubička baterija je utrošila svega 12 granata i pogocima u rejonu crkve i raskrsnice puteva u s. Lovincu postigla dobar uspeh, tako da je omogućila 2. bataljonu da pod zaštitom artiljerijske vatre, duž puta s. G. Ploča — Lovinac priđe na oko 50 m od neprijateljskih rovova, da ih snažnim jurišem zauzme i da delom snaga prodre do mosta u selu. Međutim, 3. i 4. bataljon koji su napadali sa severa i severoistoka, pravcem s. Piplica — Lovinac i preko Visočice (k. 780) na Lovinac, usled slabog sadejstva sa artiljerijom, nisu iskoristili artiljerijsku vatru, niti u pogodnom momentu izvršili juriš. Zbog toga su zadržani na brisanom prostoru dobro organizovanom zaprečnom vatrom automatskog oružja. Sutradan, 19. marta, 9. brigada se povukla severno od Lovinca, na liniju s. Parčić — s. Vranik — s. Vagan — s. Smokvič, a haubička baterija u s. G. Ploča, odakle je 20. marta, po naređenju štaba 6. ličke divizije, prebačena u s. Tolić, s-z od Udbine, gde je ostala dok se nije popunila municijom.[77]

Haubička i brdska baterija u napadu na Lovinac su, u suštini, pravilno upotrebljene i dobro odredile rejon vatrenih položaja. One su, prema količini utrošene municije, postigle dobar uspeh. No, s obzirom da je brdskoj bateriji odobreno samo 20 granata, bolji bi se uspeh postigao da je 1 brdski top pridat za neposrednu podršku 3. i 4. bataljona, jer bi neposrednim gađanjem iz streljačkog stroja uspešnije neutralisao vatrene tačke koje su kočile svaki pokret ovih bataljona. Zbog neuspeha ovih bataljona, sutradan se morala povući cela brigada i odustati od daljeg napada na Lovinac.

Napad na dobro utvrđena neprijateljska uporišta Brlog, gde je bilo oko 350 četnika i Italijana i s. Kompolje, gde se nalazilo 130 ustaša, otpočele su jedinice 8. kordunaške divizije, u 5.00 časova 3. aprila:

[77] Isto, dok. 33, 59, 74, 86.

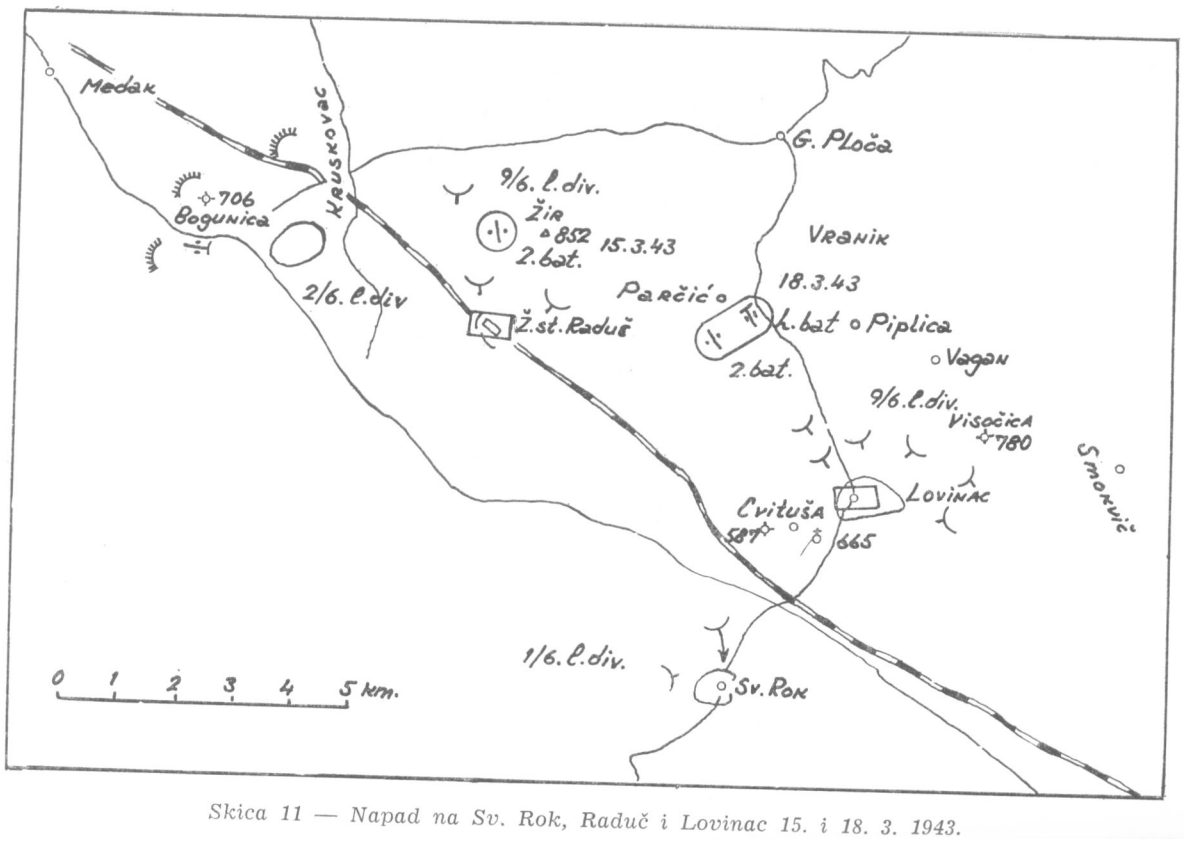

Skica 11 — Napad na Sv. Rok, Raduč i Lovinac 15. i 18. 3. 1943.

4. brigada, ojačana 1. brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa od 3 topa 65 mm i 1 topom 75 mm iz 2. brdske baterije, napala je uporište Brlog (Rapajići), postavljajući jednu četu u zasedu, u visini k. 432 — k. 625, a jedan bataljon sa pridatim brigadnim pt-topom 37 mm kod Rapajinog Klanca radi obezbeđenja od s. Brinja i Žutih Lokvi. Brdska baterija je postavljena na VP u rejonu k. 484, istočno od uporišta;

5. brigada, ojačana 1 brdskim topom 65 mm (samostalno topovsko odeljenje u sastavu 8. kordunaške divizije) i 1 teškim minobacačem, napadala je samo jednim bataljonom na uporište Kompolje, dok je brigadni pt-top 47 mm pridat bataljonima koji su bili u zasedi u visini k. 421 — Vlaški vrh, radi sprečavanja eventualnog prodora neprijateljskih tenkova sa pravca Otočca.

Energičnim napadom bataljona 5. brigade, uz podršku brdskog topa i minobacača, do 10 časova 3. aprila likvidiran je neprijatelj u s. Kompolju, iz koga se samo deo neprijateljske posade izvukao. Napad 4. brigade na uporište Brlog odvijao se drukčije, iako su topovi brdske baterije gađali neposredno i brzo neutralisali vatrene tačke koje su kočile prodiranje pešadije. Bataljoni 4. brigade zadržani su jakom vatrom pred žičanim preprekama ispred betonskih i kamenih bunkera u s. Brlogu, čiju odbranu je neprijatelj organizovao dobro povezanim sistemom vatre. Naročito je bio otporan veliki bunker u rejonu k. 489, severno od sela. Zidove ovog bunkera, debljine oko 1,5 m, nisu mogle probiti granate brdskih i pt-topova, kojima je brigada raspolagala. A dok se posada ovog bunkera ne likvidira, pešadija nije mogla krenuti napred, jer je bila izložena jakoj mitraljeskoj vatri. Da bi se neprijatelj u bunkeru neutralisao, brdski top 65 mm i pt-top su prebačeni na VP istočno od k. 489. Neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja, posle nekoliko ispaljenih granata, postignuta su dva pogotka neposredno u puškarnice i bunker neutralisan, pa ga je 4. bataljon zauzeo na juriš. Posada bunkera je uništena i u njemu nađeno 5 teških mitraljeza. Dalji napad pešadije ka centru uporišta, ukočen je jakom vatrom na brisanom prostoru između k. 489 i k. 484. Iako je u 19.30 časova dejstvo brdske baterije i pt-topova znatno pojačano, pešadija ne

bi mogla savladati veliki brisani prostor bez osetnih gubitaka. Zbog toga su jedinice zadržane na dostignutoj liniji, držeći i dalje uporište u blokadi.

Ujutru 4. aprila jedinice 4. brigade nastavile su postepeno stezanje obruča uporišta Brlog. Topovi su postavljeni na nove VP: 1 top sa j-i, na cesti s. Kompolje — s. Rapajići, 1 top sa s-z, na cesti s. Rapajin Do — Rapajići i 2 topa sa s-i, na Brloškoj kosi, za neposredno dejstvo. U 11.30 časova jednim topom sa VP na j-i padini Brloške kose, porušen je jedan bunker na južnoj padini k. 489, ali ga pešadija nije mogla zauzeti, jer je prostor oko njega brisan jakom mitraljeskom vatrom iz baraka koje su bile obložene debelim naslagama kamena. Posle žestoke borbe, uz jaku vatru automatskog oružja i ručnih bombi, neprijatelj je izvršio protivnapad prema k. 489 i uspeo da se, uz osetne gubitke, probije ka Rapajin Dolu. Tu su ga 4. aprila dočekali i razbili bataljoni 4. brigade koji su obezbeđivali napad. U borbi je utrošeno 48 granata 65 mm, 42 granate 75 mm, 19 granata 47 mm i 11 granata 37 mm.[78]

U borbi kod Brloga, posebno dobro sadejstvo između artiljerije i pešadije ostvareno je pri likvidiranju neprijateljskog bunkera na k. 489. Neutralisanje bunkera pogocima u puškarnice, borci 4. bataljona su potpuno i umešno iskoristili i energičnim jurišem brzo likvidirali ovu jaku vatrenu tačku. U toku daljeg dejstva artiljerije, verovatno bi bio postignut bolji uspeh, za kraće vreme i sa manje gubitaka u ljudstvu, da je izvršena koncentracija vatre raspoloživih artiljerijskih oruđa na jednom pravcu, jer bi omogućila prodor pešadije ka centru neprijateljskog uporišta. Snaga artiljerijske vatre ispoljila bi se utoliko pre da su još za videla izvršene podrobnije pripreme za dejstvo artiljerije noću, i da su se artiljerijska oruđa privukla na još bliže odstojanje, jer bi u tom slučaju izvršila solidniju pripremu juriša i omogućila pešadiji da u jednom naletu slomi neprijatelja.

Pretrpevši neuspehe u odbrani pojedinih uporišta u rejonu Vrhovina i Otočca, iako je ova fortifikacijski solidno uredio, neprijatelj je 6. aprila povukao svoje delove

[78] Isto, knj. 14, dok. 5, 8, 47, 80; Hronologija, str. 457.

iz Vrhovina u Otočac i tako ovaj garnizon pojačao na oko 3.000 vojnika, dok je u Žutim Lokvama bilo oko 800 italijanskih vojnika, sa 2 baterije brdskih topova.

Da bi sprečio izvlačenje delova italijanske divizije „Re" sa ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama iz Otočca prema Senju, štab 1. hrvatskog korpusa je 6. aprila naredio da u toku 7. aprila 8. kordunaška divizija, bez 5. brigade, ojačana 9. brigadom 6. ličke divizije i 1. brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa od 3 topa 65 mm i pridatim joj odeljenjem brdskog topa 65 mm iz sastava divizije (svega 4 brdska topa 65 mm), posedne položaje duž druma Otočac — Rapajin Klanac. Stab korpusa je zadržao 5. brigadu pod svojom komandom, u rejonu s. Podum — Um (k. 795) — s. Škare istočno od Otočca, dok je 6. brigada bila na obezbeđenju prema Gospiću i Ličkim Jesenicama.

Jedinice 8. divizije su 7. aprila posele položaje duž druma Otočac — Žute Lokve:

9. brigada, ojačana sa 2 teška bacača, južno od druma, na liniji k. 587 — Svički vrh — Vlaški vrh — k. 473 (Crkvina);

15. brigada, ojačana 1 brdskim topom 65 mm i 2 teška bacača, severno od druma, na liniji Kompoljski vrh — Metra (k. 721);

4. brigada, ojačana sa 2 brdska topa 65 mm i 2 teška bacača, severno od druma, na liniji Lončara V. (tt. 722) — V. Derivo (k. 643) — Brloška kosa.

Neprijateljski prednji delovi iz Otočca i delovi za prihvat iz Žutih Lokvi otpočeli su jednovremeno nastupanje u pravcu s. Kompolja, gde su se spojili po podne 9. aprila. To im je olakšalo dalje izvlačenje prema Senju. Obezbeđujući se jakim pobočnicama, neprijatelj se uz podršku dosta jake artiljerije i tenkova, postepeno probijao ka Žutim Lokvama. Zbog nedostatka municije, vatra brdskih topova, pridatih brigadama, nije bila naročito efikasna. Za napad na Otočac 5. brigadi je pridata tenkovska četa od 3 tenka i 1. brdska baterija 1. hrvatskog korpusa od 3 topa 65 mm. Baterija je 10. aprila do 7 časova stigla na VP kod raskrsnice puteva, severno od k. 566, za podršku bataljona na tom pravcu, sa kojima je komandir baterije organizovao neposrednu vezu.

U s. Kompolju, 9. brigada je 10. aprila razbila neke neprijateljske delove i ovladala drumom od crkve do Crkvena i zaplenila 2 brdska topa 75 mm (od kojih 1 neispravan), sa 214 granata, 4 laka minobacača sa 555 mina, 50 teških mina i 22 tovarne mazge sa samarima.

Borbe su nastavljene i 11. aprila. Brdska baterija je ovoga dana pridata 5. brigadi, pa je sa nekoliko granata tukla Otočac i uznemiravala neprijatelja u gradu. Neprijateljska artiljerija je bezuspešno reagirala. U ovim borbama kod Otočca utrošeno je 37 granata, 58 teških i 133 lake mine.[79]

Gospić je predstavljao jedno od vrlo jakih neprijateljskih uporišta u Lici. U gradu se nalazilo oko 5.000 ustaško-domobranskih vojnika, sa četom od 5 tenkova i brdskom baterijom. U Širokoj Kuli bilo je oko 300 ustaša, u Perušiću 1 ustaški bataljon sa pt-topom, a u Ličkom Osiku četa ustaša i 2 brdska topa. I ova tri uporišta bila su dobro utvrđena i ograđena bodljikavom žicom, jer su bila uklopljena u spoljnu liniju odbrane Gospića.

Napad na Široku Kulu, 19. aprila u 22.00 časa, izvršila je 2. brigada 6. ličke divizije, ojačana sa 3 tenka, brdskom baterijom od 3 topa 75 mm i 1 haubicom 100 mm. Brdska baterija je sa VP oko 800 m ispred Široke Kule, sa 45 granata neposrednim gađanjem na utvrđene tačke oko crkve i škole, vrlo uspešno pripremila juriš pešadije i zauzimanje ovih objekata, a zatim prenela vatru na centar sela. Međutim, 4. bataljon nije uspeo da se probije na svom pravcu pa su se u svanuće morali povući i delovi iz rejona škole. Posle toga se cela brigada povukla na polazne položaje. Brdska baterija se u 4.00 časa 20. aprila povukla na VP u rejonu k. 773, odakle je u toku dana tukla neprijateljske delove koji su pokušavali da se iz Perušića i Ličkog Osika probiju u Široku Kulu. Posle vrlo jake artiljerijske vatre po centru sela, oko 22.00, 20. aprila, obnovljen je napad. Jedinice 2. brigade prodrle su u Široku Kulu. Da bi izbegao uništenje neprijatelj se dosta organizovano povukao u Lički Osik.[80]

[79] Is1o, dok. 37, 38, 39, 17, 29, 61, 65, 66; Oslobodilački rat, prva knj. str. 503; Hronologija, str. 458.

[80] Isto, knj. 14, dok. 81, 85, 86, 90, 99, 109, 112; Oslobodilački rat, prva knj., str. 503; Hronologija, str. 459.

U borbi za Široku Kulu utrošeno je 72 granate 75 mm i 19 granata 100 mm.

U napadu na s. Brušane 28. aprila, 9. brigada 6. ličke divizije ojačana je 2. brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa (3 topa 75 mm), 1 haubicom 100 mm, 1 pt-topom, vodom minobacača i sa 2 tenka. Brdska baterija je postavljena na VP kod s. Brušana, na oko 1.500 m od cilja i ubrzo neutralisala tri bunkera koje je neprijatelj brzo napustio, utrošivši svega 12 granata. Veštim manevrom i energičnim obuhvatnim napadom, 2. brigada 6. ličke divizije, razbila je 30. aprila oko 500 ustaško-domobranskih vojnika na položaju s. Ura — k. 927 — V. Basača (tt. 1091) i zaplenila 2 brdska topa 65 mm sa 317 granata.[81]

Posle izvršenih priprema u toku dana, 1. brigada 6. ličke divizije, ojačana jednim bataljonom 9. brigade, 2. brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa (3 topa 75 mm), 1. haubicom 100 mm, 2 bacača i sa 2 tenka napala je u 19.00 časova 29. aprila neprijateljska uporišta s. Lički Novi i Oštru (tt. 798). Napad su obezbeđivale 9. brigada prema Gospiću, a 2. brigada prema Karlobagu. U artpripremi napada, koja je počela u 19.00 časova, brdska baterija je tukla određene ciljeve u Ličkom Novom, a haubica je sasredila vatru na otpornu tačku Oštra (tt. 798). Kako nije na vreme stigla municija za popunu brdske baterije, ona je sa odstojanja oko 1.500 m tukla bunkere samo sa 4 granate, tako da nisu mogli biti neutralisani, dok je haubica, sa daljine oko 3.200 m, dejstvovala sa šrapnelima na Oštru, takođe, sa slabim efektom. Ipak je snažnim naletom pešadije Lički Novi u toku noći zauzet, a sutradan oko 10 časova, uz podršku brdske baterije, zauzeta je i otporna tačka Oštro. Brdska baterija je u toku noći popunjena municijom i prebačena na VP istočno od crkve (k. 565), u Ličkom Novom, odakle je od 6.00 časova 30. aprila tukla otpornu tačku Oštra. Od utrošenih 20 granata imala je puna 4 pogotka u cilj na vrhu kote, čime je pripremila juriš pešadije.[82]

U toku prikupljanja jedinica 8. kordunaške divizije za napad na Gospić, 1. brdska baterija 1. hrvatskog korpusa

[81] Isto, dok. 106, 115; knj. 15, dok. 10, 33; Hronologija, str. 459, 476.

[82] Isto knj. 14, dok. 111, 113, knj. 15, dok. 10.

(1 top 75 mm i 2 topa 65 mm) pridata je 15. brigadi i 26. aprila postavljena na VP u rejonu s. Lički Osik. Istog dana jednim topom 65 mm sa VP kod groblja j-z od Ličkog Osika oštetila je jedan neprijateljski avion na aerodromu istočno od plantaže, na Smiljanskom polju, iako je cilj bio udaljen oko 6 km. Sutradan, 27. aprila, prebačena je na VP u rejonu s. Mušaluk, odakle je krajnjim dometom tukla ciljeve u rejonu ž. st. u Gospiću, sa 42 granate 75 mm i 20 granata 65 mm, nanevši neprijatelju izvesne gubitke. Zbog vrlo teškog osmatranja sa ovog pravca, brdska baterija je prebačena u rejon s. Ostrovica, odakle je sa daljine oko 4 km uspešnije tukla aerodrom.

Za uspešniju podršku 15. brigade, koja je u sumrak 29. aprila otpočela napad pravcem aerodrom — gimnazija i Budačka ulica u Gospiću, 1. brdska baterija je prebačena na VP kod železničkog mosta, s-z od Velikog Brda. Odatle je sa daljine od oko 3 km u toku noći tukla centar Gospića i uznemiravala neprijatelja u gradu utrošivši 17 granata 75 mm i 9 granata 65 mm. Pošto je 15. brigada u svanuće 30. aprila proterala neprijateljske isturene delove u Gospić, a povukla se na desnu obalu r. Like, 1. brdska baterija prebacila se na VP u rejonu s. Ostrovice.[83]

Posle završenih priprema, jedinice 1. hrvatskog korpusa napale su utvrđeni Gospić u 19.00 časova 2. maja:

2. i 9. brigada 6. ličke divizije, uz podršku 2. brdske baterije 1. hrvatskog korpusa od 4 topa 75 mm, 1. brdske baterije od 3 topa 65 mm, 1 pt-top, 3 teška minobacača i 2 tenka, napadale su Smiljanskom kosom ka centru grada i mostu na reci Novčići, dok je njena 1. brigada obezbeđivala napad sa pravca Karlobaga;

4. brigada 8. kordunaške divizije, sa 1 brdskim topom 75 mm, 1 brdskim topom 65 mm pridat iz 1. brdske baterije, 1 pt-topom, 2 teška minobacača i 2 tenka, napadala je sa severoistoka Budačkom ulicom ka centru grada, dok je 15. brigada ove divizije blokirala ž. st. Gospić i vršila pritisak na neprijateljska utvrđenja u Bilajskoj, Jasikovačkoj i Zabičkoj ulici u Gospiću.[84]

Pošto je pridata 6. ličkoj diviziji, 2. brdska baterija se 1. maja iz Divosela prebacila u s. Smiljan. Neposredno

[83] Isto, knj. 15, dok. 15, 24.
[84] Isto, knj. 14, dok. 114; knj. 15, dok. 1, 25, 109.

ed početak napada, Smiljanskom Kosom izašla je na VP oko 1.200 m od bunkera, na ulazu u Gospić. Tačno u 19.00 časova otvorila je vatru na bunkere i rovove. Zbog slabe preglednosti, osmatranje je bilo vrlo teško, a zbog velike otpornosti bunkera ni puni pogoci, van puškarnice, ovim oruđima nisu imali nikakvog efekta, iako je baterija utrošila 55 granata. Bateriji je bilo pridato i jedno odeljenje topova 65 mm 1. brdske baterije, ali je ono na VP stiglo tek oko 3 časa ujutru 3. maja tako da je ispalilo samo 3 granate. I odeljenja 1. brdske baterije koja su pridata 8. kordunaškoj diviziji zadocnila su sa izlaženjem na osnovne VP, jer ih je na maršu od Ličkog Osika uznemiravala neprijateljska avijacija. Tako je 4. brigada ove divizije napad otpočela bez artiljerijske podrške. A kad je artiljerija stigla, kiša i velika pomrčina mnogo su ometali njeno dejstvo i sa najbližih odstojanja, pa je njeno dejstvo na centar grada imalo više moralno dejstvo na neprijatelja. Pošto napad nije uspeo, jedinice su se pred svanuće 3. maja povukle na polazne položaje.

Artiljerijska podrška napada na Gospić nije bila efikasna, kako zbog nedovoljne moći brdskih topova za rušenje vrlo otpornih bunkera, tako i zbog nedostataka u organizaciji osmatranja dejstva artiljerije. Grupisanje brdskih baterija pravilno je izvršeno, ali sadejstvo artiljerije sa pešadijom i tenkovima nije bilo dovoljno organizovano ni u artiljerijskoj pripremi, ni u toku podrške napada. Kad je pešadija zaustavljena pred žičanim preprekama jakom vatrom iz bunkera, topovi nisu uvučeni u streljački stroj da neposrednim gađanjem u puškarnice bunkera neutrališu neprijateljska vatrena sredstva. A na pravcu napada 6. ličke divizije artiljerija je, zbog nedostatka iskustava, utrošila municiju pre no što je pešadija bila spremna za juriš.[85]

U napadu na neprijateljsko uporište Gospić i okolna uporišta, artiljerija je, uglavnom, pravilno upotrebljavana. Stab 1. hrvatskog korpusa najčešće je po baterijama pridavao artiljeriju divizijama prema važnosti zadataka koje su izvršavale i prema uslovima za njenu upotrebu i dejstvo, s obzirom na zemljište na kome su dejstva iz-

[85] Isto, knj. 15, dok. 3, 8, 9, 10, 15, 24, 25, 109.

vođena. Pridatu artiljeriju štabovi divizija rede su zadržavali pod neposrednom komandom kao grupu za opštu podršku, već su je pridavali brigadama na glavnom pravcu udara divizije. U dejstvima oko Gospića nešto manje su primenjivana oruđa većeg kalibra za neposredno gađanje sa bliskih odstojanja, verovatno zbog teže pokretljivosti ovih oruđa i zbog ograničene količine municije. Još uvek je bilo prilično nedostataka u organizaciji sadejstva artiljerije sa pešadijom i tenkovima, zbog čega pešadija i tenkovi nisu umešno koristili artiljerijsku vatru za izvršenje juriša.

Posle neuspelog napada na Gospić, 2/3. maja, jedinice 1. hrvatskog korpusa, u toku ovog meseca, nisu izvodile značajnije operacije zbog pojave tifusa u nekim jedinicama. Tifus je naročito uzeo maha u 8. diviziji, koja je sa pridatim jedinicama ostala neko vreme u karantinu. Međutim, 6. lička divizija ojačana 2. brdskom baterijom 1. hrvatskog korpusa, od 12. maja držala je Gospić u blokadi.[86]

U Kordunu i Baniji dejstvovala je Unska operativna grupa, formirana 29. aprila 1943., sastava: 8. krajiška i 4. banijska brigada i tri bataljona Kordunaškog NOP odreda. Delovi 4. banijske brigade su noću 12/13. maja razbili delove 3. bataljona domobranskog 11. brdskog puka u Starom Selu, južno od Topuskog i zarobili 112 domobrana, a zaplenili 1 pt-top, sa 38 granata. U zoru, 24. maja, jedinice Unske operativne grupe, energičnim napadom na s. Bučicu, 3 km južno od s. Pokupskog, razbile su 2. bataljon domobranske 5. brdske brigade, zarobile 102 domobrana i pored ostalog, zaplenile jednu brdsku bateriju od 3 topa 75 mm M. 15, sa 600 granata i 1 top 65 mm, sa 75 granata, 60 tovarnih konja, sa 5 sedala i 39 samara. Od zaplenjenih topova, Unska operativna grupa je odmah formirala svoju brdsku bateriju. Napad su podržavali minobacači i 1 pt-top, koji su se kretali drumom s. D. Taborište — s. Bučica.[87]

Posle oporavka jedinica, 8. divizija je u junu 1943. nastavila napade na neprijateljska uporišta u Lici, Kordunu i Baniji.

[86] Isto, dok. 29, 37, 109.
[87] Isto, dok. 12, 23, 30, 45, 66, 92; Hronologija, str. 459, 477, 478.

Noću 7/8. juna njena 3. brigada (ranije 15. brigada), sa 1 pt-topom i 3 teška minobacača izvršila je koncentričan napad na Josipdol, gde se utvrdilo oko 300 Italijana sa nešto domobrana i 3 bataljona četnika. Stab brigade je minobacače i pt-top pridao bataljonu koji je napadao na južni deo sela, dok je 1. brdska baterija sa VP u rejonu k. 426, oko 3 km južno od Josipdola, imala zadatak da dejstvuje i na Oštarije i ž. st. Josipdol. Komandir baterije sa vođama topovskih odeljenja, izašao je u toku dana, 7. juna, u rejon VP i odredio mesto za svako oruđe i elemente za gađanje određenih ciljeva. U 21 čas baterija je po odeljenjima izvedena na VP. Ceti iz sastava 15. brigade koja je određena da od k. 320, na okuci r. Dobre, vrši demonstrativan napad na Ogulin, pridat je 1 brdski top na VP u s. Salopeki, oko 3,5 km južno od Ogulina.

Planom je bilo predviđeno da napad na Josipdol otpočne u 21.30 časova 7. juna, sa kratkom artpripremom. Međutim, zbog jake kiše i velike pomrčine napad je počeo tek u 23.30 časova, vatrom brdske baterije. Zbog teškoća za održavanje veze, sadejstvo baterije sa pešadijom u toku napada bilo je slabo i juriš pešadije samo je delimično uspeo. Borba je nastavljena do 4 časa ujutru 8. juna, kada su se jedinice 3. brigade povukle na polazne položaje. U toku noći brdska baterija je zbog slabe veze sa pešadijom i loših uslova osmatranja (bila je velika pomrčina) samo povremeno dejstvovala,[83] pa je njena podrška bila neefikasna. Tako napad, nešto zbog žilavog otpora neprijatelja, a nešto zbog slabe podrške artiljerije, nije uspeo.

Da bi proširile i povezale slobodnu teritoriju Korduna i Banije sa slobodnom teritorijom Like i Bosanske krajine, jedinice 1. hrvatskog korpusa i Unske operativne grupe, polovinom juna, otpočele su napade na neprijateljska uporišta Slunj, Cetingrad i V. Kladušu, u kojima je neprijatelj imao po jedan ustaško-domobranski bataljon, a posada u V. Kladuši je imala još i 4 pt-topa.

Noću 16/17. juna 2. brigada 8. kordunaške divizije, uz podršku 1. brdske baterije 1. hrvatskog korpusa, izvršila je koncentričan napad na Cetingrad. Pre početka napada,

[88] Arhiv VII, k. 419, br reg. 53/1—1, 9/L—6, 8/2—5; k. 421B, br. reg. 3—6; Hronologija, str. 497.

1. brdska baterija 1. hrvatskog korpusa postavljena je na VP u rejonu Sanac, oko 1 km severno od Cetingrada, spremna za dejstvo po zahtevu pešadije. Napad je počeo 17. juna u 0,30 časova. Druga brigada potpuno je iznenadila neprijatelja, brzo upala u grad i do 5.30 časova prinudila neprijatelja na predaju, zarobivši dve čete (160 domobrana) 3. bataljona 11 brdskog puka. Brdska baterija nije dejstvovala, pošto artiljerijska vatra nije bila nužna.

Iz rejona Cetingrada 1. brdska baterija upućena je ka Slunju za podršku 3. brigade 8. kordunaške divizije u napadu na ovo mesto. Koncentričan napad na Slunj u kome su se nalazili delovi domobranskog 11. brdskog puka, 3. brigada je otpočela u 20.00 časova, 18. juna uz podršku I. brdske baterije, sa VP u rejonu s. Cvitović, k. 282. Neposrednim gađanjem bunkera na zapadnoj ivici grada, brigada je postigla dobar uspeh i utrošila 12 granata 75 mm i 14 granata 75 mm. Sadejstvo baterije sa pešadijom bilo je dobro organizovano. Pešadija je raketama pokazivala ciljeve koje je baterija uspešno tukla. Nekoliko granata baterija je ispalila i na centar Slunja, što je još više pokolebalo neprijatelja, koji se oko 2.00 č., 19. juna povukao u s. Lađevac i s. Furjane.

Po oslobođenju Slunja, delovi 8. kordunaške divizije, sa 1. brdskom baterijom, prebacili su se ka V. Kladuši, koju su već držali u blokadi delovi njene 2. brigade i 4. brigade Unske operativne grupe. Napad na dva bataljona II. domobranskog puka u V. Kladuši 20. juna u 20.00 časova izvršili su 2. brigada 8. divizije sa juga i zapada i 4. brigada Unske operativne grupe sa istoka i severa, dok je 3. brigada 8. divizije obezbeđivala napad sa pravca Topuskog, Vranograča i Pećigrada. Napad je podržavala 1. brdska baterija sa VP kod k. 213, j-z od Tuka. Jedan pt-top, pridat bataljonu na pravcu k. 204 — V. Kladuša, kretao se u streljačkom stroju i neposrednim gađanjem po vatrenim tačkama otpora krčio put pešadiji. Napad je otpočeo sa artpripremom u 20.20 časova, brzom paljbom (po 3 granate na oruđe) po ranije određenim ciljevima za koje su po danu proračunati elementi za gađanje. Posle jednočasovne borbe, pešadija je ovladala spoljnim otpornim tačkama, proterujući neprijatelja ka centru grada. Potom je brdska baterija prebačena na naredni vatreni

položaj i sa 1 km odstojanja vrlo uspešno tukla centar grada, koji je u svanuće zauzet. Neprijatelj je još pružao otpor samo iz dobro utvrđene škole, crkve i hotela „Bosna". Koncentričnom vatrom topova, minobacača i mitraljeza omogućeno je pešadiji da zauzme školu i crkvu, dok se neprijatelj i dalje vrlo uporno branio u hotelu „Bosna". U toku priprema juriša na zgradu hotela, kad su brdski i pt-top privlačeni da sa bliskog odstojanja pomognu likvidiranje neprijatelja, oko 14 časova, 21. juna, delovi 721. puka nemačke 114. lovačke divizije i domobranske 2. brdske brigade, uz jaku podršku artiljerije i avijacije, probili su se u V. Kladušu, zbog čega su se naše jedinice povukle. U napadu na V. Kladušu utrošeno je 16 granata 75 mm i 68 granata 65 mm, a zaplenjen 1 pt-top, sa nešto municije.[89]

Kad je neprijatelj pokušao prodor ka Slunju, 24. juna oko 13. časova delovi 2. brigade izvršili su na njega protivnapad preko Dugačke kose i zaplenili 2 brdska topa, od kojih je jedan izvučen. Drugu brigadu uspešno je podržavala 1. brdska baterija sa VP u rejonu k. 265, a zatim sa položaja nešto zapadnije.

U borbama oko Cetingrada, Slunja i V. Kladuše 1. brdska baterija 1. hrvatskog korpusa pravilno je upotrebljavana i vrlo uspešno dejstvovala. Iako je često menjala vatrene položaje i prebacivana od uporišta do uporišta, baterija je na vreme stizala da bez zastoja prati jedinice koje je podržavala.

Dejstva Unske operativne grupe tokom jula 1943. na komunikacijama Glina — Petrinja i Sisak — Sunja — Kostajnica vrlo uspešno je podržavala njena brdska baterija od 2 topa 75 mm i 1 pt-top. Baterija je normalno upotrebljavana za neposredna gađanja sa bližih odstojanja. Za izvršenje pojedinih zadataka bataljonima su pridavana pojedina oruđa kako u napadu tako i za vreme dejstava iz zasede. Tako je, na primer, bataljonima 1. bri-

[89] Isto, k. 419, br. reg. 41—2, 19/1—6, 9/1—5; k. 421, br. reg. 29/1—2, 28/1—2; k. 456, br. reg. 7/1—5; k. 424, br. reg. 12/1/1; k. 421/V, br. reg. 7—6; k. 831, br. reg. 6/6, 30—7, 29—7; k. 1616, br. reg. 3/1—2; Oslobodilački rat, prva knj., str. 505.

Juna 1943., brigade 8. kordunaške divizije preimenovane su: 4. brigada u 1. brigadu, 5. u 2. a 15. u 3. brigadu.

gade Unske operativne grupe koji su u četvoročasovnoj borbi noću 14/15. jula iz zasede uništili italijanski transportni voz kod s. Brđana, na železničkoj pruzi Sunja — Sisak, pridat 1 pt-top koji je sa tri granate zapalio vagon sa artiljerijskom municijom.

Kad je 1. brigada Unske operativne grupe sa položaja s. Gmajna — k. 119 obezbeđivala napad delova ove grupe na Prekopu, jedno pt-odeljenje koje joj je bilo pridato, 19/20. jula sačekalo je neprijateljske tenkove na izlazu iz s. Jukinca, otvorilo vatru sa bliskog odstojanja i primoralo ih da se vrate u Glinu.[90]

Radi organizovanijeg rukovođenja artiljerijom početkom jula je od 1. i 2. brdske baterije formiran 1. brdski divizion 1. hrvatskog korpusa, sastava: štab diviziona, 1. brdska baterija od 4 topa 65 mm i 2. brdska baterija od 4 topa 75 mm na tandem vuču. Divizion je po baterijama pridavan divizijama, a zbog nedostatka municije pojedina oruđa su povremeno sakrivana. Zbog toga se i sastav diviziona u pojedinim akcijama često menjao. U ovom periodu, od artiljerije iz svih jedinica korpusa u borbama su, uglavnom, upotrebljavani: 1 poljski i 9 brdskih topova 75 mm, 1 haubica 100 mm, 3 brdska topa 65 mm, 7 pt-topova 37 mm i 1 pt-top 47 mm.[91]

Tako je 1. brigada 8. divizije za napad na s. Lasinje, gde se nalazila posada od oko 380 ustaša, 9. jula ojačana 1. brdskom baterijom 1. brdskog diviziona i 2 pt-topa 37 mm. Brdska baterija je postavljena na VP kod grupe kuća s. Mihalića i neposrednim gađanjem sa daljine oko 900 m uništila 2 teška mitraljeza na tornju crkve u s. Lasinju. Zatim je tukla neprijatelja oko škole i žandarmerijske stanice, nanoseći mu gubitke, iako su 4 neprijateljska aviona često nadletali Lasinje. Brdska baterija je u toku dana uspešno učestvovala u odbijanju neprijateljskog protivnapada, iako se bila povukla na VP nešto unazad. U ponovnom napadu istog dana u 21.00 čas, pt-topovi i 1 brdski top 65 mm privučeni su na 50—60 m od bunkera, iz kojih je neprijatelj pružao ogorčen otpor. Po-

[90] Isto, k. 421B, br. reg. 20—6; k. 421D, br. reg. 48/11; k. 105A, be. reg. 8—2; k. 1616, br. reg. 3/1—1, 5/1—2; Hronologija, str. 513.
[91] Isto, k. 421D, br. reg. 43/1—11; k. 419A, br. reg. 9/21; k. 105A, br. reg. 34—3; k. 274, br. reg. 6—17/5.

stignut je samo delimičan uspeh, pa su se jedinice 1. brigade 10. jula u 3.30 časova povukle.[92] U napadu na s. Lasinje utrošeno je 15 granata za pt-top, 21 granata 75 mm i 25 granata 65 mm.

U uporištima na komunikaciji Karlovac — Ogulin nalazile su se jače neprijateljske posade; u Generalskom Stolu oko 1100 Italijana sa 100 domobrana, u Ogulinu oko 1500 Italijana sa 200 ustaša i 50 četnika, dok su se u s. D. Dubravama, Globorničkom mostu, G. Dubravama i Tounju, nalazile stalne posade od po 60—100 vojnika. Artiljerija se nalazila samo u Generalskom Stolu i Ogulinu. Sva uporišta bila su dobro utvrđena podešavanjem kamenih kuća za odbranu i izradom armirano-betonskih bunkera raznog tipa.

Napad na Globornički železnički most na r. Globornici, između ž. st. G. i D. Dubrava, na pruzi Karlovac — Ogulin, koji je obezbeđivala stalna posada od 44 Italijana i 16 domobrana iz armiranobetonskih bunkera, ograđenih bodljikavom žicom, izvršila je 1. brigada 8. kordunaške divizije, ojačana sa 5 pt-topova 37 i 47 mm (skica 12). Sam most napadao je samo 2. bataljon 1. brigade, podržan pt-topovima, dok su ostali bataljoni obezbeđivali akciju sa pravca Ogulina i Oštarija, a 2. brigada ove divizije zatvara pravac prema Generalskom Stolu. Dva pridata pt-topa 47 i 37 mm postavljena su na VP u rejonu k. 246, a druga 2 topa istog kalibra južno od železničke pruge, između Globorničkog mosta i D. Dubrava. Topovi su postavljeni tako, da neposrednim gađanjem sa daljine oko 400—600 m mogu jednovremeno da dejstvuju na bunkere sa obe strane železničke pruge. Jedan pt-top je bio postavljen na VP u rejonu s. Zdenac, za sprečavanje prodora neprijateljskih tenkova i oklopnog voza od Oštarija. I ovaj napad je podržavala 1. baterija 1. brdskog diviziona sa VP u rejonu k. 248, s-i od s. Zdenac. Ona je bila pod neposrednom komandom štaba divizije i imala je zadatak da, prema potrebi, dejstvuje i na okolna neprijateljska uporišta.

[92] Isto, k. 826A, br. reg. 11—3/4; k. 830, br. reg. 9/2; k. 419, br. reg. 33/1—6, 34/1—6; k. 419A, br. reg. 13/1—8, 35—11; k. 274, br. reg. 6—17/5, Hronologija str. 512.

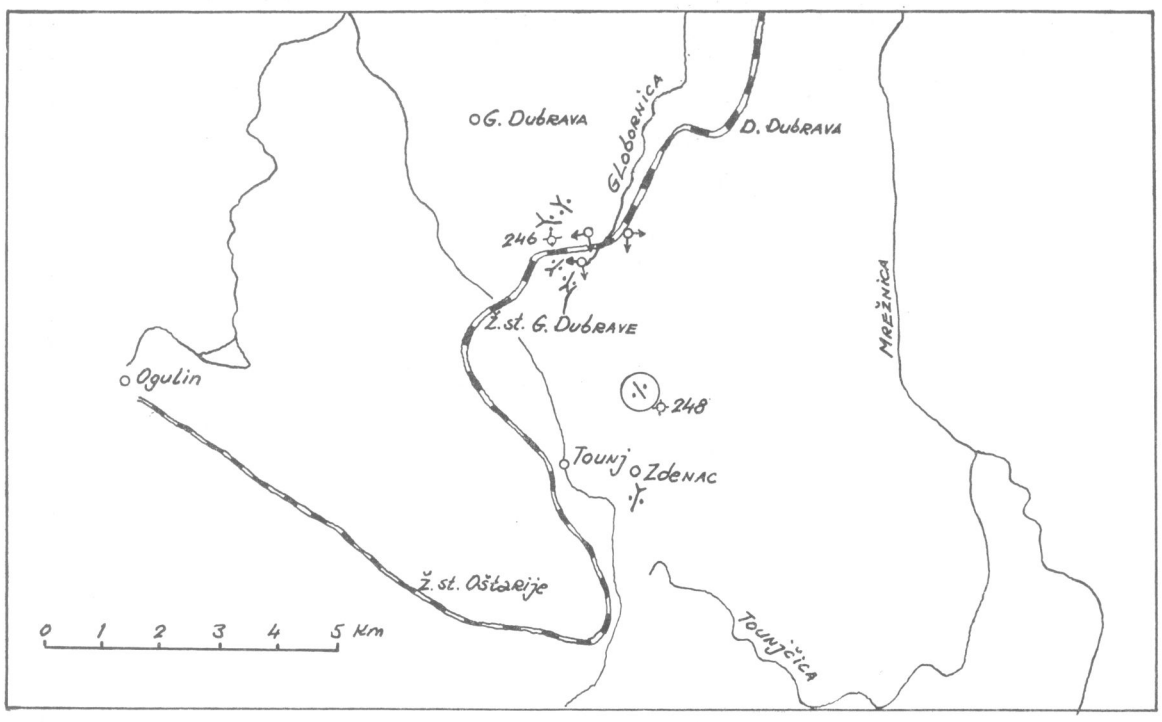

Skica 12 — Napad na Globornički most 30. 7. 1943. god.

Napad na Globornički most otpočeo je u 4.45 časova 30. jula, dejstvom pt-topova na bunkere. Preciznim neposrednim gađanjem pt-topovima, sa utrošene 34 granate, posada velikih bunkera prinuđena je da se sa gornjih spratova povuče u donje, odakle je produžila žilav otpor. Odbranu Globorničkog mosta podržavala je i neprijateljska artiljerija iz Ogulina, tukući vrlo jakom vatrom položaje pešadije i vatrene položaje pt-topova oko mosta, što je otežavalo miniranje bunkera i mosta. Pojavom delova italijanske divizije „Mačerata" i oklopnog voza od Ogulina i Oštarija, pripreme za miniranje mosta su prekinute i jedinice 1. brigade prinuđene da se oko 11 časova ovog dana povuku preko r. Mrežnice u rejon s. Poloja.[93]

Napad na Globornički most nije uspeo niti je ovako važan objekat porušen, usled intervencije neprijateljskog oklopnog voza i italijanskih snaga iz Ogulina. Raspored pt-topova za neposredno dejstvo na bunkere kod mosta pravilno je izvršen i ova oruđa su dobro dejstvovala. Međutim, pogrešno je procenjeno da će se samo jednim pt-topom kod s. Zdenac moći da spreči intervencija oklopnog voza ka Globorničkom mostu, ako drugi mostovi i propusti na železničkoj pruzi nisu porušeni, a to nije učinjeno. Kad se ima u vidu da je glavni objekat napada bio Globornički most, gde je živa sila neprijatelja bila u vrlo jakim bunkerima, pridata 1. brdska baterija nije pravilno upotrebljena, niti racionalno iskorištena, jer njeno dejstvo iz rejona k. 248 sa daljine od oko 3 km, sa svega 14 granata, nije moglo biti efikasno na ciljeve oko mosta, a neprijateljska artiljerija u Ogulinu bila je van njenog dometa.

Napad na neprijateljsku posadu u s. Hrastovici, 12 km južno od Petrinje, izvršila su dva bataljona 1. brigade Unske operativne grupe, parvcem s. Čepeliš — Hrastovica i jedan bataljon 2. brigade ove grupe, ojačan 1 pt-topom, pravcem s, Bačuga — Hrastovica, uz podršku brdske baterije topova 75 mm sa VP kod crkve Sv. Petar, oko 1,5 km j-i od Hrastovice. Napad je počeo u 23.30 časova 15. avgusta, neposrednim gađanjem brdske baterije na centar

[93] Isto, k. 419, br. reg. 8/1—2, 37/1—6; k. 830, br. reg. 5/1, 10/2; k. 831, br. reg. 10/6; k. 105A, br. reg. 4—3; Hronologija, str. 514.

sela i oko crkve gde se neprijatelj bio utvrdio. Drumom od s. Bačuge pt-top se kretao u streljačkom stroju pešadije i sa ispaljene 2 granate uništio 2 neprijateljska mitraljeska gnezda na južnoj ivici sela, koja su jakom vatrom kočila pokret pešadije. Minobacačkom vatrom i vatrom 75 mm, neprijatelj je tako rastrojen da je počeo napuštati pojedine položaje. U toku daljeg napada, brigada je prinudila posadu od 120 domobrana 2. posadne čete na predaju.[94]

b — Borbe u Slavoniji i Hrvatskom zagorju

Za vreme neprijateljske ofanzive protiv snaga 1. hrvatskog i 1. bosanskog korpusa u zimu 1943, slavonske jedinice su aktivnim dejstvima vezale za sebe znatne snage neprijatelja. Jedinice 4. slavonske divizije (12, 16. i 17. brigade), već 22. januara otpočele su sa napadima na neprijateljska uporišta duž železničke pruge Nova Gradiška — Novska. U ovim dejstvima osećao se nedostatak artiljerijskih oruđa kako u napadu, tako i pri odbijanju neprijateljskih oklopnih vozova, koji su brzo intervenisali ka napadnutom uporištu.

Tako su delovi 4. slavonske divizije noću 1/2. februara 1943. napali oko 500 ustaško-domobranskih vojnika iz domobranske 1. brdske divizije u Pakracu. Brzim prodorom pešadije do vatrenih položaja pt-topova, snažnim jurišem topovska posada je razbijena i sva 3 oruđa zaplenjena. Oruđa se nisu mogla izvući, usled intervencije jačih neprijateljskih snaga koje su uz podršku 6 tenkova, savladale obezbeđujuće delove i brzo se probile u Pakrac.[95]

Znatne uspehe postigla je 4. slavonska divizija u dejstvima na padinama pl. Papuk i u Požeškoj kotlini.

Veštim manevrom, 12. i delovi 17. brigade ove divizije potpuno su razbili slavonsku domobransku brigadu, jačine oko 1.650 vojnika, koja je 16. aprila iz rejona s. Kamenski šušnjari krenula u pravcu s. Vučjak — s. Zvečevo.

[94] Isto, k. 421B, br. reg. 31—6, 36—6; k. 105A, br. reg. 46—3; k. 801, br. reg. 30—6; Hronologija, str. 530.

[95] Zbornik, tom V, knj. 11, dok. 65, 79, 80, 93, 94, 100; Hronologija, str. 425.

Nakon 6-časovne žestoke borbe, ostaci neprijatelja su se u neredu povukli u Slav. Požegu. Žestoka borba je vođena sa jednom četom ustaša, koja je sa kose između s. Kamenski Šušnjari i s. G. Vrhovci štitila haubičku bateriju. Četa je razbijena, a haubička baterija zaplenjena, dok je zarobljeno oko 600 vojnika i 10 oficira sa komandantom brigade. Pored ove kompletne baterije od 3 haubice 100 mm sa 250 granata, zaplenjeno je 5 teških minobacača sa 300 mina, 15 lakih minobacača sa 250 mina i dr.[96] Ovo je bila jedna od najvećih i najuspelijih akcija slavonskih jedinica.

Od zaplenjene 3 haubice 100 mm formirana je haubička baterija divizije, a od već postojećih i 5 zaplenjenih minobacača — divizijski minobacački divizion od 8 minobacača 81 mm. Minobacački divizion je u borbama upotrebljavan objedinjeno, ili su oruđa, prema potrebi, pridavana pešadijskim brigadama.

Haubička baterija nije bila popunjena konjskim zapregama, pa su oruđa prevlačena, od položaja do položaja, pozajmljenim konjskim zapregama u obližnjim selima, koje su vraćane vlasnicima posle prebacivanja oruđa u određene rejone. Usled toga, kao i napornog transportovanja haubica po teško prohodnim slavonskim planinama, a naročito preko planine Papuka, kompletna haubička baterija je retko u borbi upotrebljavana, već su najčešće dejstvovala samo pojedina oruđa, dok su ostala bila sakrivena.[97]

Posle uspešne akcije na planini Papuku, jedinice 4. slavonske divizije su u 4.25 časova 8. maja otpočele napad na Voćin, u kome se branio 1. bataljon domobranske 1. brdske brigade, jačine oko 600 domobrana, sa 2 brdska topa 65 mm, 4 teška minobacača, 4 teška mitraljeza i oko 28 puškomitraljeza. Uz podršku artiljerije, napad na Voćin su izvršile 17. brigada 12. divizije, sa pt-topom 37 mm i odeljenjem teških minobacača, sa juga, a 16. brigada 12. divizije sa zapada, dok su 12. i 18. brigada obezbeđivale napad od intervencije neprijatelja iz susednih garnizona. Napad je podržavao minobacački divizion jed-

[96] Isto, knj. 14, dok. 57, 58, 59, 74, 75, 76, 77, 78, 107, 167. Oslobodilački rat, prva knjiga, str. 496; Hronologija, str. 451.

nom grupom od 3 minobacača sa VP u rejonu Kragojevina, dejstvom na Turski grad, park i rovove na zapadnoj ivici s. Voćina, dok je sa 2 minobacača iz rejona k. 267 dejstvovao na Prevendu i rovove u njenom rejonu. Jedna haubica 100 mm koju je obezbeđivala jedna četa 17. brigade, tukla je Turski grad, Prevendu i rovove na južnoj ivici Voćina, sa VP iz rejona Točak (k. 887), oko 5 km južno od Voćina. Haubicom je komandovao komandir haubičke baterije sa osmatračnice u rejonu Točka, održavajući vezu sa štabom divizije radiom, telefonom i kuririma. Dejstvo haubice i minobacača u artiljerijskoj pripremi napada bilo je uspešno. Uz podršku njihove vatre, delovi 17. i 16. brigade su prodrli u uporište. Međutim, žestokim protivnapadima neprijatelja bili su prinuđeni da se oko 10 časova povuku na polazne položaje. Uz podršku artiljerije i minobacača, brigade su u 21.00 čas ponovo prešle u napad. Posle žestoke borbe u toku cele noći i ujutru 9. maja savladan je i poslednji otpor neprijatelja i Voćin oslobođen. Utrošeno je 40 granata 100 mm, 60 granata 37 mm i 75 mina. Zaplenjena su 2 brdska topa 65 mm, sa oko 1.000 granata, od kojih je odmah formirana brdska baterija 4. slavonske divizije.[98]

Haubica 100 mm, usled slabe pokretljivosti, nije se mogla privući bliže Voćinu, ali je osmatračnica komandira baterije mogla da bude kod štaba divizije ili bliže, ili pak na Kragojevini, kod komandanta minobacačkog diviziona, koji je, po ovlašćenju štaba divizije, upravljao vatrom svih teških oruđa u artpripremi napada. Sa osmatračnice, udaljene oko 5 km od ciljeva, bilo je prilično otežano osmatranje pogodaka, jer komandir baterije nije raspolagao potrebnim instrumentima za osmatranje. Gusta magla upočetku napada otežavala je upotrebu teškog naoružanja, a haubica je na novo pojavljene ciljeve prilično sporo prenosila vatru, zbog teškog sporazumevanja komandira baterije sa pešadijom koja je vatru zahtevala.

Kad je 17. maja 1943. formiran 1. slavonski korpus, u čiji sastav su ušle 4. slavonska divizija (12, 16. i 18. bri-

[98] Isto, knj. 15, dok. 14, 34, 36, 44, 61; Oslobodilački rat, prva knj., str. 496; Hronologija, str. 477; Gajo Ivanković, potpukovnik „Formiranje i borbe prve artiljerijske jeidnice u 6. korpusu Slavonije", Artiljerijski glasnik, br. 6/51.

<?ada) i 10. divizija (17. i 21. brigada), štab korpusa je neposredno pod svoju komandu stavio divizion teških minobacača, haubičku bateriju od 3 haubice 100 mm i brdsku bateriju od 2 topa 65 mm 4. slavonske divizije i od ovih jedinica organizovao korpusnu artiljeriju."

Haubičku bateriju 100 mm štab korpusa je u borbi zadržavao pod svojom komandom ili je pridavao diviziji, odnosno brigadi, na težištu dejstva, dok je brdsku bateriju normalno pridavao diviziji, odnosno brigadi na pravcu glavnog udara. Topovi 65 mm kao i pt-topovi su uvlačeni i u streljački stroj pešadije za neposredno gađanje, pridavani bataljonu na glavnom pravcu ili zadržavani pod komandom štaba brigade, koji im je postavljao zadatke.

Tako je za vreme napada na uporište Kutjevo, 28/29. maja, jedna haubica 100 mm sa VP kod s. Kunovići (6 km s-z od SI. Požege), dejstvom na Glavicu (k. 212) i kasarnu demonstrirala napad na Slavonsku Požegu, utrošivši 40 granata, pa je uzoru prebačena na pl. Papuk i tamo privremeno sakrivena.

Napad na oko 530 ustaša iz 16. ustaškog bataljona u s. Kutjevu izvršila je 18. brigada 4. slavonske divizije u 23.00 časa, 28. maja jednim bataljonom sa pridatim pt--topom 37 mm, sa juga, uz Kutjevsku reku, a drugim bataljonom, sa pridatom brdskom baterijom od 2 brdska topa 65 mm, sa s-z, preko k. 300. Neprijateljski delovi iz otpornih tačaka oko Kutjeva brzo su odbačeni u selo, ali su produžili otpor iz utvrđenih kuća. Uz neposrednu podršku topova iz streljačkog stroja, pešadija je zauzimala kuću po kuću i ovladala selom, osim utvrđenim zgradama državne pastuhare. Tu su oko 400 ustaša produžili upornu borbu do uveče. Koristeći mrak i slabosti blokade, oni su se oko 23 časa 29. maja izvukli u pravcu SI. Požege.

Posle napada na Kutjevo, brdska baterija je pridata 12. brigadi 4. slavonske divizije koja je 4. juna napala Našice. Brdski topovi 65 mm kretali su se u streljačkom stroju pešadije i neposrednim gađanjem, sa daljine 50—•

[99] Isto, knj. 15, dok. 54; knj. 16, dok. 78; Oslobodilački rat, prva knj., str. 497; Hronologija, str. 468.

100 m, brzo uništavali vatrene tačke koje su kočile pokret pešadije.[100]

Posle razbijanja neprijatelja u Požeškoj kotlini, 1. slavonski (2. hrvatski) korpus se od 5. juna prebacio na Krndiju i pl. Papuk, orijentišući dejstva 10. i 12. divizije na komunikaciju Virovitica — Daruvar — Pakrac. Haubička baterija 100 mm nije se mogla transportovati po besputnom zemljištu Papuka, pa su oruđa zakopana. Za brdske topove 65 mm nije bilo dovoljno ni tovarnih konja, ni samara za tovarenje oruđa i municije. Zato su topovi prevoženi privezivanjem lafeta za prednji trap seoskih kola. Za vuču kola korišteni su konji. To se na slavonskom zemljištu pokazalo dosta praktično.

U toku prodiranja ka Hrvatskom zagorju jedinice 2. hrvatskog korpusa napadale su neprijatelja na komunikacijama i u garnizonima gde su bile neprijateljske posade slabijeg sastava. Brdske baterije pridavane su brigadama na glavnom pravcu dejstva. Tako je u napadu na s. Sirač, južno od Daruvara, gde su bili delovi domobranske 4. brdske brigade sa 1 pt-topom, 17. brigada 10. divizije ojačana brdskom baterijom od 2 topa 65 mm i sa 2 teška minobacača. Brdska baterija je sa VP u rejonu k. 313, Đeram, istočno od s. Sirač, neposrednim gađanjem sa daljine oko 1 km preciznom vatrom tukla određene ciljeve u selu. Napad je počeo u 3.00 časa 13. juna. Do 13.50 časova celo selo je zauzeto, osim škole i ž. st. Sirač, iz kojih je neprijatelj davao ogorčen otpor. U 21.00 čas koncentrisana je vatra minobacača i baterije na utvrđenu školu, sa utroškom 15 granata i 10 mina. Zatim je snažnim jurišem u 23 časa škola zauzeta. Po likvidiranju neprijatelja u školi, baterija i minobacači su koncentrisali vatru na ž. st. Sirač, pa je i ona do 2.45 časova 14. juna zauzeta. U Sirču je zaplenjen 1 pt-top 37 mm, sa 22 granate.[101]

[100] Isto, tom V, knj. 15, dok. 77, 85, 86; knj. 16, dok. 6, 36; Hronologija, str. 478.

[101] Arhiv VII, k. 470, br. reg. 28—1/1, 4—2/1, 10—2/1; k. 907, br. reg. 37/2; k. 1121, br. reg. 10/1, k. 1129. br. reg. 38/1, 39/1, k. 1130, br. reg. 2—2. Oslobodilački rat, prva knj., str. 497; Art. glasnik, br. 6/51, str. 86; Hronologija, str. 497.

Prvi slavonski korpus je preimenovan u 2. korpus NOV Hrvatske, a 4. slavonska divizija u 12. diviziju.

Početkom jula 1943. glavnina 12. divizije (12. i 16. brigada) bez borbe se prebacila na Kalnik, gde se povezala sa Kalničkim odredom.

U s. Jalkovcu, 3 km južno od Varaždina, nalazio se domobranski artiljerijski divizion od 4 brdske i 4 poljske haubice 100 mm, sa pomoćnim delovima. Prema ranije izvršenim pripremama organizacije KPJ na terenu i grupe oficira iz diviziona, domobranski divizion se noću 7/8. jula, bez borbe, predao jedinicama Kalničkog NOP odreda. Još od početka 1942. major Demetar Varda, komandant diviziona, održavao je vezu sa rukovodstvom NOP u Zagrebu, povezujući se preko Štefice Kukec Mrvice sa Stjepanom Ivićem Malim. Na sastancima, održanim u Zagrebu, sa majorom Vardom, u prisustvu Ive Lole Ribara, Marka Belinića, Dragutina Seilija i Ivana Krajačića, odlučeno je da se divizion preda kad jače jedinice NOV budu upućene na područje Varaždina. To je ostvareno početkom jula 1943, kad je tamo stigla 12. divizija.

Poslednji sastanak između komandanta partizanskih jedinica i majora Varde održan je 5. jula u s. Slanju, na kojem je detaljno utvrđeno i dogovoreno o načinu predaje diviziona.

Po padu mraka, 7. jula, Kalnički odred, na čelu sa komandantom Izidorom Srokom, došao je do samog s. Jalkovca. Pred Srokom je izašao major Varda. Posle toga, glavnina snaga odreda raspoređena je oko Jalkovca, a jedan bataljon uveden je u krug kasarne i postrojio se ispred zgrade, sa puškama k nozi, zamenivši stražare-domobrane partizanima. Zatim je major Varda dao „uzbunu" i divizion postrojio prema partizanskom bataljonu, u krugu kasarne.

Pošto su major Varda i komesar odreda Joža Horvat ukratko upoznali domobrane sa značajem NOB-a, divizion je prišao partizanima. Sa majorom Vardom su prešli u partizane 80 domobrana i njegovi oficiri Josip Rukavina, Vladimir Slobođaninov, Ivica Uglješić i Mirko Habdija.

Prelaz domobranskog diviziona na stranu NOV imao je veliki politički značaj i snažan uticaj na ostale domobranske garnizone, kod kojih je moralno stanje pokolebano.

O prelasku domobranskog diviziona u s. Jalkovcu na stranu NOV i POJ, u izveštaju zapovjedništva glavnog stožera domobranstva, od 9. jula 1943, pored ostalog, stoji:

dosadašnjim izviđanjem utvrđeno je, da su nastambe stožera i stožerne bitnice I top. sklopa predate partizanima izdajstvom zapovjednika I. top. sklopa bojnika Varde .. ,[102]

A u izveštaju glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost od 16. jula stoji:

„...Noću 7. na 8. srpnja domobranski bojnik Varda predao je topnički sklop sa 80 domobrana bez borbe partizanima. Prethodno je bojnik Varda brzoglasno iz Varaždina pozvao častnike toga sklopa da se jave u Jalkovcu, tj. u topničkom sklopu, i ako zato nije imao nikakvog razloga.

Bojnik Varda održao je prigodom predaje domobrana govor upućen domobranima i partizanima. •— Govorio je u sledećem smislu: Kako je baš njima palo u čast, da mogu oštetiti Pavelića i njegove plaćenike, a pomoći narodnu vojsku i partizane.. ,"[103]

Planom je bilo predviđeno da se 4 brdske haubice sa municijom izvuku na planinu Kalnik. Međutim, pri sudaru sa neprijateljskim tenkovima, na drumu Varaždin — Varaždinske Toplice, imao se utisak da neprijatelj koncentriše jače snage u tom rejonu, pa je odlučeno da se bar nekoliko haubica izvuče na planinu Ivančicu. Pre uništenja poljskih haubica i evakuacije plena otvorena je vatra na kasarne i druge vojne objekte u Varaždinu. To je stvorilo paniku u garnizonu, a neprijatelju su naneti gubici. Pošto se sve haubice nisu mogle izvući, 6 haubica je, sa velikom količinom municije u topovskoj šupi, uništeno a stambene barake su izgorele. Izvučene su samo 2 brdske haubice 100 mm, sa 39 granata i 16 konja, koje su prebačene na planinu Ivanšćicu. Prelaskom haubičkog diviziona na stranu partizana i pojačanim dejstvom snaga NOV, u jedinice Kalničkog odreda otpočele su sve masovnije da stupaju nove grupe boraca.

Noću 8/9. jula baterija od 2 haubice 100 mm prebačena je iz s. Margečana u rejon s. Ivanečka železnica i smeštena u šumu na odmor sa Kalničkim odredom. Oruđa

[102] Zbornik, tom V, knj. 17, dok. br. 122, str. 404.
[103] Isto, dok. br. 147, str. 471—472.

nisu sklopljena za dejstvo već su ostala rastavljena po vozovima za brdski transport, onako kako su marševala. Zbog toga nisu mogla dejstvovati protiv neprijateljskih tenkova koji su naišli od s. Ivaneca i sa oko 300 m od mesta haubica otvarali vatru po šumi, ali haubice nisu primetili.[104]

U Lepoglavi se nalazilo na izdržavanju kazne oko 700 političkih i drugih zatvorenika, koje je čuvala stalna posada od oko 200 ustaško-domobranskih vojnika. Dobro utvrđene zgrade kaznione bile su ograđene visokim i jakim zidovima i podešene za odbranu unakrsnom mitraljeskom vatrom.

Napad na kaznione u Lepoglavi izvršio je samo jedan bataljon 12. brigade 12. divizije, ojačan sa 2 minobacača i haubičkom baterijom 100 mm, dok su ostali bataljoni 12. brigade, Omladinska brigada „Jože Vlahović" i Kalnički partizanski odred obezbeđivali izvršenje napada. Haubička baterija od 2 brdske haubice 100 mm, sa VP u s. G. Čačkovec, koje je posela noću, neposrednim gađanjem sa daljine oko 1 km tukla je glavni ulaz i zgrade kaznione. Na zgrade i dvorište stare i nove kaznione dejstvovali su i teški minobacači sa VP kod kapele u s. Gorica. Nastupajući ka kaznionama sa pravca s. Gorica i s. Sestraneca, pešadija je povlačila telefonsku liniju za vezu sa haubičkom baterijom i minobacačima. Pošto je prodrla u neposrednu blizinu zgrada, jedna pešadijska patrola je ispaljivanjem belih raketa osvetljavala cilj koji je haubička baterija tukla.

Vatra iz haubica i minobacača je otvorena tek kada je posada Lepoglave odbila ponuđenu predaju. Za konačno likvidiranje uporišta jedna haubica je privučena na oko 100 m od glavnog ulaza i neposrednim gađanjem prvom granatom porušila ulazna vrata, uništivši i teški

[104] Isto, k. 105A, br. reg. 22—2; k. 26, br. reg. 1—36—2; k. 1472, br. reg. 4/4, 4/5, 11—4; k. 908, br. reg. 24—3; Milan Brunović: „Kalnik u borbi", Zagreb, 1953, str. 203—206; Pajević Miloš: „Razvoj i neka dejstva artiljerije NOVJ posle bitke na Sutjesci do drugog zasedanja AVNOJ-a", Vojnoistorijski glasnik, br. 6/63, str. 149; Rukavina Josip, pukovnik: „Sa haubičkom baterijom kroz Hrvatsko Zagorje u 1943. godini", Artiljerijski glasnik, br. 6/50; Oslobodilački rat, prva knj., str. 457; Hronologija, str. 512.

mitraljez koji je kočio pokret pešadiji. Tako je ova haubica, otvarajući put pešadiji u unutrašnjost uporišta, odigrala presudnu ulogu. Nastavljena je žestoka borba za likvidiranje neprijatelja u pojedinim prostorijama, tako da je uporište konačno likvidirano tek nakon 8 časova borbe, ujutru 13. jula. Oslobođeni su svi zatvorenici, a 100 političkih zatvorenika stupilo je u jedinice 12. divizije i Kalničkog odreda.

Posle žestoke borbe u rejonu s. Trakošćana, s-z od Lepoglave, 12. brigada 12. divizije i Kalnički odred su se povukli ka Strahinščici. Iz ovog rejona jedinice 12. divizije krenule su preko planine Ivanšćice na Kalnik, i posle žestokih borbi, 26. jula izbile na Bilogoru Brdske haubice se nisu mogle transportovati po ovom besputnom i ispresecanom zemljištu, pa su uništene, jer bi, inače, predstavljale teret za jedinice 12. divizije, koje su se pod borbom, preko teško prolazne pl. Ivanšćice i Kalnika probijale na Bilogoru. Pojava i dejstvo krupnih jedinica NOV kroz Hrvatsko zagorje, koje su u akcijama podržavane i artiljerijom, imali su velikog uticaja na narodne mase ovog kraja, što se odrazilo u prilivu novih boraca u redove NOV.[105]

Po povratku 12. divizije iz Hrvatskog zagorja, i artiljerijske jedinice su popunjene boračkim sastavom. Sa ovim ljudstvom je izdvojena redovna nastava za stručno osposobljavanje i usavršavanje artiljeraca. O tome su se starali štabovi divizija i štabovi brigada. Pridajući veliki značaj artiljeriji, štab 2. hrvatskog korpusa, u naređenju od 30. jula 1943., pored ostalog, kaže:

„10) Na protivoklopnim oruđima ostaviti najbolje drugove. Posvetiti najveću pažnju njihovoj praktičnoj naobrazbi. Samo stručna i potpuno svjesna posluga, koja do savršenstva poznaje oružje kojim rukuje, moći će uspješno razbijati tenkove. Za njihovu izobrazbu na oruđima bit će odgovoran artiljerijski odsjek Štaba korpusa, te štabovi divizija, odnosno brigada".[106]

U toku avgusta 1943. jedinice 2. hrvatskog korpusa uglavnom su dejstvovale na komunikacije i napadale

[105] Isto, k. 881, br. reg. 33/1; k. 892, br. reg. 13—1, 11—2; Hronologija, str. 512.
[106] Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 90.

manja neprijateljska uporišta u Slavoniji. Brdska baterija od 2 topa 65 mm, kao korpusna artiljerija, u borbama je cela ili po oruđima pridavana brigadama za dejstvo na utvrđene vatrene tačke koje pešadija nije bila u stanju da likvidira svojim sredstvima. Zbog nedostatka municije planiran je utrošak svake granate, o čemu su se starali štabovi divizija, odnosno brigada kojima su oruđa pridavana. 2 pt-topa 37 mm pridavana su, po oruđima, bataljonima na glavnom pravcu udara brigade, a često i bataljonima u zasedama, čak i na račun jedinica koje su istovremeno napadale na neko uporište. To je imalo puno opravdanja, jer je neprijatelj, skoro po pravilu, tenkovima brzo intervenisao u pravcu napadnutog uporišta. Nije redak slučaj da su i brdski topovi 65 mm pridavani bataljonima u zasedama, što je bio rezultat dobrog poznavanja načina njegovog dejstva, jer nije bio redak slučaj da su baš brze intervencije neprijateljskih delova iz susednih garnizona onemogućavale likvidaciju napadnutih uporišta.

U napadu na ž. st. Bastaji, 10 km s-i od Daruvara, 18. avgusta 1943. jedan bataljon 12. brigade ojačan je 1 pt-topom, dok je Omladinska brigada „Jože Vlahović" za napad na s. M. Bastaji ojačana brdskim topom 65 mm. U oba slučaja neposrednim gađanjem brzo je pokolebana odbrana neprijatelja i jedinice su postigle dobar uspeh.[107] Za uništenje neprijateljske posade (oko 40 vojnika) na železničkom mostu kod k. 156, oko 4 km severeno od Pakraca, 2. bataljon 12. brigade ojačan je teškim bacačem i brdskim topom 65 mm, a 1. bataljon koji je sa položaja Polom (k. 221) — Staro Selo (k. 234) zatvarao pravac prema Daruvaru, ojačan je 1 pt-topom 37 mm. Nakon ispaljenih 5 granata, u 2 časa 24. avgusta nastala je uzbuna i komešanje neprijatelja u rovovima, ali bataljon nije to iskoristio da energičnim jurišem likvidira posadu, pa je borba nastavljena punih 13 sati. Brdski top je ponovo izvučen na VP i sa svega 5 ispaljenih šrapnela omogućio pešadiji da neprijatelja istera iz rovova i da poruši most miniranjem.

U napadu na ž. st. Dragalić, jedan bataljon Omladinske brigade „Jože Vlahović" ojačan je brdskim topom

[107] Arhiv VII, k. 470, br. reg. 18—2/1; k. 881 br. reg. 3/1; k. 892, br. reg. 16/1; k. 105A, br. reg. 34—3.

65 mm, a drugi bataljon iste brigade koji je organizovao zasedu prema Novoj Gradiški, ojačan je pt-topom 37 mm. Bataljonu 18. brigade za uništenje neprijatelja u utvrđenoj školi, domu i crkvi u s. Dragalić pridat je 1 pt-top 37 mm. Svi bataljoni su otpočeli napad istovremeno, u 23.00 časa 8. septembra. Neposrednim gađanjem u prozore i puškarnice topom 37 mm sa bliskog odstojanja brzo je likvidirana posada u sve tri zgrade u Dragaliću. Međutim, u rejonu ž. st. Dragalić neprijatelj se vrlo jako utvrdio, te napad nije uspeo.[108]

c — Dejstva hrvatskih i slovenačkih brigada u Zumberku, Beloj krajini i Dolenjskom

Za dejstvo u dobokoj pozadini neprijateljskih snaga koje su 20. januara 1943. otpočele nastupanje od Karlovca i Ogulina u pravcu Bihaća, u Zumberak su iz Slovenije upućene 1, 2. i 3. slovenačka brigada, koje su noću 24/25. januara prešle r. Krku i preko s. Toplice, zapadno od Novog Mesta, produžile u Zumberak. Ove brigade su se na Zumberku povezale sa 13. proleterskom brigadom „Rade Končar" i 4. hrvatskom brigadom, koje su se nalazile oko s. Krašića. Za rukovođenje ovim snagama formiran je Operativni štab hrvatskih i slovenačkih brigada. U sastavu slovenačkih brigada nije bilo artiljerije, dok je u pratećoj četi 13. proleterske brigade „Rade Končar" bilo 2 laka i 1 teški minobacač 81 mm i 1 brdski top 65 mm.[109]

Napad na s. D. Brezovicu otpočela je 13. proleterska brigada „Rade Končar" u 22.15 časova 18. februara 1943. Znak početka napada dat je ispaljivanjem jedne granate iz topa 65 mm i po jedne mine iz lakih minobacača, pridatih 2. i 1. bataljonu. Mada nije vršena korektura, prva ispaljena granata iz topa 65 mm pala je u centar sela. Zatim je pešadija izvršila snažan juriš, ali je postigla samo delimičan uspeh, jer se oko 150 belogardejaca iz utvrđe-

[108] Isto, k. 892, br. reg. 18/1; k. 908, br. reg. 6—1, 25—3, 26—3; k. 881, 8—2.

[109] Zbornik, tom VI, knj. 5, dok. 32, 86, 102; tom V, knj. 13, dok. 55, 43.

nih kuća vrlo uporno branilo. Neprijatelj se naročito žilavo branio iz podruma jedne jako utvrđene zgrade, podešene za odbranu. Brdski top 65 mm privučen je na odstojanje oko 80 m, ali sa 3 ispaljene granate nije uspeo da neutralise neprijatelja. Pošto je i dalje pružao otpor vrlo dobro organizovanom vatrom automatskog oružja, u 5 časova 19. februara jedinice su se povukle u s. Vrhpolje, na severnim padinama Žumberačke planine. Ni 3. brigada „Ivan Cankar" nije uspela da u napadu na manastir „Pleterje", istočno od Vrhpolja, uništi oko 300 belogardejaca, jer nije imala artiljerije, koja je bila neophodna za likvidaciju ovog uporišta.[110]

Pošto je 15. februara 4. brigada krenula preko Korduna u sastav svoje divizije, 13. proleterska brigada „Rade Končar" je i dalje izvodila akcije u sadejstvu sa slovenačkim brigadama. Brdski top 65 mm vrlo umešno je upotrebljavan za uništavanje vatrenih tačaka koje pešadija nije mogla likvidirati svojim naoružanjem. Tako je pri rušenju železničke pruge Metlika — Crnomelj, 16. aprila 1943. bilo neophodno da se poruši jedan bunker u blizini ž. st. Dobrovice. Brdski top je u toku noći dovučen na VP, oko 150 m od bunkera. Nišanjenjem kroz cev, prvom ispaljenom granatom, porušen je gornji deo bunkera i u njemu ubijeno 7 neprijateljskih vojnika, a zaplenjen 1 mitraljez. Čim je porušen bunker, neposrednim gađanjem, delimično je porušena i zgrada ž. st. Dobrovice, u kojoj je ubijeno više neprijateljskih vojnika. Nakon toga, jedinice su neometano produžile sa rušenjem železničke pruge.[111]

Noću 1/2. maja jedinice 13. proleterske brigade „Rade Končar" i 3. brigada „Ivan Cankar" napale su neprijateljsko uporište St. Rupert, oko 20 km s-z od Novog Mosta. Neprijatelj se naročito dobro utvrdio u jednoj zgradi od tvrdog materijala oko koje su bili izgrađeni betonski bunkeri. Prilazi zgradi brisani su jakom mitraljeskom vatrom, tako da je prilaz bombašima bio nemoguć, utoliko više što je neprijatelj predteren često osvetljavao. Juriš pešadije na utvrđenu zgradu pripremljen je vatrom minobacača

[110] Isto, tom VI, knj. 5, dok. 57, 67; Hronologija, str. 429.
[111] Vojni glasnik br. 12/56, str. 85; Oslobodilački rat, prva knj. str. 517, 520; Hronologija, str. 461.

81 mm i brdskog topa 65 mm 13. proleterske brigade „Rade Končar". U toku noći top je dovučen na VP oko 150 m od utvrđene zgrade i bunkera. Neposrednim gađanjem neprijatelju su jednom granatom koja je eksplodirala u samoj zgradi, naneti gubici od oko 30 mrtvih i ranjenih, ali je on iz ove i drugih zgrada i dalje pružao otpor, očekujući pomoć iz susednih uporišta.[112] Dok se vodila borba sa neprijateljskom posadom, neprijateljski monibacači iz s. Rakovnik koncentrisali su jaku vatru na topovsko odeljenje i naneli mu gubitke od 3 poginula i 7 ranjenih.

Na oslobođenu teritoriju Žumberka 18. juna otpočeo je napad 5 italijanskih i 2 ustaška bataljona, uz podršku 2 čete lakih tenkova i 1 diviziona artiljerije. Posle oštrih desetodnevnih borbi sa 13. proleterskom brigadom „Rade Končar" u rejonu s. Krašić, s. Vivodina, s. Sošica, neprijatelj se uz osetne gubitke povukao u polazne rejone. Topovsko odeljenje imalo je u to vreme samo 34 granate, pa je moralo o ovome da vodi računa.

Protivnapad delova 13. proleterske brigade „Rade Končar" na 13. ustaški bataljon, koji je 23. juna ušao u s. Sošice (oko 12 km severno od Metlike), podržavan je brskim topom 65 mm. Kad je pokret jedinica 13. brigade sa padina Gradine (k. 709) ukočen dejstvom neprijateljskog mitraljeza sa zvonika crkve u s. Sočice, brdski top je izvučen na Gradinu i sa VP oko 500 m od cilja, nišanjenjem kroz cev, prvom granatom uništio neprijateljski mitraljez na zvoniku. Drugom granatom ubijeno je nekoliko ustaša u rovu kod crkve. To je izazvalo paniku kod neprijatelja, tako da je pod pritiskom jedinica 13. brigade u neredu odstupio prema s. Gorenja Vas.

Drugi bataljon 13. brigade, uz podršku 1 pt-topa, 1 brdskog topa i 2 teška minobacača, u 22.00 časa, 8. septembra, napao je oko 220 ustaša u uporištu s. Gorenja Vas. Međutim, usred vrlo tamne noći dejstvo artiljerije nije bilo efikasno, te je napad odložen za 5.30 časova ujutro. Topovi su u toku noći prebačeni na VP, oko 150 m od ciljeva određenih za gađanje. To je dalo dobre rezultate, jer su prvim ispaljenim granatama uništeni bunkeri

[1,2] Zbornik, tom VI, knj. 6, dok. 11; Hronologija, str. 480.

iz kojih su jakom vatrom štićeni prilazi u selo. Time je omogućeno brzo prodiranje pešadije u selo. Zatim su topovi iz streljačkog stroja pripremali juriš pešadije od bunkera do bunkera, odnosno od utvrđene kuće do kuće iz koje se neprijatelj ogorčeno branio. Posle žestokih borbi do 11.30 časova 9. septembra slomljen je poslednji otpor neprijatelja. Njegovi razbijeni ostaci u neredu su se povukli preko šuma u pravcu Samobora.[113] Tako je upotrebom pt-topa i brdskog topa u streljačkom stroju i neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja postizan vrlo dobar uspeh za kratko vreme i sa malim utroškom municije. Tako su 13. proleterska brigada „Rade Končar" i slovenačke brigade razbile i uništile brojna neprijateljska uporišta na Zumberku i stvorile slobodnu teritoriju, čvrsto se povezujući sa narodom ovoga kraja, koji je sve masovnije stupao u NOB.

ODRŽAVANJE I OPRAVKA NAORUŽANJA

Već početkom 1943. Vrhovni štab je preduzeo mere za opravku oštećenog naoružanja, ukazujući jedinicama na značaj njegovog čuvanja i održavanja. Ekonomski odsek Vrhovnog štaba, u kome je bila i sekcija za naoružanje i ubojnu opremu, naredio je 3. januara 1943. da u svakoj brigadi po 1 majstor-puškar vrši manje opravke naoružanja, a da se veće opravke vrše u divizijskim i korpusnim radionicama i u tehničkim radionicama glavnih štabova. Organizovanje ovih radionica išlo je, međutim, sporo. Tako je Glavni štab Hrvatske tek 5. juna 1943. formirao jednu pokretnu artiljerijsko puškarsku radionicu na zatvorenim zaprežnim kolima, koja su se kretala za štabom 1. hrvatskog korpusa. Za manju opravku tenkova i topova pokretna radionica je upućivana u jedinice i tu, na licu mesta, opravljala oruđa, dok su veće opravke vršene u Tehničkoj radionici broj 1, koja je juna 1943. iz Bijelih Potoka prebačena u s. Ponor, 5 km južno od Ko-

[113] Arhiv VII, k. 104A, br. reg. 9—2; k. 1472, br. reg. 27—5; k. 721A, br. reg. 14/4; k. 722, br. reg. 18/2; Oslobodilački rat, prva knj. str. 501, 548; Artiljerijski glasnik, br. 12/56, str. 88; Hronologija, str. 498.

renice (sada Titova Korenica). Tada se i brojno stanje stručnih radnika ove radionice znatno povećalo, pa su u njoj izrađivane pt-mine, dok su u novoformiranom odeljenju za opravku teškog naoružanja opravljana artiljerijska oruđa i izrađivani samari za brdsku artiljeriju.

Majstori-puškari u brigadama i divizijama, kao stručna lica, vodili su evidenciju i pregledavali naoružanje i municiju u jedinicama. U štabovima korpusa evidenciju brojnog stanja naoružanja i municije vodio je rukovalac ubojne opreme (u sastavu intendanture korpusa), a pri Glavnim štabovima evidenciju naoružanja i municije, koje ima u rezervi, vodio je šef sekcije za naoružanje ekonomskog odseka.[114]

*

Po formiranju prvih divizija i korpusa i formiranju baterija i diviziona u njihovom sastavu, artiljerija se organizacijsko-formacijski znatno učvrstila, ali se ipak sporije razvijala od pešadije. To je sasvim razumljivo ako se ima u vidu da je u periodu od formiranja prvih divizija NOV (novembra 1942), pa sve do kapitulacije Italije (septembra 1943), popuna jedinica NOV naoružanjem i ostalom ubojnom opremom, kao i artiljerijskim oruđima i drugim sredstvima, neophodnim za formiranje artiljerijskih jedinica, bazirala isključivo na otimanju oruđa od neprijatelja. Zbog toga se u prvim novoformiranim divizijama nije mogla odmah formirati i divizijska artiljerija, jer je oruđa trebalo zapleniti od neprijatelja, a to su mogle uspešnije postići krupnije jedinice. Osim brdske baterije u 1. i 2. proleterskoj diviziji, uskoro je formiran i haubički divizion Vrhovnog štaba, koji se u toku bitke na Neretvi razvio od dve na četiri haubičke baterije i u punom sastavu dejstvovao sve do uništavanja haubica u kanjonu Neretve. Brdski divizioni 1. i 2. proleterske divizije formirani su od zaplenjenih oruđa u borbama po prelasku Drine, i dejstvovali su sve do proboja na Sutjesci, kad su sva artiljerijska oruđa zakopana. Haubički divizion

[114] Arhiv VII, k. 13, br. reg. 1—3; k. 420/1, br. reg. 3—42, 4—42, 6—42; Hronologija, str. 384, 401.

1. bosanskog korpusa je u celini ili po baterijama pridavan divizijama prema pravcima i zadacima divizija, dok su u 1. hrvatskom korpusu formirane brdske i haubička baterija takođe pridavane divizijama prema uslovima dejstva pojedinih divizija i njihovim zadacima. Na sličan način upotrebljavan je i brdski divizion 1. hrvatskog korpusa koji je formiran u julu 1943. od 1. i 2. brdske baterije ovog korpusa. Tako se ovaj period karakteriše formiranjem baterija i diviziona divizijske artiljerije, kao i baterija i diviziona korpusne artiljerije.

Zaplenjena oruđa su u najviše slučajeva bila nekompletna. Nedostajale su nišanske sprave, pa i zatvarači, jer ih je neprijatelj uništavao ili odnosio. Zbog toga je, obično, od više oruđa kompletiran i osposobljen za borbu znatno manji broj.

Stalni razvoj i brojno narastanje artiljerijskih jedinica zavisili su od operativno-strategijske situacije, zemljišta i drugih uslova kad su se i gde operacije izvodile. Zbog toga su se mnoge jedinice često morale lišiti artiljerijskih oruđa baterija pa i diviziona i rasformirati dok se ponovo ne otmu druga oruđa od neprijatelja i ponovo formiraju artiljerijske jedinice. Uništavanje svih 11 haubica 100 mm haubičkog diviziona Vrhovnog štaba u bici na Neretvi, kao i uništavanje svih artiljerijskih oruđa Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u bitkama na Neretvi i Sutjesci, najbolje to ilustruju. A za ponovno formiranje rasformiranih baterija i diviziona trebalo je dosta vremena.

Transportovanje artiljerijskih oruđa bilo je i ostalo teško rešiv problem, koji su jedinice same rešavale, prema specifičnim uslovima i mogućnostima. Ipak su se u tome dosta dobro snalazile i često transport artiljerijskih oruđa rešavale na dosta originalan način, od podešavanja običnih seoskih kola za prevoz oruđa, pa preko prepravke i ojačavanja običnih drvenih samara za tovarenje delova artiljerijskih oruđa, do upotrebe teglećih i tovarnih konja kao i volovskih zaprega, kojih takođe ponegde nije bilo dovoljno. Trajnije rešenje ovog pitanja onemogućavao je i okupator koji je planski uništavao stočni fond, a imajući broj konja se teško održavao u dobroj kondiciji jer je bio izložen stalnim i napornim marševima, uz vrlo slabu is-

hranu i negu. Lečenje povređenih konja takođe je bilo teško, jer lekova nije bilo ili ih je bilo vrlo malo. Motorna vozila za transportovanje artiljerijskih oruđa rede su zaplenjivana, a ukoliko je ovih i bilo, ona se nisu mogla duže koristiti zbog nedostatka goriva, pa su obično uništavana. Do punog izražaja su došli brdska artiljerija i minobacači, mada je i za njihovo transportovanje u izvesnim situacijama, kao na pr. preko kanjona, Tare, Pive i Sutješke, trebalo ogromnih napora.

Nedostatak sredstava za vezu između artiljerije i pešadije kao i unutar artiljerije, otežavao je komandovanje baterijama i divizionima, što se odražavalo i na način upotrebe artiljerije, dok je nedostatak instrumenata i pribora otežavao upravljanje i rukovanje vatrom.

Komandovanje artiljerijom, prema uslovima dejstva, bilo je objedinjeno ili podeljeno. Svi štabovi su poklanjali punu pažnju načinu upotrebe artiljerije i njenom dejstvu. Ona je korištena najracionalnije, prema uslovima i mogućnostima. Artiljeriji su postavljani konkretni zadaci, prema njenim mogućnostima i prema raspoloživoj količini municije. Dok su zadaci u artiljerijskoj pripremi napada postavljani konkretno, oni su u artiljerijskoj podršci i u borbi po dubini davani uglavnom samo orijentirno. Iako su oruđa transportovana sa velikim teškoćama, ipak je vrlo uspešno primenjivan manevar baterijama, pa i divizionima, prema situaciji na bojištu. Tako, na pr. Vrhovni štab je vrlo uspešno manevrovao svojim haubičkim divizionom u dolini Rame i Neretve, držeći ga u takvom rasporedu, koji mu je omogućavao istovremeno dejstvo na više pravaca, što je bilo veoma značajno, s obzirom na to da se situacija vrlo često menjala. Štabovi jedinica pravilno su određivali rejone vatrenih položaja artiljerije, koja ih je podržavala. Artiljerijske starešine vršile su izviđanje i tačno određivale VP pojedinih baterija, odnosno oruđa. Izvođenje artiljerije na VP vršeno je normalno noću, neposredno uoči napada, a da bi se postiglo iznenađenje, korektura je retko kad vršena, ali su ipak postizani dobri rezultati. Potrebne elemente za gađanje baterijama i divizionima određivali su komandiri baterija i komandanti diviziona, ocenjujući daljinu gađanja odoka, ili po karti, ukoliko se njom raspolagalo. Vatrom je rukovao komandir

baterije sa osmatračnice, koja je najčešće bila blizu VP baterije, dok je osmatranje, za to što nije bilo instrumenata, vršeno golim okom. Baterije su dejstvovale i sa zaklonjenih i sa otvorenih VP, posredno a češće neposredno jer je ovaj drugi način bio puno efikasniji. Težilo se da i VP baterija bude bliže određenim ciljevima, jer je njihovo uništenje zahtevalo manji utrošak municije, a zadatak je brže izvršavan. Uz to, održavanje veze između artiljerije i pešadije bilo je lakše i sigurnije.

Zbog nedostatka municije i zbog teškog transportovanja (naročito teških) oruđa, ponekad se nisu upotrebljavale kompletne baterije i divizioni, a izvesna oruđa su i sakrivana sve dok se artiljerijska jedinica ne popuni municijom.

Zbog nedostatka municije i artpripreme su bile kratke, ponekad samo sa po nekoliko granata na oruđe. U takvim slučajevima artpripremom se više postizao moralni nego materijalni efekat, dok je opšta podrška borbe po dubini bila više simbolična. Zato su za potpomaganje pešadije u prodiranju po dubini široku primenu imala oruđa za neposredno gađanje, koja su uvlačena u streljački stroj i neposrednim gađanjem brzo rešavala postavljene zadatke sa vrlo malim utroškom municije.

Rukovanju vatrom baterija i diviziona, posrednim gađanjem sa zaklonjenih vatrenih položaja, a naročito u periodu podrške borbe po dubini, artiljerci u ovom periodu još nisu bili dovoljno obučeni, niti su u tom imali potrebna iskustva. Nedostatak sredstava za sigurno i neprekidno održavanje veze sa podržavanom jedinicom, kao i što nije bilo sredstava za upravljanje i rukovanje vatrom artiljerije prinuđavali su artiljerijske starešine da artiljeriju primenjuju prvenstveno za neposredno praćenje pešadije, iako je to često bilo riskantno, naročito za teža oruđa, koja je u slučaju potrebe teže izvući. Zalaganjem i snalažljivošću artiljerijskih starešina, osmatranja dejstva artiljerije vršena su uspešno, a sadejstvo sa pešadijom uglavnom je dobro ostvarivano. Pešadijske jedinice su se brzo navikle da pravilno i umešno koriste artiljerijsku vatru i u napadu, i u odbrani.

Za efikasnu borbu protiv neprijateljskih tenkova ti to vreme još se nije raspolagalo odgovarajućim artiljerijskim

oruđima. Ono malo pt-topova 37 mm i 47 mm, ne samo da nije moglo zadovoljiti potrebe već je bilo neefikasno, a oruđa većeg kalibra i jače moći teško su zaplenjivana, baš zato što su bila motorizovana. Ni za odbranu od neprijateljskog napada iz vazduha nije se raspolagalo protivavionskim topovima. To je neprijateljskoj avijaciji omogućavalo da neometano gospodari nebom. Zbog toga su pokreti artiljerije normalno vršeni noću.

Za kontrabatiranje neprijateljskih baterija nismo imali dovoljno ni oruđa, ni municije. Ipak je na njegovu artiljeriju otvarana vatra baterijama, pa čak i pojedinim oruđima, izuzetno divizionima. Pri tome je postizan dobar uspeh, jer su često, sa vrlo malim utroškom municije, neprijateljske baterije privremeno neutralisane, a to je omogućavalo juriš pešadije na vatrene položaje neprijateljskih baterija i zaplenjivanje oruđa.

Kad god je borbena situacija omogućavala u baterijama i divizionima je izvođena obuka za stručno osposobljavanje i usavršavanje artiljerijskih kadrova i boračkog sastava, a redovno je izvođena i politička nastava.

Pa i pored svih navedenih teškoća, artiljerija je u borbi postizala dobre rezultate, zahvaljujući velikom zalaganju boračkog i rukovodećeg kadra.

Deo III

RAZVOJ I UPOTREBA ARTILJERIJE OD KAPITULACIJE ITALIJE DO OSLOBOĐENJA BEOGRADA

Predviđajući uskoro kapitulaciju Italije, Vrhovni komandant je već početkom avgusta 1943. dao direktivu glavnim štabovima Slovenije i Hrvatske i štabovima u Dalmaciji i Crnoj Gori da obustave dejstva protiv italijanskih jedinica, ako one predaju oružje ili stupe u borbu protiv Nemaca, u protivnom — da se razoružaju. A da bi sprečio prodor nemačkih snaga u krajeve gde su se nalazile italijanske trupe, Vrhovni štab je blagovremeno izvršio pregrupisavanje jedinica NOVJ.[1]

Po kapitulaciji Italije, Vrhovni komandant je 9. septembra depešom naredio Glavnom štabu Hrvatske, Glavnom štabu Slovenije i štabu 2. proleterske divizije da odmah stupe u vezu sa štabovima italijanskih jedinica radi predaje oružja i eventualne saradnje protiv nemačke vojske.

A — RAZVOJ I DEJSTVA OD SEPTEMBRA DO KRAJA 1943.

Posle kapitulacije Italije formiran je znatan broj artiljerijskih jedinica u divizijama NOVJ koje su se tada našle i dejstvovale u pokrajinama naše zemlje koje su bile

[1] Oslobodilački rat, prva knj., str. 530, 531, Hronologija, str. 541.

okupirane italijanskim trupama, popunivši se delimično artiljerijskim oruđima iz razoružanih italijanskih divizija „Izonco", „Kaćatori dele Alpi", „Lombardija", „Murdje", „Maćerata", „Celere", „Bergamo" i „Sforćeska", čiju glavninu su razoružale jedinice NOV i POJ, kao i manje delove divizija „Firence", „Ferara", „Mesina", „Zara", „Dulija", „Torino", i „Pulje" i 14, 17. i 18. obalsku brigadu, dok je na stranu NOVJ prešla glavnina divizije „Venecija" i delovi divizije „Taurinenze". Razoružavanjem italijanskih divizija stvoreni su uslovi za popunu postojećih i formiranje novih baterija i diviziona u organskom sastavu divizija i korpusa NOVJ. Preko artiljerijskih kurseva koji su, prema direktivi Vrhovnog štaba, još od juna 1943. održavani pri oficirskoj školi Glavnog štaba Hrvatske, pri štabovima korpusa i kod nekih divizija, bilo je stručno osposobljeno dovoljno artiljeraca-vođa odeljenja, vodnika i komandira baterija da prihvate artiljerijsku tehniku pri razoružavanju italijanskih divizija u našoj zemlji.

Nešto pre kapitulacije Italije, Vrhovni štab NOVJ formirao je još 5 novih divizija (10. slavonsku, 14. i 15. slovenačku, 16. vojvođansku i 17. istočnobosansku), štab 2. hrvatskog i štab 2. udarnog korpusa i više samostalnih brigada, a reorganizovane su i popunjene mnoge jedinice, u kojima se zbog nedostatka artiljerijskih oruđa nisu odmah mogle formirati odgovarajuće artiljerijske jedinice.

RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U SLOVENIJI

Odmah po kapitulaciji Italije štabovi jedinica NOV vodili su pregovore sa komandantima italijanskih jedinica o predaji naoružanja bez borbe.

Pošto pregovori nisu uspeli, slovenačke jedinice su otpočele razoružavanje italijanskih divizija. Posle kraće borbe, u rejonu Ribnice je razoružan 2. divizion 1. artiljerijskog puka, a u Beloj krajini delovi 57. artiljerijskog puka italijanske divizije „Lombardija" i delovi 6. artilje-

rijskog puka italijanske divizije „Izonco", dok su neke slovenačke jedinice odmah popunjene ovom artiljerijom.[2]

Da bi se sačuvalo zaplenjeno naoružanje, Glavni štab NOV i PO za Sloveniju naredio je 10. septembra da se ono skloni na sigurna mesta. Istovremeno je naredio da jedinice pristupe rušenju pruga, tunela i mostova i izvrše zaprečavanje na drumovima, kako bi se otežao brzi prodor nemačkih snaga na oslobođenu teritoriju.

U 15. diviziji su u septembru, u rejonu Trebnja, formirana dva diviziona: 1. divizion od 3. baterije, sa svega 3 haubice 100 mm i 2 pav-topa 20 mm (komandant Berci Sergej, politkomesar Jančić Miloš Niko) i 2. divizion od 3 baterije, popunjen svega sa 2 haubice 100 mm, 2 poljska topa 75 mm i 2 pt-topa 47 mm (komandant Zaplotnik Bogdan, politkomesar Strukelj Ivan). U štabu 15. divizije formirana je komanda artiljerije divizije (komandant Petar Brajović, zamenik Mihael Mišić, politkomesar Colarić Lojze), koja je imala ulogu i komande artiljerijske brigade, pošto je neposredno rukovodila sa oba diviziona. U 14. diviziji je formiran jedan artiljerijski divizion od 3 baterije. Brdska baterija imala je 4 topa 65 mm, poljska baterija 4 topa 75 mm, a haubička baterija 4 haubice 100 mm. U 18. diviziji formiran je artiljerijski divizion sličnog sastava. U pešadijskim brigadama ovih divizija formirane su baterije od po 4 brdska topa 65 ili 75 mm, kao brigadna artiljerija za neposredno praćenje pešadije. Međutim, nešto kasnije se uvidelo da ove baterije ne mogu pratiti skoro svakodnevno pokrete pešadijskih brigada, koje su manevrovale na širokim prostorijama i u raznim pravcima. Baterije su postajale prilična smetnja i ograničavale slobodu manevra pešadije. Zbog toga su izuzete iz organskog sastava pešadijskih brigada i uključene u sastav artiljerijskih diviziona divizijske artiljerije, s tim što su, prema potrebi, uslovima dejstva i mogućnostima dodeljivane pešadijskim brigadama za izvršenje pojedinih zadataka. Nešto kasnije, posle formiranja artiljerijskih diviziona, u sastavu artiljerije 15. divizije formiran je jedan pešadijski zaštitni bataljon, koji je u borbi obezbeđivao VP artiljerije i primao najteže pešadijske

[2] Isto, str. 532—536, Hronologija, str. 558, 305, 559.

zadatke koji su dodeljivani artiljeriji. Stab artiljerije 15. divizije objedinio je komandovanje nad divizionima i njima rukovodio poput štaba brigade. Koristeći privremeno zatišje posle kapitulacije Italije, on je organizovao ubrzanu stručnu nastavu u divizionima, koji su, po formiranju, bili razmešteni u selima Trebnje i Breza, oko 20 km s-z od Novog Mesta. U toku izvođenja nastave izvršeno je i školsko gađanje u rejonu s. Dobrnića i postignut vrlo dobar uspeh. Tako su artiljerijske jedinice brzo osposobljene za izvršavanje borbenih zadataka. U jesen 1943. u Dolenjskom je u skladištima ostala veća količina artiljerijske municije. Da ova municija ne bi pala u ruke Nemcima, Glavni štab Slovenije je organizovao sortiranje zaplenjene municije i njeno prenošenje u rejon s. Poljane — s. Crmošnjice, gde je po grupama u malim količinama sakrivena i dobro maskirana po šumama, tako da je neprijatelj nije pronašao.[3]

Zamak Turjak, na komunikaciji Ljubljana — Kočevje, još od davnina je poznat kao jedno od vrlo jakih uporišta u ovom kraju. Zidovi tvrđave (zamka) debeli su 4 m i podešeni za kružnu odbranu. Njen položaj je takav da joj je prilaz sa tri strane skoro nemoguć. Zato se u nju, odmah po kapitulaciji Italije, sklonilo oko 760 dobro naoružanih belogardista, sa njihovim vođama iz Dolenjskog. Sedma brigada „Franc Prešern" 14. slovenačke divizije 13. septembra izvršila je blokadu tvrđave, a potom u osmodnevnoj danonoćnoj borbi, 19. septembra, po rušenju jednog ugla tvrđave haubicom 149 mm, sa odstojanja oko 200 m, upala u unutrašnjost Turjaka i zauzela ga, osvajajući sobu po sobu. Predalo se 695 belogardista, a zaplenjeno je sve naoružanje sa oko 100 mitraljeza i puškomitraljeza.[4]

Zauzimanje Turjaka, jednog od najjačih uporišta u Sloveniji, spada u jednu od najvećih dotadanjih pobeda slovenačkih jedinica. Za istaknutu snalažljivost i hrabrost

[3] Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 131, 132, 142, 194, 200, 309, Hronol. 560.

[4] Zbornik, tom VI, knj. 7, dok. 23, 25, 76, 154; Vojnoistorijski glasnik, br. 6/63, str. 156; Hronologija, str. 560.

Arhiv Instituta za Zgodovino delavskega gibanja u Ljubljani, t. 186./II-1 (u daljem tekstu: Arh. IZDG.. f..)

i veliki uspeh koji je postignut gađanjem haubicom, pod vrlo jakom mitraljeskom vatrom neprijatelja iz tvrđave, artiljerci su pohvaljeni od štaba 14. divizije.

U drugoj polovini septembra jedinice 14. divizije rušile su železničku prugu Rakek—Postojna—St. Peter—Divuša, napadajući i pojedina neprijateljska uporišta duž nje. Za podršku pešadije u napadima na neprijateljska uporišta, brigadama su pridavane pojedine baterije 1. diviziona ove divizije. Pridate baterije su naročito uspešno dejstvovale u napadu na neprijatelja na sektoru Rakeka i Postojne. Tako su neprijateljske jedinice u Rakeku bile pod unakrsnom vatrom baterija 1. diviziona 14. divizije. Jednu neprijateljsku kolonu sa 11 tenkova, koja je iz Postojne prodirala ka Rakeku, 28. septembra je zadržala 1. brigada 14. divizije u visini Počivalnik — k. 608. dok je Loška brigada bila na položajima severozapadno i južno od Rakeka. Njene položaje je tukla vrlo jakom vatrom jedna neprijateljska baterija sa VP u rejonu Srnjaka, severno od Rakeka. Neprijateljska vatra je bila neprecizna, te jedinice nisu imale gubitaka. Nasuprot tome, jedna baterija 1. artiljerijskog diviziona 14. divizije još od zore ovog dana uspešno je tukla pojedine tačke neprijateljske odbrane i VP neprijateljske baterije, koju je prinudila da promeni vatrene položaje i da se povuče ka centru uporišta. Koncentričnom vatrom ove baterije upaljeni su svi kamioni jedne kolone koji su bili natovareni municijom, te ova uništena. Oštećen je i most u Rakeku tako da ga neprijatelj bez opravke nije mogao koristiti. Ova baterija je 29. septembra porušila bunker na Srnjaku, a baterija pridata 1. brigadi bunker kod žel. mosta j-z od Rakeka, što je omogućilo da brigade poruše most i delove železničke pruge.[5]

U drugoj polovini oktobra 1943. od 2 zaplenjena italijanska brdska topa, koja su bila sklonjena u rejonu s. Vrhpolja, oko 10 km severno od Gorice, formirana je brdska baterija 30. divizije. U sastav brdske baterije ušlo je i jedno odeljenje minobacača 81 mm, iz 18. brigade ove divizije. Popuna baterije ljudstvom izvršena je borcima 17. i 18. brigade, koji su ranije služili u artiljeriji. Baterija

[5] Isto, tom VI, knj. 7, dok. 60, 62, 68, 73, 77.

je popunjena samo sa 4 konja, pa su topovi transportovani jednim parom konja, zakačenim na prednji trap (prednji točak sa osovinom) običnih seoskih kola. Iz s. Vrhpolja, preko s. Lig — s. Vogrići — k. 865 — k. 1192 — s. Ravne — s. Livek — s. Idersko kod Kobarida, topovi su prevučeni uz velike napore i po vrlo slabom putu koji je mestimično bio i porušen, što je usporavalo pokret. Po stizanju blizu s. Iderskog baterija je po naređenju štaba divizije vraćena za s. Livek, gde je stigla oko pola noći 27. oktobra, jer su jače nemačke kolone od Boveca prodirale ka Kobaridu. Sutradan 28. oktobra u sastav baterije ušlo je još jedno odeljenje minobacača 81 mm i 2 puškomitraljeza iz 17. brigade, tako da je konačno imala u svom sastavu: topovski vod od 2 brdska topa 75 mm, minobacački vod od 2 minobacača 81 mm i zaštitni vod od 2 puškomitraljeza. Delove zatvarača od jednog topa koji su nedostajali izradio je jedan majstor u s. Iderskom. Baterija je popunjena sa 84 granate, bez upaljača, te nije mogla dejstvovati 31. oktobra, kada su Nemci ušli u Kobarid. Pošto se zbog nedostatka tovarnih konja i samara topovi nisu mogli prenositi, oruđa su, prema naređenju štaba divizije, ovog dana rasklopljena i po delovima sakrivena u rejonu s. Liveka, a ljudstvo baterije ušlo u sastav 3. bataljona 17. brigade, kao 4. četa ovog bataljona. Tek 1944. ovo ljudstvo je sa istim topovima ušlo u sastav artiljerije 9. korpusa.[6]

Očekujući neprijateljsku ofanzivu većih razmera, Glavni štab Slovenije naredio je 13. oktobra jedinicama da teško naoružanje sa municijom, teška vozila i sve drugo što bi smetalo brzim pokretima po svakom zemljištu, sakriju na skrovita mesta, što dalje od komunikacija, vodeći računa da ne ostanu tragovi po kojima bi neprijatelj mogao pronaći sakriveno naoružanje. U tom pogledu naročito su se našle u nepovoljnom položaju prateće baterije u organskom sastavu pešadijskih brigada, jer su one otežavale slobodu manevrovanja pešadijskim brigadama. Zato su izuzete iz brigada i ušle u sastav artiljerijskih diviziona divizija. Taktika, pak, upotrebe artiljerijskih di-

* Raičević Mitar, major: „Formiranje prve artiljerijske jedinice na Slovenačkom primorju oktobra 1943. godine, „Art. glasnik, **br.** 9—10/49, str. 61, Hronologija, str. 587.

viziona u sastavu divizija morala se prilagoditi situaciji tako da su divizioni kao celina ili pojedine njihove baterije u stanju da dejstvuju kao artiljerijska jedinica za podršku pešadije, a posle sakrivanja oruđa — kao pešadija: divizioni kao pešadijski bataljoni, a baterije kao pešadijske čete. U tom smislu je podešena i formacija baterija, tako da su one raspolagale znatnim brojem automatskog oružja i drugom potrebnom materijalnom opremom.[7]

Da bi ovladali centrima oslobođene teritorije u Dolenjskom i Notranjskom, Nemci su protiv NOV i PO Slovenije od 15. oktobra do 12. novembra 1943. angažovali jake snage 2. oklopnog SS-korpusa „Hauzer". Pravac od Delnica i Ogulina prema Kočevju zatvarala je operativna grupa, sastava: 2. slovenačka udarna brigada „Ljubo Sercer" 14. divizije i 9. i 14. brigada 18. divizije sa položaja St. Trg-Brod na Kupi — s. Crni Lug. Za podršku jedinica kod Broda na Kupi, komandant Kočevskog područja je još 10. oktobra tamo uputio jednu haubicu 149 mm. Po podne 16. oktobra ka Brodu je prebačena 9. brigada 18. divizije i posela položaje na levoj obali Kupe, na liniji: s. Kuželj — s. Stružnica — s. Štajer — s. Fara, a jedan bataljon uputila je u rejon S. Trg da sprečava prelaz neprijatelja preko Kupe kod s. Blaževci. Brdsku bateriju od 2 topa 75 mm štab 9. brigade pridao je 1. bataljonu, u rejonu s. Kuželj — s. Stružnica, dok je haubicu 149 mm postavio na VP južno od Novog Sela. Iz ovih rejona brdska baterija je mogla vrlo uspešno tući rejon Broda sa daljine oko 2,5 km, a haubica 149 mm sa daljine od 5 km.

Ujutru 17. oktobra u Brod na Kupi upala je prethodnica nemačke 71. pešadijske divizije, ojačana sa 12 tenkova i 2 baterije 75 mm. Na ove snage brdska baterija i haubica 149 mm otvorile su vatru, ali je neprijatelj odgovarao snažnom vatrom artiljerije i tenkova. Vatra naše artiljerije i minobacača, u rejonu Broda na Kupi, bila je vrlo efikasna u toku dana, 18. oktobra i uspešno je ometala opravku mosta i kočila prelaz neprijatelja preko reke. Most na Kupi oštećen je dejstvom naše artiljerije i minobacača. U toku noći 18/19. oktobra, Nemci su

[7] Zbornik, tom VI, knj. 7, dok. 122; Oslob. rat, prva knj., str. 364; Mihael Mišić, pukovnik: „Iskustva iz upotrebe artiljerije VII korpusa NOB i POJ", Vojno delo, br. 3/60, str. 130.

opravili most i narednog jutra motorizovanim delovima, uz snažnu podršku artiljerije, prešli reku. Međutim, i pored velike nadmoćnosti neprijatelja, u toku 19. i 20. oktobra nastavljene su žestoke borbe na levoj obali Kupe. Protivnapadom 1. bataljona u bok neprijatelja i dejstvom naše artiljerije, Nemcima su naneti osetni gubici. Zatim su se slovenačke jedinice nešto povukle. Na položaje 3. bataljona 9. brigade u rejonu Novog Sela, k. 646, k. 642, k. 627, napadalo je 21. oktobra oko 1.200 nemačkih vojnika sa 30 tenkova, uz podršku 6 baterija 75 i 105 mm. Oko 10 časova neprijateljski tenkovi prodrli su do s. Vrha, gde su privremeno zadržani vatrom celokupnog naoružanja, a dejstvom haubice 149 mm uništeni su jedan tenk i jedna oklopna kola, nakon čega su se neprijateljski tenkovi povukli nešto unazad. Kako su Nemci uspeli da se preko s. Stružnice probiju u s. Jasenov Vrh, 3. bataljon 9. brigade i haubica 149 mm povukli su se u rejon s. Ajbelj. Međutim, tamo je, uz podršku 12 topova, do 13 časova prodrla kolona nemačkih tenkova. Posle žestokih borbi, ova kolona se probila u s. Moravu, a sutradan je upala u Kočevje.[8]

Brdska baterija 75 mm i haubica 149 mm u borbi kod Broda na Kupi i na pravcu Kočevja pravilno su upotrebljene i vrlo efikasno dejstvovale, dok je haubica uoči napada vrlo efikasno tukla i neprijateljske kolone u rejonu prikupljanja. Iako je bila izložena vrlo jakoj vatri iz tenkova, haubica ih je sačekivala i na 1 km, i uspešnom vatrom usporavala njihovo prodiranje. Uz efikasnu podršku artiljerije, slovenačke jedinice su zadržale neprijatelja na ovom pravcu više dana, nanoseći mu gubitke i u živoj sili i tehnici.

U dejstvima koja su glavne snage 15. divizije otpočele 10. oktobra, da bi 13. oktobra izbile na r. Savu na odseku s. Sevnica — s. Radeče, upotrebljavana je i artiljerija. Neprijateljska uporišta s. Kal, s. Dole i St. Janž zauzeta su prve noći, dok je u s. Bučka, 18 km s-i od Novog Mesta, neprijatelj pružao jak otpor. U napadu na uporište Št. Janž, brdska baterija se kretala u koloni, zajedno sa peša-

[8] Isto, tom VI, knj. 7, dok. 153; knj. 8, dok. 25; Oslobodilački rat, prva knj., str. 566, 567, Hronologija, str. 586.

diiom 12. brigade. Kada je prethodnica oko 22 časa 11. oktobra naišla na prednje neprijateljske delove, baterija je postavljena na VP neposredno pored puta. Po dosta tamnoj noći, artiljerijskom vatrom upaljena je jedna šupa sa senom i plamenom dobro osvetlila selo što je bateriji omogućilo dosta tačno gađanje, tako da se neprijatelj, posle dvočasovne borbe, povukao iz s. Bučke. Po izbijanju 15. divizije na Savu, kod s. Radeče i s. Boštanj, dejstvom naše artiljerije i minobacača Nemci su 13. oktobra prinuđeni da napuste i s. Sevnicu na suprotnoj obali Save.[9]

U borbi 25. oktobra kod s. St. Ruperta i s. Vesela Gora, oko 20 km s-z od Novog Mesta, Nemci su imali dosta gubitaka. Brdska baterija 75 mm, pridata 5. brigadi 15. divizije, podržavala je njen 4. bataljon, koji se posle žestoke borbe povukao na položaj Migolska Gora. Dejstvom brdske baterije sprečen je pokušaj neprijatelja da se iz Mirne probije u s. Trstenik. Pri povlačenju delova 5. brigade, baterija se prebacila u rejon s. Čadež, dok je delovima 4. bataljona na Migolskoj gori pridat 1 pt-top. Za sprečavanje prodora neprijateljskih tenkova pravcem Trebnje — s. M. Loka — s. Čadež, 1 pt-top je postavljen na VP kod s. M. Loke, a 1 pt-top u rejonu s. Razborja. Međutim, zbog velike magle pt-topovi nisu mogli dejstvovati, pa su se povukli sa delovima 5. brigade u dolinu r. Temenice. Odatle je 30. oktobra baterija prebačena na VP u rejonu s. Stranska Vas i uspešno podržavala 5. brigadu u sprečavanju prodora jedne nemačke kolone iz St. Vida ka ž. st. Stična.[10]

Napad na Novo Mesto, u kome se branilo oko 350 belogardejaca i nešto Nemaca, otpočele su 14. novembra 4. brigada „Matija Gubec" i 5. brigada „Ivan Cankar" 15. divizije. Napad je podržavao 1. divizion 15. divizije (3 haubice 100 mm) sa VP u rejonu s. Gotna Vas, oko 2 km južno od centra grada (skica 13). U artpripremi, koja je trajala od 15.00 do 18.00 časova, vrlo jaku vatru divizion je sasredio na uporište Grm, oko 1 km ispred sebe i na s. Bršljin na onostranoj obali r. Krke, udaljenom oko 4 km. Uslovi za osmatranje vatre diviziona bili su vrlo

[9] Isto, knj. 7, dok. 128, 134; knj. 8, dok. 130; Vojno delo br. 3/60, str. 138.

povoljni, te je i gađanje, kako u toku artpripreme napada, tako i za vreme podrške, bilo vrlo precizno. Pojedine utvrđene tačke pt-topovi su tukli neposredno iz streljačkog stroja pešadije. Iako je dejstvom artiljerije i minobacača neprijatelj neutralisan na spoljnoj liniji odbrane Novog Mesta, pešadija nije uspela da prodre u grad, jer

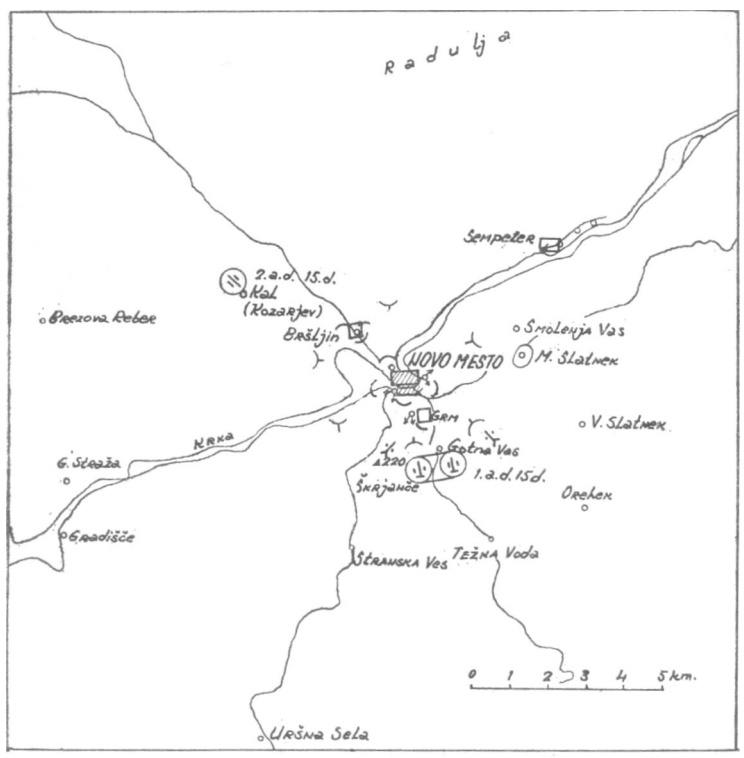

Skica 13 — Napad na Novo Mesto 14. 11. 1943. god.

je neprijatelj po dubini uredio tri linije odbrane sa brojnim betonskim i armirano-betonskim bunkerima. Nemajući još dovoljno iskustva u korišćenju artiljerijske vatre pri napadima na veća naseljena mesta i utvrđene tačke, brigade su od artiljerije očekivale da potpuno neutrališe

sve vatrene tačke u sistemu neprijateljske odbrane, što je s obzirom na broj raspoloživih oruđa i municije, bilo nemoguće postići. Sutradan je i 2. divizion 15. divizije izvukao 2 topa iz skloništa i sa VP Kal (Kozarjev), sa daljine oko 5 km, uspešnom vatrom tukao neprijatelja u rejonu ž. st. Novo Mesto. Zatim je tukao neprijateljsku motorizovanu kolonu, koja je uz levu obalu Krke prodrla u s. Sempeter i oko 18 časova 15. novembra ušla u Novo Mesto.

Posle neuspelog napada na Novo Mesto, jedinice 15. divizije su 21. novembra prenele dejstva na široj prostoriji, dok su, prema direktivi štaba 7. korpusa, sva artiljerijska oruđa i municija sakriveni. Samo su pt-oruđa zadržana u sastavu pešadijskih brigada, koje su preduzimale potrebne mere za njihovo obezbeđenje. Pre baziranja, artiljerijska oruđa su rastavljena i po delovima sakrivena, da ne bi kompletna bila otkrivena. Municija je, takođe, sklanjana po grupama, u posebne rejone. Oruđa i municija su pre sakrivanja podmazivani i pokrivani, da bi se zaštitili od vremenskih nepogoda. Stab artiljerije ostao je u štabu 15. divizije, dok je 1. divizion pridat 4. brigadi, a 2. divizion 12. brigadi 15. divizije, s tim što su sad vodili borbu kao pešadijski bataljoni. Baterijski konji su zadržani u divizionima i, do aktiviranja baterija upotrebljavani za prenos ranjenika.[11]

Kada se iz Dolenjskog i Notranjskog povukla glavnina neprijateljskih snaga, jedinice 7. korpusa su ponovo prenele dejstva na neprijateljska uporišta, koja su većim delom bila dobro utvrđena, tako da se nisu mogla likvidirati bez podrške artiljerije. Snažnim naletom noću 23/24. novembra 1943. jedinice 1. slovenačke NOU brigade „Tone Tomšič" 14. divizije zauzele su Grahovo, kod Cerknice, i uništile belogardističku posadu u njemu. Sledeće noći neprijatelj je napustio Cerknicu i s. Begunje. Zatim su 2. brigada 14. divizije i 8. slovenačka brigada „Fran Levstik" 18. divizije, uz podršku haubice 100 mm

[11] Isto, knj. 8, dok. 81, 88, 91, 100, 101, 102, 103, 104, 111, 112, 113, 119, 120, 124. Arh. V. I, I., k. 934, br. reg. 5—1, 6—1, 1—2, 1—4; Hronologija, str. 607.

i 2 pt-topa, 3. decembra u 23.00 časa napale s. Veliko Lašće. Nemačko-belogardistička posada uporno se branila, sve do 6 časova ujutru. Tada su pt-topovi i haubica privučeni na oko 80 m od utvrđenih zgrada i neposrednim gađanjem ubrzali predaju neprijatelja.[12]

Po zauzimanju V. Lašća, delovi 14. divizije su produžili nastupanje ka Kočevju i noću 9/10. decembra oko 23.00 časa, bez artiljerijske pripreme, izvršili napad na 3. bataljon 14. SS policijskog puka i 200 domobrana u gradu. Do zore 10. decembra pešadija je ovladala položajima na periferiji grada, ali je po svanuću tu zadržana. Posle kratke artpripreme brdskom baterijom 65 mm i haubičkom baterijom 100 mm, kao i minobacačima jedinica 14 divizije su se probile u grad, osvajajući bunker po bunker i kuću po kuću. Jedinicama su pružali neposrednu podršku topovi 65 mm koji su pridati bataljonima i kretali se u streljačkom stroju. U toku sledeće noći, 10/11. decembra, grad je zauzet, osim stare gradske tvrđave (zamka) iz koje je neprijatelj pružao ogorčen otpor. Zidovi tvrđave bili su debeli 3—4 m, te je za rušenje tvrđave dovučena u centar grada haubička baterija 1. diviziona 15. divizije. Neposrednim gađanjem dveju haubica 100 mm, posle više ispaljenih granata, napravljena su dva otvora na tvrđavi, ali su ih Nemci brzo zatvorili. Haubicama su kasnije razbijena i glavna vrata, ali zbog velikih ruševina jedinice nisu mogle prodreti u unutrašnjost tvrđave. Dejstvom haubica u tvrđavi je izazvan požar. Međutim, u trenutku kad se očekivala predaja posade, oklopne snage nemačke 162. divizije ujutru 12. decembra probile su položaje 8. slovenačke brigade i probile se iz Ljubljane u Kočevje; usled toga su se delovi 14. divizije morali povući iz grada, zaplenivši 2 haubice 100 mm, 1 poljski top 75 mm i 1 pt-top. Po napuštanju grada, baterije su se povlačile u pravcu Roga i s. Poljane, ali su na oko 6 km od Kočevja naišle na zaseku dužine oko 1 km, koju nisu mogle ni otkloniti, ni obići. Zbog toga su oruđa sakrivena i dobro maskirana po šumama, tako da su skoro

[12] Isto, knj. 9, dok. 15, 18, 22, 45; Osi. rat, prva knj. str. 570, druga knj., str. 121, Hronologija, str. 608, 632.

godinu dana kasnije izvučena i ušla u sastav artiljerijske brigade 7. korpusa.[13]

Dok su delovi 14. divizije vodili žestoke borbe za Kočevje, 5. brigada 15. divizije na položaju s. Škopljica — s. Smarje 11. decembra je dočekala neprijateljsku kolonu (oko 40 kamiona, 25 oklopnih kola i oklopni voz od 2 lokomotive i 6 vagona) koja je iz Lijubijane krenula u pomoć posadi napadnutog Kočevja. Tom prilikom, postavljen u zasedi duž železničke pruge, pt-top 5. brigade je od **4** ispaljene granate imao 4 pogotka i uništio jedan oklopni vagon koji je ostao na železničkoj pruzi kod s. Laništa, a oklopni voz prinudio da se vrati nazad u Ljubljanu. Istim pt-topom su uništena i 1 oklopna kola, ali se kolona probila ka Kočevju.[14]

Prvih dana decembra 1943. jedinice 15. divizije izvršile su blokadu Novog Mesta.

Prvih dana decembra 1943. jedinice 15. divizije izvršile su blokadu Novog Mesta. Atriljerijska oruđa koja su bila sakrivena j-z i severno od Novog Mesta, izvučena su iz skloništa i jedna haubička baterija 1. diviziona (od 2 oruđa 100 mm, sa 132 granate) upućena za podršku 14. divizije u napadu na Kočevje, dok je 2. divizion prebačen na VP u rejonu s. Uršna Sela (oko 10 km j-z od Novog Mesta), gde je bio i štab artiljerije 15. divizije, a 1. divizion iz s. G. Straža prebačen je splavom preko r. Krke na VP u rejonu s. Škrjanče-tt. 229, južno od grada.

Prvi bataljon 4. brigade, ojačan 1 brdskim topom 65 mm, oko 15 časova 5. decembra izvršio je napad na posadu u s. M. Sletnek. Dejstvom brdskog topa 65 mm neposrednim gađanjem na školu u kojoj se branilo oko 100 vojnika, neprijatelju su naneti osetni gubici. Dejstvom ovog topa odbijeni su i neprijateljski tenk i blindirani automobil, koji su oko 19 časova pokušali da se probiju do okružene posade u s. M. Slatneku, ali je njegovo dejstvo u tom pravcu posada sela iskoristila da se izvuče iz sela i povuče ka Novom Mestu.[15]

[13] Isto, knj. 9, dok. 23, 29, 51, 55, 57, 58, 80, 114; Vojno delo br. 3/60, str. 130; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 144, 145; Hronologija 632.

[14] Isto

[15] Isto, dok. 15, 23, 26, 29, 52.

Kada su u jesen 1943. jake neprijateljske oklopne i motorizovane jedinice preduzele ofanzivu u Sloveniji, slovenačke divizije i brigade nisu se upuštale u frontalne odbrambene borbe, sem kada je to bilo neophodno, već su, rasterećujući se teškog naoružanja, zauzimale položaje s obe strane komunikacija kojima je neprijatelj prodirao, a potom mu udarale u bok i pozadinu. Slovenačke divizije i brigade nisu se posle ovih bočnih dejstava povlačile unazad, već su, po pravilu, vršile pokrete unapred u pravcu neprijateljskih uporišta koja su mu služila kao baze i polazni rejoni za ofanzivna dejstva. U tim slučajevima pešadijske brigade obično su izvodile manevar po zemljištu, na kome se artiljerija, osim tovarna, nije mogla kretati, pa je i ova često sputavala slobodu jedinice i njenu elastičnost. Zbog toga su artiljerijska oruđa u tim situacijama sakrivana na pogodna mesta, a artiljerijske jedinice upotrebljavane u borbi kao pešadija, sve dok nastupi mogućnost da se sakrivena oruđa izvuku iz baza i baterije, odnosno divizioni ponovo osposobe za podršku pešadije. Tako je prilikom manevrisanja jedinica 15. divizije na sektoru Novog Mesta, početkom novembra 1943, 2. divizion, čija su oruđa bila sklonjena, upotrebljavan za zaštitu pojedinih pravaca kao pešadijski bataljon. Tako je napad na Novo Mesto podržavao samo 1. divizion sa svega 3 haubice 100 mm i 2 brdska topa 75 mm sa VP u rejonu s. Gotna Vas, dok je 2. divizion bio raspoređen kao pešadijska jedinica u zasedi na položaju Kačja rida (tt. 419) — s. Hudo.

RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U HRVATSKOJ

Odmah po kapitulaciji Italije 9. septembra 1943. jedinice 13. divizije sa 1. i 2. primorsko-goranskim odredom i novoformiranim istarskim jedinicama, oslobodile su sva mesta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri, sem Trsta, Pule, Rijeke (koje su držali Nemci) i Karlobaga (u kome se nalazio ojačan 19. ustaški bataljon). Pri razoružavanju italijanskih divizija, pored ostalog ratnog materijala, u Hrvatskom primorju je zaplenjeno i 80 artilje-

rijskih oruđa raznih kalibara i velika količina municije. Zaplenjena oruđa su upotrebljena za popunu postojećih i formiranje novih artiljerijskih jedinica, dok je nešto evakuisano u dubinu slobodne teritorije. Prema naređenju Glavnog štaba Hrvatske, od zaplenjene artiljerije, ostavljene su u Primorsko-goranskoj grupi odreda jedna baterija brdskih topova i jedna baterija pt-topova, sa borbenim kompletom municije, dok je štab 13. divizije predvideo da se u svakoj brigadi formira po jedna pt-baterija od po 4—6 pt-topova 47 mm, a u diviziji artiljerijski divizion od dve baterije brdskih topova 75 mm i jedne baterije haubica 105 mm, kao divizijska artiljerija.

U s. Mrkopalju (rejon Delnice), 1. hrvatski korpus je formirao 1. haubički divizion (komandant Ivo Magličić, politkomesar Stevo Tomić) od tri baterije po 2 haubice 100 mm. Po završenom formiranju haubički divizion koji je bio motorizovan, prebačen je u Plaški, a zatim u rejon Josipdola, za podršku 8. kordunaške divizije u napadu na Oštarije. U sastav ovog diviziona ušla je i 1 haubica 152 mm iz 2. diviziona 1. hrvatskog korpusa, pridatog 6. ličkoj diviziji na sektoru Gospića. Krajem septembra, u 2. divizionu 1. hrvatskog korpusa (komandant Milanko Mihovilović, politkom Ilija Vukmirović) formirane su 1 haubička baterija od 4 oruđa 100 mm i 2 brdske baterije od 4 brdska topa 75 mm i 3 brdska topa 65 mm. Baterije su bile na konjsku vuču, u tandemu (zbog malog broja tovarnih konja i samara) ili su prenošene na tovarnim konjima. Divizion je skoro stalno bio pridat 6. ličkoj diviziji, odnosno njenim delovima koji su operisali na sektoru Gospića. Istovremeno, u 1. brdskom divizionu 1. hrvatskog korpusa formirana je i 3. baterija, tako da je imao jednu bateriju od 4 poljska topa 75 mm i dve brdske batarije od po 4 topa 65 i 75 mm na konjsku vuču i tovarenje.

Pošto su zaplenjena oruđa većinom bila nekompletna, skidanjem delova sa izvesnog broja, jedan deo oruđa je kompletiran i osposobljen za upotrebu. Naročito su nedostajale nišanske sprave, pribori za upravljanje vatrom i sredstva za transportovanje oruđa. I zaplenjena oruđa obalskih baterija na Kvarnerskim ostrvima većim delom su bila nekompletna ili neispravna u tolikoj meri da se

na licu mesta nisu mogla opraviti, tako da su bili upotrebljivi: 1 poljski top kod Porozine (na ostrvu Cresu) 1 haubica 100 m u s. Lopar (na Rabu), 1 top 75 mm na Rtu Dubna, na j-i delu ostrva Krka, 4 pav-topa 70 mm i 4 topa 156 mm u tvrđavi Tovar na Lošinju, za koja nije bilo instrumenata, pa se vatrom upravljalo odoka. Prilikom desanta Nemaca na ova ostrva u novembru 1943. oruđa na Lošinju i kod Porozina na Cresu pala su u njihove ruke, a sva ostala su uništena.

I zaplenjena municija je većim delom bila nekompletna, bez punjenja i upaljača, pa je Vrhovni štab 7. oktobra naredio da se municija štedi, naročito artiljerijska i minobacačka.

U s. Bribiru (s-z od Novog) formiran je 10. septembra 1943. artiljerijski divizion 13. divizije, sastava: 1. baterija od 4 topa 75 mm M. 15, 2. baterija od 4 haubice 100 mm M. 18/22, i 3. baterija od 3 haubice 150 mm. Brdska baterija osposobljena je za tovarenje, 2. baterija korišćena je na konjsku vuču, dok je 3. baterija 150 mm prevožena traktorima. Sve baterije su bile dobro popunjene municijom.[16]

Od 12. septembra 1. brdska baterija je bila prema Sušaku na VP u rejonu Sv. Kuzman, zatim u rejonu s. Cernik, k. 305, odakle je oko 20. septembra prebačena na VP u rejonu k. 425 zapadno od Puškarić Sela i pridata 4. brigadi 13. divizije za dejstvo na uporišta Sv. Petar i Ogulin. Za 8 dana borbi na sektoru Ogulina, 1. brdska baterija artiljerijskog diviziona 13. divizije utrošila je 470 granata, pa se preko Jasenka povukla na Kapelu i oruđa zakopala.

a) Borbe u Hrvatskom primorju

U sklopu odbrane obalskog pojasa u Hrvatskom primorju, uporište Karlobag je branio 19. ustaški bataljon,

[16] Arhiv VII, k. 105B, br. reg. 39—2, 25—4; k. 105C, br. reg. 38/1; k. 2020, br. reg. 1/1—2; k. 2023, br. reg. 4/1—1, k. 2024, br. reg. 1/1—2, k. 571A, br. reg. 2—38; k. 104A, br. reg. 14—2; k. 912, br. reg. 1—l/I; k. 419 br. reg. 14/1—2, Oslob. rat, prva knj. str. 540, 541. k. 274, br. reg. 3—5, 6—17/5; k. 421B, br. reg. 4—4, 3—4; k. 420/1, hr. reg. 2—57, 1—57.

ojačan sa 2 teška bacača, i 1 pt-topom. Na ivici grada i na visovima oko njega, naročito u rejonu k. 105, k. 189, k. 489 k 163, neprijatelj je izradio bunkere od betona. Selo Sušanj i položaje Velika Gl. k. 686, k. 728, k. 866, tt. 1091, Budine (tt. 763), Bandijera i s. Ura držalo je 80 ustaša i 70 domobrana sa 4 teška minobacača u s. Ura.

Delovi 2. brigade 13. divizije pokušali su noću 21/22. septembra da zauzmu Karlobag, ali bez uspeha, jer je neprijatelj iz utvrđenja pružao vrlo žilav otpor. Napad je morao biti odložen da bi se privukla artiljerija za podršku jedinica. Ponovan napad na Karlobag organizovao je štab 13. divizije, prebacivši 27. septembra, iz s. Bribir (kod Novog) u Senj i 2. bateriju od 4 haubice 100 mm novoformiranog artiljerijskog diviziona. Baterija je odavde 30. septembra prebačena brodom u Jablanac, pa suvim na VP u s. Bačić, kod Karlobaga.

Uz podršku artiljeriie i voda tenkova, napad na Karlobag su u 6.00 3. oktobra otpočele:

1. brigada sa pratećom četom od 4 teška minobacača, ojačana pt-baterijom od 4 pt-topa 47 mm, na s. Ura, tt. 1091, k. 866, k. 728, Velika Gl., k. 686 i tt. 763;

2. brigada sa pratećom četom od 4 teška bacača, ojačana vodom tenkova, pt-baterijom od 4 pt-topa 47 mm i haubičkom baterijom od 4 haubice 100 mm, na k. 105, k. 189 i Karlobag.

Zbog jake bure i čestog kidanja telefonskih veza, artiljerija i minobacači su imali velike smetnje u gađanju, a komandiri baterija su izgubili mnogo vremena za određivanje elemenata za gađanje. U 10,30 časova izvršena je koncentracija vatre na k. 105, u trajanju 6 minuta i neutralisana živa sila i vatrena sredstva neprijatelja u zaklonima i van zaklona, pa je artiljerija prenela vatru na bezimenu kotu, pored puta, zapadno od k. 105, dok su pojedini pt-topovi produžili dejstvo na bunkere neposrednim gađanjem. Haubice 100 mm porušile su punim pogocima nekoliko betonskih bunkera. Uz podršku artiljerije, pešadija je sa 2 tenka brzo prodrla u grad i likvidirala njegovu posadu. Utrošeno je 70 granata za pt-topove i 170 granata za haubice 100 mm. Zaplenjen je 1 pt-top 47 mm.

Po oslobođenju Karlobaga, 2. haubička baterija je 3. oktobra brodom vraćena u Novi, odakle je 6. prebačena u s. Bribir.[17]

Radi razbijanja jedinica NOV u Gorskom kotaru i Notranjskom, Nemci su jakim motorizovanim delovima 71. pešadijske i SS-motorizovane divizije „Herman Gering" 7. oktobra 1943. prešli u napad na pravcima Rijeka — Crikvenica — Novi i Rijeka — G. Jelenje — Delnice. Jedinice 13. divizije našle su se raspoređene na širokoj prostoriji: 1. brigada oko Gospića, 2. brigada na odseku Fužine — s. Hreljin — s. Krasica, 3. brigada prema Sušaku, na položaju s. Martinščica — s. Kukuljanovo — s. Cernik, a pridata joj 3. baterija (3 haubice 150 mm) artiljerijskog diviziona 13. divizije na VP u rejonu s. Cernik, s. Čavle (skica 14). Četvrta brigada, ojačana 1. brdskom baterijom od 4 topa 75 mm M. 15 bila je na VP u rejonu k. 425, zapadno od Puškarić Sela, pridata 8. kordunaškoj diviziji na sektoru Ogulina, a 2. haubička baterija bila je tek stigla iz Karlobaga u s. Bribir (kod Novog), pa je odmah upućena prema Koritnjaku, sa zadatkom da iz tog rejona dejstvuje po neprijatelju koji se prikupljao u rejonu Kamenjak — Grobničko polje — s. Čavle. Ona je 7. oktobra u 4.00 časa stigla u s. Hreljin i produžila marš ka Koritnjaku. Međutim, neprijateljska leva motorizovana kolona je već u 3 časa 7. oktobra prešla u napad preko Kamenjaka prema s. G. Jelenju, a odatle je odbacila 2. odred ka Mrzloj Vodici, a delom snaga produžila ka s. Hreljinu i s. Krasici i napala s leđa 3. brigadu 13. divizije, koja je bila angažovana u borbi sa nemačkom desnom kolonom koja je od Sušaka prodirala prema s. Hreljinu. Nemački tenkovi koji su brzo prodirali putem s. G. Jelenje — s. Hreljin, odbacili su delove 2. brigade, i u visini ž. st. Maja napali 2. haubičku bateriju koja se zatekla na maršu, nespremna za otvaranje vatre. Na ovom uskom putu uspela je da se okrene samo jedna haubica i da izmakne neprijatelju dok su 2 haubice sa opremom izgubljene. Zbog naglog prodora nemačke desne kolone, prav-

[17] Isto, k. 104A, br. reg. 20—2; k. 104C, br. reg. 41/8—9; k. 470, br. reg. 10—l/I k. 419, br. reg. 14/1—2; k. 1472, br. reg. 8—5, 36/1; k. 1491, br. reg. 25—2. Oslobodilački rat, prva knj. str. 540, 541. Hronologija, str. 577.

Skica 14 — Borba na pravcu Sušak — Novi 7. 10. 1943. god.

cem Sušak — Hreljin, ni 3. haubička baterija 150 mm na VP u rejonu s. Cernik nije se mogla povući, te su i ova oruđa pala u ruke neprijatelja. Tako je neprijatelj uspeo da oko podne 10. oktobra uđe u Delnice i preko Crnog Luga da prodre u s. Gerovo.

Tokom sređivanja jedinica, 13. divizija je od Glavnog štaba Hrvatske primila 2 haubice 100 mm i 4 brdska topa 75 mm, pa je polovinom novembra 1943. preformiran njen artiljerijski divizion u rejonu s. Tužević, zapadno od

Jezerana, tako da je po izvršenoj reorganizaciji imao 1. i 3. brdsku bateriju od po 4 topa 75 mm i 2. bateriju od 3 haubice 100 mm. Divizion je uspešno podržavao 3. brigadu 13. divizije koja je sadejstvovala 18. slovenačkoj diviziji 7. korpusa u borbama oko Vrbovskog. Koncem decembra divizion se prebacio u rejon Brinja. Pošto je bio slabo popunjen konjima, a ono malo što je imao bilo iscrpljeno u napornim marševima i usled slabe ishrane, divizion je bio primoran da oruđa zakopa — 1. i 2. baterije u rejonu s. Skalića, severno od Brinja, a 3. baterije u s. Brestova Draga, zapadno od druma Mrkopalj — Lokve. Odatle je 3. baterija izvučena tek u martu 1944. i upotrebljavana u borbi, dok je oruđa 1. i 2. baterije neprijatelj pronašao i zaplenio.[18]

b) Borbe u Dalmaciji

Prilikom kapitulacije Italije narod je pod rukovodstvom partijskih organizacija na terenu razoružao italijanske jedinice u Splitu i sve posade do Trogira i duž železničke pruge Split — Perković, kao i na ostrvima Brač, Hvar, Korčula, Vis, Lastovo i Mljet. Oslobođena je čitava obala od Šibenika do Pelješca, sem Omiša i Makarske, u kojima su se branile ustaše. Od zaplenjenih oruđa, štab 9. dalmatinske divizije formirao je brdsku bateriju od 2 topa 75 mm. Štab 4. operativne zone je 19. septembra naredio formiranje komande artiljerije 4. operativne zone. Za formiranje novih baterija i diviziona, potčinio joj je sve artiljerijske jedinice i stavio joj na raspolaganje sva artiljerijska oruđa koja su se nalazila i u pozadini zone. Pešadijske jedinice su bile obavezne da komandi artiljerije upute sve artiljerce za popunu artiljerijskih jedinica.

Za upotrebu obalske artiljerije na obali i na ostrvima bio je nadležan štab Obalske komande u Splitu (24. oktobra preformirana u Komandu mornarice NOV i POJ). Obalska komanda je sve obalske baterije stavila pod komandu jednog stručnog oficira u sastavu štaba, koji je

[18] Isto, k. 104C, br. reg. 34/10; k. 105C, br. reg. 5/1; k. 424 C, br. reg. 16—10; k. 571A, br. reg. 2—38, k. S17A, br. reg. 48—1/1; Hronologija, str. 578.

ranije služio u tvrđavskoj artiljeriji. On je bio obavezan da se stara o popuni, obuci i osposobljavanju obalskih baterija. Na srednjedalmatiskim ostrvima nađeni su ispravni: na ostrvu Braču 6 oruđa 105 mm, od kojih 2 u Sumartinu, 1 u s. Postiru i 1 u s. Sutivanu i 2 topa 75 mm u s. Milni, sa ukupno 4.500 granata 105 i 75 mm; na Hvaru u s. Sućuraju 2 topa 75 mm, sa 1.300 granata; na Visu 1 top 75 mm, sa 400 granata; na Šolti 2 topa 75 mm, sa 85 granata; na Korčuli 4 haubice 105 mm, od kojih 2 kod s. Postrana, a po 1 kod s. Lumbarde i s. Prigradice; 1 brdski top 75 mm kod Ročišta, 1 kod s. Kneža i 1 haubica 100 mm. M. 16 na Rtu Trsteno, a na ostrvu Mljetu 3 haubice 100 m M. 16 (po jedna na VP na Rtu Vratnička, s. Sovra i Rtu Stupa). Svaka obalska baterija imala je po 1 do 3 oruđa. Ako je na pojedinom ostrvu bilo po dve ili više baterija, ona baterija koja je bila najpopunjenija kadrom, imala je ulogu komande artiljerije ostrva. Obalska baterija iz Sutivana je više tukla parobrodsko pristanište u Makarskoj, a baterija iz s. Postira tukla je luku u Omišu i brodove koji su saobraćali između Splita i Makarske.

Na severnodalmatinskoj obali i ostrvima bili su osposobljeni za dejstvo i postavljeni na vatrene položaje: 1 top na ostrvu Žirju, 2 topa 150 mm na Murteru, 1 top 140 mm na Prviću i po jedna obalska baterija na Rtu Začevu, i na Primoštenu, južno od Šibenika. Obalske baterije na Primoštenu i Zečevu uspešno su dejstvovale i ometale saobraćaj neprijateljskih brodova duž obale. One su 29. septembra prinudile na predaju brod „Tunizino", koji je bio natovaren sa oko 40 vagona životnih namirnica, namenjenih nemačkim trupama u Albaniji. Sutradan, 30. septembra, su oštetile i upalile još jedan brod koji se nasukao na ostrvo Maslinovik, udaljeno oko 2,5 km od obale. Kad se neprijatelj 15. oktobra 1943. probio sa severa, preko s. Grebaštice, ka Primoštenu i Zečevu, posluga obalskih baterija je oruđa uništila, a ona se ribarskim čamcima prebacila na obližnja ostrva,[19]

[18] Isto, k. 1491, br. reg. 10—2/1. 41—2, 15—2/II, 43—2; 18—1; k. 2020, br. reg. 2/1—7; k. 104C, br. reg. 42/8; k. 2021, br. reg.

Da bi sprečila prodor Nemaca iz Sinja u oslobođeni Split, 1. proleterska divizija, koja je bila kod Kupresa i Prozora, stigla je 16. septembra na odsek s. Aržano — s. Trilj. Pet dana kasnije njoj je stigla u pomoć i 4. krajiška divizija iz Bosanske krajine. Za napad na Sinj 22. septembra, štab 4. operativne zone je raspoložive tenkove i artiljeriju pridao 3. proleterskoj krajiškoj i 3. dalmatinskoj brigadi, koje su napadale u zahvatu komunikacije, dok je 1. proleterska brigada, bez dva bataljona, zadržana u opštoj rezervi, zapadno od Sinja.

Za podršku južne kolone (3. proleterske krajiške brigade) u napadu na Sinj, u s. Vojnić stiglo joj je 21. septembra još 6 topova koji su pridati divizionu 1. proleterske divizije, tako da je ovu kolonu podržavalo 11 topova. Planom je predvideno da artiljerija u toku dana odredi elemente za gađanje određenih ciljeva, a pred mrak da izvrši korekturu sa po jednim oruđem iz baterije, da bi 22. septembra u 22.00 časa otpočela artpripremu napada koncentracijama vatre na kasarne u Sinju, na utvrđenja Nebesa (k. 486) i na Grad (tt. 438). Zbog nastupanja delova 7. SS-divizije i 92. motorizovanog puka od Imotskog prema Sinju, 1. proleterska brigada je 22. septembra orijentisana na taj pravac, dok se istog dana 4. krajiška divizija (6. i 10. brigada) prikupila u rejonu s. Hrvače i s. Zelovo za napad na Sinj, sa severa.

Međutim, neprijatelj je 22. septembra ujutru, uz podršku avijacije, prešao u napad prema s. Dicmo i posle teških borbi potisnuo 3. proletersku krajišku brigadu sa Visoke i ovladao s. Mandac. Noću 22/23. septembra prešle su u napad na Sinj 3. proleterska krajiška brigada sa juga i uz podršku artiljerije i tenkova zauzela s. Mandac, dok su jedinice 4. krajiške divizije sa napadom nešto zakasnile, zbog čega grad nije zauzet. Artiljerija je dosta tačnom i efikasnom vatrom pomogla pešadiji da zauzme s. Mandac i da protera neprijatelja u grad, nanoseći mu prilično gubitaka. Međutim, kad je artiljerija prenela vatru na kasarne i na Nebesa (k. 486), pešadija 4. krajiške

21/2—1; k. 2052, br. reg. 5/1; k. 2022, br. reg. 6/1; k. 2026, br. reg. 6/1—1; Oslobodilački rat, prva knj., str. 54; Zbornik, tom V, knj.

divizije nije uopšte stigla da izvrši juriš, tako da vatra artiljerije, zbog nedovoljnog sadejstva artiljerije i pešadije i nedostatka veza sa kolonama koje su napadale sa severa, nije iskorištena.

Prva proleterska brigada se sudarila sa delovima 7. SS-divizije i 92. motorizovanog puka oko 11 časova 22. septembra, u rejonu s. Cista. Vodeći žestoke borbe, ona je sprečavala brzo prodiranje neprijatelja pravcem Aržano —Trilj i Lovreč—Cista—Trilj. Jednu kolonu koja je prodirala od Lovreča, razbio je 3. bataljon 1. proleterske brigade i zaplenio potpuno ispravnu haubicu 100 mm, sa 150 granata i 2 kamiona. Mada nisu bili obučeni za rukovanje topovima, borci Omladinske čete, koji su je zaplenili, vrlo brzo su se snašli i zaplenjenu haubicu, koju su nazvali „omladinka", odmah okrenuli na neprijatelja. Njenim •dejstvom uznemireni su i Nemci u Imotskom, pa su očekivali da će te noći biti napadnuti. Zaplenjena haubica je zatim upućena u sastav divizijske artiljerije.[20]

Da bi ponovo zauzeli srednjedalmatiska ostrva i obezbedili saobraćaj morskim putem, Nemci su snagama 750, puka 118. lovačke divizije, delovima 668 artiljerijskog puka, bataljonom „Brandenburg" i četom tenkova, posle jake artiljerijske pripreme i uz podršku avijacije, sa poluostrva Pelješca, 22. decembra 1943., izvršili desant na ostrvo Korčulu. Ostrvo su branile: 13. dalmatinska brigada 26. divizije, sa pridatom baterijom od 3 topa 105 mm M. 28, baterijom od 2 brdska topa 75 mm i 2 pt-topa, na odseku s. Lumbarda — s. Račište; 1. prekomorska brigada sa baterijom od 1 haubice 105 mm i 1 haubice 100 mm i 1 pt-baterijom od 4 pt-topa 37 mm, na odseku od s. Račišta severnom, zapadnom i južnom obalom do s. Brna, i Korčulanski NOP odred na odseku od s. Brna do Rta Ražnjić, a 23/24. decembra su stigla i dva bataljona 1. dalmatiske brigade sa o. Visa (skica 15). Artiljerijska oruđa na odseku 13. brigade bila su na VP: 1 top 105 mm

[20] Isto. k. 1491, br. reg. 20—1; k. 706A, br. reg. 12/1—7, 7/1—6, S/l—6; k. 766 br. reg. 7/1; k. 766A, br. reg. 39—3; k. 707, br. reg. 38/1—1; k. 711, br. reg. 39/2; k. 104C, br. reg. 42/8; k. 712A, br. reg. 16—6; Oslobodilački rat, prva knj. str. 542—545; Luka Božović, pukovnik: ..Neprijateljska haubica plen omladinske čete", Vojni .glasnik, br. 5/58, str. 16.

kod k. 109 zapadno od s. Lumbarda, 1 top 105 mm kod k. 172 i 1 kod k. 276, jedan brdski top 75 mm kod s. Račište, a drugi kod s. Kneža; a na odseku 1. prekomorske brigade po 1 pt-top na VP u rejonu s. Prigradica, s. Blato, s. Vela Luka i s. Brna, 1 haubice 105 mm M. 13 i rejonu s. Prigradica i 1 haubica 100 mm M. 16 na Rtu Trsteno (skica 15). Pošto je neprijateljska artiljerija u toku borbe tukla topove 105 mm kod k. 172 i k. 276, ova oruđa su prebačena na novi VP u rejonu tt. 230 (Bilušin B) — s. Postirna. Pošto se za topove 105 mm raspolagalo samo sa 50 granata, za topove 75 mm sa 100 granata, za haubicu 100 mm oko 80 granata, a za svaki pt-top po 150 granata, municija se morala štedeti.

Artiljerijsku pripremu desanta neprijatelj je otpočeo 22. decembra u 4,30 časova, iz oko 15 artiljerijskih oruđa, sa VP između Orebića i s. Vaganj. Jakim koncentracijama vatre neprijatelj je tukao odsek s. Račište — s. Kneža i uvalu Banja, zapadno od grada Korčule. Artiljerija odbrane Korčule bila je raspoređena na VP po oruđima, na dosta velikom međusobnom rastojanju, te zbog toga kao i zbog ograničene količine municije, nije bila u mogućnosti da koncentriše vatru na neprijateljsku artiljeriju i da je neutrališe. Zbog dosta tamne noći, ona nije efikasno dejstvovala ni na neprijateljske desantne brodove. Tako je neprijatelj uspeo da se iskrca u uvali Samograd, da stvori mostobran i da do uveče ovlada istočnim delom ostrva sa gradom Korčulom. Komandovanje artiljerijom na ostrvu Korčuli nije se moglo objediniti, jer za to nisu postojala sredstva za održavanje veze, a nije bilo ni sredstava za transportovanje oruđa, pa prema tome ni mogućnosti za manevrovanje oruđima. Posle žestokih borbi, jedinice 26. divizije bile su primorane da se uz dosta velike gubitke, noću 24/25. do 26/27. decembra iz luka Prigradica, Bristva i Prapratna brodovima i ribarskim čamcima prebace na ostrva Hvar i Vis. Sa ostrva Korčule izvučen je samo 1 pt-top, dok su sva ostala artiljerijska oruđa uništena. Jedna četa 1. bataljona 13. dalmatinske brigade i Orjenski odred, bili na ostrvu Mljetu, uništili su 3 haubice 100 mm M. 16 koje su bile na VP na Rtu Vratnička, s. Sovra i na Rtu Stupa, a zatim se povukli na ostrvo Vis.

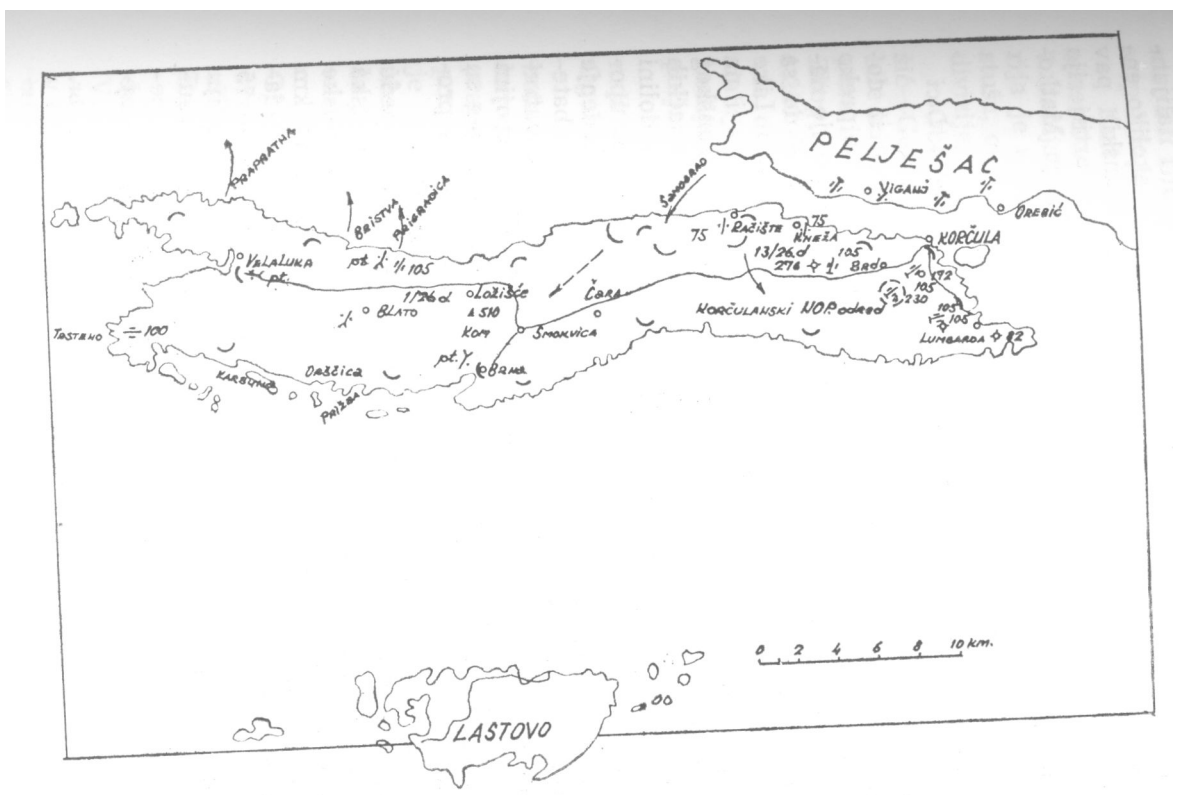

Skica 15 — Borbe na Korčuli 22—26. 10. 1943. god.

Sa Korčule i Brača na o. Vis su prebačeni i italijanski top 105 mm B. 28, 2 topa 75 mm M. 28, nekoliko engleskih pt-topova 40 i 57 mm i nešto italijanskih pav topova 20 mm. Tada je na Visu formirana artiljerija (komandant Karei Levičnik, politkomesar Drago Matković), potčinjena štabu za odbranu ostrva.[21]

c) Borbe u Gorskom kotaru, Kordunu, Baniji i Lici

Radi sprečavanja prodiranja nemačkih snaga iz doline Save, preko Karlovca ka Rijeci i dolinom Une preko Knina ka Šibeniku i Splitu, Glavni štab Hrvatske je naredio 1. hrvatskom korpusu i ostalim jedinicama da sa slobodne teritorije Zumberka, Korduna, Banije i Like napadaju neprijateljske kolone na komunikacijama i na neprijateljska uporišta između reke Save i Jadranskog mora i time onemogućavaju ili otežavaju vezu nemačkih snaga na Jadranu sa glavnim komunikacijama u dolini Save. U napadima na neprijateljske ganizone i druga uporišta, koja je neprijatelj organizovao za obezbeđenje komunikacija, jedinicama su, normalno, pridavane baterije i divizioni, pa i pojedina oruđa za uništavanje vatrenih tačaka koje pešadija nije mogla likvidirati svojim naoružanjem, bilo zbog otpornosti materijala od kojeg su pojedini objekti izrađivani ili zbog velikih brisanih prostora ispred objekata i nemogućnosti da im priđe.

Dejstva Unske operativne grupe u dolini Une, između Dvora i Kostajnice, uspešno je podržavala njena brdska baterija od 2 topa 75 mm. Pri napadu 1. brigade Unske operativne grupe u 17.00 9. septembra na s. Zrin, 13 km severno od Dvora, brdska baterija je neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja i sa utrošenih 33 granate 75 mm i 5 granata 37 mm vrlo uspešno podržavala pešadiju u likvidiranju ovog neprijateljskog uporišta, koje je zauzela posle 6-časovne borbe. Dok je 1. brigada Unske operativne grupe vodila borbu za s. Zrin, pravce od Kostaj-

[21] Isto, k. 1100, br. reg. 1/5; k. 2052, br. reg. 5/1; k. 2021, br. reg. 21/2—1. Levičnik Karei, general-major: „Dejstvo artiljerije u desantu na ostrvo Korčula", Art. glasnik, br. 5/50, str. 29; „Prekomorci", str. 192; Hronologija, str. 627.

nice i s. Divuše zatvarala je 7. brigada 7. banijske divizije sa položaja s. Lotine — Jurkovac (tt. 367).

Kad su sredinom septembra 1. i 2. brigada Unske operativne grupe, sa brdskom baterijom, ušle u sastav 7. banijske divizije kao njena 3. i 4. brigada, brdska baterija je noću 16/17. septembra prebačena u s. Donja Pastuša, oko 16 km s-z od Kostajnice, gde se nalazio i štab divizije, koji joj je, prema situaciji, postavljao zadatke.[22]

Obezbeđenju komunikacija Karlovac—Ogulin, Perušić—Gospić—Karlobag i Bihać—Lapac—Gračac, koje su bile izložene stalnim napadima jedinica 1. hrvatskog korpusa i 13. divizije, neprijatelj je poklanjao punu pažnju. Zbog toga je u Ogulinu držao oko 600 Nemaca, 700 ustaša i 200 domobrana, 6 brdskih topova, 6 tenkova i 1 oklopni voz, dok su u ostalim okolnim uporištima posade bile nešto slabije. Sva mesta su bila dobro utvrđena i ograđena bodljikavom žicom, a mestimično pojačana minskim poljima.

Po planu štaba 1. hrvatskog korpusa štab 8. kordunaške divizije je 26. septembra 1943. naredio napad na Ogulin i Oštarije.

1. brigada 8. kordunaške divizije, ojačana pratećim bataljonom, četom tenkova i 1. brdskim divizionom 1. hrvatskog korpusa sa dva bataljona napala je Oštarije pravcima Mihaljević Selo—Oštarije i Josip-dol—Oštarije, postavljajući jedan bataljon u zasedu na Stabarnici, dok je jedan njen bataljon iz brigadne rezerve osiguravao haubičku bateriju na VP kod s. Kolići. Četa tenkova imala je zadatak da nastupa pravcem s. Munjava—Josipdol——s. Skradnik—Lug—Mihaljević Selo—Oštarije;

2. i 3. brigada 8. kordunaške divizije su blokirale Ogulin sa severoistoka i istoka, dok je 4. brigada 13. divizije, sa pridatom 1. brdskom baterijom artiljerijskog diviziona ove divizije dobila zadatak da napadne Sv. Petar, a zatim da blokira Ogulin sa zapada.

Artiljerija: 1. haubički divizion 1. hrvatskog korpusa dobio je zadatak da sa haubičkom baterijom 100 mm, sa VP kod s. Kolići i jednom haubicom 152 mm, iz rejona

[22] Isto, k. 1616, br. reg. 7—1/1; k. 421, br. reg. 44—2; k. 421B, br. reg. 42—6; k. 812, br. reg. 5/1; k. 105, br. reg. 20—1, Hronologija, str. 549.

Vetrenice (južno od Josipdola) kontrabatiranjem neutralise neprijateljsku artiljeriju u Ogulinu, dok je poljska baterija 75 mm 1. brdskog diviziona 1. hrvatskog korpusa dobila zadatak da sa VP u s. Bošnjaki, k. 357, dejstvuje na Oštarije.

U drugoj fazi napada na Ogulin, planom je predviđeno da 4. brigada 13. divizije, uz podršku pridate 1. brdske baterije artiljerijskog diviziona 13. divizije, napada sa zapada, 2. brigada 8. kordunaške divizije, sa četom tenkova i 2 pt-topa sa severa, preko Kopaonika, a 3. brigada 8. kordunaške divizije, sa 3 pt-topa, da napada Ogulin sa jugoistoka, duž železničke pruge i kroz s. Lomost. Radi neposredne podrške pešadije naređeno je da se pt-topovi kreću u streljačkom stroju i neposrednim gađanjem krče put pešadiji za brže prodiranje u grad.

Po zauzimanju Oštarija, 1. brigada bi obrazovala divizijsku rezervu u rejonu k. 414, a sva artiljerija pod neposrednom komandom štaba 8. kordunaške divizije, da se prebaci na naredne VP: 1. i 2. brdska baterija 1. brdskog diviziona 1. hrvatskog korpusa u rejon Sablaka (tt. 458), Kobiljak (k. 414), oko 2 km istočno od Ogulina, a poljska baterija 75 mm ovog diviziona u s. Ribarići (oko 5 km južno od Ogulina, s tim da se stavi pod komandu štaba 1. baubičkog diviziona 1. hrvatskog korpusa u rejonu s. Kolići, Veljun.[23]

Napad na Oštarije, gde se branilo oko 400 neprijateljskih vojnika sa 5 tenkova, otpočela je 1. brigada 8. kordunaške divizije u 6.00 časova 28. iseptembra, bez artiljerijske pripreme (skica 16). Zbog kiše i velike magle, 1. brdski divizion 1. hrvatskog korpusa nije mogao uspešno gađati, pa se posle ispaljenih 29 granata povukao u s. Munjavu. Njegovo povlačenje usledilo je zbog nedovoljnog iskustva štaba 1. brigade za upotrebu artiljerije i organizaciju sadejstva artiljerije sa pešadijom i tenkovima.

Neprijatelj je uspeo da, uz podršku tenkova, prinudi neke bataljone 1. brigade da se malo povuku. Zbog slabe blokade Ogulina sa istoka i slabog izbora VP za pt-top na odseku 3. brigade, koji odatle nije mogao efikasno gađati

-[3] Isto, k. 826A, br. reg. 7/1; k. 419, br. reg. 18/1—2; k. 104A, br. reg. 39/3a k. 420/1, br. reg. 2—56; Vojnoistorijski glasnik, br. 6/§3, str. 159; Hronologija, str. 554.

tenkove, neprijateljski delovi iz Ogulina probili su se u Oštarije. Time je odbrana Oštarije znatno ojačana, pa je štab 8. kordunaške divizije već u 8.50 časova ovog dana naredio da se 1. brigada povuče na polazne položaje, dok se 1. brdski divizion povuao u s. Munjavu.

Za ponovni napad na Oštarije, 1. brdski divizion 1. hrvatskog korpusa ostao je pod neposrednom komandom štaba 8. divizije, dok je 1. haubički divizion 1. hrvatskog korpusa stavljen pod neposrednu komandu štaba korpusa. U 18 časova 29. septembra, brdske baterije 1. brdskog diviziona izašle su na VP kod Sv. Katarine (oko 2,5 km j-i od Oštarija), a poljska baterija ovog diviziona na VP u rejonu ž. st. Josipdol, k. 356 (oko 3 km južno od Oštarija). Sve su baterije još za videla izvršile korekturu. Ponovni napad otpočeo je rano 30. septembra, sa artpripreraom u trajanju 30 minuta (od 5,15 do 5,45 časova), koncentracijama vatre na određene ciljeve u Oštarijama. Po završenoj artpripremi, artiljerija je prenela vatru u dubinu neprijateljske odbrane, a pešadija izvršila juriš, ali je postigla samo delimičan uspeh, jer je njen pokret ukočen vrlo jakom vatrom iz automatskih oruđa iz utvrđenih kuća i bunkera. Pt-topovi su bili dosta zaostali iza streljačkog stroja pešadije, pošto su kod nekih oruđa tokom prebacivanja nastali kvarovi. Tako se sve do 10 časova ovog dana borba vodila bez naročitog uspeha.

Od 10.15 do 10.30 časova ponovljena je artpriprema napada snažnom koncentracijom vatre. Nakon toga je pešadija, uz podršku tenkova, izvršila juriš, ali je snažnim protivnapadom neprijatelja, u kojem je angažovao i tenkove, bila prinuđena da se povuče. Kako pt-topovi 47 mm nisu imali pancirnih granata, ni direktni pogoci u neprijateljske tenkove nisu bili efikasni, dok su sami imali gubitaka od jake neprijateljske tenkovske vatre. Oko 12 časova istog dana neprijatelj je uz podršku tenkova i 10 aviona ponovo izvršio snažan protivnapad u pravcu Sv. Katarine, odbacio delove 1. brigade i neposredno ugrozio VP 1. brdskog diviziona. Druga baterija ovog diviziona neposrednim gađanjem, brzom paljbom sa bliskog odstojanja, privremeno je zadržala neprijatelja, što je omogućilo da se ceo divizion, bez gubitaka, povuče u s. Munjavu, postavljajući 2 topa na VP kod s. Miščevići radi spreča-

Vanja prodora neprijateljskih tenkova preko Josipdola ka s. Munjavi.

Ni u ponovnom neuspelom napadu na Oštarije, dejstvo artiljerije nije koncentrisano na mesto prodora pešadije i tenkova. Izviđanje u artiljerijskom smislu nije bilo dobro organizovano, a ni opštim izviđanjem nisu artiljeriji dati podaci o mestu neprijateljske žive sile na koju je trebalo koncentrisati vatru artiljerije.

U toku blokade Oštarija artiljerija je povremeno vršila uznemiravajuća gađanja, ali to nije sprečilo neprijatelja da bude aktivniji. Tako je oko 500 nemačkih vojnika sa tenkovima iz Ogulina 1. oktobra prodrlo do s. Otoka. Tu je pešadija zadržana dok su se tenkovi probili u Oštarije, iako je dejstvom jednog pt-topa 1 neprijateljski tenk uništen. I u pravcu Sv. Katarine neprijatelj je vršio ispade, ali je odbijen uz podršku 1. brdskog diviziona, čija je vatra bila dosta precizna i efikasna. Artiljerija je 3. oktobra uspešno gađala i neprijateljski improvizovani aerodrom kod Sv. Roka (j-i od Ogulina) i ometala uzletanje 3 neprijateljska aviona. Od 10.30 do 15.30 časova istog dana vođena je žestoka borba sa oko 300 neprijateljskih vojnika i vodom tenkova, koji su, uz podršku 8 aviona, prodirali ka s. Otoku i s. Salopeku i ugrožavali vatrene položaje artiljerije u rejonu s. Ribarići, s. Kolići. Energičnim protivnapadom 4. bataljona 1. brigade sa Stabarnice, uz podršku artiljerije, koja je sasredila jaku vatru, neprijatelj je razbijen i uz osetne gubitke prinuđen da se povuče u Ogulin.

Posle pregrupisavanja jedinica, treći ponovni napad na Oštarije otpočeo je 3. oktobra. Napadu je prethodila artpriprema od 18.45 do 19.30 časova. Delovi 3. brigade uspeli su da se mestimično probiju kroz žičane prepreke, ali su se pod jakom vatrom i dejstvom neprijateljskih tenkova morali povući. Vatra pt-topova, zbog velike pomrčine nije bila precizna, pa je neprijatelj neometano intervenisao na svakom mestu proboja, sa jednim ili više tenkova. Borba je vođena do 3 časa ujutru 4. oktobra, kada su se delovi 1. i 3. brigade 8. kordunaške divizije povukli na polazne položaje.

Ovog dana je neprijateljska avijacija otkrila VP 1. brdskog diviziona 1. hrvatskog korpusa, zbog čega je pre-

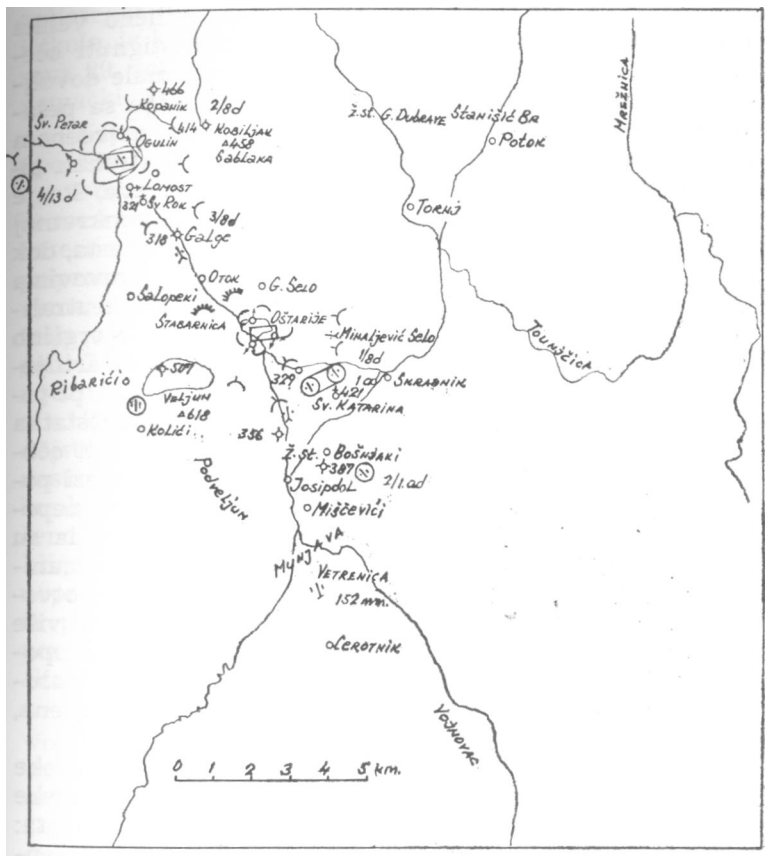

Skica 16 — Napad na Oštarije 28. 9 — 3. 10. 1943. god.

bacio 1. bateriju u s. Cerovnik, 2. brdsku bateriju u s. Miščevići (j-i od Josipdola), a poljsku bateriju na VP južno od Podveljuna. Sa novih VP, baterije su, osim 1. brdske, 4. i 5. oktobra vršile uznemirujuća danonoćna gađanja.

U borbama oko Oštarija artiljerija je utrošila 44 granate 65 mm, 664 granate 75 mm, 54 granate 100 mm, 5 granata 152 mm i 224 granate 37 i 47 mm. Iako je, pre-

ma tadanjim našim prilikama, utrošena prilično velika količina artiljerijske municije, ipak nisu postignuti očekivani rezultati. Osim što naše jedinice nisu imale dovoljno iskustva za organizaciju sadejstva artiljerije sa pešadijom i tenkovima pri borbama u solidno utvrđenom naseljenom mestu sa dobro organizovanim vatrenim sistemom, vršen je i slab izbor artiljerijskih ciljeva, što je posledica slabog izviđanja. Artiljerija je u konkretnoj situaciji vatru sasređivala na centar naseljenog mesta, dok se neprijateljska živa sila nalazila u bunkerima i rovovima spoljne odbrane Oštarija. Tako neprijatelj nije neutralisan pre juriša pešadije, pa je mogao da vrlo energično odbija njene juriše. To znači da utrošena količina artiljerijske municije nije najcelishodnije iskorištena. I pt-topovi u borbi sa neprijateljskim tenkovima zbog nedostatka odgovarajuće municije i slabog izbora VP nisu dali očekivane rezultate. Nedovoljna efikasnost pt-topova pri pogađanju u otporne delove neprijateljskih tenkova nepovoljno se održavala i na pešadiju. Imajući u vidu da su Oštarije bile dobro utvrđene i da je neprijatelj organizovao dobar vatreni sistem i tukao jakom vatrom otvorene prilaze uporištu, trebalo je sasrediti vatru što više artiljerijskih oruđa na izabranom mestu prodora u uporište, a ne rasipati je na dosta velikom prostoru, bez naročitog uspeha. Da je artiljerija celishodnije upotrebljena, svakako bi i rezultati napada bili povoljniji.[24]

Dok su jedinice 8. kordunaške divizije vodile žestoke borbe za Oštarije i blokirale Ogulin, jedinice 7. banijske divizije su istovremeno napadale neprijateljska uporišta: s. G. Dubrave, Generalski Stol i Zvečaj. U zoru 28. septembra 1. brigada 7. banijske divizije, sa 1 pt-topom, 2 minobacača i brdskom baterijom od 2 topa 75 mm, otpočela je napad na Generalski Stol, u kome su bili delovi 30. ustaškog bataljona. Napad je otpočeo sa artpripremom koncentracijom vatre brdske baterije i minobacača. Postignut je izvestan uspeh. Zauzeti su okolni bunkeri i ne-

[24] **Isto, k. 881A, br. reg. 11/8; k. 831, br. reg. 38—2; k. 1491, br. reg. 7—2/II; k. 881, br. reg. 12—6; k. 109A, br. reg. 8—1; k. 1472, br. reg. 6—5; 47—4; k. 1601, br. reg. 16—4; k. 424B, br. reg. 21—5, 22—5; k. 424C, br. reg. 13—7; k. 420/1, br. reg. 56—2; Oslobodilački rat, prva knj. str. 548.**

nriiateljska posada sabijena u veće bunkere kod crkve i škole, iz kojih je pružala vrlo žilav otpor, sve do 17 časova 29. septembra, kada su se u Generalski Stol probili nemački tenkovi iz Zvečaja i ugroženu posadu izvukli.

Napad 3. brigade ove divizije na dobro utvrđeno uporište G. Dubrave nije uspeo. Napad je podržavan samo 1 brdskim i 1 pt-topom. Za ponovni napad na G. Dubrave i na Globornički most 3. brigadi je pridata brdska baterija, koja je jakom vatrom 30. septembra u 18 časova pripremila juriš pešadije, koja je brzo ovladala G. Dubravama i porušila Globornički most. Po razbijanju neprijatelja u G. Dubravama, brdska baterija je pridata 2. brigadi 7. banijske divizije, koja je, uz podršku ove baterije i jednog pt-topa, 2. oktobra napala neprijateljsku posadu u s. Zvečaj. Međutim, zbog nedostatka udarnih granata, dejstvo artiljerije nije bilo dovoljno efikasno. Borba je nastavljena celu noć i neprijateljska posada sabijena u bunkere i utvrđene kuće u centru sela, iz kojih se ogorčeno branila. Oruđa brdske baterije se nisu mogla privući blizu da neposrednim gađanjem u puškarnice prinude neprijatelja na predaju, jer su se neprijateljski tenkovi iz pravca Karlovca probili u selo. Tada se 2. brigada povukla zapadno od komunikacije s. Zvečaj—Generalski Stol.[25]

Tokom septembra 1943. 1. i 3. brigada 6. ličke divizije vodile su borbe protiv delova 114. lovačke i 373. legionarske divizije duž komunikacije Bihać—Lapac—Gračac, a 3. oktobra prenele su dejstva u rejon Perušić—Gospić—Pazarište. Na ovom sektoru su se nalazili delovi domobranskog 12. i 15. puka i 4. ustaške brigade, sa oko 5.500 vojnika. Samo u Gospiću nalazilo se preko 4.000 vojnika sa 1 haubičkom baterijom, 2 tenka i 1 izviđačkim avionom. Četa u Ličkom Osiku bila je ojačana brdskom baterijom od 2 topa 75 mm M. 28. Sva uporišta su bila dobro utvrđena.

Napad 3. brigade 6. ličke divizije, 3. oktobra 1943., na jako ustaško uporište s. Perušić podržavao je 2. divizion 1. hrvatskog korpusa, sastava: haubička baterija od 4 hau-

[25] Isto, k. 424, **br. reg.** 20—1/1; k. 421B, **br. reg.** 46—6; k. 881, **br. reg.** 8—2; **Hronologija, str.** 554.

bice 100 mm M. 14, 1 brdska baterija od 3 topa 65 mm i 1 brdska baterija od 4 topa 75 mm M. 15, pod neposrednom komandom štaba divizije.[26]

Posle završenih priprema u toku dana, 2. divizion 1. hrvatskog korpusa je noću 1/2. oktobra postavljen na VP u rejonu Podovi, s. Glunčuša, Lipova glavica (tt. 671), koje je obezbeđivao jedan bataljon 2. brigade ove divizije (skica 17). U toku dana 2. oktobra detaljno su izvršene sve pripreme za gađanje, podeljeni ciljevi na baterije i za svaki cilj proračunat i određen utrošak municije. Korektura baterijama izvršena je 3. oktobra ujutru, od 7.20 do 7.30 časova, neposredno pred početak artiljerijske pripreme napada, upravo se slila sa artpripremom napada koja je počela u 7.30 časova koncentracijama vatre na određene ciljeve u rèjonu Perušića i na okolne utvrđene tačke: Kujinjaču (k. 648), Marinu glavu (k. 775) i Ravni vrh (tt. 748). Posle završene artpripreme u 8.00 časova,, artiljerija je prenela vatru a pešadija izvršila juriš i brzo proterala neprijatelja sa Kujinjače (k. 648). Posle toga je neprijatelj napustio i Perušić, povlačeći se kroz šumu prema Vučjaku (k. 747) i k. 780, na koje je koncentrisala vatru haubička baterija 100 mm, čijim dejstvom su neprijatelju koji se povlačio neorganizovano naneti osetni gubici, jer je haubička baterija imala povoljne uslove za osmatranje i dobro organizovanu vezu između osmatračnice komandira baterije i VP baterije koja je bila dobro zaklonjena. Kad je ustaška baterija 100 mm sa pravca Ličkog Osika otvorila jaku vatru na VP haubičke baterije u rejonu Lipove glavice (tt. 761), ona ni tada nije prekidala gađanje, iako se nekoliko granata rasprslo neposredno u njenoj blizini, ne pričinivši nikakve štete. To je neprijateljsku bateriju dovelo u zabludu i vatru je prenela daleko iza Lipove glavice, tako da je haubička baterija i dalje dejstvovala neometano. Kad je pešadija 3. brigade oko 10 časova ovladala Perušićem, artiljerija je vatru prenela na Marinu glavicu (k. 775), a minobacači na Grabovaču (tt. 772). Ovim objektima pešadija je brzo

[26] U nekim dokumentima i literaturi ovaj divizion se pominje- kao divizion 6. ličke divizije, umesto kao njoj pridodat, sve do reorganizacije artiljerije 1. hrvatskog korpusa, 12. oktobra 1943.,, kad je ušao u organski sastav 6. divizije.

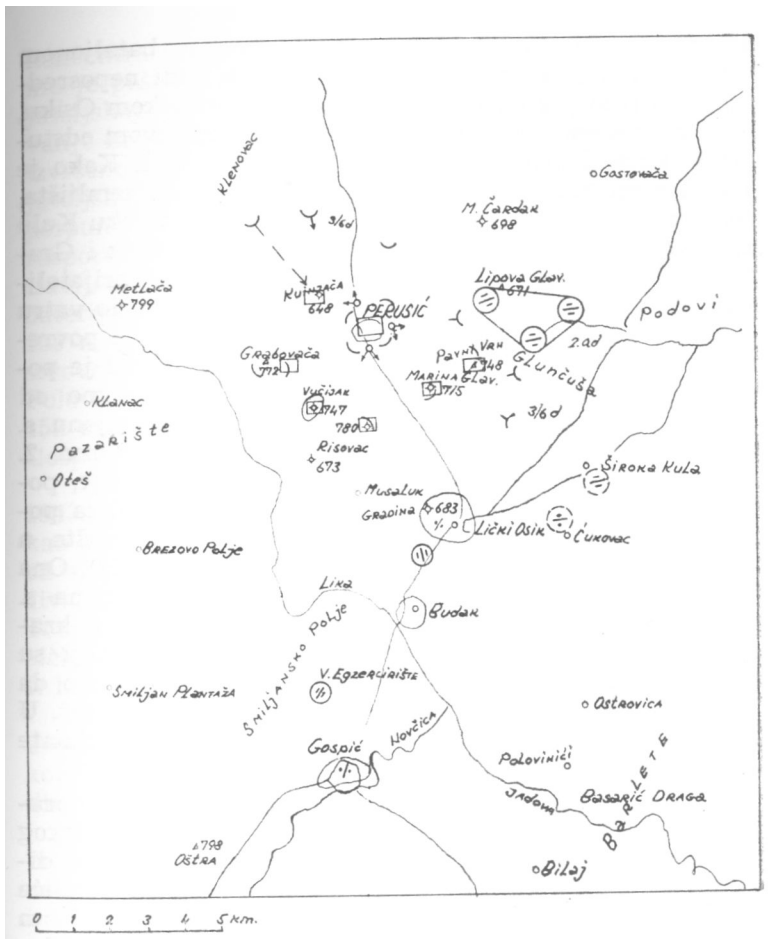

Skica 17 — Napad na Perušić 3. 10. 1943. god.

ovladala, bez naročitog otpora neprijatelja, jer je demoralisan jakom vatrom naše artiljerije i minobacača, u neredu odstupao ka Ličkom Oisku. Za neposrednu podršku 3. brigade koja je gonila neprijatelja u pravcu s. Mušaluka, brdska baterija 65 mm iz 2. diviziona 1. hrvatskog korpusa, prebačena je u Perušić i pridata 3. brigadi, dok

je divizion, bez baterije 65 mm, sa jednim bataljonom 2. brigade, prebačen u rejon s. Čukovca, radi neposrednijeg i uspešnijeg dejstva po neprijatelju u Ličkom Osiku, kao i za gonjenje neprijatelja vatrom pri njegovom odstupanju ka s. Budak i preko mosta na reci Liki. Kako je pokret diviziona vršen danju i preko otkrivenog zemljišta, neprijatelj je primetio njegovo kretanje kroz Široku Kulu ka s. Čukovcu, pa je u panici napustio Lički Osik i Gradinu (k. 683), povlačeći se ka s. Budaku. Po neprijateljskim delovima koji su odstupali, divizion je otvorio vatru sa VP iz rejona s. Čukovac. Haubička baterija je povremeno dejstvovala i na neprijateljsku bateriju koja je povremeno gađala iz rejona V. Egzercirište, severno od Gospića. Uz podršku tenkova neprijatelj je u rejonu s. Budak zadržao naše jedinice. Brdska baterija 65 mm. 2. diviziona, koja je pridata 3. brigadi 6. ličke divizije, postavljena je na VP kod crkve u s. Kaluđerovcu, za podršku brigade u likvidiranju neprijateljskih uporišta u rejonu s. Klanac, G. Pazarište, Oteš (k. 745, k. 722). Ona je 4. oktobra u 15.30 časova koncentrisala vatru na s. Klanac, k. 572 i bezimenu kotu s-z od Klanca. Nakon kraćeg otpora neprijatelj je odstupio na Oteš, na koji su baterija i minobacači preneli vatru. To je omogućilo da naša pešadija, do 17 časova ovog dana, zauzme i Oteš. U borbama je utrošeno 162 granate 100 mm, 204 granate 75 mm i 49 granata 65 mm.

Pri napadu na Perušić artiljerija je upotrebljena pravilno i planski. Zadržavanjem 2. diviziona 1. hrvatskog korpusa pod neposrednom komandom štaba 6. ličke divizije, kojoj je pridat, i postavljanjem istočno od Perušića u rejonu Lipove glavice, mada je 3. brigada glavninom snaga napadala sa severozapadne strane, pravcem s. Klenovac—Kujinjača—Perušić, a pomoćnim pravcem s. Široka Kula—Marina glavica, omogućena je potpuna tajnost u pripremi napada, čime je postignuto iznenađenje neprijatelja. Osim toga, u ovom rejonu je divizion bio bolje obezbeđen od ispada neprijatelja, a omogućen mu je i manevar prema razvoju situacije. U toku pripreme napada detaljno i vrlo umešno je organizovano sadejstvo artiljerije i pešadije i organizovana veza između štaba diviziona i štaba 3. brigade. Sasređenim komandovanjem omogućena je

koncentracija artiljerijske vatre po mestu i vremenu, cime je pešadiji ukazivana puna pomoć u slamanju neprijateljskog otpora na pojedinim tačkama odbrane. Pridavanje brdske baterije 65 mm 3. brigadi blagovremeno je izvršeno, što je takođe doprinelo brzom slamanju neprijateljskog otpora u rejonu Oteša a stvoreni su i uslovi za potpuno blokiranje neprijateljskih snaga u Gospiću. Pri rasporedu snaga za blokiranje Gospića artiljerija je postavljena: brdska baterija 75 mm na VP u s. Mušaluku, baterija 65 mm u rejonu Široke Kule, a haubička baterija 100 mm u rejonu s. Ostrovice, odakle je povremeno dejstvovala na Gospić. Kod ove baterije, na VP u rejonu s. Polovinići prebačene su i 2 motorizovane haubice 150 i 152 mm i pridate 2. divizionu; povremenim dejstvom na Gospić utrošile su 34 granate.[27]

Naredbom štaba 1. hrvatskog korpusa od 12. oktobra 1943. reorganizovana je artiljerija u korpusu, tako da je kao korpusna artiljerija pod neposrednom komandom Štaba 4. korpusa formiran 1. haubički divizion sastava: štab diviziona (komandant Ivo Magličić, politkomesar Stevo Tomić), 1. haubička baterija od 3 haubice 100 mm, 2. haubička baterija od 3 haubice 100 mm i jedan vod merzera 1. haubičkog diviziona od 1 haubice 152 mm.[28]

Dotadašnji 1. brdski divizion 1. hrvatskog korpusa od 2 brdske baterije 65 i 75 mm i 1 poljske baterije 75 mm kompletan je ušao u sastav 8. kordunaške divizije, a 2. divizion 1. hrvatskog korpusa od dve brdske baterije 65 i 75 mm, jedne poljske baterije 75 mm i jedne haubičke baterije 100 mm, u sastav 6. ličke divizije, dok je u 7. diviziji formiran divizion, sastava: štab diviziona, jedna brdska baterija od 4 topa 75 mm i jedna poljska baterija

Arhiv VII, k. 796, br. reg. 10—1; k. 470, br. reg. 10—l/I; k. 1491, br. reg. 25—2; k. 892, br. reg. 13/2/1; k. 419. br. reg. 18/1—2; k. 571, br. reg. 4—38. Vojnoistorijski glasnik, br. 6/63, str. 161; Vladimir Slobođaninov, pukovnik: „Artiljerijski divizion 6. divizije NOB u borbama oktobra 1943. godine", Artiljerijski glasnik, br. 6/51, str. 67; Oslobod. rat, prva knj., str. 548, 571; Hronologija, str. 577.

[28] Naredbom Vrhovnog štaba od 7. oktobra 1943. godine preimenovani su: 1. hrvatski korpus u 4. a 2. hrvatski korpus u 6. korpus NOVJ. (k. 419, br. reg. 14/1—2). Art. VII, k. 425A, br. reg. 50—11 k. 274 br. reg. 3—5).

od 4 topa 75 mm i 1 haubica 100 mm. Divizioni su bili pod neposrednom komandom štaba divizije kao divizijska artiljerija. U pratećim bataljonima svake divizije bile su po 2 čete minobacača od po 2—4 oruđa 81 mm i četa (baterija) pt-topova od po 4—8 oruđa 37 mm ili 47 mm, namenjena za neposredno gađanje tenkova i za uništavanje utvrđenih vatrenih tačaka.

Minobacači 81 mm, pt-topovi 37 mm i 47 mm transportovani su na tovarnim konjima ili tandem vučom (pt-topovi), brdski topovi tovarenjem, a izuzetno i tandem vučom (zbog nedostatka tovarnih konja), poljski topovi i haubice konjskim zapregama, a teške haubice 150 mm i 152 mm traktorima.[29]

Pošto je 9. novembra 1943. godine 6. lička divizija krenula iz Like ka Bugojnu u sastav 1. proleterskog korpusa, sa divizijom je otišla samo brdska baterija 75 mm, a njen divizion, bez jedne brdske baterije, stavljen je pod komandu Operativnog štaba za Liku, na sektoru Gospića, i raspoređen na VP u rejonu Široke Kule, dok je brdska baterija Operativnog štaba za Liku (2 topa 65 mm i 1 top 75 mm) bila na VP u rejonu Barlete, oko 6 km istočno od Gospića. Tako je u jedinicama pod komandom Operativnog štaba za Liku sada bilo: u Ličkom PO 1 pt-top 47 mm i 1 pt-top 37 mm, u 2. i 4. bridagi 13. divizije po 2 pt-topa 47 mm, a u haubičkom divizionu 2 haubičke, 1 poljska i 1 brdska baterija — svega oruđa: 1 haubica 152 mm, 4 haubice 100 mm, 3 poljska topa 75 mm, 1 brdski top 75 mm i 2 brdska topa 65 mm.[30]

Noću 23/24. oktobra 1943, 1. i 2. brigada 7. banijske divizije bezuspešno su napadale neprijateljska uporišta Majur, s. Brđane i s. Blinjski Kut, na komunikacijama Kostajnica — Sunja — Sisak. U njima se nalazila po 1 četa ustaša sa nešto nemačkih vojnika, dok su se u Sunji, s. Vedropolju i s. D. Hrastovcu nalazile jače nepri-

[29] **Arhiv VII, k. 106, br. reg. 31—2; k. 419, br. reg. 31—2; k. 419, br. reg. 18/1—2; k. 419A, br. reg. 40—9, 41—9, 43—12, 41—12; k. 105, br. reg. 50/2, 56—2; k. 424C, br. reg. 9—17, 20—10, 22—10, 12—10; k. 274, br. reg. 3—5; k. 812, br. reg. 2/6; k. 826A. br. reg. 7/6, 12/6, 2/22.**

[30] **Isto, k. 105C, br. reg. 44—1; k. 424 C, br. reg. 22—17; k. 424B, br. reg. 2—4, 6—4; Hronologija, str. 570, 593.**

iateljske snage sa 18 topova raznog kalibra, a u Kostajnici neprijateljski divizion od 12 topova. U 20.00 časova 20. oktobra napad su otpočele: 1. brigada sa pt-topom i pridatom 1 brdskom baterijom od 2 topa na ž. st. Majur, obezbeđujući se od Sunje i od Kostajnice, a 2. brigada i Banijski NOP odred, sa 2 pt-topa i pridatom 1 brdskom baterijom od 2 topa, na s. Brđane i s. Blinjski Kut, obezbeđujući se delom snaga od Petrinje i Siska. Odbranu uporišta podržavala je i neprijateljska artiljerija iz Kostajnice i Sunje. Zbog žilavog otpora neprijatelja u bunkerima koje naši pt i brdski topovi nisu mogli porušiti, iako je utrošeno 66 granata, jedinice 1. i 2. brigade i Banijskog NOP odreda povukle su se ujutru. Ni ponovni napad 1. brigade na Majur, 29. oktobra u 20. časova nije uspeo, jer se neprijatelj u bunkerima i vrlo masivnoj zgradi ž. st. ogorčeno branio, tukući jakom vatrom automatskog oružja brisani prostor preko kojeg je prolaz pešadije bez većih gubitaka bio nemoguć. Ni puni pogoci brdskih topova koji su privučeni bliže zgradi ž. st. Majur, kao ni pt-topovi koji su gađali iz neposredne blizine, nisu imali efekta, zbog čega je gađanje prekinuto, a navedene jedinice u 4 časa ujutru 30. oktobra povukle se na liniju s. Kostreši — s. Kukuruzari — s. Babina Rijeka. Utrošeno je 20 granata za brdski i 19 granata za pt-top.[31]

Početkom novembra jedinice 7. banijske divizije, zajedno sa jedinicama 4. krajiške divizije 5. korpusa, napale su neprijateljska uporišta Otoku i Drenovu glavicu na Uni, severno od Bosanske Krupe, koja su branili delovi 1. lovačkog domobranskog puka, Nemci i ustaše. Napad na Otoku izvršila je 2. brigada 7. banijske divizije, 6. novembra 1943. godine u 23.15 časova, bez artiljerijske pripreme. Brigadni pt-topovi (2 oruđa) pridati su bataljonima i, da bi se postiglo iznenađenje, nisu otvarali vatru pre nego što je otvorena vatra iz pešadijskog naoružanja. Otporna tačka Plavna (k. 307), koja dominira Otokom, nije se mogla zauzeti u toku noći, pored ostalog, i zbog toga što pt-topovi, pridati bataljonu, nisu blagovremeno izašli na određeni VP. Napad je nastavljen u toku dana

[31] **Isto, k.** 766A, **br. reg.** 39—3, 53—3; **k.** 815, **br. reg.** 1/1; k. 424C, **br. reg.** 31—7; **Oslobodilački rat, prva knj., str.** 580, 581.

7. novembra, kada je, neposrednim gađanjem pt-topova na otpornu tačku Plavno ispaljeno 48 granata. Nakon toga je neprijatelj napustio Plavno i Otoku i povukao se preko mosta na desnu obalu Une, odakle je jakom vatrom štitio prilaz mostu, sve do 16 časova, kada se u Otoku probila neprijateljska kolona, uz podršku 3 tenka i 2 oklopna kola, kao i artiljerije sa desne obale Une. Posle toga su se i delovi sa Plavna povukli na polazne položaje.[42]

Posle napada na Otoku, 7. banijska divizija, ojačana 3. brigadom 8. kordunaške divizije, Cazinskim NOP odredom, tenkovskom četom (4 tenka) i 1 haubičkom baterijom 1. haubičkog diviziona 4. korpusa, noću 14/15. novembra 1943. napala je Cazin, u kome se branio 2. bataljon domobranskog 1. lovačkog puka, ojačan jednom haubičkom baterijom 100 mm. Napad na Cazin 14. novembra u 21.00 čas otpočele su:

3. brigada 7. divizije, ojačana brdskom baterijom od 2 topa, sa s-z strane, pravcem s. Selište — Karaula — Cazin, a jedan njen bataljon sa tenkovskom četom (4 tenka) je napadao drumom Pećigrad — Cazin;

2. brigada 7. divizije, ojačana jednim brdskim topom, sa s-i strane, pravcem s. Koprivna — Kozarić — Cazin, s tim što je štab brigade pridao brdski i 1 pt-top 1. bataljonu na pravcu k 517 — Cazin, a 1 pt-top 2. bataljonu na pravcu k. 510 — Cazin;

Napad je podržavala jedna haubička baterija 1. haubičkog diviziona 4. korpusa (3 haubice 100 mm) sa VP u rejonu raskrsnice puteva u dolinu Radetine reke, 4 km s-z od Cazina, sa zadatkom da u 20.00 časova koncentriše vatru na Cazin i pripremi juriš pešadije. Međutim, zbog naglog pogoršanja vremena, oko 19 časova, kada je otpočela da pada jaka kiša, haubička baterija je zakasnila sa izlaskom na određeni VP, usled čega je napad odložen do 21.00 čas, iako su 2. i 3. brigada sa pridatom artiljerijom blagovremeno stigle na polazne položaje. Artpriprema napada otpočela je u 21.00 čas, ali zbog teškog osmatranja, vatra haubičke baterije nije bila precizna niti dovoljno efikasna, iako je utrošeno 94 granate za topove i haubice.

[32] **Isto, k. 812, br. reg. 9/1; k. 815, br. reg. 2/4; k. 424, br. reg. 32—7; k. 274 br. reg. 3—5; k. 104C, br. reg. 53/8; Hronologija, str. 596.**

Posle 13 časova borbe savladan je otpor neprijatelja u Cazinu, gde se predalo 30 domobrana i zaplenjena kompletna haubička baterija od 4 haubice 100 mm, sa 80 zaprežnih konja i 27 granata. Međutim, ubrzo su intervenisali delovi 373. legionarske divizije, zajedno sa delovima ustaško--domobranskih jedinica i 4 tenka, od Bihaća i posle žestoke borbe probili odbranu 1. brigade na Čungar-brdu i upali u Cazin. Jedinice 7. divizije bile su prinuđene da se rokiraju prema komunikaciji Bos. Novi — Glina, u rejon s. Zirovca, kuda su prebačene i baterije.[33]

Posle povlačenja od Cazina u rejon s. Zirovca, štab 4. korpusa je naredio da 7. divizija, ojačana 1. haubičkim divizionom 4. korpusa, poljskom baterijom 75 mm iz diviziona 8. divizije i 3 laka tenka (svega 4 brigade, 3 haubice 100 mm, 8 poljskih topova 75 mm, 3 brdska topa 75 mm i 3 tenka), napadne Glinu, a 8. divizija (svega 3 brigade, 7 brdskih topova 65 mm i 75 mm) da napadne s. Goru i obezbeđuje pravce od Petrinje i s. Hrastovice. U uporištima Glini, Gori, Petrinji i Hrastovici nalazili su se delovi nemačke SS-pešadijske divizije „Nordland", ojačani ustaško-domobranskim delovima, tenkovima i artiljerijom. Od ovih snaga u Glini su bile 4 nemačke i 1 ustaška četa sa 4 topa kod crkve u Glini i 1 topom kod mosta u s. Jukincu, kao i nešto žandarma.

Po izvršenom prikupljanju snaga, napad na Glinu jedinice 7. divizije otpočele su 23. novembra 1943. u 16.00, umesto u 15.00 časova, kako je zapovešću štaba 4. korpusa bilo predviđeno. Sa početkom napada se zakasnilo zbog prilične udaljenosti jedinica od objekta napada, i jake kiše, tako da su polazni položaji posednuti nešto kasnije. Artiljerija je po kiši i raskaljanim putevima teško izvučena na vatrene položaje (skica 18).

4. brigada prešla je u napad sa istoka pravcem Majske Poljane — s. Jukovac — Glina;

2. brigada, ojačana brdskom baterijom (3 topa), sa j-istoka duž druma s. Maja — Glina (Žirovačka ulica);

3. brigada, sa 2 pt-topa i 3 teška bacača iz 1. brigade, sa j-zapada, pravcem s. Selišta — Glina (Karlovačka

[33] **Isto, k. 815, br. reg. 1/4, 6/1; k. 812, br. reg. 57/2; k. 424C. br. reg. 3—8; Hronologija, str. 596.**

ulica), dok je jedan bataljon 1. brigade vršio demonstrativan napad na neprijateljska uporišta na levoj obali Gline. Na ovom pravcu su napadali i tenkovi da bi preko železničkog mosta prodrli u grad.

Napad je podržavao 1. haubički divizion 4. korpusa, ojačan poljskom baterijom diviziona 8. divizije, sa VP u rejonu s. Gređani, s. Viduševac (oko 4 km zapadno od Gline), koncentracijama vatre na spoljnu odbranu i na centar Gline, dok je poljska baterija artiljerijskog diviziona 7. divizije, sa VP u s. Roviška (oko 4 km j-i od Gline), tukla Despotovu pilanu, klaonicu, ciglanu i most u s. Jukovcu, u kojim rejonima se neprijatelj bio utvrdio.

Zbog magle i sumraka, artiljerija nije mogla izvršiti korekturu za videla. Usled toga ni artiljerijska vatra upočetku artpripreme nije bila dovoljno tačna i efikasna. I prateća oruđa su teško dejstvovala, pa su bataljoni zadržani jakom vatrom iz bunkera na uvici grada, tako da je borba bez naročitog uspeha nastavljena do svanuća. Ujutru 24. novembra ponovljena je artpriprema napada koncentracijama vatre na železničku stanicu, kao i na živu silu neprijatelja na ivici grada, gde su porušeni i neki bunkeri, ali je ipak neprijatelj odbio juriš pešadije. Ni ponovljeni juriš u 10 časova ovog dana nije uspeo, iako je vatra artiljerije bila tačna i dosta efikasna, jer se neprijatelj održao u bunkerima i utvrđenim zgradama iz kojih je jakom vatrom iz automatskih oruđa ukočio svaki pokret pešadije preko otvorenog i blatnjavog zemljišta. Zbog velikog brisanog prostora, prateća oruđa se nisu mogla privući bliže bunkerima radi neposrednog gađanja u puškarnice. Zeleznički most je bio miniran, a prilaz mostu branjen jakom vatrom, tako da se ni tenkovi tim pravcem nisu mogli probiti u grad.

Za ponovni napad na Glinu izvršeno je pregrupisavanje jedinica 7. divizije, tako da je na mesto 3. brigade uvedena 1. brigada, pravcem s. Selište — Glina, a brdska i poljska baterija artiljerijskog diviziona 7. divizije sa 1 haubicom, pridate pešadijskim brigadama za neposredno praćenje pešadije. Brdski topovi pridati 2. brigadi postavljeni su na kosu Pogledić (južno od grada), koja znatno nadvišava Glinu, odakle su neposrednim gađanjem sa daljine oko 2 km efikasno tukli sve ciljeve na ivici

i u centru grada. Kada je od 15.00 do 16,30 časova ovog dana neprijateljska avijacija (4 aviona) mitraljirala i bombardovala položaje jedinica 7. divizije južno od Gline i one delimično napustile neke položaje, brdski topovi sa Pogledića i 5 teških mitraljeza produžili su dejstvo, ne prekidajući vatru ni pri naletu neprijateljskih aviona, tako da se neprijatelj, pritisnut ovom jakom vatrom, nije mogao ni pomoliti iz bunkera i utvrđenih zgrada, niti preći u protivnapad. Neprijateljska avijacija uspela je da tom prilikom mitraljeskom vatrom ošteti jedan brdski top.

Posle kratke artpripreme, izvršene 24. novembra u 17.00 časova, 7. divizija je ponovila napad na Glinu, ali konačno bez uspeha, iako se 2. bataljon 1. brigade probio u grad do same bolnice, odakle je odbijen snažnim protivnapadom neprijatelja. Ni na drugim pravcima napada nije bilo naročitog uspeha, pa su se, prema naređenju štaba korpusa, jedinice do 5 časova 25. novembra povukle iz grada. U napadu na Glinu utrošeno je 260 granata za pt-topove 37 mm i 47 mm, 70 granata za poljske topove 75 mm, 80 granata za brdske topove 75 mm i 65 mm i 20 granata za haubice 100 mm.[34]

Sadejstvo artiljerije sa pešadijom u napadu na Glinu nije bilo dobro organizovano, tako da pešadija nije dobro iskoristila vatru artiljerije, kako one za opštu podršku tako ni pratećih oruđa koja su pridata bataljonima, čiji štabovi nisu imali potrebnog iskustva za upotrebu i korišćenje vatre ovih oruđa. Mnogo je smetao i veliki brisani prostor i podvodno zemljište, usled čega se pt i brdski topovi nisu mogli privući bliže i upotrebiti za neposredno gađanje u puškarnice.

Dok je 7. divizija napadala Glinu, jedinice 8. divizije, uz podršku artiljerije, odbijale su napade neprijateljskih delova koji su pokušavali da se iz Petrinje probiju prema Glini i oslobode s. Hrastovicu.

Napad na dobro utvrđenu Hrastovicu, koju je branila 1 četa Nemaca sa 2 teška bacača, izvršila je 3. brigada

[34] Isto, k. 424, br. reg. 14—1; k. 424C, br. reg. 6—8, 10—8; k. 104D, br. reg. 11—3; k. 812, br. reg. 16/1; k. 815, br. reg. 3/4, 4/4, 7/1; k. 826A, br. reg. 9/3, 10/3; J. T. „Borba za oslobođenje Hrastovice", Vojni glasnik br. 8/56, str. 51; Vojnoistorijški glasnik, br. 6/63, str. 162; Hronologija, str. 601.

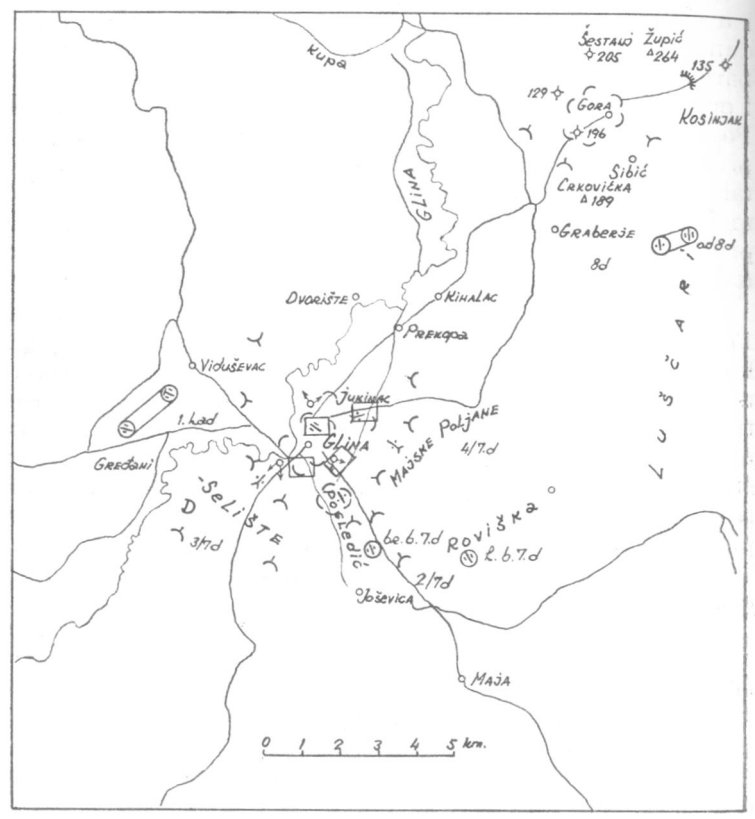

Skica 18 — Napad na Glinu 23. 11. 1943. god.

8. divizije, ojačana sa 2 brdska topa 65 mm iz artiljerijskog diviziona 8. divizije, dok je jedan bataljon 2. brigade sa položaja u visini s. Čepeliša obezbeđivao pravac od Petrinje. Napad je otpočeo 25. novembra u 5.00 časova ali je juriš pešadije odbijen jakom vatrom iz bunkera i utvrđenih kuća. Da bi se olakšao napad pešadije, brdski topovi su izvučeni na kosu Tešnjak i neposrednim gađanjem, sa daljine oko 1 km, prema napredovanju pešadije, tukli utvrđene kuće. Osvajajući kuću po kuću, 3. brigada je

26 novembra oko 13 časova, konačno slomila otpor neprijatelja i zauzela Hrastovicu. Utrošeno je 98 granata 65 mm.

d) Borbe u Zumberku

Prodiranje neprijatelja od Karlovca na Zumberak sprečavala je 13. proleterska brigada „Rade Končar", koja je još od septembra 1943. bila znatno popunjena mitraljezima i minobacačima, kao i sa 4 pt-topa 47 mm. Prilikom reorganizovanja i popune jedinica u 13. proleterskoj brigadi „Rade Končar" formirana je minobacačka četa od 8 oruđa 81 mm i baterija od 4 pt-topa 47 mm i 1 brdskog topa 65 mm, koji je još od ranije bio u sastavu baterije ove brigade. Osim toga, brigada je imala i 1 teški sporometni top 149 mm, italijanskog porekla (domet 14 km) koji je početkom septembra zaplenila kod Črnomelja. Top je pomoću 2 ranije zaplenjena tenka dovučen na VP u rejonu s. Rozalnice, istočno od Metlike, odakle je 10. septembra 1943. uspešno gađan Ozalj. Iako bez potrebnog pribora za upravljanje vatrom i bez originalnih barutnih punjenja kao i velike daljine gađanja, na oko 11 km, već druga granata je pala u neposrednu blizinu električne centrale u Ozlju, čime je nemačko-ustaška posada iznenađena.

Za podršku 4. slovenačke brigade „Matija Gubec" i 13. proleterske brigade „Rade Končar" u dejstvima na Zumberku, krajem septembra 1943. upućen je iz Dolenjskog 1. divizion 15. slovenačke divizije.

Posle napornog marša noću 28/29. i 29/30. septembra sporednim putevima od Trebnje, s-z od Novog Mesta, ovaj divizion (2 haubičke baterije 100 mm, 1 pav-baterija 20 mm i jedna zaštitna četa pešadije) stigao je 30. septembra u zoru u rejon s. Kerljen, za podršku 1. bataljona 4. slovenačke brigade i 1. bataljona 13. proleterske brigade „Rade Končar" u napadu na nemačko-ustaško uporište s. Stojdragu, na istočnim padinama Zumberačke gore. Po završenom izviđanju, baterije su postavljene na VP, pristupile maskiranju i utvrđivanju položaja, izračunale elemente za gađanje određenih ciljeva, a organizovana je

i veza unutar diviziona i sa pešadijom, kao i sve druge pripreme za napad. Sve je to obavljeno u najvećoj tajnosti, zbog čega ni korektura nije izvršena.

Napad na Stojdragu otpočeo je sa artpripremom 30. septembra u 19.30 časova, koncentracijom vatre artiljerijskog diviziona na ciljeve u Stojdragi. Zahvaljujući tačno izračunatim početnim elementima za gađanje, već prve granate su pale na određene ciljeve, iako su baterije gađale sa daljine oko 3 km i bez prethodno izvršene korekture. Posle žestoke borbe, uz dosta efikasno dejstvo artiljerije, neprijatelj je bio prinuđen da napusti Stojdragu i da se povuče u pravcu Samobora. U Stojdragi su zaplenjena 2 pt-topa bez zatvarača, 150 granata za top 75 mm i 45 granata za brdski top 65 mm.

Pojava ovako relativno jake artiljerije na Zumberku i njeno precizno dejstvo iznenadilo je neprijatelja i pokolebalo njegov moral, a stanovništvu ovog ustaničkog kraja još više ulilo poverenje u našu pobedu.

Posle oslobođena Stojdrage i proterivanja neprijatelja prema Samoboru, odlučeno je da artiljerija koncentriše vatru na neprijateljski aerodrom kod s. Cerklje u dolini r. Krke (oko 6 km zapadno od Brežice), na kome se nalazila grupa aviona. Noć je bila tamna a dolinu Krke pokrivala je i magla, tako da se osvetljen aerodrom jedva nazirao. Haubičke baterije su u 2.50 časova ispalile prvi plotun na aerodrom, udaljen oko 7 km od rejona VP baterija. Do 3.20 časova ispaljeno je još nekoliko plotuna, kada se divizion povukao do s. Poklek (oko 4 km j-z od Stojdrage). Prema naknadno primljenim izveštajima, na aerodromu je uništen jedan avion, a dva oštećena.

Sutradan je sa aerodroma Cekrlje uzletelo 7 nemačkih aviona koji su u nekoliko navrata bombardovali rejon s. Poklek. Jedan borac je poginuo, a nekoliko njih ranjeno. Dejstvom protivavionske baterije 20 mm jedan neprijateljski avion je pogođen i u plamenu pao i eksplodirao u dolini Krke.

Noću 2/3. oktobra i sutradan jedna haubička baterija (2 haubice 100 mm) 1. diviziona 15. divizije, sa VP u rejonu s. Paljugi, podržavala je 13. proletersku brigadu „Rade Končar" u napadu na s. Plešivicu. Zatim se ceo 1. divizion vratio na teritoriju Slovenije u Dolenjsko. Sa

VP u rejonu s. Vodenice, ovaj divizion je 10. oktobra vrlo uspešno podržavao 4. slovenačku brigadu u napadu na Kostanjevicu.

Oko 21 čas ovog dana jedna haubica 100 mm je uvučena u streljački stroj i neposrednim gađanjem neutralisala neprijatelja u jednoj velikoj i dobro utvrđenoj zgradi kod crkve u Kostanjevici. Dejstvo ove haubice bilo je vrlo efikasno kako u materijalnom tako naročito u moralnom pogledu.

Kad se front pomerio ka Karlovcu i Jastrebarskom, teški top 149 mm je postavljen na VP u s. Prekrižje, **13** km zapadno od Jastrebarskog. Prilikom premeštanja top je oštetila neprijateljska avijacija mitraljiranjem ali je, dobro maskiran, i dalje mogao dejstvovati, neotkriven od neprijatelja. Pri napadu na Jastrebarsko, iz topa je, sa daljine od 13 km, slučajno pogođen i jedan bunker, koji je potpuno porušen. 21. oktobra podržavao je 13. proletersku brigadu na položaju Okić — Sv. Jana — s. Pribić, kao i pri njenom povlačenju ka s. Kostanjevici, gde je **23.** oktobra ponovo pružala jak otpor neprijatelju, naročito kod Borani Sela i s. Relića. Prilikom ovog povlačenja top 149 mm nije se mogao izvući, pa je onesposobljen za upotrebu, a panorama, daljinar i zatvarač su zakopani.[55] Kad je 13. proleterska brigada ,.Rade Končar", početkom novembra krenula u Bosnu, u sastav 1. proleterske divizije, njena baterija je ostala u sastavu jedinica 4. korpusa.[39]

Tokom borbi u Zumberku 13. proleterska brigada „Rade Končar" podržavana je najviše samo brdskim topom 65 mm, koji je korišćen za dejstvo na ciljeve ispod **500** m, a vrlo često i sa najbližih odstojanja, čak i sa **50** m, privlačenjem na VP noću, što je omogućavalo precizno gađanje i postizanje velikog efekta sa malo municije. Dobar uspeh su, takođe, postizali i pt-topovi 47 mm, dok

[35] Teški top 149 mm, nazvan „Veliki Marko" po svom nišandžiji Marku, ostao je sakriven kod s. Prikrižja sve do završetka rata, kada je, po želji boraca 13. proleterske brigade, predat Vojnom muzeju na Kalemegdanu, u Beogradu, gde se i sada čuva.

[36] Isto, k. 1472, br. reg. 20—5; k. 722, br. reg. 18/2; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 132—137; Vojni glasnik, br. 12'56, str. 85; Arhiv IDG-f. 186/11—1; Hronologija; str. 562, 585.

je dejstvom teškog topa, na velike daljine i do 20 km, postizano materijalno, a naročito moralno dejstvo na neprijatelja.[37]

e) Borbe u Slavoniji

U Slavoniji, Podravini, Moslavini i Hrvatskom zagorju su dejstvovale jedinice 6. korpusa i 2. operativne zone, napadajući neprijatelja na komunikacijama i u pojedinim uporištima, nanoseći mu gubitke i vezujući za sebe znatne snage. Raspoloživa artiljerija je pridavana divizijama i brigadama prema važnosti zadataka.

Pošto je prebačena na Papuk, 12. divizija 6. korpusa je u septembru i oktobru 1943. dejstvovala na komunikaciji Pakrac — Daruvar — Virovitica. U s. Đulavec nalazio se 2. bataljon 8. brdskog domobranskog puka, jačine oko 750 vojnika. Koncentričan napad na Đulavec, 19. septembra u 2.00 časa, izvršila je ojačana 12. brigada 12. divizije: 1. bataljon sa pridatim pt-topom 37 mm, sa j-zapada, duž druma s. Katinci — Đulavec; 2. bataljon sa pridatim brdskim topom 65 mm, sa severa, pravcem Bačko brdo (k. 278) — Đulavec; a 3. bataljon sa pridatim brdskim topom 75 mm sa j-i pravcem s. V. Krivaja — Đulavec. Napad je podržavala jedna haubica 100 mm, koja je u artpripremi utrošila 15 granata, a zatim dejstvovala prema traženju štaba brigade. Pripreme za dejstvo artiljerije izvršene su u toku dana 18. septembra. Posle 11 sati borbe savladan je otpor neprijatelja i Đulavec oslobođen, gde je zapljenjeni 1 pt-top sa 107 granata. Utrošeno je 27 granata 65 mm, 15 granata 75 mm, 2 granate 37 mm 35 granata 100 mm i 31 mina 81 mm.[38]

Neprijateljsku posadu u Čačincima, jačine oko 300 ustaša i domobrana, razbila je 18. brigada 12. divizije, ojačana brdskom baterijom (2 topa 65 mm i 75 mm). Napad je otpočeo 2. oktobra u 4.00 časa, jakom vatrom brdskog topa 75 mm, na zapadni deo sela. To je omogućilo

[37] Isto.

[38] **Isto, k. 842, br. reg. 22/1; k. 892, br. reg. 13/2/1; k. 881, br. reg. 10—2. Hronologija, 551.**

brzo prodiranje bataljona sa tog pravca, dok se top 65 mm kretao u streljačkom stroju i neposrednim gađanjem uništavao vatrene tačke koje su kočile prodiranje pešadije.[39]

U Pakracu se nalazio jedan bataljon domobrana 4. brdske brigade sa četom ustaša i oko 100 mesnih ustaša, ojačan baterijom brdskih topova i 2 haubice 100 mm. Napad na Pakrac, 12. oktobra u 5.00 časova, izvršila je Omladinska brigada 12. divizije, ojačana artiljerijom: jedan bataljon sa topom 65 mm, duž druma s. Dragović — Pakrac; jedan bataljon sa pt-topom, duž druma s. Oraanovac — Pakrac, i jedan bataljon sa pt-topom, pravcem s. Prekopakra — Pakrac, uz podršku 1 haubice 100 mm i 1 brdskog topa 75 mm, sa VP u rejonu s. Dragović, s. Kusonje, koncentracijom vatre na ž. stanicu i pilanu, a zatim na tačke otpora prema traženju pešadije. Borba za Pakrac trajala je neprekidno 37 sati, za koje vreme je pešadija, uz podršku artiljerije, izvršila sedam juriša, ali je stalno odbijana jakom vatrom iz bunkera i utvrđenih zgrada, osim što je još u prvom jurišu i posle 2 sata borbe zauzela pilanu, 1,5 km severno od Pakraca. Pošto su neprijatelju pristigla jaka pojačanja iz Daruvara i Lipika, Omladinska brigada se povukla 13. oktobra oko 19 časova.[40]

Prilikom reorganizacije jedinica, 17. oktobra 1943., formiran je 1. artiljerijski divizion 6. korpusa, sastava: štab diviziona, vod za vezu, 1. brdska baterija od 1 topa 75 mm M. 28 i 2 topa 65 mm, od kojih je po 1 top i dalje ostao stalno pridat 12. i 28. diviziji i 2. poljsko-haubička baterija od 1 haubice 100 mm M. 14/19 i 1 poljskog topa 75 mm, koja oruđa su do tada bila u bazi i kod divizija. Oruđa koja su i dalje ostala pridata divizijama organizovana su u topovska odeljenja, pod nazivom: „1. odeljenje 1. brdske baterije 1. artiljerijskog diviziona", u sastavu 12. divizije, a u sastavu 28. divizije „2. odeljenje 1. brdske baterije 1. artiljerijskog diviziona". U štabu korpusa je formiran „artiljerijski odsek" koji se brinuo o teškom naoružanju i njegovoj taktičkoj upotrebi, skladištima mu-

[39] Isto, k. 881, br. reg. 9 1; k. 1616, br. reg. 6/1—1; k. 104C, br. reg. 7—10.

[40] Isto, k. 104A, br. reg. 20—2; k. 796, br. reg. 17—3; Hronologija, str. 578.

ničije i oruđima u bazama, kao i o popuni artiljerijskih jedinica rukovodećim i boračkim sastavom.[41]

U napadu na Čazmu, koju su branili oko 250 Nemaca, 1. bataljon 5. brdskog domobranskog puka i 30 žandarma, 2. brigada (Moslovačka) 2. operativne zone ojačana je 2. odeljenjem 1. brdske baterije 1. artiljerijskog diviziona (pridato 28. diviziji). Ovo topovsko odeljenje je štab brigade pridao bataljonu koji je na Čazmu napadao sa j-z strane. Istom bataljonu je pridat i 1 pt-top 37 mm iz sastava brigade. Napad je otpočeo 28. novembra u 3.15 časova. Sutradan je Čazma očišćena od neprijatelja. U borbi je utrošeno 53 granate. Dejstvom topova i minobacača porušene su i kasarne u Čazmi, iz kojih se neprijatelj uporno branio.

Za vreme napada 2. brigade na Čazmu, delovi 28. divizije i Moslavačkog NOP odreda razbili su jake nemačko-ustaške kolone koje su od Bjelovara, Križa i Ivanić-Grada pokušale da prodru u Čazmu i zaplenili 2 brdska topa 75 mm M. 28, sa 150 granata i 2 pt-topa 37 mm, sa 180 granata. Od zaplenjenih brdskih topova 75 mm formirana je 3. baterija 1. artiljerijskog diviziona 6. korpusa, tako da je sada ovaj divizion imao: 1. brdsku bateriju od 1 topa 75 mm, M. 28 i 2 topa 65 mm (po 1 top kod 12. i 28. divizije), 2. haubičku bateriju od 3 haubice 100 mm M. 14/19 i 3. brdsku bateriju od 2 topa 75 mm M. 28. Zbog nedostatka sredstava za vuču i oskudice municije, 2 haubice iz 2. haubičke baterije su bazirane. U sastavu pešadijskih brigada 6. korpusa bilo je svega 4 pt-topa 37 mm i 1 pt-top 47 mm.[42]

Pošto je 12. brigada 12. divizije noću 3/4. novembra 1943. upućena peko Save u Bosnu, a nekoliko dana kasnije 16. brigada na Zumberak, u sastav 12. divizije ušle su Brodska i Čehoslovačka brigada. Pri napadu na uporišta, brigade su ojačavane brdskim topom koji je štab 6. kor-

[41] **Isto, k. 471A, br. reg. 1—3, 1—5, 8—3; k. 1122, br. reg. 3—3; k. 1130, br. reg. 26—3; k. 1121, br. reg. 7:5; k. 471A, br. reg. 1—3; k. 1133, br. reg. 13—9.**

[42] **Isto, k. 471, br. reg. 26—2; k. 1472, br. reg. 25—2, 29—2; k. 1122, br. reg. 13—2; k. 158, br. reg. 47/19—; Oslobodilački rat, prva knj., str. 459; Artiljerijski glasnik, br. 6/51, str. 87; Vojnoistorijski glasnik 6/63, str. 165; Hronologija, str. 602.**

nusa iz svog 1. diviziona stalno prido 12. diviziji. Tako je ori napadu na nemački SS-policijski bataljon i žandarmeriju u Đakovu, 14. decembra, 18. brigada 12. divizije ojačana ovim brdskim topom, dok je Brodskoj brigadi, koja je vršila obezbeđenje prema s. St. Mirkovcima i Vrpolju, pridat pt-top 37 mm, koji je bio na VP kod bataljona u s. Piškorevci. U Đakovu se branilo oko 700 neprijateljskih vojnika u dobro utvrđenim zgradama i betonskim bunkerima koje brdski topovi 65 mm i pt-topovi 37 mm nisu mogli rušiti, te su se jedinice 18. brigade posle 45-časovne borbe povukle.[43]

Posle povlačenja 18. brigade od Đakova, brdski top je pridat Brodskoj brigadi za napad na s. Gorjane, gde je bilo oko 250 nemačkih žandarma. Koncentričan napad na s. Gorjane, 17. decembra u 21.30 časova, izvršili su: 1. bataljon, ojačan pt-topom 37 mm, pravcem s. Punitovački Josipovac — Gorjani; 2. bataljon sa brdskim topom 65 mm, pravcem s. Gorjanski Ivanovci — Gorjani i 3. bataljon pravcem s. Potnjani — Gorjani. Obezbeđenje od Đakova vršila je 18. brigada, Osječki NOP odred prema Osijeku, a Čehoslovačka brigada prema Našicama, s tim što je pt-top u rejonu s. Bračevci pridala bataljonu koji je bio u zasedi. Neprijatelj je iz utvrđenih kuća i betonskih bunkera pružao žilav otpor. U svanuće su topovi privučeni kroz dvorišta, te kroz probijene zidove kuća, iz neposredne blizine, preciznom vatrom neutralisali bunkere i olakšali likvidaciju posade.[44] Utrošeno je svega 15 granata.

RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U BOSNI

U septembru 1943. su u 2. bosanskom korpusu formirani dva artiljerijska diviziona. 1. divizion imao je u svom sastavu jednu bateriju od 2 topa 75 mm M. 15 i jednu bateriju od 1 topa 75 mm M. 28 i 1 topa 65 mm M. 06, a 2. divizion jednu bateriju od 2 poljska topa 75 mm M. 11 i jednu bateriju od 3 pt-topa 50 mm M. 42 i 1 topa 37 mm.

" Isto, k. 881, br. reg. 16/2, 22/1; Osi. rat, prva knj. str. 595, 602; druga knj., str. 115; Hronologija, str. 626.

[44] Isto, k. 881, br. reg. 24/1, 25/1; k. 471, br. reg. 25/2; k. 1140, br. reg. 11—1.

U novembru su po 1 top 75 mm M. 15 i 65 mm M. 06 poslati 10. diviziji, koja je od njih formirala svoju brdsku bateriju.[4r>] Divizioni su u celini ili po baterijama pridavani divizijama u napadu na pojedina neprijateljska uporišta. O zaštiti artiljerije na VP starali su se štabovi divizija, odnosno štabovi pešadijskih brigada kojima je artiljerija pridavana. Za neposrednu zaštitu diviziona na VP obično su pridavane pešadijske čete i potčinjavane komandi štaba diviziona.

U napadu na neprijateljska uporišta, bosanske jedinice su postigle znatne uspehe. Tako su dva bataljona 10. brigade 4. krajiške divizije, sa pt-topom 37 mm i Udarni bataljon Drvarsko-petrovačkog NOP odreda, posle žestoke borbe noću 17/18. septembra, uništili posadu nemačke 373 legionarske divizije u s. Prkosi, na komunikaciji Vrtoče — Kulen Vakuf, izbacivši iz stroja oko 250 neprijateljskih vojnika. Zaplenjene su 3 haubice 105 mm i 1 haubica 155 m, ali ih bataljoni, zbog nedostatka sredstava za vuču nisu mogli izvući već su ih uništili. U borbama između Prijedora i Bos. Novog, 11. krajiška brigada koja je 8. septembra 1943. formirana na Kozari, nanela je neprijatelju osetne gubitke, i pored ostalog, uništila 2 a zaplenila 6 pt-topova 37 mm i 47 mm. Topovi su većim delom bili nekompletni i neispravni.[46]

Kad se u oktobru 1943. 4. krajiška divizija iz Dalmacije vratila u Bosansku krajinu, 11. krajiška brigada je sa zaplenjenim topovima ušla u sastav ove divizije. Posle toga u diviziji je od ovih pt-topova i pt-topova iz brigada, formiran pt-divizion od 7 pt-topova 47 mm, jedan od prvih diviziona naše divizijske artiljerije.

Po povratku u Bosansku krajinu, 4. krajiška divizija je napadala neprijateljska uporišta u dolini Une i Sane. Njena 11. krajiška brigada i Kozarački NOP odred su noću 12/13. oktobra razbili dva bataljona domobranskog 12. pešadijskog puka i zauzeli Bos. Dubicu, dok je 14/15. oktobra 8. brigada ove divizije, zajedno sa Podgrmečkim NOP odredom, razbila 2. bataljon domobranskog 3. brdskog puka. Oni su zauzeli rudnik gvožđa Ljubiju i zaple-

[45] Isto, k. 458A, br. reg 48/7; br. reg'. 13—2; k. 456, br. reg. 6—9.
[46] Isto, k. 456, br. reg. 23/1—6; k. 766, br. reg. 34—3; V. I. gl. br. 6 63. s. 166; Hronologija, str. 544, 545.

nili 2 pt-topa 37 mm, sa 300 granata, 1 brdski top 65 mm, sa 100 granata i 70 konja.[47]

Sanski Most je od početka ustanka bio jedan od jačih neprijateljskih uporišta, utvrđen i ograđen bodljikavom žicom. U oktobru 1943. u Sanskom Mostu se nalazio 3. puk domobranske 3. brdske brigade sa 1 brdskom baterijom 1 vodom pt-topova. Noću 20/21. oktobra napad na Sanski Most su izvršile jedinice 4. i 10. divizije:

— prva grupa (6. brigada 4. krajiške divizije i 13. brigada 10. divizije, Sanski NOP odred, Udarni bataljon Drvarskog NOP odreda i 1 bataljon 6. brigade, sa brdskom baterijom 2. diviziona 5. korpusa[48] — svega: 8 bataljona, 2 topa i 2 teška bacača), pod komandom štaba 4. krajiške divizije, izvršila je napad na deo grada na desnoj obali Sane i na s. Čaplje, obezbeđujući se delom snaga od Prijedora i Bronzanog Majdana;

— druga grupa (8. brigada 4. krajiške divizije i Podgrmečki NOP odred, ojačana 1. divizionom 5. korpusa — svega 6 bataljona, 4 topa i 3 teška bacača) prešla je u napad na neprijateljske snage u delu grada na levoj obali Sane, obezbeđujući se od Ljubije i Prijedora.

Napad na Sanski most otpočeo je u 23.00 časa, sa artpripremom koncentracijama vatre na određene ciljeve i utroškom po 10 granata na oruđe. Zatim je artiljerija otvarala vatru na ciljeve koje su određivali komandanti grupa. Posle jake 12-časovne borbe posada Sanskog Mosta je potpuno razbijena i većim delom zarobljena. Pored ostalog, zaplenjena su 3 brdska i 2 pt-topa i 6 minobacača. Istovremeno je 11. brigada 4. krajiške divizije kod Piskavice (s-z od Banja Luke), u borbi prsa u prsa, potpuno razbila jedan domobranski bataljon i zaplenila 1 brdski top, sa 50 granata i 4 minobacača.[49]

[17] Isto k. 775 br. reg. 11—3; k. 456, br. reg. 18/1—7, 19/1—7; k. 767, br. reg. 7—1; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 361; Hronologija str. 571.

[48] Naredbom Vrhovnog štaba od 5. oktobra 1943. preimenovani su: 1. bosanski korpus u 3. korpus NOVJ, a 2. bosanski korpus u 5. korpus NOVJ.

[49] Arhiv V. I. I, k. 766, br. reg. 36—8; k. 775, br. reg. 20—3, 22—3; k. 767, br. reg. 9—1, 10—1; k. 774, br. reg. 15—9; k. 456, br. reg. 3/1—8; Vojnoistorijski glasnik, br. 6 63, str. 167; Hronologija, str. 572.

Pošto su brdski topovi, zaplenjeni u Sanskom Mostu, kompletirani, u 2. divizionu 5. korpusa formirana je i 3. baterija od 2 brdska topa 75 mm M. 28.

Uporište Čardak, južno od Bos. Krupe, branilo je 250 ustaša, sa nešto nemačkih vojnika i domobrana, ojačani sa 1 brdskim i 1 pt-topom. Napad na uporište Čardak 13. novembra u 6.00 časova izvršili su 3. i 4. bataljon 8. krajiške brigade 4. krajiške divizije, ojačani pt-topom i po jednim teškim bacačem. Napad je podržavao 1. divizion 5. korpusa sa 2 baterije po 2 brdska topa i neposrednim gađanjem bunkera i utvrđenih zgrada, sa odstojanja oko 500 m, postigao vrlo dobar uspeh. Dejstvom artiljerije dva bunkera su porušena i posada uništena. Divizion je sa artpripremom zakasnio 5 minuta, iako mu je cela noć uoči napada bila na raspolaganju. Ipak je prvim plotunima prilično zbunio neprijatelja, koji se počeo komešati i kolebati, ali to pešadija nije iskoristila za izvršenje juriša. Planom napada je predviđeno da se svi topovi postave na otvorene VP za neposredno gađanje određenih ciljeva. Međutim, treba napomenuti da su neka oruđa, na kojima su poslužioci bili borci koji su iz domobrana skoro prešli na stranu NOV, postavljena zaklonjeno, iza maske, tako da je njihova vatra bila prilično neprecizna, a utrošili su mnogo municije. Tek kada je štab brigade na to' skrenuo pažnju štabu diviziona oruđa su postavljena na otvorene VP za neposredno gađanje, ali se tada raspolagalo sa malo municije. Tako, dejstvom artiljerije nisu postignuti zadovoljavajući rezultati, iako je utrošena 151 granata. Zbog slabo organizovanog sadejstva između artiljerije i pešadije, nove i nedovoljno obučene posluge baterija kao i neodlučnosti za juriš u najpogodnijem momentu kada je vatrom artiljerije neprijatelj bio pokoleban, uporište nije u prvom naletu zauzeto. Usled toga, borba se morala produžiti, što je neprijatelju omogućilo da se pribere, produži sa otporom i sačeka pomoć jačih nemačko-ustaških snaga sa tenkovima iz Bos. Krupe. Pristigla pojačanja omogućila su neprijatelju da se posle

ogorčene dvodnevne borbe izvuče iz Čardaka i probije u Bosansku Krupu.[50]

Po povratku iz Dalmacije, početkom oktobra 1943. i oslobođenju Livna, Duvna i Kupresa, 1. proleterska divizija je orijentisana ka Travniku i dolini Bosne. Njenom štabu Vrhovni štab je stavio privremeno pod komandu 1 10. diviziju 5. korpusa, čija dejstva je povezao sa dejstvima 3. korpusa, koji je posle oslobođenja Tuzle orijentisan takođe ka dolini Bosne. U to vreme divizijsku artiljeriju 1. proleterske divizije činio je jedan artiljerijski divizion od 2 baterije (poljska baterija od 2 topa 75 mm M. 11, sa 167 granata, brdska baterija od 2 brdska topa 75 mm, sa 88 granata i 1 brdski top 65 mm, sa 100 granata), dok je u brigadama bilo 2 pt-topa 47 mm, sa 525 granata i 1 pt-top 37 mm, sa nešto manje municije.[51]

Neprijatelj je bio dobro utvrdio Travnik i u njemu držao znatne snage nemačke 369. legionarske divizije i oko 1.500 domobrana sa 5 brdskih i 2 pt-topa i jednim oklopnim vozom, jer je držanjem ovog grada štitio prilaze glavnim komunikacijama u dolini Bosne, a služio mu je i kao oslonac za dejstva ka dolini Vrbasa.

Prva proleterska i 10. krajiška divizija su 15. oktobra u 20.00 časova prešle u napad na jako utvrđeni i dobro branjeni Travnik.

— južna kolona — 1 proleterska brigada, ojačana sa 2 tenka i brdskom baterijom artiljerijskog diviziona (2 topa 75 mm i 1 topa 65 mm) izvršila je napad preko brda Vilenice;

istočna kolona — koju je obrazovala 3. proleterska krajiška brigada, napadala je duž komunikacije Vitez — Travnik i s. Gučja Gora — Travnik;

zapadna kolona — koju je obrazovala 7. krajiška brigada 10. divizije, ojačana 1 tenkom, 1 bacačem plamena, brdskom baterijom (2 topa 75 mm i 1 haubica 105 mm) prešla je u napad duž puta Turbe — Travnik.

Zadatke kolonskoj artiljeriji postavio je štab 1. proleterske divizije: da 15. oktobra od 18.00 do 18.15 časova

[50] Isto, k. 775, br. reg. 29—3; k. 676, br. reg. 34—1; k. 456, br. reg. 7/1—9; k. 216, br. reg. 25/15—1; Oslobodilački rat, prva knj. str. 599; Hronologija, str. 596.

[51] Isto, k. 706, br. reg. 3/1—11.

izvrši korekturu na ciljeve u zoni napada svoje kolone, a u artpripremi napada od 19.30 do 20.00 časova da koncentriše vatru na ciljeve spoljne odbrane grada, a potom, po prenosu vatre, da od 20.00 do 20.15 časova koncentriše vatru na otkrivene neprijateljske baterije i na tačke otpora u gradu — artiljerija južne kolone na zgradu pošte, a artiljerija zapadne kolone na kasarne u Travniku.

Napad na Travnik otpočeo je tačno po planu. U artpripremi napada artiljerija je postigla dobar uspeh. Sa južne strane 1. proleterska brigada se probila u grad do r. Lašve, dok je 7. krajiška brigada, koja je napadala sa zapada, uspela da likvidira samo pojedine bunkere na spoljnoj odbrani, ali ne i da se probije u grad. Ona je zadržana pred minskim preprekama, dobro branjenim vatrom iz pt-topova, koji su uništili 1 tenk. Borba je nastavljena sve do 6.30 časova 16. oktobra, ali bez naročitih rezultata, jer su u Travnik uoči napada stigla znatna pojačanja. Uz to, pojedini važni ciljevi nisu se mogli uništiti neposrednim gađanjem, pošto se zbog guste magle nisu mogli osmatrati. U takvoj situaciji, štab 1. proleterske divizije obustavio je dalji napad i naredio da se jedinice povuku na položaje oko grada. Brdske baterije su ostale i dalje pridate brigadama i s njima se povukle na nove VP.[52]

Pred kraj novembra 1943. Vrhovni štab je naredio štabu 1. proleterskog korpusa, u čiji sastav je tada stigla i 6. lička divizija, da pojača dejstva na sektoru Travnika. Radi blagovremenog grupisanja artiljerije za ponovni napad na Travnik i koncentracije vatre na kasarne u gradu, štab 1. proleterskog korpusa je naredio da se u toku 27. novembra prikupe: korpusna brdska baterija 65 mm u s. Pečuj, 9 km južno od grada, brdska baterija 6. ličke divizije, u rejonu Kicelj, Rupavice, Vilenica, a brdska baterija 1. proleterske divizije u rejonu s. Bilići, Radića brdo, Miškića brdo.

U blokiranom Travniku sada se nalazilo oko 2.500 domobrana i ustaša, pojačanih jednim bataljonom nemačke

[52] Isto, k. 706, br. reg. 15/1—6; k. 705, 5/1—2; k. 710, br. reg. 22/1—2; k. 853 br. reg. 15/2; k. 149, br. reg. 8/1—1; Oslobodilački rat, prva knj., str. 600—602; Hronologija, str. 571.

369. legionarske divizije, kupreškom milicijom, nemačkom poljskom žandarmerijom i baterijom topova na VP kod kasarni.

Tako je u 21,45 časova 29. novembra ponovljen napad na Travnik:

— zapadna kolona — koju je sad obrazovala 1. proleterska brigada (svega 4 bataljona i 3 pt-topa) prešla je u napad duž komunikacije Turbe — Travnik;

— južna kolona — 3. proleterska krajiška brigada (svega 5 bataljona i 1 pt-top) napadala je preko Vilenice ka centru grada;

— severna kolona — 4 bataljona 2. brigade 6. ličke divizije prešla je u napad pravcem Konjska — s. Bukovica — Travnik.

Artiljerija: brdska baterija 1. proleterske divizije (2 topa 75 mm) postavljena je na VP u rejonu Radića brdo, Miškića brdo (oko 4 km zapadno od Travnika) za dejstvo na kasarne u zapadnom delu grada, a korpusna brdska baterija (2 topa 65 mm) na VP u rejonu Čanića brdo, (oko 3,5 km južno od Travnika), sa zadatkom da dejstvuje na fabriku šibica u s. Dolcu; brdska baterija 6. ličke divizije imala je zadatak da sa VP u rejonu Vilenice koncentričnom vatrom tuče kasarne u zapadnom delu grada, ali ona nije uopšte stigla. To se odrazilo naročito u jačini vatre na kasarne u Travniku koje su bile i njen cilj. Baterije su uputile po jedno odeljenje za vezu u štabove bataljona radi bržeg otvaranja vatre na ciljeve po zahtevu pešadije. O zaštiti artiljerije starali su se komandanti kolona za čiji je račun dejstvovala i pridajući baterijama po jednu pešadijsku četu.

Planom napada je predviđeno da artpriprema napada traje 45 minuta (od 21.00 do 21.45 časova) koncentracijama vatre brdskih baterija 1. proleterske i 6. ličke divizije prvih 15 minuta na kasarnu, sa utroškom po 15 granata na cev, a daljih 15 minuta na neprijateljske baterije u rejonu kasarni, sa utroškom po 10 granata na cev, a poslednjih 15 minuta ponova KV na kasarne, sa utroškom po 15 granata na cev, dok je brdska baterija korpusne artiljerije dobila zadatak da tuče fabriku šibica u s. Dolac. Međutim, artiljerija je zakasnila i vatru otvorila tek u 21.15 časova, a brdska baterija 6. ličke divizije, kako je

već rečeno, nije uopšte stigla da učestvuje u napadu. Takode je u svakoj bateriji pripremljeno po jedno odeljenje topova sa po 50 granata, da odmah za pešadijom uđe u grad i neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja pomogne likvidiranje pojedinih tačaka otpora.

Borba se vodila sve do 6 časova ujutru, bez naročitih rezultata. Bunkeri ograđeni bodljikavom žicom, sa nagaznim i visećim minama, branjeni su jakom vatrom, tako da im pešadija ni ovaj put nije mogla ni sa koje strane prići, a pt i brdski topovi nisu ih mogli porušiti. Samo 1. proleterska brigada je uspela da zauzme 3 bunkera i da se u grad probije sa 1. bataljonom, ali je jakim protivnapadom neprijateljske rezerve i on bio primoran da se povuče. Zbog nedostatka artiljerijskih oruđa za rušenje tako otpornih bunkera i utvrđenih zgrada i otvaranje breša u žičanim preprekama, kao i zbog nedovoljnog broja minobacača da bi se uništila minska polja, od daljeg napada se odustalo. I ovoga puta se pokazalo da su napadi na jako utvrđena naseljena mesta, bez dovoljno teškog naoružanja i municije bezuspešni i da bi zahtevali ogromne ljudske žrtve.[53]

U istočnoj Bosni Tuzla je služila neprijatelju kao oslonac za ofanzivna dejstva prema Majevici, dolini Spreče, Birču, Trebavi, Ozrenu i Konjuhu, jer su sa ove slobodne teritorije snage NOV ugrožavale komunikacije i njegova uporišta u dolini reka Bosne, Spreče, Drine i u Posavini, kao i tuzlanski rudni bazen. Zbog toga su se koncem septembra 1943. u Tuzli i okolnim uporištima našle snage jačine oko jedne divizije Nemaca, ustaša i domobrana, sa artiljerijom i četom tenkova.

Napad na Tuzlu 29. septembra uveče otpočele su, bez podrške artiljerije, 6. istočno-bosanska i 2. krajiška brigada i Ozrenski NOP odred sa severne, a 16. muslimanska brigada sa južne strane. Probijanje ovih jedinica u grad mnogo su ometale neprijateljske baterije sa Gradine, u rejonu kapele i groblja na istočnoj periferiji grada. Noću

[55] Isto, k. **706A,** br. reg. **18/1—6. 19/2—6;** k. **705,** br. reg. **22/1—2, 23/2—2;** k. **709,** br. reg. **35/1—3;** k. **707,** br. reg. **46/1—1;** k. **711,** br. reg. **43/2;** k. **710,** br. reg. **17/1—2;** k. **712A,** br. reg. **16—6;** k. **796,** br. reg. **16—1;** Vojnoistorijski glasnik, br. **6/63,** str. **168;** Hronologija, str. **570, 593, 598.**

1/2 oktobra 2. krajiška brigada je na juriš zauzela vatrene položaje neprijateljske artiljerije na Gradini. To je omogućilo da i 6. istočnobosanska brigada prodre prema zapadnom logoru (kasarnama), a 16. muslimanska brigada preko Ilinčice u grad sa južne strane. Hrabrošću i velikim požrtvovanjem ovih jedinica savladan je otpor neprijatelja i grad očišćen od neprijatelja oko podne 2. oktobra. Pored ostalog velikog plena, u Tuzli je zaplenjeno i oko 25 topova raznog kalibra, ali su većinom bili neispravni, tako da se nisu mogli koristiti.[54]

Posle ovog uspeha, štab 3. korpusa je orijentisao 17. diviziju ka Varešu, 27. diviziju ka Glasincu, 16. diviziju na Majevicu, dok je dolinu Spreče od Doboja zatvarala 18. hrvatska brigada.

Napad na Vareš, u kome su bila dva bataljona domobranskog 6. brdskog puka i mesna milicija sa 4 pt-topa i nešto nemačkih vojnika u železari, otpočele su u 21.00 čas 20. oktobra: 1. majevička brigada 17. divizije sa s-z, pravcem Vis (k. 1279) — k. 1286 — Vareš — Drž. željezara; 6 istočnobosanska brigada 17. divizije sa istoka, pravcem Alino Korito — Krst (tt. 1184) — Vareš i s. Pržići — Vijenac (k. 111) — Drž. željezara, a 3. bosanska brigada na neprijatelja u dolini r. Stavnje od ž. st. Pajtov Han do ž. st. Dobravine. Brdska baterija 17. divizije (2 topa 75 mm M. 28) imala je zadatak da sa Javornika (1043) neposrednim gađanjem na ciljeve u Varešu pripremi juriš pešadije. Međutim, zbog teško prolaznog zemljišta po mraku, brdska baterija je zakasnila i na VP stigla tek ujutru 21. oktobra, kada je Vareš već bio oslobođen. Međutim, nedostatak ove baterije nadopunili su pt-topovi u sastavu brigada koji su se kretali u streljačkom stroju pešadije i neposrednim gađanjem na bunkere vrlo uspešno pomagali pešadiju pri likvidiranju pojedinih vatrenih tačaka, iz kojih je neprijatelj pružao jači otpor. U ovom napadu su zaplenjena 3 pt i 1 brdski top.

Po oslobođenju Vareša, 17. divizija je nastavila dejstva ka jugoistoku i do 1. novembra zauzela neprijateljska uporišta na istočnim prilazima Sarajevu, izbila na Roma-

[54] Isto, k. 407, br. reg. 11/1—2; Oslobodilački rat, prva knj., str. 605—607; Hronologija, str. 570.

niju i posedanjem položaja u visini Ozrena (tt. 1452) —. s. Vučja Luka — s. Bijela Stijena — Crvena Stijena (tt. 1414) presekla komunikaciju Sarajevo — Sokolac. Njena brdska baterija (2 topa 75 mm M. 28), ojačana 1 haubicom 105 mm iz 27. divizije, postavljena je na VP u rejonu k. 1354 — Dobra voda (severno od Crvenih Stijena).[55]

Sredinom oktobra 1943. godine 27. divizija 3. korpusa se prebacila ka Birču i Glasincu i 26. oktobra napala Sokolac, najjače neprijateljsko uporište na Romaniji, u kome se nalazilo oko 1.000 ustaša i četnika. U 21.00 čas ovog dana napad su otpočele:

severna kolona — po jedan bataljon 2. krajiške i 2. majevičke brigade, sa 1 pt-topom — u pravcu Puhovca (tt. 1074), a zatim na stočnu stanicu;

istočna kolona — 2. krajiška brigada, bez 1 bataljona, sa 1 pt i 1 brdskim topom, 2 laka i 2 teška bacača, pravcem s. Jaze — Sokolac i s. Rešetnica — Sokolac;

južna kolona — Romanijski NOP odred — pravcem Brezjak — stara opština.

Neprijatelj je iz bunkera i utvrđenih zgrada pružao vrlo žilav otpor, te su se naše jedinice povukle. Ni ponovni napad 29. oktobra nije uspeo. Posle jake koncentracije vatre topova i minobacača i snažnog naleta pešadije 30. oktobra u 21 čas neprijatelj je konačno napustio Sokolac. Zaplenjena su 2 brdska topa 65 mm, sa dosta municije i 2 minobacača.[56]

Dejstva jedinica 3. korpusa u oktobru i novembru 1943. u istočnoj Bosni podržavala je brigadna i divizijska artiljerija. Prema brojnom stanju od 20. novembra, u sastavu pešadijskih brigada 27. divizije bilo je 2 pt-topa 37 mm, sa 130 granata i 1 brdski top 75 mm, sa 45 granata, dok je u brigadama 17. divizije bilo 4 pt-topa 37 mm, sa 385 granata, a brdska baterija od 2 topa 75 mm M. 28, sa 220 granata bila je neposredno pod komandom štaba

[55] Isto, k. 407, br. 24/1—1, 23/1—1, 12/1—2; k. 981, br. 6—2, 11—1; k. 198, br. reg. 55/3—1; k. 197, br. reg. 28/7—1; k. 57, br. reg. 13/1—48; Hronologija, 572.

[56] Isto, k. 986, br. reg. 3—10, 4—9; k. 407, br. reg. 14/1—2; Hronologija, 573.

divizije kao divizijska artiljerija. Kad su u zimskim operacijama delovi 187. nemačke rezervne divizije i 901 motorizovanog puka prešli 3. decembra u nastupanje ka Kladnju i Vlasenici, 6. decembra 6. brigada 17. divizije sudarila se u rejonu s. Betanj — Bunarić (tt. 799) sa nemačkom kolonom koja je nastupala dolinom Drinjače. Brigadu je podržavala pridata brdska baterija 17. divizije, koja je dejstvom po neprijateljskim delovima koji su se prikupljali u s. Jakovice postigla dobar uspeh. Neprijatelju su naneti gubici i ukočeno njegovo naglo prodiranje. Sutradan je brdska baterija dejstvovala sa VP u rejonu s. Betanj, odakle je 8. decembra prebačena u s. Dopasci i pridata 15. brigada ove divizije, sa kojom je krenula u rejon s. Đurđevka za napad na Zivinice.

U 2. vojvođanskoj brigadi 16. divizije bio je 1 brdski i 1 pt-top. Kad je brigada 3. decembra krenula iz rejona s. Medjeđa, s. Sapna ka Zvorniku, da bi noću 3/4. decembra likvidirala posadu u gradu, i nalazila se u pokretu dolinom reke Šapne, brdski i pt-top, koje je kod porušenog mosta na r. Sapni obezbeđivao samo jedan vod 1. bataljona, pali su u ruke neprijateljske tenkovske kolone koja je iznenada prodrla od Zvornika, tako da je i napad na Zvornik izostao.[57]

Nemci su prvih dana decembra preduzeli zimske operacije i u Dalmaciji. Jedinice 8. korpusa nisu bile popunjene artiljerijom, a 2 haubice 100 mm i 4 poljska topa 75 mm u 19. diviziji bili su nekompletni i neispravni tako da se u borbi nisu mogla upotrebljavati, pa su oruđa zakopana u rejonu Podlapca u Liki.[58]

U toku borbi na komunikaciji Obrovac — Bili Brig — Prolog, sa Svilaje i Misoča na Vaganj su stigla 2 topa 75 mm i 2 topa 65 mm za formiranje baterije 20. divizije, ali zbog naglog prodiranja neprijatelja od Sinja ka Livnu, do formiranja baterije nije došlo, već su sva četiri topa sakrivena u rejonu Vagnja. Odatle su posle 2 meseca pre-

[57] Isto, k. 981, br. reg. 11—2, 12—1; k. 966, br. reg. 7—1; k. 1112, br. reg. 4—1 k. 407, br. reg. 22—2; Oslobod. rat, druga knj., str. 10—12, 22, 23.

[58] Isto, k. 516, br. reg. 25—1/6, 34—1/6; k. 1008, br. reg. 6—4; k. 109, br. reg. 13—9; Oslobod. rat, druga knj., str. 27—30; Hronologija, str. 618.

bačeni u s. Vrdovo i tu ostali sve do proleća 1944., kada su izvučeni i od njih formirana baterija 20. divizije.[59]

Za zatvaranje pravca od Duvna i Livna, ka Šujici i Kupresu, Vrhovni štab je ka Šujici uputio 1. proletersku i 3. proletersku krajišku brigadu 1. proleterske divizije, sa brdskom baterijom divizije. 5 decembra uveče jedinice 1. proleterske brigade prebačene su ka Sujici kamionima, a 3. proleterska krajiška brigada i brdska baterija su 6. decembra u 5.00 časova krenule peške preko Kupresa. Po stizanju na sektor Sujice brdska baterija je pridata 1. proleterskoj brigadi, sa zadatkom da sa VP u rejonu s. Simići dejstvuje na obe komunikacije — Livno — Sujica i Duvno — Sujica. Posle neuspelih napada 1. proleterske brigade, noću 7/8. i 8/9. decembra, na delove nemačke 118. lovačke divizije u Duvnu, i 3. proleterske krajiške brigade 1. proleterske divizije i 3. brigade 9. divizije, noću 9/10. decembra, na delove 721. puka nemačke 114. lovačke divizije, delove puka „Brandenburg" i oko 600 četnika, podržanih tenkovima u Livnu, sve brigade su se povukle na polazne položaje, tako da je neprijatelj 12. decembra zauzeo i Sujicu.[60]

Da bi sprečile prodiranje neprijatelja ka Kupresu, jedinice 1. proleterskog korpusa su noću 16/17. decembra prešle u napad.

Prva proleterska brigada sa 2 pt-topa i pridatom divizijskom brdskom baterijom od 2 topa 75 mm, napala je Sujicu sa severa i istoka, a 7. krajiška brigada 10. divizije duž komunikacije Livno — Sujica i Duvno — Sujica.

Treća proleterska krajiška brigada 1. proleterske i 2. brigada 6. ličke divizije, sa brdskom baterijom od 2 topa 75 mm 6. ličke divizije, napad na Sujicu izvršile su sa zapada. Međutim, zbog velike hladnoće koja je ometala gađanje automatskim oružjem, kao i zbog zadocnjenja većine jedinica, napad nije uspeo, a artiljerijska oruđa nisu došla do izražaja. Ni napad 3. i 6. dalmatinske brigade 9. divizije i 6. brigade 19. divizije 8. korpusa na Livno,

[59] B. K. „Sa topovima kroz planine Dinare, Šatora, Vijenca i Visočice" Art. glasnik, br. 10/48, str. 21; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 114, 115.

[00] Arhiv V. I. I., k. 706A, br. reg. 21 1—6; k. 706. br. reg. 22/1—6; 23/1—6, Hronologija, str. 619.

noću 15/16. i 17/18. decembra nije uspeo, pošto je neprijatelj u Livno dovukao jaka pojačanja iz nemačke 114. lovačke divizije, domobrane i četnike (oko 3.200 vojnika) i iz utvrđenih zgrada, za čije rušenje nije bilo artiljerijskih oruđa u 9. i 19. diviziji, pružio žilav otpor.[61]

Artiljerija u prvoj banjalučkoj operaciji

Da bi se neprijatelj prisilio na odvlačenje dela svojih snaga iz istočne Bosne i olakšao položaj 3. korpusa, Vrhovni štab je naredio 5. korpusu da preduzme ofanzivna dejstva u donjem toku Vrbasa i napadne Banju Luku, najjače i najvažnije uporište neprijatelja u zapadnoj Bosni. Radi toga 5. korpus je ojačan 3. proleterskom krajiškom brigadom 1. proleterske divizije i 3. brigadom 6. ličke divizije 1. proleterskog korpusa.

Pred napad na Banju Luku (skica 19) u 1. artiljerijskom divizionu 5. korpusa bilo je dve baterije: 1. baterija od 1 brdskog topa 75 mm M. 28 i 1 brdskog topa 75 mm M. 15 i 2. baterija od 1 topa 65 mm M. 06 i 1 pt-topa 52 mm M. 42, a u 2. divizionu: 1. baterija od 1 brdskog topa 75 mm M. 28 i 1 pt-topa 52 mm M. 42 i 2. baterija od 2 brdska topa 75 mm M. 28 i 1 pt-topa 52 mm M. 42. Divizioni nisu bili dobro popunjeni municijom. Tako je, na primer, u 1. divizionu bilo svega 151 granata 75 mm, 42 granate 65 mm i 80 granata 52 mm. U 6. i 8. brigadi 4. krajiške divizije bili su formirani pt-vodovi od po 2 pt--topa 47 mm, a u l i . brigadi ove divizije topovski vod od 2 pt-topa 47 mm i 1 brdskog topa 65 mm.

Neprijatelj je Banju Luku, sa okolnim uporištima, dobro organizovao za odbranu, imajući u gradu i uporištima spoljne odbrane, na liniji s. Klašnice — Trapisti — Celinac — s. Karanovac — s. Kola — G. Seher — s. Zalužani, oko 5.000 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, sa četom od 6 tenkova, 3 artiljerijska diviziona od

[61] Isto, k. 705, br. reg. 39/1—2, 44/1—2; k. 707, br. reg. 51/1—1; k. 710, br. reg. 19/1—2; k. 711, br. reg. 45/1—2; k. 796, br. reg. 24—1; k. 853, br. reg. 24—2; k. 842, br. reg. 7—2; k. 1008, br. reg 4—2. Oslobodilački rat, druga knjiga, strana 30—32; Hronologija. str. 620.

po 12 oruđa i na aerodromu u Zalužanima 8 aviona. U Bosanskoj Gradiški nalazilo se oko 1.000 i u Prijedoru oko 2.500 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, dok su u selima i naseljima duž komunikacija između ovih garnizona i Banje Luke posade bile jačine od čete do bataljona. Osim toga, na zahtev štaba nemačkog 15. brdskog korpusa, 901. motorizovani puk iz istočne Bosne već je bio u pokretu preko Slav. Broda i Bosanske Gradiške ka Banjoj Luci.

Snage za izvođenje banjalučke operacije podeljene su u pet grupa, sa zadacima:

prva grupa — 3. lička brigada 6. ličke divizije, 6. krajiška brigada 4. krajiške divizije, 13. krajiška brigada 10. divizije, Sanski NOP odred i 1. artiljerijski divizion 5. korpusa, svega: 13 bataljona, 9 minobacača, 5 topova — da napada severni deo grada između potoka Crkvine i r. Vrbasa, a delom snaga na aerodrom Zalužane;

druga grupa — 5. i 12. krajiška i 14. srednjebosanska brigada 11. divizije, svega 11 bataljona i 6 minobacača — da napada istočni deo grada, na desnoj obali Vrbasa, a delom snaga na Klašnice, Trapiste, Vrbanju i Čelinac;

treća grupa — 3. proleterska krajiška brigada 1. proleterske divizije, Udarni odred 5. korpusa (od 3 bataljona) i 2. artiljerijski divizion 5. korpusa, svega: 8 bataljona, 6 minobacača i 5 topova — da napada južni deo grada između potoka Crkvine i r. Vrbasa (3. proleterska krajiška brigada) i na uporište Kola (Udarni odred);

četvrta grupa — 11. krajiška brigada i 1. bataljon 8. krajiške brigade 4. krajiške divizije, Gradiško-lijevčanski NOP odred i jedna baterija, svega: 5 bataljona, 1 NOP odred, 5 minobacača i 2 pt-topa 52 mm — da napadne Bosansku Gradišku i poruši pontonski most na Savi, a potom da spreči prodiranje neprijatelja ka Banjoj Luci sa te strane;

— peta grupa — 8. krajiška brigada 4. krajiške divizije, Podgrmečki i Kozarački NOP odred, svega: 3 bataljona, 2 NOP odreda, 3 minobacača i 1 pt-top 37 mm — da vrši demonstrativan napad na Prijedor i spreči prodiranje neprijatelja sa te strane prema Banjoj Luci.

Za podršku prve grupe, pridati joj 1. brdski divizion 5. korpusa postavljen je na VP u rejonu Gradine, k. 329,

k 251, oko 5 km s-z od Banje Luke, a za podršku treće grupe 2. divizion 5. korpusa na VP u rejonu Šibovi, tt. 383, oko 2 km zapadno od grada.

Napod na Banju Luku otpočeo je 31. decembra 1943. u 22.00 časa, sa artpripremom koncentracijama vatre iz svih artiljerijskih oruđa i minobacača, sa utroškom po 10 granata na top i po 10 mina na minobacač, na određene ciljeve u zoni napada pojedinih grupa, a zatim je artiljerija dejstvovala prema zahtevima štabova grupa kojima je artiljerija pridata.

Dok su prve tri grupe uspele da se probiju u Banju Luku, četvrta grupa se probila u Bosansku Gradišku, ali nije uspela da zauzme i poruši pontonski most na Savi, preko koga je 901. motorizovani puk, 1. januara uveče, neometano stigao u Bosansku Gradišku, a sutradan 2. januara uspeo da se probije u Banju Luku, čime su jedinice našeg 5. korpusa bile prinuđene na povlačenje. Tokom danonoćnih uličnih borbi u gradu, pt-topovi su se kretali u streljačkom stroju pešadije, te iz neposredne blizine sa 100—200 m gađali utvrđene zgrade iz kojih je neprijatelj pružao žilav otpor. Radi brzog ubacivanja pt-topova u streljački stroj za ulične borbe u gradu, pt-topovi u sastavu diviziona, odmah po završenoj artpripremi, držani su u pripravnosti, zapregnuti, da bi se mogli brzo prebaciti ka mestu upotrebe, što je, u stvari, predstavljalo pokretnu protivtenkovsku rezervu pojedinih napadnih grupa. Neprijateljske tenkove koji su sa pravca Bosanske Gradiške prodirali u Banju Luku, dočekale su na periferiji grada borbene grupe sa benzinskim flašama i bombama i zapalile 3 tenka, dok su 2 tenka uništena dejstvom pt-topova. U žestokoj dvodnevnoj borbi pretrpljeni su osetni obostrani gubici. Zaplenjen je 1 pt-top, a izgubljena 2 pt-topa 37 mm iz 6. i 13. brigade i 1 pt-top 52 mm iz 1. diviziona.[62]

[62] Isto, k. 456, br.reg.30/1—10, 32—9, 32—10, 17—10, 38—9; k. 458, br. reg. 1/1; k. 766, br. reg. 24—9, 35—9, 37—9; k. 704, br. reg. 5/1—1; k. 458A, br. reg. 7—1; k. 768, br. reg. 3—1; k. 768A, br. reg. 27—2/1, 25—1, 28—1/1; k. 866, br. reg. 11—4; Oslobodilački rat, druga knj., str. 41—46; Stevo Samardžija, potpukovnik. Prva banjalučka operacija", Vojnoistorijski glasnik br. 2/50., str. 62—87; Hronologija, str. 622.

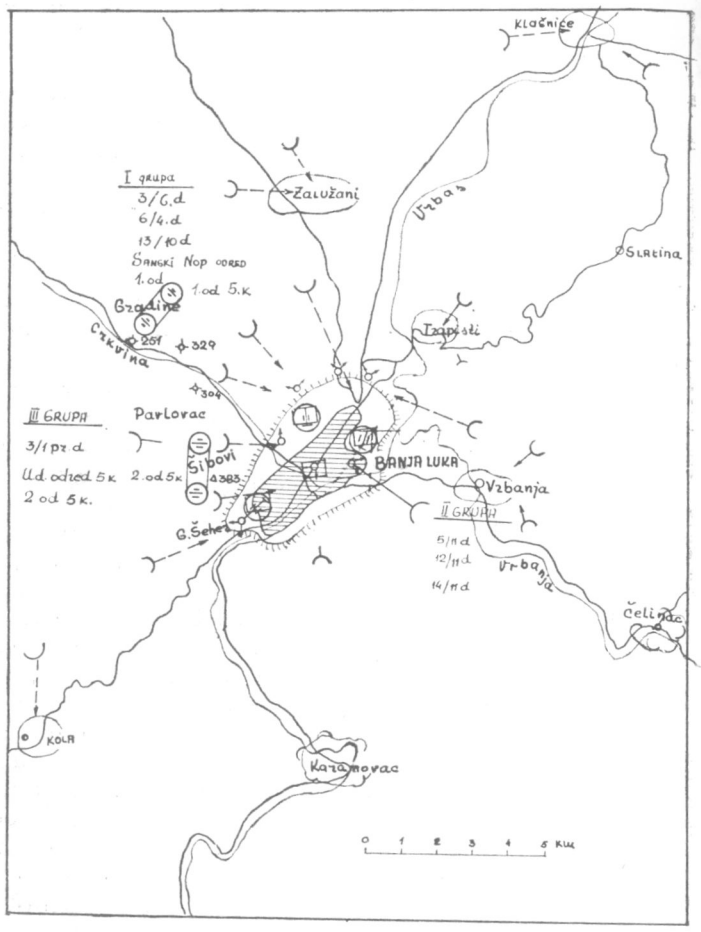

Skica 19 — Napad na Banja Luku 31. 12. 1943. god.

Napadna operacija na Banju Luku i okolna uporišta predstavlja do tada najveće grupisanje naših snaga u napadu na naseljena mesta. S obzirom na jačinu neprijatelja u gradu i drugim okolnim uporištima, kao i utvrđenost u fortifikacijskom smislu, 5. korpus nije raspolagao sa dovoljno artiljerijskih oruđa da bi operacija u artiljerijskom

smislu bila dovoljno obezbeđena. To je još više pogoršano nedostatkom municije, jer se raspolagalo suviše malom količinom municije, tako da su ona dejstvovala samo po najvažnijim ciljevima koji se ni na koji drugi način nisu mogli likvidirat. I VP 1. diviziona bili su dosta daleko, što je svakako dovelo do većeg utroška municije za gađanje pojedinih ciljeva. No, s obzirom na dobar izbor ciljeva za dejstvo artiljerije, ipak je postignut dobar uspeh i neprijatelj je od dejstva artiljerije imao znatnih gubitaka. U uličnim borbama pt-topovi su pravilno upotrebljeni uvlačenjem u streljački stroj pešadije i dejstvovali sa bliskih odstojanja. Za vreme uličnih borbi u gradu jedinice su pokazale veliku hrabrost, upornost i stekle iskustvo u vođenju uličnih borbi. Neprijatelj se u Banjoj Luci održao zahvaljujući pravovremenoj intervenciji 901. motorizovanog puka sa brojnim tenkovima, koje artiljerija 5. korpusa nije mogla zadržati i pored nanetih im gubitaka.

Posle neuspelog napada na Banju Luku, 1. divizion 5. korpusa je sa 4. krajiškom divizijom prebačen u rejonu Sanskog Mosta, a 2. divizion 5. korpusa sa 3. proleterskom krajiškom brigadom 1. proleterske divizije u rejon s. Kola, s. Dobrnja, na komunikaciji Banja Luka — s. Čađavica. Zbog slabe popune artiljerijskom municijom, podrška jedinica u borbama na komunikacijama bila je vrlo skromna, a naročito u borbi sa neprijateljskim tenkovima, ali veštim i smelim manevrisanjem jedinica 1. proleterskog i 5. korpusa i napadima u bok i pozadinu, neprijatelju su nanošeni osetni gubici.

*

Formiranjem 1. i 2. artiljerijskog diviziona u septembru 1943, artiljerija 2. bosanskog korpusa (kasnije 5. korpus) znatno se organizacijsko-formacijski učvrstila. Pridavanjem diviziona, celih ili po baterijama, divizijama odnosno pešadijskim brigadama koje su imale najvažnije zadatke, artiljerija je najcelishodnije upotrebljavana. Privlačenjem artiljerije na VP bliže određenim ciljevima i neposrednim gađanjem, postavljeni zadaci su uspešno

rešavani i sa manjim utroškom i ovako oskudne artiljerijske municije. Zbog nedostatka instrumenata i pribora za upravljanje vatrom, kao i sredstava za održavanje veze, osmatračnice diviziona i baterija bile su bliže vatrenim položajima baterija, koje su, i pored svih nedostataka, dosta precizno gađale i postizale dobar uspeh.

U organizaciji sadejstva artiljerije sa pešadijom još je bilo nedostataka, jer pešadija još nije imala dovoljno iskustva u korišćenju artiljerijske vatre da bi njen efekat bio u pravom momentu i najbolje iskorišten. Takođe se pokazalo da je u napadu na utvrđena veća naseljena mesta teško postići uspeh bez artiljerije odgovarajuće moći za rušenje jako otpornih bunkera i utvrđenih zgrada iz kojih je neprijatelj dobro organizovanom vatrom onemogućavao prilaz bombaških grupa i minera, bez ogromnih žrtava. Uvlačenje pojedinih artiljerijskih oruđa u streljački stroj pešadije za dejstvo iz neposredne blizine davalo je dobre rezultate.

RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U SANDŽAKU I CRNOJ GORI

Posle bitke na Sutjesci, na teritoriji Sandžaka i Crne Gore ostali su delovi 3. proleterske sandžačke brigade i 5. proleterske brigade i neke manje samostalne jedinice, dok je sa Zelengore u Hercegovinu upućena 10. hercegovačka brigada. Dvadeset prvog avgusta 1943. jedinice 2. proleterske divizije i glavnina 5. proleterske brigade krenuli su sa ogranaka Konjuha i Ozrena ka Sandžaku i Crnoj Gori i do 7. septembra ušle u Goražde i Foču i prešle r. Drinu. Tri dana kasnije, 10. septembra, od 2. proleterske i 3. udarne divizije formiran je 2. udarni korpus. Druga proleterska divizija tada je imala u svom sastavu: 2. proletersku, 2. dalmatinsku i 3. proletersku sandžačku brigadu, a 3. udarna divizija: 4. i 5. proletersku i 10. hercegovačku brigadu. U jedinicama nije bilo artiljerijskih oruđa, osim u 2. proleterskoj brigadi 1 pt-top 37 mm. Međutim, posle energičnog prodiranja u Sandžak i oslobođenja Pljevalja, Kolašina i Berana i prelaska glavnine italijanske divizije, 10. oktobra na stranu NOVJ, iz

artiljerijskog diviziona italijanske divizije „Venecija", 20. oktobra je jedna brdska baterja od 2 topa 75 mm upućena 4. proleterskoj brigadi u rejonu s. Mateševa, a jedna brdska baterija od 4 topa 75 mm 2. proleterskoj diviziji u Pljevlja. Kako su sastav brdske baterije, pridate 4. proleterskoj brigadi u rejonu Mateševa, sačinjavali samo italijanski vojnici, štab 4. proleterske brigade u ovu bateriju odmah je uputio artiljerijskog oficira sa 6 boraca-artiljeraca i stavio je neposredno pod svoju komandu.

Brdska baterija dodeljena 2. proleterskoj diviziji, iz Pljevalja je uskoro upućena u rejon Man. Banje, gde je pridata 2. proleterskoj brigadi 2. proleterske divizije radi artiljerijske podrške pri napadu na Priboj. Po oslobođenju Priboja baterija je ušla u sastav 5. krajiške divizije.

Koncem oktobra 1943. u 2. proleterskoj diviziji formiran je artiljerijski divizion, sastava: štab diviziona (komandant Miloš Pajević, politkomesar Božo Tomić), dve baterije po 2 topa 75 mm i jedna baterija od 3 topa 65 mm (italijanska). I za komandire baterija određeni su oficiri--artiljerci iz sastava jedinica 2. proleterske divizije, a italijanski oficiri u sastavu diviziona ostali su kao njihovi pomoćnici. U baterijama su i dalje ostali Italijani, s tim što je u svaku bateriju dodeljeno po 6—7 boraca-artiljeraca iz brigada 2. proleterske divizije. Pošto nije bilo dovoljno konja za tovarenje svih oruđa, baterije 75 mm transportovane su u tandemu, a baterija 65 mm tovarenjem.

Od ostalih artiljerijskih jedinica bivših italijanskih divizija „Venecija" i „Taurinenze", jedna brdska baterija od 4 topa 75 mm ušla je 2. decembra u sastav novoformirane italijanske partizanske divizije „Garibaldi", a pod neposrednom komandom štaba 2. udarnog korpusa formirana je brdska baterija od 2 topa 75 mm.[63]

[63] Isto, k. 391, br. reg. 12/1—1, 45/4, 19/2, 13/1—1, 23/2, 8/3; Osi. rat, prva knj., str. 550—559. Hronologija 527, 542, 573, 568, 615, 622.

Božo Tomić je poginuo 21. marta 1944. na Bijelim Brdima kod Priboja na Limu u borbi sa nemačkim tenkovima, kao politkomesar 2. bataljona 2. proleterske brigade 2. proleterske divizije (Predrag Krupež Šištek: „Komesar Božo Tomić", „Druga proleterska", knj. treća, str. 183—188).

Jedinice 2. proleterske divizije su 25. oktobra razbile četnike na Bitoviku, a zatim na Golom brdu i odbacile ih preko Uvea, 29. oktobra ušle u Novu Varoš, potiskujući četnike ka Zlatiboru, Javoru i Goliji. Istovremeno je 5. krajiška divizija, po prebacivanju od Travnika u dolinu Drine, u daljem nastupanju, 25. oktobra, oslobodila Rudo, a sutradan Višegrad i Dobrun, tako da je krajem oktobra bio oslobođen gotovo ceo Sandžak.

Kad je 5. krajiška divizija iz rejona Travnika 9. oktobra 1943. krenula u Sandžak, imala je u svom sastavu i brdsku bateriju od 2 topa 75 mm M. 15 i 1 top 65 mm, sa po 40 granata na oruđe. Pošto nije imala originalne samare za tovarenje oruđa i municije, adaptirani su obični drveni samari i baterija je osposobljena za kretanje po svakom terenu, tako da je uspešno pratila pešadiju, koja je na maršu stupala u borbu za proterivanje neprijateljskih delova koji su ometali nastupanje divizije. Pri razbijanju neprijateljskih uporišta, brdska baterija je određene ciljeve uništavala neposrednim gađanjem sa malih daljina, a noću osvetljavanjem ciljeva običnim svetlećim raketama.

Druga proleterska i 10. krajiška brigada uz sadejstvo 4. krajiške brigade koja je izbila na Bijelo Brdo, razbile su neprijateljske snage u rejonu Priboja i grad oslobodile 29. oktobra, zaplenivši veliku količinu hrane i municije, sa nekoliko stotina granata za topove 75 mm. Ovom municijom je popunjena artiljerija 2. udarnog korpusa. Napad 2. proleterske brigade podržavala je brdska baterija 2. proleterske divizije od 4 topa 75 mm (italijanska), pridata 2. proleterskoj brigadi, sa VP u rejonu Manastira Banje, oko 4,5 km j-i od Priboja, dok je 10. krajišku brigadu podržavala brdska baterija 5. krajiške divizije iz rejona Bič (tt. 1386), oko 3 km j-z od Priboja. Efikasnim dejstvom brdskih baterija, čiju vatru je pešadija umešno koristila, brzo je slomljen otpor neprijatelja na spoljnoj liniji odbrane, a zatim i grad zauzet, uz znatne gubitke neprijatelja. Dejstvom ovih baterija neprijatelju su naneti osetni gubici i pri njegovom povlačenju preko Crnog Vrha, prema r. Uvcu.

Prodiranje jedinica 2. proleterske i 5. krajiške divizije preko Zlatibora ka Užicu (sada Titovo Užice) spreča-

vali su četnici i delovi 24. bugarske divizije, sa jačom posadom na Palisatu i kod Ljubiša. U rejonu Ljubiša, na položaju Borkovac (tt. 1261) — s. Smiljanići — k. 1059, branilo se oko 300—400 bugarskih vojnika sa 3 minobacača i 2 topa, imajući neke delove i u s. Ljubišu. Noću **3/4.** novembra 4. krajiška brigada napala je bugarsku posadu na Palisatu, jačine dve čete, a 6/7. novembra 2. proleterska brigada bugarske položaje kod Ljubiša. Napad su izvršili 2. i 4. bataljon pravcem Medveđe brdo — Radojčin grob — G. Ljubiš — Ljubiš, a 1. bataljon, ojačan 1 bacačkim odeljenjem, pravcem Borova Glava — Šanac — Zeleni breg — k. 1251 — Borkovac (tt. 1261), dok je 3. bataljon sa pt-topom ostao na Borovoj Glavi da zatvori pravac od Palisata. Napad je podržavala brdska baterija 2. proleterske divizije sa VP u rejonu Šišačke kose, kojoj je za obezbeđenje pridat jedan vod pešadije. Baterija je na oko **2** sata pre mraka posela VP i sa 20 granata izvršila korekturu na Ljubiš. U 21.30 časova koncentrisala je vatru na jedan deo neprijateljskog položaja i utrošila 50 granata, nakon čega je pešadija prešla na juriš. U toku borbe pala je gusta magla, tako da baterija i minobacači više nisu mogli dejstvovati bez opasnosti po sopstvenu pešadiju. U toku noći postignut je samo delimičan uspeh, a u zoru 7. novembra, zbog nepovoljnog položaja na kome su se našle, jedinice su se povukle ka Medveđem brdu, Borovoj Glavi i s. Dobroselici.

Određivanjem VP u rejonu Sišačke kose, brdska baterija je ostavljena na oko 7—8 km od ciljeva određenih za gađanje, što je bilo suviše daleko, kako zbog teških uslova za osmatranje i rukovanje vatrom baterije, tako i zbog održavanja veze sa pešadijom. Međutim, brzom paljbom baterije neposrednim gađanjem sa otvorenog VP u rejonu Šišačke kose, na neprijateljski top, postignut je odličan uspeh i neprijatelju su naneti gubici. Baterija je zatim vraćena u Prijepolje i ušla u sastav novoformiranog artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije.

Posle oslobođenja Priboja, u sastav 5. krajiške divizije ušla je i brdska baterija od 4 topa 75 mm iz 2. proleterske divizije. Tako je za napad na Mokru goru i Kremnu 5. krajiška divizija imala dve baterije od kojih je formiran njen artiljerijski divizion, sastava: štab diviziona,

1. baterija od 4 topa 75 mm (italijanska) i 2. baterija od 2 brdska topa 75 mm M. 15 i 1 brdskog topa 65 mm M. 06 i 1 pt-topa 37 mm. Baterije su bile popunjene brdskim konjima za tovarenje oruđa, a baterija 75 mm (italijanska) originalnim samarima za tovarenje oruđa i municije i borbenim kompletom originalne municije koja je zaplenjena u Priboju, dok je za topove 75 mm M. 15 ostalo samo još 25 granata.

U napadu na Mokru goru, noću 10/11. novembra, obe baterije su pridate 1. krajiškoj brigadi. Artpriprema napada otpočela je u 23.00 časa, koncentracijom vatre na Mokru goru gde se nalazilo oko 200 nemačkih vojnika sa 5 tenkova. Na vatru ovih baterija neprijatelj je ostao u rovovima i zaklonima i ničim nije reagovao, što je stvorilo utisak da se noću neopaženo izvukao. Tek kad je pešadija prišla na oko 10 m od rovova dočekana je vrlo jakom vatrom pa se malo povukla, što je neprijatelj iskoristio i izvukao se ka Sarganu, a zatim u Kremnu.

U rejonu ž. st. Kremna i k. 859 utvrdio se jedan bataljon iz sastava 24. bugarske divizije, sa divizionom topova 75 mm M. 1906 i 1 četom nemačkih tenkova, dok su pravac ka Zlatiboru zatvarali četnici.

Noću 16/17. novembra 1. krajiška brigada 5. krajiške divizije, sa delovima italijanske brigade „Venecija", uz podršku artiljerijskog diviziona 5. krajiške divizije sa VP: 1. baterije na Sarganu a 2. baterije na Tabačkoj kosi (k. 1231, k. 1210) napala je i zauzela Kremnu. Vatreni položaji baterija posednuti su u prvi sumrak. Da bi se postiglo iznenađenje, korektura nije izvršena, ali su elementi za gađanje određeni dosta tačno u toku dana, jer su uslovi osmatranja bili vrlo povoljni, iako su ciljevi određeni za gađanje baterija bili daleko oko 4—5 km. Od 23.30 do 24.00 izvršena je artpriprema napada koncentracijama vatre na ciljeve u rejonu Kremne, naročito na utvrđenu k. 859. Baterije su u artpripremi utrošile 100 granata i postigle vrlo dobar uspeh. Neprijateljska živa sila je neutralisana, tako da je posle 30 minuta borbe neprijatelj potpuno razbijen. Zarobljeno je oko 150 neprijateljskih vojnika sa 4 oficira, a zaplenjena 4 topa 75 mm M. 1906, sa 500 granata i 100 konja sa opremom. Zbog protivnapada jačih snaga bugarske 24. divizije, koje su stigle iz

Užica (sada Titovo Užice), 1. krajiška brigada se 18. novembra povukla na Sargan.

Dok su delovi 2. proleterske i 5. krajiške divizije prodirali preko Zlatibora i ka Kremni, muslimanska milicija sa pravca Sjenice je 7. novembra potisnula dva bataljona italijanske brigade sa Jadovnika i prodrla do Brodareva, u kome je blokirala Mileševski NOP odred. Za deblokiranje odreda u Brodarevu, pored ostalih jedinica, kamionima je iz Nove Varoši, do s. Gračanice, prebačen i 1. bataljon 3. proleterske sandžačke brigade. Za njim je iz Prijepolja upućena i 2. brdska baterija od 2 topa 75 mm iz artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije. Uz podršku ove baterije, 1. bataljon 3. proleterske sandžačke brigade je 8. novembra razbio delove muslimanske milicije na levoj obali Lima, ovladao položajem Jazovac i deblokirao odred u Brodarevu.

Da bi sprečili izbijanje snaga 2. udarnog korpusa na sjeničku visoravan, Nemci su iz rejona Sjenice sa oko pet bataljona 1. brdske divizije i muslimanskom milicijom 12. novembra izbili na Turjak gde su zadržali naše snage a sa oko 5.000 vojnika sutradan otpočeli napad od Sjenice prema Jadovniku i duž komunikacije ka Kačevu, ugrozivši 2. proletersku diviziju u dolini Lima.

Artiljerijski divizion 2. proleterske divizije nalazio se sa 1. baterijom od 2 topa 75 mm na VP na desnoj obali Lima u rejonu s. Peselje, k. 619, 3. baterija od 3 topa 65 mm bila je na levoj obali Lima kod Gradine (k. 783), dok je 2. baterija od 2 topa 75 mm bila pridata 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi na sektoru Brodareva. Stab diviziona se nalazio kod štaba 2. proleterske divizije u Prijepolju. Drugoj proleterskoj diviziji stigla je u rejonu Prijepolja 14/15. novembra i 4. krajiška brigada 5. krajiške divizije, na položaje prema Kaćevu i zatvorila pravac Sjenica — Kaćevo.

Da bi odbacio neprijatelja koji je izbio na Jadovnik i Kaćevo i sprečio njegov eventualni prodor u dolini Lima, štab 2. proleterske divizije, preduzimajući komandu nad svim jedinicama ovog sektora, noću 16/17. novembra prešao je u napad sa svim jedinicama ovog sektora 2. dalmatinska brigada i dva bataljona 2. proleterske brigade napadali su pravcem Zlatarsko brdo — s. Halinovići; 4. kra-

jiška brigada 5. krajiške divizije, uz podršku artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije, bez 2. baterije, pravcem s. Bjelobabe — Crkvine — tt. 1216 — Kaćevo; 3. proleterska sandžačka brigada i jedan bataljon 2. proleterske brigade, uz podršku 2. baterije artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije, od M. Jadovnika na Kobilju Glavu, s. Gvozd i Debelo Brdo.

Stab artiljerijskog diviziona je u toku dana, 16. novembra, izvršio sve pripreme za podršku 4. krajiške brigade u napadu na Kaćevo. Prva brdska baterija 75 mm zadržana je na dotadanjem VP u rejonu s. Peselje, k. 619, dok je 3. brdska baterija 65 mm sa Gradine po padu mraka, prebačena na VP kod k. 882 u s. Bjelobabe, pozadi položaja 4. krajiške brigade. Izbor VP i obeležavanje mesta za svako oruđe kao i određivanje elemenata za gađanje ove baterije izvršio je štab diviziona u toku dana. Predveče, 1. baterija je izvršila kontrolu elemenata na ciljeve u rejonu Kaćeva i tt. 1216, koje je i ranije gađala, a popravke elemenata je koristila i 3. baterija. Stab diviziona je imao sa 3. baterijom ličnu vezu, sa 1. baterijom telefonom i radiom, a sa 2. baterijom kod 3. proleterske sandžačke brigade samo radio-vezu. Artpriprema napada otpočela je 16. novembra u 22.00 časa koncentracijom vatre diviziona na tt. 1216, u trajanju 15 minuta, nakon čega je divizion preneo vatru na bezimeni ćuvik istočno od tt. 1216 i žandarmerijsku stanicu u s. Kaćevu, u kom rejonu je bila neprijateljska baterija. Položaj s. Kaćevo — tt. 1216 branio je jedan nemački bataljon, a jača rezerva sa 6 tenkova i 6 topova, od kojih 2 haubice 105 mm, bila je raspoređena duž puta Kaćevo—Kašanj.

Koncentracijama vatre diviziona i minobacača, neprijatelju su u rejonu tt. 1216 naneti osetni gubici, njegova živa sila i vatrena sredstva su neutralisane, te je naša pešadija pošto je odbacila predstražne delove muslimanske milicije, u prvom jurišu ovladala tt. 1216. Neprijatelj je o rejonima VP naših baterija bio potpuno dezorijentisan, tako da su dejstvovale neometano od njegove artiljerije. Odmah po ovlađivanju 4. krajiške brigade tt. 1216, neprijatelj je na nju koncentrisao vatru baterija i minobacača, a zatim snažnim jurišem zbacio delove ove brigade i povratio položaj tt. 1216. Pri ponov-

lienom jurišu 4. krajiške brigade, divizion je opet koncentrisao vatru na tt. 1216, i olakšao joj zauzimanje ove ključne tačke u sistemu neprijateljske odbrane, za koju su sve do 6.00 časova ujutru vođene žestoke borbe, jer je više puta prelazila iz ruke u ruku.

U toku noći 3. brdska baterija 65 mm prebačena je na naredni VP u rejonu Crkvine. Pošto se pt-top u samom početku napada pokvario i nije mogao dejstvovati, u zoru 17. novembra jedno odeljenje 3. brdske baterije 65 mm prebačeno je na sedlo j-z od tt. 1216, te sa odstojanja oko 200 m otvorilo vatru na neprijateljske tenkove koji su se nalazili iza prvih kuća u s. Kaćevu, ali bez naročitog uspeha. Posle toga, topovsko odeljenje, pod jakom mitraljeskom vatrom, moralo se povući u sastav baterije na VP kod Crkvine. Snažnim protivnapadom, u svanuće 17. novembra, uz podršku artiljerije i tenkova, neprijatelj je odbacio 4. krajišku brigadu i konačno se učvrstio na položajima Kaćevo — tt. 1216. Protivnapadom neprijatelja bila je ugrožena i 3. brdska baterija u rejonu Crkvine, ali su njenim energičnim dejstvom neposrednim gađanjem odbijeni neprijateljski delovi koji su pokušavali da prodru u njene vatrene položaje. Posle odbijanja neprijatelja baterija je po oruđima povučena ka dolini Mileševke. U svanuće je i 1. baterija 75 mm otpočela sa prebacivanjem na naredni VP na Crkvinama, ali je usled odbacivanja naših snaga sa Kaćeva, vraćena na stari VP u rejonu s. Peselje, odakle je otvarala vatru po neprijateljskim delovima koji su izbijali na Crkvine i pokušavali prodor u s. Bjelobabe.

Takođe su protivnapadom jačih neprijateljskih snaga prinuđene na povlačenje 2. dalmatinska brigada iz s. Halinovića i 3. proleterska sandžačka brigada sa M. Jadovnika, te se neprijatelj konačno učvrstio na položaju pl. Jadovnik — Kaćevo — pl. Zlatar, koji znatno dominira dolinom Lima.

Posle neuspelog napada na Kaćevo, glavnina 2. proleterske divizije povukla se na levu obalu Lima, na položaje od Brodareva do Prijepolja, dok je 4. krajiška brigada zadržana na položajima u rejonu Bistrice, a 10. krajiška brigada na sektoru Nove Varoši. Artiljerijski divizion 2. proleterske divizije, bez 2. baterije, prebačen je na levu

obalu Lima — 1. baterija na VP u rejonu s. Čadinje, a 3. baterija 65 mm na VP kod Gradine, odakle je podržavao bataljone 2. proleterske brigade koji su istureni na mostobran istočno od Prijepolja, sve do 4. decembra 1943. godine. Radi toga je štab diviziona imao istaknutu osmatračnicu sa radio-stanicom na Koševini (tt. 963), dok je 2. baterija od 2 topa 75 mm i dalje ostala na sektoru Brodareva, pridata 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi.[64]

Pred kraj 1943. Nemcima je posebnu brigu zadavalo prikupljanje jakih snaga NOVJ u istočnoj Bosni i Sandžaku, jer su očekivali njihov prodor u Srbiju, čime bi bile ugrožene glavne komunikacije kojima se neprijatelj služio u operacijama na Balkanu. Da bi to sprečili, oni su prvih dana decembra protiv ovih snaga otpočeli operaciju „Kugel blic". Istovremeno su otpočeli operacije i protiv snaga NOVJ u Kordunu, Baniji, srednjoj Dalmaciji, a nešto kasnije i protiv snaga NOVJ u srednjoj i zapadnoj Bosni, severnoj Dalmaciji, Liki, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. U situaciji kada je neprijatelj raspolagao dosta jakim oklopnim snagama za prodiranje osnovnim komunikacijama na slobodnu teritoriju, kada su naši korpusi i divizije primenjivali manevre na širokim prostorijama i vešto udarali u bokove i pozadinu neprijateljskih kolona koje su prodirale u dubinu slobodne teritorije, manevar našom artiljerijom predstavljao je poseban problem. Ovo utoliko više što je deo artiljerijskih jedinica bio popunjen i težim artiljerijskim oruđima, vezanim za bolje komunikacije, koja su zahtevala odgovarajuća sredstva za vuču, čime se nije raspolagalo.

Od prebacijavanja glavnine 2. proleterske divizije na levu obalu Lima, do 4. decembra vladalo je zatišje. Obo-

[64] Isto, k. 736, br. reg. 1—2; k. 391, br. reg. 26/5, 14/1, 18/1—5, 14/5—1; k. 391A, br. reg. 7/4; k. 787A, br. reg. 24/2; k. 731, br. reg. 21/2; k. 1255. br. reg. 6—2; Oslobodilački rat, prva knj. str. 616 do 618; Milivoje Stanković, major: „Neki primeri dejstava artiljerije 2. udarnog korpusa NOB u toku 1943. godine". Artiljerijski glasnik, br. 6/51; Vražalić Ešref, potpukovnik: „Dejstvo artiljerijskog diviziona V krajiške divizije u oslobođenju Priboja, Šargana i Kremne u novembru 1943. g.", Art. glas. br. 5/50; Pajević Miloš, pukovnik: „Iz noćnog dejstva artiljerije proleterske divizije", Vojni glasnik, br. 11/60; Vojnoistorijski glasnik, br. 6/63, str. 162—165; Hronologija, str. 609, 610.

strana delatnost ograničavala se na izviđanja, izuzev što je neprijatelj povremeno vršio manjim grupama nasilna izviđanja.

Za odbranu na Limu 2. proleterska divizija je dvema brigadama bila na frontu širokom oko 20 km, čije levo krilo je bilo otkriveno. Delovi 5. krajiške divizije, na liniji Nova Varoš — Bistrica, sprečavali su prodiranje neprijatelja sa Javora i Zlatibora u pravcu Prijepolja. Artiljerijski divizion 2. proleterske divizije, bez 2. baterije, postavljen je na težištu odbrane divizije, na levoj obali Lima kod Prijepolja: 1 baterija od 2 topa 75 mm (tandem vuča) na VP u s. Cadinju, oko 2,5 km od mosta na Limu, 3. baterija od 3 topa 65 mm na VP u rejonu Gradine, oko 1,5 km od mosta na Limu u Prijepolju, dok je 2. baterija od 2 topa 75 mm na VP u rejonu s. Kruševa pridata 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi na sektoru Brodareva. Divizion je bio dobro popunjen municijom, zaplenjenom u Priboju. Municija se u baterijama prenosila tovarnim konjima i tandem vučom na karetama koje su se nalazile u popunjujućem delu diviziona i u baterijama 75 mm.

Nemačka 1. brdska divizija i delovi nemačke legije „Krempler", otpočeli su u zoru 4. decembra nadiranje u više kolona, na frontu Nova Varoš — Brodarevo, usmeravajući glavne snage protiv 2. proleterske brigade, na pravcu Sjenica — Prijepolje — Pljevlja, a pomoćne ka Brodarevu. Istovremeno sa početkom napada, maskirana belim ogrtačima, jedna nemačka kolona provukla se desnom obalom Lima u Prijepolje i na prepad uzoru zauzela most na Limu. Po zauzimanju mosta, Nemci su jačim delovima, uz podršku tenkova, upali u Prijepolje, brzo se probili do mosta na Limu i otvorili vrlo jaku vatru iz mitraljeza, tenkova i topova na zgradu bivše bolnice kod mosta na levoj obali Lima, u kojoj su se odmarala dva bataljona 1. šumadijske brigade, koja je tih dana iz Srbije stigla u Prijepolje, gde se nalazio jedan bataljon ove brigade. Za rušenje zgrade Nemci su do samog mosta privukli haubicu 105 mm i neposrednim gađanjem, sa oko 150 m, tokom celog dana rušili deo po deo zgrade, iz koje otpor ovih bataljona nije prestajao sve do naredne noći. Čim je u zoru 4. decembra otpočela borba oko mosta u Prijepolju, baterije artiljerijskog diviziona 2. proleterske

divizije su otvorile vatru po mostu na Limu, a zatim i na ulaz u Prijepolje da bi sprečile prodor nemačke motorizovane kolone od Sjenice. Mada je gađanje bilo dosta precizno, uspeh nije postignut, jer se most nije mogao porušiti granatama 65 i 75 mm, ni punim pogocima. Dejstvom artiljerije samo delimično su podržani bataljoni 1. šumadijske brigade koji su branili most vatrom iz zgrade bolnice, dok su baterije već oko podne prebačene na sledeće položaje u pravcu Jabuke, a samo baterija 75 mm otvarala vatru i u pravcu mosta na Limu.

Imajući odlične uslove za osmatranje, Nemci su brzo neutralisali 3. brdsku bateriju 65 mm, tako da je ona već oko 9 časova bila prinuđena na promenu položaja. Nju je štab diviziona uputio na drugu liniju odbrane na VP u rejonu Jabuke. Međutim, dejstvo neprijateljske artiljerije na 1. bateriju artiljerijskog diviziona, u s. Čadinju kod koje se nalazio i štab diviziona, nije imalo nikakvog efekta, zbog neprecizne vatre, tako da je ona sa istog VP dejstvovala sve do podne. Do promene VP ova baterija je efikasno dejstvovala po neprijateljskim kolonama koje su sa Koševina preko s. Dučeva, izbijale na Lim, nanoseći im gubitke. Po podne, 1. baterija je prebačena na VP u severnom delu s. Seljašnice i do mraka otvarala vatru po neprijatelju oko Prijepolja. Zatim se prebacila na Jabuku.

Upornošću i herojskom odbranom dva bataljona 1. •sumadijske brigade, koji su tu većim delom izginuli i upornom borbom dva bataljona 2. proleterske brigade na mostobranu, na desnoj obali Lima, neprijatelj nije uspeo da tokom ovog dana pređe Lim i produži nadiranje ka Pljevljima, gde se nalazio štab 2. udarnog korpusa sa prištapskim delovima i velikim brojem ranjenika. Artiljerijski divizion 2. proleterske divizije se takođe do maksimuma zalagao i usporavao prodiranje neprijatelja dosta preciznom vatrom, nanoseći mu i gubitke, utrošivši preko 600 granata 65 mm i 75 mm. Naročito je bila efikasna vatra 1. baterije koja je sa osnovnog VP sve do podne 4. decembra neometano dejstvovala.

Odbrana na Limu bila je u artiljerijskom smislu dobro organizovana, ali su pešadijske snage — 2. proleterska brigada, bez dva bataljona koji su bili na mostobranu,

i 3. proleterska sandžačka brigada, bile razvučene na širokom frontu i sa vrlo slabim rezervama. Grupisanje artiljerije pravilno je izvršeno, postavljanjem dve baterije artiljerijskog diviziona na težištu odbrane kod Prijepolja, gde je i komandovanje artiljerijom bilo sasređeno, dok je na pomoćnom pravcu bila jedna baterija. Artiljerijski divizion je bio dobro popunjen municijom i dobro organizovao sistem artiljerijske vatre i sistem osmatranja, kao i održavanja veze unutar diviziona. Baterije su u svojim zonama dejstva bile pripremile elemente za brzo otvaranje vatre, a za važnije tačke bile su pripremljene vatre diviziona. Mada iznenađeni, štab diviziona i komandiri baterija su se vrlo brzo snašli i za najkraće vreme baterije su otvorile uspešnu vatru po neprijatelju u rejonu mosta na Limu i na ulazu u Prijepolje, a u toku dana, kad je poremećena neposredna veza sa pešadijom, štab diviziona se snalazio i samoinicijativno dejstvovao prema razvoju situacije, dajući baterijama zadatak da tuku najopasnije ciljeve. Da je bilo više snaga za protivnapad na neprijatelja koji je kasnije obrazovao mostobran na levoj obali Lima, artiljerijski divizion je bio u mogućnosti da ih solidno podrži, jer je i municijom bio vrlo dobro popunjen, a imao je i sve druge uslove za vrlo efikasno dejstvo.

Po padu mraka, 4. decembra, artiljerijski divizion, bez 2. baterije, prebačen je na VP u rejonu s. Vlaka, zaselak Mostište, oko 1—1,5 km iza prevoja Jabuke, ali je po konačnoj odluci štaba 2. proleterske divizije, u toku noći 4/5. decembra, 3. brdska baterija 65 mm vraćena na VP u rejonu Jabučkog Prisoja, s-z od Savina Lakta (k. 1194), gde je ujutru 5. decembra stigla 2. dalmatinska brigada od Pljevalja za zatvaranje pravca od s. Babina, dok je 1. baterija 75 mm postavljena na istočne padine Jabuke, pored samog puta za sprečavanje neprijateljskog prodora pravcem Seljašnica — Jabuka — Pljevlja, dok je 2. baterija i dalje ostala kod 3. proleterske sandžačke brigade u rejonu Kamene gore. Izvlačenje baterija sa tandem-vučom na VP, po dubokom snegu, bilo je vrlo naporno.

Ujutru 5. decembra neprijatelj je nastavio nadiranje glavnim snagama, pravac Prijepolje — Jabuka — Pljevlja,

a pomoćnim preko Babina i prema Kamenoj gori. Čim je nemačka glavna kolona sa tenkovima stigla u s. Seljašnicu, baterije sa Jabuke otvorile su vatru i prilično usporavale njeno kretanje, iako je daljina gađanja iznosila oko 6 km. Posle žestokih borbi do podne ovog dana neprijatelj je uspeo da se probije na Jabuku, jer ni put na serpentinama nije bio dovoljno porušen. Po izbijanju neprijatelja na plato istočno od Jabuke, 1. brdska baterija je vodila borbu isključivo sa tenkovima. Neposrednim gađanjem ona ih je tukla od 2.000 m, pa sve dok su prišli na oko 300 m ispred VP baterije, kada se morala po odeljenjima prebacivati preko prevoja na Jabuci ka Mijajlovici. Jedno odeljenje ove baterije otvorilo je vatru na neprijateljske tenkove i sa samog prevoja kod žandarmerijske stanice, sačekavši ih na odstojanju oko 100 m, zbog čega je tu i uništeno. Prodiranje neprijateljskih tenkova dejstvom ove baterije samo je usporeno a ne i odbijeno, jer baterija nije imala odgovarajuću municiju. Žestoke borbe su vođene i na pomoćnim pravcima. Neprijateljske snage sa pravca Babina, jakom mitraljeskom vatrom prinudile su bateriju 65 mm da se povuče ka putu Jabuka — Mijajlovica. Da bi sprečio naglo izbijanje niprijatelja na k. 1294, čime bi bilo ugroženo povlačenje vozećih delova putem ka Mijajlovici, komandant diviziona je zaustavio jedno topovsko odeljenje 3. brdske baterije 65 mm. Ono je sa VP kod škole na Jabuci, brzom paljbom neposrednim gađanjem sa daljine od oko 400—500 m bočnom vatrom, ukočilo pokret neprijatelja i naglo izbijanje na k. 1294 i time olakšalo izvlačenje drugih delova prema Mijajlovici. Međutim, u snažnom naletu tenkova neprijatelj je oko 12 časova ovladao prevojem na Jabuci i tenkovskom vatrom uništio top 75 mm kod žandarmerijske stanice, a zatim i top 65 mm kod škole na Jabuci, čija je posluga, otvarajući topovsku vatru do poslednjeg trenutka, većim delom izginula. I ostala oruđa baterija sa Jabuke su izvlačena pod vrlo jakom mitraljeskom vatrom i vatrom iz tenkova, dok je veći deo konja i mazgi pod tovarom topovskih delova ostao na položaju. Time su i ona oruđa koja su prebačena preko prevoja ostala nekompletna, pa su ti delovi kao neupotrebljivi bačeni po vrtačama.

Radi ojačanja artiljerije 2. proleterske divizije, štab 2 udarnog korpusa je 4. decembra uveče uputio iz Pljevalja brdsku bateriju korpusne artiljerije od 2 topa 75 mm. Baterija je usiljenim maršem noću 4/5. decembra, tandem-vučom, po dubokom snegu, jedva stigla u blizinu fronta, u trenutku kad je ovaj na Jabuci probijen i zatekla se na putu južno od zaseoka Mostište, oko 1 km zapadno od prevoja na Jabuci. Tu su je neprijateljski tenkovi koji su prodirali ka Pljevljima zatekli na putu u koloni i uništili, jer italijanska posluga, iznenađena tenkovima, nije ni stigla da otvori vatru. Prodirući brzo drumom, neprijateljski tenkovi su uništili i topovsko odeljenje 1. brdske baterije koje se u tandemu po dubokom snegu sporo kretalo prema određenom položaju na Mijajlovici. Jedinice 2. proleterske divizije povukle su se ka zapadu severno i južno od druma, tako da su nemačke snage, po podne 5. decembra ušle u Pljevlja.

Odbrana na Jabuci nije ni u protivtenkovskom, ni u artiljerijskom smislu bila dobro organizovana. Umesto da se baterije postave na VP više po dubini odbrambenog položaja i sa strane, na mestima teže pristupačnim tenkovima, kako je to štab diviziona i predlagao, pa čak i prebacio baterije u rejon s. Vlaka, zaselak Mostište, štab 2. divizije je ipak odlučio da se baterije vrate na prednji kraj odbrambenog položaja, što je s obzirom na osobine brdskih oruđa, njihovu slabu moć u borbi s tenkovima, kao i vrlo sporu pokretljivost po dubokom snegu, bilo necelishodno. Brdska baterija korpusne artiljerije nije imala organa koji bi organizovao izviđanje u pravcu kretanja. Time bi, svakako, blagovremeno bila upoznata sa situacijom na Jabuci i zadržana u rejonu Mijajlovice, odakle bi po izbijanju neprijatelja na prevoj Jabuke, mnogo pomogla izvlačenje snaga 2. divizije. Svemu tome treba dodati slabu organizaciju protivtenkovske odbrane u inžinjerijskom smislu, jer ni serpentine između Seljašnice i Savina Lakta nisu bile porušene, pa su ih neprijateljski tenkovi prešli neometano.[65]

[65] Isto, k. 391, br. reg. 8—3, 17—1/1; k. 391A, br. reg. **4**—7. 6—6, 20—6; k. 731, br. reg. 19—3; k. 732A, br. reg. 56—4; k. 1255, br. reg. 5—1, 7—1, 9—2; k. 1674, br. reg. 20—4; Osi. rat, druga knj. str. 10, 13; Art. glasnik, br. 6/51; Hronologija, str. 622, 636.

U momentu proboja fronta 2. proleterske divizije, 5. decembra, na Jabuci, 2. baterija artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije zatekla se na maršu kroz Kamenu goru, odakle je skrenula ka Tari, na koju je, obilazeći Pljevlja, stigla u zoru 6. decembra i splavom se prebacila na levu obalu Tare, na VP u rejonu s. Međužvale, Pirlitor. Sa ovih položaja ona je sa delovima Durmitorskog odreda odigrala značajnu ulogu u sprečavanju nemačke kolone koja je pokušavala da pređe Taru i prodre ka Zabljaku. Ni jakim dejstvom baterije 150 mm koju su dovukli na Kosanicu da neutrališu našu bateriju, Nemci nisu postigli naročiti uspeh niti su joj naneli gubitke. Naprotiv, dejstvom ove baterije nemačka kolona bila je prinuđena da se povuče van njenog dometa.

Treba istaći samoinicijativu i snalažljivost komandira 2. baterije, artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije (Zdravko Aleksandrić), koja je bila pridata 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi. On je, u konkretnoj situaciji, blagovremeno promenio pravac baterije i prebacio je preko reke Tare, gde je u borbi za sprečavanje neprijatelja u forsiranju Tare odigrala značajnu ulogu. Pošto je most na Tari bio porušen, oruđa su po delovima, sa municijom, samarima i ostalom opremom prebačena splavom, dok su mazge i baterijski konji preplivali reku, tako da je baterija na suprotnu obalu prebačena u roku od 2 sata i bez gubitaka u ljudstvu i materijalu.

Dok je prodiranje nemačke kolone na Taru i forsiranje reke uspešno sprečavao Durmitorski NOP odred, uz podršku 2. baterije artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije, delovi 3. udarne divizije su protivnapadom odbacili neprijatelja i 10. decembra zauzeli Bijelo Polje, proterali neprijatelja ka Brodarevu i do 12. decembra izbili na liniju Kovren — s. Grab — s. Slatina. Povlačenjem nemačkih jedinica sa Tare, 19. decembra u Pljevlja, stanje na ovom sektoru se privremeno stabilizovalo.

Zbog nedostatka artiljerijske municije i teške upotrebe brdske baterije po dosta velikom snegu, brdska baterija 3. udarne divizije, od 2 topa 75 mm, koja se nalazila kod 4. proleterske brigade, 16. decembra je upućena pravcem Berane — Andrijevica — Trešnjevik — Mateševo — Kolašin u D. Moraču, gde je prebačena i 2. brdska bate-

rija artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije sa Tare. Od ovih baterija formiran je brdski divizion 3. udarne divizije, sastava: štab diviziona, 1. i 2. baterija od po 2 topa 75 mm M. 34 (italijanska) i popunjujući deo diviziona. Kako su poslužioci na oruđima bili većinom Italijani, štab divizije je 31. decembra 1943. godine naredio da se iz jedinica divizije upute u artiljerijski divizion svi borci koji su ranije služili u artiljeriji, a ukoliko ovih ne bude dovoljno, da se dodele borci koji imaju uslova da se brzo obuče rukovanju artiljerijskim oruđima. Po završenom formiranju, divizion je iz D. Morače prebačen u D. Polja, kod Mojkovca. Zbog nedostatka artiljerijske municije, divizion do aprila 1944. nije učestvovao u borbama, već je, posle popune ljudstvom, izvođena obuka.[00]

FORMIRANJE PT BATERIJE G. S. MAKEDONIJE

I u Makedoniji je priliv boraca u jedinice NOVJ, posle kapitulacije Italije, počeo naglo da raste. Jedinice 1. j 2. operativne zone razoružale su italijanske garnizone divizije „Firenca" u Gostivaru, Kičevu i Debru i zaplenile veće količine oružja, municije i druge opreme. Štab 1. operativne zone je od zaplenjenih oruđa u Gostivaru formirao jednu pt-bateriju od 3 pt-topa 47 mm i jednu bateriju od 6 minobacača. Reorganizacijom jedinica u oktobru 1943, topovska baterija 47 mm bila je neposredno pod komandom Glavnog štaba Makedonije. On je bateriju, po potrebi, pridavao udarnim grupama bataljona. Pri formiranju 1. makedonsko-kosovske brigade, 11. novembra 1943, u s. Slivovu (četiri bataljona), u sastavu ove brigade formirana je i četa pratećih oruđa od 4 minobacača i 4 mitraljeza. Topovska baterija 47 mm i dalje je bila pod neposrednom komandom Glavnog štaba Makedonije. Zbog specifičnosti dejstava jedinica, prvih dana decembra 1943. ova baterija je rasformirana.[07]

[68] Isto. k. 391. br. reg. 15/3, 16/3; k. 391A, br. reg. 25/6; k. 751, **br.** reg. 25/1, 29'1; k. 752A, br. reg. 10/3; k. 379, br. reg. 2—14; k. 754, br. reg. 2/3; k. 392„ br. reg. 31—1; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 14, 208, 213, 215, 216; Hronologija, str. 623.

[67] Zbornik, tom VII, knjiga 2, dok 11, 78, 104, 107; „Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1944", Beograd,

B. RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U PRVOJ POLOVINI 1944.

DEJSTVA U HRVATSKOJ

a) Zumberačko-posavski sektor

Po formiranju, 30. januara 1944, 34. divizija 4. korpusa je u februaru i martu dejstvovala na neprijateljske komunikacije i uporišta na prostoriji između Save i donjeg toka Kupe i Krke. Ona nije imala divizijske artiljerije, dok je u brigadi „Franjo Ogulinac-Seljo", bio 1 pt-top, u Omladinskoj brigadi „Jože Vlahović" 1 brdski top 65 mm i 1 pt-top i u Zumberačkom NOP odredu 1 pt-top. Ova oruđa su u napadu na uporišta pravilno upotrebljavana i efikasno dejstvovala, neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja.

Noću 4/5. marta delovi Omladinske brigade „Jože Vlahović" izvršili su napad na ž. st. Horvati, koju je obezbeđivala četa domobrana. Napad su podržavali 1 brdski i 1 pt-top sa VP u zaseoku Gorjanci, oko 200 m istočno od ž. st. Horvati. Istovremeno je brigada „Franjo Ogulinac Seljo", uz podršku 1 brdskog topa, koji je pridat iz artiljerijskog diviziona 8. kordunaške divizije, vršila pritisak na neprijateljsku posadu u s. Golom Bregu i s. Brekovici, 7 km j-z od Zagreba. Napad na ž. st. Horvati otpočeo je 4. marta u 23.00 časa, neposrednim gađanjem topova. Prvom granatom pogođen je zidani bunker, a potom na juriš zauzeti bunkeri prema s. Gorjanci, dok je neprijatelj uspeo da se održi u bunkerima sa pravca s. Bubići. Potom je top iz zaseoka Gorjanci dovučen u usek železničke pruge i neposrednim gađanjem, sa malog odstojanja, prvom granatom oštetio lokomotivu oklopnog voza koji je pred ž. stanicom zaustavljen. Sa ostale 4 granate probijeni su oklopni vagoni, nakon čega je posada napustila oklopni voz i pobegla. Borba je vođena do 3 časa

1950, str. 47, 50, 60; Mihailo Apostolski: „Februarski pohod — operacije jedinica NOV i POJ u zimu 1943/44. godine u Makedoniji i južnom Pomoravlju", Beograd, 1963, str. 16, 17, 19.

ujutru 5. marta, kada su se jedinice Omladinske brigade povukle. U borbi je utrošeno samo 10 granata.

Dok su delovi 34. divizije napadali ž. st. Horvati, s. Goli Breg i s. Berkovicu, 1. i 2. brigada 8. kordunaške divizije su noću 4/5. marta izvršile napad na tri eskadrona 1. brigade 1. kozačke konjičke divizije i četu ustaša ojačanih sa 6 poljskih topova u s. Zdenčini. Selo je bilo dobro utvrđeno. Bila su izrađena 4 bunkera na istočnoj i 5 bunkera na zapadnoj ivici. U 23.00, 4. marta, 1. brigada je prešla u napad sa s-zapada i severa, a 2. brigada sa j-i i juga. Napad je podržavao brdski divizion 8. kordunaške divizije, s tim što je brdska baterija od 2 topa 65 mm bila pridata 1. brigadi, a brdska baterija od 3 topa 75 mm 2. brigadi. Da bi se postiglo iznenađenje, napad je otpočeo bez artpripreme, ali se u tome nije uspelo, jer je neprijatelj okolno zemljište raščistio, tako da je bilo otkriveno. Uz to, bio je organizovao jaku zaprečnu vatru, te su se jedinice, po naređenju štaba divizije, povukle na polazne položaje. Brdske baterije su utrošile samo 18 granata, pa su se povukle preko Kupe.[68]

Na komunikaciji Karlovac — Jastrebarsko nalazio se u s. Draganići jedan divizion 1, kozačke konjičke divizije, razmešten po eskadronima u s. Jazvaci, s. Barkovići i s. Vrbanci, dok je u s. Lazini bilo oko 150 kozaka sa 4 poljska topa 75 mm i 2 pt-topa 52 mm. U selu su bila izrađena i 2 bunkera, a oko sela natkriveni rovovi. Napad na s. Draganić, u kome su bili delovi 1. kozačke konjičke divizije, izvršila je, noću 19/20. marta, uz podršku 1 brdskog i 1 pt-topa, Omladinska brigada „Jožo Vlahović". Međutim, zbog velike pomrčine, gađanje topovima nije bilo efikasno, pa je posle utrošenih 8 granata 65 mm prekinuto. Takođe, zbog velike pomrčine, ni gađanje ostalim teškim naoružanjem nije bilo precizno ni efikasno, pa su se jedinice oko 2,30 časova 20. marta povukle u polazne rejone.[89]

[68] Arhiv VII k. 426, br. reg. 38—6, 1—4, 9 ^ ; k. 1230, br. reg. 3—1, 5—4; k. 274, br. reg. 6—17/5; Oslobodilački rat, druga knj., str. 134.

[69] Isto, k. 426, br. reg. 20—4; k. 1296, br. reg. 4—8: Osi. rat, druga knj., str. 135; Hronologija, str. 704, 707.

b) *Kordun, Banija, Gorski kotar i Lika*

Ugrožavajući slobodnu teritoriju u Kordunu, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Liki u januaru 1944. iz rejona Karlovca u pravcu Ogulin — Jezerane dejstvovala je 392. legionarska divizija, a pravcem Gospić —- Otočac — Žuta Lokva — Senj, nemačka 114. divizija. Za dejstva na komunikaciju Karlovac — Ogulin, početkom januara je prebačena 1. brigada i delovi 2. brigade 8. kordunaške divizije. Njihova dejstva je podržavao brdski artiljerijski divizion 8. kordunaške divizije, od 3 baterije (jedna baterija od 3 brdska topa 65 mm italijanska. jedna od 3 topa 75 mm M. 15 i poljska baterija od 4 poljska topa 75 mm M. 12), dok je u brigadama ove divizije bilo 2 pt-topa 37 mm i 5 pt-topova 47 mm. U 1. haubičkom divizionu 4. korpusa, koji je ceo ili po baterijama pridavan divizijama, bilo je 2 baterije od po 3 haubice 100 mm M. 14/19 i 1 vod od 1 haubice 152 mm.[70]

Napad na Globornički most, koji je čuvalo oko 200 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, izvršili su 2. 1 4. bataljon 1. brigade 8. kordunaške divizije, ojačani sa 2 brdska i 2 pt-topa, 3 teška bacača i 2 protivavionska mitraljeza, dok su 1. i 3. bataljon 1. brigade bili na obezbeđenju prema Ogulinu, a dva bataljona 2. brigade sa položaja s. D. Dubrave i s. Spehari zatvarala pravac od Generalskog Stola.

Napad je počeo 6. januara 1944., u 15.00 časova. Borba je vođena sve do 7 časova ujutru, kada je neposrednim gađanjem topova u puškarnice, sa vrlo bliskog odstojanja, posada velikog bunkera prinuđena na predaju. Tako je artiljerija olakšala likvidaciju ovog jako utvrđenog uporišta. Za vreme borbe kod Globorničkog mosta neprijatelj je pokušavao da se probije oklopnim vozom iz Generalskog Stola, ali je odbijen pt-topovima jedinica koje su obezbeđivale napad sa toga pravca. U borbi je utrošeno svega 198 granata za brdske i pt-topove. Rušenjem Glo-

[70] Isto, k. 112, br. reg. 8—1. 14—2: k. 517, br. reg. 5—1/1; k. 274, br. reg. 3—5; k. 119/1, br. reg. 4—2.

borničkog mosta prekinut je železnički saobraćaj na pruzi Karlovac — Ogulin, za duže vreme.[71]

U dobro utvrđenim Oštarijama, ograđenim bodljikavom žicom, nalazila se četa ustaša i dve čete domobrana, a u Ogulinu 1 ustaški bataljon sa 200 žandarma i nešto domobrana, 2 haubice 105 mm i 4 laka tenka. Napad na Oštarije izvršila je 1. brigada 8. kordunaške divizije, ojačana sa 4 pt-topa i dve brdske baterije. Napad je otpočeo 11. januara 1944. u 6.30 časova:

1. bataljon sa 1 pt i 1 brdskim topom 65 mm, sa severne strane, pravcem G. Selo — Oštarije;

3. bataljon sa 1 pt i 1 brdskim topom 65 mm, sa istočne strane, pravcem Mihaljević Selo — Oštarije;

4. bataljon sa 1 pt i 2 brdska topa 75 mm, sa južne strane, pravcem Josipdol — Oštarije;

Artiljerija: brdski divizion 8. divizije, bez brdske baterije 65 mm i voda 75 mm — poljska baterija od 4 topa 75 mm M. 12 i brdska baterija 75 mm (bez voda) — na VP u rejonu s. Munjava, oko 5 km južno od Oštarije, i 1. haubički divizion 4. korpusa — 3 haubice 100 mm i 1 haubica 152 mm — na VP u rejonu Sv. Katarina (tt. 421) oko 3 km j-i od Oštarija, postavljen tako da na odstojanju oko 9 km haubicom 152 mm može tući i neprijateljsku artiljeriju u Ogulinu.

Artpriprema napada na Oštarije počela je 11. januara u 7.15 časova koncentracijama vatre na određene ciljeve spoljne i unutrašnje linije odbrane Oštarija. Kako u artpripremi napada nije postignuto efikasno dejstvo na bunkere, topovi su privučeni bliže, tako da je na pravcu Josipdol-Oštarije neposrednim gađanjem rušen bunker po bunker, što je omogućilo pešadiji prodiranje u centar uporišta. Do 16 časova ovog dana savladan je i poslednji otpor neprijatelja u Oštarijama. Utrošeno je 114 granata 37 i 47 mm, 34 granate 65 mm, 164 granate 75 mm i 112 granata 100 mm, dok je iz haubice 152 mm izbačeno 5 granata na Ogulin. Za vreme napada na Oštarije i obezbeđujući delovi bili su ojačani pt-topovima — 2. bataljon 1. brigade i 3. brigada prema Ogulinu, sa 2 pt-topa, a 2.

[71] Isto, k. 426, br. reg. 25—2; k. 830, br. reg. 1—12; Osi. rat, druga knj., 61; Hronologija, str. 656.

brigada 8. divizije koja je zatvarala pravac od Generalskog Stola sa 2 pt-topa.

U napadu na Oštarije artiljerija je pravilno upotrebljena i vrlo efikasno je dejstvovala. Naročito dobar uspeh je postignut topovima koji su privučeni za neposredno gađanje bunkera sa bliskog odstojanja. To je najviše ubrzalo slamanje otpora neprijatelja u Oštarijama, gde se uporno branio. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je dobro organizovano i artiljerijska vatra pravilno korištena za tučenje otpornih tačaka i njihovo konačno uništavanje. Osmatračnica komandanta 1. haubičkog diviziona 4. korpusa bila je kod komandanta 8. divizije, na Sv. Katarini, čime je bila obezbeđena lična veza sa artiljerijom za opštu podršku, kojom je komandant divizije uticao na tok boja prema situaciji. Valja istaći da je samo sa 5 granata haubica 152 mm ućutkala neprijateljsku bateriju od 2 haubice 105 mm u Ogulinu.

Neprijatelj je ubrzo intervenisao. Posle žestokih borbi delovi nemačke 392. legionarske divizije uspeli su da se 17. januara probiju u Ogulin. Protivnapad 3. brigade 8. divizije, 14. januara, u rejonu Stanišić brda i s. Potok, severno od Tounja, na neprijateljske kolone koje su prodirale ka Oštarijama, podržavale su obe brdske baterije artiljerijskog diviziona 8. divizije.[72]

Prema planu Glavnog štaba Hrvatske, jedinice Operativnog štaba za Liku, uz podršku artiljerijskog diviziona C. ličke divizije, dejstvovale su ka Gospiću i na komunikacijama Gospić — Gračac i Lapac — Bihać. Divizion je u svom sastavu imao: 1 haubičku bateriju od 4 haubice 100 mm M. 14/19, haubički vod od 1 haubice 152 mm, 1 poljsku bateriju od 3 topa 75 mm i 1 brdsku bateriju od 1 brdskog topa 75 mm i 2 brdska topa 65 mm. U sastavu 1. brigade bio je pt-vod od 1 topa 37 mm i 1 topa 47 mm, a u sastavu 2. brigade pt-vod od 2 pt-topa 47 mm.[73]

[72] Isto, k. 426, br. reg. 30—2, 31—2, 41—2; k. 426A, br. reg. 35—6, 39—7; k. 827, br. reg. 1—1; k. 830, br. reg. 2—12; k. 112, br. reg. 10—2; k. 111, br. reg. 43—2; Hronologija, str. 656, 657.

[73] Isto, k. 112, br. reg. 6—1; k. 424B, br. reg. 6—4: k. 424C, br. reg. 22—10; k. 571, br. reg. 4—38; k. 426, br. reg. 2—11; k. 426A, br. reg. 33—6; Oslobodilački rat, druga knj., str. 61.

Ujutru 12. januara 1944. delovi nemačke 114. divizije iz Gospića prešli su r. Liku kod ušća r. Novčiće i obrazovali mostobran kod s. Budak, gde su pristupili opravci porušenog mosta. Istog dana uveče napad na mostobran su izvršili jedan bataljon 1. brigade, pravcem Rujnice — Keserovac i jedan ojačani bataljon 2. brigade, pravcem s. Lički Osik — s. Budak. Napad je podržavala jedna brdska baterija (2 topa 65 mm i 1 top 75 mm) artiljerijskog diviziona, sa VP u rejonu Široke Kule, i brdska baterija Operativnog štaba za Liku (2 topa 65 mm i 1 top 75 mm), koja je sa VP iz rejona Basarić Drage ometala koncentraciju neprijatelja u s. Bilaj. Po svanuću bataljoni su se vratili na polazne položaje. Baterije su u toku dana povremeno gađale neprijateljske delove u rejonu s. Budak, utrošivši 15 granata 75 mm i 21 granatu 100 mm. Vatra artiljerije bila je vrlo efikasna, tako da je kod mosta u s. Budak uništen i jedan tenk. U toku 15. i 16. januara brdska baterija 75 mm i haubička baterija 100 mm su sa VP u rejonu Gradine, 4 km s-i od Široke Kule, otvarale vatru po neprijateljskim delovima koji su prodirali u Lički Osik i Široku Kulu. Zbog jakog dejstva neprijateljske artiljerije, brdska baterija je bila prinuđena da promeni VP i da se prebaci u rejon Cubrića stan, Jezera, dok je haubička baterija upućena prema Vrhovinama. Zbog jakog pritiska neprijatelja od Gospića ka Korenici, divizion je u rejonu s. Krbavice, 18. januara sklonio oruđa. Posle prodora neprijatelja ka Otočcu, haubica 152 mm za čiju vuču nije bilo pogonskog goriva, i dalje je ostala neupotrebljena, dok je Haubička baterija 100 mm, 19. januara, sa VP u rejonu s. Zalužnice, ispalila 17 granata na Otočac i time kod neprijatelja stvorila paniku. Po izvršenom zadatku haubička baterija se povukla u Vrhovine.

Posle probijanja 114. nemačke divizije preko Otočca ka Senju i Novom, jedinice Operativnog štaba za Liku nastavile su dejstva: 1. brigada sa pridatom brdskom ba-

Od Ličkog PO, 1. januara 1944. formirana je 1. brigada, a 4. brigada 13. divizije preimenovana u 2. brigadu Operativnog štaba za Liku.

Haubički divizion stavljen je pod komandu ovog štaba po odlasku 6. ličke divizije u sastav 1. proleterskog korpusa.

terijom, na komunikaciji s. Budak — Lički Osik — Perušić i Lički Osik — Široka Kula — Ljubovo, a 2. brigada na komunikaciji s. Studenci — s. Lešće, dok je na komunikaciji Otočac — Brlog dejstvovala 2. brigada 13. divizije. Brdska baterija pridata 1. brigadi nalazila se u s. Kuzmanovači, zapadno od Ljubova, i upotrebljavana je samo u većim akcijama brigade, dok se 1. divizion, bez brdske baterije, nalazio u Vrhovinama, neposredno pod komandom Operativnog štaba za Liku.

Koristeći prolaz 114. nemačke divizije preko Gospića i Otočca, 34. ustaški bataljon iz Gospića zauzeo je Lički Osik i Perušić, u kome je imao i 1 brdski top. Napad 1. i 2. brigade na Perušić i Lički Osik podržavao je 1. artiljerijski divizion — brdska baterija 65 mm sa VP u rejonu Lipove glavice, poljska baterija 75 mm u rejonu s. Glunčuša i haubička baterija 100 mm (2 haubice) u Širokoj Kuli. Napad je otpočeo 31. januara 1944. u 8.15 časova, koncentracijama vatre brdske i poljske baterije, sa daljine oko 3 km, po ciljevima u rejonu Marine glavice, a haubičke baterije po ciljevima u rejonu mosta kod s. Budak i u s. Lički Osik, udaljenim oko 4 i 6 km. Gađanje je bilo dosta precizno, jer su uslovi osmatranja bili vrlo povoljni. Artiljerija je uspešno podržala i protivnapad 2. brigade sa Grabovačke na Vučjak, j-z od Perušića, iako su brdske baterije gađale ciljeve daljine oko 6 km. Perušić je zauzet, ali su se nešto kasnije, kad je neprijatelju iz Metka i Gospića stiglo pojačanje od oko 1.200 ustaša i domobrana sa tenkovima, jedinice 1. i 2. brigade morale povući. Utrošeno je 55 granata 65 mm, 66 granata 75 mm i 53 granate 100 mm.

Pošto je 30. januara od jedinica Operativnog štaba za Liku formirana 35. divizija i artiljerijski divizion je ušao u njen sastav.[74]

Posle napuštanja Perušića, 1. brigada 35. divizije, sa artiljerijskim divizionom, bez haubičke baterije, prebačena je u rejon s. Vrebac radi napada na s. Bilaj, istočno od Gospića, dok je haubička baterija 100 mm ostala na Ljubovu, pridata 2. brigadi. Ona je 9. februara ispalila

[74] Isto k. 112, br. reg. 4—2, 24—2, 25—1 43—2; k. 111. br. reg. 6—1, 8—1, 11—1, 24—2, 39—2; k. 426, br. reg. 7—6; Osi. rat, druga knj., 6.62; Hronologija, str. 658, 660. 648.

28 granata na Marinu glavicu, podržavajući demonstrativan napad jednog bataljona 2. brigade, i postigla dobar uspeh iako je gađala skoro krajnjim dometom (preko 9 km). Napad 1. brigade na s. Bilaj podržavao je artiljerijski divizion, bez haubičke baterije 100 mm, sa VP u rejonu s. Vrebac. Artiljerijska vatra je bila dosta tačna, iako su baterije dejstvovale na ciljeve daljine oko 4,5 km, jer su uslovi osmatranja bili vrlo povoljni. Zauzeta je Srednja glava (tt. 657) na istočnoj ivici sela, ali se neprijatelj vrlo uporno branio na k. 638 i centru sela, sve do uveče 8. februara, kada su mu stigla pojačanja iz Gospića. Zbog toga se oko 20 časova 1. brigada povukla. Artiljerijski divizion, bez haubičke baterije, utrošio je u napadu na Bilaj 52 granate, posle čega je prebačen u s. Toliće (Krbavsko polje), gde je ostao do 21. februara, kada je prebačen u Vrhovine. Tamo je zbog velikih snežnih nameta stigao tek 25. februara, prevalivši put od oko 50 km jedva za 5 dana. Po prebacivanju na sektor Korenice, 28. marta, kada je za brdske topove 65 mm nestalo municije, oruđa brdske baterije su zakopana na Mrsinu, a ljudstvo ove baterije raspoređeno u ostale baterije diviziona.

Po formiranju štaba 11. korpusa, u čiji su sastav ušle 13. i 35. divizija i jedinice Operativnog štaba za Istru, on je izvodio operativna dejstva u Lici, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Istri. Radi lakšeg manevra 13. divizije po teško prolaznom i besputnom zemljištu, prekrivenom velikim snegom, oruđa njenog artiljerijskog diviziona su u januaru sakrivena: 1. i 2. baterije u s. Škalić severno od Brinja, a 3. baterije u s. Brestova Draga, zapadno od druma Mrkopalj — Lokve. Međutim, neprijatelj je otkrio baterije u s. Škaliću, dok je 3. baterija, marta 1944. iz Brestove Drage ponovo stupila u dejstvo.

U jedinicama 11. korpusa reorganizovana je artiljerija, tako da je u martu u korpusu bilo:

— u 13. diviziji artiljerijski divizion od 3 baterije: brdska baterija od 4 topa 75 mm M. 28, poljska baterija od 3 topa 75 mm M. 11 (italijanska) i haubička baterija od 3 haubice 100 mm M. 22; u 1. i 3. brigadi ove divizije bilo je po 2 pt-topa;

— u 35. diviziji artiljerijski divizion od 3 baterije: brdska baterija od 2 topa 65 mm M. 06 i 1 topa 75 mm

M. 15, poljska baterija od 3 topa 75 mm i haubička baterija od 2 haubice 100 mm M. 22, a od juna i pt-baterija od 2 pt-topa 47 mm i 1 pt-topa 37 mm. U 1. i 2. brigadi bila su po 2 pt-topa.

Polovinom aprila formiran je i artiljerijski divizion 11. korpusa od 2 baterije — poljska baterija od 4 topa 75 mm i haubička baterija od 3 haubice 100 mm.[75]

I u ovom korpusu artiljerija je upotrebljena veoma različito, prema datoj situaciji. Tako je pri napadu na Bosiljevo 1. brigada 13. divizije ojačana brdskom baterijom artiljerijskog diviziona 13. divizije od 4 topa 75 mm M. 28, koja je po vodovima pridata bataljonima. Druga brigada bila je na obezbeđenju sa pravca Ogulina i Generalskog Stola, a Karlovačka brigada 8. kordunaške divizije zatvarala je pravac od Karlovca i Generalskog Stola. Baterija je bila dobro popunjena artiljerijskom municijom. Napad na uporište Bosiljevo, u kome se nalazio jedan bataljon nemačkog 1. rezervnog lovačkog puka, sa 2 laka tenka, počeo je 26. aprila u 5.45 časova, sa većim zakašnjenjem. Vod brdskih topova koji je bio pridat 4. bataljonu, na pravcu s. Vrtlišće — s. Bosiljevo, postavljen je na VP oko 1.400 m s-z od sela i neposrednim gađanjem vrlo brzo neutralisao živu silu i vatrena sredstva neprijatelja na ivici sela. Bataljon nije ovo iskoristio za izvršenje energičnog juriša, zbog čega se borba produžila sve do 17 časova ovog dana. Tada su neprijatelju, koji je iz bunkera i kuća pružao žilav otpor, stigla pojačanja iz Ogulina i Generalskog Stola, te su se bataljoni 1. brigade povukli. Interesantno je da su topovski vodovi oko 14 časova oduzeti bataljonima i vraćeni u sastav baterije na VP severno od s. Vrtlišće, odakle je baterija koncentrisala vatru na centar Bosiljeva, tako da je uspešno dejstvovala i po vodovima, i kao celina. Dejstvo neprijateljske haubičke baterije iz Generalskog Stola na položaje jedinica 1. brigade oko Bosiljeva nije imalo nikakvog efekta zbog velike nepreciznosti vatre. Po neuspelom napadu na

[75] Isto, k. 571, br. reg. 4—38; k. 571A, br. reg. 2—38; k. 211, br. reg. 16—2; k. 112, br. reg. 3—1, 3—1/3, 18—1/3, 13—3, 43—2; k. 569, br. reg. 23—8, 9—4; 27—5, 19—5/1, 20—5/1; k. 119/1, br. reg. 4—2; k. 1234, br. reg. 12—1/7; Hronologija, str. 648.

Bosiljevo, u kome je utrošila 180 granata 75 mm, brdska baterija se povukla u s. Zdihovo.[76]

Na komunikaciju Petrinja — Topusko, u januaru 1944. dejstvovala je 7. banijska divizija 4. korpusa. Divizija je imala artiljerijski divizion, sastava: štab diviziona, brdska baterija od 2 topa 75 mm M. 15, poljska baterija od 2 topa 75 mm i 1 haubice 100 mm M. 14/19 i popunjujući deo diviziona; u pešadijskim brigadama 6 pt-topova 47 mm i 1 pt-top 37 mm.

U Glini se tada nalazilo oko 1.200—1.500, a u s. Gori oko 500 vojnika iz sastava 1. kozačke konjičke divizije; u s. Kihalac i s. Prekopa bila je po 1 četa sa 2 teška bacača i 1 brdskim topom, dok se u s. Gori nalazila i 1 domobranska baterija od 3 topa. Noću 8/9. januara napad na ova uporišta su izvršile dve brigade 7. divizije:

— 1. brigada, sa pridatom brdskom baterijom od 2 topa 75 mm, na s. Kihalac;

4. brigada, bez jednog bataljona, na s. Prekopu.

Borba je vođena od 20.30 do 1.00 čas, kada su se obe brigade, zbog prodora neprijateljskih tenkova iz Petrinje, povukle u polazne rejone.

Napad na s. Goru ponovljen je 14. januara u 13.00 časova.

— 1. brigada napadala je sa severa, pravcem Šestanj — k. 205—196, a 4. brigada, sa pridatom brdskom baterijom od 2 topa 75 mm, sa juga, pravcem Crkovićka (tt. 189) — s. Marinovići (k. 196), dok je 3. brigada ove divizije bila na obezbeđenju prema Petrinji, na položaju Kosinjak — k. 135 — Zupić (tt. 264).

Artiljerijski divizion 7. divizije, bez brdske baterije (poljska baterija od 2 topa 75 mm i 1 haubica 100 mm), postavljen je za podršku napada na VP u severnom delu s. Luščani, zaselak Vukići, k. 155. Iako je napad otpočeo po danu, dejstvo artiljerije je ometala dosta gusta magla, naročito poljska baterija koja je gađala ciljeve udaljene oko 4,5 km. Uz podršku artiljerije 1. i 4. brigada su u prvom naletu zauzele rovove na ivici sela, a potom otpočele prodor ka centru uporišta. Ipak su se morala povući,

[78] Isto, k. 913, br. reg. 2—1/1, 25—2; Osi. rat, druga knj., str. 143; Hronologija, str. 734.

usled intervencije delova 1. kozačke konjičke divizije i ustaša i tenkova iz Petrinje koji su se preko s. Križa i šume Kosinjak probili u s. Goru. Ni ponovni napad, 15. januara, nije uspeo jer je neprijatelj uporište Goru ojačao tenkovima, kojima je vršio jake protivnapade. Utrošeno je 63 granate 75 mm, 6 granata 100 mm i 14 granata za pt-topove.

Ipak je dejstvima jedinica 7. banijske divizije znatno ometan redovan saobraćaj neprijatelja, a u uporištima duž ovih komunikacija vezivane su njegove dosta jake snage. U ovim akcijama raspoloživu artiljeriju štab divizije pravilno je upotrebljavao i postavljao joj konkretne zadatke prema situaciji i mogućnostima, s obzirom na ograničenu količinu municije i ostale uslove za njeno dejstvo.[77]

Noću 5/6. aprila 1944. 2. brigada 8. kordunaške divizije, sa pratećom četom 3. brigade ove divizije i dva bataljona Kordunaškog odreda, uz podršku artiljerijskog diviziona 8. divizije, razbila je delove 1. bataljona domobranske 2. posadne brigade i delove 10. ustaškog bataljona u s. Vukmaniću. Obezbeđenje napada od Karlovca, u kome su garnizonirale jače neprijateljske snage sa artiljerijom i tenkovima, vršile su druge jedinice. Planom napada je predviđeno da brdski divizion od 4 pt-topa i 3 brdska topa 75 mm na VP u rejonu k. 174, k. 219 (oko 2 km istočno od s. Vukmanića), izvrši artpripremu napada od 22.00 do 22.15 časova 5. aprila, koncentracijama vatre po neprijateljskoj živoj sili u rejonu crkve, škole i žand. stanice u selu, a zatim da vatru otvara po zahtevu pešadije. Međutim, dok su jedinice podilazile polaznim položajima za napad, neprijatelj je u Vukmaniću trubom dao znak povečerja, pa je štab 2. brigade odlučio da napad otpočne bez artiljerijske pripreme. Bataljoni su neopaženo prišli selu do na 37 m. Tek tada je neprijatelj otvorio jaku vatru. Istovremeno je i artiljerijski divizion 8. divizije otpočeo dejstvo na određene ciljeve, za koje je već imao pripremljene elemente za gađanje. Brzom paljbom topova i minobacača neprijatelj je pokoleban i, pod pritiskom pešadije, otpočeo da se izvlači ka s. Cerovac, 7 km

[77] Isto, k. 111, br. reg. 42—2; k. 426, br. reg. 4—3/1, 6—3/1; k. 813, br. reg. 1—1, 2—1, 2/1—1; k. 816, br. reg. 1—6; k. 112, br. reg. 8—1; Oslob. rat, druga knj. str. 135; Hronologija, str. 656, 657.

•-i od Karlovca. Utrošeno je 54 granate 75 mm i 53 granate za pt-topove. Do 1 čas po ponoći selo je potpuno očišćeno od neprijatelja.[78]

U napadu na Vukmanić, brdski divizion 8. kordunaške divizije upotrebljen je centralizovano, iako su njegova oruđa vrlo pogodna za neposredno praćenje pešadijskih jedinica. Ali ovako upotrebljene baterije su koncentrisale snažnu vatru na ključne tačke odbrane, što je ubrzalo zauzimanje Vukmanića. Na pravac od Karlovca koji je opasan od tenkova postavljena su 2 pt-topa zapadno od s. Vukmanića. Radi solidnije organizacije protivtenkovske odbrane u okviru divizije, štab divizije je početkom januara, iz sastava pešadijskih brigada, izvukao 4 pt-topa 47 mm, od kojih je formirao pt-bateriju u sastav svog brdskog diviziona.[79]

U Cazinu su se početkom aprila 1944. nalazili ojačani 8. ustaški bataljon, jedan bataljon nemačke 373. legionarske divizije, 3 tenka i 6 topova i delovi 10. ustaškog bataljona. Samo mesto je bilo dobro utvrđeno rovovima i betonskim bunkerima.

Noću 9/10. aprila napad na Cazin su izvršile:

— 2 brigada 8. divizije, sa 1 pt-topom i pridatom brdskom baterijom (3 brdska topa) iz divizijskog artiljerijskog diviziona, sa zapada, pravcima s. Čoralići — Cazin (dva bataljona) i s. Slatina — s. Puškari — Cazin (jedan bataljon); i

— 1. brigada Unske operativne grupe, sa pridatim 1 pt-topom 47 mm iz brdskog diviziona 8. divizije i brdskom baterijom iz artiljerijskog diviziona 7. divizije, pravcem s. Koprivna — Cazin.

Napad su podržavali: poljska baterija od 4 topa 75 mm artiljerijskog diviziona 8. divizije na VP u rejonu Karaula, tt. 477, oko 2 km s-z od Cazina, i haubički divizion 4. korpusa (3 haubice 100 mm i 1 haubica 152 mm), sa VP u rejonu raskrsnice puteva 4,5 km zapadno od Cazina.

Napad na Cazin su obezbeđivale: sa pravca Bihaća 2. brigada Unske operativne grupe, od Ostrošca 3. brigada

[78] Isto, k. 426, br. reg. 32—1/4, 32—2/4; Hronologija, str. 730.
[70] Isto, k. 424B, br. reg. 8—4.

8. divizije, a od Otoke i Bosanske Krupe 3. brigada 7. divizije iz rejona s. Zmajevac, s. Mamica Brdo, s. Kregići, sa pridatom poljskom baterijom 75 mm artiljerijskog diviziona 7. divizije sa VP u s. Gradina, koja je imala zadatak da dejstvuje na komunikacije s. Otoka — Cazin i Bosanska Krupa — Cazin.

Napad je otpočeo u 22.20 časova 9. aprila, sa artpripremom u trajanju od 20 minuta, koncentracijama vatre na određene ciljeve. Borba je nastavljena sve do 18 časova 10. aprila, bez naročitog uspeha. Artiljerija i minobacači su u toku dana tukli Cazin, iz koga neprijateljska artiljerija nije mogla da dejstvuje, jer je bila pokrivena automatskom vatrom pešadije. Koncentracijom vatre baterija i minobacača u 18.30 časova 10. aprila pripremljen je ponovni juriš pešadije, koji je samo delimično uspeo. Borba je nastavljena do ujutru 11. aprila, kada su se neprijateljska pojačanja iz Bihaća i Ostrošca sa 5 tenkova i 5 oklopnih kola probila u Cazin, zbog čega su se obe brigade povukle. U napadu na Cazin artiljerija je utrošila 258 granata za pt-topove, 209 granata 75 mm, 340 granata 100 mm i 27 granata 152 mm.[80]

U ovom napadu grupisano je dosta artiljerije i utrošena, prema našim tadanjim prilikama, znatna količina municije, ali neki naročiti rezultati nisu postignuti i napad na Cazin nije uspeo. Relativno slabi rezultati dejstva artiljerije posledica su i prilično neumešnog izbora vatrenih položaja za oruđa, slabog izbora ciljeva, nedovoljne preciznosti koncentracije artiljerijske vatre, ukoliko je ona i izvođena na pojedine važne ciljeve iz više oruđa, i neracionalno, trošenja artiljerijske municije, koja je nestala u odlučujućem momentu. Haubički divizion je gađanje u artpripremi otpočeo bez korekture i bez dovoljno obezbeđenih priprema pri proračunavanju elemenata za gađanje, zbog čega je prema postignutim rezultatima utrošio mnogo municije. Umesto da je koncentrisana na odlučujućim tačkama neprijateljskog otpora i u tesnom sadejstvu sa pešadijom, artiljerijska vatra je rasturana po

[80] Isto, k. 426, br. reg. 37—2/1, 41—3/4, 39—1/31, 42—1/4, 41—1/4, 38—1/4, k. 274, br. reg. 3—5, 6—17/5, Oslobod. rat, druga knjiga, str. 136, 137; Hronologija, str. 723.

čitavom uporištu, bez odgovarajuće tačnosti i sadejstva sa pešadijom.

Krajem aprila i početkom maja 1944. 1. i 3. brigada 8 divizije i delovi 13. i 35. divizije, uz podršku 1 haubičke i 3 brdske baterije, vodili su borbe na prostoru između Otočca, Plitvičkih jezera i Perušića i odbijali ispade neprijatelja na slobodnu teritoriju Like. Naročito žestoke borbe vođene su od 26. do 30. aprila za k. 913, k. 944 i Perušić (k. 765), zapadno od s. Babin Potok. U s. Ramljanima, 10 km južno od Vrhovina, nalazio se 34. ustaški bataljon sa 2 brdska topa i po jednim isturenim vodom u utvrđenim kućama i u bunkerima u s. Dumanu, na Liscu (k. 1062) i Oštrom Griču (tt. 1053), istočno od Ramljana. Napad 1. brigade 35. divizije i 3. brigade 13. divizije na Duman, Lisac i Oštri Grič podržavala je haubička baterija (2 oruđa) artiljerijskog diviziona 35. divizije sa VP u rejonu Vršak (tt. 1030), s. Zivulje, k. 903 (istočno od Dumana). Napad je otpočeo u 4.00 časa 5. maja, koncentracijom vatre haubičke baterije na Lisac i Oštri Grič a zatim na Duman. Nakon toga je neprijatelj jurišem delova 13. i 35. divizije brzo razbijen. Zaplenjen je 1 pt-top 47 mm.[81]

Zbog pritiska jačih delova 373. legionarske divizije sa tenkovima od Prijeboja, u koji su prodrli po podne 7. maja artiljerijski divizion 35. divizije (brdska baterija od 3 topa 65 mm i haubička baterija od 2 poljske haubice 100 mm), prebačen je noću 7—8. iz rejona Končarev Kraj (istočno od Čudin-Klanca) u s. Homoljac kod Korenice, a poljska baterija 8. divizije u s. Poljanak, severno od Plitvičkih jezera. Na tom sektoru je dejstvovala 1. brigada ove divizije. Sutradan, 8. maja, haubička baterija artiljerijskog diviziona 35. divizije i brdska baterija artiljerijskog diviziona 8. divizije, sa VP u rejonu s. Vujnove Glave, zapadno od Korenice, uspešno su podržavale protivnapad dva bataljona 1. brigade na neprijateljske delove koji su nastupili od Dumana i Perušića ka s. Trnovcu, tako da je neprijatelj odbijen na polazne položaje.

[81] Isto, k. 1234, br. reg. 2—1/2, 24—6/5, 24—1/5, 24—2/5; k. 426, br. reg. 44—1/3; Oslobodilački rat, druga knj., str. 144; Ivan Antonovski, major: „Dejstva 4. korpusa NOVJ od aprila do jula 1944. god.", Vojnoistorijski glasnik, br. 5/60, str. 34; Hronologija, str. 434, 759.

Koristeći se gustom maglom, ujutru 9. maja, neprijatelj je do 8 časova izbio u s. Zivulju i na visove oko s. Trnovca. Zbog toga je nastao problem oko kretanja baterija. Stab 35. divizije smatrao je da je najcelishodnije da se oruđa artiljerijskog diviziona ove divizije i brdske baterije 8. divizije, koja je bila pridata divizionu 35. divizije, zakopaju u šumi, severno od s. Vujanove Glave. Pre zakopavanja oruđa baterije su koncentrisale vatru na neprijatelja, sa utroškom po 20 granata na oruđe. Ova oruđa su ostala sakrivena sve do 14. juna 1944., kada su prebačena u s. Šeganovce, kod Korenice, gde su otkopane i 2 poljske haubice 100 mm artiljerijskog diviziona 11. korpusa.

Artiljerijski divizion 35. divizije, 6. jula je podržavao napad na Lički Osik i Široku Kulu, pa se 7. jula prebacio u Podlapac, gde su oruđa ponovo sklonjena do 13. jula, kada su izvučena, očišćena i baterije aktivirane. Prilikom zakopavanja oruđa poseban problem je predstavljao nedostatak topovskog maziva za podmazivanje oruđa, a nedostajala su i druga sredstva za čišćenje oruđa i municije.[82]

c) Artiljerijsko obezbeđenje odbrane o. Visa

Zbog sve češćeg bombardovanja Brača i Hvara i prikupljanja nemačkih snaga na delu obale u rejonu Splita za desant na ostrva, da bi sa njih izbacile delove 26. divizije i obezbedile saobraćaj morem, po naređenju Štaba 8. korpusa, njegove jedinice sa ostrva Šolte, Brača i Hvara su prebačene na o. Vis i pristupile utvrđivanju ostrva (skica 20). One su imale na raspolaganju vrlo skromna sredstva za upornu odbranu ovog ostrva. Tada je na Visu bila samo jedna baterija brdskih topova 75 mm, 1 top 105 mm d. 28, nekoliko pt-topova 57 mm i nešto pa-mitraljeza 20 mm.

Noću 12/13. januara 1944. godine dva bataljona 738. puka nemačke 118. lovačke divizije su iskrcana na o. Brač, a na o. Šoltu 2. bataljon 893. puka nemačke 264. peš. divi-

[82] Isto, k. 569. br. reg. 11—1, 14—4; k. 571. br. reg. 4—38; k. 1234, br. reg. 8—1/6; Hronologija, str. 759.

züe Noću 19/20. januara iskrcao se i 2. bataljon 738. puka nemačke 118. lovačke divizije na ostrvo Hvar.

Kad je Vrhovni komandant NOV i POJ 20. januara odobrio da se za odbranu Visa angažuju tri brigade, užurbano se radilo na utvrđivanju i prikupljanju jedinica i materijala. Već polovinom februara, za odbranu ostrva 26. divizija je raspolagala sa tri pešadijske brigade, 3 haubičke baterije od 7 oruđa 100 mm, 1 brdskom baterijom od 3 topa 75 mm, 43 pt-topa raznog kalibra i 15 pa-mitraljeza 20 mm.

Odbranu ostrva Visa 26. divizija je 27. februara organizovala uređenjem za upornu odbranu tri sektora: Vis, Rukovac i Komiža (skica 20).

Odbrana sektora Vis poverena je 1. dalmatinskoj brigadi, ojačanoj sa 18 pt-topova 40 mm, 3 brdska topa 75 mm i 7 pav mitraljeza. Njena odbrana se protezala morskom obalom od Velikog vrha (k. 131) do uvale Zaglav (k. 48), i po dubini do linije Radino brdo (k. 175) — Boletovo brdo (k. 242) — V. Glava (k. 354) — s. Volnjak — k. 159 — k. 103. Komandno mesto štaba brigade u s. Podselje.

Sektor Rukovac branila je 11. dalmatinska brigada sa 11 pt-topova 40 mm i 3 pav-mitraljeza 20 mm, južnom obalom od k. 48 do uvale Kupinovac (rt Stupišće), a po dubini do linije k. 295-Hum (tt. 587) — k. 159 — k. 103. Komandno mesto štaba brigade u rejonu Dračevo Polje.

Sektor Komižu branila je 12. dalmatinska brigada sa 14 pt-topova i 5 pav-mitraljeza 20 mm, od uvale Kupinovac do Velikog Vrha, a po dubini do linije k. 295 — Hum-Radino brdo. Komandno mesto štaba brigade u rejonu s. Kostima.

Pod neposrednom komandom štaba 26. divizije bile su tri haubičke baterije 100 mm/17 na VP: jedna baterija od 2 oruđa u rejonu Pliško polje, sa osmatračnicom na bezimenoj koti zapadno od s. Podstražje, druga baterija od 2 oruđa u rejonu s. Podspilje, sa osmatračnicom na k. 295 i treća baterija od tri oruđa u rejonu s. Kostima, sa osmatračnicom na k. 296 (Vrotoseva).

Veza telefonom bila je dobro organizovana do komandi četa. Sve baterije su imale telefonsku vezu sa komandantom artiljerije 26. divizije, koji se nalazio kod štaba

divizije na komandnom mestu u s. Boroviku, gde je bio i štab mornarice NOVJ.

Utvrđivanje ostrva izvršeno je solidno, ali je i dalje stalno usavršavano. Artiljerijski položaji dobro su maskirani. Organizovana je i odbrana protiv vazdušnih desanata, radi čega su bataljonima u brigadnoj i divizijskoj rezervi pridata po 2 teška minobacača i po 2 pt-topa, sa po 2 kamiona za brzo prebacivanje ka mestu spuštanja padobranaca. Izviđanje i osmatranje posebno su bili dobro organizovani, a za svako teško oruđe određene zone dejstva, mesta najverovatnije pojave ciljeva i određeni elementi za gađanje. Sa ljudstvom u baterijama stalno je izvođena obuka na oruđima i izvršena gađanja, u čemu je postignut vrlo dobar uspeh.

Kada je na ostrvo Vis, 5. i 11. marta iz Italije prebačena 3. prekomorska brigada, ona je raspoređena u rejonu s. Podhumlje, Čajno polje i Dračevo polje, organizujući za odbranu okolne visove. Time je odbrana ostrva Visa još više ojačana. Naročito važan značaj imalo je ostrvo Vis po dolasku Vrhovnog štaba, Centralnog komiteta i stranih vojnih misija. Po prijemu jednog broja artiljerijskih oruđa od zapadnih saveznika, odbrana ostrva je polovinom 1944. godine znatno ojačana, tako da je grupa pozicijske artiljerije imala:

na sektoru Vis — 16 pt-topova 40 mm, 1 pt-top 47 mm, 2 pt-topa 57 mm, 3 brdska topa 75 mm, 1 top 105 mm d. 28,9 pav-mitraljeza 20 mm i 2 reflektora — 1 od 150 cm i 1 od 90 cm;

na sektoru Rukovac — 19 pt-topova 40 mm, 5 pt-topova 57 mm, 2 topa 105 mm d. 28,5 pav-mitraljeza 20 mm i 2 reflektora — 1 od 150, 1 od 75 cm;

na sektoru Komiža — 6 pt-topova 40 mm, 3 pt-topa 57 mm, 2 topa 105 mm d. 28, 4 pav-mitraljeza i 1 reflektor 90 cm.

Haubički divizion od tri baterije po 4 haubice 100/17 na VP po baterijama: baterija „A" u rejonu Čunkovica, južno od grada Visa, baterija „B" u rejonu s. Pospilje i baterije „C" u rejonu s. Kostima, istočno od Komiže. Haubičkom divizionu su pridata 4 pav-mitraljeza 20 mm za protivvazdušnu odbranu, a za protivtenkovsku odbranu 1 pt-top 47 mm i 2 pt-topa 28 mm. Stab diviziona se na-

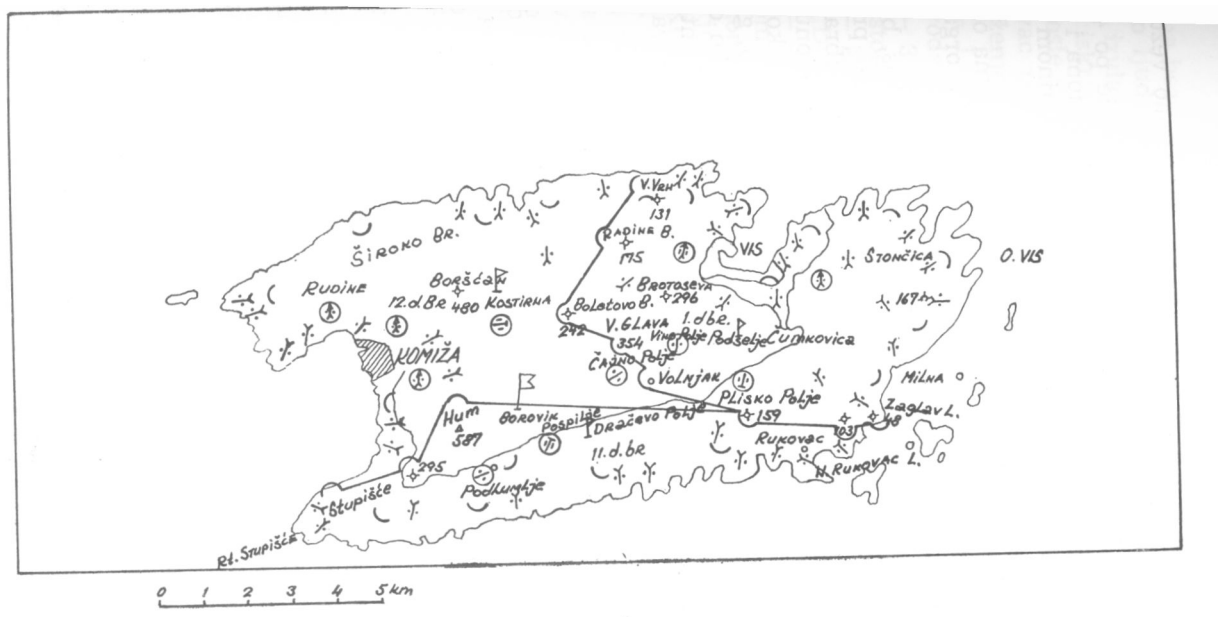

Skica 20 — Odbrana ostrva Visa februar—juli 1944. god.

lazio u s. Podhumlju, a sa baterijama je imao vezu telefonom i radio-telefonom.

Brdski divizion 26. divizije od tri baterije po 4 topa 75 mm M. 1 na VP po baterijama: štab diviziona i jedna baterija u s. Podhumlju, jedna baterija u Čajnom polju i jedna baterija u Vino polju.[83]

Planirane su koncentracije vatre na prilazima ostrvu, u lukama, na obali i po unutrašnjosti ostrva, a organizovano je osmatranje, javljanje i gađanje noću.

Po stizanju savezničkih delova na ostrvo Vis, brdske baterije 75 mm i poljske baterije 87 mm, kao prateće baterije, bile su u rejonu Dračeva polja, a za odbranu iz vazduha bilo je raspoređeno 12 pav-topova u rejonu Komiže i 6 pav-topova u rejonu grada Visa, kojim je komandovao savezički štab. On se nalazio u s. Boroviku, gde je bilo KM štaba 26. divizije i Štaba Mornarice, tako da su svi štabovi za odbranu ostrva Visa bili u tesnom kontaktu, ličnoj vezi i organizovali sadejstvo jedinica i štabova.

d) Desant na o. Korčulu, o. *Šoltu i o. Brač*

Radi dezorganizacije nemačke odbrane na srednjedalmatinskim ostrvima i ugrožavanja neprijateljskog saobraćaja morskim putem, kao i privlačenja na sebe neprijateljskih snaga radi olakšanja dejstva glavnine 8. korpusa na kopnu, 26. divizija ovog korpusa otpočela je u proleće 1944. desant sa o. Visa na o. Korčulu, a zatim na o. Šoltu i o. Brač.

Desantne delove 26. divizije sa Visa na srednjedalmatinska ostrva podržavale su brdske baterije 1. brdskog diviziona ove divizije. Tako je 1. dalmatinsku brigadu u desantu na ostrvo Korčulu (koju su branila dva bataljona 750. puka nemačke 118. lovačke divizije, podržani 3. baterijom 1. diviziona 668. artiljerijskog puka i jednim vodom od 2 pt-topa) u napadu na s. Blato, 22. aprila, podržavala 1. baterija od 4 topa 75 mm M. 1 iz 1. brdskog diviziona 26. divizije, ojačana sa 2 pav-mitraljeza 20 mm i 2 pav-mitraljeza 8 mm. Pošto je baterija na Korčulu

[83] Isto, k. 15A, br. reg. 17—3/1.

iskrcana bez sredstava za transportovanje na suvu, njoj je pridato ljudstvo 2. baterije istog diviziona, da bi joj pomoglo izvlačenje oruđa na VP i prenošenje municije od mesta iskrcavanja do vatrenog položaja.

Posle izvršenih priprema, ukrcavanje baterije u uvali Rukavac na Visu otpočelo je 21. aprila u 19.30 časova. Prevoženje je izvršeno sledećim redom:

— 1. i 2. odeljenje od 14 ljudi i 2 topa sa komandirom voda malim invazionim čamcem tipa „LCA";

— 3. i 4. odeljenje od 13 ljudi i 2 topa drugim čamcem istog tipa;

— komandirova grupa od 28 ljudi i 300 metaka brodom „Dupin";

— druga grupa od 23 vojnika, 300 metaka i hrana brodom „Sv. Ante";

komandant artiljerije divizije i zaštita baterije od 50 ljudi jednim ribarskim brodom.

Konvoj je krenuo 21. aprila u 20.00 časova i baterija je 22. aprila oko 5 časova iskrcana u uvalu Karbuni, oko 6 km j-z od s. Blata, na ostrvo Korčulu. Po iskrcavanju, oruđa su rukama izvučena na VP oko 200 m od obale. U isto vreme 1. dalmatiska brigada se iskrcala u uvalu Prizba kod sela Grščica i napala neprijatelja u rejonu s. Blato, gde se nalazio jedan nemački bataljon sa 2 pt-topa 50 mm, 2 pt-topa 28 mm i brdskom baterijom od 4 topa 75 mm M. 15. Napad 1. dalmatinske brigade na s. Blato podržavala je 1. baterija i utrošila 458 granata. Vatra brdske baterije bila je dosta precizna, iako je gađala ciljeve udaljene oko 6—7 km, jer su poslužioci bili upoznati sa svojim zadacima još pre ukrcavanja. Po izvršenom zadatku, 1. baterija se 23. aprila vratila na ostrvo Lastovo, a odatle na ostrvo Vis u sastav svog diviziona. Na severoistočnoj padini k. 181, zapadno od s. Blata, zaplenjena su 4 nemačka topa 75 mm M. 15, kao i neka motorna vozila, tako da su zaplenjeni topovi, sa ljudstvom 2. baterije, prebačeni na VP kod s. Ložišća, oko 3,5 km s-z od s. Smokvica, na koje su ispaljene 33 granate. Ova oruđa su 24. aprila uveče povučena u s. Vela Luku, koju je bila oslobodila 12. brigada 26. divizije, a odavde su 25. aprila brodovima prevezena na ostrvo Vis. Od njih je formirana 3. baterija brdskog diviziona 26. divizije.

Iako je prvog dana borbe na Korčuli veza između baterije i pešadije teško održavana i osmatranje oko s. Blata dosta ometala magla, 1. baterija je ipak dobro gađala određene ciljeve. VP baterije bili su vrlo dobro maskirani, tako da ih neprijateljska avijacija nije otkrila, iako ih je dva puta u niskom letu nadletala.

Za podršku 1. dalmatinske brigade 26. divizije u napadu na Malu stražu (k. 197), s. Grohote i s. Rogač, na ostrvu Šolti, gde su se branile dve ojačane čete iz 892. puka nemačke 264. pešadijske divizije, određena je 2. baterija 1. brdskog diviziona 26. divizije od 4 topa 75 mm M. 1, ojačana sa 1 pt-topom 47 mm, 2 pav-mitraljeza 20' mm i 2 pav-mitraljeza 8 mm. Mesto iskrcavanja artiljerije, VP i ciljevi na o. Šolti određeni su pomoću aerofoto-snimaka, a dva dana pre iskrcavanja na o. Šoltu je upućen jedan artiljerijski oficir da blagovremeno utvrdi VP, OK i ciljeve i da dočeka bateriju na plaži Gradac — Senjska vala. Podeljena na 4 grupe, artiljerija je na o. Visu 9. maja ukrcana na 4 broda („Kornat", „Dupin", „Topčider" i jedna goleta), 4 invaziona čamca i na jedan saveznički invazioni brod. Oko 20.00 časova ovog dana ona je isplovila u pravcu o. Šolte, na koje se 10. maja iskrcala u Senjskoj vali. Do 5,30 časova postavljena je na VP plaži Gradac. Gađanjem sa daljine oko 4 km baterija je koncentrisala vatru na Malu stražu, s. Rogač i k. 22, kao i na dva neprijateljska broda u Rogačkoj vali. Utrošeno je 417 granata 75 mm i postignut dosta dobar uspeh. Pošto s. Grohote nije zauzeto, baterija se sa ostalim jedinicama, oko 22 časa ovog dana, ukrcala u Senjskoj vali i oko 5 sati 11. maja iskrcala u Viškoj luci.

Na ostrvu Braču se nalazio 2. i 3. bataljon 738. puka nemačke 118. lovačke divizije, sa 2 pt-topa 28 mm. Jedna baterija 75 mm iz 1. diviziona 668. artiljerijskog puka nalazila se u rejonu Supetra, a druga baterija ovog diviziona od 3 topa 75 mm u rejonu k. 324, Sv. Toma. zapadno od Sumartina, dok su se u Sumartinu nalazili 1 pt-vod i jedna obalska baterija 90 mm (k. 16 Sv. Rok), a u rejonu s. Nerežišća 2 pt-topa 75 mm i 3 haubice 105 mm 3. diviziona na VP u rejonu k. 542 (oko 2 km j-i od Nerežišća). Sve okolne visove neprijatelj je dobro utvrdio bunkerima od kamena i betona, štićenim preprekama od bodljikave

žice, a mestimično i minskim poljima. Odbranu utvrđenih tačaka na ostrvu Braču mogle su da podržavaju i pet neprijateljskih baterija sa obale: dve istočno od Splita, i po jedna kod Dugog Rata, Omiša u rejonu Dibci, kod Baških Voda i Makarske.

Desant na ostrvo Brač 1/2. juna izvršile su 1, 11. i 12. dalmatinska brigada 26. divizije, dva bataljona i pt-odeljenje 3. prekomorske brigade i 3. baterija od 4 topa 75 mm 1. brdskog diviziona 26. divizije, ojačana pt-topom 47 mm i 2 pv-mitraljeza 20 mm, kojima su sadejstvovali jedan britanski komandos, jačine oko 400 vojnika, jedna američka planinska četa od 100 vojnika, dve poljske baterije od po 4 topa 87 mm i jedna brdska baterija od 4 topa 75 mm. Iskrcavanje je izvršeno na više mesta:

— drugi bataljon 1. dalmatinske brigade i 1. bataljon 3. prekomorske brigade, sa pt-odeljenjem, iskrcali su se u uvali Blaca, oko 7 km južno od s. Nerežišća, i preko k. 434 (Humac) — s. Dračevica izbili na Gnjilač (k. 393), napali Sv. Rok (k 155) i Supetar, čiju odbranu je podržavala i neprijateljska artiljerija sa obale;

— prva dalmatinska brigada, bez jednog bataljona, uz podršku dve savezničke baterije 87 mm i jedne brdske baterije 75 mm, iskrcala se u Bolu i izvršila napad pravcem s. G. Humac — Sv. Toma — Sumartin;

— dvanaesta dalmatinska brigada sa 3. baterijom 1. brdskog diviziona 26. divizije, ojačana 1 pt-topom 47 mm i 2 pav-mitraljeza 20 mm, iskrcala se u uvalama Murvice i Planica i izvršila napad pravcem Murvice — Vučja Jama (k. 660) — Klapotina (k. 622) — s. Nerežišće. Brdska baterija se 2. juna do 4.00 časa iskrcala u uvali Farska i od 4.45 do 5.15 časova koncentracijom vatre neutralisala neprijateljsku živu silu u rejonu k. 542, i utrošila 150 granata. U toku dana baterija je gađala i ciljeve u rejonu k. 622, k. 648 i k. 680, tako da je ovog dana utrošila svega 990 granata 75 mm. Dejstvom po istim ciljevima baterija je 3. juna utrošila 675, a 4. juna 923 granate 75 mm, tako da je u borbi od 2. do 4. juna utrošila svega 2.588 granata 75 mm. Topom 47 mm gađani su 3. juna bunkeri u rejonu k. 542, sa odstojanja od 30 m i utrošeno je 30 granata, a 4. juna bunkeri na k. 622, sa utroškom 90 granata.

Prvu dalmatinsku brigadu uspešno je podržavala saveznička artiljerija. U rejonu k. 324, k. 406 (Sv. Toma) ova brigada je razbila neprijatelja i na juriš zauzela brdsku bateriju od 3 topa 75 mm M. 36. Pošto se zbog žilavog otpora neprijatelja i njegovih priprema da iz Splita i Omiša prebaci pojačanja na ostrvo, odustalo od daljeg napada, sve jedinice su se 4/5. juna povukle na o. Vis.

U desantu i borbi na Braču sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je dobro organizovano. Radio-veza je vrlo dobro funkcionisala. Brdske baterije su dobro uvežbane, kako u ukrcavanju na brodove, tako i iskrcavanju i dejstvima pri desantima na ostrva i stekle dobra iskustva u sadejstvu sa pešadijom. Ova iskustva su ujesen 1944. potpuno iskorištena u borbama za konačno oslobođenje srednjedalmatinskih ostrva.[84]

e) Slavonija

U prvoj polovini 1944. dejstva jedinica 6. korpusa bila su usmerena na komunikacije i neprijateljska uporišta u Slavoniji. To je prinudilo neprijatelja da na ovom području drži znatne snage. Ova dejstva podržavao je 1. ar-

[84] Isto, k. 1100, br. reg. 1/5, 2/3, 1/3, 3/5, 7/3, 2/11, 4/5, 10—1/2, 12—1/3, 5—1/5; k. 1100—1, br. reg. 5/17, 14—17, 10—1/17, 15—17; k. 1101, br. reg. 16—2, 3—2, 5—1/3; k. 1102, br. reg. 5—4, 10—4, 5—1/3, 11—1/4, 13—1/4, 12—4, k. 15A, br. reg. 17—3/1; k. 518, br. reg. 29—1/1; k. 15, br. reg. 30—2, 3—2; k. 1104 br. reg. 7—1/2, **21—1/2.**

Oslobodilački rat, druga knj., str. 33—35, 91, 92, 110. Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) izdanje 1962, str. 161—167, Fabijan Trgo, pukovnik: „Strategijsko-politički značaj o. Visa krajem 1943. i u 1944. godini", Vojnoistorijski glasnik, br. 3/54, str. 27—46.

Fabijan Trgo, pukovnik: „Pomorski desant na otok Brač", Vojnoistorijski glasnik, br. 4/53, str. 1—29.

Boro Leontić, potpukovnik: Otok Vis i korčulanska operacija", Vojnoistorijski glasnik, br. 4/52, str. 3—21;

Levičnik Karei, general-major: „Dejstvo artiljerije u desantu na ostrvo Korčulu", Artiljerijski glasnik, br. 5/50, str. 29—35.

Levičnik Karei: general-major: „Akcija na otok Šoltu", Artiljerijski glasnik, br. 5/51, str. 23—27.

Levičnik Karei, general-major: „Doprinos artiljerije pri oslobođenju naših otoka", Mornarički glasnik, br. 4—5/52, str. 343—351. Hronologija, str. 657, 658, 646, 733, 759, 789.

tilierijski divizion 6. korpusa, sastava: štab diviziona, vod za vezu, 1. baterija od 2 brdska topa 65 mm M. 06. (po odeljenjima stalno pridata 12. i 28. diviziji), 2. baterija od 3 brdska topa 75 mm M. 28 i 3. haubička baterija od 2 poljska topa 75 mm M. 12 i 1 haubice 100 mm M. 14/19, dok su 2 haubice bile bazirane zbog nedostatka municije i sredstava za vuču. U pešadijskim brigadama 12. i 28. divizije bilo je po 2 pt-topa.

U izvršavanju borbenih zadataka, štab 6. korpusa je artiljerijski divizion pridavao divizijama, u celini ili po baterijama, dok su štabovi divizija ove zadržavali pod neposrednom komandom, ili su ih pridavali brigadama.

Brodskoj brigadi u rejonu s. Sibinj — s. St. Slatnik, zapadno od Slav. Broda, gde je 14. januara 1944. postavljena u zasedu, štab 12. divizije pridao je 1 brdski top, 1 pt-top i 3 pt-puške, a 18. brigadi u rejonu St. Slatnik — s. Stupnik 1 pt-top i 3-pt-puške. Dejstvom topova je uništena jedna lokomotiva i više vagona. U šumi G. i D. Dolca, kod s. Vranovca, s-i od Slavonskog Broda, 18. brigada 12. divizije je 17. januara 1944. u zasedi sačekala i razbila nemačku motorizovanu kolonu iz SI. Broda, a pt-topovima uništen je jedan, a oštećena su 3 tenka.[85]

Januara 1944. u Čaglinu se nalazio 6. ustaški bataljon jačine blizu 1.000 vojnika, sa 2 topa 45 mm, u Kuli je bilo oko 250 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, sa jednim topom 75 mm, aus. Poreču i s. Latinovcu posade od po 200 ustaško-domobranskih vojnika. U 4.00 časa 22. januara 17. brigada 28. divizije, uz podršku artiljerije, izvršila je napad na Čaglin. Jedan vod od 2 brdska topa 75 mm M. 28 bio je na VP severno od k. 175 a drugi od 2 brdska topa 65 mm M. 06 severno od k. 167, dok je 1 pt-top iz sastava 17. brigade pridat 1. bataljonu na pravcu ž. st. Caglin, za dejstvo na bunkere iz neposredne blizine. Bataljoni koji su napadali sa severa nisu uspeli da u prvom jurišu zauzmu bunkere iz kojih je neprijatelj pružao vrlo žilav otpor. Posle toga su svi topovi privučeni bliže i ne-

[85] Isto, k. 473A, br. reg. 2—2/III, k. 475, br. reg. 14—2; k. 882, br. reg. 2—1, 3—1; k. 473A, br. reg. 11—3, 19—3; k. 423A, br. reg. 14—3; Hronologija, str. 658.

posrednim gađanjem iz streljačkog stroja olakšali zauzimanje jednog bunkera za drugim. Tek posle žestoke borbe u toku dana i sledeće noći, slomljen je otpor neprijatelja 1 Caglin oslobođen Pored ostalog, tu je zaplenjen i 1 pt--top 37 mm, sa 20 granata. U borbi je utrošeno 43 granate 37 mm i 60 granata 75 i 65 mm. Posle zauzimanja Čaglina artiljerija je prebačena u s. Bekteže za napad na Poreč, odakle je neprijatelj brzo proteran.

Na položaju u rejonu k. 174 — ciglana (istočno od s. Šumanovca) 21. brigada 28. divizije, 22. januara oko 15 časova razbila je jednu nemačku kolonu, jačine oko 1.000 vojnika, i prinudila je na povlačenje, zaplenivši 2 poljska topa 75 mm M. 12 sa 234 granate. Ova oruđa su ušla u sastav 1. artiljerijskog diviziona 6. korpusa.[86]

Sastav artiljerijskog diviziona 6. korpusa se često menjao, tako da je 1. marta 1944. imao: 1. brdsku bateriju od 4 topa 65 mm, od kojih po 1 odeljenje stalno pridato 12. i 28. diviziji, 2. haubičku bateriju od 3 haubice 100 mm M. 14/19 (od kojih su 2 haubice zbog nedostatka municije bile stalno bazirane), 3. poljsku bateriju od 2 poljska topa 75 mm M. 12 i 4. brdsku bateriju od 3 brdska topa 75 mm M. 28. U svakoj pešadijskoj brigadi bio je po 1 pt-top 37 ili 47 mm.[87] Izviđačko-obaveštajna služba i veza bile su vrlo dobro organizovane, tako da se divizion kao celina ili po baterijama mogao brzo upotrebiti za izvršenje zadataka.

Divizion je i dalje popunjavan topovima koje su jedinice 6. korpusa zaplenjivale u napadu na uporišta i na komunikacije. Tako su na komunikaciji s. Pivnica — s. Đulavec, oko 20 km s-i od Daruvara, delovi 17. brigade 28. divizije 18/19. marta razbili jednu nemačku motorizovanu kolonu i zaplenili 1 brdski top 75 mm sa 15 granata, dok su delovi ove i 21. brigade 24. marta razbili neprijateljsku kolonu jačine oko jednog bataljona, sa brdskom baterijom, na komunikaciji Đulavec — Daruvar i zaple-

[86] Isto, k. 473, br. reg. 2—1, 40—2; k. 473A, br. reg. 2—1, 19—3; k. 882, br. reg. 4—1; k. 1123, br. reg. 2—1, 6—2, 4—4; k. 1134, br. reg. 3—1. Hronologija, str. 659.

[87] Isto, k. 475, br. reg. 13—2, 15—2, 15—3/2, 15—4/2, 15—7/2; k. 473A, br. reg. 5—2/III, 7—2/III.

nili 2 brdska topa 75 mm M. 28, sa 65 granata. Zaplenjenim oruđima je odmah popunjen 1. diviziona 6. korpusa.[88]

Napad na Podravsku Slatinu, u kojoj se nalazilo 450 ustaša iz 15. ustaškog bataljona i 80 domobrana i žandarma, izvršila je Brodska brigada 28. divizije. Napad je otpočeo 4. aprila u 4,30 časova, jednim bataljonom sa juga, jednim bataljonom sa 1 pt-topom i 1 brdskim topom 65 mm sa zapada, preko Babičkog brda, jednim bataljonom sa 1 pt-topom i 1 brdskim topom 75 mm sa j-i, levom obalom potoka Potočani, dok je jedan bataljon 21. brigade blokirao uporište sa s-z, u visini k. 116. Deo snaga jednog bataljona 21. brigade, sa 1 pt-topom 37 mm, određen je da likvidira posadu u uljani, u s-z delu grada. Napad je podržavao 1. artiljerijski divizion 6. korpusa (3 brdska topa 75 mm M. 28, 1 brdski top 65 mm, 1 poljski top 75 mm M. 12 i 1 haubica 100 mm) sa VP u vinogradima u rejonu Brezića (tt. 253), oko 1300 m južno od Podravske Slatine. U toku artiljerijske pripreme napada, artiljerija je postigla samo delimičan uspeh, usled rasturanja vatre po ćelom gradu i nepreciznosti gađanja. I sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je vrlo slabo, tako da je pešadija krenula na juriš čitavih 15 minuta posle završetka artiljerijske pripreme napada. Ni drugi juriš oko 16 časova istog dana nije uspeo, tako da se noćnim napadom pešadija probila u istočni deo grada. Oko 10 časova 5. aprila artiljerija je sasredila vatru na centar grada, gde su, po prenosu artiljerijske vatre, prodrle jedinice Brodske brigade, uz neposrednu podršku artiljerije, koja im je neposrednim gađanjem lakšim oruđima sa oko 100—150 m, a težim oruđima sa daljine 600—700 m, kročila put. Haubicom je porušen jedan veliki bunker i do 18 časova ovog dana slomljen i poslednji otpor neprijatelja u gradu. Zaplenjen je 1 pt-top 37 mm i 44 granate. Utrošeno je oko 300 granata raznog kalibra.

Tako je pri napadu na Podravsku Slatinu slomljen otpor neprijatelja posle 36-časovne neprekidne borbe. U toku borbe sadejstvo artiljerije sa pešadijom je poboljšano, tako da je pešadija neposredno za artiljerijskim

[88] Isto, k. 1124, br. reg. 29—1/1; k. 1134, br. reg. 16—1, 17—1; k. 1123, br. reg. 22—4; Hronologija str. 707.

granatama upadala u tačke neprijateljskog otpora i zauzimala jednu za drugom.

Po oslobođenju Podravske Slatine, 1. artiljerijski divizion 6. korpusa je prebačen u s. Voćin, gde se po izvlačenju plena, 9. aprila, povukla i Brodska brigada.[83]

Sela Đurđenovac i Feričance (na komunikaciji Našice — Virovitica, koji je branilo oko 550 ustaša 18. ustaškog bataljona i 32 žandarma, neprijatelj je dobro utvrdio. Napad na Đurđenovac 21. aprila izvršila je 18. brigada 12. divizije, ojačana 1 brdskim topom 65 mm, 1 pt-topom 37 mm i 1 pt-topom 47 mm, a delovi 21. brigade 28. divizije, sa 1 brdskim topom 75 mm i 1 pt-topom 37 mm napali su ž. st. Feričanci. Napad na Feričance otpočeo je u 23 časa, ali vatra artiljerije nije bila dovoljno precizna, jer se oruđa na otvorenom i dobro brisanom zemljištu nisu mogla privući bliže bunkerima za gađanje u puškarnice, a pogoci van puškarnice nisu imali nikakvog efekta. Sutradan 22. aprila, posle preciznog dejstva topovima u puškarnice bunkera i prozore železničke stanice, neprijatelj je prinuđen da se oko 12 časova povuče u Đurđenovac.

Napad 18. brigade 12. divizije na Đurđenovac trebalo je da otpočne 21. aprila u 23.30 časova. Međutim, usled zakašnjenja nekih bataljona, napad je otpočeo tek u 2 časa 22. aprila. Zbog tamne noći i dosta teških usiova gađanja, dejstvo artiljerije bilo je neefikasno. Ni u toku dana oruđa se nisu mogla privući bliže ciljevima, te uspeh nije postignut iako je utrošeno oko 100 granata. Protivnapadom neprijateljskih delova u bok jedinica 18. brigade, one su bile prinuđene da se povuku. Zbog slabog sadejstva i nedostatka veze između artiljerije i pešadije 1 pt-top 47 mm pao je u ruke neprijatelju.[90]

U jedinicama 10. korpusa, sve do juna 1944. godine, bilo je samo 6 pt-topova i 1 topovsko odeljenje brdskog topa 75 mm, u sastavu 32. divizije. Mada malobrojna, ova

[09] Isto, k. 908, br. reg. 8—5; k. 1123, br. reg. 16—1, 9—4, 17—4; k. 1134, br. reg. 19—1; k. 882, br. reg. 10—1; k. 473, br. reg. 12—1; k. 473A, br. reg. 29—3, 11—1: k. 437, br. reg. 34—1/2; k. 1124, br. reg. 47—1; Hronologija, str. 729.

Isto, k. 1123, br. reg. 17—1; k. 882, br. reg. 12—1, 18—2; k. 473, br. reg. 11—7; k. 473A, br. reg. 37—1/3 14—1; Hronologija, str. 733.

oruđa su pri napadima na neprijateljska uporišta imala znatnu ulogu. Posle oštre borbe kod s. Budinščine, s. Podruta, s. Zajezde i s. Kamene Gorice protiv dva bataljona Pavelićeve gardijske brigade iz Zlatara i Novog Marofa, koji su bili ojačani tenkovima, jedinice 32. divizije i 1. brigade 33. divizije, 21. aprila, prinudile su neprijatelja na povlačenje i zaplenile 1 tenk i 2 brdska topa 75 mm M. 15, sa 13 granata. Ove granate su utrošene pri napadu na s. Ivanec, odakle je posada od oko 160 ustaša 23. aprila proterana u Varaždin.

U pokretu ka Novom Marofu, 3. i 4. bataljon 1. udarne brigade „Braća Radić" 32. divizije, sa 1 brdskim topom, 1 pt-topom 47 mm i 1 tenkom, ujutru 28. aprila sukobili su se sa jednom neprijateljskom kolonom od oko tri bataljona ustaša i 2 brdska topa kod s. Madžareva. Pojavom zaplenjenog tenka neprijatelj je ubrzo pokoleban, tako da je tenk brzo izbio do vatrenog položaja neprijateljske baterije čiju poslugu je rasterao i jednom topu polomio lafet. Međutim, tokom borbe tenk se usled kvara morao zapaliti. Protivjurišem neprijatelj se probio do upaljenog tenka, ugasio požar i tenk oštećen odvukao u Novi Marof. Naša topovska odeljenja su se pod vrlo teškim uslovima povukla prema s. Podrute. Usled vrlo energičnog prodora neprijatelja, pretila je opasnost da topovi padnu u njegove ruke. Zahvaljujući samo velikoj prisebnosti i hrabrosti posluge naših topovskih odeljenja, koja su i za vreme pokreta povremeno otvarala vatru na ustaše, oruđa su izvučena. Za tako hrabro držanje i isticanje u borbi, topovska odeljenja 47 i 75 mm su pohvaljena pismenom naredbom štaba 32. divizije."[1]

DEJSTVA U SLOVENIJI

U početku 1944. artiljerijske jedinice 7. korpusa uglavnom su dejstvovale kao pešadija, dok su artiljerijska oruđa najvećim delom bila bazirana u Dolenjskom i Notranjskom. U 9. korpusu početkom ove godine nije ni bilo

[91] Isto, k. 552, br. reg. 1—1; k. 119/1, br. reg. 4—2; k. 112, br. reg. 13—3, 33—1/3, 12—1/3; k. 551, br. reg. 12/2—1; k. 551A, br. reg. 5—1/4, 16—3, 19—6/1. 20—6/1, 22—6/1; Hronologija, str. 733, 735.

artiljerije, osim u 31. diviziji 2 pt-topa 47 mm. Za podršku jedinica 7. korpusa u akcijama gde je bilo neophodno i učešće artiljerije, samo povremeno su izvlačene pojedine baterije u divizionu ili pojedina oruđa iz skloništa i po završenom zadatku opet sklanjana. U proleće ove godine artiljerija se više razvila, posebno u 7. korpusu, u kome je 7. maja formirana artiljerijska brigada.[92] Tada se artiljerija ovog korpusa organizacijsko-formacijski znatno učvrstila i u borbama postizala znatne uspehe. Pri napadima na neprijateljska utvrđena uporišta, artiljerija je pridavana pešadijskim jedinicama, ili ih je podržavala prema blagovremeno sačinjenom planu i organizovanom sadejstvu, u čemu su starešine pokazale prilično umešnosti.

U Ribnici (na komunikaciji Ljubljana — Kočevje) nalazila se stalna posada od oko 400 slovenačkih domobrana i oko 150 nemačkih vojnika, sa 2 brdska topa 75 mm i 2 tenka. Na spoljnem pojasu odbrane Ribnice bilo je oko 70 bunkera, ograđenih bodljikavom žicom, a unutrašnji pojas činile su utvrđene zgrade. Napad 9. i 10. brigade 18. divizije na utvrđenu Ribnicu podržavale su jedna baterija (2 haubice 100 mm i 1 poljski top 75 mm) iz 1. artiljerijskog diviziona 15. divizije, sa VP u rejonu s. Seljan, k. 595, Ribnička Gmajna, jedna haubička baterija (2 haubice 100 mm) i jedna brdska baterija (2 topa 75 mm) iz artiljerijskog diviziona 18. divizije sa VP u rejonu Sv. Frančišek (tt 558). Pre napada na Ribnicu oruđa su izvučena iz skloništa Male i Velike gore i pripremljena za dejstvo. Borbe za Ribnicu počele su noću 17/18. aprila, ali napad nije uspeo, pa su se u svanuće jedinice povukle na polazne položaje. Neprijateljska baterija od 2 brdska topa 75 mm, koja je bila na VP u samom naselju, bila je vrlo aktivna ali je, prinuđena vatrom naše artiljerije, često menjala vatreni položaj. U ponovnom napadu noću 18/19. aprila, posle žestoke borbe, neprijatelj je prinuđen da se povuče u pravcu Ljubljane.

U napadu na Ribnicu artiljerijske jedinice su postigle veliki uspeh, ali pešadijske jedinice tada još nisu imale dovoljno iskustva da u napadu na ovako jaka uporišta

[82] Hronologija, str. 739.

iskoriste njihovu vatru i odmah, za artiljerijskim granatama, da jurišaju i snažnim upadom u rovove i druga utvrđenja slome neprijatelja, pre nego se on snađe da produži davanje organizovanog otpora.[93]

Na položajima u rejonu s. Cvibel, s. Zafara, Žužemberk, utvrdilo se oko 400—500 nemačkih vojnika i slovenačkih domobrana, koji su bili ojačani sa nekoliko tenkova i jednom brdskom baterijom. Napad na Žužemberk noću **1/2.** maja 1944. izvršila je 4. brigada 15. divizije, dok su 5, 10. i 12. brigada ove divizije bile na obezbeđenju prema susednim uporištima. Napad je izvršen bez podrške artiljerije i nije uspeo, pa se 4. brigada povukla na polazne položaje. Sledećeg dana oko 6 časova brigada je ponovila napad na ovo uporište, ali sad uz podršku 1. i 2. artiljerijskog diviziona 15. divizije i artiljerijskog diviziona 18. divizije (svega: 6 poljskih italijanskih topova 75 mm, 1 brdski top 75 mm M. 34 italijanski, 2 poljske italijanske haubice 100 mm i 1 nemački pt-top 47 mm). Do planiranja napada ova oruđa su bila sakrivena u šumama planine Kočevski rog (u rejonu Rog, s. Topla Reber, s. Smuka, s. V. Lipje), a oko 400 artiljeraca koji su ih opsluživali dejstvovali su kao pešadijska jedinica. Pred napad, oni su stigli na žužemberk, izvukli oruđa iz skloništa i pristupili formiranju 1. artiljerijske brigade 7. korpusa.

Za podršku 4. brigade „Matija Gubec" 15. divizije, u napadu na Žužemberk, artiljerija je podeljena u tri podgrupe:

— prva podgrupa koju je obrazovao 2. divizion (2 poljska topa 75 mm i 1 brdski top 75 mm M. 34), dobila je zadatak da sa VP u rejonu k. 503,, k. 516 (istočno od s. Gradenec) pruži neposrednu podršku 2. i 4. bataljonu *4.* brigade koji su napadali sa j-i, pravcem s. Trebča Vas — s. Zafara, pripremivši KV na važnu tačku neprijateljskog otpora: crkvu u s. Zafari;

— druga podgrupa koju je obrazovao 3. divizion (4 poljska topa 75 mm) imala je zadatak da sa VP na ivici šume, j-z od s. Bugdanja Vas, neposredno podržava 3. bataljon koji je napadao sa severa, pravcem k. 308 — s. Cvibel, na koje je pripremljena koncentracija vatre;

[93] Arhiv VII k. 536, br. reg. 5—3; Hronologija, str. 739.

— treću podgrupu obrazovao je 1. divizion (2 haubice 100 mm) sa zadatkom da sa VP na rejon s. V. Lipje ruši bunkere i neutrališe živu silu u rovovima oko crkve u s. Zafari.

Prvom bataljonu 4. brigade koji je napadao pravcem s. Prepreče — Žužemberk pridat je pt-top 47 mm za neposredno dejstvo na bunkere. Ovaj top su artiljerci prebacili na levu obalu Krke, vukući ga konopcima preko korita reke, iako je vodostaj bio prilično veliki.

Komandno mesto i osmatračnica štaba artiljerije bili su severno od k. 516, odakle su bili vrlo dobri uslovi osmatranja. Veza sa divizionima organizovana je telefonom i kuririma, a sa bataljonima koje su divizioni podržavali, kuririma i signalima. Kod baterija je bilo pripremljeno po 500 granata 100 mm i 75 mm i 20 granata 50 mm.

Napad je počeo 2. maja, nešto posle 6 časova, ali je ukočen protivnapadom neprijatelja koji su podržavali 12 nemačkih aviona, bombardovanjem položaja 4. brigade i artiljerije. Međutim, bombardovanjem nije postignut naročiti uspeh, jer su položaji artiljerije bili dobro ukopani i vrlo dobro maskirani. Za vreme podrške napada 4. brigade, vatra topova 75 mm 2. i 3. diviziona, koji su gađali sa daljine oko 2,5 km, bila je dosta precizna, dok je vatra haubica 100 mm 1. diviziona, koje su gađale bunkere i rovove sa VP udaljenim od cilja oko 4,5 km, bila neprecizna. Zato je oko 10 časova ovog dana, po naređenju štaba 7. korpusa, 1. haubica iz rejona s. V. Lipje prebačena na VP kod crkve Sv. Rok, odakle je neposrednim gađanjem, sa daljine oko 1.200 m, rušila bunkere i tukla rovove oko crkve u s. Zafari, neutrališući živu silu neprijatelja. Oko 12.00 ponovo je izvršena artiljerijska priprema napada. Neprijatelj je bio prinuđen da delimično napusti rovove i da se povuče u zaklone i jače bunkere, ali ovo bataljoni 4. brigade nisu iskoristili za juriš, već su oklevali. To je neprijatelju omogućilo da ponovo posedne rovove na prednjem kraju i da ukoči juriš pešadije. Posle žestoke borbe tokom ovog dana uz neprekidnu podršku artiljerije, 4. brigada uspela je da zauzme samo prednju ivicu Žužemberka, jer je istovremeno morala voditi oštre borbe i sa neprijateljskim delovima koji su pokušavali da se probiju u pomoć okruženoj posadi u Žužemberku. 2e-

stoke borbe su nastavljene i noću 2/3. i danju 3. maja, **kako** sa neprijateljskom posadom u Zužemberku, tako i sa neprijateljskim kolonama koje su joj žurile u pomoć. Pre**ciznom** vatrom artiljerije uništena su neprijateljska mitraljeska gnezda na crkvenim tornjevima, koja «u zaprečnom vatrom kočila pokret pešadije. U ogorčenim uličnim borbama obostrani gubici bili su osetni. U trenutku kad **je** neprijatelj bio pred konačnim uništenjem, potisnut u nekoliko utvrđenih zgrada i tvrđava, jača nemačka kolona **iz** Novog Mesta, posle žestoke borbe, probila je borbeni raspored 5. i 12. brigade, i omogućila posadi Zužemberka **da** se spasi od uništenja i izvuče. Posle zauzimanja Zužemberka, artiljerijska oruđa su ponovo prebačena u skloništa, a ljudstvo diviziona i baterija nastavilo borbu kao pešadija. Za uspehe postignute u šestodnevnim borbama oko neprijateljskih uporišta u Trebnju, Dobrniču, Dobravi **i** Zužemberku, naredbom štaba 7. korpusa od 5. maja 1944. pohvaljena je artiljerija ovog korpusa.[91]

Karakteristično je da je pri napadu na žužemberk sva artiljerija bila grupisana na desnoj obali Krke, odakle je podržavala jedinice 4. brigade na njenoj levoj obali. To je prilično otežavalo neposrednu vezu i sadejstvo artiljerije i pešadije. Ovakvo grupisanje artiljerije uslovili su raspored jedinica 4. brigade, i rejoni skloništa artiljerijskih oruđa pre napada na Žužemberk. Štab 7. korpusa je blagovremeno uočio da su haubice 100 mm daleko postavljene u odnosu na zadatak koji im je postavljen — rušenje bunkera i rovova u rejonu crkve u s. Zafari, gde je bila ključna tačka neprijateljske odbrane. Zato je na vreme naredio privlačenje jedne haubice bliže cilju i uspeh nije izostao. Takođe je pravilno uočeno da bi, s obzirom na izbor ključnih tačaka u neprijateljskoj odbrani na koje je trebalo sasrediti vatru artiljerije, bilo celishodnije da je artiljerijska brigada podeljena u dve podgrupe i u jednoj se grupisala sva oruđa 75 mm, a u drugoj haubice 100 mm, jer bi u tom slučaju bila efikasnija njena vatra na ključne tačke otpora, a uspeh bi se postigao za kraće vreme i sa

[94] Isto, k. 501, br. reg. 1—2; Osi. rat, druga knj., str. 122; Miroslav Stipančić, peš. potpukovnik: „Ofanzivna dejstva 7. korpusa u Dolenjskoj maja 1944. godine" Vojnoistorijski glasnik, br. 3/60, str. 30—44. Arh. JZDG, f. 186/V—1, f. 186/11—1.

manje utroška municije. Ovo utoliko pre što je artiljerija bila na jednoj a pešadija na drugoj obali reke, te artiljerija nije bila u stanju da neposrednim gađanjem na **svaku** tačku otpora brzo otvara vatru kojom bi se omogućilo prodiranje pešadije.

Od 1. i 2. artiljerijskog diviziona 15. divizije i artiljerijskog diviziona 18. divizije u Dolenjskom je 7, maja 1944. završeno formiranje 1. artiljerijske brigade 7. korpusa, sastava: štab brigade (komandant Miho Mišić, politkomesar Franc Turner Kostja); 1. haubički divizion od 2 poljske haubice 100 mm i 1 pt-topa 47 mm (komandant Ervin Amoš, politkomesar Milan Gregl); 2. divizion od 2 poljska topa 75 mm i 1 brdskog topa 75 mm (komandant Jože Zobec, politkomesar Franc Cvetan); 3. divizion od 4 poljska topa 75 mm (komandant Franc Kostelic, politkomesar Ludvig Hribar); Zaštitni bataljon (komandant Anton Vajger, politkomesar Franc Jakelj), koji je imao ulogu obezbeđenja vatrenih položaja baterija, odnosno diviziona u borbi, i ostali delovi brigade. Sva oruđa su bila na konjsku vuču, odnosno tovarenje.[93]

Po oslobođenju Zužemberka 4. maja, artiljerijska brigada 7. korpusa je do 16. maja sklonila oruđa, a zatim podržavala 5. brigadu „Ivan Cankar" 15. divizije, 16. maja u napadu na s. Trebnje koje su branile 32. i 55. četa 3. bataljona slovenačkih domobrana. Devetnaestog maja artiljerijska brigada je podržavala 4. brigadu „Matija Gubec" 15. divizije u napadu na s. Mirnu Peč, na komunikaciji Novo Mesto — Ljubljana. Do napada na Trebnje oruđa artiljerijske brigade bila su sklonjena u rejonu s. Topla Reber, Rog, a artiljerijska municija u skladištu Stare Zage, dok je ljudstvo sva tri diviziona bilo na položaju s. Smuka — s. Jama — s. Dvor. Artiljerijska brigada imala je na raspolaganju samo 24 časa do otvaranja vatre, ali je ipak uspela da za ovako kratko vreme izvuče iz skloništa 1 haubicu 100 mm 1. diviziona, 2 poljska topa 75 mm 2. diviziona i 1 brdski top 75 mm i 1 pt-top 47 mm 3. diviziona i da ih kod Zužemberka prebaci preko reke Krke, postavi na VP u rejonu s. Luža, s. Grmada, s. Valpča Vas (oko 3 km j-z od Trebnja) i da 16. maja u 18.00 ča-

[95] Arhiv JZDG. f. 186/III—1, 186/III—4; Hronologija, str. 767, **1100.**

sova **otpočne** artiljerijsku pripremu napada 5. brigade Ivan Cankar" na uporište Trebnje. Neprijatelj je u Trebniu pružao vrlo žilav otpor i borba je nastavljena celu noć 16/17. maja i 17. do uveče, kada je slomljen i poslednji otpor neprijatelja, čiji ostaci su se izvukli **u** Mirnu Peč. **U zauzimanju** neprijateljskih bunkera znatnu ulogu **je** odigrao **i** brdski top 75 mm, pridat 5. brigadi za nepo**srednu** podršku bataljona na glavnom pravcu napada. Njegovo dejstvo na puškarnice bunkera, sa bliskog odsto**janja je** bilo vrlo efikasno. Utrošeno je 140 granata 100 **mm** i 454 granate 75 mm. Sadejstvo artiljerije sa pe**šadijom** bilo je vrlo dobro.

Za podršku 4. brigade 15. divizije u napadu na Mirnu **Peč 19.** maja 1944. oformljena je jedna artiljerijska grupa **od 2** poljska topa 75 mm 2. diviziona, 1 brdskog topa 75 mm 3. diviziona i 1 haubice 100 mm iz 1. diviziona artiljerijske brigade. Jedan pt- top 47 mm pridat je 15. di**viziji** za neposrednu podršku pešadije. Po oslobođenju **Trebnja** ova oruđa su prebačena u s. Korita. U toku noći **18/19.** maja završeno je pregrupisavanje jedinica 4. brigade, a 19. maja one su blokirale oko 400 nemačkih vojnika i domobrana, sa 2 tenka i 2 brdska topa 75 mm u Mirnoj Peči. Oformljena artiljerijska grupa je na vreme postavljena na VP pored puta s. Jarankal — Mirna Peč, spremna za otvaranje vatre. Pojedina oruđa su bila udaljena oko 1.800 m od određenih im ciljeva za gađanje. Napad je počeo 19. maja u 18.00 časova, kada je artiljerija neposrednim i vrlo tačnim gađanjem odmah neutralisala neprijateljski vod topova 75 mm kod k. 230, istočno od Mirne Peči. Posle uporne borbe u toku noći i idućeg dana, neprijateljska posada se iz Mirne Peči, uz osetne gubitke **i** uz prihvat 3 tenka i 10 kamiona, povukla u Novo Mesto. U borbi za Mirnu Peč utrošeno je 100 granata 100 mm, **450** granata 75 mm i 10 granata 47 mm.

Od značajnih neprijateljskih uporišta u dolini reke Mirne bila su Sv. Jurij i Tržišče, gde se nalazilo oko 350 nemačkih vojnika i slovenačkih domobrana. Napad na Tržišče 30. maja izvršila je 10. brigada 18. divizije, uz podršku 2 poljska topa 75 mm iz 2. diviziona i 1 brdskog topa 75 mm iz 3. diviziona artiljerijske brigade 7. korpusa. Uz podršku jake artiljerijske vatre, prvo je zauzeta jako

utvrđena istaknuta otporna tačka Sv. Jurij (k. 366), severno od Tržišča, a zatim, posle nekoliko uzastopnih juriša i uz podršku artiljerije, i s. Tržišče.[86]

Jedan od najvažnijih objekata na železničkoj pruzi Ljubljana — Trst bio je Stampetov most — vijadukt između železničkih stanica Verd i Logatec, preko doline i stare ceste Logatec — Vrhnika. Za odbranu mosta neprijatelj je izradio jake armiranobetonske bunkere i baraku od kamena. Sve je to bilo ograđeno jakom ogradom od bodljikave žice koja je bila zaštićena minskim preprekama. Duž pruge na svakih 100—200 m bio je po jedan bunker za flankirnu vatru. Posada na mostu bila je jačine oko 60 domobrana i 10 nemačkih vojnika, dobro naoružanih automatskim oružjem i teškim mitraljezima.

Neposredan napad na Stampetov most, 12. juna uveče, izvršila je 5. brigada „Ivan Cankar" 15. divizije, ojačana 1 haubicom 100 mm, 1 poljskim topom 75 mm i 1 brdskim topom 75 mm iz artiljerijske brigade. Koncentracija jedinica 15. divizije za napad završena je do 12 časova 11. juna u najvećoj tajnosti. Artiljerija je od 9. do 11. juna prevalila oko 90 km. Koristeći se šumovitim zemljištem južno od mosta, ujutru 12. juna, sa komandirima topovskih odeljenja izvršeno je izviđanje, određeni su VP za svako oruđe kao i ciljevi za gađanje. Neposredno ispred vatrenih položaja točkovi oruđa su obavijeni slamom, a konjska kopita krpama, i predveče su oruđa u najvećoj tajnosti postavljena na određene VP: haubica 100 mm i poljski top 75 mm na ivici šume, oko 500 m južno od mosta, brdski top 75 mm severno od k. 547, na oko 300 m od bunkera koji je branio most, a pt-top 47 mm pridat je bataljonu koji je napadao duž puta i kretao se u streljačkom stroju pešadije.

Napad je otpočeo 12. juna u 19.30 časova neposrednim gađanjem bunkera. Posle 30 minuta dejstva artiljerije po bunkerima, pešadija je izvršila snažan juriš i do 20.15 časova zauzela sve bunkere, a zatim i železnički most koji je miniran i porušen. Utrošeno je 30 granata 100 mm, 51 granata za poljski top 75 mm, 45 granata za brdski top

[96] Isto, k. 501, br. reg, 3—1, 3—2, 4—2; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 205; Arh. JZDG — f. 186/V—1; Hronologija, str. 767, 768, 769.

75 mm i 8 granata 47 mm. Zatim je 4. brigada 15. divizije zadržana u rejonu mosta da ometa njegovu opravku. Tako ie na ovoj pruzi železnički saobraćaj bio obustavljen za duže vreme. Posle izvršenog zadatka, haubica 100 mm i poljski top 75 mm sklonjeni su 14. juna u Notranjskom (u rejonu s. Zavrh, Rute, istočno od Cerknice), a brdski top 75 nim je do 15. juna vraćen u s. Lašče."[7]

U s. Stični utvrdilo se oko 300 belogardejaca sa jednim topom i dva tenka. Za napad na ovo uporište 23. juna 1944. u 2.30 časova štab 1. artiljerijske brigade 7. korpusa je noću 22/23. juna prebacio 1 haubicu 100 mm. 2 poljska topa 75 mm i 1 brdski top 75 mm. Oruđa su prebačena pravcem Žužemberk — s. Zagradec — s. Gorenja Vas, pa je brdski top 75 mm pridat 15. diviziji koja je jednom brigadom napadala sa severa, pravcem s. Mekinje — Stična, a jedan poljski top 75 je pridat 18. diviziji koja je angažovala jednu brigadu da napada s juga, pravcem s. Hudo — Stična. Za opštu podršku formirana je artiljerijska grupa, sastava: 1 haubica 100 mm i 1 poljski top 75 mm sa VP u rejonu s. Hudo, ž. st. Stična, s. Mlešačevo, oko 2 km južno od s. Stična. Artiljerija je blagovremeno stigla u određeni rejon, na vreme posela VP i pripremila vatru, iako je noćnim maršem prešla put oko 25 km.

Početkom 1944. u jedinicama 9. korpusa nije bilo artiljerije, osim 2 pt-topa 47 mm u pratećoj četi 31. divizije, koje su, po kapitulaciji Italije, sakrili meštani iz sela Vipavske doline u s. Rihenbergu. Tada su sakrili i 1 haubicu 100 mm M. 17, koja je jedne noći, krajem februara 1944, volovskom zapregom, preko s. Dornberga i s. Vrtovin, izvučena na Trnovski Gozd u rejon s. Predmeja, gde je 6. marta 1944. formiran artiljerijski divizion 31. divizije. Od ove haubice i 2 pt-topa 47 mm formirana je jedna baterija na konjsku vuču, a od minobacača iz prateće čete divizije minobacačka četa od 2 minobacača 81 mm, na tovarnim konjima, tako da je to bio mešoviti divizion, koji je bio dobro popunjen municijom.

"[7] Isto, k. 536. br. reg 10—3; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 208, 297; Borivoje Lah, pukovnik: „Artiljerijsko obezbe-<3enje napada na Stampetov most", Vojni glasnik, br. 10/62, str. 61—64; Arh. JZDG — f. 186 V—1; 186/III—4; Hronologija, str. 798.

Da bi olakšao uništenje nemačke posade Idrije i onemogućio eksploataciju rudnika žive, štab 9. korpusa je odlučio da istovremenim napadom glavninom 30. i 31. divizije prethodno uništi nemačko-belogardističke posade u s. Godoviću i s. Hotedržici (na komunikaciji Idrija — G. Logatec). Napad na s. Godović, 18. marta u 6.30 časova, izvršila je 3. brigada „Ivan Gradnik", iz sastava 31. divizije, uz podršku artiljerijskog diviziona ove divizije. Minobacači 81 mm postavljeni su na VP u rejonu s. Griže i k. 658, oko 500—800 m od ciljeva određenih za gađanje, odakle su podržavali napad pešadije. Dejstvom haubice sa VP u rejonu tt 748 (2 km j-z od Godovića) brzo su neutralisani neprijateljski top i minobacači. Utrošeno je 60 granata 100 mm. Zbog nedostatka nišanskih sprava i veće daljine, haubica je oko 11 časova prebačena na VP u s. Griže i sa oko 500 m neposrednim gađanjem sa 20 granata porušila bunkere i neutralisala neprijateljsku posadu u utvrđenoj zgradi, gde je slomljen poslednji otpor neprijatelja. Delovi 31. divizije od 1. do 3. aprila ponovo su napadali na Idriju, uz podršku njenog artiljerijskog diviziona. Vatreni položaj haubice 100 mm nadvišavao je Idriju za oko 500 m, tako da je gađala sa velikim negativnim mesnim uglom i sa daljine oko 2 km, nišanjenjem kroz cev, jer su joj nedostajale nišanske sprave, ali su bunkeri ipak dosta brzo porušeni. Napadnute sa više pravaca, sa oko 10.000 vojnika nemačke 188. rezervne divizije, 10. SS policijskog puka i kvislinga, jedinice 9. korpusa bile su prinuđene da 10. aprila napuste položaje oko Idrije i da se povuku u određene rejone.

U borbama krajem aprila i početkom maja 1944., jedinice 9. korpusa zaplenile su nešto artiljerijskih oruđa i municije. Tako je štab korpusa 12. maja izdao naređenje da se od artiljerijskih jedinica 30. i 31. divizije formira korpusna artiljerija. Po prikupljanju oruđa u s. Lokovecu, sredinom maja 1944. formiran je haubički divizion 9. korpusa, sastava: štab diviziona (komandant Jože Vodnik Marko, politkomesar Tone Jančić) 1. baterija od 2 haubice 100 mm, 2. baterija od 2 brdska topa 75 mm i pt-baterija od 4 pt-topa 47 mm. Za rukovođenje artiljerijom formiran je štab artiljerije 9. korpusa (komandant Župane Aleksandar Aco, politkomesar Petelinšek Ludvik Črt).

popuna baterija ljudstvom izvršena je artiljercima iz pešadijskih brigada i mobilizacijom preko komandi mesta. Sa prikupljenim ljudstvom odmah je otpočela nastava i ono je dosta brzo obučeno rukovanju oruđima. Tokom juna 1944. u sastavu artiljerije 9. korpusa formirani su vod za vezu, inžinjerijska četa i zaštitna četa, koja se brzo razvila u zaštitni bataljon.

Artiljerijski divizion 9. korpusa je uspešno podržavao jedinice koje su u junu napadale pojedina neprijateljska uporišta i rušile železničku prugu u dolini reke Bače, koju su Nemci koristili za svoj front u Italiji. S obzirom da je artiljerija raspolagala i sa prilično sredstava za vezu, koja je dobro funkcionisala, bilo je omogućeno uspešno sadejstvo artiljerije i pešadije. No, zbog ispresecanog zemljišta bio je vrlo težak prevoz haubica i artiljerijske municije, kao i izbor i posedanje vatrenih položaja. Uprkos svim teškoćama, zalaganjem starešina i boraca, artiljerija je uspešno dejstvovala i dosta pomogla da pešadijske brigade likvidiraju nekoliko neprijateljskih uporišta u dolini reke Bače i poruše više kilometara železničke pruge, čime je bio prekinut saobraćaj preko ž. st. Podbrdo.[98]

*

Zbog konfiguracije zemljišta i dobro razvijene putne mreže na teritoriji Slovenije, neprijateljske motorizovane jedinice mogle su dosta brzo prodirati na slobodnu teritoriju. To je nametalo i specifičnu upotrebu i dejstva artiljerijskih jedinica na ovoj teritoriji, posebno onih koje su, prema osobinama oruđa, bile vezane za bolje puteve, na kojima je neprijatelj skoro stalno bio vrlo aktivan. Gust raspored neprijateljskih uporišta i dobri putevi između njih omogućavali su neprijatelju brzu intervenciju, jer je obično uspevao da sa puteva brzo ukloni minske i druge prepreke i da tenkovima i drugim motorizovanim jedini-

[98] Isto. k. 536, br. reg. 3—3; Oslobodilački rat, druga knjiga str. 173—178. k. 1175, br. reg. 5—7; Arh. JZDG-f-89/II, f. 226 a/II—2; f. 223/III—5; Hronologija, str. 713, 737, 738; Emil Volk Skrajnc, zabeleške, Jože Vodnik, zabeleške u arhivi JZDG — Ljubljana.

čama brzo pritekne upomoć blokiranom i napadnutom uporištu. U takvoj situaciji manevar slovenačkim artiljerijskim jedinicama izvodio se pod vrlo teškim uslovima van boljih puteva, a često je na besputnom i teško prohodnom zemljištu bio i nemoguć. U tim prilikama, artiljerija, a naročito vozeća, koja je organizacijski i formacijski bila slična artiljerijskim jedinicama u drugim armijama, upotrebljavana je po načelima koja u priličnoj meri odstupaju od osnovnih načela upotrebe artiljerije u uslovima frontalnih dejstava, pa i od načela karakterističnih za upotrebu artiljerije u partizanskim uslovima ratovanja. Prisustvo pojedinih pešadijskih brigada, vrlo često u neposrednoj blizini neprijateljskih uporišta, radi njihove blokade i sprečavanja saobraćaja, prinuđavalo je neprijatelja da vrši ispade, po pravilu, istovremeno iz više uporišta. Slovenačke jedinice su ga u tim slučajevima energično napadale na komunikacijama i nanosile mu osetne gubitke. Pošto je neprijatelj u Sloveniji uspostavio više uporišta duž komunikacija, čime se i broj slobodnih puteva za manevar artiljerijom smanjio, a slobodna teritorija bila relativno mala, artiljerijske jedinice su se morale prilagođavati posebnim uslovima dejstava. One su pribegavale sklanjanju oruđa i municije i aktivirale ova oruđa neposredno pred upotrebu, a zatim opet sklanjale. Ovaj način se pokazao veoma pogodan da se artiljerijska oruđa sačuvaju i primenjivan je sve do kraja rata. U rejonima koji su bili izloženi čestim neprijateljskim dejstvima, a broj puteva ograničavao manevar oruđima, prišlo se načelu da se po završenoj borbi oruđa sklanjaju u teže pristupačne rejone, gde su zakopavana ili maskirana, da ih neprijatelj ne može pronaći, a ljudstvo baterija i diviziona vodilo je borbu kao pešadijska jedinica. Radi toga su baterije i popunjavane odgovarajućim naoružanjem da mogu i samostalno voditi borbu kao pešadija. Tako su artiljerijska oruđa 7. i 9. korpusa u zimu 1943/44. većim delom bila sakrivena u teže pristupačnim predelima i van glavnih komunikacija, jer se nisu mogla transportovati na pravcima upotrebe i dejstava pešadijskih brigada i divizija. Pri planiranju napada na utvrđena uporišta, gde je bilo neophodno i dejstvo artiljerije, topovi pojedinih baterija ili diviziona su bla-

govremeno izvlačeni iz skloništa, pripremani za dejstvo i prebacivani na VP sa kojih su otvarali vatru, a po završenoj borbi ponovo sakrivani ili transportovani sa jedinicom, prema situaciji. Tako je, na primer, 5. brigadu „Ivan Cakar" u napadu na Veliko Lašče, 20. januara 1944, podržavala 1. baterija 1. diviziona 15. divizije samo jednim brdskim topom 75 mm i utrošila 28 granata; delove 15. divizije u napadu na Zdensku Vas 15. februara iste godine podržavao je 1. divizion sa 2 haubice 100 mm i utrošio 21 granatu; na otpornu tačku Grm kod Novog Mesta, 24—26. februara povremeno je dejstvovao 2. divizion 15. divizije, sa 3 poljska topa 75 mm i utrošio 60 granata; u demonstrativnom napadu na V. Lašče 4. marta i u napadu 10. i 12. marta na Tršku Goru kod Novog Mesta dejstvovala je samo jedna haubica 100 mm 1. baterije 1. diviziona 15. divizije. Da sakrivena oruđa ne bi kompletna pala u ruke neprijatelju, ona su sakrivena po delovima, sa odvojenim nišanskim spravama i zatvaračima, ukoliko nisu nošeni sa jedinicom. Municija je sakrivana u manjim količinama i na raznim mestima, čak i u prilično udaljenim rejonima od rejona sakrivenih oruđa, dok su barutna punjenja sakrivana odvojeno, tako da budu zaštićena i od vremenskih nepogoda. Međutim, i pored svih preduzimanih mera, barutna punjenja ipak su pre upotrebe morala da se osuše, leti obično na suncu, a zimi i po vlažnom vremenu na zemljanim pećima u seoskim kućama. Oruđa i municija su pre upotrebe detaljno čišćena, skidana stara podmaz i posle čišćenja oruđa i municija ovlaš podmazivana za dejstvo. Bilo je slučajeva da su oruđa sakrivana i u neposrednoj blizini neprijateljskog uporišta, tamo gde se on najmanje nadao. Ona obično nisu pronađena, iako su dosta dugo tamo ostajala. Vodilo se računa da se izvestan broj oruđa sa municijom sakrije u rejonima i na pravcima gde će verovatno biti upotrebljena u narednim akcijama, čime je znatno smanjivan manevar oruđima i omogućavana njihova brža i lakša upotreba.

Transportovanje artiljerijskih oruđa i municije predstavljalo je poseban problem koji se provlačio u svim periodima oslobodilačkog rata. Osnovni način transportovanja oruđa bio je vuča konjskim zapregama, odnosno

tovarenjem na brdskim vonjima i specijalnim samarima. Međutim, u artiljerijskim jedinicama nisu se mogli držati brojni konji i kola, jer su predstavljali priličan balast za jedinicu za vreme kad su oruđa bila sakrivena. Osim toga, ishrana konja pričinjavala je prilične teškoće, pa je zbog svega toga u jedinicama zadržavan najnužniji broj, a veći deo predavan seoskim domaćinstvima na privremenu upotrebu i ishranu. Vodila se, međutim, tačna evidencija u jedinici gde se konji nalaze, kako bi se, u slučaju potrebe, mogli brzo prikupiti. Mogućnosti za mobilizaciju konja iz najbližih rejona gde su oruđa bila sakrivena takođe su bile vrlo male, jer je tokom rata mnogo toga bilo uništeno. Transportovanje artiljerijske municije iz rejona gde je bila sakrivena do vatrenih položaja baterija vršeno je seljačkim kolima, a na teško pristupačnom terenu prenosili su je borci i meštani.

Za predstojeće akcije upotreba artiljerije blagovremeno je planirana u štabu korpusa, odnosno divizije, tako da se ljudstvo na vreme moglo prebaciti u rejon gde su oruđa sakrivena i izvršiti potrebne pripreme za njenu upotrebu. Dekoncentrisan raspored oruđa nije uvek omogućavao učešće celokupne artiljerije. No, i upotrebljenim brojem oruđa postizao se veliki efekat, jer se neprijatelj češće nije tome nadao. Posebno, dejstvo artiljerije imalo je veliki moralni uticaj. Prebacivanje artiljeraca u rejone sakrivenih oruđa, pripremanje oruđa, izviđanje i izbor VP i druge pripreme za dejstvo artiljerije, često su vršeni u vremenu koje se nije poklapalo sa vremenom i pravcem pokreta pešadijskih jedinica. Zato je artiljerija u pogledu obezbeđenja pokreta od iznenađenja morala biti samostalna. To je postignuto formiranjem zaštitnih četa u divizionima i zaštitnog bataljona u sastavu artiljerijske brigade. Tako upotrebljavana u celini, po divizionima, ili po delovima, odnosno po baterijama, artiljerija slovenačkih jedinica izvršavala je sa ushepom veliki broj zadataka, naročito u napadima na utvrđena neprijateljska uporišta, koja se bez artiljerije nisu mogla zauzeti."

[99] Zbornik, tom VI, knj. 10, dok. 4, 8, 13, 15, 27, 38, 47, 69, 99, 102, 107, 127, 135, 140, 141, 178, 187, 190; Artiljerija u NOR-u, str. 192—204, 309—312; Arh. JZDG-f, 186/1—7, 186/1—3, 186/11—1-

DEJSTVA U BOSNI

a) Istočna Bosna

Da bi vezivao jače neprijateljske snage i time olakšao dejstvo 1. proleterskog i 5. korpusa u srednjoj i zapadnoj Bosni, protiv kojih su početkom januara 1944. bile usmerene jače nemačke snage, 3. korpus je 17. januara napao najjači neprijateljski garnizon u istočnoj Bosni — Tuzlu, koju su branili 5. i 8. puk domobranske 3. lovačke brigade 1 nemačka borbena grupa „Svare". U neposrednom napadu na grad učestvovalo je šest brigada iz 16, 17. i 27. divizije i tri odreda, a za obezbeđenje napada na pravcima sa kojih se mogla očekivati intervencija neprijatelja određene su četiri brigade i tri odreda. Stab korpusa nije imao neposredno podređenih artiljerijskih jedinica, a divizijske artiljerije bilo je malo: u 17. diviziji brdska baterija od 2 topa 75 mm, a u 16. diviziji haubička baterija od 2 haubice 100 mm, koje su izvučene iz skloništa na planini Majevici. U pešadijskim brigadama nalazio se po 1 pt-top 37 mm ili 47 mm, sa ograničenom količinom municije.

Za napad na Tuzlu, 1. vojvođanska brigada 16. divizije prikupila se 14. januara na Majevici, u rejonu s. Vakuf, s. G. i D. Piperi, izvukla iz skloništa 2 haubice 100 mm i pripremila ih za dejstvo u napadu na Tuzlu. U pokretu ka polaznim položajima, na putu kod spomenika (k. 726) na V. Njivama, 16. januara ujutru, između ove brigade i jedne kolone jačine oko 300 nemačkih vojnika, 2 tankete, 2 kamiona i 3 tenka došlo je do borbe u susretu. Posle tročasovne žestoke borbe, uz vrlo efikasno dejstvo pt-topa, 1. vojvođanska brigada je razbila neprijatelja i proterala ga prema Tuzli. Zbog toga je ova brigada, sa haubičkom baterijom, dosta zakasnila, te napad na Tuzlu nije otpočeo u 20 časova, kako je planom bilo predviđeno, već u 23.00 časa. Haubička baterija je uz dosta velike napore izvučena tek u 21 čas ovog dana na određeni VP u s. Brđanima, oko 3,5 km severno od Tuzle, tako da nije mogla izvršiti korekturu, već su i ostale pripreme za dejstvo izvršene po mraku. Dejstvo haubičke baterije u toku noći 16/17. januara nije bilo efikasno, pored ostalog, i zbog toga što su se na velikoj hladnoći

nepodmazani zatvarači zamrzavali i vrlo teško funkcionisali. Tako je za ispaljivanje svake granate trebalo zatvarače zagrevati na vatri, što je usporavalo i gađanje. Baterija je ispalila samo oko 20 granata, pa je gađanje prekinuto. Juriš pešadije na otporne tačke oko grada pripremljen je snažnim dejstvom teškog naoružanja severne i južne kolone, tako da su neke otporne tačke zauzete, ali se neprijatelj u gradu održao. Ni ponovljena tri napada od 17/18. do 19/20. januara nisu dovela do zauzimanja Tuzle, mada je artiljerija vrlo odlučno dejstvovala, utrošivši od 16. do 20. januara 470 granata raznog kalibra, pa su se jedinice, prema naređenju štaba korpusa, 20 januara povukle, delom na levu obalu Spreče, a delom na Majevicu.

U napadu na Tuzlu artiljerija je pod vrlo teškim uslovima dejstvovala. Izvlačenje haubica na VP, slabim zapregama, po vrlo rđavom putu vršeno je sa velikim naporima.[100]

b) Srednja i zapadna Bosna

Prema direktivi Vrhovnog štaba, 1. proleterski i 5. korpus u srednjoj i zapadnoj Bosni, dekoncentrisali su svoje jedinice na pravcima udara jačih neprijateljskih snaga, primenjujući zadržavajuću odbranu, uz istovremena dejstva na bokove i u pozadinu neprijatelja, pri čemu su mu nanošeni osetni gubici. Manevar artiljerijskim oruđima po slabim putevima i besputnom zemljištu bio je vrlo otežan, a sa težim oruđima, koja su bila vezana za bolje puteve, skoro nemoguć, zbog čega su ta oruđa bila privremeno sakrivena. Uz to, 1. proleterski i 5. korpus nisu imali dovoljno protivtenkovskih oruđa i municije za uspešnu borbu sa neprijateljskim oklopnim jedinicama, koje su vrlo brzo prodirale boljim komunikacijama. Postavljene prepreke neprijatelj je brzo otklanjao, a zaru-

[100] Isto, k. 964, br. reg. 4/4, k. 408, br. reg. 37/1—2; k. 212, br. reg. 20—2/3, 20—26/3; k. 1243, br. reg. 4—1; k. 951, br. reg. 3—1/3; Oslobodilački rat, druga knj. str. 24—26; Hronologija, str. 650.

šene puteve i porušene mostove i propuste dosta brzo opravljao.

Prema brojnom stanju od 15. februara, u 1. proleterskom korpusu je bilo: u 1. proleterskoj diviziji 2 pt-topa 37 i 47 mm sa 211 granata, i brdska baterija od 2 brdska topa 75 mm, sa 68 granata; u 6. ličkoj diviziji 1 pt-top, sa 38 granata i brdska baterija od 2 brdska topa 75 mm, sa 138 granata, dok se neposredno pod komandom štaba korpusa nalazila samo jedna brdska baterija od 2 topa 65 mm, sa svega 62 granate. Broj artiljerijskih oruđa u jedinicama ovog korpusa ostao je isti sve do jula. U 1. i 2. divizionu 5. korpusa 15. februara bilo je 6 brdskih topova 75 mm, sa 262 granate i 4 pt-topa 50 mm, sa 88 granata, dok je 4. divizija imala 1 brdski top 75 mm, sa 34 granate i 5 pt-topova 37 mm i 47 mm, sa 126 granata, a 10. divizija samo 1 pt-top 37 mm, sa 70 granata. Kozarački NOP odred imao je 2 pt-topa, sa 25 granata, a Podgrmečki NOP odred 1 pt-top, bez municije. Pošto nije bilo municije niti zaprega za vuču, 2 haubice 100 mm M. 14/19 bile su zakopane u Grmeču. One su u proleće 1944. izvučene i od njih u 1. divizionu 5. korpusa formirana 3. baterija. Nešto kasnije u divizijama 5. korpusa formirane su po jedna baterija od po 2—4 brdska ili pt-topa kao divizijska artiljerija. Tako je 1. juna u jedinicama 5. korpusa bilo: u 4. krajiškoj diviziji 1 brdski i 4 pt-topa, u 10. diviziji 2 brdska i 2 pt-topa, u 11. diviziji 1 brdski top i u 39. diviziji 2 pt-topa, dok je u 1. divizionu bilo 2 haubice 100 mm, 2 brdska i 1 pt-top a u 2. divizionu 3 brdska i 3 pt-topa.

U napadu na jača uporišta korpusni divizioni su u celini ili po baterijama pridavani divizijama. One su ih upotrebljavale kao svoju artiljeriju sasređeno, ili su ih pridavali divizijama na težištu dejstva. Tako su u napadu na Prijedor 19/20. aprila 1944. 4. krajiškoj diviziji pridati 1- i 2. artiljerijski divizion 5. korpusa: 2 haubice 100 mm, 5 brdskih topova i 5 pt-topova, dok je delovima za obezbeđenje, prema Bosanskom Novom pridata jedna baterija (1 brdski i 1 pt-top).

Napad na utvrđeni Prijedor, koji su branili delovi nemačke 373. legionarske divizije i domobranske 3. brdske brigade sa nešto četnika (ukupno oko 2.500), otpočeo je

artpripremom koncentracijama vatre na određene ciljeve, sa utroškom po 10 granata na cev. Neprijatelj je, uz podršku artiljerije, preduzimao česte protivnapade, te su se naše jedinice povukle u polazne rejone.[101]

DEJSTVA U CRNOJ GORI I SANDŽAKU

Radi čvršćeg povezivanja dejstava 3. udarne divizije i novoformirane Primorske operativne grupe, kao i radi ugrožavanja neprijateljskog saobraćaja na komunikacijama Podgorica (Titograd) — Nikšić — Bileće — Trebinje i Podgorica — Cetinje, štab 2. udarnog korpusa je odlučio da se početkom aprila likvidiraju neprijateljski garnizoni Danilovgrad i Spuž, a zatim dejstva usmere na komunikacije i ostala neprijateljska uporišta.

U toku pregrupisavanja jedinica 3. udarne divizije za napad na Danilovgrad i Spuž, artiljerijski divizion 3. udarne divizije krenuo je 4. aprila iz G. Polja, kod Mojkovca i preko Kolašina, Crkvina, D. Morače i Lutovske Platije, posle puna 3 dana vrlo napornog marša i prevaljenih oko 80 km po slabom putu, stigao na sektor Piperà. Tu je primio zadatak da podržava jedinice 3. udarne divizije u napadu na Danilovgrad i Spuž, na frontu od Trebješa (k. 186), severno od Podgorice (sada Titograd), do Taraša (k. 280), severno od Danilovgrada (skica 21). S obzirom na domet oruđa (oko 9.000 m), teške uslove za izbor vatrenih položaja i osmatračnica i nedostatak sredstava za održavanje veze, kao i ograničene količine municije, nije se moglo obezbediti koncentrično dejstvo diviziona na ovako širokom frontu koji je iznosio skoro 20 km. Zbog toga je divizion postavljen na VP po baterijama, na rastojanju oko 8 km: 1. baterija na VP u rejonu s. Martinići, oko 6,5 km istočno od Danilovgrada, za podršku 7. brigade i jednog bataljona Zetskog NOP odreda u napadu na Taraš, Danilovgrad, Visočicu (tt. 153) i Spuž, a 2. baterija

[101] Isto, k. 15 br. reg. 2—2, 4—2, 6—2, 7—2; k. 714, br. reg. 3—5; k. 458, br. reg. 4—4, 3—6, 4—6, 6—6, 7—6; k. 458A, br. reg. **5**—5, 48—7; k. 1265, br. reg. 1—1; k. 796, br. reg. 20—1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 10; Hronologija, str. 725.

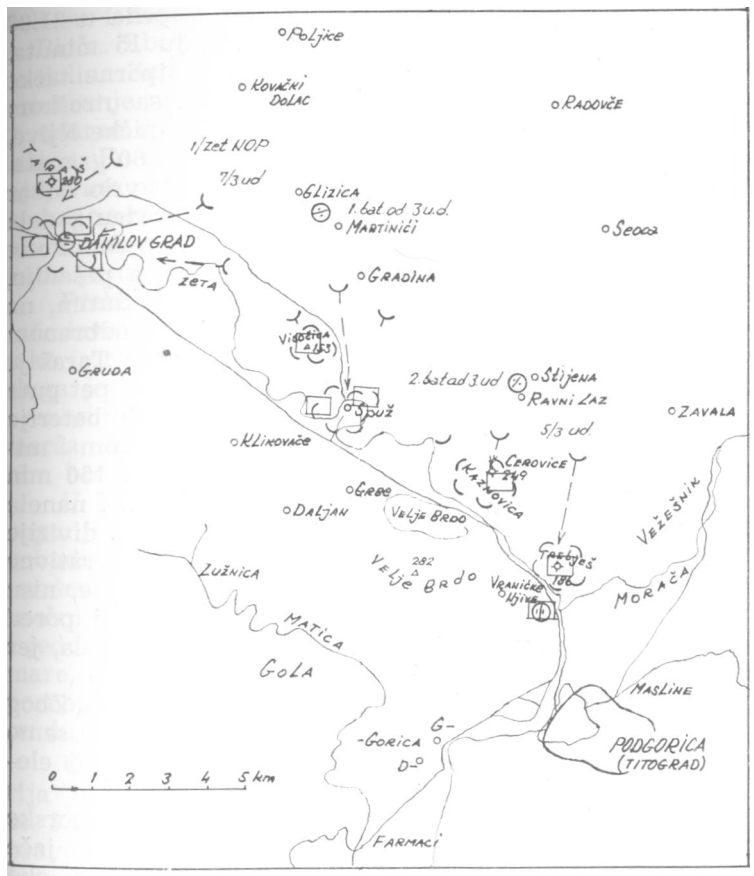

Skica 21 — Napad na Danilovgrad i Spuž 10. 4. 1944. god.

u rejonu s. Stijena, s. Ravni Laz, oko 4,5 km severno od Trebješa, za podršku 5. proleterske brigade u napadu na Trebješ (k. 186) i Kaznovicu (k. 249). Za vreme napada 7. crnogorske i 5. proleterske brigade na Danilovgrad i Spuž, 9. crnogorska brigada je zatvarala pravac od Podgorice, vršeći i noćne ispade u pravcu s. Zlatice i s. Masline.

Napad je otpočeo tačno po planu, 10. aprila u 21.00 čas posle artiljerijske pripreme, u trajanju 15 minuta, koncentracijama vatre — 1. baterije na otporne tačke Spuž, Spušku glavicu, Taraš i Danilovgrad, sa utroškom 80 granata, a 2. baterije na Trebješ (186) Vranićke Njive, Kaznovicu (k. 249) i s. Cerovice, sa utroškom 60 granata. Gađanjem u artpripremi, baterije su postigle vrlo dobar uspeh, a naročito 2. baterija, koja je na Kaznovicu gađala sa daljine oko 2,5 km i neposrednim nišanjenjem. Posle završene artpripreme napada, snažnim jurišem pešadije, neke otporne tačke su dosta brzo zauzete. Međutim, na utvrđenom Tarašu, koji dominira celokupnom odbranom grada, neprijatelj je pružao vrlo žilav otpor. Za Taraš je vođena borba celu noć, tako da je vrh ovog brda pet puta prelazio iz ruke u ruku, ali nije zauzet. Položaje baterija 3. divizije neprijatelj je tukao jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, naročito jednom baterijom 150 mm sa položaja južno od Trebješa, koja je 2. bateriji nanela i gubitke. Ni ponovljeni napadi 5. i 7. brigade 3. divizije i delova 2. dalmatinske brigade Primorske operativne grupe, na nemačko-četnička uporišta u dolini Zete, nisu uspeli, mada je artiljerijska priprema napada, i pored štednje municije u kojoj se oskudevalo, dobro uspela, jer se neprijatelj vrlo žilavo branio.

U dolini Zete. artiljerija je planski upotrebljena. Zbog nedostatka artiljerijske municije baterije su gađale samo najvažnije ciljeve, za koje su brižljivo pripremani elementi za gađanje i postizan dosta dobar uspeh.[102]

Dok su jedinice 3. udarne divizije i delovi Primorske operativne grupe vodili oštre borbe u dolini Zete, jače nemačko-četničke snage i muslimanska milicija, sa oko 5.000 ljudi, uz snažnu podršku artiljerije i avijacije, otpočele su 11. aprila napad glavnim snagama pravcem Brodarevo — Bijelo Polje, a pomoćnim pravcem Brodarevo — s. Lekovina. Potiskujući delove 37. divizije, one su uspele da 14. aprila izbiju u rejon Mojkovca. U isto vreme Nemci su delom snaga nastupali iz Pljevalja ka Đurđevića Tari, a privlačeći pojačanja iz Albanije, 10. aprila otpo-

[102] Isto, k. 754, br. reg. 4—1, 7—1, 9—1, 6—3; k. 397, br. reg. 2—14; Oslobod. rat, druga knj. str. 214, 217; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 215—217; Hronologija, str. 727, 728.

ćeli su i napad od Podgorice (sada Titograd) u pravcu s Bioča. Zbog toga su delovi 3. udarne divizije izvučeni iz doline Zete i angažovani prema Bioču, da bi sprečili prodiranje neprijatelja ka Kolašinu. Artiljerijski divizion 3. udarne divizije upućen je dolinom Morače prema Kolašinu. Po stizanju u D. Moraču, 1. baterija je preko Sinjajevine prebačena prema Lever-Tari, na VP u s. Aluge kod Negobuđe, a 2. baterija preko Crkvina i Kolašina prema Mojkovcu, na VP u rejonu M. Prepran (k. 1057), kuda je upućena i 5. proleterska brigada.

Prebacivanje artiljerijskog diviziona kanjonom Morače izvršeno je uz ogromne napore. Tovarni konji bili su tako iscrpeni da su padali pod oruđima i tu ostajali. Posluga je bila prinuđena da na najtežim delovima puta prenosi delove oruđa na rukama. Posle dva dana napornog marša, divizion je stigao u D. Moraču, sa znatno smanjenim brojem konja u baterijama.

U D. Morači i Kolašinu baterije su samo delimično popunjene tovarnim konjima i nastavile marš prema Negobuđi i Mojkovcu. Marš 1. baterije preko Sinjajevine izvršen je takođe sa ogromnim naporima. Preko velikih snežnih nameta u kojima su se konji prosto zaglavljivali i jedva se izvlačili, borci su topovske delove, pa čak i samare, prenosili na rukama. Baterije su posle tri dana napornog marša, zahvaljujući krajnjim naporima i velikom trudu starešina i boraca stigle u određene rejone.

U protivnapadu kod Mojkovca 16/17. aprila, 2. baterija je jakom vatrom uspešno potpomagala desnu kolonu od 3 bataljona 5. proleterske i 8. crnogorske brigade na pravcu s. Bjelojevići — Razvršje (k. 1250); kao i levu kolonu od 4 bataljona 5. proleterske i 8. i 9. crnogorske brigade na pravcu s. Podbišće — Mojkovac — s. Lepenac. Snažnim naletom jedinica 3. divizije, uz efikasnu podršku 2. baterije, neprijatelj je odbačen do komunikacije Slepač most — Sahovići. Druga baterija je povremeno tukla i neprijateljsku bateriju u dolini r. Lepenice. Međutim, snažnim protivnapadom jačih i svežih neprijateljskih snaga, delovi 3. divizije bili su prinuđeni da se povuku na levu obalu Tare.

U ponovnom protivnapadu, noću 23/24. aprila, 2. brdska baterija je sa VP u rejonu s. Podbišće podržavala

napad obe kolone, sasređenom vatrom po neprijateljskoj živoj sili i vatrenim sredstvima na Razvršju (k. 1250 i k. 1090) i Uloševini. Sutradan je baterija prebačena preko Tare, na Uloševinu, odakle je uspešno tukla neprijatelja u rejonu s. Rakita, Slepač Most i u rejonu s. Tustova, dejstvujući do krajnjeg dometa oruđa, sve dok su naše jedinice ovog dana zauzele Sahoviće (sada Tomaševo). Za podršku 5. proleterske brigade 3. udarne divizije i 8. crnogorske brigade 37. divizije u napadu noću 29/30. aprila na Bijelo Polje, 2. baterija je prebačena na VP u s. Kruševo, a po zauzimanju Bijelog Polja 30. aprila smeštena za odmor u s. Rakita.[103]

Da bi se objedinilo rukovođenje svim artiljerijskim jedinicama u korpusu i omogućilo stručno uzdizanje i usavršavanje artiljerijskih kadrova i ostalog ljudstva, s obzirom na perspektivu razvoja artiljerije, štab 2. udarnog korpusa je 8. maja izdao naređenje da se formira korpusna artiljerijska grupa, sastava: štab artiljerijske grupe i 1. i 2. artiljerijski divizion. Divizioni koji su ušli u sastav ove grupe formirani su 15. maja od brdskog diviziona 3. udarne divizije, tako da je 1. i 2. divizion imao po jednu bateriju od po 2 topa 75 mm. Radi bržeg formiranja još po jedne baterije u divizionima, odmah su u divizionima formirane dve komande baterija. Štab artiljerijske grupe je kompletiran 28. juna, sa komandantom Milošem Pajevićem i komesarom Vukotom Radovićem na čelu. Konjima koji su nedostajali, brdski divizioni su popunjeni sa po 20 grla iz 3. i 37. divizije. Odmah po formiranju, od 1. brdske baterije koja se nalazila u s. Rakita kod Bijelog Polja, 1. divizion je pridat 3. diviziji, dok je 2. divizion, po formiranju od 2. baterije u s. Lepencu, kod Mojkovca, koncem maja prebačen u rejon s. Komarana i pridat 37. diviziji. Odatle je divizion dejstvovao i krajnjim dometom oruđa sve do Prijepolja, iz kojega su neprijateljski delovi često vršili ispade na oslobođenu teritoriju. Po dolasku 5. krajiške divizije, koncem maja, na ovaj sektor, 2. divizion je pridat ovoj diviziji. Divizion je 5. juna sa VP u

[103] Isto, k. 397, br. reg. 2—4; k. 754, br. reg. 18—1, 16—3, 24—1, 25—1; k. 392, br. reg. 14—3, 15—3, 17—3; Osi. rat, druga knj. str. 218—224. Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 217—219; Hronologija, str. 728, 729.

s Vinicka, koji je znatno nadvišavao VP neprijateljske baterije u s. Kolovratu, istu brzo neutralisao, iako je daljina gađanja iznosila preko 6 km. Na ovom sektoru 2. divizion je ostao sve do polovine jula, kada je prebačen u Berane (Ivangrad) u sastav artiljerijske grupe. Prvi divizion je još 13. juna prebačen iz s. Rakite u s. Pešca, kod Berana, gde je organizovana nastava u divizionu. Sa 1. divizionom nalazio se i štab artiljerijske grupe, pri kome je organizovan kurs za osposobljavanje komandira baterija i komandira vodova, ali je nastavom rukovodio štab grupe. Nastava je otpočela 29. juna i izvođena sve dok se štab grupe sa divizionima nalazio na ovom sektoru.

Prilikom formiranja, divizioni artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa bili su slabo popunjeni municijom. U oba diviziona bilo je samo po 78 granata i po 31 šrapnel. Očekivana artiljerijska municija od zapadnih saveznika nije nikako stizala pa je, pod rukovodstvom komandanta artiljerijske grupe, komandira 1. baterije 2. diviziona i jednog italijanskog mehaničara pristupljeno osposobljavanju nekompletnih granata 65 i 75 mm, koje je neprijatelj pri povlačenju bacio u Taru. Municija koja je bila prikupljena u s. Boanu, sortirana je, a vlažna barutna punjenja na suncu osušena i kompletirana u svilenim kesicama, sašivenim od padobrana. Ova municija prilično je dobro poslužila pri gađanju, jer su punjenja neznatno odstupala od originalnih.[104]

Štab artiljerijske grupe bio je stalno u neposrednoj vezi sa štabom 2. udarnog korpusa i neposredno je rukovodio divizionima povezujući se sa štabovima divizija kojima su divizioni pridavani za izvršenje konkretnih taktičkih zadataka i na čije su se intendanture u pogledu snabdevanja oslanjali.

Zbog vrlo ograničene količine municije, jedinice 3. udarne divizije na mostobranu na desnoj obali Lima kod Berana (sada Ivangrada) podržavala je samo 1. baterija od cele artiljerijske grupe sa VP u s. Goražde. Protivnapadom noću 21/22. juna, uz podršku 1. baterije, neprija-

[104] Isto, k. 397, br. reg. 2—14; k. 392, br. reg. 22—3, 30—3; •k- 1253, br. reg. 8/7; Hronologija, str. 758.

telj je odbačen na polazne položaje. Karakteristično je dejstvo ove baterije u protivnapadu 4. proleterske brigade na Kacuber i Turjak, istočno od Berana. Baterija je dobila zadatak da 21. juna u 22.00 časa koncentracijama vatre neutrališe neprijateljsku bateriju od 2 topa na Kacuberu (tt. 1570) i pripremi juriš pešadije radi odbacivanja neprijatelja sa Kacubera i Turjaka prema Rožaju. Neposredno pred mrak, 21. juna, komandant 1. diviziona je 1 top 75 mm 1. baterije postavio otvoreno na greben južno od Simovče (k. 1346) za neposredno gađanje neprijateljske baterije, sa odstojanja oko 3 km, jer terenski uslovi nisu omogućavali izbor vatrenog položaja bliže cilju. Vatreni položaj neprijateljske baterije znatno je nadvišavao VP 1. baterije, što je omogućavalo odlično osmatranje. No, bez obzira na sve to, baterija 1. diviziona je u prvi sumrak, radi izvršenja korekture, otvorila vatru na položaj neprijateljske baterije. U momentu kad je top 1. baterije' opalio prvi metak i neprijateljska baterija je otvorila vatru, prvo na osmatračnicu štaba 4. proleterske brigade, koja je bila nešto ulevo od VP baterije, a zatim i na VP 1. baterije, ali bez naročitog uspeha. Po padu mraka obe baterije su prekinule vatru koju više nisu otvarale sve do 22.00 časa, kada je otpočeo napad. U 22.00 časa 1. baterija je brzom paljbom otvorila vatru na neprijateljsku bateriju, koja je na ovu odgovorila, ali bezuspešno, jer su neprijateljske granate eksplodirale daleko pozadi ili ispred VP 1. baterije. Tako je brzom paljbom neprijateljska baterija dosta brzo neutralisana i primorana da se prebaci na nove VP, pozadi Kacubera, odakle više nije dejstvovala.[103]

Manevar artiljerije 2. udarnog korpusa na velikom prostoru od r. Tare do doline Zete, kroz besputni kanjon Morače, i natrag do Tare, a zatim u dolinu Lima, preko teško prolaznog zemljišta, sa vrlo oskudnim transportnim sredstvima i oskudnom ljudskom i stočnom hranom, izrazit je primer požrtvovanja i nesebičnog zalaganja artiljeraca u izvršavanju postavljenih zadataka. Komanda 2.

[105] Isto, k. 738, br. reg. 4—3; k. 392, br. reg. 29—3; k. 754, br. reg. 42—1, 8—4, 51—1; Osi. rat, druga knj., str. 222—228; Hronologija, str. 788.

Udarnog korpusa objektivno je cenila ulogu artiljerije i njenu vatrenu moć, postavljajući joj zadatke prema konkretnim prilikama i stvarnim mogućnostima.

DEJSTVA U MAKEDONIJI

U aprilu i maju 1944. jedinice NOV u Makedoniji zaplenile su nešto topova i minobacača, ali još nije bilo uslova da se formiraju artiljerijske jedinice u sastavu NOU brigada. Tako su 10. aprila kod s. Rusca, blizu Kumanova, 3. makedonska brigada i jedan bataljon Kosovskog NOP odrgda razbili lovački bataljon 56. pešadijskog puka bugarske 14. divizije, naneli mu osetne gubitke i zaplenili 1 top, 2 minobacača i drugo naoružanje i opremu. Ista brigada je iznenadnim i snažnim napadom 25. aprila u 4.20 časova upala u Kratovo, razbila posadu od 80 policajaca, oko 100 „kontraša" i jedne čete od 120 ljudi lovačkog bataljona i zaplenila 4 minobacača.

Udarna grupa, sastava: 3. makedonska brigada, bez jednog bataljona, i po jedan bataljon Kosovske i 6. južnomoravske brigade, u borbama od 20. maja do 20. juna 1944. na području istočne Makedonije razbila je znatne delove 48. i 49. pešadijskog i 17. artiljerijskog puka bugarske 17. divizije, 52. pešadijskog puka bugarske 29. divizije i bugarskog 1. armijskog puka, i, pored ostalog, zaplenila 14 minobacača i 3 topa. U borbama u širem rejonu Struge, delovi 1. makedonsko-kosovske brigade razbili su 1. juna jednu nemačko-balističku kolonu iz Struge i Debra i zaplenili 2 minobacača.

Uz minobacače bilo je zaplenjeno i nešto više mina, tako da su ova oruđa odmah upotrebljavana protiv neprijatelja, dok je uz topove, obično zaplenjivano malo granata. Međutim, tamo gde je uz oruđa zaplenjena i municija, ova su uspešno odmah korištena protiv neprijatelja, jer su se borci makedonskih jedinica na njima brzo snalazili, bez obzira na različitost kalibara i sistema.[106]

[106] Zbornik, tom VII, knj. 33. dok. 19, 89; „Pregled narodno-oslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1944", str. 77, 78, 82, 85; Hronologija, str. 736, 765, 794, 796.

C. RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U DRUGOJ POLOVINI 1944. DO OSLOBOĐENJA BEOGRADA

DIREKTIVA VRHOVNOG KOMANDANTA ZA RAZVOJ ARTILJERIJE

Polovinom 1944, na ostrvu Visu formirano je Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, kao njegov organ za organizaciju, opštu evidenciju i nastavu u artiljeriji i za snabdevanje jedinica po artiljerijsko-tehničkoj grani. Radi daljeg razvoja i najcelishodnije upotrebe artiljerije, postavljajući je na mesto koje joj prema vatrenoj moći u borbi pripada, Vrhovni komandant je 30. avgusta 1944. izdao direktivu da se prema tada postojećim mogućnostima, formiranje artiljerijskih štabova, jedinica i ustanova vrši po sledećoj osnovi:

a) Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba — formirano je kao organ Vrhovnog štaba za opštu evidenciju, nastavu, organizaciju i formaciju artiljerije i snabdevanje svih jedinica po artiljerijsko-tehničkoj grani. Ovo odeljenje je imalo tri odseka: organizacijski, nastavni i materijalni. Odeljenjem je rukovodio načelnik odeljenja (Karei Levičnik) i njegov pomoćnik (pukovnik Branko Obradović), koji je ujedno bio i šef Organizacionog odseka, a nastavnim i materijalnim odsecima šefovi odseka. Materijalni odsek se sastojao od tri sekcije — I sekcija opšta, II sekcija artiljerijska, za snabdevanje artiljerije svim artiljerijskim potrebama, i III sekcija pešadijska, za snabdevanje pešadije ubojnom spremom.

b) Artiljeriju Vrhovnog štaba (AVS) sačinjavale bi formirane samostalne artiljerijske jedinice, kao artiljerijska rezerva, pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba.

c) Artiljerijsko odeljenje Glavnog štaba (AOGŠ) — kao organ Glavnog štaba za evidenciju, nastavu i snabdevanje artiljerije na područnoj teritoriji i rukovođenje artiljerijskim odsecima postojećih štabova korpusa. Odeljenjem je rukovodio načelnik odeljenja sa 2—3 pomoćnika-artiljerijska oficira, sposobna za obavljanje navedenih zadataka.

d) Artiljerijski odsek štaba korpusa (AOK) — kao organ štaba korpusa za evidenciju, nastavu i snabdevanje artiljerije u korpusu. Odsekom je rukovodio načelnik odseka sa 2—3 pomoćnika artiljerijska oficira.

e) Korpusna artiljerija (AK) — artiljerijski divizion od 2—3 baterije po 4 oruđa, pod neposrednom komandom štaba korpusa. Korpusi koji nisu imali potreban broj oruđa za formiranje celog diviziona, trebalo je da odmah formiraju štab diviziona i 1 bateriju, a docnije da formiraju i ostale baterije. U daljem razvoju artiljerije trebalo je da se, prema stepenu popune artiljerijskim oruđima, u korpusu formira artiljerijska grupa, sastava: štab artiljerijske grupe i? 2—4 artiljerijska diviziona, s tim što su oruđa mogla biti raznih kalibara i modela.

f) Divizijska artiljerija (AD) — po formiranju korpusnog diviziona, od preteklih artiljerijskih oruđa, u svakoj diviziji, a naročito u onim koje imaju samostalne zadatke, da se formira po jedna baterija od 4 oruđa kao prateća baterija divizije, koja će se, po prijemu potrebnih oruđa, razviti u artiljerijski divizion od 2—3 baterije.

g) Artiljerijske škole (AŠ) s obzirom na ratne prilike i stručno znanje artiljeraca, predviđeno je da se nastava u artiljeriji izvodi u tri stupnja:

— stupanj niže artiljerijske nastave — koja je obuhvatala nastavu u trupi za obuku poslužilaca i osposobljavanje vođa odeljenja, vodnika, zamenika komandira, komandira baterija i specijalista u artiljeriji, sa kojima se nastava izvodila na artiljerijskim kursevima i artiljerijskim grupama ili korpusnim divizionima, po planu štabova korpusa;

— stupanj srednje artiljerijske nastave — za osposobljavanje komandira baterija i komandanata diviziona i drugih kadrova komandi baterija i štabova diviziona, sa kojima se nastava izvodila na artiljerijskim kursevima pri oficirskim školama Glavnih štabova, i

— stupanj više artiljerijske nastave — za osposobljavanje komandanata artiljerijskih grupa, komandanata diviziona i komandira samostalnih baterija, sa kojima se nastava izvodila na artiljerijskim kursevima pri Oficirskoj školi Vrhovnog štaba.

Pri pojedinim artiljerijskim kursevima predviđeni su i specijalni kursevi za obuku specijalista u artiljeriji — za vezu, izviđačko-obaveštajnu službu, čitanje karata i planova i drugi. Pri izboru slušalaca za pojedine artiljerijske kurseve, obraćana je pažnja da izabrani slušaoci mogu pratiti artiljerijsku nastavu i da se mogu razvijati za dužnosti u artiljeriji.

Direktivom je predviđeno da korpusi u kojima ima malo protivtenkovskih oruđa, ova uključe u divizijsku artiljeriju, a gde ima više pt-oruđa, da se pt-topovi manjeg kalibra prebace u sastav pešadijskih brigada, a od pt-topova 47 mm i većeg kalibra da se formiraju korpusne i divizijske protivtenkovske jedinice.

S obzirom na tadanje stanje ljudstva, stoke i materijala, direktivom su predviđeni u artiljeriji: baterija, divizion i artiljerijska grupa sledećeg formacijskog sastava:

a) Baterija:

— komanda baterije: komandir, politički komesar, zamenik komandira, pomoćnik političkog komesara, vodni oficir, baterijski podoficir, 5 izviđača, 5 telefonista i signalista, 3 grla za nošenje sredstava za vezu, kancelariju i kuhinju;

— borni deo baterije: 4 topovska odeljenja, u svakom vođa odeljenja, politički delegat, 6 poslužilaca, 8 konjovodaca sa 8 tovarnih konja u brdskoj, odnosno 6 vozara sa 6 teglećih konja u poljskoj bateriji i peto odeljenje prve popune 10 tovarnih konja;

— popunjujući deo baterije: vođa popunjujućeg dela, politički delegat, dva odeljenja po 10 konjovodaca i po 10 tovarnih konja; majstor-bravar, majstor-sedlar, majstor-potkivač, veterinar i 8 rezervnih poslužilaca, i

— baterijska komora: vođa komore, 6 konjovodaca, 6 tovarnih konja u brdskoj, odnosno 2 kola sa vozarima i konjima u poljskoj bateriji i 3 kuvara.

b) Divizion:

— štab diviziona: komandant, politički komesar, zamenik komandanta, pomoćnik političkog komesara, ađutant i referenti za obaveštajnu, intendantsku, sanitetsku i veterinarsku službu;

— izviđačko odeljenje jačine prema potrebi;

odeljenje za vezu sa potrebnim sredstvima;

2—3 baterije od po 4 topa, i

— štapska komora.

Kad su popunjujući delovi baterija sastavljeni ujedno. obrazovali su popunjujući deo diviziona.

c) Artiljerijska grupa korpusa:

— štab grupe, sastava po istim načelima kao što je predviđeno za štab diviziona, s tim što je za mesto ađutanta predviđen načelnik štaba artiljerijske grupe;

— 2—4 diviziona, bez obzira na kalibar i model oruđa.

Direktivom je predviđeno da komandire baterija, komandante diviziona, komandante artiljerijskih grupa i načelnike artiljerijskih odseka korpusa postavljaju glavni štabovi, odnosno štabovi samostalnih korpusa, a načelnike artiljerijskih odeljenja glavnih štabova, odnosno artiljerijskih odseka samostalnih korpusa Vrhovni štab.[107]

Organizaciju protivavionske artiljerije vršilo je Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, prema tada postojećim sredstvima i mogućnostima. Za zaštitu artiljerije operativni štabovi su bili dužni da prema stvarnim potrebama i mogućnostima za svaku artiljerijsku jedinicu formiraju stalnu ili privremenu jedinicu, od čete ili bataljona pešadije, sa nužnim protivtenkovskim i protivavionskim sredstvima.

FORMIRANJE ARTILJERIJSKIH JEDINICA U GRAVINI (ITALIJA) I NA O. VISU

Po formiranju, Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba je u julu i avgustu 1944. osetno uticalo i neposredno ukazalo pomoć u formiranju 1. i 2. motorizovanog diviziona u Gravini u južnoj Italiji, pri reorganizaciji artiljerijskih jedinica 26. divizije 8. korpusa na ostrvu Visu, kao i pri formiranju brdskih baterija koje su kasnije saveznickim avionima iz Italije prebačene na kopno — jedna 29. diviziji na aerodrom kod Gacka i dve brdske baterije

[107] Isto, k. 15, br. reg. 19—1; 15A, br. reg. 19—3/1; Hronologija, str. 810.

1. proleterskom korpusu na aerodrom Negobuđu, kod Zabljaka.

U Gravini je početkom avgusta formiran 1. brdski motorizovani divizion od oruđa i drugog materijala, primljenih od zapadnih saveznika. Sastav diviziona je bio: štab diviziona, dve baterije od po 4 topa 75 mm M. 1—4, jedna baterija od 4 pt-topa 57 mm i popunjujući deo diviziona. Topovi su prevoženi automobilima marke „Djeap" (Džip), a popunjujući deo diviziona vozilima marke „Dogde" (Dodž), tako da je u divizionu bilo ukupno 86 vozila. Kompletan divizion sa popunjujućim delom je bio vrlo pokretljiv i popunjen sredstvima za održavanje telefonske i radio-veze, kako unutar diviziona, tako i sa jedinicama koje u borbi podržava. Starešinskim i boračkim sastavom divizion je popunjen delimično starešinama koje su iz zemlje u Italiju prebačene savezničkim avionima, a najvećim delom pripadnicima NOVJ koji su kao ranjenici bili na lečenju u Italiju i ozdravili, dok je u njegov sastav ušlo i nešto ljudstva koje se od ranije nalazilo u Italiji (internirci i zarobljenici). Radi toga, Vrhovni štab NOV i POJ je već 21. juna naredio štabu 2. udarnog korpusa da avionom uputi 30 oficira u bazu NOVJ u Italiji radi formiranja artiljerijskih jedinica.

Odmah po formiranju, u divizionu je otpočela nastava. Na kraju nastave izvršena su i tri bojna gađanja iz artiljerijskih oruđa, sa vrlo dobrim uspehom. Po oslobođenju Dubrovnika, ovaj divizion je, u oktobru, brodom prebačen iz Barija u ovaj grad, a odatle u Trebinje. Zatim je preko Bileća prebačen u Nikšić, u sastav Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa.

U Gravini je na isti način formiran i 2. brdski motorizovani divizion, koji je po oslobođenju Splita prebačen u Dalmaciju i polovinom novembra ušao u sastav Artiljerijske grupe 8. korpusa.

Za izvođenje niže artiljerijske nastave, na Visu je formiran Školsko-dopunski divizion mešovitog sastava, u kome je izvođena nastava na brdskim i pt-topovima raznog kalibra i modela. U ovom divizionu je priman artiljerijski materijal od zapadnih saveznika i izvođena nastava sa ljudstvom brdskih baterija koje su posle završene obuke, sa oruđima brodom sa Visa prevožene u Italiju

(Bavi i Brindizi), a odatle savezničkim avionima na kopno __ 29. diviziji na aerodrom kod Gacka i 1. proleterskom korpusu na negobuđki aerodrom (kod Zabljaka). Školsko--dopunski divizion bio je neposredno potčinjen Artiljerijskom odeljenju Vrhovnog štaba i razmešten u s. Podhumlje, na ostrvu Visu.

Za odbranu ostrva Visa formirana je Grupa pozicijske (obalske) artiljerije, sastava: haubički divizion od 3 baterije po 4 haubice 100 mm M. 14/19, bez sredstava za vuču, i I, II i III artiljerijski sektor — svega 88 artiljerijskih oruđa raznih kalibara i modela. Sva oruđa ovih sektora bila su bez sredstava za vuču. Ovi sektori su kasnije objedinjeni u dva: istočni i zapadni artiljerijski sektor. Grupa pozicijske artiljerije nije imala poseban štab grupe, već su štabovi artiljerijskih sektora i štab haubičkog diviziona bili, u taktičkom i stručnom pogledu, neposredno potčinjeni štabu artiljerijske grupe 8. korpusa, odnosno štabu 26. divizije kome su bili pridati dok se ovaj nalazio na o. Visu.

Na o. Visu, od artiljerije 26. divizije 30. avgusta je formirana Artiljerijska grupa 8. korpusa, sastava: štab grupe (komandant Karei Levičnik (od oktobra), politički komesar Vinko Maglica[108]), 1. i 2. brdski divizion od po dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1 (američki) i jedan pt--divizion topova 47 mm M. 32, ručna artiljerijska radionica, intendantura i previjalište dotadašnjeg štaba artiljerije 26. divizije. U taktičkom pogledu artiljerijska grupa je pridata štabu odbrane o. Visa, odnosno štabu 26. divizije. Protivtenkovski divizion bio je u sastavu artiljerijske grupe radi jednoobrazne i što uspešnije nastave i sadejstva u taktičkom pogledu, a 9. septembra je u sastavu artiljerijske grupe formirana i jedna motorizovana baterija od 2 dugačka poljska topa 105 mm M. 28, koji su bili na VP Kamik i Polivalo, u sklopu obalske artiljerije.[109]

[108] Za komandanta ove grupe određen je pukovnik Božidar Kraut, koji se tada nalazio u GŠ Hrvatske i nije prebačen na o. Vis niti je ovu dužnost primio. U oktobru 1944. dužnost komandanta art. grupe primio je pukovnik Karei Levičnik (k. 524 br. reg. 1/1, 5/1).

"> Isto, k. 15A, br. reg. 4—3/1, 12—3, 15—3, 20—3; k. 524 br. reg. 1/1, 5/1; major Tišma Petar i poručnik Lukavac: „Formiranje

Radi pravilne upotrebe artiljerije, uprave i rukovanja vatrom, Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba je 19. avgusta naredilo da se u svim artiljerijskim jedinicama formiraju organi za izviđačko-osmatračku službu. Time je ukazano na važnost i potrebe ove službe za račun artiljerije. U artiljerijskim štabovima i jedinicama na o. Visu odmah su u baterijama formirana izviđačka odeljenja (vođa odeljenja i njegov pomoćnik podoficiri i 6 izviđača boraca), a u divizionima izviđački vodovi (2 oficira, 1 politički delegat i 7 izviđača boraca). Istovremeno je pri štabu artiljerije 2G. divizije formiran izviđački vod, sastava i jačine kao u divizionima, sa težnjom da se kasnije razvije u izviđačko-štabnu bateriju, koja bi bila sastava: komandir, politički komesar, zamenik komandira i pomoćnik političkog komesara, oficiri i 30 izviđača boraca. Nastava sa izviđačima iz artiljerijskih jedinica na Visu izvođena je po grupama u školsko-dopunskom divizionu, i to po 7 dana za svaku grupu.

Od ljudstva i materijala pri školsko-dopunskom divizionu, 29. avgusta je na o. Visu formiran 3. brdski divizion, sastava: štab diviziona, 1. baterija od 4 topa 75 mm M. 2 (američki) i 2. baterija od 4 topa 75 mm M. 15. Divizion je bio neposredno pod komandom Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, a u pogledu taktičke upotrebe pridat štabu 26. divizije.[110]

Od haubičkog diviziona, iz sastava pozicijske artiljerije i baterije dugačkih topova 105 mm M. 28, formiran ie 15. septembra 1. teški motorizovani divizion, sastava: štab diviziona, 1. i 2. baterija od po 4 haubice 100 mm M. 14/19 i 3. baterija od 2 dugačka topa 105 mm M. 28. Ovaj divizion je bio neposredno pod komandom Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, a u taktičkom pogledu pridat štabu 26. divizije na o. Visu. Dotadanja 3. baterija haubičkog diviziona, čija oruđa su bila sa drvenim točkovima, ostala je kao samostalna baterija na VP u rejonu s. Kostime, sa istim zadacima koje je i ranije imala.[111]

i borbe motorizovanog diviziona II udarnog korpusa", „Artiljerijski glasnik", br. 5/50, str. 51. Hronol., str. 781, 842.

[110] Isto, k. 15A, br. reg. 8—3, 10—3, 41—3.

[111] Isto, k. 15A, br. reg. 28—3; Hronologija, str. 879.

Da bi se mehanička radionica IV pomorskog sektora u Komiži što racionalnije iskoristila za opšte potrebe, ona ie naređenjem Vrhovnog štaba od 8. avgusta pridata materijalnom odseku Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba. U njoj su posle ovoga radovi na kompletiranju i opravci materijala, po artiljerijsko-tehničkoj grani, izvođeni po planu materijalnog odseka, kako za opšte potrebe, tako i za potrebe svih jedinica na ostrvu Visu.[112]

Prema planu Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, sa Visa su brodom prevezene u Italiju, a zatim saveznickim transportnim avionima prebačene na aerodrom Negobuđa, kod Zabljaka, 1. proleterskom korpusu dve kompletne baterije od po 4 topa 75 mm M. 1—4. Jedna brdska baterija od 4 topa, sa 642 granate, 55 ljudi, 36 mazgi, 47 samara, 9 zaprežnih pribora i materijalom za vezu sa 6 radio-stanica, prebačena je u vremenu od 2/3. do 14/15. avgusta, a druga brdska baterija, sa najnužnijim brojem tovarnih mazgi i konja, prebačena je nešto kasnije. Obuka za ukrcavanje mazgi u avione i iskrcavanje iz aviona izvedena je na Visu, gde je i sa baterijama izvedena nastava i ljudstvo obučeno u rukovanju oruđima. Jedna brdska baterija od 4 topa 75 mm M. 1—4, sa 600 granata, materijalom za tovarenje oruđa, sredstvima za vezu i 39 artiljeraca, prebačena je 18. septembra iz Komiže na Visu brodom u Brindizi, a odatle 26. septembra saveznickim avionima na aerodrom kod Gacka, u sastav 29. divizije.

Za osposobljavanje komandanata artiljerijskih grupa, komandanata diviziona i komandira samostalnih baterija, u avgustu je počela nastava na artiljerijskom kursu, pri oficirskoj školi Vrhovnog štaba, na Visu. Artiljerijski kurs je smešten u s. Pothumlju i neposredno podčinjen Artiljerijskom odeljenju Vrhovnog štaba, koje je takođe bilo smešteno u s. Pothumlju na Visu. Nastava na kursu izvođenja je po planu dvomesečne nastave, a na kursu je bilo 20 slušalaca artiljeraca iz korpusa, (3 majora, 3 kapetana, 12 poručnika, 6 potporučnika, 2 zastavnika, 3 vodnika i 1 borac). Nastavu gađanja na kursu su prvih dana predavali saveznički oficiri na engleskom jeziku, a prevodili su jugoslovenski studenti, koji nisu poznavali artiljerijsku

[112] Isto, k. 15A, br. reg. 5—3/1.

terminologiju, što se negativno odražavalo na uspeh u nastavi, jer je trebalo duplo više vremena za savlađivanje predviđenog gradiva.[113]

Radi prebacivanja na kopno, a kasnije u Beograd, Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba nije funkcionisalo od 1. oktobra do 2. novembra, kada je produžilo rad u punom sastavu. Takođe su 30. septembra na Visu rasformirani školsko-dopunski divizion i 3. brdski divizion. Od ljudstva i materijala školsko-dopunskog diviziona, štaba diviziona i 1. baterije 3. brdskog diviziona, formiran je 3. brdski divizion novog sastava: štab diviziona i tri baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4, koji je ušao u sastav artiljerijske grupe 8. korpusa, dok je 2. baterija 75 mm M. 15 koja je dotada bila u sastavu 3. brdskog diviziona, ušla u sastav 2. brdskog diviziona artiljerijske grupe 8. korpusa. I 1. teški motorizovani divizion, dotada neposredno potčinjen Artiljerijskom odeljenju Vrhovnog štaba, ušao je u sastav artiljerijske grupe 8. korpusa. Štabu artiljerijske grupe 8. korpusa pridat je i materijalni odsek Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, sa svim artiljerijskim radionicama na ostrvu Visu. Dužnost komandanta Artiljerijske grupe 8. korpusa primio je, početkom oktobra, pukovnik Karei Levičnik, do tada načelnik Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba.

Istovremeno je rasformiran i artiljerijski kurs pri oficirskoj školi Vrhovnog štaba u s. Pothumlju na Visu. Oko polovine slušalaca ovog kursa vraćeno je na kopno

[118] Isto, k. 15A, br. reg. 3—3/1, 9—3/1, 15—3/1, 33—3, 37—3; k. 371, br. reg. 1/2—9; k. 1143, br. reg. 32—8, 14—1—9; k. 1100, br. reg. 3/5.

Prva brdska baterija za 1. proleterski korpus prebačena je sa 4 aviona, i to: noću 2/3. avgusta 10 boraca, 1 top 75 mm, 144 granate, 4 mazge, 11 samara, 2 zaprežna pribora, materijal za vezu sa 3 radio-stanice; noću 3/4. avgusta 19 boraca, 2 topa, 111 granata, 8 mazgi, 17 samara, 4 zaprežna pribora, materijal za vezu; 4/5. avgusta 16 boraca, 1 top, 210 granata, 8 mazgi, 11 samara, 3 zaprežna pribora, materijal za vezu sa 2 radio-stanice; 6 7. avgusta 4 borca, 27 granata, 8 mazgi; 11/12. avgusta 5 boraca, 60 granata, 4 mazge, 1 radio-stanicu; 12/13. avgusta 1 borac, 4 mazge, 4 samara i 14/15. avgusta 90 granata i delovi za kompletiranje samara svega: 55 ljudi, 4 topa, 642 granate, 36 mazgi, 47 samara sa delovima za kompletiranje, 9 zaprežnih pribora, materijal za vezu sa 6 radio--stanica (Arhiv VII. k. 371, br. reg. 1/2—9).

u artiljerijske jedinice korpusa, koje su ih na kurs uputile, dok je 25 slušalaca — oficira i 20 boraca radio-telegrafista, sa delom Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, brodom iz Komiže, 1. oktobra, prebačeno u Bari u Italiju. Odavde su tek 1. novembra savezničkim avionima prebačeni na improvizovani aerodrom u s. Divci kod Valjeva i sutradan vozom stigli u Beograd za popunu novoformiranih artiljerijskih štabova i jedinica na području Beograda i Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba.[114]

. DEJSTVA U HRVATSKOJ

a) Borbe u Dalmaciji

Oslanjajući se na priobalski pojas slobodne teritorije srednjeg Jadrana i o. Vis, jedinice 8. korpusa otpočele su u septembru operacije za konačno oslobođenje Dalmacije, sa srednjedalmatinskim ostrvima. Dok su 9, 19. i 20. divizija 8. korpusa dejstvovale na kopnu, presecajući komunikacije koje sa morske obale vode na sever u dolinu Save, njegova 26. divizija (1, 11. i 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada), u sadejstvu sa Mornaricom NOVJ, desantnim operacijama sa ostrva Visa, oslobađala je srednjedalmatinska ostrva. Stabu 26. divizije bila je, u operativnom pogledu, potčinjena i Artiljerijska grupa 8. korpusa na ostrvu Visu. Jedinice ove grupe bile su dobro izvežbane za desantne operacije i dobro popunjene municijom i ostalom opremom po artiljerijsko-tehničkoj grani, kao i sredstvima za vezu i priborima za rukovanje vatrom baterija i diviziona i osposobljene za izvršavanje i najsloženijih borbenih zadataka. U ostalim divizijama 8. korpusa koje su operisale na kopnu, bilo je malo artiljerije: u 9. diviziji 3 brdska i 2 poljska topa, u 19. diviziji 2 brdska, 3 poljska i 3 pt-topa, u 20. diviziji 4 brdska i 8 pt-topova, a od oktobra i 4 haubice 100 mm. Divizije su

[114] Isto, k. 15A, br. reg. 41—3.
Međutim, ova grupa je i pored svih nastojanja da se što pre prebaci na kopno avionima, ostala u Bariju tokom celog oktobra, tako da je sa njom za to vreme organizovana teorna nastava.

raspolagale ograničenom količinom municije za sva oruđa.[115]

Odbranu obalskog pojasa i ostrva neprijatelj je organizovao za odbranu po grupnom sistemu, koristeći i utvrđenja tipa stalne fortifikacije, koja su bila ranije izgrađena. Samo delimično popunjene teškim naoružanjem, 9, 19. i 20. divizija su bile vrlo pokretljive, što je omogućavalo da presecanjem komunikacija, onemoguće neprijatelju manevar između uporišta i da u određeno vreme i na određenom mestu, nad njim ostvare nadmoćnost, iako je opšti odnos snaga bio oko 2 : 1 u korist neprijatelja, a u artiljeriji nesrazmerno veći, jer je neprijatelj, osim pokretne artiljerije u sastavu operativnih jedinica, raspolagao i većim brojem obalskih baterija.

DESANTI NA SREDNJEDALMATINSKA OSTRVA

U luku Hvar se 8. septembra 1944. iskrcala ojačana 1. dalmatinska brigada 26. divizije, sa pridatom 1. baterijom 1. brdskog diviziona Artiljerijske grupe 8. korpusa i 9. septembra u rejonu Starigrada razbila delove nemačkog bataljona „Brandenburg", koji se delom snaga ukrcao u luci Vrbovska i otplovio prema kopnu, a delom snaga razbežao po ostrvu. Posle toga, 1. dalmatinska brigada, sa pridatom baterijom, sutradan se vratila na ostrvo Vis, zaplenivši na Hvaru 2 topa.

Prema planu štaba 26. divizije, za istovremeni desant na sva srednjedalmatinska ostrva, obrazovane su dve operativne desantne grupe: prva, koju su obrazovale 1. i 12. dalmatinska brigada sa 1. baterijom 2. brdskog diviziona Artiljerijske grupe od 4 topa 75 mm M. 1—4, za desant na ostrvo Brač, istočni deo ostrva Hvara, i ostrvo Šoltu, i druga, sastava 3. prekomorske i 11. dalmatinska brigada sa 2. baterijom 1. brdskog diviziona od 4 topa 75 mm M. 1—4 za desant na Korčulu, Mljet i poluostrvo Pelješac. Za odbranu Visa zadržana su četiri bataljona (1 bataljon 3. prekomorske i 3 bataljona 11. dalmatinske brigade), sa 1. brdskim divizionom (bez 2. baterije) i 2. brdski divizion (bez 1. baterije).

[115] Isto, k. 112A, br. reg. 13—2.

Desant sa o. Visa na o. Brač otpočeo je noću 11/12. septembra. Tri bataljona (2, 3. i 4.) 12. brigade iskrcala su se 12. septembra u 2.00 časa u uvali Bobovišće, u luci Milna i uvali Lučice, bez otpora neprijatelja. Ovoga dana, posle žestoke borbe, oslobodili su zapadni deo ostrva i blokirali Supetar, u kome se uporno branio 3. bataljon 738. puka nemačke 118. lovačke divizije, sa dve baterije iz 668. artiljerijskog puka, uz podršku dve obalske baterije sa kopna. Noću 12/13. septembra u uvali Bobovišću se iskrcala 1. baterija 2. brdskog diviziona Artiljerijske grupe 8. korpusa i vod tenkova (2 tenka), ali u borbi nisu učestvovali, jer gu se nemačke jedinice, pod zaštitom mraka, prebacile u Makarsku. Zaplenjene su 4 haubice i 2 pt-topa.

U rejonu Sumartina uporno se branio 2. bataljon 738. puka nemačke 118. lovačke divizije, sa 5 pav-topova malog kalibra, jednom baterijom iz 668. artiljerijskog puka i jednom obalskom baterijom 90 mm kod k. 16 (Sv. Rok), uz podršku obalske baterije severno od Makarske i dve poljske baterije 668. artiljerijskog puka iz rejona Baške Vode i s. Dupci.

Za napad na Sumartin, 1. bataljon 12. dalmatinske brigade se noću 11/12. septembra, neometano od neprijatelja, iskrcao u luku Spilica, a do 14. septembra prikupila se zapadno od Sumartina i 1. dalmatinska brigada (od 4 bataljona) sa 1. baterijom 2. brdskog diviziona. Baterija je postavljena na VP u rejonu k. 406 (Sv. Toma), oko 5,5 km zapadno od Sumartina.

Artiljerijska priprema napada na Sumartin izvršena je 14. septembra od 17.00 do 19.00 časova, ali pešadija nije iskoristila vatru artiljerije, već je prešla u napad tek u 20.00 časova. Zbog toga, kao i zbog nedovoljne artiljerije, napad nije uspeo, pa su se bataljoni povukli na polazne položaje. Sutradan 15. septembra artiljerija je u više navrata tukla otporne tačke Sv. Nikolu, Sumartin i Sv. Rok, odakle je dejstvovala i neprijateljska artiljerija. Od 20.00 do 21.00 čas ovog dana ponovljena je artiljerijska priprema. Ovog puta su na vreme prešli u napad 1. i 2. bataljon 1. dalmatinske i 1. bataljon 12. dalmatinske brigade, ali nisu postigli uspeh, jer se neprijatelj, uz jaku podršku artiljerije sa obale, uporno branio. U međuvremenu su za

podršku jedinica 26. divizije stigle i dve savezničke baterije 87 mm, koje su sa VP u rejonu Sv. Toma 16. septembra otpočele dejstvo. Odlučujućem napadu 17. septembra u 4.00 časa prethodila je jaka artiljerijska priprema triju baterija, u trajanju 60 minuta. Uz vrlo jaku podršku artiljerije, do 12 časova ovog dana likvidirana su sva neprijateljska uporišta, osim jake otporne tačke Sv. Nikola, iz koje su oko 250 vojnika, noću 17/18. septembra, pokušali da se probiju prema luci Povija, ali su zarobljeni. Uništeno je i zaplenjeno 5 pav-topova, 4 topa 90 mm, 2 haubice 100 mm i 1 top 75 mm. U borbama na ostrvu Braču artiljerija je uspešno dejstvovala, utrošivši oko 1.500 granata.

Ostrvo Korčulu je branio jedan bataljon 750. puka nemačke 118. lovačke divizije, sa jednom baterijom od 3 topa 75 mm iz 668. artiljerijskog puka, u rejonu s. Pupnat i dve pav baterije u mestu Korčuli. Desant na ovo ostrvo noću 13/14. septembra izvršila su dva bataljona 11. dalmatinske brigade i dva bataljona 3. prekomorske brigade 26. divizije, koji su se 14. septembra oko 5 časova iskrcali u uvali Brna. Oko 8 časova istog dana u ovoj uvali se iskrcala i 2. baterija 1. brdskog diviziona. Međutim, neprijatelj se ovog dana užurbano prebacio na poluostrvo Pelješac.

U s. Kućište i Orebić, na poluostrvu Pelješcu, koje su branili delovi 750. puka nemačke 118. lovačke divizije i jedan bataljon 369. legionarske divizije, 15. septembra iskrcao se 3. bataljon 11. dalmatinske brigade, a s večeri i u toku noći u uvali Borje iskrcala se i 3. prekomorska brigada sa 2. baterijom 1. brdskog diviziona Artiljerijske grupe 8. korpusa. Do uveče 16. septembra oslobođen je Trpanj. Sutradan 17. septembra sa VP u s. D. Pijavičino, 2. baterija 1. brdskog diviziona uspešno je podržavala 3. prekomorsku brigadu i 3. bataljon 11. dalmatinske brigade na Dubovac (k. 372), Gradinu (tt. 244) i Stražicu (k. 121), gde se uporno branio jedan nemački bataljon, podržavan brdskom i obalskom artiljerijom. Po ovlađivanju ovim položajima, 18. septembra uveče, 2. baterija 1. brdskog diviziona prebačena je na VP u rejonu, s. Sparagović (6 km zapadno od Stona), odakle je 21. septembra uspešno tukla neprijatelja u Stonu. U drugom ešelonu na

Pelješac su prebačene i ostale dve baterije 1. brdskog diviziona i dve baterije pt-diviziona (od 8 pt-topova 47 mm podešenih za tovarenje), dok su druge dve baterije pt-diviziona od 8 pt-topova 47 mm postavljene na VP kod mesta Korčule i na Rtu Ražnjić da sprečavaju saobraćaj neprijateljskih brodova kroz Pelješački kanal.

Sa 12. dalmatinskom brigadom, noću 22/23. septembra, na ostrvo Šoltu, u s. Stomorska, iskrcala se 1. baterija 2. brdskog diviziona i postavljena na VP u rejonu Gornjeg Polja za podršku 12. dalmatinske brigade u napadu na 2. i 9. četu 3. bataljona 892. puka nemačke 264. pešadijske divizije u »Grohote. Baterija nije otvarala vatru, pošto je neprijatelj bez borbe napustio ostrvo. Od 23. do 26. septembra baterija je sa VP u rejonu s. Maslinica (na o. Šolti), gađajući krajnjim dometom, podržavala 4. bataljon 12. dalmatinske brigade u napadu na k. 103, tt. 177 i s. V. Drvenik na ostrvu Veli Drvenik, gde se branila 11. četa 3. bataljona 892. puka nemačke 264. pešadijske divizije. Zatim se vratila na o. Brač, gde se do 20. oktobra prikupio ceo 2. brdski divizion artiljerijske grupe 8. korpusa. Odatle je 22. i 23. oktobra iskrcan u Krilu, zapadno od Omiša.

U istočnom delu ostrva Hvara, u rejonu Ublina (tt. 246), Grab (k. 235), Sućuraj uporno se branila 6. četa 2. bataljona nemačkog 738. puka, uz podršku 7. baterije 628. mornaričkog artiljerijskog diviziona, iz rejona Sućuraja i jedne obalske baterije sa obale, kod s. Podoca. Napad 5. bataljona 1. dalmatinske brigade na Sućuraj, zajedno sa jednom četom mornaričke pešadije 4. pomorskog obalskog sektora, 17. septembra, podržavala je 1. baterija 1. brdskog diviziona, koja se dva dana ranije iskrcala u Vaprinovu luku. Posle žestokih borbi poslednji otpor neprijatelja u SućUraju, a time i na Hvaru, slomljen je tek noću 20/21. novembra. U artiljerijskom dvoboju je uništena i jedna neprijateljska baterija.

Po oslobođenju srednjedalmatinskih ostrva, sem Drvenika, samostalna haubička baterija od 4 haubice 100 mm M. 14/19 sa o. Visa je 27/28. septembra prevezena u Sućuraj, odakle je vatrom zatvarala kanal i uspešno tukla neprijateljsku artiljeriju na obali, od s. Podoca do s. Igrana.

Pošto mornarička pešadija 3. pomorskog obalskog sektora nije imala odgovarajuća artiljerijska oruđa, 12. oktobra je sa ostrva Visa iz 3. brdskog diviziona upućena jedna baterija od 4 topa 75 mm M. 1—4 na ostrvo Pašman. Sa VP u s. Neviđane, u luci Cerena, 15/16. oktobra uspešno je tukla nemačke brodove koji su plovili od Zadra prema Biogradu n/m, a 17. oktobra sa VP u rejonu s. Baroluta ciljeve na obali kod Biograda n/m, kod s. Filipjakova, s. Turanj i Crni Krug (tt. 139) i utrošila 300 granata. Zatim je prebačena na ostrvo Ugljan, u rejonu s. Kukljica, i sa 280 granata uspešno tukla tvrđavu Sv. Mihovil i s Preko, pa se vratila na ostrvo Pašman, odakle je nešto kasnije prebačena na kopno i ušla u sastav artiljerije 19. divizije.[116]

U desantnim i borbama na srednjedalmatinskim ostrvima brdska artiljerija 8. korpusa je pravilno upotrebljavana i njena dejstva vrlo racionalno korištena. Ulažući velike napore, ona je i na besputnom i teško prolaznom zemljištu na ostrvima uspešno pratila pešadiju, vrlo efikasno dejstvovala i postigla odlične rezultate. Uz to ona je stekla dragocena iskustva, koja je umešno iskoristila u borbama za konačno oslobođenje zapadnih krajeva Jugoslavije.

BORBE NA SEKTORU STONA I OSTRIKOVCA

U rejonu Stona, Oštrikovca i Neuma nalazio se 370. puk 369. legionarske divizije, ojačan 2. divizionom 369. artiljerijskog puka, 19/999. kažnjenički bataljon i neke manje mornaričke jedinice. Za podršku delova 26. divizije

[116] **Isto, k. 1100, 1102; k. 15A, br. reg. 38—3.**
Oslobodilački rat, druga knj., str. 404—409;
Trgo Fabijan, pukovnik: „Oslobođenje srednjodalmatinskih otoka", Vojnoistorijski glasnik, br. 5/53, str. 39—69;
Karei Levičnik, general-major: „Doprinos artiljerije pri oslobođenju naših otoka", Mornarički glasnik, br. 4—5/52, str. 351:
Trgo Fabijan pukovnik: „Tri dana borbe za Sumartin", „Vojni glasnik", br. 12/56, str. 91—98.
Todor Radošević: „Ofanziva za oslobođenje Dalmacije", Beograd, 1965, str. 101—121.
Hronologija, str. 896—899.

u napadu na Ston i pri iskrcavanju na obalu određen je 1. brdski divizion i dve baterije pt-diviziona Artiljerijske grupe 8. korpusa.

Noću 10/11. oktobra, dve baterije 1. brdskog diviziona sa o. Hvara brodovima su prebačene na Pelješac, u rejon s. Trstenika, gde je 13. oktobra stigla i njegova baterija sa Visa. Tako se kompletan 1. brdski divizion prikupio u s. Janjini, odakle su, neometano od neprijatelja, 13. oktobra dve baterije prebačene u s. Sparagoviće, a treća u s. Brijest.

Prvu proletersku dalmatinsku brigadu, koja se 15. oktobra oko 21 č&s iskrcala u Soline i Klek, podržavale su 1. baterija 1. brdskog diviziona i 1. baterija pt-diviziona, sa VP u rejonu s. Brijest, Baldasan, koje su joj bile pridate. Jedanaestu dalmatinsku brigadu, koja je noću 16/17. oktobra otpočela napad na Ston, podržavali su I. brdski divizion (bez 1. baterije), sa VP u rejonu Ilino brdo, k. 469, s. Kuta, oko 2,5 km zapadno od Stona i 2. baterija pt-diviziona, koji su joj, takođe, pridati. Napad II. dalmatinske brigade podržavala je i jedna britanska baterija dugačkih topova sa VP na južnoj ivici ostrva Mljeta, koncentracijama vatre u rejonu Stona i s. Đunta Doli. Osmatračnica ove baterije nalazila se kod štaba 11. dalmatinske brigade, koji joj je određivao ciljeve.

Podržana koncentracijama vatre na Vjeternik (k. 321), Sv. Liberan (k. 324), Brijeg (k. 334), s. Slivno Ravno, a zatim na s. Naum, raskrsnicu puteva istočno od Nauma, k. 219, s. Badež, 1. proleterska dalmatinska brigada je do mraka 16. oktobra ovladala mostobranom na liniji s. Zavala — s. Krstac — k. 219 — s. Radež — Zrnjevo (tt. 351) — Curilo (tt. 283), i presekla komunikaciju za Metković. Vatra 1. baterije bila je dosta efikasna, iako su ciljevi na obali bili udaljeni 6—8 km. Na Curilu je 2. bataljon ove brigade zaplenio 2 pt-topa. Artiljerija pridata 11. dalmatinskoj brigadi dejstvovala je koncentričnom vatrom na ciljeve u rejonu Stona i s. M. Voz. Dok je 1. proleterska dalmatinska brigada 17. oktobra vodila žestoke borbe duž komunikacije s. Radež — Oštrikovac i do mraka izbila na položaje na liniji Gradina (k. 405) — Moševske Stn (k. 428) — s. Topolo — s. Ošlje — s. Rudina, čime je čvrsto sela na komunikaciju Dubrovnik — Metković, zaplenivši ne-

prijateljsku bateriju topova u s. Duži, 11. dalmatinska brigada je vodila borbe za Ston i prevlaku, koju je ovog dana tukla neprijateljska artiljerija iz rejona Oštrikovac — s. Rudine. U zoru 18. oktobra 11. dalmatinska brigada, uz neposrednu podršku pridate artiljerije, produžila je napad i do 11 časova slomila otpor neprijatelja u Stonu, a pred mrak zauzela s. Zamasline i s. Konštare, gde je zaplenila 2 ispravna topa 105 mm.

Pre početka napada na neprijatelja, u rejonu Oštrikovac (k. 254), Zlaćno Brdo (tt. 320), Blizna (tt. 354), Gradac (tt. 289), Golo Brdo (k. 402), artiljerija pridata 1. proleterskoj dalmatinskoj brigadi, prebačena je na novi VP u rejonu s. Besunlje (na Pelješcu 4 km istočno od s. Brijesta), odakle je mogla uspešno tući komunikaciju, a artiljerija pridata 11. dalmatinskoj brigadi prebačena je u rejon s. Zamaslina, s. Konštari, da bi određene ciljeve gađala sa daljine oko 2—3 km. Borbe su vođene celog dana 19. oktobra, uz vrlo uspešnu podršku artiljerije. Do mraka su zauzete Sločno brdo, Blitna, Gradac, s Dunta Doli i Golo brdo, ali se neprijatelj održao na Oštrikovcu, odakle se uporno branio, očekujući pomoć iz Metkovića. Međutim, upornom odbranom dva bataljona 1. proleterske dalmatinske brigade i jednog pt-voda, odbijena je nemačka kolona, jačine oko 150 vojnika sa 8 tenkova i 2 oklopna automobila, koja se iz Metkovića probila do s. Radeža. Vešto maskiran na VP neposredno pored puta, pt-vod je prvim granatama uništio čelni i pretposlednji tenk u nemačkoj koloni. Skretanje ostalih tenkova sa druma bilo je nemoguće, tako da su i oni do uveče uništeni, sem poslednjeg koji se izvukao ka Metkoviću.

Od jedinica koje su se našle duž komunikacija Slano — Oštrikovac i onih koje su stigle iz Dubrovnika, Nemci su 19. i noću 19/20. oktobra formirali kolonu jačine oko 4.000 vojnika 369. legionarske divizije, sa 4 tenka, 8 baterija sa oko 45 artiljerijskih oruđa raznog kalibra, preko 200 motornih vozila i veliki broj zaprežnih kola i konja, da bi se probili ka Metkoviću. U žestokoj borbi 20—23. oktobra, 1. proleterska dalmatinska i 11. dalmatinska brigada 26. divizije su ovu kolonu okružile na delu komunikacije Oštrikovac — s. Radež, gde su je potpuno razbile. U Vukovom klancu (rejon s. D. Soče) ostala je skoro sva

motorizacija, teška oruđa i zaprežna kola, a mnogo konja je ubijeno ili ranjeno. U borbama na ovom sektoru od 15. do 23. oktobra uništeno je i zaplenjeno 65 topova raznog kalibra, 11 tenkova i mnogo drugog ratnog materijala.

Dejstva 1. proleterske dalmatinske i 11. dalmatinske brieade duž komunikacije Oštrikovac — Vukov klanac artiljerija je uspešno podržavala. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je dobro organizovano, a radio-veza solidno funkcionisala. Dobar izbor osmatračnica štabova brigada i diviziona omogućavao je pravilan izbor ciljeva za dejstvo artiljerije. Popuna baterija municijom sa ostrva bila je dobro organizovana, što se vidi i po utrošku municije (oko 4.500 granata). Po završenim borbama kod Oštrikovca, 1. brdski i pt-divizion su brodovima prevezeni na Brač, a odavde na obalu u rejonu Splita.[117]

b) Dejstva u Slavoniji, Podravini i Moslavini

U drugoj polovini 1944. jedinice 6. korpusa, u sadejstvu sa jedinicama 10. korpusa i delovima 7. banijske divizije, ugrožavale su neprijateljska uporišta i komunikacije u Slavoniji, Podravini i Moslavini.

Krajem jula jedinice 6. korpusa, uz dosta jaku podršku artiljerije, otpočele su dejstva u Daruvarskoj kotlini. U 1. artiljerijskom divizionu 6. korpusa sada je bilo 4. baterije: 1. brdska baterija od 2 topa 65 mm M. 06, 2. haubička baterija od 3 haubice 100 mm M. 14/19, 3. poljska baterija od 2 poljska topa 75 mm M. 12 i 4. brdska baterija od 3 topa 75 mm M. 28. Demonstrativni napad delova 28. divizije, 2. avgusta, na Daruvar podržavala su 1. brdska i 3. poljska baterija 1. artiljerijskog diviziona 6. kor-

[117] Isto, k. 524, br. reg. 2—1/2, 4—1/2, 6—1/2, 7—1/2; k. 1100, br. reg. 19—3; Osi. rat. druga knj. str. 404—415; Fabijan Trgo, pukovnik Mladen Marušić, ppukovnik: „Borbe 26. divizije za oslobođenje Stona i uništenje dijelova 369. divizije kod Vukova Klanca", Vojnoistorijski glasnik, br. 2/54, str. 53—87; Fabijan Trgo, pukovnik: „Napad na Ston 1944. godine", Vojni glasnik, br. 6/57, str. 64—71; Milan Kuprešanin, general-potpukovnik: „Oslobođenje srednje i severne Dalmacije krajem 1944. godine", Vojno delo, br. 6/53, str. 53—80, „Ofanziva za oslobođenje Dalmacije", str. 135—150; Hronologija, str. 952, 953.

pusa, dok je napad 12. brigade 12. divizije na s. Grubišno Polje, u kome se branio jedan bataljon domobranske 4. brdske brigade, podržavala 4. brdska baterija ovo diviziona, koja je sa VP u rejonu k. 158 neposrednim gađanjem sa daljine oko 1,5 km vrlo precizno gađala ciljeve **u** centru sela. Napad je počeo 18. avgusta u 5.00 časova 1 otpor neprijatelja je brzo savladan. Utrošeno je samo 10 granata 75 mm i 6 granata 47 mm. Zaplenjena su *2* brdska topa 65 mm, sa 800 granata, koji su odmah ušli u sastav 1. brdske baterije. U napadu na s. Hercegovac 20. avgusta, 18. brigadu 40. divizije podržavala je 4. brdska baterija od 2 topa 75 mm M. 28. Međutim, ojačanom 1. bataljonu domobranskog 1. brdskog puka stigla su pojačanja iz Kutine, s. Garešnice i s. Popovače, zbog čega se 18. brigada ovog dana pred veče morala povući.

Dejstva glavnih snaga 6. korpusa, koncem avgusta, u Požeškoj kotlini podržavale su baterije 1. diviziona ovog korpusa. U napadu na Slavonsku Požegu, 5/6. septembra, 12. brigadi 12. divizije pridata je 4. brdska baterija 1. diviziona od 3 topa 75 mm, koja je iz streljačkog stroja neposredno tukla neprijatelja, dok su napad podržavale 1. brdska baterija od 4 topa 65 mm i 2. haubička baterija od 2 haubice 100 mm, sa VP u rejonu Glavica (k. 212), k. 217, k. 194 (s. Golobrdci). Baterije su gađale ciljeve sa daljine 3—4 km i postigle dobar uspeh. Poljska baterija 75 mm bila je pridata brigadi 12. divizije, koja je zatvarala pravac od Našica.[118]

Pri slamanju spoljne odbrane Slavonske Požege, koju su branili delovi domobranskog 8. lovačkog puka, oko 300 vojnika 1. kozačke konjičke divizije i izvestan broj ustaša i žandarma, i odbijanju protivnapada neprijatelja, predalo se oko 400 domobrana. Potom je 12. brigada, uz snažnu podršku artiljerije, prodrla u grad, praćena baterijom 75 mm iz streljačkog stroja pešadije. Međutim, kad je likvidacija preostalih neprijateljskih delova bilo pitanje

[118] Isto, k. 474, br. reg. 21—2; k. 475, br. reg. 13—4/2; k. 473A, br. reg. 18—1, 14—2/III, 23—1, 25—1, 44—1; k. 473B, br. reg. 54—4; k. 473V, br. reg. 12—5, 14—5; Osi. rat, druga knj. str. 458—460; Ivan Antonovski, peš. potpukovnik: „Oslobođenje Grubišnog Polja", Vojnoistorijski glasnik, br. 1/63, str. 63—69. Hronologija, str. 853, 893.

časa u grad je prodro 3. bataljon domobranskog 8. lovačkog puka iz Pleternice, tako da su se jedinice 12 brigade morale povući.

U napadu na s. Vrpolje, 7. septembra, Osječka brigada je postigla dobar uspeh, i, pored ostalog, zaplenila 2 brdska topa 65 mm sa 735 granata, 225 granata 100 mm i 1.320 granata 37 mm, čime je artiljerija 6. korpusa znatno popunjena municijom.

Jedno od jačih i dobro utvrđenih neprijateljskih uporišta bio je Pakrac, koji su branili 1. i 2. bataljon domobranskog 8. lovačkog puka, sa artiljerijskim divizionom od 2 haubice 105 mm, 4 brdska topa 75 mm i 4 pt-topa. Koncentričan napad na Pakrac izvršila je u 18.00 13. septembra Omladinska brigada 40. divizije, ojačana sa dva bataljona 18. brigade, vodom tenkova, 1 brdskim topom 75 mm i 1 poljskim topom 75 mm iz 1. artiljerijskog diviziona 6. korpusa. Dejstvom artiljerije pre pada mraka i pojavom tenkova neprijatelj je iznenađen. Uz podršku artiljerije brzo je savladana spoljna odbrana. Potom su tenkovi sa pešadijom prodrli u grad do vatrenih položaja artiljerije i zaplenili 12 artiljerijskih oruđa raznog kalibra. Veći broj domobrana se predao.

U blokiranom Daruvaru u to vreme se nalazio domobranski 4. brdski puk (bez 2. bataljona) i 11. ustaški bataljon, na koje su vršili neprekidni pritisak delovi 40. divizije, uz povremeno dejstvo 1. artiljerijskog diviziona 6. korpusa, sa VP u rejonu s. Podbor, Vrbovac, s. Markovac (oko 4 km istočno od Daruvara), koji je utrošio 286 granata 75 mm, 270 granata 65 mm i 30 granata 100 mm. Posada Daruvara izvukla se iz grada, uz pomoć neprijateljskih pojačanja koja su stigla iz Banove Jaruge, tek 16. septembra.[119]

U napadu na Podravsku Slatinu 25. i 26. septembra, gde su se branili 15. ustaški bataljon, delovi 5. ustaškog bataljona i tri nemačke čete — ukupno oko 1.620 vojnika, delove 40. divizije podržavale su 1. brdska i 3. poljska baterija i 1 haubica iz 2. haubičke baterije 1. artiljerijskog diviziona 6. korpusa, sa VP u rejonu Bukvik, s. Lukovac,

[119] **Isto k. 473A br. reg. 4—2, 51—2/II; k. 473B, br. reg. 26—5, 31—5, 32—5; Oslob. rat, druga knj., str. 460, 461; Hronologija, str. 897, 898.**

s. Ivan Brijeg. Četvrta brdska baterija od 3 topa 75 mm M. 28, na VP u rejonu k. 234, južno od Sv. Križa, bila je pridata bataljonu Virovitičke brigade koji je vršio demonstrativan napad na Viroviticu.

Napad na Viroviticu 4. oktobra u 3.30 časova otpočele su: 12. brigada sa severa i istoka i Osječka brigada 12. divizije sa zapada. Napad je podržavao 1. artiljerijski divizion 6. korpusa (3 baterije) sa VP u rejonu s. Rezovac, s. Krčevine, k. 203 (oko 4 km j-i od grada). Uz snažnu podršku artiljerije, brigade su slomile otpor neprijatelja na spoljnoj liniji odbrane, prodrle u grad i nastavile ulične borbe. Jak otpor neprijatelja u zgradi železničke stanice savladan je uz neposrednu podršku i 1 topa koji je iz streljačkog stroja gađao u puškarnice bunkera i otvore zgrada. Preostali delovi neprijatelja povukli su se u tvrđavu iz koje su davali otpor čitavu noć 4/5. oktobra i sutradan do 17 časova. Tada su privučene 2 haubice 100 mm, jedna na oko 120, a druga na oko 40 m od tvrđave. Zaklonjene iza kamenog zida, neposrednim gađanjem, haubice su neprijateljskim delovima u tvrđavi nanele osetne gubitke, tako da se uskoro predalo oko 300 domobrana. Zaplenjeno je 9 topova, sa 331 granatom, 9 minobacača sa 44 mine i mnogo druge ratne opreme.[120]

Radi pojačanja dejstava u Moslavini i Podravini, 14. avgusta prebačene su preko Save 3. i 4. brigada 7. banijske divizije 4. korpusa sa divizijskom 3. pt-baterijom od 4 topa 47 mm. Divizija je njen artiljerijski divizion ostavila na Baniji sa 1. i 2. brigadom.

Dobro utvrđenu Koprivnicu branili su jedan bataljon 5. ustaške brigade, delovi 1. puka Pavelićeve gardijske brigade i ostaci razbijenih ustaških jedinica iz Podravine (ukupno oko 2.500 vojnika) ojačani artiljerijom i tenkovima.

Noću 13/14. oktobra napad na Koprivnicu izvršile su 32. divizija 10. korpusa sa zapada i juga i dve brigade 7. divizije 4. korpusa, ojačane 4. brdskom baterijom 75 mm

[120] **Isto, k. 473A, br. reg. 48—1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 463, 464; Art. glasnik br. 10/48, str. 43 i 61 i br. 6/51, str. 26—28. Hronologija, str. 950.**

1 diviziona 6. korpusa, sa severa i istoka. Pridatu 4. brdsku bateriju 75 mm i pt-bateriju 47 mm, štab 7. banijske **divizije** pridao je po vodovima — po 2 topa 75 mm i po 2 pt-topa 47 mm — 3. i 4. brigadi. Njihov napad podržavala je 2. haubička baterija (4 haubice 100 mm) 1. diviziona 6. korpusa sa VP u rejonu s. Glogovac, s. G. Bakovčica, k. 154 (oko 5,5 km j-i od grada) koncentracijom vatre u trajanju 30 minuta, na železničku stanicu Koprivnica i 15 minuta na fabriku ulja, a zatim na centar grada. Napad je otpočeo 13. oktobra u 23.00 časa. U toku noći jedinice su izvršile nekoliko juriša, uz snažnu podršku artiljerije i minobacača, ali su protivnapadima neprijatelja odbijene. Ni ponovljeni napadi nisu uspeli, jer su prilazi gradu na ravnom i otkrivenom zemljištu brisani jakom i dobro organizovanom vatrom iz bunkera i utvrđenih kuća i tučeni vatrom artiljerije i minobacača, te su se naše jedinice 32. i 7. divizije 16. oktobra povukle.[121]

Uspešnim dejstvima na komunikacije i neprijateljska uporišta na njima, jedinice 6. i 10. korpusa su postigle znatne uspehe. Do polovine oktobra one su oslobodile više mesta u Slavoniji, Podravini, na Kalniku i u Hrvatskom zagorju. Za to vreme one su brojno narasle i bolje se naoružale, tako da su bile spremne za izvođenje krupnijih operacija na svojim operativnim područjima.

U borbama u Slavoniji i Podravini, 1. artiljerijski divizion 6. korpusa je pravilno upotrebljavan, uglavnom pridavanjem divizijama po baterijama i postavljanjem konkretnih zadataka, prema raspoloživim količinama artiljerijske municije.

Koncem oktobra, 1. artiljerijski divizion preformiran je tako da je imao:

štab diviziona, izviđački vod, četu za vezu, intendanturu, tri poljske i tri brdske baterije, svaka po 2—3 topa

[121] **Isto, k. 813, br. reg. 31/1—1, 32/1—1, 35/1, 52/1—2, 19/1—1, 21/1—1, 5/1—5, 6/5, 8/5, 10/5, 19/5; Osi. rat. dr. knj., str. 465, 474; Milan Pavlović, general-major: „Borbe 7. banijske divizije u Moslavini i Podravini" Vojnoistorijski glasnik br. 2/53, str. 55—58. Hronologija, str. 852, 952.**

— svega 7 poljskih topova 75 mm i 7 brdskih topova 65 i 75 mm i 4 haubice 100 mm. Prema naređenju Glavnom štaba Hrvatske od 20. septembra 1944, u divizionu je formirana i dopunska baterija, koja je imala samo ljudstvo bez oruđa. Ovim naređenjem je predviđeno da se u svim baterijama artiljerijskih diviziona korpusa i divizija GŠH predvidi i rezervna posluga i vozari, koje je ubrzanom nastavom trebalo obučiti rukovanju artiljerijskim oruđima u borbi, kako bi se od zaplenjenih oruđa mogle brzo formirati nove artiljerijske jedinice.[122]

PREFORMIRANJE I DEJSTVA ARTILJERIJE U SLOVENIJI

Jedinice 7. i 9. korpusa u Sloveniji uglavnom su i u drugoj polovini 1944. dejstvovale na komunikacije, onesposobljavajući ih za saobraćaj neprijatelja i uništavajući pojedina uporišta na njima. U ovim dejstvima je upotrebljavana i artiljerija, a naročito pri napadima na naseljena mesta koja su bila dobro utvrđena, pri čemu je odigrala značajnu ulogu.

S obzirom na razvoj NOV, Glavni štab Slovenije pristupio je 20. jula 1944. preformiranju artiljerijskih jedinica. Artiljerijska brigada 7. korpusa je 24. jula preformirana od tri u dva diviziona, po tri raznorodne baterije, kako bi divizioni bili samostalniji u izvršavanju borbenih zadataka. Artiljerijska brigada je sada imala: štab brigade, 1. divizion (2 poljske haubice 100 mm/17, 2 poljska topa 75 mm M. 11, 1 brdski top 75 mm M. 13,1 pt-top 50 mm (nemački)) i 2. divizion (2 poljske haubice 100 m/17, 3 poljska topa 75 m M. 11, 1 brdski top 75 m/18), sa ukupno 309 ljudi, 46 zaprežnih konja i 12 artiljerijskih oruđa; zaštitni bataljon od 110 ljudi (isključivo za zaštitu artiljerije) protivavionsku četu od 3 pav-mitraljeza, inžinjerijsko-tehničku četu sa potrebnim minerskim i pionirskim materijalom, štabnu četu sa sredstvima veze i pozadinske delove za snabdevanje. Ona je i dalje oskudevala u artiljerijskoj

[122] **Isto, k. 473A, br. reg. 18—2/III; k. 475, br. reg. 26—2; k. 813, br. 2—4.**

municiji, instrumentima i priboru za upravljanje vatrom baterija i diviziona, kao i sredstvima za transportovanje oruđa koja su često sakrivana. Stab brigade je poneki put aktivirao pojedine divizione ili baterije, pa čak i pojedina oruđa u divizionu, sa kojima su tučeni određeni ciljevi, dok su ostale artiljerijske jedinice vodile borbu kao pešadija. Tako je, na primer, u julu jedan divizion od 4 oruđa podržavao delove 15. divizije, koji su vodili borbe u Beloj krajini, dok su ostala oruđa bila sakrivena u Dolenjskom i Notranjskom. Ovaj način dejstva 1. artiljerijska brigada 7. korpusa primenjivala je sve do početka završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije.

Od septembra 1^44. 1. artiljerijska brigada 7. korpusa raspolagala je sa 6 ispravnih i 3 neispravne poljske haubice 100 mm/17, 1 brdskim topom 75 mm M. 34, 4 ispravna i 2 neispravna poljska topa 75 mm M. 11, 1 brdskim topom 75 mm M. 13, 1 brdskim topom 65 mm i 1 pt-topom 50 mm. Sva oruđa su bila sakrivena: 5 u Notranjskom, a ostala u Dolenjskom, ali su poneka povremeno angažovana u borbi. Od 1. oktobra artiljerijom korpusa je neposredno rukovodio štab artiljerije 7. korpusa, (komandant major Miha Mišič, načelnik štaba Borivoje Lah).

Krajem avgusta 1944. reorganizovana je i artiljerija 9. korpusa tako što je preformiran 1. divizion u 1. teški divizion od dve baterije po 2 haubice 100 mm i jedne baterije od 3 topa 75 mm, a u s. Lokve, kod Čepovana, formiran 2. laki divizion od dve baterije — 1. baterija od 4 pt-topa 47 mm i 2. baterija od 4 pav-topa 20 mm.

Ograničena količina artiljerijske municije, pa i potpun nedostatak ove za oruđa nekih kalibara u artiljeriji 9. korpusa, uticao je na koncentraciju artiljerijskih oruđa u borbi. Tako, na primer, u napadu na neprijateljska uporišta s. Koritnica i s. Grahovo, na komunikaciji Tolmin — Podbrdo, 16. septembra, upotrebljeni su samo 1 pt-top 47 mm, sa utroškom 27 granata i 1 pav-top 20 mm, sa utroškom 463 granate; u napadu na s. Hotedržicu, na komunikaciji Idrija — Logatec, 23. septembra, upotrebljen je samo 1 pav-top 20 mm, utrošivši 150 granata, dok su u napadu na uporište Crni Vrh upotrebijene 2 haubice

100 mm, 1 brdski top 75 mm i 2 pt-topa 47 mm, jer za ostala oruđa nije bilo municije.[123]

Jako utvrđeno uporište Črni Vrh, na glavnom drumu Ajdovščina — Idrija, branila je 15. četa, jačine oko 200 belogardista, sa 5 bacača. Napad na Crni Vrh izvršila je 1. septembra 3. brigada „Ivan Gradnik" 31. divizije, uz podršku artiljerije 9. korpusa, dok su ostale jedinice 9. korpusa obezbeđivale napad od Cola, Ajdovščine, G. Logateca i Idrije.

Uoči napada na Črni Vrh, artiljerija 9. korpusa je prebačena iz rejona s. Trnovo, s. Lokve, preko s. Predmeja i s. Cola u rejon Lipik (k. 1069), k. 867, i do 4.00 časa 1. septembra postavljena na VP. Baterija od 2 haubice 100 mm iz 1. diviziona posela je VP na okuci puta, severno od k. 867, brdski top 75 mm na južnoj padini k. 1069, a 2 pt-topa 47 mm iz 1. baterije 2. diviziona 9. korpusa na prvoj serpentini istočno od k. 867, tako da su sva oruđa mogla tući bunkere i utvrđene zgrade u centru sela, sa daljine ispod 1.000 m. Zbog jutarnje magle, artpriprema napada nije mogla otpočeti u 5.30 časova 1. septembra, kako js planom napada bilo predviđeno, već je otpočela u 6.05 časova. Trećom granatom jedna haubica porušila je crkveni toranj na kojem su bila 4 neprijateljska mitraljeza i osmatračnica. Daljim dejstvom haubica i pt-topova, do 8.30 časova porušeni su betonski bunkeri i utvrđene zgrade na ulazu u selo, što je omogućilo dalji prodor pešadijskih jedinica. Osvajajući kuću po kuću, neprijatelj je nabačen u utvrđene kuće u centru sela, odakle je pružio žilav otpor. Oko 15.30 časova jedna haubica 100 mm je uvučena u selo, na oko 40 m od škole i utvrđenih okolnih kuća. Neposrednim gađanjem ona je, utrošivši 70 granata, omogućila pešadiji da do 17.00 časova ovoga dana slomi i poslednji otpor neprijatelja u uporištu Črni Vrh.

Pokušaji neprijatelja da se iz Idrije i G. Logateca probije u Črni Vrh odbijeni su. Sadejstvo artiljerije i pešadije u napadu na Črni Vrh bilo je vrlo dobro. Pešadija

[123] Isto, k. 536, br. reg. 16—3. 1—4; k. 15, br. reg. 39—2; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 179. Arhiv IZDG — f. 186/III-1, 186'III-3, 186/II-1, 186/V-3, 186/IV-l, 186/V-l, 34/l, 222/II-h, 222/2-5; 226a/II-2; 223/III-5; Emil Volk, Jože Vodnik — zabeleške u IZDG.

je potpuno iskoristila vatru artiljerije koja je neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja postigla vrlo dobar uspeh. Artiljerija je tako uspešno dejstvovala zahvaljujući tome, što je noću uoči napada, neprimećeno od neprijatelja, posela VP 2—3 sata pre početka napada, prevalivši put od oko 30 km, tako da je jedna nemačka baterija iz rejona s. Godović ceo dan dejstvovala po rejonu Strmca, daleko od njenih VP. Neprijatelj je grupisanje jedinica brigade „Ivan Gradnik" primetio kasno, neposredno pred početak napada, dok je VP baterije otkrio kasno, tako da je i minobacačima tukao prazan prostor.[124]

U borbama tokom oktobra 1944., artiljerija 9. korpusa bila je stalno pridata divizijama — 1. artiljerijski divizion 31-oj a 2. artiljerijski divizion 30. diviziji. Divizioni su celi ili po baterijama pridavani brigadama za izvršenje postavljenih zadataka. Oruđa su, osim haubica, normalno gađala neposredno, a na jake otporne tačke i haubice 100 mm su privlačene za neposredno gađanje sa vrlo bliskog odstojanja, čime je brzo postizan uspeh. Pri napadu na dobro utvrđena naseljena mesta i utvrđene tačke, divizioni su koncentrisani i komandovanje objedinjeno pod neposrednom komandom referenta artiljerije štaba 9. korpusa.

Na operativnom području 9. korpusa karakteristično je pridavanje pojedinih oruđa, pa i celih baterija, pešadijskim jedinicama koje su duž komunikacija pribegavale zasedama radi uspešnijeg ometanja saobraćaja neprijatelja, što je na ovom zemljištu bilo celishodno. Artiljerijska oruđa u zasedi su postavljana neposredno pored komunikacije, a najviše van njih 0,5 do 2 km. Vatreni položali ovih oruđa su po više stotina metara nadvišavali određene ciljeve na komunikacijama, tako da ih neprijateljski tenkovi nisu mogli u brzom naletu uništiti. Dobro maskirana artiljerijska oruđa su na VP ostajala neprimećena sve do momenta otvaranja vatre, tj. do prilaska neprija-

[124] Isto, k. 536, br. reg. 15—3; k. 1175, br. reg. 5—7; Oslobodilački rat, druga knj., str. 490, 492; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 180; Mitar Raičević, potpukovnik: „Uništenje belogardističkog uporišta Črni Vrh", Vojnoistorijski glasnik, br. 5/53, str. 83—100; Jože Vodnik — zabeleške u arhivi IZDG — Ljubljana; Hronologija, str. 907.

teljskih tenkova na bliža odstojanja, kada je svaka ispaljena granata bila pogodak. Sa tako pogodno izabranih VP, artiljerijska oruđa su mogla da se po izvršenom zadatku povuku bez gubitaka. Tako su neprijateljskim motorizovanim kolonama, na komunikacijama koje iz doline Soče i Vipave izvode ka Ljubljani i dolini Save, dejstvom naše artiljerije iz zaseda, nanošeni gubici i kolone po više časova ili i za duže vreme zadržavane i prinuđavane na razvoj. Postavljene zadatke u zasednim dejstvima baterije ili pojedina oruđa su potpuno i vrlo uspešno izvršavali, kao, na primer, u julu pt-baterija u zasedi kod s. Huda-južna, na putu Tolmin — Podbrdo; u avgustu pt-topovi 47 mm, top 75 mm i haubica 100 mm na južnoj padini Trnovskog Gozda; u decembru baterija od 3 topa 75 mm u rejonu s. Zelezniki, na putu Podbrdo — Skofja Loka.[125]

DEJSTVA ARTILJERIJE U BOSNI

U leto 1944. u istočnoj Bosni je dejstvovao 3. korpus, a u zapadnoj i srednjoj Bosni 5. korpus NOVJ, sa osnovnim zadatkom da ugrožavaju saobraćaj neprijatelja između doline Save i Jadranske obale. Dejstvima 5. korpusa neprijatelj je bio prinuđen da do kraja avgusta napusti veći deo Bosanske krajine i da se ograniči na odbranu komunikacija u dolinama reka Une, Sane, Vrbasa i Bosne.

Napad na Prijedor

Među uporištima u donjem toku Sane, neprijatelj je naročito solidno utvrdio Prijedor, kao važnu raskrsnicu puteva. U gradu je držao stalnu posadu, jačine oko 1.400 ustaša, domobrana i četnika, sa 4 pt-topa i jednom haubičkom baterijom u rejonu Glomočina njiva, dok je u okolnim uporištima — Ljubija Rudnik, Ljubija Muslimanska i s. Hambarine koja je takođe, bio dobro utvrdio, držao oko 1.400, a duž komunikacije Prijedor — Bosanski

[125] Oslobodilački rat, druga knji., str. 498: Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 181—187. Hronologija, str. 970; Jože Vodnik — zabeleške u arhivi IZDG Ljubljana.

Novi oko 900 Nemaca, ustaša, domobrana, četnika i milicionera.

Posle izvršenih priprema, 6. i 11. brigada 4. krajiške divizije 5. korpusa u 22.00 časa 6. septembra prešle su u napad na Prijedor, glavnim snagama između Sane, i druma Prijedor — Bosanska Dubica, a pomoćnim (ojačani Kozarački odred) između druma Prijedor — Banja Luka i r. Gomjenice (skica 22).

U borbama oko Prijedora upotrebljeni su 1. i 2. artiljerijski divizion 5. korpusa.

Divizioni su postavljeni na VP, jedan na levoj a drugi na desnoj obali reke Sane, sa zadacima:

1. artiljerijski divizion, koji je u svome sastavu imao 1. bateriju od 2 haubice 100 mm M. 14/19, 2. bateriju od 1 brdskog topa 75 mm M. 15 i 1 pt-topa 50 mm M. 42 1 3. bateriju od 1 brdskog topa 75 mm M. 28, na VP u rejonu s. Radomirovac, s. Volar, zapadno od Prijedora, da za vreme napada 6. i 11. brigade na Prijedor, podržava 8. brigadu ove divizije. Ona je sa jednim bataljonom b. brigade i Podgrmečkim NOP odredom zatvarala pravac Bosanski Novi — Prijedor i Ljubija — Prijedor, a delom snaga napadala na uporišta Ljubiju Rudnik i Muslimansku Ljubiju; i

— 2. artiljerijski divizion, sastava: 1. baterija od 2 brdska topa 75 mm M. 28, 2. baterija 1 pt-top 37 mm i 3. baterija od 2 poljska topa 75 mm/11 italijanska, da sa VP u rejonu s. Puharska, k. 288, Puharski potok (oko 3 km severno od Prijedora), koncentriše vatru na centar grada i neutrališe neprijateljsku bateriju u rejonu Glamočine njive. Jedan pt-top pridat je 4. bataljonu 11. brigade, koji je napadao severni deo grada. Protivtenkovski top, pridat **4.** bataljonu 11. brigade, odigrao je značajnu ulogu ujutru 7. septembra, neposrednim gađanjem na silos gde se neprijatelj uporno branio. Koncentričnom vatrom pt-topa i 3 minobacača omogućeno je brže likvidiranje neprijateljskog otpora u Prijedoru koji je 7/8. septembra očišćen od neprijatelja. Pored ostalog, u Prijedoru je zaplenjeno 10 minobacača, 4 poljske haubice 100 mm. 2 brdska topa 75 mm i 3 pt-topa 47 mm, sa oko 1000 granata raznog kalibra.

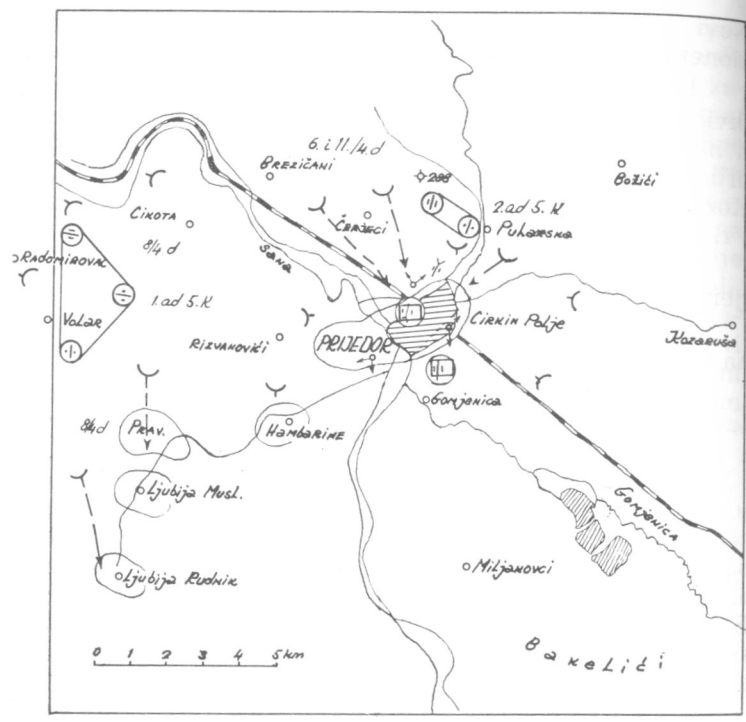

Skica 22 — Napad na Prijedor 6. 9. 1944. god.

Od zaplenjenih haubica, u sastavu 2. artiljerijskog diviziona 5. korpusa formirane su 2 baterije po 2 haubice. Posle toga, divizion je 1 poljski top 75 mm/11 predao 39. diviziji, a 1 top artiljerijskom kursu, dok je 1 pt-top 37 mm predao 11. brigadi 4. krajiške divizije. Tako je posle preformiranja 2. divizion 5. korpusa imao jednu brdsku i dve haubičke baterije.

U isto vreme je 14. brigada 53. divizije, 8. septembra, zauzela Tešanj koji su branili Nemci, ustaše i domobrani i zaplenila 2 minobacača, dok je 18. brigada 53. divizije 8/9. septembra zauzela Derventu, gde se predao domobranski 6. pešadijski puk. Brigada je zaplenila 15 mino-

bacača, 8 topova 76 mm ruskog porekla i 4 poljske haubice 100 mm. Ova oruđa su poslužila za popunu postojećih i formiranje novih artiljerijskih jedinica.[126]

Artiljerija u drugoj banjalučkoj operaciji

Po oslobođenju Prijedora i Ljubije 5. korpus je otpočeo grupisanje snaga za napad na Banju Luku (skica 23). Posle 10. septembra 1. artiljerijski divizion prebacio se u rejon s. Omarska, a 2. artiljerijski divizion u rejon s. Orlovci (s-z od Banje Luke).

Organizovanjem spoljne i unutrašnje linije odbrane, neprijatelj je Banju Luku pretvorio u vrlo jako uporište. Grad su branile jake snage od oko 5.000 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika, ojačane sa preko 30 artiljerijskih oruđa i vodom tenkova. Na aerodromu u s. Zalužanima neprijatelj je imao 48 aviona. Čvor unutrašnje odbrane grada, stara tvrđava Kaštel, podignuta na samoj obali Vrbasa, bila je ograđena vrlo jakim, visokim i debelim zidom od kamena koji se topovima malog kalibra nije mogao rušiti.

Prema planu štaba 5. korpusa, napad na Banju Luku 18. septembra u 22.00 časa otpočele su:

— 4. krajiška divizija (6. i 8. brigada), ojačana 1. artiljerijskim divizionom 5. korpusa (bez 2. brdske baterije) napadala je između potoka Crkvine i druma Banja Luka — Prijedor;

— 39. divizija (13. i 16. brigada) sa pt-baterijom, napadala je od potoka Crkvine do leve obale reke Vrbasa;

— 53. divizija (14. i 18. brigada) sa artiljerijskim divizionom, imala je zadatak da zauzme uporište Trapiste, a zatim da forsira Vrbas i zauzme logor „Kulina Bana" i prodire u centar grada;

[126] Arhiv VII, k. 458, br. reg. 6—1, 4—4, 3—6, 4—6, 6—6, 7—6, !3—2; k. 768, br. reg. 4—3, 5—3; k. 769A, br. reg. 10—1; k. 458A, reg. 10—6, 38—5, 48—7; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. —432; Vladimir Savić art. potpukovnik u rez.: „Oslobođenje Prijedora, Ljubije i naselja u donjem toku Sane početkom septembra 1944. godine", Vojnoistorijski glasnik, br. 3/57, str. 72—79, Hronologija, str. 885.

2. artiljerijski divizion, štab 5. korpusa zadržao je zjl opštu podršku pešadije, s tim da sa VP u rejonu Koprivnjak, s. Vranovica, Pavlovac, k. 304, koncentracijama vatre na tačke otpora u centru grada — zgrade Banovine Hipotekarne banke, pozorišta i hotela „Palas" — neutrališe živu silu neprijatelja. Da bi se postiglo iznenađenje napad je otpočeo bez artiljerijske pripreme. Artiljerijska vatra na određene ciljeve otvorena je u momentu kad je neprijatelj otvorio vatru na borbene redove jedinica 5. korpusa. Vatra artiljerije bila je dosta efikasna, tako da su jedinice brzo probile spoljnu liniju odbrane Banje Luke. Tada je 2. artiljerijski divizion 5. korpusa prepotčinjen štabu 39. divizije, za neposrednu podršku pešadije pri njenom prodiranju ka centru grada.

U toku noći i ujutru 19. septembra, jedinice 5. korpusa su oslobodile veći deo grada i razdvojile i okružile neprijatelja u dve odvojene grupe: u centru grada i u tvrđavi Kaštel, odakle se uporno branio. U žestokim uličnim borbama, do 17 časova 20. septembra, većina artiljerijskih oruđa je dejstvovala iz streljačkog stroja, neposrednim gađanjem, sa vrlo bliskog odstojanja, na puškarnice betonskih bunkera i utvrđenih zgrada. Probijanjem zidova pojedinih zgrada, kroz koje su bombaši ubacivali ručne bombe i benzinske flaše, neprijatelj je primoravan na predaju. Jedino se još u tvrđavi Kaštel uporno branilo oko 300 dobro naoružanih nemačkih vojnika, jer su zidovi tvrđave bili tako otporni da ih artiljerijska oruđa kojima je tada 5. korpus raspolagao, nisu mogla ni probiti ni porušiti. I bombardovanje tvrđave od strane savezničkih i naših aviona nije dalo očekivane rezultate.

Istovremeno sa napadom glavnih snaga 5. korpusa na Banju Luku, na Bosansku Gradišku otpočela je napad 11. brigada 4. krajiške divizije, ojačana 2. brdskom baterijom od 2 topa 75 mm 1. artiljerijskog diviziona 5. korpusa. Ova baterija je tek oko 21 čas 18. septembra stigla na VP u rejonu s. Žeravice i nepripremljena za gađanje noću otvorila vatru u 22.00 časa. Zbog toga sadejstvo baterije sa pešadijom nije bilo organizovano. Baterija nije obezbedila sigurno osmatranje pogodaka pri gađanju noću, zbog čega nisu postignuti ni očekivani rezultati.

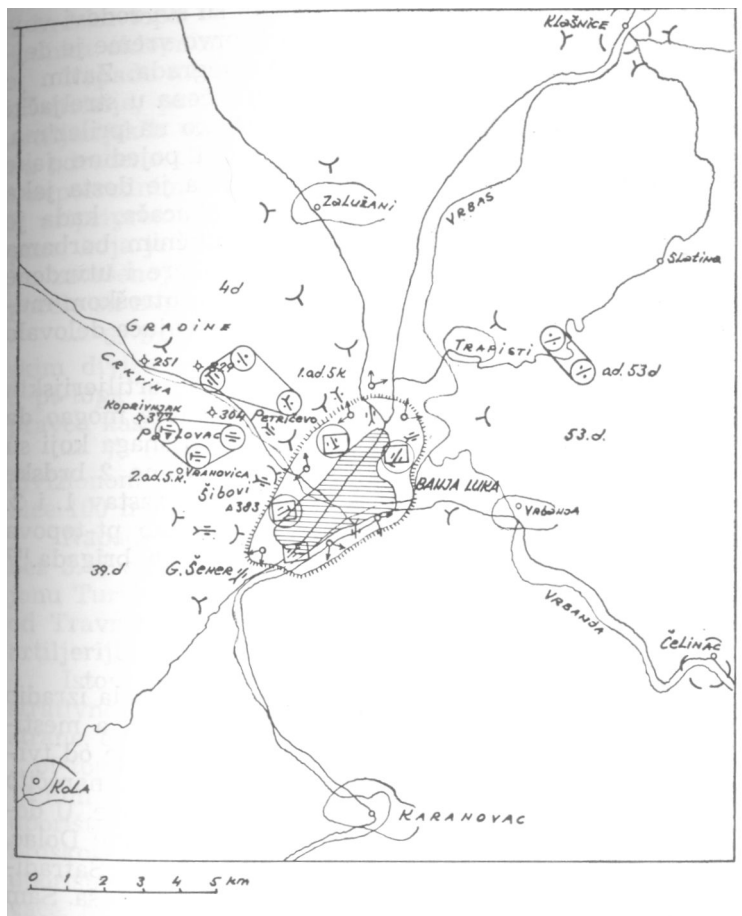

Skica 23 — Napad na Banju Luku 18. 9. 1944. god.

Po prodoru delova nemačke oklopne divizije od Derventе i Doboja, preko Prnjavora i njihovom spajanju kod Klašnice, sa grupom koja je prodirala od Bosanske Gradiške, neprijatelj je uspeo da se pred mrak 28. septembra probije u Banju Luku i da deblokira posadu tvrđave Kastel. Nakon toga su se jedinice 5. korpusa povukle iz grada.

U banjalučkoj operaciji učestvovali su svi rodovi vojske i avijacija. Artiljerija 5. korpusa u prvo vreme je dejstvovala sa VP udaljenih oko 4 km od grada. Zatim je većina oruđa — topova i haubica — uvučena u streljački stroj pešadije za neposredno gađanje, kako na prilazima, tako i tokom uličnih borbi u gradu. Na pojedine jake tačke neprijateljske odbrane koncentrisana je dosta jaka vatra iz više artiljerijskih oruđa i minobacača, kada je artiljerija došla do punog izražaja. U uličnim borbama topovi i haubice su otvarali vatru na bunkere i utvrđene zgrade, sa 50—100 m odstojanja i sa malim utroškom municije postizali odličan uspeh, što je poražavajuće delovalo na neprijatelja.

U Banjoj Luci je zaplenjeno oko 30 artiljerijskih oruđa raznog kalibra. Međutim, veći deo nije mogao da se izvuče i ponova je pao u ruke nemačkih snaga koji su naglo prodrle u Banju Luku. Ipak su izvučene 2 brdske i 5 poljskih haubica 100 mm, koje su ušle u sastav 1. i 2. artiljerijskog diviziona 5. korpusa, i nekoliko pt-topova 37 mm, koji su ušli u pt-vodove pešadijskih brigada.[127]

Napad na Travnik

Za odbranu Travnika neprijatelj je oko grada izradio veliki broj bunkera i postavio žičane prepreke, a mestimično i minska polja. U samom gradu sve zgrade od tvrdog materijala podesio je za upornu odbranu, a naročito Kaštel i kasarne, te ključne tačke njegove odbrane. U dolini Lašve neprijatelj je držao dosta jaka uporišta: Dolac, Bilu, Han Bilu, Divljak, Vitez, Han Kumpaniju i Safradine, sa stalnim posadama jačine od voda do čete ustaša. Sam Travnik branilo je oko 2.600 ustaško-domobranskih vojnika, sa jednim artiljerijskim divizionom od 2 poljske haubice 100 mm M. 14/19, 2 poljska topa 80 mm M. 5/8,

[127] Isto, 458, br. reg. 2/6, 4—4, 12—1, 13—2; k. 274, br. reg. 2—5; k. 458A, br. reg. 1—3, 15—7, 48—7, 34—2; k. 768, br. reg. 8—3; k. 1265, br. reg. 34—1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 432—439; Milan Zorić, general-major: „Druga Banjalučka operacija", Vojnoistorijski glasnik, br. 6/55, str. 3—55; Branko Obradović, general-major: „Noćna dejstva narodnooslobodilačke vojske", Artiljerijski glasnik, br. 6/51, str. 28, 29, Hronologija, str. 888, 889.

2 brdska topa 75 mm M. 15 i 5 pt-topova 37 i 47 mm. i iednim oklopnim vozom na železničkoj stanici.

Napadu na utvrđeni Travnik, kojim je rukovodio štab 4 divizije, prethodila je artiljerijska priprema iz svih artiljerijskih oruđa i minobacača, koncentracijama vatre na određene ciljeve, u trajanju od 60 minuta, posrednim i neposrednim gađanjem za rušenje važnih tačaka otpora. U artpripremi je učestvovala i artiljerijska grupa 5. korpusa. koja je stavljena pod komandu 4. divizije (skica 24). Po završenoj artpripremi, u 20.00 časova 20. oktobra otpočele su napad na Travnik:

— 6. brigada 4. krajiške divizije, ojačana artiljerijskim divizionom divizije, bez 2. brdske baterije (svega 3 pt-topa 50 mm i 4 poljska topa 76 mm), sa zapada u pravcu kasarne;

— 7. brigada 10. divizije, ojačana 3. artiljerijskim divizionom Artiljerijske grupe 5. korpusa (svega 4 haubice 100 mm), sa istoka i jugoistoka.

Napad je podržavala Artiljerijska grupa 5. korpusa, bez 3. diviziona (svega 10 haubica 100 mm), sa VP u rejonu Turici, Mikšića brdo, s. Glumci (oko 4,5 km zapadno od Travnika), koncentracijama vatre na neprijateljsku artiljeriju i otporne tačke u Travniku.

Istovremeno je Jajačko-travnički NOP odred demonstrativno napadao Travnik sa severne i severoistočne strane, dok je 11. brigada 4. divizije, ojačana sa 5 tenkova, 1 pt-topom i 2. brdskom baterijom od 3 brdska topa 75 mm M. 28, artiljerijskog diviziona 4. divizije, napadala uporišta u dolini Lašve, 9. brigada 10. divizije, sa jednom brdskom baterijom artiljerijskog diviziona ove divizije, uporište Šafradin i zatvarala pravac od Kiseljaka i Busovače, a 8. brigada 4. divizije zatvarala pravac od Zenice.

Po savlađivanju otpora na spoljnoj odbrani Travnika, nastavljene su žestoke ulične borbe u gradu, gde se neprijatelj, vršeći česte protivnapade, vrlo uporno branio. Naročito žilav otpor neprijatelj je pružao iz Kaštela i kasarni. Ova uporišta se nisu mogla zauzeti bez neposredne podrške artiljerije neposrednim gađanjem u puškarnice sa bliskog odstojanja. Zato su privučene haubice 100 mm iz 3. diviziona. Neposrednim gađanjem ovih haubica sa bliskog odstojanja, oko 9 časova 22. oktobra, posada Ka-

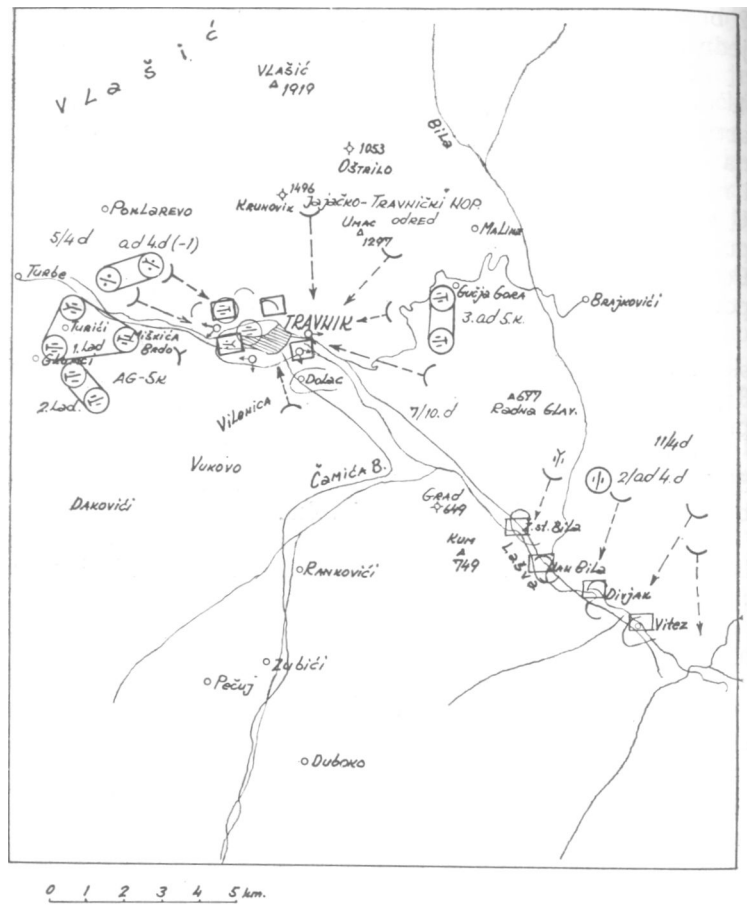

Skica 24 — Napad na Travnik 20. 10. 1944. god.

štela prinuđena je na predaju. Međutim, neprijatelj je i dalje pružao očajnički otpor iz kasarni, pokušavajući da se probije iz okruženja, ali je bio sprečen. Po podne istog dana, u neposrednu blizinu kasarne dovučene su haubice i ostala oruđa i koncentričnom vatrom na kasarnu, neprijatelj je prinuđen na predaju, tako da je oko 17 časova

22 oktobra Travnik potpuno očišćen od neprijatelja. Uporišta u dolini Lašve takođe su savladana, uz podršku artiljerije, neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja.

U Travniku su zaplenjene 2 poljske haubice 100 mm M. 14/19, 2 brdska topa 75 mm M. 15, 5 pt-topova 37 i 47 mm i 2 neispravna poljska topa 80 mm M. 5/8 i dva vagona granata raznog kalibra. Ispravna oruđa su upotrebljena za popunu artiljerijskih jedinica 5. korpusa, a zaplenjenom municijom popunjene su baterije.[128]

U borbama oko Prijedora, Banje Luke i Travnika artiljerija 5. korpusa je pravilno upotrebljena. Ona je tokom septembra i oktobra povećana dosta velikim brojem zaplenjenih artiljerijskih oruđa. Njima su popunjeni postojeći i formirani novi artiljerijski divizioni korpusne i divizijske artiljerije

Artiljerijska grupa 5. korpusa sad je imala tri diviziona (komandant major Marko Trikić, polkom. Milovan Filipović): 1. divizion od 3 baterije, po 2 poljske haubice 100 mm M. 14/19; 2. divizion od 2 baterije, po 2 haubice 100 mm M. 14/19 i 3. divizion od 2 baterije, po 2 haubice 100 mm (1. baterija od 2 haubice 100 mm M. 14/19 i 2. baterije od 2 haubice 100 mm M. 16/19).

U svim divizijama formirani su artiljerijski divizioni od po tri baterije. U artiljerijskom divizonu 4. krajiške divizije bilo je 3 pt-topa 50 mm M. 42, 3 brdska topa 75 mm M. 28, 4 topa 76 mm M. 27 ruskog porekla, a u pešadijskim brigadama ove divizije svega 5 pt-topova 37 mm. U artiljerijskom divizionu 10. divizije nalazile su se: 1. baterija od 2 topa 65 mm M. 06, i 1 topa 75 mm M. 15, 2. baterija od 3 topa 75 mm M. 15 i 3. baterija od 1 pt-topa 37 mm, 1 pt-topa 47 mm i 1 pt-topa 50 mm, a u pešadijskim brigadama bila su 3 pt-topa 37 mm. U artiljerijskom divizionu 53. divizije bile su: 1. i 2. baterija po 2 topa 76 mm M. 27 i 3. baterija od 1 topa 76 mm M 27, m a u pešadijskim brigadama 2 pt-topa 37 mm, U artiljerijskom

[128] Isto, k. 458A, br. reg. 48—7; k. 763, br. reg. 10—3; k. 769A, br. reg. 41—1, 42—1, 43—1, 44—1, 16—2, 18—2, 24—2; Osi. rat, druga knj. str. 439—443; Mesud Hotić, pukovnik: „Borbe jedinica 5. bosanskog korpusa u dolini Lašve i oslobođenje Travnika oktobra '-944. godine", Vojnoistorijski glasnik br. 4/52, str. 22—36; „Iz borbi za oslobođenje Travnika", Artiljerijski glasnik, br. 10'48, str. 58; Hronologija, str. 944, 945.

divizionu 39. divizije 1. i 2. baterija imale su po 2 topa 76 mm M. 27, a 3. baterija 4 pt-topa 37 mm, dok se u pešadijskim brigadama nalazilo 3 pt-topa 37 mm.

Divizioni i baterije, obogaćeni borbenim iskustvima, bili su organizacijsko-formacijski dobro učvršćeni i osposobljeni za izvršenje svih borbenih zadataka. Uz to, veći deo komandira baterija, vodova i topovskih odeljenja bio je osposobljen za dužnosti na artiljerijskim kursevima.[129]

Formiranjem artiljerijske grupe 5. korpusa od tri diviziona haubica 100 mm, sa ukupno 14 oruđa, što relativno predstavlja vrlo jaku vatrenu jedinicu kojom je štab korpusa mogao snažno uticati na tok borbe u napadu na jako utvrđena uporišta, dok su artiljerijski divizioni u divizijama bili popunjeni brdskim topovima 65 i 75 mm i poljskim topovima 75 mm slabije vatrene moći. Kao divizijska artiljerija, ovi divizioni, su celi ili po baterijama pridavani brigadama. Komandovanje artiljerijom, kako u okviru korpusa, tako i u divizijama, u borbi je najčešće bilo podeljeno. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom već tada bilo je bolje i umešnije organizovano, a vatra artiljerije bolje korišćena. U napadu na gradove i haubice 100 mm su uvlačene u streljački stroj pešadije i sa vrlo bliskih odstojanja od 50 do 150 mm neposrednim gađanjem uništavale jake tačke neprijateljske odbrane i omogućavale juriš pešadije za konačno slamanje neprijateljske odbrane. Na taj način brzo je postizan uspeh i sa najmanjom količinom municije.

DEJSTVA U CRNOJ GORI I SANDŽAKU

U prvoj polovini jula 1944. Nemci su smatrali da se u dolini Lima prikupljaju jače snage NOVJ za prodor u Srbiju. Da bi ovo sprečili, oni su 18. jula otpočeli napade u pravcu Andrijevice, Berana (sada Ivangrada), Bijelog Polja, Prijepolja i Priboja. Glavne snage (21. SS-legionarska divizija „Skenderbeg", 14. puk SS-divizije „Princ Eugen", ojačan bataljon 363. puka 181. divizije), prešle su u napad sa prostorije Gusinje, Plav, Čakor, u pravcu

[129] Isto, k. 458, br. reg. 4—4, 2/6; k. 458A, br. reg. 48—7, k. 459B, br. reg. 9/1—20, k. 459, br. reg. 22—1. Hronologija, str. 942.

Andrijevice, koju su zauzele ujutru 19. jula. Dalji prodor prema Beranama zadržan je snažnim otporom jedinica 2 proleterske divizije. Oko 20 bombardera u više talasa 19. jula izvršilo je napad na Berane i okolinu, bombardujući i vatrene položaje 1. artiljerijskog diviziona Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa u rejonu s. Pešca, ali bez uspeha. Mitraljeskom vatrom sa okolnih visova oboren je jedan neprijateljski avion. Pred nadmoćnijim neprijateljem, 2. proleterska brigada 2. proleterske divizije bila je prinuđena da se 21. jula oko 15 časova povuče sa položaja Zaljevica (k. 1034) — Stanojevo brdo, na položaj Vranja glava (k. 1762) Vjetarnik (k. 1473) — Lekino brdo (k. 1115). Brigadu su podržavali 1. divizion Artiljerijske grupe 2. korpusa (2 topa 75 mm) sa VP u rejonu s. Jugovina **i** 2. divizion ove grupe (2 topa 75 mm) sa VP u rejonu s. Buče, koji su neprijatelju naneli znatne gubitke. Istog dana od 21 do 22 časa 1. i 2. divizion su koncentracijama vatre na Topolovu glavicu i Žaljevicu pripremali protivnapad 2. proleterske brigade u pravcu Andrijevice. Međutim, 2. proleterska brigada je bila primorana da se povuče na liniju Torište (k. 1541) — Turija (tt. 1850), zbog čega su se ujutru 22. jula artiljerijski divizioni povukli dolinom reke Bistrice u rejon s. Lubnice, s. Pračevac, s. M. Kržulje. Upornom odbranom 2. proleterske divizije neprijatelj je zadržan i nije uspeo da se probije u Berane.

Angažujući sveže snage 5. i 17. divizije, koje su bile prikupljene u dolini Lima za prodor u Srbiju, 2. udarni korpus je 24. jula, uz podršku artiljerijske grupe, izvršio protivnapad.

Sedamnaesta divizija jednom brigadom je izbila na Livade Hađević i posedanjem položaja k. 1856 — k. 1714 — k. 1764 obezbeđivala levo krilo 5. divizije, a sa dve brigade je aktivnim dejstvom zatvarala pravac dolinom reke Lešnice, od Turjaka i od Smiljevice;

Peta krajiška divizija, ojačana 2. divizionom artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa (2 brdska topa 75 mm italijanska), zajedno sa 6. brigadom 17. divizije i 4. proleterskom brigadom 2. proleterske divizije, izvršila je prodor desnom obalom Lima, izbila na komunikaciju Peć •— Andrijevica i presekla odstupnicu neprijatelja preko Čakora;

Druga proleterska divizija, bez 4. proleterske brigade, ojačana 1. divizionom artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, sa VP u s. Buče, aktivnim dejstvom na levoj obali Lima zatvarala je pravac Rujišta — Turija i s. Trepča — Gradina, a po izbijanju delova 5. i 17. divizije na Cakor prešla u protivnapad u pravcu Andrijevice;

Peta proleterska i 9. crnogorska brigada 3. udarne divizije, sa Vasojevićkim bataljonom i Dopunskim bataljonom 2. udarnog korpusa, prodrla je sa Trešnjevika, preko s. Kuti i Zeletina ka Murinama i Plavu.

Drugi artiljerijski divizion kojim je bila ojačana 5. divizija, pridat je 1. krajiškoj brigadi. Uz veliko zalaganje, oruđa su na ovako teško prolaznom i besputnom zemljištu, od Berana preko s. Kaludre i s. Šekulara. prebačena na Sjekiricu i sa daljine oko 2 km, neposrednim gađanjem uspešno tukla Zarski krš, a sa oko 5 km i s. Veliku, koje je napadala 1. krajiška brigada. Gađanjem sa velikim negativnim uglom, 2. divizion je neutralisao neprijateljsku bateriju u s. Kruševu i pritom oštetio 1 nemački top. Baterija 2. diviziona, koja je bila na VP na grebenu Sjekirice, privukla je na sebe vatru neprijateljske baterije, što je takođe dosta olakšalo prodiranje 1. krajiške brigade prema s. Velika i prema Cakoru. Izbijanjem delova 5. krajiške divizije 24. jula na Cakor i Devojački krš i 5. proleterske brigade 3. udarne divizije, noću 25/26. jula u rejon Plava, završeno je okruženje 21. SS-divizije „Skenderbeg" u Polimlju, gde je pretrpela velike gubitke. Na pravcu napada 2. divizije, 1. divizion je koncentracijama vatre na Drezge (k. 1014), Stanjevo brdo (k. 938) i Topolovu glavu (1034) pomogao dejstva njenih delova prema Andrijevici. U Andrijevici je 9. crnogorska brigada 24. jula zaplenila 1 brdski top 65 mm M. 06, od kojeg je formirana 2. brdska baterija u 1. divizionu. Po završenim borbama na sektoru Andrijevice, artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa zadržana je u dolini Lima (1. divizion u rejonu s. Pešca kod Berana (Ivangrada), a 2. divizion na VP u s. Kruševu, j-i od Andrijevice).[130]

[130] Isto, k. 397, br. reg. 2—14; k. 732, br. reg. 25—2, 28—2: k. 987, br. reg. 23—2, 24—2; k. 402, br. reg. 7/1—3; k. 392, br. reg. 35—3; k. 781, br. reg. 42—2; k. 782, br. reg. 40—1: k. 754, br. reg. 5—2, 40—3; k. 758, br. reg. 5—2; k. 755, br. reg. 7—l/a; Osi. rat.

Dok je Operativna grupa divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija) prodirala iz doline Lima preko Kopaonika ka Kruševcu i Prokuplju, jače nemačke snage su 12. avgusta sa više pravaca otpočele nastupanje u pravcu Savnika. Posle žestokih borbi, jedinice nemačke 1. brdske divizije su uspele da potisnu 5. proletersku i 9. crnogorsku brigadu 3. udarne divizije i da 13. avgusta zauzmu Andrijevicu i Berane, 14. avgusta Mateševo, a sutradan Kolašin i Mojkovac, prinudivši ih da se povuku na levu obalu Tare. Borbe 5. proleterske i 9. crnogorske brigade u dolini Lima podržavali su 1. i 2. divizion artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. Divizioni su tokom borbi imali velike gubitke u tovarnim konjima, a naročito 1. baterija 2. diviziona u borbi istočno od Andrijevice, kada je izdržala juriš Nemaca na njene vatrene položaje. Zahvaljujući hrabrosti, snalažljivosti i primernom zalaganju boraca i starešina baterije, oruđa nisu pala u ruke neprijatelja.

Izvlačenje artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa po divizionima iz doline Lima, preko planine Bjelasice i preko Trešnjevika — u s. Lipovo zahtevalo je ogromne napore. Još veće napore zahtevalo je prebacivanje ovih diviziona preko Sinjajevine na Goliju (Javorak), odakle su posle kraćeg odmora, 15. avgusta prebačeni u rejon s. Presjeke (s-z od Nikšića). Zbog nedostatka municije i velike iznurenosti preostalog dela tovarnih konja, topovi 2. diviziona su zakopani u rejonu s. Presjeka, s. Rakita a ljudstvo nastavilo borbu kao pešadija, dok je 1. divizion prebačen u rejon Veli stog (Duga). U rejonu s. Brezna 2. divizionu su dodeljena 2 protivavionska mitraljeza, od kojih je formirana pav-četa za odbranu privremenog aerodroma G. Brezna do evakuacije oko 1.000 ranjenika u baze NOVJ, u južnoj Italiji.

Kada su jedinice 3. udarne divizije prešle u protivnapad i 26. avgusta nastavile prodiranje preko Gornje Morače i Kolašina u dolinu Lima, artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa prikupila se u rejonu s. Presjeka. Tu su otkopana oruđa 2. diviziona (3 topa), tako da je kom-

dr. knj. str. 259—261; Nikica Janković, pukovnik: „Drugi artiljerijski divizion 2. udarnog korpusa", Vojnoistorijski glasnik, br. 1/62, str. 87—103; Hronologija, str. 816, 817.

pletan divizion 3. septembra prebačen u rejon Gradačka poljana (na putu Nikšić — Šavnik), a odatle 28. septembra u Nikšićku Župu (u s. Liverovići), dok je 1. divizion ostao u s. Presjeka.

U s. Gornjem Polju (severno od Nikšića) nalazilo se oko 350 nemačkih vojnika sa četnicima i italijanskim fašistima. Njih je 31. avgusta, uz podršku 1. diviziona artiljerijske grupe, razbila 6. crnogorska brigada. Topovi su do 17 časova 31. avgusta postavljeni na VP u istočnom delu Dubrave i neposrednim gađanjem sa daljine oko 2 km tukli Gornje Polje i uspešno pomogli brzo razbijanje posade ovog uporišta. Zbog nedostatka municije, artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa nije učestvovala u borbama sve do polovine oktobra, već je u Nikšićkoj Župi (s. Liverovići) sa ljudstvom izvođena redovna nastava. Posle popune municijom, koju su saveznički avioni iz južne Italije prebacili u rejon oslobođenog Nikšića, artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa je prebačena na sektor Grahova radi podrške dejstava jedinica 2. udarnog korpusa.[131]

*

Mada je imala malo oruđa — svega po 2 brdska topa 75 mm u divizionu, artiljerijska grupa 2. ud. korpusa je uspešno potpomagala pešadiju. U protivnapadu prema Andrijevici i Čakoru, divizioni su pridati jedinicama za neposrednu podršku. Baterije su dejstvovale sa otvorenih VP neposrednim gađanjem na određene ciljeve i sa malim utroškom municije postizale dobar uspeh. Izbor VP za bateriju 2. diviziona na strmom grebenu pokazao se kao praktičan, jer su oruđa neposrednim nišanjenjem precizno tukla sve ciljeve, a sa malo municije neutralisala i neprijateljsku bateriju. Nasuprot tome, neprijateljska baterija utrošila je puno vremena i municije, ali nije postigla uspeh u gađanju naše baterije na strmom grebenu.

[131] Isto, k. 397, br. reg. 2—14; k. 398, br. reg. 35—1/2; k. 1143, br. reg. 4—9; Oslobodilački rat, druga knj., str. 265—271, 384—387; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 221, Hronologija, str. 848, 849.

Da bi obezbedili povlačenje 21. brdskog armijskog korpusa iz Albanije preko Nikšića i Dubrovnika ka Mostaru, Nemci su u jesen 1944. organizovali za upornu odbranu uporišta Boku kotorsku, Dubrovnik, Trebinje, Bileće, Stolac, Nevesinje i Mostar, angažujući delove nemačke 181. pešadijske divizije i četnike koji su se u to vreme prikupljali u Hercegovini i južnom primorju da bi „sačekali" angloamerički desant na jadransku obalu. U žestokim borbama, jedinice 29. divizije, uz podršku jedine brdske baterije od 3 brdska topa 75 mm M. 15 (topovi su zaplenjeni u borbama od 13—29. jula) razbile su jake nemačke i ustaško-domobranske snage koje su zajedno sa hercegovačkim četnicima pokušavale da se iz Hercegovine probiju u Crnu Goru. One su uspele da do 6. septembra očiste Gatačko polje od neprijatelja.

Jedno od jačih neprijateljskih uporišta u Hercegovini bila je dobro utvrđena Bileća koju je branila četnička Bilećka brigada, sa dva voda nemačkih vojnika i italijanskih fašista (ukupno oko 850 vojnika).

Pošto je noću 25/26. septembra 10. hercegovačka brigada, posle oštre borbe, zauzela položaje Vlajinja — Hadžibegovo brdo i Modropac i uhvatila vezu sa 12. hercegovačkom brigadom, koja je već 23. septembra zauzela položaje Vodena gradina — Tuhor (k. 747) — Osoj (k. 852) i Dubovac (k. 763), Bileća je potpuno blokirana. Za napad na Bileću brdska baterija 29. divizije (3 topa 75 mm) je 26. septembra postavljena na VP u rejonu s. Bajići, Modropac (k. 741) (oko 2 km severno od Bileće), a 1 pt-top iz Primorske operativne grupe, sa 500 granata, na Vlajinju, oko 2 km južno od Bileće. Istog dana savezničkim avionima sa aerodroma Brindizi, u južnoj Italiji, prebačena je na aerodrom kod Gacka kompletna brdska baterija od 4 topa 75 mm M. 1—4 sa 600 granata i 39 artiljeraca, odakle je iste noći upućena na VP u s. Baljci.

U žestokim borbama od 2.6. septembra do 2. oktobra neprijatelj je u blokiranom Bileću pretrpeo velike gubitke. Dosta snažnim dejstvom ovih dveju baterija porušena su ili oštećena i neka utvrđenja u Bileći. Uz jaku

podršku artiljerije 10. i 12. brigada 29. divizije su 2. oktobra oko 17 časova slomile i poslednji otpor neprijatelja i do 21 čas Bileću potpuno očistile od neprijatelja. U borbama za oslobođenje Bileće, pojedine vatrene tačke koje su kočile pokrete pešadije, rušene su vrlo brzo neposrednim gađanjem sa 200—300 m odstojanja, preciznim pogocima i sa malim utroškom municije. U toku napada vrlo uspešno je ostvareno sadejstvo artiljerije i pešadije i stečena korisna iskustva u korišćenju artiljerijske vatre za zauzimanje utvrđenih mesta.[132]

Narednih dana deo snaga 29. divizije orijentisan je prema jako utvrđenom Trebinju koje su branili 1. bataljon 369. legionarske divizije, 1 četa domobrana i četa muslimanske milicije, sa četom tenkova i divizionom artiljerije. Kasarna i utvrđenje Hrupjela, na severnoj ivici grada, bile su najjače otporne tačke u sistemu odbrane grada, uređene za kružnu odbranu. Napad 13. i 14. hercegovačke brigade 29. divizije i 2. proleterske dalmatinske brigade Primorske operativne grupe 2. udarnog korpusa na Trebinje podržavale su dve brdske baterije 29. divizije, sa VP u rejonu s. Gorice (oko 2 km istočno od grada), tukući neposrednim gađanjem sve tačke otpora na ivici i u centru grada. U toku dana i noći 3/4. oktobra, 13. i 14. hercegovačka i 2. proleterska dalmatinska brigada, uz neposrednu podršku brdskih baterija, brigade su slomile otpor neprijatelja na spoljnoj liniji odbrane. Zbog toga je neprijatelj bio prinuđen da, uz podršku tenkova i artiljerije, 4. oktobra oko 15 časova, otpočne izvlačenje prema Dubrovniku. Brdske baterije su naročito došle do punog izražaja u toku borbe 5. oktobra, kada su jakom vatrom neposrednim gađanjem pripremale juriš pešadije na utvrđenje Hrupjelu. I ako se neprijatelj ogorčeno branio, oko 15 časova ovog dana slomljen je i poslednji otpor u Trebinju. Zaplenjena su 4 brdska topa 75 mm, od kojih 2 ispravna, i oko 50 tovarnih konja.

[132] Isto, k. 1143, br. reg. 32—8, 14—9, 17—9, 12—13; k. 15A, br. reg. 33—3; Oslobodilački rat, druga knj., str. 388—390; Vojnoistorijski glasnik, br. 3/51, str. 114; Muharem Kreso major: ,.Šnježničko-trusinska odbrambena operacija 29. divizije", Vojnoistorijski glasnik, br. 2/62, str. 39—65; Hronologija, str. 884, 941.

Po oslobođenju Trebinja, formiran je artiljerijski divizion 29. divizije, sastava: štab diviziona i dve baterije, svaka po 3 brdska topa 75 mm. U divizionu je bilo svega 4 topa 75 mm M. 1—4 i 2 topa 75 mm M. 15, 126 ljudi, 130 konja i 10 kola. Jedno odeljenje brdskih topova 75 mm M. 15 sa 120 granata upućeno je u sastav Primorske operativne grupe.

Po završenom formiranju, artiljerijski divizion prebačen je iz Bileća u Gacko, gde su bili bolji uslovi za ishranu konja. Zbog nedostatka municije, napad 13. hercegovačke brigade 13/14. oktobra na ž. st. Zavala, Čavljine, Ravno, Velja Međa i Turkovići podržavan je samo jednim topom 75 mm, ali je i ovo oruđe neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja u puškarnice i prozore zgrada železničkih stanica, izgrađenih od kamena, bilo vrlo efikasno, tako da su bataljoni 13. brigade brzo razbili neprijatelja na ovim železničkim stanicama i prekinuli železnički saobraćaj.

Po oslobođenju Dubrovnika, u koji su oko 20 časova 18. oktobra ušle 2. proleterska dalmatinska brigada i delovi 10. i 12. hercegovačke brigade, jedinice 29. divizije su nastavile dejstva u pravcu Mostara. Artiljerijski divizion i dalje je oskudevao sa municijom, ali je u slučajevima gde je bila neophodna pomoć artiljerije, po baterijama pridavan pešadijskim brigadama, i sa vrlo skromnim utroškom municije, neposrednim gađanjem sa bliskih odstojanja, olakšavao napad pešadije. Pod komandu štaba 29. divizije privremeno je stavljen i 1. motorizovani divizion od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i jedne pt-baterije od 4 topa 57 mm, koji je pred kraj oktobra brodom iz Barija (Italija) prevezen u Dubrovnik. Potom je prebačen u Bileća, a zatim u Nikšić, u sastav artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. Po oslobođenju Dubrovnika, municija i drugi ratni materijal prebacivani su sa Visa na kopno, brodovima, u luku Gruža, tako da artiljerijske jedinice više nisu oskudevale sa municijom.[133]

[133] Isto, k. 1143, br. reg. 20—9. 33—12, 11—13, 13—13, 16—13, 31—9, 32—9, 20—13; Oslobodilački rat, druga knj., str. 390, 391, 396, 413; Hronologija, str. 942, 952.

Prodor Operativne grupe divizija u Srbiju

Posle razbijanja neprijatelja u dolini Lima Operativna grupa divizija (2. proleterska, 5. i 17. divizija) prikupila se istočno od Berana i 28. jula otpočela prodiranje u Srbiju. U divizijama nije bilo divizijske artiljerije, a samo neke brigade imale su po 1—2 pt-topa 37 ili 47 mm. Po razbijanju dva bataljona nemačkog 5 SS-policijskog puka, na drumu Novi Pazar — K. Mitrovica, 2. avgusta, 4. grupe četničkih jurišnih korpusa na Kopaoniku od 6. do 9. avgusta, jedinice Operativne grupe divizija su do 10. avgusta oslobodile Brus, s. Razbojnu, Aleksandrovac i Jošaničku Banju a 13. avgusta potpuno razbile dva bataljona, iz sastava bugarske 27. divizije, na domaku s. Blaca i Kuršumlije. Ova grupa divizija je pored ostalog, zaplenila 6 brdskih topova, 4 pt-topa i 4 minobacača sa 40 konja i 300 granata.[134]

Radi neposrednog sadejstva Operativnoj grupi divizija, Glavni štab Srbije naredio je da 24. divizija dejstvuje ka Lebanu i na komunikaciji Leskovac — Vranje i Leskovac — Lebane, a 21. diviziju angažovao prema Kuršumliji i komunikaciju Kuršumlija — Prokuplje, stavljajući je pod komandu štaba Operativne grupe divizije.

U Kuršumliji su se nalazila dva bataljona 122. puka bugarske 27. divizije, jedan puk Srpske državne straže, četa Nemaca i nešto četnika, sa 2 topa kod crkve i bolnice. Napad na Kuršumliju 14. avgusta u 23.00 časa otpočele su:

2. proleterska divizija, upućujući u napad 4. proletersku brigadu sa 1 brdskim i 1 pt-topom, sa severozapada, jedan bataljon ove i jedan bataljon 3. srpske brigade 21. divizije sa 2 minobacača, sa severoistoka. Prva krajiška brigada 5. divizije napadala je Kuršumliju s juga, a 4. srpska brigada 21. divizije sa istoka.

[134] Isto, k. 1078, br. reg. 25/1; k. 1053, br. reg. 3/10; 1040, br. reg. 6/1, k. 181, br. reg. 8/6; k. 373, br. reg. 1—1; k. 982, br. reg. 1/5; Osi. rat, druga knj. str. 261—263; Hronologija, str. 817, 863, 864, 865, 867.

Istovremeno je 2. proleterska brigada sa 1 brdskim i 1 pt-topom napala neprijatelja na liniji Barbatovačko g r(j o____Barbatovački vinogradi (k. 542) i zatvarala pravac g]ace____Kuršumlija. Kod s. Sagonjeva zaplenjena je bugarska brdska baterija od 4 topa i istog dana upotrebljena protiv neprijatelja u razbijanju jedne bugarske kolone koja je od Blaca nastupala prema Kuršumliji.

Iako su sve kolone prodrle u grad, utvrđene tačke, obrađene trorednom bodljikavom žicom, nisu se mogle zauzeti zbog nedostatka artiljerije.

Posle žestokih borbi u Zupi i Toplici, Operativna grupa divizija (5, 17. i 21. divizija) je od 6. do 19. septembra izvršila prodor u Sumadiju i 20. septembra oslobodila Aranđelovac. Za dva brdska topa (u 5. i 17. diviziji) nije bilo dovoljno municije, zbog čega su ova oruđa upotrebljavana samo za neposredno gađanje onih ciljeva koji se nisu mogli likvidirati na drugi način. Takođe je bilo vrlo malo municije i za pt-topove u sastavu brigada, te su i oni malo dejstvovali.[135]

Prodor 1. proleterskog i 12. korpusa u Srbiju

Kad je Operativna grupa divizija prodirala ka Kopaoniku i Toplici, Nemci su protiv 1. proleterske divizije u Sandžaku angažovali višestruko jače snage, da bi je odbacili što dalje od Srbije. U žestokim borbama od 13. do 18. avgusta 1. proleterska divizija je sprečavala brzo prodiranje neprijatelja od Prijepolja i Pljevalja ka Đurđevića Tari, nanoseći mu znatne gubitke. U odbrani južno od Pljevalja 3. proletersku krajišku brigadu 15. avgusta je podržavala brdska baterija 1. proleterske divizije sa VP Rasno, u rejonu s. Mijakovići. Sutradan 16. avgusta brdska baterija je uspešno podržavala 1. proletersku i 3. proletersku krajišku brigadu u odbrani, na liniji s. Potpeć

[135] Isto, k. 732, br. reg. 44/2; k. 781, br. reg. 12/4; k. 1040, br. reg. 21/5, 15/5, 18/5, 20/1; k. 787A, br. reg. 36/5; k. 181, br. reg. 8/6; k- 1041, br. reg. 60—2, Oslobodilački rat, druga knj., str. 284—286, 450, Hronologija, str. 867, 923, 924. Borivoje Topalović: „Partizanski artiljerci", „Druga proleterska", knj. treća, str. 435.

— Rude (k. 1080) — Borovo brdo. Baterija je utrošila 185 granata 65 mm.

Po prijemu 4 brdska topa 75 mm M. 1—4, sa 55 ljudi--artiljeraca i 36 mazgi sa tovarnim i zaprežnim priborom za tandem-vuču i materijalom za vezu sa 6 radio-stanica na aerodromu kod Zabljaka, štab 1. proleterskog korpusa je 11. avgusta od oruđa koje je već imao, kao i od primljenih formirao korpusni brdski artiljerijski divizion, sastava: štab (komandant major Jovan Cerović, politkomesar major Dimitrije Paligorić), 1. baterija od 2 topa 75 mm M. 1—4 i odeljenje brdskog topa 65 mm M. 06, a u 1. proleterskoj diviziji brdski artiljerijski divizion, sastava: štab diviziona (komandant major Ljubivoje Pajović, politkomesar major Milan Rodić) i 1. baterija od 2 topa 75 mm M. 1—4. Popuna baterija artiljercima izvršena je tako da se odmah po prijemu materijala u svakom divizionu formira još po jedna baterija od po 2 topa 75 mm M. 1—4. Baterije su dobro popunjene tovarnim mazgama i brdskim konjima, kao i tovarnim i zaprežnim priborom za tandem--vuču i osposobljene za kretanje po svakom zemljištu.

Pošto je veštim manevrom navukla neprijatelja na Taru, 1. proleterska divizija je sa 8. crnogorskom brigadom 37. divizije, 18. avgusta, krenula usiljenim maršem sa ogranaka pl. Ljubišnje, prema Zlatiboru, a za njom i artiljerijski divizioni 1. proleterskog korpusa i 1. proleterske divizije iz rejona s. Vrba. Jedinice 1. proleterske divizije i oba artiljerijska diviziona su noću 20/21. avgusta, neometano od neprijatelja, prešli reku Lim prema Manastiru Banji, južno od Priboja, koji su oslobodile.

Po izbijanju na reku Uvac kod s. Radojinje, 1. proleterska divizija je 23. avgusta slomila otpor četnika Zlatiborskog i 4. jurišnog korpusa i Rudničke brigade, na desnoj obali reke i ovladala Borovom Glavom (k. 1147) i Tornikom (tt. 1496). U artiljerijskim divizionima bilo je samo po 25—30 granata na oruđe, zbog čega se strogo vodilo računa o utrošku svake granate i pešadija je podržavana minimalnim utroškom municije, dejstvom pojedinim oruđima neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja. I sa tako malim utroškom artiljerijske municije, dejstvom topova, postizan je vrlo dobar uspeh, jer su već prve ispaljene granate demoralisale četnike i stvarale

niku u njihovim redovima, nakon čega su dosta brzo napuštali položaje i u neredu se povlačili. U borbama od Uvea do grebena Zlatibora artiljerija je pridata brigadama. Divizion 1. proleterskog korpusa, bez topovskog odeljenja 65 mm, pridat je 3. proleterskoj krajiškoj brigadi. artiljerijski divizion 1. proleterske divizije 1. proleterskoj brigadi, dok je odeljenje brdskih topova 65 mm iz korpusnog diviziona pridato 13. proleterskoj brigadi .Rade Končar". Divizija je 23. avgusta nastavila gonjenje neprijatelja. Delovi 1. proleterske brigade do mraka istog dana izbili su u rejon Kraljeve Vode (sada Partizanske Vode) i došli u dodir sa bugarskom posadom u s. Palisatu.

Pošto se 1. proleterska divizija učvrstila na grebenu Zlatibora i otpočela pripreme za napad na Palisat, delovi 24. bugarske divizije, uz podršku jedne brdske i jedne haubičke baterije, pokušali su 24. avgusta, ne samo da spreče zauzimanje Palisata već i da povrate greben Zlatibora. Međutim, posle početnog uspeha, u kome su potisnuli delove 1. proleterske brigade od Kraljevih (Partizanskih) voda preko Sumnatog brda (k. 1092) i Krive breze (k. 1150) ka Smiljanskom Zakosu, bugarski napad je zaustavljen. Oba diviziona, koja su se kretala za 1. proleterskom brigadom, drumom Borova Glava — Palisat, sa VP u rejonu Bela glava (k. 1111) uspela su da ućutkaju neprijateljsku bateriju južno od Kraljevih Voda. Dejstvom delova 3. i 13. proleterske brigade u oba boka neprijatelja on je naglo odstupio prema Palisatu, tako da su delovi 1. proleterske divizije zauzeli Čajetinu, ali su na Palisatu zadržani pred žičanim preprekama, dobro organizovanom zaprečnom vatrom. Posle neuspelog napada noću 24/25. avgusta i sutradan, noću 25/26. avgusta ponovljen je napad na Palisat, ali su sada artiljerijska oruđa uvučena u streljački stroj i tukla utvrđene kuće sa udaljenja od 30 do 80 metara. Međutim, brzo je nestalo artiljerijske municije i neprijatelj se održao u Palisatu sve do ujutru 27. avgusta kada se izvukao u pravcu Užica, izgubivši pored ostalog, 2 haubice i 1 brdski top sa 40 konja.

Pošto je noću 29/30. avgusta prešla reku Lim kod Priboja, 6. proleterska divizija je sutradan izbila na Zlatibor i ušla u sastav 1. proleterskog korpusa, koji je do 4. septembra izbio na liniju Arilje — Požega (Užička) —

Kremna — Mokra gora, a manjim delovima prema s. Dubu i Bajinoj Basti. Istovremeno je 12. korpus, kod Starog Broda (nizvodno od Višegrada), noću 5/6. septembra prešao preko Drine, razbio delove 7. SS-divizije „Princ Eugen" i prikupio se na zapadnim ograncima planine Tare, iako nije raspolagao ni korpusom, ni divizijskom artiljerijom.

U međuvremenu je na aerodrom Negobuđe stigla i druga baterija od 4 brdska topa 75 mm M. 1—4. Po stizanju ovih oruđa na Zlatibor, 6. septembra formiran je i artiljerijski divizion 6. proleterske divizije, sastava: štab diviziona (komandant poručnik Stevo Pjevač, politkomesar kapetan Mile Kosanović), i dve baterije po 2 brdska topa 75 mm M. 1—4. Istovremeno je u divizionu 1. proleterskog korpusa i divizionu 1. proleterske divizije formirana još po jedna baterija od po 2 topa 75 mm. Pri štabu 1. proleterskog korpusa nalazio se komandant artiljerije korpusa (pukovnik Aleksej Gavriljčenko) koji je ujedno bio i šef odseka za naoružanje i starao se o popuni jedinica korpusa materijalom po artiljerijsko-tehničkoj a po ovlašćenju štaba korpusa, rukovodio artiljerijskim divizionima korpusne i divizijske artiljerije.

Po izbijanju na r. Kolubaru, jedinice 1. proleterskog korpusa su posle četvorodnevnih borbi 18. septembra, oslobodile Valjevo, koje su branili 2. bataljon nemačkog 2. policijskog puka. 4. puk SDS, delovi SDS i četnici Valjevskog korpusa. Tada je, prema naređenju štaba 1. proleterskog korpusa od 18. septembra 1944, jedna baterija od 2 brdska topa 75 mm M. 1—4 iz artiljerijskog diviziona 6. proleterske divizije, upućena iz rejona Valjeva 12. korpusu.[136]

Prilikom prodiranja ka Sapcu, štab 12. korpusa je ovu brdsku bateriju pridao 16. diviziji koja je nastupala prav-

[136] Isto, k. 712, br. reg. 54/1; k. 712B, br. reg. 30/12; k. 713, br. reg. 47/2/II; 1253, br. reg. 39/3; k. 371, br. reg. 8/1—4, 1/2—9, 2—9, 8/2—4, 12/1—5; k. 716, br. reg. 2—3; k. 15A, br. reg. 15—3/1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 272—281; Pero Raičević, potpukovnik i Pavle Babac, major u rezervi: „Prodor 1. proleterske divizije u Srbiju", Vojnoistorijski glasnik, br. 4/54, str. 10—43; Vlado Bajić, general-potpukovnik: „Dejstva 1. proleterske divizije pri prelasku u Srbiju 1944. godine", Vojno delo, br. 12/57, str. 840—856; Hronologija, str. 844, 864, 869, 870. 871, 885, 922, 915.

cem s. Lipolist — Sabac. Pored ostalog, i zbog nedostatka artiljerije, osim brdske baterije (od 2 topa sa po 30 granata na oruđe), 12. korpus nije napao utvrđeni Sabac, u kome su se tada nalazile jake nemačko-kvislinške snage sa oko 3.500 vojnika, već je prema naređenju Vrhovnog komandanta delom snaga nastavio blokiranje grada, a glavninom snaga produžio prodiranje desnom obalom Save prema Obrenovcu, odnosno Beogradu.

Pri prodiranju 1. proleterskog korpusa prema Obrenovcu, baterije iz diviziona korpusne i divizijske artiljerije pridavane su pešadijskim brigadama za neposredno praćenje pešadije. Nije bilo dovoljno municije da bi se artiljerija grupisala za masovnija dejstva, već su pojedini zadaci izvršavani neposrednim gađanjem baterija ili pojedinih oruđa. Artiljerijskom vatrom tučeni su samo ciljevi koje pešadija nije mogla da likvidira sopstvenim naoružanjem. Tako je pri koncentričnom napadu 1. i 3. proleterske brigade, 2. oktobra, na Ub (gde su razbijeni bataljon nemačkog 5. policijskog puka, sa 4 tenka i 2 topa i dve četničke brigade od oko 1.000 četnika), 1. proleterskoj brigadi pridata 1 baterija artiljerijskog diviziona 1. proleterske divizije, dok je 13. proleterskoj brigadi „Rade Končar", u napadu na s. Vreoce, pridato samo jedno topovsko odeljenje ovog artiljerijskog diviziona. Brdska baterija kretala se sa 2. bataljonom 1. proleterske brigade, koji je napadao pravcem Žuto brdo (tt. 171) — Vučjak (tt. 184) —- Ub, a pridato topovsko odeljenje štab 13. proleterske brigade pridao je 1. bataljonu, na pravcu s. Buljetin — k. 138 — s. Vreoci. Posle žestokih borbi, uz podršku artiljerije, mesto Ub je zauzeto 2, a Vreoci 4. oktobra. Razbijeni neprijatelj odbačen je prema s. Stepojevcu i Obrenovcu.[137]

Imajući u vidu perspektivu razvoja artiljerije, štab 1. proleterskog korpusa je 26. septembra naredio da se pri štabu artiljerijskog diviziona korpusa u Valjevu formira artiljerijski kurs za spremanje komandira baterije, zamenika komandira baterije, komandira vodova i vođa odeljenja u artiljeriji. Radi toga su sve divizije 1. proleterskog

[137] Isto, k. 589, br. reg. 8/3, 22—2; k. 866, br. reg. 44/1; k. 951, br. reg. 2/2, 5/2, 6/2, 30'3, 52/1; k. 373, br. reg. 1/1; k. 713, br. reg. 39—1; k. 727, br. reg. 38—1; k. 712, br. reg 7/4, 8/4.

korpusa (1, 5, 6, 17. i 21. divizija) do 4. oktobra na ovaj kurs uputile zamenike komandira baterija i sve oficire i podoficire koji su ranije služili u artiljeriji b. j. v, bez obzira na dužnosti do komandanta bataljona zaključno i po 25—35 boraca iz svake divizije, koji su imali uslova za razvoj u artiljeriji. Osim toga, u divizijama su borci, koji su ranije bili u artiljeriji, izdvojeni iz četa i bataljona i prikupljeni u posebnu četu, kako bi se brzo mogla prihvatiti artiljerijska oruđa i formirati nove baterije i artiljerijski divizioni. Radi toga je i štab 12. korpusa 9. oktobra naredio da se svi artiljerci iz divizija ovog korpusa prikupe i upute u brdsku bateriju koja je pridata 16. diviziji. Po završenom prikupljanju, sa ljudstvom je otpočela ubrzana nastava za dužnosti u artiljeriji i za rukovanje artiljerijskim oruđima.

Štabovi i partijske organizacije razvili su u jedinicama široku aktivnost i pripreme za predstojeće borbe za oslobođenje Beograda. Nestrpljivo se očekivao susret sa jedinicama Crvene armije i zajedničko nastupanje na Beograd.[138]

RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U SRBIJI

Da bi se što više olakšala dejstva jedinica Operativne grupe divizija u Župi i Toplici, jedinice Glavnog štaba Srbije pojačale su dejstva na svojim operativnim područjima, napadajući neprijatelja u garnizonima i na komunikacijama.

Dok je 21. divizija dejstvovala na sektoru Kuršumlije i ušla u sastav Operativne grupe divizija, 24. divizija (bez 17. brigade) je noću 18/19. i 19. avgusta izvršila napad na Lebane, koje su branili: jedan bataljon 11. puka 27. bugarske divizije, i 120 nemačkih policajaca, sa baterijom od 2 topa 75 mm. Koncentričan napad na Lebane 18. avgusta u 21 čas otpočele su: 15. brigada sa zapada, 11. brigada sa severa, i 13. brigada sa juga i istoka. Svaku pešadijsku brigadu neposredno su podržavala po 2 minobacača, a 11. i 15. brigadu i 1 pt-top 47 mm i 2 minobacača 81 mm sa

[138] Isto, k. 589, br. reg. 10—3; k. 712A, br. reg. 8/1—2, 14—2; „Beogradska operacija", str. 135, 137, 143, 148; Hronologija, str. 973.

VP u rejonu raskrsnice puteva, oko 2,5 km s-z od Lebana, čijim dejstvom su oko 21,15 časova neutralisani neprijateljski topovi. Snažnim jurišem 15. brigada je brzo ovladala bezimenim kosama severozapadno od Lebana i zaplenila 2 poljska topa 75 mm, sa 150 granata, koji su blagovremeno izvučeni iz grada. Žestoka borba vođena je sve do noći 19/20. avgusta, kada se neprijatelj, uz prihvat nemačkih tenkova koji su prodrli u grad, izvukao u pravcu Leskovca i Lebane je oslobođeno. Od zaplenjenih topova odmah je formirana 1. poljska baterija 24. divizije od 2 poljska topa 75 mm, na volovsku vuču. Već od 24. avgusta ona je podržavala dejstva divizije na sektoru Leskovca.[139]

Severno od Nišave dejstvovale su 23. i 25. divizija. U Svrljigu je 7. brigada 23. divizije 2. septembra likvidirala neprijateljski garnizon, zarobila 170 bugarskih vojnika i zaplenila 1 haubicu 105 mm, sa 120 granata. Pošto je 4. septembra razbila četnički knjaževački korpus i zauzela Knjaževac, 23. divizija je sutradan produžila nastupanje prema Zaječaru, u kome se nalazilo oko 5.000 nemačko-kvislinških vojnika, sa 2 topa. Energičnim obuhvatnim napadom 14. brigade sa severa, 9. brigade sa istoka i 7. brigade 23. divizije sa juga, posle žestoke borbe 6. i 7. septembra, jedinice 23. divizije su 7. septembra oslobodile Zaječar. Haubica 105 mm i 1 pt-top bili su pridati 7. brigadi koja je na Zaječar napadala sa južne strane, preko Kraljevice. Preciznom vatrom pt-topa i haubice 105 mm olakšano je prodiranje pešadije u grad. Oruđa su dejstvovala sa bliskih odstojanja neposrednim gađanjem. Vatrom haubice i pt-topa neprijatelju su naneti gubici pri odstupanju u pravcu Bora.

Sredinom septembra 23. divizija 14. korpusa NOVJ orijentisana je na komunikaciju Bor — Zagubica — Petrovac — Požarevac, za dejstva u pozadini neprijatelja i sprečavanje evakuacije Nemaca iz Bora. U borbi kod s. Voluja (s-z od Kučeva), 19. brigada 25. divizije zaplenila je 1 brdski top.

Za dejstvo na komunikaciju Bor — Zagubica, kojom su Nemci od 18. septembra evakuisali Borski rudnik, sa

[139] Isto, k. 181, br. reg. 5/5, 8'5, 8/6; k. 184, br. reg. 21/1; k. !078, br. reg. 26/1, 46/3, 4/3, 34/1; Hronologija, str. 868.

7. brigadom 23. divizije preko pl. Veliki Krš, prebačen je samo pt-top, dok je haubica, prema naređenju štaba divizije, sakrivena u rejonu s. Luke.[140]

U septembru i oktobru 1944. 13. korpus (22, 24, 46. i 47. divizija) je usmerio glavne snage u dolini južne Morave, sadejstvujući manjim snagama jedinicama Glavnog štaba Makedonije. Njegove snage su 8. septembra zauzele Vranje, Bujanovce, Vladičin Han i Surdulicu, a 11. septembra Babušnicu, Pirot i Bosiljgrad. Neprijatelj se jedino zadržao u jačim uporištima: Nišu, Leskovcu i Vlasotincima. Napad delova 22. divizije 16/17, 21, 26. i 29/30. septembra na Vlasotince podržavala je poljska baterija ove divizije od 2 topa 75 mm, sa VP u rejonu s. Jastrebac (oko 2 km j-i od Vlasotinaca), koncentracijom vatre na s. Konopnicu i Vlasotince, gde se neprijatelj branio. Posle žestoke borbe cele noći 29/30. septembra, delovi 22. divizije su zauzeli Vlasotince i zaplenili 2 topa, ali su se zbog prodora jačih nemačkih snaga od Leskovca, Grdelice i s. Ravna Dubrava, povukli.

U rejonu Belog polja, kod Surdulice, jedinice 46. divizije su noću 12/13. oktobra razbile jače nemačko-balističke snage i zaplenile 30 protivavionskih topova raznog kalibra, sa 4.000 granata. Sva oruđa su bila bez zatvarača, koje su uništili ili odneli nemački vojnici i balisti. Posle oslobođenja Niša, jedinice 24. i 47. divizije, uz podršku avijacije Crvene armije i sadejstvo motorizovanog odreda bugarske Tenkovske brigade, 14. oktobra, na putu Mramor — Jugbogdanovac, potpuno su razbile glavninu nemačke 7. SS-divizije, čiji ostaci su se po grupama probili preko planine Jastrebca ka Kraljevu. Zaplenjeno je, pored ostalog, 800 motornih vozila, 17 tenkova, 7 motorizovanih topova i oko 200 teglećih i jahaćih konja sa opremom, ali su sva ispravna vozila i oruđa odvukli pripadnici bugarske Tenkovske brigade, koja je kasnije stigla na ovu prostoriju.[140a]

[140] Isto, k. 181, br. reg. 6/6: k. 182, br. reg. 24/1. 47/1; k. 1067, br. reg. 10/1, 11/1, 9/3, 22/1; Hronologija, str. 912, 913, 915.

[140a] Isto, k. 182, br. reg. 47/1, 81/1, 17/1; k. 181, br. reg. 8/6, k. 15, br. reg. 11—3; k. 1051, br. reg. 14/1. 17/1, 19/1; k. 1340, br. reg. 3/1, 4/1; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 289, 290, 305—310; Hronologija, str. 916, 917, 930, 978, 979, 980.

U operacijama za oslobođenje ovog dela Srbije, jedinice 13- i 14. korpusa bile su slabo popunjene artiljerijom. Veći broj zaplenjenih artiljerijskih oruđa bio je neispravan i nekompletan, tako da se nisu mogli upotrebiti u borbi bez većih opravki, a delova za njihovo kompletiranje nije bilo.

BEOGRADSKA OPERACIJA

Uviđajući veliku strategijsku i političku važnost Beograda, Nemci su organizaciji njegove odbrane posvetili posebnu pažnju, organizujući spoljnu liniju odbrane na prilazima južno od Beograda, u visini Obrenovac — Avala — s. Ritopek, sa isturenim delovima u Sapcu, Mladenovcu i Smederevu. Glavni i najjače utvrđeni odbrambeni pojas neprijatelj je organizovao na liniji Čukarica — Banovo brdo — Košutnjak — Dedinje — Banjički vis — Konjarnik — Veliki Vračar, a u unutrašnjosti grada uredio za odbranu pojedine zgrade, grupe zgrada i trgove, sa mnogo bunkera od armiranog betona. Najjači čvorovi odbrane bili su Kalemegdan, Terazije, rejon savskog mosta, grupa zgrada ministarstava, glavna železnička stanica i Veliki Vračar, na kome su bili vatreni položaji najvećeg dela protivavionske artiljerije velikog kalibra.

Ukupna jačina delova nemačke armijske grupe „Felber" za odbranu Beograda iznosila je preko 20.000 vojnika, sa oko 40 tenkova i oko 170 artiljerijskih oruđa i minobacača raznog kalibra, raspoređenih po grupama na vatrenim položajima u rejonu Banjice, Dedinja, Banovog brda, na Adi Ciganliji, Bežanijskoj kosi i užem rejonu Beograda (jedan protivavionski puk većeg kalibra).

Jedinice 1. proleterskog korpusa još uvek su bile samo delimično popunjene artiljerijom. Pod neposrednom komandom štaba 1. proleterskog korpusa nalazio se artiljerijski divizion, sastava: dve brdske baterije (po 2 topa 75 mm M. 1—4) i jedno samostalno odeljenje (brdski top 65 mm). Prva proleterska divizija imala je artiljerijski divizion od dve brdske baterije, po 2 topa 75 mm M. 1—4,

a u pešadijskim brigadama 3 pt-topa 37 i 47 m, a u 6. proleterskoj diviziji bio je artiljerijski divizion od dve brdske baterije po 2 topa 75 mm M. 1—4, čija je jedna baterija još od 18. septembra bila stalno pridata 12. korpusu. 1

U 12. korpusu nije bilo ni divizijske, ni korpusne artiljerije, osim navedene brdske baterije, iz diviziona 6. proleterske divizije.

Od raspoloživih oruđa i 5 zaplenjenih topova 75 mm (u Topoli 1, Mladenovcu 1 i kod Avale 3) otpočelo je formiranje artiljerijskog diviziona 5. divizije od 3 baterije po 3 topa 75 mm, dok je od 4 haubice 100 mm, 3 brdska topa 75 mm i 2 pt-topa, zaplenjenih 21. oktobra u Kragujevcu, formiran artiljerijski divizion 17. divizije.

Kao što se vidi odnos snaga u artiljeriji bio je 6,5:1 u korist neprijatelja (170 : 26 artiljerijskih oruđa), što se naročito odražavalo na pravcu napada 12. korpusa, gde nije dejstvovala ni artiljerija Crvene armije, i ako je bilo neophodno neutralisati brojne neprijateljske baterije na Čukarici, Banovom brdu, Adi Ciganliji i na Bežanijskoj kosi. Međutim, ni za raspoloživa artiljerijska oruđa 1. proleterski korpus nije imao dovoljno municije, dok je Crvena armija imala 300 artiljerijskih oruđa i minobacača prema 170 neprijateljskih. Ovaj odnos se u toku operacije još više menjao u korist artiljerije Crvene armije.

Prema planu i konačnoj odluci štaba 1. armijske grupe NOVJ i štaba 4. gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije u s. Jajincima, odlučeno je da glavni udar nanesu: 4. gardijski mehanizovani korpus, 236. streljačka i 73. gardijska divizija Crvene armije i 1. i 6. proleterska i 5. i 21. udarna divizija 1. proleterskog korpusa NOVJ opštim pravcem Banjički vis — Autokomanda — Slavija — Kalemegdan a pomoćni udar 11, 16, 28. i 36. divizija 12. korpusa NOVJ, opštim pravcem Čukarica — Topčider — Glavna železnička stanica. Opšti napad neposredno na Beograd, uz podršku artiljerije i avijacije 3. ukrajinskog fronta, kao i brdske artiljerije Dunavske ratne flotile, počeo je 14. oktobra po podne, u četiri kolone:

Prva kolona — 12. korpus (11, 16. i 36. divizije), sa dve divizije u prvom i jednom divizijom u drugom ešelonu, opštim pravcem Zarkovo — Banovo brdo — Čukarica

Glavna železnička stanica — savski most, dok je 36. divizija blokirala Obrenovac i obezbeđivala napad na Beograd sa tog pravca.

Druga kolona — 6. proleterska divizija 1. proleterskog korpusa, pravcem Topčider — Terazije — Kalemegjjan____Gornji grad. Brdski divizion, bez 2. baterije, pridat je 2. proleterskoj ličkoj brigadi, na glavnom pravcu napada divizije;

P Treća kolona — 1. proleterska divizija 1. proleterskog korpusa sa 4. gardijskim mehanizovanim korpusom Crvene armije, opštim pravcem Banjica — Dedinje — Slavija — Kalemegdan, na kom pravcu su se kretali i artiljerijski divizion 1. proleterske divizije i artiljerijski divizion 1. proleterskog korpusa, ali su slabo bili popunjeni municijom. Uvođenje 4. gardijskog mehanizovanog korpusa u boj obezbeđivalo je preko 300 topova i minobacača 76 mm i većeg kalibra.

Četvrta kolona — 5. divizija 1. proleterskog korpusa, u sadejstvu sa delovima 4. gardijskog mehanizovanog korpusa, napadala je u zoni između Ulice kralja Aleksandra (sada Bulevar revolucije) i desne obale Dunava u pravcu Kalemegdana. Tek formirani artiljerijski divizion pridat je 4. krajiškoj brigadi u prvom ešelonu divizije.

Opštu rezervu obrazovala je 21. divizija 1. proleterskog korpusa, u rejonu s. Beli Potok, s. Zuce, s. Leštane i obezbeđivala napad na Beograd od Smedereva, dok je 17. divizija ovog korpusa, zajedno sa delovima Crvene armije, dejstvovala u pravcu Kragujevca.

Tako je u napadu na Beograd, na frontu u obliku luka, širine oko 15 km, između Save i Dunava, koji se ka Kalemegdanu sve više sužavao, napadalo 8 divizija NOVJ, dve streljačke divizije Crvene armije i mehanizovani korpus Crvene armije.

U artpripremi napada, 14. oktobra po podne, u trajanju 30 minuta koncentracijama vatre na prednji kraj neprijateljske odbrane i uporišta na prednjoj ivici grada, na površini oko 4 km^2, učestvovalo je preko 300 artiljerijskih oruđa i minobacača i 24 gardijska minobacača „kaćuše". Dva dana posle početka napada, u beogradskoj operaciji učestvovalo je 633 artiljerijska oruđa i minobacača (76 mm i većeg kalibra) jedinica Crvene armije.

Da bi se izbeglo razaranje grada i sačuvali životi stanovništva, sovjetski štabovi su naredili svojim jedinicama da najopreznije upotrebljavaju moćnu borbenu tehniku kojom su bile naoružane.

Uz snažnu podršku korpusne artiljerije i ojačanja, 1. proleterska divizija 1. proleterskog korpusa, zajedno sa 36. gardijskom tenkovskom brigadom i 13. gardijskom mehanizovanom brigadom 4. gradijskog mehanizovanog korpusa, zauzela je Banjički vis i Dedinje, gde je zaplenila 12 brdskih topova 75 mm M. 15, sa oko 1.000 granata. Produžujući nadiranje ona je ujutru 15. oktobra sa tenkovima Crvene armije izbila na Slaviju, a do uveče i pred Glavnu poštu i zgradu Narodne skupštine. Istovremeno je 6. proleterska divizija izbila do Nemanjine ulice, gde je zadržana jakom vatrom iz grupe zgrada ministarstava, dok su na desnom krilu delovi 5. divizije 1. proleterskog korpusa NOVJ i 14. gardijske mehanizovane brigade Crvene armije zauzeli Veliki Vračar i prodrli do Tehničkog fakulteta, odbijajući jake protivnapade neprijatelja.

Na levom krilu napad jedinica 12. korpusa odvijao se sporije i uz velike gubitke. One su, bez podrške artiljerije i tenkova, posle žestokih borbi, zauzele Žarkovo i Banovo brdo. Noću 15/16. oktobra 5. brigada 11. divizije na Banovom brdu razbila je jedan nemački bataljon i zaplenila 6 protivavionskih topova većeg kalibra. Do uveče 16. oktobra delovi 12. korpusa, posle teških borbi, zajedno sa 13. gardijskom mehanizovanom brigadom 4. gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije, izbili su pred glavnu železničku stanicu. Tu su zadržani jakom vatrom iz armiranobetonskih kupola i nemačke artiljerije sa pravca Zemuna.

Pošto je znatan deo snaga 1. proleterskog korpusa i 4. gardijskog mehanizovanog korpusa izvučen iz grada i orijentisan protiv nemačke požarevačko-smederevske grupacije, koja je od Smedereva pokušala da se probije u Beograd, borbu u gradu su nastavile, pored snaga Crvene armije, 1. i 6. proleterska i 28. udarna divizija, koje su 16—18. oktobra vodile žestoke ulične borbe, bez dovoljne podrške artiljerije. Boreći se za svaku ulicu, svaku zgradu i svaki sprat, borci Crvene armije, rame uz rame sa borcima NOVJ, uz pomoć omladine i građana Beograda,

uporno i hrabro su lomili neprijateljski otpor i postigli velike uspehe. Sovjetski pioniri su razminirali 845 objekata, na čemu je radilo sedam inžinjerijskih bataljona, izvadili 3 179 mina, 3.540 eksplozivnih punjenja, ukupne težine 28 656 kgr i 12 mina iznenađenja, a učinili bezopasnim 7 skladišta eksploziva.

Pošto je od 9 topova, koje je 8. brigada zaplenila kod s. Pinosave i 12 brdskih topova 75 mm M. 15, zaplenjenih na Dedinju, kompletiran manji broj ispravnih oruđa koja su ušla u sastav artiljerijskog diviziona 1. proleterske divizije, po jedna novoformirana baterija od po 2 brdska topa 75 mm M. 15, sa po 150 granata, pridata je 1. proleterskoj i 8. brigadi 1. proleterske divizije za neposrednu podršku u uličnim borbama u gradu. Tokom borbi danju 19. i noću 19/20. oktobra, brdske baterije pridate ovim brigadama, neposrednim gađanjem u bunkere, sa bliskog odstojanja, postigle su vrlo dobre rezultate, jer su neposrednim dejstvom na puškarnice neutralisale neprijateljsku posadu i omogućavale juriš pešadije, pri osvajanju svih uporišta od Terazija do Kalemegdana. U toku noći 19/20. oktobra neprijatelj je bio prinuđen na povlačenje preko Save u pravcu Zemuna, a ujutru 20. oktobra zauzeti su Kalemegdan i savski most, čime je Beograd očišćen od neprijatelja i konačno oslobođen.

Prodiranje jedinica NOVJ i jedinica Crvene armije ka Zemunu podržavala je i jedna brdska baterija artiljerijskog diviziona 1. proleterske divizije, sa VP na Kalemegdanu, koju je neprijatelj brzo uočio i pokušao da je artiljerijom sa pravca Zemuna uništi. Da ne bi privlačila dejstvo neprijateljske artiljerije na grad, ova brdska baterija je povučena sa Kalemegdana i upućena na Dedinje, u sastav diviziona 1. proleterske divizije.

Podržavan snažnom vatrom artiljerije, neprijatelj se u Zemunu i na Bežanijskoj kosi ogorčeno branio, vršeći i protivnapade. Uz snažnu podršku tenkova i artiljerije Crvene armije, snažnim jurišem jedinica NOVJ, neprijatelj je odbačen ka Staroj Pazovi, a Zemun 22. oktobra oslobođen. Istovremeno, jedinice 12. korpusa, koje je sada podržavala artiljerija Crvene armije, 22. oktobra forsirale su Savu na odseku Umka — Skela i izbile na liniju s. Jakovo — s. Petrovčić — s. Karlovčić i obrazovale mosto-

bran dubine 15 km. Oslobođenjem Zemuna i izbijanjem jedinica 12. korpusa na označenu liniju, definitivno su završene borbe za oslobođenje Beograda. U to vreme jedinice Crvene armije i jedinice NOVJ su 20/21. oktobra prešle Tisu i produžile prodiranje kroz Bačku prema Batrini, Somboru i Apatinu, da bi što pre izbile na Dunav.

Po oslobođenju Beograda i Zemuna i stvaranju šireg mostobrana na levoj obali Save, 1. proleterski i 12. udarni korpus, uz podršku artiljerije Crvene armije, 23. oktobra su nastavili gonjenje neprijatelja kroz Srem i do 25. oktobra izbili na liniju Međaš potok i kanal Jarčinu, na kojoj su 26. oktobra slomili otpor neprijatelja i sutradan oko 10 časova oslobodile Rumu i izbili pred liniju s. Banoštor — s. Grgurevci — s. Bešenovo — s. V. Radinci — potok Čikaš — Sremska Mitrovica, koju je neprijatelj organizovao za solidnu odbranu.[141]

Beogradska operacija spada u najslavnije dane zajedničke borbe naroda Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, u kojoj su postignuti veliki borbeni uspesi oružanih snaga Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Pošto je odmah po oslobođenju Beograda, prema navedenoj direktivi Vrhovnog komandanta, otpočela reorganizacija artiljerije, njeno učešće u prvim borbama u Sremu bilo je skromno. Dejstva jedinica 1. proleterskog i 12. korpusa u Sremu do kraja oktobra podržavala su dva protivtenkovska, dva haubička puka i jedan gardijski puk „kaćuša" Crvene armije. Međutim, privlačenjem svežih

[141] Isto, k. 1041, br. reg. 10/2; k. 982; br. reg. 22/3, 1/4: k. 989, br. reg. 21—6; k. 782, br. reg. 36—1, 37—1, 35—1, 31—1; k. 782A, br. reg. 31—3, 35—3, 43—3; k. 866, br. reg. 50/1, 14—2, 51—1, 5/4; k. 787A, br. reg. 17—6, k. 589, br. reg. 19—2, 20—3, 10—4: k. 797, br. reg. 5—1, 3—1; k. 712, br. reg. 4—3; k. 373, br. reg. 1—1; k. 1040, br. reg. 58—1; k. 951, br. reg. 22/2; k. 371, br. reg. 20—4; Oslobodilački rat, druga knj., str. 311—329; „Beogradska operacija 20. oktobar 1944", Beograd, 1964., str. 216—266; Savo Drljević, general-potpukovnik: „Beogradska operacija", Vojno delo, br. 12/53, str. 58—70; Vasilije Bošković, potpukovnik: „Sjećanje na prvu borbu artiljerijske brigade V krajiške divizije", Artiljerijski glasnik, br. 5/50, str. 36; Miro Pavićević, major: „Dejstva artiljerijskog diviziona 1. proleterske divizije pri oslobođenju Beograda", Artiljerijski glasnik, br. 6/51, str. 79—84; „Beogradska operacija 20. oktobar 1944", Beograd, 1944, str. 196, 197, 208, 209, 216—223, 231, 232, 238, 242, 243, 255, 256; Hronologija, str. 988, 983, 984.

snaga neprijatelj je uspeo da se održi na liniji s. Bešenovo s V. Radinci — Sremska Mitrovica i da privremeno stabilizuje front u Sremu.[142]

RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U MAKEDONIJI

Prilikom formiranja pešadijskih brigada i divizija u Makedoniji, one su popunjavane samo oruđima koja su u borbama otimana od neprijatelja. Međutim, i za to je bilo malo uslova, jer je neprijatelj raspolagao artiljerijom samo u većim garnizonima. U drugoj polovini 1944. makedonske jedinice su zaplenile nešto više artiljerijskih oruđa i minobacača. Tada su se i artiljerijske jedinice otpočele dosta naglo razvijati. Tako su u rejonu s. Mlado Nagoričano — s. Klečevce 3. makedonska brigada i Kumanovski NOP odred, u borbi 24/25. jula, razbili bugarske posade, naneli im gubitke i zaplenili 2 minobacača.

Posle žestokih borbi, 1. avgusta, 1. makedonska i 1. kosovsko-metohijska brigada, uz sadejstvo 1. brigade 1. albanske NO divizije, razbile su jaku nemačku posadu i oslobodile Debar. Borbe su nastavljene nekoliko dana i neprijatelj je odbačen ka Strugi. Pored ostalog, zaplenjena su i 4 topa.

U Drenovskoj klisuri (na putu Prilep — Gradsko) delovi 2. makedonske brigade su 23. avgusta iz zasede razbili nemačku kolonu od 12 kamiona i zaplenili 1 top.

Krajem avgusta, 3. i 8. makedonska brigada su razbile jedan bugarski artiljerijski divizion kod s. Dračeva (10 km j-i od Skoplja) i zaplenile 3 topa, a 1. septembra delovi 41. divizije su razbili jednu nemačku kolonu na putu Prilep — Kavadarci i zaplenili 1 top. Na putu Prilep — Veles (sada Titov Veles), između s. Stepanaca i s. Izvora, 5. i 10. makedonska brigada su 23. septembra razbile jednu nemačku kolonu i zaplenile 1 minobacač i 3 poljske haubice. Haubice se nisu mogle izvući, pa su jedinice sa njih skinule zatvarače i oruđa zakopale. Na istom putu, u visini

[142] Isto, k. 866, br. reg. 58/1, 4/4, 2/2, 3/2, 50/4; k. 797, br. reg. 29—2, 8—1, 4—3; k. 589, br. reg. 9—6, 10—6, 29—4, 16—4, 21—4; k. 589B, br. reg. 4—8, 2—8; k. 371, br. reg. 24—4; k. 1240, br. reg. 25—2, 55—1; k. 1244, br. reg. 26—3; k. 966, br. reg. 30/5; Oslobodilački rat, druga knj., str. 506; Hronologija, str. 986.

s. Smilevac, 10. makedonska brigada je noću 24/25. septembra razbila jednu nemačku motorizovanu kolonu i zaplenila 1 minobacač i 1 top 75 mm.

Od jedne bugarske baterije od 4 topa, koju su bugarski vojnici napustili 21. septembra, na putu Prilep — Kavadarci — Negotino, formirana je brdska baterija 41. divizije i popunjena ljudstvom iz brigada ove divizije.[143]

U duhu odluke od 25. septembra 1944. Glavni štab Makedonije otpočeo je reorganizaciju i popunu jedinica i formiranje novih divizija i korpusa (15. i 16. korpusa). Do kraja oktobra jedinice su se organizacijsko-formacijski dobro učvrstile i osposobile za veće operacije protiv glavnine nemačke Grupe armija „E" koja su u to vreme povlačila iz Grčke. Za takva dejstva bilo je neophodno da se jedinice popune bar najnužnijim brojem artiljerijskih oruđa. U 50. diviziji je, 10. oktobra, u s. Laki (kod Kočana), od ljudstva koje je ranije služilo u artiljeriji, formirana artiljerijska brigada, sastava četiri diviziona, ali bez topova. Do popune artiljerijskim oruđima brigada je u borbi upotrebljavana kao pešadijska jedinica, a prvo oruđe zaplenila je 6. novembra u rejonu Rujevog brda (na putu Radovište — Štip) iznenadnim napadom na jednu neprijateljsku kolonu. Zaplenjeni pt-top je odmah ušao u njen sastav. Čim su prve baterije u artiljerijskim brigadama popunjene topovima, u borbi su pridavane pešadijskim brigadama za podršku pešadije. Normalno su dejstvovale sa otvorenih VP i sa bliskog odstojanja, na ciljeve koje nije mogla likvidirati pešadija svojim naoružanjem, vodeći računa o utrošku svake granate, jer je municije bilo malo. Na sličan način bez topova je formirana i artiljerijska brigada 51. divizije i 19. oktobra u Širokom dolu (blizu Berova) ušla u sastav divizije.

U oktobru, u sastavu Glavnog štaba Makedonije formirano je Artiljerijsko odeljenje koje se staralo o formiranju i obuci artiljerijskih jedinica u korpusima i divizi-

[113] Zbornik, tom VII, knjiga 3, dok. 19, 89; knjiga 4, dok. 12, 32, 58, 61, 64, 118; Oslobodilački rat, knjiga druga, str. 346—352; Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1944", str. 92, 121—124, 125, 129, Mihailo Apostolski, general-potpukovnik: „Završne operacije za oslobođenje Makedonije", Beograd, 1953, str. 44, 53, 54. 55; Hronologija, str. 823, 858, 901, 903.

iama, vršilo raspored artiljerijskog materijala i snabdevanje artiljerije svim potrebama po artiljerijsko-tehničkoj grani. Za osposobljavanje starešina i boraca u artiljeriji, **formirani** su artiljerijski centri. Tako su do kraja oktobra **u** makedonskim jedinicama bile osposobljene za borbu:

u 15. korpusu haubička baterija od 2 haubice 105 mm M. 16, na konjsku vuču i pt-vod od 1 topa 75 mm M. **16** i **1** pt-topa 37 mm. Pored ovih oruđa, baterija je imala i 2 neispravne haubice 120 mm „krup", 1 pt-top 37 mm i 2 pav-topa 20 mm;

— u 41. diviziji brdska baterija od 4 brdska topa 75 mm i 2 pt-topa 37 mm;

— u Kumanovskoj diviziji brdska baterija od 3 brdska topa 75 mm i u brigadama 7 pt-topova 37 mm; i

— u 16. korpusu haubička baterija od 2 haubice 105 mm M. 16 i 1 pt-top 37 mm.

POPUNA ARTILJERIJE LJUDSTVOM I MATERIJALOM

Formiranjem novih baterija i diviziona od oruđa zaplenjenih u vreme i po kapitulaciji Italije i naglim prilivom ljudstva u artiljerijske jedinice, postavio se i problem stručnog osposobljavanja poslužilaca za rukovanje artiljerijskim oruđima, a posebno stvaranje i stručno osposobljavanje artiljerijskog kadra za upravljanje i rukovanje vatrom artiljerije u borbi. Prema direktivi Vrhovnog štaba, štabovi korpusa su već u prvoj polovini 1944. preuzeli potrebne mere za organizacijsko-formacijsko učvršćivanje postojećih jedinica divizijske i korpusne artiljerije i stručno osposobljavanje artiljeraca u postojećim artiljerijskim jedinicama, kao i za osposobljavanje ljudstva za dužnosti u artiljeriji kako bi se po prijemu artiljerijskog materijala mogli brzo formirati artiljerijski štabovi svih stepena i nove baterije i divizioni. Po naređenju štabova korpusa, iz pešadijskih brigada i sa drugih položaja povučeni su u artiljeriju svi artiljerci do starešina na položaju komandanta bataljona i upućeni u artiljerijske jedinice. Korišteno je svako zatišje za redovnu nastavu u baterijama za obuku poslužilaca i drugih specijalnosti u artiljeriji. Obrazovani su i artiljerijski kursevi pri štabovima

artiljerijskih grupa, odnosno štabovima artiljerijskih diviziona na kojima su spremani i stručno usavršavani komandiri baterija, komandiri vodova i komandiri topovskih odeljenja, a vršena je obuka ljudstva i za druge specijalne dužnosti u baterijama i divizionima. U većini slučajeva nastava je izvođena pod vrlo teškim uslovima i bez dovoljnog materijalnog obezbeđenja. Ali, velikim zalaganjem nastavnika i slušalaca, na ovim kursevima ipak su postizani vrlo dobri rezultati. U zalaganju kako nastavnika, tako i slušalaca, puno su pomogle partijske organizacije, kao i velika želja artiljeraca da se potpuno osposobe za rukovanje savremenom tehnikom u artiljeriji, kako bi najbolje pomogli svoju pešadiju u uništavanju neprijatelja. Zato nije redak slučaj da je na jednomesečnom kursu, i pod ovako teškim uslovima, savlađivano i potpuno usvajano nastavno gradivo koje se na redovnom školovanju prelazilo za više meseci.

Kad god je bilo moguće, slušaoci su na kraju kursa vršili i poučna gađanja, čime su utvrđivali na kursu stečena znanja i sigurnost u artiljerijskim gađanjima. Svakom granatom ispaljenom na neprijatelja, artiljerci su postizali veća i dragocenija iskustva. Na kraju kursa slušaoci su polagali ispit i dobijali propisana svedočanstva, a prvom u rangu je na svečan način predavan i poklon: pištolj, sat, dvogled i slično. Od uspeha postignutog na kursu zavisilo je na koju će dužnost slušalac biti određen u jedinici. Tako je, napr. kurs za spremanje komandira vodova i komandira baterija, na kome je bilo 30 slušalaca, održan pri štabu Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, od 29. juna do 27. jula 1944. u s. Pešca kod Berana, a od 1. do 15. oktobra ovaj kurs je produžen pri 2. divizionu iste grupe u s. Liverovići u Nikšićkoj Zupi.

U direktivi Vrhovnog komandanta od 30. avgusta 1944. predviđeno je da se nastava za spremanje artiljeraca za sve dužnosti i položaje u artiljeriji izvodi u tri stupnja — stupanj niže, stupanj srednje i stupanj više artiljerijske nastave. Osim izvođenja niže artiljerijske nastave u školsko-dopunskom divizionu na Visu za obuku poslužilaca i osposobljavanje vođa odeljenja i specijalista u artiljeriji, na Visu je, pri Oficirskoj školi Vrhovnog štaba, formiran artiljerijski kurs za izvođenje više artiljerijske nastave za

osposobljavanje komandanata artiljerijskih grupa, komandanata diviziona i komandira samostalnih baterija. Ovaj kurs je u avgustu i septembru, po planu dvomesečne nastave, završilo 30 slušalaca.

Štab 1. proleterskog korpusa je pri korpusnom artiljerijskom divizionu u Valjevu 4. oktobra 1944. organizovao kurs za komandire odeljenja i komandire baterija. Ovim kursistima su u novembru iste godine popunjeni novoformirani divizioni i artiljerijske brigade divizija 1. proleterskog korpusa.[144]

Glavni štab Hrvatske je 1. novembra 1943. u s. Saborskom (kod Slunja) formirao Prvu artiljerijsku oficirsku školu (komandant Stevo Vlahović) za spremanje komandira vodova, komandira baterija i komandanata diviziona. Za plansko upućivanje slušalaca iz jedinica u ovu školu starao se artiljerijski odsek (šef Demetar Varda) Glavnog štaba Hrvatske. Škola je materijalno obezbeđena sa 2 brdska topa 75 mm i 1 poljskom haubicom 100 mm. U istoj školi su formirani i kursevi za obuku na minobacačima, protivtenkovskim topovima i protivavionskim mitraljezima, kao i kurs za obuku rukovalaca ubojne opreme. Nastava na kursevima izvođena je po 30—60 radnih dana. Nastavnim programom su na artiljerijskom kursu bili obuhvaćeni osnovni elementi iz Ratne službe (taktike artiljerije), artiljerijske nastave gađanja, obuke na topovima, opisa i upotrebe instrumenata, topografije i matematike, da bi se slušaoci, za relativno kratko vreme, osposobili za rukovanje artiljerijskom vatrom i upotrebom artiljerije u borbi. U školama i na kursevima redovno je izvođena politička nastava i časovi iz administracije. Korišćena su i postojeća pravila bjv, prilagođena konkretnim uslovima. Izvode iz pojedinih predmeta i tablica gađanja uprava škole je umnožavala na šapirografu. Njih su slušaoci nosili u svoju jedinicu. Teškoće u pogledu izvođenja nastave bile su i u tome što se zbog neprijateljskih ofanziva škola dosta često selila. U toku rata u školi su vršene i organizacijsko-formacijske promene i škola usavršavana, tako da su u njoj od oktobra 1944. na nižem, srednjem i višem

[141] Arhiv VII, k. 402, br. reg. 7/1—3; k. 118, br. reg. 4—2; k. ?12A, br. reg. 8/1—2, 14—2; k. 15, br. reg. 19—1; k. 15A, br. reg. 19—3/1.

artiljerijskom kursu obučavane artiljerijske starešine za sve dužnosti u artiljerijskim jedinicama i štabovima i starešine u protivtenkovskoj i protivavionskoj artiljeriji. Nastava na srednjem i višem kursu trajala je po 30—40 dana a na nižem 50—60 dana. Podoficirski artiljerijski kadar obučavan je pri artiljerijskim štabovima divizijske, odnosno korpusne artiljerije.

U sastavu oficirske škole Glavnog štaba Slovenije, od 8. oktobra 1943. do 1. avgusta 1944., održano je osam artiljerijskih nastavnih tečajeva, svaki u trajanju od 30—**40** dana. Na svakom tečaju je bilo po 10—20 slušalaca iz jedinica 7. korpusa. Slušaoci su osposobljeni za nišandžije, vođe topovskih odeljenja, vodnike i zamenike komandira baterija. Za praktičnu obuku tečaj je imao 1 brdski top 65 mm i 1 brdski top 75 mm.

Po oslobođenju Banata u oktobru 1944, u Petrovgradu je formirana Niža artiljerijska škola, čije su školske jedinice poslužile za popunu i formiranje artiljerijskih brigada i samostalnih diviziona 1. proleterske, 51. vojvođanske, 5. krajiške i 16. udarne divizije. U decembru je škola preformirana u Artiljerijsku podoficirsku školu i prebačena u Ćupriju. Novembra 1944. u Beogradu je formirana Artiljerijska oficirska škola, neposredno pod Artiljerijskim odeljenjem Vrhovnog štaba. U svim novoformiranim školama i kursevima postizan je vrlo dobar uspeh, jer je nastava i materijalno bila dobro obezbeđena, a škole i kursevi popunjeni sa dovoljno nastavnog osoblja. Sa kurseva i iz škola stalno su popunjavane novoformirane artiljerijske jedinice i upućivane na front u Sremu.[144a]

Da bi se u svim jedinicama mogle brzo formirati i odmah u borbi upotrebiti nove baterije, popunjene zaplenjenim oruđima, po naređenju glavnog štaba Hrvatske od 20. septembra 1944, u svim divizionima divizija i korpusa

'"•i Isto, k. 15A, br. reg. 42—3'2; k. 25A. br. reg. 1—3; k. 112, br. reg. 3/3, 5/3, 6/3, 7/3, 8/3, 9/3, 14/5, 43/5; k. 118, br. reg. 16—2, 34—2, 4—2; k. 117, br. reg. 1—1, 15—1, 21—3, 22—4; k. 125, br. reg. 44—1/2, 1—6; k. 125A. br. reg. 1—6; k. 800, br. reg. 15—7; k. 106, br. reg. 4—3, Stevo Vlahović, pukovnik: „Prva artiljerijska oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske", Artiljerijski glasnik, br. 4—5/52, str. 21—24; Artiljerija u NOR-u, (zbirka članaka), str. 333—340, Arh. IZDG-f 131/l—2, f. 132/11; f. 34/1; Hronologija, str. 599.

formirane su dopunske baterije, bez oruđa, u kojima je ubrzanom nastavom ljudstvo obučavano rukovanju artiljerijskim oruđima i voženju. Na sličan način pripremano je ljudstvo za nove artiljerijske jedinice u svim divizijama NOVJ.

Po oslobođenju Vojvodine, Srbije i Makedonije, formirani su artiljerijski nastavni centri u Petrovgradu, Pirotu, Negotinu, Valjevu, Nišu, Kragujevcu, Skoplju i Sr. Mitrovici u kojima je, po programu za niži artiljerijski kurs, izvođena ubrzana nastava u trajanju 1—2 meseca. Nastava se izvodila u kompletnim baterijama, formiranim za brigadnu, divizijsku i korpusnu artiljeriju, pa su, po završenoj obuci, kompletne jedinice ulazile u sastav operativnih jedinica. Ukoliko je nastava organizovana na drugi način, bila je materijalno obezbeđena oruđima koja su bila u naoružanju operativne jedinice u koju su kursisti po završenoj nastavi upućivani. U nastavne centre su prikupljeni i oficiri i podoficiri bjv, sa kojima su pre raspoređivanja u artiljerijske jedinice obnavljana znanja iz upotrebe i dejstva artiljerije, prema taktičkim načelima NOVJ. Pri 1. protivavionskom puku u Beogradu formiran je nastavni centar za protivavionsku artiljeriju.[145]

Snabdevanje materijalom

Početkom oktobra 1943. je u Bariju (Italija) organizovana Baza NOVJ za prijem oružja, opreme i hrane od saveznika Već 17. oktobra 1943. na o. Vis dopremljeno je iz Italije 6 topova i 100 tona municije. Tada je otpočelo organizovano i plansko slanje pomoći jedinicama NOVJ, iako u skromnom obimu.

Od polovine 1944. obim ove pomoći nešto se povećao, tako da se artiljerija NOVJ delom popunjavala i oruđima primljenim od zapadnih saveznika. Pre organizovanja snabdevanja preko ostrva Visa, na koje je juna 1944. došao i Vrhovni štab, saveznici su u određene rejone na

[145] Isto, k. 813, br. reg. 2—4; k. 473A, br. reg. 18—2/III: k. 118 br. reg. 4—2, 11/5; k. 15A, br. reg. 46—3; k. 21, br. reg. 17/1, 8—1 k. 23, br. reg. 1—2; k. 25A, br. reg. 1—3. 6—3, k. 186, br. reg. 3—2 k. 995, br. reg. 1—3, 3—3, 24—3, 31—3; k. 1141, br. reg. 6/1.

slobodnoj teritoriji, bacanjem iz vazduha pomoću padobrana ili avionima na određene aerodrome, doturali **nešto** malo municije i ostalog materijala, pa i poneko rasklopljeno artiljerijsko oruđe brdske i pt-artiljerije, ali je to bilo više simbolično.

Plansko snabdevanje od zapadnih saveznika po artiljerijsko-tehničkoj grani, preko baza NOVJ u južnoj Italiji, dobro je organizovano po formiranju Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba i njegovog materijalnog odseka na o. Visu, u leto 1944. U većini štabova korpusa i u glavnim štabovima još u prvoj polovini ove godine bili su formirani odseci za naoružanje, a pri štabovima divizija i brigada određeni rukovaoci ubojne spreme, dok su u nekim formirani u drugoj polovini godine. Preko formiranih odseka za naoružanje rešavana su sva pitanja snabdevanja, evidencije i većih opravki naoružanja u radionici koja je bila neposredno potčinjena odseku za naoružanje u štabu korpusa, odnosno glavnog štaba, dok su manje opravke vršili majstori-puškari u brigadama.

Da bi se kapacitet mehaničke radionice 4. pomorskog sektora u Komiži što racionalnije iskoristio za opšte potrebe svih jedinica, ona je po naređenju Vrhovnog štaba, u avgustu 1944., pridata materijalnom odseku Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba na o. Visu, po čijem planu je vršila opravke i kompletiranje materijala po artiljerijsko-tehničkoj grani.

Materijal po artiljerijsko-tehničkoj grani koji je po oslobođenju Beograda počeo da pristiže od Crvene armije, isporučivan je preko naših baza za snabdevanje koje su u oktobru formirane na teritoriji uže Srbije i u Banatu. Tako je već 27. oktobra 1944. u Petrovgrad (sada Zrenjanin) stiglo naoružanje za 7 (sedam) naših divizija, u kojima je izvršeno preoružanje jedinica, a u njihovom sastavu formirane artiljerijske brigade i samostalni divizioni, dok je u novembru u Negotin stiglo naoružanje za 3 (tri) artiljerijske brigade 14. korpusa, koje su posle formiranja i završene nastave upućene na sremski front.[146]

[146] Isto, k. 15, br. reg. 19—1; 15A, br. reg. 5—3/1, 7—3/1, 14—3/1, 19—3/1; k. 119/1, br. reg. 4—2; k. 392, br. reg. 21—2; k. 712B, br. reg. 11—9; k. 7A, br. reg. 57—1; Atriljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 314; Hronologija, str. 567, 568.

Razoružanjem jednog broja italijanskih divizija koje su se u vreme kapitulacije Italije našle na teritoriji Jugoslavije, stvoreni su uslovi da se u nekim divizijama i korpusima NOVJ formiraju nove baterije i divizioni divizijske i korpusne artiljerije. Osim toga, od polovine 1944. znatan broj artiljerijskih oruđa i drugog materijala primljen je kao pomoć od zapadnih saveznika, kada su formirane. moderno naoružane i kompletno popunjene svim potrebama nove baterije i divizioni. Jedinice 8. korpusa koje su dejstvovale u Dalmaciji imale su najpovoljnije uslove za to, dok su jedinice NOVJ na kopnu snabdevane vazdušnim putem u daleko skromnijem obliku. Tako su svega tri brdske baterije, formirane na o. Visu, prebačene na kopno savezničkim transportnim avionima sa aerodroma u južnoj Italiji na improvizovane aerodrome u Crnoj Gori i Hercegovini, 1. proleterskom korpusu i 29. udarnoj diviziji, dok su 1. i 2. brdski motorizovani divizion, formirani u Gravini, kod Barija, po oslobođenju Dubrovnika i Splita, prevezeni na kopno brodovima. Tako je popuna NOVJ oruđima i municijom otetim od neprijatelja i dalje, sve do novembra 1944. ostala osnovni način snabdevanja u uslovima oslobodilačkog rata.

Organizacijsko-formacijska artiljerija se naročito od prve polovine 1944. dobro učvrstila. Njen razvoj na viši stepen karakteriše se formiranjem artiljerijskih diviziona i samostalnih baterija divizijske artiljerije, a u nekim korpusima i artiljerijskih grupa, odnosno artiljerijskih brigada korpusne artiljerije, kao i formiranjem artiljerijskih štabova na svim stepenima do Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, kao odgovornih i stručnih organa za dalji razvoj i stručno osposobljavanje artiljerije, tog važnog roda vojske u organskom sastavu NOVJ. Postavljajući artiljeriju kao rod na mesto koje joj prema njenoj vatrenoj moći u borbi pripada, Vrhovni komandant je direktivom od 30. avgusta 1944. učinio veliki korak ka stvaranju artiljerije savremene armije.

Upotreba i komandovanje artiljerijom prilagođeni su uslovima izvođenja složenih dejstava. Upotreba artiljerije u završnoj fazi rata planira se prema predlozima artilje--

rijskih štabova, kao stručnih organa za najcelishodniju upotrebu i najracionalnije korišćenje raspoložive artiljerije.

Manevar baterijama i divizionima, prema situaciji na bojištu i ostalim uslovima, uspešno je primenjivan, iako je transportovanje oruđa još uvek predstavljalo teško rešiv problem, osim za baterije i divizione na motornu vuču, kojih je bilo veoma malo. Transportovanje zaplenjenih oruđa, jedinice su rešavale prema konkretnim uslovima i često na dosta originalan način. U tom smislu primenjivano je i sakrivanje oruđa i municije za izvesno kraće ili duže vreme, na pravcima i u rejonima, gde će u narednim akcijama najverovatnije biti upotrebljena. To je naročito dolazilo do punog izražaja u jedinicama na teritoriji Slovenije.

Jedinice su popunjavane ljudstvom izvlačenjem artiljeraca iz pešadijskih brigada sa svih položaja do zaključno komandanta bataljona. Stručno osposobljavanje artiljeraca vršeno je planski, obukom u jedinicama, a starešina svih stepena u artiljerijskim školama, odnosno formiranim artiljerijskim kursevima, na kojima su za relativno kratko vreme, i pored sve složenosti artiljerijske nastave, postizani vrlo dobri rezultati. Radi blagovremenog osposobljavanja artiljeraca za nove jedinice, formirane su dopunske baterije pa i čitav divizion i brigade, koje su do popune artiljerijskim oruđima dejstvovale kao pešadijske jedinice.

Deo IV

RAZVOJ I UPOTREBA ARTILJERIJE OD OSLOBOĐENJA BEOGRADA DO ZAVRŠETKA RATA

(20. oktobar 1944. — 9. maj 1945)

A. REORGANIZACIJA ARTILJERIJE NOVJ

Posle oslobođenja Beograda i prodora 1. proleterskog i 12. korpusa u Srem, stvoreni su uslovi da se na ovom operativnom području jedinice NOVJ popune artiljerijskim oruđima zaplenjenim od neprijatelja, kao i da se izvrši preoružanje dela jedinica NOVJ kompletnim materijalom po artiljerijsko-tehničkoj grani, koji je stigao u artiljerijske baze na teritoriji Srbije i Vojvodine kao pomoć od Crvene armije.

Odmah po oslobođenju Beograda otpočelo je formiranje artiljerijskih štabova i jedinica prema direktivi Vrhovnog komandanta od 25. oktobra 1944. godine, kojom je predviđeno da se formacija artiljerije izvodi prema »Privremenom pregledu organizacije i formacije artiljerije NOV i POJ", kojim je predviđeno da se formiraju:

a) *Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba,* kao organ Vrhovnog štaba, po pitanjima organizacije, nastave i snabdevanja celokupne artiljerije. Odeljenje ima načelnika, pomoćnika načelnika i 3 odseka: organizacijski (5 ljudi), nastavni, u čijem sastavu je i kartografsko-topografska

sekcija (svega 19 ljudi) i materijalni odsek (8 ljudi) — ukupno u odeljenju 34 čoveka;

b) *Artiljerijski odsek štaba korpusa,* kao organ štaba korpusa, po pitanjima nastave i snabdevanja celokupne artiljerije korpusa (korpusne i divizijske artiljerije) i evidencije artiljerijskih kadrova. U odseku su predviđeni načelnik sa 2 pomoćnika, načelnik za artiljerijsko snabdevanje sa 2 pomoćnika i 3 pisara (svega 9 ljudi);

c) *Artiljerijski odsek štaba divizije,* kao organ štaba divizije, po pitanjima nastave i snabdevanja divizijske i brigadne artiljerije, i evidencije artiljerijskih kadrova, u kome se nalaze: načelnik odseka sa 2 pomoćnika, načelnik za artiljerijsko snabdevanje sa 2 pomoćnika i 3 pisara (svega 9 ljudi).

Razvoj artiljerijskih jedinica vršen je po principu da se u prvoj fazi formiraju artiljerijske jedinice u pešadijskim brigadama i artiljerijske brigade i samostalni divizioni u pešadijskim divizijama. U drugoj fazi da se formira korpusna artiljerija, u jačini jedne artiljerijske brigade, popunjena oruđima težeg kalibra, a zatim artiljerijske rezerve — artiljerijski divizioni, popunjeni oruđima većih kalibara, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, kojima bi se rukovodilo preko Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba.

Za prijem materijala po artiljerijsko-tehničkoj grani, kao i za izvođenje kratke trupne nastave, formirane su artiljerijske baze.

U prvoj fazi razvoja artiljerije predviđeno je da u pešadijskoj diviziji ima:

d) u tri pešadijske brigade 18 topova 45 mm, 60 bacača 82 mm, 90 bacača 50 mm, 82 protivtenkovske puške i 18 protivavionskih mitraljeza 14,5 mm;

e) *artiljerijska brigada* sastava:

— štab brigade — 10 ljudi, 7 jahaćih konja,

— štabna baterija — 47 ljudi, 8 kola, 7 jahaćih i 16 teglećih konja,

— divizion topova 45 mm — štab diviziona i tri baterije po 4 topa 45 mm — svega u divizionu 12 topova, 129 ljudi, 15 kola, 14 jahaćih i 62 tegleća konja;

divizion topova 76 mm — štab diviziona i tri baterije po 4 topa 76 mm M. 27 — svega u divizionu 12 topova, 240 ljudi, 37 kola, 19 jahaćih i 146 teglećih konja;

divizion minobacača 120 mm — štab diviziona i tri baterije po 4 oruđa 120 mm M. 38 — svega u divizionu 12 minobacača, 203 čoveka, 43 kola, 22 jahaćih i 134 tegleća konja;

— pozadina brigade — 13 ljudi;

— artiljerijska radionica brigade — 17 ljudi, 2 kola, 4 tegleća konja i 2 kamiona;

— sanitetsko odeljenje brigade — 8 ljudi, 2 kola i 4 tegleća konja;

— veterinarsko odeljenje — 7 ljudi, .? kola, 4 tegleća konja, i

— transportna kolona brigade — 37 lj. À, 30 kola i 60 teglećih konja.

Od ostalog naoružanja i opreme u artiljerijskoj brigadi je predviđeno: 4 protivtenkovske puške, 420 pušaka, 40 automata, 4 ručna mitraljeza, 81 revolver, 26 signalnih pištolja, 7 durbina sa nogarima, 42 ručna dvogleda i 98 kompasa.

f) *Teški divizion,* sastava:

— štab diviziona — svega u štabu diviziona i prištapskim jedinicama 57 ljudi, 16 kola, 7 jahaćih i 32 tegleća konja;

— dve baterije topova 76 mm M. 42 (ZIS) po 4 topa — svega 8 topova, 62 čoveka, 7 kola, 6 jahaćih i 38 teglećih konja;

— haubička baterija od 4 haubice 122 mm M. 38, 83 čoveka, 7 kola, 6 jahaćih i 60 teglećih konja.

Od ostalog naoružanja i opreme u teškom divizionu je predviđeno: 4 protivtenkovske puške, 151 puška, 12 automata, 1 ručni mitraljez, 26 revolvera, 8 signalnih pištolja, 5 durbina sa nogarima, 12 ručnih dvogleda i 24 kompasa.

g) *Protivavionski divizion 25 mm,* sastava: štab diviziona i tri baterije po 4 pav-topa 25 mm — svega u divizionu 12 topova, 124 čoveka, 15 kola, 16 jahaćih i 54 teglećih konja, 13 pištolja, 55 pušaka, 4 signalna pištolja, 10 ručnih dvogleda, 11 kompasa i 3 daljinomera.

h) *Artiljerijsko skladište divizije* — načelnik, po 1 pirotehnički, artiljerijsko-tehnički i puškarsko-tehnički oficir, 2 magacionera i 4 laboranta — svega 10 ljudi.[1]

U duhu ove direktive, koncem oktobra i početkom novembra 1944. su reorganizovani i formirani: Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba (načelnik — pukovnik Branko Obradović); artiljerijski odseci u štabovima 1. proleterskog korpusa (načelnik — pukovnik Aleksej Gavriljčenko) i 12. korpusa (načelnik — major Novak Đoković); artiljerijski odseci u štabovima 1. proleterske divizije (načelnik — major Ljubivoje Pajović), 5. divizije (načelnik — kapetan Nikola Roković) i 16. divizije (načelnik — kapetan Jugo Mustafa). Otpočelo je i formiranje artiljerijskih brigada i samostalnih artiljerijskih diviziona 1. proleterske, 5. i 16. divizije, koje su popunjene artiljerijskim materijalom koji je prispeo od Crvene armije 27. oktobra u Petrograd (Zrenjanin) i u artiljerijsku bazu br. 5 u Pančevo. Formiranje i preoružanje artiljerijske brigade (komandant — kapetan Janko Radulović, politkom. Spasoje Puhalo), teškog diviziona i protivavionskog diviziona 1. proleterske divizije po ovoj formaciji završeno je 21. novembra u Beogradu. U toku novembra, po istoj formaciji formirane su artiljerijske brigade: 5. divizije 30. novembra u Beogradu (komandant — kapetan Vasilije Bošković, politkomesar Dušan Adamović), 16. divizije 18. novembra u Petrovaradinu u Novom Sadu (komandant — kapetan Života Ranitović, politkomesar — major Radisav Marojević) i 51. (vojvođanske) divizije 12. novembra u Somboru i Subotici (komandant — major Voja Zivanović, politkomesar — major Laza Mišković). Sve artiljerijske brigade su bile na konjsku vuču. Van sastava artiljerijske brigade, neposredno pod komandom štaba divizije, bili su teški divizioni i protivavionski divizion, oba na motornu vuču trotonskim kamionima. U pešadijskim brigadama formirana je po jedna baterija od po 4 topa 45 mm, minobacačka četa od 6 bacača 82 mm i PAM četa od 4 protivavionska mitraljeza 12,7 mm, dok je u svakom bataljonu bio vod od 2 minobacača 82 mm.

[1] Arhiv VII, k. 15, br. reg. 25—1; Hronologija, str. 940.

Uporedo sa ovim, formirane su još tri artiljerijske brigade. U oslobođenom Negotinu, Glavni štab Srbije je još 10. oktobra formirao 6. artiljerijsku bazu u kojoj se prikupljalo i obučavalo ljudstvo za formiranje artiljerijskih brigada. Po prijemu oruđa od Crvene armije, u ovoj bazi formirana je najpre 1. artiljerijska brigada, sastava: štab brigade (komandant Đorđe Kujundžić, politkomesar Aleksandar Mitić), 1. pt-divizion od dve baterije po 4 pt--topa 45 mm, 2. divizion od tri baterije po 4 topa 76 mm M. 27 (pukovski), 3. poljski divizion od tri baterije po 4 topa 76 mm M. 42 (ZIS), 4. haubički divizion od dve baterije po 4 haubice 122 mm M. 38 i 5. minobacački divizion od tri baterije po 4 minobacača 120 mm M. 38, komanda baterija i pozadinski delovi artiljerijske brigade. U drugoj polovini novembra 1. artiljerijska brigada je preformirana prema „Privremenom pregledu organizacije i formacije artiljerije NOV i POJ" od 25. oktobra, tako da su delovi 3. i 4. diviziona spojeni u „Teški divizion", sastava 1. i 2. baterija po 4 topa 76 mm M. 42 i 3. baterija od 4 haubice 122 mm M. 38. Tako je sada brigada imala: 1. divizion od 2 baterije pt-topova 45 mm, 2. divizion od 3 baterije pukovskih topova 76 mm M. 27, 3. minobacački divizion od 3 baterije minobacača 120 mm M. 38 i Teški divizion od 2 baterije topova 76 mm M. 42 (ZIS) i 1 baterije haubica 122 mm M. 38.

Po završenom formiranju i izvedenoj ubrzanoj nastavi, 1. artiljerijska brigada je od 4. do 6. decembra iz Negotina vozom prebačena u Valjevo, gde je popunjena konjskim zapregama i zaprežnim priborom, pa prebačena suvim u Loznicu, gde je 14. decembra ušla u sastav 17. divizije.

Od ljudstva 6. artiljerijske baze u Negotinu su 13. novembra formirane i 2. i 3. artiljerijska brigada 14. korpusa. Druga brigada imala je u svom sastavu: štab brigade (komandant Milan Kovačević, politkomesar Radisav Brajović), 1. divizion od 2 baterije po 4 pt-topa 45 m, 2. divizion od 3 baterije po 4 topa 76 mm M. 27, 3. divizion od 3 baterije po 4 minobacača 120 mm M. 38, i teški divizion od 2 baterije po 4 topa 76 mm M. 42 i 1 baterije od 4 haubice 122 mm.

Treća artiljerijska brigada 14. korpusa bila je istog sastava kao i 2. artiljerijska brigada, osim što je 1. divizion imao jednu bateriju od 4 topa 45 mm. Brigadu su formirali komandant Mihailo Jovančević i politkomesar Tihomir Ivković, a 29. decembra 1944. za komandanta 3. artiljerijske brigade određen je Simo Jovanović, a za politkomesara Nedo Ilić.

Obe artiljerijske brigade su od 8. do 12. decembra vozom prebačene u Valjevo, gde su nastavile izvođenje nastave, da bi u januaru 1945. ušle u sastav 2. armije za operacije u Bosni.

Pri izvođenju nastave i organizacijskom učvršćivanju artiljerijskih brigada veliku pomoć su ukazali artiljerijski oficiri Crvene armije koji su se nalazili u svakoj artiljerijskoj brigadi (po 3—4) kao instruktori.

U decembru 1944. godine izvršena je reorganizacija i formiranje po istoj formaciji artiljerijskih jedinica 6. proleterske divizije (načelnik — major Milan Antončić Velebit), 36. i 21. divizije. Reorganizacija artiljerijskih jedinica ostalih divizija izvršena je kasnije, u toku pripreme za prolećnu ofanzivu Jugoslovenske armije za konačno oslobođenje zemlje. Za reorganizaciju artiljerijskih jedinica u Crnoj Gori, Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji tada nije bilo uslova i one su, uglavnom, ostale po starim formacijama.[2]

Osnov za formiranje artiljerijskih brigada, samostalnih teških diviziona i protivavionskih diviziona bili su artiljerijski divizioni istih divizija, artiljerijski divizion 1. proleterskog korpusa i školski divizion niže artiljerijske škole u Petrovgradu (Zrenjanin), a nedostatak ljudstva rnobilisan je na teritoriji Srbije i Vojvodine, prvenstveno od obveznika koji su ranije služili u artiljeriji. Za formiranje divizijskih protivavionskih diviziona i 1. protiv-

[2] Isto, k, br. reg. 14—3/1, 42—3/3, 2—3; k. 716, br. reg. 1/2—3; 712, br. reg. 35/2—2; k. 211, br. reg. 37—8; 371, br. reg. 11/1—9; k. 712B, br. reg. 30—8; k. 589, br. reg. 21—5; k. 213, br. reg. 12—6; k. 589A, br. reg. 5—4, 6—4, k. 786A, br. reg. 4—4; k. 808, br. reg. 1—3; k. 1404, br. reg. 6—1; k. 960, br. reg. 2—1, 3—1, 4—1. Oslobodilački rat, druga knj., str. 505, 508; Hronologija, str. 1017, 1018, 1020; k. 995, br. reg. 1—3, 3—3, 24—3, 31—3, 3—4; k. 1141, br. reg. 1—1, 1/4—1, 6/1—1; k. 274, br. reg. 5—5, k. 1070, br. reg. 8—3/8, 8—4/8; Hronologija, str. 978, 1017.

avionskog puka u Beogradu, iz artiljerijskih jedinica zemaljske artiljerije izdvojeno je ljudstvo koje je ranije služilo u protivavionskoj artiljeriji i upućeno u protivavionske divizione. Tokom formiranja jedinica izvođena ie ubrzana nastava na oruđima sovjetskog porekla, koiima su jedinice naoružane, tako da su se borci i starešine osposobili za rukovanje novim materijalom pre upućivanja artiljerijskih brigada i samostalnih diviziona na front u Sremu.

Po sporazumu o učešću bugarskih jedinica u borbi protiv Nemaca u istočnom delu Makedonije, u Sofiji su ü drugoj polovini oktobra i početkom novembra formirani jedan artiljerijski divizion od dve brdske baterije po 4 topa 75 mm, na tovarenje, i jedna haubička baterija od 2 brdske haubice 100 mm na konjsku vuču. Divizion je dodeljen Bregalničko-strumičkom korpusu, u koji su 2 brdske baterije stigle 2. novembra i odmah upotrebljene za podršku jedinica na strumičkom pravcu. No, sve je to još uvek bilo malo, tako da je na primer, u napadu na Veles 7/8. novembra, 42. diviziju podržavala haubička baterija Artiljerijske škole Glavnog štaba Makedonije. Veles je oslobođen 9. novembra i zaplenjene 4 haubice 152 mm ali bez municije. Makedonske jedinice su u završnim operacijama sve do konačnog oslobođenja Makedonije, 20. novembra 1944, raspolagale skromnom artiljerijom.

Za razvoj artiljerije u makedonskim jedinicama, Glavni štab Makedonije činio je velike napore. On je planirao da se formiraju: jedan armijski motorizovani artiljerijski puk velikog dometa od 4 diviziona, po jedan divizion za podršku svakog korpusa i jedan divizion u rezervi; u svakom korpusu po jedan motorizovani artiljerijski puk od 4 diviziona kalibra 105—155 mm, po jedan divizion za ojačanje svake divizije i jedan divizion u rezervi korpusa; u svakoj diviziji po jedan artiljerijski puk, sastava 1 brdski divizion topova 75 mm na tovarenju, 1 divizion brdskih haubica sa brdskim transportom za tandem-vuču, 1 poljski divizion topova 80 mm M. 28 ili sličnih oruđa, 1 motorizovani divizion haubica 100 mm, s tim da motorizovane artiljerijske jedinice u organskom sastavu pešadijske divizije budu osposobljene i za stočnu vuču i popunjene odgovarajućim brojem konja i zapre-

žnog pribora. On je predviđao da se u štabu svake divizije i korpusa formira artiljerijsko odeljenje, čiji načelnik bi ujedno bio i komandant divizijske, odnosno korpusne artiljerije, a Artiljerijsko odeljenje Glavnog štaba Makedonije da ima odsek za naoružanje, nastavni odsek, odsek za izradu pravila za artiljeriju, ađutantski odsek i automobilski odsek.

Međutim, s obzirom na broj zaplenjenih oruđa na teritoriji Makedonije, kao i način popune jedinica artiljerijskim oruđima primljenim kao pomoć od Crvene armije, navedeni plan Glavnog štaba Makedonije za razvoj i popunu artiljerijskih jedinica i štabova nije se mogao ni približno ostvariti. Dalji razvoj i formiranje artiljerijskih jedinica i štabova morao se prilagoditi realnim mogućnostima.

Formiranje artiljerijskih brigada u nekim makedonskim divizijama, u vreme kada još nije bilo mogućnosti da se popune artiljerijskim oruđima, olakšalo je brzo osposobljavanje artiljerijskih jedinica. Baterije i divizioni bili su spremni za borbu onog trenutka, kada su popunjene artiljerijskim oruđima. Upotreba baterija sa bliskog odstojanja neposrednim gađanjem, sa otvorenih VP, omogućavala je izvršavanje važnih zadataka i sa malim utroškom municije, u kojoj se inače oskudevalo.

Prema direktivi Vrhovnog štaba NOVJ, Glavni štab NOV i PO za Makedoniju je 6. decembra 1944. izdao naredbu za reorganizaciju jedinica u Makedoniji. Odmah je otpočelo formiranje artiljerijskih jedinica u 15. korpusu, koji je kasnije upućen u sastav 1. armije, na sremski front, za učešće u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije. Radi toga je 8. decembra u Makedoniji otpočela mobilizacija potrebnog ljudstva od 18. do 30. godine starosti.

Za obuku artiljeraca u Skoplju je 1. decembra formirana Artiljerijska baza broj 8 u koju su do 16. decembra prikupljene sve artiljerijske jedinice sa teritorije Makedonije. Od njih je formirana 1. makedonska artiljerijska brigada (komandant Sterjevski, politkomesar Boro Simeonovski) od četiri diviziona — protivtenkovski, minobacački, teški i protivavionski, pod komandom artiljerijske baze broj 8. Po završenoj nastavi, uz pomoć instruk-

artiljerijskih oficira Crvene armije, izvršena su poučna gađanja iz artiljerijskih oruđa.

Od 1. makedonske artiljerijske brigade, 17. februara 1945. su formirane 1. i 2. artiljerijska brigada koje su 25 februara krenule peške u Vranje, odakle su vozom prebačene: Prva u Beograd, a Druga u Zemun. Tu su popunjene oruđima i ostalom ratnom opremom. Posle jednomesečne obuke, obe brigade su 1. aprila krenule na sremski front.

Prva artiljerijska brigada (komandant G. Sapundžijev, politkomesar B. Bogdanski) koja je upućena u 42. diviziju, imala je u svom sastavu: 1. divizion od dve baterije topova 76 mm M. 42, 2. divizion od tri baterije minobacača 120 mm, 3. divizion od tri baterije pt-topova 45 mm, samostalni teški divizion od dve baterije topova 76 mm M. 42 i jedne baterije haubica 122 mm. Druga artiljerijska brigada (komandant major Bora Milevski, politkomesar major B. Stefanovski) koja je upućena u 48. diviziju, bila je sledećeg sastava: 1. divizion od dve baterije topova 76 mm M. 42 i jedne baterije topova 76 mm M. 27, 2. divizion od dve baterije haubica 122. mm, 3. divizion od tri baterije minobacača 120 mm i pt-divizion od tri baterije topova 45 mm, kao i tri samostalne pt-baterije topova 45 mm.

Artiljerijska baza broj 8 je 10. januara 1945. preimenovana u nastavni centar broj 6, koji je zbog nedostatka artiljerijskog nastavnog kadra, 12. marta 1945. rasformiran, a njegovo ljudstvo je upućeno u artiljerijske nastavne centre u Valjevu, Kragujevcu i Nišu, iz kojih su popunjavane novoformirane artiljerijske jedinice, dok je za obuku artiljeraca za popunu 41, 49. i 50. divizije, 1. marta u Skoplju formiran Dopunski divizion mešovitog sastava od tri baterije.[3]

[3] Isto, knj. 4, dok. 41, 73 78, 90, 104, 112, 118. 126, 131, 143, 147; k. 260B br. reg. 1—12; k. 1316, br. reg. 2/6—11/11, 1—11/11 k. 1364, br. reg. 6/7—2, 6—2/1, 5/B, Oslobodilački rat, druga knjiga, **str.** 352—375. Mihailo Apostolski, general-potpukovnik: „Završne operacije za oslobođenje Makedonije", str. 117, 126, 132, 136, 137, 160, 161, 162, 170, 194—197; „Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1944", str. 143, 168, 188; Hronologija, str. 937, 939, 956, 959, 1008, 1009, 1010, 1039, 1040, 1060, 1087, 1091.

B. UPOTREBA ARTILJERIJE OD ZAVRŠETKA BEOGRADSKE OPERACIJE DO POČETKA ZAVRŠNIH OPERACIJA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE

(20. oktobar 1944 — 20. mart 1945)

Dejstva u Sremu

Po oslobođenju Srbije i prodora 1. proleterskog i 12. korpusa u Srem do linije s. Banoštor — s. Grgurevci — Sremska Mitrovica i izbijanju jedinica NOVJ sa jedinicama Crvene armije na levu obalu Dunava od Mohača do Vukovara, stvorena je prostrana pozadina NOVJ, na koju se ona mogla osloniti za dalje vođenje rata i pripremiti za prolećne završne operacije za oslobođenje Jugoslavije.

Odlučni da po svaku cenu stabilizuju front u Sremu, koji je za njih bio vrlo osetljiv, Nemci su krajem oktobra i početkom novembra 1944. taj front ojačali 118. lovačkom i delovima 264. divizije. Istovremeno su pristupili organizaciji odbrane u Sremu, uređujući tri odbrambena pojasa, pod zaštitom jakih snaga sa linije s. Banoštor — s. Grgurevci — s. Bešenovo — s. V. Radinci — Sremska Mitrovica, gde su 27. oktobra zaustavili dalji prodor jedinica 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa.[4] Ujutru 30. oktobra ponovo su prešle u napad: 36. divizija na frontu s. Grgurevci — s. Bešenovo, 6. proleterska divizija u centru prema s. V. Radinci, a 16. divizija na pravcu Sremska Mitrovica — s. Laćarak. Kako divizije još nisu bile popunjene artiljerijskim oruđima od Crvene armije, podrška artiljerije bila je skromna. Tako su pešadijske brigade na glavnom pravcu napada svake divizije podržavali artiljerijski divizioni, odnosno baterije divizijske artiljerije, dok su brigade na pomoćnim pravcima bile lišene artpodrške. Tako je 36. diviziju podržavala jedna baterija sa VP u s. Jazak, k. 251, Baštine (k. 295), 6. proletersku diviziju njen artiljerijski divizion, bez 2. baterije, sa VP u rejonu

[4] Tsto, k. 1401, br. reg. 2—1; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 505, 506. U drugoj polovini decembra 1944. komandu nad nemačkim kvislinškim snagama u Sremu preuzeo je štab 34. armijskog korpusa.

s Stojanovci, k. 130, k. 123, a 16. diviziju jedna baterija na pravcu Ruma — Sremska Mitrovica. Nedostatak artiljerije samo donekle je ublažilo 595. artiljerijski puk Crvene armije koji je imao ulogu korpusne artiljerijske grupe i sa VP u rejonu s. Vaganj, Ruma, podržavao 6. proletersku i 16. diviziju.

Napad je otpočeo posle kratke artpripreme, čije dejstvo, zbog prilične udaljenosti polaznih položaja i nedovoljne organizacije sadejstva, pešadija nije iskoristila. Osmatranja dejstva artiljerije na potpuno ravnom zemljištu, u čemu artiljerijske starešine još nisu imale dovoljno iskustva, bilo je prilično teško. Posle žestokih borbi, i pod tako nepovoljnim uslovima, jedinice 1. i 2. korpusa 1. novembra ovladale su linijom s. Grgurevci — s. Šuljam — s. Bešenovo — s. V. Radinci — Sremska Mitrovica, i izbile pred prvi odbrambeni pojas: s. Neštin — s. Ležimir — Manđeloski potok —- s. Laćarak, gde su zaustavljeni jakom vatrom neprijatelja. Pod pritiskom jedinica 1. i 12. korpusa i delova Crvene armije, i na frontu severno od Fruške gore neprijatelj je bio prinuđen da se povuče na liniju s. Neštin — s. Đipša.

Trećeg novembra, 6. proleterska divizija produžila je napad grebenom Fruške gore, u pravcu s. Đipša — s. Vizić, uz neposrednu podršku artiljerijskog diviziona ove divizije sa VP u rejonu Sugina ledina, k. 357, k. 312; 36. divizija pravcem s. Manđelos — s. Calma — s. Erdevik, uz podršku jedne baterije sa VP u rejonu Strmoglavice, k. 115, k. 128; a 21. divizija pravcem Sremska Mitrovica — s. Laćarak — s. Martinci — s. Kuzmin — s. Kukujevci, uz podršku divizijske artiljerije iz rejona Ledine, Unka, Sremska Mitrovica.

U ulozi KAG-a bio je i dalje 595. artiljerijski puk 4. gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije, sa zadatkom da naročito podržava 36. diviziju na pravcu s. Manđelos — s. Calma — Erdevik.

Zbog malog broja artiljerijskih oruđa u sastavu divizije, baterije su dejstvovale samo na najvažnije ciljeve, koje su određivali štabovi pešadijskih brigada. Neposrednim gađanjem sa daljine 2—4 km sa otvorenih, ali maskiranih vatrenih polažaja, artiljerija je podržavala juriš pešadije. Ovaj način podrške uslovljavali su, pored osta-

log, nedostatak pribora i instrumenata za upravljanje vatrom baterija kao i nedostatak sredstava za održavanje veze, jer artiljerijske jedinice ovih divizija nisu još bile preoružane. Kako se artiljerija nalazila na ravnom i otvorenom zemljištu, prolaznom za neprijateljske tenkove, štabovi divizija su preduzimali posebne mere za obezbeđenje njenih vatrenih položaja, kao i za obezbeđenje VP 595. artiljerijskog puka, kako u slučaju neprijateljskog protivnapada artiljerija ne bi bila ugrožena.

U kratkoj artpripremi, artiljerija je uspela da poruši samo neke bunkere slabije konstrukcije, dok znatan broj jakih armirano-betonskih bunkera iz kojih je neprijatelj, dobro organizovanom vatrom, ukočio pokret pešadije, nije mogla porušiti. Jedino je 6. proleterska divizija uspela da ovog dana ovlada s. Dipša, dok su 36. i 21. divizija zadržane na Manđeloškom potoku, koji je neprijatelj branio dobro organizovanom vatrom. Žestoke borbe nastavljene su sve do 7. novembra, kada je uz podršku artiljerije 1. i 12. korpusa i 595. artiljerijskog puka, odbijen protivnapad neprijatelja na svim pravcima, osim prema s. Manđelosu kojim je neprijatelj ovladao. Posle kratke artpripreme, sutradan 8. novembra, jedinice su ponovo prešle u napad na ćelom frontu. Posle žestokih borbi, one su razbile neprijatelja i 9. novembra izbile pred drugi odbrambeni pojas na liniji s. Ilok — s. Erdevik — s. Martinci. Na ovoj liniji su, uz podršku artiljerije, sve do 3. decembra vođene borbe lokalnog značaja.[5]

Na drugom odbrambenom pojasu, između Dunava i Save, na liniji Ilok — Erdevik — Martinci, neprijatelj je imao delove 118. lovačke divizije, glavninu snaga 264. divizije, 2 puka domobrana, 2 bataljona ustaša i razne druge manje nemačke i kvislinške jedinice, sa više topovskih, haubičkih i minobacačkih baterija divizijske artiljerije, na vatrenim položajima u visini s. Ilok — s. Ljuba — Crkvine — Topola — s. Kuzmin. Na položajima bliže prednjem kraju postavio je topovske baterije 75, 45 i 37 mm i minobacače 81 mm. Prednji kraj neprijateljskog položaja protezao se linijom Vožino brdo — Lišćak —

[5] Isto, k. 1040, br. reg. 11—2, 18—2; k. 1041, br. reg. 34—2, 60—2; k. 1245 br. reg. 3—3; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 234—239; Hronologija, str. 1015, 1016.

k 140 _ k. 188 — k. 262 — Progon — k. 193 — Matora šuma — Poljana — zapadna obala potoka Moharač — s. Erdevik — M. Barakut — Barakut — Sidin potok — s. Martinci — Panovača na obali Save. Osim rovova, neprijatelj je izradio znatan broj betonskih bunkera, prepreke od bodljikave žice, a mestimično postavio i minska polja. Oko 10—15 tenkova neprijatelj je imao u s. Kuzminu (skica 25).

Po završenom formiranju i preoružanju, artiljerijske jedinice 1. proleterske divizije iz rejona Beograda stigle su 27. novembra na sremski front. Artiljerijska brigada postavljena je na VP u rejonu Sinkerek, Jabučje (tt. 253), V. Kratina (k. 194); teški divizion u rejon Ležimir (tt. 190 s-z od s. Lug), a protivavionski divizion u rejon s. Susek. Artiljerijske jedinice 5. divizije, osim teškog diviziona, po završenom formiranju i preoružanju, usiljenim maršem su 2. decembra prebačene iz Beograda u rejon s. Calma, gde su pridate 11. diviziji.

I štab 1. proleterskog korpusa je do kraja novembra izvršio pregrupisavanje jedinica, za napad na drugi pojas neprijateljske odbrane. Pod njegovu komandu je stavljena i 11. divizija 12. korpusa, koja je sad raspolagala jakom artiljerijom.[6]

Napad je otpočeo ujutru 3. decembra (skica 25). — Prva proleterska divizija napadala je na desnom krilu, na frontu širine 7 km od Klisine do Cerje pst (k. 134), uz podršku svoje artiljerijske brigade, sa VP u rejonu s. Sinkerek, Vukovac (k. 203), Jabučje (tt. 253), V. Kratina (k. 194) i svog teškog diviziona čije 2 baterije 76 mm M. 42 su bile na VP u rejonu St. Bingule, Lipovac (k. 210), a haubička baterija 122 mm na zapadnoj ivici s. Neština. Vatreni položaji artiljerije 1. proleterske divizije bili su na oko 2—3 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane, a njen protivavionski divizion u centru borbenog rasporeda artiljerije, na VP u rejonu s. Đipša, radi obezbeđenja artiljerije od neprijateljskog dejstva iz vazduha. Sa 1. proleterskom divizijom, na pravcu Matora šuma — s. Ljuba

[6] Odlukom Vrhovnog štaba 28. novembra je privremeno ukinut štab 12. korpusa, a 11, 16. i 36. divizija stavljene pod komandu Glavnog štaba za Vojvodinu (Arhiv VII, k. 589, br. reg. 30—5). Hronologija, str. 1045.

— s. Prnjavor — Šid dejstvovao je i jedan specijalni (inžinjerijski) bataljon Crvene armije, sa 8 topova 45 mm i l i bacača 82 mm, u prvom borbenom redu njene leve kolone, za neposrednu podršku, i sa 8 topova 76 mm i 3 minobacača 120 mm, u rejonu St. Bingula, Lice, k. 201 za opštu podršku na ovom pravcu, dok je desno od 1. proleterske divizije, na frontu do Dunava, napadala jedna divizija Crvene armije;

Jedanaesta divizija napadala je u centru, na frontu širine oko 8 km, od Cerje pst isključno, do Emilijin Dvora, uz podršku pridate artiljerijske brigade 5. divizije, sa VP u rejonu Lice pst, D. Lice, k. 145 (2. i 3. divizion), zapadna ivica s. Bingula (1. divizion) i teškog diviziona 5. divizije, sa VP u rejonu Morjan, Štajnerov slš, tt. 125. Ovi vatreni položaji bili su na oko 1—3 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane, dok je pridati joj protivavionski divizion 5. divizije bio na levom krilu borbenog rasporeda artiljerije, na VP u rejonu s. Calma. Napad 11. divizije podržavao je i 595. artiljerijski puk Crvene armije, sa VP u rejonu s. Calma, Ritovo (k. 108), Kisela bara.[7]

Dvadeset prva divizija i 1. konjička brigada napadale su levo od 11. divizije, na frontu širine oko 14 km, od Emilijin dvora do reke Save, ali bez podrške artiljerije, jer je u to vreme vršeno preformiranje i preoružanje artiljerijskih jedinica ove divizije u Sremskoj Mitrovici.

Posedanje vatrenih položaja artiljerijske jedinice 1. proleterske divizije završile su do podne 29. novembra, dok su artiljerijske jedinice koje su podržavale 11. diviziju, posedanje vatrenih položaja završile tek posle podne 2. decembra, dok je 595. artiljerijski puk Crvene armije zadržan na ranijim vatrenim položajima. Izvlačenje baterija u rejone vatrenih položaja, naročito kod 1. proleterske divizije, po slabim i raskaljanim putevima, tražilo je velike napore. Iz tih razloga je haubička baterija 122 mm teškog diviziona 1. proleterske divizije i ostavljena na VP

[7] U izveštaju 11. divizije od 25. novembra 1944., pored 595. artiljerijskog puka Crvene armije u rejonu s. Calma, pominje se i divizion „kaćuša", a prema zapovesti štaba 1. proleterskog korpusa 1. decembra, 11. divizija je bila ojačana sa dva puka artiljerije Crvene armije, za koje, osim za 595. art-puk, nema podataka. (Arhiv VII, k. 866A, br. reg. 4—8/1; k. 866, br. reg. 8—2).

kod s. Neština, van zone napada ove divizije, ali je kosom vatrom vrlo uspešno dejstvovala na ciljeve u rejonu Rađevac, Lovački dom, Liske (tt. 294), s. Ljuba, na daljini od 4 do 9 km. Na delovima puta do rejona određenih vatrenih položaja za artiljerijsku brigadu 1. proleterske divizije, gde se oruđa nisu mogla izvući konjskim zapregama, upotrebljena je volovska zaprega, dok su lakša oruđa izvučena na rukama posluge. Zbog slabih i raskaljanih puteva, popuna baterija artiljerijskom municijom bila je, takođe, dosta otežana. Za njeno prebacivanje delimično su upotrebijene volovske zaprege, što se pokazalo kao dosta praktično.

Sve pripreme za početak dejstva artiljerije završene su na vreme. Planiranju vatre artiljerijske brigade, pridate 11. diviziji, koja je u rejon VP stigla tek po podne uoči dana napada, pomogao je štab 595. artiljerijskog puka Crvene armije, koji je već dejstvovao na tom pravcu. Od njega je dobijena i šema ciljeva pred frontom napada 11. divizije.

Zapovešću štaba 1. proleterskog korpusa je predviđeno da artiljerijska priprema napada otpočne u 8.00 časova 3. decembra, a juriš pešadije u 10.00 časova. Na osnovu toga je artiljerijski odsek štaba korpusa od 8.00 do 9.00 časova planirao korekturu oruđima 76 mm sa utroškom po 3 granate na oruđe, od 9.00 do 9.45 časova neutralisanje i uništavanje žive sile i vatrenih položaja neprijatelja na prednjem kraju i u bližoj dubini neprijateljske odbrane, sa utroškom po 3—7 granata 76 mm, 5 granata 45 mm, 5 mina 120 mm i 5 mina 82 mm na oruđe, a od 9.45 — 10.00 časova koncentričnu vatru na prednji kraj sa utroškom po 15 granata 76 mm i 45 mm, 10 mina 120 mm i po 20 mina 82 mm na oruđe. Za oruđa određena za neposredno gađanje odobreno je u ovom periodu artpripreme po 15 granata na cev, a za haubice 122 mm po 10 granata na oruđe, s tim da koncentričnom vatrom tuku ciljeve u dubini neprijateljske odbrane. Na neprijateljske rezerve i ciljeve u većoj dubini i pozadi glavnog položaja trebalo je da dejstvuje avijacija, jer za te ciljeve artiljerija nije imala ni odgovarajuća oruđa, ni potrebnu količinu municije. Za podršku jedinica u borbi po dubini neprijateljske odbrane, planom je bilo odo-

breno po 50 granata 45 mm, 25 granata 76 mm, 24 granate 122 mm, 15 mina 120 mm i 25 mina 82 mm na oruđe.[8]

Napad je počeo tačno u određeno vreme. Artiljerija je u 10.00 časova prenela vatru, ne vodeći računa da li je pešadija bila spremna za juriš. A pošto je ova nešto zakasnila i silina juriša je oslabila. Mada su posle žestoke borbe jedinice, 1. korpusa, uz vrlo efikasnu podršku artiljerije, mestimično načele prednji kraj neprijateljske odbrane, one su snažnim protivnapadom neprijatelja odbijene i povraćene na polazne položaje. Njihovo prodiranje najviše su ometala minska polja i žičane prepreke, koje je neprijatelj držao pod vrlo jakom vatrom automatskog oružja, a njihovo rušenje dejstvom artiljerije i minobacača zahtevalo je dosta vremena, više oruđa i mnogo municije.

Sutradan, 4. decembra, juriš pešadije otpočeo je posle kratke artiljerijske pripreme, ali ne jednovremeno na ćelom frontu. Dok su 1. proleterska divizija i divizija Crvene armije napad otpočele ujutru, 11. divizija je napad otpočela posle snažnog vatrenog naleta u trajanju 3 minute, tek u 12.30 časova ovog dana. Sadejstvo između artiljerije i pešadije sada je bilo bolje organizovano. Prednji kraj neprijateljske odbrane brzo je probijen, a prodiranje pešadije u dubinu artiljerija je solidno podržavala, tukući one vatrene tačke koje su najviše kočile pokrete pešadije. Napad 21. divizije ovog dana su podržavale samo dve pristigle baterije iz njene artiljerijske brigade, koje su prve formirane u Sremskoj Mitrovici.

Goneći razbijenog neprijatelja, u sadejstvu sa divizijom Crvene armije, koja je prodirala pravcem Ilok — Vukovar, jedinice 1. proleterskog korpusa su 9. decembra izbile pred treći pojas neprijateljske odbrane, na liniji s. Sotin — ž. st. Grabovo — s. Berak — s. Orolik — s. Kompletinci — s. Otok. Ovaj pojas neprijatelj je dobro utvrdio i organizovao za upornu odbranu, oslanjajući se na Dunav i poplavljene Bosutske šume.[9]

[8] Arhiv VII, k. 866, br. reg. 8—2; k. 712, br. reg. 8—3; Artiljerija u NOR-u (Zbirka članaka), str. 243—245.

[9] Arhiv VII, k. 712, br. reg. 6—3, 7—3, 8—3, 17—4, 18—4, 20—4; k. 866A, br. reg. 4—8/1; k. 866, br. reg. 8—2; 46—4, 13—14/1; k. 373, br. reg. 1—1: k. 372, br. reg. 2/63—2; k. 371, br. reg. 1/2—13,

Grupisanje artiljerije na frontu napada 1. proleterske i il. divizije pravilno je izvršeno. Vatreni položaji artiljerije dobro su izabrani na 1—3 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane, tako da je artiljerija vrlo jakom i preciznom vatrom tukla ključne tačke u sistemu neprijateljske odbrane i time omogućavala juriš pešadije. Pošto u 1. proleterskom korpusu nije bilo korpusne artiljerije, ulogu KAG-a donekle je imao 595. artiljerijski puk Crvene armije, koji je svoju vatru sasredio na frontu napada 11. divizije. U planiranju artiljerijske pripreme napada, artiljerijski odsek štaba 1. proleterskog korpusa nije imao potrebnog iskustva, pa je artiljeriji postavio uopštene zadatke. Međutim, štabovi artiljerijskih brigada i samostalnih diviziona su se dobro snašli i pravilno izvršili podelu ciljeva na divizione, odnosno baterije, zbog čega je i dejstvo artiljerije, kako u artiljerijskoj pripremi napada, tako i u podršci pešadije u borbi po dubini neprijateljske odbrane, bilo vrlo efikasno. Uspeh artiljerije u toku celog napada bio je dobar, iako je gustina grupisanja bila relativno mala i artiljerija raspolagala ograničenom količinom municije. Ovi nedostaci su donekle nadoknađeni primenom neposrednih gađanja sa manjih odstojanja i dosta dobrim izborom ciljeva za dejstvo artiljerije.

Nedovoljno organizovano sadejstvo artiljerije sa pešadijom prvog dana napada, teško osmatranje po dubini i nedostatak sredstava za vezu, znatno su se odražavali na dejstvo artiljerije. Dvočasovno trajanje artpripreme sa korekturom, prvog dana napada, nije bilo celishodno u konkretnoj situaciji jer se, s obzirom na odobrenu količinu municije, samo jedan deo ciljeva mogao neutralisati i uništiti, dok je duže trajanje artiljerijske pripreme napada neprijatelju pružalo mogućnost i vreme da se pripremi za odbijanje juriša pešadije. Kratka artiljerijska

30—40; k. 782, br. reg. 5—4; 782A, br. reg. 12—4; k. 783, br. reg. 1—la; k. 1040, br. reg. 19—2, k. 1041, br. reg. 35—3, 51—3; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 240—248; Art. glasnik, br. 5/50 str. 36—42; Spasoje Vojinović, potpukovnik: „Nešto o radu artiljerije na Sremskom frontu" Art. glasnik, br. 4—5/52, str. 7—20; Spasoje Puhalo, potpukovnik „Artiljerija prve proleterske divizije u Proboju Sremskog fronta decembra 1944. godine", Art. glasnik, br. 6/51, str. 54—66.

priprema napada sutradan, 4. decembra, izvedena kao snažan vatreni udar po prednjem kraju neprijateljske odbrane, dala je pozitivne rezultate, jer su neprijateljska živa sila i vatrena sredstva neutralisani i omogućen juriš

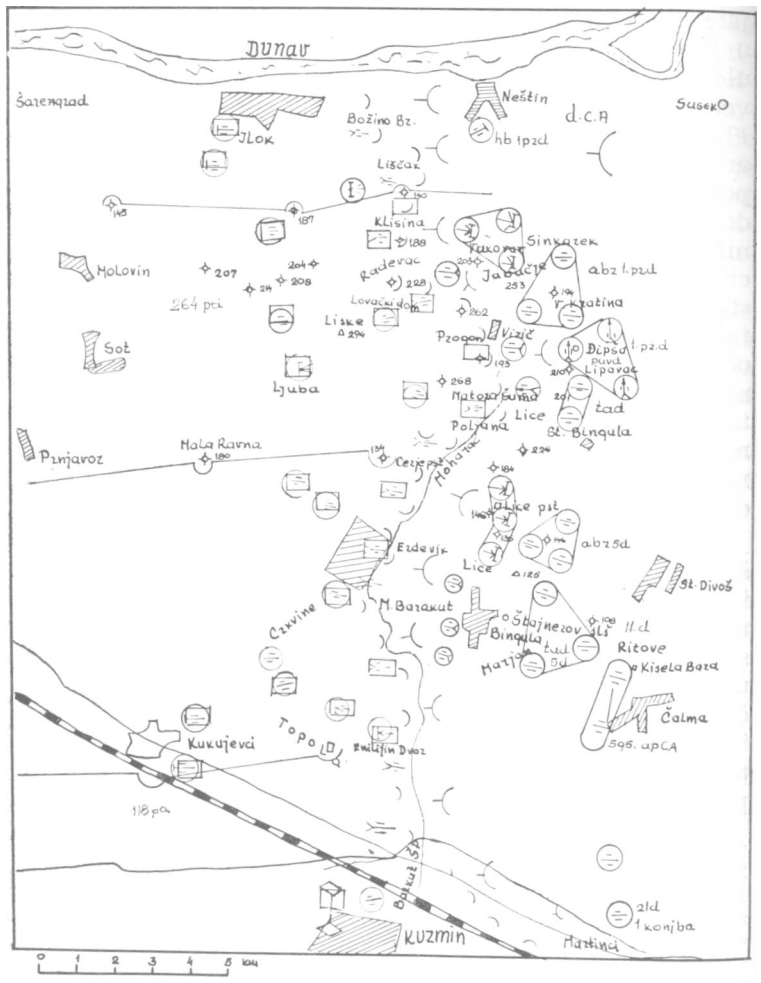

Skica 25 — Napad na liniju Ilok—Erdevik—Martinci 2—4. 12. 1944. god.

pešadije. Prebacivanje baterija i diviziona na nove VP, radi podrške borbe po dubini neprijateljske odbrane, vršeno je sa velikim naporima, po raskaljanim putevima, a prilične teškoće su činila i minska polja, koja je artiljerija morala obilaziti.

Pridavanje topovskih baterija 45 mm i minobacača 120 mm pešadijskim brigadama za neposrednu podršku u borbi po dubini neprijateljske odbrane takođe je dalo pozitivne rezultate, jer su brzom intervencijom i preciznom vatrom ove baterije uništavale tačke otpora neposrednim gađanjem sa bliskih odstojanja i vrlo efikasno pomagale prodiranje pešadije. Za napad na Tovarnik artiljerija 1. proleterske divizije ponovo je grupisana u rejonu Klještevica, Neškovićev slš, Vrtlog, dok je artiljerija koja je podržavala napad 11. divizije na Sid i Adaševce, grupisana u rejonu s. Gibarac, slš Branjevina, k. 125, Busija. U ovoj borbi naročitu hrabrost i požrtvovanost pokazali su borci i starešine 1. topovskog diviziona 45 mm artiljerijske brigade 5. divizije, koji je podržavao napad 11. divizije. Kada je divizion na VP u rejonu slš Branjevina ostao sam, bez zaštite pešadije, koja se povukla usled jačeg protivnapada neprijatelja, artiljerci su ostali na vatrenom položaju kod svojih topova i brzom paljbom odbili protivnapad neprijatelja i prinudili ga da se uz znatne gubitke vrati na polazne položaje.

Pokušaj jedinica 1. proleterskog korpusa da iz pokreta probiju neprijateljsku odbranu na liniji ž. st. Grabovo — s. Berak — s. Orolik — s. Komletinci — s. Otok nije uspeo. Napad 1. proleterske i 3. proleterske krajiške brigade 1. proleterske divizije, 8. decembra, na frontu širine oko 2 km, od s. Beraka do s. Orolika, podržavali su artiljerijska brigada i teški divizion ove divizije sa VP u. rejonu Spajinske Njive, Pepeljuga, k. 117, k. 111, k. 88 (Ostojić), udaljeni svega 1—2,5 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane. Posle žestokih borbi, snažnim protivnapadom, neprijatelj je, pre podne 10. decembra odbacio jedinice 1. proleterske divizije na polazne položaje. Ni napad 21. divizije prema s. Otok nije uspeo.

Po podne 10. decembra uvedena je u borbu i 5. divizija, koja je do tada bila u drugom ešelonu korpusa, sa

zadatkom da izvrši proboj neprijateljske odbrane na frontu s. Orolik — Livade, širine oko 2 km, i da prodire u pravcu s. Novi Jankovci. Napad su podržavali artiljerijska brigada i teški divizion, koji su po oslobođenju Sida vraćeni u njen sastav i raspoređeni na VP u rejonu s. Đeletovci, ž. st. Đeletovci, Almaš šuma. Tri baterije 595. artiljerijskog puka Crvene armije koji je, također, podržavao 5. diviziju, postavljeni su na VP u rejonu Dubrave, k. 111, Ostojić (k. 88), ž. st. Đeletovci, a dve baterije istog puka na VP u rejonu Zavratnice. Vatreni položaji artiljerije 5. divizije bili su udaljeni na oko 1—4 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane, čime je bilo obezbeđeno dosta precizno gađanje određenih ciljeva. Napadu je prethodila artiljerijska priprema od 14.00 do 14.30 časova, koncentracijom vatre po živoj sili neprijatelja na prednjem kraju i u dubini neprijateljske odbrane. Iako je artiljerijska priprema prilično uspela, napad pešadije neprijatelj je odbio jakom vatrom iz betonskih bunkera i rovova, koje artiljerija nije mogla porušiti ni dovoljno neutralisati. Delove 5. divizije koji su se zakačili za prednji kraj protivničke odbrane, neprijatelj je, uz podršku artiljerije i minobacača, protivnapadom odbacio na polazne položaje. Artiljerijske jedinice ostale su na svojim vatrenim položajima i u toku ovog dana sve do 24 časa povremeno tukle pojedine ciljeve i uznemiravale neprijatelja. Utrošeno je 269 granata 45 mm, 617 granata 76 mm, 22 granate 122 mm i 54 mine 120 mm.

U borbama od 3. do 10. decembra artiljerijske jedinice 1. proleterskog korpusa utrošile su oko 1 bk municije. Zaplenjeno je 40 topova raznog kalibra, sa dosta municije.[10]

Osim delova 264. i 118. divizije i drugih jedinica koje su se povukle sa linije Ilok — Erdevik — Martinci, neprijatelj je na treći odbrambeni pojas koji se potezao od s. Sotina, preko ž. st. Grabova, s. Beraka, s. Orolika i s. Komletinci do s. Otoka, dovukao i sveže snage 117. divizije

[10] Isto, k. 712, br. reg. 20—4; k. 714, br. reg. 25—1; k. 782A, br. reg. 12—4; k. 372, br. reg. 2/63—2; k. 866, br. reg. 13—14/1; k. 1041, br. reg. 35—3; k. 371, br. reg. 1/2—13, 29/1—5.

i organizovao upornu odbranu. Na ovom pojasu neprijatelj "je imao i oko 40 tenkova.

Posle izvršenog pregrupisavanja jedinica, 1. proleterski korpus je ujutru 14. decembra ponovo prešao u napad (skica 28). Peta divizija napadala je na uzanom frontu širine oko 2 km, od k. 110 pst Grabovo (isključno), sa zadatkom da po izvršenom proboju neprijateljske odbrane prodire pravcem pustara Ovčara — Trešnjak (tt. 103) — c, Bogdanovci — s. Nuštar — s. Ostrovo, sadejstvujući delom snaga diviziji Crvene armije u zauzimanju Vukovara. Diviziju su podržavali artiljerijska brigada sa VP u rejonu k. 110, Zlopolje, Đordašev slš, i teški artiljerijski divizion sa VP u rejonu Dudašev slš, k. 116, koji su bili na udaljenju 1—3 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane. Prva proleterska divizija napadala je na frontu širokom oko 8 km, od pustare Grabovo do s. Berak, radi prodora pravcem s. Negoslavci — s. Petrovci — Vinkovci. Artiljerijska brigada i teški divizion ove divizije podržavali su njen napad sa VP u rejonu s. Mikluševci, Kajševac, k. 101, udaljenim oko 1—2 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane.

Jedanaesta divizija, ojačana artiljerijskim divizionom 1. jugoslovenske brigade (formirana u SSSR-u), vršila je demonstrativan napad na delu fronta od s. Berak do reke Bosut, sa zadatkom da po izbijanju delova 1. proleterskog korpusa u s. Negoslavce, i s. Petrovce, obuhvatnim napadom u pravcu s. Orolika i s. Beraka spreči izvlačenje neprijatelja prema s. St. Jankovcima.

Dvadeset prva divizija, ojačana 117. artiljerijskim pukom Crvene armije, zatvarala je pravce od s. Otoke i s. Privlake, a 14. decembra ujutru sa 2. i 4. brigadom prešla u napad u pravcu s. Orolika i na železničku prugu Brčko — Vinkovci, koju su Nemci uporno branili radi izvlačenja snaga iz Bosne.

U ulozi KAG-a bio je 595. artiljerijski puk Crvene armije, koji je dejstvovao na frontu napada 5. divizije, odnosno pravcu glavnog udara korpusa.

Artiljerija je na određene vatrene položaje postavljena do 16.00 časova 13. decembra. Od 16.00 do 16.30 časova izvršila je korekturu artiljerija 5. divizije, a od 16.30 do 17.00 časova artiljerija 1. proleterske divizije.

Artiljerijska priprema napada izvršena je po planu artiljerijskog odseka štaba 1. proleterskog korpusa, od 7.20 do 8.00 časova 14. decembra (prilog A—9):

desna grupa artiljerija 5. divizije u zoni dejstva, desno k. 116 — slovo „Z" od reči Zlopolje — pst. Ovčara — Trešnjak (tt. 103) — s. Bogdanovci, levo Balešnjak — pst. Grabovo — pst. Gornjak — pst. Trešnja;

leva grupa artiljerija 1. proleterske divizije u zoni dejstva, desno do leve granice desne grupe, levo s. Miklušević — ž. st. Grabovo — s. Negoslavci — s. Petrovci;

glavnina artiljerije (KAG): 595. artiljerijski puk Crvene armije, koncentracijama vatre tukao je ciljeve u rejonu tt. 109, k. 104, kao ciljeve u zoni dejstva desne grupe.

Za artiljerijsku pripremu napada minobacači 82 mm prikupljeni su u baterije od po 20 oruđa, na VP u liniji na oko 400—600 m od prednjeg kraja neprijateljskog položaja, dok su minobacači 120 mm dejstvovali po baterijama sa VP oko 600—800 m od prednjeg kraja neprijateljskog položaja. Pt-topovi 45 mm određene ciljeve su gađali neposredno sa daljine 400—600 m. Jače koncentracije vatre izvršene su oruđima 76 i 122 mm na ciljeve u rejonu pst. Grabovo, s. Negoslavce, pst. Gornjak i pst. Ovčaru.[11]

Posle artiljerijske pripreme napada, jedinice 1. proleterskog korpusa izvršile su juriš na ćelom frontu, ali zbog žilavog otpora neprijatelja napad na desnom krilu i centru nije uspeo, dok je 21. divizija na levom krilu zauzela s. Komletince i u toku dana izbila pred s. Otok i železničku prugu Brčko — Vinkovci. Borbe su nastavljene i sutradan 15. decembra, kada su sva oruđa 45 i 76 mm privučena napred, u visini k. 101 — k. 105, za neposredno gađanje. Međutim, ni ove mere nisu dovele do naročitog uspeha, jer je neprijateljski položaj bio solidno fortifikacijski uređen i branjen dobro organizovanom vatrom automatskog oružja, artiljerije i minobacača. Takođe nije uspeo ni napad divizije Crvene armije na Sotin, pa su, prema naređenju štaba korpusa, jedinice prešle u odbranu, na liniji: istočna i j-i ivica Sotina — j-i od pustare

[11] Isto, k. 371, br. reg. 1/2—13, 31—4, 32/1—4; k. 712, br. reg. 12—3, 19/3—4; k. 782A, br. reg. 12—4; k. 1040, br. reg. 21—2.

PLAN

*artiljerijskog nastupanja 14. XII 1944. godine**

Vremenski razmak	Minobacači 80 i 82 mm i 120 mm divizija	Artiljerija za neposredno gađanje sva oruđa 45 mm divizija	Artiljerija za posredno gađanje 76 mm, haubice 122 mm divizija i 595. IPTARP
7.20—7.55	Korektura po prednjem kraju neprijateljske odbrambene linije i neutralisanja i uništenja vatrenih tačaka u neprijateljskim rovovima i tučenje neprijateljske pešadije u prednjim rovovima. Utrošak po 20 mina na bacač 82 mm, a po 10 na bacač 120 mm.	7.20—7.35 Osmatraju i pripremaju elemente. 7.35—7.45 Neutralise i uništava neprijateljske vatrene tačke na prednjem kraju odbrane. Utrošak po 45 komada na cev.	U neposrednoj dubini prednjega kraja 400—600 metara neutrališu neprijateljske odbrambene vatrene tačke. Utrošak 76 mm po 40, a 120 mm po 20.
	Vatreni prepad		
7.55—8	Vatreni prepad po prednjem kraju neprijateljskih rovova, Utrošak 82 mm po 20 kom. a 120 mm po 10 kom.	Vatreni prepad na neprijateljske prednje rovove. Utrošak po 30.	Vatreni prepad na iste ciljeve koji su se gađali. Utrošak 76 mm, po 15, a 122 mm po 10.
	Borba po dubini neprijateljskog položaja		
	Bataljonski bacači po ešelonima ulaze u sastav svojih brigada-bataljona. 120 mm prati tok borbe sa utroškom 10 mina na cev do pada mraka.	Ulazi u sastav svojih brigada po ešelonima i u toku dana, utrošak po 25 na cev.	Prate tok borbe sa utroškom po 15 zrna sa 76 mm a haubice 10 komada.

Štab I proleterskog korpusa
N. O. V.J.
Artiljerijski odsek

Načelnik artiljerijskog odseka
pukovnik,

* Arhiv VII, k. 371, br. reg. 32/1—4.

Grabovo — istočno od s. Beraka — istočno od s. Orolika — istočno od s. Otoka — preko Bosutskih šuma do reke Save. — Oko 7.00 časova ovog dana jedna haubica 122 mm iz teškog diviziona 5. divizije uvučena je u streljački stroj i sa odstojanja 800 m, do 8.00 časova uništila neprijateljsku osmatračnicu na tornju crkve u s. Sotinu. Artiljerija 1. proleterske i 5. divizije, kao i 595. artiljerijski puk Crvene armije, uspešno su podržavali jedinice 1. proleterskog korpusa u odbijanju neprijateljskih protivnapada, a tukli su i neprijateljske baterije koje su bile dosta aktivne. U borbama od 14. do 17. decembra, artiljerijske jedinice 1. proleterske i 5. divizije utrošile su znatnu količinu municije. Tako su na primer, artiljerijska brigada i teški divizion 5. divizije utrošili 844 granate 45 mm, 2.402 granate 76 mm, 277 granata 122 mm i 1.014 mina 120 mm.

Kao što se vidi, artiljerija je bila više grupisana na pravcu glavnog udara korpusa, ali je komandovanje bilo decentralizovano, iako je bilo uslova da se komandovanje objedini i da se planom gađanja u artiljerijskoj pripremi napada artiljeriji postave konkretniji zadaci. I ovde je izviđanje neprijatelja u artiljerijskom smislu nedovoljno organizovano, zbog čega su i zadaci artiljeriji postavljani više uopšteno. Nije bilo uslova da se solidnije organizuje borba sa neprijateljskom artiljerijom. To je protivničkoj artiljeriji omogućilo da prilično neometano tuče položaje artiljerijskih jedinica 1. proleterskog korpusa, koji nisu bili dovoljno utvrđeni, pa ni maskirani. Ali, neprijateljske baterije su više tukle položaje pešadije da bi odbile njen juriš, a samo povremeno su dejstvovale i na vatrene položaje baterije.

Deo fronta od Sotina do Orolika preuzele su od 17. do 20. decembra 3. i 8. divizija bugarske 1. armije i smenile 1. proletersku i 5. diviziju. Artiljerijska brigada, bez 2. diviziona, teški divizion i protivavionski divizon 5. divizije su od 20 časova 17. decembra prebačeni u rejon s. Nijemci, dok je 2. divizion artiljerijske brigade ostao na VP u rejonu s. Balešnjaka i u sastav brigade stigao sutradan 18. decembra, oko podne. U rejonu s. Nijemci artiljerijska brigada je popunjena sa 144, a teški divizion sa 12 novih boraca-artiljeraca. Po izvršenoj smeni, 1. proleterska di-

• 'io iP 19/20 decembra povučena u rejon s. Berkasovo, S s Vašica, s. Adaševci, odakle su artiljerijska brigada f teški divizion upućeni u rejon s. Nijemci, s. D. Novo

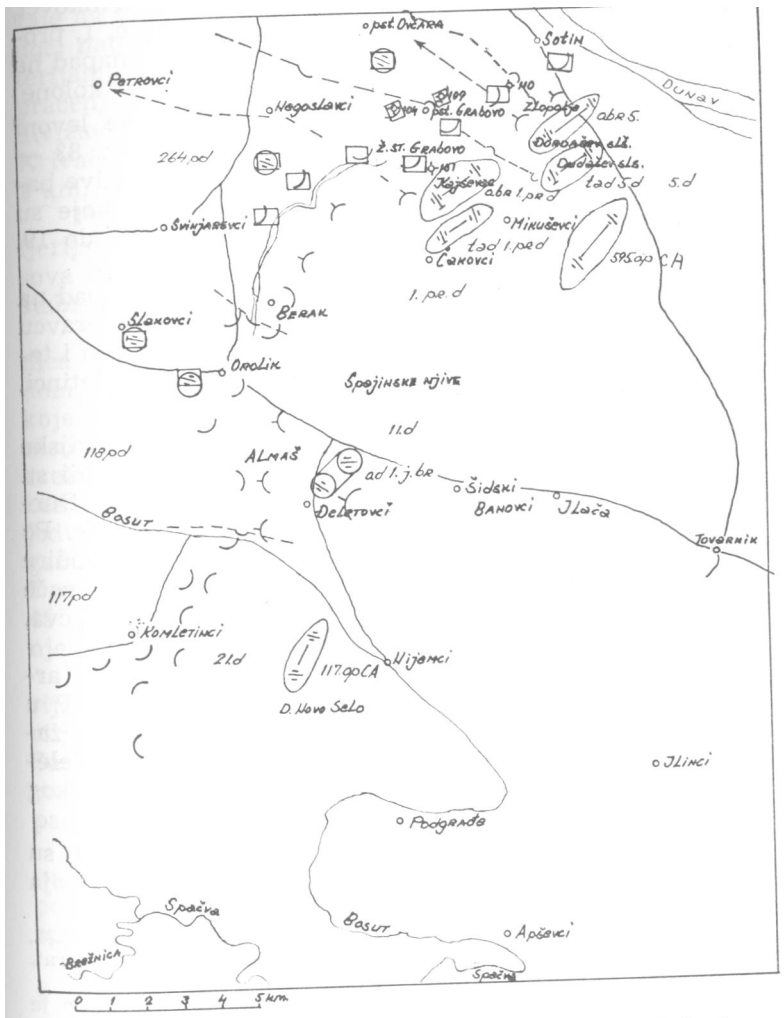

Skica 26 — Napad na liniju Sotin—Orolik—Komletinci 14. 12. 1944. god.

Selo, s. Komletinci i pridati 21. diviziji, za napad na s. Otok, dok je njen protivavionski divizion ostao na VP u rejonu Sida za zaštitu iz vazduha.[12]

Da bi presekao železničku prugu Brčko — Vinkovci, kojom je neprijatelj izvlačio svoje snage iz Bosne, 1. proleterski korpus je 22. decembra ponovo prešao u napad na neprijatelja na liniji s. Orolik — s. Otok, u tri kolone:

— desna kolona — 11. divizija, napadala je levom obalom reke Bosut, pravcem šuma Bradarica — k. 83 — most na Bosutu — s. Privlaka. Nju su podržavale dve baterije divizijske artiljerije od 6 topova 75 mm, koje su formirane od zaplenjenih oruđa u borbama od 3. do 19. decembra;

— srednja kolona — 5. divizija prešla je u napad na frontu od reke Bosuta do isključno s. Otok, u pravcu s. Privlaka. Napad su podržavali artiljerijska brigada i teški divizion ove divizije sa VP u rejonu s. Komletinci, Duge Livade, Široke Njive;

— leva kolona — 21. divizija, uz podršku artiljerijske brigade i teškog diviziona 1. proleterske divizije, koji su joj pridati, na VP u rejonu s. Kompletinci, Krivače, Đurđevića stan, Gospodarske Njive, napadala je s. Otok. Po zauzimanju s. Otok, trebalo je da glavninom snaga prodire u pravcu Županje, a jednom brigadom preko Rajkovače i mosta na Spačvi železničkom prugom do ž. st. Spačva, i dalje ka s. Bošnjaci.

Artiljerijska grupa za uznemiravajuće gađanje — artiljerijski divizion 1. jugoslovenske brigade — na VP u rejonu Krivače, k. 87, (zapadno od s. Komletinci), sa zadatkom da jednom baterijom tuče raskrsnicu puta i železničke pruge j-i od s. Privlake a drugom rejon železničkog mosta na kanalu Spačvi (južno od Rajkovače).

Vatreni položaji artiljerije 11, 5. i 21. divizije bili su na 1—3 km od prednjeg kraja neprijateljske odbrane koja

[12] Isto, k. 782A, br. reg. 12—4; k. 712, br. reg. 19/3—4: k. 731, br. reg. 1/2—13, 1/4—13; k. 1041, br. reg. 51—3. Oslobodilački rat, druga knjiga, strana 506, 507.

U borbi od 3. do 20. decembra 1944, 1. proleterska divizija je zaplenila 26 topova raznog kalibra, od kojih je veći deo bio nekompletan i neispravan, dok je njen 1 top 76 mm oštećen dejstvom neprijateljske artiljerije (k. 712, br. 21—4).

se protezala linijom s. Orolik — istočna ivica šume Dioica — istočna ivica šume Ripača — s. Otok.

Većina artiljerijskih jedinica posela je vatrene položaje na vreme, dok je jedan deo stigao na VP u toku noći uoči napada. Artiljerijski divizioni topova 45 mm po baterijama su pridati pešadijskim brigadama za neposredno praćenje pešadije. Jedan vod haubica 122 mm iz teškog diviziona 1. proleterske divizije privučen je na VP između Krivače i k. 84, da neposrednim gađanjem sa daljine oko 2 km, poruši utvrđene zgrade u s. Otok.

Posle završene korekture od 7.30 do 8.00 časova, artiljerijska priprema napada izvršena ie od 8.00 do 8.30 časova 22. decembra, prema planu Artiljerijskog odseka štaba 1. proleterskog korpusa — prilog A—11.

Napad je samo delimično uspeo. Delove naših jedinica koji su se uklinili neprijatelj je snažnim protivnapadom odbacio na polazne položaje. Ni ponovljeni napadi koje je artiljerija pripremala kratkim vatrenim naletima nisu uspeli, jer je neprijatelj na sektor Otoke privukao sveža pojačanja. Borbe lokalnog značaja nastavljene su bez naročitih rezultata, sve do 26. decembra. Artiljerijska jedinica 1. korpusa povremeno je vršila i uznemiravajuća gađanja. Protivnapadom na sektoru 1. krajiške brigade 5. divizije, 25. decembra, neprijatelj je zaplenio 2 pt-topa 45 mm, ali su protivnapadom delova ove brigade zaplenjena oruđa povraćena.

U pripremi napada na liniju Orolik — Otok artiljerija nije imala dovoljno vremena za izviđanje i podelu ciljeva, pa su joj postavljeni zadaci bili dosta uopšteni. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom nije bilo dobro organizovano, niti je pešadija dobro iskoristila artpripremu napada, a zatim ni vatru oruđa za neposredno gađanje.[13]

Po smeni jedinica 3. i 8. divizije bugarske 1. armije na sektoru od Sotina do Orolika, jedinice 1. armije NOVJ, početkom januara 1945. na frontu u Sremu, bile su raspoređene:

— 5. divizija prema Sotinu, na odseku širine oko 0 km, od Dunava do ž. st. Grabovo. Njena artiljerijska

[13] Isto, k. 1040, br. reg. 27—2; k. 1041, br, reg. 53—3; k. 1043, br. reg. 48—2; k. 712, br. reg. 19/5—4; k. 783, br. reg. 1—la; k. 866, br. reg. 9—2; k. 371, br. reg. 34/2—4, 1/8—13, 1/2—13.

brigada postavila je 1. divizion na VP u rejonu Vatin slš, k. 116, 2. divizion u rejonu Livade, Balešnjak, Dudošev slš, 3. divizion istočno od sela Mikluševci, a teški divizion u rejonu Trščanik (tt. 120), k. 118, pustara Lipovac, k. 130, dok je protivavionski divizion, bez jedne baterije, koja je zadržana u Sidu, bio na VP u rejonu s. Lovaš;

— 1. proleterska divizija prema s. Oroliku, na frontu širine oko 12 km, od ž. st. Grabovo do reke Bosut. Njena artiljerijska brigada posela je VP u rejonu Ostojić (k. 88), ž. st. Đeletovci, s. Vinkovački Banovci; teški divizion, bez jedne baterije 76 mm, u rejonu s. Šidski Banovci, Renovac, k. 95, a njegova baterija 76 mm na VP u rejonu, s. Čakovci, pridata 8. crnogorskoj brigadi 1. proleterske divizije. Protivavionski divizion, bez jedne baterije, koja je takođe bila u Sidu, poseo je VP u rejonu s. Tovarnika;

— 21. divizija prema s. Otoku, na odseku širine oko 7 km od reke Bosuta do Ivanetićevog stana. Njoj je pridat artiljerijski divizion 1. jugoslovenske brigade, od 2 baterije 76 mm, na VP u rejonu s. Komletinci, Krivače, k. 87; svoj organski pt-divizion 45 mm štab divizije pridao je pešadijskim brigadama — dve baterije 31. brigadi u rejonu Krivače, a jednu 4. brigadi u rejonu Duge Livade, Široke Njive.[14]

Artiljerijska brigada 21. divizije bila je još u formiranju u Sremskoj Mitrovici. Prvi je kompletiran protivavionski divizion brigade i 24. decembra upućen u sastav divizije, na sektoru s. Otoke. Koncem decembra završeno je formiranje artiljerijske brigade 21. divizije, sastava: štab brigade (komandant — poručnik Rad. Paunović, politkomesar — major Dim. Paligorić), 1. divizion od 12 pt--topova 45 mm, 2. divizion od 10 topova 76 mm M. 27. i 3. divizion od 7. minobacača 120 mm. Istovremeno je završeno formiranje teškog diviziona od 8 topova 76 mm M. 42 i 2 haubice 122 mm i protivavionskog diviziona od 5 pavtopova 25 mm. Artiljerija 21. divizije još nije bila popu-

[14] Isto, k. 783A, br. red. 1—la; k. 712, br. reg. 19/5—4, 14—3; k. 1040, br. reg. 31—2; k. 1043, br. reg. 3—1.

Naredbom Vrhovnog štaba od 1. januara 1945. godine 1. proleterski korpus je reorganizovan u 1. armiju (1. i 6. proleterska, 5, 11. i 21. divizija i 1. konjička brigada).

PLAN

artiljerijske pripreme napada desne i leve grupe artiljerije 22. decembra 1944. god. na sektoru od k. 84 do k. 87 (s. Otok).

1. Minobacači 82 mm i 120 mm	[2. Art. za direktna I gađanja (45 mm)	3. Art. za posredna gadanja (76 i 122 mm)
7J0__8 čas. Korektura. Utrošak do 12 mina na bateriju. Korekturu vršiti na prednje neprijateljske rovove. *8—8.25* metodična grupna gađanja po prednjim pešadijskim rovovima. Utrošak kod 82 mm po 25 mina na cev, a 120 mm po 10 mina na cev. *8.25—8.30* vatreni prepad na prednje rovove. Utrošak 82 mm po 15 mina na cev, a 120 mm po 5 mina na cev.	Do 8.25 čas. osmatra. *8.25—8.30* direktna gađanja na osmotrene neprijateljske bunkere i vatrene tačke. Utrošak po 40 zrna na cev.	7.30—8 čas. korektura na ciljeve u neposrednoj dubini neprijateljske odbrane i s. Privlaka. Od 8—8.25 metodična gađanja plotunima. Utrošak: 20 zrna na cev za 76 mm, a 122 mm po 10 zrna na cev. *8.25—8.30* vatreni prepad na iste ciljeve u selu Otoku na koje se je vršilo metodično gadanje. Utrošak: 76 mm po 15 zrna na cev, a 122 mm po 10 zrna na_cev.
Borba u dubini neprijateljske odbrane		
Pokretom i vatrom prate svoje bataljone. Utrošak: da do pada mraka ostane najmanje pola šarže.	Pokretom i vatrom uništavaju novopojavljene otporne tačke, sa proračunom da do pada mraka ostane najmanje pola šarže.	Vrši pritisak i neutrališe novopokazane ciljeve. Vatru otvarati po baterijama, plotunima. Premestiti desnu i levu grupu, po jednu bateriju, za protivtenkovsku odbranu. Utrošak municije: tako da ostane do pada mraka pola šarže.

Nov vatreni prepad kod desne grupe, po izbijanju naših delova do pred cestu Otok—Privlaka, gde je glavna neprijateljska odbrambena linija, koja će trajati 3 minuta,, sa utroškom po 3 zrna na cev i minut. U ovom vatrenom prepadu učestvuje i artiljerija za uznemiravanje.

Napomena: Utrošak municije može biti i manji kod korekture i metodičnog gađanja, no u prepadu težiti da se stvori uništavajući pritisak sa predviđenim brojem zrna.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu.

1. proleterski korpus
$K^{nl}0^{er}b?^{kl}332^{S}A$ [Načelnik art. odseka, pukovnik
20. dec. 1944. *g**

njena dovoljnim brojem konjskih zaprega, tako da se sve njene jedinice nisu mogle istovremeno pokrenuti.

Da bi ispravio front i obezbedio saobraćaj železničkom prugom Brčko — Vinkovci, štab nemačkog 34. armijskog korpusa je 3. januara 1945. prešao u napad, sa težištem na pravcu s. Otok — s. Komletinci — s. Nijemci, angažujući borbenu grupu „Burgemajster" i 14. puk 7. SS-divizije, ojačan vodom tenkova u prvom, a 41. pešadijsku diviziju u drugom ešelonu.

Posle snažne artiljerijske pripreme napada, sa oko četiri diviziona u trajanju 60 minuta, neprijatelj je zorom 3. januara, uz podršku 22 tenka, otpočeo napad i prinudio 21. udarnu diviziju da se pod borbom povuče na levu obalu Bosuta. Sadejstvo između artiljerije i pešadije 21. divizije bilo je vrlo slabo, tako da su se bataljoni povlačili, ostavljajući baterije na njihovim vatrenim položajima nedovoljno obezbeđene. Nemački tenkovi su izvršili prodor vi vatrene položaje artiljerije i uništili svih 7 topova artiljerijskog diviziona 1. jugoslovenske brigade, 8 pt-topova 45 mm i 18 bacača 21. divizije. Neprijatelj je uspeo da se ovog dana, uz gubitke od 8 tenkova, probije u s. Nijemce. Na neprijateljske delove koji su izbili u s. Nijemce izvršili su protivnapad 1. proleterska brigada sa severa, pravcem s. Vinkovački Banovci — s. Nijemci, uz podršku jedne baterije 2. diviziona artiljerijske brigade 1. proleterske divizije, i 5. brigada 11. divizije sa istoka, pravcem s. Ilinci — s. Nijemci, uz podršku artiljerijskog diviziona ove divizije sa VP u rejonu Ferkovićev stan.[15]

U borbi sa neprijateljskim tenkovima artiljerija 21. divizije i pridati joj artiljerijski divizion 1. jugoslovenske brigade nisu se dobro snašli. Brzim prodorom neprijateljskih tenkova ka s. Nijemci, veći broj baterija nije se mogao izvući i zbog velikog broja ubijenih ili ranjenih konja u topovskim zapregama. Ni baterije 76 mm artiljerijskog diviziona 1. jugoslovenske brigade nisu bile dovoljno uporne u borbi sa neprijateljskim tenkovima. Zbog promašaja prvih granata, ispaljenih na tenkove koji su prodrli u s. Komletince i prišli bateriji na oko 150 m,

[15] Isto, k. 1041, br. reg. 9—5, 2—5. 11—5/5; k. 1043, br. reg. 3—1, 49—2; k. 1048, br. reg. 2/1, 6/2, 1/5; k. 715, br. reg. 2/1—3; k. 867, br. 5/3; k. 256, br. 1/7; k. 260A, br. 1—1/2, 6/2.

tenkovi su brzo uništili 2 topa 76 mm. Jedna baterija 76 mm uspela je da se izvuče u Široke Njive, blizu prelaza preko reke Bosuta, kod k. 80. Tu su oruđa ostala, dok je ljudstvo uspelo da se prebaci preko reke. Pristup oruđima držan je pod jakom vatrom i s jedne i druge strane, tako da ih ni neprijatelj nije mogao izvući. Oko 2 časa 5. januara 3. proleterska krajiška brigada 1. proleterske divizije prebacila je preko Bosuta dve čete koje su na Širokoj Njivi uništile 3 topa 76 mm i zapalile 2 kamiona, pošto se oruđa koja je neprijatelj držao pod jakom vatrom automatskog oružja nisu mogla izvući.

Izvlačeći iskustva iz borbe kod s. Komletinci, svi štabovi divizija su preduzeli mere za bolju organizaciju sadejstva artiljerije i pešadije i za bolje obezbeđenje VP artiljerije, pridajući artiljerijskim brigadama i samostalnim divizionima zaštitu obično jačine oko čete pešadije. I utvrđivanju vatrenih položaja artiljerije, kako na osnovnim, tako i na rezervnim VP baterija, sada je posvećena veća pažnja.[16]

Pošto je u decembru 1944. u Beogradu završeno formiranje i izvedena ubrzana obuka artiljerijskih jedinica 6. proleterske divizije, one su 3. januara 1945. krenule na front u Sremu. Artiljerijska brigada (komandant — major Ilija Palija, politkomesar — major Iso Lovrić) imala je četiri diviziona: 1. divizion od tri baterije pt-topova 45 mm, 2. divizion od tri baterije topova 76 mm M. 27, 3. divizion od tri baterije minobacača 120 mm i 4. divizion od tri baterije pt-topova 75 mm „pak" (50 oruđa); neposredno pod komandom štaba divizije nalazili su se teški divizion od tri baterije topova 76 mm i haubica 122 mm i protivavionski divizion od tri baterije pav-topova 25 mm.

Sve do 17. januara na frontu u Sremu vođene su borbe lokalnog značaja, uz obostranu artiljerijsku delatnost, sa primenom i „lutajućih" oruđa i s jedne i druge strane.

Da bi što više vezao snage 1. armije u Sremu, štab 34. nemačkog armijskog korpusa je za napad angažovao

[16] Isto, k. 787, br. 1/1; k. 715, br. 2/1—3; k. 1043. br. 3—1; k. "16, br. reg. 9—6; k. 808, br. reg. 1—3; Hronologija, str. 1047, 1063.

117. lovačku, 41. pešadijsku i 7. SS-diviziju, koje su posle snažne jednočasovne artiljerijske pripreme, u 5.00 časova 17. januara prešle u opšti protivnapad. Iznenadnim napadom od Sotina, uz vrlo jaku podršku artiljerije i 20 tenkova, 7. SS divizija je brzo savladala dosta slabo organizovanu protivtenkovsku odbranu, odbacila sa položaja delove 5. divizije, zauzela s. Mohovo i s. Lovaš, a uveče i s. Tovarnik. Izvlačenje pešadijskih brigada pod neprekidnom borbom sa neprijateljem koji je nadirao, štitila je artiljerijska brigada 5. divizije, uništivši 5 neprijateljskih tenkova, dok su 2 tenka i 1 borna kola oštećena. Pojedine baterije su ostajale na vatrenim položajima do poslednjeg momenta, tukući neprijateljske tenkove sa vrlo bliskog odstojanja. Zbog toga se neka oruđa nisu ni mogla izvući, tako da je uništeno ili ostalo na VP i palo u ruke neprijatelja: 11 topova 45 mm, 7 topova 76 mm i 3 haubice 122 mm.

I sa pravca s. Berak i s. Orolik nemačka 41. divizija, uz snažnu podršku artiljerije, odbacila je 1. proletersku diviziju sa linije k. 114 — Spajinske Njive — Ostojić (k. 88) i nastavila prodiranje u pravcu s. Čakovci i ka k. 89 i ž. st. Beletovci. Zbog brzog i neorganizovanog povlačenja italijanske brigade 1. proleterske divizije, sa položaja Staro Selo, topovi 45 mm i 76 mm, angažovani za protivtenkovsku odbranu, nisu se mogli na vreme izvući. Tako je palo u ruke neprijatelja: 13 topova 45 mm i 5 topova 76 mm. Posluga je iz 8 topova 45 mm i 2 topa 76 mm izvukla zatvarače i ponela sa sobom, dok je 8. crnogorska brigada protivnapadom povratila 2 topa 45 mm. Naglo prodiranje neprijatelja u dubinu odbrane snažno je ometala naša avijacija koja je bombardovala i mitraljirala neprijatelja, nanoseći mu osetne gubitke. Uvođenjem svežih snaga, nemačka 41. divizija je uspela da sutradan 18. januara izbije na liniju s. Ilinci — s. Tovarnik, gde se spojila sa 7. SS-divizijom. Dok se 11. divizija povlačila pod borbom sa linije s. Lovaš — Rana Jabuka (k. 134) — Matijevićev salaš (k. 126) — k. 105 — k. 90 — s. Tovarnik, njena artiljerijska brigada je u borbi sa neprijateljskim tenkovima kod k. 138 (Lemnerov slš) izgubila jednu bateriju od 3 topa 76 mm iz 2. diviziona, dok se 1. divi-

zion iz rejona k. 90, zapadno od s. Tovarnika blagovremeno izvukao.

Tako je artiljerija 1. proleterske, 5. krajiške i 11. divizije ovim nemačkim protivnapadom prilično oslabljena, a naročito artiljerija 11. divizije, koja je imala svega pet baterija.

Zato je u s. Bačincima, kod Sida, 9. februara 1945. formirana artiljerijska brigada 11. divizije (komandant Kresojević Gavro, politkomesar — major Rajko Toroman) sa 1. divizionom od dve baterije pt-topova 45 mm i 2. divizionom (teški) od tri baterije (5 pt-topova 75 mm „PAK", 3 topa 76 mm M. 27 i 3 brdska topa 75 mm M. 15).

Pošto su se noću 17/18. januara jedinice 1. armije povukle na liniju Sarengrad — Novak Bapska — Sid — M. Vašica, artiljerijske jedinice su u toku noći postavljene na nove VP: artiljerija 5. divizije u rejonu s. Molovan, s. Sot, Telek (tt. 200); artiljerijske jedinice 1. proleterske divizije u rejonu s. Berkasovo, k. 120, salaš Branjevina, a njen protivavionski divizion na VP u rejonu s. Berkasovo; artiljerijske jedinice 6. proleterske divizije u rejonu s. Bačinci, s. Gibarac, a artiljerija 11. divizije u rejonu s. Gibarac, salaš Branjevina, Cerje.

Sutradan 18. januara neprijatelj je produžio napad i ovladao Sidom, Novak Bapskom i delom snaga izbio pred Sarengrad. Tada se artiljerija 5. divizije povukla na VP u rejonu s. Ljuba, šuma Babinac, s. Sot, a artiljerija 1. proleterske divizije ka s. Erdeviku. Protivavionski divizioni 1. proleterske i 5. divizije uspešno su ovog dana odbijali napade neprijateljskih aviona.[17]

Prateći razvoj događaja kod Sida u Sremu, Vrhovni štab je 23. januara naredio da se do jutra 24. januara postavi jedan teški divizion iz 1. armije, na desnoj obali Save, u rejonu s. Noćajski salaš, s. D. Zastavica, a teški divizion 2. armije u rejonu s. Ravnje, Kletište, sa zadatkom da u slučaju neprijateljskog prodora u dubinu, stave pod vatru sve prilaze sa zapadne strane Sremske Mitrovice, a naročito prostoriju između s. Kuzmina i Sremske Mitrovice, što je i urađeno. Komandovanje ovim divizio-

[17] Isto, k. 715, br. reg. 2/1—2, 4/1—2; k. 253, br. reg. 6/1; k. 256, br. reg. 1—1/4; k. 867, br. reg. 11/3, 46—3; k. 260A, br. reg. 1—14/2 do 18/2, 8—3/4; Oslobodilački rat, druga knj. str. 512.

nima objedinjeno je pod komandom jednog oficira upućenog iz Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba, ali je neprijatelj zadržan kod Sida, te do njihove upotrebe nije došlo.

Ojačana novopristiglom 2. proleterskom divizijom, na desnom krilu, prema Sarengradu, 1. armija je 19. januara prešla u protivnapad i neprijatelja odbacila na liniju s. Mohovo — salaš F. Senca — s. Tovarnik — s. Ilinci — s. Batrovci — leva obala r. Bosuta do s. Lipovca, zaplenivši kod Tovarnika 2 topa 75 mm „PAK".

Pokušaj 1. armije da napadom iz pokreta razbije neprijatelja na pomenutoj liniji nije uspeo, pa je armija 24. januara prešla u odbranu sa četiri divizije u prvom i dve divizije u drugom ešelonu.

Prelaskom obeju strana u pozicionu odbranu na dostignutim linijama, stabilizovan je front u Sremu. Samo su vođene borbe lokalnog značaja, sve do početka završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije.

Po obrazovanju fronta u Sremu, Nemci su stalno tamo dovlačili nove jedinice. Pošto su obezbedili brojnu i tehničku nadmoćnost, oni su jedinicama NOV nametali teške frontalne borbe, ali nisu uspeli da postignu neke znajačnije uspehe, ni da izvrše neko veće pomeranje fronta.[18]

*

U napadima naša artiljerija 1. nroleterskog korpusa, a kasnije 1. armije uglavnom je upotrebljavana za neutralisanje prvog neprijateljskog položaja i uništenje vatrenih tačaka koje su najviše ometale nastupanje pešadije. Zbog malog broja oruđa veće probojne moći, ograničene količine municije i slabih uslova za izviđanje, kontrabatiranje je retko primenjivano, tako da je za borbu sa neprijateljskim baterijama odvajan samo najnužniji broj

[18] Isto, k. 251, br. reg. 1/1, 4/1, 5/1; k. 798, br. reg. 3—1; k. 784, br. reg. 1—3; k. 256, br. reg. 2—1, 1/7; k. 867, br. reg. 5/1, 7/1, 11/3; k. 260A, br. reg. 1—18/2 do 24/2; k. 1043, br. reg. 49 49—2; k. 733, br. reg. 31/1; k. 21, br. reg. 29—1; k. 260B, br. reg. 1—15; k. 735, br. reg. 1/6; Hronologija, str. 1063.

baterija i sa vrlo ograničenom količinom municije. Ove zadatke, kao i tučenje neprijateljskih rezervi, uglavnom je izvršavala avijacija.

U planiranju vatre artiljerijski štabovi nisu imali dovoljno iskustva. Zbog toga su artiljeriji, kako u periodu artiljerijske pripreme napada, tako i u periodu podrške juriša, postavljani dosta uopšteni i nedovoljno precizni zadaci. U upotrebi artiljerije i stručnom uzdizanju artiljerijskih štabova pružili su veliku pomoć artiljerijski oficiri Crvene armije koji su u novembru 1944. kao instruktori upućeni u artiljerijske štabove i artiljerijske jedinice NOVJ. Takođe nije bilo dovoljno iskustva ni u organizaciji sadejstva između artiljerije i pešadije. Korišćenje artiljerijske vatre od strane pešadije, koja do tada nije bila naviknuta na tako masovnu podršku artiljerije, moglo je biti daleko efikasnije.

Ni u organizaciji protivtenkovske odbrane na ovako ravnom i za tenkove prolaznom zemljištu starešine nisu imale potrebnog iskustva, a ni dovoljno sredstava za borbu sa neprijateljskim tenkovima, što se prilično osvetilo 21., 1. proleterskoj i 5. diviziji, koje su izgubile priličan broj artiljerijskih oruđa. Uprkos tome, treba istaći zalaganje i vrlo dobro snalaženje baterija i diviziona u pojedinim kritičnim situacijama i u napadu i u odbrani, jer su snažnom vatrom odbijali protivnapade neprijatelja i nanosili mu osetne gubitke.

Protivavionski divizioni divizija celishodno su raspoređivani za odbranu komandnih mesta divizija i korpusa (armije) i borbenog poretka artiljerije i uspešno izvršavali ovaj zadatak, mada neprijateljska avijacija u ovom periodu nije bila naročito aktivna.

BORBE NA VIROVITIČKOM MOSTOBRANU

U toku novembra i decembra 1944, 6. i 10. korpus napadali su neprijatelja na komunikacijama i uporištima i stvorili mostobran na Dravi u rejonu Virovitice. Prebacivanjem jednog puka 233. divizije Crvene armije na desnu obalu Drave (8. decembra), a polovinom decembra

i 16. divizije 12. korpusa NOVJ, Virovitički mostobran je znatno proširen. Sa prvim pešadijskim brigadama prebačen je preko Drave i 1. protivtenkovski divizion koji je 19. decembra pridat za neposrednu podršku 1. i 2. pešadijske brigade, dok je artiljerijska brigada 16. divizije (2. i 3. divizion) tek 24. decembra stigla u rejon Podravske Slatine i ušla u sastav divizije.

Formiranjem artiljerijske brigade 36. divizije završeno je 16. decembra 1944. u Novom Sadu. Ona je u svom sastavu imala: štab brigade (komandant — major Sešerinac Dimitrije, politkomesar — major Dušan Čolaković), 1. divizion od tri baterije pt-topova 45 mm, 2. divizion od tri baterije topova 76 mm M. 27 i 3. divizion od tri baterije minobacača 120 mm. Neposredno pod komandom štaba divizije nalazio se teški divizion od dve baterije topova 76 mm M. 42 i jedne haubičke baterije 122 mm i protivavionski divizion od tri baterije pav-topova 25 mm.

Pošto su sredinom januara 1945. na desnu obalu Drave prebačene 36. i 51. divizija 3. armije, da u sadejstvu sa 6. i 10. korpusom prošire virovitički mostobran, još više je ugrožena pozadina neprijatelja na sremskom frontu.[19]

Dejstva 16. divizije u rejonu s. Čađavice i 51. divizije u rejonu s. Adolfovca i s. Crnca uspešno je podržavala divizijska artiljerija. Dosta uspešnu borbu sa neprijateljskim tenkovima vodile su baterije 45 i 76 mm, otvaranjem vatre sa najbližih odstojanja. Za zaštitu prelaza preko reke Drave u rejonu Barča, gde se nalazio i štab 3. armije, postavljeni su protivavionski divizioni 36. i 51. divizije. Na levoj obali Drave, na VP kod Barča, nalazio se i teški divizion 51. divizije, bez jedne baterije 76 mm M. 42 (ZIS).

U napadu su protivtenkovski divizioni najčešće pridavani pešadijskim brigadama (po baterijama) za neposredno praćenje pešadije. Za potpomaganje 16. divizije u napadu 25. januara na s. Čađavicu, s. Vranješevac i s. Moskovci, od baterija 2. i 3. diviziona artiljerijske brigade obrazovane su tri artiljerijske grupe, svaka sastava po

[19] Naredbom Vrhovnog štaba od 1. januara 1945. godine 12. korpus je registrovan u 3. armiju, u čijem sastavu su bila 16, 36. i 51. divizija.

iedna poljska baterija 76 mm M. 27 i po jedna minobacačka baterija 120 mm. Tako organizovane grupe pridate su 1, 2. i 4. pešadijskoj brigadi za neposrednu podršku u napadu, dok je teški divizion postavljen na levoj obali Drave, u rejonu Zehi pustare, kao divizijska artiljerijska grupa, sa zadatkom da tuče određene ciljeve u s. Čađavici, na Dravskom kanalu i duž druma Čađavica — Moslavina. Napadu je prethodila artiljerijska priprema od 17.30 do 18.00 časova u kojoj su uspešno učestvovale sve tri brigadne artiljerijske grupe i teški divizion koji je sa obe strane obale Drave dejstvovao i na ciljeve udaljene 5—10 km. Komandanti tako formiranih artiljerijskih grupa bili su komandanti diviziona, a komandant artiljerijske grupe za podršku 2. pešadijske brigade u napadu na s. Vranješevac bio je komandant artiljerijske brigade 16. divizije.

Na sličan način upotrebljavana je i artiljerija 36. i 51. divizije, postižući dobar uspeh i u borbi sa neprijateljskim tenkovima.

Da bi izbegla odsudno i frontalno angažovanje snaga protiv tehnički i brojno nadmoćnijeg neprijatelja, koji je snagama nemačke 297. pešadijske, 7. SS „Princ Eugen" i 1. kozačke konjičke divizije i borbene grupe „Fišer" i delovima ustaško-domobranske 5. pešadijske divizije, 6. februara 1945. godine, prešao u koncentričan napad na Virovitički mostobran, 3. armija (16, 36. i 51. divizija i Osječka brigada 12. divizije) u vremenu od 8. do 10. februara, pod borbom se prebacila na levu obalu r. Drave. Povlačenje njenih jedinica i prebacivanje preko Drave olakšano je dejstvima 6. i 10. korpusa na desnoj obali Drave, kao i njihovih delova u pozadini neprijatelja.

Prelaz jedinica 3. armije na levu obalu Drave, preko mosta kod Barča, štitila je artiljerija 36. i 51. divizije, koja se postepeno povlačila, menjajući VP po dubini, do linije užeg mostobrana. Odatle je artiljerija 16. i 51. divizije prebacivana na levu obalu Drave po divizionima, dok je artiljerija 36. divizije, koja je poslednja prešla Dravu, prebačena na njenu levu obalu po baterijama i pod borbom, menjajući VP po dubini sve do samog mosta. Njeno prebacivanje preko reke štitila je artiljerija 51. divizije, sa VP na levoj obali Drave. Uspešno ie bilo i dejstvo protiv-

avionskih diviziona ovih divizija, čijom vatrom su odbijeni naleti neprijateljske avijacije, a jedan tromotorni avion kod Barča oboren.[20]

Odbrana u Baranji

Posle kraćeg odmora, sređivanja i popune jedinica, 3. armija je 23. februara 1S45. preuzela i posela položaje na levoj obali Drave, u Baranji od s. Torjanci do ušća Drave u Dunav, i na levoj obali Dunava do s. Plavna, istočno od Vukovara, dok su jedinice bugarske 1. armije prebačene uzvodno od s. Torjanca (skica 27). Po završenom izviđanju, artiljerijske jedinice divizija 3. armije su 22. februara postavljene na vatrene položaje:

— artiljerijska brigada 16. divizije — 1. divizion u rejonu s. Stiljanovićeva, 2. divizion u rejonu Deakove pustare, a 3. divizion u rejonu s. Torjanci, a divizijski teški divizion u rejonu Piškura pustare:

— Prvi i 2. divizion artiljerijske brigade 36. divizije u rejonu s. Bilja, a 3. divizion ove brigade na severnom nasipu Tvrđavice; teški divizion ove divizije na VP u rejonu Darde;

— artiljerijska brigada 51. divizije 25. februara pridata je 36. diviziji i posela VP: 1. divizion u rejonu s. Kozarac, Kneževi Vinogradi, 2. divizion u rejonu s. Čemin, a 3. divizion s. Zornice, k. 87, Babin Grob, a teški divizion koji je takođe pridat 36. diviziji u rejonu s. Jagodnjak.

Na VP u rejonu Belog Manastira, gde se nalazio i štab 3. armije, postavljeni su protivavionski divizioni 36. i 51. divizije, dok je protivavionski divizion 16. divizije stigao tek 25. februara na VP u rejonu s. Beremenda.

Artiljerijski odsek štaba 3. armije postavio je osnovne zadatke štabovima artiljerijskih brigada. Izrađeni su i planovi vatre artiljerije, prema kojima su pojedini divizioni i baterije sve do 5. marta povremeno otvarali vatru po neprijatelju na desnoj obali Drave (u rejonu Belišća, Petrijevaca, Josipovca i Osijeka).

[20] Arhiv VII, k. 951, br. reg. 60—3; k. 296, br. reg. 1—2, 2—2, 3—2, 6—2; Oslobodilački rat, druga knj., str. 507, 513; Hronologija, str. 1058, 1059, 1071.

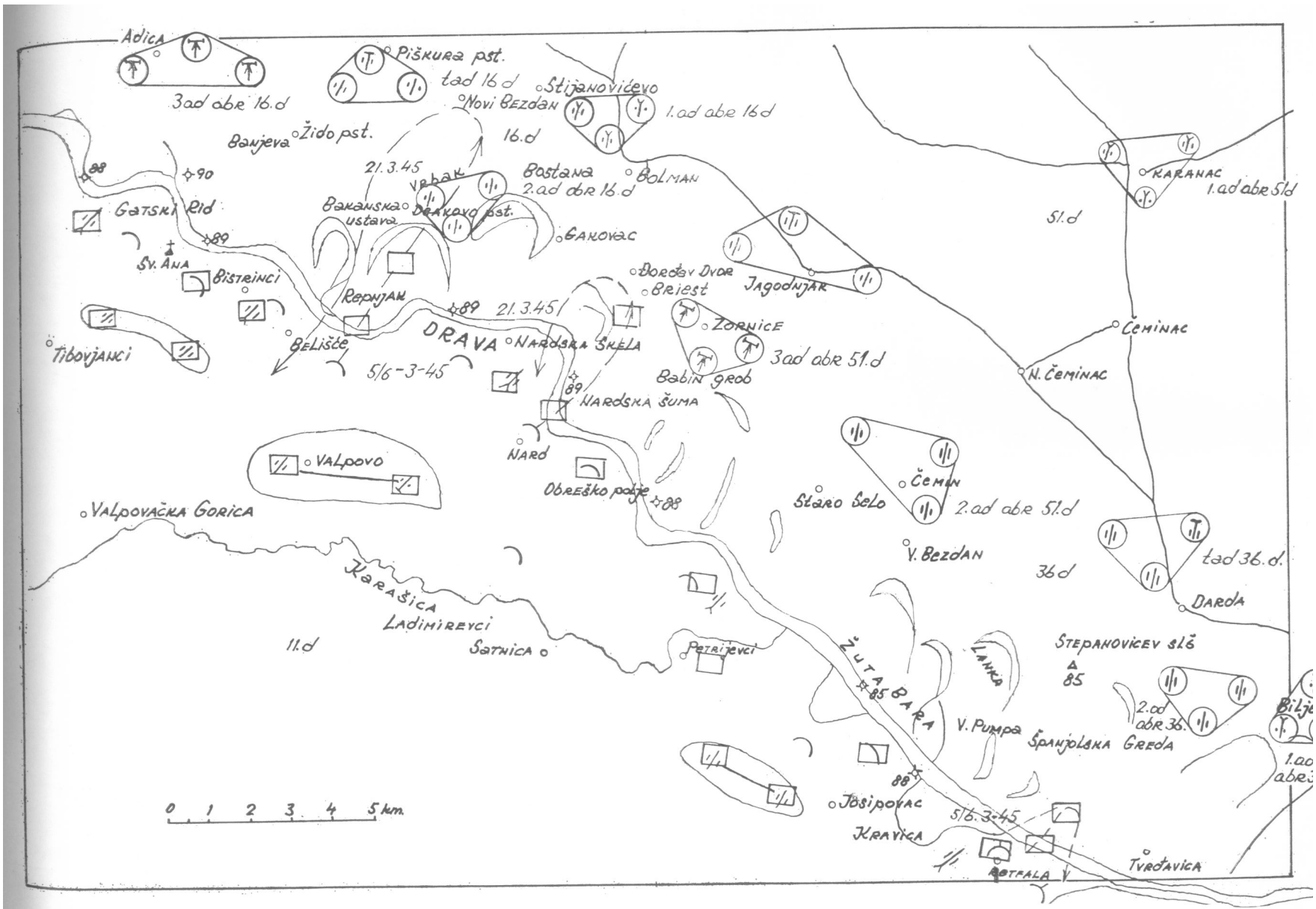

Skica 27 — Odbrana na Dravi — raspored artiljerije 22. 2. 1945. god.

Ojačana nemačka 11. vazduhoplovna — poljska divizija je noću 5/6. marta 1945. iznenada prešla Dravu kod Nardske skele i Repnjaka, severno od Valpova, odbacila sa obale delove 16. divizije 3. armije i do zore 6. marta obrazovala uži mostobran, zauzevši s. Novi Bezdan i s. Bolman. Pokušaj prelaza nemačkih snaga kod Retfala osujećen je snažnom artiljerijskom vatrom i protivnapadom delova 36. divizije.

Čim je otkriven prelaz Nemaca preko Drave, artiljerija 16. divizije je već od 23.25 časova 5. marta otvorila vatru po neprijatelju u rejonu s. Bistrinci i s. Beliške, kao i po mestima prelaza neprijatelja preko Drave. U toku borbi 6. marta artiljerija je, menjajući vatrene položaje po dubini, otvarala vatru po neprijateljskim delovima na obe obale reke Drave, dok su neprijateljske izviđačke avione tukli protivavionski divizioni 16. i 36. divizije.

Pošto su istog dana kod s. Novog Bezdana i s. Bolmana uvedene u borbu 8. i 12. brigada 51. divizije iz armijske rezerve, 3. divizion artiljerijske brigade i teški divizion 51. divizije, pod komandom štaba artiljerijske brigade 51. divizije, podržavali su jedinice 16. divizije na mostobranu. Posle žestokih borbi, do 9. marta neprijatelj je uspeo da zauzme Baranjsko Petrovo Selo, ali je 10. marta, odlučnim protivnapadom 7. i 12. brigade 51. divizije i 15. brigade 16. divizije, odbačen na polazne položaje i prinuđen da na liniji Baranjsko Petrovo Selo — s. Bolman — Đorđev dvor pređe u odbranu. Protivnapad je uspešno podržavala artiljerija 16. divizije iz rejona s. Beremend, s. Luč, s. Petlovac i delovi artiljerijske brigade 51. divizije (3. i teški divizion) iz rejona s. Jagodnjak. Prelaskom neprijatelja u odbranu, pojedine baterije i divizioni svakodnevno su otvarali vatru na određene ciljeve i postizale dobar uspeh, jer je osmatranje neprijatelja bilo dosta dobro organizovano. Noću 17/18. marta dva puka nemačkog 15. kozačkog konjičkog korpusa su prešla u napad na desno krilo 16. divizije i zauzela s. Torjance. Snažnim protivnapadom 1. i 4. brigade 16. divizije, uz sadestvo jednog bugarskog puka i motociklističkog puka Crvene armije, Nemci su iduće noći odbačeni na polazne položaje. Protivnapad je vrlo uspešno podržavala artiljerija 16. di-

vizije, dok je artiljerija 51. divizije tukla neprijatelja na odseku s. Bolman — Dorđev dvor.

Pošto su uspeli da artiljeriju i deo snaga noću 20/21. marta povuku na desnu obalu Drave, Nemci su ujutru 21. marta otpočeli izvlačenje ostalih delova na uži mostobran, na liniji Šiblje — s. Čakovac — tt. 87 — k. 89 — Bakanska ustava, gde su produžili ogorčen otpor. Uočivši izvlačenje neprijatelja sa mostobrana, 16. i 51. divizija su samoinicijativno odmah prešle u napad i, u sadejstvu sa jednim pukom Crvene armije i jednim bugarskim pukom, do 24.00 časa 21. marta potpuno likvidirale neprijatelja na mostobranu. Napad je vrlo uspešno podržavala artiljerija 16. divizije, kako sa osnovnih, tako i sa narednih vatrenih položaja, u visini s. Novi Bezdan — k. 88 — s. Bolman. I artiljerija 51. divizije pomerena je delom unapred do rejona Dorđev dvor, Babin Grob, Zornice. S ovih vatrenih položaja je mogla vrlo efikasno dejstvovati po neprijateljskim delovima na desnoj obali Drave.

U borbama na Dravi u Baranji, od 22. februara do 22. marta, artiljerijske jedinice 3. armije (16, 36. i 51. divizija) utrošile su: 646 granata 25 mm, 2.286 granata 45 mm, 9.672 granate 76 mm, 1.507 granata 122 mm i 4.209 mina 120 mm, što predstavlja znatnu količinu za ondašnje uslove.[21]

Posle likvidiranja neprijateljskog mostobrana u rejonu s. Bolman, 3. armija je 22. marta 1945. prešla u odbranu na levoj obali Drave od s. Torjanci do ušća Drave u Dunav, sa 16. i 36. divizijom u prvom i 51. u drugom ešelonu.

Artiljerija 16. divizije podeljena je u tri grupe, s tim da teški divizion podržava odbranu na ćelom odseku divizije, a druga i treća grupa po jednu pešadijsku brigadu.

1. protivtenkovski divizion 45 mm artiljerijske brigade po baterijama je pridat pešadijskim brigadama. Baterije su postavljene na VP kod Prekofoka, Bakanske ustave i Čakovca, na najverovatnijim prelazima preko Drave, dok je divizijski protivavionski divizion, pod neposrednom komandom štaba 3. armije, bio na položajima severno od Belog Manastira. Artiljerija -36. divizije uglav-

[21] Isto, k. 296. br. reg. 10—2 do 32—2; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 514, 515; Hronologija, str. 1085, 1086.

nom je ostala na ranijim vatrenim položajima, izuzev protutenkovskog diviziona 45 mm, koji je po baterijama pridat pešadijskim brigadama i po baterijama i vodovima postavljen na najverovatnijim mestima prelaza prekc Drave. Artiljerija 51. divizije raspoređena je u centru, podeljena u tri grupe, tako da potpomaže odbranu pešadijskih brigada na spoju 16. i 36. divizije, dok je 1. divizion topova 45 mm artiljerijske brigade 51. divizije u rejonu s. Jagodnjak obrazovao pokretnu protivtenkovsku rezervu armije, a protivavionski divizion na VP u rejonu Belog Manastira, radi zaštite od dejstva nemačke avijacije.

Planom artiljerijske vatre, koji je izradio artiljerijski odsek štaba 3. armije, zadaci artiljerije pravilno su postavljeni. Međutim, nema podataka da li je izrađen plan upotrebe 1. pt-diviziona artiljerijske brigade 51. divizije koji je u rejonu s. Jagodnjaka obrazovao pokretnu protivtenkovsku rezervu armije, kako bi se mogao upotrebiti na bilo kom ugroženom pravcu u zoni odbrane armije i na određenim protivtenkovskim linijama.

Neposredno pod komandom artiljerijskog odseka štaba 3. armije nalazila su se tri diviziona artiljerije Crvene armije u s. Kozarcu, Belom Manastiru i s. Širine, za podršku odbrane na ćelom frontu armije.[22]

Međutim, prelaskom 3. armije u odbranu, front na Dravi je stabilizovan, sve do 11. aprila, kada je 3. armija forsirala Dravu i u sadejstvu sa 1. armijom prešla u ofanzivu za konačno oslobođenje Jugoslavije.

BORBE U DOLINI IBRA I ZAPADNE MORAVE

Da bi sprečile izvlačenje nemačkih jedinica dolinom Ibra i Zapadne Morave prema Bosni i sa juga zaštitile izvođenje beogradske operacije, prema Kragujevcu su dejstvovale 17. divizija 1. proleterskog korpusa NOVJ i 113. divizija 68. korpusa Crvene armije, a pravcem Kruševac — Trstenik — Kraljevo 2. proleterska divizija NOVJ i 223. divizija 68 korpusa Crvene armije.

Prodirući dolinom Zapadne Morave, 2. proleterska divizija NOVJ i 223. divizija Crvene armije su 17. oktobra

[22] Isto, k. 296, br. reg. 33—2 do 39—2.

odbacile neprijatelja na desnu obalu r. Gruže. Zbog toga su Nemci bili prinuđeni da za odbranu Kraljeva hitno upute iz Kragujevca 14. puk 7. SS-divizije „Princ Eugen" i 749. puk 117. divizije, koji su, zajedno sa dva bataljona 1. brdske divizije i borbenom grupom „Hart" (dva bataljona, jedan divizion i četa tenkova), organizovali odbranu Kraljeva na liniji Palež (tt. 853) — s. Vrba — s. Vitanovac — desna obala reke Gruže.

Napad 17. divizije NOV i 113. divizije Crvene armije na Kagujevac 20. i 21. oktobra podržavali su artiljerija i tenkovi 113. divizije. Po oslobođenju Kragujevca 21. oktobra, obe divizije su produžile nastupanje i 25. oktobra zauzele Knić i Bumbarevo brdo, a zatim izbile na liniju s. Bresnica — s. Mojsinje, ugrozivši neprijateljski saobraćaj dolinom Zapadne Morave. U Kragujevcu je 17. divizija zaplenila 4 haubice 100 mm M. 17, 3 brdska topa 75 mm M. 15 i 2 pt-topa 75 mm „PAK" i odmah formirala svoj artiljerijski divizion. Pošto je 17. divizija, po oslobođenju Beograda, primila i 2 pt-topa 75 mm „PAK" od 1. proleterskog korpusa, njen artiljerijski divizion imao je 1. haubičku bateriju od 4 haubice 100 mm M. 17, 2. brdsku bateriju od 4 brdska topa 75 mm M. 15 i 3. pt-bateriju od 4 pt-topa 75 mm „PAK". Delovima koji su nedostajali, oruđa su kompletirana iz Vojnotehničkog zavoda u Kragujevcu. Kada se divizion 30. novembra iz Knića prebacivao u s. Mrčajevce, jedna haubica je naišla na minu i uništena je, a dva su poslužioca poginula.

Nemci su pojačavali odbranu Kraljeva jedinicama koje su se povlačile iz Grčke, tako da su jedinice 223. divizije Crvene armije i 2. proleterske divizije NOVJ, uz podršku artiljerije 223. divizije ovaj grad oslobodile posle žestokih borbi 28. i 28/29. novembra. Dejstva 2. proleterske divizije podržavala je i njena brdska baterija. Na železničkim stanicama Lopatnica i Mataruška Banja, 3. srpska brigada 2. proleterske divizije zaplenila je 7 topova 95 mm i veliku količinu municije raznog kalibra. Mada su zaplenjena oruđa bila bez nišanskih sprava, ona su odmah upotrebljena za dejstvo po neprijateljskim kolonama koje su se iz Kraljeva povlačile prema Čačku.

Pošto je iz rejona Čačka 17. divizija orijentisana prema Ljuboviji i dalje prema Loznici, u sastav Južne ope-

rativne grupe divizija, njen artiljerijski divizion se prikupio u G. Milanovcu. Tamo je stigla i njegova brdska baterija koja je podržavala 15. brigadu na pravcu Prišlonjca—Preljina. Po sređivanju i popuni zapregama u Valjevu, gde je stigao 4. decembra, divizion je prebačen u Loznicu, a 15. decembra u rejon s. Sor, s. Lipnica, severno od Loznice, osim pt-baterije koja je 14. decembra pridata 6. brigadi 17. divizije prema Rogačici i Bajinoj Bašti.

Žestoke borbe vođene su i na Kosovu i Metohiji. Divizije Glavnog štaba Srbije, uz sadejstvo delova bugarske 2. armije i delova albanske narodnooslobodilačke vojske **do 2.** novembra oslobodile su ovu pokrajinu. Od 1 haubice 100 mm M. 14/19 i 1 pt-topa, koji su zaplenjeni prilikom razbijanja nekih nemačkih jedinica i „balista", 2. novembra je formirana 1. baterija, u sastavu 2. kosovsko-metohijske brigade. U borbi kod Uroševca baterija je sa 150 m gađala kasarnu, u kojoj se neprijatelj uporno branio. Početkom februara 1945. formiran je i artiljerijski divizion Operativnog štaba NOV i PO za Kosovo i Metohiju.

Od zaplenjenih topova 75 mm „krup" formirana je poljska baterija 22. divizije od 3 topa, koja je uspešno podržavala jedinice ove divizije na pravcu Raška — Novi Pazar — Sjenica. Posle borbi u rejonu Sjenice, od 12. do **14.** decembra, kada su Nemci odstupili prema Prijepolju, poljska baterija je pridata 10. srpskoj brigadi 22. divizije, koja je prodirala ka Bijelom Polju i Brodarevu. Zbog slabog puta, teško prolaznog zemljišta i snažne vejavice, prema dolini reke Lima samo se probio jedan top, koji je uspešno tukao neprijateljske kolone u povlačenju od Bijelog Polja ka Prijepolju.[23]

Nemačke jedinice su se izvlačile dolinom Ibra i Zapadne Morave, pod stalnom borbom. Osetan nedostatak artiljerijskih oruđa u sastavu jedinica NOVJ na ovim pravcima i ograničena količina municije znatno su se

[23] Isto, k. 982, br. reg. 1/4, 9—2, 20—4; k. 737, br. reg. 17/4 k. 989, br. reg. 6/5; k. 733, br. reg. 31/1; k. 995, br. reg. 31—3; k 1412, br. reg. 1—2/1, 1-6/2-1; Osi. rat, druga knj., str. 375—383, 403 Hronologija, 984, 1019, 1020.

odražavali na uspeh u borbi. Baš zbog nedostatka artiljerije neprijatelj je i uspeo da glavninu snaga organizovano izvuče ka dolini r. Drine i Bosne.[24]

BORBE U DOLINI DRINE

Po prelasku preko Drine kod s. Badovinaca i s. Balatuna, od 15. do 17. decembra, 17. divizija i 17. brigada 28. divizije Južne operativne grupe otpočela su borbe sa delovima nemačke 1. brdske i 7. SS-divizije, koji su iz Brčkog i preko s. Branjeva nastojali da se probiju u pravcu Bijeljine.

Za forsiranje reke Drine 17. divizija je bila dobro obezbeđena artiljerijom (skica 28). Pored svog artiljerijskog diviziona mešovitog sastava (od 1 haubičke baterije 100 mm, jedne brdske baterije 75 mm M. 15 i jedne baterije 75 mm „PAK") od 12 oruđa, koji je 15. decembra postavljen na VP u rejonu s. Sor, s. Lipnica, severno od Loznice, dan ranije stigla je u njen sastav i 1. artiljerijska brigada 14. korpusa, koja je imala: 1. divizion od 2 baterije 45 mm, 2. divizion od 3 baterije 76 mm M. 27, 3. divizion od 3 baterije minobacača 120 mm i 4. teški divizion od 2 baterije 76 mm M. 42 (ZIS) i 1 baterije haubica 122 mm.

Za podršku jedinica pri forsiranju Drine i njihovog dejstva na levoj obali, artiljerija je upotrebljena na sledeći način: pt-baterija 75 mm „PAK" (bez jednog voda), samostalnog artiljerijskog diviziona 17. divizije, pridata je 6. proleterskoj istočnobosanskoj brigadi, na pravcu s. Badovinci — s. Dvorovi, koja je po prebacivanju skelom preko Drine, postavljena na VP u rejonu Bujuklić ade, za obezbeđivanje od napada neprijateljskih tenkova sa pravca s. Dvorovi i s. Petrovo Polje. Drugi vod pt-baterije pridat je 17. brigadi 28. divizije, na frontu s. Balatun — s. Međaši, sa osnovnim VP na Novoj adi. Samostalni artiljerijski divizion 17. divizije, bez pt-baterije 75 mm „PAK", na VP u rejonu Kurtovića ada, s. Lipnica, pridat je 2. krajiškoj brigadi, koja je forsirala Drinu u rejonu

[24] Isto, k. 15, br. reg. 11—3; Oslobodilački rat, druga knj. str. 384.

Kurijačice, sa zadatkom da izbije na drum Janja — s. Branjevo, a zatim da prodire u pravcu s. Donja Trnava — s. Ugljevik.

Treći i 4. divizion 1. artiljerijske brigade iz rejona groblja s. Badovinci, podržavao je 6. istočnobosansku brigadu i 17. brigadu 28. divizije, koncentracijama vatre oba diviziona na s. Dvorovi, s. Petrovo Polje, s. Međaše, s. Amajliju i na Bijeljinu. Prvi pt-divizion postavio je po jednu bateriju na Bojića adi, Jeremića adi, kod Koviljače za dejstvo na komunikaciju s. Sepak — s. Branjevo. Drugi divizion 76 mm M. 27 koji nije bio popunjen municijom zadržan je u Loznici do 20. decembra kada je po izvršenoj popuni upućen u s. Badovinci.

Pošto neprijatelj nije organizovao neposrednu odbranu Drine, jedinice su prešle reku neometano od neprijatelja.

Po prebacivanju preko Drine 16. decembra, baterija **75** mm „PAK" po vodovima je postavljena na VP u visini s Popovi — Bujuklić ada — s. Leskovača za dejstvo na komunikaciju Bijeljina — s. Dvorovi i ka s. Petrovo Polje. Sutradan je na levu obalu Drine prebačen i 1. pt-divizion 1. artiljerijske brigade i pridat 15. majevičkoj brigadi, dok su ostali divizioni 1. artiljerijske brigade i samostalni artiljerijski divizion 17. divizije dejstvovali sa osnovnih VP na ciljeve u rejonu Bijeljine. Artiljerija je 18. decembra podržavala 6. proletersku i 15. majevičku brigadu u neuspelom napadu na Bijeljinu. Noću 20/21. decembra kod Badovinaca, prebačeni su na levu obalu Drine i 2. divizion topova 76 mm M. 27 i 3. minobacački divizion 120 mm 1. artiljerijske brigade, na VP u rejonu s. Petrovo Polje, Kruševlje, radi neposredne podrške 6. proleterske brigade u napadu na Bijeljinu, ali ni ovaj napad nije uspeo jer su neprijatelju u Bijeljini već stigla pojačanja od Zvornika.

Po izvršenom grupisanju snaga u rejonu Bijeljine i Janja, jače nemačke snage su 22. decembra prešle u napad na položaje 6. (istočnobosanske) brigade na liniji s. Dvorovi — s. Petrovo Polje (Novo Selo) — s. Amajlije, ali je brigada uz podršku artiljerije odbacila neprijatelja. Međutim, oko 14 časova ovog dana jedna jača neprijateljska kolona, nastupajući od Janje, odbacila je 23. brigadu 45.

Skica 28 — Artobezbeđenje forsiranja Drine 15—20. 12. 1944. god.

divizije ka Drini, a potom sa južne strane izvršila bočni napad na 6. proletersku brigadu, probivši se u s. Petrovo Polje, gde je zaplenila 2 pt-topa 75 mm „PAK", koji se nisu mogli blagovremeno izvući. Topovska posluga je uspela da iz zatvarača izvuče udarne igle, te neprijatelj

nije mogao odmah koristiti zaplenjena oruđa. Zbog tako nastale situacije, 2. divizion 76 mm i 3. divizion 120 mm 1 artiljerijske brigade, po naređenju štaba 17. divizije, vraćeni su na desnu obalu Drine u rejon s. Badovinci, odakle su podržavali odbranu užeg mostobrana koji su držale 6. brigada 17. i 23. brigada 45, divizije, na liniji s. Međaši — Bujuklić ada — s. Popovi.

Borbe na mostobranu, uz podršku artiljerije sa desne obale Drine, nastavljene su sve do polovine januara 1945. kada je otpočelo prebacivanje artiljerije pravcem Zvornik — Tuzla — Čelić za dejstva ka Brčkom i Bijeljini.

Tokom borbi u dolini Drine uspešno je vršen manevar teškim divizionom 1. artiljerijske brigade, duž desne obale Drine od s. Badovinci do Koviljače. Tako je ovaj divizion sa VP u rejonu s. Badovinci vrlo uspešno dejstvovao u pravcu Bijeljine, a iz rejona Purevine (j-z od Lešnice), Belog Polja (severno od Loznice) i Topolika (severno od Koviljače), vrlo uspešno je tukao neprijateljske kolone na komunikaciji s. Sepak — Janja. Sličan manevar vršen je i sa minobacačkim divizionom 1. artiljerijske brigade sa desne obale Drine.

Tokom borbi u dolini Drine do polovine januara 1945. 1. artiljerijska brigada je utrošila oko 2.500 granata 76 mm i 122 mm, i oko 1.100 mina 120 mm. Neprijatelju su naneti dosta osetni gubici i znatno usporeno njegovo prebacivanje dolinom Drine na front u Sremu.[25]

Radi obezbeđenja povlačenja svojih snaga dolinom r. Bosne na levu obalu Save i desnog boka svoje grupacije u Sremu, kao i radi vezivanja glavnih snaga 2. armije, Nemci su u istočnoj Bosni držali jače snage i vrlo uporno se branili u pojedinim uporištima, angažujući za njihovu odbranu i sve četničke i ustaško-milicijske snage sa te teritorije, a povremeno su preduzimali i ofanzivna dejstva.[26]

[25] Isto, k. 15, br. reg. 11—3; k. 182, br. reg. 58—2; k. 982, br. reg. 21—2, 17—4; k. 987, br. reg. 24—6; k. 995, br. reg. 54—2; k. 1089, br. reg. 44—2, Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 382—384, 452, 454, 507. Hronologija, str. 1030.

[26] Naredbom Vrhovnog štaba od 1. januara 1945, 14. korpus je rasformiran, a od njegovog štaba formiran štab 2. armije, pod

U sastav 2. armije stigli su delovi 3. artiljerijske brigade 14. korpusa, koja je formirana u Negotinu, tako da su brigadna protivtenkovska baterija od 3 topa 45 mm i njen minobacački divizion 120 mm, bez 3. baterije, od 26. januara 1945. podržavali 25. diviziju, koja je u rejonu Drinjače vodila žestoke borbe i sprečavala prodor nemačke 22. divizije, komunikacijom Vlasenica — Drinjača — Zvornik. Vatreni položaj minobacačkog diviziona, bez 3. baterije, bio je na levoj obali Drine, u rejonu k. 221, a protivtenkovske baterije 45 mm na desnoj obali Drine, u rejonu s. Culine. Po izbijanju neprijatelja pred Drinjaču, 26. januara, po podne, minobacački divizion se povukao na levu obalu r. Kamenice, i poseo VP u rejonu k. 150, k. 342, Novo Selo, a protivtenkovska baterija ka s. Budišiću, ostavivši pešadiju u rejonu Drinjače bez dovoljno zaštite artiljerije. Minobacački divizion 3. artiljerijske brigade je 28. januara iz Novog Sela vraćen na desnu obalu Drine u s. D. Borine, ostavljajući jedan vod na VP kod s. Divića za zaštitu izvlačenja pešadije. Po izvršenom zadatku, 31. januara ovaj vod vraćen je u sastav diviziona. Istovremeno je protivtenkovska baterija povučena u M. Zvornik, gde je 2. februara stigao i teški motorizovani divizion 2. artiljerijske brigade, sastava: 7. i 8. baterija po 4 topa 76 mm M. 42. Prema naređenju štaba 25. divizije, teški divizion je iz M. Zvornika prebačen na VP u rejonu s. D. Borina. Tu je pod njegovu komandu stavljena i baterija 76 mm M. 27 iz 22. divizije.

U to vreme je 1. artiljerijska brigada podržavala 17. i 28. diviziju u napadu na Bijeljinu, koja je od 27. januara do 3. februara više puta bezuspešno napadana, jer se teža oruđa nisu mogla privući na blisko odstojanje za rušenje brojnih bunkera, niti je bilo dovoljno municije da bi se porušile žičane prepreke i uništila minska poija. Iz ovih razloga je štab 2. armije odustao od daljih napada na ovaj grad i težište dejstava preneo na komunikaciju Nova Kasaba — Umac — Drinjača — Zvornik, kuda je prodirala nemačka 22. pešadijska divizija.

čiju komandu su stavljene 17, 23, 25, 28. i 45. divizija. Štabu 2. armije potčinjen je, u operativnom pogledu i 3. korpus (27. i 38. divizija), na prostoriji Vlasenica, Vareš, Tuzla.

Sa prostorije j-z od Bijeljine, 1. artiljerijska brigada je od 3. do 6. februara, preko Čelića i Gornje Tuzle, prebačena u rejon s. Capardi, za podršku 38. divizije, na pravcu s. Capardi — Zvornik. Sa VP u rejonu Perunika, **k.** 528 (2. divizion od 3 baterije 76 mm M. 27), s. Cerik (minobacački divizion od 3 baterije 120 mm), teški divizion (7. i 8. baterija 76 mm M. 42) u rejonu s. Capardi, brigada je efikasno tukla neprijateljske delove oko Zvornika. Zaštitu njenih vatrenih položaja vršila je jedna protivavionska mitraljeska četa.

Na desnoj obali Drine nalazila se pt-baterija 3. artiljerijske brigade na VP u rejonu s. D. Borina, brigadni minobacački divizion 120 mm, bez 3. baterije, na VP u dolini reke Radalj kod k. 186 i pridati teški divizion 2. artiljerijske brigade, sa baterijom 76 mm M. 27 iz 22. divizije, na VP u rejonu s. D. Borina. Ove artiljerijske jedinice imale su zadatak da podržavaju 25. diviziju na levoj i 22. diviziju na desnoj obali Drine.[27]

Posle žestokih borbi, 17. i 27. divizija su 11. februara izbile na komunikaciju između ušća r. Kamenice i s. Šamani i nemačku 22. diviziju presekle na dve grupe. Napad ovih divizija artiljerija je uspešno podržavala, iako je raspolagala ograničenom količinom municije. Naročito je slabo bila popunjena municijom 3. artiljerijska brigada. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom u odbijanju protivnapada neprijatelja nije bilo dobro organizovano, pa je neprijatelj uspeo da povrati izgubljene položaje.

Zbog prodora jednog puka 104. lovačke divizije sa delovima 12. ustaško-domobranske divizije i četnicima iz Doboja ka Gračanici, štab 2. armije još 7. februara je naredio da se na ovaj pravac prebaci 45. divizija, a 11. februara je izvukao iz borbe 17. diviziju i 1. artiljerijsku brigadu (bez tri baterije) i uputio ih ka Tuzli. To je iskoristila nemačka 22. divizija za prodiranje ka Bijeljini i 13. februara izbila do s. Muslimanski Šepak. Na položaju u rejonu s. Cerik, Perunika (k. 528) ostale su tri raznorodne baterije 1. artiljerijske brigade, i kao artiljerijska grupa pridate 38. diviziji. One su 11. februara vrlo uspešno po-

[27] Arhiv VII, k. 274, br. reg. 1—1/5, 1—6/5 do 1—29/5; Oslobodilački rat, prva knj. ,str. 516—519; Hronologija, str. 1056.

državale delove 38. divizije u napadu na Čolovnik (k. 262) i s. Hodžiće, severno od Zvornika, koji su posle žestoke borbe zauzeti.

Posle grupisanja jedinica 25, 27. i 38. divizije i stizanja 2. proleterske divizije iz Srema, otpočeo je opšti napad na liniju Zvornik — Muslimanski Šepak. Napad su podržavali jedna artiljerijska grupa od dve baterije iz 1. artiljerijske brigade sa VP u rejonu s. Cerik, Perunika (k. 528), pridata 25. diviziji, protivtenkovska baterija 3. artiljerijske brigade sa VP s. D. Borina, minobacački divizion 120 mm (bez 3. baterije) brigade u rejonu k. 186, k. 140 u dolini reke Radalj i teški divizion 2. artiljerijske brigade, od dve baterije 76 mm i jedne baterije 122 mm sa VP zapadno od Koviljače. Izbijanje 38. divizije u rejon s. Skočić — s. Trnovica potpomagala je 3. artiljerijska brigada sa desne obale Drine, dejstvom po neprijateljskim kolonama, na komunikaciji Zvornik — s. Muslimanski Sepak.

Noću 14/15. februara 3. artiljerijska brigada je prebačena na nove VP: protivtenkovska baterija severno od Koviljače, prema Senica Adi, a minobacački divizion u rejon Koviljače, k. 162. Teški divizion 2. artiljerijske brigade prebačen je u rejon Loznica, k. 145, s. Kraišnici. Sa ovih VP artiljerija je podržavala odbranu mostobrana na levoj obali Drine. Artiljerijska grupa od dve baterije 1. artiljerijske brigade u rejonu s. Cerik, Perunika (k. 528) i dalje je ostala pridata 25. diviziji, na prostoriji zapadno od Zvornika.

U sastav 3. artiljerijske brigade stigli su 16. februara iz Valjeva njen teški divizion (7. i 8. baterija 76 mm M. 42) i 3. baterija minobacačkog diviziona. Još istog dana teški divizion je iz rejona Polje (uzvodno od Zvornika), uspešno tukao neprijatelja na levoj obali Drine i neutralisao neprijateljsku bateriju u Kula-gradu. Dejstvom 3. artiljerijske brigade neutralisane su neprijateljske baterije u rejonu s. Kozluk. Borbe su nastavljene sve do 18. februara, uz podršku artiljerije sa desne obale Drine, sa istih vatrenih položaja, osim što su 8. i 9. baterija (baterija 76 mm M. 42 i haubička baterija 122 mm M. 38) prebačene na VP u rejonu s. Kozjak, s. Šor, a 7. baterija

(76 mm M. 42) teškog diviziona 2. artiljerijske brigade na VP u rejonu k. 162, zapadno od Koviljače.

Po spajanju sa 734. pukom 104. lovačke divizije, nemačka 22. divizija se do kraja februara probila u Bijeljinu.[28] Nedostatak sredstava za brži manevar diviziona i baterija i ograničena količina municije, kao i surova zima u dolini Drine, imali su velikog uticaja na uspeh artiljerije u borbi. Nedovoljno iskustvo artiljerijskih starešina tek formiranih artiljerijskih brigada stvaralo je prilično teškoće u komadnovanju i upotrebi artiljerije.

Poseban problem predstavljala je organizacija sadejstva artiljerije sa pešadijom, jer je artiljerija dosta vremena podržavala pešadiju sa druge obale Drine, a sredstava za održavanje veze nije bilo dovoljno. Organizacija osmatranja dejstva artiljerije u ovim uslovima bila je dosta teška, kao i organizacija veze unutar artiljerije, kad je udaljenost između vatrenih položaja i osmatračnica bila dosta velika, a naročito kad su vatreni položaji bili na jednoj, a osmatračnice na drugoj obali Drine. No, i pored svih teškoća dejstvo artiljerije u dolini Drine bilo je uspešno: baterije i divizioni postigli su dobre rezultate, a starešine stekle korisna iskustva.

OSLOBOĐENJE CRNE GORE I JUŽNOG PRIMORJA

Da bi obezbedili izvlačenje svog 21. armijskog korpusa iz Albanije, Nemci su u pojedinim uporištima u Crnoj Gori i južnom primorju držali znatne snage.

U dobro utvrđenom Grahovu branilo se oko 400 Nemaca i četnika, ojačani vodom brdskih i 1 pt-topom. Posle neuspelih napada, noću 16/17. i 17/18. oktobra, jedinice 10. crnogorske brigade Primorske operativne grupe, uz podršku jedne baterije od 2 brdska topa 75 mm iz 2. diviziona artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, snažnim naletom 21. oktobra su oslobodile Grahovo i zaplenile 2 brdska topa 75 mm, sa 600 granata. Zaplenjenim topovima je kompletirana 1. baterija ovog diviziona, tako da je sada imala 4 brdska topa 75 mm. Sutradan 22. oktobra, 10.

[28] Isto, k. 274, br. reg. 1—30/5 do 1—114/5; Oslobodilački rat, druga knj., str. 520—521; Hronologija, str. 1067.

crnogorska brigada je razbila nemačku posadu u s. Dragalj. Oruđa 1. baterije privučena su noću na oko 500 m 1 ujutru 22. oktobra, neposrednim gađanjem u puškarnice utvrđene kasarne, olakšale slamanje otpora neprijatelja. U s. Dragalju su zaplenjeni jedan brdski top 75 mm i 1 pt-top 47 mm, ali su oruđa bila oštećena.[29]

Napad na Herceg-Novi i okolna uporišta koja je branio jedan ojačan bataljon iz 334. puka nemačke 181. pešadijske divizije, izvršila je uveče 25. oktobra 10. hercegovačka brigada 29. divizije, ojačana vodom topova iz artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. Posle vrlo žestokih borbi Herceg-Novi je oslobođen 28. oktobra. Zapljenjeno je 12 topova raznog kalibra, koji su većim delom bili oštećeni.

Posle preformiranja Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa 30. oktobra, ona je imala u svom sastavu: štab grupe (komandant — major Dušan Sekulić, politkomesar — major Vukota Radović) 1. i 2. divizion od po 2 brdske baterije po 4 topa 75 mm, 3. haubički divizion od jedne haubičke baterije od 2 haubice 149 mm, jedne baterije od 2 haubice 105 mm i jedne pt-baterije od 2 pt-topa 57 mm i 1 samostalnu pt-bateriju od 4 pt-topa 40 mm. Po završenom preformiranju, 1. brdski divizion je pridat 3. diviziji, a 2. brdski divizion Primorskoj operativnoj grupi, dok su 3. haubički divizion i samostalna pt-baterija 40 mm ostali pod neposrednom komandom štaba artiljerijske grupe.

Kao jača neprijateljska uporišta u Boki kotorskoj bili su utvrđeni Risan i Ledenice, sa okolnim forovima: Grkovac, k. 802, k. 577 i Goli Vrh (tt. 1308). Ova utvrđenja sa zidovima debljine oko 1 metra, izgrađena su još u doba bivše Austro-Ugarske monarhije, a docnije opasana rovovima i bodljikavom žicom sa miniranim prilazima. Ovaj utvrđeni rejon branili su 2. bataljon 334. puka nemačke 181. pešadijske divizije i dva bataljona „Crnih košulja".

Za gađanje utvrđenja na k. 802 dovučen je jedan pt-top iz s. Dragalj i na rukama posluge izvučen na jugo-

[29] Isto, k. 397, br. reg. 2—14; k. 398, br. reg. 28/2—2/1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 389—392; Nikica Janković, pukovnik: „Dejstva artiljerije 2. korpusa 1944", „Vojni glasnik", br. (61, str. 75—79; Artiljerija u NOR-u (zbirka), str. 223; Hronologija, str. 948.

istočne padine Proščenice (k. 1004), tako da je sa daljine oko 1.000 m neposrednim gađanjem u puškarnice utvrđenja neutralisana posada i omogućen juriš jedne čete 3. bataljona 1. bokeljske brigade koja je utvrđenje zauzela.

Utvrđeni Risan i Ledenice neprijatelj je čvrsto držao i svi pokušaji 2. proleterske dalmatinske brigade da ih zauzme, ostali su bez uspeha, pogotovo kad se 9. novembra, tamo probila neprijateljska borbena grupa, jačine jedan bataljon i dve čete nemačkog 334. puka, jedan bataljon „Crnih košulja" i jedan artiljerijski divizion.

Snažan napad na Risan i Ledenice otpočele su 12. novembra, 2. proleterska dalmatinska brigada Primorske operativne grupe sa zapada, pravcem s. Poljice — s. Stjepović — Risan i 1. bokeljska brigada ove grupe sa severa, pravcem Markov Do — Grkovac (k. 710) — Ledenice.

Napad su podržavali: 2. brdski divizion, jedna brdska baterija 75 mm, sa VP u rejonu s. Poljica, pridata 2. proleterskoj dalmatinskoj brigadi, vod pt-topova, pridat 1. bokeljskoj brigadi, i haubička baterija (1 haubica 149 mm) 3. diviziona artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, sa VP u rejonu k. 832 (Na Pode), jugoistočno od Crkvica. U artiljerijskoj pripremi napada učestvovao je i britanski 211. divizion poljske artiljerije koji se po sporazumu 28. oktobra iskrcao u Dubrovnik, a zatim bio prebačen na ovaj sektor.

Tokom borbe za utvrđenja Grkavac i Ledenice, pt--topovi su na rukama privlačeni do na 50 m ispred utvrđenja i neposrednim gađanjem u puškarnice omogućavali juriš pešadije. Vrlo uspešno je gađala i haubica 149 mm, sa okuke puta kod k. 832 (Na Pode), oko 4,5 km zapadno od Ledenica, koja je šestom ispaljenom granatom pogodila neposredno u cilj, a od 12 još ispaljenih granata 3 su pale u sam for na k. 577. Time je omogućen juriš jedne čete 2. proleterske dalmatinske brigade i zauzimanje fora. Neposrednim gađanjem, sa utrošenih 60 granata, porušena su dva utvrđenja na kosi Grkovac, pa je haubica, preko s. Crkvice, prebačena na put s. Dragalj — Ledenice za neposredno gađanje utvrđenja Grkovac i Ledenice. Haubica je noću kamionom prebačena na VP u rejonu okuke puta, u visini Markov Do. Neposrednim gađanjem, sa daljine oko 2 km, na for Grkovac utrošeno je 30 granata, nakon

čega je for zauzet snažnim jurišem naše pešadije. U žestokim borbama od 12. do 18. novembra u l i časova, kada je 1. bokeljska brigada, uz podršku artiljerije, slomila i poslednji otpor neprijatelja i zauzela Ledenice, neprijatelju su naneti gubici, što je omogućilo da 2. proleterska dalmatinska brigada, noću 21/22. novembra razbije 1. bataljon nemačkog 334. puka i zauzme Risan. Iste noći jedan bataljon je uspeo da se iskrca u Tivat i da uđe u Kotor. Dva bataljona 1. bokeljske brigade nastavila su gonjenje neprijatelja i 22. novembra ušla u Budvu, a 26. novembra u Ulcinj i izbila na reku Bojanu.

Po zauzimanju utvrđenja Grkovac, haubica se nije mogla privući bliže utvrđenju — Ledenicama za neposredno gađanje, ali je posluga pt-odeljenja 57 mm uspela da noću top provuče kroz brešu žičane prepreke oko utvrđene kasarne i da neposrednim gađanjem, sa vrlo bliskog odstojanja, od nekoliko desetina metara, prinudi posadu na predaju. Juriš nemačkih bombaša u pravcu vatrenog položaja pt-topa odbijen je pre stizanja neprijatelja na domet ručne bombe. Posluga pt-topa 57 mm, sa komandirom odeljenja na čelu, pokazala je izvanrednu hrabrost, odlučnost i veliku snalažljivost u borbi i mnogo doprinela zauzimanju ovako jakog utvrđenja u kome se neprijatelj ogorčeno borio do poslednjeg momenta, pretrpevši gubitke od oko 250 mrtvih i ranjenih. Uništena je jedna, a zaplenjena 2 haubice 105 mm i ubijeno oko 150 konja.[30]

Noću 27/28. oktobra 10. crnogorska brigada Primorske operativne grupe otpočela je napad na neprijateljska uporišta oko Cetinja. Pokušaj ove brigade da iznenadnim napadom ovlada neprijateljskim uporištima duž komunikacije s. Krstac — Cetinje nije uspeo. Pošto je ojačana 1. brdskom baterijom 2. brdskog diviziona, 10. crnogorska

[30] Isto, k. 397, br. reg. 2—14, 23—6; k. 401, br. reg. 19—1, 20—1; k. 402. br. reg. 20—3; k. 755, br. reg. 5—la; k. 398, br. reg. 2—1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 393, 394; Vladimir Mikić, major: „Uloga i rad artiljerije u Rusinsko-ledeničkoj operaciji", Artiljerijski glasnik br. 5/51, str. 33; Ante Rosi, major „Borbe oko stalnih utvrđenja", Vojni glasnik, br. 6/56, str. 81; Radivoje Bronzić, kapetan: „Borbe za oslobođenje Bileća, Trebinja, Dubrovnika i Herceg Novog 1944. godine", Vojnoistorijski glasnik, br. 3/51, str. 114, Hronologija, str. 940, 949, 999, 1000.

brigada je do 5. novembra ovladala Bukovicom (k. 1212) i svim neprijateljskim položajima neposredno oko Cetinja.

Štab 2. brdskog diviziona u rejonu Grahova kompletirao je 1. brdsku bateriju od 4 topa 75 mm i 1. novembra uputio je iz Grahova u s. Cekliće, gde se stavila pod komandu štaba 10. crnogorske brigade. Zbog nedovoljnog broja konja, sa baterijom je poneto samo po 30 granata na oruđe, a ostali deo municije prenelo je na leđima stanovništvo ovog kraja (a najviše omladine) i bateriju pre napada na Cetinje, popunilo municijom.

Sa VP u s. Dubovik (oko 3 km s-z od Cetinja) brdska baterija je imala vrlo povoljne uslove za osmatranje ciljeva oko Cetinja i u samom gradu. Baterija je sve do 12. novembra, po planu i u razno doba dana, vrlo efikasno tukla pojedine objekte u sistemu odbrane Cetinja, dok su neprijateljske baterije iz blokiranog grada vrlo retko dejstvovale prema njenom vatrenom položaju.

Cetinje sa neposrednom okolinom branila su dva ojačana bataljona nemačke 181. divizije, jedan bataljon „Crnih košulja" i oko 600 četnika, 4 tenka i dve baterije. Planom je predviđeno da opšti napad na grad, 12. novembra, izvrši 10. crnogorska brigada, ojačana jednim bataljonom 6. crnogorske brigade Primorske operativne grupe, uz podršku 1. brdske baterije 2. brdskog diviziona. Ova baterija je imala zadatak da u artiljerijskoj pripremi napada neutrališe neprijateljske minobacače na Orlovom kršu, jednom od najvažnijih uporišta odbrane Cetinja, zatim da neutrališe njegovu artiljeriju i dejstvuje na bunkere i utvrđene zgrade na zapadnoj ivici grada, gde se nalazila i jedna pt-baterija. Početkom juriša baterija je imala da prenese vatru na kasarnu i na zgradu hipotekarne banke, kao važne tačke neprijateljskog otpora, a po upadu pešadije u grad, da dejstvuje po komunikaciji istočno od grada i ometa izvlačenje neprijatelja u pravcu Rijeke Crnojevića.

Pre napada na grad, izviđači 2. brdskog diviziona ubačeni su u grad i doneli plan Cetinja, sa tačno ucrtanim rasporedom neprijatelja i ostalim podacima u njegovom sistemu odbrane.

Opšti koncentričan napad na Cetinje, 10. crnogorska brigada i jedan bataljon 6. crnogorske brigade Primorske

operativne grupe otpočeli su posle dosta jake artpripreme 12. novembra u 22.00 časa. Vatra brdske baterije na određene ciljeve bila je vrlo efikasna. U artpripremi napada 1. baterija je brzom paljbom uskoro neutralisala i neprijateljsku haubičku bateriju 105 mm, koja je sa istočne ivice grada kontrabatirala našu bateriju i nanela joj gubitke, ranivši nekoliko poslužilaca i oštetivši nišanske sprave na 1 oruđu. Nadmoćnost nad neprijateljskom haubičkom baterijom, 1. brdska baterija je postigla hrabrim držanjem posluge svih oruđa u bateriji, na čelu sa komandirima topovskih odeljenja i komandirom baterije.

Posle snažne koncentracije vatre na zapadnu ivicu grada, u trajanju 10 minuta, opšti juriš pešadije potpuno je uspeo. Ona se počela probijati ka centru grada, gde je prenela vatru i 1. brdska baterija. Najjači i poslednji otpor neprijatelj je pružao iz zgrade hipotekarne banke, za čije likvidiranje je iz baterije privučen jedan top 75 mm. Neposrednim gađanjem, sa odstojanja oko 200 m, ovo topovsko odeljenje je prinudilo neprijatelja da napusti zgradu hipotekarne banke. Ujutru 13. novembra neprijatelj je konačno napustio Cetinje, a sutradan 14. novembra i Rijeku Crnojevića, i povukao se u Podgoricu. U Cetinju su zaplenjeni: 1 top, 2 minobacača, 2 tenka i druga ratna oprema.[31]

Po napuštanju Rijeke Crnojevića, zaštitni delovi nemačke 181. peš. divizije pružili su jači otpor na položajima u rejonu s. Kokoti, sprečavajući prodor ka Podgorici, kuda su Nemci izvlačili svoje snage iz Albanije prema Kolašinu. Na ovaj pravac je 1. decembra prebačena i pt-baterija, koja je kao 3. baterija ušla u sastav 2. brdskog diviziona artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. Uz podršku 1. brdske i 3. pt-baterije, neprijatelj je prinuđen da pod pritiskom jedinica 1. bokeljske brigade, delova 9. crnogorske brigade 3. divizije i jedinica Lovćenskog i Zetskog NOP odreda, napusti položaje kod s. Kokote i da se povuče na Goricu (zapadno od Podgorice). Za podršku napada na Goricu 1. brdska i 3. pt-baterija su prebačene na

[31] Isto, k. 397, br. reg. 2—14, 8—6; k. 398, br. reg. 6/1—10; k. 394, br. reg. 20—2; k. 755, br. reg. 5—la; Vojni glasnik br. 6/61, str. 75—79; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 225—228; Oslobodilački rat, druga knj., str. 393; Hronologija, str. 1000.

ove VP u rejonu s. Kokoti. Posle vrlo uspešne podrške crnogorskih jedinica, koje su 18. decembra oslobodile Podgoricu, 1. brdska i 3. pt-baterija 2. diviziona ostale su neko vreme u s. Gorici zbog nedostatka municije i loših puteva. Za to vreme je 2. brdska baterija 2. brdskog diviziona iz rejona s. Zagarač podržavala 6. crnogorsku brigadu u dejstvima oko Danilovgrada.

Da bi obezbedio povlačenje 21. armijskog korpusa iz rejona Skadra preko Podgorice i Nikšića, ka Mostaru, 363. puk nemačke 181. pešadijske divizije, ojačan sa dva diviziona (222. pt-divizion i jedan divizion 222. artiljerijskog puka) i 222. pionirskim bataljonom, otpočeo je 14. novembra probijanje preko Danilovgrada ka Nikšiću. Desni bok nemačkih snaga obezbeđivalo je oko 1.200 crnogorskih četnika. Posle trodnevnih borbi napad neprijatelja odbila je 6. crnogorska brigada Primorske operativne grupe, u sadejstvu sa jednim bataljonom 5. proleterske brigade i Zetskim i Nikšićkim NOP odredom, i uz podršku dve brdske baterije iz artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, u čijem sastavu je dejstvovao i jedan britanski divizion. Po oslobođenju Cetinja, na ovaj pravac su 17. i 18. novembra prebačeni 1 bataljon 6. crnogorske i tri bataljona 10. crnogorske brigade, te su propali svi pokušaji neprijatelja da se probije ka Nikšiću.

Povremenim napadima od Danilovgrada u pravcu Nikšića, nemačka 181. divizija je na tom sektoru vezivala za sebe sve jedinice Primorske operativne grupe, Lovćenski, Zetski i Nikšićki NOP odred i skoro čitavu artiljerijsku grupu 2. udarnog korpusa i 211. britanski divizion.[32]

Pošto je uvideo da nema nikakvih izgleda za prodor preko Nikšića u pravcu Mostara, nemački 21. brdski armijski korpus je 22. novembra otpočeo odstupanje iz Podgorice preko Kolašina, Bijelog Polja i Prijepolja. Njegov levi bok je obezbeđivala nemačka 181. pešadijska divizija, dok mu je od Prijepolja ka Mojkovcu upućena u susret 22. pešadijska divizija nemačkog 91. armijskog korpusa, kako bi olakšala njegovo probijanje preko Sandžaka ka Sarajevu.

[32] Isto, k. 397, br. reg. 2—14; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 398, 402; Hronologija, str. 1000, 1033.

Jedinice 3. divizije na pravcu Podgorica — Kolašin podržavao je samo jedan vod brdskih topova, ali su pogodnim izborom vatrenih položaja za bočno dejstvo ova oruđa nemačkim kolonama koje su odstupale nanela osetne gubitke. Jedinice Primorske operativne grupe u dolini Zete vrlo uspešno je podržavala artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa, u sadejstvu sa 211. britanskim divizionom, sve do 9. decembra, kada je oslobođen Danilovgrad. Karakteristično je dejstvo 1. baterije 2. brdskog diviziona koja je po naređenju štaba artiljerijske grupe prebačena na prevoj između Malog i Velikog Garča s-i od s. Dolovi, da bočnom vatrom neutrališe nemački haubički divizion 150 mm, na vatrenom položaju j-i od Danilovgrada. Sa VP 1. baterije vrlo dobro je osmatran vatreni položaj nemačkog diviziona, na daljini nešto preko 4 km. Komandiri topovskih odeljenja nanišanili su neposredno na neprijateljska oruđa čija mesta su otkrivena. Brzom paljbom 1. brdske baterije neprijateljski divizion je potpuno iznenađen i posluga naterana u zaklone. Pogođena je i niša za municiju kod jednog neprijateljskog oruđa. Eksplozija municije izazvala je još veću paniku kod posluge, koja je potpuno napustila oruđa. U toku noći neprijatelj je izvukao 2 oruđa, dok je ostala uništio na položaju. Druga nemačka baterija sa položaja istočno od Danilovgrada otvorila je vatru na položaj 1. brdske baterije. Ispalila je preko 100 granata, ali bez rezultata, jer je vatreni položaj 1. brdske baterije bio pogodno izabran na samom prevoju.

Razbijanju neprijatelja na Spuškoj glavici, na položajima južno od Spuža i na Kaznovici (k. 249) znatno je doprinela artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa, neutrališući i neprijateljske baterije u Vranjičkim Njivama, severno od Podgorice. Povlačeći se preko Kolašina kao zaštitnica 21. armijskog korpusa, nemačka 181. divizija je imala znatnih gubitaka. Oslobođenjem Kolašina 29. i Mojkovca 31. decembra 1944. završene su borbe za konačno oslobođenje Crne Gore. U borbama od početka proboja do 30. decembra nemački 21. armijski korpus je imao velike gubitke u ljudstvu i tehnici. Pored ostalog, zaplenjena su i 22 topa raznog kalibra. Goneći poslednje nemačke delove, jedinice 2. udarnog korpusa su produžile

rodiranje u Sandžak. Za njihovu podršku tamo su prebačeni i delovi artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, dok su neki delovi ove grupe angažovani za podršku jedinica koje su prodirale prema Mostaru.[33]

ZAVRŠNE BORBE U SANDŽAKU

Dok su glavne snage nemačkog 21. armijskog korpusa odstupale dolinom Lima ka dolini Drine i Sarajevu, u Sandžaku je 3. proleterska sandžačka brigada 37. divizije, sa pridatom brdskom baterijom od 2 topa 75 mm vodila žestoke borbe sa delovima nemačke 22. divizije 91. korpusa, koji su od Prijepolja, preko Jabuke i Brodareva, pokušavali da se probiju ka Mojkovcu radi prihvata jedinica nemačkog 21. brdskog armijskog korpusa. Naročito dobar uspeh brdska baterija je postigla u podršci napada 3. proleterske sandžačke brigade noću 18/19. novembra za oslobođenje Pljevalja i noću 25/26. novembra u napadu na Savin iakat i s. Seljane, zapadno od Prijepolja.

Posle zauzimanja prevoja Jabuke, 3. proleterska sandžačka brigada 37. divizije, uz podršku brdske baterije, 18/19. novembra potpuno je razbila oko 6.000 četnika u Pljevljima i okolnim selima i oslobodila Pljevlje. Utrošivši 150 granata, baterija je četnicima koji su se u neredu povlačili, nanela velike gubitke.

Noću 25/26. novembra, 3. proleterska sandžačka brigada, uz podršku brdske baterije, razbila je oko 600 nemačkih vojnika na Savinom laktu i u Seljašnici, čiji ostaci su se oko 7 časova 26. novembra povukli u pravcu Prijepolja. Zapljenjeno je 8 topova 20 mm (od kojih su 2 uništena), 15 kamiona i mnogo druge ratne spreme. Baterija je uspešno podržavala dva bataljona, koji su napadali Savin lakat.[34]

Zbog porušenih puteva i mostova u završnim borbama u Crnoj Gori, artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa

[33] Isto, k. 397, br. reg. 2—14. 1—6; Oslobodilački rat, druga knj., str, 398—403; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 228 do 231; Vojnoistorijski glasnik, br. 1/62; str. 87—103; Hronologija, str. i 001.

[34] Isto k. 1255 br. reg. 9/5, 10/5; k. 397, br. reg. 2—14; Oslobodilački rat, druga knj., str. 396, 398, 400; Hronologija, str. 1019.

morala je da savlada mnoge teškoće. Kad je 25. decembra uputila 2. brdski divizion u Sandžak za podršku 37. divizije, zbog dubokog snega na komunikaciji Nikšić — Šavnik — Lever-Tara, odmah je krenula samo 2. baterija *2.* brdskog diviziona. Kad je po dubokom snegu, uz velike napore, stigla na r. Taru, most je bio porušen. Zato su za prebacivanje topova i većih tereta preko reke korišćeni splavovi. Ali kada se jedan splav otkinuo i brza Tara ga odnela, prebacivanje je nastavljeno samo žičanom korpom, koja je klizila po žici, lengerisanoj na obalama reke. Žičanom korpom su prebacivani i konji, kojima su pre ubacivanja u korpu glave pokrivane džakovima, da bi ostali mirni tokom prevoženja.

Po prebacivanju preko Tare, 2. baterija je nastavila marš ka Pljevljima u koja je stigla 29. decembra i pridata 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi. Za 2. brdskom baterijom 2. brdskog diviziona, štab artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa uputio je u Sandžak i jednu kompletnu bateriju od 4 topa 75 mm M. 1—4, iz sastava 1. brdskog motorizovanog diviziona. Baterija je pre polaska, 28. decembra, popunjena sa 1.000 granata. Ona je preko r. Tare prebačena splavom, koji je sama izradila. Po stizanju u Pljevlja i ona je pridata 3. proleterskoj sandžačkoj brigadi, u kojoj su se sada našle tri brdske baterije, od kojih jedna motorizovana, sa ukupno 10 brdskih topova 75 mm.[35]

Ove baterije su 1. januara 1945, sa VP u rejonu s. Crljenice, koncentracijama vatre dosta efikasno podržavale napad 3. sandžačke brigade na neprijateljske položaje Crni vrh — s. Vlaka — Beli krš — prevoj Jabuka.

Za dejstvo po neprijateljskim kolonama koje su se povlačile dolinom Lima od Prijepolja ka Priboju, iz jedne baterije upućen je jedan vod brdskih topova 75 mm koji je sa VP na Pobijeniku, bočnim dejstvom sa daljine oko 5—8 km, ometao povlačenje neprijatelja, a vrlo uspešno je gađao i most na reci Bistrici.

[35] Isto, k. 397, br. reg. 1/8, 2—14; k. 402, br. reg. 1—5. 2—5; Oslobodilački rat, druga knj., str. 403; Tišma Petar, major Lukavac, poručnik: „Formiranje i borbe motorizovanog diviziona II udarnog korpusa", Artiljerijski glasnik, br. 5/50, str. 51.

Po oslobođenju Sandžaka, glavne snage 2. udarnog korpusa nastavile su dejstva duž komunikacije Višegrad Sarajevo, dok su brdske baterije tokom januara zadržane u Pljevljima. Pošto su, uz učešće mesnog stanovništva, raščistile snežne nanose na drumu preko Čajniča, prebačene su za podršku jedinica na pravcu Goražde — Sarajevo.

BORBE OKO SPLITA, SINJA I ŠIBENIKA

Pošto su 12. dalmatinska i 3. prekomorska brigada 26. divizije, sa delovima tenkovske brigade, u vremenu od 18. do 22. oktobra izvršile desant sa ostrva Brača na kopno i posle manjih borbi sa delovima nemačke 118. lovačke divizije oslobodile obalski pojas od Makarske do s. Strožanac, istočno od Splita, 22. oktobra je otpočela da se sa ostrva na kopno prebacuje i artiljerijska grupa 8. korpusa. Do tada je na obalu prebačena samo jedna brdska baterija noću 20/21. oktobra u uvali Krilo, zajedno sa 4. bataljonom 12. dalmatinske brigade. Dok su se 1. i 2. brdski divizion, protivtenkovski i haubički motorizovani divizion artiljerijske grupe 8. korpusa prikupljali na ostrvu Braču, za prebacivanje na kopno, obalski pojas od Makarske do s. Stobreča, istočno od Splita, tukle su tri savezničke dalekometne baterije, koje su po odobrenju Vrhovnog štaba bile na ostrvu Braču.

Posle žestokih borbi od 22. do 25. oktobra, 12. dalmatinska brigada 26. divizije potisnula je delove nemačke borbene grupe „Miler" i 26. ustaškog bataljona i zauzela s. Zrnovicu, Perun (k. 485) i s. Strožanac. Do 25. oktobra ovde se prikupila i 3. prekomorska brigada za napad na Split. Tamo su, po oslobođenju Sinja, bili orijentisani i delovi 20. divizije.

Drugi brdski divizion artiljerijske grupe 8. korpusa se 22. oktobra iskrcao sa Brača u pristaništu Krilo, zapadno od Omiša. Zatim je prebačen na VP u rejonu s. Srinjina, sa kojih je do 25. oktobra podržavao 12. dalmatinsku brigadu, a uspešno je tukao i ciljeve na spoljnoj odbrani Splita.

Sa Brača se 24. oktobra iskrcala u uvali Krilo i 3. protivtenkovska baterija, a sutradan i 2. pt-baterija protutenkovskog diviziona artiljerijske grupe 8. korpusa.

Posle iskrcavanja artiljerije, noću 25/26. oktobra otpočele su nastupanje ka Splitu 3. prekomorska i 12. dalmatinska brigada 26. divizije sa istočne, a 10. brigada 20. divizije sa severne strane. Artiljerija je pripremila elemente za dejstvo tako da na neprijateljske tačke otpora i na komunikaciji Split — Solin može koncentrisati vatru više baterija. Međutim, da bi izbegao okruženje, štab nemačke 264. pešadijske divizije je u toku noći 25/26. oktobra povukao svoje delove, tako da su jedinice 26. divizije, ujutru 26. oktobra bez borbe ušle u Split. Prodiranje jedinica 26. divizije ka Trogiru podržavali su 2. brdski divizion i dve pt-baterije protivtenkovskog diviziona artiljerijske grupe 8. korpusa, sa VP u rejonu Solin, Sućurac, Kaštel Stari.[36]

Interesantno je dejstvo artiljerije 20. divizije pri slamanju poslednjeg neprijateljskog otpora 25. oktobra u Sinju.

Po razbijanju ustaša kod s. Hrvače, severno od Sinja, jedinice 20. divizije energično su ih gonile ka Sinju, u kome je žilav otpor pružalo oko 2.000 ustaško-domobranskih vojnika borbene grupe „Cetina". Kako je pešadija noću brzo prodirala prema Sinju, artiljerijski divizion 20. divizije iz rejona s. Hrvače je krenuo za pešadijom ali je dosta zaostao i s njom brzo izgubio vezu. Tako se oko pola noći divizion našao sam u s. Kekez. Vođa telefonskog odeljenja štaba diviziona samoinicijativno je priključio svoj telefonski aparat za telefonsku liniju štaba 20. divizije i s njim slučajno uhvatio vezu. Zatim je komandant diviziona dobio zadatak od štaba divizije za dejstvo prema Sinju.

Uhvativši telefonom vezu sa štabom 2. bataljona, koji je napadao u pravcu bolnice u Sinju, komandant diviziona je doznao da je jakom i organizovanom vatrom iz bolnice

[36] Isto, k. 524, br. reg. 14—1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 407, 416, 417; Fabijan Trgo, pukovnik: „Borbe 26. divizije za oslobođenje Splita, Šibenika i Drniša", Vojnoistorijski glasnik, br. 6/54, str. 64—88; Todor Radošević: „Ofanziva za oslobođenje Dalmacije", str. 183—187; Hronologija, str. 952, 954.

i bunkera ispred nje, pešadija zadržana na oko 300 m ispred bunkera. Pošto je komandant bataljona sporazumno vršio osmatranje pogodaka, komandant diviziona je sa] baterijom, sa svega tri granate završio korekturu, a potom brzom paljbom po 7 granata na oruđe neutralisao neprijatelja, nakon čega je 2. bataljon izvršio juriš i brzo slomio poslednji otpor ustaša u Sinju. U borbama od Sinja do Klisa 25. oktobra, 20. divizija je zaplenila 11 topova raznog kalibra.[37]

Posle oslobođenja Splita, sa srednjedalmatinskih ostrva prebačeni su na kopno do kraja oktobra i ostali delovi artiljerijske grupe 8. korpusa, koja je u svom sastavu imala: štab grupe, 1. i 2. brdski divizion od po 3 baterije topova 75 mm M. 1—4, 1. haubički motorizovani divizion od 2 baterije po 4 haubice 100 mm M. 14/19, i protivtenkovski divizion od 4 baterije po 4 pt-topa 47 mm M. 32 (podešeni za tovarenje).

U Šibeniku, sa isturenim delovima u s. Vrpolju branilo se oko 1.800 vojnika nemačke 264. pešadijske divizije, uz podršku dve baterije 264. artiljerijskog puka i tri baterije obalske artiljerije.

Posle završenih priprema, 26. divizija, ojačana delovima artiljerijske grupe 8. korpusa, otpočela je noću 1/2. novembra napad na Šibenik:

— 1. proleterska dalmatinska brigada, uz podršku brigadne artiljerijske grupe, sastava: 2. brdski divizion (bez 1. baterije) i 1. baterija 1. haubičkog motorizovanog diviziona, sa VP u rejonu s. Danilo Biranj, pravcem s. Vrpolje — s. Mandalina — Šibenik;

— 12. dalmatinska brigada, ojačana 1. baterijom 2. brdskog diviziona i 3. baterijom protivtenkovskog diviziona, pravcem s. Slivno — V. Glava (tt. 544) — Ravni gaj (k. 426) — Orlovača (tt. 496) — Debeljak (k. 344);

— 11. dalmatinska brigada, ojačana 2. baterijom protivtenkovskog diviziona, imala je zadatak da izbije na

[37] Vuk Blanuša: „Artiljerci pri oslobođenju Sinja", Vojni glasnik, br. 7—8/61, str. 115; Todor Radošević: „Ofanziva za oslobođenje Dalmacije", str. 178—183; Hronologija, str. 953.

komunikaciju s. Konjevrate — s. Pakovo Selo i spreči intervenciju neprijatelja od Drniša u pravcu Šibenika-

— severna grupa 1. tenkovske brigade nastupala jè jednom četom sa 1. proleterskom dalmatinskom brigadom a jednom četom pravcem s. Vrpolje — Danilo Kraljice — Dubrava;

— 1. brdski divizion zadržan je u s. Boraja, kao artiljerijska rezerva pod komandom štaba artiljerijske grupe 8. korpusa, koji je bio potčinjen štabu 26. divizije.

Noću 1/2. novembra, 11. i 12. dalmatinska brigada su prešle komunikaciju Šibenik — Drniš, a 2. novembra 1. proleterska dalmatinska brigada, uz podršku artiljerije, likvidirala je neprijateljska uporišta ispred Šibenika. Do mraka je izbila pred sam grad i odmah produžila napad, tako da je oko 1 čas posle pola noći ušla u Šibenik. Treba istaći da je jakim koncentracijama vatre 2. i 3. baterije 2. brdskog i 1. baterije 1. haubičkog diviziona, sa VP u rejonu s. Boraja, s. Vrčići, po otpornim tačkama u rejonu s. Vrpolje, Sv. Gospa i Popelj (tt. 193), 1. proleterskoj dalmatinskoj brigadi omogućeno brzo likvidiranje uporišta Vrpolje i prodiranje prema Šibeniku. Jači otpor neprijatelj je pružio u visini Oblića, odakle je vršio neposrednu odbranu Šibenika sa istoka. Radi uspešnijeg potpomaganja prodora 1. proleterske dalmatinske brigade prema Šibeniku, navedene artiljerijske jedinice prebačene su na nove VP u rejonu Vrpolja, sa kojih su koncentrisali vatru po ciljevima, na liniji Burnjak (k. 250) — Sv. Jure i na liniji Oblić (k. 237) — Kumina (k. 207). Time je 1. proleterskoj dalmatinskoj brigadi omogućen brz prodor u grad. Pre izvlačenja iz Šibenika, Nemci su uništili obalske baterije u s. Lusa i s. Zlarin i teška oruđa u s. Mandalina, a u šibenskoj luci potopile sve brodove.

Nemačku kolonu jačine oko 1.700 vojnika, sa 18 topova i oko 70 motornih vozila, koja je u zoru 3. novembra, otpočela izvlačenje iz Šibenika, komunikacijom u pravcu Drniša, zadržala je kod Debeljaka (k. 344) 12. dalmatinska brigada, uz podršku pridate 1. baterije 2. brdskog diviziona, sa VP u rejonu s. Pekas i 3. baterije protivtenkovskog diviziona, koja je po vodovima bila pridata 2. i 3. bataljonu ove brigade. Posle žestoke borbe neprijatelj je odbacio 12. dalmatinsku brigadu sa Debeljaka, zbog čega

su 1. brdska baterija sa VP u rejonu s. Pekas i vodovi e $p_r$otivtenkovske baterije povučeni sa Debeljaka u rejon « Vrančić, za bočno dejstvo na komunikaciju Debeljak — s Konjevrate. U 6 časova ujutru neprijatelj je iznenadno ručnim bombama izvršio napad na osmatračnicu 1. baterije 2. brdskog diviziona. Ranjen je jedan oficir i kurir baterije, a zaplenjen i sav pribor za osmatranje i sredstva za vezu. Kad je neprijatelj zauzeo Debeljak (k. 344), k. 334, k. 449 i Orlovaču, ove položaje tukle su ovog dana 3. baterija 2. brdskog diviziona i 1. baterija 1. haubičkog diviziona, sa VP kod Šibenika, ali vatra ovih baterija nije bila efikasna, jer su položaji tučeni ili pre ili posle prolaska nemačkih obezbeđujućih delova.

Da bi sprečio izvlačenje nemačke kolone u pravcu Drniša, štab 26. divizije uveo je u borbu i 3. prekomorsku brigadu iz divizijske rezerve, u rejonu Vrpolje. Brigadi je pridat 1. brdski divizion artiljerijske grupe 8. korpusa koji je za relativno kratko vreme prebačen preko Ravnog gaja u rejon s. Vrančić, s. Čorljevo i odmah otvorio vatru po neprijatelju koji je izbijao putem ka Sv. Dimitriju. Energičnim napadom 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade, oko 13 časova ovog dana, uz snažnu podršku tenkova i artiljerije, za nepun sat borbe razbijena je i okružena neprijateljska kolona na komunikaciji između s. Konjevrate i Sv. Dimitrija. Samo oko 300 neprijateljskih vojnika, sa 20 motornih vozila, probilo se u Drniš, iz koga su se sutradan 4. novembra Nemci povukli prema Kninu. Prilikom probijanja od s. Konjevrata ka Drnišu, neprijatelj je u s. Zitniću uništio jedan pt-top 47 mm 2. pt-baterije, koja je bila pridata 11. dalmatinskoj brigadi, dok se baterija, bez jednog topa, povukla na VP u rejonu s. Maladi.[38]

Predviđajući izvlačenje neprijateljskih motorizovanih delova iz Šibenika, komunikacijom preko Debeljaka ka

[38] Arhiv VII, k. 524, br. reg. 5/1—1, 14—1; k. 1100. br. reg. 10—1/3, 16—3; Oslobodilački rat, druga knj., 418, 419; Trgo Fabijan, pukovnik: ..Razbijanje neprijateljske kolone na komunikaciji Šibenik — Drniš", Vojni glasnik, br. 12/58, str. 72—78; Šofranac Nikola, potpukovnik: ,.Dejstvo 1. brdskog diviziona artiljerijske grupe VIII korpusa u borbama za Šibenik", Artiljerijski glasnik, br. 3/50, str. 3—9, Todor Radošević: „Ofanziva za oslobođenje Dalmacije", str. 194—208; Hronologija, str. 1002.

Drnišu i eventualnu intervenciju neprijatelja iz Drniša u pravcu Šibenika, pokazalo se celishodnijim što su 12. i 11. dalmatinskoj brigadi pridate po jedna pt-baterija protivtenkovskog diviziona artiljerijske grupe 8. korpusa. Međutim, pošto je 1. pt-baterija ovog diviziona od ranije bila pridata 20. diviziji na sektoru Sinja, 1. proleterska dalmatinska brigada na pravcu glavnog udara divizije nije bila dovoljno obezbeđena pt-artiljerijom, pogodnom za borbu sa neprijateljskim tenkovima. Bilo bi celishodnije da je 1. brdski divizion artiljerijske grupe 8. korpusa u početku napada angažovan na pravcu 1. proleterske dalmatinske i 12. dalmatinske brigade, nego što je zadržan u artiljerijskoj rezervi, jer bi u tom slučaju, verovatno, i ishod borbe kod Debeljaka bio povoljniji. Upućivanje ovog diviziona usiljenim maršom na pravcu Konjevrata, iznenadilo je i štab ovog diviziona, jer divizion na taj pravac nije bio blagovremeno orijentisan. Pre toga je 1. brdski divizion, po naređenju komandanta artiljerijske grupe, bio postavljen na VP u rejonu ž. st. Primorsko Vrpolje i pripremio elemente za gađanje neprijateljske žive sile u rejonu Obilić (k. 237), Sv. Mara. Međutim, on na te objekte nije otvorio vatru, pošto je u međuvremenu ovim položajima ovladala 1. proleterska dalmatinska brigada, uz podršku 2. brdskog diviziona i 1. baterije 1. haubičkog diviziona artiljerijske grupe 8. korpusa.

Zahvaljujući snalažljivosti i energičnosti komandanta 1. brdskog diviziona i komandira baterija, kao i potpunom zalaganju celog sastava diviziona, divizion je blagovremeno stigao u određene rejone, iz kojih su baterije vrlo brzo otvorile vatru po čelu neprijateljske kolone koja je prodirala drumom ka Sv. Dimitriju. Vatru je prvo otvorila 2. baterija čim je stigla na raskrsnicu puteva zapadno od s. Vrančić i tukla neprijatelja neposrednim gađanjem, sa daljine oko 3 km. Na osmatračnicu u rejonu k. 234 komandant diviziona i komandir 2. baterije izašli su trčećim korakom i upravljali vatrom baterije. Prvim plotunima uništena su čelna vozila i kolona zaustavljena, a u daljem dejstvu 1. diviziona neprijatelju su naneti znatni gubici.

U borbama oko Šibenika artiljerijska grupa 8. korpusa je pravilno upotrebljena i vrlo efikasno dejstvovala. Zahvaljujući velikom zalaganju i snalažljivosti, kao i ve-

likom ratnom iskustvu, baterije i divizioni su blagovremeno stizali u određene rejone vatrenih položaja i uspešno pratili pešadiju.

KNINSKA OPERACIJA

Povlačenjem neprijatelja iz Šibenika i Drniša u Knin, odbrana ovog jako utvrđenog komunikacijskog čvora još je više ojačana. Spoljnu i unutrašnju liniju odbrane neprijatelj je utvrdio po otpornim tačkama, a kao najvažniji čvor odbrane sam grad Knin, sa brojnim bunkerima na ulazima u grad i u gradu.

Na spoljnoj liniji i užem pojasu odbrane Knina neprijatelj je imao oko 14.000 vojnika iz sastava nemačke 264. pešadijske i 373. legionarske divizije i drugih jedinica, oko 1500 ustaša 6. i 7. ustaške brigade i oko 4.500 četnika Dinarske oblasti, četu tenkova i oko 70 artiljerijskih oruđa raznog kalibra. Artiljerija je grupisana u rejonu s. Vrbnik, Konj, Biskupija (oko 30 artiljerijskih oruđa kalibra 75 mm — 152 mm) za odbranu sa juga i u rejonu s. Pađene, s. Očestovo, s. Zagrović (oko 40 artiljerijskih oruđa 75 mm — 152 mm) za odbranu Knina sa zapada i severozapada (skica 29).

U toku borbi za stezanje obruča oko odbrane Knina, artiljerija 8. korpusa je uspešno dejstvovala. Pridata 20. diviziji, koja je prema Kninu nastupala sa istoka, 2. baterija 1. haubičkog motorizovanog diviziona, sa VP u s. Kijevu, a zatim kod Burica stana, uspešno je tukla neprijateljske delove na Oštroj glavici (k. 543), k. 379, Crnoj glavici (k. 451) k. 444, s. Topolje iako je gađala sa daljine 6—9 km.

Dejstvujući krajnjim dometom, 1. baterija 1. haubičkog diviziona je sa VP u rejonu s. Suknovci uspešno tukla neprijateljsku artiljeriju u rejonu s. Đujakovići, s. Škarići, Sv. Nikola, izlazeći noću na isturene VP za dejstvo na Knin.

Na pravcu Drniš — Knin, 3. prekomorsku i 11. dalmatinsku brigadu 26. divizije podržavali su 1. i 2. brdski divizion, dve baterije protivtenkovskog diviziona i 1. baterija 1. haubičkog diviziona artiljerijske grupe 8. kor-

pusa. Sa ovog pravca je 15. novembra 1. brdski divizion prebačen preko reke Krke kod s. Šupljaja i pridat 19. diviziji, koja ga je po baterijama pridala pešadijskim brigadama. Prva baterija posela je VP u rejonu s. Cimprage, 2. baterija u s. Koštici, a 3. baterija u s. Trivići. Sa ovih položaja su uspešno tukle po neprijatelju u rejonu s. Pađene i duž komunikacije s. Pađene — s. Zrmanja, sve do završetka kninske operacije.

Na pravcu Drniš — Knin, 20. novembra je prebačena i 2. baterija 1. haubičkog motorizovanog diviziona koja je do tada bila pridata 20. diviziji. Zatim su na ovaj pravac privučeni i 3. i 4. brdski motorizovani divizion, koji su ušli u sastav artiljerijske grupe 8. korpusa.[39]

U sastavu snaga 8. korpusa u kninskoj operaciji su učestvovale sledeće artiljerijske jedinice:

— u 9. diviziji: protivtenkovska baterija od 4 pt-topa 47 mm, brdska baterija od 4 topa 75 mm M. 15 i poljska baterija od 4 topa 76 mm M. 27;

— u 19. diviziji: brdska baterija od 4 topa 75 mm M. 15 i protivtenkovska baterija od 4 pt-topa 47 mm;

— u 20. diviziji: haubička baterija od 4 brdske haubice 100 mm M. 16 i protivtenkovska baterija od 4 pt--topa 47 mm;

— u 26. diviziji protivtenkovska baterija od 4 pt-topa 47 mm;

— u tenkovskoj polubrigadi: bataljon od 25 tenkova, polubataljon od 11 oklopnih kola, dve baterije po 3 pt-topa 57 mm i 2 protivavionska topa 20 mm.

Artiljerijska grupa 8. korpusa sad je bila znatno jača i imala pet diviziona:

— 1. brdski divizion od 3 baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i 2 protivavionska topa 20 mm;

— 2. brdski divizion od 3 baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4;

— 3. brdski motorizovani divizion od 3 baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4, vod od 2 pt-topa 57 mm i 2 protivavionska topa 20 mm;

[39] Isto, k. 525, br. reg. 6—1/1, 7—1/1, 8—1/1, 9—1/2, 10—1/4, 11—1/1, 14—1, 32—2, 32—8/2.

— 4. brdski motorizovani divizion od 2 baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4, vod od 2 pt-topa 57 mm i 2 protivavionska topa 20 mm.

— 1. haubički motorizovani divizion od 2 baterije po 4 haubice 100 mm M. 14/19 i jedne baterije od 3 haubice 150 mm M. 18 i vod od 2 pt-topa 57 mm (skica 29).

Materijalna oprema svih jedinica, a naročito artiljerijske grupe 8. korpusa bila je vrlo dobra.

Odnos snaga u artiljeriji bio je 93 : 70 u korist 8. korpusa, ali je većina neprijateljskih oruđa bila većeg kalibra (preko 80 mm), dok je gro artiljerijskih oruđa 8. korpusa bio kalibra 75 mm. Osim toga, neprijatelj je imao dovoljno vremena za organizaciju i uređenje vatrenih položaja, za izradu vatrenog sistema i za blagovremeno reperisanje zemljišta.

U kninskoj operaciji artiljerijska grupa 8. korpusa je sa tri brdska diviziona — 2, 3. i 4. brdski divizion (bez jedne baterije) i 1. haubičkim motorizovanim divizionom podržavala 26. diviziju koja je sa tenkovskom polubrigadom napadala sa južne strane u zoni desno od linije Oštra glavica (k. 543) — Crna glavica (k. 451) — Topolje (k. 444), a levo do reke Krke.

— 2. brdski divizion, bez 3. baterije, i 4. brdski motorizovani divizion, sa VP u rejonu s. Markovac, k. 269, s. Kosovo, Dodržavali su 11. dalmatinsku brigadu, na pravcu Čulum (k. 302) — k. 308 — k. 360 — Topolje;

— 3. brdski motorizovani divizion, bez 3. baterije, iz rejona s. Mandarić, s. Prgeše, podržavao je 3. prekomorsku brigadu, na pravcu s. Vujatović — Sv. Nikola;

— 1. haubički motorizovani divizion (1. i 2. baterija) i 3. baterija 3. brdskog motorizovanog diviziona, sa VP u rejonu s. Bobodol, s. Doci, podržavali su 1. proletersku dalmatinsku brigadu, na pravcu k. 302 — Lisnik (tt. 367) — Knin, a 3. baterija 1. haubičkog motorizovanog diviziona (150 mm), u rejonu s. Suknovci, s. Vučipolje, upotrebljena je za opštu podršku, a naročito na pravcu napada 1. proleterske dalmatinske brigade;

— protivtenkovski topovi 57 mm i pav 20 mm, u sastavu 2. i 4. brdskog diviziona i pav 20 mm, u sastavu 1. brdskog diviziona pridati su brigadama za neposredno

dejstvo na bunkere i za odbijanje eventualnog ispada neprijateljskih tenkova i oklopnih kola.

Devetnaestoj diviziji, koja je napadala na neprijateljska uporišta na levoj obali Krke i duž komunikacije do masiva Kom (tt. 1.000), pridat je 1. brdski divizion artiljerijske grupe 8. korpusa, dok je 3. baterija 2. brdskog diviziona pridata 20. diviziji, na pravcu s. Kijevo — s. Topolje — Drenovac (tt. 389) — Debelo brdo.

Opšti napad na Knin otpočeo je 26. novembra artiljerijskom pripremom u trajanju 60 minuta (skica 29). Od 06.30 do 07.30 časova artiljerija je koncentracijama vatre tukla Oštru glavicu (k. 543), k. 361, s. Biskupiju, s. Bračić, Kupreš (k. 285), Bulajušu (tt. 359), s. Vujanoviće, Lisnik (tt. 367), s. Miloševiće i neutralisala živu silu i vatrena sredstva. Takođe je tukla neprijateljske baterije u rejonu s. Ličani, istočno od Knina, Marjanovići (k. .365) i u s. Ljubač (zapadno) i u rejonu Konj, k. 357 (južno od Knina). U artpripremi napada je svakoj bateriji dodeljeno po više ciljeva za neutralisanje, što je zahtevalo utrošak 0,5 bk municije na oruđe i trajanje artiljerijske pripreme čitav sat.

Početkom juriša artiljerija je prenela vatru u dubinu neprijateljske odbrane, naročito na ciljeve u rejonu s. Svinjkalo, Konj, s. Potkonje, Knin, Marjanovići (k. 365), a u daljim dejstvima je vatru otvarala prema zahtevu štabova pešadijskih brigada.

Veza sa komandantima pešadijskih jedinica koje su baterije i divizioni podržavali, kao i unutar artiljerije, bila je telefonska i radio-fonska i dobro je i neprekidno funkcionisala.

U žestokim borbama do 28. novembra, jedinice 8. korpusa su ovladale većim brojem otpornih tačaka neprijatelja. Izbijanjem 20. divizije u rejon s. Golubića ugrožen je Knin sa severne strane, dok je 26. divizija zauzimanjem Kupreša (k. 285), Bulajuše (tt. 359) i obuhvatom Lisnika (tt. 367), uz jaku podršku artiljerije i tenkova, načela glavnu odbrambenu liniju i ugrozila Knin sa juga. Neprijatelj se ogorčeno branio, a artiljerija i jedne i druge strane bila je vrlo aktivna. Bilo je trenutaka kada je sa obe strane jednovremeno dejstvovalo oko 150 artiljerijskih oruđa. Tokom borbi 29. i 30. novembra artiljerija

8 korpusa je uspešno podržavala pešadiju u odbijanju **brojnih** protivnapada neprijatelja. Tada su protivtenkovska oruđa gađala sa vrlo bliskog odstojanja.

Zbog velikih gubitaka i iznurenosti, neprijatelj je prinuđen da suzi pojas odbrane neposredno oko Knina. Na toj prostoriji on je prostreljivan vatrom naše artiljerije. Posle jake koncentracije vatre artiljerije i minobacača, 1. decembra je 20. divizija zauzela jaku otpornu tačku Drenovac (tt. 389), severno od Knina, a sutradan, 2. decembra, 19. divizija je zauzela s. Pađene i s. Očestovo. Time je presečena odstupnica neprijatelja u pravcu Gračaca.

Posle kratke ali snažne artpripreme, odlučan opšti napad neposredno na Knin jedinice 8. korpusa su otpočele noću 2/3. decembra. U grad su se probile 1. proleterska dalmatinska i 12. dalmatinska brigada 26. divizije, sa juga i delovi 20. divizije sa severoistoka. U žestokim borbama do podne 4. decembra neprijateljska grupacija u rejonu Knina razbijena je i većim delom zarobljena. Samo manji deo se probio u pravcu Gračaca.

Radi uspešnijeg dejstva po neprijatelju, kada je bio prinuđen da suzi pojas odbrane oko Knina, izvršeno je delimično pregrupisavanje i promena vatrenih položaja artiljerije 8. korpusa. Tako je 1. baterija 2. brdskog diviziona, koja je sad pridata 20. diviziji, 29/30. novembra, preko Vrlike, prebačena u rejon Kraljeva dolina (istočno od s. Golubića), a 1. decembra prebačena na VP u s. Cukci (Golubić). Toga dana je 3. baterija 2. brdskog diviziona iz rejona Sinobad stan prebačena na VP u zaseoku Marići, a 3. decembra u rejon s. Kovačić. Baterije sa ovih položaja uspešno su neposrednim nišanjenjem, tukle ciljeve na severnim ulazima u Knin. Štab 2. brdskog diviziona sa 2. baterijom ostao je na dotadanjem pravcu, posedajući naredne VP — 1. decembra u rejonu južno od Kule Bulatove, a 3. decembra kod k. 360, s. Milići (4 km j-i od Knina).

U toku 30. novembra, 4. brdski motorizovani divizion je prebačen na nove VP u rejonu s. Kekić, k. 269, s. Zarač; 3. baterija 1. haubičkog motorizovanog diviziona u rejon s. Mandarić, a sutradan, 1. decembra, i 1. baterija ovog

diviziona prebačena je u rejon s. Matasi, oko 6 km j-z od Knina.

S obzirom na značajnu ulogu 19. divizije pri razbijanju i uništavanju neprijatelja na prostoriji s. Očestovo. s. Pađene i sprečavanje izvlačenja Nemaca komunikacijom prema Gračacu, njoj je pridat i 3. brdski motorizovani divizion. Njegova 1. baterija je 1. decembra prebačena preko r. Krke na VP u rejonu s. Livaje, 2. baterija noću 2/3. decembra u rejon s. Kneževići, a 3. decembra je 3. baterija hitno upućena na levo krilo ove divizije, za podršku njene 6. brigade u sprečavanju izvlačenja neprijatelja preko Kravjeg mosta na r. Zrmanji, južno od Prevjese.

Artiljerija je u kninskoj operaciji od 26. novembra do 4. decembra utrošila: 17.334 granate 75 mm, 1.973 granate 100 mm, 186 granata 150 mm, 495 granata 57 mm i znatnu količinu granata 47 mm i mina 81 mm.

Pored velike količine raznog naoružanja i druge ratne opreme, zaplenjenih u rejonu Knina, uništeno je oko 30, a zaplenjeno oko 75 artiljerijskih oruđa raznog kalibra.[40]

Grupisanje artiljerije u kninskoj operaciji, angažovanjem najvećeg dela na pravcu glavnog udara 8. korpusa, pravilno je izvršeno. Mada je komandovanje artiljerijom na glavnom pravcu udara bilo sasređeno, nisu dovoljno izražene koncentracije artiljerijske vatre sa više diviziona na ključne tačke neprijateljskog otpora i u odlučujućim momentima borbe, što se s obzirom na raspoloživa sredstva za organizaciju i održavanje veze moglo postići i pored toga što su divizioni bili raspoređeni na prilično velikoj prostoriji. Na pojedinim pravcima nisu, ili su malo bile planirane i ostvarivane koncentracije vatre diviziona kao celine, već su više primenjivane koncentracije vatre pojedinim baterijama.

U borbi sa neprijateljskom artiljerijom, baterije i divizioni su postigli dobar uspeh, iako su po kalibru i moći

[40] Isto, k. 524, br. reg. 12—1/1, 27—1/2, 31—2, 32—2; k. 527, br. reg. 2/1, 2—2, 4—1/1, 2/1—2/18; k. 1100, br. reg. 22—3; k. 1022, br. reg. 2/2; k. 1029, br. reg. 5/1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 421—426; Fabijan Trgo, pukovnik: „Kninska operacija", Vojnoistorijski glasnik, br. 1/56, str. 33—60; Levičnik Karei, general-major: „Artiljerija u Kninskoj operaciji", Artiljerijski glasnik, br. 9—10/49, str. 23—44; Todor Radošević: „Ofanziva za oslobođenje Dalmacije", str. 226—269; Hronologija, str. 1006.

Heistva bili slabiji od neprijateljskih baterija. Privlačeiem protivtenkovskih oruđa u streljački stroj pešadije 5alo je pozitivne rezultate. Dejstvom sa bliskog odsto-

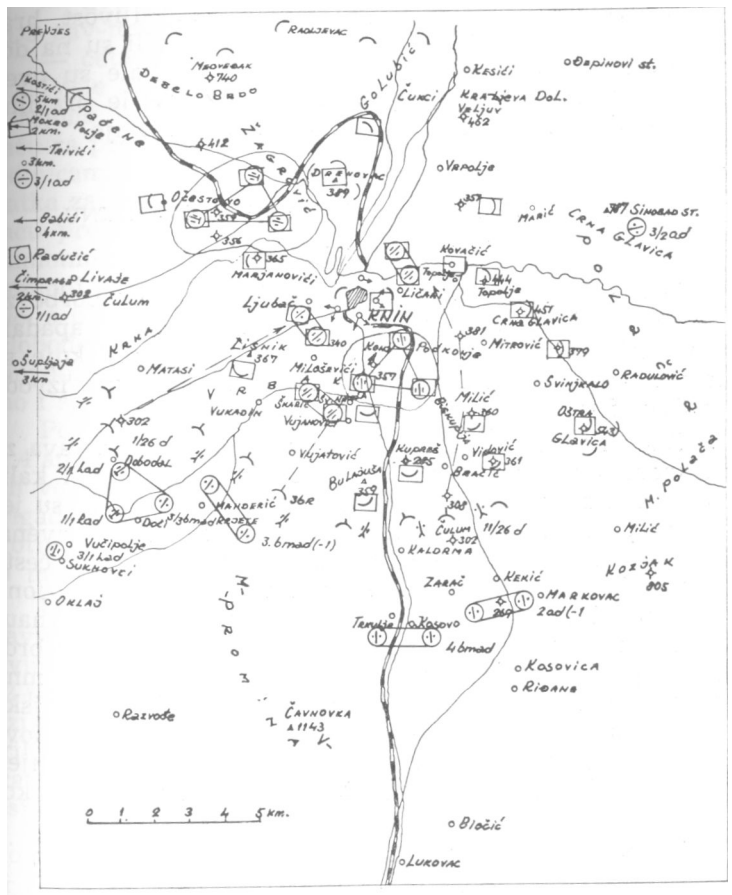

Skica 29 — Kninska operacija 26. 11—3. 12. 1944. god.

janja, neposrednim gađanjem po vatrenim tačkama koje su najviše kočile dalji prodor ova oruđa su krčila put pešadiji. Veliku ulogu odigrala su i u odbijanju čestih

protivnapada neprijatelja. Neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja, ova oruđa su i moralno uticala na neprijatelja, stvarajući kod njega paniku.

Sadejstvo između artiljerije i pešadije bilo je dobro organizovano u toku cele operacije, a snalažljivost, hrabrost, izdržljivost i požrtvovanost jedinica bili su na dostojnoj visini. Sve artiljerijske starešine držale su uvek svoje jedinice u ruci i prema razvoju situacije pravilno usmeravale njihova dejstva u toku cele operacije.

RAZVOJ I DEJSTVA ARTILJERIJE U KORDUNU, BANIJI I LIKI

Dok su jedinice 8. korpusa vodile žestoke borbe za oslobođenje Dalmacije, jedinice 4. i 11. korpusa napadale su neprijateljska uporišta na komunikacijama koje sa morske obale, preko Like i dolinama Une i Korane izvode u dolinu Save.

Zbog nedostatka artiljerijske municije i sredstava za transportovanje artiljerijskih oruđa, naročito većih kalibara, kao i zbog teško prolaznog zemljišta na kome su jedinice operisale, artiljerijska oruđa su delom sakrivena, zbog čega se i sastav artiljerijskih diviziona dosta često menjao. Tako je krajem 1944. u artiljerijskom divizionu 4. korpusa bilo 8 poljskih haubica 100 mm i 1 teška haubica 152 mm, u artiljerijskom divizionu 7. divizije 3 brdska i 3 poljska topa 75 mm i 1 poljska haubica 100 mm, a u artiljerijskom divizionu 8. divizije 1 brdski i 3 poljska topa 75 mm. Nešto kasnije 8. divizija je poljske topove predala 4. korpusu, a njen artiljerijski divizion popunjen je sa 8 brdskih topova 75 mm M. 1—4 (po 4 topa u svakoj bateriji).

Tokom januara i februara 1945. artiljerijski divizion se razvio tako da je od njega formirana artiljerijska brigada 4. korpusa, sastava:

— štab brigade (komandant — major Ilija Vukadinović, politkomesar — major Slavko Kovačić);

— 1. haubički divizion od 2 baterije po 4 haubice 100 mm, jedne baterije od 2 haubice 100 mm i jedne ba-

terije od 2 haubice 152 mm, i jednog pt-voda od 2 oruđa 75 mm „PAK";

2. poljski divizion od dve baterije po 3 poljska topa 75 mm (italijanska);

dve protivavionske baterije — jedna od 4, a jedna od 3 pav-topa 20 mm, i

— četa za vezu.

Posle završenog formiranja artiljerijska brigada je iz rejona Topuskog 18. marta 1945. prebačena prema Bihaću za podršku jedinica 4. korpusa, koje će sadejstvovati jedinicama 4. armije u oslobođenju Bihaća. Zbog nedostatka zaprega i vozila, artiljerijska brigada je prema Bihaću prebačena delom mobilisanim zapregama, a delom kamionima. Da bi se maksimalno iskoristili raspoloživi kamioni, po jedno oruđe sa poslugom tovareno je na vozilo, a drugo oruđe prevoženo je zakačeno za kamion. Po oslobođenju Bihaća, artiljerijska brigada je popunjena konjskim zapregama i municijom zaplenjenom u Bihaću kao i sa 6 pt-topova 75 mm „PAK".

Posle popune u rejonu Slunja, polovinom aprila 1945, sa **4** američke haubice 105 mm, 5 pt-topova 57 mm, 8 vučnih vozila, 4 kamiona i 1 terenskim kolima, artiljerijska brigada je preformirana, i u njenom sastavu formiran nov protivtenkovski divizion od dve baterije po 3 pt-topa **75** mm „PAK" i jedne baterije od 5 pt-topova 57 mm.

Iz istih razloga i sastav artiljerijskih jedinica u sastavu 11. korpusa često se menjao. Tako je artiljerijski divizion 13. divizije imao 4 brdska i 1 poljski top 75 mm i 2 poljske haubice 100 mm, a artiljerijski divizion 35. divizije 3 poljska topa 75 mm i 2 poljske haubice 100 mm. Prilikom reorganizacije artiljerijskih jedinica, 30. novembra 1944. formiran je artiljerijski divizion 11. korpusa, sastava: štab diviziona, 1. baterija od 4 haubice 100 mm M. 16, 2. baterija od 2 haubice 100 mm M. 14 i odeljenja (voda) od 1 haubice 152 mm. U toku decembra ovaj divizion je preformiran tako da je imao: dve haubičke baterije po 3 oruđa 100 mm, jednu bateriju od 3 poljska topa 75 mm i jedno odeljenje (vod) haubica 152 mm. Prilikom preformiranja artiljerijskog diviziona 11. korpusa, u njegov sastav su ušle poljske haubice iz artiljerijskog diviziona 13. i 35. divizije. U decembru 1944. formiran je

i artiljerijski divizion 43. divizije od 4 brdska topa 75 mm i 1 poljske haubice 100 mm.

Manevar artiljerijskim divizionima i baterijama, naročito u vreme velikih snežnih padavina, u Liki i Gorskom kotaru bio je skoro nemoguć, jer je broj puteva bio vrlo ograničen, pa su oruđa za izvesno vreme ostavljena sakrivena u rejonima gde ih je neprijatelj teško mogao pronaći. Kad je prvih dana novembra 1944. 13. divizija iz Drežnice krenula preko pl. Kapele, njen artiljerijski divizion je ostao u Drežnici, jer je u dotadanjim napornim marševima veliki broj konja uginuo a ostatak je bio toliko iznuren da nije mogao nositi oruđa. Jedino rešenje bilo je da se oruđa zakopaju u Gorskom kotaru.[41]

U tako teškim uslovima za manevar artiljerijskim divizionima i baterijama, ni grupisanje artiljerije u napadu na pojedina neprijateljska uporišta nije moglo doći do izražaja prema broju artiljerijskih oruđa kojima se inače raspolagalo. Nešto jače grupisanje artiljerije izvršio je štab 11. korpusa za napad na Korenicu (sada Titova Korenica), u koju su preko Prijeboja i Babinog Potoka bila prodrla četiri nemačka bataljona sa 8 tenkova, ojačana sa nekoliko pt-topova, jednom baterijom od 2 brdska topa 75 mm i haubičkom baterijom 105 mm. Ove nemačke snage pose!e su položaje oko Korenice u visini Varičak (k. 860) — Gradina (k. 658) — Krst (k. 676) — s. Mihaljevac — s. Vrelo — Vranovača. Stab 11. korpusa nameravao je da sa 35. i 13. divizijom, bez jedne brigade, u 7.00 časova 26. decembra izvrši napad na neprijateljske snage u rejonu Korenice i da ih likvidira. Radi toga grupisao je 1. haubički motorizovani i 4. brdski motorizovani divizion 8. korpusa, koji su mu bili pridati i jednu poljsku baterju i 1 haubicu 152 mm, iz sastava artiljerijske brigade korpusa.

Međutim, pošto je blagovremeno otkrio prikupljanje jedinica 13. i 35. divizije i grupisanje artiljerije, neprijatelj se noću uoči napada, 25/26. decembra, povukao ka

[41] Isto, k. 112A, br. reg. 13—2; k. 27A, br. reg. 3—5, 6—17/5; k. 569, br. reg. 27—4, 17—4, 19—4, 21—4, 25—4, 18—4, 24—3, 28—5/II, 34—5/II; k. 569A, br. reg. 19—6, 17—7, 19—7; k. 571, br. reg. 3—38, 4—38; k. 571A, br. reg. 1—38, 2—38; k. 118, br. reg. 4—2; k. 437, br. reg. 10—81; Osi. rat, druga knj., str. 486, 487; Hronologija, str. 1085.

Babinom Potoku, tako da do napada na Korenicu nije došlo.

Za napad na Cudin klanac i s. Babin Potok, 30. decembra, 35. divizija je ojačana jednom brigadom 8. divizije, 4- brdskim motorizovanim i 1. haubičkim motorizovanim divizionom artiljerijske grupe 8. korpusa koji su bili pridati 11. korpusu. Četvrti divizion i poljska baterija od 3 topa 75 mm iz artiljerijskog diviziona 11. korpusa bili su na VP u rejonu Brezovac, a 1. haubički divizion na VP u rejonu Plitvički Leskovac. Vodovi pt-topova 57 mm, u organskom sastavu 4. brdskog motorizovanog i 1. haubičkog motorizovanog diviziona artiljerijske grupe 8. korpusa, postavljeni su ispred vatrenih položaja diviziona za protivtenkovsku odbranu, a pav-topovi 20 mm (po 2 u svakom divizionu) postavljeni su za protivavionsku odbranu vatrenih položaja ovih diviziona. Brdska baterija od 3 topa 75 mm artiljerijskog diviziona 13. divizije pridata je jednoj brigadi ove divizije, koja je sa linije Jurišina metla (k. 1104), s. Popovac, V. greda (k. 983) i sa Metle (k. 910 i k. 911) vršila pritisak na neprijateljske delove u s. Crna Vlast i Babinom Potoku i obezbeđivale pravce od s. Turjanskog i Vrhovina.[42]

Na sličan način su artiljerijske jedinice u Liki, Kordunu i Baniji upotrebljavane sve do početka završnih operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije. Artiljerijski divizioni i baterije u sastavu korpusa i divizija koji su dejstvovali u pozadini neprijatelja, teško su popunjavani municijom, pa su i njihova dejstva bila ograničena i svedena samo na akcije gde je dejstvo artiljerije bilo neophodno. Manevar je primenjivan najviše sa brdskim topovima koje su transportovali tovarenjem, dok su teža oruđa po izvršenom zadatku sakrivana.

DEJSTVA U SLOVENIJI

U periodu od oktobra 1944. do početka završnih operacija u proleće 1945. artiljerijske jedinice 7. i 9. korpusa uglavnom su dejstvovale kao pešadija, dok je veći deo

[42] Isto, k. 569, br. reg. 2—1/2, 2—7/2, 3—1/3; Oslobodilački rat, **druga knj.,** str. 488.

artiljerijskih oruđa bio sakriven. U napadu na pojedina utvrđena neprijateljska uporišta, aktivirani su, kao i ranije, divizioni, baterije ili samo određeni broj oruđa 20 mm, 47 mm, 50 mm, 75 mm ili 100 mm i pridavani pešadijskim jedinicama do izvršenja postavljenih zadataka. Tako, na primer, za podršku 3. brigade „Ivan Gradnik" 31. divizije, u napadu na uporište s. Železnik, na komunikaciji Podbrdo — Skofja Loka, gde se dobro utvrdilo 52 žandarma, pridat je jedan pav-top 20 mm, sa 1612 granata i 1 pt-top 25 mm, sa 97 granata. Oruđa su 20. novembra iz rejona s. Planina, kod Cerkna, prebačena u s. Železnik i preciznim gađanjem još u toku noći uništila neprijateljske mitraljeze na zvoniku crkve u ovom selu. Ujutru su topovi privučeni na oko 50 m od bunkera, kod crkve, koje su neutralisali neposrednim gađanjem u puškarnice. Delove nemačkog 184. puka koji su 21. novembra iz Skofje Loke nadirali u pomoć posadi u s. Zelezniku sprečavala je 7. brigada „Franc Prešern" 31. divizije. Borbe su nastavljene sve do 10 časova 22. novembra, kada se samo deo posade probio u Skofju Loku. Po završenoj borbi, topovi su vraćeni u s. Planinu (kod Cerkna) i sakriveni. Utrošeno je 650 granata 20 mm i 90 granata 25 mm.

Prema naređenju štaba korpusa od 27. novembra 1944, rasformiran je štab artiljerije 9. korpusa, a postavljen referent artiljerije u štabu (Volk Emil). Artiljerijski divizioni su pridati divizijama: 1. divizion, sastava: 1 haubica 100 mm, 2 brdska topa 75 mm, 2 pt-topa 47 mm i 1 pav-top 20 mm, u rejonu Cerkno, s-z od Idrije, pridat je 31. diviziji, a 2. divizionu, sastava: 2 brska topa 75 mm, 1 pt-top 47 mm, 1 pt-top 45 mm, 1 pt-top 25 mm i 1 pav-top 20 mm, u rejonu s. Col, s. Otlica pridat je 30. diviziji.

Za napad na uporište Gorenja Vas, u kome se branila posada jačine oko 300 belogardista i nemačkih vojnika, razmeštena u 6 otpornih tačaka, 16 brigada „Vojkova" 31. divizije ojačana je 1. divizionom, bez 2 pt-topa na VP u rejonu s. Hotavlje. Jedan brdski top 75 mm je pridat bataljonu koji je napadao sa južne strane od s. Dobrava. Artiljerija je otvorila vatru u 7.00 časova 19. decembra. Iako su dejstvom artiljerije neki bunkeri porušeni, pešadija nije iskoristila vatru artiljerije da izvrši energičan

iuriš, zbog čega je borba nastavljena sve do 10 časova 20. decembra, kada je u Gorenju Vas prodrla iz Škofje Loke nemačka kolona jačine oko 600 vojnika sa 3 tenka i 20 kamiona, zbog čega se 16 brigada povukla. Brdski top 75 mm. koji je sa streljačkim strojem upao u selo i sa bliskog odstojanja porušio nekoliko bunkera, nije se mogao izvući. jer su nemački tenkovi ranili 3 poslužioca. Utrošeno je' 310 granata 75 mm, 60 granata 100 mm i 1.100 granata 20 mm.[43]

Radi ponovnog objedinjavanja komandovanja i dejstva artiljerije, prikupljeni su 10. januara 1945. u rejonu s. Hotenje, s. Trebuša 1. i 2. divizion, od kojih je polovinom januara formirana artiljerijska brigada 9. korpusa, sastava: štab brigade (komandant-major Volk Emil Škrjanc, politički komesar-kapetan Alojz Podlogar) 1 divizion od tri baterije (3 brdska topa 75 mm i 4 haubice 100 mm), 2. divizion od dve baterije (4 pt-topa 47 mm, 4 pav-topa 20 mm), četa za vezu (24 čoveka), inžinjerijski vod (16 ljudi) i divizioni su za izvršenje postavljenih zadataka pridavani divizijama, odnosno pešadijskim brigadama. Tako je za podršku dva bataljona 19. brigade ,,Kosovelova" 30. divizije, u napadu na uporište s. Trnovo, kod Gorice, u kome se branilo oko 250 vojnika italijansko-fašističkog bataljona „Fulmine", raspoređenih u 12 fortifikacijski dobro utvrđenih objekata, određen 2. divizion artiljerijske brigade 9. korpusa (2 pt-topa 47 mm i 2 pav-topa 20 mm). Divizion se noću 18/19. januara 1945. prebacio pravcem s. D. Trebuša i 19. januara u 4 časa otvorio vatru na Trnovo. Gusta magla ometala je dejstvo artiljerije, te osim rušenja jednog bunkera, sa oko 200 m odstojanja, nije bilo naročitog uspeha. Borba je nastavljena do 5 časova 21. januara, kada je 46 vojnika iz poslednje otporne tačke izvukla ka Gorici jaka nemačka tenkovska kolona. Napad 7. brigade „Franc Prešern" 31. divizije na 100 belogardista, u uporištu s. Sv. Križ, kod Zeleznika, podržavao je 1. divizion artiljerijske brigade 9. korpusa (1 brdski top 75 mm, 1 pt-top 47 mm i 1 pav-top 20 mm), sa VP u

[43] Arh. VII, k. 537, br. reg. 1—2, k. 1175, br. reg. 5—7, 5—3, 4—3; arh. IZDG, f. 226a/II—2, 224/11—6, 34/1; Stanko Petelin: Osvoboditev Slovenskega primorja", Nova Gorica, 1965, str. 49, 76; Hronologija, str. 1013, 1042.

rejonu k. 634, oko 600 m j-z od s. Sv. Križ. Borba je vođena od 23 časa 9. marta do 4 časa 10. marta, kada je neprijateljska posada uspela da se izvuče.

Od oktobra 1944. do kraja aprila 1945. 1. artiljerijska brigada 7. korpusa dejstvovala je u Dolenjskom, uglavnom na prostoriji između Novog Mesta — Trebnje — St. Vida i Kočevja, više kao pešadija, aktivirajući povremeno i pojedine divizione, baterije ili samo 1—2 oruđa za izvršenje određenih zadataka. Tako, na primer, za napad na uporište slovenačkih domobrana s. St. Vid, zapadno od Trebnje, 25. oktobra 1944. aktivirani su 1 haubica 100 mm, 1 brdski top 75 mm i 1 poljski top 75 mm iz 2. diviziona, dok je 8. i 9. brigadu 18. divizije, u napadu na Kočevje, od 18. do 21. novembra podržavao 2. divizion sa 2. haubice 100 mm, 1 brdskim topom 75 mm i 1 poljskim topom 75 mm i 1 poljskim topom 75 mm, čijim dejstvima je rukovodio štab 1. artiljerijske brigade 7. korpusa. Po jedan top 75 mm pridat je 8. i 9. brigadi, a baterija haubica 100 mm je često menjala VP od s. Cvišlarji (3 km istočno) do s. Salka Vas (oko 1 km s. i od Kočevja) i uspešno tukla određene ciljeve. Utrošeno je 226 granata 100 mm i 170 granata 75 mm. Zauzeto je više otpornih tačaka i deo grada, ali su se jedinice 21. novembra povukle, zbog prodora jakih delova nemačke 162. pešadijske divizije iz Postojne i Ljubljane. Pošto se odustalo od daljeg napada, 2. divizion se noću 20/21. novembra, preko s. Koprivnika, povukao u s. Črmošnjicu (na putu Crnomelj — Žužemberk). Jedna haubica 100 mm i jedan brdski top 75 mm 2. diviziona, 8. decembra su prebačeni preko r. Krke i haubica 100 mm sa VP u rejonu s. Zagorica, s. Preska, sa daljine oko 4,5 km, a brdski top 75 mm sa VP u s. Zelezno, sa daljine oko 2,5 km, od 9 do 12. decembra uspešno gađali uporište s. Občina, kod Trebnja. Utrošeno je 264 granate 100 mm i 205 granata 75 mm. Oruđa su zatim vraćena u sastav diviziona u s. Črmošnjicu. Tu je sa ljudstvom izvođena obuka do početka završnih operacija, a povremeno su aktivirana i pojedina oruđa.[44]

[44] Arh. VII, k. 1175, br. reg. 5—7; k. 1159, br. reg. 1—4; k. 537, br. reg. 4/2; k. 502, br. reg. 1—3, 2—3, 3—7; Arh. IZDG, f. 134/III—14, 186/V—1; Jože Vodnik — Zabeleške; Stanko Petelin: „Oslobo-

MOSTARSKA OPERACIJA

U drugoj polovini januara 1945. područje Mostara je za Nemce imalo veliki operativni značaj, jer su držanjem Mostara posredno štitili širi rejon Sarajeva, preko koga se povlačio deo snaga nemačke armije „E" u pravcu Slavonskog Broda.

Zbog toga su Nemci i organizovali odbranu Mostara u dva pojasa, angažujući nemačku 369. legionarsku diviziju, 9. brdsku ustaško-domobransku diviziju i nekoliko samostalnih jedinica, sa oko 15.000 vojnika. Osim Mostara, neprijatelj je jako utvrdio i organizovao za kružnu odbranu Široki Brijeg, Blagaj i Nevesinje.

U Nevesinju su se branila dva bataljona 369. puka nemačke 369. legionarske divizije i oko 500 pripadnika ustaške milicije, ojačani sa jednom haubičkom baterijom od 3 haubice 105 mm, jednom brdskom baterijom od 4 topa 75 mm, protivtenkovskom baterijom od 4 topa i više teških minobacača; u uporištima Grebak, Pajev do, Bišina, Belagić, Dubovica, Busak, duž druma Nevesinje — Mostar, nalazio se oko jedan bataljon vojnika iz 1001. tvrđavskog bataljona. U Blagaju i Buni bio je jedan ustaško-domobranski bataljon, ojačan sa dve haubičke baterije 100 mm M. 16 i 105 mm M. 18 nemačkog 369. artiljerijskog puka i jednom baterijom top-haubica 152 mm iz 649. nemačkog artiljerijskog puka; na liniji Kosmaj — s. Čitluk nalazio se ustaško-domobranski bataljon, a na položaju s. Jasenica — Mostarsko blato jedan nemački bataljon.

U rejonu Širokog Brijega i prema Ljubuškom držali su položaje 370. puk nemačke 369. legionarske divizije, tri ustaško-domobranska bataljona, ustaška „Crna legija", milicija i žandarmerija, ojačani sa oko 15 topova 75 mm, 4 brdske haubice 100 mm, 5 haubica 105 mm, 1 haubicom 155 mm i 11 protivtenkovskih topova 37, 45 i 50 mm. Većina od ovih artiljerijskih oruđa bila je na vatrenim položajima u rejonu Knežpolja i Širokog Brijega. Na vatrenom položaju u s. Miljkovići bila je baterija od 4 topa 75 mm aus. Radoču haubička baterija od 4 haubice 105 mm.

ditev Slovenskega primorja", str. 60; Hronologija, str. 1062, 1088, 970, 1012.

U Bijelom Polju nalazili su se izviđački, dopunski i pionirski bataljon 369. divizije i njen protivtenkovski divizion, dok se opšta rezerva nalazila u Mostaru. Jedna baterija topova 105 mm M. 36 i jedna baterija haubica 105 mm M. 18 iz 649. artiljerijskog puka i dve baterije po 2 topa 75 mm M. 15 i M. 28 iz 369. artiljerijskog puka bile su na vatrenom položaju u severnom logoru u Mostaru (skica 30).

Za artiljerijsko obezbeđenje mostarske operacije, 8. korpus je raspolagao solidno organizovanim i dobro popunjenim artiljerijskim jedinicama čija formacija je odgovarala formaciji savremene artiljerije i jedinice imale veliko ratno iskustvo. Bez jake artiljerije i protivtenkovskih sredstava, bez dobro izvršenih priprema za pravilnu upotrebu artiljerijskih jedinica, kao i dobre organizacije sadejstva između artiljerije i pešadije i artiljerije i tenkova, napad na ovako jako uporište ne bi imao uspeha.

Artiljerijska grupa 8. korpusa, koja je bila dobro popunjena, 6. januara 1945. u s. Kistanju kod Knina, preformirana je u Tešku motorizovanu artiljerijsku brigadu 8. korpusa, od pet diviziona:

1. haubički divizion od dve baterije po 4 haubice 100 mm M. 14/19 i po 1 pt-top 57 mm;
2. haubički divizion od tri baterije po 4 haubice 105 mm M. 18/43 i po 1 pt-top 57 mm;
3. brdski motorizovani divizion od tri baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i jedne pt-baterije od 2 pt-topa 57 mm i 2 pav-topa 20 mm;
4. teški divizion od dve baterije — jedna baterija od 4 haubice 150 mm M. 18 i jedna baterija od 1 top-haubice 152 i 2 topa 105 mm M. 36;
5. protivtenkovski divizion od dve baterije po 4 pt-topa 57 mm, jedne baterije od 4 pt-topa 75 mm „PAK" i jedne baterije od 2 pt-topa 88 mm;

Brdski divizioni dosadanje artiljerijske grupe 8. korpusa ušli su u sastav divizija, tako da su sada divizije 8. korpusa imale divizijsku artiljeriju, sastava:

9. divizija — brdski divizion od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i jedne baterije od 4 topa 76 mm M. 27 (sovjetski trofejni) i 2 pav-topa 20 mm i protivtenkovsku bateriju od 4 pt-topa 47 mm M. 32;

19. divizija — brdski divizion od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i jedne baterije od 4 topa 75 mm M. 15 i protivtenkovsku bateriju od 4 pt-topa 47 mm M. 32;

20. divizija — artiljerijski divizion od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4, jedne haubičke baterije od 4 haubice 100 mm, i protivtenkovsku bateriju od 4 pt-topa 47 mm M. 32 (skica 30).

Po završenoj koncentraciji snaga i izvršenim pripremama, jedinice 8. korpusa — 9,19. i 26. divizija, Tenkovska brigada i delovi artiljerijske brigade — sa 29. divizijom i brdskim motorizovanim divizionom 2. udarnog korpusa — otpočele su 6. februara 1945. koncentričan napad u pravcu Mostara:

— 26. divizija sa Tenkovskom brigadom, na glavnom pravcu udara s. Kočerin — Široki Brijeg — s. Knežpolje. Diviziju je podržavala artiljerijska grupa, sastava: haubička baterija 150 mm, 1. baterija 2. haubičkog diviziona od 4 haubice 105 mm i 3. brdski motorizovani divizion od tri baterije po 4 topa 75 mm i jedne baterije od 2. pt. topa 57 mm i 2 pav-topa 20 mm artiljerijske brigade 8. korpusa, sa VP u rejonu s. Kočerin, s. Galici, s. Seline;

— 9. divizija, uz podršku svog brdskog diviziona od dve baterije po 4 topa 75 mm i jedne baterije od 4 topa 76 mm pravcem s. Vitina — s. Buhovo — s. Knežpolje. Protivtenkovska baterija od 4 pt-topa 47 mm, pridata je brigadama za neposrednu podršku;

— 19. divizija, ojačana 12. brigadom 29. divizije 2. udarnog korpusa, pravcem Ljubuški — s. Čitluk — s. Varda — Mostar, uz podršku brdskog diviziona ove divizije od dve baterije po 4 topa 75 mm i jedne brdske baterije od 4 topa 75 mm i protivtenkovske baterije od 4 pt-topa 47 mm M. 32, koja je pridata brigadama za neposrednu podršku;

— 29. divizija (bez 12. brigade), ojačana jednim bataljonom Tenkovske brigade i brdskim motorizovanim divizionom artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa (bez jedne baterije 75 mm), napadala je: 13. brigadom sa jednom baterijom od 4 topa 75 mm iz 1. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, pravcem s. Buna — Mostar, dok je 10. brigada sa ojačanjima napadala Nevesinje, 14. brigada prodirala pravcem

s. D. Zimlje — Bijelo Polje, a 11. brigada zatvarala pravac od Konjica (skica 30).

Napad na Široki Brijeg otpočeo je 6. februara u 7.00 časova, sa naletom jedne eskadrile aviona i artpripremom u trajanju 30 minuta, koncentracijama vatre pojedinim baterijama na određene im ciljeve. Međutim, plan vatre u artiljerijskoj pripremi napada bio je više improvizovan. Baterijama su određeni ciljevi za gađanje, ali nisu planirane koncentracije vatre diviziona, ni artiljerijske grupe, kao celine, iako su uslovi za osmatranje i upravljanje vatrom bili vrlo dobri. Pa i pored toga, sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je vrlo dobro organizovano i veza (radio i telefonska) dobro funkcionisala. Treba naglasiti da su se radi boljeg sadejstva i neprekidne veze artiljerije sa pešadijom, u štabovima pešadijskih brigada, na glavnom pravcu udara, nalazili artiljerijski oficiri za vezu.

Uz snažnu podršku artiljerije, 26. divizija je ovog dana izbila pred Široki Brijeg, dok su brigade 9. divizije ovladale s. Uzorići i izbile na r. Lišticu, uz vrlo efikasnu podršku artiljerijskog diviziona ove divizije, sa VP u rejonu s. Turčinovići i protivtenkovske baterije 47 mm koja se kretala neposredno iza njihove pešadije.

Napadajući sa severa, 12. brigada 26. divizije izbila je delom snaga u s. Knežpolje, gde je uništila jednu neprijateljsku bateriju, ali je protivnapadom neprijateljskih snaga iz Mostara bila prinuđena da se povuče ka s. Lončaru i na istočne padine Mosora.

Na pravcu Ljubuški — s. Čitluk — s. Varda, 19. divizija, sa 12. brigadom 29. divizije, ovladala je linijom s. Bačevići — s. Krivodo — s. Čule — s. Ljuti Dolac, uz podršku brdskog diviziona 19. divizije, koji je po baterijama pridat pešadijskim brigadama za neposrednu podršku. Protivtenkovska baterija 47 mm pridata je brigadi za praćenje pešadije, duž puta s. Kruševo — s. Čule.

Pošto je noću 6/7. februara inžinjerija izradila prolaze u minskim poljima i žičanim preprekama, napad je nastavljen sutradan u 5.00 časova. Neprekidno podržavane artiljerijom, jedinice 26. divizije su oko 13 časova prodrle u Široki Brijeg i posle žestokih borbi odbacile neprijatelja na liniju Mikuljača (k. 654) — Jastrebinka (tt. 1139). Prodiranje Tenkovske brigade drumom s. Galići — Široki

Brijeg podržavali su pt-topovi, koji su se kretali komunikacijom odmah iza tenkova. Tokom uličnih borbi u Širokom Brijegu pt-topovi su uvučeni u selo i neposrednim gađanjem bunkera i utvrđenih zgrada olakšali zauzimanje Širokog Brijega. Prodiranje 9. divizije preko reke Lištice u. s. Knežpolje vrlo je uspešno podržavao njen brdski divizion, a naročito tokom borbe za k. 399 (Dubrave), gde se neprijatelj ogorčeno branio.

Sutradan 8. februara, 26. divizija je izbila na liniju s. Lukovača — k. 605 — Vasina kosa, na kojoj je odbila više protivnapada neprijatelja i privremeno prešla u odbranu, uz podršku artiljerije iz rejona Mačkovine, s. Zvatić.

Devetnaesta divizija nije uspela da probije neprijateljsku odbranu između Mostarskog blata i reke Neretve sve do 13. februara.

Kad je 8. februara 26. divizija izbila na liniju Lukovača — Vasina kosa, njena artiljerijska grupa po delovima je prebačena na nove vatrene položaje u rejonu s. Zvatić (haubičke baterije), Mačkovine, s. Voštani (3. divizion), sa kojih je uspešno odbijala protivnapade neprijatelja, a haubičke baterije su 8. i 9. februara tukle i rejon rudnika uglja i železničku stanicu u Mostaru, uzimajući elemente po karti. Naročito jaku koncentraciju vatre haubičke baterije i 3. baterija 3. brdskog motorizovanog diviziona ostvarile su 10. februara na otpornu tačku Mikuljaču (tt. 654), gde je neprijatelj imao nešto jače snage.

Po pregrupisavanju snaga, 8. korpus je 13. februara u 7.00 časova, posle jake artiljerijske pripreme, prešao u opšti napad na Mostar.

Posle jake artiljerijske pripreme, uz podršku artiljerijske grupe od dve haubičke, tri brdske i jedne p-t baterije sa VP u rejonu s. Voštani, s. Zvatić, Orovnik, zauzele su jake otporne tačke Jastrebniku, Mikuljaču i Keveljevaču (k. 475) i prodrle u s. Bihoviće i rudnik uglja severno od Mostara. Prodiranje Tenkovske brigade i zauzimanje jake otporne tačke s. Zvonice, gde je bila jedna nemačka četa sa 2 pt-topa 50 m, podržavala je i 3. haubička baterija od 3 haubice 150 mm, dosta preciznom koncentracijom vatre po tačkama otpora na pravcu glavnog udara. Sa-

dejstvo između artiljerije i tenkova bilo je dobro organizovano.

Posle neuspelih pokušaja da noćnim napadima 9. i 10. februara uz podršku jednog artiljerijskog diviziona likvidira nperijatelja u Nevesinju, 10. brigada 29. divizije, ojačana sa dva bataljona 14. brigade, tenkovskim bataljonom (7 tenkova) južne grupe Tenkovske brigade i snažnom artiljerijom, u 14.00 časova 13. februara ponovo je izvršila napad na Nevesinje.

Napad na Nevesinje podržavala je artiljerijska grupa, sastava: artiljerijski divizion 29. divizije (tri baterije po 4 topa 75 mm i jedna baterija od 3 topa 75 mm), haubički motorizovani divizion artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa (jedna baterija od 2 haubice 149 mm i jedna protivtenkovska baterija od 3 pt-topa 57 mm), kao i jedna pt-baterija od 3 topa 57 mm 1. motorizovanog diviziona ove artiljerijske grupe. Za neposredno praćenje tenkova angažovana je protivtenkovska baterija od 4 pt-topa 57 mm južne grupe 1. tenkovske brigade. Tako je artiljerijska grupa imala svega 27 oruđa i stavljena pod komandu komandanta diviziona 29. divizije. Artiljerijska grupa je blagovremeno postavljena na određene VP u rejonu s. Ziljevo, s. Ratkovići, Ciganski dol, Dugo polje, tako da je većina baterija određene ciljeve gađala neposredno sa daljine 1—2,5 km. Artiljerijska priprema napada izvršena je od 14.00—16.00 časova što je omogućilo da naša pešadija dođe na jurišni položaj, a po završenoj artpripremi da snažnim jurišem prodre u grad, u kome su nastavljene ulične borbe sve do 5.00 časova 14. februara, kada je Nevesinje očišćeno od neprijatelja. Neprijateljski delovi koji su pokušali da se iz Nevesinja probiju ka Mostaru, razbijeni su u rejonu Bišine. Tako Nemci iz rejona Nevesinje, Bišina nisu ništa izvukli od teškog naoružanja, već su zaplenjene 3 haubice 105 mm, 4 brdska topa 75 mm i 4 pt-topa 47 mm, sa oko 3.500 granata raznog kalibra.

Posle prikupljanja i sređivanja jedinica 8. korpusa, napad na Mostar je nastavljen u zoru 14. februara na čelom frontu. Artiljerijska grupa za podršku 26. divizije na glavnom pravcu udara blagovremeno je posela naredne vatrene položaje: 3. baterija haubica 150 mm u rejon Grma, 1. baterija (haubica 105 mm) u rejonu Mačkovine,

a 3. brdski motorizovani divizion 75 mm u rejon s. Mećine, s. Zovnica. Sa osmatračnicama na Mikuljači bili su vrlo povoljni uslovi za osmatranje dejstva artiljerije sve do Mostara. Glavni ciljevi za dejstvo ove artiljerijske grupe bila su neprijateljske baterije u gradu, koje su pokušavale da jakom vatrom zaustave prodiranje 26. divizije i tenkova u grad. Naročito su bile aktivne baterije 105 mm, sa VP u severnom logoru u Mostaru, koje su stalno držale pod vatrom put s. Zovnica — Mostar, kojim su prodirali tenkovi. Uspešnim neutralisanjem neprijateljskih baterija i drugih vatrenih sredstava u rejonu Huma (k. 426), železničke stanice i na severnoj periferiji Mostara, omogućeno je brzo prodiranje jedinica 26. divizije koje su sa Tenkovskom brigadom oko 13 časova upale u zapadni deo grada i zajedno sa tenkovima izbile na desnu obalu Neretve, onemogućivši neprijatelju da poruši mostove u gradu. Posle čišćenja zapadnog dela grada do Neretve, tenkovi su oko 18 časova ovog dana, pod zaštitom jake artiljerijske i mitraljeske vatre, prodrli preko mosta u istočni deo grada. Za tenkovima su se preko mostova odmah prebacile brigade 26. divizije. Zajedno sa Tenkovskom brigadom i 19. divizijom, koja se preko Varde, uz podršku svog artiljerijskog diviziona, probila u južni deo grada, one su do 19 časova 14. februara potpuno očistile Mostar od neprijatelja.

Dok su 16. i 19. divizija vodile borbe na prilazima Mostaru i u samom gradu, 9. divizija vršila je napad na odseku s. Raštani, s. Drežnica, kako bi uz podršku svog brdskog diviziona odsekle Mostar od pozadine.

Gonjenje preostalih neprijateljskih delova koji su se iz Mostara povlačili dolinom Neretve, podržala je jedna baterija 3. brdskog motorizovanog diviziona sa VP u rejonu Crveni Han, a po ovlađivanju Bijelim Poljem, tamo je prebačen brdski motorizovani divizion 26. divizije, odakle je uspešno gonio neprijatelja vatrom. Kasnije je isturio jednu bateriju u visini s. Pometenika, koja je uspešnom vatrom tukla neprijateljske delove u Drežnici, sve dok nije bila zauzeta 16. februara oko 15 časova.

Po oslobođenju Mostara i zauzimanju Drežnice, gonjenje neprijatelja ka Ivan-Sedlu nastavile su jedinice 29. divizije, ojačane delovima artiljerijske grupe 2. udar-

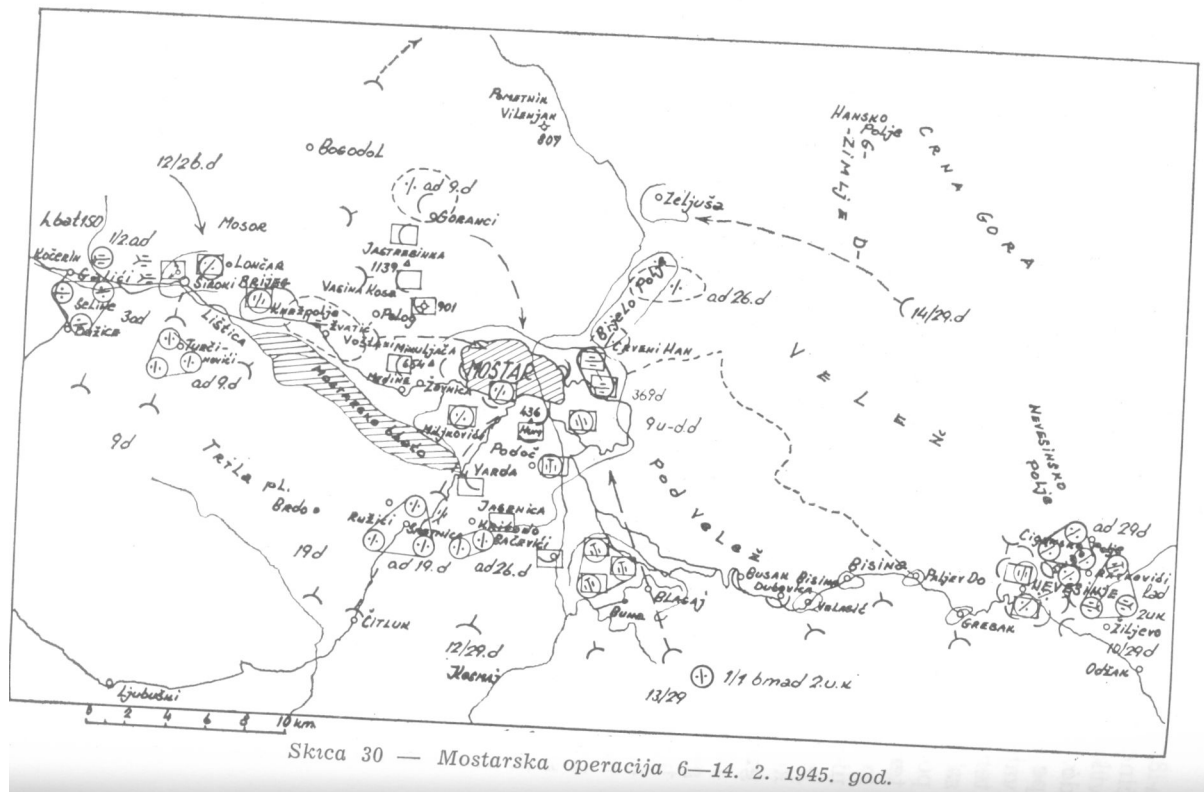

Skica 30 — Mostarska operacija 6—14. 2. 1945. god.

nog korpusa, a jedinice 8. korpusa su orijentisane prema Liki.[45]

Neprijatelj je u artiljerijskom smislu odbranu Mostara dobro organizovao. Na vreme je reperisao zemljište i solidno utvrdio vatrene položaje svojih baterija. Međutim, prema broju oruđa i količini municije kojom je raspolagao, vatra njegove artiljerije nije bila naročito efikasna. Iako je imao pripremljene koncentracije vatre divizionima, pokretne i nepokretne vatre na svim prilazima Mostaru i uslove da ih izvrši, on u celoj operaciji nije izvršio nijednu snažniju koncentraciju vatre sa više baterija ili diviziona, već je ciljeve tukao pojedinim baterijama.

Prema odnosu snaga, planiranju, silini udara, složenosti manevra i tempu nastupanja, mostarska operacija spada u red dejstava savremene armije, moderno naoružane i umešno rukovođene. Grupisanje i upotreba artiljerije 8. korpusa odgovarali su operativnoj zamisli operacije i konkretnim uslovima za njeno izvođenje, s obzirom na karakteristike ovog krševitog i ispresecanog zemljišta, delimično pokrivenog velikim snegom, sa velikim snežnim nametima i oskudnog u dobrim komunikacijama.

Sadejstvo artiljerije sa pešadijom i tenkovima, kao i komandovanje i upravljanje vatrom artiljerije bili su vrlo dobro organizovani i tokom operacije ostvarivani. Artiljerija je od početka do završetka operacije uspešno dejstvovala i krčila put pešadiji i tenkovima, prateći ih vatrom i pokretom, ulažući ogromne napore u savlađivanju besputnog zemljišta, a mestimično i velikih snežnih nameta. Za brzo prebacivanje baterija i čitavih diviziona na naredne vatrene položaje, veliku pomoć su ukazale i inžinjerijske jedinice, koje su na vreme opravljale porušene mostove i puteve.

[45] Isto, k. 526, br. per, 1—4, 4—1, 5—1, 6—1, 7—1, 9—1, 10—1, 13—1, 16—1, 17—1, 3—2, 4—2, 8—2, 10—3, 12—3, 13—3, 16—3, 33—3, 40—3, 41—3; k. 1103, br. reg. 1—1, 3—1, 4—1, 1—3, 2—3; k. 1147/1, br. reg. 5—10; Oslobodilački rat, druga knj., str. 523—529; Ante Banina, general-major: „Mostarska operacija", Vojno delo, br. 2/49, str. 58—81; Karei Levičnik, general-major: „Artiljerija VIII korpusa u Mostarskoj operaciji", Artiljerijski glasnik, br. 6/51, str. 9—22; Vojin Popović, kapetan: „Oslobođenje Nevesinja", Vojnoistorijski glasnik, br. 2/51, str. 83—99. Hronologija, str. 1039, 1067, **1068.**

Komanda artiljerije korpusa, u početku operacije nije planirala jake koncentracije vatre sa više baterija i diviziona na ključne objekte neprijateljske odbrane, **prema** postojećim uslovima i mogućnostima. Međutim, upućivanjem artiljerijskih oficira-osmatrača sa sredstvima za **vezu** u štabove divizija i u štabove pešadijskih brigada, kao i u štab Tenkovske brigade, a tenkovskih radio-telefonista sa oklopnim kolima kod artiljerije, bilo je omogućeno ne samo upravljanje vatrom artiljerije već i brzo izvršavanje koncentracije vatre i precizno gađanje artiljerije u toku operacije. Dobrim izborom osmatračnica i uspešnom organizacijom veze i osmatranja, komanda artiljerije korpusa stalno je bila u toku situacije i blagovremeno uticala da artiljerija, na glavnom pravcu udara korpusa, brzo i precizno otvara vatru prema zahtevu pešadije i tenkova.

Snabdevanje artiljerije municijom bilo je vrlo dobro organizovano. U ovoj operaciji artiljerija 8. korpusa je utrošila oko 1,5 bk municije. Najviše municije utrošio je 3. brdski motorizovani divizion artiljerijske brigade 8. korpusa, koji je kao vrlo pokretljiv bio najviše i angažovan.

Posebno treba istaći veoma brzu koncentraciju glavnih snaga 8. korpusa (19. i 26. divizije, Tenkovske brigade i delova artiljerijske brigade), koje su u vremenu od 31. januara do 24 časa 3. februara prebačene sa prostorije Knin, Zadar, Šibenik na prostoriju s. Kočerin, Vrgorac, Imotski, prevalivši oko 250 km po dosta slabim putevima. Prevoženje trupa, štab 8. korpusa je pravilno organizovao, mobilizacijom svih prevoznih sredstava u Dalmaciji. Znatan broj jedinica prebacila je i Mornacira NOVJ. Artiljerijski divizion 19. divizije, koji se 31. januara nalazio u Zemuniku, brodom je prevezen do Podgore, odakle su oruđa do očekujućeg položaja prebačeni kamionima divizije, a ljudstvo sa konjima peške, suvim. Artiljerijski divizion 9. divizije, koga je za ovu diviziju formirala artiljerijska grupa, odnosno artiljerijska brigada 8. korpusa, prebačen je brodom iz Pakoštana, kod Biograda na moru, do Baških Voda, a odatle suvim u sastav divizije.

Brzom koncentracijom snaga 8. korpusa neprijatelj je iznenađen, tako da nije uspeo da na vreme u Mostar dovede pojačanje iz Sarajeva. Neprijatelj je u mostarskoj

operaciji imao znatne gubitke. Pored ostalog, zaplenjeno ie ili uništeno oko 95 topova raznog kalibra i nekoliko skladišta municije.

REORGANIZACIJA ARTILJERIJE 2. UDARNOG KORPUSA

Po završetku mostarske operacije, u kojoj je 29. udarnih divizija zaplenila veći broj artiljerijskih oruđa, izvršena je reorganizacija artiljerije i formirane artiljerijske brigade:

— artiljerijska brigada 29. divizije (1. marta 1945) u Bijelom Polju kod Mostara, sastava: štab brigade (komandant—major Tripo Bjelica, politički komesar—major Slavko Durić); 1. divizion od tri baterije po 2 pt-topa 57 mm i 2. i 3. divizion od po dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4;

F — artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa (10. marta u s. Trnovu, kod Sarajeva) od 1. brdskog motorizovanog i 3. haubičkog diviziona dotadanje korpusne artiljerijske grupe. Divizioni su popunjeni tako da je artiljerijska brigada bila sastava: štab brigade (komandant—poručnik Zdravko Aleksandrić, politkomesar—major Novo Šaranović), 1. brdski motorizovani divizion od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i jedne baterije od 4 pt-topa 57 mm, i 3. haubički divizion od četiri baterije (1. baterija od 2 haubice 149 mm, 2. baterija od 2. haubice 100 mm i 2 haubice 105 mm, 3. baterija od 4 haubice 105 mm i 4. baterija od 3 pt-topa 75 mm i 1 pt-topa 57 mm);

— artiljerijska brigada 37. divizije formirana je u vremenu od 8 do 23. aprila 1945. u s. Strpcima, kod Priboja. Njena tri diviziona formirana su od brdske baterije (2 tepa 75 mm M. 34 37. divizije, jedne baterije od 4 topa 75 mm M. 34 brdskog diviziona i jedne baterije od 4 topa 75 mm M. 1—4 iz 1. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa, koje su bile pridate ovoj diviziji za vreme dejstva u Sandžaku i prema Sarajevu, stim da se kasnije još popune zaplenjenim oruđima.[46]

[46] Arh. VII, k. 1147/1, br. reg. 2—10; 3—10; k. 1259, br. reg. 2—12; k. 397, br. reg. 2—14; k. 1254, br. reg. 4—1, 5/1; Hronologija, str. 1070, 1081, 1094.

C. UPOTREBA ARTILJERIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA JUGOSLOVENSKE ARMIJE ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE
(20. 3—9. 5. 1945)

Do početka završnih operacija Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, artiljerija je brojno znatno ojačala i organizacijsko-formacijski se učvrstila. U ofanzivnim operacijama za oslobađanje Makedonije, Crne Gore, Sandžaka, Dalmacije i Hercegovine, kao i na sremskom frontu, u Baranji i dolini Drine, kao i u dejstvima u dubokoj pozadini neprijatelja, artiljerija je stekla još više borbenog iskustva, osposobljavajući i mlade artiljerijske jedinice za složenije borbene zadatke u predstojećim operacijama.

U višemesečnom periodu, od oslobođenja do početka završnih operacija u većini divizija bile su formirane artiljerijske brigade i samostalni divizioni kao divizijska artiljerija, dok su u nekim divizijama bili formirani samostalni divizioni kao divizijska artiljerija. U korpusima odnosno armijama formirane su artiljerijske brigade kojima su ojačavane divizije u prvom ešelonu. Slično je stanje bilo i kod korpusa koji su dejstvovali u dubokoj pozadini neprijatelja, s tim što su njihove artiljerijske jedinice raspolagale manjim brojem oruđa. Većina artiljerijskih brigada i samostalnih diviziona popunjena je modernim artiljerijskim oruđima i organizovane po principima savremene armije. Sve artiljerijske jedinice su bile stručno dovoljno osposobljene, a moralno-političko stanje starešinskog i boračkog sastava bilo je na zavidnoj visini, tako da je artiljerija bila u stanju da izvršava sve zadatke i u složenim dejstvima savremene armije.

UPOTREBA ARTILJERIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA 4. ARMIJE

U sklopu opšteg plana završnih operacija Jugoslovenske armije, završne operacije snaga 4. armije dolinom Une, preko Like i Gorskog kotara, ka Trstu, otpočele su

20 marta 1945.[47] U toku operacija, 4. armija je privukla na sebe i nemački 97. armijski korpus iz Istre i Slovenačkog primorja, što je olakšalo savezničku ofanzivu prema severnoj Italiji.

Pre početka završnih operacija, 1. marta je 8. korpus preimenovan u 4. armiju, sastava: 9, 19, 20. i 26. divizija, I. tenkovska brigada, Inžinjerijska brigada i Artiljerijska brigada, sa protivtenkovskim i protivavionskim divizionom. Istog dana je NOV i POJ preimenovana u Jugoslovensku armiju, Vrhovni štab u Generalštab Jugoslovenske armije, a Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba u Komandu artiljerije Jugoslovenske armije.

U vreme formiranja 4. armije formiranje artiljerijskih jedinica bilo je uglavnom završeno. One su bile dobro organizovane i organizacijsko-formacijski učvršćene. Kroz redovnu nastavu, koja je ubrzano izvođena, kad god su borbene situacije to dozvoljavale, kao i u svakodnevnim borbama, a naročito u kninskoj i mostarskoj operaciji, artiljerijski kadar je bio stekao dragocena iskustva za upotrebu artiljerije u svim situacijama i složenim dejstvima jačih snaga. On je bio potpuno osposobljen za upravljanje vatrom artiljerije u složenim dejstvima, a jedinice pripremljene za izvršavanje svih zadataka savremene artiljerije da ulože maksimalne napore u borbi za konačno oslobođenje zemlje. Divizije 4. armije imale su organizovanu divizijsku artiljeriju, koju su činili po jedan jednorodni ili mešoviti artiljerijski divizion, ali je najveći broj ovih bio popunjen topovima 75 mm i ponekom baterijom 100 mm raznih modela. Za protivtenkovsku odbranu i neposredno praćenje pešadije svaka divizija je imala i po jednu pt-bateriju od po 4 topa 47 mm. Većina divizija je imala i po jedan vod ili bateriju protivavionskih topova 20 mm dok su sve divizije bile dobro popunjene minobacačima 81 mm. U toku operacije artiljerijske jedinice su pojačavane zaplenjenim oruđima, koja su odmah u borbi upotrebljavana, a formirane su i nove

[47] U početku operacije štabu 4. armije su u operativnom pogledu potčinjeni 11. "korpus (13, 35. i 43. divizija), 7. korpus (15. i 18. divizija) i 9. korpus (30. i 31. divizija) i divizija „Garibaldi Natizone", koji su izvodili ofanzivna dejstva u pozadini neprijateljskog fronta i na taj način joj sadejstvovali.

baterije u divizionima. Tako je već 22. marta u artiljerijskom divizionu 26. divizije formirana i 3. baterija od 3 haubice 105 mm M. 18/43 koje su zaplenjene na položaju Mamac, severno od D. Lapca. Artiljerijski divizioni u divizijama bili su na konjsku vuču i tovarenje, osim artiljerijskog diviziona 26. divizije (dve baterije 75 mm M. 1—4 i jedna baterija haubica 105 mm M. 18/43) koji je bio motorizovan. Artiljerijski divizioni korpusa, čiji su štabovi u toku operacije rasformirani, ušli su u sastav divizija 4. armije.

Neposredno pod komandom komande artiljerije 4. armije, (komandant Karei Levičnik, politkomesar Ilija Radaković), nalazila se teška motorizovana artiljerijska brigada 4. armije (komandant Franc Misjak, politkomesar Nikica Zenić), sastava:

1. haubički divizion od dve baterije po 4 haubice 100 mm M. 14/19 i po 1 pt-top 57 mm. Koncem aprila u ovom divizionu je formirana i 3. baterija od 4 haubice 105 mm;

2. haubički divizion od tri baterije po 4 haubice 105 mm M. 18/43 i po 1 pt-top 57 mm;

3. brdski motorizovani divizion od tri baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i jedne protivtenkovske baterije od 2 pt-topa 57 mm i 2 pv-topa 20 mm;

4. teški divizion od dve baterije — jedna baterija od 4 haubice 150 mm M. 18 i jedne baterije od 1 top-haubice 152 mm i 2 topa 105 mm M. 36. Po oslobođenju Bihaća u sastav ove baterije ušao je i 1 top 150 mm M. 18 koji je zaplenjen u Bihaću;[48]

5. protivtenkovski divizion od dve baterije po 4 pt--topa 57 mm, jedne baterije od 4 pt-topa 75 mm „PAK" i jedne baterije od 2 pt-topa 88 mm. Kasnije su tokom operacije u sastav ove baterije ušla još 3 pt-topa 88 mm, pošto su opravljena i kompletirana u artiljerijskoj radionici 4. armije;

6. protivavionski divizion od tri baterije po 8-pav topova 20 mm (jednocevni) i jedne baterije od 2 **pav**-topa 20 mm (četvorocevni).

[48] Ovaj top se čuva u muzeju JNA u Beogradu na Kalemegdanu u kome se čuvaju primerci i svih drugih oruđa zaplenjenih u NOP-u.

Sve jedinice u artiljerijskoj brigadi bile su motorizovane, ali nije bilo dovoljno motornih vozila da bi se brigada'kao celina mogla istovremeno pokrenuti. Zbog toga su pojedine baterije u divizionima izvlačene na vatrene položaje po delovima.

Po izbijanju na Rečinu, u sastav artiljerijske brigade 4. armije ušao je 23. aprila i novoformirani motomehanizovani artiljerijski divizion od tri baterije od po 3 samohotke „šerman" i jedna baterija od 4 samohotke „stjuart", primljene od zapadnih saveznika. Odmah po završenom formiranju divizion je upotrebljavan u borbama na Rečini.

PROBOJ FRONTA U ISTOČNOJ LIKI I PRODOR U BIHAĆ

Pred frontom 4. armije neprijatelj je do 17. marta organizovao odbranu položaja G. Lapac — Udbina sa 373. legionarskom i 10. ustaško-domobranskom divizijom i više samostalnih jedinica, sa oko 70 artiljerijskih oruđa, dok su položaje s. Podlapac — Lički Osik — Gospić — Karlobag branile 392. legionarska i 11. ustaško-domobranska divizija, sa više samostalnih jedinica i oko 80 artiljerijskih oruđa. Sve ove snage bile su pod komandom štaba nemačkog 15. brdskog armijskog korpusa. Kako na prednjem položaju, tako i na položajima u dubini, neprijatelj je odbranu organizovao u grupnom sistemu, sa nizom otpornih tačaka za kružnu odbranu, izrađenih u vidu polustalne i poljske fortifikacije, a koristio je i objekte stalne fortifikacije u rejonima gde su ovi od ranije postojali.

Posle završenog grupisanja snaga i izvršenih priprema u vremenu od 15. do 19. marta, jedinice 4. armije su do zore 20. marta 1945. zauele polazne položaje i ovog dana u 6.30 časova otpočele napad (skica 31):

26. divizija, sa dva bataljona tenkovske brigade, opštim pravcem Dobro Selo — G. Lapac — D. Lapac — s. Nebljusi. Po prelasku Une kod Martin-Broda, 8. brigada 20. divizije, pridata 26. diviziji, dejstvovala je pravcem s. Vrtoče -— s. Ripač — Bihać. Napad 26. divizije, koja se nalazila na glavnom pravcu udara armije, podržavala je desna artiljerijska grupa, sastava: artiljerijski divizion 26.

divizije od dve motorizovane baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4, artiljerijski divizion 9. divizije od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i jedne baterije od 4 topa 76 mm M. 27, 1. baterija 2. haubičkog diviziona od 4 haubice 105 mm M. 18/43 i 1. baterija 4. teškog diviziona od 4 haubice 150 mm M. 18 — svega 16 topova 75 mm, 4 topa 76 mm 4 haubice 105 mm i 4 haubice 150 mm — sa VP u rejonu Dobro Selo, s. Doljane, s. Marci, Brežine. Ova artiljerijska grupa bila je pod komandom komandanta artiljerijske brigade 4. armije, čija je osmatračnica bila u rejonu Lisca (tt. 988), gde se nalazio štab 26. divizije i komandant artiljerije 4. armije. U početku napada, u ovom rejonu su bile i osmatračnice komandanata diviziona i komandira baterija ove artiljerijske grupe, što nije bilo preporučljivo, jer se nagomilavanje artiljerijskih osmatračnica moglo izbeći, utoliko pre što je mreža veza (telefonska i radio) bila potpuno razvijena;

20. divizija, bez 8. brigade, pravcem Klapavica — Kuk (k. 1193) — s. Dnopolje — Banov vrh (k. 937) — s. Nebljusi, sadejstvujući 26. diviziji presecanjem komunikacije D. Lapac — Nebljusi i s. Nebljusi — Bihać. Napad je podržavao artiljerijski divizion 20. divizije od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 sa VP u rejonu Sarajevo, k. 1103, Klade. Zbog slabosti i iznurenosti zaprežnih konja, 3. baterija ovog diviziona od 4 haubice 100 mm M. 14/19 nije se mogla izvući na VP, pa je ostala dublje u pozadini;

19. divizija, ojačana sa dva bataljona 1. tenkovske brigade i sa dva diviziona artiljerijske brigade 4. armije, opštim pravcem s. Komić — Udbina — s. Jošane — s. Bijelo Polje — Korenica (Titova Korenica), upućujući deo snaga u pravcu Prijeboja za spajanje sa delovima 4. hrvatskog korpusa. Za podršku 19. divizije artiljerija je podeljena tako da je 1. haubički divizion artiljerijske brigade 4. armije od dve baterije 100 mm M. 14/19 sa VP u rejonu Leskovac (tt. 811), Kutnovac, k. 751, podržavao 5. brigadu koja je zajedno sa jednim tenkovskim bataljonom napadala na Udbinu sa istoka, juga i zapada; 3. brdski motorizovani divizion artiljerijske brigade 4. armije, od tri baterije topova 75 mm M. 1—4 sa VP u rejonu Čankovac Selo, Cuković, k. 786, podržavao je 6. brigadu, koja

ie zajedno sa jednim tenkovskim bataljonom napadala nravcem Oštra strana (k. 911) — s. Mekinjar — s. Jošane, a divizijski divizion topova 75 mm M. 1—4 (bez jedne baterije) sa VP u rejonu Košare, k. 845, podržavao je 14. brigadu na pravcu Koviljača (k. 868) — Ljutica (tt. 948) — s. Bunić;

5. prekomorskoj brigadi, koja je u rejonu Ribnika sprečavala prodiranje neprijatelja pravcem Gospić — Gračac, pridata je jedna brdska baterija 75 mm M. 1—4 iz artiljerijskog diviziona 19. divizije i vod protivtenkovskih topova 57 mm iz artiljerijske brigade 4. armije.

Za zaštitu komandnog mesta štaba 4. armije u Gračacu određena je jedna protivavionska baterija od 8 pav-topova 20 mm, a za zaštitu mosta kod Obrovca jedna pav-baterija od 8 pav-topova 20 mm, dok su ostale baterije 6. protivavionskog diviziona 4. armije bile još u formiranju i očekivale popunu motornim vozilima za transportovanje oruđa i municije.

Protivtenkovske baterije 47 mm, u sastavu divizija, pridate sa pešadijskim brigadama za neposredno praćenje pešadije i tenkova, na glavnom pravcu napada divizija.

Kao artiljerijska manevarska grupa, neposredno pod komandom komandanta artiljerije 4. armije u rejonu s. Otrić, zadržana je 2. baterija 4. teškog diviziona od 2 dugačka topa 105 mm M. 36 i 1 top — haubica 152 mm i vod od 2 topa 57 mm iz artiljerijske brigade 4. armije. Za 2. i 3. bateriju 2. haubičkog diviziona 105 mm i za 4. bateriju od 2 pt-topa 88 mm 5. protivtenkovskog diviziona artiljerijske brigade 4. armije nedostajala su motorna vozila, pa se ove baterije u početku operacije nisu mogle upotrebiti.

Napadu je prethodila artiljerijska priprema od 6.30 do 7.00 časova, koncentracijama vatre za neutralisanje žive sile i vatrenih sredstava neprijatelja u rejonu k. 691, s. Borićevac, k. 602, Drenova Gl. (k. 614), G. Lapac, k. 671 i na neprijateljske baterije u rejonima Malta i Mamac, na pravcu napada 26. divizije. Artiljerijska vatra u toku pripreme napada bila je dovoljno tačna i efikasna. Uspešna artiljerijska priprema napada izvršena je istovremeno i na pravcu napada 20. i 19. divizije.

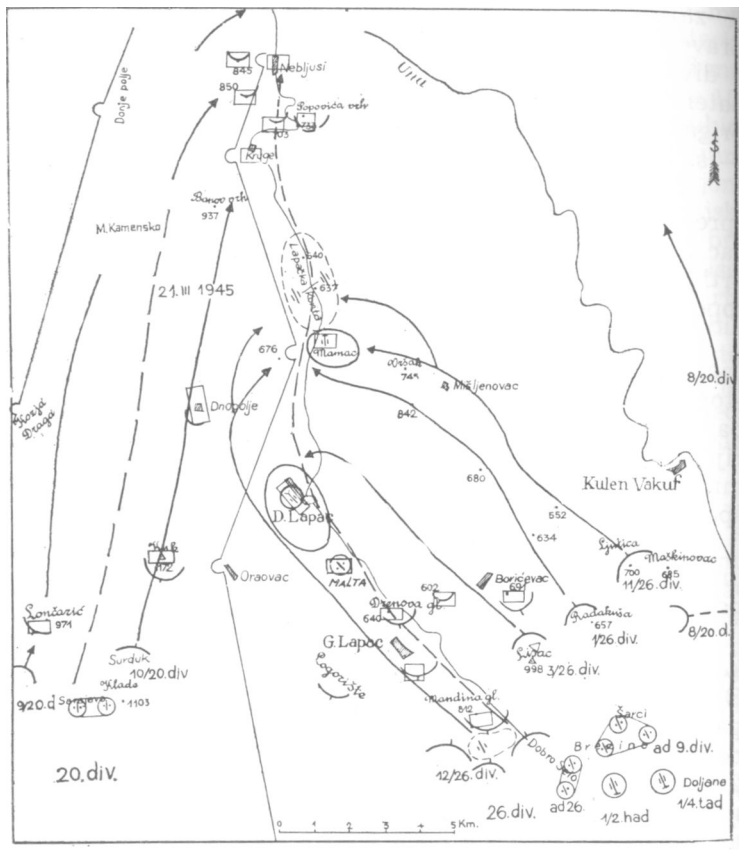

Skica 31 — Proboj fronta Boričevac — G. Lapac — Lončarić 20. i 21. 3. 1945. god.

Podržane jakom vatrom artiljerije i tenkovima, jedinice 26. divizije su posle žestoke dvočasovne borbe razbile neprijatelja na prednjem kraju odbrane i nastavile prodiranje u dubinu.

Za slamanje neprijateljskog otpora u rejonima D. Lapac, s. Divpolje, Mamac, delovi artiljerijske grupe su još pre podne ovog dana prebačeni na nove vatrene položaje u rejonu Dobro Selo, Mandina glava. Pošto se oko 14 ča-

sova oslobodile D. Lapac, gde je zaplenjena velika količina ratnog materijala, a oko 16 časova izbile i na Mamac, jedinice 26. divizije su do mraka istog dana izbile pred s Nebljuse. Prodiranje pešadije i tenkova artiljerija je uspešno pratila vatrom i pokretom.

Sutradan, 21. marta, desna artiljerijska grupa je od 8.00 časova sa VP u rejonu Lapačka korita, k. 673, k. 640, jakim koncentracijama vatre na Popovića vrh (k. 733), k. 703, k. 850, k. 845 i u rejonu s. Nebljuse, uspešno podržavala jedinice 26. divizije, koje su do podne oslobodile s. Nebljuse i pred mrak izbile na liniju Užljebić (k. 532) — s. Užljebić — Debeli vrh (k. 968) — Miletin vrh (k. 1078).

Na pomoćnom pravcu napada 4. armije, 19. divizija je uz snažnu podršku artiljerije brzo razbila neprijatelja na prednjem kraju odbrane i nastavila energično prodiranje u dubinu. Njena 5. brigada, podržavana tenkovskim bataljonom i 1. haubičkim divizionom, napala je Udbinu sa istoka i zapada i prisilila neprijatelja da pod borbom odstupa preko Plješevice ka Malom Kamenskom, jer je 6. brigada 19. divizije, uz podršku tenkovskog bataljona i 3. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske brigade 4. armije, do 13 časova izbila u s. Jošane, presekla odstupnicu za Korenicu i do mraka 20. marta izbila na liniju Vršeljak (k. 751) — Debelo brdo (tt. 941). Po razbijanju neprijatelja na Ljutici (tt. 948) i Rosandića visu (k. 957), 14. brigada, uz efikasnu podršku brdskog diviziona 19. divizije, do mraka ovog dana zauzela je s. Bunić, a sutradan, 21. marta, Korenicu i u rejonu s. Vrela spojila se sa 3. brigadom 8. divizije 4. korpusa, koja je u ovaj rejon prodrla preko Prijeboja. Izbijanje 8. divizije na liniju s. Papari — s. Baljevac i 7. divizije 4. korpusa na liniju s. Turija — s. Zlopoljac, severozapadno od Bihaća, podržavala je artiljerijska brigada 4. korpusa od jednog haubičkog diviziona i jednog poljskog diviziona.

Dok su glavne snage 4. armije prodirale ka Bihaću i Korenici, (skica 32), levi bok armije obezbeđivala je 13. divizija 11. korpusa, koja je nastupala uz podršku jedne baterije svog artiljerijskog diviziona, koji je bio u toku formiranja, širokim frontom sa linije Karaula (k. 828) — s. Mogorić ka komunikaciji s. Bunić — Lički

Osik — Gospić. Izbijanjem 1. brigade 13. divizije u s. Ljubovo, presečena je komunikacija s. Bunić — Lički Osik i sprečeno neprijateljskim snagama iz sastava 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije (oko pet bataljona) da se 24. marta iz Otočca i Perušića probiju ka Bihaću, na koji su već napadale jedinice 4. armije.

Napad 4. armije podržavala je i saveznička avijacija bombardovanjem rejona Gospić, s. Nebljuse, s. Skočaj, s. Zavalje, s. Megar, Bihać i s. Otoku i neprijateljske kolone na putu Nebljusi — Bihać. Avijacija je bombardovala i neke železničke stanice u pozadini neprijatelja.

Za odbranu Bihaća sa juga neprijatelj je uredio za odbranu položaje Drenovača (tt. 579) — Krastik (k. 705) — Vršak (k. 690) — Lisina (k. 626) Na Drenovači je izradio bunkere od betona i organizovao je za kružnu odbranu.

Izbijanjem 26. divizije pred Drenovaču južno od Bihaća i 8. brigade 20. divizije u Duboko Polje, na komunikaciji Vrtoče — Bihać, a 4. korpusa na liniju s. Baljevac — s. Turija Majdan, neposredno je ugrožena odbrana Bihaća.

Ujutru, 22. marta, nastupanje ka Bihaću su otpočele:

26. divizija sa juga, pravcem s. Užljebić — Drenovača — Bihać, a 8. brigada 20. divizije, koja joj je pridata, sa jugoistoka pravcem Duboko polje — s. Ripač, s. Pritoka;

4. korpus, uz podršku svoje artiljerijske brigade sa VP u rejonu s. Lipari, sa severozapada, sa glavnim snagama na levom krilu, pravcem s. Zlopoljac — s. Pokoj.

Za podršku 26. divizije u napadu na Drenovaču, artiljerija je posela nove VP: 1. baterija 2. haubičkog diviziona i 1. baterija 4. teškog diviziona u rejonu s. Krute, k. 703, k. 733, a brdski divizion 26. divizije i brdski divizion 9. divizije u rejonu južno od Nebljuske Gorice i dejstvovali jakim koncentracijama vatre na Drenovaču, Željeznu glavu (k. 774), Hrastik (k. 705) Vršak (k. 690) i Lisinu (k. 626) i tenkovima, 1. proleterska dalmatinska brigada je zauzela položaje Hrastik i Vršak i do mraka 22. marta izbila na liniju Lisina — Miljanovac, dok frontalni napad 11. brigade na Drenovaču ovog dana nije uspeo. Sutradan ujutru artiljerija je sasredila vatru na Drenovaču, nakon čega je oko 7 časova 11. brigada ovla-

dala ovim objektom i podržavana artiljerijom, nastavila gonjenje neprijatelja preko Gradine (k. 505).

Za podršku brigada 26. divizije u gonjenju neprijatelja ka Bihaću, tokom 23. marta 1. baterija 4. teškog diviziona je dejstvovala sa VP u rejonu s. Užljebić, a 1. baterija 2. haubičkog diviziona artiljerijske brigade 4. armije i brdski divizioni 26. i 9. divizije sa VP u rejonu Gradna (k. 505), s. Miljanovac. Dejstvom sa ovih položaja artiljerija je snažnom koncentracijom vatre više baterija razbila i neprijateljske delove koji su se povlačili komunikacijom od s. Ripač prema Bihaću. Koncentracijom vatre na s. Golubić, s. Orljane, Ribičku glavicu (k. 355), s. Vinicu, s. Ribić i na Bihać, neprijatelju su naneti osetni gubici i poljuljan njegov moral za dalju odbranu. Artiljerijska vatra je bila dovoljno tačna, iako su neke baterije dejstvovale na pojedine ciljeve i krajnjim dometom.

Neposredni napad na Bihać nastavljen je sutradan 24. marta, uz podršku artiljerije, koja je blagovremeno prebačena na nove VP u rejonu sela M. i V. Skočaj (oko 5 km južno od Bihaća). Sa ovih položaja artiljerija je uspešno tukla i neprijateljske delove na komunikaciji Bihać — Bosanska Krupa i na komunikaciji Bihać — Ostrožac. Naročito jaku vatru artiljerija je sasredila na s. Vinicu, s. Založje i s. Pokoj, gde su se nalazile znatne snage neprijatelja, kao i na neprijateljsku bateriju u rejonu s. Bakšaiš, koja je brzo neutralisana.

Posle snažne koncentracije vatre artiljerije na vrlo jaku otpornu tačku Somišlje (k. 447), oko 1,5 km južno od Bihaća, 1. proleterska brigada 26. divizije je na juriš zauzela Somišlje. Goneći neprijatelja u stopu, zajedno sa delovima 8. divizije, uz neprekidnu podršku artiljerije, ona je brzo prodrla u zapadni deo grada. Pokušaj pešadijskih delova da uz podršku tenkova probiju u istočni deo grada nije uspeo, jer su Nemci u poslednjem trenutku porušili most na Uni u Bihaću. Desno od 1. proleterske dalmatinske brigade, 11. dalmatinska brigada je izbila na reku Unu kod s. Jezera, dok je 8. brigada 20. divizije, na desnoj obali Une, zadržana jakom vatrom neprijatelja, sa linije s. Čeklije — Ribička glavica (k. 355), koje nije mogla zauzeti bez podrške artiljerije.

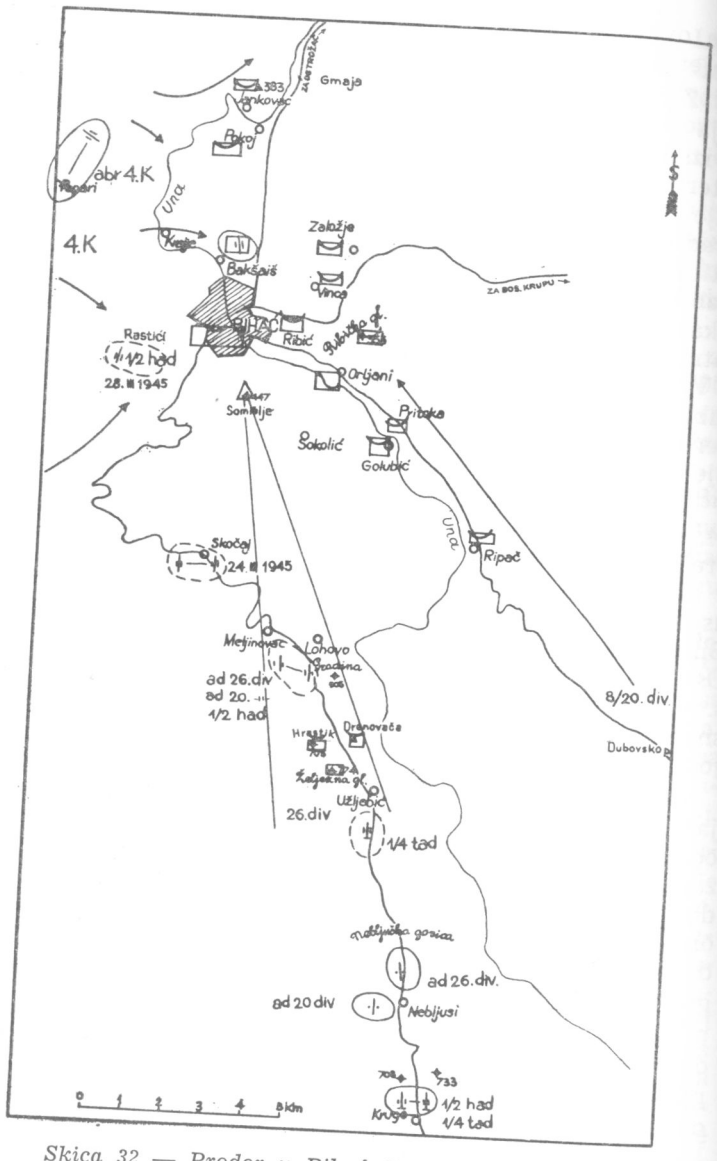

Skica 32 — Prodor u Bihać 22—28. 3. 1945. god.

Pošto je uz snažnu podršku artiljerijske brigade forsirala Unu na odseku s. Kralje — s. Vrkašić, 8. divizija 4 korpusa je 25. marta zauzela s. Bakšaiš i prodrla do st. Bihać, dok su 1. proleterska dalmatinska i delovi 11. dalmatinske brigade noću 25/26. marta prebačeni u istočni deo grada. Toga dana, posle žestokih borbi, neprijatelj je sabijen u rejon bolnice, gimnazije i železničke stanice. Koncentričnom vatrom artiljerije neprijatelju su naneti znatni gubici. Međutim, 26. marta, preko s. Spahića i s. Založja u Bihać, se probio jedan puk nemačke 104. lovačke divizije, koji je spasao preostale neprijateljske delove od uništenja. U noći 27/28. marta neprijatelj se izvukao iz grada i preko s. Spahića povukao u Ostrožac.

Po oslobođenju Bihaća, 28. marta, 1. baterija 2. haubičkog diviziona je prebačena na VP u rejonu Rastići, zapadno od Bihaća, za podršku delova 4. korpusa koji su **29.** marta prodirali prema Ostrošcu.

Neprijateljsku kolonu koja se od Karlovca preko Slunja probijala u pomoć Bihaću, dočekala je 27. marta **14.** brigada 19. divizije na položaju Klenovača (tt. 483) — Vršak (k. 531). Ojačana 2. tenkovskim bataljonima i 3. brdskim motorizovanim divizionom artiljerijske brigade **4.** armije, brigada je u sadejstvu sa **1.** i 2. brigadom 8. divizije 4. korpusa odbacila neprijatelja ka Slunju. Treći brdski motorizovani divizion je blagovremeno prebačen na taj pravac i dobro podržavao jedinice i u odbijanju neprijateljskog napada, i u gonjenju razbijenog neprijatelja prema Slunju.

Brdska baterija artiljerijskog diviziona 13. divizije uspešno je podržavala pešadiju koja je sprečila neprijateljske kolone da se od Perušića i Ličkog Osika, preko Ljubova, probiju ka Buniću. I artiljerijski divizion 35. divizije uspešno je podržavao jedinice ove divizije koje su sprečile jednu neprijateljsku kolonu da se od s. Ramljana probije prema Korenici. Dejstva 43. divizije 11. korpusa u pozadini neprijatelja podržavali su artiljerijski divizion ove divizije i artiljerijski divizion 11. korpusa, mada su i jedan i drugi oskudevali u artiljerijskoj municiji do te mere da su pojedine akcije podržavale samo pojedine baterije.

Pored ostalog, u s. D. Lapcu je zaplenjeno 5 pt-topova 50 mm, a na položaju Mamac kompletna haubička baterija 105 mm, dok je u Bihaću zaplenjeno svega 3 pt-topa 50 mm i 1 teški poljski top 150 mm, ali je zaplenjena i velika količina municije raznog kalibra. Od zaplenjenih haubica 105 mm, 22. marta je formirana 3. baterija u artiljerijskom divizionu 26. divizije, a teški top 150 mm ušao je u sastav 4. teškog diviziona artiljerijske brigade 4. armije.[49]

*

U ovoj fazi dejstava 4. armije, njena Artiljerijska brigada po divizionima je pridata divizijama i na pravcu glavnog udara armije, i na pomoćnom pravcu. Komandovanje artiljerijom na glavnom pravcu udara bilo je sasređeno, a na pomoćnom pravcu podeljeno. Zadržavanje 2. baterije 4. teškog diviziona artiljerijske brigade i voda pt-topova 57 mm u „artiljerijsku manevarsku grupu" u rejonu s. Otrić, izgleda, u ovoj situaciji nije imalo opravdanja, utoliko više što se dve baterije 2. haubičkog diviziona i 4. baterije 5. pt-diviziona, zbog nedostatka motornih vozila, i baterija haubica 100 mm iz artiljerijskog diviziona 20. divizije, zbog slabosti i velike iznurenosti teglećih konja, upočetku operacije nisu mogle upotrebiti.

Manevar diviziona po pravcima i određivanje naredni vatrenih položaja artiljerije vršeni su pravilno. Artiljerijske starešine svih stepena na vreme su izviđale zemljište i izvršavale druge potrebne pripreme za brzo i uspešno otvaranje vatre sa novih vatrenih položaja diviziona i baterija. Divizioni su po baterijama premeštani na nove VP, prateći neprekidno pešadiju i tenkove vatrom i pokretom, uprkos ograničenom broju dobrih puteva i oskudnih transportnih sredstava. Pored lične veze artiljerijskih

[40] Arhiv VII, k. 526, br. reg. 8—2; k. 311A, br. reg. 7—7; k. 318, br. reg. 1—1, 2—1, 4—3, 7—3, 10—3, 27—5, 7—6; k. 311. br. reg. 9—2; k. 274, br. reg. 3—5; Osi. rat, druga knj. str. 508, 550—561; „Oslobodilački pohod na Trst", izd. 1952., str. 37—69; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 258—265; „Prekomorci", Oris Zgodovine prekomorskih prigada in drugih prekomorskih . . . NOVJ, Ljubljana, 1965, str. 468, 469, 246. Hronologija, str. 1083, 1086, 1087.

ctarešina sa komandantima pešadijskih jedinica, koja je uspešno ostvarivana, i veza unutar artiljerijskih jedinica bila je dobro organizovana i neprekidno funkcionisala, što ie omogućilo uspešno komandovanje artiljerijom i upravljanje artiljerijskom vatrom.

PROBOJ FRONTA U ZAPADNOJ LIKI I HRVATSKOM PRIMORJU

Po oslobođenju Bihaća 28. marta, grupisanje snaga 4. armije za proboj neprijateljskog fronta na liniji Cudin Klanac — Gospić — Karlobag i za desant na ostrvo Pag, završeno je od 29. marta do 3. aprila.

Pred frontom 4. armije branile su se 392. legionarska i 11. ustaško-domobranska divizija, sa više drugih samostalnih jedinica, na liniji: Čudin Klanac — s. Čanak — Brušane — Baške Oštarije — Karlobag. Kako na prvom, tako i na drugom pojasu neprijatelj je organizovao odbranu po grupnom sistemu, ali je za odbranu pojedinih pravaca grupisao jače snage. Na pravcu Čudin Klanac — Otočac bilo je oko 9 bataljona sa 4 baterije, u rejonu Gospić, Perušić 7 bataljona i oko 3 baterije, na liniji Baške Oštarije — Karlobag oko 3 bataljona i 1 bateriju, a u pozadini na komunikaciji Ogulin — Brinje — Senj oko 6 bataljona i 2 baterije i u Jablancu i Senju 7 obalskih baterija, dok se na ostrvu Pagu nalazio jedan bataljon i neki manji delovi iz 392. divizije. Sva uporišta neprijatelj je dobro utvrdio, sa dosta izrađenih betonskih i armiranobetonskih bunkera. Ispred njih su bile postavljene žičane prepreke, a prilazi mestimično minirani i branjeni dobro organizovanom vatrom.

Posle pregrupisavanja i završenih priprema, jedinice 4. armije su 4. aprila u 6.00 časova otpočele napad:

19. divizija, opštim pravcem s. Bunić — s. Čanak — s. Ramljane — s. Lešće, uz podršku brdskog diviziona ove divizije sa VP u rejonu s. Kozjan;

13. divizija pravcem Čardak — Lipova Glavica — s. Perušić — Malo Polje, uz podršku pridatog 1. haubičkog diviziona (8 haubica) sa VP u rejonu s. Nikšići, 3. brdskog motorizovanog diviziona (12 topova) artiljerijske brigade

4 armije, sa VP u rejonu s. Srdari i 1. baterije (4 topa) artiljerijskog diviziona 13. divizije u rejonu s. Podovi koji su obrazovali desnu artiljerijsku grupu pod komandom komandanta 3. brdskog motorizovanog diviziona, čija je osmatračnica bila kod komandanta 13. divizije u rejonu k. 702 (severozapadno od s. Podovi). Komandant artiljerijske grupe imao je organizovanu vezu sa komandantom artiljerijske brigade 4. armije na Ostrovici (k. 768), istočno od Gospića, a preko njega i sa komandantom artiljerije 4. armije;

26. divizija, ojačana sa dva bataljona 1. tenkovske brigade, pravcem Ostrovica — Brezovo polje, uz podršku 2. haubičkog diviziona (12 haubica), sa VP u rejonu Barlete (7 km istočno od Gospića) i delova 4. teškog diviziona artiljerijske brigade 4. armije (1 baterija od 4 haubice 150 mm i 1 pt-top-haubica 152 mm iz 2. baterije), sa VP u rejonu s. Barlete i s. Ribnik, koji su obrazovali levu artiljerijsku grupu, pod komandom komandanta artiljerijske brigade 4. armije, sa osmatračnicom na Ostrovici (k. 768), kod komandanta artiljerije 4. armije. U ovom rejonu bile su nagomilane i osmatračnice komandanata diviziona, iako je bilo uslova da se one postave rastresito. Artiljerijski divizion 26. divizije bio je na VP u rejonu s. Vučjak, neposredno pod komandom štaba divizije. Zbog nedostatka motornih vozila, 2. haubički i 4. teški divizion su po delovima izvlačeni i na vreme postavljeni na VP u određenim rejonima;

20. divizija, ojačana 5. prekomorskom brigadom i sa dva tenkovska bataljona, pravcem Divoselo — s. Lički Novi — Gospić, orijentišući deo snaga za likvidiranje uporišta Brušane i presecanje komunikacije Gospić — Karlobag. Napad je podržavao artiljerijski divizion divizije sa VP u rejonu Divoselo, Sadikovac, s. Ribnik;

9. divizija, bez jedne brigade, ojačana sa tri bataljona pomorske pešadije, napadala je iz rejona Lukovo Sugarje, morskom obalom, u pravcu Baških Oštarija i Karlobaga, likvidirajući delom snaga nemačko-ustašku posadu na ostrvu Pagu. Napad je podržavao artiljerijski divizion divizije sa VP u rejonu s. Uzelci (zapadni) s. Jelenići (skica 33).

Prateći pešadiju vatrom i pokretom, artiljerijski divizion 9. divizije uložio je velike napore u savlađivanju besputnog i krševitog zemljišta do Karlobaga, uz punu pomoć inžinjerije. Baterija 76 mm M. 27 nije se mogla iskrcati, niti kretati po ovom zemljištu, pa je u sastav diviziona ušla po oslobođenju Karlobaga.

Dejstva 43. divizije 11. korpusa u pozadini neprijatelja, na liniji Jezerane — Žuta Lokva, podržavao je artiljerijski divizion ove divizije (četiri baterije sa ukupno 4 brdska topa 75 mm, 1 topom 76 mm M. 27 i 2 pt-topa 47 mm, koji je po baterijama pridavan pešadijskim brigadama.

Za podršku 7. i 8. divizije 4. korpusa, na pravcu Drežnik-Grad — Lička Jesenice — Dabar, artiljerijska brigada 4. korpusa je podeljena u dve grupe. Prva grupa od 4 haubice, 2 pt-topa, i jedne pav-baterije od 4 pav-topa, u rejonu s. Poljanak pridata je 7. diviziji, a druga grupa od 2 haubice i 2 poljska topa 8. diviziji, dok su preostala ispravna i neispravna oruđa prikupljena u s. Klokoč i s. Ruševica (s-z od Cetingrada). Polovinom aprila cela brigada se prikupila u rejonu Slunj, s. Cvitović, gde je popunjena i preformirana.

Peti protivtenkovski divizion artiljerijske brigade 4. armije (dve baterije pt-topova 57 mm i jedna baterija pt-topova 75 mm „PAK") obrazovao je pokretnu protivtenkovsku rezervu armije u rejonu s. Ljubovo, sa zadatkom da spreči eventualni prodor neprijateljskih tenkova na tom pravcu. Jedan pt-top 88 mm iz 5. protivtenkovskog diviziona i 2 pt-topa 57 mm iz 1. haubičkog diviziona artiljerijske brigade 4. armije postavljeni su kod mosta j-z od s. Bilaj za sprečavanje ispada neprijateljskih tenkova, komunikacijom Gospić — s. Ribnik.

Za protivvazdušnu odbranu upotrebljen je 6. protivavionski divizion, koji je jednom baterijom štitio most kod Obrovca, drugom Gračac, gde je bilo komandno mesto štaba 4. armije, a trećom artiljeriju na VP u rejonu s Ribnik — Barlete.

Tako je armijska artiljerija grupisana u dve grupe — desnu za podršku 13. divizije i levu — za podršku 26. divizije, koje su bile na pravcu glavnog udara armije,

dok su divizije na pomoćnim pravcima napada podržavali njihovi artiljerijski divizioni.

Napad je otpočeo u 6.00 časova 4. aprila, koncentracijama vatre na ključne tačke neprijateljske odbrane. Desna artiljerijska grupa na pravcu napada 13. divizije otvorila je vatru sa nešto zakašnjenja. Dejstvo artiljerije bilo je precizno i vrlo efikasno. Naročito su bile uspešne koncentracije vatre desne artiljerijske grupe na Marinu glavicu (k. 775), s. Perušić i Karaulu, a leve artiljerijske grupe na Gradinu (k. 683), k. 575, rejon Gospića, na most na Novčići, železničku stanicu i k. 565 i neprijateljske baterije na M. Egzercirištu i Plantaži. Planom su bile predviđene i eventualne koncentracije vatre, na pojedine tačke neprijateljske odbrane, sa obe artiljerijske grupe i divizionima 26. i 20. divizije, ali u toku borbe nisu ostvarene jer za tako masovnim vatrama, izgleda, nije bilo potrebe.

Uz snažnu podršku artiljerije, ceo neprijateljski front je probijen. Predveče je 19. divizija zauzela Ogoreli grič (k. 736) i železničku stanicu Lešće i presekla komunikaciju Gospić — Otočac. U rejonu s. Janjče, 14. brigada ove divizije zaplenila je jednu neprijateljsku bateriju. Posle jake artiljerijske pripreme, 13. divizija je brzo razbila neprijatelja na Ravnom vrhu (tt. 748), Marinoj glavici (k. 775) i u rejonu Perušića i veštim manevrom ga nabacala na r. Liku, kod Bobinovca (k. 712) i s. Butkovići. Tu je artiljerija po njemu koncentrisala vatru, tako da se u neredu povukao prema Velebitu.

Jedinice 26. divizije sa tenkovskim bataljonom, uz neprekidnu podršku artiljerije, oko 12 časova su zauzele Lički Osik, a oko 19 časova prodrle i u Gospić, koji su u sadejstvu sa 9. i 8. brigadom 20. divizije do 23 časa ovog dana očistile od neprijatelja. U uličnim borbama pt-topovi 47 mm kretali su se u streljačkom stroju i neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja uspešno pomagali likvidiranje pojedinih tačaka otpora.

Prodiranje pešadije i tenkova u dubinu neprijateljske odbrane, artiljerija je uspešno podržavala. U toku borbe 4. aprila, artiljerija leve grupe nije menjala vatrene položaje, dok je artiljerija desne grupe već od 12.00 časova ovog dana otpočela sa premeštanjem na nove vatrene

noložaje. Prvo je premeštena 1. baterija 3. brdskog motorizovanog diviziona na VP u rejonu Široka Kula, a zatim 2 i 3. baterija ovog diviziona na VP u rejonu istočno od s Lički Osik. U ovaj rejon je kasnije prebačena i 1. baterija. Koncentracijama vatre ovog diviziona na neprija-

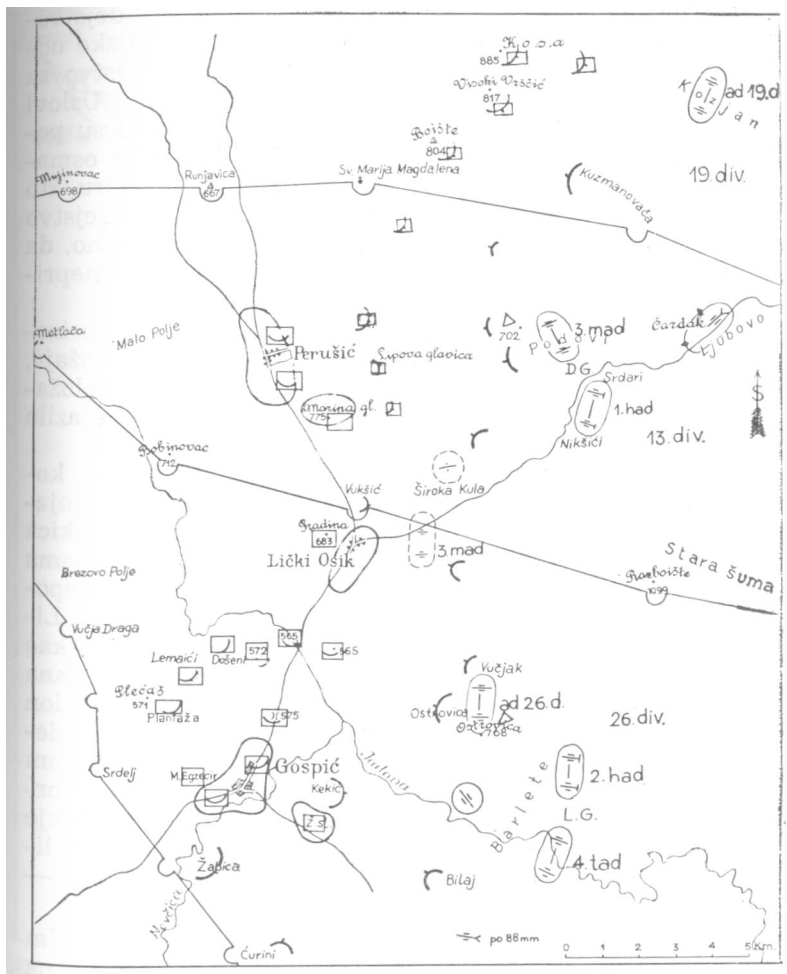

Skica 33 — Napad na Gospić 4. 4. 1945. god.

flmm

telja u rejonu s. Došeni, k. 572, s. Lemaići, Plantaža (k. 571), omogućeno je delovima 26. divizije prodiranje severno od Gospića.

Grupisanje artiljerije izraženo je za podršku divizija na težištu napada armije. Rejoni vatrenih položaja artiljerijskih grupa dobro su izabrani i artiljerija je sa njih bez promena vatrenih položaja, mogla efikasno dejstvovati po prednjem kraju i bližoj dubini neprijateljske odbrane. Komandovanje artiljerijom, veza i sadejstvo sa pešadijom i tenkovima bili su dobro organizovani. Uslovi za osmatranje i upravljanje vatrom artiljerije bili su povoljni. Zato nema opravdanja nagomilavanju više osmatračnica u istom rejonu, na relativno malom prostoru, što su uradili starešine leve artiljerijske grupe, jer bi dejstvo te grupe moglo da bude za izvesno vreme paralisano, da je neprijateljska artiljerija bila aktivnija ili da je neprijatelj upotrebio avijaciju.

Blagovremenim premeštanjem 3. brdskog motorizovanog diviziona unapred, na naredne vatrene položaje, omogućeno je lomljenje artiljerijskog otpora na položajima nešto severno od Gospića, što se povoljno odrazilo i na slamanje neprijateljskog otpora u samom gradu.

Da bi se izvršio brži prodor ka Otočcu i prema komunikaciji Čudin klanac — Vrhovine, 19. divizija je ojačana sa dva diviziona artiljerijske brigade 4. armije (skica 34). Treći brdski motorizovani divizion je po baterijama pridat pešadijskim brigadama divizije za njihovu neposrednu podršku, dok je 1. haubički divizion iz rejona s. Lisina, istočno od s. Ramijana, krajnjim dometom tukao neprijatelja u Vrhovinama. Posle 10.00 časova ovog dana sa novih VP u rejonu Vrilo, istočni deo s. Lešće, divizion je uspešnom vatrom tukao Vrhovine i neprijateljske delove na komunikaciji Vrhovine — Otočac. Jakom vatrom diviziona na Vučjak (k. 908) i s. Brakusovu Dragu, ubrzano je slamanje neprijatelja u Vrhovinama i izbijanje 6. i 14. brigade 19. divizije, pred mrak ovog dana, na liniju Um (k. 795) — Sv. Marko — Prozorina (tt. 648) — Kostelčevo Selo, čime je ugrožena odbrana Otočca.

Manevar 1. haubičkim i 3. brdskim motorizovanim divizionom artiljerijske brigade 4. armije od Gospića, na pravac prema Otočcu, kuda je preneto težište dejstva

armije, uspešno je i brzo izvršen. Divizioni su puno pomogli slamanju neprijateljskog otpora na liniji Vrhovine __ s. Brakusova Draga — Vučjak (k. 908) i njegovom proterivanju prema Otočcu, te je njihovo angažovanje na ovom pravcu bilo celishodno.

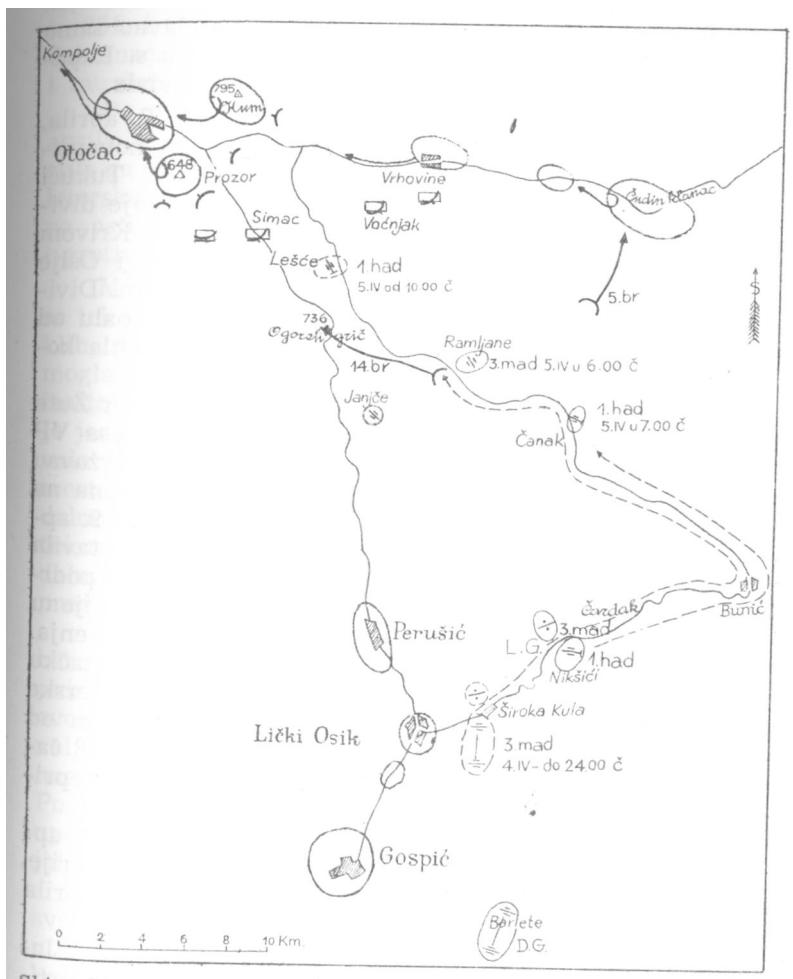

Skica 34 — Manevar 1. had i 3. mad sa pravca Gospić na pravac Otočac 4. 4. 1945. god.

Uz podršku ovih diviziona, sa VP u rejonu s. Čovići (oko 6 km j-i od Otočca), posle žestoke borbe, 19. divizija je pred mrak 6. aprila oslobodila grad i izbila do s. Rapajića, gde se povezala sa jedinicama 7. divizije 4. korpusa, koje su zauzele rejon Brinja.

U savlađivanju neprijateljskih uporišta s. Prokike, Žute Lokve, s. Melnice, 19. diviziju je podržavao samo 3. brdski motorizovani divizion sa VP u rejonu s. Rapajići, ali je do mraka 7. aprila divizija njima ovladala.

Prodor 19. divizije u pravcu s. Krivi Put, 7. aprila, podržavali su 3. brdski motorizovani divizion i novopridata 2. baterija 5. protivtenkovskog diviziona. Tukući tačke neprijateljskog otpora, pomogli su prodiranje divizije. Po spajanju sa 3. brigadom 43. divizije u Krivom Putu, 19. divizija je zauzela D. Glavicu (tt. 586) i Ošlje polje (k. 509) i neposredno ugrozila Senj sa severa. Divizija je do mraka ovog dana izbila na morsku obalu od V. vrha (k. 91) do Sv. Jelene i neprijatelju presekla komunikacijski pravac Senj — Novi.

Prodiranje glavnih snaga 26. divizije pravcem Žute Lokve — Senj podržavao je 1. haubički divizion sa VP u rejonu Žute Lokve, Mačkovac, koji je dotle podržavao 19. diviziju. Posle jače koncentracije vatre diviziona na k. 617, Vratnik (tt. 778), 12. dalmatinska brigada je 9. aprila do 11,30 časova ovladala ovim položajima i nastavila gonjenje neprijatelja prema Senju. Da bi uspešno podržavao pešadiju, divizion je prebačen na nove VP u rejonu Vratnik, sa kojih je uspešno dejstvovao sve do Senja. Koncentracijom vatre na neprijateljsku otpornu tačku Vranjak (k. 320), omogućio je prodiranje 1. proleterske dalmatinske brigade 26. divizije, morskom obalom od Sv. Juraja do Senja, tako da su se obe brigade do 18 časova ovog dana probile u Senj i grad očistile od neprijatelja.

Na levom krilu armije 9. divizija je do mraka 8. aprila oslobodila Jablanac i zaplenila dve obalske baterije, kojima je artiljerijski divizion ove divizije 11. aprila tukao neprijatelja na ostrvu Rabu.

Jedini put duž morske obale, između Karlobaga i Jablanca, neprijatelj je porušio na više mesta, tako da artiljerija bez prethodne opravke tuda nije mogla preći,

a njen pokret van puta bio je skoro nemoguć. Zbog toga je artiljerijski divizion 9. divizije, od Karlobaga do s. Prizna prevezen brodom, a od Prizne do VP u rejonu s. Podić, s. Torina suvim, uz pomoć inžinjerije, koja je opravljala put. Sa vat. položaja u rejonu s. Torina, s. Podić, artiljerijski divizion je uspešno tukao položaje u rejonu k. 317, k. 261, i tt. 120, sa kojih je neprijatelj neposredno štitio Jablanac. To je olakšalo prodor pešadije u centar uporišta i zauzimanje Jablanca.

Po oslobođenju Jablanca, 9. divizija se noću 11/12. aprila 1945. iskrcala na o. Rab i do podne ovog dana očistila ga od neprijatelja. Bilo je planirano da dejstvo 2. proleterske dalmatinske i 3. dalmatinske brigade 9. divizije na ostrvu podržavaju artiljerijski divizion (12 topova) i protivtenkovska baterija divizije (4 pt-topa 47 mm).

I Međutim, zbog strme obale, baterija 76 mm iskrcala se tek posle trećeg pokušaja, nešto severnije od uvale Paklib, ali se oruđa sa konjskim zapregama ni tada nisu mogla izvući na vatreni položaj, tako da je njeno dejstvo izostalo. Tako su na Rab iskrcane dve baterije, od kojih je jedna sa VP u južnom delu s. Borbot uspešno podržavala 3. brigadu u prodiranju kroz Borbot i u napadu na mesto Rab, a druga, sa vodom pt-topova, 2. proletersku dalmatinsku brigadu, sa VP nedaleko od uvale Crnika, tukući Rt Stojana, u koji su posle žestoke borbe prodrle dalmatinske jedinice i posadu uporišta prinudile na predaju.

U borbama za oslobođenje Raba učestvovali su i dva bataljona Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije, sa jednom brdskom baterijom 75 mm artiljerijskog diviziona ovog odreda. Po oslobođenju Paga, oni su isplovili iz Novalje, na ostrvu Pagu, i iskrcali se na Rt Kalifront, za napad na uporište Rt Krištofor na o. Rabu, sa severa. Posle artiljerijske pripreme, pešadija se brzo probila u uporište i iznenađenog, zbunjenog i demoralisanog neprijatelja, posle kraće borbe zarobila.

Uz podršku brdske baterije pešadija je najpre zauzela sve utvrđene tačke oko Raba, nakon čega su se i delovi u gradu predali. Celokupno neprijateljsko teže naoružanje koje se zateklo na Rabu, zaplenjeno je, ukoliko tokom borbe nije bilo uništeno.

Treba ukazati da artiljerija nije mogla i pokretom pratiti pešadiju, već su pojedina oruđa gađala i sa daljine od preko 5 km. Međutim, bili su dobro organizovani osmatranje i veza sa pešadijom, tako da su gađanja ipak bila dovoljno tačna i efikasna. To što su baterije ostale na početnim vatrenim položajima, dosta udaljene od pešadije i dejstvo na veća odstojanja, svakako je zahtevalo i veći utrošak municije i otežavalo sadejstvo sa pešadijom.

U međuvremenu, 13. divizija je snažnim naletom 10. aprila zauzela Josipdol, uz podršku jedne baterije (Ostale baterije artiljerijskog diviziona ove divizije bile su još u preformiranju u Gračacu.) Ne nailazeći na jači otpor, ona je preko Oštarija prodrla u Ogulin, iz koga se neprijatelj povukao prema Generalnom Stolu.

Za napad na Tounj, 13. aprila, 13. diviziji je pridat 3. brdski motorizovani divizion artiljerijske brigade 4. armije, ojačan 1. baterijom 2. haubičkog diviziona ove brigade, koji je preko Jezerana prebačen na VP u rejonu s. Skradnik, Luk, j-i od Oštarija. Posle žestokih borbi, uz podršku artiljerije, 3. brigada 13. divizije je ovog dana zauzela Tounj, a 2. brigada s. D. Dubrave.

Artiljerijski divizion 13. divizije od dve baterije 75 mm M. 15 i M. 28, dve baterije 76 mm M. 27, jedne baterije haubica 105 mm M. 18 i jedne baterije pav-topova 20 mm, po završenom formiranju, prebačen je na pravac Mrkopalj — Lokve, na koji je 13. aprila uveče orijentisana i 13. divizija, dok je prema Generalskom Stolu angažovana 20. divizija iz armijske rezerve. Na pravcu Lokava, štab 11. korpusa je objedinio dejstva svoje 13. i 43. divizije, sa pridatim 1. haubičkim i 3. brdskim motorizovanim divizionom artiljerijske brigade 4. armije. Artiljerijska brigada 4. armije, bez ova dva diviziona, sa sektora Gospića 14. aprila stigla je na prostoriju Brlog — Kompolje.

Pošto je brzo prodrla u rejon s. Planjava, s. Maševo, s. Kal, severno od Novog, 19. divizija je u 5.00 časova 14. aprila prešla u napad na Novi i Crikvenicu. Diviziju su podržavali artiljerijski divizion i 2. haubički divizion, bez 3. baterije, sa VP u rejonu Pleteno, Breze (oko 8 km j-i od Novog). Treća baterija 2. haubičkog diviziona ostala je u Brlogu, a 4. teški divizion artiljerijske brigade 4. armije u Kompolju, pošto nisu imali dovoljno vučnih vozila.

Zbog toga su baterije, odnosno divizioni, po delovima prebacivani na nove vatrene položaje, jer su se vozila po slabim putevima često kvarila.

Uz podršku dva artiljerijska diviziona i pt-baterije i tek pristigle 2. baterije 4. teškog diviziona, sa VP u rejonu s. Ledenice (oko 4 km s-i od Novog) 19. divizija je posle teških borbi 15. aprila predveče zauzela Novi, a sutradan Crikvenicu i Kraljevicu i produžila nastupanje ka Sušaku.

Iako su u napadu na Lokve i Mrzle Vodice, 14. i 15. aprila, 43. diviziju podržavali njen artiljerijski divizion, 3. brdski motorizovani divizion artiljerijske brigade, sa VP u rejonu s. Sunger, Sungerski lug i 1. baterija 1. haubičkog diviziona sa VP u rejonu Delnice, neprijatelj je uspeo da je jakim protivnapadom odbaci na polazne položaje.

Dok je 4. armija prodirala ka liniji Lokve — Kraljevica na komunikacije u dubokoj pozadini neprijatelja dejstvovali su 7. korpus u Notranjskom i Dolenjskom i 9. korpus u Gorenjskom i Slovenačkom primorju, vezujući za sebe znatan deo neprijateljskih snaga. Dejstva ovih korpusa su podržavale njihove artiljerijske brigade, koje su po divizionima pridavane divizijama, dok su pojedine baterije vrlo uspešno upotrebljavane u dejstvima iz zaseda.

Preko štaba baze Glavnog štaba Slovenije — Dalmacija, 7. korpus je od 25. do 28. marta 1945. za popunu svoje artiljerijske brigade primio 8 brdskih topova 75 mm M. 1—4 (američki), kompletan pribor za upravljanje vatrom, 3.378 granata 75 mm i 48 samara za tovarenje oruđa. Posle prijema ovih oruđa, u štabu korpusa je 28. marta formiran i artiljerijski odsek (šef major Miho Mišić), koji je 3. aprila preimenovan u Komandu artiljerije 7. korpusa JA. Toga dana je i artiljerijska brigada 7. korpusa preimenovana u 1. slovenačku artiljerijsku brigadu (komandant Boris Lah). Pošto je primila još 12 topova 75 mm M. 1—4, artiljerijska brigada je sada naoružana isključivo novim oruđima. Imala je dva diviziona: 1. divizion od dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 i 2. divizion od tri baterije po 4 topa 75 mm M. 1—4 — ukupno 20 topova.

Krajem marta 1945. 15. divizija, sa pridatim pt-topom 50 mm, blokirala je oko 2000 SS-vojnika, sa nešto artiljerije i četom tenkova u Novom Mestu. Za dejstvo na Novo Mesto i na komunikacije koje od ovog grada vode na jug ka s. Podgrad i s. Birčna Vas, artiljerijska brigada je aktivirala 4 topa 75 mm i postavila ih na VP u rejonu s. Verdun, s. Dolž. Sva ostala oruđa brigade bila su sakrivena.

Delove 18. divizije (dve brigade) koji su u zoru 6. aprila 1945. otpočeli koncentričan napad na jedan bataljon, ojačan 10. četom 19. SS-policijskog puka i 3 brdska topa u s. Struge (severno od Ribnice), podržavao je 1. divizion 1. slovenačke artiljerijske brigade sa VP u rejonu Kant Hrib, k. 467, s. Zvirče, dok je 2. divizion bio na osiguranju kao pešadija. Ostali delovi 18. divizije obezbeđivali su napad sa pravca Ribnice i Kočevja, a delovi 15. divizije od s. Kal, Zužemberka i Dvora. Veza artiljerije sa pešadijom bila je dobro organizovana telefonom, radiom i kuririma. Koncentričnom vatrom diviziona neutralisana je neprijateljska baterija na VP u rejonu Paka. Utrošeno je 300 granata 75 mm.

U zoru 8. aprila dve brigade 15. divizije otpočele su napad na s. Vinkov Vrh i s. Dvor, u kojima se nalazilo oko 450 neprijateljskih vojnika. Napad je podržavao 1. divizion 1. slovenačke artiljerijske brigade, sa VP u rejonu s. Lašče — Kneževa Roka (k. 432), kome je bila pridata i minobacačka četa 15. divizije.

Napad 15. divizije i 8. brigade 18. divizije, 16. aprila, na neprijateljske položaje Sv. Petar — s. G. i D. Topla Reber — s. Komolec (južno od Zužemberka) podržavao je 1. divizion od dve baterije brdskih topova 75 mm, sa VP u rejonu s. Rigelj — s. Občice, i jedna baterija 2. diviziona 1. slovenačke artiljerijske brigade sa VP u rejonu s. Podstenice. Koncentričnom vatrom neutralisana je neprijateljska baterija u rejonu Topla Reber.

Delovi nemačke 188. rezervne i 14. SS-divizije, 10. i 28. policijskog puka i SDK, sa italijanskim fašističkim i slovenačkim domobranskim jedinicama, otpočeli su 20. marta 1945. koncentričan napad na jedinice 9. korpusa. Posle žestokih borbi neprijatelj je uspeo da okruži jedinice 9. korpusa na prostoriji Banjske Planote — Čepo-

vanske doline i Trnovskog Gozda. Oruđa oba diviziona .artiljerijske brigade 9. korpusa su 28. marta sakrivena u rejonu s. D. Trebuša — s. Hotenje, a divizioni nastavili borbu kao pešadija. Prvi divizion je vodio borbu u rejonu Vrše (severno od Cepovana), odakle se noću 29/30. marta probio u pravcu s. Kal na Banjskoj Planoti, gde je razbio neke neprijateljske pozadinske delove. Istovremeno je 2 divizion, kod koga se nalazio i štab artiljerijske brigade, vodio teške borbe kao pešadijska jedinica u rejonu s. G. Trebuša, Mrzla Rupa i s. Vojsko, odakle se ljudstvo, podeljeno u pet grupa, probijalo iz okruženja. U borbama do 30. aprila jedinice 9. korpusa bile su dva puta okružene, ali su po sakrivanju artiljerijskih oruđa uspele da se veštim manevrom probiju iz okruženja i sačuvaju živu silu. Neprijatelj je ubrzo bio prinuđen da se povuče u polazne garnizone, kada su sakrivena artiljerijska oruđa aktivirana.

Ovako veliki uspeh, snage 4. armije postigle su velikim zalaganjem jedinica i štabova svih stepena, ulažući sve snage da što pre neprijatelja konačno isteraju iz naše zemlje. Artiljerijske jedinice su ulagale ogromne napore i u borbi, i u savlađivanju teško prohodnog zemljišta i slabih puteva da bi neprekidno pratile pešadiju i tenkove vatrom i pokretom.[50]

RIJECKO-TRŠĆANSKA OPERACIJA

Da bi sprečili prodiranje 4. jugoslovenske armije ka Rijeci, u Istru i ka Trstu, Nemci su organizovali za upornu odbranu tri odbrambena pojasa:

[50] Isto, k. 318, br. reg. 4—1, 6—1, 4—3, 7—3, 8—3, 36—3, 38—3, 42—3, 4—6, 24—6, 25—6, 9—7; k. 311, br. reg. 1 — do 30—5; k. 274, br. reg. 3—5; k. 502, br. reg. 2—1, 5—1, 5—7, 6—7, 7—1, 8—1, 4—2, 3—7; Arh. IZDG, f. 34/1, f. 187/2; Oslobodilački rat, druga knj., str. 562—570; „Oslobodilački pohod na Trst", izdanje 1952.. Beograd, str. 79—134; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), str. 169, 186, 187, 265—274; Levičnik Karei, general-major: „Doprinos artiljerije pri oslobođenju naših otoka", Mornarički glasnik, br. 4—5/52, str. 256. Stanko Petelin: „Osloboditev Slovenskega primorja", str. 114, 142, 153, Jože Vodnik — Zabeleške u arhivi IZDG — Ljubljana. Kronologija, str. 1089, 1090, 1097, 1098, 1100.

prvi pojas na liniji Lokve — Fužine — s. Zlobin s. Plaše — s. Melnice — s. Križišće — s. Smrika — **mor**ska obala, na koji su isturili 1046. i 1048. puk nemačke 237. pešadijske divizije 97. armijskog korpusa, čiji su levi bok obezbeđivale neke kvislinške jedinice;

drugi pojas na liniji s. Jelenje — Svib (tt. 614) — Glavčikama na visovima oko grada za kružnu odbranu Sušaka;

treći — glavni odbrambeni pojas na liniji Snežnik (tt. 1796) — Trstenik (tt. 1243) — Plešiše (k. 785) — Pliš (tt. 932) — Klana — desna obala Rečine — Rijeka, na kome se nalazio 97. armijski korpus, bez 237. divizije. Za odbranu ovog pojasa iskorištena su stara italijanska utvrđenja duž bivše italijansko-jugoslovenske granice, izgrađena u tipu stalne fortifikacije, koja su Nemci upotpunili novim objektima u tipu polustalne i poljske fortifikacije i ojačali ih solidnim preprekama, kako bi sprečili prilaz objektima sa svih strana. Sam sklop i konfiguracija zemljišta išli su na ruku neprijatelju, tako da su ispred svih položaja bili veliki brisani prostori i otvoreno zemljište koje je neprijatelj mogao tući dobro organizovanom vatrom. Zbog toga je privlačenje oruđa za neposredno gađanje sa bliskih odstojanja bilo otežano, a težih oruđa skoro i nemoguće još i zbog ograničenog broja puteva, van kojih je zemljište bilo neprohodno. Na ostrvima i duž morske obale neprijatelj je imao veliki broj obalskih baterija protivavionske artiljerije.

a) Napad na liniju Lokve — Kraljevica i izbijanje na Rečinu

U toku 16. i noću 16/17. aprila, jedinice 4. armije su podišle prednjem kraju neprijatelja: Mrzla Vodica — Lokve — Fužine — Zlobin — Smrika i 17. aprila ujutru prešle u napad:

43. divizija 11. korpusa sa severa, opštim pravcem s. Crni Lug — Mrzla Vodica, uz podršku artiljerijskog diviziona 43. divizije, sa VP u rejonu s. Crni Lug;

13. divizija 11. korpusa izvršila je napad na uporište Lokve. Treća i 2. brigada su napadale sa severa, a 1. bri-

gada, ojačana pt-baterijom 47 mm, sa juga. Diviziju su podržavali 1. haubički divizion artiljerijske brigade 4. armije, sa VP u rejonu Delnice i 3. brdski motorizovani divizion ove brigade, sa VP u rejonu Sungerski lug, s. Brestova Draga (skica 35);

19. divizija, ojačana bataljonom tenkova 2. haubičkim divizionom, 2. baterijom 4. teškog diviziona i jednom pt-baterijom 5. protivtenkovskog diviziona artiljerijske brigade 4. armije, napadala je na odseku Fužine — k. 197, na morskoj obali, sa glavnim udarom na pravcu Medveđak (tt. 1027) — železnička stanica Plaše — s. Hreljin — s. Meja Gaj.

Obezbeđenje sa pravca Karlovca vršile su jedinice **4.** korpusa, sa pridate dve pt-baterije 5. protivtenkovskog diviziona 4. armije u rejonu Ogulina, dok su protivavionski divizion i jedna pt-baterija bili u Otočcu.

Uporište Lokve neprijatelj je bio dobro utvrdio i organizovao za kružnu odbranu. Odbranu uporišta podržavala je baterija od 4 poljska topa 75 mm i baterije od **4** pav-topa 20 mm. Oko samog mesta neprijatelj je utvrdio i poseo brojne otporne tačke.

Na pravcu glavnog udara 13. divizije: Ponikvarski vrh (k. 845) — Debela lipa (k. 979) — s. Homer, 3. brigadu podržavao je 1. haubički divizion, a 1. brigadu koja je napadala k. 969, k. 1047 i Spičunak (k. 1006), 3. brdski motorizovani divizion. Vatra artiljerije bila je dovoljno tačna, iako su divizioni gađali sa daljine oko 5—7 km, jer su osmatranje i upravljanje vatrom artiljerije bili dobro organizovani. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je dobro organizovano i veza neprekidno funkcionisala. Neprijatelj se u Mrzlim Vodicama ogorčeno branio, vršeći češće protivnapade, uz znatne gubitke od artiljerijske vatre. Posle žestoke borbe neprijatelj je uspeo da se u toku noći iz Mrzlih Vodica povuče u s. Jelenje i prema Kamenjaku. U borbi kod s. Gornje Jelenje, sutradan 18. aprila, 13. divizija nije dobro iskoristila pridatu artiljeriju, jer je dejstvovao samo 3. brdski motorizovani divizion, bez jedne baterije koja je upućena u 26. diviziju, dok je 1. haubički divizion artiljerijske brigade ostao na VP u rejonu Delnica.

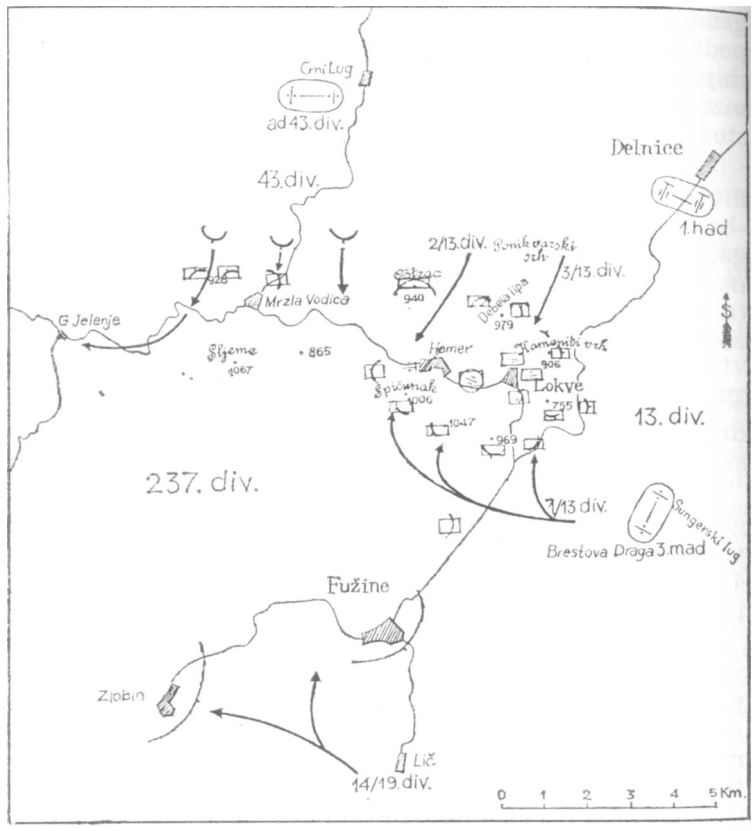

Skica 35 — Napad na Lokve — Mrzle Vodice 17. 4. 1945. god.

Napad 14. brigade 19. divizije na s. Zlobin podržavala je 2. baterija 4. teškog diviziona, sa VP u rejonu s. Bačići (skica 36). Na pravcu Medveđak (tt. 1027) — železnička stanica Plaše — s. Meja — Gaj, 6. brigadu sa tenkovima podržavao je pridati joj brdski divizion 19. divizije, sa VP u rejonu V. Tič, Razomir, a 5. brigadu ove divizije na pravcu s. Drivenik — k. 302 — južna ivica s. Hreljin — Crni vrh (k. 229) podržavao je 2. haubički divizion artiljerijske brigade 4. armije, sa VP u rejonu s. Tribalj, koji

je od 15.30 časova prebačen na nove VP u rejonu s. Zagrad. Za neposrednu podršku, 5. brigadi je pridata jedna pt-baterija 57 mm iz 5. protivtenkovskog diviziona artiljerijske brigade 4. armije.

Posle kratke artiljerijske pripreme napada, 6. i 5. brigada 19. divizije su brzo savladale neprijateljske prednje delove i oko 11 časova podišle glavnom položaju na 200—300 m. Opštem jurišu, koji je oko 12 časova izvršen na ćelom frontu, prethodila je artiljerijska priprema napada u trajanju 30 minuta, koncentracijama vatre na otporne tačke Zlobin, k. 691, k. 637 kod s. Plaše, s. Zastene, tt. 324, s. Dol Sali, k. 302, k. 197 i na neprijateljsku artiljeriju u rejonu s. Hreljin, s. Meja-Gaj. U toku artpripreme postignut je dobar uspeh; neprijateljska živa sila i vatrena sredstva su neutralisani, što je omogućilo da pešadija snažnim jurišem brzo razbije neprijatelja na prednjem kraju i produži prodiranje u dubinu neprijateljske odbrane. Po prenosu vatre u dubinu, naročito jaku koncentraciju vatre artiljerija je izvršila na neprijateljske baterije u rejonu s. Hreljin, s. Meja-Gaj i onemogućila im da koncentrišu vatru na jurišne položaje pešadije. Brzim prodorom 6. brigade i tenkova na Obešnjak (k. 703), na koji su prethodno sasredili vatru 2. baterija 4. teškog diviziona artiljerijske brigade 4. armije i brdski divizion 19. divizije, neposredno je ugrožena neprijateljska artiljerija u rejonu Hreljin — Meja-Gaj, odakle se morala brzo povući. Odbacivši neprijatelja, 19. divizija je do mraka 17. aprila izbila na liniju Lukvište — Ostrovice (k. 614) — Koritnjak (k. 496) — Ljubivolj (k. 705) — Crni vrh (k. 229).

Istovremeno je 26. divizija, bez jedne brigade, sa dva bataljona Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije noću 16/17. aprila, iz rejona s. Sv. Juraj — Senj, iskrcana na ostrvo Krk, i posle žestoke borbe 17. aprila od 7.00 do 20.00 časova, razbila oko 600 Nemaca i ustaša, koje su podržavali 15 artiljerijskih oruđa, i oslobodila čitavo ostrvo.

Pošto nije upotrebljen za dejstva na ostrvu Krku, brdski motorizovani divizion 26. divizije zadržan je sa 12. brigadom ove divizije u rezervi u rejonu s. Kostelj, s. Manestri (s-z od Crikvenice).

Pada u oči da štab 19. divizije upočetku napada nije zadržao nijednu artiljerijsku jedinicu za opštu podršku kojom bi mogao uticati na razvoj boja prema razvoju situacije. Međutim, komandant ove divizije postavio je

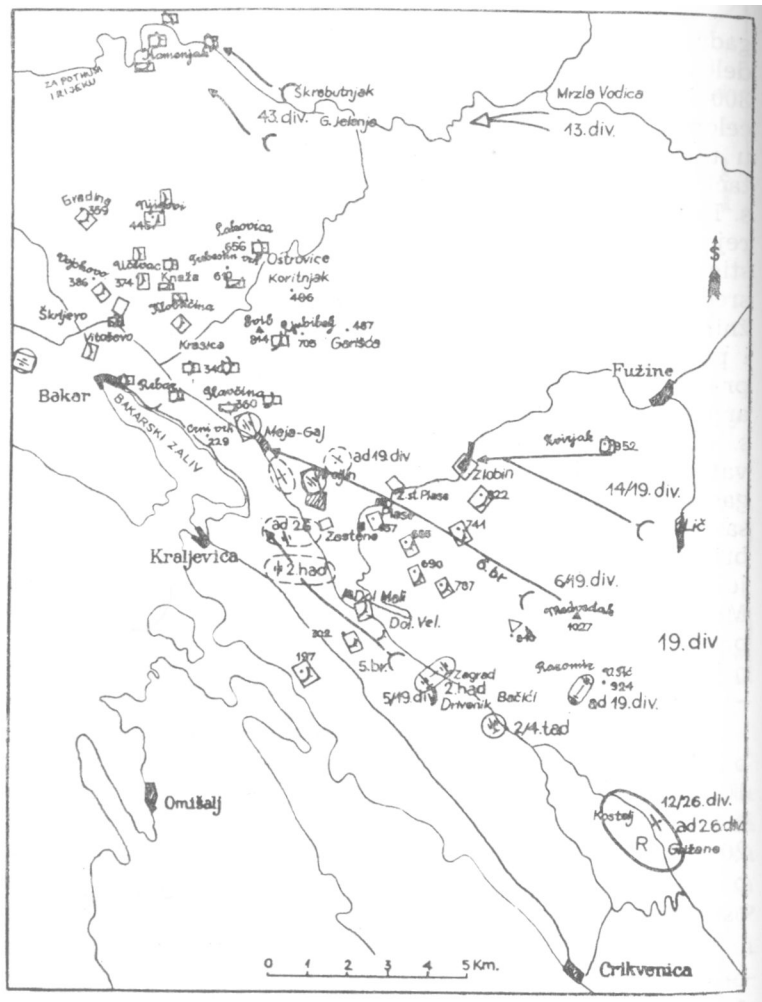

Skica 36 — Napad na Fužine — Zlobin — Kraljevica 17—19. 4. 1945. god.

2 haubičkom divizionu neke zadatke u smislu određivanja jzvesnih ciljeva, pored onih koje mu je odredio štab 5. brigade koju je divizion podržavao. Da je komandant 19. divizije, 2. bateriju 4. teškog diviziona zadržao pod neposrednom komandom za opštu podršku, na prvom mestu za dejstvo po neprijateljskim baterijama, što joj i prema kalibru i moći oruđa potpuno odgovara, verovatno bi ova baterija bila racionalnije iskorištena. Na mesto ove baterije, 14. brigadi na pravcu s. Zlobin mogla se za neposredno praćenje pešadije pridati jedna brdska baterija, koja bi se tamo mogla brzo prebaciti.

Sutradan, 18. aprila, posle jačih borbi, 19. divizija je zauzela Glavčinu (k. 360) i Trebestin V. (k. 610), odbivši više protivnapada neprijatelja, koji se po padu mraka ovog dana povukao na liniju Njigovi (k. 445) — Učevac (k. 374) — s. Vitoševo — Bakar (skica 37). Napad su podržavali brdski divizion 19. divizije sa VP u s. Hreljin 2. haubički divizion sa VP iz rejona s. Dol Mali, a brdski motorizovani divizion 26. divizije sa VP u s. Smrika. Osetivši povlačenje neprijatelja, artiljerija je i po padu mraka pojedinim baterijama otvarala vatru po delovima koji su odstupali.

Ujutru 19. aprila u 6.00 časova napad su produžili:

11. korpus, ojačan sa dva bataljona tenkova, opštim pravcem Mrzla Vodica — Klana, uz podršku pridatog li haubičkog diviziona i 3. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske brigade 4. armije, sa VP u rejonu s. G. Jelenje;

19. divizija, ojačana 12. brigadom 26. divizije i sa dva bataljona tenkova, opštim pravcem s. Hreljin — Bakar — Rijeka. Na pravcu Svib (tt. 614) — Vojskovo, 14. brigadu 19. divizije podržavao je brdski divizion ove divizije, sa VP u rejonu s. Meja-Gaj, s. Hreljin, a 12. brigadu 26. divizije, na pravcu Klobučina (k. 171) — Vojskovo (k. 386) i na pravcu Rebar (k. 205) — Točila (tt. 359), podržavao je brdski motorizovani divizion 26. divizije i 2. haubički •divizion artiljerijske brigade 4. armije, sa vatrenih položaja istočno od Kraljevice i 2. baterija 4. teškog diviziona artiljerijske brigade sa VP u rejonu s. Hreljin, s. Zastene. Artiljerija je otvarala vatru na ciljeve koje joj je određivao komandant 12. brigade, a tukla je i ciljeve koje je u

opštem interesu određivao komandant 19. divizije. Za neposrednu podršku pešadije, 12. brigadi 26. divizije pridata je jedna baterija pt-topova 57 mm iz 5. protivtenkovskog diviziona, koja se kretala neposredno iza streljačkog stroja pešadije i neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja uništavala vatrene tačke koje su kočile pokret pešadije i tenkova;

20. divizija je prodirala pravcem Mrzla Vodica — Crni Lug — Gerovo — Čabar — Prezid;

9. divizija i Kvarnerski odred mornaričke pešadije iskrcali su se noću 19/20. aprila, sa ostrva Raba na ostrvo Cres, čija je dejstva na ostrvu podržavala divizijska artiljerija — brdski divizion i pt-baterija.

Uz snažnu podršku 1. haubičkog i 3. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske brigade 4. armije, 43. divizija je do podne 19. aprila izbila na liniju Jasvina (tt. 953) — Tiskvna (k. 758) — Sviba (k. 577). Oko 14 časova nju je smenila 13. divizija, koja je posle jake koncentracije vatre 1. haubičkog i 3. brdskog motorizovanog diviziona na Kamenjak (k. 838) i k. 570, je oko 16 časova ovladala utvrđenim Kamenjakom, i do mraka izbila na liniju Kuk (k. 1088) — Bela peša (k. 923) — Grobničko polje, gde je zadržana jakom vatrom neprijatelja sa linije Mišac (tt. 494) — Hum (k. 395) — k. 930 — s. Čavle.' Kad je 43. divizija ovog dana krenula pravcem Platak (k. 1111) — s. Trstenik — s. Gomanjce, njen artiljerijski divizion, zbog velikog snega i porušenog puta morao je ostati u rejonu Platka. sve do početka maja.

Prodor 19. divizije prema Sušaku i Rijeci usporavan je otporom neprijatelja iz fortifikacijskih objekata i vrlo jakim dejstvom artiljerije iz rejona Bakra, Martinšćice i Rijeke. Iz ovih rejona su dejstvovale i neke obalske baterije, osposobljene i za dejstvo prema unutrašnjosti (na kopnu). Posle jake koncentracije vatre artiljerije na otporne tačke Njigovi (k. 445), Učevac (k. 374), Gradina (k. 359), Vojskovo (k. 386), Klobučina (k. 171), železničku stanicu Bakar, s. Krasica, Reber (k. 205), s. Vitoševo i po neprijateljskoj artiljeriji u rejonu Kostrena, Sv. Lucija, 19. divizija je snažnim naletom slomila otpor neprijatelja i do mraka 19. aprila izbila na liniju Suhi (tt. 548) — Drenovi (k. 544) — Gradina (k. 359) — s. Kukuljanovo —

s Skrljevo — s. Vitoševo, gde je zadržana jakim otporom neprijatelja sa linije s. Čavle — Veternica (tt. 368) — s. D. Draga.

Podržana jakom vatrom 1. haubičkog i 3. brdskog motorizovanog diviziona, sa VP u rejonu Grobničko polje i pomognuta tenkovima, 13. divizija, uz sadejstvo 6. brigade 19. divizije, 20. aprila odbacila je neprijatelja na desnu obalu Rečine i do kraja dana prednjim delovima izbila kod s. Studena, južno od Klane.

Glavninu 19. divizije, na pravcu s. Kukuljanovo — Kljun — Sušak, pored njenog brdskog diviziona, podržavali su: brdski motorizovani divizion 26. divizije, 2. haubički divizion i 2. baterija 4. teškog divizona, koji su blagovremeno prebačeni na VP u rejonu s. Krasica, s. Skrljevo, s. Kukuljanovo. Neposrednu podršku pešadije i dalje je vršila pridata pt-baterija 57 mm iz 5. protivtenkovskog diviziona. Napad je otpočeo u 8.00 časova, 20. aprila, artiljerijskom pripremom, jakim koncentracijama vatre na otporne tačke Čudnić (k. 387), s. Čavle, k. 316, Orlac (k. 362), Veternice (tt. 368), Točila (tt. 359), k. 219 i na neprijateljske baterije kod Sušaka. Sadejstvo artiljerije sa pešadijom i tenkovima bilo je dobro organizovano i 19. divizija je, uprkos žilavom otporu neprijatelja i jakoj vatri artiljerije od Sušaka i Rijeke, tokom dana izbila na Rečinu. Po izbijanju na Trsat i severnu ivicu Sušaka oko 22 časa ovog dana, jedna četa 5. brigade se neopaženo, po mraku, provukla kroz neprijateljski.borbeni poredak i prepadom uništila jednu neprijateljsku bateriju.

Za odbranu ostrva Cresa i Lošinja neprijatelj je angažovao oko 1200 vojnika sa ukupno 34 obalska i 23 pav oruđa.

Noću 19/20. aprila sa o. Raba iskrcane su na o. Cres dve brigade i brdski divizion 9. divizije i Kvarnerski odred mornaričke pešadije. Jedna baterija 75 mm, baterija 76 mm i vod pt-topova 47 mm brdskog diviziona pridati su 2. proleterskoj dalmatinskoj brigadi za napad na grad Cres. Posle završene artiljerijske pripreme sa VP kod okuke puta (oko 4 km južno od grada) od 7.00 do 7.30 časova 20. aprila, 2. proleterska dalmatinska brigada se brzo probila u grad. Za neposrednu podršku pešadije

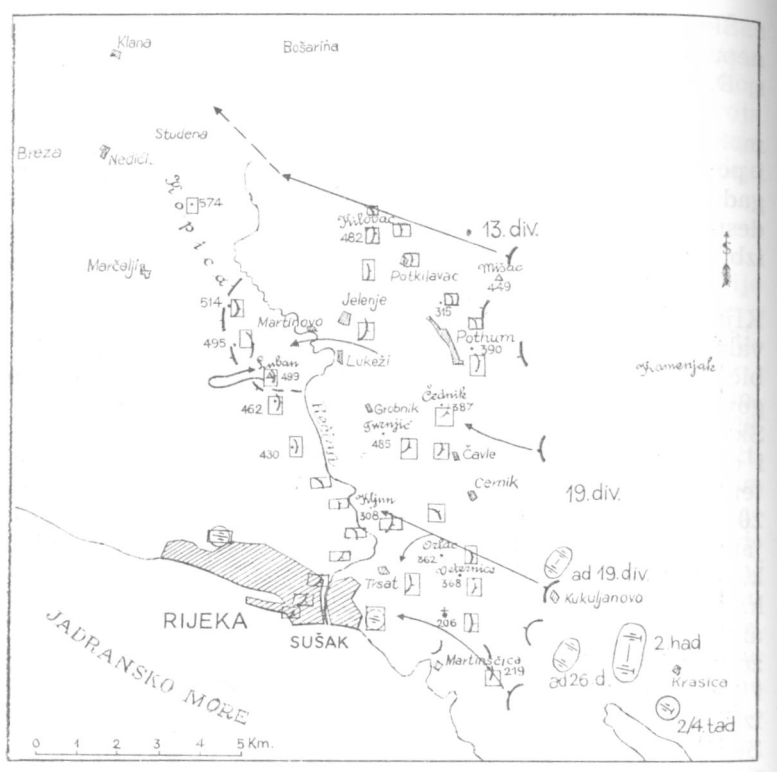

Skica 37 — Izbijanje na Rečinu 20. 4. 1945. god.

u uličnim borbama, brdska baterija 75 mm je prebačena na naredne VP, oko 1,5 km od ivice grada i neposrednim gađanjem uništavala tačke otpora koje su kočile pokret pešadije. Vod pt-topova 47 mm kretao se u streljačkom stroju pešadije i vatru otvarao iz neposredne blizine na objekte iz kojih je neprijatelj pružao otpor, tako da su u uličnim borbama lakše ranjeni svi poslužioci jednog pt-topa 47 mm. Iako ranjeni, oni su produžili dejstvo, sve dok i oruđe nije onesposobljeno vatrom neprijatelja. Zahvaljujući takvoj upornosti jedinica, oko 20 časova ovog

dana slomljen je i poslednji otpor neprijatelja u Cresu, a ostaci neprijatelja su zarobljeni.

Po oslobođenju grada, brdska baterija 75 mm je noću 20/21. aprila prebačena na VP južno od Sv. Petra, a baterija 76 mm na VP severno od s. Dragozetića, za podršku jedinica u napadu na s. Dol, Kal (tt. 456), s. Ivanje i Banju, koja su 21. aprila zauzeta.

Druga baterija 75 mm i vod pt-topova pridati su 3. brigadi 9. divizije za napad na uporište Osor i prodiranje na ostrvo Lošinj, ali baterija zbog nasukivanja broda koji ju je prevozio nije stigla da podržava napad na Osor. Ona, je, međutim, sa VP južno od s. Čunski, podržavala napad na utvrđenje Kobočak (k. 102), Tovar (k. 125) i Tovarič (k. 97), dok je vod pt-topova angažovan za napad na Kobočak. Snažnim dejstvom brdske baterije i pt-voda prvo su neutralisani neprijateljski delovi u rovovima van tvrđave. Zatim su jakom vatrom svih vatrenih sredstava neposrednim gađanjem tučene toparnice na tvrđavama i ometano dejstvo neprijateljske posade. To je omogućilo prilaz i juriš pešadije na tvrđave, koje su po padu mraka ovog dana zauzete. Pri zauzimanju Tovariča sadejstvovali su i delovi Kvarnerskog odreda sa brdskom baterijom 75 mm iz jednog diviziona II pomorskog obalskog sektora, koji su, po iskrcavanju u uvali Krivica, zauzeli mesta V. i M. Lošinj, a potom produžili napad ka Tovariču.

Neprijatelj je uspeo da sa o. Cresa i Lošinja samo neznatan deo neprijateljskih oruđa motornim čamcima prebaci u Istru, dok je najveći deo zaplenjen, ali su oruđa uglavnom bila neispravna, tako da se nisu mogla upo-"trebiti.

Iako pod vrlo teškim uslovima za kretanje po krševitom i slabo komunikativnom zemljištu na ostrvima, sa ograničenim brojem konja, iscrpenim zbog velikih napora i slabe ishrane, brdski divizion i pt-baterija 9. divizije uspešno su podržavali pešadiju i izvršili postavljene im zadatke.

b) Borbe na Rečini i prodiranje ka Trstu

Nemački 97. armijski korpus bio je rešen da se na glavnom odbrambenom položaju od Snežnika do Rijeke (čije su karakteristike već izložene) odsudno brani, povremeno koristeći i jake protivnapade. Desnokrilni odsek — Rijeka — s. Drenovo — branila je borbena grupa „Rijeka", jačine oko 3.000 vojnika, sa 40 artiljerijskih oruđa; centralni odsek — k. 430 — s. Kukljani — poseli su, posle povlačenja, 1046. i 1048. puk nemačke 237. divizije; a levokrilni odsek — s. Kukljani — Klana — južni ogranci Snežnika — branili su jedan bataljon 15. SS-policijskog puka, jedan motorizovani bataljon i delovi jedne borbene grupe (ostaci 392. legionarske divizije). U rejon Klane počela je 21. aprila da pristiže i 188. brdska divizija, koja je odbranu ovog pojasa još više ojačala. Odbranu Rijeke podržavala je i neprijateljska obalska artiljerija.

U 5.00 časova 21. aprila, snage 4. armije produžile su napad na ćelom frontu, sa snažnom artiljerijskom pripremom, koncentracijama vatre na određene ciljeve. Uz podršku 1. haubičkog i 3. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske brigade 4. armije, 13. divizija je po podne ovog dana zauzela Klanu, ali je protivnapadom svežih snaga nemačke 188. divizije, oko 16 časova, odbačena na liniju Drnovo (k. 695) — k. 643 — s. Studena.

U napadu na liniju Luban (tt. 499) — Sušak, 19. diviziju su podržavali njen brdski divizion sa VP u rejonu Pothum, brdski motorizovani divizion 26. divizije sa VP u rejonu s. Kukuljanovo, 2. haubički divizion sa VP u s. Skrljevo i 4. teški divizion artiljerijske brigade 4. armije, sa VP u s. Krasica.

Posle žestokih uličnih borbi, 5. brigada 19. divizije i 12. brigada 26. divizije oslobodile su Sušak i do 14 časova ovog dana grad potpuno očistile od neprijatelja. Napadi 6. i 14. brigade 19. divizije na Luban nisu uspeli, usled neefikasnog dejstva artiljerije na objekte stalne fortifikacije.

Borbe u rejonu Klane vodile su se nekoliko dana. Pojedine tačke su više puta prelazile iz ruku u ruke. Napad 26. divizije, 24. aprila u pravcu Klane, podržavao je 3. brdski motorizovani divizion, sa VP u rejonu Bošarina,

k 747, ali napad, kao i onaj 22. aprila, nije doveo do zauzimanja Klane. Ipak je nemačkoj 188. diviziji sprečen prodor u Grobničko polje, radi obuhvata 4. armije na Rečini. Uz podršku artiljerije, 14. brigada 19. divizije, sa 4. tenkovskim bataljonom brzo je razbila i odbacila preko Rečine neprijateljske delove koji su nešto ranije iznenadnim napadom uspeli da se probiju do s. Grobnik.

Pošto su glavne snage nemačkog 97. armijskog korpusa bile grupisane na frontu između Snežnika i morske obale, 4. armija je od 25. aprila otpočela dejstva krilnim grupama ka Trstu, a srednjom najjačom grupom, uz podršku većeg dela artiljerije, produžila dejstva na riječkom frontu (skica 38).

Desnoj operativnoj grupi (20. i 43. divizija) koja je nastupala preko pl. Pivke, opštim pravcem Mašun — Koritnica — Divača — Trst, Generalštab JA hitno je uputio i 29. diviziju. Stab 4. armije je 20. diviziji pridao 3. bateriju 3. brdskog motorizovanog diviziona i 2. bateriju 5. protivtenkovskog diviziona artiljerijske brigade 4. armije, dok se 43. divizija, bez artiljerije, probijala po brigadama u Istru, u pozadinu 97. armijskog korpusa.

Srednja operativna grupa (13, 26. i 19. divizija) produžila je žestoke borbe na riječkom frontu, vezujući glavne snage nemačkog 97. armijskog korpusa. Najjače borbe vodila je 27. i 28. aprila 19. divizija, usmerivši glavninu snaga preko izvornog dela Rečine i grebena Kopice ka Sv. Mateju radi obuhvata grada Rijeke sa severne strane. Cilj ovog napada je bio da se izmanevrišu utvrđenja stalne fortifikacije na Rečini, protiv kojih je artiljerija 4. armije sa raspoloživim vrstama municije bila, uglavnom, nemoćna. Napad 19. divizije podržavalo je pet artiljerijskih diviziona, što je do tada bilo najveće grupisanje artiljerije za podršku jedne divizije.

Brdski divizion 19. divizije, sa VP u rejonu Dvorine, Gradišče (tt. 577), podržavao je 5. brigadu, čiji je jedan bataljon od k. 497, grebenom Kopice sadejstvovao 6. brigadi. Šestu brigadu na pravcu glavnog udara divizije: s. Kukuljani — Kopica — Sv. Matej i 14. brigadu, koja je napadala na utvrđenje Luban (tt. 499), k. 495, k. 462, podržavali su: brdski motorizovani divizion 26. divizije, sa VP u rejonu s. Skaroni, 1. haubički divizion, sa VP u re-

jonu s. Čavle, s. Soboli, 2. haubički divizion, sa VP u rejonu s. Pothum s. Podčudnić, s. Skaroni i 4. teški divizion artiljerijske brigade 4. armije, sa VP u rejonu s. Čavle s. Cernik. Napad je otpočeo posle jake artiljerijske pripreme, koncentracijama vatre jednog, dva pa i tri diviziona na pojedine otporne tačke i na neprijateljsku artiljeriju u rejonu Mihačeve Drage, na severnoj periferiji grada Rijeke.

Sutradan 28. aprila snage 19. divizije na pravcu glavnog udara podržavao je i novoformirani motomehanizovani artiljerijski divizion sa VP u rejonu s. Jelnje. Neprijateljska utvrđenja na desnoj obali Rečine nisu mogla rušiti artiljerijska oruđa manjeg kalibra, a za veće kalibre nije bilo odgovarajuće municije.

Leva operativna grupa — 9. divizija, bez jedne brigade, Kvarnerski i Istarski odred — uz podršku brdskog diviziona i pt-baterije 47 mm divizije, prodirala je kroz Istru opštim pravcem Lovran — Buzet — Trst. Po iskrcavanju u Mošćeničkoj Dragi, noću 26/27. aprila, jedna baterija je pridata 4. brigadi za podršku u napadu na uporišta Sv. Nedelju, Strmac i Labin, a divizion, bez jedne baterije, sa VP u rejonu s. Medveja, podržavao je napad na uporišta Lovran i s. Izići. Za uništenje neprijatelja u utvrđenim zgradama i bunkerima, pojedina oruđa su privlačena za neposredno gađanje sa bliskog odstojanja. U toku prodiranja prema Trstu brdski divizion, bez jedne baterije, podržavao je brigadu na glavnom pravcu napada divizije.

Sa VP u dolini bezimene rečice, (pritoke reke Rosandre) brdski divizion 9. divizije, 1. maja je uspešnom bočnom vatrom pomogao zauzimanje otporne tačke u rejonu k. 158 i neutralisao neprijateljsku obalsku bateriju u rejonu s. Milje. Tu je u njegov sastav stigla i baterija koja je bila pridata 4. brigadi. Protivtenkovska baterija 47 mm kretala se u streljačkom stroju pešadije i neposrednim gađanjem neutralisala ili uništavala vatrene izvore, olakšavajući prodor pešadije. Istovremeno kad su jedinice 4. armije prodirale ka Trstu s juga i istoka, jedinice 9. korpusa su orijentisane ka Trstu sa severa. One su uz podršku artiljerijske brigade 9. korpusa, u borbama od 21. do 28. aprila, očistile od neprijatelja s. Lakve,

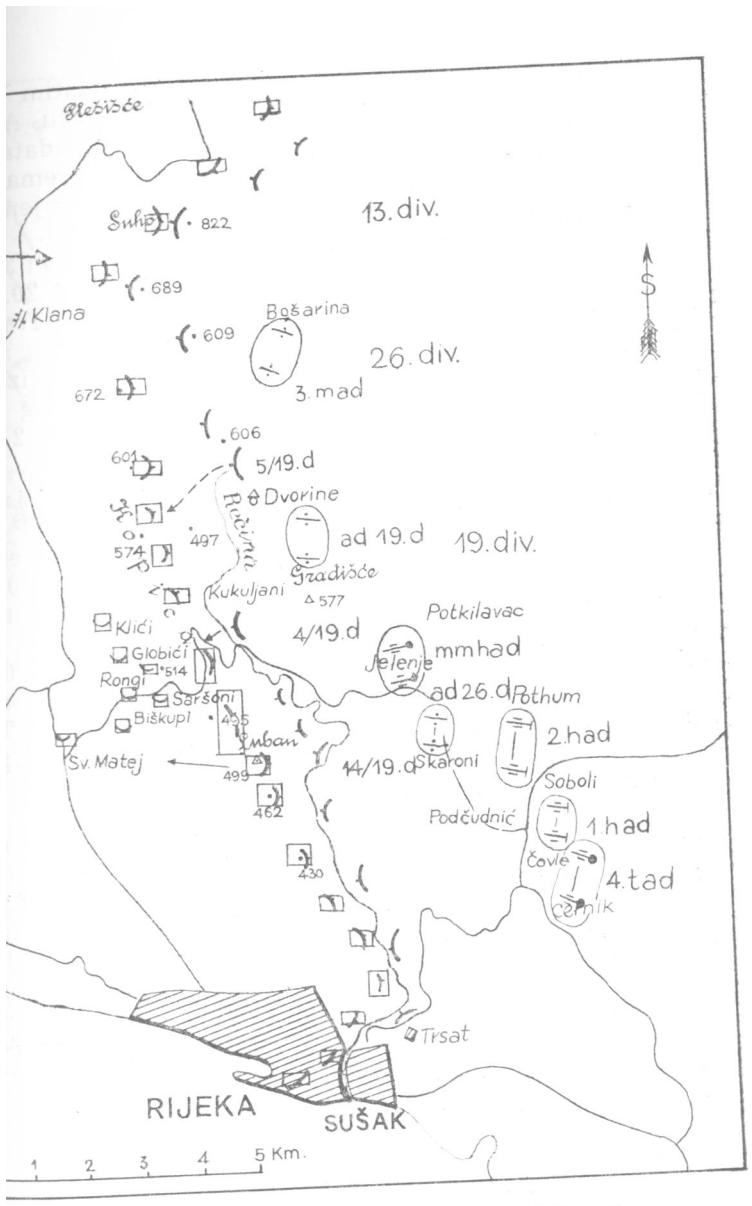

Skica 38 — Borbe na Rečini 27. i 28. 4. 1945. god.

s. Nijemce, s. Trnovo, s. Predmeju i Otlicu, a zatim Vipavsku dolinu i otvorile put za prodiranje ka Trstu. Artiljerijska brigada 9. korpusa je po divizionima pridata divizijama — 1. divizion 30. diviziji, orijentisanoj prema Trstu sa severa, a 2. divizion 31. diviziji koja je orijentisana prema Gorici.

Desnoj operativnoj grupi upućen je 30. aprila i 3. brdski motorizovani divizion (dve baterije) i pridat 20. diviziji, na pravcu Knežak — Divača — Sežana — Trst. Divizion je istoga dana stigao u Sežanu i ušao u sastav brzopokretne grupe, obrazovane od tenkova, motorizovane pešadije i artiljerije, za brzi upad u Trst. Drugog maja, na ovaj pravac je sa Riječkog fronta, orijentisan i 2. haubički divizion artiljerijske brigade 4. armije.

Izbijanje 20. divizije 30. aprila do s. Trebče i istočne ivice Trsta, podržavao je njen brdski divizion, sa VP u rejonu s. Lokve i pt-baterija 47 mm. Pošto je istovremeno 9. divizija sa juga izbila pred liniju Sv. Rok (k. 102) — Monte d'Oro (k. 158), Trst je uoči 1. maja bio potpuno okružen.

U borbama za Općine zaplenjeno je 3 pav-topa 20 mm i 6 haubica 149 mm, sa oko 25.000 granata za ova oruđa. Od zaplenjenih haubica odmah je u oslobođenom Trstu formiran 3. teški divizion artiljerijske brigade 9. korpusa. Tako je sada u ovoj brigadi bilo tri diviziona, sa po 12—16 oruđa i dve samostalne baterije.

Ujutru 1. maja prešle su u koncentričan napad na Trst (skica 39) 18. „Bazoviška" brigada 30. divizije, sa 1 pt-topom 47 mm i 1 pav-topom 20 mm i 9. brigada 20. divizije na Općine; 8. i 10. brigada 20. divizije i 11. brigada 26. divizije napadale su na Trst sa istoka, a 9. divizija sa juga. Po ponoći 1. maja delovi 30. divizije su se preko Rojana probili u grad. Napad 9. brigade na Općine podržavao je pridati 3. brdski motorizovani divizion, dok su artiljerijski divizioni 9. i 20. divizije podržavali napade jedinica svojih divizija. Protivtenkovske baterije 47 mm kretale su se u streljačkom stroju pešadije i neposrednim gađanjem pomagale slamanje neprijateljskog otpora u gradu.

Posle žestokih borbi, uz neposrednu podršku artiljerije, u toku 2. maja savladan je i poslednji otpor neprija-

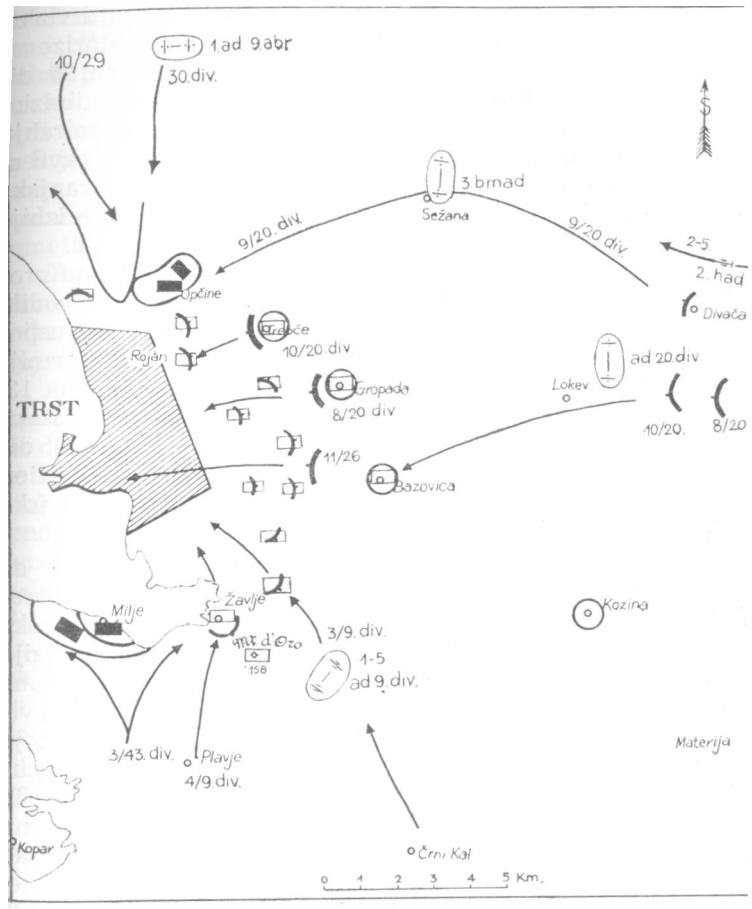

Skica 39 — Napad na Trst 1. 5. 1945. god.

"telja u Trstu. Sutradan 3. maja snažnim naletom 18. „Bazoviška" brigade 30. divizije, 9. brigade 20. divizije i 10. brigade 29. divizije, uz neposrednu podršku 3. brdskog motorizovanog diviziona artiljerijske brigade 4. armije i 1. diviziona artiljerijske brigade 9. korpusa, slomile su neprijateljski otpori u uporištu Općine.

Po oslobođenju Trsta, 3. brdski motorizovani divizion artiljerijske brigade ušao je 3. maja u sastav motorizovanog odreda, zajedno sa 11. dalmatinskom brigadom 26. divizije, četom tenkova i 3. brdskim motorizovanim divizionom artiljerijske brigade 4. armije. Odmah po formiranju u s. Bazovici, motorizovani odred je upućen pravcem Ajdovščina — Gorica — Tolmin — Bovec — Kranjska Gora — Beljak — Celovec, sa zadatkom da što pre izbije u Korušku i spreči odstupanje neprijatelja na sever.

Dok su desna i leva operativna grupa energično prodirale prema Trstu, srednja operativna grupa je vodila žestoke borbe na riječkom frontu, ali bez naročitog uspeha. Koncentričan napad na glavninu nemačkog 97. armijskog korpusa na sektoru Rijeke otpočele su 29. aprila 13. i 26. divizija sa severa i zapada, 19. divizije sa istoka i 2. brigada 9. divizije u pravcu s. Kastav. Napad 19. divizije podržavala su četiri diviziona — brdski divizion 19. divizije i 1, 2. haubički i 4. teški divizion artiljerijske brigade 4. armije, sa ranijih vatrenih položaja.

Borbe na riječkom frontu nastavljene su sve do 3. maja ujutru, kada je 97. armijski korpus otpočeo proboj iz okruženja, pravcem s. Rupa — s. Jelšane — Ilirska Bistrica. Kad je neprijatelj pokušao proboj, 19. divizija je otpočela energičan napad na ćelom frontu od Klane do Rijeke. Napad ove divizije su podržavali: brdski divizion 19. divizije, sa VP u rejonu Dvorine, podržavao je 5. brigadu na pravcu Dvorine — s. Breza; 1. haubički divizion, sa VP u rejonu s. Skaroni, s. Jelenje, podržavao je sa 1. i 2. haubičkom baterijom napad 6. brigade na pravcu Sv. Matej, a 3. baterijom od 4 haubice podržavao je napad 14. brigade, na frontu od k. 495 do ušća Rečine, dok je 4. teški divizion sa VP u rejonu s. Čavle, s. Podčudnić dejstvovao na ćelom frontu napada 19. divizije. Za uspešnije dejstvo po neprijateljskim kolonama koje su se povlačile drumom s. Nedići — s. Skalnica, 4. teški divizion je prebačen na VP u rejonu s. M. Dražice, s. Jelenje. Osmatračnica komandanta diviziona i komandira 1. baterije ovog diviziona bile su u rejonu k. 514 kod s. Lučići. Kod štabova pešadijskih brigada nalazio se po jedan artiljerijski oficir iz diviziona, preko kojih su komandanti pešadijskih brigada zahtevali otvaranje vatre

diviziona, odnosno pojedinih baterija iz diviziona na određene ciljeve. Lomeći otpor neprijateljskih zaštitnica, uz stalnu podršku artiljerije, 5. i 6. brigada 19. divizije su do mraka ovog dana izbile na liniju s. Skalnica — s. Breza Kastav, a 14. brigada, naišavši na slab otpor, oslobodila je Rijeku i nastavila gonjenje neprijatelja prema s. Sapjanima. Po neprijateljskim kolonama koje su se užurbano povlačile, baterije su otvarale vatru do krajnjih granica dometa oruđa.

Radi zaštite desnog boka 4. armije, koja je vodila borbe na Rečini i prodirala delom snaga severno od Snežnika u pravcu Trsta, 7. korpus je dobio zadatak da u Dolenjskom i Notranjskom razvije najveću aktivnost.

Napad na nemačko-domobransku posadu u Kočevju otpočele su u zoru 3. maja 4. brigada „Matija Gubec" **15.** divizije sa juga, pravcem Fridrihštajn — s. Dolga Vas — Kočevje i 5. brigada „Ivan Cankar" ove divizije sa istoka, pravcem Salka Vas — Kočevje, uz podršku 1. slovenačke artiljerijske brigade od 20 topova 75 mm, podeIjene u dve grupe. Artiljerijsku grupu za neposrednu podršku pešadije obrazovao je 1. divizion od dve baterije (8 topova), na VP u rejonu s. Livold (oko 3,5 km j-i od Kočevja), a artiljerijska grupa za opštu podršku — 2. divizion od tri baterije (12 topova) na VP u rejonu s. Zajčje Polje, s. Crni Potok, Golobja jama (oko 5,5 mm j-i od Kočevja).

Dejstvom artiljerije razbijeno je više bunkera i neutralisana neprijateljska baterija kod železničke stanice, a ućutkana su i druga vatrena sredstva neprijatelja, što je omogućilo juriš pešadije. Borba je vođena od 8 do 22.30 časova, kada je neprijatelj bio prinuđen da napusti Kočevje.

Sutradan 4. maja 1. slovenačka artiljerijska brigada je potpomagala 15. i 18. diviziju, koje su gonile neprijatelja na pravcu Kočevje — Ribnica — Ljubljana, prva desno, a druga levo od puta Kočevje — Ljubljana.

Prvi divizion je 5. i 6. maja potpomogao 18. diviziju u zauzimanju s. Rijava Gorice, dok je istovremeno 15. divizija zauzela Grosuplje i kod s. Višnje Gore razbila jednu neprijateljsku motorizovanu kolonu koja se kretala prema Ljubljani. Jakim koncentracijama vatre oba diviziona

1. slovenačke artiljerijske brigade na neprijatelja u rejonu s. Skofljica i na utvrđene položaje u visini s. Orlje, uspešno su potpomognute jedinice 15. i 18. divizije koje su, u sadejstvu sa 29. divizijom, posle žestokih borbi 8. maja slomile otpor neprijatelja na spoljnoj odbrani Ljubljane i prinudile ga da oko 23 časa ovog dana napusti grad, u koji su ujutru 9. maja ušle jedinice 7. korpusa.

c) Okruženje 97. armijskog korpusa

Posle oslobođenja Rijeke i Trsta, glavnina 4. armije orijentisana je da spreči izvlačenje nemačkog 97. armijskog korpusa na sever. Žestoke borbe sa svih strana nastavljene su sve do nabacivanja jedinica 97. armijskog korpusa na uzanu prostoriju oko Ilirske Bistrice, na liniji Stražica (k. 711) — Volčji hrib (k. 757) — Sv. Ahacij (tt. 799) — s. Vrbovo — s. D. Zemon — s. V. Bukovica — s. Trnovo (skica 40). Na toj prostoriji neprijatelj je prostreljivan unakrsnom vatrom artiljerije. Trpeći velike gubitke (a izgubivši svaku nadu da se može izvući iz okruženja), 97. korpus je kapitulirao ujutru 7. maja. U borbama tokom stezanja obruča oko 97. armijskog korpusa, u vremenu od 4. do 7. maja, nije bilo uslova da se grupiše više diviziona na jednom pravcu, jer su jedinice 4. armije dejstvovale sa više pravaca. Pored toga, manevar artiljerijskim divizionima bio je ograničen zbog malog broja puteva, pogodnih za kretanje artiljerije, dok su postojeći putevi bili minirani i na njima porušeni svi mostovi i propusti, koji su se sporo opravljali. Dejstva divizija po pravcima podržavali su artiljerijski divizioni divizijske artiljerije, delovi artiljerijske brigade i novoformirani motomehanizovani artiljerijski divizion 4. armije.

Za 7. divizijom 4. korpusa, koja je do mraka 5. maja izbila u s. Knežak, severno od Ilirske Bistrice, stigla je i jedna motorizovana artiljerijska grupa, od jedne haubičke baterije 105 mm, voda pt-topova 57 mm i voda pt-topova 75 mm „PAK", koju je dan ranije u Prezidu formirao štab artiljerijske brigade 4. korpusa i uputio prema Ilirskoj Bistrici.

Upotrebom artiljerije po pravcima uspešno su podržavane pešadijske brigade na glavnim pravcima udara divizija. One su sa svih strana postepeno stezale obruč oko nemačkog 97. armijskog korpusa, na prostoriji oko Ilirske Bistrice. Tako je 5. brigadu 19. divizije, 4. maja, u napadu na Goljak (tt. 1145) i Oslića (k. 1065) podržavao brdski divizion 19. divizije, sa VP u rejonu s. Gomanjce, a 6. brigadu na pravcu s. Skalnica — Pliševica (tt. 770) — s. Lipa, samo jedna baterija 1. haubičkog diviziona sa VP u rejonu s. Breza, dok su dve baterije ovog diviziona ostale na očekujućem položaju u rejonu Permani, na komunikaciji Kastav — s. Rupa. Napad 14. brigade 19. divizije na železničku stanicu Sapjane, 5. maja, podržavao je motomehanizovani divizion i 1. baterija 4. teškog diviziona. sa VP u rejonu Permani, dok je 2. baterija 4. teškog diviziona ostala na očekujućem položaju u s. Jušići. Uz podršku 1. baterije 4. teškog diviziona, razbijena je jedna neprijateljska kolona kod s. Jelšane i naneti su joj osetni gubici. Prodiranje 19. divizije preko s. Jelšane i izbijanje 6. maja pred mrak na liniju s. G. Zemon — s. M. Bukovica, uspešno su podržavali brdski divizion divizije, motomehanizovani divizion, 1. baterija 4. teškog diviziona sa VP u rejonu Permani i 1. haubički divizion artiljerijske brigade 4. armije, sa VP iz rejona s. Skalnica i s. Sapjane. Napad 2. brigade 9. divizije u pravcu s. Velo Brdo i s. Brdce podržavala je pridata brdska baterija artiljerijskog diviziona ove divizije, sa VP u rejonu s. Starad, na komunikaciji s. Sapjane — s. Podgrad.

Prodiranje 13. divizije pravcem s. Zabiče — s. G. Zemon podržavale su tri baterije (8 topova 76 mm i 4 haubice 105 mm) artiljerijskog diviziona ove divizije, sa VP u rejonu Gomanjce, k. 936, k. 920, Paka. gde su 6. maja stigle i dve brdske baterije po 4 topa 75 mm ovog diviziona, po završenom formiranju u s. Kikovica, na Grobničkom polju. Po zauzimanju k. 507 i Gnojeveca (k. 650), brdske baterije 75 mm su prebačene na nove VP u rejonu s. Zabiče, a noću 6/7. maja u rejon s. Topčane, odakle su mogle uspešno tući neprijatelja sve do Ilirske Bistrice.

Napad 26. divizije, 5. maja, pravcem s. Kuteževo — Ilirska Bistrica podržavao je brdski motorizovani divizion ove divizije, a od 14 časova i motorizovana artilje-

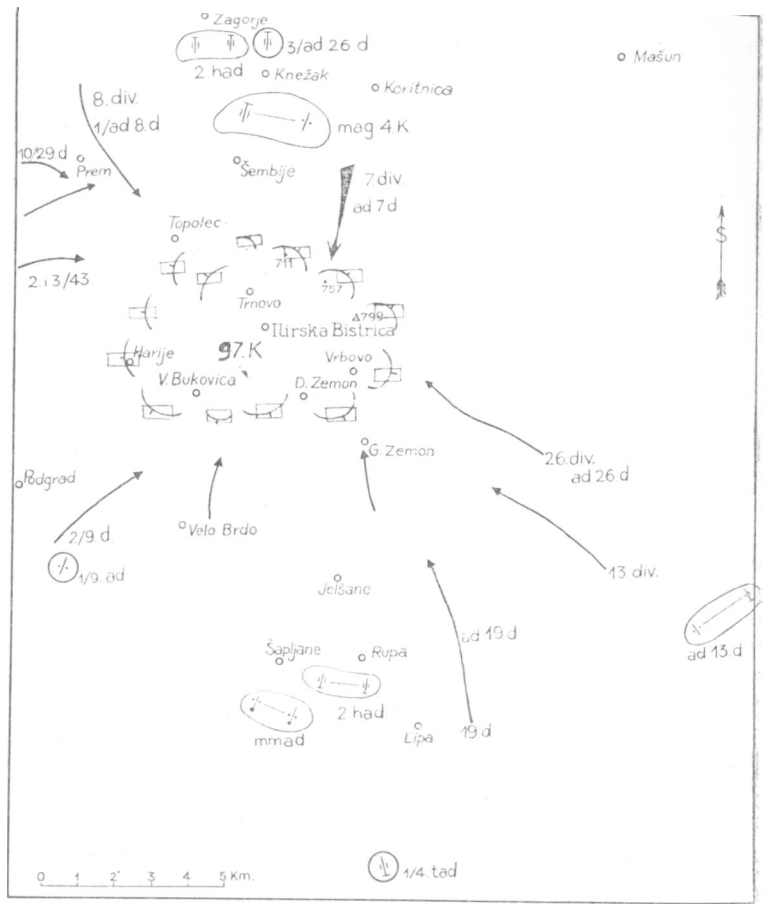

Skica 40 — Okruženje nemačkog 97. armijskog korpusa

rijska grupa artiljerijske brigade 4. korpusa, sa VP u rejonu s. Sembije, s. Knežak, čija su gađanja bila tačna i vrlo efikasna. Napad 8. divizije pravcem s. Prem — Ilirska Bistrica i 7. divizije na Stražicu (k. 711) i k. 757, podržavali su artiljerijski divizioni ovih divizija, motorizovana artiljerijska grupa artiljerijske brigade 4. korpusa

i 2. haubički divizion artiljerijske brigade 4. armije (koji je na ovaj pravac vraćen od Trsta zajedno sa 10. brigadom 29. divizije), sa VP u rejonu s. Knežak, s. Šembje, s. Zagorje. U sastavu artiljerijske grupe koja je 6. maja podržavala 7. diviziju u napadu na Stražicu podržavala je i 3. baterija artiljerijskog diviziona 26. divizije (4 haubice 105 mm. Artiljerija je jakom unakrsnom vatrom mnogo doprinela da se neprijatelj fizički i moralno iscrpe i zamoli primirje i pregovore o kapitulaciji. Tako je na pr. samo 3. baterija artiljerijskog diviziona 26. divizije (komandir Marjan Fratnik) izbacila iz haubica, u zadnja četiri sata borbe, 790 granata.

Pošto je 7. maja ujutru nemački 97. armijski korpus položio oružje, borbe su prekinute. Time je i tršćanska operacija završena.[51]

*

Završne operacije 4. armije odlikuju se brzim i vrlo smelim prodorima, što je neprijatelju onemogućilo da se sredi i na već pripremljenim položajima organizuje uspešnu upornu odbranu na svim linijama i položajima, izuzev u zoni Klana — Rijeka, gde je uspeo da se sredi i pruži organizovaniji i duži otpor.

U završnim operacijama, 4. armija je raspolagala solidno organizovanim artiljerijskim jedinicama divizijske i armijske artiljerije, koje su bile dobro popunjene naoružanjem kao i boračkim i starešinskim sastavom koji je imao veliko borbeno iskustvo za upotrebu artiljerije u borbi i za rukovanje artiljerijskom vatrom u svim uslovima dejstava.

[51] Isto, k. 311, br. reg. 1—30—5, 2—2, 3—2, 4—2, 7—2, 8—2, 12—2; k. 502, br. reg. 26—2/1 27—2/1, 12—1, 13—1, 4—7; k. 1175, br. reg. 5—7; k. 318, br. reg. 8—1, 9—1, 11—1, 12—1, 15—1, 16—1, 16—3, 23—3, 26—3, 30—3, 34—3, 40—3, 1—4, 27—4, 28—4, 29—1, 7—6, 25—6; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 601—635; Arh. IZDG, k. 187/1, 186/11—1; „Oslobodilački pohod na Trst", Beograd 1952, str. 154—316; Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka) str. 170, 171, 184, 185, 274—288; Tomac Petar, pukovnik: „Tršćanska operacija", Vojno delo, br. 3/49, str. 107—129; Ljubomir Kljaić, potpu-

Operativni razvoj i dejstva snaga 4. armije i na širokom frontu, i u neprijateljskoj pozadini, uz istovremena dejstva na ostrvima, zahtevali su i odgovarajući **način** upotrebe artiljerije. U svim fazama operacije izražavano je jače grupisanje artiljerije na težištu dejstava armije. Divizije na glavnom pravcu udara ojačavane su divizionima armijske artiljerijske brigade, ili su divizioni armijske artiljerije grupisani za podršku divizija na glavnom pravcu udara armije. Promena težišta dejstava 4. armije izražavana je i brzim manevrom delova njene artiljerijske brigade, blagovremenim prebacivanjem i grupisanjem artiljerijskih diviziona koji su bili najpokretljiviji.

Kako svoju organsku, tako i pridatu artiljeriju, štabovi divizija su pravilno i umešno upotrebljavali, zadržavajući je pod neposrednom komandom, kao područnu artiljeriju, ili su je pridavali pešadijskim brigadama na glavnom pravcu udara divizije.

Planiranja u štabu artiljerije 4. armije i predloži za grupisanje i upotrebu artiljerije obezbeđivali su najcelishodnije angažovanje artiljerijskih jedinica, kako prema specifičnosti zadataka pojedinih divizija, tako i prema osobinama oruđa i konkretnim uslovima, s obzirom na zemljište i stanje transportnih sredstava u artiljerijskim jedinicama. Mada je zemljište u operativnoj zoni 4. armije pretežno planinsko, krševito i slabo komunikativno, artiljerijskim divizionima se umešno manevrovalo, tako da su oni na vreme stizali u nove rejone vatrenih položaja. Nedovoljan broj motornih vozila za teža artiljerijska oruđa i česti kvarovi na vozilima, usled stalne upotrebe na slabim putevima, kao i iscrpenost konjskih zaprega i nedostatak stočne hrane, stvarali su prilično teškoća. Ali artiljerijske starešine su se dobro snalazile, pa su divi-

kovnik: „Borbe 3. brigade 7. divizije", Vojni glasnik br. 11/57, str. 71; Pavle Jakšić: general-potpukovnik, „Četvrta armija u završnim operacijama jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije", Vojnoistorijski glasnik, br. 2—3/55, str. 208—228; Levičnik Karei, general-major: „Doprinos artiljerije pri oslobođenju naših otoka", Mornarički glasnik, br. 4—5/52, str. 356—362. Stanko Petelin: „Osvoboditev Slovenskega primorja", str. 180, 186. 211—220. Jože Vodnik — Zabeleške: „Prekomorci", str. 352; Hronologija, str. 1098, 1099, 1100, 1103, 1105, 1107, 1108, 1110, 1111.

zione po delovima prebacivali u određene rejone i blagovremeno pripremali za dejstvo i baterije i divizione. Brzi prodori divizija 4. armije zahtevali su česte i brze pokrete artiljerije. Zbog toga najčešće nije ni bilo dovoljno vremena za potpunija planiranja u artiljerijskim štabovima i jedinicama, pa u takvim situacijama ni komandovanje pojedinim divizionima nije bilo jasno određeno, a ni postavljanje zadataka dovoljno precizno. Međutim, pri postavljanju zadataka artiljeriji u konkretnoj situaciji, sve starešine su imale dovoljno iskustva da dejstva diviziona i baterija usmere na ključne tačke neprijateljske odbrane, tako da je vatra artiljerije, gotovo bez izuzetka, bila efikasna.

Manevar protivtenkovskim divizionom kao celinom nije vršen, već je upotrebljavan po baterijama, odnosno delovima, što je, takođe, odgovaralo konkretnoj situaciji, kao i uslovima za transportovanje oruđa ovog diviziona.

Protivavionski divizion upotrebljavan je po baterijama za zaštitu komandnog mesta armije i baze za snabdevanje. Pošto neprijateljska avijacija na ovom frontu nije bila aktivna, protivavionski divizion nije ni došao do izražaja.

Sadejstvo artiljerije sa pešadijom i tenkovima bilo je dobro organizovano. Veza je bila dobro organizovana i neprekidno je funkcionisala. Starešine svih stepena, kao i borački sastav artiljerijskih jedinica, primerno su se zalagali u izvršavanju postavljenih zadataka.

UPOTREBA ARTILJERIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA 1. ARMIJE

U okviru operacijskog plana završnih operacija jugoslovenske armije za oslobođenje zapadnog dela Jugoslavije, 1. armija je imala zadatak da u sadejstvu sa 3. armijom probije neprijateljski front u Sremu, nanoseći glavni udar svojim desnim krilom, a zatim da energično goni neprijatelja opštim pravcem Vinkovci — Slavonski Brod •— Nova Gradiška — Zagreb.

Da bi se severnoj operativnoj grupi divizija 1. armije (1. proleterska, 21, 22, 42. i 48. divizija i 2. tenkovska bri-

gada, olakšao proboj neprijateljskog utvrđenog fronta u Sremu i izbijanje ove grupe na liniju Vukovar — Vj$_{n}$_ kovci, u napad su prvo prešle:

— južna operativna grupa divizija 1. armije (2. proleterska, 5. i 17. divizija) južno od Save, opštim pravcem Bijeljina — Brčko, gde je forsirala Savu i produžila dejstva ka Županji, i

— Bosutska operativna grupa divizija 1. armije (6. proleterska i 11. divizija i 1. konjička brigada), opštim pravcem s. Morović — s. Strašinci — s. Vrbanja — s. Otok.

ARTILJERIJA U JUŽNOJ OPERATIVNOJ GRUPI DIVIZIJA 1. ARMIJE

Južna operativna grupa divizija 1. armije (2. proleterska, 5. i 17. divizija) ojačana je sa 10 tenkova, teškim divizionom 6. proleterske divizije i teškim divizionom 23. divizije. Zadatak Južne operativne grupe divizija bio je da razbije nemačku 22. diviziju, ojačanu delovima 12. ustaško-domobranske divizije, ruskog zaštitnog korpusa, četnicima i ustaškom milicijom, na desnoj obali Save, na prostoru Bijeljina, Brezovo Polje, Brčko, Bosanski Samac, a potom da forsira Savu i zajedno sa jedinicama Bosutske operativne grupe divizija prodire ka rejonu zapadno od Vinkovaca, kako bi glavnim snagama 1. armije olakšao proboj utvrđenog neprijateljskog fronta u Sremu.

Do prebacivanja 2. proleterske divizije južno od Janje i 5. divizije i teškog diviziona 6. proleterske divizije kod Zvornika, 1. aprila, na levu obalu Drine, 17. divizija je uz podršku svoje organske artiljerije, na liniji Samurovića ada — s. Glogovac — s. Kobiljak, odbijala napade neprijatelja iz rejona Bijeljine. Drugog aprila uveče, divizija je, uz sadejstvo delova 2. proleterske divizije, i uz podršku divizijske artiljerije, sa VP u rejonu s. Suhopolje, s. Hase, napala Bijeljinu, razbila delove 65. puka nemačke 22. divizije, oslobodila grad i izbila na liniju s. Dvorovi — s. M. Obarska.

U toku 3. aprila, u sastav artiljerije 5. divizije ušao je i pridati teški divizion 23. divizije.

Pred napad na Brčko. 5. divizija je bila dobro popunjena artiljerijom tako da je imala svoju artiljerijsku brigadu od tri diviziona sa po tri baterije, sa ukupno 20 topova 76 mm, 4 haubice 122 mm i 12 minobacača 120 mm, svoj protivtenkovski divizion od tri baterije, sa 12 topova 76 mm, vod pt-topova 75 mm „PAK" i protivavionski divizion od tri baterije, sa 12 topova 25 mm. Diviziji su bili pridati teški divizion 6. proleterske dvizije i teški divizion 23. divizije (stigao 3. aprila), svaki sastava po dve baterije topova 76 mm i jedne haubičke baterije 122 mm. U pešadijskim brigadama, kao brigadna artiljerija, bile su po jedna pt-baterija od 4 pt-topa 45 mm.

Posle povlačenja iz Bijeljine, delovi nemačke 22. divizije organizovali su odbranu Brčkog, uz podršku baterija u rejonu Brčko i železničke stanice Gunja (na levoj obali Save) (skica 41).

Napad 5. divizije pravcem N. Brezovo Polje — s. Sandić — s. Gredica — Brčko, podržavala je desna artiljerijska grupa, sastava: 1. i 3. divizion artiljerijske brigade 5. divizije i teški divizion 6. proleterske divizije, bez haubičke baterije, 17. diviziju koja je napadala na pravcu čelić — s. Potočari — Brčko podržavala je artiljerija 17. divizije, a 2. proletersku diviziju na pravcu s. Bukvik — s. G. Brka — Brčko podržavali su jedna baterija 76 mm i minobacački divizion ove divizije i pridata baterija 76 mm iz artiljerijske brigade 5. divizije, koji su obrazovali divizijsku artiljerijsku grupu.

Artiljerijsku grupu opšte podrške sačinjavali su: protivtenkovski divizion 5. divizije od 3 baterije, topova 76 mm i voda pt-topova 75 mm, haubička baterija 122 mm teškog diviziona 5. divizije, haubička baterija 122 mm teškog diviziona 6. proleterske divizije i teški divizion 23. divizije od 2 baterije, topova 76 mm i haubičke baterije 122 mm, sa VP u rejonu s. Satorovići, s. Pukiš, Krčevine. Pod komandom artiljerijske grupe opšte podrške, bio je i protivavionski divizion 5. divizije, na VP u rejonu Han Miladija, Suha bara, Krčevine, za zaštitu artiljerije od napada iz vazduha.

Uz podršku artiljerije, 5. divizija je tokom 5. aprila zauzela s. Sendića, 17. divizija liniju s. Potočari — s. Čađavac — s. Omerbegovača, dok je u toku noći 5/6. aprila

2. proleterska divizija izbila u s. G. Brku. U toku ove noći sve jedinice su posele polazne položaje za napad na neprijateljski mostobran kod Brčkog: s. Sokići — s. Dizdaruša — s. Brod — s. Lipovac. Dejstvo artiljerijske grupe opšte podrške najviše se odrazilo na pravcu napada 17. divizije, duž komunikacije Čelić — Brčko.

Istovremeno je na levoj obali Save Bosutska operativna grupa divizija napadala neprijatelja, na liniji s. Vrbanja — s. Soljani — Đurići, čime su stvoreni povoljni uslovi za uništenje neprijatelja na mostobranu kod Brčkog.

Napad na neprijateljski mostobran kod Brčkog, 6. aprila, u 4.30 časova, otpočele su 5. i 17. divizija i 2. proleterska brigada 2. proleterske divizije, uz podršku artiljerije, dok je pravce od Bosanskog Samca, Gradačca i Gračanice obezbedivala 2. proleterska divizija, bez jedne brigade. Artiljerijska grupa opšte podrške uspešno je dejstvovala, naročito na pravcu napada 17. divizije (skica 41).

Posle oštrih borbi do 23 časa 6. aprila, 5. divizija je izbila na j-i ivicu Brčkog, 17. divizija u s. Grčicu i pred s. Brod, 2. brigada 2. proleterske divizije na liniju s. Brod — Han Jabučik, dok je jedna brigada ove divizije zauzela s. Gorice i presekla drum Brčko — Bosanski Samac. Desna artiljerijska grupa za neposrednu podršku 5. divizije, u toku dana je menjala VP i uspešno tukla otporne tačke u j-i delu grada.

Ujutru 7. aprila nastavljene su borbe. Artiljerija je, uglavnom, podržavala napad sa osnovnih vatrenih položaja, koje nije promenila ni u toku noći 6/7. aprila, već je na nove VP u rejonu s. Grčice, Begluk, s. Potočari prešla u toku dana 7. aprila, tek pošto se neprijatelj povukao u centar grada. Sa novih vatrenih položaja artiljerija je uspešno podržavala prodiranje pešadije u grad, gde je neprijatelj pružao žilav otpor, i neutralisala neprijateljske baterije u Brčkom i kod železničke stanice Gunja. Posle žestokih uličnih borbi Brčko je do uveče 7. aprila oslobođeno od neprijatelja. Istovremeno, i delovi Bosutske operativne grupe izbili su u rejon s. Gunje.

Pošto je 11. divizija Bosutske operativne grupe zauzela s. Đuriće i s. Gunju, prelaz preko Save kod Brčkog otpočeo je 10. aprila uveče. Prevoženje jedinica 5. divizije

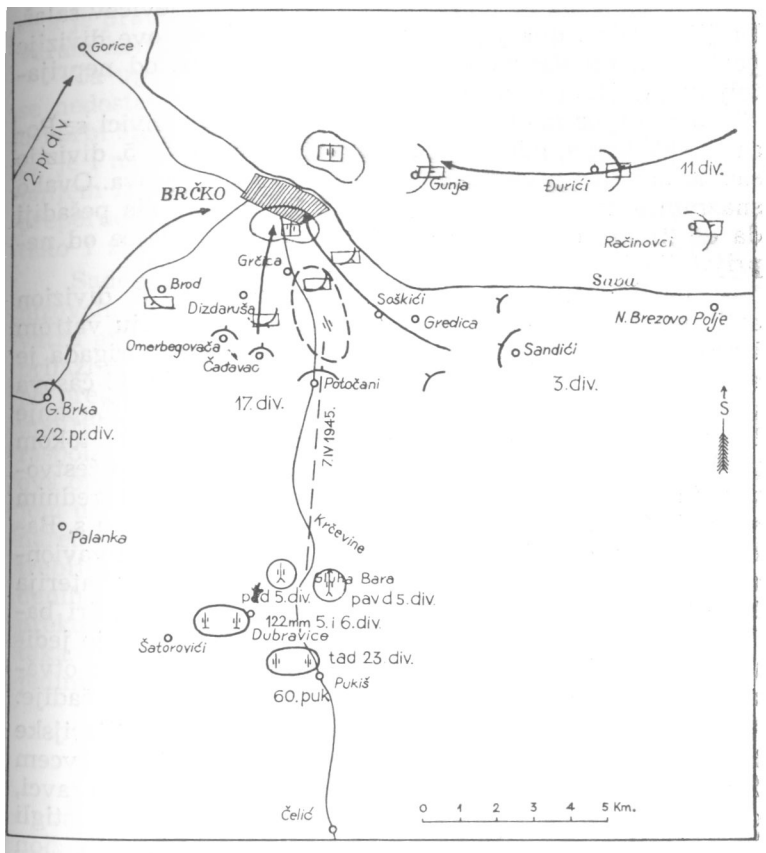

Skica 41 — Napad na mostobran kod Brčkog 6. i 7. 4. 1945. god.

završeno je do 17.00 časova 11. aprila, a 17. divizije oko podne 12. aprila, bez uznemiravanja od neprijatelja. Za podršku jedinica 5. divizije na mostobranu, u prvom ešelonu je preko Save prebačen 3. (minobacački) divizion 120 mm, zatim 1. divizion artiljerijske brigade 5. divizije i jedna baterija 76 mm iz teškog diviziona 6. proleterske divizije za protivtenkovsku odbranu mostobrana. U toku dana prebačena je preko Save cela artiljerijska brigada

5. divizije, na VP u rejonu s. Gunja, Markovijevićev salaš Doljićev salaš, dok je protivavionski divizion ove **divizije** postavljen na VP za zaštitu prelaza na Savi od neprijateljskog dejstva iz vazduha.

Jači otpor neprijatelj je pružio **na** južnoj **ivici** s. Posavski Podgajci, gde je cela artiljerijska brigada 5. **divizije** sasredila vatru u vremenu od 17.55 do 18.00 časova. **Ovako** snažnim vatrenim naletom, artiljerija je olakšala **pešadiji** da do 21 čas ovog dana očisti Posavske Podgajce **od ne**prijatelja i nastavi gonjenje u pravcu Županje.

U gonjenju neprijatelja ka Županji, 1. i 3. divizion artiljerijske brigade 5. divizije pratili su pešadiju vatrom i pokretom. Oko podne 13. aprila artiljerijska brigada je stigla na VP u rejonu s. Bošnjaci, sa kojih je oko 14 časova vrlo uspešno tukla neprijateljske snage u rejonu Županje i raskrsnice puteva, severno od grada. U borbi i tokom prodiranja kroz s. Posavske Podgajce i u Županji učestvovao je protivavionski divizion 5. divizije i neposrednim gađanjem uništavao ciljeve na zemlji. Po stizanju u s. Babinu Gredu, divizion je postavljen na VP za protivavionsku odbranu. Za što uspešnije rukovanje vatrom baterija i neposrednu vezu sa pešadijom, pojedini komandiri baterija su se nalazili kod komandanata bataljona, čije jedinice su baterije podržavale. To je omogućavalo brzo otvaranje vatre na ciljeve koji su kočili pokrete pešadije.

Po oslobođenju Županje, 1. i 3. divizion artiljerijske brigade produžili su nastupanje sa pešadijom, pravcem Županja — s. Babina Greda — s. Gundinci — s. Beravci, dok su ostali delovi artiljerijske brigade 14. aprila stigli u rejon Babine grede. Iz rejona Županje teški divizion 6. proleterske divizije vraćen je u sastav svoje divizije, koja je ovog dana izbila u visini s. Cerna.[52]

U toku dejstava Južne operativne grupe divizija, južno od reke Save do oslobođenja Brčkog i posle prelaska preko Save u dejstvima do izbijanja u s. Beravce, artilje-

[52] Isto, k. 260, br. reg. 1—3/1 do 1—12/1; k. 260A, br. reg. 1—7/5, 2/6; k. 786A, br. reg. 1—3, 1—4—3; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 583—589; Bošković Vasilije, potpukovnik: „Artiljerija V krajiške udarne divizije u borbama za oslobođenje Brčkog 4—7. aprila 1945. godine", Artiljerijski glasnik, br. 9—10/49, str. 45—60, Hronologija, str. 1080, 1093, 1094.

rija je pravilno upotrebljavana i njeno grupisanje je odgovaralo konkretnoj situaciji i zadacima jedinica.

Za upravljanje i rukovanje vatrom artiljerije osećao se nedostatak sredstava veze, zbog čega se i dešavalo da u borbi štab diviziona rukovodi divizionom kao baterijom, pa je i na vatrenom položaju postavljen sa manjim rastojanjem između baterija u pojedinim divizionima, što nije preporučljivo, kako zbog dejstva neprijateljske artiljerije, tako i zbog eventualnog dejstva neprijateljske avijacije.

Sadejstvo artiljerije sa pešadijom bilo je dobro organizovano. Pešadija je, osim izuzetaka, dobro koristila vatru artiljerije, i za vreme artiljerijske pripreme napada prilazila na jurišno odstojanje. Karakteristično je da su po prelazu Save, topovi 76 mm M. 42 i haubice 122 mm upotrebljavane samo za neposredno gađanje, jer se tada raspolagalo sa vrlo ograničenom količinom municije za ova oruđa, a nije bilo izgleda da se jedinice ovom municijom uskoro popune. Zbog toga je štab 1. armije, 10. aprila, naredio da se topovi 76 mm M. 42 i haubice 122 mm upotrebljavaju samo za neposredno gađanje bunkera i utvrđenih zgrada sa bližih odstojanja. Prebacivanje artiljerije preko Save pravilno je organizovano i izvršeno bez gubitaka. U izvršavanju postavljenih zadataka artiljerijske jedinice su se potpuno zalagale i na vreme ih izvršavale.

ARTILJERIJA U BOSUTSKOJ OPERATIVNOJ GRUPI DIVIZIJA 1. ARMIJE

Bosutska operativna grupa divizija 1. armije sastava 6. proleterska i 11. divizija i 1. konjička brigada otpočela je 4. aprila napad u zoni između reka Save i Bosutà, sa zadatkom da očisti Bosutske šume od neprijatelja i po izbijanju na liniju s. Vrbanja — s. Gunja da sadejstvuje **Južnoj** operativnoj grupi divizija 1. armije u napadu na **Brčko** i prelazu preko Save.

U rejonu s. Lipovca nalazila su se dva neprijateljska bataljona sa dve baterije, a u dubini, na liniji Županja — s. Vrbanja — s. Račinovci nalazila se glavnina 3. ustaško-domobranske divizije i delovi ruskog zaštitnog korpusa sa artiljerijom, na položaju zapadno od s. Vrbanje.

Napad je podržavala artiljerijska brigada 6. proleterske divizije, ojačana teškim divizionom 42. divizije od dve baterije 76 mm i jedne haubičke baterije od 4 haubice 122 mm, sa VP u rejonu Kablarovac, k. 83, Rastovi, Đepu koncentracijama vatre na pravcu s. Batrovci — s. Lipovac. U početku napada, 11. diviziju čija je artiljerijska brigada završavala formiranje u Sremskoj Mitrovici, podržavao je samo jedan kombinovani divizion — jedna baterija od 2 topa 76 mm i dve baterije od 6 topova 75 mm. U toku napada, 11. divizija je ojačana artiljerijskom brigadom 48. divizije (minobacački divizion od 3 baterije 120 mm i pt-divizion od 3 baterije pt-topova 45 mm), koja je u 19 časova 6. aprila stigla u s. Strašinci.

Pred artiljerijom jedinica Bosutske operativne grupe divizija stajali su specifični zadaci — podrška jedinica u borbi po gustim i močvarnim bosutskim šumama, kroz koje su pokreti artiljerije bili ograničeni na mali broj puteva, na kojima su očekivane zasede, prepadi i minirani prolazi. Zbog toga su artiljerijske jedinice bile prinuđene da i sopstvenim sredstvima do maksimuma razviju službu izviđanja i obaveštavanja.

Zato su, po uputstvu komande artiljerije 1. armije, oruđa 45 mm pridata pešadijskim brigadama, koje su ih po baterijama ili po vodovima pridale bataljonima za neposredno praćenje pešadije iz streljačkog stroja, dok su baterije i divizioni 75, 76, 120 i 122 mm zadržani pod neposrednom komandom štaba divizije, za izvršavanje neophodnih zadataka, jer se oskudevalo municijom za ova oruđa. S obzirom na karakter dejstava, gde je bilo od velikog značaja momentalno dejstvo artiljerije po ciljevima otkrivenim u toku prodiranja kroz šume, vatre artiljerije se ranije nisu mogle planirati, već su pojedinim artiljerijskim jedinicama u toku borbe postavljani konkretni zadaci.

Jači otpor na pravcu napada 11. divizije neprijatelj je pružio na liniji s. Soljani — Svajgerov stan — k. 89 — s. Durići. U napadu na pravcu s. Drenovci, 12. brigadu 11. divizije podržavala je 1. baterija od 2 topa 76 mm i jedan vod 3. baterije 75 mm, a 8. brigadu u napadu na pravcu s. Durići podržavala je 2. baterija od 2 topa 75 mm

i vod pt-topova 75 mm 3. baterije kombinovanog diviziona artiljerijske brigade 11. divizije. Teški divizion 42. divizije, pridat artiljerijskoj brigadi 6. proleterske divizije, uspešno je 5. aprila neutralisao neprijateljske baterije u rejonu s. Lipovac i s. Apševci. Uspešnim koncentracijama vatre, omogućeno je pešadiji brzo zauzimanje s. Batrovci a zatim i si. Lipovac. Nakon toga je artiljerija za podršku napada na s. Vrbanju posela naredne vatrene položaje. Artiljerijska brigada 6. proleterske divizije je već 7. aprila dejstvovala sa VP na zapadnoj i južnoj ivici šume Sveno, (oko 2,5 km istočno od s. Vrbanja). Na pravcu napada 11. divizije, baterije pridate za podršku 12. i 8. brigade prebačene su na nove VP, tako da su neposrednim gađanjem tukle ciljeve u visini s. Soljani — s. Durići, jer je neprijatelj skoro iz svakog salaša pružao žilav otpor. Tokom borbe 8. i 9. aprila, teški divizion 42. divizije pridat artiljerijskoj brigadi 6. proleterske divizije, neutralisao je neprijateljske baterije u rejonu ž. st. Vrbanja, Bočanci stan, zapadno od s. Vrbanje. Po izbijanju pešadije na liniju s. Vrbanja — s. Gunja, baterije pridate pešadijskim brigadama 11. divizije, prikupljene su 12. aprila u sastav diviziona, u rejonu Šarajevčev stan, severno od s. Drenovci. U toku 13. i 14. aprila artiljerijske jedinice su bez borbe prebačene u rejon s. Gradište, s. Cerna.[53]

Za vreme prodiranja kroz bosutske šume, artiljerija je neprekidno pratila pešadiju i neposrednim gađanjem sa kraćih odstojanja, krčila joj put uništavanjem vatrenih tačaka neprijatelja, i ako je oskudevala u municiji za oruđa 76 mm M. 42 i 122 mm . Dobro organizovanim izviđanjem onemogućeno je svako iznenađenje a pridavanje pojedinih baterija u borbi kroz šumu omogućavalo je njihovu najracionalniju upotrebu tako da je artiljerija potpuno izvršila sve zadatke koje su joj postavljale jedinice Bosutske grupe divizija.

[53] Isto, k. 260, br. reg. 2—2/1 do 2—7/1; 260A, br. reg. 23—7, 26—7; k. 260B, br. reg. 5—12; Oslobodilački rat, druga knj. str. 584, 585.

Pred frontom 1. armije u Sremu branile su se 41. nemačka divizija, sa 963. tvrđavskom brigadom „Klotz" i borbena grupa „Brener" objedinjene pod komandu 34. armijskog korpusa, sa prednjim krajem na liniji Telarovićev salaš na Dunavu (istočno od s. Mohova) — k. 141 — k. 92 (istočno od Tovarnika) — s. Ilinci — zaselak Gradina (na reci Bosutu).

Prvi — glavni odbrambeni pojas, dubine 5—6 km, neprijatelj je solidno fortifikacijski uredio izrađenim rovovima i saobraćajnicama, drveno-zemljanim bunkerima i neprekidnim minskim poljima ispred prednjeg kraja i u dubinu odbrane na važnijim tačkama otpora, a skoro sva sela i salaše organizovao za kružnu i protivtenkovsku odbranu. Na ovom delu fronta neprijatelj je imao oko 25 baterija, od kojih oko tri diviziona na položajima u rejonu s. Mohovo, s. Lovaš, Rana jabuka, s. Tovarnik i s. Ilinci.

Drugi odbrambeni pojas, koji nije bio posednut, neprijatelj je organizovao na liniji s. Sotin — s. Grabovo — s. Orolik — s. Nijemci, dok je jače nemačke i ustaško-domobranske snage držao u dubini na liniji Borovo — Vukovar — Vinkovci, koje su takođe bile pod komandom 34. armijskog korpusa.

U proboju neprijateljskog fronta u Sremu, između Dunava i reke Bosuta, učestvovale su: 1. proleterska, 21, 22, 42. i 48. divizija 1. armije, tenkovska brigada, bez jednog bataljona, i divizion ROČ Crvene armije, uz podršku jedne avio-divizije (skica 42).

Po završenoj 15-minutnoj artiljerijskoj pripremi napada od 4.45 do 5.00 časova i avio-pripreme sa dva naleta, od po 50 aviona, 12. aprila, prešle su u opšti juriš:

1. proleterska divizija, ojačana jednim bataljonom tenkova, na odseku Srednji Potez — k. 141 (severno od Banovine), opštim pravcem pustara Grabovo — s. Brša-din. Napad je podržavala artiljerijska brigada 1. proleterske divizije od četiri diviziona, sa VP u rejonu Srednji Potez, k. 139, k. 145, k. 187, s. Novak Bapska. Prvoj proleterskoj diviziji sadejstvovala je 5. brigada 21. divizije, uz podršku artiljerije Crvene armije sa monitora na Du-

navu desantom preko Dunava noću 11/12. aprila u visini Sabadoševog salaša i u ranim jutarnjim časovima 12. aprila napadom na s. Opatovac.

21. divizija, bez 5. brigade, ojačana jednom brigadom 48. divizije i jednim bataljonom tenkova, levo od 1. proleterske divizije, na odseku bezimena šuma — bezimeni salaš zapadno od k. 141, opštim pravcem Rana Jabuka — s. Tompojevci — s. Cakovci — s. Petrovci — s. Cerić — s. Nuštar, uz podršku svoje artiljerijske brigade (dva artiljerijska, jedan minobacački i jedan protivtenkovski divizion — ukupno 10 topova 76 mm M 27, 3 haubice 122 mm, 9 minobacača 120 mm i 8 protivtenkovskih topova 75 i 76 mm), sa VP u rejonu k. 145, Kalile, Ašmak, Telak;

42. divizija na frontu Tolarovićev salaš — zaselak Gradina, na reci Bosutu, opštim pravcem Tovarnik — Novi Jankovci, uz podršku svoje artiljerijske brigade, sastava: 1. divizion od 2 baterije topova 76 mm M. 42, 2. divizion od 3 baterije minobacača 120 mm i 3. divizion od 3 baterije pt-topova 45 mm, sa VP u rejonu Šid, s. M. Vašica;

22. divizija je noću 11/12. aprila forsirala reku Bosut (2 km istočno od s. Lipovca) i ujutru 12. aprila prodirala pravcem s. Apševci — s. Podgrađe — s. Nijemci — s. Komletinci — s. Privlaka — s. Rokovci, sadejstvujući 42. diviziji, ali bez podrške artiljerije;

48. divizija, bez 1. i 3. diviziona (pridati 11. diviziji), bila je u armijskoj rezervi, pozadi 21. divizije.

Za vreme artljerijske pripreme napada, avijacija je dejstvovala na neprijateljske baterije u rejonu s. Mohovo, s. Lovaš, s. Tovarnik, s. Ilinci i na rezerve u bližoj pozadini neprijatelja.

Tako je na pravcu glavnog udara armije, na frontu od Dunava do k. 141, zapadno od Banovine, širine oko 7 km, bilo grupisano oko 120 artiljerijskih oruđa, koja su najvećim delom dejstvovala na odseku proboja 1. proleterske i 21. divizije: Srednji Potez — k. 141, širine oko 3 km.

Planom artiljerijske pripreme napada (prilog A—11) i zapovešću od 9. aprila, štab artiljerije 1. armije postavio je opšte zadatke artiljeriji divizija, odredio rejon vatrenih

Prilog A-li

PLAN

*artiljerijske pripreme na dan 11. aprila 1945. godine**

45 mm i 76 mm M 43	Art. brigada	Avijacija	Rečna flotila
Od č-15 do č.00	Od č-15 do č-5 m	Od č. 00	Od č - 10 m
Uništenje preprekа od žice, gadanje grudobrana i uništenje mitraljeskih gnezda. TT. . , . uirosaK. 60 metaka na cev Od č. 00 Pratipešadijupokretom i vatrom.	Metodička vatra na prednje rovove. Utrošak: 10 metaka na cev Qd č-3 m do č. 00 Vatreni prepad na prednje rovove Utrošak- Utrošak. po 9 metaka na cev č + 2 m Rafal na drugi red rovova na 300—400 m pozadi prednjih rovova. Utrošak: po 1 metak na cev	Prepad na Opatovac, Mohovo, Lovaš, Tovarnik, Nuštar, Ilinci i demoralizacija prednjeg kraja neprijateljske odbrane, kao i neposredne dubine	Vatreni prepad na selo Lovaš, Utrošak: 50 metaka

Napomene: 1) Haub'čke baterije 42. i 48 divizije ne učestvuju u artiljerijskoj pripremi.

2) Divizion ZIS-3 48. divizije ne učestvuje u artiljerijsko pripremi.

M. P.

Komandant artiljerije

* Arhiv VII, k. 260, br. reg. 3—6/1.

Naknadnim naređenjem štaba 1. armije pomeren je napad za 12. april

položaja za artiljeriju 1. proleterske i 21. divizije, koje su bile na glavnom pravcu udara armije, i naredio da se po ovlađivanju linijom s. Opatovac — s. Lovaš — s. Tovarnik, divizioni 76 mm M. 27 i divizioni minobacača 120 mm pridaju pešadijskim brigadama za neposrednu podršku, a divizioni 76 mm M. 42 (ZIS-3) i haubičke baterije zadrže pod neposrednom komandom štabova divizija, kao divizijska artiljerija za opštu podršku. Zbog oskudice u sredstvima za održavanje veze između artiljerijskih brigada i štaba artiljerije armije, štabovima artiljerijskih brigada je data puna inicijativa da posle proboja neprijateljske odbrane artiljerijske jedinice u okviru divizije upotrebljavaju prema razvoju situacije, nastojeći da pešadiju neprekidno prate vatrom i pokretom i da uništavaju vatrene tačke koje pešadija nije u stanju da likvidira sopstvenim sredstvima.

Pešadijske brigade prvog ešelona divizija, snažnim jurišem su brzo ovladale prednjim krajem i odmah produžile prodiranje u dubinu glavnog položaja, stalno podržavane koncentracijama vatre po tačkama neprijateljskog otpora dok su pridate baterije za neposredno praćenje pešadije i tenkova, tukli preostale tačke za bliskih odstojanja. Neutralisana dejstvom avijacije, neprijateljska artiljerija nije bila u stanju ni da za vreme osvajanja prednjeg kraja ispolji naročito dejstvo, jer je posle kraćeg dejstva ućutkana.

Energičnim prodiranjem, 1. proleterska i 21. divizija su uz stalnu podršku tenkova, artiljerije i avijacije, do 10 časova 12. aprila slomile otpor neprijatelja na glavnom odbrambenom pojasu. Ovom uspehu je znatno doprinelo i energično dejstvo 5. brigade 21. divizije iz pozadine, desnom obalom Dunava prema Opatovcu, koja je privukla na sebe znatan deo neprijateljskih snaga iz rejona s. Mikluševci i s. Opatovac.

Odmah po izvršenom proboju prednjeg kraja neprijateljskog prvog položaja, pešadijskim brigadama su pridati divizioni 76 mm M. 27 i minobacački divizioni 120 mm, a teški divizioni topova 76 mm M. 42 i haubica 122 mm su zadržani pod neposrednom komandom štabova divizija kao divizijska artiljerijska grupa za opštu podršku u zoni napada divizije. Po meri prodiranja pešadije,

tokom dana artiljerija je blagovremeno prebacivana na nove vatrene položaje i brzo otvarala vatru po neprijateljskim tačkama otpora. Divizije su smelo i uporno prodirale u dubinu neprijateljske odbrane. Prva proleterska divizija je pred mrak 12. aprila izbila na liniju Borovo — s. Bogdanovci, 21. divizija je zauzela s. Negoslavee i s. Svinjarevci, 42. divizija prodrla je u s. Šidske Banovce, a delovi 48. divizije oko 14 časova zauzeli su Tovarnik, dok je 22. divizija, na levom krilu ovladala selima Lipovac i Apševci.

U borbama ovog dana zaplenjeno je, pored ostalog, i 48 topova raznog kalibra, 207 minobacača, 3 tenka i drugo.

Artiljerija je ovog dana postigla vidan uspeh i, zajedno sa avijacijom znatno doprinela bržem proboju prednjeg kraja neprijateljske odbrane i prodiranju pešadije i tenkova u dubinu neprijateljske odbrane. Blagovremenim premeštanjem artiljerijskih jedinica na nove vatrene položaje, prema meri nastupanja pešadije, artiljerija je bila u stanju da vatrom brzo pomogne pešadiji u likvidiranju vatrenih tačaka koje su kočile njeno prodiranje. Zahvaljujući vrlo uspešnom dejstvu avijacije, koja je neutralisala neprijateljsku artiljeriju, artiljerijske jedinice u toku dana menjale su vatrene položaje, uglavnom, neometane od neprijateljske artiljerije.

Krajnja štednja artiljerijske municije imala je velikog uticaja na postavljanje vatrenih zadataka pojedinim artiljerijskim jedinicama, kako u artiljerijskoj pripremi tako i u podršci napada. Tako baterije 76 mm M. 42 (ZIS-3) 48. divizije i haubičke baterije 122 mm 42. i 48. divizije nisu učestvovale u artiljerijskoj pripremi napada, iako bi njihovo dejstvo bilo dragoceno. Planom artiljerijske pripreme i zapovešću štaba artiljerije 1. armije, zadaci artiljeriji su uopšteno postavljeni po vremenu i prostoru. Zahvaljujući podacima koje su pešadijske i artiljerijske jedinice blagovremeno prikupile o jačini i rasporedu neprijateljskih snaga i temeljito ih proučile, omogućeno je da artiljerija svoja dejstva usmeri na ključne tačke odbrane, i da uz manji utrošak municije tačnom vatrom neutrališe živu silu i vatrena sredstva neprijatelja, kako na prednjem kraju, tako i u dubini odbrane.

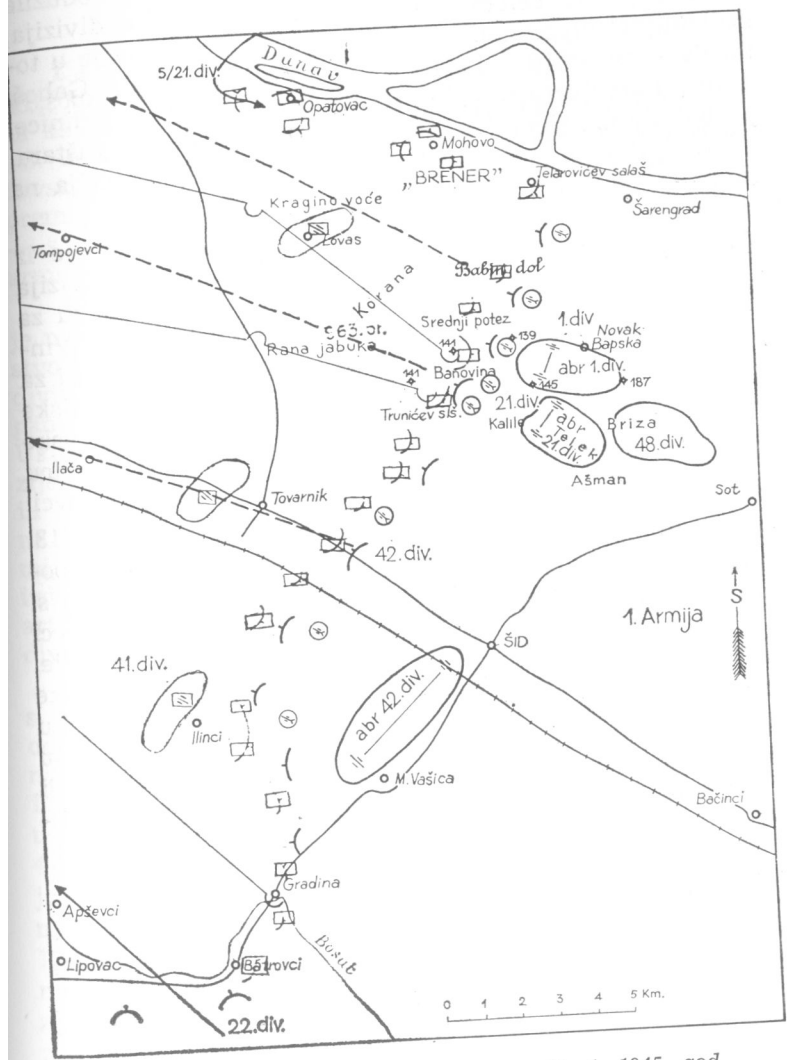

Skica 42 — Proboj fronta u Sremu 12. 4. 1945. god.

Sutradan 13. aprila, jedinice 1. armije su produžile nastupanje na ćelom frontu. Prva proleterska divizija savlađujući otpor neprijateljskih zaštitnica, izbila je u toku dana na liniju s. Lastovo — s. Markušica — s. Gaboš. Tada su artiljerijska brigada i ostale artiljerijske jedinice, prebačene iz rejona Vukovara na VP u rejonu s. Nuštara, ali nisu deistvovale, jer je i neprijateljska artiljerija na tom pravcu bila neaktivna.

Da bi omogućili povlačenje nemačke 22. divizije iz rejona Županje, 3. ustaško-domobranska lovačka divizija i 1232. puk nemačke 41. pešadijske divizije, poseli su za odbranu liniju s. Ostrovo — s. Cerić — istočnu ivicu Vinkovaca — s. Rokovci, koju su Nemci ranije bili uredili za upornu odbranu. Uz snažnu podršku svoje artiljerijske brigade, 21. divizija je sa jednim bataljonom 2. tenkovske brigade, posle žestoke borbe, odbacila neprijatelja na ivicu Vinkovaca, dok je 48. divizija izbila u rejon s. Mirkovci.

Napad na Vinkovce otpočele su oko 14.00 časova, 13. aprila, 21. divizija, pravcem s. Cerić — Vinkovci, uz podršku artiljerijske brigade 21. divizije, sa VP u rejonu s. Cerić, Landošev salaš, a 48. divizija pravcem s. Mirkovci — Vinkovci, uz podršku artiljerijske brigade 48. divizije, sa VP na j-z ivici s. Mirkovci. Posle kratke artiljerijske pripreme napada, pešadija 21. i 48. divizije uz podršku tenkova, brzo se probila u grad Ulične borbe vođene su sve do 18 časova ovog dana, kada je slomljen i poslednji otpor neprijatelja. Pored ostalog ratnog materijala, u Vinkovcima je zapljenjeno i 6 topova raznog kalibra.[54]

[54] Isto, k. 260, br. reg.3—2/1, 3—10/1; k. 251, br. reg. 41—1, 49—1; k. 1048, br. reg. 17—8; k. 1316, 14—2—11/11, 2/6—11/11; k. 1364, br. reg. 6—2/1, 6/7—2; Oslobodilački rat, druga knj., str. 582—589; Milutin Morača, general-potpukovnik „Prva armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije", Vojnoistorijski glasnik, br. 2—3/55, str. 120—132; Slobodan Stambolić, potpukovnik: „Oslobođenje Vinkovaca", Vojnoistorijski glasnik, br. 6/54, str. 123—128; Dušan Arsenović, major: „Prvi divizion artiljerijske brigade 21. srpske udarne divizije u proboju sremskog fronta", Artiljerijski glasnik, br. 5/51, str. 28; Hronologija, str. 1097.

NAPAD NA ĐAKOVO, SLAVONSKI BROD, PLETERNICU I SLAVONSKU POŽEGU

Da bi obezbedio povlačenje snaga 21. brdskog armijskog korpusa iz doline reke Bosne preko Slavonskog Broda ka Zagrebu, neprijatelj je otporom 41. i 22. nemačke i 3. ustaško-domobranske divizije, sa delovima 963. tvrđavske brigade i ruskog zaštitnog korpusa, sa ranije pripremljenog položaja s. Gorjani — Đakovo — s. Vrpolje — s. Jaruge, 14. aprila jakom vatrom zadržao snage 1. armije.

S obzirom na brzinu dejstava, štab artiljerije 1. armije nije bio u stanju da detaljnije planira upotrebu i dejstvo artiljerije i postavi konkretne zadatke, već su dejstva divizija podržavale artiljerijske brigade iz njihovog organskog sastava i po odluci divizijskih štabova (skica 44) Ukoliko je na nekom pravcu bilo neophodno ojačati divizijsku artiljeriju, to je činjeno artiljerijskim jedinicama ili delovima artiljerijskih jedinica divizija koje su bile na pomoćnom pravcu armije, jer 1. armija nije imala armijske artiljerije. Radi toga su jedinicama u toku borbe izdavana kratka pismena ili usmena naređenja. Tako je artiljerija 5. divizije ojačana artiljerijskom brigadom 48. divizije.

Napad 1. proleterske divizije na liniju s. Gorjani — s. Đakovačka Satnica podržavala su 4 diviziona: divizion od 8 topova 76 mm M. 42 i minobacački divizion od 11 minobacača 120 mm sa VP u rejonu Dubrava, Dionica, k. 113, Palače; divizion od 12 topova 76 mm M. 27, sa VP u rejonu Franjevac, k. 98, Kugler pustara i divizion od 4 pt-topa 75 mm „PAK" i 4 haubice 122 mm, sa VP u rejonu s. Viškovci, Lještica, Ričavina. U ovom rejonu se nalazio i protivavionski divizion 1. proleterske divizije od 12 pav-topova 25 mm, raspoređen za zaštitu artiljerije od napada iz vazduha. Po završenoj koncentraciji vatre divizionima na određene ciljeve, jedinice 1. proleterske divizije su snažnim jurišem razbile neprijatelja na pomenutim položajima i 15. aprila nastavile gonjenje neprijatelja koji se povlačio ka Pleternici. U Đakovskoj Satnici je zapljenjeno 7 pt-topova 75 mm „PAK".

Dvadeset prva divizija pokušala je da napadom iz pokreta zauzme Đakovo, ali nije uspela, iako je artiljerija ove divizije neprijatelju nanela osetne gubitke. **Naročito** efikasno je dejstvovao protivtenkovski divizion, koji se vešto i vrlo brzo prebacivao na nove vatrene položaje, i u tesnom sadejstvu sa pešadijom, neposrednim gađanjem iz streljačkog stroja brzo uništavao vatrene tačke koje su kočile pokret pešadije, nanoseći neprijatelju gubitke. Ovaj divizion imao je gubitke od jednog poginulog i 5 ranjenih. Artiljerija 21. divizije koncentričnom vatrom pripremila je noćni napad 14/15. aprila na grad, ali su 4. i 5. brigada, uzoru 15. aprila odbačene snažnim protivnapadom nemačke 22. divizije. Ponovan koncentričan napad na Đakovo, uz snažnu podršku artiljerije, izvršile su 16. aprila 6. proleterska i 21. divizija. Posle ogorčenih borbi, do 21 **čas** ovog dana, grad je očišćen od neprijatelja. Delovi 47. i 65. puka nemačke 22. pešadijske divizije odstupili su prema Pleternici i Našicama. Za podršku 6. proleterske divizije njena artiljerijska brigada je prebačena na VP u rejonu s. Viškovci, s. Đakovačka Satnica i, po divizionima, pridata pešadijskim brigadama za neposrednu podršku pešadije. Za uništavanje neprijateljskih bunkera u samom gradu i lomljenje neprijateljskog otpora u utvrđenim kućama, pojedina oruđa su privlačena i neposrednim gađanjem sa bliskog odstojanja, u puškarnice bunkera neutralisala neprijatelja koji se ogorčeno branio.

Za napad na Pleternicu artiljerijske jedinice 1. proleterske divizije prebačene su po divizionima sa pešadijskim jedinicama divizije — protivtenkovski divizion sa 1. proleterskom brigadom, u s. Ruševo; 1. divizion sa 13. proleterskom brigadom u s. Paka, a 2. i 3. divizion artiljerijske brigade i protivavionski divizion divizije sa sopstvenim obezbeđenjem i kao posebni ešelon na VP: 2. divizion u rejonu s. Paka a 3. divizion severno od sela Savski Do, dok je protivavionski divizion postavljen po baterijama na VP u rejonu s. Savski Do za odbranu iz vazduha.

U rejonu s. Magalovci, severno od s. Ruševa, 1. proleterska brigada, uz neposrednu podršku pridatog joj protivtenkovskog diviziona, razbila je neke ustaške jedinice i zaplenila 2 haubice 100 mm M. 14/19, koje su odmah

ušle u sastav 2. diviziona artiljerijske brigade 1. proleterske divizije.

Za 11. divizijom koja je sa konjičkom brigadom upućena da iz rejona s. Odvorci vrši obuhvat Slavonskog Broda sa severozapada, kretao se samo kombinovani divizion artiljerijske brigade ove divizije, pravcem s. Gašinci — s. Levanjska Varoš — s. Odvorci, dok su ostali delovi artiljerijske brigade, kako su formirani pridolazili na front, tako da je posle preformiranja imala u svom sastavu: štab brigade (komandant—major Boško Nikšić, politkomesar—major Rajko Toroman) i četiri diviziona — 1. divizion od dve baterije topova 76 mm M. 42 i jedne baterije pt-topova 75 mm „PAK", 2. divizion od tri baterije topova 76 mm M. 42, 3. divizion (teški) od dve baterije haubica 122 mm M. 38 i jedne baterije haubica 105 mm i 4. divizion od četiri baterije minobacača 120 mm — sve po 4 oruđa.

Posle žestokih borbi 42. divizije na odseku s. Budraci — s. Striživojna, 48. divizije na odseku s. Striživojna — s. Vrpolje, 5. divizije na odseku s. Vrpolje — s. Beravci, a 17. divizije od s. Beravci do reke Save, od 15. do 17. aprila, neprijatelj je bio prinuđen da još u toku noći 16/17. aprila glavninu 41. divizije povuče na liniju s. Lapovci — s. Novo i Staro Topolje — s. Oprisavci.

Iako su divizije 1. armije raspolagale znatnim brojem artiljerijskih oruđa, artiljerijska podrška pešadije bila je vrlo skromna, pa su pojedinim pešadijskim brigadama pridavane pojedine baterije, rede divizioni, i sa ograničenom količinom municije, sa bliskih odstojanja dejstvovale samo na izuzetno važne ciljeve. Tako su pešadijskoj brigadi 42. divizije na glavnom pravcu udara pridate jedna baterija minobacača 120 mm i jedna baterija pt-topova 75 mm „PAK", za neposrednu podršku radi zauzimanja s. Budrovce, dok je artiljerijska brigada iz rejona Panjska šuma, Soljak, Marino ostrvo, samo kratkom koncentracijom vatre na prednji kraj neprijateljskog položaja pomogla juriš pešadije.

Nešto jače bila je angažovana artiljerijska brigada 48. divizije kojom je u ovim borbama bila ojačana artiljerijska brigada 5. divizije. Njen 1. i 3. divizion su uspešno tukli 1232. puk nemačke 41. pešadijske divizije na

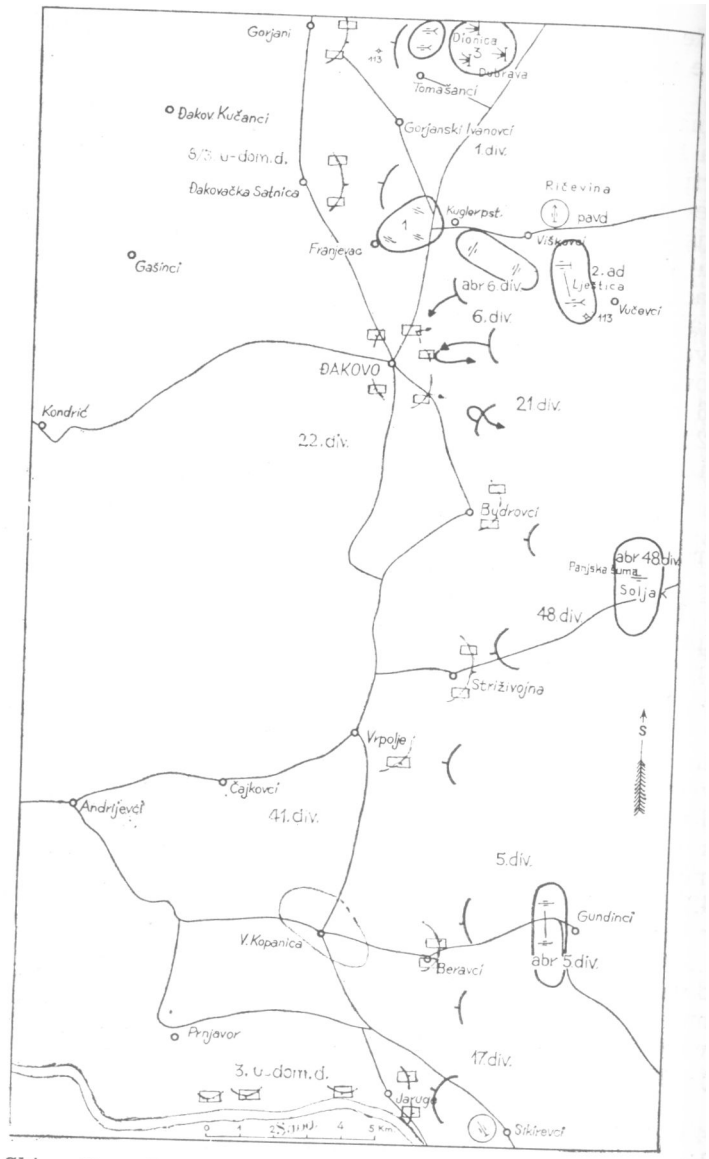

Skica 43 — Borbe na liniji Gorjani — Đakovo — Jaruge 15—17. 4. 1945. god.

prednjoj ivici s. Striživojna i s. Vrpolje i neutralisali neprijateljsku bateriju u rejonu crkve u s. Striživojna, dok je 3. divizion uspešno kontrabatirao neprijateljsku haubičku bateriju na VP pozadi s. Vrpolja. Napad 5. divizije podržavala je artiljerijska brigada ove divizije sa VP u rejonu s. Gundinci, koncentracijama vatre na prednji kraj neprijateljske odbrane i na uporište s. Beravci.

Napad na liniju s. Lapovci — s. Oprisavci, 18. aprila su izvršile:

5. divizija na frontu s. Lapovci — s. Staro Topolje, uz podršku svoje artiljerijske brigade i haubičke baterije artiljerijske brigade 48. divizije, sa VP u rejonu s. Andrijevci.

17. divizija na frontu s. Staro Topolje — s. Oprisavci, uz podršku svoje artiljerijske brigade, sa VP u rejonu s, Sredanci, s. Zoljani, s. Svilaj.

Napadu je prethodila kratka ali dosta snažna artiljerijska priprema, koncentracijama vatre na prednji kraj neprijateljske odbrane i na pojedine tačke otpora. Naročito jaku vatru ispoljila je artiljerijska brigada 17. divizije u rejonu s. Staro Topolje i šume Zir, gde je neprijateljska živa sila pretrpela znatne gubitke. Međutim, napad u celini nije uspeo, jer je neprijatelj jakom i dobro organizovanom vatrom na otvorenom zemljištu ispred prednjeg kraja ukočio pokret pešadije, sve do pada mraka.

Koristeći noć 18/19. aprila, glavnina nemačke 41. divizije i 963. tvrđavske brigade povukle su se na liniju Lipovica (tt.423) — s. Korduševci — s. Vranovci — s. Ruščica, za neposrednu odbranu Slavonskog Broda (skica 44). Potiskujući neprijateljske zaštitnice, 5. i 17. divizija su do 16 časova 19. aprila, podišle neprijateljskom položaju. Iste večeri 17. divizija zauzela je s. Ruščicu (oko 4 km istočno od Slavonskog Broda) i ugrozila odbranu ovog važnog komunikacijskog čvora.

Istovremeno je 6. proleterska divizija, uz neposrednu podršku svoje artiljerijske brigade, zauzela s. Podcrkavlje i s. Grabarje i prodirući ka s. Podvinju, ugrozila Slavonski Brod sa severa, dok je 5. brigada 11. divizije, uz podršku jedne baterije kombinovanog diviziona, napala s. Sibinj i Andrijevce (zapadno od Slavonskog Broda). Kad je ne-

prijatelj protivnapadom jačih snaga odbacio 5. brigadu 11. divizije i povratio s. Sibinj, baterija kombinovanog diviziona artiljerijske brigade 11. divizije povukla se na ivicu šume, oko 1,5 km severno od sela, i vrlo jakom vatrom tukla jednu neprijateljsku kolonu koja se povlačila iz Slavonskog Broda prema s. Stupniku.

Posle žestoke borbe, 5. i 17. divizija su 20. aprila, uz podršku artiljerijske brigade 5. divizije, sa VP u rejonu s. Selna, s. Trnjani i artiljerijske brigade 17. divizije, sa VP u rejonu s. Vrba Donja, Tomičanac, razbile neprijatelja na liniji s. Ježevik — s. Vrba Gornja. Oko 22 časa ovog dana, u Slavonski Brod prodrla je 5-ta a za njom i 17. divizija sa istoka i 6. proleterska divizija sa severa i zajedničkim naporima do 23 časa oslobodile grad. Ujutru 21. aprila artiljerijska brigada 5. divizije prebačena je na VP severno od Slavonskog Broda i dejstvovala po kolonama koje su odstupale preko s. Gromačnika ka s. Sibinj, stvarajući kod neprijatelja, koji se uz prilične gubitke, sad neorganizovano povlačio, nered i paniku.

U Slavonskom Brodu su, pored ostalog, zaplenjene **4** haubice 100 mm M. 16/19, a u magacinima u s. Gramočniku oko 3.000 granata za ruske topove i oko 1.000 granata 75 i 100 mm. Ova municija je bila dragocena, jer su njom popunjene artiljerijske jedinice 1. armije koje su raspolagale odgovarajućim oruđima.

Po razbijanju neprijateljskih delova u rejonu s. Buk i s. Grada, oko podne 17. aprila, otpočele su napad na Pleternicu 3. proleterska krajiška brigada sa zapada i jugozapada, a 13. proleterska brigada sa severa i severoistoka, ali zbog nesinhronizovanog napada iako ih je podržavala artiljerijska brigada divizije, mesto nije zauzeto. Pošto ni noćni napad nije uspeo, 1. proleterska divizija povukla se na polazne položaje.

Neuspelom noćnom napadu na Pleternicu prethodila je u 22.30 časova kratka artiljerijska priprema u trajanju 10 minuta, koncentracijama vatre 1. diviziona na železničku stanicu Pleternica, 2. diviziona na j-z izlaz iz varoši, a 3. diviziona na ciljeve u rejonu groblja, dok je jedan top 75 mm priključen kod Ribnjaka neposredno gađao bunkere na groblju, ali morao povući zbog neprijateljske mitraljeske vatre. Protivavionski divizion sa VP u rejonu s.

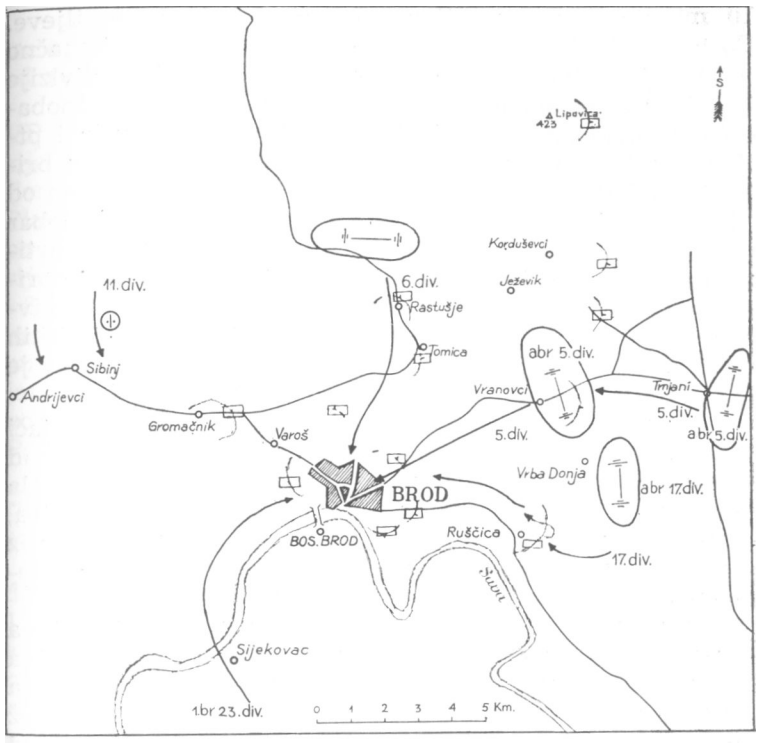

Skica 44 — Napad na Slavonski Brod 20. 4. 1945. god.

Buk uspešno je odbijao nalete 2 neprijateljska izviđačka aviona, utrošivši prilično municije.

Ojačana protivtenkovskim divizionom. 1. proleterska brigada je razbila neprijateljske posade i 16. aprila zauzela s. Kulu, s. Bekteže i s. Gradište i odbila protivnapade neprijatelja sa pravca Kutjeva i s. Vetova, zaplenivši u ovim borbama 7 topova.

Posle ponovljenog neuspelog napada 18. aprila, kome je prethodila kratka artiljerijska priprema, treći napad na Pleternicu, jedinice 1. proleterske divizije, sa četom tenkova, otpočele su 19. aprila uz podršku artiljerijske brigade sa istih vatrenih položaja (skica 45). Napad je otpočeo u 16.00 časova, sa artiljerijskom pripremom od

10 minuta, koncentracijama vatre na određene ciljeve. Posle žestoke borbe, do 5 časova ujutro 20. aprila, konačno je slomljen otpor delova nemačke 22. pešadijske divizije i Pleternica oslobođena. Zaplenjeni su 3 topa i 6 minobacača. Protivtenkovski divizion, u čiji sastav je ušla i pt--baterija 75 mm „PAK", podržavao je 1. proletersku brigadu, sa VP u rejonu Ivanin Dvor, oko 2 km severno od Pleternice, i neposrednim gađanjem postizao vrlo dobar uspeh. Osim dejstva na ciljeve u rejonu Pleternice, artiljerijska brigada je povremenim dejstvom ometala neprijatelju saobraćaj na putu Pleternica — Batrina. Protivavionski divizion je ometao izviđanje neprijateljskih aviona, i oborio 1 avion, a jednom baterijom tukao je neprijateljsku kolonu koja se povlačila iz Pleternice.

Po izvlačenju iz Pleternice, neprijatelj je pružio jači otpor na položaju s. Sulkovac — Plana (k. 211). Napad jedinica 1. proleterske divizije na ovaj položaj podržavala ie artiljerijska brigada divizije, sa VP u rejonu Pleternica, s. Bresnica i neutralisala neprijateljske baterije koje su iz rejona Drake, k. 118, Čaire dejstvovale u pravcu Pleternice.

Sutradan 21. aprila, podržavan artiljerijom iz rejona Batrine, neprijatelj je pružao otpor sa položaja Krčevina (k. 268) — Rastik (tt. 247) — s* Ratkovica. Artiljerijska brigada 1. proleterske divizije prebačena je na VP duž puta južno od s. Sulkovac, sa kojih je podržavala napad jedinica 1. divizije na ove položaje.

Pošto su noću 21/22. aprila zauzele St. Slatnik, jedinice 21. divizije su produžile dejstva u pravcu Batrine, bez podrške artiljerijske brigade koja je ostala bez municije, dok su napad delova 11. divizije na s. Sibinji i s. Andrijevce, zapadno od Slavonskog Broda, iz istih razloga, podržavale samo tri baterije artiljerijske brigade ove divizije, sa VP severno od s. Sibinj, i u rejonu s. Grgurevići i s. Odvorci.

Artiljerijske brigade 42. i 48. divizije su posle dvodnevnog marša uveče 19. aprila, stigle na sektor Slavonske Požege.

U Slavonskoj Požegi su se nalazile domobranska 4. brdska i ustaška 14. brdska brigada, delovi 9. ustaško--domobranske brdske divizije i oko 150 nemačkih vojnika.

Napad na Slavonsku Požegu u 16.00 časova, 20. aprila, otpočele su: 48. divizija severno, a 42. divizija južno od reke Orljave (skica 45).

Artiljerijska brigada 42. divizije postavljena je na VP u rejonu s. Eminovci, a artiljerijska brigada 48. divizije u rejonu s. Turnić, s. Mihaljevci, s. Alaginci. Obe artiljerijske brigade su izašle na VP pre podne 20. aprila. Planom napada je odobreno da 1. divizion može utrošiti po 60 zrna na bateriju, 2. divizion po 20 granata na bateriju 76 mm M. 42, a 100 granata na bateriju 76 mm M. 27 i 3. divizion po 40 granata na bateriju. Dejstvo artiljerije naročito je bilo efikasno na ciljeve u rejonu raskrsnice puteva, u severnom delu Slavonske Požege, gde su neprijatelju naneti gubici. Borbe na spoljnoj ivici i u gradu vođene su sve do 10 časova 21. aprila, kada je Slavonska Požega oslobođena.

Prebacivanje artiljerijskih brigada ka Pakracu i Daruvaru, jednom komunikacijom preko Bučkog Kamenskog, išlo je prilično sporo.

Pošto nije bilo dovoljno municije za artiljerijska oruđa sovjetskog porekla, kojima su bile naoružane jedinice 1. armije, artiljerijske jedinice su i tokom ove operacije koristile artiljerijska oruđa i municiju zaplenjenu od Nemaca. Zbog krajnje štednje artiljerijske municije, artiljerijske pripreme napada kod svih jedinica trajale su vrlo kratko. Ni na glavnim pravcima udara armije i divizija nije bilo uslova za masovnije grupisanje artiljerije i za snažne koncentracije vatre sa više diviziona. Podrška artiljerije se svodila na kraća dejstva za neutralisanje neprijateljske žive sile i vatrenih sredstava, neposredno pred juriš pešadije, jer su artiljeriji postavljani zadaci u granicama raspoložive artiljerijske municije, ali su se jedinice zalagale i uspešno pratile pešadiju.[55]

[55] Isto, k. 260, br. reg. 4—2/1—4—9/1, 5—2/1; k. 260A, br. reg. 9—19/5, 13—7, 9—2/6; k. 260B, br. reg. 1—12; k. 879, br. reg. 2/6; Oslobodilački rat, druga knjiga, str. 591—596, 600;

Vojnoistorijski glasnik br. 2—3/55, str. 133—142; Slobodan Stambolić, potpukovnik: „Operacija 1. armije za oslobođenje Slavonskog Broda", Vojnoistorijski glasnik, br. 2/54, str. 25—57; Miroslav Pavićević, major: „Art. brigada 1. proleterske divizije po proboju sremskog fronta do oslobođenja Pleternice", Artiljerijski glasnik, br. 5/51, str. 9—22. Hronologija, str. 1098, 1099, 1100.

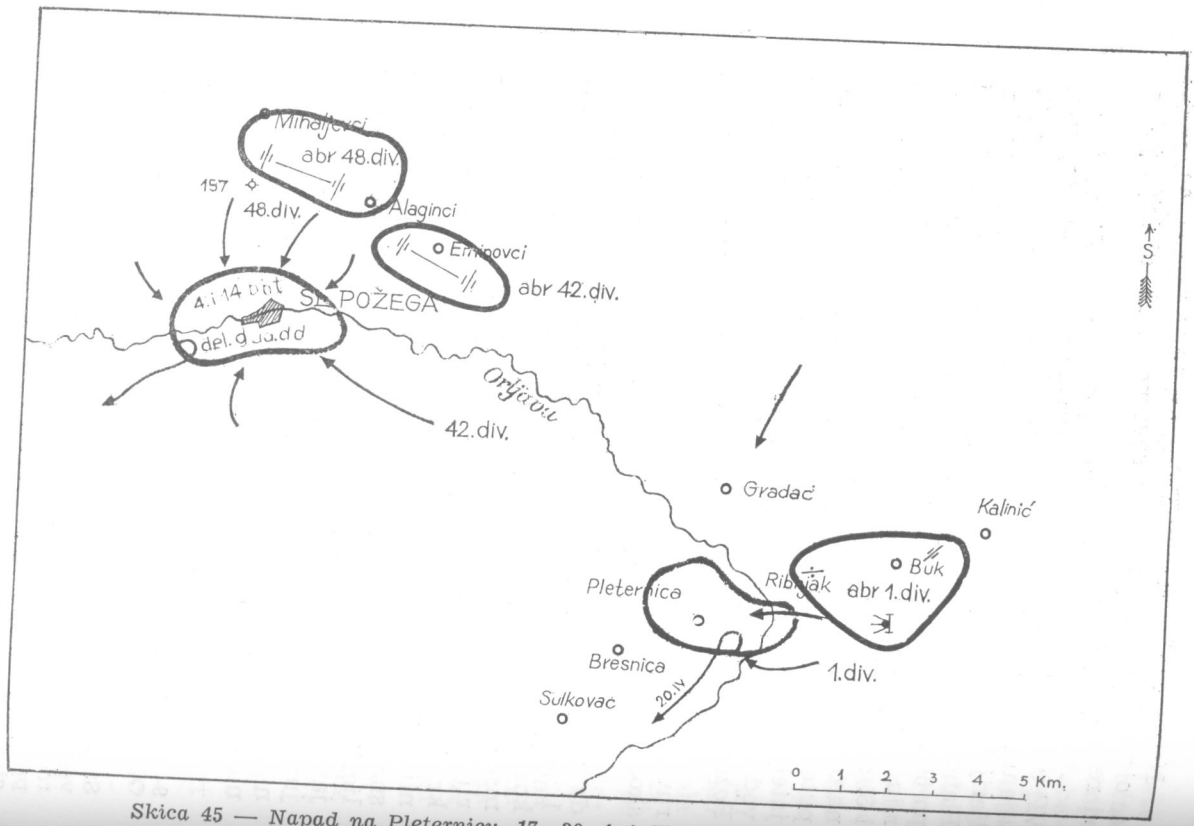

Skica 45 — Napad na Pleternicu 17—20. 4. i Slavonsku Požegu 20. 4. 1945. god.

Goneći neprijatelja kroz Slavoniju, jedinice 1. armije su 25. aprila izbile na r. Ilovu. Jedino su delovi 6. proleterske divizije uz podršku jedne baterije pt-diviziona, sa VP na s-z ivici s. Sokolovac, forsirali r. Ilovu i obrazovali mostobran na odseku s. Tomašica — s. Hrastovac, jer je neprijatelj pružao žilav otpor.

Tako, 1. proleterska brigada ni danju 25. aprila, ni naredne noći nije uspela da razbije neprijatelja na položaju Vukovo brdo — tt. 210 — s. G. Pajić. Tome je, svakako, doprinela i slaba pomoć artiljerije, jer su brigadu, zbog nedostatka municije, podržavale samo jedna baterija 3. divižiona artiljerijske brigade divizije, sa utrošenih 11 mina 120 mm i jedna baterija pt. divižiona sa utrošenih 6 granata.

Pred frontom 1. armije, na reci Ilovi, su se nalazile:

22. nemačka divizija na odseku s. Zvinska — Grubišno Polje;

369. legionarska i 1. ustaško-domobranska divizija, na desnoj obali Ilove, na odseku s. Zdenci — s. Tomašica;

7. i 9. ustaško-domobranska divizija na odseku isključno s. Tomašica — s. V. Vukovje;

181. nemačka divizija na odseku Marino Selo — Janja Lipa;

3. ustaško-domobranska divizija na odseku s. Bujavica — s. Novi Grabovac;

41. nemačka divizija na odseku s. Novi Grabovac — s. Subocki Grad — s. Paklenica, do reke V. Strug;

963. tvrđavska brigada od reke V. Strug do s. Jasenovca.

U dubini neprijateljske odbrane još su se nalazile: 5. ustaško-domobranska divizija istočno od Bjelovara; 7. SS-divizija istočno od Kutine; a 8. i 17. ustaško-domobranska divizija na obezbeđenju komunikacija. Sve jedinice na reci Ilovi bile su pod komandom štaba 21. armijskog korpusa.

Izbijanjem 1. armije na reku Ilovu (skica 46), njeni komunikacijski pravci su produženi. Zbog toga je snab-

đevanje armije, naročito artiljerijskom municijom, ukoliko je ove i bilo u pozadini, predstavljalo veliki problem, jer su, uz to, i putevi bili vrlo slabi, mostovi i propusti porušeni, a železnička pruga pokidana, tako da se nije mogla koristiti.

Pri izbijanju na reku Ilovu, neke artiljerijske brigade su skoro ostale bez artiljerijske municije, koje za pojedine kalibre oruđa nije više bilo ni u pozadini. Zbog toga su artiljerijski divizioni i baterije koji su ostali bez municije, povučeni nešto unazad, da ne ometaju i ne otežavaju pokrete drugih jedinica po i onako vrlo slabim i dosta opterećenim putevima.

Pošto je najnužnijom količinom artiljerijske municije za oruđa sovjetskog porekla, 1. armija popunjena od 3. armije, sve jedinice artiljerijskih brigada 1. armije izvedene su na vatrene položaje u rejonu svojih divizija na reci Ilovi, gde su borbe nastavljene.

Ukoliko je neprijatelj više potiskivan prema Zagrebu, njegov otpor je bio sve ogorčeniji, tako da je na reci Ilovi koncentrisao znatne snage i pripremio se za upornu odbranu, pribegavajući i protivnapadima jačim snagama. Proboj neprijateljskog fronta na Ilovi nije se mogao izvršiti bez solidnih priprema i bez jake artiljerijske podrške, a u municiji se mnogo oskudevalo. Zato je artiljerija tukla samo one tačke neprijateljskog otpora koje se nisu mogle likvidirati ni na koji drugi način. Artiljerijske brigade su dejstvovale u zoni dejstva svojih divizija i pojedinim baterijama ili divizionima podržavale pešadijske brigade na težištu dejstava divizije, ili su tim brigadama pridavane za neposrednu podršku. Retko je koja artiljerijska brigada, kao celina koncentrisala vatru svih diviziona na pojedine ciljeve, već su više primenjivane baterijske koncentracije vatre, rede vatre jednog, a samo izuzetno vatre dva diviziona i to sa najnužnijom količinom municije. Isto tako, samo izuzetno su pojedine artiljerijske brigade koje su dejstvovale na pravcu glavnog udara ojačavane pridavanjem neke artiljerijske jedinice iz divizije na pomoćnom pravcu. Ova mera bila je neophodna, jer štab armije nije raspolagao armijskom artiljerijom, kojom bi mogao uticati na tok boja na pravcu glavnog udara armije.

Zbog brzih dejstava divizija i česte promene borbene situacije, artiljerijski štabovi nisu bili u mogućnosti da vrše detaljnija planiranja upotrebe i dejstva artiljerije u okviru armije, već su artiljerijom komandovali izdavanjem usmenih, rede pismenih naređenja, ostavljajući punu inicijativu štabovima artiljerijskih brigada, da u okviru svoje divizije dejstvuju prema razvoju borbene situacije.

Za podršku 3. proleterske krajiške i 13. proleterske brigade 1. proleterske divizije, koje su za obuhvat Novske sa severne strane prebačene u rejon s. Brezovac, 26. aprila, na VP u rejonu s. Brezovac, prebačena je artiljerijska brigada 1. proleterske divizije, odakle je dejstvovala od 16 časova ovog dana, ali su i njene VP tukle, istina, bezuspešno, neprijateljske baterije iz rejona Novske.

Sutradan 27. aprila artiljerijska brigada 1. proleterske divizije, sa VP u rejonu s. Brezovac, uspešno je podržavala 3. proletersku krajišku i 13. proletersku brigadu, koje su posle kratke artiljerijske pripreme prešle u napad i zauzele s. Bujavicu, i izbile pred s. Novi Grabovac. Uz podršku artiljerije, u toku dana, odbijena su dva neprijateljska protivnapada u pravcu k. 189, istočno od s. Novi Grabovac. Oko 17.30 časova ovog dana jedinice 1. proleterske divizije nadletala su 2 neprijateljska izviđačka aviona ali su odbijena vatrom protivavionskog diviziona. U toku noći 27/28. 1. proleterska divizija povučena je u armijsku rezervu, a njena artiljerijska brigada, preko Lipika, u s. Dobrovac. Na VP u rejonu s. Brezovac, s. Livađani ostala je artiljerijska brigada 21. divizije, sa malom količinom municije.

Pošto je kod s. Klokočevca 5. divizija forsirala r. Ilovu i obrazovala mostobran, njena artiljerijska brigada je 26. aprila iz s. Dežanovca prebačena na nove VP u rejonu s. Stražanac, s. Imsovci, istočno od s. Klokočevac, protivtenkovski divizion u s. Stražanac, a protivavionski divizion u s. Imsovci. U odbijanju neprijateljskih napada na mostobran, 26. i 27. aprila, artiljerijska brigada je utrošila prilično municije i neprijatelju nanela osetne gubitke, dok je protivavionski divizion odbijao nadletanje neprijateljske avijacije.

U toku dana 27. aprila delovi 6. proleterske divizije, uz podršku protivtenkovskog diviziona koji je po bateri-

jama uvučen u streljački stroj, izvršili su napad na s Zdenčac i s. Polešnik, ali bez naročitog uspeha. Jedino je jedna haubička baterija, sa VP južno od s. Tomašica, brzo prinudila neprijateljsku bateriju, kod raskrsnice puteva j-z od s. Zdenčac, na promenu vatrenih položaja.

Dan ranije uz podršku artiljerijske brigade, jedinice 42. divizije su zauzele Marino Selo i izbile neposredno na obalu Ilove. Artiljerijska brigada divizije brzo je neutralisala neprijateljske baterije koje su dejstvovale bočno od s. Poljane, dok se u odbijanju neprijateljskog protivnapada, sa pravca s. Bujavica, 27. aprila, posebno istakla posluga jednog topa 3. baterije 3. divižiona. Pošto je jedno topovsko odeljenje 45 mm odsečeno od baterije, ono je hrabro sačekalo neprijatelja i sa bliskog odstojanja otvorilo vatru po neprijatelju i sa 80 ispaljenih granata nanelo mu osetne gubitke, omogućivši pešadiji da jurišem povrati izgubljeni položaj.

Za neposrednu podršku delova 48. divizije, koji su 27. aprila upali u s. Garešnicu, 1. divizion i 1. baterija 3. divižiona artiljerijske brigade ove divizije kretali su se neposredno iza streljačkog stroja pešadije i svojim dejstvom omogućili joj prodor u selo do železničke stanice. Zatim su se vratili na VP u s. Kajgana i odatle produžili dejstvo.

Delove 11. divizije, koji su 26. i 27. aprila, napadali s. Velika Barna, podržavala su dva divižiona artiljerijske brigade ove divizije, sa VP istočno od s. Velika Barna i iz rejona s. Rašenica (oko 3 km istočno od Grubišnog Polja). Oni su neutralisali i neprijateljsku bateriju u Grubišnom Polju.

Da bi stvorio uslove za povlačenje snaga 21. armijskog korpusa sa reke Ilove ka Zagrebu, neprijatelj je u zoru 28. aprila prešao u protivnapad, 7. SS-divizijom na pravcima s. Poljana — s. Uljanik — s. Kreštelovac i s. Hrastovac — s. Imsovci. Ona je brzo probila front 42. divizije, nanela joj osetne gubitke i oko podne ovog dana izbila u rejon s. Kreštelovac, ugrozivši pozadinu 48, 6. proleterske i 5. divizije. Istovremeno, 1. ustaško-domobranska i delovi 369. divizije otpočeli su napad na 6. proletersku i 5. diviziju, a 9. ustaško-domobranska divizija izvršila je

napad u levi bok 48. divizije. Zbog toga su sve snage 1. armije povučene sa mostobrana na levu obalu Ilove. Ovim protivnapadom neprijatelj je odložio nastupanje 1. armije preko Ilove ka Zagrebu za nekoliko dana, a sebi omogućio da se kasnije organizovano povuče.

Artiljerijska brigada 48. divizije povukla se sa mostobrana delom u s. Imsovce, a delom u s. Dežanovac, ostavljajući jedan vod topova 45 mm, bateriju 76 mm i jedan vod minobacača 120 mm na VP u rejonu s. Tomašica, da neposrednim gađanjem omoguće povlačenje pešadije sa mostobrana.

Istovremeno, artiljerijska brigada 6. proleterske divizije prebacila se sa mostobrana na VP u rejonu s. Dežanovac, protivavionski divizion na VP u rejonu s. Imsovci, s. Brestovac, dok se protivtenkovski divizion pod borbom, po baterijama, prebacio na VP u s. Imsovci. Za obezbeđenje izvlačenja oruđa ove artiljerijske brigade na navedene VP, štab brigade je angažovao veći deo ljudstva 1. i 3. divižiona, sa po jednim do dva oruđa, da sa VP na južnoj ivici s. Kreštelovac, neposrednim gađanjem i borbom kao pešadija omogući izvlačenje ostalih oruđa. Po izvlačenju oruđa, artiljerijska brigada je na zapadnoj ivici s. Dežanovca sačekala neprijatelja na 200—300 metara i brzom paljbom nanela mu takve gubitke da se dao u panično bekstvo prema s. Garešnici.

Artiljerijske jedinice 5. divizije su se pod borbom i po delovima prebacile na nove vatrene položaje — 3. i protivtenkovski divizion u s. Brestovac, 1. i protivtenkovski divizion u s. Končanica.

U borbi kod s. Velika Barna i s. Krševine, artiljerijska brigada 11. divizije je 28. aprila uništila više neprijateljskih bunkera i odbila više neprijateljskih protivnapada.

Oko 15 časova 28. aprila, 3. proleterska krajiška brigada 1. proleterske divizije, uz podršku artiljerijske brigade ove divizije, izvršila je napad u bok nemačke 7. SS-divizije kod sela Uljanik. Posle žestoke borbe prisilila je Nemce na povlačenje prema s. Hrastovcu. Ovu brigadu je podržavala artiljerijska brigada koja je hitno prebačena na VP u rejonu s. Toranj, Striževac i jakom vatrom tukla neprijatelja sve dok se povukao na Ilovu.

Organizovano povlačenje sa Ilove neprijatelj je otpočeo 30. aprila uveče. Tada je štab 1. armije naredio svim divizijama da pređu u gonjenje, ali zbog nedostatka municije, artiljerija 1. armije 29. i 30. aprila i 1. maja, osim pojedinih baterija na izuzetno važne ciljeve uglavnom nije ni dejstvovala. Tako je, na primer, artiljerijska brigada U. divizije 29. aprila utrošila svega 90 granata, a 30. aprila 59 granata, dok su artiljerijske brigade ostalih divizija trošile dnevno svega po 10—20 granata. Ni neprijateljska artiljerija nije bila naročito aktivna, a u povremenom otvaranju vatre, zbog netačnih i neorganizovanih gađanja, nije postizala nikakav uspeh.

Drugog maja neprijatelj je pružio žilav otpor i zadržao 11. i 5. diviziju na r. Česmi i r. Trnovitici, dok je 6. proleterska divizija zauzela s. Zdenčac, 42. divizija s. Janja Lipu. Pred 21. divizijom neprijatelj se povukao na liniju s. Jamarica — s. Lipovljani — .s Sigeci, zapadno od Novske. Ni ovoga dana artiljerijska podrška nije bila efikasna, jer su samo delimično dejstvovale artiljerijske jedinice 6. proleterske, 11, 21. i 42. divizije, i to:

— na pravcu 6. proleterske divizije — 1. baterija protivtenkovskog divižiona sa s-i ivice s. Palešnik, i teški divizion iz rejona s. Tomašica na neprijateljsku bateriju u južnom delu s. Pašijan i pri odbijanju protivnapada neprijatelja ka s. Kajgana;

— na pravcu 11. divizije — jedan vod od 2 pt-topa 75 mm „PAK" pridat 5. brigadi i baterija od 3 topa 76 mm iz 2. divižiona, pridata 8. brigadi, a kasnije i jedna baterija haubica 105 mm koja je sa VP iz rejona s. Slov. Kovačica, tukla neprijateljske delove u rejonu s. Stara Ploščica;

— kod 42. divizije — 2. i 3. baterija 1. divižiona, iz rejona s. Gaj, povremeno su dejstvovale po neprijateljskim delovima u povlačenju. Za neposredno gađanje izvučen je jedan top iz 2. baterije 1. divižiona, na k. 138, zapadno od s. Gaj, koji je postigao dobar uspeh;

— artiljerijska brigada 21. divizije samo je pojedinim baterijama povremeno otvarala vatru po neprijateljskim kolonama u povlačenju.

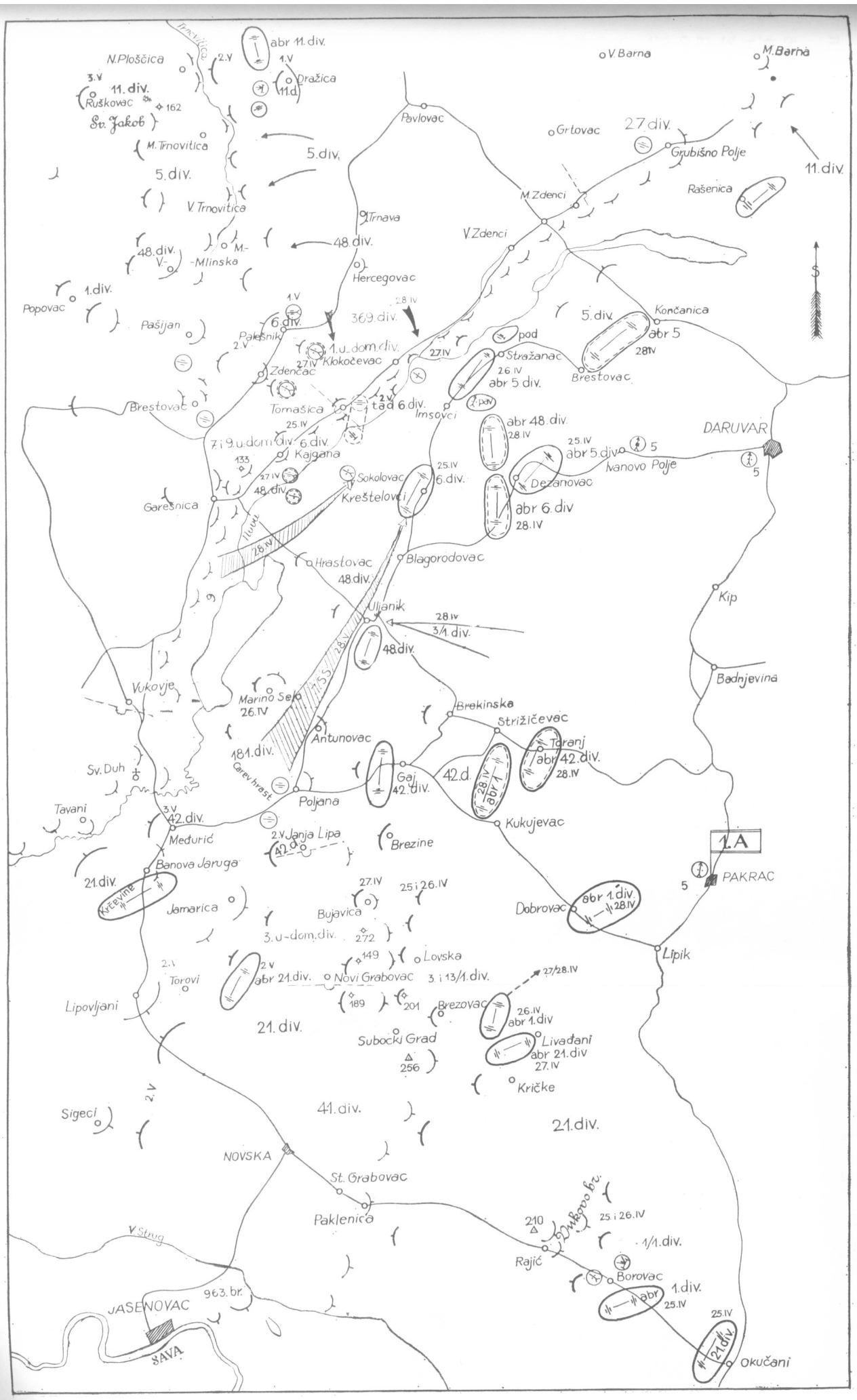

Skica 46 — Borbe na reci Ilovi od 25. 4. do 3. 5. 1945. god.

Artiljerija 1, 5. i 48. divizije bila je u toku dana, zbog nemanja municije, potpuno neaktivna.

Posle napuštanja Banove Jaruge i s. Međurić i povlačenja preko reke Ilove na ovom delu fronta, neprijatelj je jači otpor pružio na liniji k. 181 — Sv. Duh (k. 177) — k. 156 — s. Tavani — s. Zbegovača. Po jedna baterija iz 3. divižiona topova 45 mm artiljerijske brigade 42. divizije pridata je 3. i 16. brigadi za neposredno praćenje, dok su ostali divizioni pomerani napred prema meri nastupanja pešadije. Artiljerijska brigada 21. divizije prebačena je na VP u rejonu Krčevine, južno od Banove Jaruge, i kratkim vatrenim naletom, zajedno sa artiljerijom 42. divizije, podržala juriš pešadije na Sv. Duh i s. Tavane, u čemu je neposrednim nišanjenjem postignut dobar uspeh, iako je utrošena minimalna količina municije.

Nešto solidnije dejstvo ispoljila je artiljerija 11. divizije, na čijem pravcu je i neprijateljska artiljerija bila znatno aktivnija. Neprijatelj se pred 11. divizijom naročito uporno branio u rejonu s. N. Ploščica, k. 112, k. 162, Sv. Jakob (t. 186), ali je posle koncentracije vatre artiljerijske brigade ove divizije i tu otpor neprijatelja konačno slomljen.

Kao što se vidi, i u borbama na reci Ilovi, artiljerija 1. armije oskudevala je u artiljerijskoj municiji svih kalibara, te je i utrošak municije morao da se ograniči do krajnjih mogućnosti. Zbog toga jače grupisanje artiljerije na težištu dejstva armije nije moglo doći do izražaja, niti je imao svrhe manevar artiljerijske brigade 1. proleterske divizije, sa centra na desno krilo armijskog borbenog rasporeda, kuda je upućena 2. maja, kad je i ona oskudevala u artiljerijskoj municiji. Ali kako je neprijatelj otpočeo povlačenje ranije nego što se predviđalo, manevar ovom artiljerijskom brigadom nije ni došao do izražaja.

Iako je artiljerija 1. armije u borbama na Ilovi oskudevala u artiljerijskoj municiji i retko otvarala vatru ipak je zahvaljujući punom zalaganju artiljerijskih jedinica u izvršavanju postavljenih zadataka, kao i dobro organizo-

vanom sadejstvu sa pešadijom, koja je znala iskoristiti dejstvo svake artiljerijske granate i odmah upadala u neprijateljske rovove, njeno dejstvo značilo mnogo.[56]

GONJENJE NEPRIJATELJA I OSLOBOĐENJE ZAGREBA

Po razbijanju neprijatelja na reci Ilovi, jedinice 1. armije nastavile su energično gonjenje opštim pravcem ka Zagrebu i 6. i noću 6/7. maja izbile na liniju s. G. i D. Tkalec (11. divizija) — s. Hruškovica s. Lukovo (5. divizija) — s. Vrbovec — s. Luka (1. i 6. proleterska divizija) — s. Lupoglav (21. divizija) — Ivanić-Grad (42. divizija).[57]

Artiljerijske brigade, zbog nedostatka municije, dejstvovale su samo delimično, pojedinim divizionima ili samo baterijama, a na pravcu pojedinih pešadijskih brigada čak i pojedinim oruđima, uništavajući vatrene tačke koje su najviše ometale prodiranje pešadije. Haubičke baterije 122 mm uopšte u gonjenju nisu dejstvovale, a kod nekih divizija ni baterije 76 mm M. 27, ni minobacačke baterije 120 mm. Da bi se nadoknadio nedostatak artiljerije na nekim pravcima protivavionske baterije 25 mm upotrebljavane su za gađanje ciljeva na zemlji. One su preciznom vatrom postigle vrlo dobar uspeh. Tako je za podršku jedinica 21. divizije u napadu na pravcu s. Lupoglav — Dugo Selo — s. Sesvete — Zagreb, upotrebljen protivavionski divizion oformljen od jedne baterije 25 mm iz protivavionskog divižiona 1. proleterske divizije i jedne baterije iz protivavionskog divižiona 5. divizije. Štabovima divizija je naređeno da se pt-topovi 45 mm kreću odmah pozadi čelnih četa prvog ešelona, da bi u svakom momentu otvorili vatru na ciljeve koji koče brze pokrete pešadije, a protivavionskim oruđima da se dejstvuje i na žive ciljeve na zemlji. Takođe je štab 1. armije naredio jedinicama da po izbijanju na komunikaciju Zagreb —

[56] Isto, k. 260, br. reg. 5—2/1 — 5—16/1; k. 260A, br. reg. 20—28/5, 3/6; Oslobodilački rat, druga knj., str. 636—639; Vojnoistorijski glasnik, br. 2—3/55, str. 142—149; MA, Artiljerijski glasnik, br. 10/48, str. 62 i 63.

[57] Istovremeno je 3. armija 4. maja oslobodila Bjelovar i nastavila gonjenje neprijatelja prema Križevcima i Koprivnici.

Varaždin, obavezno sa protivtenkovskim topovima 75 mm PAK", organizuju protivtenkovsku odbranu.

Po meri nastupanja pešadije, artiljerijske brigade su se u zoni dejstva divizije premeštale, ali su podržavale jedinice u sledećim akcijama:

— artiljerijska brigada 11. divizije je sa baterijom 75 mm „PAK" i haubičkom baterijom 105 mm podržavala 5. maja napad na Sv. Ivan Zabno;

— artiljerijska brigada 5. divizije sa VP iz rejona s. Laminae, dejstvovala je po neprijatelju na putu s. Stefanje — s. D. Narta, a zatim iz rejona s. Čugovac, s. Lubena, podržavala napad jedinica na s. Gradec;

— artiljerijska brigada 1. proleterske divizije je sa VP u s. Bojana ometala dejstvo neprijateljske baterije kod s. Vagovina. U 18 časova, 5. maja, jedna neprijateljska grupa je napala protivavionski divizion i haubičku bateriju kod s. Dubrave, dok su još bili u toku prebacivanja na nove VP. Protivavionski divizion je brzo otvorio vatru i neprijatelja odbacio uz osetne gubitke. Posle kratke artiljerijske pripreme artiljerijske brigade, sa VP u rejonu zaselak Konak, k. 112, šuma Sabac, napad na Vrbovec je otpočeo 6. maja u 11.00 časova, ali je odbijen protivnapadom neprijatelja. Borba je nastavljena ceo dan. Za neposredno dejstvo na bunkere i utvrđene zgrade jedna baterija pt-diviziona je dovučena na VP kod zaseoka Sabac, odakle je neposrednim gađanjem na bunkere postigla dobar uspeh, porušeni su neki bunkeri i likvidiran otpor neprijatelja. Posle žestoke borbe, u toku noći, jedinice su oko 4 časa ujutru 7. maja zauzele s. Vrbovec, s. Celine i s. Luku, nanevši neprijatelju osetne gubitke;

— artiljerijska brigada 6. proleterske divizije iz rejona s. Garešnica prebačena je u rejon s. Gračanica, s. Suhaja za dejstvo na Čazmu, a 6. maja u rejon s. Poljana, s. Prilesje, s. Brčevec, gde su dve baterije 76 mm M. 27 pridate pešadijskim brigadama za neposredno praćenje;

— artiljerijska brigada 42. divizije iz rejona s. Međurić, preko s. V. Bukovje — s. Mikleuška — s. Popovača — s. M. Ludina, prebačena je u rejon s. Rečica za podršku napada na s. Križ. Radi toga su 1. i 2. baterija protivavionskog divižiona pridate pešadijskim brigadama, a 1. divizion i 3. baterija 3. divižiona sačinjavali su arti-

ljerijsku grupu za opštu podršku. Po zauzimanju s. Križ artiljerijska brigada je 6. maja prebačena u rejon s. Gaberje za podršku jedinica u napadu na Ivanić-Grad;

— artiljerijska brigada 21. divizije iz rejona Banove Jaruge, 4. maja je prebačena u rejon s. Gračenica. Po ovlađivanju Ivanić-Grada, ona je prebačena u rejon s. Kloštar-Ivanić, odakle je 6. maja podržavala napad jedinica na pravcu s. Prečec — s. Lupoglav. Pojedine baterije 76 mm M. 27 pridate su pešadijskim brigadama;

— artiljerijska brigada 48. divizije iz rejona s. V. Mlinska prebačena je, preko Ivanske, u s. Vagovinu, gde je stigla 5. maja u 16 časova, a sutradan, preko Čazme, prebačena u s. Dubravu.

Za neposrednu odbranu Zagreba i komunikacije Zagreb — Varaždin, kojom se neprijatelj povlačio na sever, neprijatelj je jači otpor pružio na liniji s. Komin — s. Valetić — s. Hruškovec — s. Mlaka — s. Štakorovec — s. Gračec — s. Božjakovina — Dugo Selo. Posle žestokih borbi, jedinice 1. armije su 7. maja probile neprijateljsku odbranu i pred mrak izbile na reku Lonju, u visini s. Bisag — s. Komin — Sv. Ivan Zelina, prešle reku Lonju južno od Sv. Ivan Zelina i presekle komunikaciju kod Sušak--šume i s. D. Zelina, a noću 7/8. maja zauzele Dugo Selo, čime je otvoren put za brzo prodiranje u Zagreb.

Za podršku napada na liniju s. Komin — s. Hruškovec — s. Gračec, artiljerijske brigade su blagovremeno promenile VP unapred u rejonima:

— artiljerijska brigada 11. divizije u s. Radojišće (3. divizion), s. Gornjaki (1. divizion) odakle je podržavala izbijanje pešadije na r. Lonju;

— artiljerijska brigada 5. divizije u s. Vrbovec, pridajući po jednu bateriju 76 mm 1. i 4. krajiškoj brigadi, koje su sa VP u s. Pogančec i s. Hudovo neposrednim gađanjem podržavale napad na s. Valetić i s. Hruškovec;

— artiljerijska brigada 1. proleterske divizije u s. Krkač, odakle je 7. maja od 11 časova podržavala jedinice u napadu na s. Hruškovec — s. Brezani i s. Rakovec. Po ovlađivanju s. Brezani, u njega je prebačen pt-divizion, odakle je neposrednim gađanjem podržao pešadiju u zauzimanju s. Rakovec. Dejstvom pojedinih baterija po kolonama u odstupanju, neprijatelju su naneti osetni gubici;

— artiljerijska brigada 6. proleterske divizije od 22 časa 7. maja je prebačena u s. Sv. Helena;

— artiljerijska brigada 21. divizije prebačena je u rejon s. G. Greda, za podršku jedinica u napadu na s. Božjakovinu i dejstvo po komunikacijama Dugo Selo — Sesvete;

— artiljerijska brigada 42. divizije iz s. Gaberje prebačena je u Lupoglav;

— artiljerijska brigada 48. divizije iz s. Dubrave prebačena je na VP u rejonu s. Lonjica, s. Peškovec. Napadu na liniju s. Stakorovec — k. 188 — k. 122 — s. D. Gračec prethodila je kratka artiljerijska priprema.

Po izbijanju na komunikaciju kod s. D. Zelina, čime je neprijatelju presečena odstupnica na sever, štab 1. armije izdao je 7. maja, zapovest za dalje nastupanje i oslobođenje Zagreba. Stab artiljerije 1. armije je istog dana naredio da štabovi divizije sve artiljerijske jedinice, sem minobacača 120 mm i haubica 122 mm, pridaju pešadijskim brigadama, kao prateću artiljeriju, s tim da u toku borbi u gradu oruđa u stopu prate pešadiju. Komandantima artiljerijskih brigada je naređeno da minobacače 120 mm i haubice 122 mm zadrže pod neposrednom komandom, s tim da ova oruđa budu spremna da za najkraće vreme vatrom ojačaju dejstvo prateće artiljerije. Po oslobođenju Zagreba, artiljerijske jedinice pridate su pešadijskim brigadama, da se vrate u sastav svoje artiljerijske brigade. Međutim, zbog slabog otpora neprijatelja u gradu, artiljerija u uličnim borbama nije upotrebljavana, osim jednog protivavionskog divižiona koji je 9. maja kod kasarni na Črnomercu razbio jednu grupu ustaša.

Pred frontom 11. divizije neprijatelj se 8. maja uporno branio na liniji Mirkovec — Dubovec k. 212 — s. Komin. Dejstvom artiljerijske brigade sa VP oko 2 km istočno od s. Komin, neprijatelj je pretrpeo gubitke, a neki bunkeri kod crkve u s. Komin porušeni su, osmatračnica na tornju uništena, a jedna haubica 105 mm pogođena je punim pogotkom naše haubice. Preksutradan, 10. maja, Artiljerijska brigada prebačena je u rejon s. Bedekovčina, s. Jurinići, podržavajući i pešadiju u izbijanju pred s. Zabok, koja je tu zadržana jakom vatrom neprijatelja.

Artiljerijska brigada 5. divizije je prebačena na novi VP u rejonu s. Novo Mesto, k. 173, s. Polonje i dejstvom pojedinih baterija, 8. maja, pomagala jedinice u borbi sa okruženim neprijateljskim delovima u s. Sv. Ivan Zelina i u s. Hrastje. Sutradan 9. maja, brigada je prebačena za jedinicama divizije u s. D. Stubica.

Sa VP kod s. Krkač, artiljerijska brigada 1. proleterske divizije, prebačena je 8. maja pravcem s. Kreča Ves — s. Jesenovac u s. D. Kašina, pozadi 13. proleterske brigade, dok je protivtenkovski divizion bio pridat 3. proleterskoj krajiškoj brigadi koja je preko Sljemena napadala. Pošto su ujutru 9. maja 3. proleterska krajiška brigada preko Sljemena, a 13. proleterska brigada 1. proleterske divizije preko s. Markuševac, razbile neke neprijateljske delove u Šestinama i Gračanima, na severnoj periferiji Zagreba, artiljerijska brigada je 10. maja, pravcem s. Granešina — s. Gračani, prebačena u s. Prekrižje (s-z periferija Zagreba).

Glavnina 6. proleterske divizije vrlo energično je prodirala od s. Zelina, preko sela u podnožju Medvednice i 8. maja izbila pred Mirogoj i Maksimir, na s-i periferiji Zagreba, dok je 21. divizija zauzela Sesvete. Borbe su nastavljene i u toku noći 8/9. maja, a sutradan 9. maja u Zagreb su ušle 21. i 48. divizija, sa delovima 45. i 49. divizije 2. armije sa juga i toga dana oslobodile Zagreb.

Od s. Sv. Helena, artiljerijska brigada 6. proleterske divizije prebačena je 8. maja u s. Kašin. Jedna baterija pt-diviziona je ostala na VP kod s. D. Zelina, za protivtenkovsku odbranu, a 2. brigadi su pridata 2 topa 76 mm za neposredno praćenje. Iz s. Kašin brigada je do 8 časova 9. maja prebačena u rejon s. Bukovec, s. Remete za podršku jedinica divizije koje su čistile sela na severnoj periferiji Zagreba od razbijenih neprijateljskih delova.

Probijanje neprijateljske odbrane na liniji s. Cerje — s. Kraljevac i zauzimanje s. Sesvete podržavala je artiljerijska brigada 21. divizije, sa VP u rejonu Dugog Sela. Zatim je vatrom i pokretom pratila pešadiju u prodiranju u Zagreb. Na pravcu prodiranja 21. divizije neprijateljska artiljerija je bila vrlo aktivna, ali nije postizala nikakav uspeh, tako da je po ulasku jedinica 21. divizije u Zagreb, artiljerijska brigada produžila kroz grad i oko

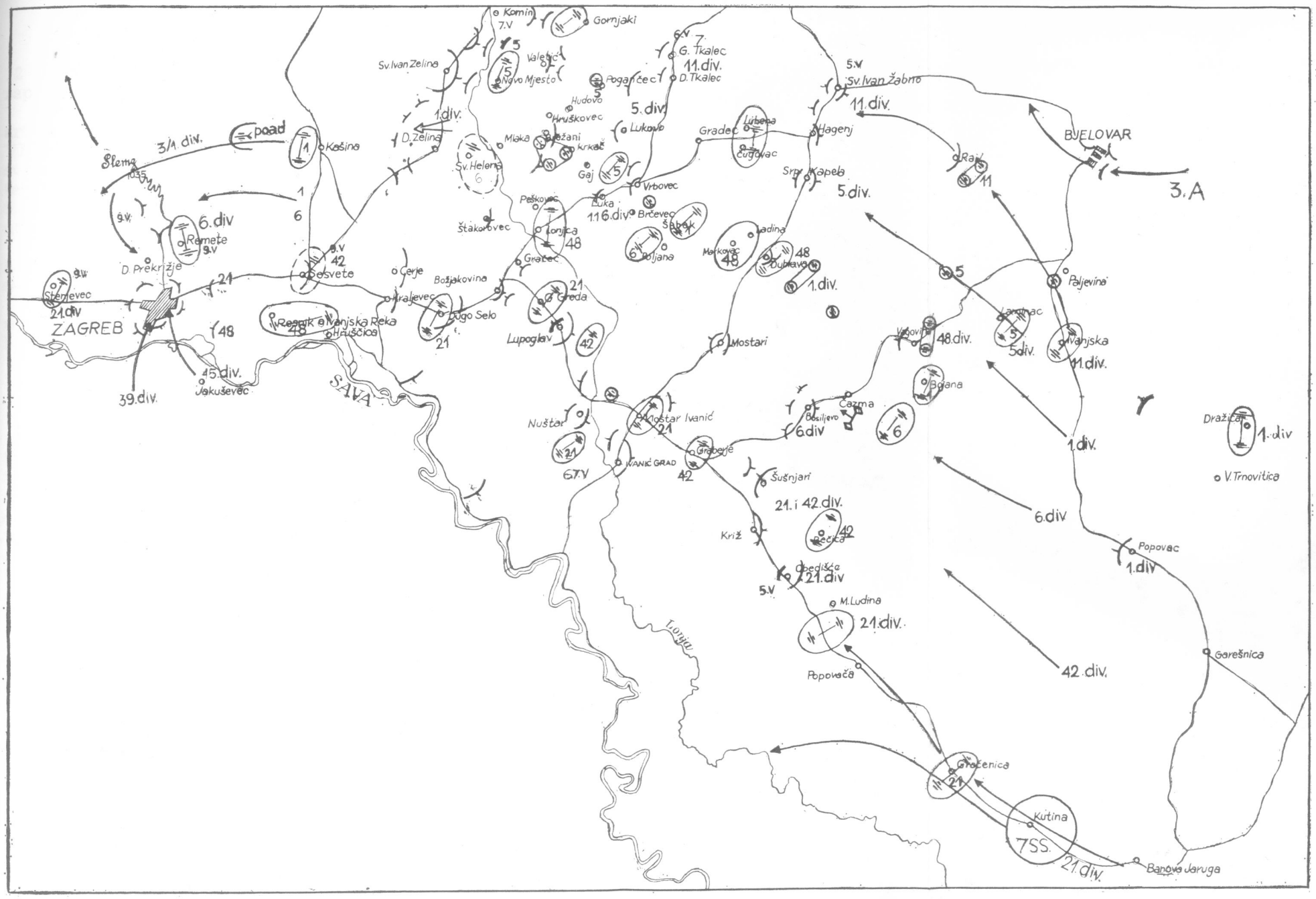

Skica 47 — Gonjenje neprijatelja i oslobođenje Zagreba

[1] 12 časova 9. maja prikupila se u rejonu Stenjevec (na : zapadnoj periferiji Zagreba).

Pošto je očekivan jači otpor neprijatelja u s. Sesvete, artiljerijska brigada 48. divizije prebačena je 8. maja na VP u s. Ivanjska Reka, s. Resnik, za bočno dejstvo na Sesvete i duž komunikacije ka Zagrebu. Međutim, neprijatelj je napustio Sesvete pre stizanja ove brigade. Sutradan 9. maja 1. brigadi je pridata 1. baterija 1. diviziona za neposredno praćenje pešadije.

U borbama od reke Ilove, do oslobođenja Zagreba i pri razbijanju zaostalih nemačkih i ustaško-domobranskih i četničkih jedinica, koje su pružale otpor još sve do 15. maja 1945, jedinice 1. armije su zaplenile 188 artiljerijskih oruđa raznog kalibra i 215 minobacača sa velikom J količinom municije, kao i ogroman drugi ratni materijal.[58]

I

Upotreba i dejstvo artiljerije u završnim operacijama 1. armije, za konačno oslobođenje Jugoslavije, odlikuje se: brzinom pokreta, smelim i odlučnim dejstvom kako u borbi po dubini neprijateljske odbrane, tako i u gonjenju neprijatelja. Braneći pešadiju vatrom i pokretom, artiljerija joj je pomogla da onemogući neprijatelju organizaciju solidnije odbrane neposredno ispred Zagreba, u koji su naše jedinice prodrle mnogo brže no što se očekivalo. Artiljerijska priprema skoro na svim linijama i položajima, zbog vrlo ograničene količine artiljerijske municije, bila je kratka, usled čega je na pojedinim pravcima podrška artiljerije pešadiji bila vrlo skromna i svodila se na njeno dejstvo po najvažnijim ciljevima koji se nisu mogli likvidirati na drugi način.

Pošto nije imao jedinica armijske artiljerije, kojima bi, prema razvoju situacije, uticao na tok boja, štab armije je samo izuzetno, na glavnom pravcu udara armije ojačavao divizijsku artiljeriju divizijskom artiljerijom, sa pomoćnog pravca, što, s obzirom na ograničenu količinu ar-

[58] Arhiv VII, k. 260, br. reg. 6—2/1 — 6—8/1; k. 260A, br. reg. 4—9/6; Oslobodilački rat, druga knj., str. 643, 644, Vojnoistorijski glasnik, br. 2—3/55, str. 149—153. Hronologija, str. 1107, 1108, 1109.

tiljerijske municije nije ni imalo naročite svrhe. Zbog toga se ni grupisanje artiljerije na pravcu glavnog udara armije nije moglo izraziti. Nije bila dovoljno razvijena ni izviđačko-obaveštajna služba za potrebe artiljerije, a sredstva za održavanje veze bila su oskudna, jer su artiljerijske brigade raspolagale vrlo skromnim tehničkim sredstvima za vezu, uglavnom telefonskim, i vrlo malo radio-stanicom. Zbog toga je uticaj štaba artiljerije armije na upotrebu i dejstvo artiljerije divizija bio relativno mali. Ovaj nedostatak je nadoknađivan snalažljivošću, inicijativom i primernim zalaganjem štabova artiljerijskih brigada i diviziona, kao i samopregorom i velikim poletom artiljerijskih jedinica i primernim sadejstvom sa pešadijom i tenkovima u izvršavanju borbenih zadataka, što je omogućavalo da se i malom količinom municije postignu veliki rezultati. Stab artiljerije armije u planovima artiljerijske vatre postavljao je divizijskoj artiljeriji uopštene zadatke, jer nije imao dovoljno vremena za detaljnija planiranja, a ni dovoljno podataka za postavljanje konkretnih zadataka. Zbog toga je dao punu inicijativu štabovima artiljerijskih brigada, koji su se u okviru zadataka divizije dobro snalazili. U planiranju upotrebe artiljerije nije dato odgovarajuće mesto organizaciji protivtenkovske odbrane. Pešadijskim brigadama su retko pridavane baterije 75 mm „PAK" i 76 mm M. 42 kao jako sredstvo za pt-odbranu, već su im više pridavani topovi 45 mm.

Pojedini protivavionski divizioni su vrlo efikasno dejstvovali i na ciljeve na zemlji, a naročito pred završetkom operacije, kada više neprijateljska avijacija nije bila aktivna.

UPOTREBA ARTILJERIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA 2. ARMIJE

U završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, 2. armija je imala zadatak da nastupa opštim pravcem Doboj — Banja Luka — Bosanski Novi — Karlovac, sadejstvujući desno 1. armiji duž doline r. Save, a levo 4. armiji koja je nastupala kroz Liku i Gorski kotar ka Trstu.

Pred frontom 2. armije, u rejonu Doboja, nalazila se borbena grupa „Gajger", 15. ustaško-domobranska divi-

zija i četnici, u rejonu Gradačac — s. Srnica 16. puk 22. nemačke divizije, kod Bosanskog Šamca i Modriča delovi 12. ustaško-domobranske divizije, a u dolini r. Bosne nemačke policijske snage koje su obezbeđivale komunikacije. Nemačke snage kod Doboja stalno su povećavane delovima 21. armijskog korpusa, čiji su poslednji delovi 6. aprila pristizali od Sarajeva.

FORSIRANJE R. BOSNE I PRODOR U DOLINU VRBASA

Dok je Južna operativna grupa divizija 1. armije podilazila brčanskom mostobranu, a jedinice 2, 3. i 5. korpusa koncentrično nastupale ka Sarajevu, 2. armija, sastava: 23, 25, 28. i 45. divizija i 2. i 3. artiljerijska brigada, 5. aprila ujutru prešla je u napad na ćelom frontu, glavnim snagama (25. i 23. divizija), pravcem s. Spionica — s. Srnice — Gradačac, uz podršku 2. artiljerijske brigade 2. armije sa VP u rejonu s. Babunovići, s. Brnjičani, a pomoćnim (45. divizija) pravcem Gračanica — Doboj, uz podršku 3. artiljerijske brigade 2. armije, sa VP u rejonu s. Lohinja, s. Kamenica.

Pošto je do 7. aprila 25. divizija zauzela Gradačac, a 23. i 45. divizija, uz podršku artiljerije, Gračanicu, a istovremeno Južna operativna grupa divizija oslobodila Brčko, štab 2. armije preneo je težište operacija dolinom reke Spreče ka Doboju.

Na mostobranu kod Doboja, na liniji Bečanj (k. 495) — Ciganište (tt. 566) — s. Karići — s. Luženi — Grebić Kosa (k. 341) bilo je oko 2—3 nemačka i 6 ustaško-domobranskih bataljona, sa dve baterije i 12 protivavionskih topova, a nešto južnije od Doboja oko 1200 četnika (skica 48). U rejonu železničke stanice Trbuk na položaju su bile dve baterije, dok je Zavidoviće i Maglaj neprijatelj bio organizovao kao jaka uporišta.

Posle pregrupisavanja snaga, 2. armija je 9. aprila produžila napad — 25. divizija pravcem Gradačac — Modriča, 23. divizija severno, a 45. divizija južno od r. Spreče.

Od baterija i diviziona 2. i 3. artiljerijske brigade 2. armije, koje su uveče 9. aprila stigle u rejon s. Prnjavor, s. Bijeli Potok, s. G. Brijesnica, Gračanica, organizo-

vane su artiljerijske grupe za podršku, koje su noću 9/10. aprila izašle na VP:

— desna artiljerijska grupa, sastava: dve baterije 76 mm M. 27, jedna baterija 76 mm M. 42 (ZIS) i jedna baterija minobacača 120 mm i rejonu s. Ahinbašići, Samarić (k. 202), s. Brijesnica, Klokina kuća, za podršku 23. divizije. Jedna baterija 120 mm na VP u rejonu s. Bijeli Potok pridata je 9. brigadi 23. divizije za podršku ove brigade u napadu na Ciganište;

— leva artiljerijska grupa, sastava: jedna baterija 76 mm M. 27 i jedna baterija 76 mm M. 42, na levoj obali Spreče, u rejonu s. Sredanj, s. Devići, s. Maljani, za podršku 45. divizije.

Armijska artiljerijska grupa, sastava: dve baterije 76 mm M. 42 i dve baterije haubica 122 mm (sve motorizovane), na VP u rejonu Klokina kuća, Bare, s. Dedići, za opštu podršku 23. i 45. divizije koncentracijama vatre u rejonu Doboja i mostova na rekama Spreči i Bosni i na neprijateljsku artiljeriju.

Protivtenkovske baterije 45 mm postavljene su za odbijanje ispada neprijateljskih tenkova: jedna baterija pt--diviziona 2. artiljerijske brigade u rejonu s. Prnjavor, za odbijanje tenkova dolinom reke Lukavice, a jedna baterija istog diviziona na VP u rejonu Hana, za odbijanje neprijateljskih tenkova desnom obalom r. Spreče, dok je protivtenkovska baterija 45 mm, iz sastava 3. artiljerijske brigade, bila na levoj obali Spreče za odbijanje tenkova, sa pravca s. Trbuka preko Grebić kose. Ova baterija je kasnije prebačena na VP u rejon s. Lazukići za sprečavanje ispada neprijateljskih tenkova iz doline Bosne i preko s. Trbuk.

Napad na mostobran otpočeo je u 5.00 časova 10. aprila, bez artiljerijske pripreme, jer je artiljeriji ostalo vrlo malo vremena za izvršenje potrebnih priprema. Osim toga, artiljerijske brigade su bile popunjene samo sa po 1/8 do 1/4 bk, pa je municija morala da se štedi. Početkom napada i artiljerijske grupe su otvorile vatru na pojedine ciljeve, koncentracijama vatre baterija, dok je armijska artiljerijska grupa neutralisala neprijateljske baterije. Naročito jaku koncentraciju vatre izvršile su desna arti-

ljerijska grupa i dve topovske baterije iz armijske artiljerijske grupe na otporne tačke Hrkoje (k. 436), i na tt. 508, što je omogućilo juriš 7. brigade 23. divizije i olakšalo joj zauzimanje ovih otpornih tačaka, koje je neprijatelj ogorčeno branio.

Posle žestokih borbi, jedinice 2. armije su u toku ovog dana, na desnom krilu zauzele Modriču i ovladale desnom obalom r. Bosne od Modriča do ušća r. Lukavice, a na levom krilu s. Trbuk, dok su na centru prednjim delovima izbile pred Doboj. Po ovlađivanju s. Trbukom, protivtenkovska baterija 3. artiljerijske brigade je prebačena na VP južno od k. 356 i neposrednim gađanjem uništila jednu lokomotivu i 7 vagona na železničkoj stanici Trbuk i vod bacača i dva mitraljeska gnezda u rejonu ove stanice. Nanela je prilične gubitke i jednoj neprijateljskoj koloni koja se dolinom Bosne povlačila ka Doboju.

Borbe na Dobojskom mostobranu nastavljene su sve do 15. aprila, bez naročitog uspeha, jer se neprijatelj uporno branio, vršeći i česte protivnapade svežim snagama. Artiljerijske grupe su uspešno odbijale protivnapade neprijatelja i neutralisale neprijateljske baterije u rejonu Doboja. Da bi što efikasnije dejstvovale po neprijateljskim kolonama koje su se užurbano povlačile dolinom Bosne, artiljerijske grupe su delimično promenile vatrene položaje unapred do u visinu s. Karići — k. 151 — s. D. Suho Polje, a delimično su popunjene i municijom.

Posle uvođenja u borbu 28. divizije iz armijske rezerve, 2. armija je u 16.00 časova 15. aprila prešla u opšti napad na dobojski mostobran.

— 23. diviziju podržavala je 1. baterija protivtenkovskog diviziona 2. artiljerijske brigade (pridata po vodovima za podršku pešadije) i 2. minobacačka baterija 3. diviziona 2. artiljerijske brigade, sa VP oko 500 metara istočno od tt. 508;

— 28. diviziju podržavale su 2. baterija protivtenkovskog diviziona, postavljena po vodovima u rejonu k. 299 i duž druma južno od k. 299, 1. minobacačka baterija 120 mm sa VP u rejonu, k. 151 i 6. baterija 76 mm sa VP u rejonu Hana — sve iz 2. artiljerijske brigade;

— 45. diviziju podržavale su protivtenkovska baterija 3. artiljerijske brigade i 4. baterija topova 76 mm iz 2. artiljerijske brigade, sa "VP u rejonu Kamenka;

— Armijska artiljerijska grupa podeljena je u dve podgrupe: desna podgrupa, sastava: 7. i 8. baterija topova 76 mm M. 42 i 9. haubička baterija 122 mm 2. artiljerijske brigade i 9. haubička baterija 122 mm 3. artiljerijske brigade, na VP u rejonu k. 151, s. Klokotnica, Samarić (k. 202), k. 366; i leva podgrupa koju su obrazovale 7. i 8. baterija topova 76 mm M. 42 iz 3. artiljerijske brigade 2. armije, na levoj obali Spreče na VP u rejonu s. Sređani, s. Devići, sa osnovnim zadatkom — kontrabatiranje neprijateljske artiljerije u rejonu Doboja i dejstvo po neprijateljskim rezervama.

Na očekujućem položaju, u j-z delu Gračanice zadržan je 3. divizion minobacača 120 mm 3. artiljerijske brigade, a u Stjepan-polju 5. baterija topova 76 mm M. 27 iz 2. artiljerijske brigade. Sutradan, 16. aprila 5. baterija je prebačena na VP kod Kana i ušla u sastav artiljerijske grupe za podršku 28. divizije. Pre početka napada, artiljerijske brigade su popunjene municijom sa 1/2 do 1 bk prema pojedinim kalibrima.

Uz snažnu podršku artiljerijskih grupa, jedinice 2. armije su delimično ovladale neprijateljskim položajima. Armijska artiljerijska grupa je brzo neutralisala neprijateljske baterije u rejonu Doboja. Neprijatelj se ogorčeno branio i vršio česte protivnapade. Artiljerija je dosta tačnom vatrom odbijala protivnapade neprijatelja i nanosila mu gubitke, držeći pod vatrom njegove baterije čim bi se javile. Zbog toga vatra neprijateljskih baterija nije bila precizna i efikasna.

Posle kratke artiljerijske pripreme, u zoru 16. aprila divizije su produžile napad i do uveče ovladale desnom obalom r. Bosne od s. Kotorskog do ušća r. Paklenice. U toku celog dana artiljerija 2. armije je uspešno dejstvovala i podržavala pešadiju u likvidiranju pojedinih otpornih tačaka i u prodiranju ka obali r. Bosne, mada je osmatranje, zbog prilične pokrivenosti zemljišta, bilo prilično otežano. Za uništenje neprijateljskih bunkera i drugih vatrenih tačaka duž kose Ciganište, sa koje je bio ukočen pokret pešadije, jedna baterija 76 mm sa VP u rejonu

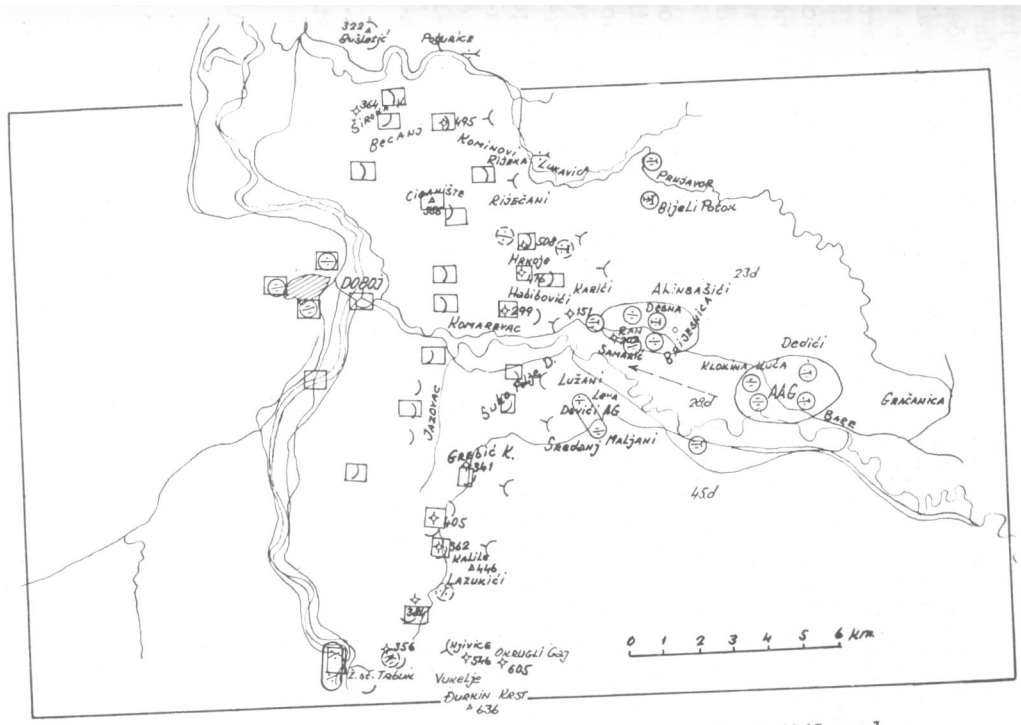

Skica 48 — Napad na dobojski mostobran 10—17. 4. 1945. god.

Hana, izvučena je na VP u rejonu tt. 508 i neposrednim, gađanjem, sa daljine oko 500 metara, uništila bunkere i druge vatrene tačke na ovoj kosi, čime je omogućen juriš, pešadije. Poslednjih 1,5 km do VP kod tt. 508, oruđa su po vrlo ispresecanom zemljištu i uskim putem prevučena volovskom zapregom (uprežući po 4 para volova u svako oruđe), a municiju je do VP prenelo ljudstvo baterije na rukama. Jedan vod 9. haubičke baterije 122 mm iz 3. artiljerijske brigade, sa VP u rejonu s. Klokotnice, k. 151 prebačen je pravcem Gračanica — s. Rijeka — s. Poturice, odakle je tukla put Doboj — ž. st. Kotorsko, kojim se neprijatelj povlačio iz Doboja prema Derventi. Borbe su na. ćelom frontu nastavljane i u toku noći 16/17. aprila, kada je neprijatelj otpočeo izvlačenje iz Doboja.

Jedinice 2. armije su 17. aprila prešle r. Bosnu kod Doboja i nastavile gonjenje neprijatelja prema Derventi. ,Pošto je neprijatelj porušio mostove kod Doboja, u nemogućnosti da se odmah prebaci preko r. Bosne, artiljerija]e sa njene desne obale do krajnjih dometa oruđa tukla neprijateljske kolone koje su se užurbano povlačile. Druga i 3. artiljerijska brigada su tek dva dana kasnije prebačene preko r. Bosne. Zbog toga nisu ni stigle da prate pešadiju, koja je brzo prodirala ka dolinama r. Save i Vrbasa u koje su divizije 2. armije izbile 21. aprila i nastavile dejstva ka dolini r. Une.[59]

Uvođenjem u borbu 28. divizije i pogodnim grupisanjem 2. i 3. artiljerijske brigade, ostvarena je nadmoćnost i konačno slomljen otpor neprijatelja na dobojskom mostobranu, uprkos njegovoj upornoj odbrani.

Iako su u početku borbi na dobojskom mostobranu, raspolagale vrlo malom količinom municije, 2. i 3. artiljerijska brigada 2. armije ipak su postigle dobre rezultate. Artiljerijski kadar mladih artiljerijskih brigada nije imao

[59] Isto, k. 274, br. reg. 5—5; k. 1141, br. reg. 1—1, 4/1—1. 2—1,. 2—4; k. 272, br. reg. 14—6/1, 15—5/1, 16—1/1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 581—583, 586, 587; Ljubo Vučković, general-potpukovnik; Dragić Gajević, pukovnik: „Kratak pregled operacija druge armije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije", Vojnoistorijski glasnik, br. 2—3/55, str. 155;. Cerović Vojislav, potpukovnik: „Učešće artilerije u borbi za mostobran kod Doboja", Artiljerijski glasnik, br. 3/47, str. 37. Hronologija, str. 1094, 1095.

naročitog borbenog iskustva u upotrebi artiljerije. To je verovatno uslovilo priličnu rascepkanost artiljerijskih jedinica u borbi, čime je bilo otežano komandovanje i upravljanje vatrom artiljerije. Zbog toga su i koncentracije vatre više baterija i diviziona bile vrlo retke. Veza artiljerije sa pešadijom bila je dobro organizovana, ali je na ispresecanom i dosta pokrivenom zemljištu artiljerijskim jedinicama bilo prilično teško da prate pešadiju pokretom. Zadržavanje diviziona minobacača 120 mm na očekujućem položaju u rejonu Gračanice nije imalo opravdanja, osim ako je bio u pitanju nedostatak municije, jer su baš ova oruđa na ovom zemljištu mogla dati dragocene rezultate. Zalaganje artiljerijskih jedinica u izvršavanju postavljenih zadataka bilo je primerno i artiljerija je, pored svih teškoća, postigla vidne rezultate.

Artiljerija 2. armije nešto više je angažovana u dejstvima u donjem toku r. Une i prema Karlovcu, kada su u njen sastav ušle i artiljerijske jedinice 2. udarnog i 5. korpusa, posle oslobođenja Sarajeva.

Stab 2. armije formirao je 24. aprila:

Unsku operativnu grupu divizija, sastava: 23, 28, 39. i 45. divizija, i 2. i 3. artiljerijska brigada 2. armije, za dejstva u donjem toku r. Une, a zatim u pravcu komunikacije Zagreb — Karlovac, i

Karlovačku operativnu grupu divizija, sastava: 3, 4, 10. i 34. divizija, artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa i delovi artiljerijske brigade 4. korpusa.

DEJSTVA UNSKE OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA 2. ARMIJE

Po prelasku r. Bosne kod Doboja, 17. aprila, jedinice 2. armije su nastavile energično gonjenje neprijatelja i prodiranje u dolinu Vrbasa, i ka dolini Une.

Pred frontom Unske operativne grupe divizija 2. armije, od Bosanskog Novog do ušća Une u Savu, branili su se nemačka 373. legionarska divizija, 4. i 10. ustaško-domobranska divizija i dva bataljona nemačke 104. lovačke divizije, čija je glavnina bila u rejonu Karlovca. Jedan haubički divizion bio je na položaju u rejonu s. Struga,

s. Zamlača, a više teških minobacača u rejonu Golunskog brda, zapadno od s. Divuša.

Napad na dva ustaško-domobranska bataljona u Bosanskoj Dubici otpočela je 27. aprila uveče 45. divizija, uz podršku jedne protivtenkovske baterije, sa VP kod k. loo u Dubičkom polju i jedne baterije 76 mm iz 2. artiljerijske brigade, sa VP u rejonu Spilja, k. 190 i dve baterije 76 mm M. 42 iz 3. artiljerijske brigade, sa VP u rejonu s. Hadžibajir, k. 189, s. Parnice. Napadu je prethodila artiljerijska priprema iz svih oruđa, koncentracijama vatre na ciljeve u rejonu Bosanske Dubice, u trajanju 15 minuta, počev od 21.30 časova. Posle žestoke borbe, Bosanska Dubica je do zore 28. aprila potpuno očišćena od neprijatelja.

Napad 28. divizije istog dana na Bosansku Kostajnicu podržavala su jedna protivtenkovska baterija i 3. minobacački divizion od 3 baterije 120 mm 3. artiljerijske brigade, ali zbog uporne odbrane neprijatelja, grad nije zauzet.

U napadu na uporište Dobrijin i pri forsiranju r. Une na odseku k. 119 — k. 132, prema s. Golubovcu 28. aprila, 23. divizija je ojačana jednom protivtenkovskom baterijom, jednom baterijom 76 mm M. 27 i 3. minobacačkim divizionom od dve baterije 120 mm iz 2. artiljerijske brigade. Međutim, zbog nedostatka aritljerijske municije, 9. brigadu 23. divizije u napadu na Dobrljin podržavala su samo dva topa protivtenkovske baterije, a 7. brigadu ove divizije u forsiranju Une, podržavali su dva protivtenkovska topa, dva protivavionska topa 20 mm i jedna baterija 76 mm, sa VP u rejonu s. G. Vodičevo. Baterija 76 mm uspešno je tukla i neutralisala neprijateljsku grupu minobacača u rejonu Golupskog brda.

Napad 39. divizija, 28. aprila, na Bosanski Novi podržavao je 2. divizion topova 76 mm 3. artiljerijske brigade, koji joj je bio pridat. Sutradan, 29. aprila protivtenkovska baterija je sa VP kod s. Jablanica, neposrednim gađanjem sa daljine ispod 1000 m, efikasnom vatrom tukla neprijatelja na ivici grada. Podržani artiljerijom, delovi 39. divizije brzo su se probili u Bosanski Novi i onemogućili neprijatelju da poruši most na Uni.

Za opštu podršku 23. i 39. divizije, štab 2. armije obrazovao je armijsku artiljerijsku grupu, sastava: teški divizion 2. artiljerijske brigade, ojačan haubičkom baterijom teškog diviziona 3. artiljerijske brigade. Međutim, ova grupa, posle stizanja u rejon ž. st. s. Svodno, zbog slabih i raskaljanih puteva nije se mogla kretati za 23. divizijom, niti podržati ovu diviziju u forsiranju Une. Ipak su jedinice Unske operativne grupe, posle žestokih borbi, do 3. maja očistile dolinu donjeg toka Une i produžile nadiranje ka komunikaciji Zagreb — Karlovac. Artiljerija pridata 45. diviziji, prebačena je preko r. Une skelom kod Bosanske Dubice, dok su ostale jedinice 2. i 3. artiljerijske brigade Unu prešle preko mosta u Bosanskom Novom.

Po prelasku Une, artiljerijske brigade su većim delom pridate divizijama radi pružanja neposredne podrške u prodiranju prema komunikaciji Zagreb — Karlovac. Primljene divizione i baterije štabovi divizija su delom, po baterijama, pridali pešadijskim brigadama prvog ešelona, a deo artiljerije su zadržali pod neposrednom komandom. Tako je, na primer, teški divizion od dve baterije topova 75 mm M. 42 iz 3. artiljerijske brigade, štab 45. divizije zadržao pod neposrednom komandom. Divizion se kretao na začelju 20. brigade, koja je prodirala desnom obalom r. Odre. Za neposredno praćenje 20. brigadi je pridata protivtenkovska baterija, a 24. brigadi, koja je prodirala desnom obalom Save, pridata je baterija 76 mm iz 2. artiljerijske brigade. Artiljerija je vrlo uspešno pomagala 20. brigadu pri razbijanju delova 4. ustaško-domobranske divizije 7. maja kod s. G. i D. Kuće. Levo od 45. divizije nastupala je 28. divizija, opštim pravcem s. Dužica — s. V. Gorica, a levo od nje 23. divizija.

Prodirući brzo desnom obalom Save, 24. brigada 45. divizije zorom 8. maja izbila je u s. Jakuševac, a zatim snažnim naletom, uz efikasnu podršku pridate baterije 76 mm, razbila posadu od oko 400 nemačkih vojnika na savskom mostu, severno od s. Jakuševca, i zajedno sa 20. brigadom, koja je izbila na Savu levo od mosta, oko 11 časova upala u južno predgrađe Zagreba. U toku popodneva, u južni deo grada je upala i 39. divizija, tako da su ove jedinice, počele da čiste grad od zaostalih neprija-

teljskih delova. Sutradan su nastavile čišćenje Zagreba u sadejstvu sa delovima 1. armije koji su ušli u grad sa istoka, tako da je do podne 9. maja Zagreb konačno oslobođen.

DEJSTVA KARLOVAČKE OPERATIVNE GRUPE DIVIZIJA 2. ARMIJE

Za odbranu Karlovca neprijatelj je angažovao oslabljenu nemačku 104. diviziju, dva policijska i jedan lovački puk, delove 13. ustaško-domobranske divizije i više manjih samostalnih nemačkih i ustaško-domobranskih jedinica i oko 2000 četnika sa 6 tenkova i 5 oklopnih kola i 4 tenka u Generalskom Stolu. Sve ove snage bile su objedinjene pod komandom štaba 91. armijskog korpusa.

Spoljnu odbranu Karlovca neprijatelj je organizovao na liniji: s. Brođani na Kupi — ž. st. Skakavac — s. Vukmanić — s. Barilovići — Razvaline grada (k. 255) — s. Mavrović — s. Svojić — Gaćeško Selo — s. Katić — Generalski Stol — s. Lešće — s. Spehari — s. Bosiljevo — s. Vukova Gorica i dalje desnom obalom r. Kupe.

Pošto se do 29. aprila prikupila na liniji Tounj — Ogulin — Vrbovsko i do 1. maja podišla liniji spoljne odbrane Karlovca, Karlovačka operativna grupa divizija 2. armije je ovoga dana u 11.00 časova prešla u napad:

10. divizija, uz podršku svog artiljerijskog diviziona (od tri baterije brdskih topova 65 i 75 mm) i protivtenkovske baterije 47 mm, na odseku žel. st. Skakavac — s. Barilovići;

4. divizija, uz podršku svog artiljerijskog diviziona i brdskog motorizovanog diviziona (od dve baterije topova 75 mm) artiljerijske brigade 2. udarnog korpusa, između reka Korane i Mrežnice, opštim pravcem s. Perjasica Gornja — Duga Resa;

3. divizija, uz podršku motorizovanog diviziona od pt-baterije 60 mm i 5 pav-topova 20 mm, ojačanog jednom haubičkom baterijom 105 mm i jednom pt-baterijom 57 mm, između reka Mrežnice i Dobre, opštim pravcem s. D. Dubrava — Generalski Stol — Karlovac.

34. divizija, uz podršku artiljerijske brigade 4. kor-, pusa (bez motorizovane haubičke baterije od 4 haubice 105 mm, voda pt-topova 57 mm i voda motorizovanih pt--topova 75 mm, koji su upućeni ka Ilirskoj Bistrici), između r. Dobre i r. Kupe, opštr'm pravcem s. Bosiljevo — s. Netretići;

Armijska artiljerijska grupa za opštu podršku, sastava: jedan haubički divizion (od 2 haubice 100 mm, 6 haubice 105 mm i 2 haubice 149) i protivavionski divizion (oba diviziona iz artiljerije 2. udarnog korpusa) na VP u rejonu s. D. Dubrava, s. Vučelić, s. Potok, s. Zatezale, za dejstvo na pravcu napada 3. i 4. divizije.

Mehanizovana artiljerijska grupa od jedne baterije od 4 mehanizovane haubice 105 mm i jedne baterije od 3 motorizovana pt-topa 75 mm, zadržana je u rejonu Oštarija kao artiljerijska rezerva (skica 49).

Veza radio i telefonska unutar artiljerije i sa pešadijom bila je dobro organizovana.

Nastupajući koncentrično, uz podršku artiljerije, jedinice 2. armije su do 3. maja zauzele s. Brođane — s. Cerovac i s. Poljice — Dugu Resu, Novi Grad — s. D. Stative, čime je stegnut obruč oko Karlovca na poluprečnik oko 5 km. Pošto je 10. divizija koja je svoj artiljerijski divizion pridala po baterijama brigadama, forsirala r. Kupu kod s. Brođana i obrazovala mostobran, a 34. divizija koja je po jednu bateriju pridala 8. i 11. brigadi, a sa dve baterije i vodom topova 75 mm, podržavala 6. brigadu na pravcu glavnog udara, 4. maja zauzela Ozalj, prešla Kupu i prednjim delovima izbila na komunikaciju Karlovac — Samobor, zatvoren je obruč oko Karlovca i sa severa.

Na liniji s. Kamensko — s. Turanj — Vinica (tt. 321) — r. Mrežnica — Jama (k. 148) — s. G. Stative i dalje desnom obalom r. Dobre, neprijatelj je sutradan 5. maja pružio žilav otpor. Za napad na ovu liniju, divizijska i pridata artiljerija su pravovremeno posele naredne vatrene položaje, a armijska artiljerijska grupa posela je VP u rejonu Duga Resa, s. Gorica.

Posle snažne artiljerijske pripreme u trajanju od 30 minuta, koncentracijama vatre po neprijateljskoj živoj sili i po neprijateljskim baterijama, oko 16 časova ovog

dana istovremeno je izvršen opšti juriš na ćelom frontu. Posle nekoliko uzastopnih juriša, neprijatelj je potisnut u grad, u koji su tokom noći 5/6. maja prodrli delovi 3. i 4. divizije, sa protivtenkovskim baterijama koje su se kretale u streljačkom stroju pešadije. Za rušenje neprijateljskih bunkera na obali r. Kupe privlačene su na bliska odstojanja i haubice 105 mm. U oštrim uličnim borbama, tokom 6. maja zauzet je veći deo grada i do jutra 7. maja Karlovac potpuno oslobođen.

Zaplenjeno je 9 topova 75 mm, 3 topa 20 mm, 2 topa 37 mm, 1 haubica 100 mm i 1 haubica 155 mm.[60]

Po napuštanju Karlovca, neprijatelj više nije bio u stanju da pruži organizovaniji otpor, tako da tokom njegovog gonjenja nije bilo potrebe za jačim angažovanjem artiljerije.

Iako je bila dosta slabo popunjena artiljerijskom municijom, artiljerija 2. armije ukazala je veliku pomoć pešadijskim jedinicama u slamanju neprijateljskog otpora na pojedinim linijama odbrane. Nešto bolje je bila popunjena municijom artiljerijska jedinica Karlovačke operativne grupe, čija dejstva su bila dosta efikasna. Borački i starešinski sastav je, bez oruđa, ulagao puno napora i jedinice su potpuno izvršavale postavljene im zadatke.

*

U završnim operacijama 2. armije, osnovne artiljerijske snage upočetku operacije bile su 2. i 3. artiljerijska brigada, od kojih su u napadu na dobojski mostobran obrazovane artiljerijske grupe za neposrednu podršku 23. i 45. divizije i armijska artiljerijska grupa za opštu po-

[60] Isto, k. 272, br. reg. 17—1/1, 17—2/4, 18—1/1, 19—1/1, 19—2/1, 21/1, 21/4, 22/4, 26—1/4, 23—2/1; k. 274, br. reg. 2—5; Miladin Ivanović, general-major: „Borbe 23. srpske udarne divizije na rijeci Uni krajem aprila 1945. godine", Vojnoistorijski glasnik, br. 2/57, str. 3—20; Borivoj Rockov, pukovnik: „Druga armija u forsiranju Une arpila i maja 1945. godine", Vojnoistorijski glasnik br. 2—3/56, str. 68—84; Milan Jovanović, potpukovnik: „Borbe 45. divizije za oslobođenje Dubice, Siska i Zagreba 1945. godine", Vojnoistorijski glasnik, br. 4/54, str. 44—65; Oslobodilački rat, druga knj., str. 593, 599, 600, 636—644. Hronologija, str. 1095, 1106, 1107, 1108.

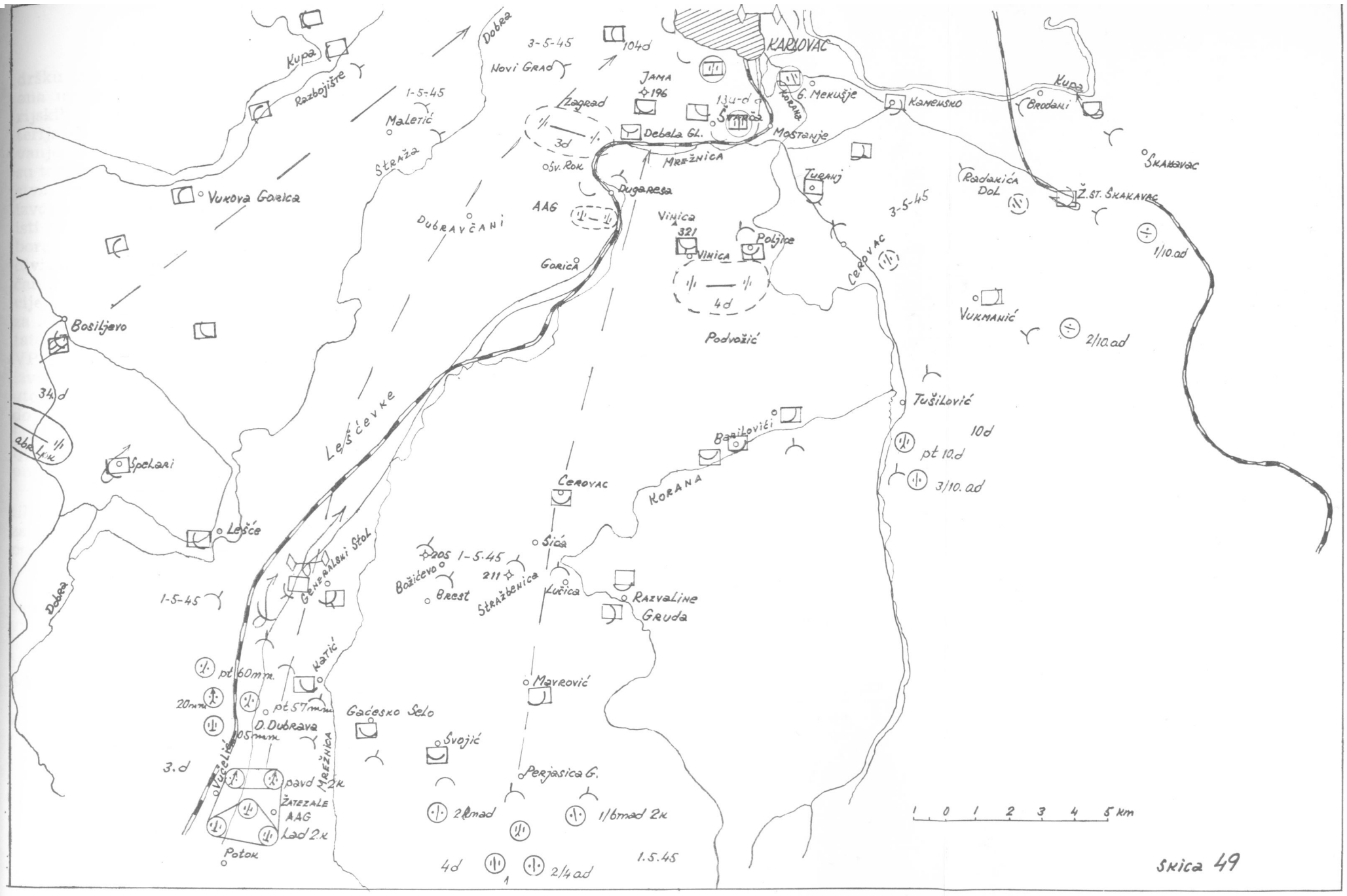

Skica 49 — Napad na karlovački mostobran 1—7. 5. 1945. god.

dršku i za borbu sa neprijateljskom artiljerijom, koju je ona uspešno neutralisala. Međutim, obrazovanje artiljerijskih grupa za neposrednu podršku, sastavljenih od baterija iz raznih diviziona, prilično je otežavalo komandovanje artiljerijom i sasređivanje vatre, utoliko više što su to bile relativno mlade jedinice, sa malo borbenog iskustva. Pokriveno zemljište je otežavalo osmatranje, dok je izvođenje koncentracija vatre više baterija i diviziona na isti cilj bilo otežano zbog nedostatka instrumenata i pribora za upravljanje vatrom. Zadržavanje minobacačkog diviziona 120 mm u artiljerijskoj rezervi u rejonu Gračanice nema opravdanja, sem u slučaju nedostatka municije. Privlačeneje topova 76 mm na daljinu oko 500 m, za neposredno gađanje bunkera dalo je vrlo dobre rezultate. Pregrupisavanje artiljerije i pomeranje na naredne VP za odlučni napad na dobojski mostobran 15. aprila, izvršeno je na vreme i artiljerija je postigla dobar uspeh, utoliko više što su divizioni popunjeni municijom od 1/2 do 1 b/k, pa su primenjene koncentracije vatre i na neprijateljske baterije u rejonu Doboja. Snažnom vatrom artiljerija je pružala ozbiljnu pomoć pešadiji u odbijanju svih protivnapada neprijatelja.

Zbog porušenih mostova na r. Bosni kod Doboja, artiljerijske brigade su čitava dva dana izostale iza divizija, za čiji račun su dejstvovale, tako da je artiljerija ponovo počela efikasno podržavati pešadiju tek po izbijanju u dolinu Une.

I pri dejstvima u donjem toku Une, artiljerija je oskudevala municijom, a po slabim i raskaljanim putevima pokreti su bili otežani. Po prelasku r. Une, artiljerija je većim delom pridavana divizijama za neposredno praćenje pešadije pri prodiranju ka komunikaciji Zagreb — Karlovac.

Za podršku jedinica Karlovačke operativne grupe divizija 2. armije, divizije su ojačane artiljerijom za neposrednu podršku, dok je za opštu podršku obrazovana dosta jaka armijska artiljerijska grupa od dva diviziona (10 haubica 100, 105 i 149 mm) koja je efikasno dejstvovala na glavnom pravcu udara operativne grupe divizija. Tako je u završnim operacijama 2. armije artiljerija uspešno izvršila postavljene zadatke.

UPOTREBA ARTILJERIJE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA 3. ARMIJE

Prema opštem operacijskom planu završnih operacija Jugoslovenske armije, 3. armija, koja se nalazila u Baranji na levoj obali Drave, imala je zadatak da forsira reku Dravu, a zatim sadejstvujući 1. armiji, da energično dejstvuje opštim pravcem Našice — Virovitica — Varaždin. Uoči forsiranja Drave, jedinice 3. armije bile su grupisane za odbranu: 16. divizija na odseku s. Torjanci k. 89 istočno od Repnjaka; 36. divizija na odseku k. 89 — k. 88 zapadno od Starog Sela; 51. divizija na odseku Staro Selo — k. 88, naspram sela Josipovca; 8. brigada 51. divizije na levoj obali Dunava, naspram Dalja, a Osječka brigada 12. divizije, privremeno pod komandom štaba 51. divizije, na levoj obali Drave, prema Sarvašu. Artiljerijske brigade su bile na vatrenim položajima na odsecima divizija.

FORSIRANJE DRAVE

Pred frontom 3. armije, na desnoj obali Drave i Dunava od D. Miholjca do Vukovara, nalazila se ojačana nemačka 11. vazduhoplovno-poljska divizija.

Planom štaba 3. armije predviđeno je da noću 11/12. aprila 1945. forsiranje Drave izvrše: 16. divizija na odseku Gotski rid — Sv. Ana, s-z od s. Belišća; 36. divizija na odseku Nardska skela — ostrvo u Dravi, 2 km istočno od s. Narda; 51. divizija, bez 8. brigade, na odseku od ušća reke Karašice do k. 88 s-i od s. Josipovca, i Osječka brigada 12. divizije naspram s. Sarvaša, a 8. brigada 51. divizije da forsira Dunav prema Dalju.

Zapovešću štaba 3. armije od 10. aprila 1945. predviđeno je da zadatke artiljeriji postave komandanti divizija, pošto se u tome smislu konsultuju sa komandantom artiljerije armije (komandant — potpukovnik Stevan Bikić). Štabovi divizija su upoznati da će iz rejona s. Deakova divizion „Kaćuša". pod neposrednom komandom štaba armije, dejstvovati na s. Nard, s. Belišće i s. Bistrince, a zatim i na Valpovo (skica 50).

Za forsiranje Drave, štab artiljerije 3. armije nije vršio nikakvo pregrupisavanje artiljerijskih jedinica, osim što je artiljerijsku brigadu 36. divizije ojačao jednom baterijom topova 76 mm M. 42 (ZIS) iz teškog diviziona 51. divizije. Ova mera je doprinela da se vreme forsiranja Drave održi u tajnosti.

Artiljerijske jedinice neposredno pod komandom štaba armije, kao armijska artiljerija, nisu bile organizovane, dok je divizijska artiljerija bila dobro organizovana i organizacijsko-formacijski se dobro učvrstila, dobro popunjena i stručno osposobljena i za dejstva u složenim borbenim uslovima. Imala je dosta borbenog iskustva, stečenog u borbama kroz koje su artiljerijske jedinice prolazile od formiranja artiljerijskih brigada i samostalnih diviziona u sastavu divizija. Kroz redovnu nastavu, kad su to borbene prilike dozvoljavale, kao i kroz borbu, artiljerijske starešine su bile osposobljene za upravljanje vatrom artiljerije i u složenim dejstvima, kao što je forsiranje reke, u čemu su artiljerijski kadrovi obučavani prema „Uputu za upotrebu i sadejstvo artiljerije prilikom nasilnog prelaza reke" koji je izradio i blagovremeno dostavio jedinicama štab artiljerije 3. armije. Moralno stanje artiljerijskih jedinica bilo je na zavidnoj visini. One su bile pripremljene da ulože maksimalne napore u izvršavanju postavljenih zadataka.

Za forsiranje reke Drave i dalja dejstva kroz Podravinu, 16, 36. i 51. divizija 3. armije u artiljerijskom smislu bile su dobro obezbeđene, jer je svaka divizija imala po jednu artiljerijsku brigadu, po jedan teški divizion i po jedan protivavionski divizion.

Sve tri artiljerijske brigade imale su po tri diviziona: 1. divizion od 3 baterije 45 mm, 2. divizion od 3 baterije topova 76 mm M. 27 i 3. divizion od 3 baterije minobacača 120 mm. Teški divizion 16. divizije imao je 2 baterije topova 76 mm M. 42 (5 oruđa) i 1 bateriju od 3 haubice 122 mm M. 38; dok su teški divizioni 36. i 51 divizije imali po jednu bateriju topova 76 mm M. 42—ZIS — od po 4 oruđa i po jednu haubičku bateriju 122 mm, prvi od 2, a drugi od 4 oruđa. Protivavionski divizioni sve tri divizije imali su po tri baterije pav-topova 25 mm.

U 8. brigadi 51. divizije bila je jedna pridata brdska baterija od 3 topa 75 mm M. 28, a bio joj je pridat i 2. divizion 6. korpusa od 1 haubičke baterije 100 mm M. 14/19, 1 brdske baterije 75 mm M. 28 i 2 brdske baterije 65 mm M. 06.

Uoči forsiranja Drave, 3. armija je kod jedinica i u armijskom skladištu u rejonu Širine raspolagala sa oko 2,5 bk municije za topove 45 mm, 1,8 bk za topove 76 mm M. 27, 3,3 bk za topove 76 mm M. 42,2 bk za haubice 122 mm, 1,1 bk za minobacače 120 mm i oko 1,1 bk za pav-topove 25 mm.

Planom je predviđeno da forsiranje Drave jedinice otpočnu bez artiljerijske pripreme, s tim da artiljerija bude spremna za dejstvo po određenim ciljevima i otvori vatru čim neprijatelj otkrije prelaz i stupi u dejstvo. Jedinicama je skrenuta pažnja da racionalno troše municiju, kako bi je imali i po prelazu na suprotnu obalu.

Tako je svaka divizija samostalno planirala upotrebu artiljerije pri forsiranju Drave, ali ni u okviru divizija nisu vršena pregrupisavanja artiljerijskih jedinica u većem obimu, jer su i tokom odbrane bile organizovane artiljerijske grupe sličnog sastava.

Artiljerija 16. divizije podeljena je u dve grupe za neposrednu podršku pešadije i jednu grupu za opštu podršku. Oruđa za neposredno gađanje bila su postavljena na samu obalu.

Grupu za opštu podršku obrazovao je teški divizion divizije, bez jedne baterije (3 topa 76 mm M. 42 i 3 haubice), na VP u rejonu Harišnja, Zidopst, Badnjeva. Druga baterija ovog diviziona od 2 topa 76 mm M. 42 postavljena je na samoj obali Drave, kod k. 90, za neposredno gađanje ciljeva na desnoj obali Drave, u rejonu Gotskog Rida i Šv. Ane.

A prvu grupu za neposrednu podršku pešadije obrazovali su 2. divizion, bez jedne baterije i jedna baterija minobacača iz 3. divizion (svega 8 topova 76 mm M. 27 i 3 minobacača 120 mm), na VP u rejonu Bakanske Ustave (dve baterije) i u rejonu severno od k. 89, na samoj obali Drave (jedna baterija), za neposredno gađanje ciljeva na desnoj obali reke u rejonu Sv. Ane.

Drugu grupu za neposrednu podršku pešadije obra**zovali** su 3. divizion, bez jedne baterije, i jedna baterija 76 mm M. 27 iz 2. diviziona (svega 7 minobacača 120 mm i 4 topa 76 mm M. 27), na VP u rejonu Vrbak (minobacačke baterije) i na samoj obali Drave (oko 1,5 km nizvodno od k. 88), za neposredno gađanje ciljeva na desnoj **obali** Drave, u rejonu Cerje — Gotski Rić (baterija topova).

1. divizion po baterijama je pridat pešadijskim brigadama. Baterije su privučene do same reke za neposredno gađanje određenih ciljeva na suprotnoj obali.

Protivavionski divizion, štab 16. divizije zadržao je pod neposrednom komandom, na VP u rejonu k. 89, Glibara rukovac, za odbranu iz vazduha.

Artiljerija 36. divizije podeljena je u dve grupe za neposrednu podršku pešadije i jednu grupu za opštu podršku, sastava:

grupa za opštu podršku — teški divizion 36. divizije, ojačan jednom baterijom topova 76 mm M. 42 iz teškog diviziona 51. divizije, svega 8 topova 76 mm M. 42 i 2 haubice 122 mm), na VP u rejonu Briest, s. Zornice;

prva grupa za neposrednu podršku pešadije — 2. artiljerijski divizion od 3 baterije (12 topova 76 mm M. 76), na VP u rejonu s. Gakovac, Đorđev dvor;

druga grupa za neposrednu podršku pešadije — 3. divizion od 3 baterije (10 minobacača 120 mm) na VP u rejonu Narodske šume;

1. divizion od 3 baterije (12 pt-topova 45 mm) po baterijama je postavljen na VP na obali Drave, od Nardske skele do k. 88, za neposredno gađanje određenih ciljeva na desnoj obali Drave, od Nardske skele do Obreškog polja;

protivavionski divizion 36. divizije — pod neposrednom komandom štaba divizije, na VP u visini s. Gakovac — Babin Grob, za odbranu iz vazduha.

Artiljerija 51. divizije podeljena u dva grupe za neposrednu podršku pešadije i grupu za opštu podršku, sastava:

grupa za opštu podršku — teški divizion 51. divizije, bez baterije 76 mm M. 42 (4 haubice 122 mm), na VP u rejonu Stepanovićev salaš, tt. 85, zapadno od Darde;

prva grupa za neposrednu podršku pešadije — 2. divizion od 2 baterije (7 topova 76 mm M. 27), na VP u rejonu V. pumpa, Lanka;

druga grupa za neposrednu podršku pešadije — 3. divizion od 3 baterija (10 minobacača 120 mm), na VP u rejonu V. Pumpa, Španjolska greda;

1. divizion od 3 baterije (11 pt-topova 45 mm) po baterijama je postavljen na VP na obali Drave, od ušća r. Karašice do k. 88, za neposredno gađanje ciljeva na desnoj obali Darve od s. Petrijevci do s. Josipovac;

protivavionski divizion 51. divizije — pod neposrednom komandom štaba divizije, na VP u visini V. pumpa — Žuta bara, za odbranu iz vazduha.

Artiljerija je bila spremna za dejstvo u 22.00 časa 11. aprila, kako je i planom bilo predviđeno.

Forsiranje Drave jedinice 3. armije otpočele su u 23.00 časa 11. aprila, bez artiljerijske pripreme. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen, tako da su jedinice 3. armije brzim dejstvom razbile neprijateljske delove na desnoj obali Drave i do 21 čas 12. aprila obrazovale širi mostobran na liniji s. Gat — s. Črnkovci — s. Veliškovci — s. Marijanci — s. Vinogradci — Valpovačka gorica — leva obala reke Karašice (do ušća u Dravu).

U trenutku kada je neprijatelj otvorio vatru na prvi ešelon, artiljerija 3. armija je tukla određene ciljeve. Oruđa za neposredno gađanje odigrala su znatnu ulogu u likvidiranju neprijateljskog otpora u bunkerima na obali Drave. Za prvim bataljonima odmah su na suprotnu obalu prebačene i protivtenkovske baterije 45 mm, a za njima i baterije 76 mm M. 27 i minobacačke baterije 120 mm iz sastava grupa za neposrednu podršku pešadije. Poslednji su prebačeni teški divizioni grupa za opštu podršku. Baterije 76 mm koje su bile postavljene na obalu za neposredno gađanje, po prebacivanju preko Drave, ušle su u sastav svojih artiljerijskih grupa, odnosno diviziona, dok su baterije pt-topova 45 mm pridate pešadijskim brigadama za neposrednu podršku. Celokupna artiljerija prebačena je na suprotnu obalu skelom, izuzev grupe za opštu podršku, koja je prešla Dravu preko pontonskog mosta kod Darde, koji je inžinjerija podigla do 7 časova 13. aprila.

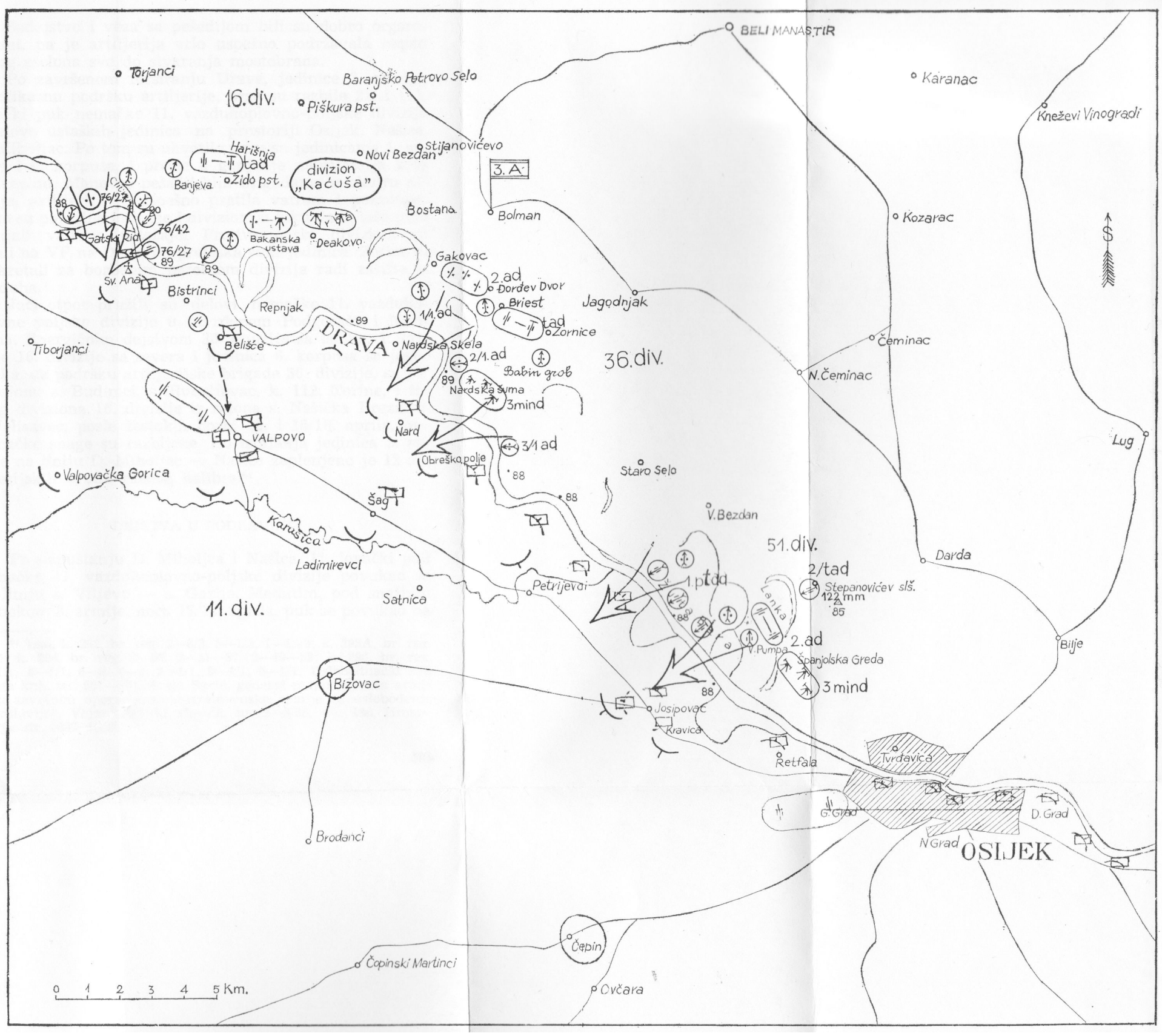

Skica 50 Forsiranje Drave 11/12. 4. 1945. god.

Sadejstvo i veza sa pešadijom bili su dobro organizovani, pa je artiljerija vrlo uspešno podržavala napad prvog ešelona sve do stvaranja mostobrana.

Po završenom forsiranju Drave, jedinice 3. armije, uz efikasnu podršku artiljerije, brzo su razbile 21. i 111. lovački puk nemačke 11. vazduhoplovno-poljske divizije i delove ustaških jedinica na prostoriji Osijek, Našice, D. Miholjac. Po tom su uhvatile vezu sa jedinicama 1. armije i 6. korpusa, i prešle u gonjenje neprijatelja kroz Podravinu. Manevar pešadijskim brigadama u okviru divizija, artiljerija je uspešno pratila vatrom i pokretom. Tako su pojedine baterije i divizioni u toku dana više puta menjali vatrene položaje. Protivavionski divizioni su ostali na VP na Dravi do prelaska svih jedinica. Zatim su se kretali za borbenim poretkom divizija radi zaštite iz vazduha.

Jači otpor pružili su delovi nemačke 11. vazduhoplovne poljske divizije u utvrđenom Podgoraču i Našicama. Energičnim dejstvom 36. divizije sa istoka, 1. brigade 16. divizije sa severa i jedinica 6. korpusa sa jugoistoka, uz podršku artiljerijske brigade 36. divizije, sa VP u rejonu s. Budimci, s. Rudolfovac, k. 112, Torine, i teškog diviziona 16. divizije iz rejona s. Našička Breznica, s. Jelisavec, posle žestokih borbi 15. i 15/16. aprila, ove nemačke snage su razbijene. Do izbijanja jedinica 3. armije na liniju D. Miholjac — Našice zaplenjeno je 12 artiljerijskih oruđa raznog kalibra.[61]

DEJSTVA U PODRAVINI

Po napuštanju D. Miholjca i Našica, 11. lovački puk nemačke 11. vazduhoplovno-poljske divizije povukao se na liniju s. Viljevo — s. Gazije. Međutim, pod snažnim pritiskom 3. armije, noću 17/18. aprila, puk se povukao na

[61] Isto, k. 292, br. reg. 2—8/3, 5—1/3, 1—13/3; k. 293A, br. reg. 8—6; k. 294, br. reg. 2—37, 2—31—37, 2—49—53; k. 296, br. reg. 7—1/1, 8—1/1, 6—3, 4—1, 3—1/1, 9—1/1, 6—1/1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 581—591; Sreta Savić, general-major: „Treća armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije", Vojnoistorijski glasnik, br. 2—3/55, str. 186, Hronologija, str. 1097, 1098.

liniju N. Dravski Kanal — Voćinska reka, odakle je pružio jači otpor. Za napad na ovu liniju artiljerija je grupisana:

štab artiljerijske brigade 51. divizije je pridao 1. pt--divizion (po baterijama) pešadijskim brigadama; 2. divizion sa VP u rejonu s. Crnac, s. Zabljače angažovao je za podršku 12. brigade, a 3. minobacački divizion sa VP u rejonu s. Suhomlaka, Oskoruša majur, podržavao je 7. brigadu, dok je teški divizion sa VP zapadno od s. Crnac obrazovao grupu za opštu podršku na frontu napada 7. i 12. brigade;

— štab artiljerijske brigade 36. divizije takođe je 1. pt-divizion (po baterijama) pridao pešadijskim brigadama; dok su 2. divizion u rejonu Crnje, s. Cačinci i 3. minobacački divizion, u rejonu s. Brezovljani, obrazovali grupe za neposrednu podršku pešadijskih brigada. Teški divizion u rejonu s. Cačinci obrazovao je divizijsku grupu za opštu podršku na frontu divizije;

— štab artiljerijske brigade 16. divizije pridao je 2. i 3. divizion pešadijskim brigadama koje su vršile obuhvatni napad ka s. Voćinu, dok su za dejstvo u pravcu s. Mikleuš ostali 1. pt-divizion u rejonu s. Cačinci i teški divizion u rejonu V. Brezik, M. Briekovo pustara. Iz ovog rejona teški divizion je sutradan 20. aprila, preko s. Slatinski Drenovac i s. Ceralija, prebačen na VP u s. Lipovac, za podršku 4. brigade 16. divizije u napadu na Podravsku Slatinu.

U oslobođenim Našicama prikupljen je 2. divizion 6. korpusa, gde je 19. aprila podeljen za formiranje artiljerijskih diviziona 12. i 40. divizije, tako da su od oruđa 2. diviziona i kompletiranih zaplenjenih oruđa formirani:

— artiljerijski divizion 12. divizije, sastava: štab diviziona, jedna haubička baterija 100 mm M. 14/19, jedna brdska baterija 75 mm M. 28 i dve brdske baterije 65 mm M. 06, i

— artiljerijski divizion 40. divizije, sastava: štab diviziona, jedna haubička baterija 100 mm M. 14/19, jedna brdska baterija 75 mm M. 28 i jedna pt-baterija 75 mm „PAK".

Posle žestokih borbi 19. i 20. aprila, jedinice 3. armije, uz podršku artiljerije, razbile su neprijatelja na liniji

s. Adolfovac — Voćinska reka i nastavile gonjenje prema Virovitici (skica 51).

Za napad na liniju s. Zrin — s. Brezovo Polje — s. Novi Brezovac — Sv. Đurađ (k. 205), južno od Virovitice, artiljerija je 24. aprila grupisana na pravcima glavnog udara divizija:

artiljerijska brigada 51. divizije — angažovala je 2. divizion kod s. Lug za podršku 12. brigade; 3. minobacački divizion (bez jedne baterije) na severnoj ivici s. Hadžićevo, za podršku 8. brigade, a teški divizion u rejonu s. Gradina, Mokro polje, za opštu podršku napada divizije. Sa po jednom pt-baterijom ojačane su 12. i 8. pešadijska brigada, a jedna pt-baterija 45 mm zadržana je pod neposrednom komandom štaba artiljerijske brigade u ulozi protivtenkovske rezerve;

artiljerijska brigada 36. divizije: — 1. pt-divizion 45 mm postavio je 3. bateriju na s-z ivici s. Suhopolja, a 1. bateriju u s. Suhopolju, dok je 2. baterija pridata 3. brigadi; 2. divizion sa VP j-z od s. Suhopolja i 3. minobacački divizion s-z od s. Suhopolje angažovani su za neposrednu podršku pešadijskih brigada, dok je teški divizion sa VP na j-i ivici s. Suhopolje vršio opštu podršku jedinica u napadu na Viroviticu;

artiljerijska brigada 16. divizije postavila je 1. pt-divizion po baterijama na VP prema k. 190, prema Sv. Trojstvu i prema tt. 230; 2. divizion (bez jedne baterije) i jedna baterija 120 mm iz 3. diviziona, sa VP u rejonu Kruščić, s. Rezovačke Krčevine, podržavali su 1. brigadu, a 3. minobacački divizion, bez jedne baterije, i jedna baterija 76 mm M. 27 iz 2. diviziona na VP u rejonu Medveđak, obrazovali su grupu za podršku 2. brigade, dok je teški divizion u rejonu Tabakova kosa, k. 255, k. 260 obrazovao divizijsku grupu za opštu podršku na frontu napada divizije.

Baterijskim i divizionim koncentracijama vatre artiljerija je vrlo uspešno pomagala prodiranje pešadije koja je posle žestokih dvodnevnih borbi, 24. i 25. aprila, oslobodila Viroviticu.

U toku borbe, 25. aprila, štab teškog diviziona 16. divizije formirao je jednu kombinovanu bateriju od 2 haubice 122 mm M. 38 i 2 topa 76 mm M. 42 i prebacio je na

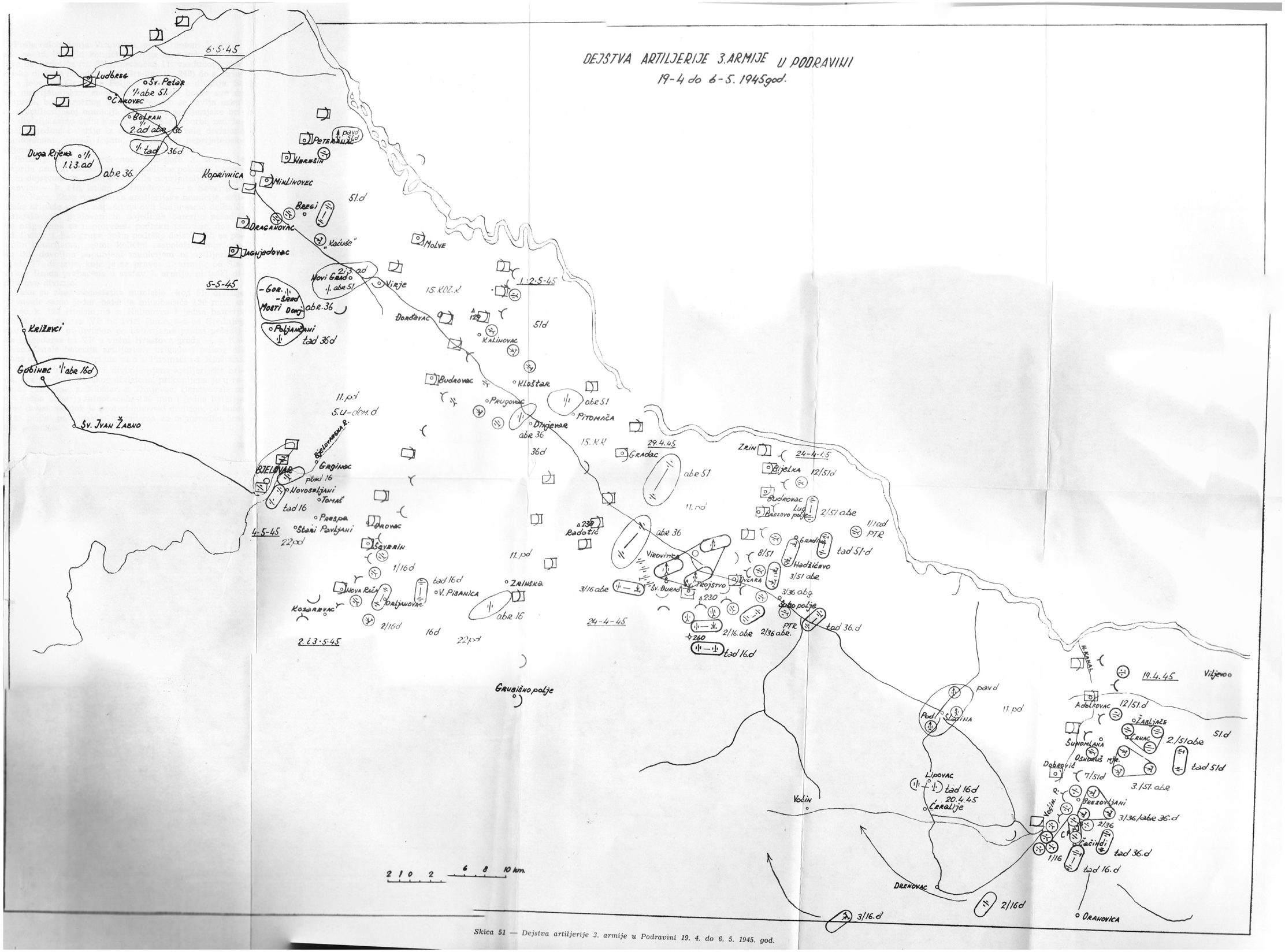

Skica 51 — Dejstva artiljerije 3. armije u Podravini 19. 4. do 6. 5. 1945. god.

VP j-i od Medvedaka, za bočno dejstvo na Viroviticu, dok je haubičku bateriju 122 mm privukao za neposredno gađanje ciljeva u rejonu železničke stanice Virovitica, gde se neprijatelj uporno branio. Preciznom vatrom ovih baterija, sa malim utroškom municije, postignut je odličan uspeh.

Po oslobođenju Virovitice, 25. aprila, jedinice 3. armije nastavile su gonjenje neprijatelja koji se užurbano povlačio na ranije pripremljene položaje: okuka Drave — s. Stari Gradac — Radotić (tt. 238) — Grubišno Polje, sa kojih je zadržao 3. armiju.[62]

Grupisanje artiljerije za napad na jako neprijateljsko uporište Viroviticu bilo je dobro. Artiljerijske jedinice su blagovremeno prebačene na nove vatrene položaje i uspešno pratile pešadiju. Naročito dobar uspeh sa malim utroškom municije postigla je kombinovana baterija iz teškog diviziona 16. divizije sa padina Medveđaka, bočnim dejstvom na otporne tačke i vatrene položaje neprijateljske artiljerije u Virovitici. Baterija je gađala neposredno sa daljine oko 4—5 km, sa VP položaja koji su oko 100 m nadvišavali rejon Virovitice, tako da su ciljevi potpuno osmatrani. Odličan uspeh postigla je haubička baterija 122 mm teškog diviziona 36. divizije koja je neposrednim gađanjem sa daljine ispod 1000 m podržavala jedinice, koje su slomile otpor neprijatelja u rejonu utvrđene železničke stanice u gradu. Međutim, treba primetiti da su protivavionski divizioni divizija zadržani u rejonu Podravske Slatine, isuviše udaljeni od borbenog poretka glavnih snaga armije, tako da ih nisu mogli efikasno zaštiti od napada iz vazduha. Osim jednog protivavionskog diviziona koji je štitio komandno mesto štaba armije i pozadinu, ostali protivavionski divizioni bi bili raconalnije iskorišteni da su prebačeni za zaštitu borbenog poretka divizija ispred Virovitice, koji je bio dosta gust i otkriven. To naročito važi za vatrene položaje artiljerije. Srećom, neprijateljska avijacija nije bila aktivna, pa nije bilo nikakvih posledica.

[62] Isto, k. 294, br. reg. 2—59, 2—62, 2—65, 2—66, 2—69, 2—78, 2—79, 2—82, 2—85; k. 274,br. reg. 6—11/5; k. 296, br. reg. 6—3; Oslobodilački rat, druga knj., str. 596—599, Hronologija, str. 1099, 1100.

Posle oslobođenja Virovitice, pred frontom 3. armije našao se 15. kozački konjički korpus na odseku od reke Drave do Radotića (tt. 238); nemačka 11. vazduhoplovno-poljska divizija na odseku od Gradine (k. 245) do s. Zrinska, a levo, do Grubišna Polja 22. nemačka divizija. Sa ovim neprijateljskim snagama su vođene borbe sve do 29. aprila, bez naročitog uspeha. Ponovo se javlja oskudica u artiljerijskoj municiji, tako da su artiljerijske brigade divizija samo delimično učestvovale u borbi, zadržavajući pojedine baterije iz diviziona ili i cele divizione u kantonmanu, pozadi fronta, van dometa neprijateljske artiljerije.

Pošto je ovladala grebenom Bilo-gore, 3. armija je 29. aprila probila navedene neprijateljske položaje i energičnim dejstvom do 1. maja odbacila neprijatelja na liniju Drenovica — k. 118, istčno od Đurđevca — s. Severin — s. Nova Rača. Zbog nedostatka artiljerijske municije, artiljeriske brigade su i u napadu na ovu liniju samo delimično angažovane, pridavanjem pojedinih baterija pešadijskim brigadama za neposrednu podršku pešadije, dok su teški divizioni, kao grupe opšte podrške dejstvovali sa pojedinim baterijama, prema količini raspoložive municije. Nisu bili dovoljno popunjeni municijom ni artiljerijska brigada 17. divizije, koja je sa pravca 1. armije, od Slavonskog Broda prebačena u sastav 3. armije, ni teški divizion ove divizije.

Tako su zbog nedostatka municije kod 51. divizije dejstvovale samo jedna baterija minobacača 120 mm, sa VP kod k. 123 istočno od s. Kalinovca i jedna baterija haubica 122 mm, sa VP na ivici šume, s-z od Srednjeg polja, dok je 1. pt-divizion po baterijama pridat pešadijskim brigadama na VP u visini Hrastova greda — s. Kalinovac. Ostale baterije artiljeriske brigade i teškog diviziona ove divizije zadržane su u s. Pitomači i s. Kloštaru.

Na pravcu napada 36. divizije njena artiljerijska brigada, bez protivtenkovskog diviziona, prikupljena je u rejonu s. Prugovac, s. Kloštar, s. Dinjevac. Dejstvovale su samo jedna baterija minobacača 120 mm i jedna baterija teškog diviziona, dok je protivtenkovski divizion, po baterijama pridat pešadijskim brigadama za neposredno pra•ćenje pešadije.

Slično stanje je bilo i na frontu 16. divizije koja je prodirala pravcem s. Velika Pisanica — Bjelovar. Teški divizion divizije, bez jedne baterije 76 mm M. 42, obrazovao je grupu za opštu podršku i prebačen na zapadnu ivicu s. Velika Pisanica. Za neposrednu podršku Prva pešadijska brigada je ojačana sa dve pt-baterije jednom baterijom 76 mm M. 27 i jednom baterijom 76 mm M. 42,. koje su sa VP u rejonu k. 128, Rakitovac, s. Drljanovac, Petlovac, podržavale njen napad dok je 2. pešadijska brigada ojačana jednom pt-baterijom i jednom minobacačkom baterijom 120 mm, na VP u rejonu s. D. Polje, s. Nova Rača. Ostale baterije artiljerijske brigade 16. divizije zadržane su u istočnom delu s. Velike Pisanice, jer nisu imale municije.

Protivavionski divizion 16, 36. i 51. divizije zadržani su u širem rejonu Virovitice, isuviše pozadi borbenog poretka glavnih snaga 3. armije.

U borbama na ovoj liniji, 2. maja sve artiljerijske' jedinice 3. armije utrošile su ukupno: 633 granate 45 mm, 56 granata 76 mm, 35 granata 122 mm, 20 granata 75 mm i 126 mina 120 mm, što veoma upečatljivo pokazuje koliko se oskudevalo u municiji.

Da bi sprečio prodor 16. i 17. divizije u Bjelovar, neprijatelj je sa nemačkom 11. vazduhoplovno-poljskom i 5. ustaško-domobranskom divizijom poseo položaje s. Orovac — s. Severin — s. Kozarevac, na kojima je 2. i 3. maja pružio žilav otpor. Sutradan je vodio borbe na liniji s. Grginac — s. Tomas — s. Prespa — s. Stari Paljani i u samom Bjelovaru, koji je uredio za kružnu odbranu. Pa i pored toga, posle žestokih borbi, 16. i 17. divizija su uz podršku artiljerije razbile neprijatelja i 4. maja oslobodile Bjelovar. Za neposredno gađanje po otpornim tačkama u samom gradu, teški divizion 16. divizije privučen je na zapadnu ivicu s. Novoseljani, a pt-divizion topova 45 mm na levu obalu Bjelovarske reke. Oni su sa daljine oko 0,5—1,5 km preciznom vatrom omogućili pešadiji slamanje neprijateljskog otpora u gradu, dok su 2. i 3. divizion, zbog nedostatka municije, bili zadržani u s. Prespa.

Pošto se nije mogao održati na liniji s. Molve. — s. Virje, neprijatelj se za odbranu Koprivnice povukao na liniju s. Peteranec — s. Jagnjedovac, odakle je ponovo*

pružio žilav otpor. Za napad na ovu liniju, desna kolona 51. divizije ojačana je jednom pt-baterijom 45 mm u rejonu Bereki, k. 128, a leva kolona sa dve pt-baterije 45 mm u rejonu k. 144, Staglinec. Grupu za opštu podršku obrazovali su teški divizion, bez jedne baterije 76 mm M. 42, koji je prebačen na VP istočno od s. Bregi i jedna baterija „kaćuša" u rejon železničke stanice Bregi. Zbog nedostatka municije, 2. i 3. divizion artiljerijske brigade zadržani su u s. Podravski Novi Grad, dok je protivavionski divizion pridat 8. brigadi u rejonu s. Peterance, za tučenje ciljeva na zemlji.

Artiljeriska brigada 36. divizije prebačena je u rejon s. Gornji, Srednji i Donji Mosti, a teški divizion divizije u s. Poljančani, a protivtenkovski divizioni 36. i 16. divizije prebačeni su iz Virovitice na VP u rejonu Đurđevca i angažovani za odbranu iz vazduha.

Posle oštrih borbi, u toku noći 4/5. i 5. maja, 36. i 51. divizija su slomile otpor neprijatelja i po padu mraka prodrle u Koprivnicu koju su posle kratkih uličnih borbi očistile od neprijatelja. Zatim su produžile gonjenje ka Ludbregu i Varaždinskim Toplicama, ali je neprijatelj 6. maja i na ovoj liniji pružio prilično organizovan otpor.

Za napad na položaje Ludbreg — Varaždinske Toplice, artiljerijska brigada 51. divizije prebačena je na VP u rejonu s. M. Bolfan, s. Čukovec, s. Sv. Petar; artiljerijska brigada 36. divizije u rejon s. Jasenovac, s. M. Rijeka, s. Duga Rijeka, 1. i 3. divizion, a 2. divizion artiljerijske brigade i teški divizion u rejon s. Bolfan, s. M. Bolfan. Artiljerijskoj brigadi 36. divizije pridat je i protivavionski divizon ove divizije za gađanje ciljeva na zemlji.

Artiljerijska brigada 16. divizije prebačena je, preko Sv. Ivan Zabno, u rejon s. Cubinec, s. Bukovje za napad na Križevce, i protivavionski divizion ove divizije iz Đurđevca u Koprivnicu za odbranu iz vazduha.

Uz podršku artiljerije, 36. i 51. divizija su 6. maja razbile delove nemačke 11. vazduhoplovno-poljske divizije kod Ludbrega, dok su delovi 16. divizije, u sadejstvu sa delovima 17. i 33. divizije, razbili nemački 111. lovački puk ove divizije i ustaške snage i oslobodile Križevce, zaplenivši 2 topa i 4 minobacača. Sutradan, 7. maja, jedinice 3. armije oslobodile su Varaždin i Varaždinske To-

pliće, zaplenivši 6 topova i 6 minobacača, i produžile gonjenje razbijenih delova nemačke 11. vazduholovno--poljske divizije prema Ptuju i Slovenskoj Bistrici i dalje, preko Ptuja i Slovenske Bistrice ka Mariboru i Dravogradu. Artiljerijske brigade su, po divizionima i baterijama, pridate gonećim kolonama u zonama nastupanja divizija. U većini kolona bila je artiljerija mešovitog sastava od baterija 45 mm, 76 mm i 120 mm, a u nekim kolonama i protivavionske baterije 25 mm, za gađanje ciljeva na zemji, dok su teški divizioni (baterije 76 mm M. 42 i haubičke baterije 122 mm) nastupili u kolonama na glavnom pravcu nastupanja pojedinih divizija. U toku gonjenja neprijatelja, 8. i 9. maja, artiljerijske jedinice 3. armije dejstvovale su samo pojedinim baterijama, dok u razbijanju, razoružavanju i zarobljavanju nemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih jedinica, koje je nastavljeno sve do 15. maja, artiljerija, uglavnom, nije dejstvovala.[63]

*

Upotreba i dejstvo artiljerije u završnim operacijama 3. armije odlikuju se:

— brzim pokretima u vezi sa energičnim dejstvom divizija, tako da je artiljerija morala dosta često da menja vatrene položaje;

— nedostatkom artiljerijske municije, zbog čega su posle forsiranja reke Drave, u borbama kroz Podravinu, artiljerijske brigade samo na nekim položajima dejstvovale kao celina, a daleko više pojedinim divizionima i baterijama, zbog čega je i efikasnost artiljerijske podrške bila manja;

— nedostatkom artiljerijskih jedinica armijske artiljerije, kojima bi štab armije ojačavao divizije na pravcu glavnog udara; u ovom slučaju štab armije nije vršio manevar ni delovima divizijske artiljerije, jer s obzirom na ograničene količine artiljerijske municije, nije bilo potrebe. I u okviru divizija vrlo retko su vršene kon-

[63] Isto, k. 294. br. reg. 2—85 do 2—99, 3—2 do 3—43; k. 296, br. reg. 6—3 do 15—3, 21—1/1; Oslobodilački rat, druga knj., str. 637—644. Hronologija, str. 1107, 1108, 1109.

centraci]e vatre sa više diviziona, a komandovanje artiljerijom u divizijama bilo je podeljeno;

— izviđačko-obaveštajna služba i veza artiljerijskih brigada sa štabom artiljerije armije nisu bili dovoljno razvijeni, usled vrlo skromnih tehničkih sredstava za vezu. Zbog toga štab artiljerije armije nije, ili je malo mogao uticati na upotrebu i dejstvo divizijske artiljerije, osim na pravcu premeštanja štaba armije, odnosno na glavnom pravcu udara. Međutim, štabovi artiljerijskih brigada dobro su se snalazili, ispoljavali puno inicijative i zalagali se u izvršavanju postavljenih zadataka. I u ovako energičnim i brzim dejstvima divizija, artiljerijske jedinice su, uglavnom, blagovremeno posedale vatrene položaje i u toku borbe po dubini i uspešno sadejstvovale pešadiji, postižući, prema raspoloživoj količini municije, dobre rezultate;

— protivtenkovskoj i protivavionskoj odbrani, pri planiranju upotrebe artiljerije, nije dato odgovarajuće mesto, verovatno zbog toga što i neprijatelj u tom smislu nije bio aktivan. U završnim dejstvima protivavionski divizioni su upotrebljeni za tučenje ciljeva na zemlji i postigli su odličan uspeh.

*

Artiljerija NOVJ razvijala se postepeno, prema razvoju armije, čiji je sastavni deo, ali znatno sporije od pešadije, jer je popuna artiljerijskim oruđima bila mnogo' ieža, formiranje i stručno osposobljavanje artiljerijskih jedinica mnogo komplikovanije, a manevar artiljerijom na privremeno oslobođenim teritorijama, kao i rad i opstanak jedinica, naročito u prvim periodima rata, mnogo teži.

Bez ijednog artiljerijskog oruđa u početku ustanka, artiljerija je otpočela da se razvija formiranjem prvih topovskih odeljenja, vodova i baterija od oruđa zaplenjenih od neprijatelja. To je bio jedini način snabdevanja u prve tri godine rata. U četvrtoj godini rata, znatna pomoć u naoružanju primljena je i od zapadnih saveznika i od Crvene armije, što je, uz znatan broj zaplenjenih oruđa, omogućilo razvoj i formiranje brojnih artiljerijskih

diviziona i artiljerijskih brigada, tako da u završnim operacijama skoro svaku diviziju prvog ešelona, na glavnim pravcima dejstva armija, podržava po jedna artiljerijska brigada.

Tako su, u završnim operacijama, jedinice jugoslovenske armije podržavale:

— jedinice 1. armije, oko 34 diviziona topova i haubica raznog kalibra i 4 protivavionska diviziona pav-topova 25 mm, od kojih 9 diviziona i 1 pav-divizion u južnoj operativnoj grupi divizija 1. armije, južno od r. Save;

— jedinice 2. armije, na pravcu Doboj — donji tok Une — Zagreb, 8 diviziona topova i haubica raznog kalibra, a u Karlovačkoj operativnoj grupi divizija 2. armije, na pravcu Slunj — Karlovac, 8 diviziona, 1 protivtenkovski divizion i 2 samostalne pav-baterije 20 mm;

— jedinice 3. armije, 14 diviziona topova i haubica raznog kalibra i 3 protivavionska diviziona topova 25 mm;

— jedinice 4. armije, 10 diviziona topova i haubica) aznog kalibra, 1 protivavionski divizion pav-topova 20 mm i 4 samostalne pt-baterije 47 mm, u sastavu divizija.

Jedinice koje su dejstvovale na bokovima, kao i u bližoj i dubljoj pozadini neprijatelja podržavao je znatan broj diviziona i samostalnih baterija u organskom sastavu ovih jedinica.

Organizacijsko-formacijski. artiljerija Jugoslovenske armije naročito se učvrstila od oslobođenja Beograda, oktobra 1944. do početka završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije u proleće 1945.

Po prijemu pomoći u naoružanju od Crvene armije, koncem oktobra i u novembru 1944, kada je otpočelo formiranje znatnog broja artiljerijskih brigada i samostalnih artiljerijskih diviziona u divizijama na frontu u Sremu. Bačkoj i Baranji, artiljerija je i brojno narasla.

Direktivnom Vrhovnog komandanta od 25. oktobra 1944. za dalji razvoj artiljerije, data su osnovna organizacijsko-formacijska uputstva, prema kojima se pristupilo formiranju artiljerijskih jedinica i štabova za rukovođenje artiljerijom, kao i formiranju novih artiljerijskih škola i artiljerijskih kurseva za brže stručno osposobljavanje artiljerijskih kadrova za popunu artiljerijskih jedinica i štabova. I u formiranim artiljerijskim jedinicama ubrza-

no je izvođena nastava za rukovanje artiljerijskim oruđima i drugim materijalom, tako da su novoformirane baterije, divizioni i brigade, pre upućivanja na front, stručno osposobljeni za izvršavanje borbenih zadataka.

U stručnom osposobljavanju artiljerijskih kadrova za izvršavanje borbenih zadataka u školama, na artiljerijskim kursevima i u artiljerijskim jedinicama veliku pomoć su ukazali artiljerijski oficiri Crvene armije, koji su kao instruktori, u novembru 1944, upućeni u sve artiljerijske štabove i jedinice na teritoriji Srbije i Vojvodine, a kasnije i u ostale artiljerijske jedinice, sa kojima su učestvovali u borbama sve do završetka rata i u njima ostali i nekoliko godina kasnije.

Komandovanje artiljerijom stalno je usavršavano prema razvoju artiljerijskih jedinica i štabova. Od formi, kada je u prvim periodima rata, pešadijski komandant postavljao zadatke komandirima odeljenja, baterija i diviziona, neposredno na zemljištu, određujući VP na kome se često i sam nalazio, da bi dejstvom artiljerije uticao na tok borbe, postepeno se prelazilo na detaljnija planiranja za upotrebu artiljerije u borbi i njeno najcelisbodnije dejstvo prema broju i osobinama oruđa i raspoloživoj količini artiljerijske municije. Starešine združenih jedinica su pravilno cenile vatrenu moć artiljerije, i prema tome su joj postavljale i odgovarajuće zadatke. Komandovanje artiljerijom u okviru viših jedinica najčešće je bilo podeljeno. Znatan deo artiljerije pridavan je za neposredno praćenje pešadije, zbog čega je ona uvlačena i u streljački stroj za neposredno gađanje sa bliskog odstojanja.

Od neposrednog gađanja pojedinih ciljeva postepeno se prelazilo i na gađanje sa zaklonjenih vatrenih položaja, koncentracijama vatre više baterija i diviziona, na ključne tačke neprijateljske odbrane, na prednjem kraju i u dubini, što je zahtevalo veću stručnu spremu artiljerijskih starešina i sposobnost artiljerijskih štabova za upravljanje vatrom artiljerije u savremenim uslovima rata. U tom smislu je izviđačko-obaveštajnu službu za potrebe artiljerije trebalo više razvijati. Međutim, zbog ograničene količine municije u svim periodima, artiljerija je sve do završetka rata, kad god je to bilo moguće, primenjivala i neposredna gađanja, sa većih i manjih odstojanja, jer su

na taj način zadaci, čak i sa manjom količinom municije, najbrže izvršavani. Zbog toga je i način popune artiljerije oruđima i municijom, zaplenjenom i otetom od neprijatelja, primenjivan sve do završetka rata. Zaplenjenim oruđima popunjavane su postojeće i formirane nove artiljerijske jedinice, sve do konačne pobede nad neprijateljem.

I kad je bila brojno slabija, artiljerija je često i dosta uspešno vodila borbu i sa neprijateljskom artiljerijom, ali ne u smislu izvođenja kontrabatiranja primenom masovnih koncentracija vatre, jer se za to nije raspolagalo municijom, već kraćim vatrenim naletima, sa pogodnih vatrenih položaja, sa manjih odstojanja, a često i neposrednim gađanjem neprijateljskih baterija, čime je postizan uspeh sa manje oruđa i sa manjim utroškom municije. Pri tome je postizan veliki moralni efekat, utoliko više kad neprijatelj nije znao sa koliko oruđa jedinica raspolaže i da li će i kad nastaviti dejstva. Gađanje u duboku pozadinu neprijatelja, bez osmatranja, takođe je imalo velikog moralnog efekta. Međutim, iako je neprijatelj imao ogromnu nadmoćnost u broju oruđa, baterije su retko kad trpele gubitke od njegove artiljerije, u prvom redu zahvaljujući snalažljivosti artiljerijskih starešina a i pogodnom izboru vatrenih položaja, koje je neprijatelj teže otkrivao do početka dejstva. A kad bi i otkrio vatrene položaje artiljerije, trebalo mu je i mnogo vremena i mnogo municije da bi postigao uspeh.

Juriš na neprijateljske baterije vršile su specijalne jurišne grupe, koje su se blagovremeno pripremale za izvršavanje ovih zadataka. One su zaplenjena oruđa spretno i brzo okretale protiv neprijatelja i nanosile mu gubitke.

Za organizacju protivtenkovske odbrane u artiljerijskom smislu, u prvim periodima rata oskudevalo se u artiljerijskim oruđima, pogodnim za borbu sa neprijateljskim tenkovima, kao i u odgovarajućoj artiljerijskoj municiji. Ali, dobrim izborom vatrenih položaja za bočno dejstvo u osetljive delove neprijateljskih tenkova i gađanjem sa najbližih odstojanja, postizani su veliki uspesi.

Za organizaciju protivavionske odbrane u artiljerijskom smislu, u prvim periodima rata nismo uopšte imali

sredstava, dok su u poslednjem periodu samo u manjem broju naših divizija formirani protivavionski divizioni, za zaštitu borbenog poretka divizije, u prvom redu artiljerije na vatrenom položaju, dok je za odbranu Beograda formiran jedan protivavionski puk, od koga su pred kraj rata razvijene tri artiljerijske protivavionske brigade.

Sadejstvo artiljerije sa pešadijom i tenkovima takođe se postepeno razvijalo. Ono se obezbeđivalo ličnim kontaktom artiljerijskog komandanta sa komandantom združene jedinice, koju je artiljerija podržavala i kome je artiljerijski komandant, po upoznavanju sa zadatkom združene jedinice, predlagao način upotrebe i dejstva artiljerije, prema broju oruđa, količini municije i ostalim uslovima za upotrebu i dejstvo artiljerije. Rejone vatrenih položaja određivali su komandanti združenih jedinica, na predlog komandanta artiljerijske jedinice. Artiljerijske starešine vršile su detaljnija izviđanja tih rejona i određivale vatrene položaje baterija i diviziona, vreme njihovog posedanja i vreme i način korekture i gotovosti artiljerije.

Nedostatak tehničkih sredstava za održavanje veze provlačio se kao problem kroz čitav rat, naročito u većim artiljerijskim jedinicama. I nedostatak transportnih sredstava umnogome je sputavao manevar artiljerijom prema potrebama i situaciji na bojištu.

Razvojni put artiljerije težak je ali slavan i jedinstven u istoriji ratova. Vaspitavana i predvođena Komunističkom partijom Jugoslavije, artiljerija Jugoslovenske armije bila je u stanju da izdrži sve teškoće u svim fazama na mukotrpnom putu svog stvaranja i razvijanja i da prođe kroz teške borbe i česte neprijateljske ofanzive, u kojima se ona zalagala do krajnjih mogućnosti, pa i da posle izvršenih zadataka u borbi, kad drukčije nije bilo moguće, uništi svoja oruđa, da bi ih opet stvorila otimanjem od neprijatelja, i od njih formirala nove i krupnije artiljerijske jedinice, sa više borbenog iskustva i osposobila za izvršenje težih i složenijih zadataka. Tako je artiljerija preživela sve teškoće surovih ratnih uslova i hrabro prešla teški ali slavni put, sve do prerastanja u savremeni rod oružane sile, spreman da odgovori svim zahtevima jedne savremene armije.

P R E G L E D

ARTILJERIJSKIH JEDINICA NOVJ

PREGLED

artiljerijskih jedinica NOJ, formiranih od oktobra 1941. godine do početka bitke na Neretvi 20. januara 1943. godine, za koje se raspolaže podacima.

Jedinica	pt 37 47	Topova				Haubica		Primedba
		brdski		poljski		polj.	brdski	
		65 mm	75 mm	75 mm	76 mm	100 mm	100 mm	
Prva artiljerijska baterija				4				Od 4 topa zaplenjena 1. oktobra 1941. u Čačku
Brdska baterija štaba grupe NOP odreda za Liku			3			1		
1. brdska baterija 1. hrvatskog korpusa		1	3					
U brigadama 6. lič. div.	1							
U brigadama 7. ban. div.	1							
Haubička baterija 1. hrvatskog korpusa				1		3		
Haubička baterija Operativnog štaba za Bosansku krajinu							2	Od 22. novembra 1942. potčinjena štabu 1. bosanskog korpusa.
1. haubički divizion 1. bosanskog korpusa (3 baterije)						4	2	formirana 5. 12 1942. god.
U brigadama 4. divizije	5	1						

U brigadama 5. divizije						
Haubička baterija 1. proleterske divizije				2		Od haubica koje su zaplenjene 20. 11. 1942. u Sitnici.
Haubički divizion Vrhovnog štaba (2 baterije)				4		Formiran 26. 11. 1942. kod Glamoča
Brdska baterija 2. proleterske divizije		2				Od topova zaplenjenih 15. 12. 1942. u Livnu
U brigadama 2. proleterske divizije	2					
Brdska baterija 1. proleterske divizije		1				Zaplenjen 1. 1. 1943. u Tesliću.
Haubička baterija 1. proleterske divizije				4		Zaplenjene od neprijatelja 1. 1. 1943. u Tesliću.
U brigadama 1. proleterske divizije	4					
Brdski divizion 1. hrvatskog korpusa		1	3	1	3	Formiran u januaru 1943. i pridat 6. ličkoj diviziji
Kombinovana baterija 13. proleterske brigade „Rade Končar“		1				Krajem decembra 1942. od 1. topa 65 mm i 1. minobacač 81 mm

NAPOMENA: U četama pratećih oruđa brigada bilo je po 2—4 laka minobacača 45 mm i po 3—4 minobacača 81 mm (teška). U januaru 1943. godine u 1. proleterskoj brigadi je formirana „proleterska četa" od 2 pt-topa 37 mm, zaplenjena 1. janUEra 1943. u Teslicu i 1 topa „pito", što spada u jedinstven primer formiranja jedinica u NOR-u.

A

o B e r. T R n

artiljerijskih jedinica NOVJ od početka bitke na Neretvi 20. I 1943. do kapitulacije Italije 9. 9. 1943. godine.

Jedinica			Topova					Haubica		Primedba
			pt	brdski		poljski		polj.	brd.	
			37 47 mm	65 mm	75 mm	75 mm	76 mm	100 mm	100 mm	
Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba	1. prol. divizija	brdska baterija		1						
		haubrčka baterija						4		
		u peš. brigadama	4							
	2. prol. divizije	brdska baterija			3					
		u peš. brigadama	2							
	3. udar. divizija	brdska baterija			2					
		u peš. brigadama								
	7. div.	u peš. brigadama	1							
	9. div.	u peš. brigadama	1							
	Haubički divizion Vrhovnog štaba (4 baterije)							11		
1. hrvatski korpus	6. lička divizija									
	8. kordunaška divizija		1							
	brdska baterija			1	3					
	haubička baterija					1		3		

1. bosanski korpus	u brigadama 4. divizije	5		1			
	u brigadama 5. divizije	4		2			
	1. haubički divizion (3. baterije)					4	2
	6. brigada primorsko-goranske grupe	1					
	Brdski divizion 1. prol. divizije (2. baterije)		1	4			
	Brdski divizion 2. prol. divizije (2. baterije)			5			
1. hrvatski korpus	1. brdska baterija		3				
	2. brdska baterija			3			
	haubička baterija					3	
	Brdska baterija Unske operativne grupe		1	3			
	1. brdski divizion 1. hrvatskog korpusa (2. baterije)		3	3			Formiran u jula 43. od dodadanje 1. i 2. brdske baterije
	Haubička baterija 4. slavonske divizije					3	
	Brdska baterija 4. slavonske divizije		2				
	Haubička baterija Kalničkog NOP odreda						3

artiljerijskih jedinica Glavne Operativne grupe Inog i l j r e ^ a k J ^ S u t ^ i , maja 1943. godine

Jedinica	Topova				Haubica poljska 100 mm	Primedba
	„pito“	pt	brdski			
		37 47 mm	65 mm	75 mm		
U peš. brigadama 1. prolet. div.	3	4				
Brdski divizion 1. proleterske divizije (2. baterije i man. odeljenje)			1	4		
U peš. brigadama 2. prol. divizije		3				
Brdski divizion 2. proleterske divizije (2. baterije)				5		
Brdska baterija 3. ud. divizije				2		
Haubički divizion Vrhovnog štaba					2	

P R E G L E D

artiljerijskih jedinica NOVJ od kapitulacije Italije 9. 9. 43. do oslobođenja Beograda 20. 10 1944 endin,

Jedinica	pav 20 mm	pt 37 47 mm	Topova					Haubica					Primedba
			pt 52 mm	pt 75 mm	brd. 65 mm	brd. 75 mm	polj. 75 mm	polj. 100 mm	brd. 100 mm	105 mm	150 mm	152 mm	
1. divizion 15. diviz. (3 baterije)	2							3					
2. divizion 15. diviz. (3 baterije)		2					2	2					
U peš. brigadama 15 divizije					4	4							
1. divizion 14. divizije (3 baterije)					4		4	4			1		
U peš. brigadama 14. divizije					4	4							
1. divizion 18. divizije (3 baterije)					4		4	4					
U peš. brigadama 18. divizije					4	4							
1. artilj. brigada 7. korpusa — 1. divizion	1							2					
2. diviz.						1	2						
3. divizion							4						
Art. divizion 31. divizije	2							1					
Haub. divizion 9. korpusa	4					2		2					Formiran u maju 1944.
Artiljerija 9. korpusa — 1. teški divizion (3 baterije)						3		4					15. I 1945 preformirana u art. brigadu 9. korpusa
2. laki divizion (2 baterije)													
Brdska baterija 30. divizije						2							1 vod minob. 81 mm
Artiljerijski divizion 13. divizije (3 bat.)						4		4			3		
U peš. brigadama 13. divizije		12											
Grupa primorsko-goranskih odreda		4				4							
Brdska baterija 9. divizije						2							
Obalske baterije na srednjedalmatinskim ostrvima						7			4	8			
Obalska baterija na severodalmatinskoj obali i na ostrvima										9	3		

Jedinica	Topova							Haubica					Primedba
	pav 20	pt 37 47	pt 52 mm	pt 75 mm	brd. 65 mm	brd. 75 mm	polj. 75 mm	100 mm	100 mm	105 mm	150 mm	152 mm	
1. haubički divizion 1. hrvatskog korpusa (3 baterije)								6				1	Kasnije 1. hod 4. korpusa
2. divizion 1. hrvat. korpusa (3 bat.)					3	4		4			1		Kasnije divizion 6. divizije
1. brdski divizion 1. hrvatskog korpusa (3 baterije)					4	4	4						Kasnije divizion 8. divizije
1. Haubički divizion 4. korpusa (2 bater.)								6				1	Ranije 1. hod 1. hrvat. korpusa
1. brdski divizion 8. divizije (3 bat.)					4	4	4						Dosada 1. div. 1. hrv. korpusa
U peš. brigad. 8. diviz.		7											
Protivtenkovska baterija 8. diviz.		4											U sastav pratećeg bataljona
Artiljeriski divizion 7. divizije (2 baterije)						4	4	1					
Protivtenkovska baterija 7. divizije		4											U sastavu pratećeg bataljona
U peš. brig. 7. diviz.		7											
1. divizion 6. ličke divizije (4 bater.)					3	4	3	4					Dosada 2. diviz. 1. hrvat. korpusa
Protivtenkovska baterija 6. l. diviz.		4											U sastav prolet. bat.
Brdska baterija operat. štaba za Liku					2	1							
1. i 2. brig.		4											
Baterija 13. prolet. brigade „Rade Končar“		4			1								
1. artiljeriski divizion 6. korpusa (3 bat.)					2	3		3					
U pešadijskim brigadama 6. korpusa		5											

Jedinica	Topova						Haubica		Primedba
	pt	pp	pt	brdski		polj.	poljski		
	37 47 mm	50 mm	52 mm	65 mm	75 mm	75 mm	100 mm	105 mm	
1. divizion 2. bosanskog korpusa (2 baterije)				1	3				Kasnije 5. korpusa
2. divizion 2. bosanskog korpusa (2 baterije)	1	3				2			Kasnije 5. korpusa
Brdska baterija 10. diviz.				1	1				
Protivtenkovski divizion 4. krajiške divizije (2 bat.)	7								
3. baterija 2. diviziona 5. korpusa (ranije 2. b. k.)					2				
Artiljeriski divizion 1. prol. divizije (2 bat.)				1	2	2			
U proleter. brigadama 1. proleter. divizije	3								
1. prol. korpus — Brdska baterija 1. prol. divizije					2				
1. prol. korpus — U peš. brigadama	2								
1. prol. korpus — Brdska baterija 6. ličke divizije					2				
1. prol. korpus — U peš. brigadama	1								
1. prol. korpus — Brdska baterija korpusa				1					
3. korpus — Brdska baterija 17. divizije					2				
3. korpus — U peš. brigadama 17. divizije	4								
3. korpus — U proleter. brig. 27. diviz.	2				1			1*	* na Romaniji
U 2. vojvod. brigadi 16 divizije	1			1					
Brdska baterija 20 diviz.				2	2		4		
5. korpus — 1. divizion (2 bat.)		1	1	1	2		2		Do 5. X. 1943 1. i 2. od 2. bosanska korpusa
5. korpus — 2. divizion (2 bat.)		2	2		3		4		
5. korpus — U brig. 4. divizije	4			1					

Jedinica	Topova						Haubica		Primedba
	pt 37 47 mm	pp 50 mm	pt 52 mm	brdski 65 mm	brdski 75 mm	polj. 75 mm	polj. 100 mm	105 mm	
Artilj. grupa 5. korpusa — 1. divizion (3 bat.)							6		Formirana 6. X 1944 u decembru. Preform. u artilj. brigadu 5. k.
Artilj. grupa 5. korpusa — 2. divizion (2 bat.)							4		
Artilj. grupa 5. korpusa — 3. divizion (2 bat.)							4		
Divizion 4. divizije (3 baterije)		3			3	4			
U pešad. brigadama 4. div.	5								
Divizion 10. divizije (3 baterije)	2	1		2	2				
U peš. brigadama 10. div.	3								
Divizion 53. divizije (3 baterije)						5			
U peš. brigadama 53. div.	2								
Divizion 39. divizije (3 baterije)	4					4			
U peš. brigadama 39. div.	3								
Baterija 2. prol. divizije					4				Ušla u sastav 5. divizije
Baterija 2. udarnog korpusa					4				
Baterija 3. udar. divizije					2				
Divizion 2. prol. divizije (3 bat.)				3	4				
Divizion 5. krajiš. divizije (2 bat.)	1			1	6				
Divizion 3. udar. divizije (2 bat.)					4				
Pt-baterija glavnog štaba Makedonije	3								

Jedinica	Topova							Haubica			Primedba
	pt 37 47	pt 40 mm	pt 50 mm	pt 57 mm	brdski 65 mm	brdski 75 mm	polj. 75 mm	polj. 100 mm	105 mm	152 mm	
U peš. brigadama 34. divizije	3				1						
Divizion 35. div. (3 baterije)					2	1	3	2			
u brig. 35 diviz.	5										
divizion 11. korp. (2 baterije)							4	3			
Odbrana ostrva Visa (u februaru 1944)	20 15	43				3		7			
Odbrana ostrva Visa (polovinom 1944)	20 22	43		10		15		12	5		
Divizion 26. divizije						12					

Jedinica		Topova					Haub.	Primedba
		pt 37 47 mm	pt 50 mm	brdski 65 mm	brdski 75 mm	polj. 75 mm	polj. 100 mm	
Haubička baterija 16. divizije u pešad. brigadama 16. divizije		3					2	
Artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa	1. divizion			1	2			
	2. divizion				2			

Jedinica	Topova							Haubica				MB 120 mm	Primedba
	pt 37 47	pt 50 mm	pt 57 mm	brdski 65 mm	brdski 75 mm	polj. 75 mm	polj. 76 mm	100 polj. mm	100 brd. mm	105 mm	122 mm		
1. motorizovani divizion 2. u. k.			4		8								Formirani u Gravini i Italiji
2. motoriz. divizion 8. korpusa			4		8								
Školsko-dopunski divizion AOVŠ	4		4		8								Na ostrvu Visu
3. brdski divizion AOVŠ (2 bater.)					8								
1. teški motorizov. divizion (3 bat.)								8		2			
Art. grupa 8. korpusa — 1. divizion					12								
Art. grupa 8. korpusa — 2. divizion					12								
Art. grupa 8. korpusa — 3. divizion					12								Ovako je popunjena krajem septembra 1944.
Art. grupa 8. korpusa — pt divizion 16													
Art. grupa 8. korpusa — 1. teški motor. div.								8		2			

Jedinica	Topova							Haubica					Primedba
	pt 37 47	pt 50 mm	pt 57 mm	brds. 65 mm	brds. 75 mm	polj. 75 mm	polj. 76 mm	polj. 100 mm	br. 100 mm	105 mm	122 mm	MB 120 mm	
Divizion 29. div. (2 baterije)					6								
Primorska operativna grupa	1				1								
Oper. grupa diviz. — 2. pr. div.					2								
Oper. grupa diviz. — 5. diviz.					1								
Oper. grupa diviz. — 17. diviz.	2				1								
Divizion 1. prol. korpusa (2 bater.)				1	4								
Divizion 1. prol. divizije (2 bat.)					4								
Divizion 6. prol. divizije (2 bat.)					4								
Baterija 24. diviz.					2								

Jedinica	Topova					Haubica				Primedba
	37 47 mm	pt 45 mm	pt 75 mm	brd. 75 mm	polj. 76 mm	100 mm	polj. 105 mm	122 mm	MB 120 mm	
Divizion 5. divizije (3 baterije)				10						
Divizion 17. divizije (3 baterije)			4	3		4				
Baterija 41. divizije	2			4						
Haubička baterija 15. korpusa	1		1				2			
Baterija Kumanovske divizije	7			3						
Haubička baterija 16. korpusa	1						2			
Divizion Bregalničko-strumičkog korpusa				8	brdske 2					

PREGLED

artiljerijskih jedinica NOVJ od 20. oktobra 1944. do 9. maja 1945.

Jedinica		Topova					Haubice			Primedba
		pav 25 mm	pt 45 mm	brd. 75 mm	polj. 76 mm	polj. 100 mm	105 mm	122 mm	MB 120 mm	
1. artilj. brigada 14. korpusa	1. divizion (2 bat.) 2. divizion (3 bat.) 3. divizion (3 bat.) Teški divizion (3 baterije)		8		12 8			4	12	U decembru 1944. ušla u sastav 17. divizije
2. artiljer. brigada 14. korpusa	1. divizion (2 baterije) 2. divizion (3 baterije) 3. divizion (3 baterije) Teški divizion (3 baterije)		8		12 8			4	12	U januaru 1945. ušla u sastav 2. armije
3. artiljer. brigada 14. korpusa	pt baterija 2. divizion (3 baterije) 3. divizion (3 baterije) Teški divizion (3 baterije)		4		12 8			4	12	„
Artilj. brigada 1. prolet. divizije	1. divizion (3 bat.) 2. divizion (3 bat.) 3. divizion (3 bat.)				12				12	Formirana 21. 11. 44.

Teški divizion 1. prolet. div. (3 bat.)				8		4			
Protivavionski divizion 1. prolet. divizije (3 bat.)		12							
Artilj. brigada 5. divizije	1. divizion (3 bat.)		12						
	2. divizion (3 bat.)			12					Formirana 30. 11. 44.
	3. divizion (3 bater.)						12		
Teški divizion 5. divizije (3 baterije)				8		4			
Protivavionski divizion 5. divizije (3 baterije)		12							Formirana 30. 11. 1944
Artilj. brigada 6. prolet. divizije	1. divizion (3 bat.)		12						
	2. divizion (3 bat.)			12					Formirana u decembru 1944.
	3. divizion (3 bat.)						10		
	4. divizion (3 bater. PAK)				5				
Teški divizion 6. prol. divizije (3 baterije)				8		4			
Protivavionski divizion 6. prol. divizije (3 bat.)		12							

Jedinica		Topova				Haubice				Primedba
		pav 25 mm	pt 45 mm	brd. 75 mm	polj. 76 mm	polj. 100 mm	105 mm	122 mm	MB 120 mm	
Artilj. brigada 21. diviz.	1. divizion (3 bat.)		12							
	2. divizion (3 bat.)				10					Formirana koncem decembra 1944.
	3. divizion (3 bat.)								7	
Teški divizion 21. divizije (3 baterije)					8			2		
Protivavionski divizion 21. divizije (2 baterije)		5								
Artilj. brigada 42. diviz.	1. divizion (2 bat.)				8					
	2. divizion (3 bat.)								12	Formirana 18. 2. 1945.
	3. divizion (3 bat.)		12							
Teški divizion 42. divizije (3 baterije)					8			4		

Jedinica		Topova				Haubica					Primedba
		pav 25 mm	pt 45 mm	pt 75 mm	brd. 75 mm	polj. 76 mm	polj. 100 mm	105 mm	122 mm	MB 120 mm	
Artilj. brigada 48. divizije	1. divizion (3 b.)					12					Formirana 12. 2. 45.
	2. divizion (2 b.)								8		
	3. divizion (3 b.)									12	
Protivtenkovski divizion 48. divizije (3 bater.)			12								
Tri samostalne pt-baterije			12								
Artilj. brigada 11. divizije	1. divizion (2 b.)		8								Formirana 9. 2. 1945.
	2. divizion (3 b.)			5	3	3					
	1. divizion (3 b.)			4		8					Predorm. 23. 3. 1945.
	2. divizion (3 b.)					12					
	3. teški divizion (3 baterije)							4	8		
	4. divizion (4 b.)									16	
Divizion 1. Jugoslovenske brigade (2 baterije)						8					Formiran u SSSR
Divizion 17. diviziie (3 baterije)				4	4		4				
Artilj. brigada 16. divizije	1. divizion (3 b.)		12								Formirana 18. 11. 44.
	2. divizion (3 b.)					12					
	3. divizion (3 b.)									12	

Jedinica		Topova				Haubica					Primedba
		pav 25 mm	pt 45 mm	pt 75 mm	brd. 75 mm	polj. 76 mm	polj. 100 mm	105 mm	122 mm	MB 120 mm	
Teški divizion 16. divizije (3 baterije)						8			4		
Protivavionski divizion 16. divizije (3 bater.)		12									
Artilj. brigada 51. divizije	1. divizion (3 bat.)		12								Formirana 12. 11. 1944.
	2. divizion (3 bat.)					12					
	3. divizion (3 bat.)									12	
Teški divizion 51. divizije (3 baterije)			8						4		
Protivavionski divizion 51. divizije (3 baterije)		12									
Artilj. brigada 36. divizije	1. divizion (3 b.)		12								Formirana 16. 12. 44.
	2. divizion (3 b.)					12					
	3. divizion (3 b.)									12	
Teški divizion 36. diviz.						8			4		
Protivavionski divizion 36. divizije		12									

Jedinica		Topova					Haubica								Primedba
		pav 20 mm	pt 40 mm	pt 37 47	pt 57 mm	pt 75 mm	br. 75 mm	polj. 75 mm	76 mm	polj. 100 mm	brd. 100 mm	105 mm	150 mm	152 mm	
1. Baterija Kosovsko--metohijske brigade				1						1					
Divizion Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju							4			4					
Baterija 22. divizije								3							
Artiljerijska grupa 2. udarnog korpusa	1. division (2 bater.)						8								
	2. divizion (2 bater.)						8								U martu 1945. preformiran u artilj. brig. 2. udar. korpusa 29. div. i obr. 37. divizije
	3. haubički diviz. (3 bat.)				2					2		6	2		
	pt baterija		4												
	1. motorizovan diviz. (3 bater.)				4		8								
Artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa	1. divizion (3 baterije)				4		8								Formiran 10. III 45. od art. grupe 2. ud. korpusa
	3. Haubički diviz. (4 bat.)				1	3					2	6	2		
Artiljerijska brigada 37. divizije	1. divizion						2								Formiran 23. IV 45. od delova art. grupe 2. ud. korpusa
	2. divizion						4								
	3. divizion						4								
Artiljerijska brigada 29. divizije	1. divizion (3 baterije)				6										Formirana 1. III 1945.
	2. divizion (2 baterije)						8								
	3. divizion (2 baterije)						8								
U pešadijskim brigadama 29. divizije		5	4												

Jedinica		Topova					Haubica								Primedba
		pav 20 mm	pt 37 47 mm	pt 57 mm	pt 75 mm	br. 65 mm	br. 75 mm	polj. 75 mm	polj. 76 mm	polj. 100 mm	br. 100 mm	105 mm	150 mm	152 mm	
Artilj. brigada 4. korpusa	1. diviz. (3 bat.)				2					10					Formirana januara i februara 1945.
	2. diviz. (2 bat.)							6							Preformir. u aprilu 1945.
	3. haub. diviz. (2 bat.)											4		2	
	pt-diviz. (3 bat.)			5	6										
	1. i 2. pav· baterija	7													
Divizion 7. diviz. (2. bat.)							3	3							
Divizion 8. diviz. (2 bater.)							8								
Artilj: brigada 8. korpusa	1. had. (2 b)			2						8					Formirana 1945. god. 1. 3. 45
	2. had. (3 b)			3								12			
	3. brd. mot. div. (3 b)	2		2			12								Preimenovana u artilj. brigadu 4. armije
	4. teški div. (2 b)											topa 2	4	1	
	5. pt. div. (4 b)			8	4							topa 2			
	6. pav. div. (4 b.)	26										88 mm			
Divizion 9. diviz. (3 baterije)		2					8		4						
pt-baterija 9. div.			4												
Divizion 19. div. (3 baterije)							12								
pt-baterija 19. divizije			4												
Divizion 20. div. (3 baterije)							8			4					

Jedinica		Topova					Haubice								Primedba
		pav 20 mm	pt 37 47	pt 57 mm	pt 75 mm	brd. 65 mm	polj. 75 mm	polj. 75 mm	polj. 76 mm	polj. 100 mm	brd. 100 mm	105 mm	150 mm	152 mm	
pt-baterija 26. d.			4												
Mot. divizion 26. divizije (2 bat.)							8								
pt-baterija 26. d.			4												
Artiljerijska brigada 9. korpusa	1. divizion	1	2				2			1					Formirana 15. I 1945. od 1. i 2. diviziona 9. korpusa
	2. divizion	1	1	pt 25m 1	pt 45m 1		2								
1. slovenačka art. brigada 7. korpusa	1. divizion						8								3. IV. 1945. preimenovana art. brigada 7. korpusa
	2. divizion						12								
Artiljerijska grupa 5. korpusa	1. divizion (3. bater.)									6					Formirana u oktobru i decembru 1944.
	2. divizion (2. bater.)									4					Preformirana u art. brigadu 5. korpusa
	3. divizion (2. bater.)									2	2				
Divizion 4. divizije (3 baterije)															
Divizion 10. divizije (3 baterije)															
Divizion 53. divizije (3 baterije)															
Divizion 39. divizije (3 baterije)															

Jedinica	Topova						Haubice					Primedba
	pav	pt	pt	pt	brdski		poljski		poljski		brd.	
	20 mm	37 47	57 mm	75 mm	65 mm	75 mm	75 mm	76 mm	100 mm	100 mm	105 mm	
Divizion 13. diviz. (2 baterije)						4	1					
Divizion 35. diviz. (2 baterije)							3		2			
Divizion 43. diviz. (2 baterije)						4			1			
Divizion 11. korpusa (3 baterije)							3		2	4		
Motomehanizovani divizion 4. armije (4 baterije)											9 4	
Divizion 12. diviz. (4 baterije)					8	4			4			
Divizion 40. diviz. (3 baterije)				4		4			4			

Napomena: Pojedini divizioni su popunjavani tokom operacije novoformiranim baterijama, kao, na primer, u 1. haubičkom divizionu artiljeriske brigade 4. armije formirana 3. baterija od 4 haub'ce 105 mm, 4. teški divizion popunjen i 1 topom 150 mm, divizion 13. divizije preformiran u divizion od 6 baterija, protutenkovski divizion artiljeriske brigade 4. armije popunjen sa 3 pt-topa 88 mm i slično.

U brigadama, kao brigadna artiljerija nekih divizija 1. i 3. armije bile su formirane pt-bateiije 45 mm.

P L A N

Artiljerijskog nastupanja 14. XII1944. godine

Časovno vreme	Minobacači 80 i 82 mm i 122 mm baterija	Artiljerija za neposredno gađanje sva oruđa 45 mm divizija	Artiljerija za posredno gađanje 76 mm, haubice 122 mm divizija i 595. IPTARP
7.20—7.55	Korektura po prednjem kraju neprijateljske odbrambene linije i neutralisanja i uništenja vatrenih tačaka u neprijateljskim rovovima i tučenje neprijateljske pešadije u prednjim rovovima. Utrošak po 20 mina na bacač 82 mm, a po 10 na bacač 120 mm.	7.20—7.35 Osmatraju i pripremaju elemente. 7.35—7.45 Neutrališe i uništava neprijateljske vatrene tačke na prednjem kraju odbrane. Utrošak po 45 komada na cev.	U neposrednoj dubini prednjega kraja 400—600 metara neutrališu neprijateljske odbrambene vatrene tačke. Utrošak 76 mm po 40, a 120 mm po 20.
		Vatreni prepad	
7.55—8	Vatreni prepad po prednjem kraju neprijateljskih rovova. Utrošak 82 mm po 20 kom. a 120 mm po 10 kom.	Vatreni prepad na neprijateljske prednje rovove. Utrošak po 30.	Vatreni prepad na iste ciljeve koji su se gađali. Utrošak 76 mm, po 15, a 122 mm po 10.
		Borba po dubini neprijateljskog položaja	
	Bataljonski bacači po ešalonima ulaze u sastav svojih brigada -bataljona. 120 mm prati tok borbe sa utroškom 10 mina na cev do pada mraka.	Ulazi u sastav svojih brigada po ešalonima i u toku dana, utrošak po 25 na cev.	Prate tok borbe sa utroškom po 15 zrna za 76 mm a haubice 10 komada.

Štab I proleterskog korpusa N.O.V.J.
Artiljerijski odsek

Načelnik artiljerijskog odseka
pukovnik,

* Arhiv VII, k. 371, br. reg. 32/1-4.

IZVORI I LITERATURA

X. Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd.

2. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 1—18; tom II, knjiga 1—11; tom III, knjiga 1—8; tom IV, knjiga 1—24; tom V, knjiga 1—33; tom VI, knjiga 1—11; tom VII, knjiga 1—4; tom VIII, knjiga 1, 2. i 3, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd.

3. Arhiv Instituta za zgodovino delavskog gibanja, Ljubljana.

4. Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. prva knjiga, izdanje 1958. i prva knjiga — drugo popravljeno i dopunjeno izdanje 1963, Vojnoistorijski institut JNA. Beograd.

5. Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941. do 1944, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1950.

6. Artiljerija u NOR-u (zbirka članaka), izdanje 1962. godine.

7. Pavle Jakšić, general-lajtnant, Razvoj ustanka i borbe oko Kraljeva 1941. godine, ..Vojnoistorijski glasnik", br. 2, 1950.

8. Dragi Milenković, Borbe za oslobođenje Srbije 1941. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 4, 1951.

9. Jevrem Popović, general-major, Iz ustaničkih dana 1941. u Srbiji, „Vojno delo", br. 7—8, Beograd, 1959.

10. M. M„ Rad artiljerije u blokadi Kraljeva za vreme ustanka 1941. godine, „Artiljerijski glasnik", br. 10, Beograd, 1948.

11. Milivoje Stanković, pukovnik, Razvojni put artiljerije u NOR, „Vojno delo", br. 9, Beograd, 1961.

12. Pavle Jakšić, general-lajtnant, O prvoj neprijateljskoj ofanzivi, „Vojnoistorijski glasnik", br. 1, Beograd 1952.

13. P.V. Tri dana borbi za Krupanj, „Vojni glasnik", br. 12, Beograd. 1956.

14. Boško Đuričković, general-major, Organizacija i razvoj ustanka u srezu Danilovgradskom od kapitluacije Jugoslavije do oktobra 1941. god., ..Vojnoistorijski glasnik", br. 1, Beograd, 1950.

15. Boško Đuričković, general-major, Pljevaljska bitka, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1952.

16. Milinko Durović, general-potpukovnik, Oružani ustanak u Crnoj Gori 1941, „Vojnoistorijski glasnik", br. 4, Beograd. 1961.

17. Sreten Penezić, pukovnik, O fabrici oružja i municije u oslobođenom Užicu 1941. god. „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd 1961.

18. Boško Đuričković, general-potpukovnik, Jedna analiza napada na Pljevlja, Vojno delo, br. 1, Beograd, 1963.
19. M. O. Iz dnevnika učesnika NOB, „Artiljerijski glasnik", br. 10, Beograd, 1948.
20. Rade Bašić, pukovnik i Idriz Čejvan, pukovnik, Ustanak na Kozari i borbe Drugog krajiškog odreda do juna 1942. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 1, Beograd, 1951.
21. Žarko Zgonjanin, Deset na jednoga, „Ilustrovana Politika", br. 340, Beograd, 1965.
22. Mišo Leković, Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942, Beograd, 1965.
23. Franjo Biljan, potpukovnik, Tromesečna blokada Korenice, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1954.
24. Mesud Hotić, pukovnik, Borbe za Kupres, „Vojnoistorijski glasnik", br. 5, Beograd, 1953.
25. Prva proleterska, knjiga druga, Beograd 1963.
26. Druga proleterska, knjiga druga i treća, Beograd.
27. Stevo Rauš, pukovnik, Bihaćka operacija novembra 1942. godine, „Vojno delo", br. 2, Beograd, 1950.
28. Borđe Orlović, potpukovnik, Napad na Ličko Petrovo Selo, „Vojni glasnik", br. 2, Beograd, 1957.
29. Dragan Rakić, pukovnik, Oslobođenje Ličkog Petrovog Sela, „Vojni glasnik", br. 12, Beograd, 1957.
30. Todor Radošević, potpukovnik, Napad 2. udarne brigade Hrvatske na Udbinu, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1959.
31. Miša Leković, potpukovnik i Ivan Antonovski, major, Osnovni podaci o divizijama NOVJ formiranim u narodnooslobodilačkom ratu, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1959.
32. Branko Obradović, general-major, Haubički divizion Vrhovnog štaba, „Artiljerijski glasnik", br. 1, Beograd, 1947. i 1948.
33. Vukašin Brajović, pukovnik. Formiranje i neka dejstva brdske baterije Druge proleterske divizije, „Vojni glasnik", br. 1, Beograd, 1960.
34. Ljubivoje Pajović, Artiljerija (divizion Prve proleterske divizije), Sutjeska, „Vojno delo", knjiga druga, str. 537—563.
35. Spasoje Vojinović, potpukovnik. Dejstva artiljerije 13. proleterske brigade 1943. „Vojni glasnik", br. 12, Beograd, 1956.
36. Milanović Rade, potpukovnik, Borba 13. proleterske i 4. udarne brigade za oslobođenje sela Krašića, „Vojni glasnik", br. 6, Beograd, 1950.
37. Dragojlo Stojić, potpukovnik, Neka zapažanja iz pt-odbrane na temelju iskustava iz NOR-a, „Artiljerijski glasnik", br. 6, Beograd, 1951.
38. Gajo Ivanković, potpukovnik, Formiranje i borbe prve artiljerijske jedinice u 6. korpusu Slavonije, „Artiljerijski glasnik", br. 6, Beograd, 1951.
39. Savo Orović, general-pukovnik u penziji, Bitka na Sutjesci, „Vojno delo", br. 6, Beograd, 1958, str. 397.
40. Milan Brunović, Kalnik u borbi, Zagreb, 1953, str. 203—206.

41. Pajević Miloš, Razvoj i neka dejstva artiljerije NOVJ posle bitke na Sutjesci do drugog zasedanja AVNOJ-a, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1963.

42. Rukavina Josip, pukovnik, Sa haubičkom baterijom kroz Hrvatsko zagorje u 1943. godini, „Artiljerijski glasnik", br. 6, Beograd, 1950.

43. Raičević Mitar, major, Formiranje prve artiljerijske jedinice na Slovenskom primorju oktobra 1943. godine, „Artiljerijski glasnik", br. 9—10, Beograd, 1949.

44. Mihael Mišič, pukovnik, Iskustva iz upotrebe artiljerije VII korpusa NOV i POJ, „Vojno delo", br. 3, Beograd, 1960.

45. Vladimir Slobođaninov, pukovnik, Artiljerijski divizion 6. divizije NOV u borbama oktobra 1943. godine, „Artiljerijski glasnik", br. 6, Beograd, 1951.

46. Luka Božović, pukovnik, Neprijateljska haubica plen omladinske čete, „Vojni glasnik", br. 5, Beograd, 1958.

47. J. T. Borba za oslobođenje Hrastovice, „Vojni glasnik", br. 3, Beograd, 1956.

48. B. K. Sa topovima kroz planine Dinare, Šatora, Vijenca i Visočice, „Artiljerijski glasnik", br. 10, Beograd, 1948.

49. Milivoje Stanković, major, Neki primeri dejstva artiljerije 2 udarnog korpusa NOV u toku 1943. godine, „Artiljerijski glasnik", br. 6, Beograd, 1951.

50. Vražalić Ešref, potpukovnik, Dejstvo artiljerijskog diviziona V krajiške divizije u oslobođenju Priboja, Šargana i Kremne u novembru 1943. god., „Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd, 1950.

51. Pajević Miloš, Iz noćnog dejstva artiljerije 2. proleterske divizije, „Vojni glasnik", br. 11, Beograd, 1960.

52. Mihailo Apostolski, Februarski pohod — operacije jedinica NOVJ i POJ u zimu 1943/44. godine u Makedoniji i južnom pomoravlju, Beograd, 1963.

53. Stevo Samardžija, potpukovnik, Prva Banjalučka operacija, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2, Beograd, 1950.

54. Ivan Antonovski, major, Dejstva 4. korpusa NOVJ od aprila do jula 1944. god., „Vojnoistorijski glasnik", br. 5, Beograd, 1960.

55. Fabijan Trgo, pukovnik, Strategijsko-politički značaj o. Visa krajem 1943. i u 1944. godini, „Vojnoistorijski glasnik", br. 3, Beograd, 1954.

56. Fabijan Trgo, pukovnik, Pomorski desant na otok Brač, „Vojnoistorijski glasnik", br. 4, Beograd, 1953.

57. Boro Leontić, potpukovnik, Otok Vis i korčulanska operacija, „Vojnoistorijski glasnik", br. 4, Beograd, 1952.

58. Levičnik Karei, general-major, Dejstvo artiljerije u desantu na ostrvo Korčulu, „Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd, 1950.

59. Levičnik Karei, general-major, Akcija na otok Šoltu, „Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd, 1951.

60. Levičnik Karei, general-major, Doprinos artiljerije pri oslobođenju naših otoka, „Mornarički glasnik", br. 4—5/52, str. 343.

61. Miroslav Stepančić, potpukovnik, Ofanzivna dejstva 7. korpusa u Dolenjskoj maja 1944. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 3, Beograd, 1961.

62. Borivoje Lah, pukovnik, Artiljerijsko obezbeđenje napada na Štampetov most, „Vojni glasnik", br. 10, Beograd, 1963.
63. Nikica Janković, pukovnik, Drugi artiljerijski divizion 2. udarnog korpusa, „Vojnoistorijski glasnik", br. 1, Beograd, 1962.
64. Nikica Janković, pukovnik, Dejstva artiljerije 2. korpusa 1944. „Vojni glasnik", br. 6, Beograd, 1961
65. Vladimir Mikić, major, Uloga i rad artiljerije u Risansko--Ledeničkoj operaciji, „Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd, **1951.**
66. Ante Rosi, major, Borbe oko stalnih utvrđenja, „Vojni glasnik" br. 6, Beograd, 1956.
67. Radivoje Bronzić, kapetan, Borbe za oslobođenje Bileće, Trebinja, Dubrovnika i Herceg Novog 1944. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 3, Beograd, 1951.
68. Muharem Kreso, major, Sniježničko-Trusinska odbrambena operacija 29. divizije, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2, Beograd, 1962.
69. Tišma Petar, major i Lukavac, poručnik, Formiranje i borbe motorizovanog diviziona II udarnog korpusa, „Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd, 1950.
70. Todor Radošević. Ofanziva za oslobođenje Dalmacije, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1965.
71. Vlado Bajić, general-potpukovnik, Dejstva 1. proleterske divizije pri prelasku u Srbiju u 1944. god. „Vojno delo", br. 12, Beograd, 1957.
72. Pero Raičević, potpukovnik, i Pavle Eabac, major u rezervi, Prodor 1. proleterske divizije u Srbiju, „Vojnoistorijski glasnik", br. 4, Beograd, 1954.
73. Kolektiv sovjetskih i jugoslovenskih autora, Beogradska operacija 20. oktobar 1944, Beograd, 1964.
74. Miro Pavićević, major, Dejstva artiljerijskog diviziona 1. proleterske divizije pri oslobođenju Beograda „Artiljerijski glasnik", br. 6, Beograd, 1951.
75. Vasilije Bošković, potpukovnik, Sjećanje na prvu borbu artiljerijske brigade V krajiške divizije, „Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd, 1950.
76. Savo Drljević, general-potpukovnik, Beogradska operacija, „Vcjno delo", br. 12, Beograd, 1953.
77. Mihailo Apostolski, general-potpukovnik, Završne operacije za oslobođenje Makedonije, Beograd, 1953.
78. Trgo Fabijan, pukovnik, Oslobođenje srednjedalmatinskih otoka, „Vojnoistorijski glasnik", br. 5, Beograd, 1953.
79. Trgo Fabijan, pukovnik, Tri dana borbe za Sumartin, „Vojni glasnik", br. 12, Beograd, 1956
80. Stevo Vlahović, pukovnik. Prva artiljerijska oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, „Artiljerijski glasnik", br. 4—5, Beograd, 1952.
81. Trgo Fabijan, pukovnik, Napad na Ston 1944. godine, „Vojni glasnik", br. 6, Beograd, 1957.
82. Trgo Fabijan, pukovnik. Mladen Marušić, potpukovnik, Borbe 26. divizije za oslobođenje Stona i uništenje dijelova 369. divizije kod Vukovog Klanca, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2, Beograd. 1954

83. Milan Kuprešanin, general-potpukovnik, Oslobođenje srednje i sjeverne Dalmacije krajem 1944. godine, „Vojno delo", br. 6, Beograd, 1953.

84. Fabijan Trgo, pukovnik, Borbe 26. divizije za oslobođenje Splita. Šibenika i Drniša, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1954.

85. Vuk Blanuša, Artiljerci pri oslobođenju Sinja, „Vojni glasnik", br. 7—3. Beograd, 1961.

86. Trgo Fabijan, pukovnik, Razbijanje neprijateljske kolone na komunikaciji Šibenik — Drniš, „Vojni glasnik", br. 12, Beograd, 1956.

87. Šofranac Nikola, potpukovnik, Dejstvo 1. brdskog diviziona artiljerijske grupe VIII korpusa u borbama za Šibenik, „Artiljerijski glasnik", br. 3, Beograd, 1950.

88. Fabijan Trgo, pukovnik, Kninska operacija, „Vojnoistorijski glasnik", br. 1, Beograd, 1956.

89. Levičnik Karei, general-major, Artiljerija u Kninskoj operaciji, „Artiljerijski glasnik", br. 9—10, Beograd, 1949.

90. Vladimir Savić, potpukovnik u penziji, Oslobođenje Prijedora, Ljubije i naselja u donjem toku Sane početkom septembra 1944. godine, ..Vojnoistorijski glasnik", br. 3/57, Beograd. 1957.

91. Milan Zorić, general-major, Druga Banjalučka operacija, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1955.

92. Branko Obradović, general-major. Noćna dejstva narodnooslobodilačke vojske, ..Artiljerijski glasnik", br. 6. Beograd, 1951.

93. Mesud Hotić, Borbe jedinica 5. bosanskog korpusa u dolini Lašve i oslobođenje Travnika oktobra 1944. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 4, Beograd, 1952.

94. Iz borbi za oslobođenje Travnika, Artiljerijski glasnik, br. 10, Beograd, 1948.

95. Ivan Antonovski, potpukovnik, Oslobođenje Grubišnog Polja, ..Vojnoistorijski glasnik", br. 1, Beograd, 1964.

96. Milan Pavlović, general-major, Borbe 7. banijske divizije u Moslavini i Podravini, .Vojnoistorijski glasnik", br. 2, Beograd, 1953.

97.Mitar Raičević, potpukovnik, Uništenje belogardističkog uporišta Crni Vrh. „Vojnoistorijski glasnik", br. 5, Beograd, 1953.

98. Spasoje Puhalo, potpukovnik. Artiljerija prve proleterske divizije u proboju Sremskog fronta decembra 1944. godine, „Artiljerijski glasnik", br. 6. Beograd, 1951.

99. Spasoje Vojinović, potpukovnik, Nešto o radu artiljerije na Sremskom frontu, „Artiljerijski glasnik", br. 4—5, Beograd, 1952.

100. Ante Banina, general-major. Mostarska operacija, „Vojno delo", br 2, Beograd, 1949.

101. Karei Levičnik, general-major, Artiljerija VIII korpusa u Mostarskoj operaciji, „Artiljerijski glasnik", br. 6, Beograd, 1951.

102. Vojin Popović, kapetan. Oslobođenje Nevesinja, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2, Beograd, 1951.

103. Stanko Petelin, Osloboditev Slovenskega primorja, Nova Gorica, 1965.

104. Oslobodilački pohod na Trst, Beograd, 1952. str. 37—69.
105. Prekomorci, Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ, Ljubljana, 1965.
106. Petar Tomac, pukovnik, Tršćanska operacija, „Vojno delo", br. 3, Beograd, 1949.
107. Ljubomir Kljajić, potpukovnik, Borbe 3. brigade 7. divizije, „Vojni glasnik", br. 11, Beograd, 1957.
108. Pavle Jakšić, general-potpukovnik, Četvrta armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2—3, Beograd. 1955.
109. Bošković Vasilije, potpukovnik. „Artiljerija V krajiške udarne divizije u borbama za oslobođenje Brčkog 4—7. aprila 1945. g., „Artiljerijski glasnik", br. 9—10, Beograd, 1949.
110. Milutin Morača, general-potpukovnik Prva armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2—3, Beograd, 1955.
111. Slobodan Stambolić, pukovnik, Oslobođenje Vinkovaca, „Vojnoistorijski glasnik", br. 6, Beograd, 1954.
112. Dušan Arsenović, major, Prvi divizion artiljerijske brigade 21. srpske udarne divizije u proboju Sremskog fronta, Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd.
113. Slobodan Stambolić, pukovnik, Operacija 1. armije za oslobođenje Slavonskog Broda, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2, Beograd, 1954.
114. Miroslav Pavićević, ma']or, Art. brigada 1. proleterske divizije na proboju Sremskog fronta do oslobođenja Pleternice, „Artiljerijski glasnik", br. 5, Beograd, 1951.
115. Ljubo Vučković, general-potpukovnik, Dragić Gajević, pukovnik, Kratak pregled operacija druge armije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2—3, Beograd, 1955.
116. Cerović Vojislav, potpukovnik, Učešće artiljerije u borbi zf. mostobran kod Doboja, „Artiljerijski glasnik", br. 3, Beograd, 1947.
117. Miladin Ivanović, general-major, Borbe 23. srpske udarne divizije na rijeci Uni krajem aprila 1945. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2, Beograd, 1957.
118. Borivoj Rockov, pukovnik, Druga armija u forsiranju Une aprila i maja 1945. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2—3, Beograd. 1956.
119. Milan Jovanović, potpukovnik. Borbe 45. divizije za oslobođenje Dubice, Siska i Zagreba 1945. godine, „Vojnoistorijski glasnik", br. 4, Beograd, 1954.
120. Sreta Savie, general-major, Treća armija u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije, „Vojnoistorijski glasnik", br. 2—3, Beograd, 1955.

REGISTAR

GEOGRAFSKI NAZIVI

Ada ciganlija (deo Beograda) — 371, 372
Adaševci — 405, 411
Adolfovac — 422, 587
Adrani — 20
Ahinbašići — 567
Ajdovščina — 342, 520
Alaginci — 551
Albanija — 203, 312, 359, 437, 442
Aleksandrovac — 362
Alino Korito — 241
Almaš šuma — 406
Aluge (kod Negobude) — 313
Amajliia — 431
Andrijevci (kod Slav. Broda) 547, 550
Andrijevica — 23, 264, 354——358
Apatin — 376
Apševci — 535, 537, 540
Arilje — 365
Aržano — 204, 205
Ašmak — 537
Avala (pl., kod Beograda) — — 118, 371, 372

Babičko brdo — 291
Babina Greda — 532
Babin Grob — 424, 426, 582
Babin Potok — 143, 145, 146, 279, 462, 463
Babina — 261, 262
Babina Rijeka — 221
Babina Sićana — 79
Babinac — 419
Babunovići — 567
Babušnica — 370
Bačko brdo (k. 278) — 230
Bača (r.) — 303
Bačevci (kod Valjeva — 17
Bačevići — 470
Bačići (kod Karlobaga) — 199, 506
Bačinci — 419
Bačka — 376, 594
Bačuga — 163, 164
Badnievo — 581
Badovinci — 430, 431, 433
Bajina Bašta — 366, 429
Bakanske ustave — 426—582
Bakar — 509, 510
Bakx (tt. 1444) — 128
Bakšaiš — 42, 487, 489
Balatun — 430
Baldasan — 333
Balešnjak — 408, 410, 414
Balinovac — 133
Balkan — 258
Baljci — 359
Baljevac — 44, 485, 486
Banat — 382, 383
Bandijera — 199
Banija — 41, 52, 85, 86, 140, 156, 157, 208, 258, 268. 338, 460, 463
Banov vrh (k. 937) — 481
Banova Jaruga — 337, 558, 562
Banovo brdo (deo Beograda) — 371, 372
Banoštar — 376, 396
Banski Kovačevac — 78, 79
Banja (uvala) — 206, 513
Banja Luka — 37, 70, 72, 86,

88, 235, 245—249, 345, 347—350, 353, 566
Banjica (kod Beograda) — 373
Banjički vis — 371, 372
Banjiške Planote — 502, 503
Bar — 24
Baraka — 139
Barakut — 399
Baranja — 424, 426, 478, 580, 594
Baranjsko Petrovo Selo — 425
Barbatovački vinogradi (k. 542) — 363
Barbatovačko brdo — 363
Barč — 422—424
Bare — 568
Bari (u Italiji) — 322, 327, 383
Barilovići — 576
Barine — 550
Barkovići — 267
Barlete (kod Gospića) — 220, 492, 493
Barni do (k. 1273) — 127, 130
Baroluta — 332
Bastaji (M. i V., kod Daruvara) — 173
Bastasi — 116, 122, 129
Bašajkovac — 35, 65
Baške Oštarije — 491, 492
Baške Vode — 287, 329, 476
Baštine (k. 295) — 396
Batrina — 376, 550
Batrovci — 534, 535
Bazov ca — 520
Bećanj (k. 495) — 567
Bedekovčina — 563
Begluk — 530
Begovina — 117
Begovo Selo — 36
Begunje — 193
Bektež (kod Slav. Požege) — 290, 549
Bela Crkva — 17
Bela glava (k. 1111) — 365
Bela krajina — 174, 184, 341
Bela peša (k. 923) — 510
Belagić — 467
Bele — 104
Beletovci — 418
Beli krš — 446
Beli Manastir — 424, 426, 427
Beli Potok — 373
Belini — 117
Belišće — 424, 580
Belo polje — 370
Belo Polje (kod Loznice) — 433
Beljak — 520
Benkovac — 139
Beograd — 183, 229, 318, 326, 327, 367, 368, 371, 373, 374, 376, 382—384, 387, 390, 395, 399, 428, 594, 606
Berak — 402, 405—407, 410, 418
Berane (sada Ivangrad) — 23, 121, 250, 264, 315, 316, 354, 355—357, 362, 380
Beravci — 532, 545, 547
Berek (kod Čazme) — 591
Berkasovo — 411, 419
Berkovica — 266, 267
Bermend — 424, 425
Berovo — 378
Besunlje — 334
Bešenovo — 376, 377, 396, 397
Betanj — 243
Bežanijska kosa (deo Beograda) — 371, 372, 375
Bič (tt. 1386) — 252
Bihać — 26. 40^5, 59, 84—87, 138, 140, 141, 174, 209, 215, 223, 270, 277, 287, 461, 481, 482, 485, 486, 487, 489—491
Bihovići — 471
Bijela — 51
Bijela Stijena — 242
Bijeli Brijeg — 142
Bijeli potoci — 53, 177
Bijeli Potok — 567, 568
Bijelo Brdo — 252
Bijelo Polje — 121, 124—126, 264, 312, 314, 354, 429, 443
Bijelo Polje (kod Mostara) — 468, 470, 473, 477, 482

Bijeljina — 430, 431. 433—435, 437, 528, 529
Bila — 350
Bilaj — 271, 272, 273, 493
Bileća — 27, 28, 310, 322, 359—361
Bili Brig — 243
Bilići — 238
Bilo-gora — 172
Bilušin (tt. 230) — 206
Bilja — 424
Biljevina — 79
Bingula — 400
Bioč (pl.) — 33
Bioča — 126, 313
Biograd (n/m) — 332, 476
Birač — 240, 242
Birčna Vas — 502
Bisag — 562
Biskupija — 453, 456
Bistrica — 257, 259, 524
Bistrica (r.) — 355, 446
Bistrinci — 425, 580
Bišina — 467
Biške — 92
Bitovik (kod Sjenice) — 251
Bjelasica (pl.) — 357
Bjelici — 117
Bjelobaba — 256, 257
Bjelojevići — 313
Bjelovar — 553, 560, 590
Bjelovarska reka (r.) — 590
Blaca (uvala) — 287
Blace — 362, 363
Blagaj (kod Mostara) — 467
Blato — 206, 284—286
Blaževci — 189
Blažuj — 34
Binjski Kut — 220, 221
Blitna — 334
Blizna (tt. 354) — 334
Boan — 15
Bobinovac (k. 712) — 494
Bobodol — 455
Bobocište — 329
Bobovo — 123, 128, 130
Bočanci — 535
Bodilj (k. 818) — 110, 111
Bogdanovci — 407, 408, 540
Bojana (s.) — 561
Bojana (r.) — 440
Bojića ada — 431
Boka kotorska — 359, 438
Bol (na o. Braču) — 287
Bolfan — 591
Bolman — 425, 426
Boletovo brdo (k. 242) — 281
Bor — 369
Boračko jezero (kod Konjica) — 111
Boraje — 450
Borani sela — 229
Borbot — 499
Borci — 111
Borićevac — 45, 142, 146, 483
Borje (kod Dragoš-sedla) — — 129, 132, 330
Borki (kod Daruvara) — 51
Borkovac (tt. 1261) — 253
Borov Vrh — 80
Borova glava (k. 1147) — 253, 364, 365
Borova Ravan — 106
Borovača (k. 911) — 38, 40
Borovik — 282, 284
Borovno (k. 819) — 131, 132
Borovo — 536, 540
Borovo brdo — 364
Bosanska Dubica — 30, 234, 345, 574, 575
Bosanska Gradiška —• 88, 246, 247, 348
Bosanska Kostajnica — 574
Bosanska krajina (predio) — 29, 37, 41, 51, 59, 157, 204, 234, 344
Bosanska Krupa — 31, 41, 52, 87, 137, 138, 221, 236, 237, 278. 487
Bosanski Novi — 30, 42, 59, 74, 75, 84—86, 223, 234, 344, 345, 566, 573, 574
Bosanski Petrovac — 26—29, 52, 84, 85, 91, 139—141
Bosanski Samac — 528, 530, 567
Bosansko Grahovo — 38, 40, 60, 87, 91
Bosiievo — 274, 576, 577
Bosiljgrad — 370
Bosna — 26, 27, 33, 59, 62, 73, 85, 137, 229, 232, 233, 237, 240, 242, 245, 246, 258,

307, 344, 392, 407, 412, 427, 430
Bosna (r.) — 59, 137, 433, 543, 568—470, 472, 473, 579
Bosut (r.) — 536, 537
Bosut (kod Sremske Mitrovice) — 412, 414, 416, 417, 533
Bosutske šume — 402, 410, 533
Bošarina — 514
Bošč'.ja glava (k. 1710) — 132
Bošnjaci — 210. 412, 532
Bovec — 188, 520
Božnjakovina — 562, 563
Brač (o.) — 202, 203, 208, 280, 284, 286, 287, 288, 326, 328 — 331, 447, 448
Bračevci — 233
Bračić — 456
Bradarica šuma — 412
Bradina — 103, 104
Brailovica — 23
Brajić Tavan (kod Sanskog Mosta) — 76, 139
Brakusova Draga — 496, 497
Branjevina slš — 405, 419
Branjevo — 430, 431
Bratunac — 32
Brčevac — 561
Brčko — 407, 408, 412, 416, 430, 433, 528—530, 532, 533
Brda (k. 750) — 48, 67, 69
Brdac — 523
Brđani — 160, 220, 221, 307
Bregi — 591
Berkovica — 266
Bresnica — 428, 550
Bretova Draga — 202, 273, 505
Brestovac — 557
Breza — 109, 186, 500, 520, 521, 523
Brezani — 562
Brezić (t. 253) — 291
Brejzak — 242
Brezna — 121, 125, 357
Brezovac — 463, 555
Brezovo Polje — 492, 528, 587
Brezovljani — 586
Brežice — 228
Brežine — 482
Bribir (kod Novog) — 198—200
Brijeg (k. 334) — 333
Brijesnica — 568
Brije — 333, 334, 583
Brina — 35
Brindizi (u Italiji) — 323, 325, 359
Brinje — 202, 273, 491, 498
Bristva — 206
Brizgaće — 27
Brlog (Rapajići) — 149, 150, 272, 500
Brloška kosa — 150, 151
Brno (uvala) — 205, 206
Brujičani — 567
Brod (kod Foče) — 116, 117, 120, 122
Brod na Kupi — 189, 190, 530
Brođani (na Kupi) — 576, 577
Brodarvo — 255, 257, 259, 264, 312, 429, 445
Bronzani Majdan — 30, 235
Bršadin — 536
Brus — 362
Brušane — 153, 491, 492
Brinje — 149
Brljevo — 131
Bršljin — 191
Bruvno (kod Gračaca) — 86, 142
Bubići — 266
Buč — 355, 356
Bučlca — 79, 156
Bučka (kod Novog Mesta) — 190, 191
Bučko Kamensko — 551
Budak — 218, 271, 272
Budine (tt. 763) — 199
Budimci — 585
Budinščina — 293
Budišić — 434
Budrovci — 545
Budva — 440
Bugdanja Vas — 295
Bugojno — 66, 89, 108, 109, 220
Buhovo — 469

Bujavica — 553, 555, 556
Bujanovac — 370
Bujuklić ada — 430, 431, 433
Buk — 548, 549
Bukovec — 564
Bukovica (k. 1212) — 441
Bukovica — 239
Bukovje — 591
Bukovo — 18
Bukovac — 48
Bukvik — 337, 529
Bulajuša (tt. 359) — 456
Bulatovići — 104
Buljetin — 367
Bumbarevo brdo — 428
Buna — 467. 469
Bunari — 110
Bunarić (t. 799) — 243
Bundos — 121
Bunić — 483, 485, 486, 489, 491
Burenj — 125, 126
Burica stan — 453
Burnjak (k. 250) — 450
Busak — 467
Busija — 405
Busovača — 351
Bušina — 472
Butkovići — 494
Butušnica (r.) — 89
Buzet — 516

Capardi — 435
Carevo polje — 38. 61, 62
Cazin — 222, 223, 277, 278
Celine — 561
Celovac — 520
Cemalić — 69
Cer (pl. k. 1578) — 125. 126
Cerić — 537, 544
Cerik — 435, 436
Cerkno — 464
Cerovice — 312
Cerovo — 125
Cerje pst. (k. 134) — 399, 400, 419, 564, 583
Cerklje — 228
Cerknica — 193. 301
Cerna — 532, 535
Cernica — 28
Cernik — 198. 200, 201, 516
Cerovac (kod Karlovca) — — 276, 577
Cerovo — 125
Cetingrad — 157—159, 493
Cetinje — 310, 440—443
Ciganište (tt. 566) — 567, 568, 570
Ciganski dol — 472
Cista — 205
Col (kod Ajdovščine) — 342, 464
Cres (o.) — 198, 510, 511, 513
Crikvenica — 200, 500, 501, 507
Crkovićka (tt. 189) — 275
Crkvice — 439
Crkvina (potok) — 152, 246
Crkvina — 310, 313, 347
Crkvine (k. 473) — 115, 256, 257, 271, 398
Crljenica — 446
Crna glavica (k. 451) — 453, 454
Crna Gora — 23, 24, 115, 116, 123, 124, 183, 250, 310, 354, 359. 385, 392, 437, 444, 445, 478
Crna greda (tt. 1797) — 127
Crna Vlast — 45, 143—146, 463
Crnac — 422, 586
Crni krug (tt. 139) — 332
Crni Lug — 189, 201, 504, 510
Crni vrh — 252, 446
Crni vrh (k. 229) — 506, 507
Crnika (uvala) — 499
Crno Jezero — 142
Crnje — 586
Crnjonica — 125
Crvena stijena (tt. 1414) — 242
Crveni han — 473
Cubinec — 591
Cui ine — 434
Cvetuša — 80
Cvibel — 295
Cvilin — 118
Cvišlazji (kod Salke Vasi) — 466
Cvitović — 158, 493

Čabar — 510
Cačak — 18—21, 119, 428, 601
Cačinci — 230, 586
Cadež — 191
Čadinje — 258, 259, 260
Cađavac — 529
Čađavica — 37, 249, 422, 423
Cagliti — 289, 290
Čaire — 550
Čajetina — 23, 365
Čajniče — 119, 120, 447
Čajno polje — 282, 284
Čakor (pl.) — 354—356, 358
Čakovci — 414, 418, 426, 537
Calma — 397, 399, 400
Čanak — 491
Canića brdo (kod Travnika) — 239
Cankovac Selo — 482
Čaplja — 76, 235
Cardačica — 36, 68, 69
Čardak (kod Bosanske Krupe) 236, 491
Cavčanica (šuma) — 128
Čavle — 200, 510. 511, 516. 520
Cavljane — 36
Čazma — 232, 561, 562
Cehoje — 116
Cekrlije — 41, 42, 487
Čelebić — 105, 110, 119, 120, 127—129
Celić — 433, 435, 529, 530
Celinac — 88, 245, 246
Čemernica — 78
Čemin — 424
Čeotina — 128, 136
Čepeliš — 163, 226
Čepovan — 341, 503
Čepovanske doline — 502, 503
Čerena (luka) — 332
Česma (r.) — 558
Cičevo — 111, 112
Čikaš (potok) — 375, 376
Cimprage — 454
Čitluk — 92, 467, 469, 470
Čelovnik (k. 262) — 436
Čorljevo — 451
Čovići — 498
Črmošnjice — 186, 466
Crni Potok — 521
Crni vrh — 341, 342
Črnkovci — 584
Črnomelj — 175, 227, 466
Črnomerc — 563
Čubrića stan — 271
Čudin klanac (kod Gospića) — 143, 279, 463, 491, 496
Čudnić (k. 387) — 511
Čugovac — 561
Čukarica (deo Beograda) — 371, 372
Cukci — 457
Cukovec — 218, 482, 591
Čule — 470
Čulum (k. 302) — 455
Cungar brdo — 223
Cunkovica — 282
Čunski — 513
Ćuprija — 382
Curilo (tt. 283) — 333

Ceklić — 441
Ceralije — 586
Coralići — 277
Ćukovi — 141
Culavec — 230
Čusina (tt. 640) — 37, 38, 61, 62

D. Draga — 511
D. Glavica (tt. 586) — 498
D. Gračec — 563
D. Kašina — 564
D. Miholjac — 580, 585
D. Narta — 561
D. Novo Selo — 411, 412
D. Polje — 590
D. Suho Polje — 569
D. Trebuša — 465, 503
D. Zastavica — 419
D. Zelina — 562, 563, 564
D. Zemon — 522
D. Zimlje — 490
Dabar — 76, 493
Dalmacija — 137, 140, 183, 202, 234, 237, 243, 258, 322, 327, 385, 460, 476, 478, 501
Dalj — 580
Danilo Biranj — 449
Danilo Kraljice — 450

Danilovgrad — 23, 310—312, 443, 444
Darda — 424, 583, 584
Daruvar — 51, 168, 173, 230, 231, 290, 335, 337, 551
Daruvarski klanac — 335
Đakova pst. — 424
Deakovo — 580
Debar — 265, 317, 377
Debela lipa (k. 979) — 505
Debeli vrh (k. 968) — 485
Debelo brdo (tt. 941) — 35, 256, 456, 485
Debeljača (tt. 573) — 42
Debeljak (k. 344) — 450—452
Dedinje (deo Beograda) — 371, 373, 375
Delnice — 189, 197, 200, 201, 501, 505
Demisevci — 76
Deralo — 89, 91
Derventa — 346, 349, 572
Despotova pilana — 224
Devići — 598, 570
Devojački krš — 356
Dežanovac — 555, 557
Dibci (kod Makarske) — 287
Dicmo — 204
Dinjevac — 589
Dionica — 413, 543
Divača — 515, 518
Divci (kod Valjeva) — 327
Divčibare — 18
Divići — 434
Divljak — 350
Divopolje — 484
Divoselo — 154, 492
Divuša — 187, 209, 574
Dizdaruša — 530
Djedovača — 76, 139
Dnopolje — 481
Doboj — 73, 137, 241, 349, 435, 566— 570, 572, 573, 579, 594
Dobra — 576
Dobra (r.) — 157, 577
Dobra voda (kod Crvenih stijena) — 242
Dobrašina — 107
Dobrava — 297, 464
Dobravina — 241
Dobretići — 88
Dobrijin (kod Bosanske Kostajnice) — 31, 574
Dobrnić — 186, 297
Dobrnja — 249
Dobro — 35
Dobro selo — 481, 482, 484
Dobroselice — 253
Dobrovac — 555
Dobrovica — 175
Dobrun — 23, 252
Dajicev salaš — 532
Dol — 513
Dol Mali — 507, 509
Dolac — 239, 350
Dolac (G. i D., šuma, kod **Vranovca)** — 289
Dole — 190
Dolenjsko — 174, 186, 189, 193, 227, 228, 293, 298, 341, 466, 501. 521
Dolga Vas — 521
Dolovi — 444
Dolž — 502
Doljane — 482
Donja Brezovica — 174
Donja Garevica — 30
Donja Mila — 61
Donja Morača — 264, 265, 310, 313
Donja Pastuša — 209
Donja Soča — 344
Donja Stubica — 564
Donja Trnava — 431
Donje Borine — 434—436
Donje ICruševo — 129
Donje Lice — 400
Donje Pijavičino — 330
Donje Taborište — 156
Donji Vakuf — 38, 61, 62, 64, 85, 86, 89
Dopasci — 243
Dornberk (kod Gorice) — 301
Došeni — 496
Dračevica — 287
Dračevo (kod Skoplja) — 377
Dračevo polje — 281, 282, 284
Dragalić — 173, 174
Dragalj — 438
Draganići — 267

Draganić Podovi (kod Jajca) — 32
Dragočaj — 104
Dragoš-sedlo (kod Foče) 131—133
Dragoši — 129
Dragović — 231
Dragozetić — 513
Drake — 550
Drakčići — 20
Drava — 422—427, 573, 580—585, 589, 592
Dravograd — 592
Dravski kanal — 423
Drenova glavica (k. 614) — 142, 221, 483
Drenovac (tt. 389) — 456, 457, 586
Drenovača — 141, 486
Drenovci — 534. 535
Drenovi (k. 544) — 510
Drenovica — 589
Drenovo — 514
Drenovska klisura — 377
Drezge (k. 1014) — 356
Drežanka (r.) — 99, 100
Drežnica — 91, 99, 100, 462, 473
Drežnik-Grad — 493
Drina (r.) — 87, 115—120, 122. 123, 129, 131, 137, 140, 178. 240, 250, 257, 366, 430—436. 445, 476, 528
Drinić — 26
Drinjača (r.) — 243
Drinjača — 434
Drivenik — 500
Drljanovac — 590
Drniš — 450—454
Drnovo (k. 695) — 514
Drvar — 26
Drvenik — 331
Dub (k. 1273) — 130, 366
Dubičko polje — 574
Dubna (rt) — 198
Duboko polje — 486
Dubovac (k. 763) — 359
Dubovac (k. 372) — 330
Dubovec (k. 212) — 563
Dubovica — 467
Dubovik — 441
Dubrava kod Zagreba — 358 406, 450, 543, 561—563
Dubrave (k. 399) — 471
Dubrave (G. i D., kod Ogulina) — 121, 128, 161, 214 215, 268, 500, 576, 577
Dubrovnik — 322—334, 359, 361, 439
Dučevo — 260
Dudašev slš. — 407, 414
Duga Resa — 576, 577
Dugačka kosa — 159
Duge — 108
Duge Livade — 412, 414
Dugi Rat — 287
Dugo Polje — 472
Dugo Selo — 560, 562—564
Duman — 279
Dunav — 375, 376, 396, 398, 402, 424, 536, 537, 539, 580
Dupci — 329
Durmitor (pl.) — 127, 136
Duvno — 34, 64, 65—67, 84, 89, 91, 92, 94, 237, 244
Duži — 334
Dužica — 575
Dvor — 298. 502
Dvor na Uni — 74, 75, 208
Dvorine — 515. 520
Dvorovi — 430, 431, 528
Dževar — 76
Đakovačka Satnica — 542, 543
Đakovo — 233, 542, 543
Đeletovci — 406, 414
Đepa — 534
Đeram (kod Sirača) — 168
Đipša — 397—399
Đordašev slš. — 407
Đorđev dvor — 425, 426, 583
Đujakovići — 453
Đulavec (sada Miokovićevo, kod Daruvara) — 290
Đurđenovac — 292
Đurđevac — 589, 591
Đurđevica (k. 1062) — 131
Đurđevića stan — 412
Đurđevica Tara — 129, 312, 363

Đurđevik — 243
Durici — 530, 534, 535
Đunta Doli — 333, 334

Egzercirište — 218
Emilijin Do — 400
Eminovci — 139, 551
Erdevik — 397—399, 406, 419

F. Sence salaš — 420
Fara — 189
Farska (uvala) — 287
Feričanci — 292
Ferkovićev stan — 416
Filipjakov — 332
Foča — 87, 115, 116, 118—120, 122, 124, 127, 128, 133—135, 250
Franjevac — 543
Fridrihštajn — 521
Fruška gora — 397
Furjan — 158
Fužine — 200, 504, 505

G. Brijenica — 567
G. Brka — 529
G. Logatec — 300, 302, 341, 342
G. Vakuf — 89
G. Vodičevo — 574
G. Zemon — 523
Gaberje — 562, 563
Gaboš — 544
Gacko — 28 124, 321, 323, 325, 359, 361
Gaćeško Selo (kod Generalskog Stola) — 576
Gaj — 558
Gakovac — 583
Galici — 469, 470
Garač (V. i M.) — 444
Garešnica — 335, 556, 557, 561
Gašinci — 545
Gat — 584
Gatačko polje — 116, 359
Gazije — 585
Generalski Stol (kod Karlovca) — 161, 214, 215, 268, 270, 274, 500, 576
Gerovo — 201, 570
Gešići — 115
Gibarac — 405, 419
Glamoč — 41, 62, 86, 92, 602
Glasinac — 241, 242
Glavatičevo — 112, 116
Glavčike — 504
Glavčina (k. 360) — 509
Glavica (k. 212) — 167, 335
Glibići — 123, 128
Glibara (k. 89) — 583
Glina — 79, 85, 86, 159, 160, 223—225
Globornica (r.) — 161
Globornički most (kod Ogulina) — 161, 163, 216, 268, 269
Globošnica — 110
Glogovec — 339, 528
Glamočina — 344
Glomočine njive — 345
Glumci (kod Travnika) — 351
Glunčuša — 216, 272
Gmajna — 160
Gmić — 102
Gnojevac (k. 650) — 523
Gnjilač (k. 393) — 287
Godovič (kod Idrije) — 302, 343
Gola Planina — 61
Goli Breg — 266, 267
Goi vrh (tt. 1309) — 119, 438
Golija (pl.) — 252, 357
Golo brdo (k. 402) — 252, 334
Golobja — 521
Golobrdci (k. 194) — 335
Golubić — 41, 89, 456, 457, 487
Golubovac — 574
Golupsko brdo — 574
Goljak (tt. 1145) — 523
Gomanica — 510, 523
Gomirje (kod Ogulina) — 50
Gomjenica (r.) — 345
Gora (M. i V.) — 294
Gora — 223, 275, 276
Goravci — 36
Goražde — 120, 250, 315, 447
Gorenja Vas (kod Skofje Loke) — 176, 301, 464. 465
Gorenjsko — 501

Gorica — 187, 465, 518, 520, 530, 577
Gorica (kod Jezera) — 26, 171
Gorica (kod Podgorice) — 360, 442, 443
Gorija — 139
Gorjane — 233, 543
Gorjani — 266
Gorjanski Ivanovci — 233
Gornja Bakovčica — 339
Gornja Brezna — 357
Gornja Bukovica — 127
Gornja Greda — 563
Gornja Morača — 357
Gornja Ploča — 147
Gornja Straža — 195
Gornja Trebuša — 503
Gornja Tuzla — 435
Gornjak pst. — 408
Gornjaki — 562
Gornje Bare — 132
Gornje Brke — 530
Gornje Jelenje — 200, 505, 509
Gornje Lipovo — 127
Gornje Pazarište — 218
Gornje Ploče — 143
Gornje Polje (kod Nikšića) — 130, 331, 358
Gornje Polje — 130
Gornje Selo (kod Bijelog Polja) — 125, 269
Gornji Čeklin — 23
Gornji Čakovec — 171
Gornji Humac — 287
Gornji Ljubiš — 253
Gornji Milanovac — 18, 20, 429
Gornji Pajić — 553
Gornji Seher (deo grada, kod Banja Luke) — 245
Gornji Vakuv — 89, 91, 99, 102, 103, 106—109, 114
Gornji Vrhovci — 165
Gorski kotar — 196, 200, 208, 258, 268, 273, 478, 566
Gorski rid — 580
Gospić — 79, 80, 86, 151—156, 197, 200, 209, 215, 218—220, 268, 270—272, 481, 483, 486, 491—494, 496, 500
Gospodarske Njive — 412
Gostivar — 265
Gotna Vas — 191, 196
Gotski Rid — 582, 583
Grab (k. 235) — 331
Grab — 129, 264
Grabarje — 547
Grabež — 42
Grabovača (tt. 772) — 216
Grabovačka — 272
Grabovi (kod Konjica) — 106
Grabovo pst. — 402, 405—408, 410, 413, 414, 536
Grabovo — 536
Gračac — 78, 79, 86, 143, 209, 215, 270, 457, 458, 483, 493, 500
Gračani — 564
Gračec — 562
Gračanica kod Doboja — 89, 255, 435, 530, 561, 562, 567, 570, 572, 573, 579
Grad (tt. 438) — 204
Gradac — 128, 286
Gradac (tt. 289) — 334
Gradačac — 530, 567
Gradačka poljana — 358
Gradec — 561
Gradenec — 295
Gradina (kod Široke Kule) — 271
Gradina — 38, 45, 48, 49, 94, 95, 141, 240, 241, 256, 258, 259, 278, 356, 537, 587
Gradina (na reci Bosutu) — 536
Gradina (k. 329) — 246
Gradina (k. 359) — 510
Gradina (k. 405) — 333
Gradina (k. 658) — 462
Gradina (k. 505) — 487
Gradina (k. 683) — 218, 494
Gradina (k. 709) — 176
Gradina (k. 783) — 255
Gradina (tt. 244) — 330
Gradina (tt. 1208 — 125
Gradišće (tt. 577) — 515
Gradište (s.) — 535
Gradište (k. 2121) — 127, 549
Gradsko — 377
Grahovo — 24, 437, 441

Grahovo (kod Cerknice) — — 193, 341
Granešina — 564
Gravina (u Italiji) — 321, 322, 616
Grčica — 530
Grčka — 378, 428
Grdelica — 370
Grebastice — 203
Grgurevci — 376, 396, 397
Grgurevići — 550
Grebak — 467
Grebić kosa (k. 341) — 567, 568
Greda — 548
Gredica — 5'29
Grginac — 590
Grgurevići — 550
Grlže (kod Celja) — 302
Grkavac (k. 710) — 438— 440
Grla — 100
Grm (kod Novog Mesta) 305
Grm — 191, 474
Grmeč (pl.) — 139, 309
Grmada — 298
Grobničko polje — 200, 510, 511, 515, 523
Grobnik — 515
Grohote — 286, 331
Gromačnik — 548
Grosuplje — 521
Grščica — 285
Grubišno Polje — 335, 552, 556, 588
Gruž (luka) — 3©1
Gruža (r.) — 428
Gučja Gora — 237
Gundinci — 532, 547
Gunja — 529, 530, 532, 533, 535
Gurići — 117
Gusinje — 354
Guskovina — 117
Gvozd — 256

Hadžibajir — 574
Hadžibegovo brdo — 359
Hadžlćevo — 587
Halinovići — 255, 257
Hambarina — 344
Han — 568, 569, 572
Han — Bila (kod Travnika) — 350
Han-Jabučik — 530
Han-Kumpanija (kod Sarajeva) — 350
Han-Miladija (kod Brčkog) — 529
Han-Ploča (kod Sarajeva) — 139
Harlšnja — 582
Hase — 528
Hatinac — 41
Herceg-Novi — 438
Hercegovac — 335
Hercegovina — 26, 27, 124, 250, 359, 385, 478
Hoćevina (kod Pljevalja) — **120**
Hoćevo — 128
Hadžići — 436
Homer — 505
Homoljac — 279
Homolje — 104
Horvati — 266, 267
Hotavlje (kod Skofje Loke) — 468
Hotedržica — 302, 341
Hotenje — 365, 503
Hrastova greda — 589
Hrastje — 564
Hrastik (k. 705) — 486
Hrastnica — 107
Hratovac — 553, 556, 557
Hrastovica — 163, 223, 225, 227
Hreljin — 200, 201, 505—507, 509
Hrkoje (k. 436) — 569
Hrtić — 74
Hruškovec — 560
Hrvače — 204, 448
Hrvatska — 41, 78, 140, 183, 196, 266, 327, 392
Hrvatsko primorje — 196, 198, 258, 268. 273, 491
Hrvatsko zagorje — 164, 168, 172, 230, 339
Hrženik — 81
Hudo — 196, 301
Hudovo — 562
Hum — 122, 129
Hum (k. 395) — 510

Hum (k. 426) — 473
Hum (tt. 587) — 281
Hum (tt. 1204) — 111
Humac (k. 434) — 287
Hunka (k. 1229) — 119
Hvar (o.) — 203, 206, 280. 281, 328, 331, 333

Ibar (r.) — 20, 427, 429
Idbar — 105
Idersko (kod Kobarida) — 188
Idrija — 302, 341, 342, 646
Ifsar — 119
Igrane — 331
Ilijina glava (tt. 1124) — 127, 129
Ilino brdo (k. 469) — 333
Ilinci — 416, 418, 420, 536—538
Ilinčica — 241
Ilirska Bistrica — 520, 522—524, 577
Ilok — 398, 402, 406
Ilova (r.) — 553—560, 565
Imljane — 88
Imotski — 66, 92. 94, 204, 205. 476
Imsovci — 555—557
Isjek — 38. 40. 60
Istra — 196, 479, 503, 513. 515
Italija — 178, 183, 184, 186. 196. 202, 265, 282, 301, 303. 321, 322, 327, 357—359, 383. 385, 479, 603, 606, 616
Ivan Brijeg — 338
Ivan-Sedlo — 91, 103, 104, 473
Ivanec — 171
Ivanečka — 170
Ivanić-Grad — 232, 560. 562
Ivanin Dvor — 550
Ivanska — 562
Ivanščica (pl.) — 170, 172
Ivanje — 513
Ivanjska Reka — 565
Izačić (kod Bihaća) — 42
Izići — 516
Izvor — 377

Jablanov vrh (tt. 2203) — 127
Jabuka (kod Prijepolja) — — 260—264
Jabučko Prisoje — 261
Jablanac (kod Senja) — 199, 491, 498. 499
Jnblanica — 100—102, 107—110. 114, 574
Jabučje (tt. 253) — 399
Jabuka (kod Prijepolja) — 449, 445. 446
Jadovnik (pl.) — 255, 257
Jadransko more — 208. 327 334
Jagnjedovac — 590
Jagodnjak — 424, 425. 427
Jahorina (pl.) — 135, 137
Jajinci (kod Beograda) — 372
Jajce — 26, 32, 37, 38. 41. 60—62, 64, 70. 84—86, 88
Jaklići — 34, 94, 106
Jakovo — 375
Jalkovice — 169. 170, 243
Jakuševac — 575
Jama — 298
Jama (k. 148) — 577
Jamarica — 558
Janja (r.) — 85
Janja — 431, 433. 528
Janja Lipa — 553, 558
Janjče — 494
Janjina — 333
Jarankal — 299
Jaruge — 543
Jasenak (kod Ogulina) — 198
Jasenice — 467
Jasenov Vrh — 190
Jasenovac — 553, 591
Jasenovo Polje (kod Nikšića) — 121
Jastrebac (kod Vlasotinaca) — 370
Jastrebarsko — 229. 267
Jastrebinka (tt. 1139) — 470, 471
Jasvina (tt. 953) — 510
Javor (pl.) — 252, 259
Javorak (nikšićki) — 121, 137, 357 .
Javorci — 117

Jaovrik — 109
Javornik (k. 1C43) — 241
Jazak — 396
Jaze — 242
Jazovac — 255
Ječmište — 127
Jelašca — 115
Jelac — 133, 134
Jelenići — 492
Jelenje — 504, 505
Jelisavec — 585
Jelovac — 66
Jelovčev potok — 122
Jelšane — 520, 523
Jeremića ada — 431
Jesenovac — 574
Jezerane (kod Brinja) — 202, 268, 493, 500
Jezero — 26, 42, 61, 271, 487
Ježevik — 548
Josipdol (kod Ogulina) — 157, 197, 209—213, 269, 500
Josipovac — 424, 580, 584
Jošane — 482, 483
Jošanica — 116
Jošanička Banja — 362
Jugobogdanovac — 370
Jugovina — 355
Jukinac — 160, 223
Jukovac — 223
Jurinići — 563
Jurišina metla (k. 1104) — 463
Jurkovac (tt. 367) — 209
Jušići — 523

Kablarovac (šuma, kod Sida) — 534
Kacuber (kod Peći) — 316
Kačevo (kod Prijepolja) — 255—257
Kačja rida (tt. 419) — 196
Kadinjača (pl.) — 21, 22
Kajgana — 556, 558
Kajševac — 407
Kal (na Banjškoj Planoti) — 190, 500, 502
Kal (tt. 456) — 513
Kalifront (Rt) — 499
Kalile — 537
Kalinovac — 589
Kalinovik — 33, 87, 107, 111, 112, 115, 116, 133—135
Kalnik (pl.) — 169, 170, 172, 339
Kaludre — 356
Kaluđerovac — 218
Kamena gora — 261, 262, 264, 293
Kamenica — 567
Kamenica (r.) — 434, 435
Kamenski šušnjar — 164, 165
Kamensko — 577
Kamenjak (k. 838) — 200, 510
Kamik — 323
Kana — 570
Kant Hrib — 502
Kapak (tt. 1203) — 119
Kapela — 198
Kapela (pl.) — 462
Karač — 88
Karamostovići — 103
Karanovac — 245
Karašica (r.) —• 580, 584
Karaula — 119, 222, 494
Karaula (k. 828) — 485
Karulica (kod G. Vakufa) — 106
Karbuni (uvala) — 285
Karići — 567, 569
Karlovac — 49, 78, 79, 81, 85, 86, 161, 174, 208, 209, 215, 227, 228, 267—269, 276, 278, 489, 505, 566, 573, 575—579, 594
Karlobag — 153, 154, 196, 198—200, 209, 481, 491—493, 498, 499
Karlovčić — 375
Kastav — 520, 521, 523
Kašin — 564
Kašanj — 256
Kaštel Stari (kod Splita) — 448
Kaštel Sućurac (kod Splita) — 448
Katabun — 127
Katić — 576
Katin kut (tt. 1552) — 33
Katina (zaseok) — 37
Katinci — 230
Katun Potrh (k. 1706) — 127
Katunsko polje — 131
Kavadarci — 377, 378

Kaznovica (k. 249) — 311, 312, 444
Kekez — 448
Kekić — 457
Kerljen — 227
Keserovac — 271
Kesići — 38
Kicelj — 238
Kičevo — 265
Kihalac — 275
Kijevo — 453, 456
Kikovica — 523
Kisela bara — 400
Kiselica — 94
Kiseljak (kod Sarajeva) — 139, 351
Kiselici — 125
Kistanje (kod Knina) — 468
Klade — 482
Kladanj — 243
Klana — 504, 509, 511, 514, 515, 520, 525
Klanac — 45, 47, 218
Klapavica — 482
Klapotina (k. 622) — 287
Klašnice — 88, 245, 246
Klečevce — 377
Klek — 333
Klekovača (pl.) — 27
Klenak — 28
Klenovac — 218
Klenovača (tt. 483) — 489
Kletište — 419
Klis — 449
Klisine — 399
Klišević — 141
Klobučina (k. 171) — 509, 510
Klokoč — 493
Klokočevac — 555
Klokotnica — 570, 572
Kloštar (kod Virovitice) — — 587, 589
Kloštar-Ivanić — 562
Klještevica — 405
Ključ — 85, 139
Kljun — 511
Kljunac — 128—130
Kneža — 203, 206
Knežak — 518, 522, 524, 525
Kneževa Roka (k. 432) — 502
Kneževi Vinogradi — 424
Kneževići — 458
Knežopolje — 467, 469—471
Knić — 428
Knin — 47, 59, 86, 89, 91, 451, 453—458, 468, 476
Knjaževac — 369
Kobila (k. 1083) — 103, 106
Kobilja glava (tt. 1115) — 28
Kobilja glava — 256
Kobiljak — 528
Kobiljak (k. 414) — 210
Kobačak (k. 102) — 513
Kočane — 378
Kočerin — 469, 476
Kočevje — 186, 189, 190, 194, 195, 294, 466, 502, 521
Kočevski rog — 295
Kokina kuća — 567
Kokoti — 442, 443
Kola — 245, 246, 249
Kolašin — 23, 122, 124, 126, 250, 264, 310, 313, 357, 442—444
Kolići — 209, 210, 212
Kolijevke — 128
Kolovra — 315
Kolubara (r.) — 366
Kolunić — 29
Kom (tt. 1000) — 456
Kom (k. 1247) — 126
Komarno — 314
Komaljići — 89
Komić — 482
Komin — 562, 563
Komiža — 281, 282, 284, 325, 327
Komletnici (kod Vinkovaca) — 402, 405, 406, 408, 411, 412, 414, 416, 417, 437
Komolec (kod Zužemberka) — 502
Kompolje — 147, 150, 151, 500
Kompoljski vrh — 151
Konak — 561
Končanica — 557
Končarev Kraj — 279
Konopnica — 370
Konštare — 334
Konj — 453, 456
Konjarnik — 371
Konjevrate — 450, 452

Konjic — 33, 34. 91, 102, 104, 106, 108, 114, 116, 470
Konjska — 239
Konjske vode (kod Foče) — 133
Konjsko polje — 128
Konjuh (pl.) — 240, 250
Kopaonik (pl.) — 210, 357, 363
Kopica (pl.) — 515
Kopilovi (kod Foče) — 117
Koprivna — 222, 277
Koprivnica — 338, 339, 560, 590, 591
Koprivnik — 466
Koprivnjak —• 348
Korana (r.) — 50, 460, 576
Korča (tt. 1255) — 128
Korčula (o.) — 202, 203, 205——207, 284—286, 328, 330, 331
Kordun — 85, 140, 156, 157, 175, 208, 258, 268, 460, 463
Korduševci — 457
Korenica (sada Titova Korenica) — 45, 47, 53, 86, 178, 271, 273 279, 280, 462, 463, 482, 485, 489
Korija (k. 867) — 48
Kor to — 299
Koritnica — 341, 515
Koritnik (katun) — 131, 132
Koritnjak — 200
Kosanica — 128, 264
Kosinjak — 275, 276
Kosmaj — 467
Kosovo (kod Knina) — 455
Kosovo — 124, 429
Kosovska Mitrovica — 362
Kostajnica — 30, 31, 75, 78, 79, 85, 86, 208, 209, 220, 221
Kostanjevica — 229
Kostelčevo Selo — 496
Kostelj — 507
Koštici — 454
Kost rna — 282, 324
Kostreno — 510
Košare — 483
Košćele (kod Rijeke Crnojevića) — 23
Koševina (tt. 963) — 258, 261
Košur (k. 787, u dolini r. Sutjeske) — 131—133
Košuta — 133
Košutnjak (deo Beograda) — 371
Kotlenik (kosa, kod Kraljeva) — 19
Kotor — 440
Kotor Varoš — 70—73, 88, 89
Kotorsko — 570, 752
Kovačić — 457
Koviljača — 431, 433, 436, 437
Koviljača (k. 868) — 483
Kovren — 120, 264
Kozara (pl.) — 30, 31, 57, 86, 234
Kozarac — 424, 427
Kozarić — 222
Kozarevac — 590
Kozarjev Kal (kod Novog Mesta) — 193
Kozila (kod Sipova) — 26
Kozjak — 436
Kozjan — 491
Kozluk — 436
Kragojevina — 166
Kragujevac — 372, 373, 383, 395, 427, 428
Kraišnici — 436
Kralje — 489
Kraljeva dolina (kod Golubića) — 457
Kraljevac — 564
Kraljeve Vode (sada Partizanske Vode) — 365
Kraljevica — 369, 501, 504, 509
Kraljevo — 18—21, 370, 427, 428
Kranjska Gora (kod Jesenjaca) — 520
Krasica — 200, 510, 511, 514
Krašić — 174, 176
Kravji most (na reci Zrmanji) — 458
Krbavica — 143, 271
Krčevine (k. 268) — 338, 529, 550, 559. 587
Krčino brdo (tt. 844) — 118
Kreča Vas — 564
Kregić: — 278

Krerrina — 253—255, 366
Kreštelovac — 556, 557
Krk (o.) — 198, 507
Krilo (kod Omiša) — 331, 447, 448
Krištofor (Rt) — 499
Krivače — 412, 414
Krivi Put — 498
Krivica (uvala) — 513
Krivodo — 470
Krivošije — 24
Križ — 232, 276, 561, 562
Križevci — 560, 591
Križišće — 504
Krka (r.) — 174, 191, 193, 195, 228, 266, 296, 297, 298, 454—456, 458, 466
Krkač — 562
Krndija (kod Našica) — 168
Krndija (pl.) — 168
Kmeta — 89
Krst (k. 676) — 462
Krst (t. 1184) — 241
Krstac — 333, 340
Krševine — 557
Kruhari — 76
Krupanj — 17, 18
Kruščić — 587
Kruševac — 427
Kruševlje — 431
Kruševo — 259, 314, 356, 357
Kruševo (kod Ljubuškog) — 470
Krute — 486
ICučevo — 369
Kuće (G. i D.,) — 575
Kućišta (k. 455) — 42, 330
Kugler pustara — 543
Kujinjača (k. 648) — 216, 218
Kuk — 143
Kuk (k. 1088) — 510
Kuk (k. 1193) — 481
Kuk (tt. 1552) — 33
Kukljani — 514
Kukujevci — 397
Kukuljani — 515
Kukuljanovo — 200, 511, 514
Kukuljica — 332
Kula (kod Slav. Požege) — 289
Kula — 42, 116, 549
Kula Bulatova — 457
Kula — grad — 436
Kulen-Vakuf — 45, 86, 142, 234
Kumanovo — 317
Kumbat (brdo k. 856) — 34
Kumina (k. 207) — 450
Kunovići (kod SI. Požege) — 167
Kupa (r.) — 79, 189, 190, 266, 267, 576, 577
Kupinovac (rt Stupišće) — **281**
Kupres — 34, 36, 37, 64, 66——70, 84, 204, 237, 244
Krupeš (k. 285) — 456
Kurjačica — 431
Kuršumlija — 362, 363, 368
Kurtovići — 430
Kurtovo Selo — 42
Kusonje — 231
Kut (kod Stona) — 333
Kuteževo — 523
Kuti — 356
Kutina — 335, 553
Kutjevo — 167, 549
Kutjevska reka — 167
Kutnovac — 482
Kuzmin — 397—399, 419
Kuzmanovača — 272
Kuželj — 189
Kvarnerska ostrva — 197
Kukuljanovo — 510
Kukuruzari 221

Labin — 516
Laćarak — 396, 397
Lađevac — 158
Laki (kod Kočana) — 378
Laminae — 561
Landašev salaš — 544
Lanista (k. 1072) — 103, 195
Lanište — 128
Lanka — 584
Lapac (G. i D.,) — 45, 85, 141—143, 146, 209, 215, 270, 480, 481, 483—485, 490
Lapačka korita — 483
Lapovci — 543, 547
Lasinja (kod Karlovca) — 79, **160, 161**
Lastovo — 202, 285, 544
Lašva (r.) — 238

Latinovac — 289
Lašče (kod Zužemberka) — 301, 502
Lašva (r.) — 350, 351, 353
Lazina — 267
Lazukići — 568
Lebane — 362, 368, 369
Ledenice — 438—440, 501
Ledine — 397
Lekino brdo (k. 1115) — 355
Lekovina — 312
Lemaići — 496
Lemnerov slš — 418
Lepenac — 313, 314
Lepoglava (kod Varaždina) — 171, 172
Leskovac (tt. 811) — 482
Leskovac — 362, 369, 370
Leskovača — 431
Lešće — 272, 491, 394, 496. 576
Lešnica — 355, 433
Leštane — 373
Levanjska Varoš — 545
Lever Tara (kod Zabljaka) — 128, 313, 446
Ležimir (kod Rume) — 397, 399
Ležimir (tt. 190) — 399
Lig — 188
Lice (pst.) — 400
Ličani — 456
Lička Jesenica — 86, 151, 493
Lički Novi, — 153, 492
Lički Osik — 86, 152, 154, 155, 215—218, 271, 272, 280, 481, 4.86. 489, 494, 495
Ličko Petrovo Selo — 42——44, 85
Lika, 41, 45, 85, 140, 152, 156, 157, 208, 220, 243, 258, 268, 271, 273, 279, 460, 461, 463, 475, 478, 481, 491, 566, 601, 609
Lika (r.) — 154, 218, 271, 494
Lim (r.) — 87, 120, 124, 251, 255, 257—261, 315, 354—357, 362 364, 365, 429. 445, 446
Limljani — 24
Lipa — 523
Lipari — 486
Lipik (k. 1069) — 342
Lipik — 231, 555
Lipnica — 429, 430
Lipolist — 367
Lipova glavica (tt. 671) — 216, 218, 272, 491
Lipovac — 70, 530, 533—535, 537, 540, 586
Lipovac (k. 210) — 399, 414, 420
Lipovica (tt. 423) — 547
Lipovljani — 558
Lipovo — 357
Lisa stijena (k. 1377) — 128—130
Lisac (k. 1062) — 279
Lisac (tt. 988) — 482
Lisac (pl.) — 128
Lisina — 496
Lisina (k. 1340) — 110, 111
Lisina (k. 626) — 486
Liske (tt. 294) — 401
Lisnik (tt. 367) — 455, 456
Lišćak — 398
Lištica (r.) — 470, 471
Livade — 406, 414
Livade Hađević — 355
Livađani — 555
Livaje — 458
Livek — 188
Liverovići — 358, 380
Livno — 35, 36, 64—67, 84, 87, 89, 91, 92, 237, 243—245, **602**
Livodol (kod Kočevja) — 521
Logorišta (kod G. Lapca) — 141
Lohinja — 567
Lohovska Brda — 141
Lokve — 116, 202, 273, 341, 342, 500, 501, 504, 516, 518
Lokvec — 302
Lomost — 210
Lončari — 470
London — 41
Lonja (r.) —- 562
Lonjica — 563
Lopar (na Rabu) — 198
Lopatnica — 20, 428
Lošinj (o.) — 198, 511, 513
Lotine — 209
Lovački dom — 401

Lovaš (kod Sida) — 414, 418, 436_539
Lovinac — 80, 86, 146, 147
Lovran — 516
Lovreč — 205
Loznica — 391. 428, 429, 431, 433, 436
Ložišće — 285
Luban (tt. 499) — 514
Lubena — 561
Lubnica — 355
Luč — 425
Lučice (uvala) — 329
Lučići — 520
Ludbreg — 591
Lug — 209, 399. 587
Luk — 500
Luka — 38, 40, 141, 370, 560. 561
Lukavac — 337
Lukavice — 568, 569
Lukovača — 471
Lukovo — 560
Lukovo Šugarje — 492
Lukvište — 507
Lumbarda — 203, 205, 206
Lupoglav — 560, 562, 563
Lusa — 450
Lušci Palanka — 139
Lutovske Platije — 310
Luža — 298
Luženi — 567

Ljeska — 125
Lješnica — 125
Lještica — 543
Ljuba — 398, 399, 401, 419
Ljubač (kod Knina) — 456
Ljubić — 21
Ljubija (kod Prijedora) — 74, 234, 235, 344, 345, 347
Ljubiš — 253
Ljubišnja (pl.) — 128, 129. 364
Ljubivolj (k. 705) — 507
Ljubljana — 53, 186, 194, 195, 294, 298, 300, 344, 462, 521, 522
Ljubotinj — 23
Ljubovija — 428
Ljubovo — 45, 47, 272, 486, 489, 493
Ljubuški — 467, 469, 470
Ljuti Dolac — 470
Ljutica (tt. 948) — 483, 485

M. Bolfan — 592
M. Briekova — 586
M. Bukovica — 523
M. Egzercirište — 494
M. Ludine — 561
M. Ljutoša — 141
M. Obarska — 528
M. Obijaj (k. 835) — 144
M. Rijeka — 591
M. Sletnek — 195
M. Vašica — 419, 537
Mačkovac — 103, 106, 108, 498
Mačkovina — 471, 472
Madžarevo — 293
Magalovci — 542
Maglaj (tt. 1704) — 36
Maglaj — 567
Maja — 200, 223
Majdan — 486
Majevica (pl.) — 240, 241, 307, 308
Majkić-Japra — 52, 139
Majur — 79, 220, 221
Makarska — 202, 203. 287, 329, 447
Makedonija — 55, 265, 317, 377, 383, 394, 478
Makljen (pl.) — 95, 106—108, 110
Maksimir — 564
Mala Loka (kod Trebnja) — 191
Mala Plazenica — 36
Mala straža (k. 197) — 286
Malada — 491
Male Kružulje — 355
Maleševci (kod Bos. Grahova) — 40, 60
Mali Barakut — 399
Mali Gradac — 52
Mali Jadovnik — 256, 257
Mali Ljutoš — 141
Mali Prepran (k. 1057) — 313
Mali Stožer — 69
Mali Voz — 333
Mali Zvornik — 434
Malo Kamensko — 485
Malo polje — 491

Malo Sljeme — 223
Malta — 483
Maljani — 568
Mamac (kod D. Lapca) — 480. 483—485, 490
Mamica Brdo — 278
Mandac — 204
Mandina Glava — 484
Manđelos — 397, 298
Manastir Banja — 251, 252. 364
Mandalina — 449. 450
Mandarić — 455, 457
Manđeloški potok — 397, 398
Manestri (kod Crikvenice) — 507
Manjača (pl.) — 60
Maoče — 127
Marci — 482'
Marici — 457
Maribor — 592
Marijanci — 584
Marina Glava (k. 775) — 216. 218, 272, 273, 494
Marinkovići — 117
Marino ostrvo — 545
Marino Selo — 553, 556
Marinovići (k. 196) — 275
Marjanovići (k. 365) — 456
Markov do — 439
Markovac — 337
Markovljevićev salaš — 532
Markuševac — 564
Markušica — 544
Martin-Brod — 481
Marinci — 397—399, 406
Martinići — 310
Martinščica — 200, 510
Masline — 311
Maslinica (na Šolti) — 331
Maslinovik (o.) — 203
Maslovare — 88
Maševo — 500
Mašun — 515
Mataruge — 127
Mataruška Banja — 428
Matasi — 458
Mateševo — 251, 264, 357
Matijevićev salaš (k. 126) — 418
Matijevići — 74
Matora šuma — 399
Mavrović — 576
Mazin — 87, 140—143
Mazoče — 122
Mećine — 473
Medak — 80, 272
Medeno Polje (kod Bos. Petrovca) — 28
Medvednica — 564
Medveđak (tt. 1027) — 505, 506, 578, 588
Medveđe brdo — 253
Med veja — 51©
Međaši — 376, 430, 431, 433
Međeđa — 243
Međugorje — 52
Međugvožde — 125
Međurlć — 559, 561
Međužvale — 264
Megar — 486
Mekinje — 301
Meja-Gaj — 506, 507, 509
Mejnik — 108
Mekinjar — 483
Melnice — 498. 504
Melnice (tt. 518) — 50
Meljak — 120
Metković — 333, 334
Metla (k. 910) — 463
Metlika — 175, 176, 227
Meštrovac (G. i D.,) — 123
Metaljak (kod Cajniča) — 120
Metohija — 124, 429
Metra (k. 721) — 151
Migolska gora — 191
Mihačeva Draga — 516
Mihalići — 160
Mihaljevac — 462. 550
Mihaljević Selo — 209, 269
Mijajiovica (brdo, kod Pljevlja) — 262, 263
Mijakovići — 363
Mikleuš — 586
Mikleuša (kod Ivanić Grada) — 561
Mikleuševci — 407, 408, 414
Mikšića brdo — 351
Mikuljača (k. 645) — 470, 471, 473
Mileševka (r.) — 257
Miletin vrh (k. 1078) — 485
Milići — 457

Milna (na o. Braču) — 203, 329
Miloradovići — 92
Miloševići — 33, 456
Miljakovac — 30
Miljanovac — 486, 487
Miljakovići — 467
Mirkovci — 542
Mirkovec — 544, 563
Mirna (r.) — 299
Mirna Peč — 298, 299
Mirogoj — 564
Mišac (tt. 494) — 510
Misoča — 243
Miščevići — 211, 213
Miškića brdo — 238, 239
Mladenovac — 371, 372
Mlado Nagoričano — 377
Mlaka — 562
Mlešačevo — 301
Mljet (o.) — 202, 203, 206, 326
Miljevica — 122
Miljevina — 118
Mirna — 191
Mješaj — 117
Mlaka — 95
Mlinište — 64
Mlječanica (r.) — 30
Modran — 116
Modri do (k. 1021) — 125
Modriča — 567, 569
Modropac — 359
Mogorić — 81, 485
Mohač — 396
Moharač — 399
Mohovo — 418. 420, 536—538
Mojkovac — 124, 126, 265, 310, 312—314, 357, 443—445
Mojsinje — 428
Mokra gora — 253, 366
Mokro — 121
Mokro polje — 587
Molovin — 419
Molve — 590
Monte d'Oro (k. 158) — 518
Morača (r.) — 313
Morava (r.) — 18—20, 190. 370
Morjan — 400
Morović — 528
Mosko (kod Bileće) — 27
Moslavina —230, 335, 338, 423
Mosor (pl.) — 470
Mostar — 28, 34, 99, 108, 116, 359, 361, 443, 445, 467—473, 457—477
Mostarsko blato — 467, 471
Mosti (G. Sr. i D.,) — 591
Mostište (zaselak) — 261, 263
Mošćanička Draga — 516
Moševki stn. (k. 428) — 333
Mračaj — 103. 106
Mramor — 370
Mratinje — 127, 129—131
Mrčajevci — 428
Mrđelić — 116
Mrežnica (r.) — 163, 577
Mrkalj Klade — 131—133
Mrkonjić-Grad — 37, 41, 61, 89
Mrkopalj (kod Delnica) — 197, 202, 273, 500
Mrsina — 273
Mrvalji — 92
Mrzla Rupa — 503
Mrzle vodice — 200, 501, 504, 505, 509, 510
Mrzlo polje — 50
Munjava — 209—212, 269
Murvice (uvala) — 287
Murine — 356
Murter (na o. Murteru) — 203
Musala (deo predgrađa) — 95
Muslimanska Ljubija — 344, 345
Muslimanski Sepak — 435, 436
Mušaluk — 154, 217, 219

N. Dravski kanal — 586
Nard — 580
Nardska skela — 425, 580, 583
Našice — 167, 233, 292, 335, 542, 580, 583, 585, 586
Našička Breznica — 585
Naukovići — 95
Nebesa (k. 486) — 204
Nebljusi — 45. 141, 481. 482, 485, 486
Nebljuska Gorica — 486
Nedići — 520

Negoslavci — 407, 408, 540
Negotin — 383, 384, 391, 434
Negotino — 378
Neretva (r.) — 82, 85, 87. 89, 98—100. 102, 105, 106, 108——114, 140, 178—180, 471, 601, 603
Nerežišće — 286, 287
Neškovićev slš. — 405
Neštin — 397, 399, 401
Neum — 332
Nevada (kod G. Milanovca) — 20
Nevadić — 122
Nevesinje — 111, 112, 115. 116, 359, 467, 469, 472
Nevesinjsko polje — 116
Neviđane — 332
Nijemci — 410, 411, 416, 518, 536, 537
Nikšić — 28, 121, 124, 126. 310, 3122, 357—359, 361, 443, 440, 491
Nikšička Župa — 358, 380
Niš — 370, 383, 395
Noćajski salaš — 419
Noskovci — 422
Notranjsko — 181, 193, 200,' 293, 301, 341, 501, 521
Nova ada — 430
Nova Gradiška — 164, 174, 527
Nova Kasaba — 434
Nova Rača — 589, 590
Nova Varoš — 252, 255, 257, 259
Novak Bapska — 419, 536
Novačica (r.) — 154, 271
Novi (kod Crikvenice) — 198—200, 271, 498, 500, 501
Novi Bezdan — 425, 426
Novi Brezovac — 587
Novi Grabovac — 553, 555
Novi Jankovci — 406, 537
Novi Marof — 293
Novi Pazar — 362, 429
Novi Sad — 390, 422
Novo Brezovo Polje — 529
Novo Mesto — 174. 175, 186. 190—193, 195, 196. 227, 297——299, 305, 466, 502, 564
Novo Selo — 50, 189, 190, 434
Novoseljani — 590
Novčića — 494
Novska — 164, 555, 558
Nuštar — 407, 537, 538, 544

Njigovi (k. 445) — 509, 510
Njegovuđa (kod Zabljaka) — 313, 322, 366

Obalj — 112, 122
Občice — 502
Občina — 466
Obešnjak (k. 703) — 507
Obilić (k. 237) — 450, 452
Obrovac — 243, 483, 493
Obrenovac — 367, 371, 373
Obreško polje — 182
Ocrkavlje — 134
Očestovo — 453, 457, 458
Odra (r.) — 575
Odvorci — 545, 550
Oglavak — 103
Ogoreli grič (k. 736) — 494
Ograđenica — 123, 130
Ogulin — 50, 79, 85, 157, 161, 163, 174, 189, 198, 200, 209—212, 214, 268—270, 274, 491, 500, 505, 576
Ok'.ć — 229
Oklade — 125
Olovo — 69, 137
Omanovac — 231
Omarska — 347
Omerbegovača — 529
Omiš — 202, 203, 287, 288, 331, 447
Ondić — 48
Opatovac — 537—539
Opčine — 518, 519
Oprisavci — 545, 547
Orahovica — 104
Orebić — 206, 330
Orlac (k. 362) — 511
Orlišće (k. 915) — 107
Orlovača (tt. 496) — 449, 451
Orlovci (kod Banja Luke) — 347
Orlovi krš — 441
Orljane — 487
Orljava (r). — 551
Orlje — 522

Orolik — 402, 405—407, 410——414, 418, 536
Orovac — 590
Orovnik — 471
Osik — 486
Osječenica (tt. 1795) — 26, 27
Osijek — 424, 585
Oskoruša majur — 586
Osliće (k. 1065) — 523
Osoj (k. 852) — 359
Osor — 513
Ostojić (k. 88) — 405, 406, 414, 418
Ostrovica (k. 768) — 492
Ostrovica — 143, 154, 219
Ostrovice (k. 614) — 507
Ostrovo — 407, 544
Ostrožac — 91, 102, 108, 109, 277, 278, 487, 489
Ošlje — 333
Ošlje polje (k. 509) — 498
Oštarije — 157, 161, 163, 197, 209—214, 269, 270, 500, 577
Oštra (tt. 798) — 153
Oštra glavica (k. 543) — 453, 455, 456
Oštra stranka (k. 911) — 483
Oštrelj (tt. 1389) — 26, 27, 64
Oštri grič (tt. 1053) — 279
Oštrikovac (k. 254) — 332—»—335
Oteš (k. 745) — 218, 219
Otlica — 464, 518
Otočac — 149—152, 268, 271, 272, 279, 486, 491. 494, 498, 498, 499, 505
Otok (kod Vinkovaca) — 87, 212, 221, 222, 278, 402, 405, 407, 408, 410, 412—416, 528
Otoka — 486
Otrić — 483, 490
Ovčara pst — 407, 408
Ovčari — 104
Ozalj — 227, 577
Ozren (pl.) — 133, 137, 240
Ozren (tt. 1452) — 242, 250

Pađene — 453, 454, 457, 458, 545
Pag — 491, 492, 499
Pajev do — 467
Pajkovići — 122
Pajtov Han — 241
Paka — 502, 523, 542
Paklenica (r.) — 553, 570
Paklib (uvala) — 499
Paklina (pl.) — 94
Pakovo Selo — 450
Pakoštane — 476
Pakrac — 164, 168, 173, 230, 231, 337, 551
Palače — 543
Palešnik — 558
Palež (tt. 853) — 428
Palisat (kod Ljubuša) — 253, 365
Paloč — 103
Paljike — 95
Paljugi — 2128
Pančevo — 390
Panovača — 399
Panjska šuma — 545
Papari — 485
Papkov Dol — 129
Papratni Do — 121
Papuk (pl.) — 164, 165, 167, 168, 230
Parčić — 147
Parnice — 574
Pašijan — 558
Pašman — 332
Paunci — 116
Pavlovac — 348
Pazarište — 215
Pečuj — 238
Peć — 355
Pećenci — 89
Pećigrad — 158, 222
Pekas — 450, 451
Pelješac (poluostrvo) — 202, 205, 328, 330, 333, 334
Pelješački kanal —- 331
Pepeljuga — 405
Perjasica Gornja — 49, 576
Perković — 202
Permani — 523
Perun (k. 485) — 447
Perunika (k. 528) — 435, 436
Perušić — 152, 209, 215, 216, 218, 272, 279, 486, 489, 491, 493
Perušić (k. 765, kod Babinog Potoka) — 279

Peselje — 255
Pešca (kod Ivangrada) — 315, 355, 356, 380
Peškovec — 563
Peternec — 590, 591
Petlovac — 590
Petrijevci — 424, 584
Petrinja — 78, 86, 159, 163, 221, 223, 225, 226, 275, 276
Petrovac — 369, 425
Petrovaradin — 390
Petrovci — 407, 408, 537
Petrovgrad (sada Zrenjanin, ranije V. Bečkerek) — 382. 383, 384, 390, 392
Petrovčić — 375
Petrovo Polje (Novo Selo) — 430—432
Pidriš — 102, 103, 106, 108
Piperi — 307, 310
Piplica — 147
Pirlitor — 264
Pirot — 370, 383
Pisana Jela — 126
Piskavice (kod Banja Luke) — 235
Pišće — 127
Piškorevci — 233
Piškura pst. — 424
Pitomaca — 589
Piva (r.) — 124, 127, 129, 130, 136, 180
Pivka (pl.) — 515
Pivnica — 290
Pivske planine — 131
Pjelovci — 125, 128
Plana — 27
Plana (k. 211) — 550
Planica — 287
Planina (kod Cerkna) — 464
Planinica — 32
Plantaža — 494, 496
Planjava — 500
Plaše — 504—506, 507
Plaški — 79, 85, 86, 197
Platak (k. 111) — 510
Plav — 23, 354, 356
Plavno (k. 307) — 221, 222
Plavno — 89, 91, 424
Plešiće (k. 785) — 504
Plešivica (tt. 770, kod Grosuplja) — 523
Pleteno — 500
Pleterje (manastir, kod Vrbopolja) — 175
Pleternica — 337, 542, 543, 548—550
Pliš (tt. 932) — 504
Plitvička jezera — 279
Plitvički Leskovac (kod Titove Korenice) — 463
Pliješ (tt. 1605) — 50, 133
Pliško polje — 281
Pliva (r.) — 38, 61
Ploče — 80, 147
Ploščica — 559
Plužine — 116, 127
Plješevica (pl.) — 228, 485
Pljevija — 25, 119, 120, 124, 250, 251, 259—261, 263, 264, 312, 363, 445—447
Pobijenik — 446
Pobratine — 104
Počivalnik — 187
Podbišće — 313
Podbor — 337
Podoci — 331
Podbrdo — 303, 341, 334, 464
Podbrđani — 30
Podbrđe — 72
Podcrkavlje — 547
Podčudnić — 516
Pode — 439
Podgora — 476
Podgorač — 585
Podgorica (sada Titograd) — 24, 124, 126, 310, 311, 313, 442—444
Podgrad — 502, 523
Podgradina — 123
Podgrađe — 117, 537
Podgrmeč — 29, 30, 52
Podhumlje na Visu — 282, 284, 322, 225, 326
Podić — 499
Podlapac — 243, 280, 481
Podorašac — 104
Podovi — 107, 216, 492
Podravina — 230, 335, 338, 581, 585, 592
Podravska Slatina — 291, 292, 337, 422, 586, 588
Podravski Novi Grad — 577, 591

Podrut — 293
Podselje — 281
Podspilje — 281
Podstenice — 502
Podstražje — 281
Podtočila — 89
Podum — 151
Podveljun — 213
Podvinje — 547
Pogana gavica (k. 1212) — 36, 68
Pogančec — 562
Pogledić — 224, 225
Pogleđevo — 30, 31
Poharino brdo (k. 506) — 30
Poklek (kod Štojdraga) — 228
Pokoj — 41, 486, 487
Pokupsko — 156
Polešnik — 556
Polimlje — 356
Polivalo — 323
Poloj (kod Slunja) — 49, 163
Polom (k. 221) — 173
Polonje — 564
Polovinići — 219
Polja (G. i D., kod Mojkovca) — 265, 310
Poljana — 186, 194, 223, 399, 556, 561
Poljanak — 279, 493
Poljančani — 591
Polje — 436
Poljice — 137, 439, 577
Pometnik — 473
Pomol — 104
Ponikvarski vrh (k. 845) — 505
Ponor — 177
Popelj (tt. 193) — 450
Popov Do — 128, 129
Popovac — 463
Popovača — 335, 561
Popovi — 431, 433
Popovića vrh (K. 733) — 485
Poreč — 289, 290
Porozina (na o. Cresu) — 198
Posavina — 240
Posavski Podgajci — 532
Pospilje — 282
Postira (na Braču) — 203
Postirna — 206
Postojna — 187
Postrana — 203
Postrenje — 92
Posušje — 91, 92, 94, 99
Pothum — 109, 514
Potkonje — 456
Potnjani — 233
Potočani — 291
Potočari — 529, 530
Potok — 270, 577
Potpeć — 363
Poturice — 572
Požarevac — 369
Požega (Užička) — 365
Požeška kotlina — 164, 168
Prača (r.) — 137
Pračevac — 355
Prapratna — 206
Prečec — 562
Predmeja — 301, 342, 518
Pregeše — 455
Preko — 332
Prekopa — 160, 275
Prekopakra — 231
Prekrižje — 229, 564
Preljin — 429
Prema — 524
Premćani — 127
Prenj (pl.) — 105, 109, 110
Prepreče — 296
Presjeka (kod Nikšića) — 357, 358
Prespa — 466, 590
Prevale — 128
Prevenda — 166
Previja (k. 1341) — 131
Prevjes —• 458
Prezid — 510, 522
Pr.bić — 229
Priboj na Limu — 251, 252, 2'54, 364, 446, 477
Priboj (k. 1837) — 127
Prigradice — 203, 206
Prijeboj (kod Titove Koreni-ce) — 279, 462, 482, 485
Prijedor — 28—30, 41, 57, 74, 75, 86, 234, 235, 246, 309, 344, 345, 347, 353
Prijedražje — 117
Prijepolje — 253, 255, 257--—261, 314, 354, 363, 429, 443, 445, 446

Prijevorac — 116
Prilep — 377, 378
Prilesje — 561
Prilike (kod Livna) — 84, 91
Primorsko Vrpolje — 452
Primošten (kod Šibenika) — 203
Prislonica — 429
Pritoka — 486
Privlaka — 407, 412, 415, 537
Prizba (uvala) — 285
Prizna — 499
Prkosi — 234
Prnjavor — 78, 139, 349, 400, 567, 568
Progon — 399
Prokike — 498
Prokuplje 355, 362
Prolog — 243
Proščenice (k. 1004) — 439
Proščenje — 126
Prozor — 34, 86—89, 91, 94——99, 102, 104—109, 113,. 114, 204
Prozorina (tt. 648) — 496
Prudi — 61
Prugovac — 589
Prvić — 203
Pružići — 241
Ptuj — 592
Puharska — 345
Puharski potok (kod Prijedora) — 345
Puhovac (tt. 1074) — 242
Pukiš — 529
Pula — 196
Punitovački Josipovac — 233
Pupavac — 143
Pupnat — 330
Purevine (kod Lešnice) — 433
Puš'na — 117, 118
Puškari — 277
Puškarić Selo — 198, 200

Rab (o.) — 189, 489, 499, 510, 511
Račinovci — 533
Račište — 205, 206
Radelj (r.) — 435, 436
Radetina reka — 222
Radića brdo — 238, 239
Radino brdo (k. 175) — 281
Radomirovac — 345
Raduč — 80, 146
Radeče — 190, 191
Radež — 333, 334
Radoč — 467
Radojčin grob — 253
Radojinja — 364
Radojišće — 562
Radotić (tt. 238) — 588, 589
Radovište — 378
Rađevac — 401
Railići — 88
Rajkovača — 412
Rakek — 187
Rakić — 47
Rakita — 314, 315, 357
Rakitno — 100
Rakovec — 562
Rakovnik — 176
Rama (kod Prozora) — 87, 91, 102, 108—110
Rama (r.) — 87, 98, 105, 180
Ramljane (kod Vrhovina) — 279, 489, 491, 496
Rana jabuka (k. 134) — 418, 536, 537
Rapajići — 149, 150, 498
Rapajin Do — 150
Rapajin Klanac •— 149, 151
Raskršće — 119
Rasondića vis (k. 957) — 485
Rastići — 489
Rastik (tt. 247) — 550
Ratova — 534
Rašenica — 556
Raška — 429
Raštani 473
Raštelica — 33
Ratkovica •— 550
Ratkovići — 472
Ravna Dubrava —- 370
Ravna Gora — 50
Ravna Rijeka (kod Bijelog Polja) — 121
Ravne — 128, 188, 361
Ravni gaj (k. 426) — 449, 451
Ravni Laz — 311
Ravni vrh (tt. 748) — 216, 494
Ravno — 94, 132, 333
Ravnje — 419

Razbojna — 362
Razborje — 191
Razomir — 506
Razvaline grada (k. 255) — 576
Razvršje — 131
Razvršje (k. 1250) — 313, 314
Ražnjić (rt) — 205, 331
Rebar (k. 205) — 509
Reber (K. 205) — 510
Rebić — 48
Rečica — 561
Rečina (r.) — 481, 504, 511, 514—516, 520, 521
Relić — 229
Remete — 564
Renovac — 414
Repište — 133
Repnjak — 425, 580
Repovica — 104
Resnik — 565
Rešetnica — 242
Rezovac — 338
Rezovačke Krčevine — 587
Ribarici (kod Ogulina) — 210, 212
Ribarevina (s. Kisilići) — 125
Ribarevina (ušće Ravne reke) — 121
Ribari — 116
Ribić — 487
Ribnica — 184, 294, 502, 521
Ribnik — 483, 492, 493
Ribn'čka glavica (k. 355) — 487
Ribnička Gmajna — 294
Ribnjak (kod Ludbrega) — 548
Ričavina — 543
Rigelj — 502
Rihenberg (sada Branik, kod Ajdovščine) — 301
Rijava Gorica — 521
Rijeka — 196, 200, 208, 503, 504, 509—511, 515, 516, 520—522, 525, 572
Rijeka (s.) — 117, 572
Rijeka Crnojevića — 23, 441, 442
Ripač — 481, 486
Ripač šuma — 413
Ripci — 94, 106
Risan — 438—440
Ritovo (k. 108) — 400
Ritopek — 371
Ročišta — 203
Rog — 194, 295, 298
Rogač — 286
Rogačica — 429
Rogačka vala — 286
Rogatica — 27
Rokovci — 537, 544
Romanija (pl.) — 241, 242, 611
Roviška — 224
Rozalnica — 227
Rožaj — 316
Ruda glava (tt. 1596) — 111
Rudina (k. 1163) — 125
Rudina — 128, 333, 334
Rudnik — 344
Rudo — 252
Rudolfovac — 585
Rude (k. 1080) — 364
Rujevo brdo — 378
Rujince — 271
Rujište — 116, 356
Rukavac (uvala na Visu) — 281, 282, 285
Ruma — 376, 397
Rumboci — 94, 106
Runjava Glavica — 121
Rupa — 520, 523
Rupavice — 238
Rusca (kod Kumanova) — 317
Rust — 40
Ruščica — 547
Ruševica (kod Cetingrada) — 493
Ruševo — 542
Rute (kod Cerknice) — 301
Ružinsko brdo — 19, 20

Stablaka (tt. 458) — 210
Saborski — 79, 80
Sadikovac — 492
Sagonjevo (kod Kuršumlije) — 363
Salopek Selo (kod Ogulina) — 157, 212
Samarići (k. 202) — 568, 570
Samobor — 177, 228, 390, 577
Samograd (uvala) — 206

Samurovića ada — 528
Sana (r.) — 28, 31, 59, 74, 76, 234, 235, 344, 345
Sandić — 529
Sandžak — 23, 115, 120, 123, 124, 250, 252, 258, 310, 354, 363, 443, 445, 477. 478
Sanski Most — 74, 76, 78, 84—86, 139, 235, 238, 349
Sapna — 243
Sapna (r.) — 243
Sarajevčev stan — 535
Sarajevo — 28, 33, 137, 241, 242, 443, 445, 447, 467, 476, 477, 482, 567, 573
Sarajević — 107
Sarvaš — 580
Sasina — 76
Sava (r.) — 190, 191, 208, 232, 247, 266, 327, 328, 334, 373, 375, 398—400, 410, 419, 433, 460, 527, 529—533, 545, 566, 572, 753, 575, 594
Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika — 376, 407, 622
Savin lakat (k. 1194) — 263, 445
Savski Do — 542
Seferovići — 107
Seline — 469, 548
Selište — 128, 222—224
Seljan (k. 595) — 294
Seljane (kod Prijepolja) — 445
Seljašnica — 260—263, 445
Sendići — 529
Senj — 151, 199, 268, 271, 491, 498, 507
Senjska vala — 286
Sestranec — 171
Sesvete — 560, 564, 565
Severin — 589, 590
Sevnica — 190, 191
Sežana — 518
Sibinj — 247, 289, 547, 548, 550
S bije — 426
Sigeci — 558
Simatovića brdo — 28
Simići — 244
Simovče (k. 1346) — 316
Sinkerek — 399
Sinobad — 457
Sinj — 137, 204, 243, 447—449, 452
Sinjajevina (pl.) — 126, 127, 313, 357
Sipić — 38
Slrač — 19, 20, 168
Sirovac — 126
Sisak — 159, 160, 220, 221
Sitnica — 37, 60, 61, 137
Sjekirica (pl. kod Andrijevice) — 356
Sjenica — 255, 259, 260, 429
Skadar — 443
Skakavac — 78, 79, 576
Skalnica — 520, 521, 523
Skaroni — 515, 516, 520
Skela — 62, 375
Skočaj (M. i V., kod Bihaća) — 41, 486, 487
Skočić — 436
Skoplje — 377, 383, 395
Skradnik — 209, 500
Slano — 334
Slatina (kod Savnika) — 122, 123, 126, 264, 277
Slatinski Drenovac — 586
Slatnik (M. i V., kod Novog Mesta) — 195
Slavonija — 50, 164, 173, 230, 288, 335, 339, 553
Slav. Kovačica — 558
Slavonska Požega — 165, 167, 335, 543, 550, 551
Slavonski Brod — 246, 289, 467, 527, 543, 545, 547, 548, 550, 589
Slijepac Most (kod Bijelog Polja) — 125, 126, 313, 314
Slivno — 449
Slivovo — 265, 333
Sločno brdo — 334
Slovenija — 55, 174, 183, 184, 189, 196, 228, 293, 303, 304, 340, 392, 463
Slovenačka Bistrica — 592
Slovenačko primorje — 479, 501
Slunj — 43, 49, 50, 85, 157—159, 381, 461, 489, 493, 594
Služn:.ca (r.) — 50

Smederevo — 371, 373, 374
Smilevac — 378
Smiljan — 154
Smiljanići — 253
Smiljanska kosa — 154, 155
Smiljanski Zakos — 365
Smiljansko polje — 154
Smiljevica — 355
Smokrić — 80
Smokvica — 285
Smokvič — 147
Smrika — 504, 509
Smuk — 295, 298
Snežnik (tt. 1796) — 504. 514. 515, 521
Soboli — 516
Soča (r.) — 344
Sofija — 393
Sokići — 530
Sokolac — 125, 126, 242
Sokolovac — 553
Sokolovića (k. 1073) — 125
Solakova Kula — 91
Solin — 448
Soline — 333
Soljak — 545
Soljani — 530, 534, 535
Sombor — 376
Somišlje (k. 447) — 41—43, 45, 487
Smrika — 504
Sorića krš (k. 1290) — 125
Sošice (kod Metlike) — 176
Sot — 419
Sotin — 402, 406, 408, 410, 411, 413, 536
Sovra — 203, 206
Sozina — 24
Spačva — 412
Spahić — 42, 489
Spahijske Njive — 405, 418
Sparagovići (kod Stona) — — 330, 333
Spilica (luka) — 329
Split — 202—204, 208, 287, 288, 322, 335, 447—449
Sprača (r.) — 240, 241, 308. 567, 568, 570
Spuška Glavica — 312, 444
Spuž (kod Danilovgrada) — 310—312, 444
Srb — 86
Srbija — 17, 258, 259, 354, 355, 361—363, 366, 371, 383 384, 392, 396, 595
Srbljane — 42
Srdari — 492
Sredanci — 547
Sredanj — 568
Srednja glava (tt. 675) — 273
Srednje polje — 589
Srednji Potez — 536, 537
Sređani — 570
Srem — 376, 377, 382, 385, 393, 396, 413, 417, 419, 420, 433, 436, 527, 528, 536, 594
Sremska Mitrovica — 376, 377, 383, 396, 397, 400, 402, 414, 519, 534
Sinjina — 447
Srnica — 567
Srnjak — 187
St. Bingula — 399, 400
St. Jankovci — 407
St. Mirkovci — 233
St. Trg — 189
Stabarnica — 209, 212
Staglince — 591
Stambulčić (kod Sarajeva) — 137
Stanišić brdo — 270
Stanojevo brdo — 355, 356
Stara Pazova — 375
Stara Plošćica — 558
Stara Zaga — 298
Starad — 523
Stari Brod — 366
Stari Gradac — 587
Stari Paljani — 590
Stari Slatnik (Kod Slav. Broda) — 289. 550
Starigrad — 328
Staro Selo (kod Topuskog) — 156, 173, 418, 580
Stative (G. i D., kod Karlovca) — 577
Stavnja (r.) — 241
Stenjevec (kod Zagreba) — 565
Stepanci — 377
Stepanovićev salaš — 583
Stepan — 28
Stepojevci — 367
Stična — 191, 301

Stijena — 311
Stijepović — 439
Stjepan polje — 570
Stiljanovićevo — 424
Stobreč — 447
Stojana (Rt) — 499
Stojanovci — 397
Stojdraga — 227, 228
Stolac — 359
Stomorska — 331
Ston (kod Dubrovnika) — 330, 332—334
Stožište — 89
Strahinščica (pl.) — 172
Stranska Vas — 191
Strašinei — 528, 534
Stražanac — 555
Striževac — 557
Stražica (k. 121) — 103, 330, 525
Stražica (k. 711) — 522, 524
Striživojna — 545, 547
Strmac — 343, 516
Strmica — 89, 91
Strmoglavice — 397
Strožanac — 447
Struga — 317, 377, 502, 573
Stružnica — 189, 190
Studena — 511, 514
Studenci — 272
Stupa (Rt) — 203, 206
Stupišće (rt) — 281
Stupnik — 289. 548
Stupovi — 117
Subocki Grad — 553
Subotica — 390
Sućuraj — 203, 331
Suha — 132
Suha bara — 529
Suhaja — 561
Suhi (tt. 548) — 510
Suho Polje — 127
Suhomlaka — 586
Suhopolje — 528, 587
Suknovac — 453, 455, 550
Suleševica (k. 1106) — 140, 142
Sulkovac — 550
Sumartin (na Braču) — 203. 286, 287, 329
Sunger — 501
Sungerski lug — 501, 505
Sunja — 86, 160, 220, 221, 489
Supetar — 286, 287, 329
Surdulica — 370
Susek — 399
Susješna — 116, 122
Sušak — 198, 200, 201, 510, 511, 514
Sušak (šuma) — 562
Sušanj — 199
Sutivan (na Braču) — 203
Sutjeska — 96, 124, 129, 131—133, 135, 136, 140, 178—180, 250
Sutorman — 24
Sv. Ahacij (tt. 799) — 522
Sv. Ana — 580. 581, 582
Sv. Anton (k. 665) — 80
Sv. Dimitrije — 451. 452
Sv. Duh (k. 177) — 559
Sv. Đurađ (k. 205) — 587
Sv. Fančišek (tt. 558) — 294
Sv. Gospa — 450
Sv. Helena — 563, 564
Sv. Ivan Zelina — 562, 564
Sv. Ivan Zabno — 561, 591
Sv. Jakob (tt. 186) — 559
Sv. Jana (crkva) — 81, 221
SI. Jelena — 498
Sv. Juraj — 498, 507
Sv. Jure — 450
Sv. Jurij (k. 366) — 299, 300
Sv. Katarina (tt. 421, kod Oštarija) — 211, 212, 270
Sv. Križ (kod Zeleznika) — 338, 465, 467
Sv. Kuzman — 198
Sv. Liberan (k. 324) — 333
Sv. Lucija — 510
Sv. Mara — 452
Sv. Marko — 496
Sv. Matej — 515, 520
Sv. Mihovil — 332
Sv. Nedelja — 516
Sv. Nikola — 329. 330, 453, 455
Sv. Petar — 163, 198. 209, 502, 513. 591
Sv. Rok (k. 102) — 518
Sv. Rok (crkva) — 187, 296, 329

Sv. Rok (k. 16, kod Ogulina) — 146, 212
Sv. Toma (k. 406, kod Sumartina) — 286—288, 329. 330
Sv. Trojstvo — 587
Sveno (šuma) — 535
Sviba (tt. 614) — 504, 509. 510
Svički vrh — 151
Svilaj — 547
Svilaja — 243
Svinjarevci — 540
Svinjkalo — 456
Svodno — 575
Svojić — 576
Svrijig — 369

Šabac — 366, 367, 371, 561
Šabac (šuma) — 561
Šafradini — 350, 351
Sahovići (sada Tomaševo, kod Bijelog Polja) — 120. 125, 126, 313, 314
Šakić brdo — 75
Salka Vas (kod Kočevnja) — 466, 521
Šamani — 435
Šanac — 158, 253
Sapjane — 520, 523
Šargan — 254, 255
Sarengrad — 419, 420
Šašačka bosa —• 253
Šatorovići — 529
Šavnik — 121, 122, 127, 357. 358, 446
Sćit — 34, 94, 97, 99, 106
Šeganovac — 280
Sekovići — 137
Selular — 356
Sembije — 524, 525
Sempeter — 193
Šepak — 431, 433
Šestaci (k. 970) — 103
Šestanj — 275
Šestine — 564
Seve (zaseok) — 89
Šibenik — 202. 203, 208, 449—453, 476, 477
Šibovi (tt. 383) — 247
Šid — 400, 405, 406, 411, 412, 414, 419, 420
Šidin potok — 399
Š dski Banovci — 414, 540
Šimići — 244
Šiljevica — 131
Šipovo (kod Jajca) — 26
Širine — 427
Široka Kula — 45, 152, 153, 218, 219, 271, 272, 280, 495
Široke Njive — 412, 414, 417
Široki Brijeg (sada Lištica, kod Mostara) — 467, 469—471
Široki dol (kod Berova) — 378
Škalić (kod Brinja) — 202. 273
Škare — 151
Škarići — 453
Škofja Loka — 344, 464, 465
Škofljica (kod Ljubljane) — — 195, 522
Škorića brdo — 141
Škrjanče (tt. 229) — 195
Škrljevo — 511, 514
Sljeme — 564
Šljepašnica — 125
Smarje — 195
Šolta (o.) — 203, 280, 284, 286. 328, 331
Sor — 429, 430, 436
Šorića krš (k. 1290) — 125
Španjolska greda — 584
Špehari — 268, 276
Špilja — 574
Špionica — 567
St. Janž — 190
St. Peter — 187
St. Rupert — 175, 191
St. Vid (kod Stične) — 191, 466
Štajer — 189
Štajnerov slš — 400
Štakorovec — 562. 563
Stampetov most — 300
Štefanje — 561
Štip — 378
Štirni Do — 121
Štrpci (kod Priboja) — 477
Šugina ledina —• 397
Šujica (kod Livna) — 70, 244
Šuljam — 397
Šumadija — 363

Šumanovci — 290
Šumnato brdo (k. 1092) — 365
Šupljaja — 454
Šušnjari — 164, 165
Svajgerov stan — 534

Tabačka kosa (k. 1231) — 254
Tabakova kosa — 587
Tamara (k. 925) — 110, 111
Tara (pl.) — 366
Tara (r.) — 87, 120, 124, 126, 128, 129, 136, 180, 264, 265, 315. 316, 357, 363, 446
Tarčin — 33, 104
Taraš (k. 280) — 310, 312
Tavani — 141, 559
Telarovičev salaš — 536, 538
Telek (tt. 200) — 419, 537
Temenica (r.) — 191
Tepca — 120
Tepšanovac (k. 852) — 47
Teslić — 73, 86, 88, 602
Tešanj — 73, 346
Tešnjak (kosa) — 226
Tihomišlje — 108
Tisa (r.) — 376
Tivat — 440
Tjentište — 132
Tkalec (G. i D.,) — 560
Točak (k. 887) — 166
Točila (tt. 359) — 509, 511
Tolić (Krbavsko polje) — 147, 273
Tomašica — 553, 556—558
Tolmin — 341, 344, 520
Tomaš — 590
Tomislav Grad — vidi Duvno
Tompojevci — 537
Topčane — 523
Topčider (deo Beograda) — 372
Topla Reber (G. i D.,) — 295, 298, 502
Toplica — 124, 174, 363, 368
Toplo prisoje (k. 1286) — 121
Topola — 333, 372, 398
Topolova glava (k. 1034) — 355, 356
Topolje (Novo i Staro) — 453, 455, 456, 545, 547
Topusko — 49, 78, 156, 158, 275
Toranj — 557
Torine — 499, 585
Torište (k. 1541) — 355
Tornjaci (k. 88) — 424, 580
Tornik (tt. 1496) — 364
Tounj — 161, 270, 500, 576
Tovar (k. 125) — 513
Tovar (tvrđava na Lošinju) — 198
Tovarič (k. 97) — 513
Tovarnik — 405, 414, 418—420, 536—540
Trakošćan (kod Lepoglave) — 172
Trapisti (kod Banja Luke) — 88, 245, 246, 347
Travnik — 38, 62. 86, 89, 237—239, 2512, 350, 351, 353
Trbuk — 567—569
Trbušće — 117
Trebava (predeo, kod Doboja) — 240
Trebča Vas — 295
Trebičina — 133
Trebinje — 28, 310. 359—361
Trebješ (k. 186) — 310—312
Trebnje — 185, 186, 191, 227, 297—299, 322, 466
Trebuša — 465
Trebestin V. (k. 610) — 509
Trepča — 356, 518, 522
Treskavica — 33
Trešnja pst. — 408
Trešnjak (tt. 103) — 407, 408
Trešnjevik — 264, 356, 357
Tribalj — 506
Trilj — 204, 205
Trivići — 454
Trlice — 103
Trnovac — 143, 279, 180
Trnovica — 436
Trnovitica — 558
Trnovo — 116, 342, 518, 522
Trnovo (kod Sarajeva) — 477
Trnovo (kod Gorice) — 465
Trnovski Gozd — 503
Trnjani — 548

Trogir — 202, 448
Trojance — 425
Trošanj — 117
Trošnjići — 117
Trovrh (k. 1386) — 128
Trpanj — 330
Trst — 196, 300, 478, 503, 511, 514—516, 518—522, 525, 566
Trstenik — 191, 333, 427, 510
Trstenik (tt. 1243) — 504
Trsteno (rt) — 203, 206
Trščanik (tt. 120) — 414
Tržišće — 299, 300
Trška gora (kod Novog Mesta) — 305
Tuhor (k. 747) — 359
Tuk (kod Slunja) — 158
Turanj (kod Karlovca) — 79, 332, 577
Turbe — 61, 237, 239
Turčinovići — 470
Turici — 351
Turija — 485, 486
Turija (tt. 1850) — 355, 356
Turjak (kod Berana) — 316
Turjak — 53, 186, 255, 355
Turjanski (kod Vrhovina) — 143, 463
Turkovići — 361
Turnić — 551
Turski grad — 166
Tustovo — 125, 314
Tušilović (kod Karlovca) — 49
Tuzla — 237, 240, 241, 307, 308, 433—435
Tužević — 201

Ub — 367
Ublina (tt. 246) — 331
Učevac (k. 374) — 509, 510
Udbina — 48, 81, 85, 86, 140, 147, 482, 485
Ugar (r.) — 64
Ugljen — 332
Ugljevik — 431
Ulcinj — 440
Ulog — 111, 112
Uloševina — 314
Uljanik — 556, 557
Um (k. 795) — 151
Umac — 139, 434
Umka — 375
Umljane — 88
Una (r.) — 28, 30, 31, 40, 42, 43, 59, 74, 86, 87, 141, 142, 208, 222, 234, 344, 460, 478, 481, 487, 489, 572—575, 579, 594
Uništa — 122, 123
Unka — 397
Ur (tt. 1091) — 153, 199
Uroševac — 429
Uršna Sela (kod Novog Mesta) — 195
Ustikolina — 116, 118
Ustiprača — 137
Uvac (r.) — 252, 364
Uzelci — 492
Uzlup — 1212, 123, 128, 129
Uzorići — 470
Užice (sada Titovo Užice) — 21, 23, 27, 252, 255, 365
Užljebić (k. 532) — 485—487

V. Basača (tt. 1091) — 153
V. Brezik — 586
V. Bukovica — 522
V. Gorica — 57
V. Lipje (kod žužemberka) — 295, 296
V. Lončar (tt. 722) — 151
V. Mlinska — 562
V. Pumpa — 584
V. Strug (r.) — 553
V. Tič — 506
V. vrh (k. 91) — 498
V. Vukonje — 553
Vagan — 142, 147
Vaganj — 206, 243, 397
Vagovina — 561, 562
Vakuf — 127, 307
Valetić — 562
Valpča Vas — 298
Valpovo — 425, 580
Valpovačka gorica — 584
Valjevo — 17, 327, 366, 367, 381. 383, 391, 392, 395, 432, 436
Vanjičke Njive — 444
Vaprinova luka — 331
Varaždin — 169, 170, 293, 561, 562, 580, 591

Varaždinske Toplice — 170, 591
Varda — 469, 470
Vareš — 241, 434
Varićak (k. 860) — 462
Vasina kosa — 471
Vašica — 411
Vatin slš. — 414
Vedropolje — 220
Vela Luka — 206, 285
Velagići — 85
Velebit — 494
Veles (sada Titov Veles) — — 377, 393
Veli Drvenik — 331
Veli stog (Duga) — 357
Velika — 356
Velika Barna — 556, 557
Velika glava (k. 354) — 281
Velika glava (k. 686) — 199
Velika glava (tt. 544) — 449
Velika greda (k. 983) — 463
Velika Kladuša — 49, 157—159
Velika Kratina (k. 194) — 399
Velika Krivaja — 230
Velika orlovača (brdo) — 35
Velika Pisanica — 590
Velike njive (kod Tuzle) — 307
Veliki Jadovnik — 85
Veliki Kablići — 65
Veliki krš (pl.) — 370
Veliki Radnici — 376, 377. 396, 397
Veliki Vračar — 371
Veliki vrh (k. 131) — 281
Veliko Brdo — 154
Veliko Bukovje — 561
Veliko Jezero — 33
Veliko Lašće — 194, 305
Veliškovci — 584
Velja Međa — 361
Velje brdo — 24
Veljun — 210
Veljuv (k. 462) — 47
Verd — 300
Verdun — 502
Vesela Gora — 191
Veternica (tt. 368) (kod Josipdola) — 210, 511
Vetovo — 549
Videž — 133
Viduševac (kod Gline) — 224
Vijenac (k. 111) — 241
Velenica (brdo) — 237—239
Vilić brdo — 30
Vilića gumno (kod G. Vakufa) — 106, 107
Viljevo — 585
Vinica — 487
Vinica (tt. 321) — 577
Vinicka — 315
Vinkovački Banovci — 414, 416
Vinkov Vrh — 502
Vinkovci — 407, 408, 411, 412, 416, 527, 528, 536, 544
Vino polje — 284
Vinogradci — 584
Vipava (r.) — 344
Vipavska dolina — 301, 518
Virje — 590
Virovitica — 168, 230, 292, 338, 421, 580, 587—591
Vis (o.) — 202, 203, 205, 206, 208, 280—282, 284, 285, 318, 321—329, 331, 332, 333, 361, 380, 383—385, 614, 616
Vis (k. 1279) — 241
Vis (k. 1371) — 133
Visočica (k. 780) — 147
Visočica (tt. 153) — 310
Visoka — 204
Visuć — 48
Višegrad — 137, 252, 366, 447
Viška luka — 286
Viškovci — 542, 543
Višnja Gora — 521
Višnjica — 129
Vitanovac — 428
Vitez — 237, 350
Vitina — 469
Vitlovska kosa — 31
Vitoševo — 509—511
Vivodina — 176
Vizić — 397
Vjenčani — 139
Vjernovići — 122, 123
Vješala — 74, 75
Vjetarnik (k. 1473) — 355
Vjeternik (k. 321) — 333
Vladičin Han — 370
Vlajinja — 359

Vlaka — 261, 263, 446
Vlasenica — 243, 434
Vlastotince — 370
Vlaški vrh — 149, 151
Voćin — 165, 586
Voćinska reka — 586, 587
Vodena gradina — 359
Vodenice — 229
Vogrići — 188
Vojnić — 53, 204
Vojsko — 503
Vojskovo (k. 386) — 509, 510
Vojvodina — 383, 387, 392, 595
Volar — 345
Voleji hrib (k. 757) — 522
Voluja (kod Kučeva) — 369
Volujak (pl.) — 33, 281
Voštani — 471
Vožino brdo — 398
Vračevica — 28
Vrančić — 451, 452
Vranićke Njive — 312
Vranik — 80, 147
Vranograč — 158
Vranovac — 289
Vranovača — 462
Vranovci — 547
Vranovica — 348
Vranja glava (k. 1762) — 355
Vranjak (k. 320) — 498
Vranje — 362, 370
Vranješevac — 422, 423
Vratnik (tt. 778) — 498
Vratnička (Rt) — 203, 206
Vrba — 364, 428
Vrba Donja — 548
Vrba Gornja — 548
Vrbak — 583
Vrbanci — 267
Vrbanja — 88. 246, 528, 533. 534
Vrbanja (r.) — 72
Vrbas (r.) — 38, 59, 89, 103, 237, 247, 246, 344. 347 , 567. 572, 573
Vrbica — 62
Vrbljani — 104
Vrbnica (u.) — 131, 133. 134
Vrbničke kolibe — 132
Vrbnik — 453
Vrbovec — 560, 561, 562
Vrbovac — 337
Vrbovo — 522
Vrbovsko 202—328, 576
Vrčić — 450
Vrdovo — 244
Vrebac — 81, 272, 273
Vrebec — 143
Vrelo — 45, 462, 485
Vreoce — 367
Vrgin most — 49
Vrgorac — 476
Vrh — 190
Vrhnika — 300
Vrhovine — 85, 86, 143—145, 150, 271—273, 279, 463, 496, 497
Vrhpolje — 175, 187, 188
Vrilo (kod s. Lešće) — 496
Vrkašić (kod Bihaća) — 42, 490
Vrlika — 59, 457
Vrotoseva (k. 296) — 281
Vropolje (kod Knina) — 233, 337, 449—451
Vrpolje (kod Slavonskog Broda) — 543, 545, 547
Vrsi — 107
Vrsta — 42
Vršak (k. 531) — 489
Vršak (k. 690) — 486
Vršak (tt. 1030) — 279
Vršeljak (k. 751) — 485
Vrteljak (k. 1052) — 103
Vrtlišće — 274
Vrtlog — 405
Vrtoče — 26, 85, 141, 234, 481, 486
Vrtovin — 301
Vućelić — 577
Vučevo (visoravan pod Maglićem) — 129, 131, 132
Vučipolje — 455
Vučja jama (k. 660) — 287
Vučja Luka — 242
Vučjak — 164, 216, 272, 492
Vučjak (k. 908) — 496, 497
Vučjak (tt. 184) — 367
Vujanovići — 456
Vujatović — 455
Vujanove glave — 279, 280
Vukići — 275
Vukmanić — 276, 277

Vukov klanac (kod D. Soče) — 334, 335
Vukova Gorica — 576
Vukovac (k. 203) — 399
Vukovar — 402. 424, 407, 527, 536, 544, 580
Vukovići — 88
Vukovo brdo — 553

Zabiči — 523
Zabok — 563
Zabrđanski katuni — 33
Začeva (Rt) — 203
Zadar — 332, 476
Zafara (kod Zužemberka) 295, 296, 297
Zagarač — 443
Zaglav (k. 48) — 281
Zaglavak — 21
Zagorice — 133, 134, 466
Zagrad — 507
Zagradec — 301
Zagorje — 525
Zagreb — 81, 169, 266, 527. 543, 555—557, 560, 562, 573. 575, 576, 579, 594
Zahum — 129
Zajčje Polje — 521
Zaječar — 369
Zajezda — 293
Založje — 42, 487, 489
Zalužani — 246, 347
Zamasline — 334
Zamlača — 75, 574
Zapadna Morava — 427—429

Zarač — 457
Zastene — 507, 509
Zastlnja — 67
Zatezale — 577
Zavajit — 127
Zavala — 333, 361
Zavalje — 41, 486
Zavidovići — 567
Zavratnice — 406
Zavrh — 301
Zbegovača — 559
Zdenci — 161, 553
Zdenčac — 556. 558
Zdenčina — 267
Zdenska Vas — 305
Zdihovo — 275
Zebe (kod Grahova) — 137
Zečje brdo (tt. 1689) — 128
Zehi pst. — 423
Zelengora (pl.) — 32, 132, 133, 134, 250
Zeleni breg — 253
Zeletina — 356
Zelina — 564
Zelovo — 204
Zemun — 374—376, 395
Zemunik —• 476
Zenica — 351
Zeta (r.) — 312, 313, 316
Zidova — 149
Zvmlje — 470
Zlačno brdo (tt. 320) — 334
Zlarin — 450
Zlatar (pl.) — 257, 293
Zlatarsko brdo — 255
Zlatibor (pl.) — 23, 252, 254, 255, 259, 364, 355, 366
Zlatica — 311
Zlatni Bor — 129
Zlobin — 504, 505, 507, 509
Zlopoljac — 485, 486
Zlopolje — 407, 408
Zloselo — 36
Zlostup (k. 531) — 130
Zmajevac — 278
Zoljani — 547
Zorina — 117, 208
Zornice — 427, 426, 583
Zrin — 587
Zrinska — 589
Zrmanja (r.) — 454, 458
Zrečaj — 214, 215
Zvečevo — 164
Zvinska — 553
Zvonce — 471
Zvornik — 137, 243, 431, 433, 434, 435, 436, 528
Zuce — 373

Žabljače — 586
Zabljak — 120, 264, 322, 323, 325, 364
Zagrovica — 453
Zagrović — 453
Zagbica — 369
Zaljevo — 125
Zaljevica (k. 1034) — 355
Žari (k. 1159) — 125, 126

Žarki krš — 356
Žarkovo (kod Beograda) — 372, 374
Žegar — 41
Zeleznika — 344, 464, 465
Zelezno — 466
Željava — 44
Željezna glava (k. 774) — 486
Žeravica — 348
Zidopst — 582
Žiljevo — 472
Žir (šuma) — 547
Žirje (o.) — 203
Zirovac (potok) — 75, 223
Žitnić — 451
Zivanovići — 92
Živice — 243
Živinice — 137
Živulje — 279, 280
Žovnica — 473
Zrnovica — 447
Zrnjevo (tt. 351) — 333
Zumberak — 81, 86, 174, 176, 177, 208, 227—229, 232
Zumberačke planine — 175
Zupa — 363, 368
Županja — 412, 528, 532, 533, 544
Zupić (tt. 264) — 275
Žuta bara — 584
Žute Lokve (kod Brinje) — 149, 151, 268, 493, 498
Žuto brdo (tt. 171) — 367
Zužemberk — 295—298, 301, 466, 502
Zvatić — 471
Zvirče — 502

LIČNA IMENA

Adamović Dušan — 390
Aleksandrić Zdravko — 264, 477
Amoš Ervin — 298
Andrić Radovan — 23
Antončić Milan Velebit — 73, 392

Basarić Drago — 271
Belinić Marko — 169
Berel Sergej — 185
Bjelica Tripo — 477
Bogdanski B. — 395
Bojović Strada — 120
Bošković Vasilije — 390
Brajović Petar — 185
Brajović Radisav — 391
Broz Josip Tito — 20. 32, 33, 54, 68, 84, 87, 91, 92, 102, 105, 107, 112, 130, 132, 133, 136. 183, 281, 318, 367, 376, 380, 385, 387, 595

Cerović Jovan — 364
Colarić Lojze — 185
Cvetan Franc — 298

Čolaković Dušan — 422

Demetar Varda — 169, 381

Đaković Marko — 91
Đerković Vojo — 64
Đoković Novak — 390
Đurić Slavko — 477

Fatnk Marjan — 525
Filipović Milovan — 353

Gavrilović Aleksej — 75, 120Ò? 366, 390
Grbović Krajimir — 118
Grgel Milan — 298

Habdija Mirko — 169
Horvat Joža — 169
Hribar Ludvig — 298

Ilić Nedo — 392
Ivić Stjepan Mali — 169
Ivković Tihomir — 392

Jakelj Franc — 298
Jančić Miloš Niko — 185

Jančić Tone — 302
Jovanović Mihailo — 392
Jovanović Simo — 392
Jovanović Žikica Španac — 17
Jugo Mustafa — 390

Karić Dušan — 99, 134
Kraljević Ante — 75
Kosanović Mile — 366
Kostelić Franc — 298
Kovačević Milan — 391
Kovačević Sava — 24, 133
Kovačić Slavko — 460
Krajačić Ivan — 169
Kraut Božidar — 323
Kresojević Gavro — 419
Kujundžić Đorđe — 391

Lah Borivoje — 341
Levičnik Karei — 208, 318. [1] 323, 326, 480
Lovrić Iso — 417
Lukač Janko — 64
Lukić Mile — 134

Maglica Vinko — 323
Magličić Ivo — 197, 219
Marojević Radisav — 390
Maslar Mile — 72
Matković Drago — 208
Mihailović Dragoljub Draža - 109
Mikovilović Milanko — 197
Milevski Bora — 395
Milovanović Đorđe — 18
M'sjak Franc — 480
Mišić Mihael — 185, 298, 341. 501
Mišković Laza — 390
Mitić Aleksandar — 391

Nikšić Boško — 545

Obradović Branko — 64, 318. 390

Pajević Miloš — 251, 314
Pajović Ljubivoje — 364, 390
Paligorić Dimitrije — 364, 414
Palija Ilija — 417
Paunović Rad. — 414
Pavelić Ante — 170
Perović Mihajlo — 72
Petelinšek Ludvik Crt — 302
Petrić Fridrik Petruška — 53
Pjevač Stevo — 366
Podlogar Alojz — 465
Puhalo Spasoje — 390

Radaković Ilija — 480
Radinković Božo — 65, 99, 134, 137
Radović Vukota — 314, 438
Radulović Janko — 390
Ranitović Života — 390
Ribar Ivo Lola — 169
Rodić Milan — 364
Roković Nikola — 390
Rukavina Josip — 169

Sapundžijev G. — 395
Seilija Dragutin — 169
Sekulić Dušan — 118, 438
Simenovski Boro — 394
Slobođaninov Vladimir — 169
Stanić Dragan — 29
Stefanovski B. — 395

Saranović Novo — 477
Sešerinac Dimitrije — 422
Srok Izidor — 169
Stefica Kukec Mrvica — 169
Štrukelj Ivan — 185
Surlan Dušan — 29, 64

Tomić Božo — 251
Tomić Stevo — 197, 219
Toroman Marko — 419
Toroman Rajko — 545
Trikić Mirko — 64, 353
Turner Franc Kostja — 298

Uglješić Ivica — 169

Vajger Anton — 298
Vasiljević Stanko — 75
Vlahović Stevo — 381
Vodnik Jože Marko — 302
Volk Emil Skrjanc — 464, 465

Vukadinović Ilija — 460
Vukanović Jovan — 96
Vukmirović Ilija — 197

Zaplotnik Bogdan — 185
Zenić Nikica — 480
Zobec Jože — 298
Župane Aleksandar Aca — 302

Zivanović Voja — 390
Zivković Adam — 134

USTANOVE I POJMOVI

Austro-Ugarka monarhija — — 438
Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije — 17
Crvena armija — 368, 370, 371, 372, 374—376, 384, 387, 390—392, 394—397, 400—402, 407, 408, 425—427, 593, 594, 595
Komunistička partija Jugoslavije — 52
Sremski front — 536
3. ukajinski front — 372

SKRAĆENICE

AD — Divizijska artiljerija
AK — Korpusna artiljerija
AOGŠ — Artiljerijsko odeljenje Glavnog štaba
AOK — Artiljerijski odsek štaba korpusa
AS — Artiljerijske škole
AVŠ — Artiljerija Vrhovnog štaba

VOJNE JEDINICE

Armije

NOVJ:
1-va — 413, 414, 419, 420, 527, 528, 533, 534, 536—538, 540, 542, 543, 553, 554, 557, 558, 560, 562, 563, 565—567, 576, 580, 589, 594, 630
2-ga — 392, 419, 429, 433—435, 564, 566, 567, 569, 572, 573, 575—579, 594
3-ća — 422—427, 527, 554, 560, 580, 581, 584, 585, 588—590, 594, 630
4-ta — 461, 478—483. 485—487, 489—493, 496, 500, 501, 503—507, 509, 514—516, 518—523, 525—527, 566, 594, 630

Bugarske:
1-va — 410, 413

Bataljoni

NOVJ:
1-vi 1. brigade 8. korduna-ške divizije — 268
1-vi 1. dalmatinske brigada — 329
1-vi 3. grupe Ličkih NOP odreda — 48
1-vi 3. krajiške brigade — 125

1-vi 3. Krajiškog NOP odreda — 61
1-vi 3. prekomorske brigade — 287
1-vi 8. krajiške bigade — 246
1-vi 13. proleterske brigade „Rade Končar" — 81, 174, 227
1-vi 15. brigade 8. kordunaške divizije — 142
1. proleterski Hrvatski — 47
1-vi 4. brigade — 49, 227, 296
1-vi 5. brigade 8. kordunaške divizije — 142
2-gi 1. brigade 8. divizije — 268 269
2-gi 1. dalmatinske brigade — 329
2-gi 1. grupe Ličkih NOP odreda — 48
2-gi 1. proleterske brigade — 72
2-gi 1. proleterske divizije — 367
2-gi 2. proleterske brigade — 251
2-gi 4. brigade 15. divizije — 295
2-gi 5. proleterske brigade — 126
2-gi 12. divizije — 173, 329
2-gi 13. proleterske brigade — 174, 176
2. tenkovski artiljerijske brigade 4. armije — 489
3-ći 1. bokeljske brigade — 439
3-ći 1. proleterske brigade — 72, 205
3-ći 1. udarne brigade „Braća Radić" 32. divizije — 293
3-ći 3. krajiške brigade — 73
3-ći 4. proleterske crnog, brigade — 126
3-ći 8. krajiške brigade — 236
3-ći 12. divizije — 329
3-ći 17. brigade — 191
4-ti 1. brigade 8. kordunaške divizije — 268, 274
4-ti 1. proleterske brigade — 73
4-ti 1. udarne brigade „Braća Radić" 32. divizije — 293
4-ti 4. brigade 15. divizije — 295
4-ti 5. proleterske crnog, brigade — 126
4-ti 8. krajiške brigade — 236
4-ti 11. brigade — 345
4-ti 12. brigade — 329, 331, 447
4. tenkovski 19. divizije — 515
5-ti 1. dalmatinske brigade — 331
6-ti 1. proleterske brigade — 33, 73, 124
Dopunski 2. udarnog korpusa — 356
Dragačevski Cačanskog odreda — 20
Konjički — 28
Lapački — 45
Ljubički Cačanskog NOP odreda — 21
„Marko Orešković" — 47
„Mićo Radaković" — 48
„Ognjen Priča" — 45, 48
„Pelagić" — 38
Radnički Užičkog odreda — 21
„Sloboda" — 26, 27
„Stojan Matić" — 48
Udarni 5. krajiškog odreda — 32
Udarni Drvarsko-petrovačkog NOP odreda — 234, 235
Vasojevićki — 356
„Vojin Zirojević" — 36
Zaštitni pešadijski 15. divizije — 185, 298

domobranski:
1-vi 1. brdske brigade — 165
1-vi 2. posadne brigade — 276
1-vi 5. brdskog puka — 232
1-vi 8. lovačkog puka — 337

1-vi 9. domobranskog pešadij. puka — 36
2. 5. brdske brigade — 156
2-gi 8. brdskog puka — 230
2-gi 8. lovačkog puka — 337
3-ći 8. lovačkog puka — 337
3-ći 11. brdskog puka — 156
28-mi — 26

italijanski:

Italijansko-fašistički „Fluminc" — 465
Motorizovani divizije „Mesisina" — 23
1-vi 259. puka — 100, 101
1-vi 260. puka — 99

nemački:

„Brandenurg" — 205, 326
1-vi 369. legionarske divizije — 360
2-gi 2. policijskog puka — 366
2-gi 334. puka 181. pešadijske divizije — 438
3-ći 14. SS policijskog puka — 194
3-ći 259. pešadijskog puka — 94
3-ći 738. puka nemačke 118. lovačke divizije — 329
202. tenkovski — 85, 102
222-gi pionirski — 443

ustaški:

2-gi — 37
5-ti — 337
6-ti — 289
8-mi — 277
10-ti — 277
11-ti — 337
13-ti — 176
15—ti — 291, 337
17-ti — 37
18-ti — 292
19-ti — 196, 198, 276
26-ti — 447
31-vi 4. ustaške brigade — 43
34-ti — 272

Baterije

NOVJ:

1-va artiljerijskog d viziona 3. udarne divizje — 313
1-va 1. artiljerijskog diviziona 5. korpusa — 245
1-va 1. diviziona 15. divizije — 305
1-va 1. haubičkog diviziona artieljerijske grupe 8. korpusa — 452, 453
1. brdska 1. artiljerijskog diviziona 6. korpusa — 232, 291, 335, 337
1. brdska 1. hrvatskog korpusa — 151, 152, 154, 155, 157—159, 210, 601, 604
1. brdska 1. proleterske divizije (1 top) — 94, 111, 118, 120, 121, 126—128, 132, 178, 239
1. brdska 2. proleterske divizije — 100, 108, 110, 120, 178
1. brdska 3. sandžačke brigade — 262
1. brdska 10. crnogorske brigade — 441, 442
1. brdska 28. divizije — 290
1-va 4. teškog diviziona — 523
1-va 39. divizije — 354
1. Čačanskog NOP odreda (4 topa) — 18, 19, 20
1. haubička artiljerijskog diviziona 17. divizije — 428
1. haubička 1. haub. diviziona 4. korpusa — 222
1-va 1. haubičkog diviziona 43. div. — 501
1-va 1. haubičkog motorizovanog diviz ona — 449
1. haubička 19. divizije — 520
1. Haubičkog diviziona 9. korpusa — 302
1-va Kosovsko-metohijske brigade — 624
1. Prot.vavionska artiljerijske brigade 4. korpusa — 626

1. protivtenkovskog diviziona 2. artiljerijske brigade — 569
1. protivtenkovskog diviziona 6. proleterske divizije — 558
1. protivtenkovskog diviziona 42. divizije — 561
1-va 2. brdskog diviziona — 451
1-va 2. brdskog diviziona Artiljerijske grupe 8. korpusa — 328—331, 332,
1-va 2. diviziona 37. divizije — 315
1-va 2. haubičkog diviziona 26. divizije — 469, 482, 486, 487, 489, 500
1-va 2. lakog diviziona 9. korpusa — 341, 342
1-va 3. diviziona 48. divizije — 556
2. Artiljerijskog diviziona 2. proleterske divizije — 256, 264
2. Artiljerijskog diviziona 5. korp. — 245
2. brdska artiljerijskog diviziona 3. udarne divizije — 111, 313
2. brdska artiljerijskog diviziona 17. divizija — 428
2. brdska 1. diviziona 2. udarnog korpusa 356
2. brdska 1. hrvatskog korpusa — 49, 147, 149, 153. 154, 156, 210, 2(13, 604
2. brdska 2. brdskog diviziona — 443
2. brdska 2. proleterske divizja — 255
2. brdska 5. korpusa — 348
2. Brdskog diviziona 26. divizije — 285
2-ga 1. haubičkog motorizovanog diviziona — 454
2-ga 2. brdskog diviziona 1. prol. dalmatinske brigade — 450
2-ga 3. krajiške brigade — — **126, 128**
2. haubička 1. diviziona 6. korpusa — 339
2. haubička 13. divizije — **200**
2. poljsko-haubička (12. divizije) — 231, 232
2. poljsko-haubička (28. divizije) — 231, 232
2-ga 3. brdskog motorizovanog diviziona — 495
2-ga 5. motorizovanog diviziona — 498
2-ga 19. divizije — 505
2-ga 29. divizije — 513
2-ga 37. divizija — 314
2-ga 39. divizije — 354
2. haubička 19. divizija — 520
2. haubičkog diviziona 9. korpusa — 302, 341
2. minobacačka 3. diviziona 2. artiljerijske brigade — 569
2. protivtenkovskog diviziona 42. divizije — 561
2-ga 1. brdskog diviziona — 328
2-ga 1. diviziona 42. divizije — 558
2-ga 4. teškog diviziona — 391, 482, 483, 490, 501, 506, 509, 511, 523
2-ga 5. protivtenkovskog diviz ona Artiljerijske brigade 4. armije — 515
3-ća 1. artiljerijskog div. 6. korpusa — 232
3-ća 1. diviziona 5. korpusa — 309
3-ća 1. diviziona 42. divizije — 558
3-ća 1. haubičkog diviziona 1. bosanskog korpusa — 139
3-ća 1. haubičkog diviziona 20. divizije — 457
3-ća 2. brdskog diviziona 1. prol. dalmatinske brigade — 450, 451, 457
3-ća 2. diviziona 5. korpusa — 610
3. artiljerijskog diviziona 26. divizije — 525

3-ća 3. diviziona 42. divizije — 561
3. brdska 3. sandžačke brigade — 262
3. pt. 2. diviziona — 443
3-ća 3. brdskog motorizovanog diviziona — 471, 495
3-ća 3. diviziona 42. divizije — 556
3. brdska 4. krajiške brigade — 257
3-ća 1. brdskog diviziona 26. divizije — 287
3-ća 14. brigade 19. divizije — 520
3-ća 36. divizije — 587
3. brdskog diviziona 26. diviz. — 285, 287
3. haubička 8. korpusa — 471
3. haubička 26. divizije — 289, 324, 480, 490
3. haubičkog diviziona Vrhovnog štaba — 84, 103
3. komblnovanog diviziona Artiljerijske brigade 11. divizije — 533
3-ća minobacačkog diviziona — 436
3. poljska 1. artiljerijskog diviziona 6. korpusa — 335, 337
3. protivtenkovska 8. korpusa — 448, 451
3. protivtenkovskog diviziona 12. dalmatinske brigade — 450
4. brdska 1. diviziona — 336
4. brdska 28. divizija — 290
4-ta 5. pt. diviziona — 490
7-ma 3. artiljerijske brigade 2. armije — 570
7. artiljerijske brigade 14. korpusa — 434, 436
8. artiljerijske brigade 14. brigade — 572
9. haubička 3. artiljerijske brigade — 572
„A" Haubičkog diviziona 3. prekomorske brigade 26. divizije — 282
„B" Haubičkog diviziona 3. prekomorske brigade 26. divizije — 282
„C" Haubičkog diviziona 3. prekomorske brigade 26. divizije — 282
Brdska 1. hrvatskog korpusa — 603
Brdska 1. proleterske d'vizije — 602, 603, 611
Brdska 1. proleterskog korpusa — 611
Brdska 2. proleterske divizije ušla u sastav 5. divizije — 602, 603
Brdska 2. udarnog korpusa — 251, 263
Brdska 3. udarne divizije — 603, 605
Brdska 4. slavonske divizije — 604
Brdska 6. ličke divizije — 239, 611
Brdska 9. korpusa — 607
Brdska 10. divizije — 610
Brdska 14. divizije (4 topa) — 185
Brdska 17. divizije — 241, 611
Brdska 20. divizije — 611
Brdska 30. divizije — 187, 607
Brdska Artiljerijskog divizona 8. divizije — 279
Brdska Kalničkog NOP odreda — 604
Brdska Operativnog štaba za Bosansku krajinu — 42
Brdska Štaba grupe NOP odreda za Liku — 601, 609
Brdska Unske operativne grupe — 604
Haubička 1. diviziona 15. divizije — 194
Haubička 1. hrvatskog korpusa — 43, 74, 140, 142, 146, 147, 603, 604
Haubička 1. proleterske divizije — 602, 603
Haubička 4. slavonske divizije — 604

Haubička 14. divizije (4 haubice) — 185
Haubička 15. korpusa — 618
Haubička 16. divizije — 615
Haubička 16. korpusa — 816
Haubička 42. divizije — 538
Haubička 48. divizije — 538
Haubička Artiljerij. diviziona 8. divizije — 279
Haubička Operativnog štaba za Bosansku krajinu — 38, 42, 601
Kombinovana 13. proleterske brigade, „Rade Končar" — 602
Kumanovske divizije — 618
Obalska severodalmatinskih ostrva — 607
Obalska srednjedalmatinskih ostrva — 607
Poljska 14. divizije (4 topa) — 185
Protivtenkovska 3. artiljerijske brigade — 436
Protivtenkovska 6. ličke divizije — 609
Protivtenkovska 7. divizije — 609
Protivtenkovska 8. divizije — 608
Protivtenkovska 19. divizije — 627
Protivtenkovska 26. divizije — 628
Pt. Glavnog štaba Makedonije — 613

domobranske:

1. brdska 9. pešadijskog puka — 37

Baze

NOVJ:

NOVJ u Bariju (Italija) — 383
6. artiljerijska — 391

Brigade

NOVJ:

1. artiljerijska 7. korpusa — 195, 294, 295, 298, 301, 340, 466, 606
1. artiljerijska 14. korpusa — 430, 619
1. artiljerijska 15. majevičke brigade — 431
1. bokeljska — 439, 440, 442
1. dalmatinska (3. udarne divizije) — 58, 61, 95, 102, 103. 106, 107, 205
1. dalmatinska prolet. 26. divizije — 284, 286—288, 327—329, 331, 333, 334, 449, 450, 452, 486, 487, 489, 498
1. hrvatska — 49, 50
1. jugoslovenska — 412, 414, 416. 622
1. konjička — 528, 533
1. kosovsko-metohijska — 377
1. krajiška 5. krajiške divizije — 30, 31, 36, 37, 42, 44, 45, 59, 74 76, 254, 255, 356, 362, 562
1. lička — 59
1. majevička 17. divizije — 241
1. makedonska artiljerijska — 395
1. makedonsko-kosovska — 265, 317, 377
1. pešadijska 16. div. — 422, 590
1. prekomorska 26. divizije — — 205
1. slovenačka artiljerijska 7. korpusa — 501, 502, 505, 521, 522, 628
1. slovenačka „Ivan Cankar" — 174
1. slovenačka „Tone Tomšič" 14. divizije — 193
1. proleterska (1. prol. divizija) — 32—35, 38, 58, 60, 62, 70, 72, 73, 88, 89, 103, 104, 106 108, 111, 116, 118, 121, 125—128, 133, 134, 239, 363. 365, 367, 374, 405, 416,

544, 549, 550, 553, 602
1. šumadijska — 259, 260
1. tenkovska 26. divizije — 469, 471, 47,2, 476, 479, 482, 492, 536
1. udarna „Braća Radić" 32. divizije — 293
1. Unske operativne grupe 160, 209, 277
1. vojvođanska 16. divizije — 307, 425, 585, 587
1-va 6. ličke divizije — 80j 140, 141, 153, 215, 609
1-va 7. banijske divizije — 214, 220, 221, 223—225, 275, 338
1-va 8. kordunaške divizije — 142, 160, 161, 163, 210, 211, 224, 267, 269, 271, 279, 489
1-va 13. divizije — 199, 200, 272, 274, 504, 505
1-va 14. divizije — 187
1-va 28. divizije — 374
1-va 33. divizije — 293
1-va 35. divizije — 272, 273, 279
1-va 48. divizije — 565
2. Artiljerijska 2. armije — 567, 570, 572—575, 578
2. artiljerijska 14. korpusa — 391, 392, 395, 434, 435—437, 616, 619
2. Artiljerijska 42. divizije — 395
2. dalmatinska Primorske operativne grupe — 58, 69. 92, 107—109, 112, 116—118, 250, 255, 257, 360, 361, 439, 439, 440, 499
2. hrvatska — 49, 50
2. kosovsko-metohijska — 429
2. krajiška — 240—242, 430
2. majevička — 142
2. (Moslovačka) 2. operativne zone — 232
2. Operativnog štaba za Liku (ranije 4. brigada 13. divizije) — 271
2. pešadijska — 422
2. proleterska (2. proleterske divizije) — 32, 36—38, 58, 69, 70, 99, 106, 108, 109, 112, 116—118, 121, 127, 129, 133, 134, 137, 244, 250—253, 255, 256, 258—260, 355, 363, 528, 530
2. slovenačka „Ivan Cankar" — 174
2. slovenačka „Ljubo Sercer" 14. divizije — 189
2. tenkovska — 527, 528, 542
2. Unske operativne grupe — 158, 163, 209, 277
2-ga 4. krajiške divizije — 31, 36, 37, 42—44, 59, 74, 86, 139
2-ga 5. operativne zone — 143
2-ga 6. ličke divizije — 42, 47, 49, 50, 59, 80, 152—154, 216. 218, 239, 244, 564, 609
2-ga 7. banijske dvizije — 215, 220, 221, 224, 338
2-ga 8. kordunaške divizije — 157—159, 161, 209, 210, 223, 226, 228, 268, 271, 276, 277, 489
2-ga 13. divizije — 199, 200. 272, 504
2-ga 14. divizije — 193
2-ga 16. divizije — 243, 587, 611
2-ga 21. divizije — 407
2-ga 35. divizija — 272
2. makedonska — 377
3. artiljerijska 2. armije — 567—570, 572—575, 578
3. artiljerijska 14. korpusa — 391, 392, 434—436, 619
3. „Ivan Gradnik" 31. divizije — 302, 342
3. krajiška (1. proleterske divizije) — 42, 58. 61, 73, 89, 95, 96, 103, 106—108, 119, 120, 125, 128, 204, 237, 244——246, 249, 363, 365, 405, 555, 557, 564
3. makedonska — 318, 377
3. prekomorska 26. divizije — 282, 287, 327, 328, 330, 447, 448, 451, 453
3. sandžačka (proleterska) — 32, 35, 58, 61, 62, 64. 73, 88, 94, 85, 104, 106, 107, 117,

118, 120, 127, 250, 255—259, 261, 264, 445, 446
3. slovenačka udarna „Ivan Cankar" 31. div. — 174, 175, 464
3. srpska 2. proleterske divizije — 428
3-ća 6. ličke divizije — 215. 217, 218, 245, 246
3-ća 7. banijske divizije — 209, 215, 224, 338, 339
3-ća 8. kordunaške divizije — 157, 158, 209, 210. 212, 222, 223, 226, 269, 270, 276, 277—279, 485
3-ća 9. divizije — 89, 204, 244, 499, 513
3-ća 13. divizije — 200, 202, 279, 500, 504, 505
3. srpska 21. divizije — 362
3-ća 42. divizije — 559
3-ća 46. divizije — 498
4. banijska — 156
4. hrvatska — 42, 50, 174
4. krajiška (5. kraj. divizije) — 38, 45, 59. 252, 253, 255—257, 562
4. „Matija Gubec" (15. divizija) — 191, 227, 298, 295, 251
4. proleterska 2. prol. divizije — 32, 34, 36, 38, 58, 69, 89, 101, 104. 106, 112, 121, 122, 126, 127, 131, 250, 251, 264, 316, 362
4. slovenačka „Matija Gubec" — 229
4-ta 5. divizija — 414
4-ta 7. banijske divizije — 209, 275, 338, 339
4-ta 8. divizije (od juna 1943) kao 1. brigada 8. divizije — 59, 78, 79, 81, 86. 149—151. 154, 159, 223
4-ta 9. dalmatinske divizije — 92, 516
4-ta 13. divizije — 198, 200, 209, 210
4-ta 15. divizije — 193, 195, 295, 296, 299, 301
4-ta 16. divizije — 586
4. srpska 21. divizije — 362, 407, 544
4.Unske operativne grupe — 158
5. „Ivan Cankar" 15. divizije — 191, 298—300, 305, 521
5. kordunaška (8. divizije) — 59, 78—80, 141, 149, 151, 152
5. kozaračka — 139
5. krajiška (11. divizije) — 42, 59, 246, 374, 416, 547, 548, 558
5. makedonska — 377
5. prekomorska 20. divizije — 483
5. proleterska crnogorska 3. udarne divizije — 33, 58, 61, 64, 89, 95, 96, 102, 104, 109, 121, 126, 250, 331—314, 357, 443
5-ta 4. krajiške divizije — 86
5-ta 8. divizije (od juna 1943) kao 2. brigada 8. divizije — 159
5-ta 15. divizije — 191, 195, 295, 297
5-ta 19. divizije — 482, 485, 506, 507, 509, 511, 514, 515, 520, 521, 523
5-ta 21. divizije — 536, 537, 544
6. cronogorska primorske operativne grupe — 358, 441, 443
6. dalmatinska (9. divizije) — 244
6. hrvatska — 50
6. istočnobosanska 17. diviz. — 127, 128, 144, 240, 241, 430, 431
6. južnomoravska — 317
6. kordunaška (8. divizije) — 59
6. krajiška 5. divizije — 42, 45, 59, 139
6. primorsko-goranske grupe odreda — 86, 140, 604
6. proleterska 28. divizije — 374, 396, 431, 432
6-ta 4. krajiške divizije — 76, 86, 139, 204, 235, 245, 246, 347, 351

6-ta 5. operativne zone — 143—145
6-ta 17. divizije — 243, 355, 433
6-ta 19. divizije — 244, 458. 482, 485, 496. 506, 507. 511, 514, 515, 520, 521, 523
6-ta 21. divizije — 544
6-ta 34. divizije — 577
7-ma 3. udarne divizije — 310—312
7-ma 23. divizije — 369, 370., 569, 574
7-ma 51. divizije — 425, 586
7. banijska (7. banijske divizije) — 59, 103, 106, 107, 209
7. „Franc Prešern" — 186. 464, 465
7. krajiška 10. divizije — 59, 116, 118, 120, 131, 237, 238, 244, 351
8-ma 4. krajiške divizije — 86, 234—236, 245
8-ma 7. korpusa — 466
8-ma 11. divizije — 535, 558
8-ma 14. divizije — 194
8-ma 16. divizije — 591
8-ma 18. divizije — 502
8-ma 20. divizije — 481, 482. 486, 487, 494, 518
8-ma 28. divizije — 357
8-ma 34. divizije — 577
8-ma 51. divizije — 580, 582, 587
8. banijska — 59, 74, 103. 108
8. cronogorska 37. udarne divizije — 313. 314, 364. 414
8. „Fran Levstik" 18. divizije — 193
8. hrvatska — 42, 50
8. krajiška 4. krajiške divizije — 156, 246, 345, 347, 351
8. makedonska — 377
9-ta crnogorska 3. udarne divizije — 311, 313, 356. 357, 442
9-ta 6. ličke divizije — 59, 80, 141, 146, 147. 151, 153, 154
9-ta 7. korpusa — 466
9-ta 8. kordunaške divizije — 142, 151, 152, 494
9-ta 10. slavonske divizije — 351
9-ta 18. divizije — 189, 190, 294
9-ta 20. divizije — 518, 519
9-ta 23. divizije — 574
10. crnogorska — 437, 441, 443
10. hercegovačka 29. divizije — 36. 58. 61, 95, 102, 109, 131, 250, 359—361. 438, 469, 472, 519, 525
10. makedonska — 377, 378
10-ta 4. krajiške divizije — 204. 234, 252, 257
10-ta 4. slavonske divizije — 168, 204
10-ta 15. divizije — 295
10-ta 18. divizije — 294, 299
10-ta 20. divizije — 448, 518
11. dalmatinska 26. divizije — 281, 287, 327, 328, 330, 333—335, 449. 450, 452, 453, 486, 487, 489. 518, 520
11-ta 4. krajiške divizije — 234, 245, 246, 345, 346, 348. 351
11-ta 24. divizije — 368
11-ta 29. divizije — 470
11-ta 34. divizije — 577
12. dalmatinska 26. divizije — 281, 287, 327—329, 331, 447—452. 470. 498, 509, 510. 514
12. hercegovačka 29. divizije — 359—361, 469, 470
12-ta 4. slavonske divizije — 164. 166, 168
12. krajiška 11. divizije — 246, 534
12-ta 12. divizije — 165, 169, 171—173, 230, 232, 336—338
12-ta 15. divizije — 189, 193, 295, 297
12-ta 51 divizije — 425, 586, 587
13. dalmatinska 26. divizije — 205
13. hercegovačka — 361

13. krajiška 10. divizije — 235, 246
13.proleterska 1. proleterske divizije — 555
13. proleterska „Rade Končar" — 81, 82, 86, 174—177, 227—229, 365, 367, 564, 602, 609
13-ta 7. banijske divizije — 59
13-ta 24. divizije — 368
13-ta 29. divizije — 360, 469
13-ta 39. divizije — 347
14. hrvatska — 80
14. primorsko-goranska — 86, 140
14. srednjebosanska 11. divizije — 246
14-ta 18. divizije — 189
14-ta 19. divizije — 483, 489, 494, 485, 496, 506, 509, 514. 515, 520, 521, 523
15-ta 23. divizije — 396
14-ta 29. divizije — 360, 469, 472
14-ta 53. divizije — 346, 347
15. majevička — 127, 128, 431
15-ta 8. kordunaške divizije (od juna 1943. kao 3. brigada 8. divizije) — 80, 141, 142, 144, 151, 154, 159
15-ta 16. divizije — 425
15-ta 17. divizije — 243, 429
15-ta 24. divizije — 368, 369
16. muslinaska — 240, 241
16. „Vojkova" 31. divizije — 464
16-ta 4. slavonske divizije — 164, 166
16. banijska 7. banijske divizije — 109
16-ta 12. divizije — 165, 169
16-ta 39. divizije — 347
16-ta 42. divizije — 559
17-ta 4. slavonske divizije — 164
17-ta 12. divizije — 165, 166
17-ta 24. divizije — 368
17-ta 28. divizije — 289, 290, 430, 431
17-ta 30. divizije — 187, 188
18. „Bazoviška" 30. divizije — 187, 518, 519
18. istočnobosanska (hrvatska) — 124
18-ta 4. slavonske divizije — 166, 173
18-ta 12. divizije — 165, 230, 233, 289, 292, 337
18-ta 40. divizije — 336
18-ta 53. divizije — 346, 347
19. slovenačka „Srečko Kosovel" — 465
19-ta 25. divizija — 369
20-ta 45. divizije — 575
21-va 10. divizije — 167
21-va 28. divizije — 290, 291
23-ća 45. divizije — 431, 433
24-ta — 45. divizije — 575
31-va — 414
Artiljerijska 42. divizije — 537, 550, 555, 559, 561, 562, 621
Artiljerijska 48. divizije — 543, 550, 562, 563, 622
Artiljerijska 51. divizije — 425, 580, 586, 587, 623
Teška motorizovana artiljerijska 8. korpusa — 468
Artiljerijska 1. proleterske divizije — 550, 561, 562, 619
Artiljerijska 5. divizije — 410, 531, 555, 562, 564
Artiljerijska 6. proleterske divizije — 557, 563, 651
Artiljerijska 10. divizije — 563
Artiljerijska 11. divizije — 401, 561, 562, 622
Artiljerijska 16. divizije — 424, 622
Artiljerijska 21. divizije — 553, 562, 563, 621
Artiljerijska 29. divizije — 625
Artiljerijska 36 divizije — 422, 589, 623
Artiljerijska 37. divizije — 625
Artiljerijska 2. udarnog korpusa — 477, 624, 625

Artiljerijska 4. armije — 516, 519, 630
Artiljerijska 4. korpusa — 460, 522, 626
Artiljerijska 8. korpusa (preimenovana u artiljerijsku brigadu 4. armije) — 627
Artiljerijska 9. korpusa — 465, 628
Bilećka — 359
Brodska 28. divizije — 232, 233, 289, 291, 292
Čehoslovačka — 232, 233
„Franjo Ogulinac Seljo" (1 pt. top) — 206
Inžinjerijska — 479
Kombinovana 2. proleterske divizije — 89
Kosovska — 317
Kosovsko-metohijska — 624
Loška — 187
Omladinska „Joža Vlahović" (1 brd. top) — 171, 173, 266, 267, 337
Osiječka 12. divizije — 337, 338, 423, 580
Tenkovska polubrigada •— 454
Virovitička — 338

Strane brigade u sastavu NOVJ

albanske

1-va 1. albanske NO divizije — 377

Crvene armije

13. Gardijska mehanizovana — 374
14. Gardijska mehanizovana — 374
36. gardijska tenkovska — 374

četničke

Nikšićka — 121

domobranske

1. brdska — 165
2. brdska — 31, 74, 75, 139, 159
2. posadna — 276
3. brdska — 74, 75, 235, 309
3. lovačka — 307
4. brdska — 51, 168, 231, 336, 550
5. brdska — 156

italijanske

14. obalska — 184
17. obalska — 184
18. obalska — 184

nemačke

1-va 1. kozačke konjičke divizije — 267
2. brdska — 85
3. brdska — 85
963. tvrđavska „Klotz" — 536, 543, 547, 553

ustaške

Pavelićeva gardijska — 293, 338
4. brdska — 41, 43, 215
5. brdska — 65, 102, 338
5. pešadijska — 423
6-ta — 453
7-ma — 453
14. brdska — 550

Cete

NOVJ:

Banijska proleterska — 28
Cubukovačka I'raljevačkog odreda — 20
Prateća 6. ličke divizije — 140
Pratećih oruđa 1. prolet. brigade — 32
2. omladinska — 38, 205
Proleterska 1. proleterske brigade (formirana januara 1943) — 602
Protivkolska (2 pt-topa) — — 73
Rađevačka Valjevskog odreda — 17

Tenkovska (4 tenka) Cazinskog NOP odreda — 222
Udarna 3. krajiškog odreda — 32

domobranske:
19-ta 9. pešadijskog puka —' 37

Divizije

NOVJ:

1. proleterska udarna — 58—62, 64, 70, 73, 86—89, 91, 94, 95, 103, 106, 107, 110, 111, 115, 116, 118—121. 124, 125, 127—130, 132—135, 137, 178, 204, 229, 237, 238, 244——246, 249, 364—368, 372, 373, 375, 382, 390, 399—403, 405, 407, 408. 410, 412, 414, 416. 418, 419, 421, 527, 536, 537, 539, 542—545. 549, 550, 555, 557, 559—562, 564, 602—605, 610, 611, 617, 619, 020
2. proleterska udarna — 58—60, 64—67, 69, 70, 73, 87, 89, 91, 92, 99—101, 107——113, 115—117, 119—124, 126, 130—133, 135, 137, 138, 178, 183, 250—253, 255—261, 263—265, 355, 356, 362, 420, 427, 428, 436, 529, 530. 602—605, ,613, 617
3. udarna — 58, 59, 61, 62, 86, 87, 89, 91, 92, 94, 95, 99, 102, 103, 104, 106, 107, 111, 112, 115, 116, 124, 126, 127, 133, 250, 264, 265, 310. 312—315, 356, 357, 438, 444, 573, 576—578, 603, 605, 613
4. hrvatska — 164, 166—168, 346, 604, 629
4. krajiška — 58, 74—76, 86. 138, 139, 204, 221, 234—236, 245, 246, 249, 309, 345—348, 351, 353, 573, 576—578, 601, 604, 610—612
5. krajiška 1. proleterskog korpusa — 58, 59. 74—76, 86, 138, 139, 251—256, 259, 355, 356, 362, 368, 372, 374, 382, 390. 399, 400, 405—407, 410, 412—414, 418, 419, 421, 528—532, 543, 545, 547, 548, 555—562, 564. 602, 604, 613, 617, 618, 620
6. lička proleterska — 59, 78, 80, 86, 140—143, 146, 147, 151, 156, 197, 215, 216, 218, 219, 220, 238, 239, 244—246, 271, 309. 365, 366, 368, 372—374. 397, 398, 414, 417, 419, 528. 529, 531, 533, 534, 535, 547. 548, 553, 555—558. 560. 561, 563, 564. 601—603. 608, 609, 611, 617, 620
7. banijska — 59, 74, 78, 79, 81, 86, 87, 103, 106, 107, 109, 110, 124, 128—130, 137, 140, 209, 214. 215, 220—225, 275, 276, 277, 335, 338, 339, 460, 485. 493, 498, 522, 524, 525, 601, 603, 608, 609, 626
8. kordunaška — 59, 74, 78, 81, 86, 140, 141, 146, 147, 151, 154—161, 197, 200, 209——212, 214, 219, 222, 223—226, 268—270, 274, 276, 277—280, 460, 485, 487, 489, 493, 524, 603, 608, 626
9. dalmatinska — 86, 92, 116, 124, 202, 244, 245, 327, 328, 456, 468—471, 473, 476, 479, 482, 487. 492, 493, 498, 499, 510, 513, 516, 518, 523, 525, 603, 607, 627
10. slavonska — 167, 184, 235, 237, 244, 246, 309, 351, 353, 563, 573. 576, 577, 610, 612, 629
11-ta — 246, 309, 372, 374, 399—401. 403, 405. 412, 414, 416, 418, 419, 528, 530, 533—535, 537, 545, 547, 548, 550, 557—563, 622
12. slavonska (ranije 4. slavonska) — 165, 169, 171, 172, 230—233, 289, 292, 336, 338, 423, 580, 586, 630

13-ta — 196—200 202, 209, 210, 272—274, 279, 460, 462, 463, 479, 485, 486. 489, 491—494, 500, 504. 505. 510, 511, 514, 515, 520. 923, 544, 607, 630
14. slovenačka — 184—187, 189, 193—195. 606
15. slovenačka — 184—186, 190, 191. 193—196, 227, 228, 294, 295, 298—301, 305, 341, 479, 502, 521, 522, 606
16. vojvođanska — 184, 241, 243, 307, 366. 372, 382, 390, 397, 399, 422—427, 473, 580—583. 585, 586—588, 590, 591, 611, 615, 622, 623
17. istočnobosanska — 184, 241, 243, 307, 355, 356, 368, 391, 427—431, 433—435. 528—531, 547, 548. 589—591, 611, 617—619, 622
18. slovenačka — 185, 193, 202, 294, 295, 299. 301, 479, 502, 522, 606
19-ta — 243. 244, 245, 327, 328, 332, 354, 354, 456, 458, 469—471, 473. 476, 479, 482, 483, 485, 489. 491, 494, 496, 498, 500, 501. 505—511, 514—516, 520. 521, 523, 627
20-ta — 244, 327, 328, 447, 448, 449, 452. 454, 469, 479, 481, 486, 487. 490, 492—494, 500, 510, 515, 516, 518, 519, 611, 627
21. (srpska) — NO — 362, 368, 372, 373. 392, 397, 400, 402, 407, 408, 412, 414, 416, 421, 527, 536. 537. 539, 540, 542, 544, 550, 555, 558. 558—560, 562, 564, 621
22-ga — 370, 429, 434, 435, 527—529, 537, 540. 642, 624
23. (srpska) NO — 369. 370, 434, 528, 529. 567—569, 573—575, 578
24. (srpska NO) — 362, 368——370, 617
25-ta — 369, 434—436, 567
26-ta — 205. 281, 284—287, 321, 323, 324, 327, 328, 330, 332, 334, 399, 447—451, 453—457, 469—473, 476, 479——487, 490, 492—494, 498, 505. 507, 509, 511, 514, 515, 518, 520, 523, 525, 614, 628
27-ma 3. korpusa — 241, 242, 307, 314, 362, 435, 436, 611
28-ma — 231, 232, 289—291, 372, 374. 430, 431, 434, 567, 569, 570, 572—575
29-ta — 321, 323, 325, 359——361, 385, 438, 469, 470, 473, 477, 515, 519, 522, 617, 625
30-ta — 187, 302, 303, 465, 479, 518, 519, 607
31-va — 294, 301, 302, 342, 343, 464, 465, 479, 518, 606
32-ga — 292, 293, 302, 338. 339
33-ća — 293, 591
34. hrvatska 4. korpusa — 266, 573, 577, 614
35-ta — 275, 279, 280, 462, 463, 479, 489, 614, 630
33-ta — 372, 373, 393, 396, 422—427, 580, 581, 583, 585—587, 589—591, 623
37-ma — 314, 364, 445, 477, 625
38-ma — 435, 436
39-ta — 346—348, 354, 573——575, 612, 629
40-ta — 336, 337, 586, 630
41-va — 377, 379, 395, 618
42-ga — 393, 395, 527, 534——538. 540, 545, 550, 551,. 556, 558—561, 563
43-ća — 462, 479, 489, 493, 498, 500, 501, 504, 510, 515, 630
45-ta — 431, 432. 434, 435, 564, 567, 568, 570, 573—575, 578
46-ta — 370
47-ma — 370
48-ma — 395, 527, 534, 536——538, 540, 542, 550, 551, 556, 557, 559, 562—565, 622
49-ta — 395, 564
50-ta — 378, 395

51. vojvođanska — 382, 390. 422—427, 580—584, 586. 589' —591, 623
53-ća — 346, 347, 353, 611, 629
Kumanovska —- 379

Stranih državljana u sastavu NOVJ

albanske

1. albanska — 377

italijanske

„Garibaldi Natisone" („Garibaldi Natisone") — 479

bugarske

Tenkovska — 37
3-ća bugarska 1. armije — 413
8-ma bugarska 1. arm'je — 410, 413
14-ta — 317
24-ta — 365
27-ma — 362, 368
29-ta — 317

Crvene armije

73. gardijska — 372
113-ta 68. korpusa Crvene armije — 427, 428
223-ća 68. korpusa — 427, 428
233-ća — 421
236. streljačka — 372

četničke

Dinarska — 38, 143

italijanske

„Bergamo" — 184
„Celere" — 184
„Đulija" — 184
„Ferara" — 1,21, 124, 184
„Firenca" — 184, 265
„Izonco" — 184, 185
„Kaćatori dele Alpi" — 184
..Lobardija" — 85, 184
..Mačerata" — 163, 184
..Mesina" — 23, 184
..Murđe" — 94, 99, 100, 102, 184
..Pulje" — 184
..Pusterija" — 25
. Re" — 85, 143, 151
..Sasari" — 28, 38, 86, 87, 140, 142
„Sforćeska" — 184
..Tara" — 24
. Taurinenze" — 124, 184, 251
..Torino" — 184
..Venecija" — 124—126, 184, 251, 254
..Zara" — 184

nemačke

1. brdska — 124, 125, 255, 259, 357, 428, 430
I. kozačka konjička — 267, 275, 276, 400, 414
7. SS „Princ Eugen" — 85, 37, 124, 141, 204, 205, 354, 366, 370, 416, 418, 423, 428, 430, 553, 556, 557
II. vazduhoplovno-poljska — 580, 585, 589, 591, 592
14. SS — 502
21. SS legionarska „Skenderbeg" — 354, 356
22. pešadijska — 434, 437[1], 443, 445, 543, 544, 549, 553, 567
41. pešadijska — 416, 418;' 536, 542, 543, 545, 547, 553
71. pešadijska — 200
104. lovačka (ranije 704. pešadijska) — 124, 435, 437, 489. 576
III. vazduhoplovno-poljska — 590,
114. lovačka — 159, 215, 244, 245, 268, 272
117. lovačka — 406, 418, 428
118. lovačka — 124, 137, 205, 244, 280, 281, 284, 286, 329, 330, 396, 398, 406
162. pešadijska (turkestanska) — 194, 466

181-va — 354, 438, 442—444, 553
187. rezervna (kasnije 42. lovačka) — 85, 243
188. rezervna — 302, 502, 514, 515
237. pešadijska — 504, 514
264-ta — 280, 286, 396, 398, 406
297. pešadijska — 423
342. pešadijska — 21, 23
369. legionarska — 85, 87. 124, 1:28, 137, 332, 334, 360, 467, 468, 553, 556
373. legionarska — 215, 277, 309
392. legionarska — 270, 481. 486, 491. 514
432. pešadijska — 18, 21
714. pešadijska — 20, 37, 74, 85, 106
717. pešadijska (kasnije 117. lovačka) — 20, 85, 106, 107, 139
718. pešadijska (kasnije 118. lovačka) — 62, 85, 102, 104, 109
„Herman Gering" (Hermann Goring) SS motorizovana — 200
SS pešadijska „Nordland" — 223
11. vazduhoplovno poljska — 425

ustaško-domobranske

1. brdska — 30, 164, 553, 556
3. lovačka — 533, 542, 543, 553
4. lovačka — 124, 573, 575
5-ta — 553, 590
7-ma — 553
8-ma — 553
9. brdska — 467, 550, 553, 556
10-ta — 481, 573
11-ta — 481, 486, 491
12-ta — 435, 567
13-ta — 576
15-ta — 566
17-ta — 553

Divizioni

NOVJ:

Artiljerijski 1. jugoslovenske brigade — 412
Artiljerijski 1. proleterske divizije —• 610
Artiljerijski 1. proleterskog korpusa — 365, 371
Artiljerijski 2. proleterske divizije — 257, 260, 261. 264, 265
Artiljerijski 3. udarne divizije — 310, 313
Artiljerijski 4. divizije — — 351
Artiljerijski 5. divizije — 372, 620
Artiljerijski 6. ličke divizije — 140, 417, 620
Artiljerijski 7. divizije — 275, '277, 608
Artiljerijski 8. kordunaške divizije — 277
Artiljerijski 10. divizije — 353
Artiljerijski 13. divizije — 198, 544, 607
Artiljerijski 17. divizije — 372
Artiljerijski 19. divizije — 476
Artiljerijski 20. divizije — 448
Artiljerijski 29. divizije — 361
Artiljerijski 31. divizije — 301, 302, 606
Artiljerijski 35. divizije — 272, 273, 279, 280
Artiljerijski 39. divizije — 354
Artiljerijski 40. divizije — 586
Artiljerijski 53. divizije — 353
Brdski 1. hrvatskog korpusa — 179, 602
Brdski 1. proleterske divizije — 127, 129, 178, 604, 605
Brdski 2. proleterske divizije — 130, 132, 178, 604, 605

Brdski 8. kordunaške divizije — 269, 277
Brdski 19. divizije — 520, 523
Brdski motorizovani 26. divizije — 507, 509, 511
Haubički Vrhovnog štaba — 64, 66, 69, 70, 84, 87, 91, 92, 96, 103, 106, 110, 111. 113, 115, 116, 602, 603, 605
Haubički 3. prekomorske brig. 26. divizije — 282
Haubički 8. kordunaške divizije — 278
Haubički 9. korpusa — 302, 606
Minobacački — 165
Minobacački 3. artiljerijske brigade — 434
Motomehanizovani 4. armije — 630
Motorizovani 26. divizije — 628
Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 624
Protivtenkovski artiljerijske brigade 4. korpusa — 626
Protivtenkovski 1. proleterske divizije — 544, 550, 620
Protivtenkovski 3. artiljerijske brigade 14. korpusa —• 619
Protivtenkovski 4. krajiške divizije — 610
Protivtenkovski 5. divizije — 557, 620
Protivtenkovski 6. divizije —• 558
Protivtenkovski 16. divizije — 623
Protivtenkovski 21. divizije — 621
Protivavionski 36. divizije — 583, 590, 623
Protivtenkovski 48. divizije — 622
Protivtenkovski 51. divizije — 590, 623
Samostalni 17. divizije — 430
Školsko-dopunski Artiljerijskog odelenja .Vrhovnog štaba — 322—324, 326, 616
„Teški" (ranije 3. i 4. divizion) — 391
Teški 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 619
Teški 1. proleterske divizije — 620
Teški 3. artiljerijske brigade 14. korpusa — 619
Teški 5. divizije — 620
Teški 6. proleterske divizije — 620
Teški 16. divizije — 581, 623
Teški 21. divizije — 621
Teški 23. divizije — 529
Teški 36. divizije — 623
Teški 42. divizije — 621
Teški 51. divizije — 623
ZIS-3 — 48. divizije — 538
1. Artiljerijske brigade 1. proleterske divizije — 619
1. Artiljerijske brigade 2. udarnog korpusa — 625
1. Artiljerijske brigade 4. korpusa — 626
1. Artiljerijske brigade 5. divizije — 620
1. Artiljerijske grupe 5. korpusa — 628
1. Artiljerijske brigade 6. prolet. divizije — 620
1-vi 1. artiljerijske brigade 7. korpusa — 606
1. Artiljerijske brigade 9. korpusa — 628
1. Artiljerijske brigade 11. divizije — 622
1. Artiljerijske brigade 16. divizije — 622
1. Artiljerijske brigade 21. divizije — 621
1. Artiljerijske brigade 36. divizije — 623
1. Artiljerijske brigade 51. divizije —
1. artiljerijski Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa — 314, 355—358, 438, 624
1. artiljerijski 5. korpusa — 236, 245, 246, 249, 309, 345, 347, 350, 612

1. artiljerijski 6. korpusa — 231, 232, 292, 335, 337—339. 609
1. artiljerijski 14. korpusa — 391, 430
1. artiljerijski 14. divizije — 187
1. artiljerijski 15. divizije — 294, 295, 296, 298, 305, 606
1. artiljerijski 18. divizije — 295, 298
1. artiljerijski (28. divizije) •— 232
1. artiljerijski 35. divizije — 489
1. Artiljerijske brigade 29. divizije — 625
1. Artiljerijske brigade 37. divizije — 625
1. Artiljerijske brigade 42. divizije — 537, 621
1. Artiljerijske brigade 48. divizije — 622
1. brdski Artiljerijske grupe 8. korpusa — 323, 328, 330, 331, 333, 451, 452, 454, 456
1. brdski motorizovani formiran u Gravini (Italija) — 322, 385
1. brdski motorizovani 2. udarnog korpusa — 477
1-vi 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 619
1. brdski 1. hrvatskog korpusa kasnije divizion 8. divizije — 197, 160, 209—212, 219, 604, 608
1. brdski 8. divizije (dosada 1. divizion 1. hrv. korpusa) — 608
1. brdski 26. divizije — 284—287, 330
1. haubički Artiljerijske brigade 4. armije — 482, 510, 514, 630
1. haubički 1. artiljerijske brigade 7. korpusa — 298, 299
1. haubički Artiljerijske brigade 8. korpusa — 627
1. haubički Artiljerijske grupe 8. korpusa — 454, 468, 616
1. haubički 1. bosanskog korpusa — 59, 75, 76, 138, 139, 178, 179, 601, 604
1. haubički 1. hrvatskog korpusa (kasnije 4. korpu-(sa — 608
1. haubički 4. korpusa ranije 1. hrvat, korpusa — 222, •224, 268, 270, 277, 460
1. haubički 19. divizije — 485, 496, 511, 520, 523
1. haubički 26. divizije — 498, 515
1. haubički 43. divizije — 501
1. Jugoslovenske brigade (formiran u SSSR-u) — 622
1. motorizovani Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa — 624
1. motorizovani 2. udarnog korpusa (formiran u Gravini Italija) — 616
1. haubički motorizovani 8. korpusa — 455, 457, 462, 463
1. motorizovani 26. divizije 8. korpusa formiran 1944. u Gravini Italija — 321, 322, 449
1. motorizovani 29. divizije — 361
1. protivtenkovski — 422
1. pt. 36. divizije — 587
1. pt. divizion 51. divizije — 586, 591
1. teški Artiljerijske grupe 8. korpusa — 616
1. teški motorizovani — 616
1. teški motorizovani Vrhovnog štaba — 324, 326
1. teški 9. korpusa (ranije 1. divizion) — 341—343, 465, 519, 607
1. topovski artiljerijske brigade 5. divizije — 405
1-vi 1. proleterske divizije — 545

1-vi 1. slovenačke artiljerijske brigade — 501, 502, 505, 521, 628
1-vi 2. bosanskog korpusa kasnije 5. korpusa — 233, **610**
1-vi 4. divizije — 606, 612
1-vi 5. divizije — 400, 414, 529, 531, 532, 545
1-vi 5. korpusa — 611
1-vi 6. ličke divizije (dosada 2. divizion 1. hrvatskog korpusa) — 609
1-vi 6. proleterske divizije — 417, 557
1-vi 10. divizije — 612
1. (12. divizije) — 233
1-vi 13. divizije — 505, 544
1-vi 15. slovenačke divizije — 227
1-vi 16. divizije — 424, 583
1-vi 18. divizije — 606
1-vi 30. divizije — 518
1-vi 36. divizije — 422, 424
1-vi 48. diviz je — 537, 556
2. artiljerijski 15. divizije — 193, 195, 196, 295, 296, 298. 305, 606
2. artiljerijski 2. udarnog korpusa — 314, 356, 357, ' 438. 442, 446
2. artiljerijski 1. proleterske divizije — 416, 545
2-gi 1. artiljerijske brigade — 433
2. Artiljerijske brigade 1. proleterske divizije — 619
2. Artiljerijske brigade 5. divizije — 620
2. Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije — 620
2. Artiljerijske brigade 11. divizije — 622
2. Artiljerijske brigade 16. divizije — 622
2. Artiljerijske brigade 21. divizije — 621
2. Artiljerijske brigade 29. divizije — 625
2. Artiljerijske brigade 36. divizije — 623
2. Artiljerijske brigade 37. divizije — 625
2. Artiljerijske brigade 42. divizije — 621
2. Artiljerijske brigade 48. divizije — 622
2. Artiljerijske brigade 4. korpusa — 626
2. Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa — 624
2. Artiljerijske grupe 5. korpusa — 628
2. Artiljerijske grupe 8. korpusa — 616
2. brdski Artiljerijske grupe 8. korpusa — 323, 328, 329, 331, 447, 454—457
2. brdski 2. proleterske brigade — 439
2. brdski 3. proleterske sandžačke brigade — 446
2. haubički 1. artiljerijske brigade 7. korpusa — 298
2. haubički Artiljerijske brigade 4. armije — 525
2. haubički Artiljerijske brigade 8. korpusa — 468, 627
2-gi haubički Artiljerijske brigade — 506, 509
2. haubički 13. divizije — 500, 544
2. haubički 19. divizije — 505, 509
2. haubički 26. divizije — 486, 489, 490, 492, 500, 511, 514, 516
2-gi 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 619
2-gi 1. hrvatskog korpusa (kasnije divizion 6. divizije) — 608, 609
2-gi 1. slovenačke brigade — 502, 503, 628
2-gi 2. artiljerijske brigade 7. korpusa — 606
2-gi 2. bosanskog korpusa (kasnije 5. korpusa) — 233, 610
2-gi 3. artiljerijske brigade 14. korpusa — 619
2-gi 3. artiljerijske brigade 39. divizije — 574

2-gi 5. divizije — 414
2-gi 5. korpusa — 235, 236, 245, 247, 249, 309, 345, 346, 347, 348, 610—612
2-gi 6. korpusa — 586
2-gi 6. proleterske divizije — 417
2-gi 12. divizije — 586
2-gi 16. divizije — 424, 582, 583, 586, 587, 590. 591
2-gi 36. divizije — 422, 424
2-ga 37. divizije — 314, 315
2-gi 42. divizije — 395
2-gi 51. divizije — 583—585, 587, 591
2-gi laki 9. korpusa — 341—343, 465, 607
2. motorizovani 8. korpusa — 616
2. poljski 4. korpusa — 461
2. Protivavionski Artiljerijske brigade 4. korpusa — 626
3. Artiljerijske grupe 5. korpusa — 628
3. Artiljerijske grupe 8. korpusa — 616
3. Artiljerijski 5. korpusa — 351, 612
3. Artiljerijski 15. divizije — 296
3. Artiljerijske brigade 1 proleterske divizije — 619
3. Artiljerijske brigade 5. divizije — 620
3. Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije — 620
3-ći 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 619
3. Artiljerijske brigade 16. divizije — 622
Artiljerijske brigade 21. divizije — 621
3. Artiljerijske brigade 29. divizije — 625
3. Artiljerijske brigade 36. divizije — 623
3. Artiljerijske brigade 37. divizije — 625
3. Artiljerijske brigade 42. divizije — 621
3. Artiljerijske brigade 48. divizije — 622
3. Artiljerijske brigade 51. divizije — 623
3. brdske AOVS — 616
3. brdski Artiljerijske brigade 8. korpusa — 627
3. brdski Artiljerijske grupe 8. korpusa — 326
3. brdski Artiljerijskog odelenja Vrhovnog štaba — 324, 326, 332
3. brdski motorizovani artiljerijske brigade 4. armije 13. divizije — 482, 510, 511, 514—516, 519, 520
3. brdski motorizovani 8. korp. — 454, 468, 511
3. brdski motorizovani 19. div. — 485
3. brdski motorizovani 26. divizije — 469, 514
3. haub. Artiljerijske brigade 4. korpusa — 626
3. haubički Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa — 624
3. haubički 1. artiljerijske brigade 7. korpusa — 298, 299
3-ći 1. artiljerijske brigade 7. divizije — 606
3-ći 1. proleterske brigade — 550
3-ći 2. artiljerijske brigade — 569
3. haubički 2. udarnog korpusa — 438, 477, 625
3-ća 3. artiljerijske brigade 14. korpusa — 619
3-ći 5. divizije — 400, 414, 529, 532, 545, 547
3-ći 6. proleterske divizije — 417, 557
3-ći 13. divizije — 544
3-ći 16. divizije — 424, 582, 583, 586, 587, 590, 591
3-ći — 48. divizije — 537, 556
3-ći 51. divizije — 583', 584, 591
3. minobacački 16. divizije — 587
3. minobacački 28. divizije — 574

3-ći 42. divizije — 556, 561
3. minobacački 7. brigade 51. divizije — 586
3. teški Artiljerijske brigade 11. divizije — 622
4. Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije — 620
4. Artiljerijske brigade 11. divizije — 622
4. brdski motorizovani 8. korp. — 454, 455, 462, 463
4. teški Artiljerijske brigade 8. korpusa — 627
4. teški 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 430, 431
4. teški 8. korpusa — 468. 482
4. teški 19. divizije — 520, 523
4. teški Artiljerijske brigade 4. armije — 514, 516
4. teški divizion 26. divizije — 486, 511
4-ti 6. proleterske divizije — 417
5. protivtenkovski Artiljerijske brigade 8. korpusa — 627
5. protivtenkovski 8. korpusa — 468, 493, 498, 505
6. protivavionski Artiljerijske brigade 8. korpusa — 627
6. protivavionski 4. armije — 483, 515
15. Artiljerijskog odelenja Vrhovnog štaba — 324

britanski:

211. poljske artiljerije — 439, 443, 444

Crvene armije:

ROC Crvene armije — 536

italijanski:

2-gi 1. artiljerijskog puka —• 184

nemački:

2-gi 369. artiljerijskog puka — 332
222. p. tenkovski — 443
628. mornarički artiljerijski — 331
668-mi 718. divizije — 102

Flotile

NOVJ:

Dunavska ratna — 372

Grupe

NOVJ:

Armijska artiljerijska — 568, 570! 577
Artiljerijska 2. udarnog korpusa — 322, 355, 457, 438, 016, 624
Artiljerijska 5. korpusa (preformirana u Artiljerijsku brigadu 5. korpusa) — 351, 353, 354, 612, 628
Artiljerijska 8. korpusa — 323, 326, 327, 329, 330, 333, 449, 451—456, 468. 616
Bosutska operativna — 528, 530, 533, 534
Drinska Operativna — 127
Glavna operativna Vrhovnog štaba — 603, 605
Južna operativna 1. armije — 528
Karlovačka operativna — 576, 578
Lička NOP odreda — 47, 140
Operativna Vrhovnog štaba — 135—137
Operativna 2. proleterske divizije — 357, 362
Operativna 5. divizije — 357, 362, 363
Operativna 17. divizije — 357, 362, 363
Operativna 21. divizije — 363
Primorska operativna — 309, 312, 360, 361, 437, 438, 440, 441, 443, 444

Primorsko-goranska — 86, 87, 140, 197, 604, 607
Unska operativna — 156—160, 163, 208, 209, 277, 575, 604
1. armijska NOVJ — 372
1. Banjalučke operacije — 246
1. udarna — 37
2. Banjalučke operacije — 246
2. udarna — 38
3. Banjalučke operacije — 246
4. Banjalučke operacije — 246
5. Banjalučke operacije — 246

nemačke:

„Anaker" — 62, 104, 205
„Brener" — 536
..Burgemajster" — 416
..Felber" — 371
„Fišer" — 423
„Fogl" — 102, 106, 107
„Gajger" — 565
„Hort" — 428
„Istočna Bosna" — 30
„Miler" — 447
„Putlic" — 37
„Svarc" — 307
Udarna 717. divizije — 20

ustaške:

„Cetina" — 448

Grupe armija

nemačke:

„E" — 378, 467

Koviande

NOVJ:

Artiljerije Jugoslovenske armije (ranije Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba) — 479
Artiljerije 4. operativne zone — 202
Mornarice NOV i POJ — 202
Obalska (u Splitu) — 202

Korpusi

NOVJ:

1. bosanski — 58, 59. 73—76, 78, 86, 87, 138, 139, 164, 179, 235, 237, 241, 242, 245, 434, 567, 601, 604, 611
1. proleterski — 220, 238, 244, 245, 249, 271, 307—309. 322, 323, 325, 363—368, 371, 373, 374. 376, 381, 385, 387, 390. 392, 396, 397, 399, 401, 402, 405—409, 412—415, 420, 427, 428, 611, 617, 637
2. bosanski — 233, 610, 611
2. hrvatski (ranije 1. slavonski) — 168, 172, 184
2. udarni — 184, 250—252, 255, 260, 263, 309, 314—317, 322, 355—357, 358, 360, 351, 437, 438, 442—445, 447, 469, 473, 475, 377, 573, 576, 577, 613, 616, 624
2-gi 1. armije — 567
4-ti (ranije 1. hrvatski) — 59, 74, 86, 87, 138—140, 143, 146, 149, 153, 154—160, 164, 179. 197, 208—212, 215—219, 222, 223, 224, 229, 266, 268, 270, 275, 277, 338, 460, 461, 482, 485, 486, 489, 493, 498, 505. 522, 524, 573, 577, 601—604, 608, 609. 626
5-ti (ranije 2-gi) — 235—237, 245—249, 307—309, 344—348, 353, 354, 367. 373, 610, **611, 628**
6-ti (ranije 2. hrvatski) — 219, 231, 232, 289—292. 335, 336—339, 421, 423, 585, 586, 609
7-mi — 193, 195, 202, 293—299, 301, 304, 340, 341, 382, 463, 466, 479, 501, 521, 522, **606, 628**
8-mi — 243, 244, 280, 284, 321, 323, 326—330, 332, 333, 336, 385, 447—449, 451—454, 456—458, 460, 462, 463, 468.

469, 471, 472, 475, 476, 479, 616, 627
9-ti — 188, 293, 301—304. 340—344, 463—465, 479, 501—503, 516, 518, 519, 606, 607, 628
10-ti — 292, 335, 338, 339, 421, 423
11-ti — 273, 274, 460—463, 479, 485, 489, 493, 500, 504, 509, 614, 630
12-ti — 363, 366—368, 372, 374, 376, 387, 390, 396, 397, 399, 422
14-ti — 371
14-ti — 369, 371, 384, 391, 392, 430, 433, 434, 619
15-ti — 378, 379, 394, 618
16-ti — 378, 379
Bregalničko-strumički — 393, **618**

Crvene armije:

4. gardijski mehanizovani — 373, 373, 374, 397
68-mi — 427

četnički

Zlatiborski — 364
4. jurišni — 354

nemački:

2. oklopni SS „Hauzer" „Hausser" — 189
6. armijski — 118, 230
15. brdski — 481
15. kozački konjički — 589
21. armijski — 359, 437, 443—445, 543, 553, 556, 567
34. armijski — 416, 536
91-vi armijski — 443, 445, 576
97. armijski — 479, 504, 514. 515, 520, 5(22, 523, 525

Kursevi

NOVJ:

Artiljerijski Banijskog NOP odreda (32 slušaoca) — 53
Artiljerijski (obrazovan 1943. januara u Bosanskom Petrovcu) — 84

Legije

nemačke:

„Krempler" — 259

Odeljenja

NOVJ:

Artiljerijsko Glavnog štaba Makedonije — 394
Artiljerijsko Vrhovnog štaba (formirano polovinom 1944. na Visu) — 318, 321, 323—327, 387
Protivkolsko 3. sandžačke brigade — 118
Topovsko 13. proleterske brigade — 81
Topovsko Romanijskog NOP odreda — 27
1-vo 1. brdske baterije 1. artiljer. diviziona (u sastavu 12. divizije) — 231
1. vo 2. baterije brdskog diviziona 26. divizije — 285
2-go 1. brdske baterije 1. artiljerijskog diviziona 28. divizije — 231, 232
2-go 2. baterije brdskog diviziona 26. divizije — 285
3-će 2. baterije brdskog diviziona 26. divizije — 285
4-to 2. baterije brdskog diviziona 26. divizije — 285

Odredi

NOVJ:

Banijski — 53, 221
Cazinski — 222
Crnogorski — 25
Cačanski — 18, 20, 21
Dragačevski — 18—20
Drvarski — 235
Drvarsko-petrovački — 234

Durmitorski (1 top) — 25. 264
Gluhodolsko-spičanski gerilski — 24
Gradiško-lijevčanski — 246
Istarski — 516
Jajačko-travnički — 351
Kalnički — 169—172, 604
Kninski — 89
Korčulanski — 205
Kordunaški — 156, 276
Kosovski — 317
Kosmajski — 17
Kozarački — 234, 246, 309
Kragujevački — 18
Kraljevački — 18, 20
Kumanovski — 377
Kvarnerski — 499, 507, 510 511, 513, 516
Lovćenski — 25, 442, 443
Ljubički — 18
Majevički — 137
Mileševski — 255
Moslavački — 232
Nikšički — 443
Osječki — 233
Ozrenski — 240
Podgrmečki — 234, 235, 246 309, 345
Posavski — 21, 22
Posavsko-kosmajski —• 17
Romanijski (1 top) — 27, 32, 242
Sanski — 235, 246
Trnavski — 18
Udarni 5. korpusa — 246
Užički — 21, 22
Valjevski (1 top) — 17, 18
Velebit — 47
Zetski — 310, 442, 443
Zumberački (1 pt-top) — 266
1. krajiški — 28, 30
1. lički — 48
1. primorsko-goranski — 196
1. slavonski — 50
1. šumadijski — 17
2. krajiški — 28—31
2. lički — 48
2. primorsko-goranski — 196
2. šumadijski — 17
3. krajiški — 32, 35, 37, 38. **61, 62**
3. lički — 80
5. krajiški — 29, 32, 35

četnički:

Jelički — 20, 21
„Kočić" — 32
Limsko-sandžački — 120

Operacije

nemačke:

„Kugelblic" — 258

Pukovi

NOVJ:

1. protivavionski (u Beogradu) — 383, 392

bugarski:

1. armijski — 317
11-ti 27. divizije — 368
17. artiljerijski 17. divizije — 317
48. pešadijski 17. divizije — 317
49. pešadijski 17. divizije — 317
52. pešadijski 29. divizije — 317
56. pešadijski 14. divizije — 317
61-v — 124
63-ći — 124
122. bugarske 27. divizije — 362

Crvene armije:

117. artiljerijski — 407
595. artiljerijski 4. gardijskog mehanizovanog korpusa — 397, 400, 401, 403, 406—408, 410
četnički:
„Manjača" — 32
Srpske državne straže — 362, 366
Valjevski — 366

domobranski:

Sanski posadni — 28
1. dobrovoljački — 65
1. lovački — 221, 222
2. pešadijski — 41, 43
3. brdski 3. brdske brigade — 234, 235
3. pešadijski — 32
4. brdski — 73, 337
5. brdski 3. lovačke brigade — 232. 307
6. brdski — 241
6. pešadijski — 346
7. lovački — 104
8. brdski 3. lovačke brigade — 230, 307
8. lovački — 337
9. pešadijski — 26, 37
11. brdski — 156. 158
12. pešadijski — 41, 43, 74, 234

italijanski:

„Alesandrija" (konjički) — 49
1. artiljerijski — 184
6. artiljerijski italij. divizije „Izonco" — 184, 185
11. alpski artiljerijski — 25
57. artiljerijski divizije „Lombardija" — 184
208. divizije „Taro" — 24
259-ti — 100, 101
260-ti — 99

383. divizije „Venecija" — 126

nemački:

„Brandenburg" — 124, 244
2. policijski — 366
10. SS policijski — 302, 502
11-ti 11. vazduhoplovno-poljske divizije — 585
14. SS-divizije „Princ Eugen" — 354, 416, 428
15. brdski — 246
15. SS-policijski — 514
16-ti 22. divizije — 567
19. SS-policijski — 502
21-vi 11. vazduhoplovno-poljske divizije 585
28. policijski — 502
92. motorizovani — 204, 205
111-ti 11. vazduhoplovno--poljske divizije — 585, 591
184-ti — 464
222-gi — 443
259. pešadijski — 94
334-ti 181. pešadijske divizije — 438—440
363-ći 181. divizije — 354, 443
369-ti — 330, 332, 467
370-ti 369. legionarske divizije — 332, 467
649-ti — 467
668. artiljerijski — 205, 284, 286, 329, 330
721-vi 114. lovačke divizije — 159, 244
724-ti — 124
734-ti 104. lovačke divizije — 437
734-ti 714. divizije — 20
735-ti 714. divizije — 20
737-mi 717. divizije — 106, 139
738-mi 718. divizije — 102, 280. 281, 286, 329, 331
749-ti 717. divizije — 20, 428
750-ti 118. lovačke divizije — 330
750-ti 718. pešadijske divizije — 104, 284
892-gi nemačke 264. pešadijske divizije — 286, 331
893-ći — 280
901. motorizovani — 243, 246, 247, 249
1046-ti 237. pešadijske divizije — 504
1046-ti 237. pešadijske divizije — 504
1232-gi 41. pešadijske divizije — 542, 545

ustaško-domobranski

1. Pavelićeve gardijske brigade — 338
2-gi — 28
11-ti — 28
10-ti — 28
12-ti 4. ustaške brigade — 215

15-ti 4. ustaške brigade — 215

Radionice

NOVJ:

Centralna vojnotehnička — 52
Pokretna artiljerijsko-puškarska (formirana 5. VI 1943) — 177
Tehnička br. 1 — 53, 177

Sektori

NOVJ:

Istočni 26. divizije — 323
Zapadni 26. divizije — 323
Zumberačko-posavski — 266
1-vi 26. divizije — 323
2. pomorski obalski — 513
2-gi 26. divizije — 323
3-ći 26. divizije — 323, 332
4-ti pomorski — 325, 331

Škole

NOVJ:

Artiljerijska oficirska pod Artiljerijskim odelenjem Vrhovnog štaba (u Beogradu) — 382
Artiljerijska podoficirska (u Ćupriji) — 382
Glavnog štaba Slovenije — 382
Oficirska Glavnog štaba Hrvatske — 184
Oficirska Vrhovnog štaba (na Visu) — 380
1. artiljerijska oficirska (u Saborskom kod Slunja 1. XI 1943) — 381

Štabovi

NOVJ:

Brdskog diviziona 3. NOU divizije — 111
Generalštab Jugoslovenske armije (ranije Vrhovni štab) — 479, 515
Glavni Hrvatske — 53, 67, 177, 183, 208, 270, 323, 340, 381, 382
Glavni Makedonije — 265, 370, 378, 393, 394, 613
Glavni Slovenije — 183, 185, 186, 501
Glavni Srbije — 362, 368, 391, 429
Glavni za Crnu Goru, Boku i Sandžak — 24
Operativni NOP i DV za Bosansku krajinu —- 28, 29, 37, 40, 42, 50, 52, 59
Operativni NOV i PO za Kosovo i Metohiju — 429, 624
Operativni za Istru —• 273
Operativni za Liku — 220, 270—272, 609
Vrhovni — 21, 23, 40, 50, 59, 60, 64, 67, 83, 84, 86—89, 91, 92, 94—97, 99, 102. 103, 105, 107, 109, 113, 115, 116, 118, 121, 122, 124, 129, 130, 138, 177, 180, 183, 184, 197, 198, 219, 237, 238, 244, 245, 282, 308, 319, 321, 322, 323, 325, 326, 379, 382, 384, 385, 388, 390, 394, 399, 414, 419, 420, 422, 433, 447, 602, 603, 605

Vodovi

NOVJ:

Protivtenkovski 2. krajiške brigade — 31

Zone

NOVJ:

1. operativna Hrvatske — 42, 265
2. operativna — 230, 232, 256
4. operativna — 202, 204
5. operativna — 143

SADRŽAJ

Strana

Predgovor 5
Uvod 11

DEO I

RAZVOJ, UPOTREBA I DEJSTVA ARTILJERIJE OD POČETKA USTANKA DO FORMIRANJA PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA (jul 1941 — novembar 1942) . . . 15

A. Artiljerija NOP odreda i brigada 17
B. *Popuna artiljerije NOP odreda i brigada* 51

DEO II

RAZVOJ I UPOTREBA ARTILJERIJE OD FORMIRANJA PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA DO KAPITULACIJE ITALIJE 58

A. Artiljerija prvih divizija i korpusa 58
B. *Dejstva od 1. novembra 1942. do 20. januara 1943* 59

Dejstva u Bosni 59
Dejstva u Hrvatskoj 78
Popuna artiljerije od formiranja prvih divizija i korpusa do bitke na Neretvi 82

C. *Artiljerija u operacijama od 20. januara do septembra 1943* 85

Artiljerija u bici na Neretvi 85
Forsiranje Drine i prodor u Sandžak i Crnu Goru 115
Bitka na Sutjesci 124
Prodor u Istočnu Bosnu 137
Dejstva artiljerije 1. bosanskog korpusa 138
Dejstva u Hrvatskoj 140

a — Borbe u Lici, Kordunu i Baniji 140
b — Borbe u Slavoniji i Hrvatskom Zagorju 164
c — De'jstva hrvatskih i slovenačkih brigada u Zumberku, Beloj Krajini i Dolenjskoj 177
Održavanje i opravka naoružanja 177

DEO III

RAZVOJ I UPOTREBA ARTILJERIJE OD KAPITULACIJE ITALIJE DO OSLOBOĐENJA BEOGRADA 183
A. Razvoj i dejstva od septembra do kraja 1943 183
Razvoj i dejstva artiljerije u Sloveniji 184
Razvoj i dejstva artiljerije u Hrvatskoj 196
a — Borbe u Hrvatskom primorju 198
b — Borbe u Dalmaciji 202
c — Borbe u Gorskom Kotaru, Kordunu, Banji i Lici . . 208
d — Borbe u Zumberku 227
e — Borbe u Slavoniji 230
Razvoj i dejstva artiljerije u Bosni 233
Razvoj i dejstva artiljerije u Sandžaku i Crnoj Gori 250
Formiranje pt baterije Glavnog štaba Makedonije 265
B. *Razvoj i dejstva artiljerije u prvoj polovini 1944.* 266
Dejstva u Hrvatskoj 266
a — Zumberačko-posavski sektor 266
b — Kordun, Banija, Gorski Kotar i Lika 268
c — Artiljerijsko obezbeđenje odbrane o. Visa 280
d — Desant na ostrva Korčulu. Šoltu i Brač 284
e — Slavonija 288
Dejstva u Sloveniji 293
Dejstva u Bosni 307
a — Istočna Bosna 307
b — Srednja ,j zapadna Bosna 308
Dejstva u Crnoj Gori i Sandžaku 310
Dejstva u Makedoniji 317
C. *Razvoj i dejstva artiljerije u drugoj polovini 1944. do oslobođenja Beograda* 318
Direktiva Vrhovnog komandanta za razvoj artiljerije . . . 318
Formiranje artiljerijskih jedinica u Gravini (Italija) i na o. Visu 321
Dejstva u Hrvatskoj 327
a — Borbe u Dalmaciji 327
Desanti na srednjedalmatinska ostrva 328
Borbe na sektoru Stona i Oštrikovca 332

b — Dejstva u Slavoniji, Podravini ; Moslavini . . . 335
Preformiranje i dejstva artiljerije u Sloveniji . . . 340
Dejstva artiljerije u Bosni . . . 344
Dejstva u Crnoj Gori i Sandžaku . . . 354
Borbe u Hercegovini . . . 359
Prodor jedinica NOVJ u Srbiju . . . 362
Razvoj i dejstva artiljerije u Srbiji . . . 368
Beogradska operacija . . . 371
Razvoj i dejstva artiljerije u Makedoniji . . . 377
Popuna artiljerije ljudstvom i materijalom . . . 379

DEO IV

RAZVOJ I UPOTREBA ARTILJERIJE OD OSLOBOĐENJA BEOGRADA DO ZAVRŠETKA RATA (20. X 1944. — 9. V 1945) . . . 387

A. Reorganizacija artiljerije NOVJ . . . 387

B. Upotreba artiljerije od završetka beogradske operacije do početka završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije (20. X 1944—20. III 1945) . . . 396

Dejstva u Sremu . . . 396
Borbe na virovitičkom mostobranu . . . 421
Borbe u dolini Ibra i Zapadne Morave . . . 427
Borbe u dolini Drine . . . 430
Oslobođenje Crne Gore i južnog primorja . . . 437
Završne borbe u Sandžaku . . . 445
Borbe oko Splita, Sinja i Šibenika . . . 447
Kninska operacija . . . 453
Razvoj i dejstva artiljerije u Kordunu, Baniji i Liki . . . 460
Dejstva u Sloveniji . . . 463
Mostarska operacija . . . 467
Reorganizacija artiljerije 2. udarnog korpusa . . . 477

C. *Upotreba artiljerije u završnim operacijama Jugoslovenske armije za oslobođenje Jugoslavije* . . . 478

Upotreba artiljerije u završnim operacijama 4. armije . . . 478
Proboj fronta u istočnoj Liki i prodor u Bihać . . . 481
Proboj fronta u zapadnoj Liki i Hrvatskom primorju . . . 491
Riječko-tršćanska operacija . . . 503
a) Napad na liniju Lokve — Kraljevica i izbijanje na Rečinu . . . 504
b) Borbe na Rečini i prodiranje ka Trstu . . . 514
c) Okruženje 97. armijskog korpusa . . . 522
Upotreba artiljerije u završnim operacijama 1. armije . . . 527
Artiljerija u južnoj operativnoj grupi divizija 1. armije . . . 528
Artiljerija u bosutskoj operativnoj grupi divizija 1. armije . . . 533
Artiljerija u proboju sremskog fronta . . . 536
Napad na Đakovo, Slavonski Brod, Pleternicu i Slavonsku Požegu . . . 543
Borbe na reci Ilovi . . . 553

Gonjenje neprijatelja ,i oslobođenje Zagreba 560
Upotreba artiljerije u završnim operacijama 2. armije . . . 566
Forsiranje r. Bosne i prodor u dolinu Vrbasa 567
Dejstva unske operativne grupe divizija 2. armije 573
Dejstva karlovačke operativne grupe divizija 2. armije . . 576
Upotreba artiBjerije u završnim operacijama 3. armije . . . 580
Forsiranje Drave 580
Dejstva u Podravini 585

PRILOZI:

Pregled — artiljerijskih jedinica NOVJ 599
Izvori i literatura 631
Registar 639

Miloš Pajević

A R T I L J E R I J A U N O R

Jezički redaktor
Veliko Aleksić, prof.
*

Tehnički urednik
Andro Strugar

*

Korektori
Vera Obradović
Nada Vesić
*

Omot
Miroslav Vajić

Štampanje završeno februara 1970.
Tiraž 2.0°°
Cena 51 din-

Stampa: Grafičko preduzeće „Prosveta", Beograd, Đ. Đakovića 21